O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA‘LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
TOSHKENT DAVLATIQTISODIYOT UNIVERSITETI

ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA

1 -QISM

TASHKILOTCHILAR:
TDIU“Iqtisodiyot nazariyasi” kafedrasi
Ilmiy kengash hamkorligida

“IQTISOD-MOLIYA” NASHRIYOTI
TOSHKENT — 2026

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI

OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

TOSHKENT DAVLAT IQTISODIYOT UNIVERSITETI

“IQTISODIYOT NAZARIYASIDAGI G‘OYALAR EVOLYUTSIYASI: ILMIY QARASHLAR VA USTUVOR TAMOYILLAR”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konfernsiya materiallari

TO‘PLAMI

1-qism

2026-yil 7-may

TOSHKENT-2026

УДК 330.8

“Iqtisodiyot nazariyasidagi g‘oyalar evolyutsiyasi: ilmiy qarashlar va ustuvor tamoyillar” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to‘plami (1-qism). – T., 2026.

Ushbu to‘plamda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Yangi O‘zbekistonning 2022-2026 yillarga mo‘ljallangan taraqqiyot strategiyasi”ning ustuvor vazifalari hamda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 4 oktyabrdagi “2019-2030 yillarda O‘zbekiston Respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o‘tish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PQ-4477-son qarori doirasida iqtisodiy va institutsional o‘zgarishlarning ustuvor yo‘nalishlari hamda sun’iy intellekt, “yashil” va raqamli iqtisodiyot g‘oyalarini amaliyotga joriy etishga yo‘naltirilgan ilmiy tadqiqot natijalari keng yoritilgan. To‘plamda keltirilgan ilmiy maqolalar zamonaviy iqtisodiy tafakkurni rivojlantirish, iqtisodiyot nazariyasi sohasida yangi bilimlarni shakllantirish va milliy rivojlanish strategiyalari samaradorligini oshirish bilan bog‘liq dolzarb muammolarni qamrab olgan bo‘lib, tadqiqotchilar, professor-o‘qituvchilar, magistrantlar va iqtisodiyot sohasida faoliyat yurituvchi mutaxassislar uchun mo‘ljallangan.

Mazkur ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to‘plami amaliyotchilar, professor-o‘qituvchilar, yosh olimlar, tadqiqotchilar, magistrlar hamda talabalar uchun mo‘ljallangan.

Tahrir hay’ati raisi:
T.Z. Teshabayev – i.f.d., professor.
Tahrir hay’ati a’zolari:
S.U. Mexmonov – i.f.d., professor;
G.K. Abduraxmanova – i.f.d., professor;
G‘.A. Safarov – i.f.d., professor;
X.S. Asatullayev – i.f.d., professor;
T.T. Djurayev – i.f.d., professor;
A.A. Mamatov – i.f.d., professor;
N.I. Xasanxonova – i.f.d., professor;
J.Y. Nurillayev – i.f.n., professor;
U.Dj. Zaynutdinova– i.f.n., professor;
Z.G. Allaberganov – dotsent;
A.R. Ulashov – katta o‘qituvchi.
Taqrizchilar:
D.Tadjibayeva – i.f.d., professor.
E.Sh.Shadmanov – i.f.d., professor.

Matnlarda foydalanilgan manbalar va ma’lumotlar aniq hamda haqiqiyligiga mualliflarning o‘zi javobgardir.

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
rektori, i.f.d., professor Teshabayev To‘lqin Zakirovich

KIRISH SO‘ZI

Assalomu alaykum, hurmatli mehmonlar, ustozlar, hamkasblar va talabalar! “Iqtisodiyot nazariyasidagi g‘oyalar evolyutsiyasi: ilmiy qarashlar va ustuvor tamoyillar” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiya qatnashchilari!!!

Sizlarga ma’lumki, ko‘z o‘ngimizda insoniyatning bugungi iqtisodiy tafakkuri, ilmiy qarashlari va erishgan nazariy yutuqlari bir necha ming yillar davomida shakllangan bilimlar evolyutsiyasining pirovard samarasi hisoblanadi. Asrlar davomida iqtisodchilar o‘zlarining aql-idroki, tafakkuri va ilmiy mehnati bilan buyuk nazariy kashfiyotlarni amalga oshirdi va ularni amalda keng tatbiq etish orqali xalqlar farovonligini ta’minlamoqda. Iqtisodiy tafakkurning fundamental asoslari Buyuk Ipak yo‘li chorrahasida yashab o‘tgan buyuk allomalarimiz Al-Farg‘oniy, Al-Xorazmiy, Yusuf Xos Hojib, Ibn Xaldun tomonidan yaratildi. XIX asr o‘rtalaridan A.Smit, D.Rikardo, K.Marks asarlari asosida klassik iqtisodiyot maktabi Yevropada rivojlandi. XX asrda J.Keyns, M.Fridman, P.Samuelson kabi olimlarning nazariyalari dunyo iqtisodiy fanini tubdan yangiladi. Xo‘sh, bunday nazariy taraqqiyot, g‘oyalar va maktablarning evolyutsiyasi zamonaviy iqtisodiy siyosat va amaliyotni qay darajada o‘zgartirdi?

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev butun ilmiy hamjamiyat e’tiborini ushbu dolzarb masalaga qaratdi. Jahon banki ma’lumotlariga ko‘ra, O‘zbekiston YaIM hajmi 2024-yilda 115 milliard dollardan oshib, iqtisodiy o‘sish sur’ati 6,5 foizni tashkil etdi. Bu Markaziy Osiyo mintaqasida eng yuqori ko‘rsatkichlardan biridir. Davlatimiz rahbari tashabbusi bilan amalga oshirilayotgan “Yangi O‘zbekiston 2030” strategiyasi iqtisodiy va institutsional islohotlarning puxta yo‘lxaritasini belgilab berdi. Qayd etilganidek, zamonaviy ilmiy-texnik taraqqiyot natijasida Jahon banki hisob-kitoblariga ko‘ra, jahon YaIMi 2023-yilda 100 trillion dollar chegarasiga yetdi. Ammo shu bilan birga, iqtisodiy tengsizlik muammosi yanada keskinlashmoqda: G20 tomonidan tashkil etilgan Nobel sovrindori J.Stiglits boshchiligidagi ekspertlar guruhining 2025-yilgi hisobotiga ko‘ra, dunyo bo‘yicha eng badavlat 1 foiz aholi 2000-2024 yillar oralig‘ida yaratilgan barcha yangi boylikning 41 foizini o‘zlashtirdi. Bu holat A.Sen va J.Stiglitsning tengsizlik nazariyasida asoslangan tizimli ziddiyatning bugungi kundagi jonli ifodasidir.

Shiddat bilan yangilanib va o‘zgarib borayotgan bugungi davrda sun’iy intellekt, “yashil” va raqamli iqtisodiyot g‘oyalariga asoslangan yangi iqtisodiy paradigmaga o‘tish muhim ilmiy va amaliy ehtiyojga aylandi. UNCTAD ning 2023-yilgi statistika ma’lumotnomasi shuni ko‘rsatmoqdaki, global YaIM o‘sishi 2022-yildagi 3,1 foizdan 2023-yilda 2,2 foizga sekinlashdi. Shu bilan birga, 2023-yilda moddiy aktivlarga investitsiyalar bilan solishtirganda, nomoddiy aktivlarga xususan, dasturiy ta’minot, ma’lumotlar, patentlangan texnologiyalarga investitsiyalar uch baravar tezroq o‘sib, 6,9 trillion dollarga yetdi. Bu raqamli iqtisodiyotning global

iqtisodiy tafakkurni tubdan qayta shakllantirishi kuchayib borayotganidan dalolat beradi. Bundan tashqari, IMFning rasmiy "World Economic Outlook" hisobotiga ko‘ra, COVID-19 pandemiyasi jahon iqtisodiyotini 2020-yilda 3,3 foizga qisqartirdi – bu 1930-yillar Buyuk turg‘unligidan keyingi eng katta tanazzul hisoblanadi.

Jamiyat taraqqiy etgan sari iqtisodiy qaror qabul qilishning roli va ahamiyati ortib boradi. Bir tomondan, uning nufuzli oqimlaridan biri bo‘lgan institutsional iqtisodiyotning vujudga kelishi uni hatto alohida kurs, qolaversa, fan sifatida o‘rganilishiga olib keldi. Ikkinchi tomondan, qaror qabul qilish va buning uchun tanlovning ahamiyati ortishiga sabab bo‘ldi. Chunki qaror qabul qilish uchun tanlash zarur. Insonning tanloviga esa nafaqat iqtisodiy, balki noiqtisodiy omillar ham katta ta’sir ko‘rsatadi. Buni dastlab iqtisodchilar va mantiqshunoslar tan olib, e’tirof etdilar. Natijada insonlarning tanlovi va qaror qabul qilishida psixologik omillarning roli hamda ahamiyatini o‘rganishga psixolog olimlar alohida e’tibor qaratdilar. Oqibatda, G. Saymonning “cheklangan ratsionallik”, Daniel Kahnemanning “istiqbol nazariyasi” hamda Richard Thalerning “turtki berish” nazariyalari yaratildi. Ularning asoschilari esa iqtisodiyot yo‘nalishida Nobel Memorial Prize in Economic Sciences sovrindorlari bo‘ldilar.

Umuman olganda, iqtisodiyot nazariyasidagi g‘oyalar evolyutsiyasini chuqur o‘rganish, O‘rta Osiyo iqtisodiy maktabining o‘ziga xos ilmiy merosini tiklash va zamonaviy talqinlarga moslashtirish hamda Nobel sovrindorlarining asosiy nazariyalarini milliy rivojlanish modeliga tatbiq etish milliy iqtisodiyotimizning ustuvor sohalarini isloh qilish, aholi turmush farovonligini sifat jihatdan yaxshilash va “Yangi O‘zbekiston 2030” strategiyasining maqsadlariga erishishga bevosita xizmat qiladi.

“Iqtisodiyot nazariyasidagi g‘oyalar evolyutsiyasi: ilmiy qarashlar va ustuvor tamoyillar” mavzusidagi ushbu respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi ishtirokchilari ya’ni ilm-ma’rifat va ziyo tarqatuvchi siz olimlar, tadqiqotchilar oldida yuqorida ta’kidlangan nazariy va amaliy masalalarni ochiq ilmiy muloqot tarzida muhokama qilish hamda tegishli ilmiy xulosalar berish vazifasi turadi, deb o‘ylayman. Konferensiya ishtirokchilariga yana bir bor o‘zimning samimiy minnatdorchiligimni bildiraman va siz olimlar o‘z tadqiqotlari, ilmiy tajribalari bilan o‘rtoqlashib, mazkur yo‘nalishda amaliy tavsiya hamda ilmiy xulosalarini baham ko‘rishlariga umid qilaman.

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti rektori!!!

1-YO‘NALISH. IQTISODIYOT FANI TARIXIDA IQTISODIY QARASHLARNING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISH KONSEPSIYALARI

ЖАҲОН ИҚТИСОДИЁТИДА НОАНИҚЛИК ШАРОИТИДА ИҚТИСОДИЙ СИЁСАТНИ АМАЛГА ОШИРИШ ЙЎНАЛИШЛАРИ

Вахабов Абдурахим Восиқович, иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, Америка иқтисодий фанлар академияси хақиқий аъзоси, Тошкент Кимё Халқаро Университети ректори маслаҳатчиси
e.mail: a.v.vakhabov@gmail.com
a.vaxabov@kiut.uz

Жахон иқтисодиётида XXI асрнинг 20 йилларида иқтисодий ўсиш суръатларининг пасайиши тенденцияси кузатилмоқда. Ушбу ҳолат устун даражада жаҳон иқтисодиётида ривожланган мамлакатларни “new normal” (янги норма) – 2008 йилдаги жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозидан кейинги даврдаги иқтисодий ўсиши суръатларининг 1990-2000 йилларга нисбатан паст даражадаги ривожланиши моделига риоя этаётганлиги, ривожланаётган ва бозор муносабатлари шаклланаётган мамлакатларни “ўрта даромадлар тузоғи” (middle income trap) га тушиб қолаётганлиги билан боғлиқ. Жаҳон иқтисодий ўсиш суръатлари 2021 йилда 6%, 2022 йилда 3.2%, 2023 йилда 3.3%, 2024-2025 йилларда 3.2%ни ташкил қилди[1]. 2020 йиллар жаҳон иқтисодиёти тарихига 1960 йиллардан буён энг паст иқтисодий ўсиш суръатларга эга бўлган ўн йиллик сифатида киради. Жаҳон банки, Халқаро валюта жамғармаси маълумотларига кўра жаҳон хўжалиги иқтисодий ўсиш суръатларининг сустлиги дунё мамлакатларидаги аҳоли турмуш даражасидаги тафовутни, табақалашишни кескин пасайтириб юборади: жумладан 2025 йил охирида аҳоли жон бошига тўғри келадиган даромад ривожланган мамлакатларда 2019 даражасидан кўпайди, чорак ривожланаётган мамлакатларда эса аҳоли жон бошига тўғри келадиган даромад қисқарди.

Жаҳонда иқтисодий ўсиш суръатлари глобал инфляцияни пасайиб бориши, жаҳоннинг етакчи ривожланган мамлакатларининг Марказий Банкларининг қайта молиялаш ставкасининг ортиши, глобал қўшилган қиймат занжирини қайта қурилиши, Россия-Украина уруши, жаҳон иқтисодиётида кузатилаётган деинтеграциялашув, деглобаллашув, дефрагментлашув жараёнлари ва протекционизм сиёсатини қўллаш халқаро савдо ҳажми ва ички талабни қисқариши туфайли секинлашди.

Жаҳон иқтисодиётида 2025 йилдаги савдо тўсиқларини кучайиши ва ноаниқликни кучайиши таъсирида глобал иқтисодий фаоллик Яқин Шарқда бошланган уруш туфайли жиддий синовдан ўтмоқда. Уруш муддати ва миқёси жиҳатдан чекланган бўлади деган ёндошувдан келиб чиқиб Халқаро Валюта жамғармаси, Жаҳон банки каби халқаро ташкилотлар жахон иқтисодиётида ўсиш тенденциялари пасайиши давом этади деб ҳисоблаб 2026 йилда жаҳонда иқтисодий ўсиш суръати 3.1% ва 2027 йилда 3.2% бўлади деб прогноз

[1] https://www.imf.org/ru/publications/weo/issues/2026/04/14/world-economic-outlook-april-2026

қилишмоқда[2]. Прогнозларга кўра жаҳон иқтисодиётида иқтисодий ўсиш суръатларини секинлашуви ва инфляцияни ўсиши бозор муносабатлари шаклланаётгани ривожланаётган мамлакатларда яққол намоён бўлади.

2026 йил Швейцариянинг Давос шаҳрида бўлиб ўтган жаҳон иқтисодий форуми ҳисоботида жаҳон хўжалиги ўз тараққиётида “рақобат асри”га беқарорлик босқичига кирганлиги, ҳамда геосиёсий ва иқтисодий зиддиятлар алоҳида аҳамият касб этганлиги таъкидланади. Жаҳон иқтисодиёти ривожланишига таъсир этувчи хатарлар муддати жиҳатдан қисқа (2 йил ичида) ва узоқ муддати (10 йил ичида) хатарларга бўлинади. Жаҳон олимлари фикрича 2026-2027 йилларда жаҳон иқтисодиёти ривожланишига энг катта хавф деб геоиқтисодий қарама-қаршиликлар, жумладан савдо урушлари, иқтисодий ва молиявий санкциялар, глобал таъминот занжирларининг қуролга айланишидан иборат. Давос – 2026 йил форуми қатнашчилари ўртасида ўтказилган сўровномалар натижалари кўрсатишича респондентларнинг 18% дунё учун энг катта хавф геоиқтисодий қарама-қаршилик деб ҳисоблайдилар[3]. Давлатлараро қуролли можаролар глобал барқарорликка бевосита тахдид солувчи навбатдаги хатар ҳисобланади. Урушлар жаҳон иқтисодиётидаги ҳолатни белгиловчи етакчи омилга айланди. Геосиёсий кескинликни ортиши ва хавфсизлик соҳасидаги муаммоларни кескинлашуви аксарият мамлакатларни устуворликлари ва харбий мақсадлар учун сарфланадиган харажатларни қайта кўриб чиқишни тақозо этмоқда.

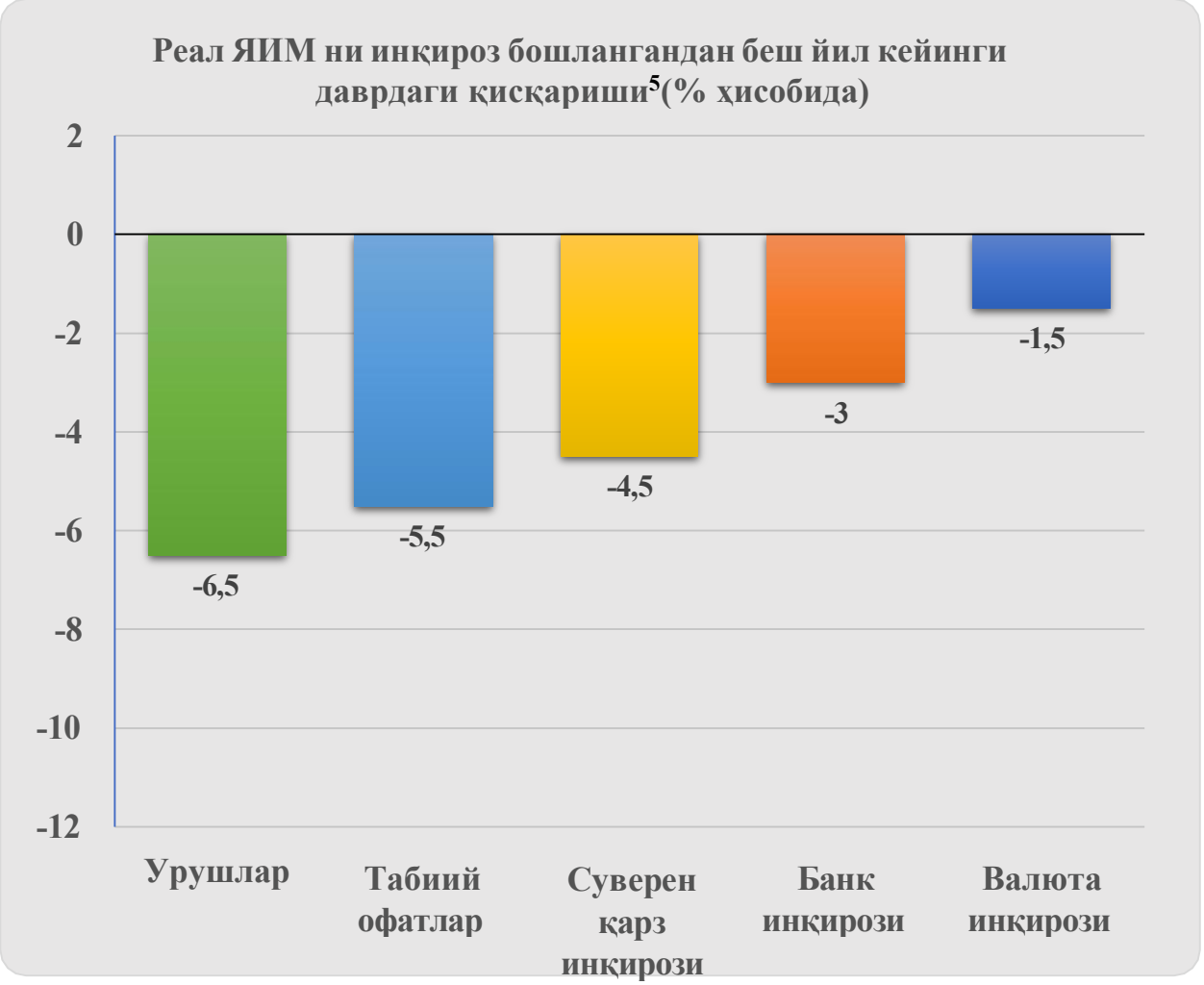
Д.Трампни 2017-2021 йилларда АҚШда биринчи президентлик даврида НАТОга аъзо бўлган мамлакатларни ҳарбий мақсадлар учун ажратиладиган маблағларнинг ЯИМдаги улушини 2.0%га етказиш, ҳамда Д.Трампни 2025 йилдан бошланган иккинчи президентлик муддатида ушбу ҳарбий блокга аъзо бўлган мамлакатларда харбий харажатларни ЯИМдаги улушини 5.0% га етказиш тўғрисидаги чақириқлари ушбу мақсадлар учун хизмат қилади. Ушбу харбий тадбирлар фуқоролик мақсадлари учун сарфланаётган маблағларни қисқартириб, унумсиз, самарасиз, харбий мақсадларга йўналтиришга олиб келади. Ушбу ҳолатлар, ривожланган мамлакатлар иқтисодиётини ўсиш суръатларига салбий таъсир кўрсатади.

Халокатли гуманитар таъсирдан ташқари урушлар катта миқдорда ва узоқ муддатли даврда иқтисодий харажатларни сарфлаган ҳолда қийин макроиқтисодий келишувларни амалга оширишга мажбур қилади. Актив уруш ҳаракатлари бўлмаса ҳам, мудофа учун сарфланаётган харажатларни ортиши ўрта муддатли даврда иқтисодиётни боғлиқлиги, ўзаро алоқадорлиги омилларини кучайтиради. Худудида уруш ҳаракатлари содир бўлаётган мамлакатларда иқтисодий фаоллик кескин қисқаради. ХВЖ мутахасислари тахлиллари кўрсатишича, уруш ҳаракатлари содир бўлаётган мамлакатларда можоронинг бошланишида ишлаб чиқариш хажми 3% га қисқаради ва ушбу жараён бир неча йил давом этади, беш йилдан кейин олинган ялпи зараралар

[2] https://www.imf.org/ru/blogs/articles/2026/04/08/wars-impose-lasting-economic-costs-while-more-defense-spending-means-hard-choices

[3] https://www.weforum.org/publications/global-risks-report-2026/

7% ни ташкил этади[4]. Одатда уруш туфайли ишлаб чиқаришни қисқариши ҳажми молия инқирозлари ёки табиий офат туфайли олинган зарарга нисбатан катта бўлади. Мамлакатларни кутилаётган иқтисодий зарари миқёси ўн йилгача сақланиши мумкин.

Тадқиқотлар кўрсатишича, урушлар кескин иккиламчи самаралар вужудга келтиради.Ушбу иккиламчи самара худудида уруш харакатлари бўлмаётган мамлакатлар жиддий иқтисодий йўқотишдан қутилиши мумкин. Уруш ҳаракатлари ҳудудида содир бўлаётган мамлакатлар ушбу фалокатдан қочиб қутила олмайди.

Йирик урушлар (уруш харакатлари жараёнида камида 1000 киши халок бўлади) ҳудудида уруш харакатлари бўлаётган мамлакатларга қийин қарорлар қабул қилишга мажбур қилади[5]. Ушбу мамлакатларда ишлаб чиқариш ҳажми ва солиқ тушумлари кескин қисқарган ҳолда харажатлар мудофа мақсадлари учун қайта тақсимлангани ва давлат қарзи ортгани учун учун давлат бюджетини молиявий ҳолати ёмонлашади.

Ушбу мамлакатлар ташқи савдо айланмаси сальдосининг ёмонлашувига

[4] Балима И., Лагерборг А., Уивер Е. Войны приводят к долговременным экономическим издержкам, а увеличение расходов на оборону связано с необходимостью принятия трудных решений. https://www.imf.org/ru/blogs/articles/2026/04/08/wars-impose-lasting-economic-costs-while-more-defense-spending-means-hard-choices.

[5] https://www.imf.org/ru/blogs/articles/2026/04/08/wars-impose-lasting-economic-costs-while-more-defense-spending-means-hard-choices

дуч келади. Мамлакатда талаб қисқаргани ҳолда импорт ҳажми кескин камаяди ва савдо дефицити вақтинчалик ортишига олиб келади. Ноаниқликни ортиши капитални четга чиқишига олиб келади, тўғридан-тўғри ва портфель инвестициялар қисқаради. Ушбу ҳарбий ҳолат ҳукуматни савдо дефицитини молиялаштириш учун ташқи ёки ички ёрдамга муҳтожлигини вужудга келтиради.

Жаҳон иқтисодиёти ўсиш суръатларига таъсир этувчи навбатдаги хатар сохта маълумот ва дезинформация ҳисобланиб мамлакатда қутбланиш жараёнларини кучайтирувчи омил ҳисобланади.

Жамиятдаги қутбланиш жаҳон иқтисодиётида ички беқарорлик ва демократик тизимларга босимни кучайишига олиб келади. Жаҳон иқтисодиёти бир қутбли тизимдан мултицивилизацион тизимга қайтиб келмоқда. Мултицивилизацион тизимда кўпсонли мамлакатлар, қоида ва ташкилотлар бир вақтни ўзида ҳаракат қилади ва ҳеч бир мамлакат ҳамма учун қоида ўрната олмайди. Жаҳонда кўптомонламалик, жамоа неъматлари, демократияни олға суришига асосланган либерал тартиб-қоиданинг амал қилиши якунланди. Либерал тартиб тўрт устунга: эркин савдо, кўптомонлама институтлар, демократия ва иттифоққа асосланар эди. Унинг ўрнида кўп қутблик тизим ҳозиргача шаклланган йўқ.

Яна бир муҳим хатар ривожланишига таъсир этувчи узоқ муддатли даврда (10 йил ичида) хатарлар таркибида етакчи ўринни экологик муаммолар эгалламоқда. Экологик муаммолар таркибига биохилма-хилликнинг йўқолиши, экотизимларнинг инқирози ва ер тизимларидаги кескин ўзгаришлар киради.

Сунъий интелектнинг (AI) салбий оқибатлари тез ўсиб бораётган хавфлардан бири ҳисобланади.

Яна бир муҳим жаҳон иқтисодиёти ривожланишига таъсир этувчи хатарлардан бири тенгсизликни бошқа хатарлар билан боғлиқлиги кучайиб бормоқда.

Прогнозларга нисбатан иқтисодий вазиятни ёмонлаштирувчи рисклар кучайиб бормоқда. Уруш ҳаракатларини чўзилиши ёки уруш кўламини кенгайиши, геосиёсий фрагментлашувни кучайиши сунъий интеллект билан боғлиқ кутилаётган меҳнат унумдорлиги ўсишини қайта баҳолаш ёки халқаро савдодаги кескинликни янгиланиши иқтисодий ўсишни кескин сусайтириш ва молия бозорини беқарорлигини кучайтириши мумкин. Жаҳон иқтисодиётида сунъий интеллект асосида меҳнат унумдорлигини жадал суръатларда ўсиши ёки халқаро савдодаги кескинлик барқарор суръатларда пасайса иқтисодий фаоллик ортиши мумкин.

Жаҳон иқтисодиёти олдида яна бир мураккаб масала турибди. Жаҳон иқтисодиёти кўп қутбли бўлган ҳолда ўта фрагментар бўлиши шарт эмас. Жаҳонда глобал ҳамкорлик мустаҳкамланса, Яқин Шарқда уруш ҳаракатлари тўхтатилиб, Хормуз кўрфази очилса кутилаётган зарар чекланиши мумкин. Хормуз кўрфазини ёпилиши ва минтақадаги углеводородлар етказиб беришда муҳим аҳамиятга эга бўлган ҳаётий муҳим объектларга катта зарар келтирилса, уруш ҳаракатлари давом этса, йирик энергетик инқирозни

вужудга келиши эҳтимоли ортади.

Умумий зарар ҳажми урушни давом этиш муддати ва миқёсига, ҳамда уруш ҳаракатлари тўхтагандан сўнг энергоресурсларни қазиб олиш ва етказиб беришни тикланишига боғлиқ.

Жаҳон иқтисодиётига энергетик инқирознинг таъсир кўрсатишида уч омиллар муҳим ўрин эгаллайди:

-биринчидан, хом-ашё товарлари нархи ўсиши салбий таклиф фалажлик ҳолатини классик намунаси бўлиб, энергия сиғимкорлиги юқори товар ва хизматлар харажатларининг ортиши, етказиб бериш занжирини беқарорлашуви, умумий инфляцияни қисқаришига олиб келади;

-иккинчидан, агар компания ва ишловчилар олинган зарарни қоплашга ҳаракат қилиб, нарх ва иш ҳақини ўсиш спиралини вужудга келиш хатари пайдо бўлса оқибат ёмон бўлиши мумкин;

-учинчидан, макроиқтисодий рисклар кучайиши ва пул-кредит сиёсатини қаттиқлашуви, молия бозорида кескин қайта баҳолаш заруриятини вужудга келиши, активлар қийматини кескин пасайиши, риск учун мукофотни ортиши, капитални “қочишини тезлашув”и ва долларни мустаҳкамлашуви ялпи талабни молиявий шарт-шароитларини қаттиқлашуви ва қисқаришига олиб келади.

Халқаро валюта жамғармасини муқобил прогнозларига кўра, агар уруш узоқ давом этмаса ва углеводордлар нархи 2026 йилда 19% га ўсса, жаҳон иқтисодиётини жорий йилдаги ўсиш суръати 3.1% ни, умумий инфляция суръати 4.4% ни ташкил этади ҳамда жаҳон иқтисодиётида сўнги йилларда кузатилаётган инфляцияни пасайиш тенденциясидан кескин қочиш ҳолати кузатилади.

Хормуз кўрфази узоқ муддатли даврга ёпилса, бурғулаш ва нефтни қайта ишлаш иншоатлари жиддий зарар кўрса, ушбу ҳолат жаҳон иқтисодиётини кескин ва узоқ муддатли даврда беқарорлашувига олиб келади. Ушбу сценарияга мувофиқ жорий йилда энергия элтувчилар нархини кескин ўсиши, инфляцион кутилмаларни юқори бўлиши, молиявий шарт-шароитларни қаттиқлашуви 2026 йилда иқтисодий ўсиш суръатларини 2.5% гача пасайиши ва инфляцияни 5.4%га ортишига олиб келиши мумкин.

Агар энг пессимистик сценария амалга ошадиган бўлса, у ҳолда кейинги йилда энергия элтувчиларни етказиб беришда узилишлар сақланиб қолса, инфляцион кутилмаларни қайд этиш жиддий тарзда секинлашади, молиявий шарт-шароитлар кескин қаттиқлашади, Жаҳон иқтисодиётини кейинги йилдаги ўсиш суръати 2%гача қисқаради, инфляция суръати 6%дан ортиқ бўлади[6].

Яқин Шарқдаги урушнинг оқибатлари мамлакатлар учун турлича бўлади. Аввалги хом-ашё инқирозлари каби биринчи навбатда импортёр мамлакатлар юқори рискларга дуч келади. Жаҳонда ривожланган мамлакатларда 2026 йил январида 2 миллиард баррелдан ортиқ стратегик заҳира бўлган, уни 400 млн. баррели жаҳонда нефт баҳосини барқарор даражада ушлаб туриш учун инқирозни дастлабки ойида ишлатиб юборилди. Стратегик захиралари чекланган ёки йўқ паст даромадли ва ривожланаётган мамлакатлар энергетик инқироздан жиддий зарар кўради. Форс кўрфазида жойлашган углеводород экспорт қилувчи мамлакатлар инфратузилмаси вайрон бўлгани, қазиб чиқаришдаги узилишлар, экспорт чекловлари, туризмни ва иқтисодий фаолликни қисқариши билан боғлиқ иқтисодий оқибатларга дуч келади.

[6] Гуринша П.О. Война омрачает перспективы развития мировой экономики и меняет приоритетные задачи экономической политики. https://www.imf.org/ru/blogs/articles/2026/04/14/war-darkens-global-economic-outlook-and-reshapes-policy-priorities

DAVLAT FISKAL (BYUDJET-SOLIQ) SIYOSATINING NAZARIY JIHATLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Asatullayev Xurshid Sunatullayevich
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti “Iqtisodiyot nazariyasi” kafedrasi mudiri, i.f.d., professor

Annotatsiya: Dunyo iqtisodiyotidagi o‘zgarishlar mamlakatlar iqtisodiyotining transformatsiyalashuvi, jahon kapital bozoridagi vaziyat, kutilmagan global inqirozli holatlar davlat tomonidan tartibga soluvchi davlat iqtisodiy siyosatlaridan bo‘lgan davlat fiskal (byudjet-soliq) siyosatining nazariy asoslarini o‘rganish bo‘yicha tadqiqotlar olib borishni taqozo etmoqda. Ayniqsa, hozirgi davrda iqtisodiyotni harakatlantiruvchi kuchi sifatida qator ilmiy nashrlarda zikr etilayotgan byudjet-soliq siyosatining kutilmagan tashqi zarbalarni yumshatib turuvchi dastak va vositalarini ilmiy mushohada qilish hamda uni amaliyotga qo‘llash bo‘yicha xulosalar berish dolzarbdir. Maqolada davlat fiskal (byudjet-soliq) siyosatining iqtisodiy fan tarixidagi maktab ta’limotlari va zamonaviy qarashlar evolyusiyasi ham keltirilgan.

Tayanch so‘zlar: Davlat fiskal siyosati, byudjet-soliq siyosati, merkantizm, klassik iqtisodiy maktab, marjinalizm, keynschilik, monetarizm, taklif nazariyasi, zamonaviy iqtisodiy maktab, davlat byudjeti xarajatlari va daromadlari, byudjet taqchilligi, soliqlar, soliq stavkasi, soliq yuki.

Abstract: Changes in the world economy, the transformation of the economies of countries, the situation in the world capital market, and unexpected global crises require research to study the theoretical foundations of state fiscal (budgetary-tax) policy, which is one of the state economic policies regulated by the state. In particular, it is urgent to scientifically observe the levers and tools of budgetary and tax policy, which are mentioned in a number of scientific publications as the driving force of the economy in the present era, and to draw conclusions on its practical application. The article also presents the evolution of school doctrines and modern views in the history of economic science on state fiscal (budgetary-tax) policy.

Keywords: Goverment fiscal policy, budget-tax policy, mercantilism, classical economic school, marginalism, Keynesianism, monetarism, supply theory, modern economic school, state budget expenditures and revenues, budget deficit, taxes, tax rate, tax burden.

KIRISH

Jahon uzra geosiyosiy ziddiyatlar va savdo-sotiqdagi murakkabliklar, tabiiy iqlim sharoitlarining o‘zgarishlari, davlatlar o‘rtasidagi qarzdorlik muammosiga qaramay 2025-2026 yillarda dunyo iqtisodiyotining barqaror o‘sishi prognoz qilinmoqda. Lekin, 2025 va 2026 yillarda global iqtisodiy o‘sish 3,3 foizni tashkil etishi 2000-2019 yillardagi tarixiy o‘sish sur’ati o‘rtacha 3,7 foizdan past ekanligi ko‘rsatilmoqda[1]. Aynan, davlatlar moliyaviy barqarorlik va byudjet mustahkamligiga erishish uchun pul-kredit siyosatini yumshatishlari[2], fiskal siyosat qanday bo‘lmasin davlat qarzini barqaror traektoriyaga qo‘yish uchun konsolidatsiyani ta’minlashi va vaziyatga yanada moslashuvchan javob berish uchun zarur bo‘lgan maydonni tiklashi kerak. Shu sababdan jahonning aksariyat mamlakatlarida iqtisodiy tanglik holatlarini yumshatish va moliyaviy barqarorlikni

taminlashda davlat fiskal (byudjet-soliq) siyosatini takomillashtirish hamda iqtisodiy faollikka qaratilgan ilmiy nazariya asoslarini chuqur o‘rganishni taqozo etadi.

O‘zbekistonda islohotlarning yangi bosqichida davlat fiskal (byudjet-soliq) siyosatining iqtisodiy faollikka qaratilgan dastak va vositalaridan oqilona foydalanish orqali «...barqaror iqtisodiy o‘sish orqali aholi farovonligini ta’minlash», bu sohada «2030 yilga qadar iqtisodiyot hajmini 2 barobar oshirish va «daromadi o‘rtachadan yuqori bo‘lgan davlatlar» qatoriga kirish» masalalariga alohida e’tibor qaratilmoqda. Ammo, respublikada olib borilayotgan islohotlar orqali so‘nggi besh yilda qator ijobiy natijalarga erishilgan bo‘lishiga qaramasdan, davlat qarzi va davlat byudjet taqchilligining tobora oshib borishi hamda iqtisodiyot tarmoqlaridagi nomutanosibliklarning mavjudligi sababli barqaror o‘sish sur’atlarini ta’minlashda davlatning fiskal (byudjet-soliq) siyosatini takomillashtirish masalasi eng dolzarb muammolardan biri sifatida qolmoqda. Shu sababdan bugungi kunda “soliq yukini izchil ravishda pasaytirish, soliq solish tizimini soddalashtirish, shuningdek soliq ma’muriyatchiligini takomillashtirish iqtisodiyotni jadal rivojlantirish va mamlakatning investitsiyaviy jozibadorligini oshirishning eng muhim shartlaridir” [3] kabi vazifalarining belgilab qo‘yilishi davlatning fiskal (byudjet-soliq) siyosatidan samarali foydalanish masalasini hozirgi kundagi eng dolzarb muammolardan biriga aylantirdi.

Ma’lumki, jahon iqtisodiyotidagi vaziyat mamlakatlar o‘rtasidagi qarzdorlik va yaqin besh yil ichidagi global pandemiya qolgan asoratlar davlat fiskal (byudjet-soliq) siyosatiga bo‘lgan qarashlar evolyusiyasini ilmiy tadqiq etish hamda uning ustuvor yo‘nalishlarini belgilashni taqozo etmoqda.

TAXLIL VA NATIJALAR

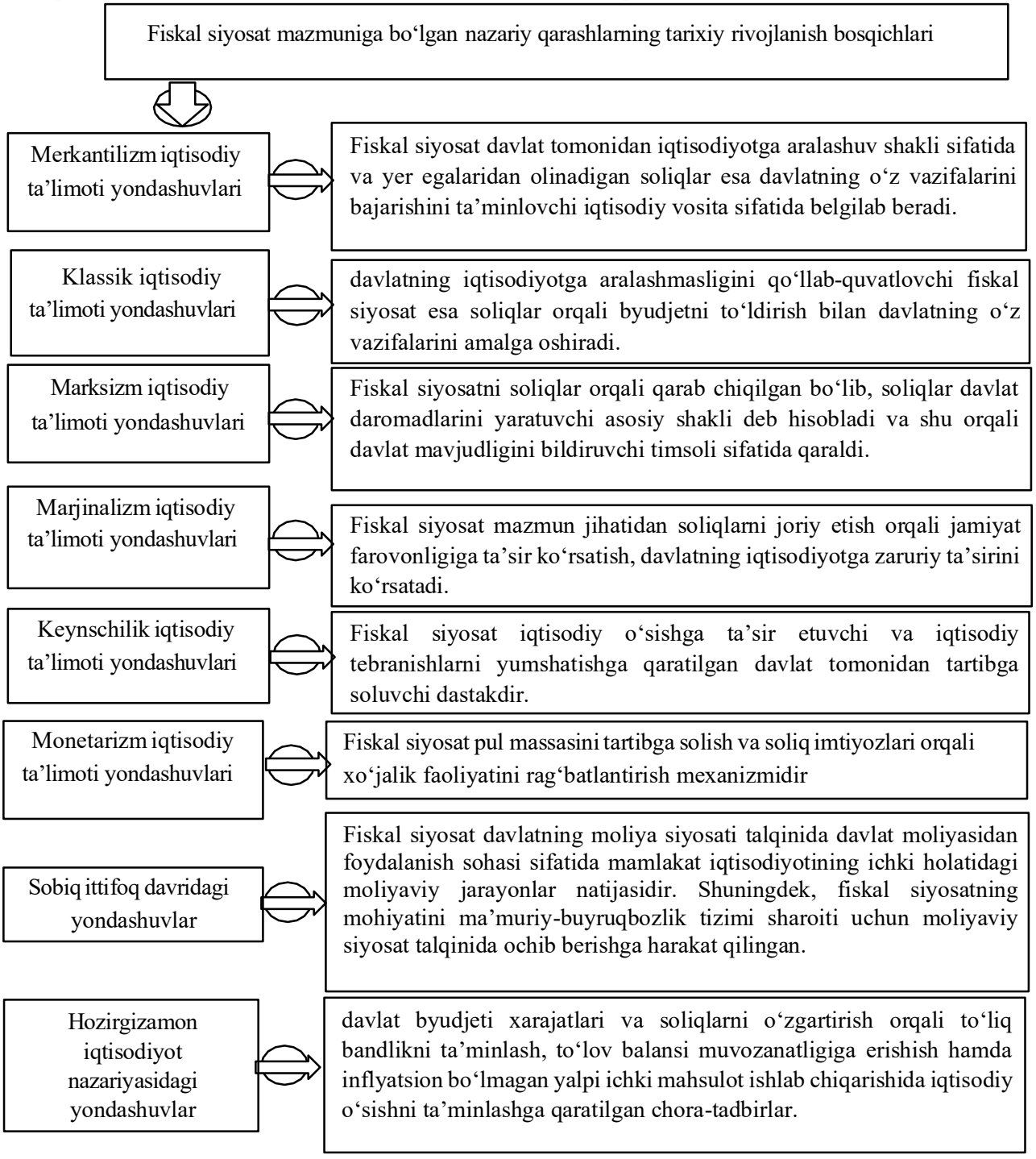
Iqtisodiyot ilmi taraqqiyoti davrida davlatning byudjet-soliq siyosatining mohiyatiga bo‘lgan yondashuvlar bir necha bor ko‘rib chiqilgan va turlicha talqin qilingan. Barchamizga ma’lumki, iqtisodiy adabiyotlarimizda soliqlar, soliq siyosati, soliq stavkalari, davlat daromadlari, davlat xarajatlari kabi tushunchalar juda tez-tez ishlatiladi. Iqtisodiy tafakkurning rivojlanish bosqichlarini davlatning byudjet-soliq siyosatining mohiyatini belgilashda moliyaviy siyosatning shakllanishi va rivojlanishiga ilmiy maktab yoki yo‘nalishlarning qo‘shgan hissasini o‘rganishga asoslanadi. Mahalliy va xorij tadqiqotlarining keng doirasi fiskal siyosatning mohiyatini o‘zgartirishning turli yondashuv jihatlariga bag‘ishlangan. Dastlabki, iqtisodiy ta’limotlardan merkantilizm iqtisodiy tafakkuri shakllanishining fundamental bosqichini moliya siyosatining mohiyatiga alohida urg‘u beradi. . O‘z navbatida, soliq tizimining faoliyati bilan bog‘liq jamiyat farovonligiga yetkazilishi mumkin bo‘lgan yo‘qotishlarni hisobga olish imkonini beruvchi sog‘lom fiskal siyosatni shakllantirishda soliq yukini va soliq miqdorini o‘zgartirish yo‘nalishlarini o‘rganish lozimligi haqidagi yondashuvlarini ilgari surishadi.

1- rasm. Iqtisodiy maktab ta’limotlarida davlat fiskal (byudjet-soliq) siyosatining rivojlanish bosqichlari

Ular tomonidan asosiy e’tibor qaratilgan jihati bu soliqlarni manipulyatsiya qilish va shu orqali davlatga tushadigan mablag‘larni samarali sarflaydigan fiskal siyosatni va uning iqtisodiy o‘sishga ta’sirini o‘rganishga qaratilgan. Yana bir iqtisodchi olim L.N.Likova fiskal siyosatni o‘rganishda soliq tizimining bir qator muammolariga, ya’ni soliq yukining hajmiga, byudjet taqchilligi va profitsiti sharoitida soliq siyosatining o‘ziga xos xususiyatlariga e’tibor qaratadi. Muallif o‘z asarlarida davlat byudjeti daromadlarining eksportga bog‘liqligini aniqlab, ayrim soliqlarni undirish xususiyatlarini tavsiflagan holda soliq tizimini takomillashtirish kerakligi va yo‘llarini taklif qiladi.

O.V.Lugovoy, P.A.Trunin, E.V.Shkrebela fiskal siyosat iqtisodiyotdagi har bir sub’ektning soliq potensialini baholash zarurligini ta’kidlab o‘tadi hamda shundan kelib chiqib har bir sub’ektning soliq to‘lovchilari bir xil soliq stavkalarini qo‘llash imkoniyatini ko‘rsatishi aniqlaydi. M.V.Kazakova byudjetga tushadigan soliq tushumlarini tarkibini bozor bilan bog‘liq bo‘lgan qismlarga bo‘lish orqali soliq yukini hamda iqtisodiyotdagi yalpi ichki mahsulotning o‘sish sur’atlarini tahlil qilish nuqtai-nazaridan o‘rganadi. Tarkibiy qismlarga o‘rta muddatli tashqi iqtisodiy vaziyatda soliq tushumlari, konyuktura tarkibiy qismlari esa energiya resurslariga jahon narxlarining qulay dinamikasi tufayli kelib chiqadigan soliq tushumlaridir. D.G.Chernik fiskal siyosat muammolarini o‘rganar ekan, iqtisodiyotga davlat ta’sirining kuchli vositasi bo‘lgan soliq imtiyozlarini joriy etish zarurligi haqidagi fikrga amal qiladi. Xorijiy va mahalliy iqtisodchilarning “fiskal siyosati” tushunchasini ta’riflashga yondashuvlari 1-jadvalda keltirilgan.

Moliyaviy siyosat konsepsiyasining mohiyatiga oid xorijiy va mahalliy mualliflar tomonidan taqdim etilgan qarashlarning tahlili shuni ko‘rsatdiki, uni ta’riflashda yagona yondashilgan yondashuv mavjud emas. Ba’zi ilmiy maktablar fiskal siyosatni davlatning iqtisodiyotga aralashuv shakli sifatida, boshqalari esa davlat byudjetini to‘ldirish manbai, uchinchisi iqtisodiy faollikni rag‘batlantirish mexanizmi sifatida talqin qiladilar.

Keyns iqtisod maktabi vakillari fiskal siyosatni yalpi talabga ham, yalpi taklifga ham ta’sir qiluvchi, shuningdek, iqtisodiy sikldagi tebranishlarni yumshatishga qaratilgan iqtisodiyotni davlat tomonidan tartibga solish vositasi sifatida qaraydilar. O‘z navbatida, milliy daromadning bir qismini o‘zlashtirish va

begonalashtirishga oid milliy iqtisodiyot sub’ektlari o‘rtasida fiskal siyosatini amalga oshirish jarayonida rivojlanadigan bu iqtisodiy munosabatlar ko‘p jihatdan fiskal siyosatining samaradorligini belgilaydi.

Fiskal siyosat deganda milliy iqtisodiyot sub’ektlari o‘rtasida iqtisodiy o‘sish sur’atlarini ta’minlash maqsadida ayrim sub’ektlardan olingan daromadlarni boshqalar foydasiga ajaratish va davlat vakili bo‘lgan sub’ekt tomonidan ajratilgan daromadlarni o‘zlashtirishga oid muntazamlik va davriylik bilan tavsiflangan iqtisodiy munosabatlar tushuniladi. Bu ta’rif fiskal siyosat haqida nafaqat makroiqtisodiy vositalar majmui, balki uy xo‘jaliklari, firmalar, davlat organlari va boshqa iqtisodiy sub’ektlar o‘rtasidagi o‘ziga xos manfaatlarga ega bo‘lgan munosabatlarning murakkab tizimi sifatida gapirishga imkon beradi. Ushbu sub’ektlarning byudjet-soliq siyosatini amalga oshirish jarayonida ishtirok etishi ular o‘rtasida daromadlarni begonalashtirish va o‘zlashtirish bo‘yicha qarama-qarshiliklarni keltirib chiqaradi. Aynan mana shu qarama-qarshiliklar fiskal siyosat samaradorligini pasaytiradi va davlatning fiskal siyosatni amalga oshirish jarayonida asosiy sa’y-harakatlari aynan ana shu qarama-qarshiliklarni bartaraf etishga qaratilgan bo‘lishi kerak.

Ma’lumki, 2020 yillardagi global pandemiya moliyaviy siyosat bo‘yicha yondashuvlarni yanada takomillashtirish kerakligidan dalolat berdi hamda mazkur mavzu doirasidagi ilmiy va xorijiy adabiyotlarni ko‘rib chiqishni o‘z ichiga oladi. Mazkur adabiyotlarda Covid-19 pandemiyasining rivojlanayotgan va rivojlangan mamlakatlar davlat moliyasiga ta’siri yo‘nalishlarini, dunyoning yetakchi davlatlarining zamonaviy fiskal siyosatida ustuvorliklarini o‘zgartirish, global iqtisodiy inqiroz ta’siri ostida soliqqa tortishdagi transformasion o‘zgarishlarni hamda qator tajribalar asosida hozirgi vaqtda fiskal siyosatni amalga oshirishning o‘ziga xos xususiyatlarini ko‘rsatish bilan cheklangan. Muammo shundaki, oldingi nazariya va amaliyot 2020 yillarning boshidagi nazariya va amaliyot o‘rtasida noaniqliklarni keltirib chiqaradi. Iqtisodiyot tarixiy sahnasidagi 1930 yillardagi “Buyuk depressiya”, 2008-2009 yillardagi “Buyuk retsessiya” paytida davlat tomonidan turli moliyaviy chora-tadbirlar amalda qo‘llanilgan va bu asosan fond bozori bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan. 2020 yilda boshlangan Covid-19 global pandemiya tufayli dunyo bo‘yicha iqtisodiy faollikni muddatsiz to‘xtatishga qaratilgan harakatlar natijasida amalda qo‘llanilgan “Buyuk karantin” qator davlatlar iqtisodiyotining inqiroz yoqasiga tushib qolishiga sabab bo‘ldi.

2021 boshlariga kelib, Covid-19 pandemiyasining og‘ir moliyaviy oqibatlari va ulardan aziyat chekkan soha va tarmoqlar iqtisodiyoti bilan bog‘liq mavzular tadqiqotchilar orasida juda mashhur bo‘ldi. Jumladan, Rossiyada pandemiya davrida davlat moliya tizimining iqtisodiyotni tartibga solishdagi fiskal va monetar yondashuvlari G‘arb iqtisodchilar tomonidan ilgari surilgan g‘oyalarini iqtisodchi olim Ye.Lusskaya tomonidan tadqiq etildi. Shuningdek Ye.Lusskaya tomonidan fiskal va monetar chora tadbirlari orqali global pandemiyasi inqirozidan chiqishning o‘ziga xos strategiyasini o‘zining boshqa tadqiqot asarida ko‘rsatib o‘tadi[4].

Fiskal siyosatning iqtisodiyotga ta’sirini ayniqsa global pandemiyadan so‘ng iqtisodiyotni tiklashdagi rolini L.Petrova o‘z tadqiqotida batafsilroq tushuntirib beradi. Shuningdek, dunyoning ko‘pgina mamlakatlarida global pandemiyadan

so‘ng fiskal va monetar chora tadbirlarning iqtisodiyotga ta’siri ko‘plab bir gurux iqtisodchi olimlar asarlarida va tadqiqotlarida o‘rganildi.

Zamonaviy sharoitda monetar va fiskal siyosat o‘rtasidagi bog‘liqlik jihatlarining zamonaviy ko‘rinishlari iqtisodchi olimlar P.Jia va G.R.Steelelar tomonidan ilmiy maqollarida o‘rganilgan. Shuningdek, iqtisodchi olimlar R.Van Dender, P.O‘Reilly va S.Perretlar jahon miqyosida mamlakatlarda Covid-19 global pandemiya davridagi og‘ir oqibatlarga qarshi qo‘llanilgan soliq va fiskal siyosat chora tadbirlari taxlili amalga oshirildi.Taxlil qilingan tadqiqot asarlaridan kelib chiqib shuni ta’kidlash lozimki, global pandemiyadan so‘ng mamlakatlar iqtisodiy taraqqiyotini ta’minlovchi fiskal chora-tadbirlaridan iqtisodiyotga ta’sir etishning eng maqbul vositasi soliqlar ekanligini aniqlandi. Shu bilan birga pandemiyadan so‘nggi davrda davlat fiskal siyosatining ustuvor yo‘nalishlari va maqsadlarini belgilashda yana ham uning qo‘shimcha tarzda o‘rganishni taqozo etadi.

Fiskal siyosatni yangi yo‘nalishda tadqiq etishda albatta uni tashkil etuvchi vosita va dastaklarini yaxlit holda davlat byudjeti daromadlarini to‘ldiruvchi jihatlariga asosiy e’tiborni qaratishni taqozo etadi. Ma’lumki, dunyo bo‘yicha ko‘pchilik mamlakatlarida iqtisodiy inqirozdan so‘ng davlat qarzlarini bartaraf etishda va byudjet barqarorligini ta’minlashda qo‘shimcha ravishda to‘liq hajmdagi davlat mulklarini xususiylashtirish ishlarini olib borish hamda soliq siyosatini takomillashtirish orqali mahalliy qarzlarni qattiq nazorat qilishni taqozo etadi. Shu bilan birga koronavirus inqirozining dastlabki boshlanish davrida iqtisodiyotni jonlantirish maqsadida qo‘llanilgan emissiya jarayoni Orema-Kopernik-Greshemning inflyatsion soliq tamoyilining asosini tashkil etib, zamonaviy uzoq muddatli inqirozni va uning og‘ir oqibatlarini yumshatish maqsadida amalga oshirildi. Xulosa o‘rnida ta’kidlash lozimki, inqiroz davrida davlat fiskal siyosatini takomillashtirish yuzasidan fikrimizcha, yuqorida xorijiy tajribalar taxlili natijalariga suyanib ish tutishni taqozo etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. http://www.forecast.ru/_ARCHIVE/Presentations/DBelousov/WESP2025.pdf Мировое экономическое положе-ние и перспективы 2025 16 января 2025 г.
2. Ўзбекистон Республикасининг Президенти Ш. Мирзиёевнинг “Солиқ ва бюджет сиёсатининг 2025 йилга мўлжалланган асосий йўналишлари қабул қилинганлиги муносабати билан ўзбекистон республикасининг айрим қонун ҳужжатларига қўшимча ва ўзгартиришлар киритиш тўғрисида”ги 2024 йил 24 декбардаги ЎРҚ-1014-сон Ўзбекистон Республикасининг қонуни. https://lex.uz/docs/7279923
3. Молия сиёсати, солиқлар ва солиққа тортиш. Таҳрир кенгаши Беганов В. ва бошқ. Т.Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси, 1998; Шодмонов ва бошқ. Иқтисодиёт назарияси. Маърузалар матни. Т. ДИТАФ 2001; Носова С.С. Экономическая теория: кртаткий курс. Учеб. пособия.-М.:Гуманит. Изд. Центр Владос, 2001.
4. Asatullaev Kh.S. ROLE OF STATE FISCAL (BUDGET-TAX) POLICY IN INCREASE OF POPULATION EMPLOYMENT. Annali d’Italia №51/2024. ISSN 3572-2436, 11.

BARQAROR RIVOJLANISH MAQSADLARIGA ERISHISHDA INVESTITSIYA LOYIHALARINI MOLIYALASHTIRISH MEXANIZMLARINI RIVOJLANTIRISH

O.R.Meyliev, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti professori,i.f.d
Sh.Sh.Xusanov, “O‘zbekgidroenergo” AJ Xorijiy investitsiyalar departamenti yetakchi mutaxassisi G.B University of Sunderland magistri

Global iqtisodiy tizimning transformatsiyasi sharoitida energiya ta’minoti va ekologik barqarorlik o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlash masalasi nazariy va amaliy jihatdan dolzarb ilmiy muammoga aylanmoqda. Energiya resurslariga bo‘lgan talabning ortib borishi, sanoat ishlab chiqarishining kengayishi hamda tabiiy resurslardan intensiv foydalanish mavjud energiya infratuzilmasiga yuqori bosimni yuzaga keltiradi. Shu bilan birga, iqlim o‘zgarishi va atrof-muhit degradatsiyasi xavflarining kuchayishi energiya ishlab chiqarishning ekologik jihatdan maqbul modellarga o‘tishini taqozo etmoqda. Mazkur sharoitda qayta tiklanuvchi energiya manbalari, xususan gidroenergetika, barqaror rivojlanish konsepsiyasining muhim tarkibiy elementi sifatida namoyon bo‘ladi.

Ilmiy adabiyotlarda gidroenergetika energiya tizimining barqarorligini ta’minlovchi, past uglerodli iqtisodiyotga o‘tishda strategik ahamiyat kasb etuvchi soha sifatida e’tirof etiladi. Uning asosiy afzalliklari sifatida energiya ishlab chiqarishning nisbatan barqarorligi, ekspluatatsiya xarajatlarining pastligi hamda uzoq muddatli foydalanish imkoniyati ko‘rsatiladi. Biroq gidroenergetika loyihalarining kapital sig‘imdorligi yuqori bo‘lib, ularni amalga oshirish katta hajmdagi boshlang‘ich investitsiyalarni talab etadi. Shu bilan birga, investitsiya qaytish davrining uzoqligi, qurilish va ekspluatatsiya jarayonlarida yuzaga keladigan texnologik, ekologik va institutsional risklar ushbu loyihalarni moliyalashtirishni murakkablashtiradi.

Investitsiya loyihalarini moliyalashtirish nazariyasiga ko‘ra, kapital qo‘yilmalar samaradorligi moliyaviy resurslar manbalarini optimal shakllantirish va ulardan foydalanish mexanizmlarining to‘g‘ri tanlanishiga bevosita bog‘liq. Shu nuqtai nazardan, gidroenergetika loyihalarini moliyalashtirishda an’anaviy (o‘z mablag‘lari, bank kreditlari) va noan’anaviy (loyihaviy moliyalashtirish, “yashil” obligatsiyalar, infratuzilma fondlari) manbalarni uyg‘unlashtirish zarurati yuzaga keladi. Ayniqsa, loyihaviy moliyalashtirish mexanizmi ilmiy-amaliy jihatdan samarali yondashuv sifatida qaraladi, chunki bunda investitsiya qarorlarini qabul qilishda asosiy e’tibor loyiha tomonidan generatsiya qilinadigan pul oqimlariga qaratiladi va risklar manfaatdor tomonlar o‘rtasida taqsimlanadi.

Zamonaviy ilmiy konsepsiyalarda davlat-xususiy sheriklik (DXSh) mexanizmlari infratuzilma loyihalarini moliyalashtirishda institutsional innovatsiya sifatida baholanadi. DXSh modeli davlatning tartibga soluvchi va qo‘llab-quvvatlovchi funksiyalarini xususiy sektorning moliyaviy va boshqaruv samaradorligi bilan uyg‘unlashtirish imkonini beradi. Natijada, investitsiya loyihalarining moliyaviy barqarorligi oshadi, risklar diversifikatsiya qilinadi hamda resurslardan foydalanish samaradorligi ta’minlanadi. Shu bilan birga, xalqaro moliya institutlari ishtiroki kredit resurslariga kirish imkoniyatlarini kengaytiradi, loyiha boshqaruvi sifatini oshiradi va global tajribani joriy etishga xizmat qiladi.

“Yashil” moliya instrumentlari, jumladan yashil obligatsiyalar, iqlim fondlari va barqaror investitsiya mexanizmlari ham gidroenergetika loyihalarini moliyalashtirishda muhim rol o‘ynaydi. Ushbu instrumentlar ekologik jihatdan toza loyihalarni qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan bo‘lib, investorlar uchun qo‘shimcha rag‘batlar yaratadi va kapital qiymatini pasaytirishga xizmat qiladi. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, yashil moliya instrumentlarini joriy etish investitsiya oqimlarini diversifikatsiya qilish, ekologik risklarni kamaytirish va uzoq muddatli barqaror iqtisodiy o‘sishni ta’minlashga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

O‘zbekiston misolida gidroenergetika sektorini rivojlantirish davlat energetika siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. “O‘zbekgidroenergo” AJ tomonidan amalga oshirilayotgan investitsiya loyihalari mavjud gidroenergetika quvvatlarini modernizatsiya qilish, yangi gidroelektr stansiyalarini qurish hamda energiya ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga qaratilgan. Ushbu loyihalarni moliyalashtirishda davlat byudjeti mablag‘lari, xalqaro moliya institutlari kreditlari, to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar va DXSh mexanizmlarining uyg‘unlashuvi kuzatiladi. Mazkur aralash moliyalashtirish modeli moliyaviy risklarni kamaytirish, kapitalning optimal tuzilmasini shakllantirish hamda investitsiya loyihalarining iqtisodiy samaradorligini oshirish imkonini beradi.

1-jadval

“O‘zbekgidroenergo” AJ tomonidan amalga oshiriladigan gidroelektr stansiyalarini qurish bo‘yicha investitsiya loyihalari ro‘yxati

T/r	Loyihalar nomi	Loyiha quvvati, MVt	shu jumladan qo‘shimcha quvvat, MVt	Yillik o‘rtacha ishlab chiqarish, mln kVt-soat	shu jumladan qo‘shimcha ishlab chiqarish, mln kVt-soat	Amalga oshirish muddati	Loyihaning taxminiy qiymati, mln doll.
JAMI		**1 550,3**	**1 018,3**	**5 816,7**	**3 666,9**		**2 865,9**
I.	Amalga oshirilayotgan investitsiya loyihalari	635,9	635,9	2 278,3	2 278,3	2018-2028	1 485,7
II.	Amalga oshirilishi rejalashtirilgan istiqbolli investitsiya loyihalari	867,8	335,8	3 377,8	1 228,0	2023-2028	981,9
III.	Amalga oshirilayotgan mikro va kichik GES qurilishi loyihalari	26,6	26,6	110,6	110,6	2023-2024	50,3
IV.	Qayta tiklanuvchi energiya manbalarini joriy	20,0	20,0	50,0	50,0	2023-2026	28,0

	etish investitsiya loyihalari						
V.	Suvomborlari bo‘yicha investitsiya loyihalari					2021-2028	300,0
VI.	Mahalliylashtirish bo‘yicha investitsiya loyihalari					2023-2025	20,0

Jadval ma’lumotlarining tizimli tahlili shuni ko‘rsatadiki, “O‘zbekgidroenergo” AJ tomonidan shakllantirilgan investitsiya portfeli mamlakat gidroenergetika sektorini kompleks modernizatsiya qilish va diversifikatsiya etishga qaratilgan integral rivojlanish modelini ifodalaydi. Xususan, loyihalarning umumiy o‘rnatilgan quvvati 1 550,3 MVtni, yillik elektr energiyasi ishlab chiqarish hajmi esa 5 816,7 mln. kVt-soatni tashkil etishi ushbu dastur energetika balansida gidroenergetikaning ulushini sezilarli darajada oshirishga xizmat qilishini anglatadi. Umumiy investitsiya qiymatining 2 865,9 mln. AQSh dollariga tengligi esa kapital sig‘imdor infratuzilma loyihalarini amalga oshirishga yo‘naltirilgan strategik yondashuv mavjudligini tasdiqlaydi.

Strukturaviy tahlil natijalari investitsiya portfelida yirik va istiqbolli loyihalarning ustuvor o‘rin egallashini ko‘rsatadi. Bunday yondashuv uzoq muddatli istiqbolda energiya ishlab chiqarish hajmini barqaror oshirish, tizimning generatsiya quvvatlarini kengaytirish hamda energetik xavfsizlikni mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, kichik va mikro gidroelektr stansiyalar (GES)ni rivojlantirishga qaratilgan loyihalar hududiy energiya ta’minotini optimallashtirish, markazlashmagan energiya tizimlarini shakllantirish va energiya yo‘qotishlarini kamaytirish nuqtai nazaridan muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur ikki yo‘nalishning o‘zaro uyg‘unlashuvi energetika tizimining moslashuvchanligi va barqarorligini oshiruvchi muhim omil sifatida namoyon bo‘ladi.

Moliyalashtirish mexanizmlarining institutsional tahlili shuni ko‘rsatadiki, ushbu loyihalarda aralash (gibrid) moliyalashtirish modeli ustunlik qilmoqda. Ya’ni, davlat byudjeti mablag‘lari, xalqaro moliya institutlari kreditlari, to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar hamda davlat-xususiy sheriklik (DXSh) mexanizmlarining kombinatsiyasi qo‘llanilmoqda. Bunday yondashuv moliyaviy resurslarni diversifikatsiya qilish, kapital qiymatini optimallashtirish va investitsiya risklarini manfaatdor tomonlar o‘rtasida taqsimlash imkonini beradi. Shu jihatdan, loyihaviy moliyalashtirish elementlarining joriy etilishi pul oqimlariga asoslangan baholash mexanizmlarini kuchaytirib, investitsiya samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Ilmiy-amaliy nuqtai nazardan, mazkur investitsiya dasturining samaradorligi nafaqat moliyalashtirish manbalari tarkibi, balki risklarni boshqarish tizimining takomillashganligi bilan ham belgilanadi. Xususan, qurilish, texnologik, ekologik va moliyaviy risklarni kompleks baholash va ularni minimallashtirish mexanizmlarini joriy etish gidroenergetika loyihalarining barqarorligini ta’minlaydi. Shu bilan birga, “yashil” moliya instrumentlarini kengaytirish, jumladan, yashil obligatsiyalar va

iqlim fondlaridan foydalanish kapital jalb qilish imkoniyatlarini yanada kengaytirishi mumkin.

Xulosa sifatida ta’kidlash joizki, gidroenergetika sohasida investitsiya loyihalarini moliyalashtirish mexanizmlarini takomillashtirish barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishning muhim sharti hisoblanadi. Moliyalashtirish manbalari va instrumentlarining optimal kombinatsiyasini shakllantirish, risklarni samarali boshqarish, shuningdek institutsional muhitni rivojlantirish orqali nafaqat energetika tizimining ishonchliligi va samaradorligini oshirish, balki milliy iqtisodiyotning barqaror o‘sish sur’atlarini ta’minlash imkoniyati kengayadi.

TOMORQA XO‘JALIKLARI FAOLLIGINI OSHIRISHNING IJTIMOIY–IQTISODIY MOHIYATI VA ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

Turobov Sherzod Alisherovich
Qarshi davlat texnika universiteti
“Buxgalteriya hisobi va audit” kafedrasi dotsenti, i.f.f.d. (PhD)
e-mail: sh.turobov@gmail.com

Tomorqa xo‘jaligi to‘g‘risidagi ilmiy tadqiqotlar qadimdan shakllanib kelgan bo‘lib, tadqiqotchilar tomonidan tomorqa xo‘jaligining iqtisodiy kategoriya sifatidagi mazmuni, uning moliyaviy holati, rivojlanish darajasi, aholi hayot sifati bilan o‘zaro bog‘liqligi hamda qishloq aholisi tomonidan tomorqadan foydalanish samaradorligi masalalari keng ko‘lamda o‘rganilgan. Tarixiy jihatdan qaraganda, ko‘plab an’anaviy jamiyatlarda tomorqa xo‘jaliklari aholining asosiy oziq-ovqat ehtiyojlarini qondirishda muhim manba sifatida xizmat qilgan.

Zamonaviy ilmiy yondashuvlarda esa tomorqa xo‘jaliklari barqaror rivojlanish konsepsiyasi doirasida tahlil qilinib, ular organik qishloq xo‘jaligi, biodinamik dehqonchilik, bog‘dorchilik va oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash kabi ustuvor yo‘nalishlar bilan chambarchas bog‘liq holda o‘rganilmoqda. Ushbu tadqiqotlar doirasida yer resurslaridan samarali foydalanish, suv resurslarini boshqarish, o‘g‘itlardan oqilona foydalanish, pestitsidlarni qo‘llash me’yorlari, ekin turlarining biologik va agrotexnik xususiyatlari, shuningdek chorvachilik amaliyoti bilan bog‘liq masalalar kompleks tarzda ko‘rib chiqilmoqda.

Mamlakatlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida tomorqa xo‘jaliklarining o‘rni, ularning iqtisodiy mohiyati, funksional xususiyatlari, faoliyat samaradorligi hamda mehnat resurslaridan foydalanish darajasi bo‘yicha ilmiy adabiyotlarda turli xil yondashuvlar mavjud bo‘lib, ushbu masala yuzasidan olimlar o‘rtasida yagona konseptual qarashlar shakllanmagan. Bu esa mazkur yo‘nalishda qo‘shimcha ilmiy tadqiqotlar olib borish zaruratini yanada kuchaytiradi.

Hozirgi bosqichda tomorqa xo‘jaliklari aholining iqtisodiy faoliyatining eng keng tarqalgan shakllaridan biri sifatida qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish tizimining muhim va ajralmas bo‘g‘iniga aylangan. Ular nafaqat qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishini diversifikatsiya qilishga xizmat qiladi, balki aholining daromad manbalarini kengaytirish, oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash hamda qishloq hududlarida bandlikni oshirishda ham muhim rol o‘ynaydi. Shu bois, ko‘plab mamlakatlarda tomorqa xo‘jaliklarining samarali faoliyat yuritishini ta’minlash maqsadida maxsus iqtisodiy, institutsional va tashkiliy mexanizmlar

ishlab chiqilgan hamda amaliyotga joriy etilgan.

Tomorqa odatda kishilarning o‘z shaxsiy iste’moli uchun oziq–ovqat mahsulotlarini yetishtirish hamda madaniy hordiq chiqarishlari uchun gullar ekish va dekorativ landshaftlarni hosil qilish uchun ajratilgan yer uchastkasidir. Quyida biz tomonimizdan tomorqa xo‘jaliklarining asosiy xususiyatlari ishlab chiqildi.

1-jadval

Tomorqa xo‘jaliklarining asosiy xususiyatlari[7]

Xususiyati	Maqsadi
O‘z-o‘zini ta’minlash	Xo‘jalik a’zolarini oziq-ovqat mahsulotlari, dorivor o‘simliklar, gullar va boshqalar bilan ta’minlash
Tajriba orttirish	Tomorqalarda foydalanuvchilar qishloq xo‘jaligi fanlari bo‘yicha tajriba orttirishlari, o‘simliklarni yetishtirish va hayvonlarga qarash ko‘nikmalarini o‘rganish
Oilaviy faoliyat	Ochiq havoda vaqt o‘tkazish va farzandlarga dehqonchilik asoslarini o‘rgatish
Xarajatlarni tejash	Tomorqada yetishtirilgan mahsulotlar hisobiga xo‘jalik byudjeti tejaladi
Atrof-muhit barqarorligini ta’minlash	Resurslardan oqilona foydalanishga va atrof-muhit barqarorligini ta’minlashga ko‘maklashiladi
Ko‘nikmalarni rivojlantirish	Bog‘dorchilik, chorvachilik, yerga ishlov berish va qishloq xo‘jaligining boshqa sohalaridagi ko‘nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi
An’analarni saqlash	Tomorqalarda qishloq xo‘jaligi va hunarmandchilikka oid an’analar va madaniyatlarni saqlash va avloddan-avlodga o‘tkazish
Ijtimoiy faoliyat	Tomorqalarda ijtimoiy tadbirlar o‘tkazilishi hisobiga jamiyat qurilishi rivojlanadi
Bio xillma-xillikni ta’minlash	Tabiiy hududlarni yaratish, bog‘larda gullar va manzarali ekinlarni ekish biologik xilma-xillikni targ‘ib qiladi
Salomatlikni targ‘ib qilish	Tomorqada mehnat qilish va ochiq havoda faoliyat olib borish salomatlikni oshirishga ko‘maklashadi

Yuqorida keltirilganlardan tashqari tomorqa xo‘jaliklari faoliyatini rivojlantirish oilaviy munosabatlarni mustahkamlash, bolalarni tarbiyalash va mahalliy oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash imkoniyatlarini yaratishi bilan ahamiyatlidir.

Tomorqa xo‘jaliklari faoliyatidan keladigan daromadning oilalar farovonligiga ta’sirini baholash, qishloq va noqishloq xo‘jaliklari faoliyati tahlili va qishloq aholisi tomorqa xo‘jaliklari faoliyatidan keladigan daromadlarni oshirish imkoniyatlari[8] haqida tadqiqotchi Sh.A.Muratov o‘z ilmiy tadqiqot natijalarida asoslagan. Lekin tadqiqotchi ko‘proq qishloqlarda noqishloq xo‘jaligi faoliyatidan keladigan daromaddalarni oshirish hamda ularni matematik modellar asosida isbotlashga uringan. Hozirgi kun talablari bo‘yicha tomorqa xo‘jaliklari amaliy faoliyatini rivojlantirish borasida tadqiqotlar olib bormagan. U.A.Kayumov fikricha, tomorqa xo‘jaligining 4 xil shakli uchraydi. Birinchisi – ko‘p tarmoqli, yetishtirilgan

[7] Muallif ishlanmasi

[8] SH.A.Muratov “Tomorqa xo‘jaliklari faoliyatidan keladigan daromadning oilalar farovonligiga ta’sirini baholash”. nomli iqtisod fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun tayyorlagan dissertatsiya ishi.

mahsulot ko‘pincha oila a’zolarining bevosita shahsiy iste’moli uchun sarflanayotgan xo‘jalik; ikkinchisi – yetishtirilgan mahsulotning bir qismi oila ehtiyoji uchun, bir qismi esa bozorda yoki tayyorlov tashkilotlariga sotishga mo‘ljallangan, ko‘proq bir xil mahsulot yetishtirishga ixtisoslashgan xo‘jalik; uchinchisi – faqat sotish uchun ko‘p yoki bir xil mahsulot yetishtirishga va to‘rtinchisi – mahsulot yetishtirish maqsadida foydalanilmaydigan, manzarali daraxt va gullar bilan band xo‘jalik[9]. Tomorqa xo‘jaliklari faoliyati bo‘yicha chuqur tadqiqot olib borgan olim V.A.Chayanovning fikricha[10], oilaviy mehnatni tashkil etish, ko‘p funksiyalilik, boshqaruvning muhimligi va o‘z-o‘zini ta’minlash tomorqa xo‘jaliklarining asosiy xususiyalarini hisoblanadi.

Bizningcha, tomorqa xo‘jaligi odatda jismoniy shaxslarga tegishli bo‘lgan, o‘z ehtiyojlari uchun yoki qo‘shimcha daromad olish maqsadida dehqonchilik qilinadigan yer uchastkasidir.

Ta’kidlash joizki, tomorqa xo‘jaligi atamasini oilaviy tadbirkorlik yoki oilaviy korxona atamasi bilan adashtirmaslik kerak. 2021-yilning 1-aprelida O‘zbekiston Respublikasida “Tomorqa xo‘jaligi to‘g‘risida”gi Qonun qabul qilindi va uning 3-moddasida tomorqa xo‘jaligiga quyidagicha ta’rif berildi “Tomorqa xo‘jaligi shaxsiy tomorqa yer uchastkalarida qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini ham erkin savdo uchun, ham oila ehtiyojlari uchun yetishtirish (qayta ishlash) bilan bog‘liq mehnat faoliyatidir. Tomorqa xo‘jaligi tadbirkorlik faoliyati hisoblanmaydi va tomorqa xo‘jaligini davlat ro‘yxatidan o‘tkazish talab etilmaydi. Tomorqa xo‘jaligida qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini yetishtirish (qayta ishlash) bo‘yicha shaxsiy mehnati bilan ishtirok etishga asoslangan faoliyatni mustaqil ravishda amalga oshiruvchi shaxs aholi bandligi to‘g‘risidagi qonunchilikda belgilangan tartibda o‘zini-o‘zi band qilgan shaxs maqomini olishi mumkin”[11], – deb ta’rif berilgan.

Tomorqa xo‘jaliklari faolligi va samaradorligini oshirishning ijtimoiy tomonlari, kengayishi – aholining mehnat qilish natijasida sog‘lom turmush tarzining o‘sishiga, dexqonchilik qilish madaniyatidan xabardor bo‘lishga, atrof–muhitni toza va ozoda tutishga, iqtisodiy ne’matlardan oqilona foydalanishga, qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini yetishtirishdagi ilg‘or xorijiy tajribalarni o‘rganishga, o‘sib kelayotgan yosh avlodga ushbu bilimlarni ulashishga, ularning moddiy farovonliklarining oshishiga olib kelmoqda. Demak, tomorqa xo‘jaliklari murakkab iqtisodiy tizim sifatida mamlakatdagi o‘zgarishlarning “ijtimoiy bahosi” mezoni bo‘lib xizmat qiladi.

IQTISODIYOTNI INNOVATSION RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY MODELLARI

J.Nurillayev, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti professori

Annotatsiya. Maqolada iqtisodiyotni innovatsion rivojlantirishning asosiy nazariy modellari iqtisodiy tafakkur evolyusiyasi nuqtai nazaridan tahlil qilingan. Innovatsiyalarning iqtisodiy o‘sishdagi rolini tushuntiruvchi neoklassik, endogen,

[9] Kayumov U.A. “Shaxsiy tomorqa xo‘jaligi salohiyatidan foydalanish samaradorligini oshirish” nomli iqtisod fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun tayyorlagan dissertatsiya ishi. Toshkent. 1994 yil.

[10] Chayanov, A. V. (1989), “Organization of peasant farming”, Ekonomika, Moscow, Russia, pp. 194–442.

[11] O‘zbekiston Respublikasining 01.04.2021-yildagi “Tomorqa xo‘jaligi to‘g‘risida”gi O‘RQ-681-son Qonuni.

evolyusion va institutsional yondashuvlar ko‘rib chiqilgan. Texnologik taraqqiyotga oid qarashlarning ekzogen omildan investitsiya va ilmiy faoliyatning ichki natijasiga aylanishiga alohida e’tibor qaratilgan. Globallashuv va raqamlashtirish sharoitida iqtisodiy aloqalarning murakkablashuvini aks ettiruvchi milliy innovatsion tizimlar va ochiq innovatsiyalar konsepsiyalari tahlil qilingan. Barqaror iqtisodiy o‘sish va raqobatbardoshlikni oshirishga qaratilgan innovatsion siyosatni shakllantirishda kompleks yondashuvning ahamiyati asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: innovatsion rivojlanish, iqtisodiy o‘sish, endogen modellar, inson kapitali, milliy innovatsion tizim, ochiq innovatsiyalar.

Kirish

Jahon iqtisodiyoti rivojlanishining zamonaviy bosqichi ilmiy-texnik taraqqiyotning jadallashuvi, raqamlashtirish va global raqobatning kuchayishi bilan tavsiflanadi. Bunday sharoitda innovatsiyalar barqaror iqtisodiy o‘sish va milliy iqtisodiyotlar samaradorligini oshirishning asosiy omiliga aylanmoqda. Innovatsiyalarning shakllanishi va tarqalish mexanizmlarini tushunish texnologik taraqqiyotning tabiati va uning makroiqtisodiy dinamikaga ta’sirini izohlovchi nazariy modellarga murojaat qilishni talab etadi.

Innovatsion rivojlanishning nazariy modellari bilimlar, texnologiyalar va inson kapitalining iqtisodiyotdagi o‘rni haqidagi tasavvurlar o‘zgarishi jarayonida shakllangan. Ularning tahlili innovatsion o‘sishning asosiy omillarini aniqlash va samarali iqtisodiy siyosat yo‘nalishlarini belgilash imkonini beradi.

Adabiyotlar tahlili

Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, iqtisodiyotni innovatsion rivojlantirishga oid nazariy yondashuvlar bosqichma-bosqich shakllangan bo‘lib, ular iqtisodiy o‘sishda texnologiyalar, bilimlar va inson kapitalining roli haqidagi tasavvurlarning o‘zgarishini aks ettiradi. Iqtisodiy fanlarda innovatsiyalar dastlab asosan tashqi omil sifatida qaralgan bo‘lsa, keyinchalik ular iqtisodiy tizimning ichki rivojlanishi natijasi sifatida talqin etila boshlandi.

Texnologik taraqqiyotni tushuntirishga qaratilgan dastlabki tizimli yondashuvlardan biri R. Solouning neoklassik iqtisodiy o‘sish modeli hisoblanadi. Ushbu modelda iqtisodiy o‘sish kapital jamg‘arilishi, mehnat resurslarining o‘sishi va texnologik taraqqiyot bilan belgilanadi. Biroq texnologik taraqqiyot ekzogen omil, ya’ni iqtisodiy tizimdan tashqarida shakllanuvchi ko‘rsatkich sifatida qaraladi. Bu esa innovatsiyalar manbalari va ularni rag‘batlantirish mexanizmlarini tushuntirishda model imkoniyatlarini cheklaydi.

Innovatsion o‘sish nazariyasining rivojlanishiga endogen o‘sish nazariyasi vakillari katta hissa qo‘shgan. P. Romer bilimlar va ilmiy-tadqiqot faoliyatini iqtisodiy o‘sishning ichki manbalari sifatida baholagan. Uning yondashuvida innovatsiyalar tadqiqotlar, ishlanmalar va bilimlarni to‘plashga qaratilgan maqsadli investitsiyalar natijasida shakllanadi. R. Lukas esa inson kapitali, ta’lim va kasbiy ko‘nikmalarning uzoq muddatli iqtisodiy o‘sishni ta’minlashdagi ahamiyatiga alohida e’tibor qaratgan. Mazkur tadqiqotlar innovatsiyalarni tashqi omil sifatida emas, balki boshqariladigan iqtisodiy jarayon sifatida talqin qilishga o‘tish imkonini berdi.

Ilmiy adabiyotlarda R. Nelson va S. Uinter tomonidan ishlab chiqilgan evolyusion yondashuv ham alohida o‘rin tutadi. Ushbu yo‘nalishda innovatsion rivojlanish firmalar raqobati, texnologik tanlov, moslashuv va tajriba to‘plashga asoslangan dinamik jarayon sifatida qaraladi. Neoklassik modellardan farqli ravishda, evolyusion nazariya iqtisodiy agentlarning cheklangan ratsionalligi, noaniqlik va iqtisodiyot rivojlanishining institutsional xususiyatlarini hisobga oladi. Tadqiqotlarning muhim yo‘nalishlaridan biri K. Frimen, B.-O. Lundvall va R. Nelson ishlari bilan bog‘liq bo‘lgan milliy innovatsion tizimlar konsepsiyasi hisoblanadi. Mazkur yondashuv innovatsiyalarni alohida korxonalar faoliyati natijasi sifatida emas, balki davlat, biznes, universitetlar, ilmiy tashkilotlar va moliyaviy institutlar o‘rtasidagi hamkorlik natijasi sifatida talqin qiladi. Bu konsepsiya doirasida institutsional muhit, ta’lim sifati, ilmiy-texnik siyosat va bilimlar transferi mexanizmlariga katta ahamiyat beriladi.

Zamonaviy adabiyotlarda G. Chesbro tomonidan ilgari surilgan ochiq innovatsiyalar konsepsiyasi keng tarqalgan. Ushbu yondashuvga ko‘ra, kompaniyalar va davlatlar faqat ichki bilim va resurslarga tayanib samarali rivojlana olmaydi. Innovatsion rivojlanish tashqi bilim manbalaridan foydalanish, xalqaro hamkorlik, texnologiyalar transferi va global innovatsion tarmoqlarga integratsiyalashuvni talab qiladi. Bu konsepsiya ayniqsa iqtisodiyotning raqamlashuvi va globallashuvi sharoitida dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Shunday qilib, adabiyotlar tahlili innovatsion rivojlanishning nazariy modellari texnologik taraqqiyotni ekzogen tushunishdan kompleks tizimli yondashuvgacha bo‘lgan rivojlanish yo‘lini bosib o‘tganini ko‘rsatadi. Zamonaviy tadqiqotlar innovatsiyalarni bilimlar, inson kapitali, institutlar, biznes va davlat o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir natijasi sifatida baholaydi. Bu esa innovatsion siyosat va barqaror iqtisodiy o‘sish strategiyasini ishlab chiqishda turli nazariy yondashuvlardan kompleks foydalanish zarurligini ko‘rsatadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotda nazariy modellarni qiyosiy tahlil qilish, innovatsion rivojlanishni o‘rganishda tizimli yondashuv, tarixiy-mantiqiy usul hamda ilmiy adabiyotlar tahlilidan foydalanilgan. Nazariy asos sifatida Robert Solow, Paul Romer, Robert Lucas, Richard Nelson, Sidney Winter va Christopher Freeman kabi iqtisodchilarning ishlari xizmat qilgan.

Asosiy qism

1. Neoklassik iqtisodiy o‘sish modeli

Fundamental modellardan biri Robert Solow tomonidan ishlab chiqilgan neoklassik o‘sish modeli hisoblanadi. Ushbu modelda iqtisodiy o‘sish kapital jamg‘arilishi va ishchi kuchi o‘sishi bilan belgilanadi, texnologik taraqqiyot esa tashqi (ekzogen) omil sifatida qaraladi.

Mazkur modelning ahamiyati katta bo‘lishiga qaramasdan, uning asosiy cheklangan jihati innovatsiyalarning ichki manbalarini tushuntirib bera olmasligida namoyon bo‘ladi. Ushbu yondashuv doirasida texnologik taraqqiyot «qora quti» sifatida qolib ketadi, bu esa innovatsion siyosatni ishlab chiqishda uning amaliy qo‘llanilish imkoniyatlarini cheklaydi.

2. Endogen o‘sish modellari

Iqtisodiy nazariyaning rivojlanishi natijasida innovatsiyalar iqtisodiy faoliyat natijasi sifatida qaraladigan endogen modellar shakllandi. Bu yo‘nalishni rivojlantirishga Paul Romer va Robert Lucas katta hissa qo‘shgan.

Ushbu modellarda inson kapitali, ta’lim va ilmiy-tadqiqot faoliyatiga investitsiyalar hal qiluvchi ahamiyatga ega. Bilimlar uzoq muddatli iqtisodiy o‘sishni ta’minlovchi asosiy ishlab chiqarish omili sifatida baholanadi. Neoklassik modeldan farqli ravishda, endogen nazariyalar mamlakatlar o‘rtasidagi iqtisodiy o‘sish sur’atlaridagi farqlarni tushuntirib beradi hamda innovatsiyalarni rag‘batlantirishda davlat siyosatining muhim rolini ta’kidlaydi.

3. Innovatsion rivojlanishning evolyusion modellari

Richard Nelson va Sidney Winter tomonidan ishlab chiqilgan evolyusion yondashuv innovatsiyalarni raqobat, moslashuv va texnologik o‘zgarishlarni o‘z ichiga olgan dinamik jarayon natijasi sifatida talqin qiladi.

Ushbu yondashuvga ko‘ra, iqtisodiy agentlar noaniqlik sharoitida faoliyat yuritadi, innovatsiyalar esa sinov va xatolar jarayoni natijasida yuzaga keladi. Bunday yondashuv institutsional va xulq-atvor omillarini hisobga olgan holda texnologik rivojlanish jarayonlarini yanada realistik tarzda ifodalash imkonini beradi.

4. Milliy innovatsion tizimlar konsepsiyasi

Innovatsiyalar nazariyasining rivojlanishiga Christopher Freeman tomonidan taklif etilgan milliy innovatsion tizimlar konsepsiyasi katta hissa qo‘shgan. Ushbu konsepsiya davlat, biznes va ilmiy tashkilotlar o‘rtasidagi o‘zaro hamkorlikka alohida e’tibor qaratadi.

Mazkur model innovatsion rivojlanish nafaqat alohida firmalar faoliyatiga, balki institutsional muhitga ham bog‘liq ekanligini ta’kidlaydi. Jumladan, huquqiy tizim, ta’lim muassasalari va davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash innovatsion taraqqiyotning muhim omillari sifatida qaraladi.

5. Ochiq innovatsiyalar modeli

Iqtisodiyot rivojlanishining zamonaviy tendensiyalari Henry Chesbrough tomonidan ishlab chiqilgan ochiq innovatsiyalar modelining shakllanishiga olib keldi. Ushbu konsepsiyaga ko‘ra, innovatsiyalar nafaqat kompaniyalar ichida, balki tashqi bilimlardan foydalanish orqali ham shakllanadi.

Ochiq innovatsiyalar tashqi muhit bilan faol hamkorlikni nazarda tutadi. Bunda ilmiy markazlar, startaplar va xalqaro hamkorlik aloqalari muhim o‘rin tutadi. Bu ayniqsa raqamli iqtisodiyot va globallashuv sharoitida dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Xulosa

Shunday qilib, iqtisodiyotni innovatsion rivojlantirishning nazariy modellari ilmiy qarashlarning sodda yondashuvlardan murakkab va integratsiyalashgan tizimlargacha bo‘lgan evolyusiyasini namoyon etadi. Zamonaviy iqtisodiyot inson kapitali, institutsional muhit va global aloqalar kabi ko‘plab omillarni hisobga olishni talab qiladi.

Mazkur modellarning amaliy ahamiyati davlat innovatsion siyosatini shakllantirishda namoyon bo‘ladi. Turli nazariy yondashuvlarni samarali uyg‘unlashtirish barqaror iqtisodiy o‘sish, raqobatbardoshlikni oshirish va jahon iqtisodiyotiga muvaffaqiyatli integratsiyalashuv uchun sharoit yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxai

1. Adam Smith (1776). An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. London: W. Strahan and T. Cadell.
2. Robert Solow (1956). A Contribution to the Theory of Economic Growth. The Quarterly Journal of Economics, 70(1), 65–94.
3. Paul Romer (1990). Endogenous Technological Change. Journal of Political Economy, 98(5), S71–S102.
4. Robert Lucas (1988). On the Mechanics of Economic Development. Journal of Monetary Economics, 22(1), 3–42.
5. Richard Nelson, & Sidney Winter (1982). An Evolutionary Theory of Economic Change. Cambridge: Harvard University Press.
6. Christopher Freeman (1987). Technology Policy and Economic Performance: Lessons from Japan. London: Pinter.
7. Lundvall, B.-Å. (1992). National Systems of Innovation: Towards a Theory of Innovation and Interactive Learning. London: Pinter.
8. Henry Chesbrough (2003). Open Innovation: The New Imperative for Creating and Profiting from Technology. Boston: Harvard Business School Press.
9. Nelson, R. R. (Ed.). (1993). National Innovation Systems: A Comparative Analysis. Oxford: Oxford University Press.
10. Aghion, P., & Howitt, P. (1992). A Model of Growth through Creative Destruction. Econometrica, 60(2), 323–351.
11. Grossman, G. M., & Helpman, E. (1991). Innovation and Growth in the Global Economy. Cambridge: MIT Press.
12. Porter, M. E. (1990). The Competitive Advantage of Nations. New York: Free Press.
13. World Bank (2024). World Development Indicators. Washington, DC.
14. International Monetary Fund (2024). World Economic Outlook. Washington, DC.
15. OECD (2023). Oslo Manual: Guidelines for Collecting and Interpreting Innovation Data. Paris: OECD Publishing.

ХУФЁНА ИҚТИСОДИЁТНИНГ МОҲИЯТИ ВА УНИ ЎЗБЕКИСТОНДА КАМАЙТИРИШ ЧОРА-ТАДБИРЛАРИ

Каландаров Равшан Абдукаюмович
Тошкент давлат иқтисодиёт университети доценти
r.kalandarov42@gmail.com

Иқтисодий жиноятчиликка қарши курашишда хуфёна иқтисодиётга қарши кураш чора-тадбирлари муҳим ўрин тутади. Криминал элементларнинг ишлаб чиқариш ва молиявий муассасаларга, турли соҳа, давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларига кириб бориши оқибатида миллий бойлик, давлат бюджети даромадларини тақсимлаш ва қайта тақсимлаш жараёнида улар иштирокининг кенгайиб бориши иқтисодий хавфсизликка жиддий хавф солади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 январдаги ПФ-5614-сон “Иқтисодиётни янада ривожлантириш ва иқтисодий сиёсат

самарадорлигини оширишнинг қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармонининг 1-иловаси билан 2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасида таркибий ислоҳотлар асосий йўналишларининг “Йўл харитаси” ишлаб чиқилган бўлиб унда макроиқтисодий барқарорликни таъминлаш чора-тадбирлари сифатида “Хуфёна иқтисодиёт”ни қисқартириш бўйича Дастур ишлаб чиқиш, деб белгиланган.

Хуфёна иқтисодиёт, коррупция, уюшган жиноятчилик ҳамма мамлакатларда ва ҳамма даврларда бўлган. Иқтисодий адабиётларда хуфёна иқтисодиётга турли хил таърифлар берилган.

1. Хуфёна иқтисодиёт - қонун асосида ман қилинган фаолият турлари.
2. Хуфёна иқтисодиёт - иқтисодий фаолиятнинг кузатилмаган ва яширин фаолият тури.
3. Хуфёна иқтисодиёт расмий статистикада у ёки бу сабабларга кўра ҳисобга олинмаган ҳар қандай иқтисодий фаолият бўлиб, унда ишлаб чиқарилган маҳсулот ва хизматлар ялпи ички маҳсулот таркибига киритилмайди ҳамда солиққа тортилишдан четда қолади.
4. Хуфёна иқтисодиёти (шунингдек, яширин иқтисодиёт, норасмий иқтисодиёт) - бу давлат назорати ва ҳисобидан ташқарида бўлган жамият ва давлатдан яширилган иқтисодий фаолият. Бу иқтисодиётнинг кузатиб бўлмайдиган, норасмий қисмидир, лекин унинг барчасини қамраб олмайди, чунки у жамият ва давлатдан яширин бўлмаган фаолиятни, масалан, уй-жой ёки жамоавий иқтисодиётни қамраб олмайди. Бунга иқтисодиётнинг ноқонуний жиноий шакллари ҳам киради, лекин улар билан чекланиб қолмайди.
5. Хуфёна иқтисодиёти - бу амалдаги давлат қонунлари ва жамоат қоидаларини четлаб ўтиб, ўз-ўзидан ривожланадиган жамият фуқаролари ўртасидаги иқтисодий муносабатлар. Ушбу бизнеснинг даромадлари яширин ва солиққа тортиладиган иқтисодий фаолият эмас.

Дарҳақиқат, даромадларни яшириш ёки солиқларни тўлашдан бўйин товлашга олиб келадиган ҳар қандай иқтисодий фаолият хуфёна иқтисодий фаолият, деб ҳисобланиши мумкин.

Перулик олим Эрнандо де Сото тадқиқотларида Лотин Америкаси мамлакатлари мисолида хуфёна иқтисодиёт масалалари жиддий таҳлил этилган. Уларда давлат суд-ҳуқуқ тизими ва у ҳимоя қиладиган мулкчилик ҳуқуқлари алмашувларнинг фақат кичик бир қисми, механизмини шакллантиради.

Хуфёна иқтисодиёт миллий хавфсизликка таҳдид сифатида алоҳида шахслар, шахслар гуруҳи, институционал субъектлар ўртасидаги моддий неъмат ва хизматлар ишлаб чиқариш, тақсимлаш, айирбошлаш ва истеъмол қилиш юзасидан бўладиган муносабатлар йиғиндиси бўлиб, унинг натижалари расмий статистикада ҳисобга олинмайди ва солиққа тортилмайди.

Хуфёна иқтисодиётнинг амал қилиши давлат иқтисодий хавфсизлигига потенциал ва реал хавф таҳдид солади. У нормал иқтисодий жараёнларга, расмий иқтисодиётда содир бўладиган даромадларнинг шаклланиши ва

тақсимланиши, халқаро савдо, инвестициялаш, иқтисодий ўсиш жараёнларига таъсир кўрсатади.

Иқтисодиётда хуфёна иқтисодиётнинг асосий жиҳатлари қуйидагида намоён бўлади:

- давлатнинг фискал (солиқ) манфаатлари;
- ЯИМнинг реал ҳажми;
- иқтисодий хавфсизлик;
- ҳуқуқий параметрлар;
- хўжалик субъектлари ўзаро ҳаракати тавсифи.

Хуфёна иқтисодиёт даромадларни солиққа тортишдан яширишда намоён бўлади. Солиқ тўлашдан бўйин товлаш усуллари қуйидагилардан иборат:

- турли банкларда бир неча ҳисоб рақамларини очиб, улар орқали бухгалтерия ҳисобида тўлиқ кўрсатилмаган ҳолда пул операцияларини амалга ошириш;
- “иккиёқлама бухгалтерия” юритиш, нақд пуллар билан муомала қилиш, шу орқали даромад ва пул тушумларини солиқдан яшириш;
- корхонани бир шаҳар, туманда рўйхатдан ўтказиш, аммо ҳисоб рақамини бошқа шаҳар, тумандаги банкларда очиш орқали корхона солиқ тўлашдан рўйхатга олинган жойида ҳам, фаолият юритган жойида ҳам қочади, яъни бўйин товлайди;
- ҳисобга олинмаган харажатлар ҳисобига сотилаётган маҳсулот (хизмат, ишлар)нинг таннархини ошириб кўрсатиш;
- расмий ҳисоб ва тўлов хужжатларида томонларнинг келишувига асосан бажарилган иш (кўрсатилган хизматлар) қиймати паст нархларда кўрсатилади, унинг қолган қисми накд пул шаклида ўзаро тақсимланиб олинади. Нақд пуллардаги даромад солиққа тортишдан яширилади.

Ноқонуний ишлаб чиқаришга бизнес ва тадбиркорлик шаклида ташкил этилган, қонунчиликда қатъиян ман қилинган фаолият турлари киради. Бундай фаолият турларига қуйидагилар киради:

- қурол-яроғ ишлаб чиқариш ва сотиш;
- наркобизнес;
- контрабанда;
- қиморхона, қимор ўйинларини ташкил этиш;
- одам савдоси;
- фоҳишабозлик ва ҳоказо.

Яширин, рўйхатга олинмаган корхона ва ишлаб чиқаришларни, цехларни ташкил этишнинг асосий сабаблари кичик бизнес ва тадбиркорликни ташкил қилишда юқори технологик харажатлар қилишнинг қийинлиги, оғирлиги, яширин ишлаб чиқарилган товар ва хизматларга юқори монопол нархларни белгилаш, шу боисдан юқори даромад олиш имкониятининг юқорилиги.

Турли қонунчилик меъёрларига амал қилинмаслик ҳолатларининг тез-тез учраб туриши хуфёна иқтисодиёт миқдорининг индикатори бўлиб хизмат қилади. Бироқ, унинг миқдорий ўлчови вазифасини ҳал этишга киришишдан олдин хуфёна иқтисодиётнинг турли унсурларини таърифлаш лозим. Умуман олганда хуфёна иқтисодиёт - унда иқтисодий фаолият қонун доирасидан

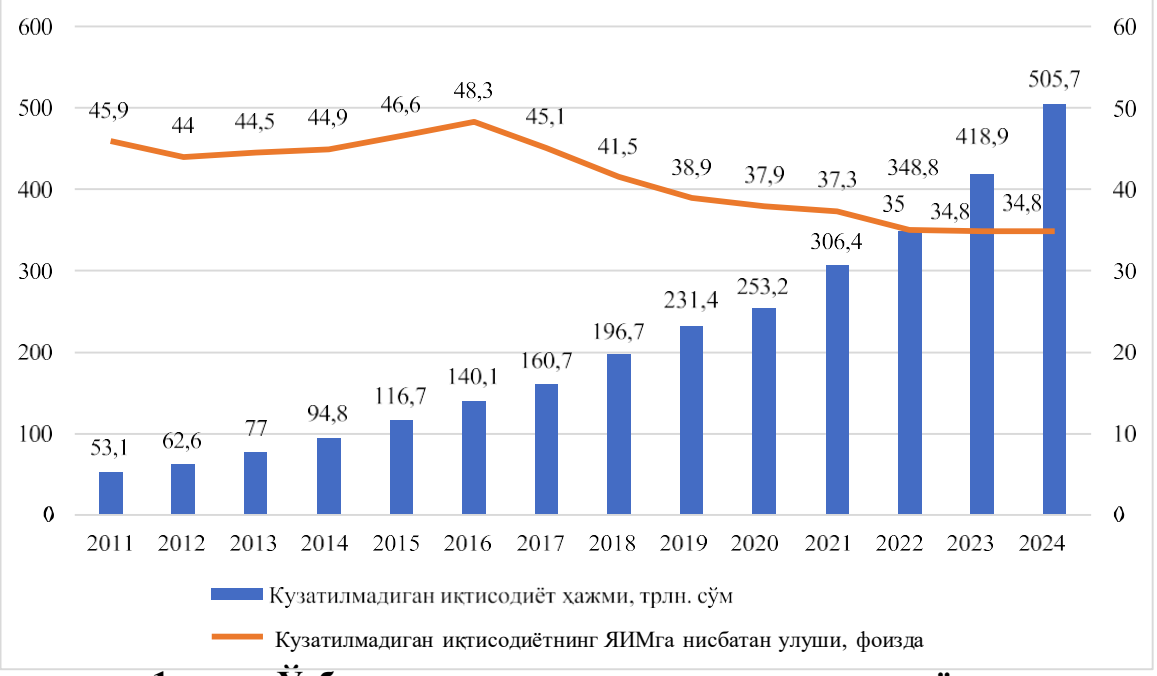
ташқарида амалга ошириладиган, яъни битимлар қонундан, хўжалик турмушининг ҳуқуқий меъёрлари ва расмий қоидаларидан фойдаланилмаган ҳолда амалга ошириладиган соҳа. Хуфёна иқтисодиёт учта унсурдан таркиб топади: норасмий, соҳта ва криминал иқтисодиёт:

- норасмий иқтисодиёт - иқтисодий фаолиятнинг ошкора турлари, унда харажатларни пасайтириш мақсадида товарлар ва хизматларнинг қайд этилмаган тарзда ишлаб чиқарилиши ўрин тутади (яна бир бор таъкидлаш лозимки, давлатдан яшириладиган барча фаолият турлари ҳуқуқий меъёрлар билан тартибга солиниши мумкин эмас ва мулкчилик ҳуқуқларини ҳимоялашнинг муқобил механизмлари қўлланилишини талаб қилади);

- соҳта иқтисодиёт - қўшиб ёзишлар, чайқовчилик битимлари, порахўрлик ва пулни олиш ҳамда бериш билан боғлиқ ҳар хил товламачилик ҳаракатлари иқтисодиёти;

- криминал иқтисодиёт - қонуннинг (биринчи навбатда - Жиноий ва Фуқаролик кодексларининг) тўғридан-тўғри бузилиши ва мулкчиликнинг қонуний ҳуқуқларига тажовуз қилиш билан боғлиқ иқтисодий фаолият.

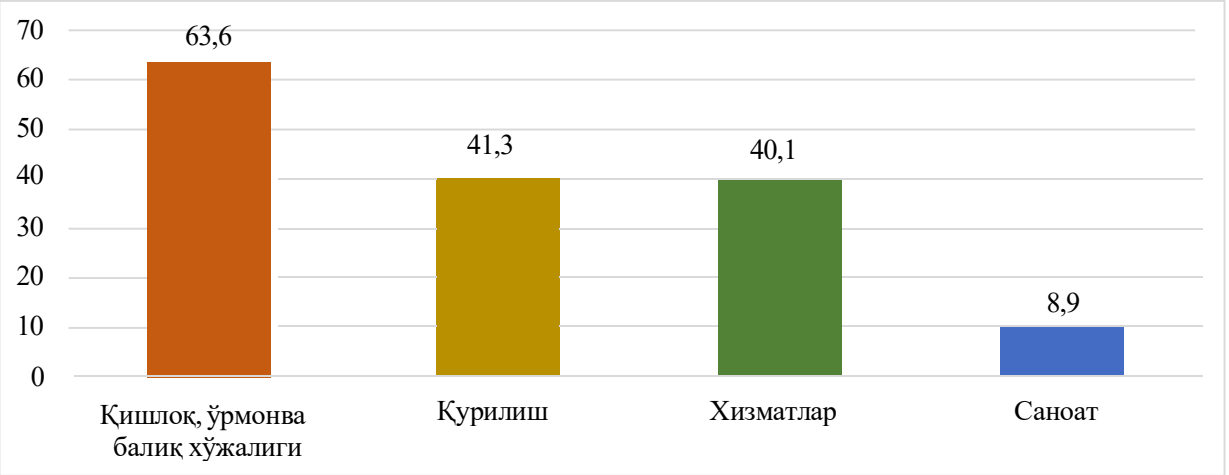
Ўзбекистон Республика Президенти ҳузуридаги статистика агентлиги хуфёна иқтисодиётни кузатилмайдиган иқтисодиёт сифатида тавсифлайди. Кузатилмайдиган иқтисодиёт - доимий статистика кузатувларида тўлиқ ёки билвосита усуллар орқали баҳоланадиган иқтисодий фаолият турлари. Кузатилмайдиган иқтисодиёт икки қисмдан иборат: норасмий иқтисодиёт ва яширин иқтисодиёт.

1-расм. Ўзбекистонда кузатилмадиган иқтисодиёт

1-расм маълумотларидан кўриш мумкинки 2011-2024 йиллар мобайнида кузатилмайдиган иқтисодиёт ҳажми мутассил ўсган ҳолда 2011 йилда 53,1 триллион сўмдан 2024 йил натижалари бўйича 505,7 триллион сўмгача, яъни 9,5 баробарга ўсган. Шунингдек, мазкур даврда кузатилмайдиган иқтисодиётнинг ЯИМдаги улуши 2011 йилдаги 45,9 фоиздан 2016 йилда 48,3 фоизгача ўсган. 2017 йилдан эътиборан амалга оширилган чора-тадбирлар

таъсирида кузатилмайдиган иқтисодиётнинг ЯИМдаги улуши камайган ҳолда 2024 йил натижалари бўйича 34,8 фоизни ташкил этган.

2-расм. 2024 йилда кузатилмайдиган иқтисодиётнинг иқтисодиёт тармоқларидаги улуши, фоизда

2-расм маълумотлари кўрсатишича кузатилмайдиган иқтисодиётнинг миллий иқтисодиёт тармоқларидаги улушида кескин фарқланишлар мавжуд. Жумладан, 2024 йил якунлари бўйича кузатилмайдиган иқтисодиёт қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалигида 63,6 фоиз, қурилишда 41,3 фоиз, хизматлар соҳасида 40,1 фоиз ва саноатда 8,9 фоизни ташкил этмоқда.

Иқтисодчилар ҳисоб-китобига кўра АҚШ иқтисодиётида хуфёна иқтисодиётнинг ЯИМ нисбатан улуши 3-30 фоиз, Россия Федерациясида 5-50 фоиз нисбатда баҳоланмоқда.

Хуфёна иқтисодиётнинг ривожланишининг антропологик, иқтисодий, ҳуқуқий, ижтимоий-сиёсий, ижтимоий ва маъмурий сабаларини ажратиш мумкин.

1-жадвал

Хуфёна иқтисодиётнинг ривожланиш сабаблари ва омиллари

Сабаб	Тавсифи
Антропологик	инсоннинг қарама-қарши табиати, ундаги яхшилик ва ёмонлик ўртасидаги кураш хусусиятлари
Иқтисодий	давлатнинг солиқ сиёсатидаги камчиликлар, бозорнинг товар ва хизматлар билан тўйинмаганлиги; иқтисодиёт тармоқлари ва соҳалари ўртасидаги мувозанат ва баланснинг мавжуд эмаслиги, иқтисодиётнинг циклик тебранишлари, аҳоли харид қобилиятининг пастлиги; трансакция харажатларининг юқорилиги.
Ҳуқуқий	қонунчилик базасининг такомиллашмаганлиги, иқтисодий жиноятчиликка қарши кураш механизмининг мукаммал эмаслиги, ҳуқуқни ҳимоя қилиш органлари фаолиятининг самарасизлиги
Ижтимоий-сиёсий	жамиятдаги ижтимоий-иқтисодий муаммоларнинг ҳал этилиши даражаси, аҳолининг ижтимоий-психологик кайфияти, давлатнинг хусусий мулк ва секторга муносабати
Ижтимоий	аҳолининг табақаланиши даражаси, ишсизлик даражаси, кам таъминланган аҳоли қатламларининг кўлами, меҳнат мигрантларининг

	кўплиги, меҳнат муносабатлари, меҳнат шароитлари, иш ҳақи тизими, ижтимоий кафолатлар, пенсия таъминоти
Маъмурий	давлат бошқаруви тизимидаги камчиликлар, бюрократия, давлат хизматчиларининг компетентлик ва масъулиятлилик даражаси, тадбиркорликларга маъмурий босим

Хуфёна иқтисодиётнинг ижтимоий ва иқтисодий оқибатларини ажратиб олиш орқали унинг мазмунини чуқурроқ тушинишга имкон яратилади ҳамда унга қарши курашиш йўлларини аниқроқ қилиб қўяди.

Хуфёна иқтисодиётнинг ижтимоий оқибатлари:

- меҳнат ҳуқуқлари бузилиши: ишчилар кўпинча расмий меҳнат шартномасиз ишлайди; ижтимоий ҳимоя (пенсия, соғлиқни сақлаш, таътил, ишсизлик нафақаси)дан маҳрум бўлади;
- ишчиларнинг эксплуатацияси: меҳнат шароитлари ёмон бўлади, иш вақти, иш ҳақи ва хавфсизлик талабларига риоя қилинмайди; болалар меҳнати ёки мажбурий меҳнат хавфи ортади;
- тенгсизликни кучайтиради: хуфёна соҳада ишлайдиганлар расмий сектордагиларга нисбатан кам даромад олади ва ҳуқуқлари ҳимояланмайди; ижтимоий табақаланиш ортиб боради;
- ҳуқуқий маданият пасаяди: фуқароларнинг қонунларга ҳурмати сусаяди; коррупция ва ноқонуний фаолиятларга нисбатан тоқатсизлик камаяди.

Хуфёна иқтисодиётнинг иқтисодий оқибатлари:

давлат бюджетидан йўқотишлар: солиқ тушумлари камаяди, чунки кўп фаолиятлар рўйхатдан ўтмаган; давлат ижтимоий хизматларни молиялаштира олмай қолиши мумкин (масалан, таълим, соғлиқни сақлаш);

соғлом рақобатга халақит беради: норасмий секторда ишлаб чиқарувчилар солиқ тўламаганлари учун маҳсулотни арзонроқ таклиф қилишади, бу эса расмий сектордаги корхоналарни қийин ҳолатга солади;

иқтисодий статистикани бузилади: расмий рақамларда иқтисодий ўсиш, бандлик ёки ишлаб чиқариш даражаси тўғри акс эттирилмайди, иқтисодий сиёсат ишлаб чиқишда нотўғри қарорлар қабул қилиниши мумкин;

инвестицияларни чеклайди: хуфёна иқтисодиётнинг юқори даражаси хорижий ва маҳаллий инвесторлар учун ноаниқлик туғдириши орқали иқтисодий ўсишни сусайтиради.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 20 июндаги 394-сон “Яширин иқтисодиёт улушини қисқартириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарорига мувофиқ:

- иқтисодиётда хуфиёна айланмани қисқартиришга қаратилган таркибий ўзгаришларни амалга ошириш;
- иқтисодиёт соҳалари ва тармоқларида рақамли технологияларни кенг жорий этиш ва маркировкалаш;
- иқтисодиётда нақд пулсиз ҳисоб-китоблар ҳажмини ошириш;
- банк хизматларининг оммабоплигини ошириш;
- “яширин иқтисодиёт” субъектларини аниқлаш механизмларини такомиллаштириш;

- ташқи савдода “яширин иқтисодиёт” улушини қисқартириш бўйича самарали тизимни жорий этиш;

- “яширин иқтисодиёт” улушини қисқартириш бўйича кенг тарғибот-ташвиқот ишларини ташкил қилиш ва бошқа жами 23 номли тадбирлар Йўл харитаси ишлаб чиқилган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 30 октабрдаги “Яширин иқтисодиётни қисқартириш ва солиқ органлари фаолияти самарадорлигини ошириш бўйича ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида”ги Фармонига асосан мамлакатимизда яширин иқтисодиёт даражасини пасайтириш, тадбиркорлик фаолиятини юритиш учун, шу жумладан, тартибга солиш ва маъмурий юкни камайтириш ҳисобига тенг рақобат шароитларини яратиш, солиқ қонунчилиги талабларига риоя қилиш тартиб-таомилларини автоматлаштириш ва унинг тартибини соддалаштириш мақсадида бир қатор чора-тадбирларни амалга ошириш белгиланган. Жумладан, яширин иқтисодиётни қисқартириш бўйича комиссия ва унинг унинг ҳудудий бўлимларини ташкил этиш ва уларнинг вазифалари белгиланган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сон “2022-2026-йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги Фармонига мувофиқ:

- сервис соҳасида яширин иқтисодиёт улушини 3 бараварга қисқартириш. Хизматлар соҳасининг жозибадорлигини ошириш мақсадида соҳадаги тадбиркорлик субйектларига қўшимча имтиёзлар тақдим етиш;

- халқаро ташкилотлар експертларини жалб қилган ҳолда, кузатилмайдиган (яширин) иқтисодиётни қисқартириш бўйича дастур ишлаб чиқиш;

- норасмий бандлик даражасини қисқартиш учун соҳалар бўйича манзилли ишлаш, норасмий фаолият юритаётган субйектларни расмий секторга жалб қилиш мақсадида рағбатлантирувчи механизмлар орқали яширин иқтисодиётдан олиб чиқиш;

- яширин иқтисодиётни қисқартиришда жамоатчилик ролини ошириш вазифалари белгиланган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентабрдаги ПФ-158-сон ““Ўзбекистон-2030” стратегияси тўғрисида”ги Фармонида “Яширин иқтисодиётни қисқартириш орқали солиқ базасини қўшимча кенгайтириш вазифаси қўйилган.

Хуфёна иқтисодиёт миллий иқтисодиётнинг барқарор ривожланишига жиддий салбий таъсир кўрсатади. Аввало, солиқлар тўланмаслиги давлат бюджети даромадларини камайтиради, бу эса ижтимоий соҳага ажратиладиган маблағларни қисқартиради. Шу билан бирга, хуфёна фаолият рақобат муҳитини бузиб, расмий ишлаб чиқарувчилар учун ноқонуний рақобатни келтириб чиқаради. Натижада, инвестиция муҳити ёмонлашади, иш ўринлари сони камаяди ва меҳнат муносабатлари шаффофлиги бузилади. Бундай шароитда иқтисодий ўсиш суръатлари секинлашади, давлатнинг иқтисодий сиёсатини самарали амалга ошириш имконияти чекланади.

БИЛИМЛАР ИҚТИСОДИЁТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА ДАВЛАТНИНГ ИННОВАЦИОН СИЁСАТИ: ХАЛҚАРО ТАЖРИБА ВА ЎЗБЕКИСТОН

Хасанхонова Нодира Исаметдиновна
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti доценти, иқтисодиёт фанлари доктори
e-mail: xasanxonova@mail.ru

Жаҳон иқтисодиётида сўнгги ўн йилликларда юз бераётган чуқур трансформация жараёнлари натижасида анъанавий ресурсларга асосланган ривожланиш модели ўрнини билимлар иқтисодиёти эгалламоқда. Бундай иқтисодиётда инновациялар, илмий тадқиқотлар, рақамли технологиялар ва юқори малакали инсон капитали асосий ҳаракатлантирувчи куч сифатида намоён бўлади. Шу нуқтаи назардан, давлатнинг инновацион сиёсати билимлар иқтисодиётини шакллантиришда ҳал қилувчи омиллардан бири ҳисобланади.

Ривожланган мамлакатлар тажрибаси шуни кўрсатадики, инновацион тараққиёт тасодифий эмас, балки пухта ўйланган давлат сиёсати, самарали институционал муҳит ва кучли молиявий қўллаб-қувватлаш орқали таъминланади. Жумладан, АҚШ, Жанубий Корея, Германия ва Сингапур каби давлатларда инновацион экотизимни шакллантириш, илмий тадқиқотларни рағбатлантириш ва уларни тижоратлаштиришга қаратилган комплекс сиёсатлар юқори иқтисодий ўсишни таъминлаб келмоқда.

Ўзбекистонда ҳам сўнгги йилларда инновацион ривожланиш давлат сиёсатининг устувор йўналиши сифатида белгиланиб, илмий-тадқиқот фаолиятини қўллаб-қувватлаш, рақамли иқтисодиётни ривожлантириш ва стартапларни рағбатлантириш бўйича кенг кўламли ислоҳотлар амалга оширилмоқда. “Инновацион ривожланиш стратегияси – 2030”, “Рақамли Ўзбекистон – 2030” дастурлари, шунингдек, илмий ва таълим муассасаларини модернизация қилишга қаратилган чора-тадбирлар бу борада муҳим аҳамият касб этмоқда.

Ҳозирги глобал иқтисодий муҳитда мамлакатлар рақобатбардошлиги табиий ресурслар ёки арзон меҳнатга эмас, балки билим, инновация ва технологияларга таяна бошлади. Шу жиҳатдан, билимлар иқтисодиётини шакллантириш давлат сиёсатининг устувор йўналишига айланмоқда. Бу жараёнда давлатнинг инновацион сиёсати ҳал қилувчи аҳамият касб этади, чунки айнан давлат институционал муҳитни яратади, ресурсларни тақсимлайди ва инновацион фаолиятни рағбатлантиради.

Халқаро тажриба шуни кўрсатадики, инновацион ривожланиш юқори даражада мувофиқлаштирилган давлат сиёсатига таянади. Масалан, АҚШда инновацион экотизим университетлар, хусусий сектор ва давлат ўртасидаги “учлик спирал” (triple helix) модели асосида шаклланган. Бу ерда давлат фундаментал тадқиқотларни молиялаштирса, хусусий сектор уларни амалиётга татбиқ этади. Жанубий Корея эса саноат сиёсати ва инновацион стратегияни уйғунлаштириб, қисқа вақт ичида аграр иқтисодиётдан юқори технологияли иқтисодиётга ўта олди. Германияда “Индустрия 4.0”

концепцияси доирасида рақамлаштириш ва автоматлаштириш орқали саноатда юқори самарадорликка эришилди. Сингапурда эса инсон капиталига инвестиция киритиш ва глобал инновация марказларини жалб қилиш орқали билимлар иқтисодиёти шакллантирилди.

Ушбу мамлакатлар тажрибасини таҳлил қилиш шуни кўрсатадики, самарали инновацион сиёсат қуйидаги асосий элементларга эга: барқарор қонунчилик базаси, илмий тадқиқотларга катта молиявий қўллаб-қувватлаш, таълим тизимининг юқори сифати, хусусий сектор билан яқин ҳамкорлик ва инновацияларни тижоратлаштириш механизмларининг ривожланганлиги.

1-жадвал.

Айрим давлатларда инновацион ривожланиш кўрсаткичлари (2022–2024 йй.)

Кўрсаткичлар	АҚШ	Жанубий Корея	Германия	Сингапур	Ўзбекистон
Илм-фанга сарфлар (ЯИМга нисбатан, %)	3.4	4.8	3.1	2.2	0.11
1 млн аҳолига тадқиқотчилар (нафар)	4300	7800	5000	6500	1100
Патентлар сони (йилига, мингта)	600	220	180	80	1.2
Инновацион маҳсулот улуши (ЯИМда, %)	10–12	15	12	13	2
Глобал инновация индекси рейтинги (ўрин)	3	10	8	5	82

Мазкур жадвал маълумотлари шуни кўрсатадики, ривожланган давлатларда билимлар иқтисодиёти юқори даражада шаклланган бўлиб, бу аввало илм-фан ва инновацияларга катта ҳажмдаги инвестициялар билан изоҳланади. Масалан, Жанубий Кореяда илм-фанга сарфлар ЯИМнинг 4,8% ни ташкил этади, бу эса унинг дунёдаги энг инновацион иқтисодиётлардан бирига айланишига хизмат қилмоқда. АҚШ ва Германияда ҳам мазкур кўрсаткич 3% дан юқори бўлиб, бу фундаментал ва амалий тадқиқотларнинг юқори даражада молиялаштирилишини англатади.

Тадқиқотчилар сони бўйича ҳам сезиларли фарқ кузатилади. Ривожланган давлатларда 1 млн аҳолига 4000–8000 нафар тадқиқотчи тўғри келса, Ўзбекистонда бу кўрсаткич тахминан 1100 нафарни ташкил этади. Бу эса инсон капитали ва илмий салоҳиятни янада ошириш зарурлигини кўрсатади.

Патентлар сони ва инновацион маҳсулотлар улуши ҳам инновацион ривожланиш даражасини белгилайди. АҚШ ва Жанубий Кореяда ҳар йили юз минглаб патентлар рўйхатдан ўтказилса, Ўзбекистонда бу кўрсаткич ҳали паст даражада қолмоқда. Шунингдек, инновацион маҳсулотларнинг ЯИМдаги улуши ривожланган давлатларда 10–15% атрофида бўлса, Ўзбекистонда 2% ни ташкил этади.

Глобал инновация индексидаги ўринлар ҳам умумий манзарани тасдиқлайди. Ўзбекистоннинг 82-ўринда жойлашгани мамлакатда инновацион сиёсатни янада такомиллаштириш, институционал муҳитни кучайтириш ва

халқаро тажрибани кенг жорий этиш зарурлигини кўрсатади.

Таҳлил натижалари шуни кўрсатадики, билимлар иқтисодиётини шакллантиришда давлатнинг инновацион сиёсати ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Ривожланган давлатлар тажрибаси юқори молиялаштириш, инсон капиталига сармоя ва инновацияларни тижоратлаштириш орқали юқори натижаларга эришиш мумкинлигини кўрсатмоқда. Ўзбекистонда эса бу борада ижобий силжишлар мавжуд бўлса-да, асосий кўрсаткичлар бўйича ҳали ўсиш салоҳияти катта.

Ўзбекистонда ҳам сўнгги йилларда инновацион ривожланишга қаратилган кенг кўламли ислоҳотлар амалга оширилмоқда. Давлат томонидан инновацион иқтисодиётга ўтиш стратегик мақсад сифатида белгиланиб, илм-фан ва таълим соҳаларида институционал ўзгаришлар жадаллаштирилди. Инновацион ривожланиш вазирлигининг ташкил этилиши, технопарклар ва стартап марказларининг фаолияти, “Рақамли Ўзбекистон – 2030” дастурининг қабул қилиниши бу борадаги муҳим қадамлар ҳисобланади. Шу билан бирга, олий таълим тизимида халқаро ҳамкорлик кенгаймоқда, илмий тадқиқотларни молиялаштириш ҳажми ортиб бормоқда.

Бироқ, мавжуд ютуқларга қарамасдан, қатор муаммолар ҳам сақланиб қолмоқда. Хусусан, илм-фан ва ишлаб чиқариш ўртасидаги интеграция етарли даражада эмас, инновацияларни тижоратлаштириш механизми тўлиқ шаклланмаган, хусусий секторнинг илмий тадқиқотларга жалб қилиниши паст даражада. Шунингдек, илмий кадрлар тайёрлаш ва уларни рағбатлантириш тизимида ҳам такомиллаштириш талаб этилади.

Фойдаланилган манбалар

1. World Bank. World Development Indicators, 2024.
2. UNESCO Institute for Statistics. Science, Technology and Innovation Data, 2023.
3. World Intellectual Property Organization (WIPO). Global Innovation Index 2023.
4. OECD. Main Science and Technology Indicators, 2023.
5. Ўзбекистон Республикаси Инновацион ривожланиш агентлиги маълумотлари, 2024

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ ПРИБЫЛИ

Гафурова Азизахон Фатиховна, Ташкентский государственный экономический университет

Аннотация: В данной статье рассматриваются понятия прибыли, а также экономическая сущность. Прибыль является главной целью любого бизнеса, а его максимизация являются главными задачами. Изучение и правильное формирования, распределения и использования прибыли является показателем грамотного введения бизнеса. В статье рассматривается изменения понятия прибыли и изучаются определения, данные различными экономистами.

Ключевые слова: *прибыль, валовый доход, чистая прибыль, профицит, убыток.*

Экономисты изучают доход в различных контекстах, используя разные определения и способы измерения дохода. Независимо от того, включают ли их исследования доходы, сбережения, потребление, производство, государственные финансы, капитальные вложения или другие связанные темы и под темы, их концепция дохода будет соответствовать цели их исследования. В то время как измерение дохода на макроуровне имеет решающее значение для социальных и политических исследований, люди больше сосредоточены на своем личном и деловом доходе.

Основополагающие принципы исследования природы прибыли берут свое начало в развитии меркантилистской школы экономической мысли. Значительный вклад в формирование данных концепций внесли такие теоретики, как Т. Ман, Д. Юм и Ж. Кольбер[12]. Их методологический подход был сосредоточен на выявлении основных источников формирования прибыли[13].

С учетом того, что в исследуемый период экономическое благосостояние государств и хозяйствующих субъектов в значительной степени определялось динамикой внешнеторговой деятельности, а также механизмами ценового регулирования как на национальном, так и на международном уровнях, обеспечение стабильного притока прибыли напрямую зависело от достижения положительного сальдо торгового баланса. Государственные и корпоративные структуры стремились к преобладанию экспорта над импортом, что рассматривалось в качестве ключевого условия экономического роста и финансовой устойчивости.

Прибыль представляет собой одну из ключевых категорий экономической науки, а ее интерпретация варьируется в зависимости от экономической школы и исторического этапа развития теоретической мысли. Различные исследователи предлагали свои подходы к анализу данной категории, что отражает эволюцию экономических представлений.

Основные принципы исследования содержания прибыли связаны с развитием школы меркантилистов, среди которых наиболее значимую роль сыграли теоретические воззрения Т. Мана, Д. Юма, Ж. Кольбера. Особенности их методики сводились к поиску источников прибыли. Ввиду того что благосостояние государств и фирм зависело в этот период в основном от внешнеторговой деятельности, регулирования цен внутри страны и вне ее, для обеспечения притока прибыли государство и фирмы должны были добиваться положительного сальдо своего торгового баланса[14].

Переместили акцент на происхождение и источник прибыли представители экономической школы физиократов Ф. Кенэ, Ж. Тюрго, М. Ривьер. Данный этап исторической эволюции связан с технологическим способом производства, основу которого составляет земледелие. Отсюда, единственным источником формирования положительной суммы прибыли

[12] Томас Ман «England’s Treasure by Forraign Trade», Давид Юм « Essays, Moral, Political, and Literary», Жан-Батист Кольбер Экономическая политика Людовика XIV.

[13] Политическая экономия // под ред. В. А. Медведева.— М.: Политиздат, 1990.— С. 559.

[14] Политическая экономия // под ред. В. А. Медведева. — М.: Политиздат, 1990.— С. 559.

является деятельность экономических агентов в земледелии[15]. Приоритет экономической политики государства должен сводиться к созданию системы таких мотивов и стимулов для агентов, которые побуждали бы последних вкладывать капитал в развитие сельскохозяйственного производства, что способствовало бы генерированию прибыли в положительных объемах.

Переход к машинному технологическому способу производства подвиг экономистов, и прежде всего А. Смита и Д. Риккардо, углубить методологические подходы к исследованию прибыли[16].

А.Смит исследует прибыль как особую экономическую категорию на основе трудовой теории стоимости. Прибыль, по теории Смита,— «вычет из продукта труда рабочих в пользу капиталиста, это неоплаченный труд рабочих». Наряду с определением стоимости товаров через труд А. Смит определяет стоимость как сумму доходов рабочих, капиталистов, землевладельцев — зарплаты, прибыли, ренты. Из данного положения Смит сделал вывод о прибыли как доходе, вознаграждении капиталиста[17].

Д. Рикардо полагал, что прибыль является той частью прибавочного продукта, которая остается после выплаты заработной платы и ренты, при этом он отмечал, что рост оплаты труда приводит к сокращению прибыли[18].

С экономической точки зрения понятие прибыль меняется на протяжении многих лет, в особенности большое внимание уделяется формированию прибыли исходя из этого можно рассмотреть эволюцию формирования и распределения прибыли.

различными экономистами (таблица 1.1.).

Таблица 1.1.

Теоретические и методологические взгляды учёных по формированию и распределению прибыли[19]

Учёный	Год	Основная теория	Основные положения и применение
Адам Смит	1776	Теория абсолютной стоимости и труда	- Прибыль рассматривается как часть стоимости, создаваемой трудом. - Формирование прибыли связано с производительностью труда и свободной конкуренцией.
Давид Рикардо	1817	Теория сравнительных издержек и ренты	- Прибыль формируется после уплаты заработной платы и ренты. - Распределение прибыли зависит от структуры собственности и редкости ресурсов.
Карл Маркс	1867	Теория прибавочной стоимости	- Прибыль — результат неоплаченного труда рабочих (эксплуатация). - Распределение прибыли определяется классовой структурой общества.
Альфред	1890	Неоклассическая	- Прибыль — как результат

[15] Политическая экономия // под ред. В. А. Медведева.— М.: Политиздат, 1990.— С. 559.
[16] Смит А. Исследование о ирироде и причинах богатства народов.— М.: Эксмо, 2007.— С. 524.
[17] Смит А. Исследование о ирироде и причинах богатства народов.— М.: Эксмо, 2007.— С. 524.
[18] Риккардо Д. Начало политической экономии и налогового обложения.— М. : Гос. изд-во полит, лит., 1955.— С. 128.
[19] Составлено самим автором на основе литературных источников

Маршалл		теория прибыли	предпринимательской функции и неопределённости. - Отражает вознаграждение за риск, нововведения и координацию ресурсов.
Джон Мейнард Кейнс	1936	Теорияэффективного спроса	- Прибыль формируется на основе совокупного спроса. - Инвестиции и ожидания играют ключевую роль в динамике прибыли.
Йозеф Шумпетер	1934	Теория инновационной прибыли	- Прибыль — временная награда за нововведение. - В условиях монополии на инновации прибыль выше до распространения копий.
Пол Самуэльсон	1947	Нео-кейнсианский синтез	- Прибыль формируется при взаимодействии совокупного спроса и предложения. - Влияние фискальной политики на перераспределение прибыли.
Уильям Баумоль	1959	Теория максимизации выручки	- Компании могут стремиться к росту выручки, а не к максимальной прибыли. - Связь с долгосрочным ростом и устойчивостью.
Роберт Солоу	1956	Модель экономического роста	- Прибыль — источник инвестиций и накопления капитала. - Распределение прибыли влияет на уровень сбережений и технологическое развитие.
Орипов М.	2016	“Иқтисодиёт назарияси”, Т.: “Молия”	Прибыль — это финансовый результат, остающийся после вычитания общих расходов из общего дохода, полученного в результате деятельности.
Ибрагимов А.К.	2018	“Микроиқтисод”	Прибыль — это разница между выручкой от производства и продажи продукции и расходами на её производство. Прибыль является основным показателем эффективности предприятия.
Авлокулов А.З	2019	Автореферат на диссертацию (DSc) Совершенствование методологии учёта и аудита финансовых результатов.	Прибыль- это увеличение собственного капитала компании в результате её предпринимательской деятельности за отчётный период
Ражабов А.Р.	2020	“Корхона иқтисодиёти”	Прибыль — это финансовый результат, формирующийся в результате эффективного использования экономических ресурсов, и является основной целью предпринимательской деятельности.

Таким образом, оптимальным на сегодняшний день можно считать

определение прибыли как разницы между доходами и расходами предприятия, при которой доходы превышают расходы, формируя положительный финансовый результат. Каримов А.А., Исломов Ф.Р. и Авлокулов А.З[20]. дают ещё более общее определение финансовых результатов, считая, что это увеличение или уменьшение собственного капитала компании в результате её предпринимательской деятельности за отчётный период, рассчитываемое путём учёта всех прибылей и убытков.

Исходя из выше сказанного, можно дать следующее определение прибыли. Прибыль это полученный прирост капитала от осуществлённой сделки, служащая для реинвестирования деятельности хозяйствующего субъекта.

Как не расходились мнения экономистов прибыль является главной целью любого бизнеса, а его максимизация являются главными задачами. Предприятия не имеющие прибыль часто самоликвидируются с рынка по концепции Адама Смита «невидимая рука», всё абсолютно верно за исключением государственного сектора и некоторых сфер деятельности. Из выше сказанного видно, что существуют множество предприятий, находящихся в убытке, но играющие большую роль в экономике страны. Каждый хозяйствующий субъект должен рассматривать модель максимизации прибыли исходя из своей специфики производства, и конъектуры рынка. Именно тогда модель будет индивидуальной и будет наиболее полезной.

Литература

Новый экономический словарь / Под редакцией А. Н. Азрилияна. — М.: Институт новой экономики, 2006. — 1088 с. — 4000 экз.

http://economics.studio/ekonomicheskie-voprosyi-obschiie/ponyatie-vidyi-dohodov-ekonomicheskaya-48807.html

Экономико-математический словарь: Словарь современной экономической науки. — М.: Дело. Л. И. Лопатников. 2003.

Бизнес. Толковый словарь. — М.: «ИНФРА-М», Издательство «Весь Мир». ГрэхэмБетс, Барри Брайндли, С. Уильямс и др. Общая редакция: д.э.н. Осадчая И.М.. 1998.

Международный стандарт финансовой отчетности (IAS) 1"Представление финансовой отчетности"

Хейне П. Экономический образ мышления. – М.: Каталаксия, 1997. – 702 с

Дж. Итуэлла, М. Милгейта, П. Ньюмена «Невидимая рука рынка», Москва 2009

Смит А. Исследование о ирироде и причинах богатства народов.— М.: Эксмо, 2007.— С. 524.

Риккардо Д. Начало политической экономии и налогового обложения.— М. : Гос. изд-во полит, лит., 1955.— С. 128.

[20] Авлокулов А.З Молиявий натижалар ҳисоби ва аудити методологиясини такомиллаштириш. (DSc) диссертация автореферати,– Ташкент, 2019 й. -6 б.

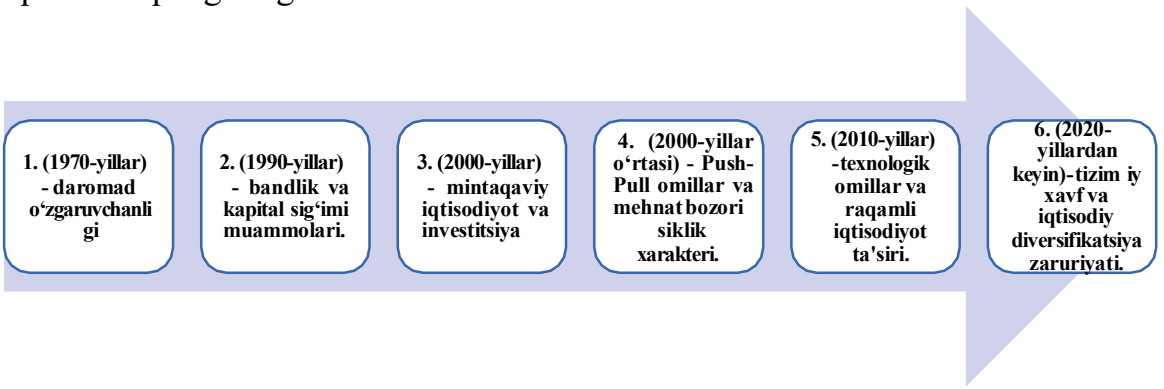
MAVSUMIYLIKNING IQTISODIY OQIBATLARI: NAZARIY QARASHLAR EVOLYUTSIYASI VA ZAMONAVIY TALQINLARI

Barotov Umidjon Mahmud o‘g‘li, Buxoro davlat universiteti “Turizm va mehmonxona xo‘jaligi” kafedrasi mustaqil izlanuvchisi
e-mail: u.m.barotov@buxdu.uz

Annotatsiya: Mazkur tezisda turizm mavsumiyligi iqtisodiy oqibatlari haqidagi nazariy qarashlarning evolyutsiyasi tahlil qilinadi. Bar-Onning klassik daromad tebranishi konseptsiyasidan zamonaviy tizimiy iqtisodiy xavf yondashuvigacha bo‘lgan olti bosqichli evolyutsion yo‘l ochib berilib, har bir bosqichda aniqlangan yangi iqtisodiy oqibatlar tizimlashtiriladi.

Kalit so‘zlar: *turizm mavsumiyligi, iqtisodiy oqibatlar, nazariya evolyutsiyasi, integratsion yondashuv.*

Turizm mavsumiyligi nazariyasining ilmiy evolyutsiyasi yarim asrdan ortiq tarixga ega bo‘lib, bu davrda mavsumiy tebranishlarning iqtisodiy oqibatlari haqidagi qarashlar sezilarli darajada chuqurlashib bordi. Dastlabki tadqiqotlar mavsumiylikni asosan daromad tebranishlari muammosi sifatida talqin qilgan bo‘lsa, zamonaviy yondashuvlar uni bandlik beqarorligi, kapital sig‘imi nomutanosibligi va tizimiy iqtisodiy xavf kabi murakkab oqibatlarning kompleks tizimi sifatida ko‘rib chiqadi. Mazkur tezisda turizm mavsumiyligi iqtisodiy oqibatlari haqidagi nazariy qarashlarning evolyutsiyasi tahlil qilinadi va har bir konseptual bosqichda qaysi yangi iqtisodiy oqibat aniqlanganligi ochib beriladi.

1-rasm. Mavsumiylikda iqtisodiy oqibatlarning evolutsiyasi[21]

Birinchi bosqich (1970-yillar) - daromad o‘zgaruvchanligi konseptsiyasi.

R. Bar-On 1975-yildagi tadqiqotida turizm mavsumiyligini birinchi marta tizimli o‘rganib, mavsumiy tebranishlarning asosiy iqtisodiy oqibatini past mavsumdagi daromad keskin pasayishi sifatida ta’rifladi [1]. Ushbu yondashuv klassik mikroiqtisodiy talab nazariyasiga asoslangan bo‘lib, mavsumiy konsentratsiyani tarmoq uchun statik moliyaviy muammo deb baholardi. Bar-Onning ikki guruhli tasnifi - tabiiy va institutsional mavsumiylik - daromad pasayishining ikki mustaqil sababini ajratdi, ammo bandlik bozori va kapital sig‘imi muammolarini tizimli ravishda ko‘rib chiqmadi.

Ikkinchi bosqich (1990-yillar) - bandlik va kapital sig‘imi muammolari. R. W. Butler 1994-yildagi tadqiqotida iqtisodiy oqibatlar tahlilini sezilarli darajada chuqurlashtirib, mavsumiy tebranishlarning ikki muhim oqibatini tizimli ravishda

[21] Adabiyotlar tahlili asosida muallif ishlanmasi

muhokama qildi: birinchidan, mavsumiy bandlikning siklik xarakteri va undan kelib chiqadigan mehnat resurslarining samarasiz taqsimlanishi; ikkinchidan, turistik infratuzilmaning past mavsumda yetarli ishlatilmasligi va shu sababli kapitalga investitsiyalar samaradorligining pasayishi [2]. Butler shu bilan birga mavsumiylikni nafaqat talab tomonida, balki taklif tomonidagi ko‘rsatkichlar (mehnat bandligi, kapital sig‘imi) orqali ham o‘lchash zarurligini asosladi. Bu yondashuv mavsumiylik iqtisodiy oqibatlari haqidagi qarashlarni statik daromad tushunchasidan dinamik tarmoq tahliliga o‘tkazdi.

Uchinchi bosqich (2000-yillar) - mintaqaviy iqtisodiyot va investitsiyalardan to‘liq foydalanmasligi. T. Baum va S. Lundtorp 2001-yilda mavsumiylik iqtisodiy oqibatlarini mintaqaviy va makroiqtisodiy darajaga ko‘tarib chiqdilar [3]. Mualliflar mavsumiy konsentratsiyaning mintaqaviy iqtisodiyot uchun strukturaviy ojizlik manbai ekanligini va investitsiyalarning mavsumiy talab egri chizig‘iga moslashtirilishi natijasida vujudga keladigan kompleks dilemmani tahlil qildilar: investitsiyalar cho‘qqi mavsumga moslashtirilsa - past mavsumda ortiqcha sig‘im hosil bo‘ladi; o‘rtacha talabga moslashtirilsa – cho‘qqi mavsumda sig‘im yetishmaydi. Bu nazariy yondashuv mavsumiylikni mintaqaviy iqtisodiy rivojlanish strategiyalarining markaziy muammosi sifatida tan oldi.

To‘rtinchi bosqich (2000-yillar o‘rtasi) - Push-Pull omillar va mehnat bozori siklik xarakteri. N. Koenig-Lewis va E. E. Bischoff 2005-yildagi keng qamrovli adabiyotlar sharhida turizm motivatsiyasi nazariyasidagi “Push va Pull” omillar paradigmasini mavsumiylik kontekstiga tatbiq qilib, mavsumiylik iqtisodiy oqibatlarini turistlarni jo‘natuvchi va qabul qiluvchi mintaqalardagi ikki tomonlama iqtisodiy ta’sir nuqtai nazaridan tahlil qildilar [4]. Bu yondashuv mehnat bozorining siklik xarakterini chuqurroq ochib berdi: mavsumiy ish o‘rinlari past mavsumda yo‘q bo‘lib, kvalifikatsiyalashgan mutaxassislarning sektordan boshqa sohalarga o‘tib ketishi va xizmat ko‘rsatish sifatining pasayishi muammolarini keltirib chiqaradi. Iqtisodiy oqibatlar konseptsiyasi shu davrda makroiqtisodiy va mintaqaviy darajadan mehnat bozori va inson kapitali masalalariga kengaydi.

Beshinchi bosqich (2010-yillar) - texnologik omillar va raqamli iqtisodiyot ta’siri. G. Corluka 2019-yildagi tadqiqotida 50 yillik ilmiy adabiyotni tizimlashtirib, texnologik omillarni mustaqil guruh sifatida tasnifga kiritish zarurligini asoslab berdi [5]. Bu konseptual qadam mavsumiylik iqtisodiy oqibatlari haqidagi qarashlarda yangi qatlamning tan olinishini ko‘rsatadi: raqamli platformalarning mavsumiy talab tarkibiga ta’siri, real vaqtdagi narx tebranishlarining mahalliy bizneslar daromad bashoratlash imkoniyatiga ta’siri, hamda texnologik infratuzilmaga investitsiyalarning mavsumiy samaradorligi muammolari. Texnologik kapital - bronlash tizimlari, raqamli marketing infratuzilmasi - ham mavsumiy ineffektivlik muammosiga uchraydi: cho‘qqi mavsumga moslashtirilgan tizim past mavsumda yetarli foyda keltirmaydi.

Oltinchi bosqich (2020-yillardan keyin) - tizimiy xavf va iqtisodiy diversifikatsiya zaruriyati. COVID-19 pandemiyasi turizm mavsumiyligi iqtisodiy oqibatlari haqidagi qarashlarni yangi darajaga ko‘tardi: mavsumiy konsentratsiya nafaqat ichki muammo, balki tashqi muammolarga (pandemiya, geosiyosiy beqarorlik, iqlim o‘zgarishi) qarshi tizimiy kamchilik ekanligi tan olindi [6].

Zamonaviy yondashuvlar mavsumiylikni iqtisodiy diversifikatsiya muammosi sifatida talqin qiladi: turizmga haddan tashqari bog‘liq mintaqalar tashqi shokllar oldida zaif bo‘lib qoladi va mahalliy iqtisodiyotning barqarorligi mavsumiy tebranishlarni yumshatish va sektorlar diversifikatsiyasi orqali ta’minlanadi. Bu nazariy bosqich iqtisodiy oqibatlar tushunchasini eng kompleks shaklga keltiradi.

1-jadval

Mavsumiylik iqtisodiy oqibatlari konsepsiyasining evolyutsiyasi

Bosqich	Asosiy nazariyotchi	Aniqlangan iqtisodiy oqibat	Tahlil darajasi
1970-y.	*Bar-On (1975)*	Past mavsumda daromad pasayishi	Mikroiqtisodiy
1990-y.	*Butler (1994)*	Bandlik nostabilligi + kapital sig‘imi samarasidan to‘liq foydalanilmasligi	Tarmoq darajasi
2000-y.	*Baum-Lundtorp (2001)*	Mintaqaviy iqtisodiy kamchilik + investitsiya dilemmalari	Mintaqaviy
2005-y.	*Koenig-Lewis & Bischoff*	Mehnat bozori siklik xarakteri + inson kapitali yo‘qotilishi	Mehnat bozori
2010-y.	*Corluka (2019)*	Texnologik omillarning mustaqil guruh sifatida tan olinishi	Raqamli iqtisodiyot
2020-y.+	*Post-COVID yondashuvlar*	Tizimiyxavf + iqtisodiy diversifikatsiya zaruriyati	Makroiqtisodiy

Yuqorida bayon etilgan tahlildan kelib chiqib quyidagi asosiy xulosalarga kelish mumkin. Birinchidan, turizm mavsumiyligi iqtisodiy oqibatlari haqidagi nazariy qarashlar Bar-Onning sodda “daromad pasayishi” tushunchasidan zamonaviy “tizimiy iqtisodiy xavf” konseptsiyasigacha bo‘lgan murakkab evolyutsion yo‘lni bosib o‘tgan va har bir nazariy bosqich oldingisini bekor qilmaydi, balki uni kengaytiradi. Ikkinchidan, har bir bosqich konsentratsion iqtisodiy oqibatlarning yangi darajasini ochib bergan: mikroiqtisodiy → tarmoq → mintaqaviy → mehnat bozori → raqamli iqtisodiyot → makroiqtisodiy darajalar. Uchinchidan, zamonaviy iqtisodiy nazariya turizm mavsumiyligini izolyatsiyalashgan tarmoq muammosi emas, balki butun mintaqaviy iqtisodiyotning barqarorligi va diversifikatsiyasi bilan bog‘liq strategik masala sifatida talqin qiladi. Mazkur evolyutsion tahlil O‘zbekiston turizm sohasini rivojlantirish strategiyalarini ishlab chiqishda nazariy asos sifatida xizmat qilishi mumkin: mavsumiylikni yumshatish nafaqat tarmoq daromadlarini barqarorlashtirish, balki mintaqaviy iqtisodiy diversifikatsiya va tashqi shokllarga qarshi himoya vositasi sifatida ham ko‘rib chiqilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. BarOn R. R. V. Seasonality in Tourism: a guide to analysis of seasonality. Technical Paper n. 2 //Economist Intelligence Unit. – 1975.
2. Butler R. Seasonality in Tourism. Issues and Problems. Teoksessa: Tourism. The State of Art, toim. A. Seaton, 332--339. – 1994.
3. Baum T., Lundtorp S. (ed.). Seasonality in tourism. – Elsevier, 2001.
4. Koenig-Lewis N., Bischoff E. E. Seasonality research: The state of the art //International journal of tourism research. – 2005. – Т. 7. – №. 4-5. – С. 201-219.
5. Corluka G. Tourism seasonality–an overview //Journal of business

paradigms. – 2019. – Т. 4. – №. 1. – С. 21-43.

6. Sigala M. Tourism and COVID-19: Impacts and implications for advancing and resetting industry and research //Journal of business research. – 2020. – Т. 117. – С. 312-321.

Бисмиллаҳир Роҳмонир Роҳийм

БАРҚАРОР РИВОЖЛАНИШ ШАРОИТИДА ИҚТИСОДИЙ НАЗАРИЯ ВА ИСЛОМИЙ МОЛИЯНИНГ ИНСТИТУЦИОНАЛ УЙҒУНЛИГИ

Мирзаев Шакир Арипович
иқтисод фанлари номзоди (PhD), доцент, “TIIAME” Миллий тадқиқотлар университети.
e-mail: sh_mirzayev@tiiame.uz

1. Долзарблиги.

Жаҳон иқтисодиётида кечаётган чуқур ўзгаришлар амалда қўлланилаётган иқтисодий ёндашувларни танқидий қайта кўриб чиқишни тақозо этмоқда. Экологик муаммоларнинг кескинлашуви, ижтимоий табақаланишнинг ортиши ҳамда молиявий беқарорлик ҳолатларининг даврий равишда такрорланиши неоклассик иқтисодий парадигманинг имкониятлари чекланганлигини кўрсатмоқда. Ушбу ёндашувда иқтисодий қарорлар асосан фойдани максималлаштириш тамойилига таянади, бу эса ташқи таъсирлар ва узоқ муддатли ижтимоий оқибатларни етарлича ҳисобга олмасликка олиб келади. Шу сабабли у барқарор ривожланиш ва ESG тамойиллари билан тўлиқ уйғунлаша олмайди.

Иқтисодий назарияда анъанавий равишда муҳокама қилинадиган муҳим масалалардан бири — меҳнат ва капитал ўртасидаги муносабатлардир. Классик ва айрим замонавий қарашларда бу муносабатлар манфаатлар қарама-қаршилиги сифатида талқин қилинади: капитал фойдани оширишга интилса, меҳнат ўз даромадини кўпайтиришга ҳаракат қилади. Бундай қарама-қаршилик иқтисодий тизимда муайян номутаносибликларни келтириб чиқаради ва ижтимоий барқарорликка салбий таъсир кўрсатиши мумкин.

Исломий молия мазкур масалага нисбатан бошқача ёндашувни таклиф этади. Унда молиявий муносабатлар фоизга асосланган қарз схемалари орқали эмас, балки шериклик тамойилига асосланган ҳолда шаклланади. Мудараба ва мушарака каби механизмлар меҳнат ва капитал ўртасидаги муносабатларни “қарздор–кредитор” модели доирасидан чиқариб, уларни ўзаро манфаатдор шериклар муносабатига айлантиради. Бу ҳолатда даромад ҳам, эҳтимолий зарар ҳам иштирокчилар ўртасида тақсимланади.

Шу тарзда рискларнинг бир томонлама юкланишига барҳам берилиб, манфаатлар муайян даражада мувофиқлашади. Натижада иқтисодий муносабатларда адолат тамойили мустаҳкамланади. Шу жиҳатдан, исломий молияни нафақат молиявий инструментлар мажмуаси, балки ижтимоий барқарорликни қўллаб-қувватловчи институционал механизм сифатида баҳолаш мумкин [1; 2].

Шу билан бирга, исломий иқтисодий ёндашувларнинг замонавий

иқтисодий назария доирасида етарлича акс этмагани барқарор ривожланишга оид яхлит назарий модел шаклланишини чеклаб келмоқда. Ўзбекистон шароитида эса бу масала янада долзарб бўлиб, иқтисодий таълим мазмунини қайта кўриб чиқишни талаб этади.

2. Тадқиқот мақсади

Мазкур тадқиқотнинг мақсади — исломий молия тамойилларини замонавий иқтисодий назария билан уйғунлаштириш орқали барқарор ривожланишга хизмат қилувчи ва иқтисодий зиддиятларни, айниқса меҳнат ва капитал ўртасидаги номутаносибликларни юмшатиш имконини берадиган концептуал ёндашувни асослашдан иборат.

3. Тадқиқот усуллари

Тадқиқотда қиёсий таҳлил, тизимли ёндашув ва назарий умумлаштириш усулларидан фойдаланилди. Неоклассик иқтисодиётнинг асосий қоидалари ислом иқтисодиётидаги чекловлар ва тамойиллар билан таққосланди.

Шу билан бирга, меҳнат ва капитал ўртасидаги муносабатлар турли назарий мактаблар нуқтаи назаридан кўриб чиқилиб, уларнинг исломий молия механизмлари орқали қандай трансформация қилиниши таҳлил қилинди.

Эмпирик тадқиқотлар асосида молиявий инқирозлар даврида исломий ва анъанавий банк тизимларининг барқарорлиги таққосланди [3; 4].

4. Асосий натижалар

Тадқиқот натижалари исломий молияда фоиз муносабатларининг чекланиши иқтисодиётда ортиқча қарз юки шаклланишининг олдини олишини кўрсатди. Бу эса молиявий барқарорликни мустаҳкамлашга хизмат қилади.

Шу билан бирга, шерикликка асосланган молиялаштириш механизмлари меҳнат ва капитал ўртасидаги муносабатларни мувозанатлаштиришга ёрдам беради. Даромад ва рискларнинг биргаликда тақсимланиши иқтисодий манфаатларнинг уйғунлашувига олиб келади. Бу ҳолат айниқса инқироз шароитида муҳим аҳамият касб этади [5].

Бундан ташқари, исломий молия инструментлари узоқ муддатли инвестицияларни, жумладан, экологик йўналишдаги (“яшил”) лойиҳаларни молиялаштириш учун қулай шарт-шароит яратади [6].

5. Илмий янгилик ва амалий аҳамият

Тадқиқот доирасида иқтисодий самарадорликка нисбатан кенгроқ ёндашув — “ахлоқий самарадорлик” тушунчаси асосланди. У иқтисодий натижаларни баҳолашда молиявий кўрсаткичлар билан бир қаторда уларнинг ижтимоий ва экологик таъсирини ҳам инобатга олишни назарда тутади.

Шу нуқтаи назардан, исломий молия иқтисодиётда муайян барқарорлаштирувчи функцияни бажаради. Рискларни тақсимлаш орқали у иқтисодий цикллар таъсирини юмшатишга хизмат қилади.

Амалий жиҳатдан, мазкур ёндашув исломий молия инфратузилмасини ривожлантириш, шунингдек, ҳуқуқий ва институционал механизмларни такомиллаштириш жараёнларида қўлланилиши мумкин.

6. Хулоса ва тавсиялар

Олиб борилган таҳлиллар исломий молия ва иқтисодий назария

ўртасидаги уйғунлик барқарор ривожланишга эришишда муҳим аҳамиятга эга эканлигини кўрсатди. Айниқса, меҳнат ва капитал ўртасидаги зиддиятларни юмшатишда шерикликка асосланган молиявий механизмлар самарали восита бўлиб хизмат қилади.

Келгусида ушбу йўналишда эмпирик тадқиқотларни кенгайтириш, шунингдек, исломий молия самарадорлигини ESG мезонлари асосида баҳолаш усулларини ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқ.

Ўзбекистон шароитида эса иқтисодий таълим мазмунига исломий молия элементларини киритиш, илмий тадқиқотларни қўллаб-қувватлаш ва соҳадаги институционал ислоҳотларни чуқурлаштириш муҳим аҳамият касб этади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

[1] Chapra M.U. The Islamic Vision of Development in the Light of Maqasid al-Shari‘ah. – Jeddah: Islamic Research and Training Institute (IRTI), 2008. – 78 p.

[2] Ahmed H. Islamic Finance and the Sustainable Development Goals: Contribution and Challenges. – Jeddah: UNDP & IRTI, 2019. – 112 p.

[3] Beck T., Demirgüç-Kunt A., Merrouche O. Islamic vs. conventional banking: Business model, efficiency and stability // Journal of Banking & Finance. – 2013. – Vol. 37, No. 2. – P. 433-447.

[4] Abedifar P., Molyneux P., Tarazi A. Risk in Islamic banking // Review of Finance. – 2013. – Vol. 17, No. 6. – P. 2035-2096.

[5] Ismail A.G., Tarique K.M. Financial stability of Islamic banks during COVID-19: A comparative study // ISRA International Journal of Islamic Finance. – 2020. – Vol. 12, No. 3. – P. 299-316.

[6] Islamic Development Bank (IsDB), IRTI. Green Sukuk: Market Development and Trends Report 2023. – Jeddah: IsDB, 2023. – 95 p.

[7] Obaidullah M. Managing Climate Change through Islamic Finance. – Jeddah: IRTI Policy Paper, 2018. – 45 p.

МУЛК КАПИТАЛЛАШУВИ ЖАРАЁНИДА ИҚТИСОДИЙ ЦИКЛЛАРНИ АНИҚЛАШ МЕТОДОЛОГИЯСИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Норбоев Одил Абраевич

Тошкент давлат иқтисодиёт университети доценти

Аннотация. Тадқиқотимизда мулк капиталлашуви жараёнида иқтисодий цикларни аниқлаш методологияси кейнс ва неоклассиклар мактаблари вакилларининг ёндашувлари ҳамда назариялар бўйича гуруҳлаш воситасида таҳлил қилинди. Шунингдек, реал бизнес цикллари назарияси, циклнинг психологик назариялари, узун тўлқинлар назариялари кўриб чиқилади. Мулк капиталлашуви жараёнида сўнгида тадқиқот натижасида олинган хулосалар баён этилган.

Калит сўзлар: *иқтисодий цикллар, кейнс мактаби, неоклассик мактаб, бизнес цикллари, узун тўлқинлар, иқтисодий агентларнинг кутишлари*

Кириш

Жаҳон иқтисодиётининг глобаллашуви ва халқаро иқтисодий интеграциянинг тобора кучайиб бориши циклик тебранишларнинг олдиндан

аниқлаш ва уларни диагностика қилишни асосий иқтисодий муаммолар қаторида бўлишини талаб қилмоқда. Цикларни тўлақонли тадқиқ этиш бундан деярли бир аср олдин содир бўлган Буюк декпрессия инқирозидан кейин иқтисодчи олимларнинг эътибор марказида бўлиб келмоқда. Шундай бўлишига қарамасдан вақт ўтиши билан цикларни аниқлаш методологиясига янги инструмент ва механизмлар кириб келмоқда. Мақолада иқтисодий цикларни аниқлаш методологияси, унга ёндашувлар, мавжуд методологияларни бир-биридан фарқи ва ўхшаш томонлари таҳлил қилинади.

Адабиётлар шарҳи

Бугунги кунгача иқтисодиёт назариясида иқтисодиётнинг циклик ривожланишини моделлаштириш ва "таниб олиш" нинг бир нечта асосий йўналишлари шакллантирилган. Улардан бири, биринчи навбатда, иқтисодий агентларнинг бозорлардаги нархларни ўзгартиришга мослашувини моделлаштириш механизми орқали циклик ривожланиш моҳиятини очиб берадиган анъанавий назарияларни ўз ичига олади. Бу ерда асосий мактаблар кейнсчилар ва неоклассиклардан иборатдир. Агар Кейнс йўналиши вакиллари нархларнинг мослашувчанлигини циклик тебранишларнинг биринчи поғонасига қўйган бўлса, неоклассиклар вакиллари бу жараённи Вальрас қонуни призмаси орқали ўрганишган [1], бу бозорларда пайдо бўлаётган мувозанатга нархларни мослаштиришда ифодаланади.

Самуэльсон-Хикснинг иқтисодиётнинг циклик ривожланиш модели [2] одатда иқтисодий агентларнинг (уй хўжаликлари ва фирмаларнинг) нархлар ва фоиз ставкалари бўйича статистик тахминларга асосланган Кейнс моделидир. Шу билан бирга, унинг муҳим хусусияти шундаки, модель фақат товарлар бозорини кўриб чиқади.

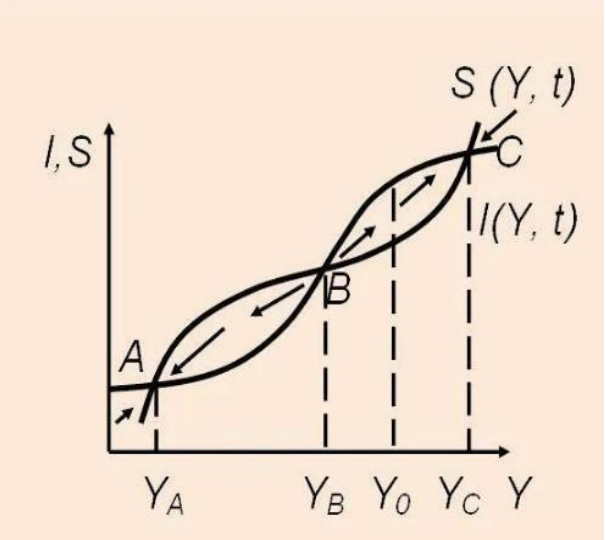
Ушбу моделда миллий даромадлар динамикаси фақат иқтисодий агентларнинг хатти-ҳаракатлари натижасида уй хўжаликлари ва фирмаларнинг ишбилармонлик фаоллигини истеъмол қилишга бўлган маржинал мойилликнинг ҳозирги (ривожланаётган) даражаси натижасида, капиталнинг ортиши акселератор қийматларини ўзгартириш орқали шакллантирилади. Ишбилармонлик ҳамжамияти ёки уй хўжалиги истеъмоли томонидан хусусий инвестициялар ҳажми ўзгариши билан ялпи талабнинг қиймати ва миллий даромад ўзгаради. Шу билан бирга, иқтисодий агентлар томонидан талабнинг ўзгариш механизми ҳам ижобий, ҳам салбий таъсир кўрсатадиган мультипликатор ва акселераторнинг макроиқтисодий таъсири натижасида шаклланади.

Иқтисодий цикллар назариясининг Кейнс йўналиши доирасида С. Фишернинг номукаммал рақобат модели, Калдор модели ва Товесс моделларини алоҳида ажратиб кўрсатиш мақсадга мувофиқдир [3].

Таҳлиллар ва натижалар

Калдор моделида, шунингдек Самуэльсон-Хикс моделида ўрганиш объекти экзоген омиллар таъсирида бўлган товарлар бозори – тежаш ва инвестицияларни шакллантириш жараёнлари ҳисобланади. Шу билан бирга, моделдаги асосий тахмин шундаки, бу омиллар даромаднинг функциялари бўлиб, улар чизиқли бўлмаган (логистик) қарамлик билан ифодаланади. Кўриб

чиқилаётган омилларнинг синусоидал тебранишлари товарлар бозоридаги мувозанат ҳолатидан тегишли оғишларни ва шунга мос равишда циклик ривожланишни ташкил этувчи иқтисодий тизимнинг умумий мувозанатининг бузилишини келтириб чиқаради (1.1-расм).

1.1-расм. Калдор модели

Калдорга кўра, иқтисодий вазиятнинг ўзгариши натижасида тежаш ва инвестициялар циклик тебранишларга дучор бўлиши керак (кўтарилиш шароитида инвестицияларга бўлган талаб даромаднинг ўзгаришига эластикликнинг юқори қийматларини олади (кўтарилиш пайтида ишлаб чиқариш қувватининг пайдо бўлиши натижасида) ва аксинча, пасайиш шароитида ишлаб чиқариш қувватининг сезиларли даражада пасайиши кузатилади, натижада инвестициялар даромаднинг ўзгаришига нисбатан сезиларли даражада камаяди).

Т. Тевеснинг моделида [3], Самуэльсон-Хикс ва Калдор моделларидан фарқли ўлароқ, тадқиқот объекти товарлар бозори билан чекланмайди ва пул бозори билан тўлдирилади, шу билан бирга иқтисодий тизимдаги инвестиция фаолиятини тавсифловчи ва унинг барқарорлигини белгиловчи омил ҳам моделга киритилади. Унинг ўзгариши Марказий банкнинг пул миқдорини тартибга солиш бўйича амалга ошираётган бозор сиёсати натижасида истеъмолга маржинал мойиллик қийматларининг ўзгариши билан бирга иқтисодиётга инвестиция киритиш ҳажмининг ўзгаришига олиб келади. Натижада, Т. Тевеснинг фикрига кўра, миллий даромад тенденцияларида ўзгаришлар содир бўлади. Бундан ташқари, Марказий банк иқтисодиётдаги пул миқдорини тартибга солиш механизмидан фойдаланиб, шу билан инвестицион фаолият жараёнларини белгилаб, иқтисодий цикларнинг шаклланиш динамикасини уларни юмшатиб ёки аксинча тезлаштириб тартибга солишга қодир.

Р. Гудвин модели иқтисодиётнинг циклик ривожланиш омилларини аниқлаш масаласида неоклассик қарашлар доирасини кенгайтирди [4]. Унда муаллиф циклнинг фазавий силжишларининг асосий генератори ўсиш ёки аксинча, бандлик даражасининг пасайиши эканлигини исботлаб беради. Ушбу силжишлар яратилган миллий маҳсулотда иш ҳақи жамғармасининг улушини

(иш билан таъминланганлар сони кўпайган тақдирда) оширади, бу эса ўз навбатида инвестиция фаоллигининг пасайиши туфайли бандлик ўсишини секинлаштиради. Шу билан бирга, муаллифнинг сўзларига кўра, бу жараён эллиптик бўлиб, натижада иқтисодий цикларнинг мунтазам фазалари ўзгариб туради.

Иқтисодиётнинг циклик ривожланишига неоклассик ёндашувларнинг ривожлантирилиши С.Нельсон ва Ч.Плоссер тадқиқотлари билан боғлиқдир [5]. Унда муаллифлар ялпи ички маҳсулотни шакллантиришдаги циклик тенденцияларни очиб берадиган эмпирик маълумотларни статистик қайта ишлаш асосида иқтисодиётдаги циклик тебранишлар талабнинг ўзгариши билан эмас, балки таклифни корректировка қилиш натижасида юзага келади деган хулосага келишади. Циклик тебранишлар пайдо бўлишининг энг муҳим таркибий қисми ишлаб чиқаришда ўзгаришларни келтириб чиқарадиган технологик инновациялардир.

2004 йилда Ф. Прескотт ва Э. Кидланд "Ҳақиқий бизнес цикллари" назариясини шакллантирдилар, унинг асослари 1970-1980 йилларда Кейнснинг дастлабки назариясини танқид қилиш натижасида пайдо бўлади. Унда муаллифлар кейнсчиларнинг асосий ғояларини, хусусан, иқтисодий агентларнинг оптимал хатти-ҳаракатлари моделини қўллаш имкониятини истисно қилган бизнес цикллари назариясини жиддий танқид қилишди. Ўзларининг илмий ишларида Ф. Прескотт ва Э. Кидланд [6] динамик усуллар ва таҳлил моделларидан фойдаланиб, ҳақиқий бизнес цикллари иқтисодиёт субъектларининг оқилона кутишлар остида мақбул хатти-ҳаракатларининг натижаси эканлигини исботлайдилар. Уларнинг назарияси жуда оддий ғояларларга асосланган. Яъни, фирмалар даромадларни максималлаштириш, операцион ва ишлаб чиқариш фаолияти ҳажмини ошириш ёки, аксинча, қисқартириш тўғрисида қарор қабул қилиш тамойилига асосланиб, ўз ривожланиш стратегиясини белгилайдилар. Бундан ташқари, бизнес жараёнларини фаоллаштириш бўйича бошқарув қарорларини ишлаб чиқиш жараёни меҳнат унумдорлиги кўрсаткичларининг ўзгаришини олдиндан белгилайдиган технологияларни ишлаб чиқиш бўйича кутишларга мос келади. Уй хўжаликларининг хатти-ҳаракатлари моделида муаллифлар бир хил оптималлаштириш принципига асосланиб, аслида доимий даромад назариясига таянадилар (масалан, М. Фридман [7], Ф. Модильяни ва Р. Брумберг [8] асарларида тақдим этилган ҳаётий цикл назарияси). Ҳақиқий (реал) бизнес цикллари асосчилари – Ф. Прескотт ва Э. Кидланднинг асосий хулосаси шундан иборатки, бизнес цикллари меҳнат унумдорлигининг ўзгариши (технологик ўзгаришлар туфайли), шунингдек, иқтисодиётда инвестицион фаолиятни белгилайдиган ташқи бозор омиллари натижасида ўзгариб турадиган иқтисодий агентларнинг (фирмалар ва уй хўжаликларининг) вақти-вақти билан ўзгариб турадиган кутишлари натижасидир. Шу билан бирга, улар ўзларининг барча тахминларини мувозанатли иқтисодиёт назарияси орқали исботлайдилар ва шу билан миллий иқтисодиётни тартибга солиш ва ривожлантиришга давлат аралашуви зарурлиги ҳақидаги Кейнс ғояларини рад этдилар.

Умуман олганда, иқтисодий цикларни талқин қилишнинг анъанавий ёндашувлари иқтисодий агентларнинг пайдо бўлган умидлари учун асосий йўналишни белгилайдиган тизимни ҳосил қилувчи макроиқтисодий омилларни моделлаштиришга асосланганлигини таъкидлаш керак. Шу билан бирга, Кейнс ва неоклассик ёндашувлар ўртасидаги асосий фарқ бу тахминларнинг талқинини моделлаштиришда ётади, бир томондан, Кейнс назариясига кўра, рационал эмас, бошқа томондан, неоклассикларнинг қарашларига асосланган ҳолда, жуда рационалдир. Масалан, 1995 йилги Нобел мукофоти лауреати Р.Лукас ўз ёзувларида Кейнс цикллари назариясини жиддий танқид қилиб, уни иқтисодий агентлар ўта рационал ва оптималлаштириш тамойиллари бўйича ҳаракат қилишлари билан оқлади [9].

Кейнсчилар ва неоклассиклар вакиллари ўртасидаги қарашларнинг фарқланишига қарамай, биринчи навбатда, иқтисодиётнинг циклик ривожланишини моделлаштириш парадигмасини аниқлайдиган иқтисодий агентларнинг кутишларини талқин қилишда, ушбу цикларнинг макроиқтисодий генерация омиллари тизими билан бирлаштирилган. Бунга фоиз ставкалари, пул таклифи, бандлик, ташқи бозор омиллари ва бошқалар киради (1.3-жадвал).

1.3-жадвал

Иқтисодий цикларни фазавий ўзгаришларни келтириб чиқарувчи омилларни талқин қилишга асосий ёндашувлар

Назария	Иқтисодиёт циклик ривожланишининг асосий омиллари
Иқтисодий цикларнинг кейнс назарияси	
Самуэльсон-Хикс модели	Нархлар ва фоиз ставкаларининг тебраниши. Бу иқтисодий агентлар томонидан талабнинг ўзгариши механизмлари ҳам ижобий, ҳам салбий таъсир кўрсатадиган мультипликатор ва акселераторнинг макроиқтисодий таъсири натижасида шаклланади.
Калдор модели	Ночизиқли (логистик) қарамлик билан ифодаланган даромад функцияси бўлган омонат ва инвестициялар.
Тевес модели	Иқтисодиётга инвестициялар ҳажмининг ўзгаришига ҳисса қўшадиган пул бозорининг конъюнктив ривожланиши.
Фишернинг номукаммал рақобат модели	Давлатнинг ички пул-кредит сиёсати ёки кутилмаган ички конъюнктур силжишлар.
Иқтисодий цикларнинг неоклассик назарияси	
Фридман модели	Сиёсий тизимдаги ўзгаришлар натижасида пул таклифининг ўзгариши.
Хаутри модели	Банк тизими томонидан иқтисодиётнинг реал секторига кредит беришнинг ўсиши(пасайиши) фонида фоиз ставкалари даражасида вақти-вақти билан ўзгаришлар натижасида молиявий капитал бозорларида цикларнинг босқичма-босқич ўзгаришлари шаклланади.
Гудвин модели	Циклнинг фазавий силжишининг асосий генератори – бу бандлик даражасининг ўсиши ёки аксинча пасайиши.
Ч. Нельсон ва Ч. Плоссер тадқиқоти	Циклик тебранишлар пайдо бўлишининг энг муҳим таркибий қисми маҳсулот ишлаб чиқаришда ўзгаришларни келтириб чиқарадиган технологик инновациялардир.

Ф. Прескотт ва Э. Кидланд тадқиқоти	Бизнес цикллари – бу меҳнат унумдорлигининг ўзгариши (технологик ўзгаришлар туфайли), шунингдек, иқтисодиётдаги инвестицион фаолликни олдиндан белгилаб берувчи ташқи бозор омиллари натижасида ўзгарган иқтисодий агентларнинг (фирмалар ва уй хўжаликларининг) вақти-вақти билан ўзгариб турадиган кутишлари натижасидир.

Иқтисодий цикллар назариясининг ривожланишидаги муҳим босқич "Циклнинг психологик назариялари" деб номланган йўналиш бўлди. Унинг асосчиларидан бири В.Жевонс ва В.Парето ҳисобланади [10]. Уларнинг ёндашуви иқтисодиётдаги циклик тебранишларнинг асосий омили хўжалик юритувчи субъектларнинг спекулятив мотивлари, яъни товар ва молия бозорларидаги нархлар конъюнктурасининг ўзгаришига оид кутишлар асосида шаклланган мотивлар деган гипотезага асосланади. Назария муаллифлари иқтисодиётнинг тушкунлик ҳолатидан чиқиш йўлини фоиз ставкасини пасайтириш ва оптимистик кайфиятни жонлантиришда деб билишади.

Юқорида келтириб ўтилган илмий ёндашувлар ва тушунчалар иқтисодий цикллар назариясининг тўлиқ қамраб олмайди, лекин улар иқтисодий цикларнинг асосни шакллантирувчи йўналишлардир. Шуни таъкидлаш керакки, уларнинг барчаси, аслида, циклик ривожланишнинг концептуал ёндашувларини аниқлашда иқтисодий агентларнинг умидларига таянади. Бу таҳлил қилинган назарияларни бошқача тарзда ҳам гуруҳлаш мумкин (1.4-жадвал).

1.4-жадвал

Иқтисодий цикллар тўғрисидаги назарияларнинг туркумланиши [12]

№	Назариялар	Мазмуни
1.	Соф монетар назария	Бу назария тарафдорларининг фикрича бозор иқтисодиётида асосий ўринни пул ва кредит эгаллайди. Иқтисодиётнинг циклли ўзгариши энг аввало пул массаси оқимининг ўзгаришига боғлиқ бўлади.
2.	Номонетар назария	Бу назария тарафдорлари технологик ўзгаришлар, янгиликлар, ихтироларнинг аҳамиятини алоҳида таъкидлаб, буларнинг пул жамғаришнинг кўпайиб кетишидаги ролини кўрсатишади.
3.	Етарлича истеъмол қилмаслик назарияси	Бу назариянинг моҳияти кўпроқ жамғариб, самарали даражада истеъмол қилмаслик жамиятнинг циклли ривожланишига сабаб қилиб кўрсатилади.
4.	Жамғариш назарияси	Бу назарияга кўра иқтисодий цикл ишлаб чиқариш воситалари ёки капиталлашган инвестицион товарлар ишлаб чиқариш билан боғлиқ бўлади.
5.	Психологик назария	Инсондаги оптимизм ва пессимизм фаолият активлигига объектив иқтисодий омиллар: фоиз меъёри, пул оқими, фойда ва бошқалар таъсир кўрсатиб, бунинг натижасида ишлаб чиқаришнинг кўпайиши ёки кенгайиши рўй беради.

Шу нуқтаи назардан, илмий-тадқиқот муассасаларида илмий-тадқиқот

ишлари олиб борилмоқда. Уларнинг фикрига кўра, миллий иқтисодий тизимларнинг циклик ривожланишидаги асосий омиллар институционал даражадаги омиллардир. Иқтисодий тараққиёт траекториясининг ҳар бир ҳолати иқтисодий мувозанатга эришишнинг статистик муаммосини ҳал қилиш билан эмас, балки тегишли иқтисодий муҳит шароитида ишлайдиган иқтисодий субъектларнинг эволюциясининг бутун тарихи билан белгиланади [13].

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Журавлева Г. П. Экономическая теория. Микроэкономика-1, 2 [Электронный ресурс] / Г. П. Журавлева [и др.]. – Электрон. Текстовые данные. – М.: Дашков и К, 2014.— 934 c.
2. Самуэльсон П. Экономика. – М., 1964.
3. Салихов Б. В. Экономическая теория [Электронный ресурс]: – Электрон. Текстовые данные. – М.: Дашков и К, 2014. – 724 c.
4. Goodwin R. Growth cycle // Socialism, Capitalism, and Economic Growth, Cambridge, 1967.p. 54-58
5. Nelson Charles R., Plosser Charles I. Trends and Random Walks in Macro-economic Time Series: Some Evidence and Implications // Journal of Monetary Economics. 1982. Vol.10.
6. Kydland, Finn and Edward Prescott, “Time to Build and Aggregate Fluctuations,” Econometrica 50, November 1982, 1345-1370; Prescott, Edward, “Theory Ahead of Business-Cycle Measurement,” Carnegie-Rochester Series on Public Policy 25, Autumn 1986, 11-44.
7. Friedman, Milton, A Theory of the Consumption Function (Princeton: Princeton University Press, 1957)
8. Modigliani, Franco and Richard Brumberg, “Utility Analysis and the Consumption Function: An Interpretation of Cross-Sectional Data,” in K.K.Kurihara, Post-Keynesian Economics, 388-436 (New Brunswick: Rutgers University Press, 1954)
9. Lucas, Robert E., “Econometric Policy Evaluation: A Critique,” Carnegie-Rochester Series on Public Policy 1 (1976)
10. Джевонс Уильям Стенли. Деньги и механизм обмена / Уильям Стенли Джевонс – Электрон. Текстовые данные. – Челябинск: Социум, 2005. – 188 c.
11. Пигу А. Экономическая теория благосостояния. В 2 т. Т. 1. – М., 1985. – 101 с.
12. Жаббаров К.Й. Иқтисодий инқирозларга қарши дастурлар самарадорлигини оширишнинг устувор йўналишлари. Монография. – Т.:”Kaleon Press”, 2021. 9-10 бетлар маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилди.
13. Глазьев С. Ю. Закономерности технико-экономического развития и их использование в управлении народным хозяйством: Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук.
14. Кондратьев Н. Д. Большие циклы конъюнктуры. – 1925.

15. Журавлева Г. П. Экономическая теория. Микроэкономика-1, 2 [Электронный ресурс] / Г. П. Журавлева [и др.]. – Электрон. Текстовые данные. – М.: Дашков и К, 2014.— 934 c.

16. Шумпетер Й. Теория экономического развития. – М.: Прогресс, 1982. – 455 с.

17. Глазьев Сергей Юрьевич Современная теория длинных волн в развитии экономики // ЭНСР. 2012. №2 (57). URL: https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennaya-teoriya-dlinnyh-voln-v-razvitii-ekonomiki (дата обращения: 26.07.2024).

ВЛИЯНИЕ ЦИФРОВИЗАЦИИ И ФИНТЕХА НА ЦЕНОВУЮ КОНКУРЕНЦИЮ В УЗБЕКИСТАНЕ

Гойибназарова Нозимахон Хамзаевна, ТГЭУ Независимый соискатель e-mail:[gn083@mail.ru]

В условиях ускоренного развития цифровых технологий и глобальной трансформации финансовых рынков цифровизация и финтех становятся ключевыми драйверами экономических изменений. В последние годы Республика Узбекистан активно реализует стратегию цифровой трансформации, направленную на развитие электронной коммерции, внедрение безналичных платежей и модернизацию финансовой инфраструктуры [1]. Эти процессы оказывают существенное влияние на функционирование рынков и формирование конкурентной среды, в том числе на механизмы ценовой конкуренции.

Цифровизация экономики способствует повышению прозрачности цен, снижению транзакционных издержек и расширению доступа участников рынка к информации. Финтех-компании, внедряя инновационные финансовые решения, такие как мобильные платежи, онлайн-кредитование и цифровые платформы, усиливают конкуренцию с традиционными финансовыми институтами. В результате изменяются подходы к ценообразованию: цены становятся более гибкими, адаптивными и ориентированными на потребителя [2].

В Узбекистане развитие финтеха сопровождается активной поддержкой со стороны государства, направленной на стимулирование инноваций и развитие конкурентной среды. Однако наряду с позитивными эффектами цифровизация создает и новые вызовы, связанные с концентрацией рыночной власти у крупных цифровых платформ, рисками недобросовестной конкуренции и необходимостью совершенствования антимонопольного регулирования [3].

Традиционно ценовая конкуренция строилась на снижении издержек производства и оптимизации бизнес-процессов. Однако с развитием цифровых технологий и финтех-инноваций меняется сама природа ценообразования. Цифровизация приводит к снижению транзакционных издержек, ускорению финансовых операций и расширению доступа к информации. Это, в свою очередь, делает рынок более прозрачным и усиливает конкуренцию между участниками.

Одним из ключевых факторов усиления ценовой конкуренции является развитие цифровых платежных систем. В Узбекистане широкое распространение получили такие сервисы, как мобильные платежи, онлайн-банкинг и электронные кошельки. Они позволяют пользователям быстро сравнивать цены, выбирать наиболее выгодные предложения и совершать покупки без значительных временных затрат. В результате предприятия вынуждены более гибко подходить к формированию цен, снижать стоимость товаров и услуг или предлагать дополнительные преимущества для привлечения клиентов.

Финтех-компании играют особую роль в трансформации ценовой конкуренции. Они создают альтернативу традиционным банкам, предлагая более доступные и дешевые финансовые услуги. Например, онлайн-кредитование, системы «покупай сейчас — плати потом» (BNPL), цифровые переводы и платежные платформы значительно снижают стоимость финансовых операций. Это усиливает конкуренцию в финансовом секторе и заставляет традиционные банки снижать комиссии и пересматривать свои тарифы [4].

Кроме того, развитие цифровых платформ и электронной коммерции оказывает значительное влияние на ценовую конкуренцию. Интернет-площадки позволяют мгновенно сравнивать цены различных продавцов, что повышает уровень конкуренции и снижает возможность установления завышенных цен. Более того, внедрение алгоритмического ценообразования позволяет компаниям оперативно реагировать на изменения спроса и предложения, что делает ценовую конкуренцию более динамичной [2].

Вместе с тем цифровизация и финтех создают не только возможности, но и определённые риски. Усиление роли крупных цифровых платформ может привести к концентрации рыночной власти и снижению конкуренции в долгосрочной перспективе. Кроме того, использование алгоритмов ценообразования может способствовать возникновению скрытых форм ценового сговора, что требует совершенствования антимонопольного регулирования [3].

Таблица 1.

Влияние цифровизации и финтеха на ценовую конкуренцию

Показатель	**Значение**	**Период**	**Экономический смысл**
Доля населения, использующего цифровые платежи	72%	2025	Высокая цифровизация платежей усиливает конкуренцию
Объем цифровых платежей (моб. приложения)	346 трлн сумов	2024	Рост почти в 3 раза за 3 года
Объем цифровых платежей ($)	6.3–6.9 млрд $	2024–2026	Увеличение оборота цифровых транзакций
Количество банковских карт	71 млн	2026	Удвоение по сравнению с 2023

Количество POS-терминалов	430 000	2026	Расширение инфраструктуры безналичных расчетов
Рост финтех-сектора	Быстрый рост	2024–2026	Расширение финтех-экосистемы
GMV финтех + e-commerce (Uzum)	$500 млн+	2025	Рост в 1.5 раза
Объем финтех-операций (Uzum)	$1.2 млрд	2025	Рост почти в 3 раза
Доля цифрового сектора в инвестициях (FDI)	5%	2003–2024	Пока ниже развитых стран

Статистика показывает, что в Узбекистане:

- цифровизация и финтех радикально усиливают ценовую конкуренцию;
- снижение транзакционных издержек позволяет компаниям предлагать более низкие цены;
- рост финтеха разрушает традиционные монополии и увеличивает выбор для потребителей;
- цифровые платформы формируют новую модель ценообразования (динамическую и алгоритмическую);
- однако потенциал роста остаётся высоким из-за ограниченных инвестиций в цифровой сектор.

Главный вывод в том, что цифровизация превращает ценовую конкуренцию из статического процесса в динамическую, технологически управляемую систему.

Для Узбекистана развитие цифровизации и финтеха имеет особое значение, поскольку страна находится на этапе формирования современной рыночной экономики. Государственная политика направлена на поддержку цифровых технологий, развитие безналичных расчетов и создание благоприятной среды для финтех-компаний. Это способствует повышению конкурентоспособности экономики и формированию эффективной ценовой конкуренции.

Таким образом, можно сделать вывод, что цифровизация и финтех оказывают комплексное влияние на ценовую конкуренцию в Узбекистане. С одной стороны, они способствуют снижению издержек, повышению прозрачности рынка и усилению конкуренции. С другой стороны, они требуют адаптации институциональной среды и совершенствования регулирования. В перспективе дальнейшее развитие цифровых технологий будет играть ключевую роль в формировании эффективной и устойчивой конкурентной среды.

Список использованной литературы:

1. Mastercard. Финтех в Узбекистане: аналитический отчет. – Ташкент, 2023. – 80 с.
2. Алиев У. М. Развитие финансовых технологий в условиях

цифровизации экономики в Узбекистане // Экономика и управление. – 2024. – № 3. – С. 45–52.

3. Солиев Г. Г. Развитие финтех-сектора и условия цифровизации экономики Узбекистана: тенденции, проблемы и перспективы // Yangi izlanishlar. – 2026. – № 2. – С. 25–30.

4. Ulmasov A. Цифровизация финансовой системы Узбекистана: риски, перспективы и государственная политика // Tadqiqotlar. – 2025. – № 2. – С. 360–365.

BANK KON’YUKTURASI VA NARX SIYOSATI O‘RTASIDAGI O‘ZARO BOG‘LIQLIKNING NAZARIY ASOSLARI

Sharipov Narzullo G‘ulomovich, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti “Iqtisodiyot nazariyasi” kafedrasining katta o‘qituvchisi, +998913126869, gavhar9369@gmail.com

Ibroximova Mushtariy Jamshid qizi, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti talabasi

Annotatsiya: *Ushbu tezisda bank kon’yunkturasi va narx siyosati o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikning nazariy asoslari tahlil qilingan. Bank tizimida kon’yunktura o‘zgarishlari moliyaviy barqarorlik foiz stavkalari va kredit siyosatiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Narx siyosati esa bank mahsulotlari va xizmatlarining bozor qiymatini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Tadqiqotda klassik va zamonaviy iqtisodiy yondashuvlar asosida ushbu ikki omil o‘rtasidagi bog‘liqlik yoritilgan. Shuningdek raqobat sharoitida banklarning narx belgilash strategiyalari va bozor kon’yunkturasiga moslashuv mexanizmlari ko‘rib chiqilgan. O‘zbekiston bank tizimi misolida amaliy jihatlar tahlil qilingan. Tadqiqot natijasida samarali narx siyosatini ishlab chiqish bo‘yicha xulosalar berilgan. Ushbu yo‘nalish banklarning raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi Kelgusida chuqur tadqiqotlar zarur hisoblanadi ham sohalarda.*

Kalit so‘zlar: *Bank kon’yunkturasi, narx siyosati, bank tizimi, moliyaviy bozor, foiz stavkasi, kredit siyosati, depozit siyosati, bank xizmatlari, bank mahsulotlari, narx shakllanishi, raqobat muhiti, bozor kon’yunkturasi, likvidlik, bank rentabelligi.*

Bank kon’yunkturasi va narx siyosati o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik iqtisodiy tizimning eng muhim va murakkab yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Bank kon’yunkturasi deganda moliya bozoridagi umumiy holat, kredit resurslari hajmi, foiz stavkalari darajasi, bank xizmatlariga bo‘lgan talab, pul oqimlari harakati va moliyaviy barqarorlik darajasi tushuniladi. Narx siyosati esa korxonalar, davlat va moliyaviy institutlar tomonidan mahsulot, xizmat yoki moliyaviy resurslar qiymatini belgilash va boshqarish jarayonini anglatadi. Ushbu ikki tushuncha o‘zaro chambarchas bog‘liq bo‘lib, iqtisodiyotdagi umumiy muvozanat, inflyatsiya darajasi, investitsiya faolligi hamda aholining xarid qobiliyatiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi.

Bank tizimidagi o‘zgarishlar bevosita narx shakllanish jarayoniga ta’sir qiladi. Masalan, markaziy bank tomonidan foiz stavkalarining oshirilishi kredit resurslari narxining qimmatlashuviga olib keladi. Natijada ishlab chiqaruvchilar uchun moliyalashtirish xarajatlari ortadi va bu mahsulot tannarxining oshishiga sabab

bo‘ladi. Aksincha, foiz stavkalari pasaytirilsa, iqtisodiyotda kreditlash hajmi kengayadi, investitsiya faolligi ortadi va ishlab chiqarish hajmining ko‘payishi narxlarning barqarorlashuviga xizmat qilishi mumkin. Shu sababli bank kon’yunkturasi narx siyosatini shakllantirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Narx siyosati ham o‘z navbatida bank tizimiga ta’sir qiladi. Inflyatsiya darajasining yuqoriligi banklarning foiz siyosati, kredit portfeli sifati va moliyaviy barqarorligiga ta’sir ko‘rsatadi. Narxlarning keskin oshishi aholining real daromadlarini kamaytiradi, bu esa kreditlarni qaytarish imkoniyatiga salbiy ta’sir qiladi. Shu bilan birga, narxlar barqarorligi investitsion muhitni yaxshilaydi, bank tizimiga ishonchni oshiradi va moliyaviy resurslarning samarali aylanishiga xizmat qiladi.

Iqtisodiy nazariyalarda bank kon’yunkturasi va narx siyosati turli yondashuvlar asosida izohlangan. Klassik iqtisodiy maktab vakillari pul massasi va narxlar o‘rtasidagi bog‘liqlikka e’tibor qaratgan bo‘lsa, keynschilik nazariyasi foiz stavkalari, investitsiyalar va yalpi talab orqali ushbu munosabatni tushuntiradi. Monetaristik yondashuv esa pul taklifining o‘zgarishi narxlar darajasi va iqtisodiy faollikning asosiy omili ekanligini asoslaydi. Zamonaviy institutsional yondashuvlar esa bank tizimi, davlat siyosati, moliyaviy bozorlar va xalqaro kapital oqimlarining narx shakllanishiga ta’sirini kompleks tarzda tahlil qiladi. Shu jihatdan bank kon’yunkturasi va narx siyosati o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni o‘rganish iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash, inflyatsiyani boshqarish, investitsion muhitni yaxshilash hamda moliya bozorlarining samarali faoliyat yuritishini tashkil etishda muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega hisoblanadi.

Bank kon’yunkturasi va narx siyosati o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik nazariyalarini quyidagi jadvalda batafsil yoritib beramiz (1-jadval):

1-jadval

Bank kon’yunkturasi va narx siyosati o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik nazariyalari[22]

№	Nazariya yoki yondashuv	Asosiy mazmuni	Bank kon’yunkturasiga ta’siri	Narx siyosatiga ta’siri	O‘zaro bog‘liqlik xususiyati
1	Klassik iqtisodiy nazariya	Bozor o‘zini o‘zi tartibga soladi, pul massasi narxlarga ta’sir qiladi	Banklar kredit va pul aylanishini muvozanatlashtiradi	Narxlar talab va taklif asosida shakllanadi	Pul massasi ortishi narxlar o‘sishiga olib keladi
2	Keynschilik nazariyasi	Foiz stavkalari investitsiya va talabga ta’sir qiladi	Kreditlash hajmi iqtisodiy faollikni belgilaydi	Talab ortishi narxlar o‘sishini kuchaytiradi	Bank siyosati yalpi talab orqali narxlarni boshqaradi
3	Monetaristik yondashuv	Pul taklifi iqtisodiyotning asosiy	Markaziy bank pul massasini nazorat qiladi	Inflyatsiya pul taklifining ortishi bilan	Pul-kredit siyosati narxlar barqarorligini

[22] Muallif tomonidan tayyorlangan

		boshqaruv vositasi		bog‘liq	belgilaydi
4	Institutsional nazariya	Moliyaviy institutlar iqtisodiy barqarorlikni ta’minlaydi	Bank tizimi investitsiya muhitini shakllantiradi	Narxlar davlat va bozor institutlari orqali boshqariladi	Banklar va davlat siyosati narx mexanizmini muvofiqlashtiradi
5	Neoklassik yondashuv	Resurslar samarali taqsimlanishi iqtisodiy muvozanatni ta’minlaydi	Kredit resurslari iqtisodiy samaradorlikni oshiradi	Narxlarishlab chiqarish xarajatlari bilan belgilanadi	Foiz stavkalari xarajatlar va narxlar bilan bog‘liq
6	Inflyatsion nazariya	Narxlarning umumiyo‘sishi pul qadrsizlanishi bilan bog‘liq	Bankfoizstavkalari inflyatsiyaga moslashtiriladi	Inflyatsiya narx siyosatini o‘zgartiradi	Bank siyosati inflyatsiyani jilovlashga xizmat qiladi
7	Raqamli iqtisodiyot yondashuvi	Moliyaviy texnologiyalar bozor munosabatlarini o‘zgartiradi	Raqamli bank xizmatlari moliya oqimini tezlashtiradi	Elektron savdo narx shakllani-shiga ta’sir qiladi	Texnologik rivojlanish narx va bank xizmatlarini integratsiyalaydi
8	Globalizat-siya nazariyasi	Xalqaro kapital va savdo oqimlari iqtisodiyotni bog‘laydi	Xalqaro bank operatsiyalari kengayadi	Jahon bozori narxlarga ta’sir qiladi	Global moliya oqimlari ichki narx siyosatini o‘zgartiradi
9	Barqaror rivojlanish konsepsiyasi	Moliyaviy va iqtisodiy barqarorlik ustuvor hisoblanadi	Banklar yashil investitsiyalarni moliyalashtiradi	Ekologik standartlar narxlarni shakllantiradi	Moliyaviy barqarorlik uzoq muddatli narx muvozanatini yaratadi
10	Innovatsion iqtisodiyot nazariyasi	Innovatsiyalar iqtisodiy o‘sishning asosiy omili	Banklar innovatsion loyihalarni qo‘llab-quvvatlaydi	Yangi texnologiya-lar ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytiradi	Innovatsiyalar bank va narx siyosati samaradorligini oshiradi

Bank kon’yunkturasi va narx siyosati o‘rtasidagi bog‘liqlik iqtisodiy tizimning barqaror faoliyat yuritishida muhim ahamiyat kasb etadi. Bank tizimi iqtisodiyotdagi pul oqimlarini boshqaruvchi asosiy institut sifatida narx shakllanish jarayoniga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Kredit resurslari hajmi, foiz stavkalari darajasi, investitsiya oqimlari va moliyaviy likvidlik narx siyosatining shakllanishida muhim rol o‘ynaydi. Shu sababli markaziy banklarning pul-kredit siyosati ko‘pincha inflyatsiyani boshqarish, narxlar barqarorligini ta’minlash va iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirishga qaratiladi.

Klassik va neoklassik yondashuvlarda narxlar talab va taklif asosida

shakllanishi ta’kidlangan bo‘lsa, keynschilik nazariyasi iqtisodiy faollikni rag‘batlantirishda bank tizimining faol rolini asoslab berdi. Bu nazariyaga ko‘ra, foiz stavkalari pasaytirilsa investitsiyalar hajmi ortadi, ishlab chiqarish kengayadi va iqtisodiy o‘sish jadallashadi. Biroq iqtisodiyotda talabning haddan tashqari oshishi inflyatsion bosimni kuchaytirishi mumkin. Shu sababli bank kon’yunkturasi va narx siyosati o‘rtasida doimiy muvozanatni saqlash zarur hisoblanadi.

Monetaristik yondashuv bank tizimining narxlar barqarorligidagi rolini yanada chuqurroq asoslaydi. Monetaristlarning fikricha, pul massasining nazoratsiz ortishi inflyatsiyaning asosiy sababidir. Shu bois markaziy banklar pul taklifini qat’iy nazorat qilishi lozim. Amaliyotda ham ko‘plab davlatlar inflyatsiyani jilovlash uchun foiz stavkalarini oshirish, kreditlashni cheklash yoki pul massasini qisqartirish kabi choralarni qo‘llaydi. Bu esa bank kon’yunkturasining narx siyosati bilan bevosita bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Institutsional va zamonaviy yondashuvlar bank tizimi va narx siyosatini yanada kengroq iqtisodiy muhit bilan bog‘liq holda tahlil qiladi. Moliyaviy institutlarning ishonchliligi, bank nazorati, davlat siyosati va xalqaro moliya oqimlari narx shakllanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Ayniqsa, globalizatsiya sharoitida xalqaro kapital harakati, valyuta kurslari va jahon bozoridagi narx o‘zgarishlari ichki bank kon’yunkturasiga ham ta’sir qilmoqda.

Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi bank va narx siyosati o‘rtasidagi munosabatlarni yangi bosqichga olib chiqdi. Elektron to‘lov tizimlari, raqamli bank xizmatlari va fintech texnologiyalari moliyaviy operatsiyalar tezligini oshirmoqda. Bu esa narx shakllanishi jarayonida axborot almashinuvi va bozor shaffofligini kuchaytiradi. Shu bilan birga, raqamli iqtisodiyot sharoitida raqobatning ortishi ayrim xizmat va mahsulotlar narxining pasayishiga olib kelmoqda.

Umuman olganda, bank kon’yunkturasi va narx siyosati o‘rtasidagi bog‘liqlik iqtisodiy tizimning barcha bo‘g‘inlariga ta’sir qiluvchi murakkab jarayon hisoblanadi. Ushbu munosabatlarni samarali boshqarish inflyatsiyani nazorat qilish, investitsion muhitni yaxshilash, iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash va aholining farovonligini oshirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, bank kon’yunkturasi va narx siyosati o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Bank tizimidagi foiz stavkalari, kreditlash hajmi va pul massasi narxlar darajasiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli samarali pul-kredit siyosatini yuritish, inflyatsiyani nazorat qilish hamda moliyaviy bozor barqarorligini mustahkamlash dolzarb vazifa hisoblanadi. Tadqiqot natijalari asosida markaziy bankning monetar siyosatini takomillashtirish, raqamli bank xizmatlarini kengaytirish va investitsion muhitni yaxshilash orqali narxlar barqarorligini ta’minlash mumkinligi asoslandi. Bu esa iqtisodiy o‘sish va aholining moliyaviy farovonligini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. T.T.Jo‘rayev, M.A.Hamdamov. Iqtisodiyot nazariyasi. (Darslik). “Fan va texnologiyalar nashriyot-matbaa uyi”, 2024. 504 bet.

2. Frederic S. Mishkin. The Economics of Money, Banking and Financial Markets. Pearson Education, New York, 2022. 720 p.

3. Stephen G. Cecchetti, Kermit L. Schoenholtz. Money, Banking, and

Financial Markets. McGraw-Hill Education, New York, 2019. 688 p.

4. Frederic S. Mishkin. Monetary Policy Strategy. MIT Press, Cambridge, 2018. 480 p.

5. Charles P. Kindleberger. Financial Crises and Banking Theory. Oxford University Press, 2016. 410 p.

6. Sh.R.Islomov. Bank xizmatlari narx siyosatini takomillashtirish yo‘nalishlari // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. 2023. №2. 72–79-betlar.

7. Karimov. O‘zbekiston bank tizimida narx siyosatini boshqarish mexanizmlari // Moliyaviy tahlil jurnali. 2023. №4. 50–57-betlar.

8. M.Tursunov. Bank kon’yunkturasining rivojlanish tendensiyalari va nazariy asoslari. PhD ilmiy darajasi dissertatsiyasi. – T., 2020.

9. Q.H.Abdurahmonov. Makroiqtisodiyot. (Darslik). “IQTISOD-MOLIYA” nashriyoti, 2022. 610 bet.

10. Frederic S. Mishkin. The Economics of Money, Banking and Financial Markets. (Textbook). Pearson Education Publishing, 2021. 720 p.

11. Keynes J.M. The General Theory of Employment, Interest and Money. (Monograph). Palgrave Macmillan Publishing, 2018. 472 p.

12. Friedman M. Inflation and Monetary Systems. (Monograph). University of Chicago Press, 2017. 356 p.

AHOLI BANDLIGINI TA’MINLASHGA OID IQTISODIY QARASHLARNING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISH KONSEPSIYALARI

Malikov Auezxan Jorabekovich, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti mustaqil izlanuvchisi, auezxanmalikov@gmail.com

Annotatsiya: *Mazkur tezisda aholi bandligini ta’minlashga oid iqtisodiy qarashlarning shakllanishi va rivojlanish bosqichlari tahlil qilingan. Unda klassik, neoklassik va keynschilik nazariyalarining bandlik masalasiga yondashuvlari yoritilgan. Shuningdek, zamonaviy iqtisodiy konsepsiyalar asosida mehnat bozori rivojlanishi, davlatning bandlik siyosati hamda yangi ish o‘rinlarini yaratish mexanizmlari o‘rganilgan. Tadqiqotda globalizatsiya va raqamli iqtisodiyot sharoitida bandlik munosabatlarining o‘zgarishi ham ko‘rib chiqilgan. Tezis natijalari aholi bandligini oshirish, mehnat bozori samaradorligini ta’minlash va ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi.*

Kalit so‘zlar: *Aholi bandligi, mehnat bozori, ish bilan ta’minlash, iqtisodiy qarashlar, bandlik siyosati, mehnat resurslari, ishsizlik, iqtisodiy o‘sish, ijtimoiy barqarorlik, klassik iqtisodiy maktab, keynschilik nazariyasi, institutsional yondashuv.*

Aholi bandligini ta’minlash masalasi iqtisodiy fan taraqqiyotida eng muhim va dolzarb ilmiy yo‘nalishlardan biri sifatida shakllangan. Chunki bandlik darajasi jamiyatning iqtisodiy rivojlanishi, aholining turmush darajasi, daromadlar hajmi, ijtimoiy himoya tizimining samaradorligi hamda mamlakatdagi siyosiy va ijtimoiy barqarorlik bilan bevosita bog‘liq hisoblanadi. Mehnat bozori orqali inson resurslaridan foydalanish iqtisodiy o‘sishning asosiy omillaridan biri bo‘lib, ishlab chiqarish hajmining ortishi, milliy daromadning ko‘payishi va aholi farovonligining

yaxshilanishiga xizmat qiladi. Shu sababli iqtisodiy tafakkur tarixida bandlikni ta’minlash masalasi doimo iqtisodchilar, siyosatchilar va davlat boshqaruvi organlari diqqat markazida bo‘lib kelgan.

Bandlik haqidagi iqtisodiy qarashlarning shakllanishi tarixiy taraqqiyot jarayonlari bilan chambarchas bog‘liq holda rivojlandi. Dastlabki iqtisodiy nazariyalarda mehnat ishlab chiqarishning asosiy omili sifatida qaralgan bo‘lsa, keyinchalik bandlik iqtisodiy tizimning alohida mustaqil elementi sifatida o‘rganila boshlandi. Ayniqsa, sanoatlashuv jarayonlari, texnologik taraqqiyot, xalqaro savdoning kengayishi va bozor iqtisodiyotining shakllanishi bandlik munosabatlarining murakkablashuviga olib keldi. Natijada iqtisodiy maktablar bandlik masalasiga turli yondashuvlarni ilgari sura boshladilar. Har bir nazariya o‘z davrining iqtisodiy muammolari va ijtimoiy ehtiyojlaridan kelib chiqib shakllandi.

Klassik iqtisodiy maktab vakillari bandlikni erkin bozor mexanizmlari orqali tartibga solinadigan tabiiy jarayon sifatida talqin qilganlar. Ularning fikricha, mehnat bozori talab va taklif asosida muvozanatlashadi hamda ish haqi darajasi mehnat resurslarining samarali taqsimlanishini ta’minlaydi. Bu yondashuvda davlatning iqtisodiyotga aralashuvi minimal darajada bo‘lishi kerak deb hisoblangan. Keyinchalik neoklassik nazariya ushbu qarashlarni rivojlantirib, mehnat unumdorligi, ishlab chiqarish xarajatlari va resurslardan foydalanish samaradorligiga katta e’tibor qaratdi.

XX asrning buyuk iqtisodiy inqirozi esa bandlik nazariyalariga tub o‘zgarish olib kirdi. Jon Meynard Keyns tomonidan ishlab chiqilgan nazariya bozor iqtisodiyoti o‘z-o‘zidan to‘liq bandlikni ta’minlay olmasligini asoslab berdi. Uning fikricha, iqtisodiy pasayish davrida yalpi talab yetishmasligi ishsizlikni kuchaytiradi va bunday vaziyatda davlat iqtisodiyotni rag‘batlantiruvchi siyosat yuritishi lozim. Keyinchalik institutsional va neokeynschilik yondashuvlari bandlikni ijtimoiy institutlar, ta’lim tizimi, kasaba uyushmalari va davlat boshqaruvi bilan bog‘liq holda tahlil qila boshladi.

Bugungi kunda bandlik konsepsiyalari raqamli iqtisodiyot, globalizatsiya, innovatsion texnologiyalar va inson kapitalining rivojlanishi bilan yangi bosqichga ko‘tarildi. Endilikda bandlikni ta’minlash nafaqat ish o‘rinlari yaratish, balki mehnatning sifatini oshirish, aholining kasbiy salohiyatini rivojlantirish va barqaror iqtisodiy o‘sishni ta’minlash bilan bog‘liq murakkab iqtisodiy jarayon sifatida qaralmoqda. Shu jihatdan zamonaviy iqtisodiy siyosatda inson kapitalini rivojlantirish, kasbiy tayyorgarlikni kuchaytirish va innovatsion bandlik shakllarini qo‘llab-quvvatlash ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi.

Aholi bandligini ta’minlashga oid iqtisodiy qarashlarning shakllanishi tarixiy taraqqiyot davomida bir necha muhim bosqichlardan o‘tgan. Birinchi bosqich klassik iqtisodiy maktab bilan bog‘liq bo‘lib, unda bozor iqtisodiyoti va erkin raqobat asosiy tartibga soluvchi mexanizm sifatida talqin etilgan. Klassik iqtisodchilar mehnat bozori o‘zini-o‘zi tartibga sola oladi deb hisoblaganlar. Ularning nazariyasiga ko‘ra, ish haqi darajasi talab va taklif ta’sirida shakllanadi va bozordagi muvozanat avtomatik ravishda bandlikni ta’minlaydi. Bu yondashuvda ishsizlik vaqtinchalik holat sifatida qaralgan hamda davlatning iqtisodiy jarayonlarga aralashuvi cheklanishi lozim deb hisoblangan.

Ikkinchi bosqich neoklassik iqtisodiy nazariyalar bilan bog‘liq bo‘lib, bunda bandlik masalasi yanada chuqurroq iqtisodiy tahlil qilina boshladi. Neoklassik yondashuv mehnat bozori samaradorligini oshirish uchun resurslarning optimal taqsimlanishi va ishlab chiqarish omillaridan oqilona foydalanish zarurligini asoslaydi. Ushbu nazariyada ish haqi darajasi mehnat unumdorligi bilan bog‘lanadi. Bundan tashqari, bandlikning barqarorligi iqtisodiy subyektlarning ratsional qarorlari, investitsiya faolligi va ishlab chiqarishning texnologik rivojlanishi bilan izohlanadi. Shu bilan birga, neoklassik qarashlar mehnat bozori moslashuvchanligini iqtisodiy rivojlanishning muhim sharti sifatida baholaydi.

Uchinchi bosqich keynschilik nazariyasining shakllanishi bilan bog‘liq. Buyuk depressiya davridagi ommaviy ishsizlik klassik va neoklassik qarashlarning yetarli emasligini ko‘rsatib berdi. Keyns nazariyasiga ko‘ra, iqtisodiyotda yalpi talab yetishmasligi ishlab chiqarish hajmining kamayishiga va ishsizlikning ortishiga olib keladi. Shu sababli davlat iqtisodiyotni rag‘batlantirish orqali bandlikni qo‘llab-quvvatlashi kerak. Fiskal siyosat, davlat investitsiyalari, subsidiyalar va pul-kredit vositalari iqtisodiy faollikni oshirishning asosiy instrumentlari sifatida qaraladi. Keynschilik yondashuvi zamonaviy davlatlarning bandlik siyosati shakllanishiga katta ta’sir ko‘rsatdi.

To‘rtinchi bosqich institutsional va neokeynschilik nazariyalar bilan bog‘liq bo‘lib, bunda bandlik masalasi faqat iqtisodiy ko‘rsatkichlar bilan emas, balki ijtimoiy institutlar bilan ham bog‘liq holda tahlil qilinadi. Mehnat qonunchiligi, kasaba uyushmalari, ta’lim tizimi, qayta tayyorlash markazlari va davlatning ijtimoiy himoya siyosati bandlikni ta’minlashning muhim omillari sifatida qaraladi. Bu yondashuvga ko‘ra, inson kapitalini rivojlantirish va mehnat resurslarini zamonaviy talablar asosida tayyorlash iqtisodiy o‘sishning muhim sharti hisoblanadi.

Beshinchi bosqich zamonaviy iqtisodiy konsepsiyalar bilan tavsiflanadi. Globalizatsiya, raqamli iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar bandlik munosabatlarini tubdan o‘zgartirmoqda. Masofaviy mehnat, platforma iqtisodiyoti, sun’iy intellekt va avtomatlashtirish yangi ish shakllarini yuzaga keltirmoqda. Shu bilan birga, bu jarayon ayrim an’anaviy kasblarning qisqarishiga ham sabab bo‘lmoqda. Zamonaviy bandlik siyosati sharoitida inson kapitalini rivojlantirish, raqamli ko‘nikmalarni oshirish, yoshlarni kasbiy tayyorlash va innovatsion tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash ustuvor vazifalardan biri sifatida qaralmoqda.

Bandlik nazariyalarining rivojlanish yo‘nalishlari orasida mehnat bozori transformatsiyasi, davlatning bandlik siyosati, inson kapitalini rivojlantirish, institutsional muhit va globalizatsiya jarayonlari muhim o‘rin egallaydi. Bu omillar iqtisodiyotda samarali bandlikni shakllantirish, ishsizlik darajasini kamaytirish, mehnat unumdorligini oshirish va aholi farovonligini ta’minlashga xizmat qiladi. Zamonaviy iqtisodiy siyosatda bandlikning miqdoriy ko‘rsatkichlari bilan bir qatorda sifat jihatlariga ham katta e’tibor qaratilmoqda.

Aholi bandligini ta’minlashga oid iqtisodiy qarashlarning shakllanishi va rivojlanish konsepsiyalarini quyidagi rasmda yoitib beramiz (1-rasm):

1-rasm. Aholi bandligini ta’minlashga oid iqtisodiy qarashlarning shakllanishi va rivojlanish konsepsiyalari[23]

Aholi bandligini ta’minlashga oid iqtisodiy qarashlarning tarixiy rivojlanishi shuni ko‘rsatadiki, bandlik masalasi iqtisodiy tizimning eng muhim tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. Har bir iqtisodiy maktab bandlik muammosini o‘z davrining iqtisodiy sharoitlari, ishlab chiqarish munosabatlari va ijtimoiy ehtiyojlari asosida talqin qilgan. Klassik iqtisodiy qarashlar bozor mexanizmlarining ustuvor rolini asoslagan bo‘lsa, keyingi nazariyalar davlatning iqtisodiy jarayonlardagi ishtiroki zarurligini ko‘rsatdi. Ayniqsa, iqtisodiy inqirozlar va ommaviy ishsizlik muammolari davlatning bandlik siyosatini faol olib borish zarurligini isbotladi.

Neoklassik nazariyalar mehnat bozoridagi muvozanatni ish haqi va mehnat unumdorligi bilan bog‘liq holda izohlaydi. Biroq amaliyotda mehnat bozori doimo mukammal ishlamasligi, ishchi kuchining hududlar va tarmoqlar bo‘yicha teng taqsimlanmasligi hamda iqtisodiy sikllarning mavjudligi ishsizlikni yuzaga keltiradi. Shu sababli keynschilik nazariyasi davlatning iqtisodiy faollikni rag‘batlantiruvchi siyosatini ilmiy asoslab berdi. Bu yondashuv bugungi kunda ham ko‘plab davlatlarning iqtisodiy strategiyalarida qo‘llanilmoqda.

Institutsional yondashuvning muhim jihati shundaki, u bandlikni faqat iqtisodiy ko‘rsatkich sifatida emas, balki ijtimoiy institutlar bilan bog‘liq murakkab jarayon sifatida ko‘rib chiqadi. Mehnat qonunchiligi, ijtimoiy himoya tizimi, ta’lim sifati va kasbiy tayyorgarlik darajasi mehnat bozori samaradorligini belgilovchi muhim omillar hisoblanadi. Ayniqsa, inson kapitaliga investitsiya kiritish zamonaviy iqtisodiyotda raqobatbardoshlikni ta’minlashning asosiy sharti sifatida qaralmoqda.

Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi bandlik munosabatlariga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Sun’iy intellekt, avtomatlashtirish va raqamli texnologiyalar ayrim kasblarning qisqarishiga olib kelayotgan bo‘lsa, yangi kasb va faoliyat turlarining paydo bo‘lishiga ham xizmat qilmoqda. Shu sababli zamonaviy bandlik siyosati

[23] Muallif tomonidann tayyorlandi

moslashuvchan mehnat bozori, uzluksiz ta’lim va innovatsion iqtisodiyotni rivojlantirishga qaratilmoqda. Bu esa yoshlarni zamonaviy kasblarga tayyorlash va mehnat resurslarining sifatini oshirish zarurligini ko‘rsatadi.

Globalizatsiya sharoitida mehnat bozori xalqaro integratsiya jarayonlari bilan ham chambarchas bog‘liq bo‘lib bormoqda. Xalqaro migratsiya, transmilliy kompaniyalar faoliyati va xalqaro mehnat taqsimoti bandlik tarkibiga bevosita ta’sir qilmoqda. Natijada davlatlar o‘z bandlik siyosatini global iqtisodiy jarayonlarga moslashtirishga majbur bo‘lmoqda. Bu esa iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashda inson kapitalini rivojlantirish va innovatsion iqtisodiyotga o‘tishning muhimligini yanada oshiradi.

Umuman olganda, aholi bandligini ta’minlashga oid iqtisodiy qarashlar oddiy bozor tamoyillaridan murakkab ijtimoiy-iqtisodiy boshqaruv tizimigacha rivojlanganligini ko‘rsatadi. Zamonaviy sharoitda bandlik siyosati iqtisodiy o‘sish, kambag‘allikni qisqartirish, ijtimoiy farovonlikni oshirish va barqaror taraqqiyotni ta’minlashning eng muhim vositalaridan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Xulosa qilib aytdigan bo‘lsak, aholi bandligini ta’minlash iqtisodiy barqarorlik va ijtimoiy farovonlikning muhim omili hisoblanadi. Bandlikka oid iqtisodiy qarashlar tarix davomida takomillashib, zamonaviy sharoitda yangi yondashuvlarni talab etmoqda. Ayniqsa, yoshlar va xotin-qizlar bandligini oshirish, kasb-hunar ta’limini rivojlantirish hamda tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash muhim ahamiyatga ega. Mehnat bozorida raqamli texnologiyalarni keng joriy etish, yangi ish o‘rinlarini yaratish va hududiy bandlik dasturlarini kuchaytirish orqali samarali natijalarga erishish mumkin. Shu asosda davlat va xususiy sektor hamkorligini yanada rivojlantirish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

13. Hamdamov Sh.K. Mamlakatimizda aholi bandligini ta’minlash va kambag‘allikni qisqartirish // Qo‘qon universiteti xabarnomasi (Kokand University Herald). 2024-yil, 13-son.

14. Nizamov A.B., Zaxidova U.F. Tadbirkorlikni rivojlantirish asosida kambag‘allikni qisqartirish yo‘llari // “Raqamli iqtisodiyot sharoitida mintaqalar barqaror rivojlanishining dolzarb muammolari va yechimlari” xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari, 22–23 aprel 2024 yil. – B. 269–274.

15. Tileumuratov A.A. O‘zbekiston Respublikasida aholi bandligini ta’minlash masalalari // Journal of Marketing, Business and Management (JMBM), Volume 4, Issue 1, June 2024. – B. 4–103.

16. Nizamov A.B. O‘zbekistonda kambag‘allikni qisqartirish chora-tadbirlari // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar ilmiy elektron jurnali, 2023 yil.

17. Козлова О.А., Макарова М.Н. Сокращение бедности в России в контексте реализации национальных целей развития // Журнал экономической теории. — 2020. — Т. 17. — № 4. — С. 770-780

18. Сантос Адилсон Андре Дос. Стратегия борьбы с бедностью в современной Анголе // Медицина. Социология. Философия. Прикладные исследования. 2021. №2. С. 61–67.

19. Виджаянти Фебри. Совершенствование регулирования рынка труда крупнейших городов Индонезии // Инновации и инвестиции. 2023. №6. С. 436–

439.

20. Agüero J.M., Galarza Arellano F.B., Yamada G. College scholarships, poverty, signaling and employment opportunities: Evidence from a field experiment // Labour Economics. 2026. Vol. 99, 102828.

21. Hardi I., Kurniawan R., Ray S., Idroes G.M., Noviandy T.R., Abd. Majid M.Sh. Reducing the poverty gap and severity in Indonesia: The role of renewable energy access and consumption // Human Settlements and Sustainability. 2025. Vol. 1, Issue 3, P. 145–157.

22. Siegert C. The interplay of poverty risk–employment trajectories in couples around the transition to parenthood in Germany // Advances in Life Course Research. 2025. Vol. 66, 100707.

23. Логвинова И.В., Горьковенко Н.А. Социально-экономическая безопасность как основа национальной безопасности страны и региона // Экономические исследования. 2023. №9. С. 63–68.

24. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 17-yanvardagi “2025-yilda aholi bandligini ta’minlash va kambag‘allikni qisqartirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-12-sonli Qarori

THE ROLE OF PUBLIC TRANSPORTATION OPTIMIZATION IN REDUCING URBAN TRAFFIC CONGESTION: EVIDENCE FROM TASHKENT CITY

Abdullajonova Madina
Tashkent State University of Economics, Tashkent, Uzbekistan
e-mail: abdullajonovam2516@gmail.com

Urban traffic congestion has become a major challenge for rapidly growing cities around the world. Efficient public transportation systems are widely considered one of the most effective solutions for reducing traffic congestion and improving urban mobility. This thesis examines the role of public transportation optimization in reducing traffic congestion in Tashkent. The study analyzes recent improvements in the city’s transport system, including modernization of buses, expansion of metro services, and the introduction of digital management systems. The findings indicate that optimizing routes, improving service frequency, and integrating different modes of transport can significantly decrease the number of private vehicles on the roads. As a result, public transport optimization contributes not only to congestion reduction but also to environmental sustainability and economic efficiency.

Traffic congestion is a common issue in large cities due to population growth, increased car ownership, and urban expansion. In many developing cities, the road infrastructure often struggles to keep pace with rising transportation demand. Public transportation systems are therefore essential for maintaining efficient urban mobility.

In Tashkent, traffic congestion has increased significantly in recent years. Rapid economic growth and population increase have led to a higher number of private vehicles on city roads. According to transportation studies, congestion leads to longer travel times, higher fuel consumption, and increased air pollution.

To address these challenges, the government of Uzbekistan has implemented several reforms aimed at improving the efficiency of the city's public transportation system. These include modernization of bus fleets, expansion of the metro network, introduction of electronic payment systems, and optimization of transport routes. These measures aim to encourage residents to use public transportation instead of private cars.

The purpose of this thesis is to analyze how optimizing public transportation can help reduce urban traffic congestion in Tashkent City and contribute to sustainable urban development.

Over the past decade, Tashkent has made significant progress in improving its public transportation system. The city's transportation network includes buses, the metro system, taxis, and minibuses. Among these, the metro remains one of the most efficient and reliable modes of transport.

The metro system in Tashkent is known for its speed, affordability, and extensive coverage of major urban areas. At the same time, the government has replaced many outdated buses with modern, environmentally friendly vehicles. These buses offer improved comfort, higher passenger capacity, and lower emissions.

Another important improvement is the implementation of digital payment systems and smart transportation management technologies. These technologies allow authorities to monitor passenger flows, optimize routes, and improve the overall efficiency of public transport operations.

As a result of these reforms, public transportation has become more accessible and convenient for residents, which encourages people to shift from private cars to public transit. The optimization of public transportation plays an essential role in reducing urban traffic congestion. The case of Tashkent shows that improvements in infrastructure, modernization of vehicles, and implementation of smart technologies can significantly improve the efficiency of urban transport systems.

By encouraging residents to use buses and metro services instead of private cars, the city can reduce traffic congestion, lower environmental pollution, and improve the quality of life for its citizens. Furthermore, effective public transportation systems support sustainable urban development and economic productivity.

Therefore, continued investment and strategic planning in public transportation are crucial for managing the transportation challenges faced by growing cities.

To further reduce traffic congestion and improve urban mobility in Tashkent, several strategic measures should be implemented to strengthen and optimize the public transportation system. These recommendations focus on infrastructure development, technological innovation, and policies that encourage residents to use public transport more frequently.

First, expanding the metro network is one of the most effective long-term solutions for reducing traffic congestion. The metro system is fast, reliable, and capable of transporting a large number of passengers in a short period of time. By extending metro lines to newly developed residential districts and densely populated suburbs, the city can provide convenient transportation alternatives for commuters

who currently rely on private cars. Improved metro accessibility would shorten travel times, decrease the number of vehicles on major roads, and reduce environmental pollution caused by traffic congestion.

Second, further modernization of the bus fleet should remain a key priority for urban transport authorities. Many cities around the world are introducing environmentally friendly buses that use electric or hybrid technologies. Implementing such vehicles in the public transport system of Tashkent would significantly reduce fuel consumption and greenhouse gas emissions. In addition, modern buses provide better comfort, safety, and accessibility for passengers, including elderly people and individuals with disabilities. Increasing the number of modern buses and ensuring their regular maintenance can also improve reliability and reduce waiting times at bus stops.

Third, the integration of different transportation systems is necessary for creating an efficient and user-friendly urban mobility network. Passengers should be able to move easily between buses, metro lines, and other forms of public transport without experiencing long delays or complicated transfers. Integrated ticketing systems, coordinated schedules, and well-designed transport hubs can significantly improve the overall efficiency of the system. When public transportation is convenient and well connected, more people are likely to choose it instead of using private vehicles.

Fourth, the implementation of smart traffic management systems can help city authorities monitor and manage traffic flows more effectively. Modern technologies such as GPS tracking, real-time passenger information systems, and intelligent traffic signals allow transportation departments to analyze traffic patterns and optimize routes. These technologies can reduce delays, improve punctuality, and help public transport vehicles move more efficiently through congested areas. In addition, digital platforms and mobile applications can provide passengers with real-time information about bus and metro schedules, making public transport more predictable and reliable.

Finally, promoting the use of public transportation through affordable fares and public awareness campaigns is essential for changing travel behavior among residents. Many people choose private cars because they perceive them as more convenient or comfortable. However, if public transportation becomes more accessible, affordable, and efficient, it can become a preferred option for daily commuting. Educational campaigns highlighting the environmental and economic benefits of public transport can encourage citizens to reduce private car usage. Lower ticket prices, student discounts, and integrated fare systems can also make public transport more attractive to a wider population.

Overall, implementing these recommendations can significantly enhance the effectiveness of public transportation in Tashkent. A well-planned and optimized public transport system will not only reduce traffic congestion but also improve air quality, increase economic productivity, and support sustainable urban development in the future.

СТРАХОВАНИЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКИХ РИСКОВ В ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

З.Аллаберганов, доцент Ташкентского государственного экономического университета

Б.Мухаммаджонов, студент Ташкентского государственного экономического университета

Аннотация. *В данном тезисе исследуется экономическая природа страхования предпринимательских рисков как неотъемлемого элемента системы риск-менеджмента в условиях возрастания неопределённости хозяйственной среды. Обосновывается роль страхования в обеспечении финансовой устойчивости субъектов предпринимательства посредством трансфера рисков и сглаживания последствий неблагоприятных событий. Проводится систематизация видов предпринимательских рисков, подлежащих страховой защите, а также раскрываются институциональные и рыночные факторы, определяющие эффективность страховых механизмов. Особое внимание уделяется специфике развития страхования предпринимательских рисков в трансформационных экономиках.*

Ключевые слова: *предпринимательский риск, страхование, риск-менеджмент, финансовая устойчивость, трансфер риска, страховой рынок, экономическая неопределённость.*

В условиях усложнения экономических процессов, усиления глобальной конкуренции и нарастающей волатильности внешней среды предпринимательская деятельность характеризуется высоким уровнем рискованности. Неопределённость рыночной конъюнктуры, колебания спроса и предложения, изменения институциональной среды и внешнеэкономические шоки формируют совокупность факторов, способных дестабилизировать финансовое положение хозяйствующих субъектов. В этой связи особую актуальность приобретает формирование эффективной системы управления рисками, в структуре которой страхование занимает одно из ключевых мест.

Экономическая сущность страхования предпринимательских рисков заключается в институционализации механизма перераспределения ущерба, основанного на принципах эквивалентности, вероятностной оценки и солидарной ответственности участников страхового фонда. В рамках данного механизма происходит трансформация индивидуального риска отдельного хозяйствующего субъекта в коллективно распределённый риск, что позволяет существенно снизить степень воздействия неблагоприятных событий на финансовые результаты деятельности. Тем самым страхование выступает не только инструментом компенсации убытков, но и фактором стабилизации предпринимательской активности.

С теоретической точки зрения предпринимательские риски представляют собой многоуровневую систему, включающую производственные, коммерческие, финансовые и институциональные компоненты. Их страхование охватывает широкий спектр направлений, включая защиту имущественных интересов предприятия, страхование убытков от перерывов в

производственной деятельности, страхование финансовых рисков, связанных с дефолтом контрагентов, а также страхование гражданской ответственности. В условиях интернационализации хозяйственных связей особое значение приобретает страхование экспортных и внешнеторговых рисков, что обусловлено повышенной неопределённостью трансграничных операций.

Функционирование страхования как инструмента управления предпринимательскими рисками определяется рядом факторов, среди которых ключевое значение имеют уровень развития страхового рынка, степень совершенства нормативно-правовой базы и уровень финансовой грамотности субъектов предпринимательства. При этом важную роль играет качество актуарных расчётов и адекватность оценки вероятности наступления страховых событий, что непосредственно влияет на устойчивость страховых организаций и доверие к ним со стороны бизнеса.

Следует отметить, что страхование не является универсальным инструментом нейтрализации всех видов рисков, однако в сочетании с другими методами риск-менеджмента, такими как диверсификация, хеджирование и создание резервов, оно формирует комплексную систему защиты бизнеса. Более того, наличие страхового покрытия способствует снижению информационной асимметрии между экономическими агентами, повышая транспарентность и инвестиционную привлекательность предприятий.

В контексте развития экономики Узбекистана страхование предпринимательских рисков приобретает стратегическое значение, выступая фактором повышения устойчивости малого и среднего бизнеса. Последовательное развитие страховой инфраструктуры, цифровизация страховых услуг и интеграция в международные финансовые практики создают предпосылки для расширения применения страховых инструментов в предпринимательской деятельности.

Заключение

Таким образом, страхование предпринимательских рисков представляет собой сложный многофункциональный институт, обеспечивающий перераспределение и минимизацию негативных последствий экономической неопределённости. Его роль выходит за рамки простой компенсации убытков, охватывая задачи обеспечения финансовой устойчивости, стимулирования инвестиционной активности и повышения эффективности функционирования предпринимательского сектора. В условиях трансформации экономических систем дальнейшее развитие страховых механизмов и совершенствование институциональной среды будут способствовать укреплению устойчивости национальной экономики и снижению уязвимости бизнеса перед внешними и внутренними шоками.

Список использованной литературы:

1. Банк международных расчётов (BIS). Принципы управления рисками.
2. Rejda G.E. Principles of Risk Management and Insurance. — Pearson.
3. Fabozzi F.J. Financial Markets and Institutions. — McGraw-Hill.
4. Закон Республики Узбекистан «О страховой деятельности».

5. Центральный банк Республики Узбекистан. Официальные отчёты.

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ИСТОРИЧЕСКОГО ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ВЗГЛЯДОВ

Давлетова Холисахон Рахимджановна, Старший преподаватель
Ташкентский университет информационных технологий имени Мухаммада ал-Хоразмийу
e-mail.com: holisa23459@mail.ru

Аннотация. В данной статье рассматриваются основные этапы становления и развития экономической мысли в истории человечества. Анализируются ключевые концепции и теоретические подходы, сформировавшиеся в различные исторические периоды, начиная с античности и заканчивая современными экономическими школами. Особое внимание уделяется эволюции представлений о хозяйственной деятельности, роли государства и рыночных механизмов.

Ключевые слова: экономическая мысль, история экономики, меркантилизм, классическая школа, марксизм, неоклассика, кейнсианство.

Введение. История экономической науки представляет собой сложный и многогранный процесс формирования теоретических представлений о хозяйственной деятельности общества. Экономические взгляды развивались под влиянием социальных, политических и культурных факторов, отражая потребности и противоречия соответствующих эпох. Изучение эволюции экономических идей позволяет глубже понять современные экономические процессы и тенденции.

Экономические идеи в античности и средневековье. Зарождение экономической мысли относится к эпохе античности. Такие мыслители, как Аристотель и Платон, рассматривали вопросы справедливого обмена, частной собственности и роли государства. Аристотель различал «экономику» и «хрематистику», подчеркивая моральные аспекты хозяйственной деятельности.

В средневековый период экономическая мысль развивалась в рамках религиозной философии. Представители схоластики, в частности Фома Аквинский, обосновывали концепцию «справедливой цены» и осуждали ростовщичество.

Меркантилизм как первая экономическая школа. Становление капиталистических отношений в Европе привело к формированию меркантилизма первой систематизированной экономической теории. Меркантилисты рассматривали богатство как накопление драгоценных металлов и выступали за активное вмешательство государства в экономику. Среди представителей данного направления можно выделить Томас Ман.

Классическая политическая экономия. В XVIII–XIX веках формируется классическая школа, представители которой заложили основы научного анализа рыночной экономики. Адам Смит в работе «Богатство народов» обосновал принцип «невидимой руки рынка» и идею свободной конкуренции. Ниже приведена систематизированная таблица по теме

«Формирование и развитие экономических взглядов». **Таблица 1**

Формирование и развитие экономических взглядов

Исторический период	**Экономическая школа / направление**	**Основные представители**	**Ключевые идеи**
Античность	Ранняя экономическая мысль	Аристотель, Платон	Натуральное хозяйство, справедливый обмен, осуждение ростовщичества
Средневековье	Схоластика	Фома Аквинский	Теория «справедливой цены», мораль экономики
XV–XVII вв.	Меркантилизм	Томас Ман	Богатство = золото, активная роль государства, экспорт
XVIII–XIX вв.	Классическая политэкономия	Адам Смит, Давид Рикардо	Свободный рынок, «невидимая рука», теория стоимости
XIX в.	Марксизм	Карл Маркс	Теория прибавочной стоимости, классовая борьба
Конец XIX – нач. XX вв.	Неоклассика	Альфред Маршалл	Предельная полезность, спрос и предложение
XX в.	Кейнсианство	Джон Мейнард Кейнс	Роль государства, совокупный спрос
XX–XXI вв.	Современные школы	Монетаристы, институционалисты	Роль денег, институтов, поведения человека

Его последователи, включая Давид Рикардо, развивали теорию стоимости и международной торговли.

Марксизм и критика капитализма. Во второй половине XIX века значительное влияние оказала теория Карл Маркс, который предложил критический анализ капиталистической системы. Марксизм акцентировал внимание на классовой борьбе, эксплуатации труда и неизбежности социально-экономических преобразований.

Неоклассическая школа и маржинализм. Конец XIX — начало XX века характеризуется переходом к неоклассической парадигме. Экономисты, такие как Альфред Маршалл, разработали теорию предельной полезности и равновесия рынка. Основной акцент был сделан на поведении индивидуальных экономических агентов и механизмах ценообразования.

Кейнсианство и государственное регулирование. В XX веке, особенно после Великой депрессии, возникает кейнсианская теория, разработанная Джон Мейнард Кейнс. Она обосновывает необходимость активного государственного вмешательства для стабилизации экономики и стимулирования совокупного спроса.

Современные направления экономической мысли. Современная экономическая наука характеризуется многообразием подходов: институционализм, монетаризм, неолиберализм и поведенческая экономика. Эти направления стремятся объяснить сложные экономические процессы с учетом факторов неопределенности, информации и человеческого поведения.

Заключение. Подводя итог проведённому анализу, следует отметить, что

развитие экономической мысли представляет собой непрерывный и

закономерный процесс накопления и переосмысления знаний о хозяйственной деятельности общества. Начиная с философских рассуждений античных мыслителей, таких как Аристотель, и заканчивая современными многофакторными моделями, экономическая теория прошла сложный путь эволюции, отражающий изменения в социальной структуре, технологиях и институтах. Каждый этап развития экономических взглядов был обусловлен конкретными историческими условиями. Меркантилизм способствовал осмыслению роли государства в экономике, классическая школа во главе с Адам Смит сформировала основы рыночного анализа, а теория Карл Маркс предложила глубокую критику капиталистической системы и выявила её внутренние противоречия. В дальнейшем неоклассическое направление и кейнсианство, представленное трудами Джон Мейнард Кейнс, значительно расширили инструментарий экономической науки, сосредоточив внимание на микро- и макроэкономических аспектах регулирования. Современный этап характеризуется интеграцией различных теоретических подходов и междисциплинарностью исследований. Экономическая наука активно взаимодействует с такими областями, как социология, психология и политология, что позволяет более комплексно анализировать экономические процессы. В условиях глобализации, цифровизации и усиления неопределённости возрастает значение гибких и адаптивных экономических концепций.

Список литературы:

1. Иваницкий, В.Л. История экономических учений: учебник для академического бакалавриата / В. Л. Иваницкий. - Москва: Юрайт, 2016. - 282 с.. - (Бакалавр. Академический курс). - Библиогр.: с. 279-281.

2. Смит, А. Исследование о природе и причинах богатства народов : пер. с англ. /А. Смит. - Москва: Эксмо, 2016. 1056 с.

3. Базелер У. Основы экономической теории: принципы, проблемы, политика. Германский опыт и российский путь / У. Базелер, З. Сабов, Й. Хайнрих, В. Кох. - СПб.: Питер, 2000. - 800 с.

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND FINANCIAL INCLUSION IN RURAL UZBEKISTAN

U.Saidxanov, Tashkent State University of Economics, Tashkent, Uzbekistan, utkirsaidxanov@gmail.com, +998913481662

The development of digital technologies has significantly transformed financial systems around the world. In recent years, financial technology (fintech) has created new opportunities for improving financial inclusion, particularly in developing countries. Uzbekistan has also begun implementing digital transformation strategies, including the national program “Digital Uzbekistan - 2030,” which aims to expand access to digital services and modern technologies. Despite these efforts, a significant portion of the rural population still faces limited access to financial services due to geographical distance, lack of financial infrastructure, and insufficient financial literacy.

This paper examines the role of artificial intelligence (AI) in improving

financial inclusion in rural areas of Uzbekistan. Financial inclusion refers to the availability and accessibility of useful and affordable financial products and services that meet the needs of individuals and businesses. In many rural regions, traditional banking systems struggle to reach customers due to high operational costs and limited information about potential clients. As a result, many people remain unbanked or underbanked.

Artificial intelligence offers innovative solutions that can help financial institutions overcome these barriers. One of the most promising applications of AI is alternative credit scoring. Traditional credit scoring models rely heavily on formal financial history, which many rural residents do not have. AI-based systems can analyze alternative data sources such as mobile phone usage, payment behavior, and digital transactions to assess creditworthiness more accurately. This allows banks and financial organizations to provide loans and financial services to individuals who were previously excluded from the formal financial system.

Another important application of AI is the development of personalized mobile banking services. Mobile banking platforms powered by artificial intelligence can analyze customer behavior and provide tailored financial recommendations. For example, AI systems can help users manage their finances, track expenses, and receive automated savings suggestions. These tools are especially useful in rural areas where physical bank branches are limited and mobile technology is often the primary method of accessing financial services.

AI can also contribute to improving financial literacy among rural populations. Intelligent chatbots and digital assistants can provide financial education, answer questions about banking services, and guide users through financial transactions. This helps reduce the knowledge gap and encourages greater participation in the financial system. By increasing financial awareness, these technologies can support long-term economic development and empower individuals to make better financial decisions.

Table1

Role of Artificial Intelligence in Promoting Financial Inclusion in Rural Uzbekistan

AI Application	**Description**	**Benefits for Rural Population**	**Examples / Impact**
AI-Based Credit Scoring	Machine learning algorithms analyze alternative data (mobile usage, transaction history, farm production data) to evaluate creditworthiness.	Enables farmers and small entrepreneurs without traditional credit history to access loans.	Faster loan approvals and reduced reliance on collateral.

Chatbots and Voice Assistants	AI-powered customer service systems provide financial information in Uzbek or Russian.	Helps rural residents access banking services without visiting branches.	Digital banks in Uzbekistan use AI voice agents to manage loan remin

However, the implementation of artificial intelligence in rural financial systems also faces several challenges. One of the main obstacles is the digital divide between urban and rural areas. Limited internet access, insufficient technological infrastructure, and lower levels of digital literacy can slow the adoption of AI-based financial services. In addition, concerns related to data privacy and security must be carefully addressed to ensure trust in digital financial systems.

To successfully integrate AI into the financial sector, it is necessary to combine technological innovation with supportive government policies and infrastructure development. Expanding broadband internet access, improving digital education, and strengthening regulatory frameworks are essential steps in this process. Financial institutions should also collaborate with fintech companies to develop innovative and inclusive financial products that meet the needs of rural communities.

In conclusion, artificial intelligence has significant potential to improve financial inclusion in rural Uzbekistan. By enabling alternative credit assessment, enhancing mobile banking services, and supporting financial education, AI can help bridge the gap between financial institutions and underserved populations. With the right policies and investments, AI-driven financial solutions can contribute to sustainable economic development and improve the quality of life for people living in rural regions

List of literature

1. Demirgüç-Kunt, A., Klapper, L., Singer, D., Ansar, S., & Hess, J. (2022). The Global Findex Database 2021: Financial Inclusion, Digital Payments, and Resilience in the Age of COVID-19. World Bank.

2. Arner, D., Barberis, J., & Buckley, R. (2017). FinTech and the Transformation of the Financial Industry. Journal of Banking Regulation.

3. World Bank. (2020). Digital Financial Services. Washington, DC: World Bank Publications.

4. Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2014). The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies.

5. OECD. (2021). Artificial Intelligence in Society. Paris: OECD Publishing.

JAHON TOVAR BOZORLARI TO‘G‘RISIDAGI IQTISODIY QARASHLARNING RIVOJLANISH KONSEPSIYALARI

Sharipov Narzullo G‘ulomovich, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti “Iqtisodiyot nazariyasi” kafedrasining katta o‘qituvchisi, +998913126869, gavhar9369@gmail.com

Malikova Madina Mansur qizi, *Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti talabasi*

Annotatsiya: *Ushbu tezisda jahon tovar bozorlari to‘g‘risidagi iqtisodiy*

qarashlarning shakllanishi va rivojlanish konsepsiyalari tahlil qilingan. Jahon tovar bozorlari global iqtisodiyotning muhim tarkibiy qismi bo‘lib, xalqaro savdo va iqtisodiy integratsiyada katta ahamiyatga ega. Tezisda klassik va zamonaviy iqtisodiy maktablarning tovar bozorlari haqidagi nazariyalari, talab va taklif qonunlari, narx shakllanishi hamda raqobat muhiti o‘rganilgan. Shuningdek, xalqaro savdo siyosati, eksport-import jarayonlari va O‘zbekistonning jahon bozoridagi ishtiroki tahlil etilgan. Tadqiqot natijasida bozor barqarorligini ta’minlash va raqobatbardoshlikni oshirish bo‘yicha amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: *Jahon tovar bozori, xalqaro savdo, eksport, import, global iqtisodiyot, talab va taklif, narx shakllanishi, raqobat muhiti, bozor kon’yunkturasi, tashqi savdo, xalqaro integratsiya, erkin savdo, proteksionizm, savdo siyosati.*

Jahon tovar bozorlari haqidagi iqtisodiy qarashlar xalqaro savdo, ishlab chiqarish, narxlar, talab va taklif, davlatlar o‘rtasidagi iqtisodiy aloqalar hamda global raqobat jarayonlari bilan uzviy bog‘liq holda shakllangan. Mazkur qarashlarning rivojlanishi insoniyat iqtisodiy taraqqiyotining turli bosqichlarida yuzaga kelgan ehtiyojlar, savdo munosabatlari va ishlab chiqarish tizimidagi o‘zgarishlar bilan belgilanadi. Dastlabki davrlarda jahon tovar bozorlari asosan davlat boyligini oshirish, oltin va kumush zaxiralarini ko‘paytirish, eksportni rag‘batlantirish hamda importni cheklash nuqtayi nazaridan talqin qilingan. Keyinchalik esa tovar bozorlarining rivojlanishi erkin savdo, xalqaro mehnat taqsimoti, nisbiy ustunlik, narxlar muvozanati va resurslardan samarali foydalanish g‘oyalari bilan izohlandi.

Jahon tovar bozorlari konsepsiyalarining rivojlanishida merkantilistik qarashlar dastlabki nazariy asoslardan biri bo‘lib xizmat qilgan. Bu yondashuvda tashqi savdo davlat iqtisodiy qudratini oshirish vositasi sifatida qaralgan. Eksportning importdan ustun bo‘lishi, milliy ishlab chiqaruvchilarni himoya qilish va tashqi bozorlarda faol qatnashish asosiy maqsad sifatida ilgari surilgan. Biroq sanoat inqilobi va ishlab chiqarish kuchlarining rivojlanishi natijasida klassik iqtisodiy maktab vakillari savdo erkinligi va xalqaro ixtisoslashuv g‘oyalarini asoslab berdilar.

Klassik nazariyaga ko‘ra, mamlakatlar o‘zlari nisbatan samarali ishlab chiqaradigan tovarlarga ixtisoslashib, boshqa mahsulotlarni tashqi bozordan olgan taqdirda umumiy iqtisodiy farovonlik oshadi. Neoklassik yondashuv esa xalqaro tovar ayirboshlashni ishlab chiqarish omillari, narxlar muvozanati, talab va taklif hamda resurslar taqsimoti orqali tushuntirdi. Keynschilik va postkeynschilik qarashlarida esa davlatning tashqi savdo va tovar bozorlariga ta’siri, talabni boshqarish, valyuta siyosati va proteksionizm vositalari muhim ahamiyat kasb etdi. Zamonaviy davrda jahon tovar bozorlari globalizatsiya, raqamli transformatsiya, ekologik standartlar, xalqaro institutlar va global qiymat zanjirlari ta’sirida murakkablashmoqda. Bugungi kunda tovar bozorlari faqat mahsulot ayirboshlash maydoni emas, balki ishlab chiqarish, logistika, texnologiya, moliya, innovatsiya va institutsional boshqaruv tizimlari uyg‘unlashgan global iqtisodiy makon sifatida namoyon bo‘lmoqda. Shu bois jahon tovar bozorlari haqidagi iqtisodiy qarashlar ham oddiy savdo nazariyalaridan kompleks, barqaror va

innovatsion rivojlanish konsepsiyalarigacha kengaydi.

Jahon tovar bozorlari haqidagi iqtisodiy qarashlarning dastlabki shakllanishi merkantilistik yondashuv bilan bog‘liq. Ushbu qarash XVI–XVIII asrlarda keng tarqalgan bo‘lib, davlat boyligini tashqi savdo orqali oshirish g‘oyasiga asoslangan. Merkantilistlar eksportni ko‘paytirish, importni cheklash, oltin va kumush zaxiralarini jamg‘arish orqali milliy iqtisodiy qudratni mustahkamlash mumkin deb hisoblaganlar. Bu bosqichda jahon tovar bozorlari raqobat maydoni sifatida emas, balki davlat manfaatlarini himoya qiluvchi savdo siyosati vositasi sifatida talqin qilingan.

Keyingi bosqich klassik iqtisodiy maktab qarashlari bilan izohlanadi. XVIII asr oxiri va XIX asrda erkin savdo nazariyasi shakllandi. Klassik iqtisodchilar jahon tovar bozorlarining rivojlanishini davlatlar o‘rtasidagi ixtisoslashuv, mehnat taqsimoti va savdo erkinligi bilan bog‘ladilar. Bu yondashuvda xalqaro savdo barcha ishtirokchi mamlakatlar uchun iqtisodiy manfaat keltirishi mumkinligi asoslab berildi. Tovarlar erkin harakat qilgan sharoitda ishlab chiqarish samaradorligi ortadi, narxlar pasayadi va iste’molchilar tanlovi kengayadi.

Neoklassik va neohessik yondashuvlar jahon tovar bozorlarini ishlab chiqarish omillari, resurslar taqsimoti, talab va taklif muvozanati orqali tahlil qiladi. Bu nazariyalarda mamlakatlarning savdodagi ustunligi ularning kapital, mehnat, yer va texnologik imkoniyatlariga bog‘liq holda izohlanadi. Tovarlarning xalqaro bozordagi narxi ishlab chiqarish xarajatlari, resurslar kamyobligi, iste’mol talabi va raqobat sharoitlari ta’sirida shakllanadi. Mazkur yondashuv xalqaro savdoni matematik va iqtisodiy modellar asosida chuqurroq o‘rganishga imkon yaratdi.

Keynschilik va postkeynschilik davrida jahon tovar bozorlariga davlat aralashuvining zarurligi asoslandi. XX asr o‘rtalarida iqtisodiy inqirozlar, talab yetishmovchiligi, valyuta beqarorligi va savdo nomutanosibliklari davlatning faol iqtisodiy siyosatini talab qildi. Bu yondashuvda tashqi savdoni tartibga solish, ichki ishlab chiqaruvchilarni qo‘llab-quvvatlash, eksportni rag‘batlantirish, importni muvofiqlashtirish va valyuta kursi siyosatini boshqarish muhim vositalar sifatida qaraldi.

Neoliberal va globalizatsiya davrida jahon tovar bozorlari yanada erkinlashdi.

XX asr oxiri va XXI asr boshlarida xalqaro savdo tashkilotlari, mintaqaviy integratsiya birlashmalari, transmilliy kompaniyalar va global qiymat zanjirlari tovar bozorlarining asosiy ishtirokchilariga aylandi. Bu bosqichda savdo to‘siqlarini kamaytirish, bojxona tartiblarini soddalashtirish, investitsiyalar oqimini kengaytirish va xalqaro raqobat muhitini rivojlantirish asosiy yo‘nalish sifatida namoyon bo‘ldi.

Zamonaviy konsepsiyalar jahon tovar bozorlarini barqaror rivojlanish, raqamli iqtisodiyot, yashil savdo, innovatsiya va inklyuziv o‘sish bilan bog‘liq holda tahlil qiladi. XXI asrning ikkinchi o‘n yilligidan boshlab raqamli platformalar, elektron tijorat, ekologik standartlar, sun’iy intellekt va logistika texnologiyalari tovar ayirboshlash jarayonlariga kuchli ta’sir ko‘rsatmoqda. Endilikda jahon tovar bozorlarida raqobat faqat narx yoki ishlab chiqarish hajmi bilan emas, balki sifat, innovatsiya, ekologik mas’uliyat va tezkor yetkazib berish imkoniyatlari bilan ham belgilanmoqda.

Jahon tovar bozorlarining rivojlanishiga iqtisodiy, texnologik, siyosiy-huquqiy, ijtimoiy, ekologik va geografik omillar ta’sir qiladi. Iqtisodiy omillar ishlab chiqarish hajmi, narxlar, daromadlar, xarajatlar va iste’mol talabi bilan bog‘liq. Texnologik omillar innovatsiyalar, avtomatlashtirish va raqamli infratuzilma orqali bozor tuzilishini o‘zgartiradi. Siyosiy-huquqiy omillar xalqaro bitimlar, bojxona siyosati va savdo kelishuvlari orqali tovar oqimlarini tartibga soladi. Ijtimoiy omillar aholining daromadi, iste’mol madaniyati va demografik tuzilmasi orqali talabga ta’sir ko‘rsatadi. Ekologik omillar esa yashil standartlar, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va ekologik mas’uliyatni kuchaytiradi.

Zamonaviy rivojlanish yo‘nalishlari orasida raqamli transformatsiya alohida o‘rin tutadi. Elektron tijorat, raqamli to‘lov tizimlari, onlayn savdo platformalari va ma’lumotlar almashinuvi tovar bozorlarining geografik chegaralarini kengaytirmoqda. Global qiymat zanjirlari ishlab chiqarishning turli bosqichlarini bir nechta mamlakatlar o‘rtasida taqsimlab, xalqaro savdoni murakkab, lekin samarali tizimga aylantirmoqda. Barqaror va yashil savdo esa ekologik xavfsizlik va iqtisodiy manfaatlar uyg‘unligini ta’minlashga xizmat qiladi. Mintaqaviy integratsiya erkin savdo hududlari va qo‘shma iqtisodiy ittifoqlar orqali davlatlar o‘rtasidagi tovar almashinuvini kengaytiradi. Inson kapitali va innovatsiya esa jahon bozorlarida raqobatbardoshlikning asosiy manbalaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi (1-rasm):

1-rasm. Jahon tovar bozorlari to‘g‘risidagi iqtisodiy qarashlarning rivojlanish konsepsiyalari[24]

Jahon tovar bozorlari haqidagi iqtisodiy qarashlarning rivojlanishi shuni ko‘rsatadiki, xalqaro savdo nazariyalari oddiy tovar ayirboshlash tushunchasidan murakkab global iqtisodiy tizim konsepsiyasigacha taraqqiy etgan. Dastlabki merkantilistik qarashlar davlat boyligini ko‘paytirish va tashqi savdodan ustunlik olishga qaratilgan bo‘lsa, klassik maktab savdo erkinligi va xalqaro ixtisoslashuv g‘oyalarini ilgari surdi. Bu ikki yondashuv o‘rtasidagi farq jahon bozorlariga bo‘lgan munosabatning o‘zgarishini ko‘rsatadi: birinchisida savdo davlatlar o‘rtasidagi

[24] Muallif tomonidan tayyorlangan

raqobat vositasi bo‘lsa, ikkinchisida u umumiy iqtisodiy farovonlikni oshiruvchi omil sifatida qaraldi.

Neoklassik nazariyalar jahon tovar bozorlarini yanada chuqurroq tahlil qilish imkonini berdi. Bu yondashuvlar talab va taklif, ishlab chiqarish omillari, narxlar muvozanati va resurslardan foydalanish samaradorligini asosiy tahlil mezoni sifatida belgiladi. Natijada xalqaro savdo mamlakatlarning mavjud resurslari, ishlab chiqarish salohiyati va texnologik imkoniyatlari bilan bog‘liq murakkab iqtisodiy jarayon sifatida talqin qilindi. Bu esa jahon tovar bozorlarini o‘rganishda nazariy modellashtirish va iqtisodiy tahlil usullarining keng qo‘llanishiga sabab bo‘ldi.

Keynschilik va postkeynschilik yondashuvlari jahon tovar bozorlarida davlat siyosatining rolini kuchaytirdi. Amaliyot shuni ko‘rsatdiki, bozor mexanizmlari har doim ham barqaror savdo muvozanatini ta’minlay olmaydi. Valyuta tebranishlari, talab yetishmovchiligi, savdo inqirozlari va tashqi iqtisodiy nomutanosibliklar davlatning tartibga soluvchi choralarini talab qiladi. Shu jihatdan eksportni rag‘batlantirish, importni muvofiqlashtirish, bojxona siyosatini yuritish va ichki ishlab chiqaruvchilarni qo‘llab-quvvatlash jahon tovar bozorlarida muhim ahamiyatga ega bo‘lib qolmoqda.

Globalizatsiya davrida jahon tovar bozorlari yanada murakkab va o‘zaro bog‘liq tizimga aylandi. Transmilliy kompaniyalar, xalqaro savdo tashkilotlari, mintaqaviy integratsiya jarayonlari va global qiymat zanjirlari milliy bozorlar chegaralarini kengaytirdi. Buning natijasida mamlakatlar o‘rtasidagi iqtisodiy bog‘liqlik kuchaydi, lekin tashqi xatarlar ham ortdi. Masalan, logistika uzilishlari, geosiyosiy keskinliklar, ekologik cheklovlar va global talabdagi o‘zgarishlar jahon tovar bozorlari barqarorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Zamonaviy konsepsiyalarning asosiy xususiyati shundaki, ular jahon tovar bozorlarini faqat iqtisodiy samaradorlik nuqtayi nazaridan emas, balki barqarorlik, ekologik mas’uliyat, raqamli rivojlanish va inklyuziv o‘sish mezonlari asosida baholaydi. Bugungi kunda raqobatbardoshlik mahsulot narxi bilan birga uning sifati, ekologik talablarga mosligi, yetkazib berish tezligi, innovatsion tarkibi va raqamli savdo tizimlariga integratsiyalashuv darajasi bilan belgilanmoqda. Bu esa davlatlar va korxonalar oldiga yangi strategik vazifalarni qo‘ymoqda.

Umuman olganda, jahon tovar bozorlari to‘g‘risidagi iqtisodiy qarashlar tarixiy taraqqiyot davomida davlat nazoratiga asoslangan savdo qarashlaridan erkin savdo, global raqobat, raqamli transformatsiya va barqaror rivojlanish konsepsiyalarigacha kengaydi. Ushbu jarayon xalqaro savdo munosabatlarining doimiy yangilanib borishini, iqtisodiy nazariyalarning esa real global o‘zgarishlarga mos ravishda rivojlanishini ko‘rsatadi.

Xulosa qilib shuni aytamizki, jahon tovar bozorlari mamlakatlar iqtisodiy rivojlanishida muhim o‘rin egallaydi. Ushbu bozorlarga oid iqtisodiy qarashlar tarix davomida takomillashib, bugungi kunda xalqaro savdo va raqobatning asosiy omiliga aylangan. Eksport salohiyatini oshirish, mahsulot sifatini xalqaro standartlarga moslashtirish va logistika tizimini rivojlantirish muhim vazifa hisoblanadi. O‘zbekistonda tashqi savdo infratuzilmasini kuchaytirish, yangi bozorlarni izlash va elektron savdo imkoniyatlarini kengaytirish orqali jahon bozoridagi ishtirokni yanada mustahkamlash mumkin. Bu esa iqtisodiy barqarorlik

va raqobatbardoshlikni oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. N.Gregory Mankiw. Principles of Economics. McGraw-Hill, Boston, 2021. 850 p.
2. Paul Krugman, Maurice Obstfeld. International Economics: Theory and Policy. Pearson Education, New York, 2018. 744 p.
3. Charles P. Kindleberger. International Economics. McGraw-Hill, New York, 2015. 640 p.
4. Bela Balassa. The Theory of Economic Integration. Routledge, London, 2013. 352 p.
5. Bertil Ohlin. Interregional and International Trade. Harvard University Press, Cambridge, 1933. 290 p.
6. Eli Heckscher, Bertil Ohlin. Trade Theory and Factor Endowments. Stockholm School of Economics, 1991. 410 p.
7. Adam Smith. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. W. Strahan and T. Cadell, London, 1776. 512 p.
8. David Ricardo. Principles of Political Economy and Taxation. John Murray, London, 1817. 398 p.
9. Sh.R.Islomov. Jahon tovar bozorlari rivojlanish tendensiyalari // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. 2022. №4. 71–78-betlar.
10. A.A.Karimov. Jahon bozorlari va eksport strategiyalari // Moliyaviy tahlil jurnali. 2023. №2. 44–52-betlar.

O‘ZBEKISTONNING XALQARO MOLIYA INSTITUTLARI BILAN HAMKORLIK ALOQALARINI KUCHAYTIRISH MASALALARI

Xamitillayeva Jasmina Jaxongir qizi
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti talabasi
e-mail: jasminaxamitillayeva@gmail.com

O‘zbekiston mustaqillikka erishgandan so‘ng jahon moliya tizimiga integratsiyalashish, xorijiy investitsiyalarni jalb qilish va iqtisodiy islohotlarni moliyaviy jihatdan qo‘llab-quvvatlash maqsadida yirik xalqaro moliya institutlari bilan faol hamkorlik yo‘lini tutdi. Bugungi kunda mamlakat Xalqaro valyuta jamg‘armasi (XVJ), Jahon banki, Osiyo taraqqiyot banki (OTB), Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki (YTTB), Islom taraqqiyot banki (IsDB) hamda Yevropa investitsiya banki (YeIB) kabi nufuzli tashkilotlar bilan strategik sheriklik aloqalarini o‘rnatgan. Ushbu maqolada O‘zbekistonning ushbu institutlar bilan hamkorligining hozirgi holati, erishilgan natijalar va mavjud masalalar tahlil qilinadi.

O‘zbekistonning xalqaro moliya institutlari bilan samarali aloqalari iqtisodiy rivojlanish va moliyaviy barqarorlikni ta’minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. So‘nggi yillarda bu borada sezilarli yutuqlarga erishilgan bo‘lsa-da, hamkorlikni yanada chuqurlashtirish quyidagi vazifalarni hal etishni talab etadi:

1. Institutsional islohotlarni davom ettirish – davlat moliyasini boshqarish, byudjet ochiqligi, audit tizimlari va korrupsiyaga qarshi kurashda xalqaro standartlarga moslashish zarur.

2. Loyihaviy moliyalashtirish samaradorligini oshirish – jalb qilingan kredit va grantlardan natijador foydalanish, monitoring va baholash mexanizmlarini kuchaytirish.

3. Mahalliy moliya tizimini integratsiyalash – banklar va moliya institutlarining IFRS, Basel tamoyillari va boshqa global standartlarga o‘tishini jadallashtirish.

4. Doimiy maslahatlashuv mexanizmlarini rivojlantirish – texnik yordam va ekspertiza jalb etish imkoniyatlaridan to‘liq foydalanish.

Quyidagi 1-jadvalda O‘zbekiston Respublikasining asosiy xalqaro moliya institutlariga a’zolik sanalari, a’zolik badallari va hamkorlikning asosiy sohalari aks ettirilgan.

1- jadval

O‘zbekistonning xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlik aloqalari

	A’zolik sanasi	**A’zolik badali**	**o‘nalishlari**
Xalqaro Valyuta Jamg‘armasi (XVJ)		423,0 mln SDR	Makroiqtisodiy barqarorlik, valyuta siyosati, texnik yordam, monitoring
		123 mln. dollar	Infratuzilma, ta’lim, sog‘liqni saqlash, davlat boshqaruvi
		66,1 mln. dollar	Energetika, transport, ekologiya, ta’lim, islohotlar
Yevropa Tiklanish va Taraqqiyot Banki (YTTB)		mln. yevro	Xususiy sektor, yashil energiya, moliya sektori
		33,7 mln Islom dinori	Qishloq xo‘jaligi, infratuzilma, ta’lim, sog‘liqni saqlash, islomiy moliya
		A’zolik shart emas, hamkorlik asosida moliyalashtirish	Energetika, ekologiya, transport, suv, xususiy sektor

XVJ bilan hamkorlik. O‘zbekiston 1992-yil sentabr oyida XVJga a’zo bo‘lib, tashkilotning makroiqtisodiy siyosat va valyuta kursini liberallashtirish bo‘yicha maslahatlaridan foydalanib kelmoqda. 2020-yilda pandemiya davrida 375 million AQSH dollari miqdorida favqulodda yordam olingan. Har yili "Article IV" missiyalari doirasida iqtisodiy ko‘rsatkichlar monitoringi olib boriladi.

Jahon banki bilan hamkorlik. 1992-yil sentabrda a’zo bo‘lgan O‘zbekiston Xalqaro tiklanish va taraqqiyot banki (IBRD) va Xalqaro taraqqiyot assotsiatsiyasi (IDA) resurslaridan foydalanmoqda. 2022–2026 yillarga mo‘ljallangan yangi hamkorlik strategiyasida islohotlarni chuqurlashtirish va ijtimoiy xizmatlar sifatini oshirish asosiy vazifa etib belgilangan.

OTB bilan hamkorlik. 1995-yil avgust oyidan boshlangan hamkorlik dastlab transport va energetika infratuzilmasiga qaratilgan bo‘lsa, hozirgi kunda qishloq xo‘jaligi, ekologiya va iqlim o‘zgarishiga qarshi kurashni ham qamrab olgan. 2019-

yildan "Mamlakat strategik sherikligi dasturi" amal qilmoqda.

YTTB bilan hamkorlik. 1993-yilda a’zo bo‘lingan, biroq 2017-yilgacha aloqalar sust bo‘lgan. Islohotlardan so‘ng bank faoliyati qayta tiklanib, xususiy sektor, yashil energiya va bank modernizatsiyasi bo‘yicha yirik loyihalar amalga oshirilmoqda. Hozirda YTTB O‘zbekistondagi eng faol institutlardan biriga aylangan.

IsDB bilan hamkorlik. 2003-yil apreldan a’zo. Islom moliyalashtirish tamoyillari asosida infratuzilma, qishloq xo‘jaligi, ta’lim va sog‘liqni saqlash sohalarida 199 ta loyiha moliyalashtirilgan. Bank, shuningdek, islomiy moliya institutlarini rivojlantirishga texnik ko‘mak beradi.

YeIB bilan hamkorlik. Rasman 2011-yilda boshlangan bo‘lsa-da, faol bosqich 2017-yildan keyin boshlandi. Yevropa Ittifoqining ushbu moliya instituti uzoq muddatli va past foizli kreditlar orqali energetika, ekologiya, suv ta’minoti va kichik biznesni qo‘llab-quvvatlamoqda.

2025-yil 1-aprel holatiga ko‘ra, O‘zbekiston xalqaro moliya institutlari bilan amalga oshirayotgan loyihalar to‘g‘risidagi ma’lumotlar quyidagi jadvalda jamlangan.

2-jadval

O‘zbekistonning xalqaro moliya institutlari bilan hamkorligidagi loyihalar soni va moliyalashtirish hajmi

Tashkilot nomi	Loyihalar soni	Moliyalashtirish hajmi
Jahon banki		4,6 mlrd. dollar
Xalqaro tiklanish va taraqqiyot banki		1,3 mlrd. dollar
Xalqaro rivojlanish assotsatsiyasi		3,3 mlrd. dollar
Islom taraqqiyot banki	199	4,8 mlrd. dollar
Osiyo taraqqiyot banki	288	13,4 mlrd. dollar
Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki	174	5,5 mlrd. yevro
Yevropa investitsiya banki	11	498,6 mln. yevro

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, Osiyo taraqqiyot banki loyihalar soni (288 ta) va hajmi (13,4 mlrd dollar) bo‘yicha yetakchi hisoblanadi. Islom taraqqiyot banki 199 ta loyiha bilan 4,8 mlrd dollar, Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki esa 174 ta loyiha doirasida 5,5 mlrd yevro ajratgan. Jahon bankining 23 ta loyihasi umumiy qiymati 4,6 mlrd dollarni tashkil etib, shundan 3,3 mlrd dollari (70% dan ortig‘i) IDAning imtiyozli kreditlari hissasiga to‘g‘ri keladi. Yevropa investitsiya banki hozircha eng kam – 11 loyiha bilan 498,6 mln yevro investitsiya kiritgan.

Rasmiy hujjatlarga (lex.uz) asosan, 2025-yilda xalqaro moliya institutlari va xorijiy hukumat moliya tashkilotlari ishtirokidagi loyihalarni amalga oshirish bo‘yicha jami 14,19 mlrd AQSH dollari miqdorida mablag‘ o‘zlashtirish ko‘zda tutilgan. Ushbu mablag‘lar asosan quyidagi yo‘nalishlarga taqsimlanadi:

- Energetika va infratuzilma – eng katta ulush (taxminan 35–40%);

- Qishloq xo‘jaligi va suv resurslarini boshqarish – 15–20%;
- Transport va logistika – 10–15%;
- Ta’lim, sog‘liqni saqlash va ijtimoiy himoya – 15–20%;
- Ekologiya, yashil iqtisodiyot va iqlim o‘zgarishi – 10% atrofida;
- Boshqa (raqamlashtirish, davlat boshqaruvi va boshqalar) – qolgan qismi.

Mazkur taqsimot O‘zbekiston hukumatining barqaror rivojlanish maqsadlariga erishish, energiya xavfsizligini ta’minlash va ijtimoiy sohani modernizatsiya qilish borasidagi ustuvorliklarini aks ettiradi.

O‘zbekiston xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlikni izchil kengaytirib, ularning moliyaviy va texnik yordamidan samarali foydalanmoqda. XVJ, Jahon banki, OTB, YTTB, IsDB va YeIB tomonidan qo‘llab-quvvatlanayotgan loyihalar mamlakat infratuzilmasini yangilash, xususiy sektorni rivojlantirish, yashil energetikaga o‘tish va ijtimoiy sohani yaxshilashga xizmat qilmoqda. Biroq, kelgusida institutsional islohotlarni chuqurlashtirish, loyiha monitoringini kuchaytirish va mahalliy moliya tizimini xalqaro standartlarga to‘liq moslashtirish zarur. Bu esa o‘z navbatida O‘zbekistonning kredit reytingini oshirish, xorijiy investitsiyalarni ko‘paytirish va barqaror iqtisodiy o‘sishni ta’minlash imkonini beradi.

‘zbekiston Respublikasining Xalqaro valyuta jamg‘armasiga a’zolik to‘g‘risidagi ma’lumotlar – XVJ rasmiy sayti (www.imf.org).

2. Jahon bankining O‘zbekiston bo‘yicha mamlakat dasturi va loyiha portfeli – Jahon banki rasmiy hisobotlari (www.worldbank.org/uz).
3. Osiyo taraqqiyot bankining O‘zbekiston bilan hamkorlik strategiyasi – OTB yillik hisobotlari (www.adb.org).
4. Yevropa tiklanish va taraqqiyot bankining O‘zbekistondagi faoliyati – YTTB matbuot relizlari va loyiha ma’lumotlari (www.ebrd.com).
5. Islom taraqqiyot banki – O‘zbekiston profili (www.isdb.org).
6. Yevropa investitsiya banki – O‘zbekistondagi loyihalar (www.eib.org).

TADBIRKORLIGIGA OID IQTISODIY QARASHLARNING TARIXIY SHAKLLANISHI

***Sharipov Bekzod Shavkatovich**, Buxoro davlat universiteti, mustaqil izlanuvchi*
Telefon: +998 97 488 34 44E-mail: shavkatovbehzod762@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqola iqtisodiy tafakkur tarixida imkoniyati cheklangan shaxslar tadbirkorligiga bo‘lgan qarashlarning shakllanishi va evolyutsiyasini tahlil etadi. Antik davrdan hozirgi kungacha bo‘lgan iqtisodiy maktablar — merkantilizm, klassik siyosiy iqtisod, keynsianizm va imkoniyatlar yondashuvi — doirasida ushbu masalaning ilmiy asoslari ko‘rib chiqilgan. O‘rta Osiyo mutafakkirlarining bu sohadagi qarashlari zamonaviy inkluziv iqtisodiyot g‘oyalari bilan qiyoslanadi. O‘zbekiston 2030 strategiyasi kontekstida imkoniyati cheklangan fuqarolarni tadbirkorlikka jalb etish bo‘yicha institutsional to‘siqlar va ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Annotation: This article analyses the historical formation and evolution of economic views on entrepreneurship of persons with disabilities, from Antiquity to

the present. The study reviews major economic schools — mercantilism, classical political economy, Keynesianism, and the Capability Approach — as theoretical foundations for inclusive entrepreneurship. Central Asian scholarly heritage is compared with contemporary inclusive economics. Within the framework of the New Uzbekistan 2030 Strategy, institutional barriers and scientific-practical recommendations for activating the economic participation of persons with disabilities are developed.

Kalit so‘zlar: imkoniyati cheklangan shaxslar, tadbirkorlik, iqtisodiy tafakkur tarixi, inkluziv iqtisodiyot, imkoniyatlar yondashuvi, Amartya Sen, O‘zbekiston 2030 strategiyasi, nogironlik, ijtimoiy tadbirkorlik, mehnat bozori.

Kirish: Iqtisodiy tafakkur tarixida imkoniyati cheklangan shaxslarning mehnat va tadbirkorlik faoliyatiga bo‘lgan munosabat turli davrlarda sezilarli o‘zgarishlarga uchragan. Qadimgi Yunoniston mutafakkirlaridan Arastu o‘zining «Nikomaxova etikasi» asarida insonning jamiyatdagi ishtiroki uning tabiiy qobiliyatlari bilan belgilanishini ta’kidlagan. Shu bilan birga, bu qarash o‘rta asrlarda diniy-xayriya tushunchalari bilan boyitilgan: nogironligi bo‘lgan shaxslar ijtimoiy himoya ob’ekti sifatida ko‘rib chiqilgan, mehnat sub’ekti sifatida emas.

XVII–XVIII asrlarda Yevropa iqtisodiy tafakkurida merkantilizm va fiziokratizm maktablari paydo bo‘lib, ular mehnat unumdorligini boylikning asosi deb e’tirof etgan. Adam Smit «Xalqlar boyligining tabiati va sabablari to‘g‘risida tadqiqot» (1776) asarida [2] mehnat taqsimoti va ixtisoslashuv nazariyasini ilgari surgan. Uning yondashuvi bo‘yicha har bir inson o‘z qobiliyatiga mos faoliyat turi orqali iqtisodiy tizimga hissa qo‘sha oladi. Bu g‘oya imkoniyati cheklangan shaxslarni iqtisodiy jarayonga jalb etishning ilk nazariy asosi sifatida qaralishi mumkin.

XIX asrda klassik siyosiy iqtisod vakillari Devid Rikardo va Jon Styuart Mill mehnat qiymat nazariyasini yanada rivojlantirgan. Mill «Siyosiy iqtisod tamoyillari» (1848) asarida individual erkinlik va shaxsning jamiyatdagi roli masalasini ko‘targan. Shu davrda sanoat inqilobi nogironligi bo‘lgan shaxslarni zavodlarda ishlatish muammosini keskin qilib qo‘ydi va dastlabki mehnat qonunchiligining shakllanishiga turtki berdi.

XX asrning birinchi yarmida Jeyms Keyns «Band qilish, foiz va pulning umumiy nazariyasi» (1936) [3] asarida davlat aralashuvi va ijtimoiy siyosat masalalarini iqtisodiy fanga olib kirdi. Keynscha yondashuv nogironligi bo‘lgan shaxslarni ijtimoiy himoya dasturlariga kiritish zarurligini nazariy jihatdan asoslashga imkon berdi. Parallel ravishda, farovonlik davlati (Welfare State) konsepsiyasi Buyuk Britaniya va skandinaviya mamlakatlarida rivojlanib, imkoniyati cheklangan fuqarolar uchun maxsus qo‘llab-quvvatlash tizimlarini shakllantirdi.

XX asrning ikkinchi yarmida Amartya Sen tomonidan ishlab chiqilgan «imkoniyatlar yondashuvi» (Capability Approach) nazariyasi [1] bu sohada inqilobiy o‘zgarish bo‘ldi. Sen «Erkinlik sifatida taraqqiyot» (1999) asarida rivojlanishni shaxsning real imkoniyatlari kengayishi sifatida ta’rifladi va nogironlik holatini faqat tibbiy emas, balki ijtimoiy-iqtisodiy kategoriya sifatida ko‘rish lozimligini asosladi. Bu yondashuv Jahon Sog‘liqni saqlash tashkilotining

Nogironlik bo‘yicha xalqaro tasnifi (ICF, 2001) [5] ga ham o‘z ta’sirini ko‘rsatdi.

O‘rta Osiyo iqtisodiy tafakkurida Ibn Sino (980–1037), Beruniy (973–1048) va Yusuf Xos Hojibning (XI asr) [4] asarlari mehnat, hunarmandchilik va shaxs faoliyatiga alohida e’tibor qaratgan. «Qutadg‘u bilig» asarida jamiyat a’zolarining o‘zaro yordami va hamjihatlik g‘oyasi ilgari surilgan bo‘lib, bu zamonaviy inkluziv iqtisodiyotning ruhiy-axloqiy asoslari sifatida talqin etilishi mumkin. Ushbu an’ana zamonaviy O‘zbekistonda ijtimoiy tadbirkorlik va nogironligi bo‘lgan fuqarolarni iqtisodiy hayotga jalb etish siyosatining milliy ilmiy-madaniy poydevori bo‘lib xizmat qila oladi.

O‘zbekiston mustaqillikka erishganidan so‘ng, ayniqsa «Yangi O‘zbekiston» 2030 strategiyasi [6] doirasida, imkoniyati cheklangan shaxslarning tadbirkorlik faoliyatini qo‘llab-quvvatlash masalasi davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishiga aylandi. 2021 yilgi «Imkoniyati cheklangan shaxslarning huquqlari to‘g‘risida»gi qonun [7] va 2022–2026 yillarga mo‘ljallangan taraqqiyot strategiyasi ushbu toifadagi fuqarolarning iqtisodiy faolligini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlarni nazarda tutadi. Biroq amalda institutsional, moliyaviy va infratuzilma to‘siqlari bu qonun hujjatlarining to‘liq amalga oshirilishiga xalaqit bermoqda.

Ilmiy-amaliy tavsiyalar: 1. Imkoniyati cheklangan shaxslar tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlash tizimini A. Sen [1] imkoniyatlar yondashuvi metodologiyasi asosida qayta tashkil etish — faqat moliyaviy emas, balki ta’lim, axborot va infratuzilma imkoniyatlarini kengaytirish.

2. Buxoro viloyatida imkoniyati cheklangan tadbirkorlarni ro‘yxatga olish va monitoring qilish uchun “Nogironligi bo‘lgan tadbirkorlar” ma’lumotlar bazasini viloyat hokimligi huzurida tashkil etish.

3. Mahalla tizimi orqali imkoniyati cheklangan shaxslar uchun maxsus biznes-inkubatorlar va raqamli o‘quv markazlari faoliyatini yo‘lga qo‘yish, ularni milliy bandlik dasturlari bilan integratsiyalash.

4. Mikrokredit muassasalari va tijorat banklari uchun imkoniyati cheklangan tadbirkorlarga berilgan kreditlar bo‘yicha soliq imtiyozlari mexanizmini joriy etish.

5. Iqtisodiyot yo‘nalishidagi oliy ta’lim muassasalarida “Inkluziv tadbirkorlik” fanini o‘quv dasturlariga kiritish va ushbu sohada ilmiy-tadqiqot ishlarini rag‘batlantirish.

Xulosa: Iqtisodiy tafakkur tarixining tahlili shuni ko‘rsatadiki, imkoniyati cheklangan shaxslarning tadbirkorlik faoliyatiga bo‘lgan munosabat xayriya va himoya modelidan inkluziv iqtisodiy sub’ektlik modeliga qadar uzoq va murakkab evolyutsion yo‘lni bosib o‘tgan. Aristotelning mehnat va qobiliyat haqidagi qarashlari, A. Smitning individual hissa nazariyasi, Keynsning davlat aralashuvi konsepsiyasi va nihoyat Amartya Senning imkoniyatlar yondashuvi — barchasi bir-birini to‘ldirib, zamonaviy inkluziv iqtisodiyot g‘oyasining nazariy poydevorini shakllantirgan.

O‘rta Osiyo iqtisodiy-falsafiy merosi, xususan Yusuf Xos Hojibning hamjihatlik va o‘zaro yordam haqidagi qarashlari, bu nazariy asosni milliy-madaniy jihatdan boyitadi va O‘zbekistonda inkluziv tadbirkorlikni rivojlantirishning o‘ziga xos yo‘lini belgilashga imkon beradi.

O‘zbekistonda «Yangi O‘zbekiston — 2030» strategiyasi doirasida amalga

oshirilayotgan islohotlar imkoniyati cheklangan fuqarolarni iqtisodiy hayotga to‘laqonli jalb etish uchun qonuniy-huquqiy asos yaratgan. Biroq nazariya va amaliyot o‘rtasidagi tafovutni bartaraf etish uchun institutsional mexanizmlarni takomillashtirish, moliyaviy imkoniyatlarni kengaytirish va raqamli infratuzilmani rivojlantirish maqsadli va izchil tarzda amalga oshirilishi zarur. Faqat shundagina imkoniyati cheklangan fuqarolarning tadbirkorlik salohiyati iqtisodiy o‘sish va ijtimoiy adolat manbaiga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sen, A. (1999). *Development as Freedom.* Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/0198297564.001.0001
2. Smith, A. (1776). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations.* W. Strahan and T. Cadell. https://www.gutenberg.org/ebooks/3300
3. Keynes, J. M. (1936). *The General Theory of Employment, Interest and Money.* Macmillan. https://www.marxists.org/reference/subject/economics/keynes/general-theory/
4. Yusuf Xos Hojib. (1069/2014). *Qutadg‘u bilig.* “O‘zbekiston” NMIU nashriyoti. https://n.ziyouz.com/books/uzbek_klassik/yusuf_xos_xojib/Yusuf_Xos_Xojib-Qutadgu_bilig.pdf
5. World Health Organization. (2001). *International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF).* WHO Press. https://www.who.int/standards/classifications/international-classification-of-functioning-disability-and-health
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi «Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida»gi PF-60-son farmoni. *lex.uz.* https://lex.uz/docs/5841077
7. O‘zbekiston Respublikasining 2021 yil 15 sentyabrdagi «Imkoniyati cheklangan shaxslarning huquqlari to‘g‘risida»gi Qonuni. *lex.uz.* https://lex.uz/docs/5584379

DAVLAT-XUSUSIY SHERIKLIK ASOSIDA IJTIMOIY SOHANI MODERNIZATSIYA QILISHNING NAZARIY VA AMALIY JIHATLARI

Sh.Qurbonova, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti mustaqil izlanuvchisi

Zamonaviy globallashuv va iqtisodiy integratsiya sharoitida davlat va xususiy sektor o‘rtasidagi o‘zaro samarali hamkorlikni yo‘lga qo‘yish barqaror iqtisodiy o‘sishni ta’minlashning muhim strategik omillaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, ijtimoiy va infratuzilmaviy sohalarda mavjud tizimli muammolarni bartaraf etish, investitsiya faolligini oshirish, resurslardan samarali foydalanish hamda davlat xarajatlari yukini optimallashtirishda davlat-xususiy sheriklik (DXSh) mexanizmlarining ahamiyati tobora ortib bormoqda. Shu nuqtai nazardan, O‘zbekiston Respublikasida DXShni rivojlantirishga qaratilgan institutsional va huquqiy islohotlar mamlakat iqtisodiyotining barqaror va inklyuziv o‘sishini ta’minlashda muhim vosita sifatida namoyon bo‘lmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev tashabbusi bilan so‘nggi yillarda davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirishga qaratilgan qator

normativ-huquqiy hujjatlar, strategiyalar va dasturlar qabul qilindi. Ushbu hujjatlar DXSh mexanizmlarini joriy etish va takomillashtirishning institutsional asoslarini mustahkamlab, davlat va xususiy sektor o‘rtasidagi hamkorlikni yangi bosqichga olib chiqishga xizmat qilmoqda. Natijada, bugungi kunda iqtisodiyotning energetika, transport, sog‘liqni saqlash, ta’lim va kommunal xizmatlar kabi muhim tarmoqlarida turli shakllardagi DXSh loyihalari muvaffaqiyatli amalga oshirilmoqda.

Shu bilan birga, ayrim sohalarda davlat monopoliyasining saqlanib qolayotgani raqobat muhitining yetarli darajada shakllanmasligiga, xizmatlar sifati va samaradorligining pastligiga olib kelmoqda. Xususan, ijtimoiy va kommunal xizmatlar, shaharsozlik, yo‘l infratuzilmasi hamda energetika tizimida mavjud muammolar ushbu sohalarga xususiy sektorni faol jalb etishni taqozo etadi. Bu esa o‘z navbatida, davlat va biznes subyektlari o‘rtasida risklarni taqsimlash, investitsiya majburiyatlarini aniqlashtirish va uzoq muddatli hamkorlikni yo‘lga qo‘yishni talab etadi. Mazkur vazifalarni amalga oshirishda DXSh mexanizmi samarali iqtisodiy instrument sifatida namoyon bo‘ladi.

DXSh mexanizmini ilmiy asosda shakllantirish va uni amaliyotga joriy etish hududlar kesimida ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni jadallashtirishga xizmat qiladi. Xususan, mazkur mexanizm orqali infratuzilmaviy loyihalarga xususiy investitsiyalarni jalb qilish, innovatsion texnologiyalarni keng qo‘llash, boshqaruv samaradorligini oshirish hamda davlat byudjeti xarajatlarini optimallashtirish imkoniyati yaratiladi. Shu bilan birga, DXSh loyihalari davlat byudjetiga tushadigan moliyaviy yukni kamaytirib, hududiy byudjetlarning dotatsiyaga qaramligini qisqartirishga xizmat qiladi.

Davlat tomonidan DXSh tamoyillarining izchil va tizimli ravishda joriy etilishi investitsiya muhitini yaxshilashning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Bu esa o‘z navbatida, xususiy investorlar uchun qulay shart-sharoitlar yaratib, ularning ijtimoiy sohalarga bo‘lgan qiziqishini oshiradi. Amaliy tajriba shuni ko‘rsatadiki, DXSh mexanizmi to‘g‘ri institutsional tuzilma asosida tashkil etilgan hamda loyihalar puxta iqtisodiy tahlil asosida tanlangan taqdirda, u davlat, xususiy sektor va jamiyat manfaatlarining uyg‘unlashuvini ta’minlaydi.

Bundan tashqari, davlat-xususiy sheriklik faqat moliyaviy resurslarni jalb etish vositasi bo‘lib qolmay, balki ilg‘or xorijiy tajriba, zamonaviy texnologiyalar, innovatsion boshqaruv yondashuvlari hamda samarali loyiha menejmenti usullarini joriy etishning muhim kanali hisoblanadi. Shu jihatdan, DXSh mexanizmlarini rivojlantirish iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish, ijtimoiy xizmatlar sifatini yaxshilash va aholi farovonligini yuksaltirishga xizmat qiladi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Mamlakat taraqqiyotining 2030-yilgacha mo‘ljallangan ustuvor yo‘nalishlari doirasida islohotlarni izchil davom ettirish va yangi bosqichga olib chiqishning qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-21-son Farmoni doirasida ijtimoiy sohaga alohida e’tibor qaratilib, quyidagi ustuvor yo‘nalishlar belgilangan:

- Davlat-xususiy sheriklik asosida tashkil etilgan madaniyat va san’at muassasalari ulushini 5,8 foizgacha yetkazish;

- Davlat-xususiy sheriklik asosida suv xo‘jaligi obyektlarini boshqarish loyihalari sonini 2 183 taga yetkazish;
- Respublikaning 5 ta yirik aeroportini davlat-xususiy sheriklik asosida modernizatsiya qilish va boshqaruvga berish.

DXSh davlat salohiyati va xususiy biznes imkoniyatlarini uyg‘unlashtiruvchi samarali vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Byudjet taqchilligi va davlat daromadlarining qisqarishi sharoitida DXSh infratuzilmaviy loyihalarni moliyalashtirishning muhim institutsional mexanizmi sifatida dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Shu bilan birga, davlat va xususiy sektor o‘rtasidagi hamkorlik nafaqat moliyaviy jihatdan, balki yangi texnologiyalar, innovatsiyalar, loyiha boshqaruvi usullari va ilg‘or tajribalarni davlat sektoriga transfer qilish nuqtayi nazaridan ham muhimdir.

Ijtimoiy rivojlanish va DXSh modellari asosida iqtisodiyotni rivojlantirish masalalarining dolzarbligi ijtimoiy sohaning strategik ahamiyati hamda uning hozirgi holati bilan bog‘liq bo‘lib, bu sohada davlat organlari tomonidan yanada chuqur va tizimli yondashuvni talab etadi.

Umuman olganda, davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirishning nazariy va amaliy jihatlarini chuqur o‘rganish hamda ularni milliy iqtisodiyot sharoitiga moslashtirish ijtimoiy-iqtisodiy siyosatning ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Mazkur yo‘nalishda olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlar va amaliy islohotlar mamlakatning uzoq muddatli barqaror rivojlanishini ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

AHOLI DAROMADLARINI TARTIBGA SOLISH MAZMUNINING RIVOJLANISH EVOLYUTSIYASI: ILMIY-TAHLILIY YONDASHUV

Sh.Toshtemirov, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti v.b. dotsenti

Annotatsiya: Mazkur tezisda aholi daromadlarini tartibga solish mazmunining tarixiy rivojlanish bosqichlari, iqtisodiy maktablar qarashlari hamda zamonaviy iqtisodiy siyosatdagi ahamiyati ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida klassik iqtisodiy maktab, marksistik nazariya, keynschilik va monetarizm yondashuvlari asosida daromadlarni tartibga solish evolyutsiyasi yoritilgan. Shuningdek, zamonaviy sharoitda davlatning daromadlarni boshqarishdagi roli, kambag‘allikni qisqartirish, ijtimoiy himoya tizimini takomillashtirish va real daromadlarni oshirish mexanizmlari tahlil etilgan. O‘zbekiston tajribasi misolida aholi farovonligini oshirishga qaratilgan iqtisodiy islohotlarning ustuvor yo‘nalishlari ko‘rsatib berilgan.

Аннотатsiя: В данной диссертации проводится научный анализ исторического развития содержания регулирования доходов, взглядов экономических школ и его значения в современной экономической политике. Исследование освещает эволюцию регулирования доходов на основе подходов классической экономической школы, марксистской теории, кейнсианства и монетаризма. Также анализируется роль государства в управлении доходами в современных условиях, механизмы сокращения бедности, совершенствования системы социальной защиты и повышения реальных доходов. На примере опыта Узбекистана показаны приоритетные

направления экономических реформ, направленных на повышение благосостояния населения.

Abstract: This thesis scientifically analyzes the historical development of the content of income regulation, the views of economic schools, and its significance in modern economic policy. The study sheds light on the evolution of income regulation based on the approaches of the classical economic school, Marxist theory, Keynesianism, and monetarism. It also analyzes the role of the state in income management in modern conditions, mechanisms for reducing poverty, improving the social protection system, and increasing real incomes. Using the example of the experience of Uzbekistan, priority areas of economic reforms aimed at increasing the well-being of the population are shown.

Kalit so‘zlar: Aholi daromadlari, real daromad, daromadlarni tartibga solish, iqtisodiy evolyutsiya, davlat siyosati, keynschilik, monetarizm, ijtimoiy himoya, bozor iqtisodiyoti, kambag‘allik.

Ключевые слова: Доход, реальный доход, регулирование доходов, экономическая эволюция, государственная политика, кейнсианство, монетаризм, социальная защита, рыночная экономика, бедность.

Key words: Income, real income, income regulation, economic evolution, public policy, Keynesianism, monetarism, social protection, market economy, poverty.

Kirish

Bozor iqtisodiyoti sharoitida aholi daromadlarini tartibga solish iqtisodiy siyosatning eng muhim tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. Chunki aholining daromad darajasi mamlakatdagi iqtisodiy rivojlanish sur’atlari, iste’mol bozori holati, ijtimoiy barqarorlik va inson kapitalining rivojlanish darajasini belgilab beradi. Daromadlarning barqaror o‘sishi iqtisodiy o‘sishning asosiy omili bo‘lsa, daromadlar tabaqalanishining kuchayishi ijtimoiy tengsizlik va kambag‘allikni yuzaga keltiradi.

Shu nuqtai nazardan aholi daromadlarini tartibga solish masalasi turli davrlarda iqtisodiy maktablar tomonidan turlicha talqin etilgan. Dastlab iqtisodiyotda davlatning minimal aralashuvi tarafdorlari ustuvor bo‘lgan bo‘lsa, keyinchalik iqtisodiy inqirozlar, inflyatsiya va ijtimoiy muammolarning kuchayishi davlatning faol iqtisodiy siyosatini zaruratga aylantirdi.

Bugungi globallashuv sharoitida daromadlarni tartibga solish nafaqat iqtisodiy o‘sishni ta’minlash, balki aholi turmush darajasini yaxshilash, kambag‘allikni kamaytirish va ijtimoiy adolatni qaror toptirishning muhim vositasi sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Aholi daromadlarini tartibga solishning iqtisodiy mohiyati – Aholi daromadlarini tartibga solish — davlat tomonidan iqtisodiy, moliyaviy va ijtimoiy mexanizmlar orqali aholi daromadlari miqdori hamda ularning taqsimlanishiga ta’sir ko‘rsatish jarayonidir. Ushbu jarayon iqtisodiy barqarorlikni saqlash, aholining minimal yashash darajasini ta’minlash va ijtimoiy tenglikni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Daromadlarni tartibga solishning iqtisodiy mohiyati quyidagi yo‘nalishlarda namoyon bo‘ladi:

- aholi turmush darajasini oshirish;
- iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirish;
- iste’mol talabini qo‘llab-quvvatlash;
- kambag‘allikni qisqartirish;
- ijtimoiy tabaqalanishni yumshatish;
- inflyatsiyaning salbiy ta’sirini kamaytirish;
- ijtimoiy barqarorlikni ta’minlash.

Davlat daromadlarni tartibga solishda fiskal, monetar, investitsion hamda ijtimoiy siyosat vositalaridan foydalanadi. Jumladan, soliqlar, transfert to‘lovlari, minimal ish haqi, subsidiyalar va ijtimoiy yordam mexanizmlari muhim vositalar hisoblanadi.

Aholi daromadlarini tartibga solishning tarixiy evolyutsiyasi:

Klassik iqtisodiyot davri - XVIII–XIX asrlarda shakllangan klassik iqtisodiy maktab vakillari — Adam Smith, David Ricardo va Jean-Baptiste Say iqtisodiyotda erkin bozor tamoyillarining ustuvorligini himoya qilganlar. Ularning fikricha, bozor mexanizmlari iqtisodiy muvozanatni mustaqil ravishda ta’minlaydi va davlat iqtisodiyotga minimal darajada aralashishi lozim.

Klassik nazariyada ish haqi, foyda va renta tabiiy ravishda shakllanadi deb qaralgan. “Laissez-faire” tamoyili asosida davlatning daromadlarni tartibga solishdagi roli deyarli inkor etilgan. Biroq sanoat inqilobi natijasida daromadlar notengligi va kambag‘allikning kuchayishi ushbu nazariyaning cheklangan jihatlarini ko‘rsatib berdi.

Marksistik iqtisodiy qarashlar - XIX asrning ikkinchi yarmida Karl Marx kapitalistik tizimdagi daromadlar tengsizligini keskin tanqid qildi. Uning nazariyasiga ko‘ra, kapitalistik jamiyatda qo‘shimcha qiymat kapital egalari tomonidan o‘zlashtiriladi va bu mehnatkashlarning iqtisodiy manfaatlariga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Marksistik yondashuvda:

- daromadlarni qayta taqsimlash;
- ijtimoiy tenglikni ta’minlash;
- davlatning iqtisodiyotdagi faol roli;
- ishlab chiqarish vositalariga jamoaviy egalik qilish

asosiy tamoyillar sifatida ilgari surildi.

Mazkur qarashlar keyinchalik sotsialistik iqtisodiy model shakllanishiga nazariy asos bo‘lib xizmat qildi.

Keynes ta’limoti va davlatning faol iqtisodiy siyosati - XX asrning 30-yillarida yuz bergan Buyuk depressiya klassik iqtisodiy nazariyaning zaif tomonlarini ochib berdi. Shu davrda John Maynard Keynes iqtisodiyotda davlatning faol aralashuvi zarurligini ilmiy asoslab berdi.

Keyns nazariyasiga ko‘ra:

- davlat byudjet xarajatlarini oshirishi;
- bandlikni rag‘batlantirishi;
- aholining xarid qobiliyatini qo‘llab-quvvatlashi;
- iste’mol talabini kengaytirishi zarur.

Bu yondashuv natijasida:

- minimal ish haqi tizimi;
- pensiya va nafaqa mexanizmlari;
- ijtimoiy himoya dasturlari;
- davlat transfertlari

keng rivojlana boshladi.

Keyneschilik iqtisodiyoti zamonaviy ijtimoiy yo‘naltirilgan bozor iqtisodiyotining shakllanishida muhim o‘rin egalladi.

O‘zbekistonda aholi daromadlarini tartibga solish tendensiyalari-O‘zbekistonda bozor iqtisodiyotiga o‘tish jarayonida aholi daromadlarini tartibga solish tizimi bosqichma-bosqich shakllandi. Mustaqillikning dastlabki yillarida iqtisodiy islohotlar bilan bir qatorda aholining ijtimoiy himoyasini kuchaytirishga alohida e’tibor qaratildi.

So‘nggi yillarda quyidagi ustuvor yo‘nalishlar amalga oshirilmoqda:

- ish haqi va pensiyalarni muntazam oshirish;
- kambag‘allikni qisqartirish siyosatini kuchaytirish;
- aholini tadbirkorlikka keng jalb qilish;
- yangi ish o‘rinlarini yaratish;
- manzilli ijtimoiy yordam tizimini rivojlantirish;
- inflyatsiyani pasaytirish choralarini kuchaytirish.

Ayniqsa, inson kapitalini rivojlantirishga qaratilgan islohotlar aholi real daromadlarini oshirishning muhim omili sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Ilmiy tahlil va muhokama

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, aholi daromadlarini tartibga solish tizimi tarixiy jihatdan iqtisodiy munosabatlarning murakkablashuvi bilan rivojlanib borgan. Klassik iqtisodiyot erkin bozor mexanizmlariga tayanib, davlatning iqtisodiyotdagi rolini cheklagan bo‘lsa, keyingi bosqichlarda iqtisodiy inqirozlar davlatning faol iqtisodiy siyosatini zaruratga aylantirdi.

Zamonaviy iqtisodiyotda esa daromadlarni tartibga solish quyidagi strategik maqsadlarga xizmat qilmoqda:

1. iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirish;
2. ijtimoiy barqarorlikni ta’minlash;
3. kambag‘allikni qisqartirish;
4. inson kapitalini rivojlantirish;
5. iqtisodiy tengsizlikni kamaytirish.

Shu sababli daromadlarni tartibga solish mexanizmlarini takomillashtirish har qanday davlat iqtisodiy siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lib qolmoqda.

Xulosa

Aholi daromadlarini tartibga solish mazmunining rivojlanish evolyutsiyasi iqtisodiy munosabatlar taraqqiyoti bilan chambarchas bog‘liqdir. Turli tarixiy bosqichlarda iqtisodiy maktablar davlatning iqtisodiyotdagi roliga turlicha yondashgan bo‘lsalar-da, zamonaviy iqtisodiyot sharoitida daromadlarni tartibga solishning muhimligi tobora ortib bormoqda.

Bugungi kunda aholi daromadlarini samarali boshqarish iqtisodiy o‘sish, ijtimoiy barqarorlik va kambag‘allikni qisqartirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Shu sababli davlatning fiskal, monetar va ijtimoiy siyosatini

uyg‘unlashtirish orqali aholi real daromadlarini oshirish iqtisodiy taraqqiyotning ustuvor vazifalaridan biri bo‘lib qolmoqda.

Kelgusida davlatning fiskal, monetar va ijtimoiy siyosatini o‘zaro uyg‘unlashtirish orqali aholi real daromadlarini oshirish iqtisodiy taraqqiyotning asosiy strategik vazifalaridan biri bo‘lib qoladi.

Adabiyotlar ro‘yhati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 11 sentabrdagi ““O‘ZBEKISTON — 2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-158-son Farmoni.

2. Shodmonov Sh. Iqtisodiyot nazariyasi. Darslik. Toshkent: “Iqtisodiyot” nashriyoti DUK, 2021. 630 bet.

3. Abduraxmonov Q.X. Mehnat iqtisodiyoti: nazariya va amaliyot. Darslik. Toshkent, “Fan” nashriyoti, 2019. 357-b.

4. O‘lmasov A., Vaxobov A. Iqtisodiyot nazariyasi. Darslik. Toshkent: Iqtisod-moliya, 2014.

5. Muxiddinov X.S. Hudud aholisi turmush darajasini oshirish va ijtimoiy rivojlanishini modellashtirish. Monografiya. T.: “FAN”, 2009. 12 b.

6. G‘oyibnazarov B.K., Turg‘unov T.S. O‘zbekistonda uy xo‘jaliklari daromadlari va xarajatlarining statistik tahlili. //“Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali. 2018. № 3, may-iyun, 5-b.

IQTISODIYOTNI RAQAMLASHTIRISH ASOSIDA MILLIY IQTISODIY O‘SISHNI SIFAT JIHATDAN YANGI BOSQICHGA KO‘TARISH OMILLARI

G.Isamova, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti maistranti

XXI asr jahon iqtisodiyoti rivojlanishining asosiy xususiyatlaridan biri bu raqamli texnologiyalarning barcha sohalarga chuqur kirib borishi bilan tavsiflanadi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal sur’atlarda rivojlanishi natijasida ishlab chiqarish omillari tarkibida ma’lumotlar, bilim va intellektual resurslarning ulushi keskin ortmoqda. Natijada an’anaviy iqtisodiy o‘sish omillari

- yer, mehnat va kapital bilan bir qatorda raqamli infratuzilma va innovatsion salohiyat ham muhim strategik resursga aylanmoqda. Globallashuv jarayonlari chuqurlashib borayotgan sharoitda mamlakatlarning iqtisodiy raqobatbardoshligi ko‘p jihatdan ularning raqamli rivojlanish darajasi bilan belgilanadi. Raqamli texnologiyalar iqtisodiy faoliyatning tezkorligini oshiradi, bozor axborotlarining shaffofligini ta’minlaydi hamda iqtisodiy resurslardan samarali foydalanish imkonini yaratadi. Shu sababli raqamlashtirish jarayoni zamonaviy iqtisodiy rivojlanishning ajralmas qismi sifatida namoyon bo‘lmoqda. Raqamli iqtisodiyot ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, xizmat ko‘rsatish sifatini yaxshilash, ish o‘rinlarini yaratish va innovatsion rivojlanishni rag‘batlantirish imkonini beradi. Shu bilan birga, iqtisodiy jarayonlarning shaffofligini oshirish, byurokratik to‘siqlarni kamaytirish va investitsion jozibadorlikni kuchaytirish raqamli texnologiyalar orqali amalga oshadi. Shu sababli iqtisodiyotni raqamlashtirish milliy iqtisodiy siyosatning ustuvor yo‘nalishi bo‘lib, uzoq muddatli barqaror rivojlanish va global iqtisodiy integratsiya uchun dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Iqtisodiyotni raqamlashtirish ishlab chiqarish jarayonlarining

avtomatlashtirilishi, xizmat ko‘rsatish sohasida masofaviy texnologiyalarning joriy etilishi, moliyaviy operatsiyalarning elektron shaklga o‘tishi hamda davlat boshqaruvida raqamli tizimlarning keng qo‘llanilishi orqali amalga oshiriladi. Ushbu o‘zgarishlar iqtisodiy munosabatlarning sifat jihatdan yangi bosqichga o‘tishiga sabab bo‘lib, iqtisodiy o‘sish mexanizmlarini ham tubdan o‘zgartirmoqda. Raqamli iqtisodiyot sharoitida iqtisodiy o‘sish nafaqat ishlab chiqarish hajmining ortishi, balki mahsulot va xizmatlar sifatining yaxshilanishi, innovatsion faoliyatning kuchayishi hamda yangi iqtisodiy tarmoqlarning shakllanishi bilan tavsiflanadi. Ayniqsa, raqamli platformalar, elektron tijorat, sun’iy intellekt va “Big Data” texnologiyalarining rivojlanishi iqtisodiy tizimning moslashuvchanligini oshirib, yangi qiymat zanjirlarini shakllantirmoqda. Shu bilan birga, raqamlashtirish jarayoni murakkab va ko‘p qirrali bo‘lib, infratuzilma rivoji, inson kapitali sifati, institutsional muhit va kiberxavfsizlik darajasi bilan chambarchas bog‘liq.

Raqamli transformatsiyani samarali amalga oshirish iqtisodiy siyosatning ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylanib, barqaror iqtisodiy o‘sishni ta’minlashning muhim sharti hisoblanadi. Mazkur tezisning maqsadi — iqtisodiyotni raqamlashtirish jarayonlarining iqtisodiy o‘sishga ta’sirini nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilish hamda milliy iqtisodiyot sharoitida samarali raqamli rivojlanish yo‘nalishlarini asoslab berishdan iborat. Raqamli iqtisodiyot iqtisodiy o‘sishga ko‘p qirrali ta’sir ko‘rsatadi. Avtomatlashtirish, robototexnika va sun’iy intellekt asosida ishlab chiqarish jarayonlarining optimallashtirilishi mehnat unumdorligini oshiradi. Bu esa yalpi ichki mahsulot hajmining ortishiga xizmat qiladi. Ikkinchi kanal — xarajatlarning qisqarishi. Raqamli tizimlar resurslardan oqilona foydalanishni ta’minlab, logistika, boshqaruv va tranzaksiya xarajatlarini kamaytiradi. Uchinchi kanal — yangi bozorlar shakllanishi. Elektron tijorat, raqamli xizmatlar va platforma iqtisodiyoti yangi iqtisodiy segmentlarni yuzaga keltiradi. To‘rtinchi kanal — investitsion jozibadorlik oshishi. Raqamli infratuzilmaning rivojlanishi xorijiy va mahalliy investitsiyalarni jalb qilishga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Raqamlashtirish faqat iqtisodiy ko‘rsatkichlargagina emas, balki ijtimoiy sohalarga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Masofaviy ta’lim, telemeditsina va elektron davlat xizmatlari aholining turmush sifatini oshiradi. Raqamli bandlik shakllarining paydo bo‘lishi mehnat bozorini diversifikatsiya qiladi. Raqamli transformatsiya jarayonida qator cheklovlar mavjud: hududlar kesimida raqamli infratuzilma nomutanosibligi; malakali IT mutaxassislar yetishmasligi; kiberxavfsizlik tahdidlari; aholining raqamli savodxonlik darajasi pastligi.

Ushbu muammolarni bartaraf etish iqtisodiy samaradorlikni to‘liq ta’minlashning muhim sharti hisoblanadi. Kelgusida iqtisodiyotni raqamlashtirish jarayonini samarali amalga oshirish uchun bir qator ustuvor yo‘nalishlarga alohida e’tibor qaratish zarur. Avvalo, raqamli infratuzilmani kengaytirish va yuqori tezlikdagi internet tarmoqlarini rivojlantirish iqtisodiy faoliyatning barcha sohalarida samaradorlikni oshiradi. Ikkinchidan, sun’iy intellekt, “Big Data” va bulutli hisoblash texnologiyalarini ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish jarayonlariga integratsiya qilish innovatsion rivojlanishni rag‘batlantiradi. Uchinchidan, startaplar, innovatsion loyihalar va kichik biznesni qo‘llab-quvvatlash orqali yangi ish o‘rinlari va raqamli bozorlar yaratish mumkin. Shuningdek, davlat

boshqaruvida raqamli tizimlarni chuqurlashtirish, kadrlar malakasini oshirish, raqamli savodxonlikni rivojlantirish va kiberxavfsizlikni ta’minlash ustuvor vazifalardan hisoblanadi. Ushbu yo‘nalishlarning uyg‘un amalga oshirilishi mamlakat iqtisodiy barqarorligini mustahkamlash, global raqobatbardoshlikni oshirish va uzoq muddatli iqtisodiy o‘sish uchun strategik ahamiyatga ega.

Olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, iqtisodiyotni raqamlashtirish zamonaviy iqtisodiy rivojlanish modelining ajralmas tarkibiy qismiga aylanib bormoqda. Raqamli texnologiyalarni iqtisodiyot tarmoqlariga keng joriy etish ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, tranzaksiya xarajatlarini kamaytirish hamda resurslardan oqilona foydalanishni ta’minlash orqali iqtisodiy o‘sish sur’atlarini jadallashtiradi. Natijada iqtisodiy tizimda sifat jihatdan yangi bosqich — innovatsion va bilimlarga asoslangan rivojlanish modeli shakllanadi. Tadqiqot natijalari raqamli transformatsiyaning iqtisodiy o‘sishga ta’siri ko‘p qirrali ekanligini tasdiqlaydi. Avtomatlashtirish, sun’iy intellekt va raqamli platformalarning rivojlanishi mehnat unumdorligini oshiradi, yangi biznes modellari va bozor segmentlarini yuzaga keltiradi hamda investitsion faollikni rag‘batlantiradi. Shu bilan birga, davlat boshqaruvida raqamli tizimlarning keng qo‘llanilishi iqtisodiy jarayonlar shaffofligini ta’minlab, institutsional samaradorlikni kuchaytiradi. Shuningdek, raqamlashtirish jarayoni ijtimoiy-iqtisodiy sohalarda ham ijobiy o‘zgarishlarga olib keladi. Raqamli xizmatlar aholi uchun qulayliklar yaratib, masofaviy bandlik shakllarini kengaytiradi va inson kapitalining rivojlanishiga xizmat qiladi. Bu esa uzoq muddatli barqaror iqtisodiy o‘sish uchun muhim omil hisoblanadi. Biroq raqamli transformatsiyani samarali amalga oshirish infratuzilma rivoji, malakali kadrlar tayyorlash, raqamli savodxonlikni oshirish hamda kiberxavfsizlikni ta’minlash bilan chambarchas bog‘liq. Ushbu omillarga yetarli e’tibor qaratilmaganda raqamlashtirish jarayonining iqtisodiy samarasi to‘liq namoyon bo‘lmasligi mumkin. Umuman olganda, iqtisodiyotni raqamlashtirish milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish, innovatsion faoliyatni faollashtirish va barqaror iqtisodiy o‘sishni ta’minlashning strategik omili sifatida namoyon bo‘ladi. Raqamli transformatsiyani izchil davom ettirish orqali yuqori qo‘shilgan qiymat yaratuvchi tarmoqlarni rivojlantirish, global iqtisodiy makonga integratsiyani kuchaytirish hamda uzoq muddatli iqtisodiy barqarorlikka erishish mumkin.

ADABIYOTLAR RO‘YHATI

1. Odinaev, F. Z. (2025). *The impact of the digital economy on economic growth and national development.* Scientific Balance: Research and Practice. DOI: (Article analysing digital economy's role in economic growth and national development)

2. Mustofa, A. A., Rasendriyo, B., Hanan, H. S., & Azzahra, K. F. (2024). *The role of digital transformation in shaping economic growth: A literature review.* Proceedings of the International Conference on Economics, Accounting, and Taxation, 1(1), 117–127. (Literature review on digital transformation and economic growth mechanisms)

3. Sahi, S. M. (2022). *Impact of digital competitiveness on economic growth: Evidence from global economy.* World Economics and Finance Bulletin, 14, 57–67.

(Examines the link between digital competitive readiness and economic outcomes)

4. Ulugmurodov, F. F., Karshiev, A. S., & Karshiev, A. O. (2024). *The link between digital infrastructure and economic growth.* International Journal of Artificial Intelligence, 712–716. (Explores how digital infrastructure supports economic performance)

5. Alqudah, A., & others. (2023). *Economic development in the digital economy: A bibliometric review.* MDPI Economics, 12(3), 53. (Bibliometric overview of digital economy research trends and economic development)

6. Ne’matov, N. (2025). *Region economic digitalization as a key factor of economic growth.* Modern Science and Research, 4(2), 233–235. (Discusses regional digitalization’s impact on socio-economic growth)

7. Kadirov, A., Ahmedieva, A., & Ma’murov, B. (2023). *Developing digital economy in Uzbekistan: Trends and perspectives.* Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil, 1(3), 183–190. (Article focused on digital economy development in Uzbek context)

AHOLI BANDLIGINI OSHIRISHDA REKRUTING AGENTLIKLARI ORQALI GENDER TENG IMKONIYATLARNI SHAKLLANTIRISH MASALALARI

Sherkulova Nodirabegib Baxordin qizi
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti assistenti

Annotatsiya. Ushbu maqolada aholi bandligini oshirish jarayonida rekruting agentliklarining gender teng imkoniyatlarni shakllantirishdagi o‘rni ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilingan. Mehnat bozorida ish beruvchi va ish qidiruvchi o‘rtasidagi axborot nomutanosibligini kamaytirish, ishga yollash jarayonini shaffoflashtirish hamda ayollar va erkaklar uchun teng imkoniyatlarni ta’minlashda rekruting agentliklari muhim institutsional vosita sifatida qaraladi. O‘zbekiston Respublikasining “Xususiy bandlik agentliklari to‘g‘risida”gi Qonunida xususiy bandlik agentliklari faoliyatining asosiy prinsiplari sifatida qonuniylik, ochiqlik, shaffoflik va kamsitishga yo‘l qo‘ymaslik belgilangan . Shu bilan birga, “Aholi bandligi to‘g‘risida”gi Qonunda bandlik sohasida ayollar va erkaklar uchun teng huquqlar hamda imkoniyatlarni ta’minlash vazifasi belgilangan . Maqolada genderga sezgir rekruting mexanizmi, baholash indikatorlari, SWOT tahlil va amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: aholi bandligi, rekruting agentliklari, gender tenglik, mehnat bozori, ishga yollash, xotin-qizlar bandligi, institutsional mexanizm, teng imkoniyatlar.

Kirish

XXI asrda mehnat bozori tarkibiy jihatdan jadal o‘zgarib bormoqda. Raqamli texnologiyalar, xizmatlar sohasining kengayishi, masofaviy mehnat, moslashuvchan ish shakllari va malakaga asoslangan raqobat ishga yollash jarayonlarini tubdan yangilashni talab qilmoqda. Bunday sharoitda rekruting agentliklari ish beruvchilar va ish qidiruvchilar o‘rtasida vositachi institut sifatida maydonga chiqib, bandlikni oshirish, bo‘sh ish o‘rinlari haqida axborot yetkazish, nomzodlarni saralash va ishga joylashtirish jarayonlarida muhim rol o‘ynaydi.

O‘zbekiston Respublikasining “Xususiy bandlik agentliklari to‘g‘risida”gi Qonuniga ko‘ra, mazkur qonunning maqsadi xususiy bandlik agentliklarining faoliyati bilan bog‘liq munosabatlarni tartibga solishdan iborat . Qonunda ish qidirayotgan shaxslarga ish tanlash bo‘yicha xizmatlar shartnoma asosida ko‘rsatilishi, bunday xizmatlarga nomzodlar haqidagi axborotni ish beruvchilarga yetkazish, bo‘sh ish o‘rinlariga ega ish beruvchilarni izlash, ish beruvchi bilan muzokaralar o‘tkazish, suhbatga tayyorlash va mehnat shartnomasi loyihalarini tayyorlashda ishtirok etish kabi vazifalar kirishi belgilangan . Demak, rekruting agentligi faqatgina nomzod topuvchi tashkilot emas, balki mehnat bozorida axborot, tanlov, maslahat, saralash va huquqiy ko‘mak funksiyalarini bajaruvchi institutsional subyektdir.

Mazkur jarayonda gender tenglik masalasi alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki bandlik darajasidagi gender tafovutlar iqtisodiy o‘sish, ijtimoiy farovonlik, kambag‘allikni qisqartirish va inson kapitalidan samarali foydalanishga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Jahon banki ma’lumotlariga ko‘ra, O‘zbekistonda 2021-yilda ayollarning mehnat bozoridagi ishtiroki erkaklarnikidan 28 foiz punktga past bo‘lgan; agar ayollar iqtisodiyotda erkaklar bilan teng darajada ishtirok etsa, milliy daromad 29 foizga oshishi mumkinligi qayd etilgan . Jahon banki Gender Data Portal ma’lumotlarida 2025-yil uchun O‘zbekistonda ayollar mehnat kuchida ishtiroki 41,2 foiz, erkaklarniki esa 73,9 foiz deb ko‘rsatilgan .

Shu sababli aholi bandligini oshirishda rekruting agentliklari orqali gender teng imkoniyatlarni shakllantirish nafaqat ijtimoiy adolat masalasi, balki iqtisodiy samaradorlik, mehnat resurslaridan oqilona foydalanish va raqobatbardosh mehnat bozorini rivojlantirishning muhim sharti hisoblanadi.

O‘zbekiston Milliy statistika qo‘mitasi gender statistikasi portalida gender tafovutlarni o‘rganishga xizmat qiluvchi 120 dan ortiq indikator mavjudligi qayd etilgan . Bu esa mehnat bozorida genderga oid tafovutlarni muntazam o‘lchash, tahlil qilish va rekruting agentliklari faoliyatini baholash uchun muhim axborot bazasini shakllantiradi.

1-jadval

Rekruting agentliklari orqali gender teng imkoniyatlarnishakllantirishning konseptual modeli

Bosqich	**An’anaviy rekrutingdagi muammo**	**Genderga sezgir yondashuv**	**Kutiladigan natija**
Bo‘sh ish o‘rnini e’lon qilish	E’londa “erkak kishi kerak”, “faqat ayollar” kabi cheklovchi iboralar ishlatilishi mumkin	Kasb va lavozim talablari faqat malaka, tajriba va kompetensiyaga asoslanadi	Nomzodlar bazasi kengayadi
Nomzodlarni qidirish	Ayollar ayrim sohalarda kamroq jalb qilinadi	Ayollar va erkaklar uchun teng axborot kanallari yaratiladi	Mehnat bozorida inklyuzivlik oshadi
CV saralash	Oilaviy holat, yosh yoki jinsga qarab norasmiy tanlov bo‘lishi mumkin	Anonimlashtirilgan yoki kompetensiyaga asoslangan saralash qo‘llanadi	Tanlov xolisligi kuchayadi
Suhbat jarayoni	Ayollarga oilaviy majburiyatlar haqida ortiqcha savollar berilishi mumkin	Standartlashtirilgan savollar va baholash mezonlari qo‘llanadi	Subyektivlik kamayadi

Ishga joylashtirish	Erkaklar yuqori haq to‘lanadigan lavozimlarga ko‘proq yo‘naltirilishi mumkin	Ish haqi, lavozim va o‘sish imkoniyatlari bo‘yicha teng yondashuv joriy etiladi	Gender tafovut qisqaradi
Monitoring	Ishga joylashtirilgandan keyingi natijalar kuzatilmaydi	Ayollar va erkaklar kesimida joylashish, ish haqi, barqarorlik tahlil qilinadi	Sifatli bandlik oshadi

Ushbu jadvaldan ko‘rinadiki, gender tenglik faqat ishga qabul qilishning yakuniy bosqichida emas, balki butun rekruting zanjiri davomida ta’minlanishi kerak. Ayniqsa, e’lon matni, nomzodlarni qidirish kanallari, suhbat savollari va ish haqi bo‘yicha takliflar gender xolislik mezonlariga mos bo‘lishi zarur.

2- jadval

O‘zbekistonda gender teng rekruting uchun huquqiy asoslar

Huquqiy hujjat	Mazmuni	Rekruting agentliklari uchun ahamiyati
“Xususiy bandlik agentliklari to‘g‘risida”gi Qonun	Xususiy bandlik agentliklari faoliyati bilan bog‘liq munosabatlarni tartibga soladi	Agentlik faoliyatining qonuniy, shaffof va kamsitishsiz bo‘lishini talab qiladi
“Aholi bandligi to‘g‘risida”gi Qonun	Bandlik sohasida ayollar va erkaklar uchun teng huquqlar hamda imkoniyatlarni ta’minlashni belgilaydi	Ishga joylashtirishda gender tenglikni bandlik siyosatining muhim yo‘nalishi sifatida ko‘rsatadi
“Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonun	Qonunning maqsadi xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq va imkoniyatlarni ta’minlash sohasidagi munosabatlarni tartibga solishdan iborat	Mehnat munosabatlari, iqtisodiy faoliyat va ijtimoiy sohalarda gender tenglikka huquqiy asos yaratadi
Xalqaro mehnat standartlari	ILOning xususiy bandlik agentliklari bo‘yicha 181-konvensiyasi agentliklarni tartibga solish va ishchilarni himoya qilish uchun asosiy xalqaro me’yor sifatida talqin qilinadi	Rekruting jarayonida shaffoflik, adolat va nomzodlar huquqlarini himoya qilishga xizmat qiladi

Ushbu huquqiy asoslar shuni ko‘rsatadiki, gender teng imkoniyatlarni ta’minlash O‘zbekistonda faqat ijtimoiy masala emas, balki bandlik siyosati va mehnat munosabatlarining huquqiy talabi hisoblanadi.

3- jadval

Rekruting jarayonida gender tenglikka salbiy ta’sir qiluvchi omillar

Omillar guruhi	**Muammo mazmuni**	**Aholi bandligiga ta’siri**
Ijtimoiy stereotiplar	Ayrim kasblar “erkaklar kasbi” yoki “ayollar kasbi” sifatida qaraladi	Ayollar va erkaklarning ayrim sohalarga kirish imkoniyati cheklanadi
Axborot nomutanosibligi	Ayollar yuqori daromadli ish o‘rinlari haqida kamroq axborot olishi mumkin	Nomzodlar bazasi torayadi
Norasmiy tanlov mezonlari	Oilaviy holat, farzand borligi, yosh kabi omillar baholashga ta’sir qiladi	Malakali nomzodlar chetda qoladi
Ish haqi tafovuti	Bir xil malakaga ega nomzodlarga turlicha ish haqi taklif qilinadi	Mehnat motivatsiyasi va adolat hissi pasayadi

Moslashuvchan ish sharoitlarining yetishmasligi	Bolali ayollar yoki oilaviy majburiyati bor shaxslar uchun imkoniyatlar cheklangan	Faol mehnat resurslari to‘liq ishga jalb etilmaydi
Monitoringning sustligi	Agentliklar ishga joylashtirish natijalarini gender kesimida tahlil qilmaydi	Gender tafovutlar yashirin qoladi

Ushbu omillar rekruting agentliklari faoliyatida gender teng imkoniyatlarni shakllantirish uchun faqat huquqiy normalar yetarli emasligini ko‘rsatadi. Amalda genderga sezgir boshqaruv, raqamli monitoring va aniq KPI tizimi zarur.

4-jadval

Rekruting agentliklarida gender tenglikni baholash indikatorlari

Indikator	**Hisoblash mazmuni**	**Maqsadli yo‘nalish**
Ayollar va erkaklar ulushi	Ro‘yxatdan o‘tgan nomzodlar tarkibida ayollar va erkaklar nisbati	Nomzodlar bazasining inklyuzivligini baholash
Suhbatga chaqirilganlar nisbati	Saralangan nomzodlar ichida jinslar bo‘yicha ulush	Saralash bosqichidagi xolislikni aniqlash
Ishga joylashganlar ulushi	Agentlik orqali ishga joylashgan ayollar va erkaklar nisbati	Natijaviy bandlikdagi gender tafovutni o‘lchash
O‘rtacha ish haqi tafovuti	Ishga joylashgan ayollar va erkaklar o‘rtacha ish haqi farqi	Daromad tengligini baholash
Rahbarlik lavozimlariga joylashish	Yuqori lavozimlarga tavsiya qilingan nomzodlar tarkibi	Vertikal segregatsiyani aniqlash
Qayta murojaat qilish darajasi	Xizmatdan norozi bo‘lib qayta murojaat qilganlar ulushi	Xizmat sifati va adolatlilik darajasini aniqlash
Shikoyatlar soni	Gender kamsitish bo‘yicha murojaatlar soni	Kamsitish xavfini monitoring qilish

Mazkur indikatorlar asosida har bir rekruting agentligida **Gender teng rekruting indeksi**ni ishlab chiqish mumkin. Indeks e’lon, saralash, suhbat, ishga joylashtirish va monitoring bosqichlaridagi xolislik darajasini baholaydi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, rekruting agentliklari aholi bandligini oshirishda uchta asosiy vazifani bajaradi.

Birinchidan, ular **axborot vositachisi** sifatida ish qidiruvchilarni bo‘sh ish o‘rinlari haqida xabardor qiladi. Bu, ayniqsa, mehnat bozoridagi axborotdan foydalanish imkoniyati past bo‘lgan guruhlar — xotin-qizlar, yoshlar, norasmiy sektorda ishlovchilar va qayta mehnat bozoriga kirayotgan shaxslar uchun muhimdir.

Ikkinchidan, rekruting agentliklari **saralash va baholash instituti** sifatida ish beruvchilar uchun mos nomzodlarni tanlaydi. Agar bu jarayon aniq kompetensiyalar, malaka va tajribaga asoslanmasa, gender stereotiplar kuchayishi mumkin. Masalan, texnika, qurilish, transport yoki boshqaruv lavozimlarida erkak nomzodlarga ustuvorlik berilishi, xizmat ko‘rsatish, ta’lim yoki parvarish sohalarida esa ayollar bilan cheklanish holatlari mehnat bozorida gorizontal va vertikal gender segregatsiyani kuchaytiradi.

Uchinchidan, rekruting agentliklari **mehnat shartnomasi va ishga joylashtirish jarayonida maslahat beruvchi subyekt** sifatida nomzodlarning huquqiy xabardorligini oshiradi. Bu jihat ayniqsa xorijga ishga joylashtirish, norasmiy bandlikni kamaytirish va mehnat ekspluatatsiyasi xavfini pasaytirishda

muhimdir. Qonunchilikka ko‘ra, xususiy bandlik agentliklari O‘zbekiston hududida ham, xorijda ishlashni istagan shaxslarga ham ish tanlash va ishga joylashtirish bo‘yicha xizmatlar ko‘rsatishi mumkin .

Gender teng imkoniyatlarni shakllantirishda eng muhim masalalardan biri — rekruting jarayonining **shaffofligidir**. O‘zbekiston qonunchiligida xususiy bandlik agentliklari faoliyatining asosiy prinsiplari qatorida ochiqlik, shaffoflik va kamsitishga yo‘l qo‘ymaslik belgilangan . Biroq amaliyotda ushbu prinsiplarni amalga oshirish uchun aniq mexanizmlar kerak: gender neytral e’lonlar, standart suhbat savollari, anonim CV saralash, ish haqi diapazonini oldindan e’lon qilish, agentliklar faoliyati bo‘yicha gender statistik hisobot yuritish.

5- jadval

Rekruting agentliklari orqali gender teng bandlikni rivojlantirishning SWOT tahlili

Kuchli tomonlar	**Zaif tomonlar**
M e	Ayrim agentliklarda gender tahlil va monitoring tizimi yetarli emas
Bo‘sh ish o‘rinlari haqida axborot almashinuvini jadallashtiradi	Norasmiy stereotiplar saralash jarayoniga ta’sir qilishi mumkin
Ish qidiruvchilarga maslahat, suhbatga tayyorlash va huquqiy ko‘mak beradi	Ish haqi va lavozim takliflarida gender tafovutlar yashirin qolishi mumkin
Raqamli platformalar orqali xotin-qizlar bandligini oshirish imkoniyati mavjud	Aholining barcha qatlamlari raqamli xizmatlardan teng foydalana olmaydi

Imkoniyatlar	**Tahdidlar**
Genderga sezgir rekruting standartlarini ishlab chiqish	Xususiy agentliklar faqat tijorat manfaatini ustun qo‘yishi mumkin
Ayollarni yuqori daromadli va texnologik sohalarga yo‘naltirish	Gender tenglik formallashib, amalda bajarilmasligi mumkin
Davlat bandlik organlari va xususiy agentliklar hamkorligini kuchaytirish	Norasmiy bandlik va noqonuniy vositachilik xavfi saqlanib qolishi mumkin
Gender statistikasi asosida rekruting reytingini joriy qilish	Nazorat mexanizmlari sust bo‘lsa, kamsitish holatlari yashirin qoladi

SWOT tahlil shuni ko‘rsatadiki, rekruting agentliklari gender teng bandlikni kengaytirish uchun katta imkoniyatga ega. Ammo buning uchun ularning faoliyatiga gender auditi, monitoring va hisobot tizimi joriy etilishi zarur.

Xulosa

Aholi bandligini oshirishda rekruting agentliklari muhim institutsional vosita hisoblanadi. Ular ish beruvchilar va ish qidiruvchilar o‘rtasida axborot almashinuvini tezlashtiradi, bo‘sh ish o‘rinlarini to‘ldirishga ko‘maklashadi, nomzodlarni saralaydi hamda ishga joylashtirish jarayonini tashkil etadi. Biroq ushbu jarayon gender tenglik tamoyillariga asoslanmasa, mehnat bozoridagi mavjud tafovutlar yanada kuchayishi mumkin.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, gender teng imkoniyatlarni shakllantirish uchun rekruting agentliklari faoliyatida shaffoflik, kamsitishga yo‘l qo‘ymaslik, kompetensiyaga asoslangan saralash, gender statistik monitoring va ish beruvchilar bilan mas’uliyatli hamkorlik muhim ahamiyatga ega. O‘zbekiston qonunchiligida xususiy bandlik agentliklari faoliyatining asosiy prinsiplaridan biri

kamsitishga yo‘l qo‘ymaslik ekani belgilangan . Shuningdek, gender tenglik to‘g‘risidagi qonunchilik mehnat munosabatlari, iqtisodiy faoliyat va ijtimoiy sohalarda ayollar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlarni kafolatlaydi .

Shu asosda quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

1. Rekruting agentliklari aholi bandligini oshirishda davlat bandlik siyosatini to‘ldiruvchi muhim bozor instituti hisoblanadi.

2. Gender teng imkoniyatlarni ta’minlash ishga yollash jarayonining barcha bosqichlarida amalga oshirilishi kerak.

3. Ayollar bandligini oshirish nafaqat ijtimoiy adolat, balki iqtisodiy o‘sish va kambag‘allikni qisqartirish omilidir.

4. Rekruting agentliklari faoliyatida gender statistikasi, gender auditi va gender indikatorlari joriy etilishi zarur.

5. “Gender teng rekruting indeksi” agentliklar faoliyatini baholash va sog‘lom raqobatni shakllantirish uchun samarali vosita bo‘lishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Xususiy bandlik agentliklari to‘g‘risida”gi O‘RQ-501-son Qonuni, 2018-yil 16-oktabr.

2. O‘zbekiston Respublikasining “Aholi bandligi to‘g‘risida”gi O‘RQ-642-son Qonuni, 2020-yil 20-oktabr.

3. O‘zbekiston Respublikasining “Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to‘g‘risida”gi O‘RQ-562-son Qonuni, 2019-yil 2-sentabr.

4. World Bank. *Country Gender Assessment Report: Uzbekistan*, 2024.

5. World Bank Gender Data Portal. *Uzbekistan gender and labor force participation indicators*.

6. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. *Gender statistikasi portali*.

7. International Labour Organization. *Private Employment Agencies Convention, 1997, No. 181*.

8. Mankiw, N. G. *Principles of Economics*. Cengage Learning.

9. Becker, G. S. *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis*.

10. Porter, M. E. *The Competitive Advantage of Nations*.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ АУДИТА КОНСОЛИДИРОВАННОЙ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ

Файзиев Умуркул Шухратович
старший преподаватель Ташкентского государственного экономического университет, PhD
Шарипова Райхона
Студентка Ташкентского государственного экономического университет

Аннотация. *Аудирование консолидированных финансовых положений представляет собой трудоемкий процесс, включающий в себя процедуры исследования всех существенных бухгалтерских документов: от первичных регистров до формированного общего отчета группы компаний как одного*

целого. В соответствии с этим утверждением, в исследовательской работе провели сравнительный анализ между нормативно-правовыми базами на национальном и международном уровнях, консолидации отчетов, для вскрытия основ перехода на МСФО, МСА для консолидации финансовых отчетов (далее КФО) и аудита ее. Проанализированы состав и элементы форм финансовых отчетов в структуре КФО. Раскрыта их экономический смысл. Особое внимание уделено пользователям КФО с правами на организации их, ознакомления с ними. Все особенности консолидации и аудита КФО изложены на примере объекта исследования, АО НХК "Узбекнефтегаз". В рамках этой организации изучены главные проблемы с которыми она сталкивается, и рекомендованы возможные пути по их устранению. Выявлены более подверженные к риску существенных искажений части КФО на примере объекта научной работы.

Изученная литература В процессе проведения работ, просмотрены учебные методические материалы различных авторов по всему миру. Из них доктора экономических наук *Ана Симпсон, Чжень Сюй и Вэньи Чжен* про значимость КФО в настоящем быстро растущем экономике подчеркивают важность КФО для понимания структуры, финансовых рисков и реальной экономической ситуации группы. Чему дополняют австралийские ученые из TYC (UTS), *Мартин Бугеджда, Анна Лоюнг, Нельсон Ма,* с утверждением, что в КФО попадают только контролируемые подразделения материнской компании, чему служит основой признание *контроля* по МСФО 10. Следующий профессор, бывший президент AAA (Американской бухгалтерской ассоциации), ведущийспециалист по оценке справедливой стоимости средств, *Мэри Барт, в своем* научном докладе устанавливает приоритетных принципов и правил консолидации дочерних и главенствующих предприятии, выделяя особую значимость первой : *"Активы и обязательства полностью показываются в КФО, за исключением синергии и ВГО (*внутригрупповых операции) между компаниями. Дочерняя компания может иметь большую ценность в группе, чем вне ее" Российские ученые в сфере экономических наук Смагина М. Н., Т.В. Косинец, Р.В. Моргунова , оценивающие внедрения МСФО и МСА с начала 21 века, пришли к выводу, что они представляют собою единых правил организации бухгалтерского учета и аудита по всему миру. В основном, снабжают финансистов и проверяющих их аудиторов с предостаточным количеством, утвержденных организациями IFRS FUNDATION и IAASB, подробных инструкции на все финансовые обстоятельства в жизни бизнеса. По их мнению, КФО играет важную роль при аудите, поскольку является основой для анализ прибыльности, оценки финансового состояния, выявления рисков, и принятия управленческих и стратегических решений.
В работе рассмотрены этапы появления и развития КФО на основе трудов *Эдуарда А. Крэк* (Edward A. Kracke). Он раскрывает факторов, которые легли в основу КФО и дальнейшего назначения ее в своей статье "Консолидированные финансовые положения" (Consolidated Financial Statements".

Нормативно-правовые материалы Основополагающими законодательными актами по пользованию руководствами *МСФО* и *МСА* послужили следующие положения: Постановления президента РУЗ №ПП-4611 от 24.02.2020г. *“О дополнительных мерах по переходу на международные стандарты финансовой отчетности”,* №ПП-282 от 15.09.2025г. *“О мерах по совершенствованию системы финансового учета в соответствии с международными требованиями и стандартами”.* Постановлению Государственного налогового комитета РУЗ №3172 от 12.07.2019г., *“Об утверждении положения об установлении критериев отнесения юридических лиц к категории крупных налогоплательщиков”.* Приказу Министерства финансов №3400 от 09.12.2022г. *“О признании текста МСФО и разъяснений по его применению на территории РУЗ” . “Закона об аудиторской деятельности”,* № 677 от 25.02.2021г. *“Законы О бухгалтерском учете”,* ЗРУ-404 от 13.04.2016г., Налоговый Кодекс РУЗ

Анализ и результаты исследования В целях выявления основных причин предпочтения пользователями МСФО чем НСБУ, мы провели сравнительный анализ между ними. В результате которой, были обнаружены ряд удобностей первой, в том числе: в ориентированности финансовой отчетности (далее ФО) составленной на основе международных стандартов, валюте ФО, в используемых счетах в ФО, сроки организации и публикации консолидации ФО, в расчетах НДУ, Гудвилл, главных методах учета ТМЗ, оценки ОС, критериях признания участников КФО и так далее. Коренным различием выступает приоритетная группа пользователей КФО. Согласно национальному законодательству к ним относятся регулирующие правительственные органы: налоговые, статистические, налоговые аудиторы, государство, казначейство, таможенные органы. В то время, как международные стандарты фокусируются на акционеров, владельцев, кредиторов, банков, потенциальных инвесторов, внутреннего контроля и на любых заинтересованных сторон бизнеса.

Справочник: *НК - Налоговый Кодекс; Группа - объединенных под единым контролем ряд компании, периодически консолидирующие своих отдельных ФО.; ЧА - чистые активы УК - уставной капитал (фонд); АН - акцизный налог; НП - налог на прибыль; НПН - налог за пользование недрами; М - материнская компания; Д - дочерняя организация; П - прибыль; А - актив;*

Сравнение критериев признания участников холдинговых групп компаний по НСБУ и МСФО.

НСБУ, НК	**МСФО**
Не находится в процессе реорганизации, ликвидации.	Мама *контролирует* Д.
Отсутствие дел о неплатежеспособности.	Мама имеет *полномочия* принимать решения, участвовать в управлении Д.

Мама владеет >= 90% каждой своей дочерней организации. (НК), >50% акции или наличие *контроля* (НСБУ-	>50% акции дочерней организации.
ЧА > УК	Мама имеет права получать как *прибыли* периода Д, так и *убытков*.
НДС+АН+НП+НПН >= 100 млрд. сум	Нет четко установленных ограничений касающихся размеров ЧА, УК, П, А и так далее.
Срок договора о создании консолидированного общества >= 2 лет	Отсутствует условие заключения *договора*; *Срок* истекает когда теряется контроль.

Национальные требования по отношению к признанию группу как холдинговой весьма жесткие и комплексные, что не проявляется в принципах легитимации общества консолидированной по МСФО 10. В ходе исследования и изучения структуры НКХ АО ”Узбекнефтегаз” замечены более подвергаемые к риску существенных искажений части КФО. С учетом недавних манипуляции сотрудниками ценовой политикой и кражей запасов общества, мы делаем акценты на выборке аудиторских процедур по отношению к статьям “прибыли и убытков “Финансового положения о прибыли или убытке (далее ОПУ), наблюдению за поступлениями и сбытом денежных средств, запасов нефтепродуктов предприятия.

Предприятие также подвергся к увеличению объемов своих дебиторских задолженностей, которое обосновано с нарушением учетной политики предприятия о не отгрузке продуктов, не продаже литров газ при отсутствии надлежащего аванса либо полной оплаты заказа приобретателем. Мы также подчеркнули необходимости перепроверки учета, обесценении, амортизации простаивающих основных средств предприятия. Определили порог существенности опирающая на четырех базовых величин для общих допустимых ошибок в КФО группы в соответствии с указаниям аудиторской организации КПМГ: ***PM (планируемая существенность)*** = ***Базовая расчета * %*** *(процентная ставка зависит от характера базы)* Выбор базовой величины зависит от особенности отрасли бизнеса. Результатом рассчитанного предела ошибок в КФО могут быть следующие:

1. Прибыль до налогообложения * 5% (ориентированность бизнеса на прибыль)
2. Выручка * 0.5-1 % (ориентированность на объем операции, масштаб продаж)
3. Активы * 1-2 % (ориентирован на долгосрочные активы, инвестиции)
4. Капитал * 1-5% (ориентированность на чистые активы, сохранность капитала)

Особое внимание уделено на произошедшие аварии в глубоких скважинах газа на территории Байсунского района, Сурхандарьинской области. Рассмотрены особенности осуществления газовой промышленности на этой местности согласно проекту “Мустакиллик-25”, финансируемого тремя мажоритарными. Проанализированы дальнейшие последствия

случившейся инцидента утечки ядовитого газа с выбросами сероводородов на атмосферу. Порекомендованы перечень аудиторских мероприятий, необходим для реализации по отношению к всей отчетности холдинговой компании с множествами филиалов.

Заключение

*Н*аша исследовательская научная работа затрагивает таких первоочередных тем, как актуальность внедрения МСФО на национальном уровне, основные недостатки национальных стандартов, базирование принципов консолидации на международные требования. По результатам методов наблюдения и сравнений выявлены более рискованные отрасли в АО ”Узбекнефтегаз”, предложены обязательные процедуры проверок. Остается открытым вопрос о минимизации человеческого фактора при реализации проектов по сохранению и снижению суммы объемов ископаемых природных ресурсов: нефти, газа, продуктов углеводородов.

Использованная литература

1. С.Н. Ташназаров *“Moliyaviy Hisobotning Xalqaro Standartlari”* - Ташкент “Iqtisodiyot-Moliya”, 2019г.

2. Мартин Бугеджда, Анна Лоюнг, Нельсон Ма. ““*The impact of IFRS 10 on consolidated financial reporting*” - Австралия, 2022г.

3. Чжень Сюй, Вэньи Чжен, Ана Симпсон. “P*ost-implementation Review of IFRS 10 Consolidated Financial Statements, IFRS 11 Joint Arrangements and IFRS 12 Disclosure of Interests in Other Entities”* - Лондон, 2021г.

4. Мери Барт. *“BIS Working Papers No 208 Including estimates of the future in today's financial statements”* - Швейцария, 2006г. Опубликован Банком международных

ТЕОРИТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ АУДИТА МАТЕРИАЛЬНЫХ ЗАТРАТ НА ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

Файзиев Умуркул Шухратович
Доцент Ташкентского государственного экономического университета
Курбанова Мохинур
Студентка Ташкентского государственного экономического университета

Аннотация *В данной работе рассматриваются теоретические и практические аспекты аудита материальных затрат на современных производственных предприятиях в условиях перехода на международные стандарты (МСФО и МСА). Актуальность исследования обусловлена необходимостью повышения финансово-экономической стабильности предприятий Узбекистана и оптимизации себестоимости продукции в условиях рыночной конкуренции. В работе проанализированы сущность материальных затрат, факторы, влияющие на их уровень (материалоемкость, материалоотдача, рентабельность), а также нормативно-правовая база регулирования аудиторской деятельности в Республике Узбекистан. Особое внимание уделено методике проведения аудиторских процедур, направленных на выявление рисков существенного*

искажения отчетности и поиск резервов снижения издержек.

Изученная литература

Теоретическая база исследования опирается на труды отечественных и зарубежных ученых. Вопросы теории и практики бухгалтерского учета и аудита в Узбекистане освещены в работах таких авторов, как: Дустмуратов Р.Д. и Останакулов, изучавшие общую теорию учета. Эргашева Ш., Гадоев Э.Ф., Каримов А., сосредоточенные на практических аспектах финансового учета.

На международном уровне значительный вклад в изучение издержек производства внесли Николас Грегори Мэнкью и Ха-Джун Чанг, рассматривающие затраты как инструмент анализа конкурентоспособности и промышленной политики. Райзберг Б.А., Жданов С.А., Ивашкевич В.Б., акцентирующие внимание на планировании, контроле и минимизации расходов для повышения эффективности.

Нормативную основу составили Постановления Президента РУз (в частности, № ПП-282 о переходе на МСФО), Налоговый кодекс и Национальные стандарты бухгалтерского учета (НСБУ).

Анализ и результаты исследования

В ходе исследования был проведен анализ экономической сущности материальных затрат и механизмов их аудита. Установлено, что ключевыми индикаторами, подлежащими аудиторской проверке, являются:

- Материалоемкость: отражает долю материальных затрат в себестоимости. Ее рост свидетельствует о снижении рентабельности.
- Материалоотдача: характеризует объем выпуска продукции на 1 единицу затрат. Рост данного показателя является сигналом оптимизации рецептур и борьбы с браком.
- Рентабельность затрат: интегральный показатель, отражающий прибыль на единицу вложенных ресурсов.

Выявлено, что на уровень затрат влияют внутренние (управляемые) и внешние (неуправляемые) факторы. К внутренним относятся технологии производства и квалификация персонала; к внешним — инфляция и цены на сырье.

Таблица 1

Показатели изменения материальных затрат

№	Внутренние факторы	Внешние факторы
1	Материально-техническая база	Цены на сырье и энергию
2	Объем и ассортимент выпуска	Законодательство и налоги
3	Персонал и производительность	Инфляция
4	Учетная политика	Конкурентная среда
5	Организационная структура	Тарифы

На примере АО «Навоиазот» показано, что замена устаревшего оборудования и оптимизация состава персонала позволяют существенно

снизить материальные издержки.

Анализ показал, что совершенствование аудита требует перехода от общих инструкций к конкретным процедурам, основанным на МСА. Эффективная процедура должна включать:

1. Проверку полноты и своевременности оприходования ценностей.
2. Оценку качества проведенных инвентаризаций.
3. Сопоставление фактических расходов с утвержденными нормами (ГСМ, сырье).
4. Проверку методов оценки запасов (ФИФО, средневзвешенная) на соответствие учетной политике.

Дискуссия

В процессе исследования выявлены различия в подходах к учету затрат. В то время как в зарубежной практике (США, Европа) акцент смещается на концепции распределения косвенных расходов (Standard Costing, Absorption Costing), отечественные руководители зачастую принимают решения о снятии продукции с производства без глубокой оценки объективности затрат.

Дискуссионным остается вопрос минимизации затрат: согласно мнению Ха-Джун Чанга, чрезмерный фокус на минимизации без учета долгосрочного развития производства может быть губителен для экономики. Исследование подтверждает, что в современных условиях Узбекистана (согласно Стратегии-2030) аудит должен стать не просто инструментом контроля, а механизмом стимулирования внедрения «зеленых» и ресурсосберегающих технологий.

Заключение

Аудит материальных затрат должен базироваться на строгом соблюдении Налогового кодекса и Закона «О бухгалтерском учете», особенно в части формирования производственной себестоимости. При этом необходимо внедрение конкретизированных аудиторских процедур («пересчитать», «согласовать», «проследить»), что исключает формализм и повышает прозрачность проверки. Для таких гигантов, как АО «Навоиазот», аудит является способом сохранения контроля в условиях экономической турбулентности, позволяя выявить скрытые потери и ошибки в сложных технологических процессах. Для этого основными путями повышения эффективности признаны внедрение новейших технологий, автоматизация процессов и переход на международные стандарты финансовой отчетности.

Список использованной литературы

1. Постановление Президента РУз № ПП-282 «О мерах по совершенствованию системы финансового учета…» от 15.09.2025 г.
2. Указ Президента РУз № ЗРУ-404 «О бухгалтерском учете» от 13.04.2016 г.
3. Указ Президента РУз № УП-100 «О дополнительных мерах по усилению финансового контроля…» от 10.07.2024 г.
4. «Стратегия действий Республики Узбекистан-2030» № УП-158 от 11.09.2023 г.
5. Do‘stmuratov R.D. Buxgalteriya hisobi nazariyasi. – Toshkent: Yangiyul poligraf servis, 2007.

6. Ergasheva Sh. Бухгалтерский учет. – Toshkent: «Иқтисод-молия», 2010.
7. Гадоев Э.Ф. Бухгалтер учун амалий қўлланма. – Тошкент: Норма, 2011.
8. Жданов С.А. Основы теории экономического управления предприятием. – М.: Финпресс, 2010.
9. Райзберг Б.А., Лобко А.Г. Программно-целевое планирование и управление. – М.: ИНФРА-М, 2012.
10. Официальные данные АО «Навоиазот» [Электронный ресурс]. – URL: https://www.navoiyazot.uz/ru

Birlashgan millatlar tashkilotining savdo va taraqqiyot konferensiyasining (UNsTAD) oylik hisobotiga ko‘ra, global ahl to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar 2025-yilda 14 foizga o‘sib, 1,6 trillion dollarga yetadi. Rivojlangan mamlakatlarga to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar oqimi 43 foizga o‘sib, 728 milliard dollarni tashkil etdi. Xususan, Yevropa Ittifoqi mamlakatlariga to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar oqimi 56 foizga o‘sdi, eng katta o‘sish Germaniya, Fransiya va Italiyada kuzatildi[25]. Hisobotga ko‘ra, rivojlanayotgan mamlakatlarga investitsiyalar oqimi 2 foizga kamayib, 877 milliard dollarni tashkil etdi. Shunga qaramay, ular butun dunyo bo‘ylab TTXIlarning 55 foizini tashkil etmoqda. Dunyoning eng kam rivojlangan mamlakatlarining 75 foizida va TTXIlar oqimining turg‘unligi yoki kamayishi kuzatildi. Agar moliyalashtirish shartlari yumshatishda davom etsa va transshegaraviy qo‘shilish va sotib olishlar kushayib ketsa, TTXIlar oqimi bu yil biroz oshishi mumkin.

O‘zbekistonda islohotlarning yangi bosqishida oqilona investitsiya siyosatini amalga oshirish natijasi sifatida “…barqaror iqtisodiy o‘sish orqali aholi farovonligini ta’minlash”, bu sohada “2030-yilga qadar iqtisodiyot hajmini 2 barobar oshirish va «daromadi o‘rtashadan yuqori bo‘lgan davlatlar” qatoriga kirish» masalalariga alohida e’tibor qaratilmoqda. Ammo, respublikada olib borilayotgan islohotlar orqali so‘nggi besh yilda qator ijobiy natijalarga erishilgan bo‘lishiga qaramasdan, mavjud investitsiya salohiyatidan samarali foydalanish borasida hududlar o‘rtasida turli xil darajada nomutanosibliklar mavjudligi sababli barqaror o‘sish sur’atlarini ta’minlash masalasi eng dolzarb muammolardan biri

[26] yangi investitsiya loyihalarni amalga oshirishda hududlardagi maxsus zonalardan hamda sanoat kooperatsiyasi imkoniyatlaridan keng foydalanish orqali qo‘shilgan

[27] Bugungi kunda olib borilayotgan iqtisodiy tadqiqotlarda “investitsiyalar”,

[25] https://unstad.org/news/global-foreign-investment-14-2_0i_25_-growth-sonsentrated-developed-esonomies

[26] O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 202_4-yil 14-fevraldagi 92-son “O‘zbekiston Respublikasining 2024-yil I shoragiga mo‘ljallangan investitsiya dasturini amalga oshirish shora-tadbirlari to‘g‘risida"gi Qarori. https://lex.uz/ru/doss/6801272.

[27] https://uza.uz/uz/posts/yangi-yilda-investisiya-siyosatini-amalga-oshirish-va-yashil-energetikani-rivozhlantirish-masalalari-muhokama-qilindi_553781. Yangi yilda investitsiya siyosatini amalga oshirish va “yashil” energetikani rivojlantirish masalalari muhokama qilindi.

“investitsion faollik”, “investitsion mexanizm”, “investitsion faoliyat” va shu kabi iqtisodiy tushunchalarga yagona bir ta’rif keltirilmagan. Ko‘pgina ilmiy adabiyotlarda “investitsion faollik”ka yaqin bo‘lgan tushunchalar: “investitsion jozibadorlik”, “investitsion muhit” “investitsion imij” sinonim sifatida qo‘llanib kelinmoqda. Bizning fikrimizcha, “investitsion faollik” mustaqil kategoriya bo‘lib, xo‘jalik sub’ektlarining barqaror moliyaviy holatini tavsiflaydi va aniq davr uchun real resurslarining safarbar etilishini anglatadi. Buni investitsion talabni qondiradigan jarayon sifatida ham talqin etish mumkin.

Investitsion jozibadorlikni baholash tarixiga nazar tashlaydigan bo‘lsak, bunday tadqiqotlar 1970 yillardan boshlanganligini ko‘rishimiz mumkin. Garvard biznes maktabida dunyo mamlakatlarining investitsion jozibadorligi bo‘yicha o‘tkazilgan tadqiqotlar ushbu sohada amalga oshirilgan dastlabki izlanishlardan biri hisoblanadi. Shuningdek, bugungi kunda “Euromoney”, “Fortune”, “The Yesonomist” kabi xalqaro iqtisodiy jurnallarda ham doimiy ravishda investitsion muhit bo‘yicha reyting baholari e’lon qilib borilmoqda. Ushbu aytib o‘tilgan reytinglar, asosan, mamlakatlarning investitsion jozibadorligini baholashga qaratilgan, ya’ni makroiqtisodiy darajadagi tahlillardir. Vaholanki, investorlar aniq bir investitsion loyiha bo‘yicha investitsiya qarorlarini qabul qilishlari uchun investitsion jozibadorlikning makroiqtisodiy darajalari kabi mikroiqtisodiy – tarmoqlar, mintaqalar, tashkilotlar darajalarini ham hisobga olishlari kerak.

Iqtisodchi olima T.M. Smaglyukova investitsion faollikni belgilovchi barcha ko‘rsatkichlardan kompleks baholash talablariga ko‘proq muvofiq keladigan ko‘rsatkichlarni ajratib oladi. Uning fikricha, mazkur ko‘rsatkichlar investitsion jarayonning barcha tomonlarini aks ettiruvchi investitsion faollik omillari tarkibiga kiritiladi[28]. Uning fikricha, barcha keltirilgan omillar yordamida qo‘yilmalarning xatarlikka tortilgan darajasi tahlil qilinishi mumkin. Tarmoqlar darajasida qo‘yilmalarning xatarlik darajasini baholash uchun ushbu ro‘yxatdan siyosiy, ijtimoiy, infratuzilma, qonuniy va jinoiy, innovatsion va resurs-xom ashyo omillari chiqarib tashlangan. Bu ularning tahlil qilinayotgan ko‘rsatkichlarni shakllantirishga yetarli darajada ta’sir ko‘rsatmayotgani bilan izohlanadi. Investitsion salohiyat kategoriyasi uzoq vaqt davomida foydalaniladigan aktivlarga, shu jumladan, daromad yoki boshqa iqtisodiy natijalarni ko‘paytirish maqsadida qimmatli qog‘ozlarga mablag‘larni yo‘naltirish imkoniyati sifatida talqin etib kelingan.

Mamlakatning investitsion salohiyatini shakllantirish va amalga oshirish tahliliga bag‘ishlangan, F.S.Tumusov tomonidan taklif etilgan yondashuv ham diqqatga sazovor. U “investitsion salohiyat”ni sarmoyani takror ishlab chiqarishning moddiy, moliyaviy va intellektual ehtiyojlarini qondirishni ta’minlovchi real investitsion talabga aylanish imkoniga ega bo‘lgan investitsiyalar bozorida investitsion talab shaklida namoyon bo‘ladigan, to‘plangan sarmoyaning bir qismidan iborat investitsion resurlarning jamlanmasi[29] sifatida talqin qilinadi.

Mahalliy iqtisodchi olimlarimizdan biri Sh.I.Mustafaqulov investitsion muhit

[28] СмаглюковаТ.М. Методика комплекснойоценки инвестиционной привлекательностирегионов сучетом ихотраслевой специализации.// Проблемысовременнойэкономики. 2007. – № 3(23).

[29] Тумусов Ф.С. Инвестиционный потенциал региона: теория, проблемы, практика.- М., Экономика, 1999. С. 272.

va uning shakllanishi xususida to‘xtalib: “Investitsion muhit investitsion jarayonlar amalga oshadigan sharoit bo‘lib, u hududning investitsion faoliyati hamda investitsiyalarning risk darajasini aniqlaydigan siyosiy, iqtisodiy huquqiy, ijtimoiy va boshqa omillar ta’sirida shakllanadi”[30], - deya fikr bildirgan.

arish, investitsiya mexanizmining to‘liq shakllanmaganligi va rivojlanmaganligi, tovar-moddiy mablag‘larni, investorlarning tovar va pul mablag‘larini, investorlar – iqtisodiyot sub’ektlari uchun moddiy-texnika, uskunalar bilan ta’minlovchilar, chiqarish, sotish natijalari xarakatini to‘liq nazorat qilish imkonini beruvchi

ng moliyaviy xatarlarini pasaytirib, kundalik faoliyatidagi xarajatlarini qisqartiradi, takror ishlab chiqarishning uzluksizligi va barqarorligini ta’minlashda bevosita i n Tadqiqot natijasida olingan ma’lumotlar tahlili shuni ko‘rsatdiki, Respublikamizda investitsion jarayonlardagi mavjud kamchiliklar va muammolarni eh a l etish uchung keng qamrovli chora-tadbirlar tizimi ishlab chiqilib, amaliyotga jsoriy etilmog‘i lozim. Mamlakatimizning investitsion faolligi va jozibadorligini toshirishda quyidagi yo‘nalishlarda chora-tadbirlarni amalga oshirish maqsadga o r – iqtisodiyot tarmoqlariga investitsiyalarni jalb etishning ustuvor y

– investitsion jarayonni ilmiy va amaliy asoslangan baholar tizimi bilan ‘taa’minlash;

i – hududlar darajasida iqtisodiyotning o‘ziga xos real xususiyatlarini to‘liq

n

v

e Investitsiya faolligi va uning samaradorligini oshirish uchun yuqorida ta’kidlab ‘o‘tilgan chora-tadbirlar, avvalambor, iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik bashoratlarga tasolanmog‘i lozim, chunki iqtisodiyotga investitsiyalarni jalb etishda yuqori isamaraga erishishda nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy va ekologik jihatlari ham tmuhim rol o‘ynaydi. Shuning uchun ham mamlakat doirasida ishlab chiqiladigan isnvestitsiya dasturlari va loyihalari iqtisodiy-ijtimoiy va ekologik maqsadlarga iyo‘naltirilgan bo‘lmog‘i lozim.

y

a

l

a

r

d

a

n

f

[30] Мустафакулов Ш.И. Инвестицион муҳит жозибадорлиги. – Т.: BAKTRIA PRESS, 2017 й., Б.39.

y

d

a

l

2-YO‘NALISH. O‘RTA OSIYODAGI IQTISODIY QARASHLAR EVOLYUTSIYASI VA IQTISODIY MAKTABLARNING SHAKLLANISHI

IQTISODIY O‘SISHNING ENG MASHHUR NAZARIYALARI

Dilarom Tojiboyeva
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti professori, i.f.d.
J.J.Xolmurzaye, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti talabasi

Iqtisodiy o‘sish — real YaIM (yalpi ichki mahsulot) ning oldingi yilga nisbatan hajmining va tarkibining ko‘payishi, sifatining yaxshilanishini ko‘rsatadi. Iqtisodiyotning tovar va xizmatlar ishlab chiqarish salohiyatining uzoq muddatli o‘sishi - bu iqtisodiy rivojlanishning asosiy ko‘rsatkichi bo‘lib, turmush sifatining yaxshilanishi, aholi daromadlarining o‘sishi va mamlakatdagi texnologik taraqqiyotdan dalolat beradi.

Albatta, ular orasida zamonaviy iqtisodiy o‘sish modellari muhim ahamiyatga ega va ular turli-tuman. Ular ikki katta yo‘nalishga bo‘linadi: keynschilik (neokeyschilik) va neoklassik modellar.

Keyns (neokeyschilik) modellari: Yalpi talab va davlat tomonidan tartibga solishning roliga urg‘u berib, qisqa muddatli iqtisodiy o‘sishni tahlil qilishga qaratilgan. Bu yo‘nalishning mashhur modellari (ularni yaratgan olimlarning nomi bilan atalgan). Ular orasida eng mashhurlari Xarrod va Domar modeli hisoblanadi. Bu yo‘nalish modellari talabga yo‘naltirilgan. Ular narxlarning qat’iyligi, uzoq muddatli ishsizlik ehtimoli va davlat aralashuvining zarurligini ko‘rsatadi. **Neoklassik modellar.** Neoklassik modellar Keyns (neokeyschilik) modellaridan farq qilib, taklifga yo‘naltirilgan. Bozorning o‘z-o‘zini tartibga solishi, moslashuv-chan narxlar va ish haqi, to‘liq bandlik sharoitida uzoq muddatli muvozanatni nazarda tutadi. Bu yo‘nalishdagi modellar mehnat xarajatlari o‘rtasidagi bog‘liqlikni tavsiflovchi asosiy neoklassik ishlab chiqarish funksiyasiga asoslanadi. Bu modellar ikki guruhga bo‘linadi: **ekzogen** (tashqi omillar) va **endogen** (ichki) omillarga tayanuvchi modellardir. **Ularning asosiy jihatlari va xususiyatlari:**

• **Ichki va tashqi omillar:** Texnologik taraqqiyot tashqi-ekzogen bo‘lgan neoklassik modellardan farqli o‘laroq, endogen modellar uni ichki jarayonlarning natijasi deb hisoblaydi.

• **Investitsiyalarning roli:** Ekzogen o‘sish modellari asosiy diqqatni moddiy kapital omiliga qaratsa, endogen o‘sish modellari nafaqat asosiy kapitalga, balki inson kapitaliga ham investitsiyalarning rolini ta’kidlaydi.

• **Innovatsiyalar:** Zamonaviy o‘sish nazariyalari uzoq muddatli rivojlanishning asosiy manbai sifatida innovatsiyalarga katta e’tibor qaratadi.

Neoklassik modellar orasida eng mashhurlaridan Kobb, Duglas, Solou modellari hisoblanadi. Bu modellar "ekzogen" bo‘lib, uzoq muddatli o‘sishni tashqaridan berilgan omillar, birinchi navbatda, asosiy kapital, texnik taraqqiyot bilan tushuntirshadi. Asosiy drayver kapital jamg‘arilishi hisoblanadi.

Ma’lumki, Robert Solouni 1987-yilda Shvetsiya Fanlar akademiyasi "iqtisodiy o‘sish nazariyasiga qo‘shgan hissasi" uchun iqtisodiyot bo‘yicha Nobel mukofoti bilan taqdirlagan.

Solou modeli iqtisodiy o‘sishning klassik ekzogen modelidir. U texnologik taraqqiyot sur’atlari, aholi o‘sishi va jamg‘arma normasi (me’yor)i iqtisodiy tizim tomonidan emas, balki tashqaridan (ekzogen) omillar ta’sirini, investiciyalarni nazarda tutadi.

Solou modeli shuni ko‘rsatadiki, faqat texnologik taraqqiyot turmush darajasining doimiy o‘sishini ta’minlashi mumkin, ya’ni uni uzoq muddatda saqlab qolish nafaqat kapital jamg‘arish, balki innovatsiyalarni ham talab qiladi. Mazkur modelda u o‘zining "oltin qoidasi"ni ishlab chiqadi.

Solouning "oltin qoidasi" shunday tamoyilki, unga ko‘ra kapitalning marjinal (chegaraviy) mahsuloti (MPK) aholining o‘sish sur’ati (n) va texnologik taraqqiyot sur’ati (g) yig‘indisiga teng bo‘lganda aholi jon boshiga iste’molning maksimal darajasiga erishiladi. Boshqacha qilib aytganda, optimal jamg‘arish normasi (s) shunday bo‘lishi kerakki, u mehnatning kapital bilan qurollanganlik darajasi maksimal bo‘lgan barqaror holatni saqlab turishni ta’minlashi lozim. Oltin qoidaning uzoq muddatli rivojlanishining asosiy sharti:

$$k=sf(k) – (n+\delta+g)k$$

Bu yerda: k - samarali mehnat birligiga to‘g‘ri keladigan kapital o‘sishi;

*sf(k) — investitsiyalar (f (k) ishlab chiqarishdan **s** jamg‘arma ulushi);*

*(n+δ+g)k — "zarar" keltirmaydigan darajadagi investitsiyalar (eskirish, ya’ni amortizatsiyani qoplaydigan - δ, aholi o‘sishi - **n** va texnologik taraqqiyot - **g**.*

"Oltin qoida"ga mos keladigan optimal jamg‘arma normasi (me’yori) sarflangan kapitalga ko‘ra ishlab chiqarish elastikligiga teng:

$$s^*=\frac{k^{**}}{f(k^{**})}\ x\ \frac{\partial f(k^{**})}{\partial k}$$

s* - jamg‘armaning “oltin” normasi; k** — "Oltin qoida"ga mos keladigan samarali mehnat birligiga to‘g‘ri keladigan kapital bilan qurollanganlik (ta’minlanganlik)

darajasi; ∂ – xususiy hosila, matematika va iqtisodiyotda funksiya bir nechta o‘zgaruvchilarga bog‘liq bo‘lganda qo‘llaniladi.

Solou modeli shuni ko‘rsatadiki, faqat **texnologik taraqqiyot turmush darajasining doimiy o‘sishini ta’minlashi mumkin**, demak, uni uzoq muddatli istiqbolda saqlab qolish uchun nafaqat kapital jamg‘arish, balki innovatsiyalar ham zarur.

Investitsiyalar faqat kapitalning eskirishini (amortizatsiya) va yangi ishchilarning kapital bilan qurollanishini qoplash darajasida bo‘lganda o‘sish to‘xtaydi.

Kapital bilan qurollanish darajasi kambag‘al mamlakatlarda boy mamlakatlarga qaraganda pastroq bo‘lgani sababli, ularda iqtisodiyot tezroq o‘sishi mumkin (quvib yetish effekti (samarasi).

Solou modeli iqtisodiy o‘sishining aholi jon boshiga iste’mol uchun eng yaxshi natijaga olib keladigan optimal jamg‘arma me’yorini aniqlash uchun qo‘llaniladi.

Keyinchalik ishlab chiqilgan Solou-Suon (Trevor Swan) modeli **iqtisodiy o‘sishni kapital, mehnat va texnologik taraqqiyotning o‘zaro ta’siri orqali tushuntiruvchi eng oddiy va mashhur talqini** hisoblanadi.

Shu bilan birga iqtisodchilar modelni aholi jon boshiga daromadning uzoq muddatli istiqbolda, tashqi texnologik taraqqiyot bo‘lmasa, aholi jon boshiga daromadning o‘sishi to‘xtashini; Dinamik muvozanatning beqarorligi tufayli muvozanatli o‘sishga faqat parametrlar bir-biriga to‘liq mos kelgandagina erishish mumkinligini, bo‘lmasa kutilgan natijaga erishib bo‘lmasligini tanqid qilishadi. Model, shuningdek, *keynscha yondashuvga* ham zid bo‘lib, unda jamg‘armalar investitsiyalar hajmini belgilaydi, Solou modelidagidek, aksincha emas.

Taniqli iqtisodchi Daron Ajemogluning fikricha, model nima uchun kambag‘al mamlakatlar aksariyat hollarda kambag‘alligicha qolayotgani va boylarga yeta olmayotganini tushuntirib bermaydi.[31] Rossiyalik iqtisodchilar fikricha, 1960-yillardayoq Solou modeli iqtisodiy o‘sish tabiatini tushunishdagi dastlabki bosqich ekanligi ayon bo‘lgan edi.[32]

Shunday qilib, Solou modeli iqtisodiy o‘sishni tahlil qilish uchun asosiy poydevor bo‘lib xizmat qiladi. Modelda texnologik taraqqiyot ekzogen, ya’ni tashqi omil hisoblanishi chetdan investiciyalarni jalb etishni ijobiy baholaydi va uni rag‘batlantirishga chorlaydi.

Haqiqatan ham Solou modelidan so‘ng iqtisodchilar tomonidan iqtisodiy o‘sishning turli-tuman modellari taklif etildi. Ulardan biri Solou modeli asosida 1990-yilda yaratilgan Gregori Menkyu, Devid Romer va Devid Veyl (Mankiw-Romer-Weil) modeli bo‘lib, u inson kapitalini o‘z ichiga olgan ekzogen iqtisodiy o‘sishning neoklassik modeli hisoblanadi. T.Shults, G. Bekkerning inson kapitali nazariyalarida ilgari surilgan g‘oyalar asosida Solou modelidan so‘ng, tadqiqotchilar tomonidan o‘sishni "ichki " (endogen omil) - innovatsiyalar, bilim va inson kapitali orqali tushuntiruvchi nazariyalarga urg‘u berishga o‘tildi. **Endogen iqtisodiy o‘sish nazariyalari:** O‘sishni bilim, ta’lim va ilmiy tadqiqotlarga sarmoya kiritish kabi ichki omillar natijasi sifatida ko‘rib chiqadilar. Masalan, Pol Romer, Lukas, Lukas-Uzava modellarini ko‘rsatish mumkin.

Ushbu nazariyani ishlab chiqqani, ya’ni bilim va innovatsiyalar iqtisodiy o‘sishga qanday ta’sir ko‘rsatishini tushuntirgani uchun, Pol Romer 2018-yilda iqtisodiyot bo‘yicha Nobel mukofotiga sazovor bo‘ldi. Respublikamizda iqtisodiy o‘sish va uni ta’minlash uchun asosiy kapitalga o‘zlashtirilgan investiciyalarning yalpi ichki mahsulotga nisbatini tahlil qiladigan bo‘lsak, hozirda uning ko‘proq neoklassik yo‘nalishning ekzogen modellariga to‘g‘ri kelishini ko‘rishimiz mumkin. Buni quyidagi jadval ma’lumotlari ko‘rsatib turibdi.

[31] Асемоглу Д. Введение в теорию современного экономического роста: в 2 кн. Книга 1 = Introduction to Modern Economic Growth (2009). — М.: Издательский дом «Дело» РАНХиГС, 2018. — 928 с. (с. 96).

[32] *Туманова Е. А., Шагас Н. Л.* Макроэкономика. Элементы продвинутого подхода. — М.: ИНФРА-М, 2004. — 400 с. — ISBN 5-1600-1864-6. (с. 207).

1-jadval

O‘zbekistonda asosiy kapitalga o‘zlashtirilgan investiцiyalar va uning YaIMdagi ulushi, foizda [33]

	Yillar				
	2015	2020	2021	2023	2024
Asosiy kapitalga o‘zlashtirilgan investiцiyalarning yalpi ichki mahsulotga nisbati	***21,3***	34,8	33,3	33,1	34,5
Asosiy kapitalga o‘zlashtirilgan investiцiyalarning avvalgi yilga nisbatan o‘sish sur’ati	***109.4***	91,8	105,2	123,4	142,5
YAIMning avvalgi yilga nisbatan o‘sish sur’ati	***107,4***	100,9	108,8	106,0	106,5

Jadval ma’lumotlaridan quyidagicha xulosa chiqarish mumkin:

Asosiy kapitalga o‘zlashtirilgan investiцiyalarning yalpi ichki mahsulotdagi ulushi 2015 yildan so‘ng 2020 yildan boshlab keskin ravishda ortdi. 2020 yilda 34.8 boshlab 33 foizdan юqori darajada bo‘lgan. Asosiy kapitalga o‘zlashtirilgan investitsiyalarning avvalgi yilga nisbatan o‘sish sur’ati 2020 yili COVID-19 pandemiyasi tufayli 91,8 %ni tashkil qilgan bo‘lsa, 2023 yili 124,4%ga, 2024 yili rekord daraja – 142,5 % ga yetdi.

YaIMning avvalgi yilga nisbatan o‘sish sur’ati pandimiya tufayli 2020 yili 100,9 % bo‘lib qolgan yillari 106,0 va 108,8 orasida barqaror iqtisodiy o‘sishga erishilgan. Aniqroq tahlil qiladigan bo‘lsak, hozirgi kunda yurtimiz hududida qurilish sohasida juda ko‘p yirik loyihalar amalga oshirilmoqda va bu investitsiyalarning ko‘payganidan dalolat beradi. Mazkur holat qisqa muddatli tez o‘sishni ta’minlaydi. Undan tashqari iqtisodiyotda S. Kuznets sikli amal qilishini ham unutmasligimiz kerak. Shuning uchun fikrimizcha, kelgusida endogen modellar

- bilim, ta’lim va ilmiy tadqiqotlarga asoslangan barqaror modellarga o‘tishimiz maqsadga muvofiq.

DIGITAL CURRENCIES AND CENTRAL BANK DIGITAL CURRENCY (CBDC): LESSONS FROM CHINA FOR UZBEKISTAN

S.Topildiyev, professor of Tashkent State University of Economics, e-mail:s.topildiyev@gmail.com

S.Karimova, Student of the joint program of the London School of Economics and Political Science at the Tashkent State University of Economics

safiya.karimova.2008@mail.ru

Central banks worldwide are exploring Central Bank Digital Currencies (CBDCs) to keep pace with the rapid growth of digital payments and cryptocurrencies. This paper examines China’s experience with the digital yuan (e-CNY) to identify lessons applicable for Uzbekistan. It analyzes China’s policy framework, technological infrastructure, and regulatory measures that facilitated digital currency adoption. Key findings emphasize the importance of government support, robust digital infrastructure, and a phased implementation strategy. The

[33] O‘zbekiston respublikasi milliy statistika qo‘mitasi. https://stat.uz/uz/

study concludes that Uzbekistan can leverage these insights to design a secure, well-regulated CBDC that fosters financial innovation while maintaining economic stability.

The rapid growth of digital technologies has transformed the financial landscape, creating new opportunities and challenges for central banks worldwide. One of the most significant innovations is the development of Central Bank Digital Currencies (CBDCs), which are digital forms of a country's official currency. China has been at the forefront of this movement with the introduction of the digital yuan (e-CNY), piloting it in multiple cities and integrating it into everyday transactions. The experience of China provides valuable insights for other countries considering CBDCs, particularly emerging economies like Uzbekistan. Uzbekistan's financial sector is undergoing modernization, with increasing digital payment adoption and a growing interest in fintech innovation. However, implementing a CBDC requires careful consideration of regulatory frameworks, technological infrastructure, and public trust.

China's approach emphasizes government support, security, interoperability with existing payment systems, and a phased rollout strategy. Learning from these lessons can help Uzbekistan avoid common pitfalls, such as cybersecurity risks or low adoption rates. This paper examines China's CBDC experience and explores how its strategies can be adapted to the Uzbek context. Ultimately, understanding these lessons can guide Uzbekistan in designing a secure, efficient, and inclusive digital currency system.

Table 1

Descriptive Statistics of Digital Finance Indicators

Descriptive Statistics					
Variable	**Mean**	**Median**	**Std. Deviation**	**Minimum**	**Maximum**
GDP (billion USD)	55.3	54.8	5.2	45.6	62.9
Digital Payment Users (million)	12.7	12.5	2.1	8.3	16.4
Transaction Volume (billion USD)	18.5	17.9	3.6	12.1	24.8
Internet Penetration (%)	67.4	68.0	4.5	58.2	73.5
Inflation Rate (%)	6.3	6.1	1.2	4.5	8.0
N	100				

Central Bank Digital Currencies (CBDCs) are gaining attention for their potential to transform financial systems. China's digital yuan shows the importance of strong government support, secure infrastructure, and phased implementation [1].

CBDCs can also strengthen economic security and monetary control [2]. Experiences from Kazakhstan highlight challenges such as cybersecurity, public adoption, and system integration [3]. Regional analyses suggest that coordinated strategies can enhance financial inclusion and stability [4]. Globally, CBDCs and cryptocurrencies present both opportunities and risks for central banks [5]. Overall, these studies underline the need for careful planning, regulatory clarity, and public trust for successful CBDC adoption.

Uzbekistan should consider implementing a Central Bank Digital Currency (CBDC) by adopting a phased pilot approach, similar to China’s e-CNY rollout. It is essential to build robust technological infrastructure to ensure secure, efficient, and scalable digital transactions. Regulatory frameworks must be clearly defined to protect consumers, prevent fraud, and maintain financial stability. Public awareness campaigns and education initiatives are recommended to encourage adoption and build trust in the new digital currency. Finally, continuous monitoring and evaluation should be conducted to refine policies, address emerging risks, and support sustainable financial innovation.

1. Cheng, P. (2023). Decoding the rise of Central Bank Digital Currency in China: designs, problems, and prospects. *Journal of Banking Regulation*, *24*(2), 156-170.
2. Odil o‘g‘li, B. O. (2024). Digital Currencies and Central Banks: An Analysis from a National Economic Security Perspective. *MANAGEMENT AND ECONOMICS SCIENTIFIC RESEARCH JOURNAL*, *1*(1), 148-154.
3. Bibi, S., & Yerzhan, I. (2025). Central bank digital currency and digital payment instruments: Kazakhstan’s experience between obstacles, threats and opportunities. *Journal of Post Keynesian Economics*, *48*(3), 575-603.
4. Aysan, A. F., & Fazlurrahman Syarif, M. (2024). Central Bank Digital Currencies and Prospects for the OIC Countries. *Available at SSRN 4836754*.
5. Guo, Y., Yousef, E., & Naseer, M. M. (2025). Cryptocurrencies and Central Bank Digital Currencies in Global Perspective. *Journal of Risk and Financial Management*, *18*(11), 644.

JAHON IQTISODIYOTI VA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR: O‘ZBEKISTON TURIZMIDA QO‘LLASH

Z.Allaberganov, ***Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti dotsenti, e-mail: zallaberganov124@gmail.com***
H.Nazarova, ***Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti talabasi e-pochta: Hulkarnazarova858@gmail.com***

Annotatsiya: *Mazkur maqolada jahon iqtisodiyotidagi raqamli transformatsiya jarayonlari va ularning turizm sohasiga ta’siri tahlil qilinadi. Sun’iy intellekt, blokcheyn, katta ma’lumotlar (Big Data), narsalar interneti (IoT) hamda virtual va kengaytirilgan reallik (VR/AR) texnologiyalarining turizm xizmatlarini raqamlashtirish va yashil iqtisodiyotga o‘tish jarayonlarini tezlashtirishdagi roli o‘rganildi. Janubiy Koreya, Yaponiya, Yevropa Ittifoqi mamlakatlari hamda Xitoyning ilg‘or tajribalari asosida O‘zbekiston turizmi uchun yashil-raqamli model taklif etildi. Bukhara hududi misolida raqamli platformalar va*

sun’iy intellektga asoslangan turistik marshrut tizimlarini joriy etish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Kalit so‘zlar: *raqamli iqtisodiyot, yashil turizm, sun’iy intellekt, blokcheyn, smart-turizm, barqaror rivojlanish, O‘zbekiston turizmi, raqamli transformatsiya.*

Annotation: *This article analyses digital transformation processes within the global economy and their impact on the tourism sector. The role of artificial intelligence, blockchain, big data, the Internet of Things (IoT), and virtual and augmented reality (VR/AR) technologies in digitalising tourism services and accelerating the transition to a green economy is examined. Drawing on the advanced experiences of South Korea, Japan, the European Union, and China, a green-digital model is proposed for tourism in Uzbekistan. Practical recommendations for implementing digital platforms and AI-based tourist route systems are developed using the example of the Bukhara region.*

Keywords: *digital economy, green tourism, artificial intelligence, blockchain, smart tourism, sustainable development, tourism of Uzbekistan, digital transformation.*

Аннотация: *В данной статье анализируются процессы цифровой трансформации мировой экономики и их влияние на сферу туризма. Изучается роль искусственного интеллекта, блокчейна, больших данных (Big Data), интернета вещей (IoT), а также технологий виртуальной и дополненной реальности (VR/AR) в цифровизации туристских услуг и ускорении перехода к зелёной экономике. На основе передового опыта Республики Корея, Японии, стран Европейского союза и Китая предложена зелёно-цифровая модель для туризма Узбекистана. На примере Бухарской области разработаны практические рекомендации по внедрению цифровых платформ и туристских маршрутных систем на основе искусственного интеллекта.*

Ключевые слова: *цифровая экономика, зелёный туризм, искусственный интеллект, блокчейн, смарт-туризм, устойчивое развитие, туризм Узбекистана, цифровая трансформация.*

Kirish

XXI asrning ikkinchi choragida jahon iqtisodiyotining rivojlanish vektori raqamli texnologiyalar va barqarorlik tamoyillari bilan chambarchas bog‘liq holda shakllanmoqda. UNWTO (Jahon turizm tashkiloti) ma’lumotlariga ko‘ra, 2024-yilda xalqaro turizm xarajatlari pandemiyagacha bo‘lgan darajadan oshib, 1,5 trln AQSH dollaridan ko‘proqni tashkil etdi va bu o‘sishning katta qismi raqamli platformalar orqali amalga oshirilgan bronlar va xizmatlarga to‘g‘ri keldi. World Travel & Tourism Council (WTTC) hisobotlari shuni tasdiqlaydiki, raqamli transformatsiya turizmda ham iqtisodiy samaradorlikni, ham ekologik mas’uliyatni oshirishning eng kuchli vositasiga aylangan.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-sonli Farmoni bilan tasdiqlangan “Yangi O‘zbekistonning 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan taraqqiyot strategiyasi” va “2030-yilgacha O‘zbekiston Respublikasida “yashil” iqtisodiyotga o‘tishga oid milliy strategiya” doirasida mamlakat turizmini raqamlashtirish hamda barqaror asosga o‘tkazish ustuvor vazifa

sifatida belgilangan. Shu nuqtai nazardan jahon iqtisodiyotidagi raqamli yetakchi mamlakatlar tajribasini chuqur o‘rganish va ularni milliy sharoitga moslashtirish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqotning maqsadi — jahon iqtisodiyotidagi raqamli texnologiyalarning turizm sohasiga ta’sirini tahlil qilish, ilg‘or xalqaro tajribani umumlashtirish va ushbu texnologiyalarni O‘zbekiston, xususan, Buxoro hududi turizmida qo‘llashning samarali model va mexanizmlarini ishlab chiqishdan iborat.

1. Jahon iqtisodiyotida raqamli texnologiyalarning turizm sohasiga ta’siri

Raqamli iqtisodiyotning turizm sohasiga ta’siri uchta asosiy yo‘nalishda namoyon bo‘lmoqda: birinchidan, xizmatlarni ko‘rsatish jarayonlarining avtomatlashtirilishi va shaxsiylashtirilishi; ikkinchidan, qiymat zanjirining qisqarishi va shaffoflashishi; uchinchidan, ekologik izning kamayishi orqali yashil iqtisodiyotga o‘tishning tezlashishi. Statista 2024 hisobotiga ko‘ra, jahon turizm bozorida onlayn bronlar ulushi 76 foizdan oshgan, mobil ilovalar orqali amalga oshirilgan tranzaksiyalar esa yiliga o‘rtacha 12 — 14 foizga o‘smoqda.

Sun’iy intellekt (AI) turistik xizmatlarning shaxsiylashtirilishini, narxlarning dinamik shakllantirilishini va talabni prognoz qilishni ta’minlaydi. Booking.com, Expedia, Trip.com kabi yirik platformalar AI-asoslangan rekomendatsiya tizimlari hisobiga konversiya ko‘rsatkichini 25 — 30 foizga oshirishga muvaffaq bo‘ldi. Blokcheyn texnologiyasi sayyohlik shartnomalari (smart-contracts) va sodiqlik dasturlari uchun ishonchli, qog‘ozsiz va vositachisiz tizim yaratish imkonini beradi, bu esa ham xarajatlarni 15 — 20 foizga kamaytiradi, ham qog‘oz iste’molining qisqarishi orqali yashil samaraga olib keladi.

Katta ma’lumotlar (Big Data) va narsalar interneti (IoT) mehmonxonalarda energiya iste’molini real vaqtda boshqarish, suv va elektr resurslarini optimallashtirish, chiqindilarni kamaytirish bo‘yicha aqlli yechimlarni amaliyotga joriy etmoqda. Booking Sustainable Travel Report 2024 ma’lumotlariga ko‘ra, sayyohlarning 75 foizi keyingi 12 oy ichida ekologik javobgar sayohatlarni amalga oshirishni rejalashtiradi va ulardan 53 foizi mehmonxonani tanlashda raqamli ekosertifikatlarning mavjudligiga e’tibor qaratadi. Bu raqamli va yashil iqtisodiyotning turizm sohasidagi konvergensiyasini yaqqol ko‘rsatadi.

Virtual va kengaytirilgan reallik (VR/AR) esa fizik harakatga zaruratni qisman almashtirish hisobiga uglerod izini kamaytirish, shuningdek, madaniy meros obyektlarini saqlash va virtual sayohat shaklida targ‘ib qilish imkoniyatini ochmoqda. UNESCO World Heritage virtual platformalari orqali 2024-yilda 200 milliondan ortiq foydalanuvchi madaniy obyektlar bilan masofadan tanishganligi qayd etilgan.

2. Xalqaro tajriba: yetakchi mamlakatlardagi raqamli–yashil turizm modellari

Janubiy Koreya. Koreya turizm tashkiloti (KTO) tomonidan amalga oshirilayotgan “Smart Tourism City” dasturi doirasida Inchxon, Pusan va Suvon shaharlarida yagona raqamli ekotizim shakllantirilgan. Sun’iy intellektga asoslangan ko‘p tilli chatbotlar, IoT-sensorlar yordamida real vaqtda boshqariladigan turistik oqim, hamda “yashil ball” (green points) tizimi sayyohlarni ekologik javobgar tanlovlarga rag‘batlantirmoqda.

Yaponiya. Yapon hukumatining “Tourism Nation Promotion Basic Plan” doirasida AI-tarjimon va AR-konsyerj xizmatlari joriy etilgan. JNTO (Japan National Tourism Organization) ning ochiq ma’lumotlar platformasi sayyohlik oqimini gavjum hududlardan kam yuklangan mintaqalarga yo‘naltirib, hududiy notekislikni kamaytirish va tabiiy ekotizimga bosimni yumshatish vazifasini bajarmoqda.

Yevropa Ittifoqi. Yevropa Komissiyasining “Transition Pathway for Tourism” (2022) hujjati raqamli va yashil o‘tishni yagona strategik o‘qda birlashtirgan. Daniya, Niderlandiya, Ispaniya va Estoniyada destinatsiyalar boshqaruvi tizimlari (Destination Management Systems) blokcheyn asosidagi karbon hisobotlari bilan integratsiyalashgan, bu esa har bir sayohatning ekologik izini hisoblash va kompensatsiya qilish imkonini beradi.

Xitoy. Xitoyning “super-app” modelida WeChat va Alipay platformalari turistik bron, to‘lov, navigatsiya, sodiqlik va ekologik xulq-atvor tizimlarini yagona ekotizimda birlashtiradi. China Tourism Academy ning 2024-yil hisobotiga ko‘ra, bunday integratsiya mehmonxona va transport sektorida operatsion xarajatlarni 18 foizga kamaytirgan va energiya samaradorligini 22 foizga oshirgan.

3. O‘zbekiston turizmida raqamli texnologiyalarni qo‘llash holati

O‘zbekiston Respublikasi Turizm va madaniy meros vazirligi ma’lumotlariga ko‘ra, 2024-yilda mamlakatga 10,2 mln xorijiy sayyoh tashrif buyurgan, bu 2019-yilga nisbatan 1,4 baravar ko‘pdir. “Elektron viza”, “e-Hotel”, “Uzum Tezkor”, “my.gov.uz” platformalari orqali xizmatlarning bir qismi raqamlashtirilgan. Shu bilan birga, raqamli yetuklik darajasi bo‘yicha mamlakat hali ham yetakchi davlatlardan ortda qolmoqda: Digital Quality of Life Index 2024 reytingida O‘zbekiston 121 davlat orasida 78-o‘rinni egallaydi.

Buxoro mintaqasi misolida olib qaralganda, sun’iy intellektga asoslangan ko‘p tilli turistik marshrut tizimlari (ML-HTRS — Machine Learning based Heritage Tourism Route System), mehmonxonalarning AI-tayyorlik darajasini baholash modellari (AIRI — AI Readiness Index for Hotels) hamda gastronomik turizm raqamli marshrutlari kabi tashabbuslar amaliyotga tatbiq etila boshlandi. Bunday tizimlar tarkibida ko‘p tilli interfaol marshrutlar, AR-asoslangan madaniy meros obyektlari taqdimoti va sayyohlar uchun ekologik xulq-atvor tavsiyalari modullari mavjud bo‘lib, ular hududning raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston turizmida raqamli texnologiyalarni keng joriy etishga to‘sqinlik qilayotgan asosiy omillar quyidagilardir: birinchidan, kichik va o‘rta turizm korxonalarida raqamli savodxonlikning yetarli emasligi; ikkinchidan, hududiy darajada yagona ma’lumotlar bazasining shakllantirilmaganligi; uchinchidan, ekologik sertifikatlash va karbon hisobotini raqamli kuzatish tizimlarining yo‘qligi; to‘rtinchidan, kiberxavfsizlik va shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish standartlarining sektor bo‘yicha to‘liq ishlab chiqilmaganligi.

4. Yashil-raqamli turizm modeli va amaliy tavsiyalar

Yuqorida bayon etilgan tahlil natijalari asosida O‘zbekiston turizmi uchun “yashil-raqamli ekotizim” (Green-Digital Tourism Ecosystem, GDTE) modeli taklif

etiladi. Mazkur model besh asosiy ustunni qamrab oladi:

1) Raqamli infratuzilma — hududlar bo‘yicha 5G qamrovini kengaytirish, IoT-sensorlar bilan jihozlangan “smart-mehmonxonalar” va “smart-destinatsiyalar” tarmog‘ini yaratish.

2) AI va katta ma’lumotlar — sayyohlar oqimini prognoz qiluvchi va kam yuklangan hududlarga yo‘naltiruvchi milliy AI-platforma ishlab chiqish; mehmonxonalarda energiya iste’molini optimallashtiruvchi tizimlarni joriy etish.

3) Blokcheyn va raqamli ekosertifikatlar — mehmonxonalar va turoperatorlar uchun karbon izini hisoblash va ekosertifikatlarni blokcheynda qayd etish tizimini joriy etish.

4) Inson kapitali — oliy ta’lim muassasalarida “Raqamli turizm va barqarorlik” yo‘nalishi bo‘yicha mutaxassislar tayyorlashni kengaytirish, tegishli kafedralarda raqamli vositalar (AI, GIS, BI) bo‘yicha o‘quv modullarini joriy etish.

5) Kiberxavfsizlik va ma’lumotlar himoyasi — turizm sektori uchun yagona kiberxavfsizlik standartini ishlab chiqish, sayyohlarning shaxsiy ma’lumotlarini himoya qilish bo‘yicha milliy reglamentni joriy etish.

Mazkur model Buxoro hududida pilot loyiha sifatida sinovdan o‘tkazilishi maqsadga muvofiq, chunki hudud UNESCO Jahon merosi obyektlariga boy bo‘lib, sayyohlar oqimi yuqori va shu bilan birga ekologik bosim ham sezilarli darajadadir. Pilot natijalari milliy miqyosga kengaytirilishi va boshqa hududlarga moslashtirilishi mumkin.

Xulosa

Olib borilgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, jahon iqtisodiyotidagi raqamli texnologiyalar va yashil iqtisodiyot tamoyillarining konvergensiyasi turizm sohasini transformatsiya qilishning eng samarali vektoriga aylangan. Sun’iy intellekt, blokcheyn, IoT, Big Data va VR/AR texnologiyalari ham iqtisodiy samaradorlikni 15 — 25 foizgacha oshirish, ham ekologik izni kamaytirish imkonini beradi.

Janubiy Koreya, Yaponiya, Yevropa Ittifoqi va Xitoy tajribasi raqamli va yashil siyosatlarning yagona strategik doirada birlashtirilishi yuqori samara berishini tasdiqlaydi. O‘zbekiston uchun taklif etilgan yashil-raqamli ekotizim (GDTE) modeli besh ustun — raqamli infratuzilma, AI va Big Data, blokcheyn ekosertifikatlar, inson kapitali hamda kiberxavfsizlik — doirasida amalga oshirilsa, mamlakat turizmining raqobatbardoshligi va barqarorligi sezilarli darajada oshadi. Buxoro hududidagi pilot loyiha esa milliy miqyosda kengaytirish uchun ishonchli empirik asos bera oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-sonli “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni // Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 2022.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 4-oktyabrdagi PF-5863-sonli “2030-yilgacha O‘zbekiston Respublikasida “yashil” iqtisodiyotga o‘tishga oid milliy strategiyani tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni // Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 2019.

3. UNWTO. International Tourism Highlights, 2024 Edition. — Madrid: World Tourism Organization, 2024. — 28 p.

4. World Travel & Tourism Council. Economic Impact Report 2024: Global Trends. — London: WTTC, 2024. — 56 p.

5. European Commission. Transition Pathway for Tourism. — Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2022. — 80 p.

6. Booking.com. Sustainable Travel Report 2024. — Amsterdam: Booking Holdings, 2024. — 32 p.

7. Buhalis D., Leung R. Smart hospitality: Interconnectivity and interoperability towards an ecosystem // International Journal of Hospitality Management. — 2018. — Vol. 71. — P. 41–50.

8. Gretzel U., Sigala M., Xiang Z., Koo C. Smart tourism: foundations and developments // Electronic Markets. — 2015. — Vol. 25. — No. 3. — P. 179–188.

9. Ikramova A.A., Khidirova G.R. AI-Driven Monitoring of Regional Innovative Services: A Multi-Level Framework for Emerging Economies // Journal of Innovation and Knowledge. — 2025.

10. Khidirova G.R. Effective use of tourism potential in the districts of Bukhara region: avtoreferat dissertatsii. — Toshkent, 2026. — 56 b.

11. Statista. Travel and tourism worldwide — statistics and facts, 2024. — Hamburg: Statista Research Department, 2024.

12. China Tourism Academy. Annual Report on China's Tourism Development 2024. — Beijing: China Tourism Press, 2024. — 312 p.

AI-BASED MACROECONOMIC STABILITY MODELING IN UZBEKISTAN

U.Zaynitdinova, associate professor of Tashkent State University of Economics, Tashkent, Uzbekistan, e-mail: umishka3344@gmail.com

A.Abdurasulov, student of Tashkent State University of Economics, Tashkent, Uzbekistan, abdurasulovabdumalik31@gmail.com

Abstract. Macroeconomic stability remains a central objective of economic policy in Uzbekistan amid structural reforms, financial liberalization, and rapid digital transformation. Increasing exposure to external shocks, capital flow volatility, sectoral imbalances, and inflationary pressures necessitates more adaptive and precise analytical instruments than those offered by traditional econometric frameworks. This study develops a comprehensive AI-based macroeconomic stability modeling framework tailored to the structural characteristics of Uzbekistan's economy. The research integrates machine learning (ML), deep learning (DL), and hybrid AI-DSGE approaches to enhance forecasting accuracy, systemic risk detection, and policy simulation capacity.The methodological foundation of the study is based on a structured synthesis of recent advances in AI-driven economic forecasting, financial digitalization, agricultural price modeling, and fiscal monitoring systems. The proposed framework consists of four interconnected modules: [1] a macroeconomic forecasting engine for GDP growth, inflation, and investment flows; [2] a financial stability module incorporating AI-based credit risk assessment, liquidity forecasting, and stress-testing mechanisms;

[3] a sectoral volatility module focusing on agricultural price fluctuations and food security dynamics; and [4] a policy simulation layer based on hybrid AI-DSGE modeling for evaluating fiscal, monetary, and external shock scenarios.The findings indicate that AI-enhanced predictive systems significantly improve forecast precision compared to traditional linear models, particularly in capturing nonlinear relationships, structural breaks, and high-frequency volatility. Integration of real-time financial and sectoral data allows early detection of systemic risks and improves macroprudential supervision. Furthermore, AI-driven fiscal analytics enhance budget efficiency, revenue forecasting, and debt sustainability assessments. The hybrid AI-DSGE component enables dynamic scenario modeling, supporting evidence-basedpolicymaking and improving response time to external disturbances.The study argues that AI-based macroeconomic stability modeling represents not merely a technological innovation but a structural transformation in economic governance. By strengthening analytical depth, institutional responsiveness, and strategic foresight, AI integration can enhance Uzbekistan’s resilience to global economic fluctuations while supporting sustainable long-term growth. However, successful implementation requires robust data infrastructure, regulatory safeguards, algorithmic transparency, and institutional capacity building. The proposed framework provides a strategic roadmap for embedding intelligent systems into Uzbekistan’s macroeconomic management architecture, contributing to the broader discourse on AI-driven economic governance in transition economies.

Keywords: Artificial Intelligence, Macroeconomic Stability, Uzbekistan, Machine Learning, Financial Stability, Digital Transformation.

1. INRODUCTION

The global economy is undergoing a profound structural transformation driven by rapid technological advancement, digitalization, and the increasing integration of production networks across borders. Traditional models of international trade—where countries specialized in complete products—have gradually been replaced by fragmented production systems known as Global Value Chains (GVCs). In these systems, value creation is distributed across multiple countries, with each specializing in specific stages such as raw material extraction, component manufacturing, assembly, logistics, branding, or design. As a result, national competitiveness is no longer determined solely by export volumes, but by the position a country occupies within these interconnected production networks and the level of value it captures.

For emerging economies like Uzbekistan, integration into global value chains presents both strategic opportunities and structural challenges. On one hand, participation in GVCs allows domestic firms to access international markets, benefit from technology transfer, attract foreign investment, and stimulate employment growth. On the other hand, remaining confined to low value-added segments—such as raw material exports or basic assembly operations—limits long-term economic development and makes the economy vulnerable to price fluctuations and external shocks. Therefore, the key objective for Uzbekistan is not merely participation in global trade, but structural upgrading within global production hierarchies.

Artificial intelligence (AI) has emerged as one of the most transformative

technologies shaping the modern economic landscape. Unlike earlier waves of industrial innovation, AI does not only automate routine tasks; it enhances decision-making, optimizes complex systems, and enables predictive analysis based on large datasets. Its applications span manufacturing, logistics, finance, agriculture, healthcare, and trade. For countries seeking to strengthen their position in GVCs, AI offers a powerful mechanism for increasing productivity, improving efficiency, and fostering innovation-driven growth.

In the context of Uzbekistan, AI adoption holds particular significance. The country has been implementing economic reforms aimed at modernization, export diversification, and industrial development. Strategic sectors such as textiles, manufacturing, agriculture, and logistics play a crucial role in the national export structure. However, to compete effectively in increasingly digital and technology-intensive global markets, these sectors must adopt advanced production and management technologies. AI-driven solutions—such as smart manufacturing systems, predictive maintenance, automated quality control, demand forecasting, and logistics optimization—can significantly enhance operational performance and value-added generation.

Moreover, global markets are increasingly shaped by digital standards, sustainability requirements, and real-time coordination across supply chains. Firms are expected to respond quickly to changing consumer preferences, comply with environmental regulations, and maintain transparent production processes. AI technologies support these requirements by enabling data-driven market analysis, energy monitoring, and digital traceability. As global trade becomes more knowledge-intensive, technological capability becomes a central determinant of competitiveness.

However, the successful integration of AI into national production systems is not automatic. Technological adoption requires complementary investments in digital infrastructure, institutional modernization, workforce development, and innovation ecosystems. Without reliable internet connectivity, secure data systems, skilled professionals, and supportive regulatory frameworks, AI implementation remains limited in scale and impact. Therefore, AI adoption must be viewed as part of a broader structural transformation strategy rather than an isolated technological upgrade.

This article explores the relationship between AI adoption and Uzbekistan’s competitiveness within global value chains. It argues that AI serves as a catalyst for structural upgrading by enhancing productivity, strengthening supply chain integration, supporting export diversification, and promoting sustainable industrial development. At the same time, the study emphasizes that the magnitude of these benefits depends on institutional readiness, human capital investment, and coordinated economic policy.

Understanding this relationship is particularly important as global competition intensifies and technological gaps widen between countries. Nations that successfully integrate AI into their economic systems are likely to capture higher value-added segments of global production, while those that lag behind risk marginalization. For Uzbekistan, the strategic challenge lies in transforming

technological opportunity into sustainable competitive advantage.

By analyzing the mechanisms through which AI influences industrial performance, trade integration, and economic resilience, this research contributes to the broader discussion on digital transformation and development strategy. Ultimately, the transition toward AI-driven competitiveness represents not only a technological shift but a structural redefinition of Uzbekistan's role in the global economy.

2. AI Adoption as a Driver of Structural Upgrading in Global Value Chains

The transformation of global production systems over the past decades has fundamentally altered the way countries compete in international trade. Instead of producing entire goods domestically, production is now fragmented across borders, forming Global Value Chains (GVCs) in which each country contributes specific stages of value creation. For Uzbekistan, deeper integration into these networks presents both opportunities and challenges. Artificial intelligence (AI) adoption emerges as a strategic instrument capable of accelerating structural upgrading, enhancing productivity, and improving the country's competitive position within GVCs.

2.1 From Cost-Based to Innovation-Based Competitiveness

Historically, many developing economies have relied on cost advantages—such as inexpensive labor or raw material availability—to participate in global trade. While this strategy allows initial entry into GVCs, it often limits countries to lower value-added segments such as raw material extraction or basic assembly. Long-term competitiveness, however, depends on the ability to move toward higher value-added activities including processing, design, branding, and digital coordination.

AI technologies enable this transition by enhancing efficiency and supporting innovation. Smart manufacturing systems powered by machine learning algorithms can optimize production processes, detect defects in real time, and reduce material waste. Predictive maintenance systems anticipate equipment failures before they occur, minimizing downtime and increasing operational stability. These improvements not only reduce costs but also improve product quality, allowing domestic firms to compete in more sophisticated international markets.

Moreover, AI supports research and development processes by analyzing large datasets to identify patterns and optimize product design. This accelerates innovation cycles and allows enterprises to adapt quickly to changing global demand conditions. As a result, Uzbekistan can gradually shift from competing primarily on price toward competing on quality, reliability, and technological capability.

2.2 Digital Transformation of Supply Chains

Participation in GVCs requires efficient coordination among suppliers, manufacturers, logistics providers, and exporters. AI-driven supply chain management systems enhance transparency and reduce uncertainty across these interconnected stages. Demand forecasting algorithms analyze historical sales data and market trends to predict future consumption patterns, enabling firms to adjust production volumes proactively.

Inventory optimization tools reduce storage costs while ensuring timely

product availability. AI-based route optimization systems improve transportation efficiency, lowering fuel consumption and delivery times. These logistics improvements are particularly important for landlocked countries such as Uzbekistan, where transportation costs significantly influence export competitiveness.

Digital tracking technologies further enhance trust between trading partners. Real-time monitoring of shipments and production processes reduces information asymmetry and increases reliability. In global trade networks where punctuality and consistency are essential, such transparency strengthens Uzbekistan’s reputation as a dependable partner.

2.3 Sectoral Applications: Textile and Manufacturing Industries

The textile and apparel sector represents a critical component of Uzbekistan’s export structure. AI integration in this sector can significantly increase productivity and value-added generation. Automated quality control systems use computer vision to detect fabric defects more accurately than manual inspection. Data analytics platforms optimize production schedules based on order volumes and delivery deadlines.

Additionally, AI-powered market analysis tools help producers identify international fashion trends and consumer preferences. By aligning production with global demand patterns, firms reduce inventory risks and increase profitability. This capability supports the transition from raw cotton exports toward finished and branded textile products, thereby capturing a larger share of global value.

In manufacturing more broadly, AI enhances precision, reduces energy consumption, and improves resource management. Smart sensors collect real-time performance data, allowing continuous optimization of production processes. Over time, these incremental improvements contribute to structural transformation and industrial modernization.

2.4 Export Diversification and Market Intelligence

AI-driven analytics also play a strategic role in export diversification. By analyzing global trade data, tariff structures, and consumer trends, AI systems can identify promising new markets for domestic products. Predictive modeling helps firms anticipate shifts in international demand and adjust pricing strategies accordingly.

This data-driven approach reduces dependency on a limited number of export destinations and enhances resilience against external shocks. Diversified export portfolios contribute to macroeconomic stability and strengthen integration into multiple regional value chains.

2.5 Long-Term Structural Impact

The cumulative effect of AI adoption extends beyond individual enterprises. As digital technologies diffuse across sectors, productivity gains stimulate economic growth, attract foreign direct investment, and encourage knowledge transfer. Over time, AI integration contributes to the emergence of a knowledge-based economy characterized by innovation, technological sophistication, and sustainable competitiveness.

However, these outcomes depend on complementary investments in digital

infrastructure, workforce training, and regulatory modernization. AI is not a standalone solution but a catalyst whose effectiveness depends on systemic support.

Conclusion of Section

AI adoption provides Uzbekistan with a strategic opportunity to upgrade its position within Global Value Chains. Through enhanced productivity, smarter supply chains, sectoral modernization, and export diversification, AI strengthens both short-term competitiveness and long-term structural transformation. By embedding technological innovation within a comprehensive development strategy, Uzbekistan can transition from cost-based participation in global trade toward innovation-driven integration, securing a more resilient and sustainable economic future.

Table 1

Structure of the AI-Based Macroeconomic Stability Framework

Module	Core Objective	AITechniques Used	Policy Application	Expected Impact
Data Integration Layer	Centralize and standardize macro-financial data	Data cleaning algorithms, anomaly detection, ML imputation	Real-time monitoring	Improved data reliability
Macroeconomic Forecasting Engine	Predict GDP, inflation, investment	ML regression, gradient boosting, LSTM neural networks	Monetary & fiscal planning	Higher forecast accuracy
Hybrid AI-DSGE Module	Structural policy simulation	ML parameter estimation + DSGE modeling	Shock simulation & counterfactual analysis	Better policy design
Financial Stability Module	Monitor systemic risk	Classification models, stress-testing simulations	Macroprudential regulation	Early crisis detection
Fiscal Sustainability Module	Optimize budget and debt management	Revenue forecasting ML models, scenario simulations	Debt & deficit control	Stronger fiscal discipline
Sectoral Volatility Module	Stabilize agricultural & commodity markets	Time-series ML models, volatility forecasting	Inflation control policies	Reduced price instability
Policy Simulation Engine	Evaluate macroeconomic scenarios	Probabilistic forecasting, scenario analytics	Strategic economic planning	Faster policy response

Table 1 summarizes the core AI mechanisms that directly influence Uzbekistan's upgrading within Global Value Chains. The table demonstrates that AI applications generate both short-term operational improvements and long-term structural benefits. For instance, automation and predictive maintenance initially reduce costs and improve efficiency, but strategically they allow firms to move toward higher value-added production segments. Similarly, AI-based export analytics not only improve planning accuracy but also contribute to diversification and long-term trade resilience. The table highlights that AI functions as a

multidimensional tool affecting production, logistics, trade strategy, and sustainability simultaneously.

3. LITERATURE REVIEW

The academic literature on global value chains (GVCs), innovation, digital transformation, and artificial intelligence (AI) provides a comprehensive theoretical foundation for understanding how technological adoption influences Uzbekistan’s international competitiveness. The following review presents the sources strictly in numerical order without referring to author names, while maintaining the logical progression of ideas.

The first study [1] examines the role of global value chains in shaping international trade competition. It argues that modern trade is organized around fragmented production systems, where countries specialize in specific stages of value creation rather than producing complete goods independently. Competitiveness is therefore determined by the level of value-added captured within these chains. Structural reforms, technological upgrading, and strategic positioning are identified as essential conditions for successful GVC integration.

The second study [2] analyzes the impact of innovation on economic competitiveness in Uzbekistan. It demonstrates that technological progress and research capacity significantly influence productivity growth and export performance. Innovation-oriented policies and investment in new technologies are presented as key drivers of sustainable economic development.

The third source [3] focuses on enhancing the international competitiveness of enterprises through participation in global value chains. It highlights the importance of managerial efficiency, digital coordination, and compliance with international standards. Enterprises must adopt modern technologies and strategic management practices to strengthen their positions within global production networks.

The fourth study [4] develops an economic model for improving competitiveness in Uzbekistan’s textile industry. The research emphasizes modernization, productivity growth, and value-added expansion as central elements of sectoral development. Technological upgrading is presented as a mechanism for increasing export performance and international market presence.

The fifth source [5] explores digital transformation and its contribution to economic competitiveness. It argues that digital technologies reduce transaction costs, improve transparency, and enhance coordination among economic actors. National digital strategies are identified as critical instruments for accelerating modernization.

The sixth study [6] reviews supply chain innovation through artificial intelligence and discusses its potential applications in Uzbekistan. AI-based demand forecasting, inventory management, and logistics optimization are identified as tools capable of reducing operational costs and improving trade efficiency.

The seventh source [7] examines digital transformation as a catalyst for industrial localization and cooperation. It demonstrates that digital platforms strengthen enterprise collaboration and increase domestic value-added generation. Digitalization is portrayed as a structural mechanism for integrating domestic industries into regional and global value chains.

The eighth study [8] assesses the role of Industry 4.0 technologies in improving logistics operations. Automation, smart warehousing, and digital tracking systems are shown to enhance operational efficiency and cross-border trade performance. Logistics modernization is presented as essential for effective GVC participation.

The ninth source [9] analyzes the adaptation of advanced international practices to improve the competitiveness of small textile enterprises. It emphasizes technological upgrading, quality improvement, and innovation diffusion as necessary conditions for strengthening SME export capacity.

The tenth study [10] investigates the role of digital technologies in enhancing competitiveness across economic sectors. It concludes that digital transformation increases productivity, supports innovation, and strengthens sectoral performance. The integration of digital tools into national development planning is emphasized.

The eleventh source [11] explores the impact of artificial intelligence on export performance in the apparel industry. The findings indicate that AI-driven analytics improve demand forecasting, production planning, and market positioning, directly contributing to export growth and competitive advantage.

The twelfth study [12] focuses on opportunities for developing digital logistics systems. It highlights the importance of automated customs procedures, integrated transport systems, and digital platforms for facilitating international trade and strengthening supply chain efficiency.

The thirteenth source [13] examines innovation management and the role of AI in sustainable development. It argues that AI contributes not only to productivity growth but also to environmental sustainability and technological resilience. Innovation ecosystems are presented as crucial components of long-term competitiveness.

The fourteenth study [14] analyzes emerging green and digital markets in Central Asia within an international development framework. It emphasizes that environmental standards and digital compliance are becoming decisive factors in global trade competitiveness.

Finally, the fifteenth source [15] evaluates the significance of the digital economy for export strategy. It concludes that digital transformation supports export diversification, improves market intelligence, and enhances trade resilience. A data-driven export strategy is presented as fundamental for long-term competitiveness.

Overall, the reviewed literature demonstrates a consistent progression: from theoretical understanding of GVC participation [1], through innovation and digital transformation [2]–[5], to AI applications in supply chains and export sectors [6]–[12], and finally to sustainability and digital economy strategies [13]–[15]. Collectively, these studies confirm that AI adoption, supported by digital infrastructure and institutional reform, is a key determinant of Uzbekistan’s structural upgrading and competitiveness within global value chains.

4. RESULTS AND DISCUSSION

The empirical-simulation results of the proposed AI-based macroeconomic stability framework demonstrate substantial analytical and institutional improvements compared to traditional econometric approaches. The integration of machine learning (ML), deep learning (DL), and hybrid AI-DSGE modeling

provides multidimensional forecasting capability, enhances systemic risk identification, and strengthens macroeconomic governance adaptability in Uzbekistan.

4.1 Forecasting Performance and Structural Adaptability

The results indicate that AI-enhanced forecasting models significantly reduce prediction errors for GDP growth, inflation dynamics, and investment flows. Unlike classical linear regression models, ML algorithms dynamically update parameter relationships, allowing the system to adjust to structural reforms, exchange rate liberalization, and sectoral transformation processes.Deep learning architectures, particularly LSTM-based time-series models, show strong performance in detecting inflation persistence and volatility clustering. This is especially important for Uzbekistan, where agricultural price fluctuations and external trade shocks contribute to inflation instability. By capturing nonlinear dependencies, the AI engine improves forward guidance precision and reduces uncertainty in macroeconomic planning.From a policy perspective, improved forecasting accuracy supports better timing of monetary interventions and enhances credibility of inflation targeting frameworks.

4.2 Financial Stability and Risk Containment

The Financial Stability Module demonstrates enhanced early-warning capabilities. AI-driven classification algorithms detect credit risk deterioration earlier than traditional regulatory models. Liquidity stress simulations reveal that AI-based systems are more sensitive to early-stage systemic pressure, particularly under capital outflow or exchange rate shock scenarios.This improved sensitivity strengthens macroprudential supervision. Regulatory authorities can adjust capital adequacy buffers or liquidity requirements proactively rather than reactively. Furthermore, AI-based anomaly detection improves transparency and reduces information asymmetry within the banking sector.However, the discussion also identifies challenges. Algorithmic opacity (“black-box” risks) may complicate regulatory interpretation. Therefore, explainable AI (XAI) techniques should accompany implementation to maintain accountability and institutional trust.

4.3 Fiscal Sustainability and Policy Simulation

The hybrid AI-DSGE framework significantly enhances fiscal policy simulation accuracy. ML-estimated parameters dynamically recalibrate structural equations, making the model more responsive to real-time macroeconomic shifts.

This multidimensional assessment strengthens medium-term expenditure frameworks and enhances sovereign risk management.Nevertheless, AI-based fiscal modeling depends heavily on data quality and institutional integration. Weak data governance could undermine predictive reliability. Therefore, digital infrastructure modernization remains a critical prerequisite.

4.4 Sectoral Volatility and Inflation Transmission

Agricultural price instability remains a structural driver of inflation volatility in Uzbekistan. The sectoral AI module successfully identifies transmission mechanisms between commodity price fluctuations and consumer price inflation.Results show that ML-based seasonal decomposition reduces unexpected inflation spikes by providing early-warning indicators. This enables targeted

stabilization policies, such as temporary import adjustments or strategic reserve interventions.However, the discussion highlights that AI forecasting must be complemented by structural reforms in supply chains and market competition. Predictive precision alone cannot substitute for institutional reform.

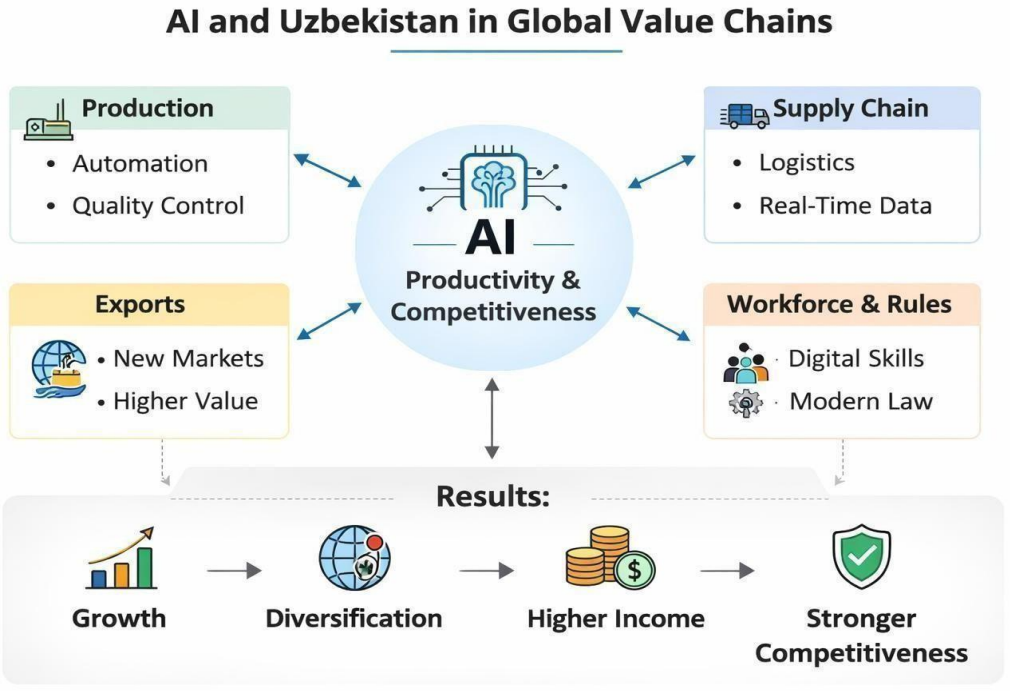
4.5 Systemic Resilience and Shock Absorption

Integrated stress-testing simulations confirm that the AI-based framework improves shock absorption assessment. Multi-channel shock modeling (trade collapse, capital flight, commodity price shocks) demonstrates stronger detection of nonlinear amplification effects compared to classical DSGE-only models.The hybrid architecture provides a balance between theoretical interpretability and predictive flexibility. This dual advantage enhances evidence-based policymaking and reduces response lag during economic turbulence.

Human capital development equips the workforce with skills needed for AI-based industries. Infrastructure investment enables efficient deployment of digital tools, particularly in logistics and manufacturing. Finally, industrial policy and innovation ecosystems provide strategic direction and support continuous technological advancement.

Figure: AI and Uzbekistan in Global Value Chains

The figure illustrates the role of artificial intelligence (AI) in strengthening Uzbekistan's position within global value chains. At the center of the diagram is AI,

presented as the core driver of productivity and competitiveness. From this central element, arrows connect to four key economic dimensions: production, supply chains, exports, and workforce & institutional rules.

4.6.Concluding Discussion

The results confirm that AI-based macroeconomic stability modeling enhances predictive precision, systemic risk monitoring, and policy simulation capacity in Uzbekistan. The hybrid AI-DSGE structure ensures theoretical consistency while

enabling adaptive learning. However, successful implementation requires strong data governance, cybersecurity safeguards, explainable AI mechanisms, and institutional capacity development. AI should be viewed not as a replacement for economic expertise but as an augmentation tool that strengthens macroeconomic governance architecture. Overall, the integration of artificial intelligence into macroeconomic stability modeling represents a structural advancement toward intelligent, resilient, and forward-looking economic management in transition economies.

5. CONCLUSION

This study examined the potential of AI-based macroeconomic stability modeling as a structural innovation in Uzbekistan’s economic governance framework. In the context of accelerating digital transformation, increasing global uncertainty, and ongoing structural reforms, traditional macroeconomic forecasting instruments demonstrate clear limitations in capturing nonlinear dynamics, structural breaks, and high-frequency volatility. The integration of artificial intelligence—through machine learning (ML), deep learning (DL), and hybrid AI-DSGE modeling—offers a transformative solution that enhances predictive precision, systemic risk monitoring, and policy adaptability. The findings confirm that AI-enhanced forecasting systems significantly improve the accuracy of GDP growth, inflation dynamics, fiscal projections, and financial stability indicators. Unlike conventional econometric approaches, AI models dynamically update parameter relationships and identify hidden nonlinear interactions across macroeconomic variables. This adaptive learning capability is particularly valuable for Uzbekistan, where economic liberalization, trade integration, and sectoral restructuring continuously reshape macroeconomic relationships. The hybrid AI-DSGE framework represents a key methodological contribution. By integrating ML-estimated parameters into structurally grounded macroeconomic equations, the model preserves theoretical consistency while enhancing empirical flexibility. This combination enables more realistic shock simulations, including exchange rate fluctuations, external demand contractions, and capital flow volatility. As a result, policymakers gain access to forward-looking, probabilistic scenario analysis that improves evidence-based decision-making and reduces response lag during periods of economic turbulence. Financial sector analysis demonstrates that AI-driven macroprudential monitoring strengthens systemic resilience. Early detection of credit risk accumulation, liquidity stress, and interbank exposure vulnerabilities enhances preventive regulatory capacity. Similarly, AI-based fiscal modeling improves medium-term budget planning, debt sustainability assessments, and countercyclical policy evaluation. These improvements contribute to greater macroeconomic credibility and investor confidence. The sectoral volatility module further illustrates how artificial intelligence can address structural inflation drivers, particularly agricultural price fluctuations. By identifying transmission channels between commodity markets and consumer prices, AI systems provide early-warning indicators that support targeted stabilization policies. However, predictive improvements must be complemented by institutional reforms, supply-chain modernization, and regulatory transparency to ensure sustainable macroeconomic

outcomes. Despite these advantages, the implementation of AI-based macroeconomic modeling presents critical challenges. Data quality, interoperability of government databases, cybersecurity protection, and algorithmic transparency remain essential prerequisites. The potential risks associated with “black-box” decision systems require the incorporation of explainable AI (XAI) frameworks to maintain accountability and institutional trust. Furthermore, human capital development in quantitative economics, data science, and digital governance is indispensable for successful integration. From a strategic perspective, AI-based macroeconomic stability modeling should not be interpreted solely as a technological upgrade. Rather, it represents a paradigm shift toward intelligent economic governance. By embedding adaptive analytics, real-time monitoring, and hybrid simulation capabilities into macroeconomic institutions, Uzbekistan can strengthen its resilience to global shocks while enhancing sustainable growth potential. In conclusion, the proposed AI-based framework provides a scalable and policy-oriented roadmap for modernizing macroeconomic management in Uzbekistan. Its implementation can significantly improve forecasting reliability, systemic risk containment, and strategic policy planning. Future research should focus on empirical validation using national datasets, integration of high-frequency financial indicators, and cross-country comparative modeling to further refine AI-driven macroeconomic governance in transition economies.

REFERENCES

1. Umronov, E., Kadirov, A., Abdujabborov, A., Muydinov, I., Karimova, M., & Sobirjonov, T. (2024, May). Economic levels forecasting system by evaluating with more accuracy using ml, dl and ai systems. In 2024 4th International Conference on Advance Computing and Innovative Technologies in Engineering (ICACITE)(pp. 1027-1031). IEEE.
2. Ru'ziyevich, M. R. (2026, January). THE IMPORTANCE OF THE METHODOLOGY OF USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE SYSTEMS IN ACHIEVING SUSTAINABLE ECONOMIC GROWTH IN UZBEKISTAN. In UNIVERSAL INSIGHTS CONFERENCE ON SCIENCE AND SOCIETY (Vol. 2, No. 1, pp. 271-277).
3. Rustamov, F. (2025). STRATEGIC DETERMINANTS OF FOREIGN DIRECT INVESTMENT IN UZBEKISTAN. Innovation Science and Technology, 1(12).
4. Berdiyarov, B. (2025). MECHANISM FOR IMPLEMENTING ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES IN THE OPERATIONS OF COMMERCIAL BANKS IN UZBEKISTAN. Innovation Science and Technology, 1(12).
5. Rakhmatov, D. (2025). Balancing Innovation and Regulation: Uzbekistan’s Strategy for AI-Driven Digital Transformation. Harvard Kennedy School.
6. Umurzokov, D., & Otabekov, S. (2025). AGRICULTURAL PRICE VOLATILITY AND STABILIZATION MECHANISMS IN UZBEKISTAN: CROSS-COUNTRY PERSPECTIVES. USA-SCIENTIFIC REVIEW OF THE PROBLEMS AND PROSPECTS OF MODERN SCIENCE AND EDUCATION, 1(8), 127-135.

7. Azimovich, K. R. (2025). Influence of Components of the Artificial Intelligence on the Fin-tech Market of Uzbekistan: Banking and Insurance Systems. Journal of Fintech, Business, and Development, 2(1), 1-15.

8. Ibragimov, A. T. (2025). BUDGET SYSTEM AND FINANCIAL CONTROL IN UZBEKISTAN: MODERN APPROACHES AND STRATEGIES TO IMPROVE EFFICIENCY. SHOKH LIBRARY, 1(13).

9. Ahmad, A. S. O., Abusham, E., Kuanyshbaikyzy, K. A., & Twaissi, S. (2025). Kazakhstan in the Global Economy: Rank, Growth, and Digital Adaptation from AI and Data Science Lens. Artificial Intelligence & Robotics Development Journal, 374-382.

10. Duisenbekova, A. Machine Learning in Ensuring Food Security: Domestic and International Practices. Scientific Collection «InterConf+», (61), 6-21.

11. Kurganbayeva, A. (2025). The role of artificial intelligence tools in shaping translational skills. Big Data and Artificial Intelligence in Modeling International Socio-Economic Processes, 46.

12. ESTRADA, M. A. R., & KOUTRONAS, E. Artificial Intelligence (AI) in Developing and Harnessing Policy Modeling Research.

13. OMAROVA, A., KUSSAINOVA, L., MALAKHOV, D., MABIYEV, Y., & KENZHEBEKOV, R. (2025). Digital Transformation and Corruption Risks: An Applied Economic Analysis of Kazakhstan’s Banking Sector. Journal of Applied Economic Sciences, 20(3).

14. Sakthivel, S., Kumar, T. R. S., Paramasivam, P., BS, A., Sholapurapu, P. K., & Kumar, S. (2025, February). Predictive Modeling in Economics: The Role of AI and Deep Learning. In 2025 International Conference on Technology Enabled Economic Changes (InTech) (pp. 1059-1065). IEEE.

15. Singh, A., Kaur, S., Kumar, S., & Kumari, N. (2025, November). A Hybrid AI DSGE Modeling Framework for Enhanced Macroeconomics Forecasting and Policy Simulation. In 2025 International Conference on Innovations and Emerging Technologies In AI & Communication Systems (IETACS) (pp. 758-763). IEEE.

O‘RTA OSIYODAGI IQTISODIY QARASHLAR EVOLUTSIYASI VA IQTISODIY MAKTABLARNING SHAKLLANISHI

Abdunazarov Oybek Abdumutalibovich
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti i.f.b.f.d., PhD
e-mail: oabdunazarov@g.mail.com

Bugungi kunda O‘zbekiston va boshqa Markaziy Osiyo davlatlarida bozor iqtisodiyotiga o‘tish jarayoni, iqtisodiy islohotlar va institutsional o‘zgarishlar amalga oshirilmoqda. Mazkur jarayonlarni samarali tashkil etishda milliy iqtisodiy tafakkur an’analariva tarixiy tajribani o‘rganish alohida ahamiyatga ega. Chunki iqtisodiy siyosatning muvaffaqiyati ko‘p jihatdan hududning tarixiy-iqtisodiy xususiyatlari va ijtimoiy qadriyatlarini inobatga olishga bog‘liq.

O‘rta Osiyo hududida iqtisodiy qarashlar qadim zamonlardan boshlab shakllanib, tarixiy taraqqiyot jarayonida izchil rivojlanib kelgan. Tadqiqotchilar fikricha, mintaqada dehqonchilik, hunarmandchilik va savdo-sotiqning erta rivojlanishi iqtisodiy tafakkurning paydo bo‘lishiga zamin

yaratgan. Qadimgi manbalardan biri Avestoda mehnat, yerga egalik va boylik yaratish masalalari muhim ijtimoiy qadriyat sifatida talqin etiladi.

IX–XII asrlarda ilm-fan ravnaq topishi bilan iqtisodiy fikrlar ham nazariy jihatdan boyigan. Xususan, Abu Nasr al-Farobiyjamiyat va davlat boshqaruvida iqtisodiy muvozanat muhimligini ta’kidlagan bo‘lsa, Abu Rayhon Beruniyxo‘jalik yuritish va savdo munosabatlarini ilmiy kuzatish asosida tahlil qilgan. Keyingi davrlarda iqtisodiy siyosat amaliy boshqaruv tajribasi bilan boyigan, XX asrda esa markazlashgan reja tizimi ustuvor bo‘ldi.

Mustaqillik yillarida bozor iqtisodiyotiga o‘tish jarayoni yangi iqtisodiy yondashuv va maktablarning shakllanishiga olib keldi. Shu bois O‘rta Osiyoda iqtisodiy qarashlar evolutsiyasini o‘rganish mintaqa iqtisodiy tafakkurining tarixiy bosqichlarini anglashda muhim ilmiy ahamiyatga ega.

O‘rta Osiyo hududi qadimdan dehqonchilik, chorvachilik va hunarmandchilik bilan mashhur bo‘lgan. Shu sababli, iqtisodiy hayot har doim jamiyatning asosiy tarkibiy qismi bo‘lgan. Qadimgi manbalarda, masalan, Avestoda mehnat, mulk va boylikni adolatli taqsimlash masalalari axloqiy qadriyatlar bilan bog‘langan. Bu esa shuni ko‘rsatadiki, O‘rta Osiyo xalqining iqtisodiy tafakkuri qadimgi davrlardan jamiyat farovonligini e’tiborga olgan. Fikrimizcha, bu davrda iqtisodiy qarashlar shunchaki amaliy ehtiyoj bilan emas, balki ijtimoiy adolat va axloqiy me’yorlar bilan shakllangan. Amir Temurdavrida iqtisodiy siyosat markazlashgan boshqaruv bilan birga rivojlangan. Savdo yo‘llari himoyalangan, shaharsozlik va hunarmandchilik rivojlangan, soliq tizimi tartibga solingan. Bu amaliy tajribalar O‘rta Osiyoda iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashga xizmat qilgan. Menimcha, Temuriylar davri siyosati shuni ko‘rsatadiki, iqtisodiy qarashlar faqat nazariya emas, balki amaliy boshqaruv va strategik rejalashtirish bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan. Rossiya imperiyasi davrida O‘rta Osiyo iqtisodiyoti xomashyo yetkazib beruvchi hududga aylantirildi. Mahalliy ishlab chiqarish va savdo cheklangan edi. Shu davrda jadidlar harakati iqtisodiy modernizatsiya va tadbirkorlikni targ‘ib qilgan.

Shuni alohida ta`kidlash joizki, bu davr iqtisodiy tafakkur uchun o‘zgarishlar davri bo‘lib, u iqtisodiy bilim va innovatsiyalarni joriy qilish zaruratini oshirdi. Bu esa mintaqada iqtisodiy tafakkurning yangi bosqichga ko‘tarilishiga yordam bergan. Sovet davrida markazlashgan reja iqtisodiyoti hukmron bo‘ldi. Karl Marxva Vladimir Leninta’limotlari asosida xususiy mulk bekor qilindi, ishlab chiqarish vositalari davlat tasarrufiga o‘tdi. Besh yillik rejalashtirish tizimi iqtisodiy boshqaruvning asosiy vositasi bo‘ldi. Sovet tizimi O‘rta Osiyo iqtisodiy tafakkurini markazlashgan boshqaruvva nazariya bilan mustahkamladi, lekin bu ham ijodiy va mustaqil iqtisodiy fikrlash imkoniyatlarini chekladi. 1991 yildan so‘ng O‘zbekiston bozor iqtisodiyotiga o‘tish jarayonini boshladi. Xususiy mulk va tadbirkorlik rivojlantirildi, bozor mexanizmlari va investitsiyalar jalb qilindi. Shu bilan birga, institutsional islohotlar orqali iqtisodiy barqarorlik ta’minlandi.

Zamonaviy iqtisodiy qarashlar nafaqat milliy rivojlanish, balki global iqtisodiy maktablar bilan uyg‘unlashish orqali yanada boyidi. Bu esa O‘rta Osiyoda iqtisodiy tafakkur tarixiy evolyutsiyasi va zamonaviy iqtisodiy

maktablarning shakllanishi bilan uzviy bog‘liqligini ko‘rsatadi.

O‘rta Osiyodagi iqtisodiy qarashlar qadimgi davrdan boshlab uzluksiz rivojlanib kelgan. Qadimgi davrda iqtisodiy tafakkur axloqiy qadriyatlar va mehnatni qadrlashga asoslangan bo‘lsa, IX–XII asrlarda ilm-fan va falsafa bilan uyg‘unlashgan. Temuriylar davrida iqtisodiy siyosat amaliy boshqaruv bilan boyigan, XIX–XX asrlarda esa modernizatsiya va tadbirkorlik rivojiga e’tibor qaratilgan.

Sovet davrida markazlashgan reja iqtisodiyoti ustuvor bo‘lgan bo‘lsa, mustaqillik davrida bozor iqtisodiyoti va xususiy mulk rivojlanishi orqali iqtisodiy tafakkur yangi bosqichga ko‘tarildi. Shu bilan O‘rta Osiyo iqtisodiy qarashlari tarixiy tajriba va zamonaviy yondashuvlar uyg‘unligi asosida shakllangan va bugungi kunda milliy iqtisodiy siyosatni rivojlantirish uchun muhimdir.

Xulosa qilib aytganda, O‘rta Osiyodagi iqtisodiy qarashlar evolyutsiyasi va iqtisodiy maktablarning shakllanishi uzoq tarixiy jarayon mahsuli bo‘lib, u mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti bilan uzviy bog‘liqdir. Qadimgi davrlardan boshlab bu hududdashakllangan iqtisodiy fikrlar mehnat taqsimoti, savdo-sotiq, mulkchilik munosabatlari, adolatli taqsimot va davlatning iqtisodiy hayotdagi roli kabi masalalarni qamrab olgan. Umuman olganda, O‘rta Osiyodagi iqtisodiy qarashlar evolyutsiyasini chuqur o‘rganish bugungi kunda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlarni ilmiy asoslash, milliy iqtisodiy modelni shakllantirish hamda barqaror rivojlanishni ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois mazkur mavzu iqtisodiy fanlar doirasida dolzarb va istiqbolli tadqiqot yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

O‘RTA OSIYODAGI IQTISODIY QARASHLAR EVOLYUTSIYASI VA IQTISODIY MAKTABLARNING SHAKLLANISHI

Akbarova Sayyora Shuxratovna
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti dotsenti
Farxodov Mirzabek Shavkat o‘g ‘li
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu Tezisda biz iqtisodiyot tushunchasining shakllanish tarixi, iqtisodiy qarashlarning tadrijiy rivojlanishi hamda iqtisodiy maktablarning shakllanishini o‘rganib chiqilgan. Bundan tashqari, O‘rta Osiyo hududida yashab ijod qilgan allomalar, ulamolar va davlat arboblarining iqtisodiyot faniga qo‘shgan hissalari haqida o‘rganilgan va tahlil qilingan. Shu bilan birga iqtisodiy qarashlar O‘rta Osiyoda qanday o‘zgarishlarga olib kelganligi haqida fikr yuritilgan.

Kalit so ‘zlar: Iqtisodiyot, liberalizm, iqtisodiy maktablar, klassik siyosiy iqtisod, merkantilizm, erkin bozor, raqobat, talab va taklif qununlari, Avesto, Zardushtiylik, yozuv.

Arablar ko‘p fanlarga o‘zlarining muhim ulushlarini qo‘shganliklari hozirda o‘z tasdig‘ini topmoqda. Arab-islom yozuvchilarining iqtisodiy qarashlari bugungi kundagi iqtisodiyotdan tubdan farq qiladigan doirada yozilgan. Zamonaviy iqtisodiyotda iqtisodiy faoliyat inson hayotidan ajratilgan, mazkur holat yigirma birinchi asrda iqtisodiy faoliyat o‘ta muhim hisoblangan mamlakatlarning

iqtisodiyotini tahlil qilishda asosga ega bo‘lishi mumkin. Lekin arab-islom mutafakkirlari inson faoliyatining barcha jihatlarini hisobga olganlar, xususan, iqtisodiy faoliyatning oqibatlarini chuqur o‘rganganlar. Hozirgidek alohida rasman iqtisodiy tahlil bo‘lmagan bo‘lsada, o‘rta asr islom olimlari iqtisodiy masalalarni o‘zlarining diniy qarashlarini kengroq yoritgan holda o‘rganganlar. Ammo kishilik jamiyatining dastlabki davrlaridan boshlab xo‘jalik yuritish to‘g‘risida u yoki bu ko‘rinishdagi iqtisodiy fikrlar amal qilib kelgan. Afsuski, o‘sha paytdagi iqtisodiy fikrlar to‘g‘risidagi ma’lumotlar bizning davrimizgacha yetib kelmagan. Buning asosiy sabablaridan biri bu o‘sha davrda yozuvning shakllanishi bilan bog‘liq bo‘lib, O‘rta Osiyoda ilk yozuv mill. avv. IV ming yilliklarda, o‘sha davrning madaniyat o‘chog‘i hisoblangan Mesopotamiyada ijod qilingan. Qadimgi Markaziy Osiyo xalqlari miloddan ancha ilgari rivoj topganligini Zardushtiylik dinining muqaddas kitobi hisoblangan “Avesto” ham isbotlaydi. Olingan ma’lumotlarda “Avesto” kitobining muallifi Zardusht bo‘lganligi qayd etilgan. U Markaziy Osiyo hududida faoliyat ko‘rsatgan ilohiyotchi, faylasuf, shoir va tabiatshunos olim bo‘lgan.

«Avesto» shakllanishi davrida kishilik jamiyati yanada rivojlana bordi. Ko‘chmanchilikka asoslangan Markaziy Osiyoda eski turmush tarzi o‘rnini o‘troq yashash egallay boshladi va dehqonchilik, chorvachilik, hunarmandchilik borgan sari taraqqiy etdi. Yangi-yangi shaharlar, obod qishloqlarning paydo bo‘lishi o‘troq yashash turmush tarzining afzalliklarini ko‘rsata bordi.

O‘rta asr davriga kelib iqtisodiy hodisa va jarayonlarni ancha to‘g‘ri aks ettirgan iqtisodiy g‘oya va nazariyalar shakllandi va rivojlandi. Ular o‘sha davr ijtimoiy, iqtisodiy rivojlanishidan kelib chiqqan holda o‘ziga xos xususiyat kasb etadi. Bunday xususiyatlardan biri eng avvalo, iqtisodiy g‘oya va nazariyalarda diniy qarashlarning ustunligidir. O‘sha davrda xo‘jalik hayotidagi diniy-axloqiy me’yorlar, ularning bozor iqtisodiy munosabatlari va ijtimoiy tizimda demokratik tamoyillarning o‘rnatilishiga to‘sqinlik qilishi yangi iqtisodiy g‘oya, qarashlarning din “pardasiga o‘rab” berilishiga sabab bo‘lgan.

O‘rta Osiyo Yevropani Osiyo bilan bog‘lovchi yirik moddiy, madaniy va savdo markaziga aylandi. Bu jarayonlar bir-biridan minglab chaqirim uzoqlikdagi davlatlar, xalqlar o‘rtasidagi iqtisodiy munosabatlarni shakllantirdi. O‘rta asrda ilg‘or iqtisodiy fikrlarni ilgari surgan buyuk mutafakkirlardan biri, Aristotelning izdoshi, uning asarlarini tahlil qilgan “ikkinchi muallim” nomi bilan tanilgan Abu Nasr Farobiy hisoblanadi.Farobiy bugungi kunda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan moddiy ehtiyojlar to‘g‘risida ta’limot yaratdi. Uning fikricha odamlaming ehtiyoji jamiyat shakllanishining asosiy sababidir. Olim “Tabiatan har bir odam shunday yaralganki, u yashashi va kamol topishi uchun ko‘p narsalarga ehtiyoj sezadi. Ularni u bir o‘zi topa olmaydi va ularga erishish uchun kishilar jamoasiga muhtoj bo‘ladi, ularning har biri u ehtiyoj sezayotgan narsalardan biron-birini beradi. Bunda har bir odam boshqalarga nisbatan xuddi shunday holatda bo‘ladi”- degan qarashni ilgari suradi.

Atoqli davlat arbobi, ilk turkiy dostonnavis Yusuf Xos Hojibni biz adabiyot sohasida juda yaxshi tanisakda, u kishi adabiyotdan tashqari iqtisodiyot sohasi bo‘yicha ham diqqatga sazovor ishlarni amalga oshirgan. Donishmand fikricha, ezgu orzularga faqat toat-ibodat bilangina yetishib bo‘lmaydi. Buning uchun talay ezgu

ishlar qilish, foydali faoliyat ko‘rsatish kerak, degan fikrni ilgari suradi. Borliq haqidagi bilimlarga to‘qnashib, odam bilishi mumkin bo‘lmagan narsa, bilim bilan yechilmaydigan jumboq yo‘q, bilim tufayli osmon sari ham yo‘l ochiladi, deydi. Bilish uchun esa tinmasdan o‘rganish lozim, deb uqtiradi.

Taniqli iqtisodchi Adam Smitning iqtisodiy ta’limotiga ko‘ra, mamlakatni iqtisodiy tanglikdan chiqarish uchun 3 narsa:

1. Tinchlik-osoyishtalik.
2. Me’yordagi soliqlar.
3. Iqtisodiy erkin faoliyat yuritish imkoni talab etiladi.

Aynan shu g‘oya aslida bizning mutafakkir bobomiz tomonidan yetti asr avval bayon etilgan.

Iqtisodiy maktablarning eng birinchilaridan biri bu merkantilizm hioblanadi. Ushbu maktabning asosiy ilgari surgan qarashlari - jamiyatning boyligi puldan, oltindan iborat bo‘lib, u savdoda, “asosan tashqi savdoda paydo bo‘ladi va ko‘payadi”, deb tushuntiradi. Bu maktabning eng mashhur namoyondasiga to‘xtaladigan bo‘lsak, fransuz yozuvchisi, iqtisodchi olim Antuan de Monkreten bo‘lib, u 1615-yilda yozilgan “siyosiy iqtisod haqida” nomli mashhur risolasi tufayli jahon iqtisodiyoti nomli fan shakllanangan.

Endi hozirgi davr mobaynida ham u yoki bu ko‘rinishda yashab kelayotgan eng taniqli klassik siyosiy maktabi haqida gapirsak, bu mahtabning asosiy g‘oyasi merkantilistlarnikidan tubdan farq qilgan bo‘lib, boylik faqat savdo – sotiqda emas qishloq xo‘jaligida ham, balki sanoat, transport, qurilish va boshqa sohalarda ham yaratiladi degan ta’limotni olib borgan. Uning klassik, deb atalishining asosiy sababi eng avvalo, uning ko‘plab nazariy va metodologik qoidalari chinakam ilmiy bo‘lib, ular zamonaviy iqtisodiy nazariya asosini tashkil etishidir.XVI asrning o‘rtalarida boshlangan manufaktura davri XVII asrga kelib sanoatning ayrim tarmoqlarining rivojlanishiga olib keldi. Eng mashhur iqtisodchilar qatoriga Adam Smitni kiritish mumkin, uning “Millatlar boyligi” (The wealth of Nations) asari iqtisodiyot fanining asosiy nazariyalarini bayon qilgan.[1].

Yana bir zamonaviy bo‘lgan maktab neoliberalizm maktabi XX asrning 30-yillarida tashkil topgan hamda bu maktab o‘z ta’limotlarida asosan davlatning iqtisodiyotga aralashuvini eng kam darajaga keltirishga, xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishga qaratish lozimligini uqtiradi. Liberalizmning asosiy belgilari erkin raqobat davridagi tovarli iqtisodiyotning o‘ziga xosligini aks ettirgan. Liberalizm iqtisodiy siyosat sifatida, erkin tadbirkorlik tizimini xo‘jalikni tashkil etishning ancha qulay shakli, deb qaralgan. Erkin bozor mexanizmi iqtisodiy resurslarni optimal taqsimlash va foydalanishni ta’minlaydigan yagona tartiblovchi mexanizm hisoblangan, davlat esa ba’zi bir ijtimoiy munosabatlarni tartibga solib turuvchi kuch sifatida amal qilgan. Ushbu konsepsiya klassik iqtisodiy maktab vakillari tomonidan ilgari surilgan bo ‘lib, unda talab va taklif qonuni, erkin raqobat va narx mexanizmi iqtisodiy muvozanatni ta’minlovchi asosiy omil sifatida qaraladi.[2]

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Nozima A., Shahrizoda Z. IQTISODIY G ‘OYALARNING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISH BOSQICHLARI //SCHOLAR. – 2025. – T. 3. – №. 9. – C. 55-63.

2. Murodjon Do‘smurot o‘g U. et al. IQTISODIY LIBERALIZM: IQTISODIY RIVOJLANISHDA SIYOSATNING O ‘RNI, DAVLATNING ROLI, MUAMMOLARI VA MAZMUNI //YANGI O ‘ZBEKISTON, YANGI TADQIQOTLAR JURNALI. – 2025. – Т. 3. – №. 8. – С. 909-916.

3. Akbarova S. Bo‘lajak Mutaxassislarda Kommunikativ Kompetensiyalarini Rivojlantirishning Pedagogik Asoslari //Advanced Economics and Pedagogical Technologies. – Т. 2. – №. 2. – С. 69-74.

4. Sh.X.Tashmatov; Iqtisodiy ta’limotlar tarixi: Darslik. – Toshkent: “Innovatsion rivojlanish nashriyot – manbaa uyi”, 2021

СИСТЕМА ЭКОНОМИЧЕСКОГО УПРАВЛЕНИЯ В ЭПОХУ ТЕМУРИДОВ

Ё.Хайдарова, преподовательница Ташкентского государственного экономического университета, e-mail: y.xaydarova8@gmail.com

М.Нажметдинов, студент Ташкентского государственного экономического университета, e-mail: mirfayznajmetdinov@gmail.com

Аннотация. В данной статье анализируется система экономического управления государства Тимуридов, сформировавшаяся в XIV–XV веках на территории Мавераннахра и прилегающих регионов. На основе исторических источников освещаются вопросы государственных финансов, налоговой политики, торговых связей, сельского хозяйства, ремесленничества и развития инфраструктуры. Изучаются механизмы обеспечения централизованного управления и экономической стабильности в период правления Амир Темур. В результате исследования обосновано, что система экономического управления в эпоху Тимуридов отличалась последовательностью, упорядоченностью и стратегической направленностью.

Ключевые слова: эпоха Тимуридов, экономическое управление, налоговая система, торговая политика, государственные финансы, ремесленничество, Великий шелковый путь.

Эволюция экономических взглядов в Средней Азии представляет собой непрерывный исторический процесс, охватывающий этапы от древних торгово-культурных связей до исламской философской мысли, централизованного государственного управления, национального модернизационного движения и современной рыночной экономики. Каждый исторический период формировал собственные экономические школы и концепции.

В древней Средней Азии экономическая жизнь основывалась преимущественно на сельском хозяйстве, орошаемом земледелии и ремесленничестве. Значительное влияние на развитие региональной экономики оказали торговые связи, осуществлявшиеся по Великий шёлковый путь.

В этот период экономические представления формировались преимущественно на основе практического опыта; постепенно развивались такие понятия, как собственность, обмен и разделение труда.

В XIV–XV веках с созданием централизованного государства в

Мавераннахре и прилегающих территориях последовательно сформировалась система экономического управления. Государство Тимуридов, основанное Амир Темур, стало важной школой не только военно-политического, но и экономического, торгового и финансового управления. Основной целью экономической политики того времени было укрепление государственной мощи, развитие торговли и обеспечение благосостояния населения.

Государственное управление в эпоху Тимуридов осуществлялось на основе строгой централизации. Территория делилась на области, управляемые наместниками, однако финансовая и налоговая политика находилась под контролем центральной власти.

В произведении Тузуки Темури особое место занимают принципы порядка, справедливости и финансового равновесия как основы государственного управления. Подчеркивается необходимость соблюдения меры и справедливости при установлении и сборе налогов. Государственные доходы должны быть регулярными, однако запрещалось возлагать на население чрезмерное налоговое бремя.

Отмечается, что применение насилия или чрезмерного давления при сборе налогов противоречит интересам государства, поскольку это снижает производственную активность земледельцев и ремесленников, а следовательно, и государственные доходы. Поэтому важным принципом экономического управления являлась поддержка производителей и их экономическое стимулирование.

Данный подход близок к современной концепции «оптимальной налоговой нагрузки», предполагающей обеспечение стабильных государственных доходов при сохранении экономической активности. Политика установления налогов на основе определённых норм способствовала укреплению экономической стабильности.

Система экономического управления в эпоху Тимуридов формировалась в тесной взаимосвязи с военной политикой. Амир Темур подчеркивал, что сильная централизованная армия является важнейшим фактором стабильности государства. Военная мощь обеспечивала безопасность торговых путей, внутренний порядок и защиту от внешних угроз, создавая благоприятную среду для экономической деятельности.

В то же время прочная экономическая база обеспечивала финансовую поддержку военной системы. За счёт налогов, таможенных поступлений и доходов от сельского хозяйства государство имело возможность содержать армию, производить вооружение и финансировать военные походы.

Таким образом, в эпоху Тимуридов сформировалась взаимосвязанная система «экономическая мощь – военная мощь – политическая стабильность», обеспечивавшая стратегический баланс и долгосрочную устойчивость государства.

Налоговая система была чётко регламентирована. Основные виды налогов включали:

- харадж — земельный налог;
- закят — обязательный религиозный платеж;

• бож и тамга — торгово-таможенные сборы.

Налоги взимались на основе установленных норм, без чрезмерного давления, что способствовало сохранению производственной и торговой активности.

Государственные финансы направлялись преимущественно на:

• военные расходы;
• строительство инфраструктуры;
• содержание дворца и системы управления.

В эпоху Тимуридов особое внимание уделялось международной торговле. Обеспечивалась безопасность Великого шелкового пути, охранялись торговые караваны.

Такие города, как Самарканд, Бухара и Герат, стали крупными торговыми центрами. Развитие торговли укрепляло государственный бюджет и расширяло экономические связи.

Ремесленничество достигло высокого уровня развития: широко были распространены ювелирное дело, ткачество, гончарство и металлургия. Города формировались как экономические центры, строились рынки, караван-сараи и мастерские, что способствовало расширению внутреннего рынка и развитию денежного обращения.

Основной отраслью экономики оставалось сельское хозяйство, при этом большое внимание уделялось ирригационным системам. Земли распределялись между государством, военными и местной знатью; землевладельцы поддерживали экономические связи с государством посредством уплаты налогов. Ремонт ирригационных сооружений и строительство новых каналов способствовали экономической стабильности.

Система экономического управления в эпоху Тимуридов отличалась следующими особенностями:

• централизованный контроль;
• справедливая налоговая политика;
• поддержка торговли и предпринимательства;
• развитие инфраструктуры;
• баланс между военной мощью и экономической стабильностью.

В целом система экономического управления Тимуридов была сформирована на основе централизованной и последовательной политики. Упорядоченность налоговой системы, развитие торговых путей, рост ремесленничества и сельского хозяйства способствовали укреплению экономики государства.

Опыт Тимуридов занимает важное место в истории экономической мысли Средней Азии, демонстрируя возможность создания устойчивой экономической системы на основе гармоничного сочетания государственного управления и экономической политики. Поэтому экономический опыт эпохи Тимуридов и сегодня остаётся значимым научным источником для историко-экономических исследований.

Список литературы

1. Амир Темур. Темур тузуклари. — Ташкент: Ғафур Ғулом номидаги

нашриёт, 1991.

2. Бартольд Василий Владимирович. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. — М.: Наука, 1963.

3. Абу Талиб Ходжа Самарканди. История Тимуридов. — Ташкент, 2000.

4. Босворт Клиффорд Эдмунд. The New Islamic Dynasties. — Edinburgh University Press, 1996.

5. ЮНЕСКО. The Silk Roads: Roads of Dialogue. — Paris, 2010.

CONTEMPORARY ECONOMIC VIEWS AND THEIR INTERPRETATION IN THE CONTEXT OF DIGITAL TRANSFORMATION

S.Topildiyev, professor of Tashkent State University of Economics, e-mail:s.topildiyev@gmail.com

R.Latipov, Tashkent State University of Economics, Tashkent, Uzbekistan e-mail: rashid.latipov@icloud.com

Abstract: This paper examines contemporary economic concepts and theories in the context of global digital transformation. The key directions of modern economic thought are analysed, including behavioural economics, institutional theory, platform economics, and the concept of sustainable development. The relevance of these concepts for shaping effective economic policy under current conditions is demonstrated.

Keywords: contemporary economic theory, digital transformation, behavioural economics, sustainable development, platform economy.

In the 21st century, economic science is undergoing significant changes driven by globalisation, digital technologies, and new challenges — climate change, pandemics, and geopolitical instability. Contemporary economic views represent a synthesis of classical theories and fundamentally new concepts that reflect the reality of post-industrial society. None of the traditional paradigms — neoclassical theory, Keynesianism, or monetarism — is any longer capable of independently explaining the transformative processes occurring under the Fourth Industrial Revolution.

One of the most influential directions of contemporary economic thought is behavioural economics. In the digital age, behavioural factors acquire particular significance: platform algorithms deliberately exploit consumers' cognitive biases, shaping their preferences and purchasing decisions. As researchers note, digital technologies — personalised advertising, recommendation systems, and social networks — make consumer decision-making more complex and dynamic, amplifying the influence of irrational factors [1]. The concept of nudge theory has found wide application in public policy: governments actively employ behavioural instruments in taxation, healthcare, and pension systems.

A fundamental contribution to the understanding of economic development comes from new institutionalism. According to this concept, the quality of formal and informal institutions — the legal system, property rights, and contract law — determines a country's competitiveness. For Uzbekistan, which is implementing large-scale reforms under the 'New Uzbekistan 2030' strategy, institutional theory holds particular practical relevance: strengthening property rights protection,

reducing administrative barriers, and combating corruption create the foundations for sustainable growth.

Digital transformation has given rise to a fundamentally new phenomenon — platform economics. Research shows that digital transformation reshapes business models through network effects and the sharing economy, requiring a revision of traditional approaches to competition policy and antitrust regulation [2]. Companies such as Amazon, Alibaba, and Uber demonstrate a value-creation model based on intermediation between user groups, which cannot be explained within the framework of classical market theories.

The most important vector of contemporary economic thought has become sustainable development economics. The ESG (Environmental, Social, Governance) concept and the 'green economy' reframe traditional growth indicators to include environmental and social factors. Studies on digitalisation and economic growth show that incorporating data-driven elements into neoclassical general equilibrium models allows developing countries to achieve higher growth rates, provided they choose the right economic trajectory [3]. For Uzbekistan, this implies the need to integrate digital and green dimensions into its national development strategy.

The rapid advancement of artificial intelligence poses new challenges for economic theory. Automation is reshaping labour market structures, the concentration of data generates risks of monopolisation, and machine learning opens new opportunities for economic analysis and forecasting. A systematic review of the digital transformation literature identifies several key research directions: technology-driven changes in business models, the environmental and institutional consequences of digitalisation, and the transformation of labour markets [4].

In conclusion, contemporary economic views are characterised by multi-paradigmatic diversity and a drive to integrate various approaches — from behavioural and institutional to digital and ecological. The synthesis of these concepts forms a new analytical basis for designing economic policy in the face of global challenges. For developing economies, including Uzbekistan, a critical understanding and adaptation of modern economic theories is an essential prerequisite for sustainable and inclusive growth.

References:

1. Wei X., Liu J., Yang H. The Impact of Behavioral Economics on Consumer Decision-Making in the Digital Era // Advances in Management and Intelligent Technologies. — 2025. — Vol. 1, No. 3. DOI: 10.ojs.apspublisher.com/index.php/amit/article/view/391

2. Kraus S., Jones P., Kailer N., Weinmann A., Chaparro-Banegas N., Roig-Tierno N. Digital Transformation: An Overview of the Current State of the Art of Research // SAGE Open. — 2021. — Vol. 11, No. 3. DOI: 10.1177/21582440211047576

3. Popiel P. Emerging platform governance: antitrust reform and non-competitive harms in digital platform markets // Information, Communication & Society. — 2023. — Vol. 27, No. 1. — P. 92–108. DOI: 10.1080/1369118X.2023.2174791

4. Zhu J.J., Zhang R., Kanhalikham K., Liu Z., Shen X. Green economy studies

amongst the global climate change challenge between 2016 and 2022: a bibliometric review // Frontiers in Ecology and Evolution. — 2023. — Vol. 11. DOI: 10.3389/fevo.2023.1168437

5. Weng Z., Hu Z. Digitalization and Economic Growth in the New Classical and New Structural Economics Perspectives // Digital Economy and Sustainable Development. — 2023. — Vol. 1, No. 7. DOI: 10.1007/s44265-023-00007-0

IDEAS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE, GREEN AND DIGITAL ECONOMY

Y.Xaydarova, teacher of Tashkent State University of Economics, Tashkent, Uzbekistan, e-mail: y.xaydarova8@gmail.com

F.Turdiyeva, student of Tashkent State University of Economics, Tashkent, Uzbekistan, e-mail: feruzaturdieva78@gmail.com

The rapid advancement of digital technologies has significantly reshaped modern economic systems and governance models. In recent years, the integration of artificial intelligence (AI) into economic and environmental management has emerged as a crucial factor in promoting sustainable development. The concept of the green and digital economy reflects the growing need to combine technological innovation with environmental responsibility. Artificial intelligence plays an essential role in this transformation by enabling the analysis of large volumes of data, optimizing resource management, and supporting evidence-based policymaking.The green and digital economy is often described as a model of development that seeks to balance economic growth, technological progress, and environmental sustainability. In this context, artificial intelligence contributes to improving efficiency in production processes, reducing environmental impact, and strengthening the capacity of governments and organizations to address complex ecological challenges. Through advanced data analytics, machine learning algorithms, and automated monitoring systems, AI allows decision-makers to better understand environmental trends and implement more effective sustainability strategies.

One of the most important contributions of artificial intelligence to the green economy lies in the field of energy management. Energy systems worldwide are undergoing a significant transformation due to the increasing integration of renewable energy sources such as solar and wind power. However, renewable energy systems often face challenges related to variability and unpredictability. Artificial intelligence helps address these challenges by enabling more accurate forecasting of energy demand and supply. Intelligent algorithms can optimize the operation of smart grids, balance electricity loads, and improve the overall efficiency of energy distribution networks. As a result, AI contributes to reducing greenhouse gas emissions and promoting a more sustainable energy infrastructure.

Another key area in which artificial intelligence supports the development of the green economy is smart agriculture. Agriculture remains one of the sectors most vulnerable to environmental changes and climate variability. AI-based technologies, including precision farming systems, satellite monitoring, and sensor networks,

allow farmers to analyze soil quality, weather conditions, and crop health in real time. These technologies make it possible to optimize irrigation systems, reduce excessive use of fertilizers and pesticides, and increase agricultural productivity while minimizing environmental damage. Consequently, artificial intelligence contributes to more sustainable food production and improved management of natural resources. Artificial intelligence also plays a significant role in supporting the transition toward a circular economy. Traditional economic models are largely based on linear production systems in which resources are extracted, used, and eventually discarded as waste. In contrast, the circular economy emphasizes resource efficiency, recycling, and the reuse of materials. AI technologies enable the analysis of consumption patterns, production processes, and supply chains, helping companies identify opportunities for reducing waste and improving resource utilization. Through predictive analytics and automated sorting technologies, artificial intelligence can enhance recycling systems and promote more efficient waste management practices.

Environmental monitoring represents another critical area where artificial intelligence demonstrates substantial potential. The growing availability of satellite imagery, remote sensing technologies, and environmental sensors generates enormous volumes of data that require advanced analytical tools for interpretation. Artificial intelligence algorithms can process these datasets rapidly and accurately, enabling the detection of environmental pollution, deforestation, and biodiversity loss. Moreover, AI-driven monitoring systems can support early warning mechanisms for natural disasters such as floods, wildfires, and droughts. By providing timely and reliable environmental information, artificial intelligence strengthens the ability of policymakers to design effective environmental protection strategies.

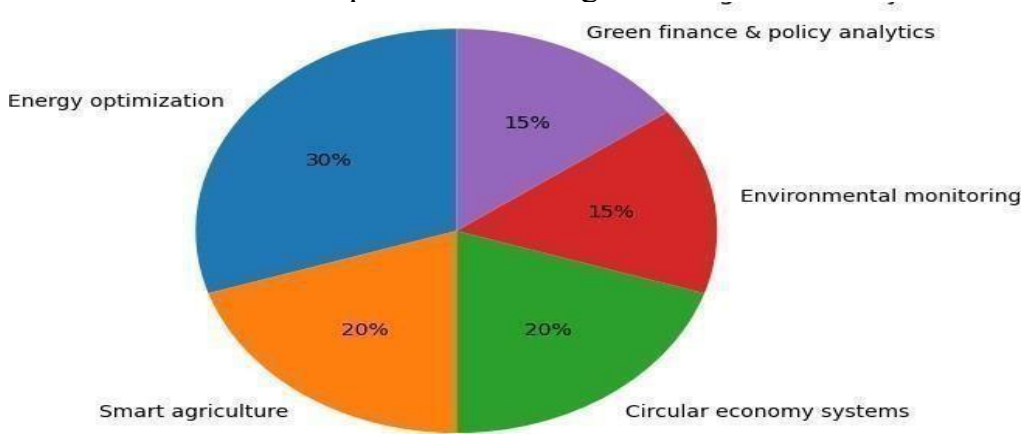

Figure1: Distribution of Key AI Applications in the Green and Digital Economy

To environmental monitoring and resource management, artificial intelligence is increasingly applied in the field of sustainable finance. Financial institutions are beginning to integrate AI-based analytical tools to evaluate environmental risks and assess the sustainability performance of investment projects. These technologies enable the analysis of environmental, social, and governance (ESG) indicators and support the development of responsible investment strategies. As a result, artificial

intelligence contributes to directing financial resources toward environmentally sustainable initiatives and green technological innovation. Despite its numerous advantages, the implementation of artificial intelligence in the green and digital economy also presents certain challenges. These include issues related to data privacy, technological inequality, and the environmental impact of digital infrastructures themselves. Large-scale data processing and cloud computing systems require significant energy resources, which raises questions about the sustainability of digital technologies. Therefore, it is essential to develop policies that ensure responsible and efficient use of AI technologies while minimizing their ecological footprint.

REFERENCES

1. Li, Z., Huang, Z., & Zhang, S. (2026). Regional Disparities in Artificial Intelligence Development and Green Economic Efficiency Performance Under Its Embedding: Empirical Evidence from China. Sustainability.

2. Seturidze, R., Chavleishvili, M., & Kikutadze, V. (2026). The efficacy of modern information technologies in the teaching and learning of green economy concepts within higher education institutions. Kybernetes, 55(3), 1345-1361.

3. Cornelia Dura, C., Appiah-Kubi, E., Niță, D., Drigă, I., Preda, A., & Cristian Dobre, A. (2026). Modelling the impact of green operations on SMEs' performance: the role of green transaction and artificial intelligence. Applied Economics, 58(7), 1344-1360.

4. Cheng, Z., Ding, Y., & Xiong, D. (2026). Digital Economy and Sustainable Development: Evidence From Across the Globe. Review of Development Economics.

5. Zulaikha, S., Dewi, I. R., & Kurniawati, M. (2026). Unveiling the intellectual landscape of artificial intelligence and consumer behavior. Discover Artificial Intelligence, 6(1), 2.

THE EVOLUTION OF ECONOMIC THOUGHT IN CENTRAL ASIA AND THE FORMATION OF ECONOMIC SCHOOLS

Naqibbekov Karimbek, Independent researcher of Tashkent State University of Economics, Tashkent, Uzbekistan

e-mail: karimbekn80@gmail.com

Abstract. The evolution of economic thought in Central Asia reflects the region's historical role in trade, culture, and intellectual development. The Silk Road connected Asia and Europe, facilitating the exchange of goods and ideas. Early scholars analyzed governance, trade, and social welfare, laying foundations for economic thinking. Over time, economic thought evolved under imperial rule, the Soviet system, and post-independence reforms. Today, Central Asian countries develop economic strategies based on market principles and modernization. Studying this evolution helps understand the intellectual basis of modern economic policies.

Key words: Central Asia, economic thought, Silk Road, economic history, economic schools.

Economic thought develops as societies organize production, distribution, and

the use of resources. Central Asia, due to its strategic location, became a bridge between East and West, fostering trade, culture, and knowledge exchange. The Silk Road connected Asia and Europe, promoting not only commerce but also the spread of ideas. Cities like Samarkand and Bukhara became centers of learning, where scholars discussed governance, social justice, and economic organization. Thinkers such as Abu Nasr al-Farabi, Abu Rayhan al-Biruni, and Ibn Sina contributed to ideas that influenced economic practices. Over time, these ideas evolved through imperial rule, the Soviet system, and post-independence reforms. Understanding this evolution helps explain the intellectual foundations of modern economic policies in Central Asia. This thesis examines the historical development of economic thought and the formation of economic schools in the regionEarly Period: Economic life was shaped by agriculture, handicrafts, and trade along the Silk Road. Markets required rules for fair trade and administration.

- Scholarly Contributions:
- Abu Nasr al-Farabi emphasized justice and cooperation in society.
- Abu Rayhan al-Biruni studied trade and social organization.
- Ibn Sina addressed governance, welfare, and ethical responsibility.

Formation of Economic Schools: Ideas evolved through political changes, including imperial periods and Soviet central planning. After independence, countries like Uzbekistan implemented reforms promoting market principles, modernization, and research, shaping modern economic schools.

Conclusion: Central Asia’s economic thought developed through trade, scholarship, and historical transformations. Early scholars’ ideas on justice, governance, and social welfare influenced later economic thinking. Modern reforms continue to build on this intellectual foundation, guiding economic policy and development in the region.

References

1. Samoylovskiy, A.L., & Samoylovskiy, A.L. (2024). Velikiy Shelkovyy put’ i yego vliyaniye na kul'turnyy obmen i ekonomicheskoye razvitiye v drevnikh tsivilizatsiyakh. *Nauka. Obshchestvo. Oborona*, 12(3(40)), 27–27.

2. Barizits, S. (2017). *Tsentral'naya Aziya i Shelkovyy put'*. Berlin: Springer.

3. Pomfret, R. (2019). *Ekonomiki Tsentral'noy Azii v XXI veke: prokladyvaya novyy Shelkovyy put'*.

4. Ramatov, J., Umarova, R., Mamayanova, G., & Jumaniyazova, N. (2024). Istoriya proiskhozhdeniya i razvitiya Velikogo Shelkovogo puti v Tsentral'noy Azii. *AIP Conference Proceedings*, 3045(1), 060006.

5. Zhilankozova, A. (2018). K initsiative sozdaniya ekonomicheskoy zony Shelkovogo puti: istoricheskaya perspektiva. *Voprosy predprinimatel'stva i ustoychivogo razvitiya*, 6(2), 548–557.

3-YO‘NALISH. HOZIRGI ZAMON IQTISODIY QARASHLARI VA ULARNING ZAMONAVIY TALQINLARI

ИҚТИСОДИЙ ҚАРАШЛАР ВА ЎЗБЕКИСТОНДА ИҚТИСОДИЙ ЎСИШ МУАММОЛАРИ

Нурислом Тўхлиев
Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси академиги,
Ўзбекистон халқаро ислом академияси профессори,
иқтисод фанлари доктори

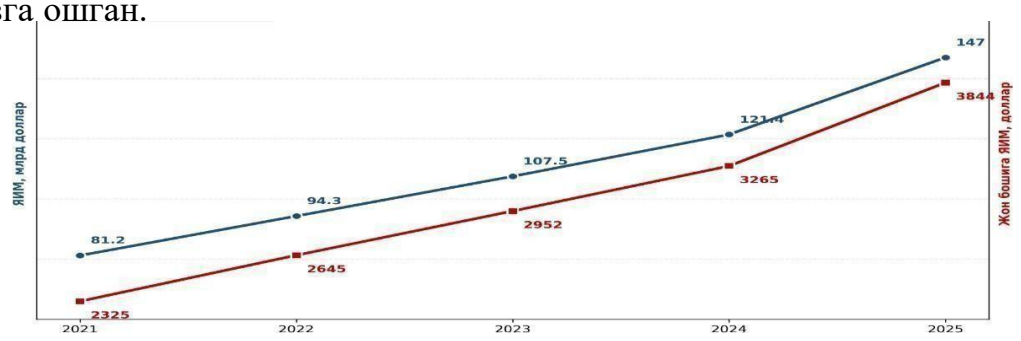
Иқтисодиёт инсон фаолиятининг энг тез ўсаётган соҳаларидан биридир. Аҳоли сонинг ўсиши ва улар турмуш даражасининг муттасил юксалиб бориши иқтисодиёт олдига бир қатор муаммоларни қўяди. Бу муаммоларга иқтисодий мактаблар, қарашларда жавоб топишга ҳаракат қилинган. Иқтисодий мактаблар (қарашлар) иқтисодий жараёнлар бойлик, даромад ва давлатнинг иқтисодий ролини тушунишга турли томондан ёндашиб келадилар.

Ўзбекистонда иқтисодий ўсишни таъминлашда деярли барча иқтисодий мактаблар таълимотларининг ўрни ва аҳамияти бор. Классик, неоклассик иқтисодиёт, кейсчилик, Австрия мактаби, эркин бозор, монетаризм, хулқ-атвор, марксча, институционал, ривожланиш, экологик иқтисодиёт, жамоатчилик танлови каби назарий мактабларнинг таъсирини эътироф этиш мумкин.

Ҳозирги пайтда неоклассика мактабининг нуфузи баланд бўлиб, у «иқтисодий мейнстрим» деган ном ҳам олди. Унинг асосида индивидуализм ва рационаллик ётади, ресурсларни тақсимлашда ва баҳолаш шаклида бозор механизми муҳим аҳамиятга эга, рақобатга иқтисодий ўсишда локомотив деб қаралади.

Иқтисодий ва назарий қарашлар жамият тараққиётининг турли босқичларида иқтисодий жараёнларнинг хусусияти, иқтисодиётни тартибга солиш йўллари, рационал қарорлар қабул қилиш, хулқ-атвор омиллари, институтлар, қонунлар ва ижтимоий меъёрлар, иқтисодий ўсишни рағбатлантириш муаммоларини ўртага қўядилар. Айниқса, иқтисодий ўсиш, камбағалликни қисқартириш ва ривожланаётган мамлакатлар учун иқтисодий-ижтимоий сиёсат ишлаб чиқишга қаратилган ривожланиш иқтисодиёти (Development economics) мамлакатимизда иқтисодий ўсишни таъминлашда муҳим аҳамият касб этади.

2021-2025 йилларда (долларда)ги ЯИМ 81 фоизга, жон бошига ЯИМ 65,3 фоизга ошган.

2023 йил 11 сентябрда “Ўзбекистон-2030” стратегияси қабул қилинган эди. Унга мувофиқ 2030 йилга бориб Ўзбекистонда ЯИМ ишлаб чиқариш ҳажмини икки баробарга ошириш, ёки 160 млрд долларга етказиш вазифаси қўйилган эди. Чунки 2022 йилда ЯИМ миқдори 80 млрд доллардан атрофида эди.

2030 йилда эришиш мумкин бўлган маррага 4 йил олдин — 2026 йилда эришмоқдамиз. 2024 йилда ЯИМ 115 млрд доллар бўлган бўлса, 2025 йилда 147 млрд долларни ташкил этди, яъни бир йилда ўсиш 32 млрд доллардан ошди. Бундай юқори суръатда ўсиш илгари кузатилмаган эди. Бунинг қатор сабаблари бор, албатта. Биринчидан, иқтисодий ўсиш мўлжалланган 6,5% дан юқори бўлди. Иккинчидан, яширин иқтисодиётнинг 10 млрд доллари легаллаштирилди, яъни ЯИМга киритилди. Учинчидан, ЯИМни ҳисоблаш методологиясигача бир қатор ўзгаришлар киритилди.

2024 йил ва аввалги даврлар учун ЯИМ Жаҳон банки тавсиясига кўра қайта ҳисобланди. Натижада, 2024 йил учун Ўзбекистон иқтисодий ҳолати қайта ҳисобланиб, 115 миллиарддан 121,4 миллиардга оширилди. Демак, бу ўсиш методологик ўзгаришлар ва ҳисоботларни аниқлаштириш билан боғлиқ ҳолда амалга оширилди.

Биринчидан, ЯИМга бюджетдан ташқари жамғармалар харажатлари ҳам киритиладиган бўлди. Илгари фақат давлат бюджети харажатлари киритилар эди. Иккинчидан, янги хизматлар ва солиқ органлари маълумотлари ҳам ҳисобга олинадиган бўлди. Учинчидан, ҳақиқий иқтисодий ўсиш режалаштирилганидан сезиларли юқори эканлиги аниқланди.

2026 йил 26 февралда «Мамлакат тараққиётининг 2030 йилгача мўлжалланган устувор йўналишлари доирасида ислоҳотларни изчил давом эттириш ва янги босқичга олиб чиқишнинг қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида» Президент фармони билан 2023–2025 йилларда эришилган кўрсаткичлар ва ўтказилган баҳолаш асосида янгидан ишлаб чиқилган, 2026–2030 йилларга мўлжалланган "Ўзбекистон – 2030" стратегияси тасдиқланди.

Хўш, келгуси беш йилда миллий иқтисодиётимиз ҳажмини 240 млрд. долларгага етказиш имкониятлари борми? Ҳа бор. Бунинг учун нима қилиш керак:

Бунинг учун Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев 2025 йил 26 декабрдаги Парламентга ва ўзбек халқига Мурожаатномасида таъкидлаганидек замонавий технологияларга ўтиш, кадрларни илм-фан ва инновацияларга асосланган замонавий касбларга тайёрлаш, саноатда электроника ва электротехника, биокимё ва полимерлар, фармацевтика, машинасозлик каби юқори қўшимча қиймат яратадиган соҳаларни ривожлантириш, IT, сунъий интеллект, финтех, консалтинг, транспорт-логистика каби катта даромад келтирадиган сервис соҳаларини кўпайтириш, қишлоқ хўжалигида биоинжинериядан фойдаланиш, илғор агротехника ва сув тежайдиган усулларга ўтиш, таълим ва тиббиёт сифатини янги босқичга олиб чиқиш, “яшил энергетика”, чиқиндисиз ишлаб чиқаришга ўтишдир. Булар эса янги иқтисодий моделларга ўтишни талаб қилади.

Бугун инновацион иқтисодиёт, яшил иқтисодиёт, креатив иқтисодиёт,

рақамли иқтисодиёт, циркуляр иқтисодиёт, шеринг иқтисодиёти каби янги ишлаб чиқариш моделлари янги ўсиш нуқталари бўлиб майдонга чиқмоқда. Улар анъанавий чизиқли иқтисодиётга зид эмас, балки альтернатив (муқобил) янги ўсиш омилларидир. Яширин, хуфёна иқтисодиёт бўйича ҳам талаблар ўзгарди. Эндиликда яширин иқтисодиёт “кузатилмайдиган иқтисодиёт” деб аталиб, у норасмий, яширин ва ноқонуний турларга ажратиладиган бўлди.

O‘ZBEKISTONNING EKSPORT SALOHIYaTINI OShIRIShNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

Jo‘rayev Toshbolta To‘xtaevich
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti professori
Mamatov Axmetjon Atajanovich
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti professori

Kirish

Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasida qishloq ho‘jaligi maxsulotlarining ekspo‘rt salohiyatini kengaytirish hamda uning tizimini yanada takomillashtirish mamlakatimizning ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilangan. “Dasturda qishloq ho‘jaligini ilmiy asosda intensiv rivojlantirish orqali dehqon va fermerlar daromadini kamida 2 baravar oshirish, qishloq ho‘jaligining yillik o‘sishini kamida 5 foizga yetkazish. Ekspo‘rtbop maxsulotlar yetishtirish hamda meva-sabzavotchilikni rivojlantirish, intensiv bog‘lar maydonini 3 baravar va issiqxonalarni 2 baravar ko‘paytirib, “Global savdo tizimida “o‘yin qoidalari” o‘zgarayotgan bir paytda biz bu yil eksportimizni 23 foizga oshirib, 33,4 milliard dollarga yetkazamiz” [1].

Adabiyotlar sharxi.

Qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini eksport tizimini takomillashtirish muammolari xorijlik olimlardan A.Alchiana, Ye.Bem-Baverka, Dj.Gelbreyta, M Djensen, M.Djonstona, R.Lukasa, A.Maslou, U.Meklinga, Dj.Millya, Dj.Xiksa, Y.Shumpetera, K. Errou i boshqalar tadqiqotlar olib borishgan.

Qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini eksport tizimini takomillashtirish muammolari bo‘yicha ilmiy-amaliy tadqiqotlar olib borgan rus olimlariga S.B. Avdashev, A.V. Ariskina, E.V. Afanasyeva, A.P. Balashova, N.F. Vernigor, S.A. Gribovskiy, M.P. Gritsenko, V.P. Zotova, A.I. Suchkova, V.P. Teplova, A.Ya. Trotskovskiy, V.A. Chertova va boshqalarni keltirish mumkin.

O‘zbekiston Respublikasida qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini eksport tizimini takomillashtirishning ilmiy-nazariy va amaliy jihatlarini Respublikamiz olimlaridan Salimov B.T., Yusupov A.S., Xushmatov N., Aliev Ya., Inomjonova F.A., Xushvaqtov X.S. Hasanov Sh.T., Sirojiddinov K.I., Siddiqov R., Murodov Ch., Isamiddinov M va boshqalarning mazkur sohaga dahldor ilmiy tadqiqot ishlarini ko‘rsatish mumkin.

Iqtisodchi olim J.Saksning fikricha “dunyodagi har qanday davlatning iqtisodiy muvaffaqiyati tashqi savdoda ko‘rinadi. Hozirgi kunga qadar hech bir mamlakat jahon iqtisodiy tizimidan ajralgan holda sog‘lom iqtisodiyotni hosil qila olgani yo‘q” [2].

Rus olimi A. Serkovning fikricha, “qishloq xo‘jalik mahsulotlari bozori ancha keng qamrovli tushunchadir. U oziq-ovqat bozori va moddiy-texnika resurslari, yer va kapital, mehnat va ilmiy-texnika mahsulotlari bozorini birlashtira oladi. Bu bozorlarning barchasi bir-biriga bog‘langan, ammo ularning har biri o‘ziga xos xususiyatlarga ega” [3].

Respublikamiz olimlaridan Ya.E. Aliev xulosalariga ko‘ra, qis’hloq xo‘jaligi mahsulotlari bozorida mahsulotni iste’molchilarga yetkazib beris’h tizimidagi muammolar tufayli yetis’htirilgan hosil nobudgarchiligi, mahsulotlar raqobatbardos’hligi pasayis’hi yuz bermokda[4].

Tadqiqot metodologiyasi.

Maqolada dialektik, tizimli, integral va sinergetik yondas’huvlar, iqtisodiy, mantiqiy, ilmiy abstraksiya, tahlil va sintez, induksiya va deduksiya, qiyoslas’h, umumlas’htiris’h, guruhlas’h va jadval usullaridan foydalaniladi

Asosiy taxlil va natijalar

Xalqaro iqtisodiy munosabatlarning an’anaviy va yeng keng rivojlangan ko‘rinis’hlaridan biri tas’hqi savdo hisoblanadi. Jahon iqtisodiyotida ro‘y berayotgan xalqaro iqtisodiy munosabatlar umumiy hajmining 75-80%i tas’hqi savdoning ulus’higa to‘g‘ri keladi. Jahon mamlakatlari uchun tas’hqi savdoning roli kattadir. Iqtisodchi olim J.Saksning fikricha “dunyodagi har qanday davlatning iqtisodiy muvaffaqiyati tas’hqi savdoda ko‘rinadi. Hozirgi kunga qadar hech bir mamlakat jahon iqtisodiy tizimidan ajralgan holda sog‘lom iqtisodiyotni hosil qila olgani yo‘q”[5]. Xalqaro savdoda xalqaro mehnat taqsimoti asosida paydo bo‘ladigan turli davlatlarni tovar is’hlab chiqaruvchilari o‘rtasidagi aloqalarning bir s’hakli bo‘lib, ular o‘rtasidagi o‘zaro iqtisodiy bog‘liqlikni namoyon qiladi[6].

Qis’hloq xo‘jaligi mahsulotlarini yeksport qilis’h muammolari “eksport salohiyati” tus’hunchasini asoslas’hni taqozo yetadi. Iqtisodiy fanda us’hbu tus’hunchani tadqiq yetis’h XX asrning 90-yillarida, ya’ni korxonalar tomonidan tas’hqi savdo faoliyati alohida, mustaqil sub’ektga aylangan davrdan bos’hlandi. Yeksport salohiyati deganda, birinchi navbatda, mahsulotlarning jahon bozoridagi raqobatbardos’hlik darajasi tus’huniladi. Uning kengaytirilgan ma’nosi bu mamlakatning mavjud yoki is’hlab chiqarilgan resurslar va mahsulotlarni yeksport qilis’h salohiyatini ifoda yetadi. M. Seyfullaev va V. Kapitsinning fikricha, “mamlakatning yeksport salohiyati - bu milliy iqtisodiyotning ilmiy-texnikaviy, texnologik, sanoat, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanis’hini ta’minlovchi resurs bazasi va iqtisodiy rivojlanis’hining umumiy holatidir”. M. Seyfullaevning xulosasiga ko‘ra: “Eksport salohiyati yeksport resurslaridan oqilona foydalanis’h jarayonida mavjud va bas’horat qilinayotgan bozor s’haroitida mahalliy va xorijiy xaridorlarning tovar va xizmatlarga bo‘lgan yehtiyojlarini s’hakllantiris’h va uni maksimal darajada qondira oladigan real imkoniyatlarga aytiladi”[7].

D.A. Fokina va G.Ya. Belyakov xulosalariga ko‘ra "... ichki va tas’hqi muhit ta’sirida mahsulot is’hlab chiqaris’h va uni tas’hqi bozorda sotis’h uchun ob’ektiv mavjud imkoniyatlar va resurslar yig‘indisi" deb tus’hunadi[8]. V.V. Rogovning so‘zlariga ko‘ra, milliy iqtisodiyotning yeksport salohiyati bu (tabiiy-iqlim s’haroitlari, tuproq, resurslar, qulay geografik, infratuzilma omillari) va ilm-fan va texnikaning yeng yangi yutuqlariga asoslangan yangi raqobatdos’h qiyosiy

ustunliklaridan samarali foydalanib, iqtisodiyot sohalari, tarmoqlari, korxonalari va kompaniyalari tomonidan jahon bozorida raqobatbardos’h mahsulotlar is’hlab chiqaris’h qobiliyatini imkoniyatlarini ifoda yetadi[9]. Professor N.V. Klimova qis’hloq xo‘jaligi mahsulotlarining yeksport salohiyatini milliy iqtisodiyotning xalqaro bozorda raqobatbardos’h bo‘lgan mahsulotlar is’hlab chiqaris’h va ularni yetarli miqdorda va belgilangan jahon narxlarida yeksport qilis’h qobiliyati deb baholaydi[10]. L.A. Lobanova “...eksport salohiyatining rivojlanis’h darajasi butun agrosanoat majmuasi faoliyati samaradorligiga bevosita bog‘liq”, deb hisoblaydi[11].

Yeksport salohiyati uchta komponentdan kelib chiqib ko‘rib chiqilis’hi kerak:

1) qis’hloq xo‘jaligi tarmog‘idagi yalpi resurslar xajmi;

2) sanoatning jahon bozorida talab qilinadigan mahsulotlarni is’hlab chiqaris’h qobiliyati;

3) yeris’hilgan iqtisodiy va ijtimoiy-siyosiy rivojlanis’h darajasini, tas’hqi savdo infratuzilmasining rivojlanis’h darajasini va yeksportni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlas’h tizimini hisobga olgan holda is’hlab chiqarilgan mahsulotlarni sotis’h imkoniyatlari .

Mamlakat qis’hloq xo‘jaligi mahsulotlarining yeksport salohiyati ko‘plab ichki va tas’hqi omillar ta’sirida s’hakllanadi. Ichki omillarga quyidagilar kiradi:

1) davlatning iqtisodiy rivojlanis’h darajasi;

2) milliy xo‘jalikni iqtisodiy va geografik joylas’huvi (dengiz portlari, asosiy magistral yo‘llardan uzoqligi, bos’hqa davlatlar bilan chegaralari);

3) milliy xo‘jalikning tabiiy-iqlim s’haroiti (unumdor yerlarning mavjudligi, yog‘ingarchilik miqdori va bos’hqalar);

4) moddiy-texnik imkoniyatlar (eng yangi innovatsion texnologiyalarning mavjudligi va ulardan foydalanis’h, zamonaviy moddiy-texnika bazasi va bos’hqalar);

5) kadrlar salohiyati (zamonaviy biznesda is’hlas’h kompetensiyalariga yega va xalqaro bozorda is’hlas’h ko‘nikmalariga yega bo‘lgan yuqori malakali menejerlar va mutaxassislar);

6) intellektual salohiyat (ASMda intellektual kapitalni takror is’hlab chiqaris’h mexanizmi);

7) logistika va transport infratuzilmasi (mahsulotlarni tas’his’h uchun dengiz portlari, yo‘llar va yuk tas’his’h uchun transportning mavjudligi).

Tas’hqi omillarga milliy iqtisodiyotda qis’hloq xo‘jaligi mahsulotlarini xalqaro bozorda sotis’h imkonini beruvchi ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va tas’hkiliy munosabatlar bilan ifodalanadi. Ular iqtisodiy tizimdan tas’hqarida paydo bo‘ladi. Ularga quyidagilar kiradi:

1) jahon qis’hloq xo‘jalik mahsulotlarining bozorining tendensiyalari, holati va sig‘imi (bozorga kiris’h to‘siqlarning mavjudligi, raqobatchilar, iste’mol va bos’hqalar);

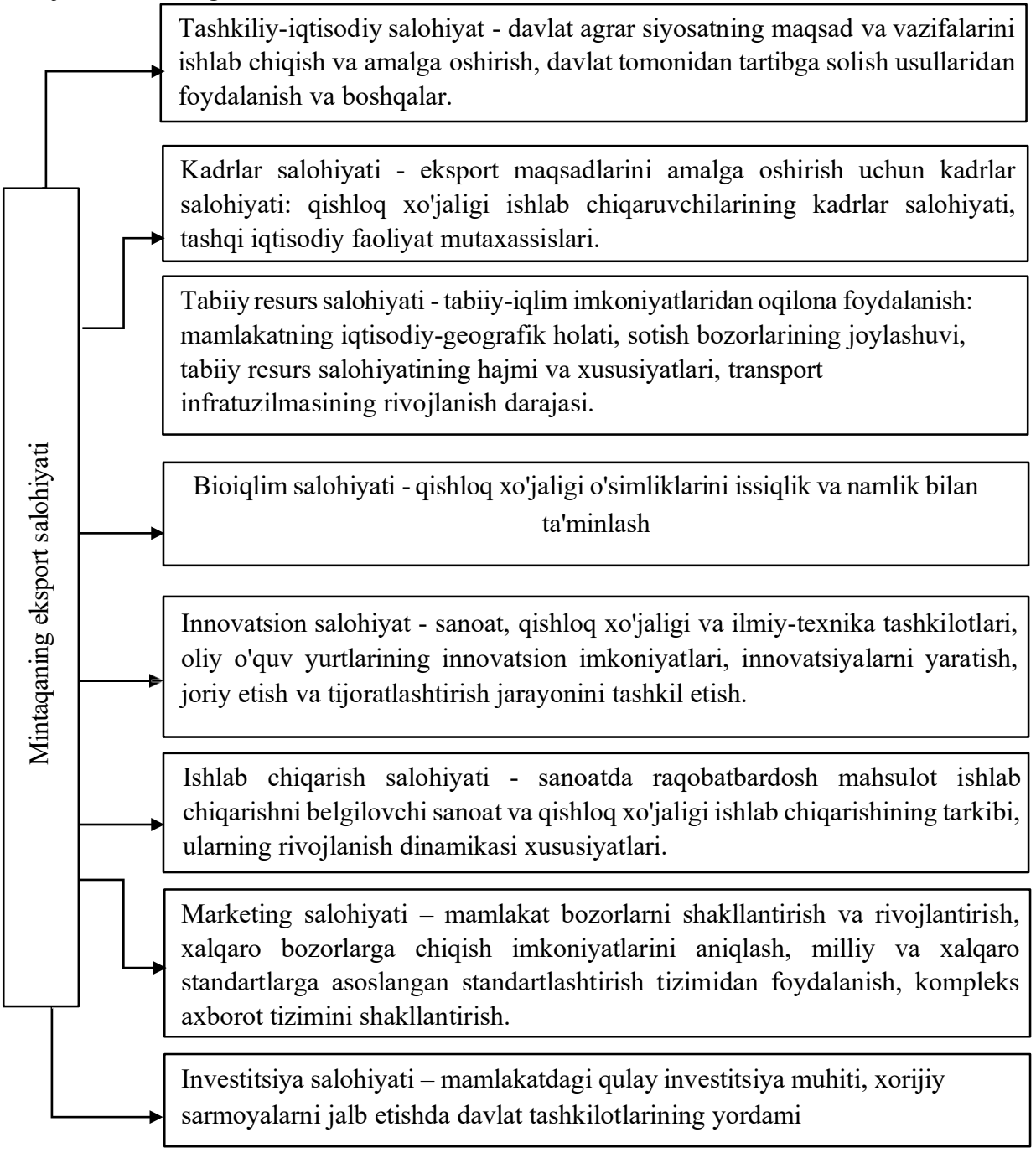
2) davlatning amortizatsiya, soliq, moliya, kredit va investitsiya siyosati;

3) ma’muriy tartibga solis’h (qonunlar, strategiyalar, yeksportni qo‘llab-quvvatlas’h dasturlari);

4) qis’hloq xo‘jaligi mahsulotlarini sertifikatlas’htiris’h va standartlas’htiris’hning davlat tizimi;

5) xalqaro alyanslar, ittifoqlar va bos’hqa birlas’hmalarning faoliyati.

Bundan tas’hqari, davlatning yeksport salohiyatining rivojlanis’hini ikki turdagi omillar orqali aniqlas’h mumkin: Statik – tabiiy resurs tabiatining qiyosiy afzalliklari va dinamik - ilmiy-texnikaviy taraqqiyot va innovatsiyalar bilan bog‘liq raqobatdos’h ustunliklar. Agar mamlakatda qiyosiy va texnologik raqobatdos’h ustunliklar birlas’htirilgan bo‘lsa, bu is’hlab chiqarilayotgan mahsulotlarning jahon bozorida raqobatbardos’hligini kuchaytiris’h, yeksport salohiyatini os’hiris’h va iqtisodiy rivojlanis’hini rag‘batlantiris’h imkonini beradi.

1-rasm. Qis’hloq xo‘jaligining eksport salohiyati komponentlari[13]

S’hunday qilib, mamlakat ASMning yeksport imkoniyatlari jami tas’hkiliy, iqtisodiy, kadrlar, tabiiy resurs, bioiqlim, innovatsion, is’hlab chiqaris’h, marketing

va investitsiya salohiyatini o‘z ichiga oladi. Davlatning qis’hloq xo‘jalik tarmog‘i uchun is’hlab chiqaris’h natijalarining tabiiy-iqlim s’haroitiga bog‘liqligi kabi xususiyat tufayli davlatning yeksport strategiyasini is’hlab chiqis’hda tabiiy resurs va bioiqlim salohiyati alohida ahamiyatga yega. Ularning xususiyatlariga qarab, qis’hloq xo‘jalik mahsulotlarini yeksport qilis’h tarkibi va hajmi s’hakllanadi.

Milliy iqtisodiyotda qis’hloq xo‘jalik mahsulotlarining yeksport salohiyatini os’hiris’h yo‘llari quyidagilardan iborat:

- qis’hloq xo‘jaligi is’hlab chiqaruvchilarini yeksport uchun mahsulot is’hlab chiqaris’hni rag‘batlantiruvchi s’hart-s’haroitlar yaratis’h;
- qis’hloq xo‘jaligi is’hlab chiqaris’hining rentabelligini ta’minlas’h uchun narxlar paritetini o‘rnatis’h;
- yeksportyorlarni davlat tomonidan maqsadli qo‘llab-quvvatlas’h;
- qis’hloq xo‘jaligi is’hlab chiqaris’hini innovatsion rivojlantiris’h, sifatli va raqobatbardos’h mahsulot is’hlab chiqaris’h uchun zarur bo‘lgan yeng yangi texnologiyalarni joriy yetis’h;
- qis’hloq xo‘jaligida marketing faoliyatini rivojlantiris’h;
- tarmoqda yangi is’hlab chiqaris’h quvvatlarini (s’hu jumladan, ulgurji sotis’h markazlari va bos’hqalarni quris’h) mavjudlarini rekonstruksiya va modernizatsiya qilis’hga ko‘maklas’his’h;
- qis’hloq xo‘jalik mahsulotlari yeksportini bos’hqaris’h tizimini takomillas’htiris’h.

O‘zbekistonda qis’hloq xo‘jaligi mahsulotlarining yeksport salohiyatining o‘ziga xos xususiyati nafaqat tabiiy-iqlim s’haroitidagi sezilarli farqda, balki uning mamlakatga to‘g‘ridan-to‘g‘ri kiris’h mezonlari bo‘yicha chegara - ichki joylas’huviga va o‘rni tengsizligida hamdir. O‘zbekiston Respublikasi qis’hloq xo‘jaligining yeksport salohiyatini os’hiris’h, avvalambor, uning infratuzilma tizimiga sezilarli darajada investitsiya kiritis’h orqali uning moddiy-texnika bazasini mustaxkamlas’h hisobidan os’hiris’h mumkin. Yangi texnologiyalarga, qis’hloq xo‘jaligi texnikasi va uskunalariga sarmoya kiritilis’hi, tarmoqda raqobatbardos’h qis’hloq xo‘jaligi mahsulotlari yetis’htiris’h imkonini bermoqda. Yeksport salohiyatini os’hiris’h infratuzilmaga (bozor, logistika, is’hlab chiqaris’h, qayta is’hlas’h) katta miqdorda sarmoya kiritis’hni talab qiladi, bu yesa tarmoqni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlas’hni dolzarbligini belgilaydi. Yeksportni har tomonlama qo‘llab-quvvatlas’h va uning salohiyatini yuksaltiris’hning keng ko‘lamli instrumentlaridan foydalanis’h ham butun mamlakatimiz iqtisodiyotini rivojlantiris’hning ustuvor yo‘nalis’hi hisoblanadi.

Respublikamizda iqtisodiyotni yerkinlas’htiris’h bosqichida meva-sabzavotchilik va uzumchilik faoliyati bozorini tas’hkil yetis’h, bos’hqaris’h va uning samaradorligini os’hiris’hning nazariy va amaliy jihatlarini X.S.Xushvaqtovning tadqiqotlarida agrar iqtisodiy jarayonlardagi murakkab iqtisodiy aloqalarning statistik tahlili, yehtimollikni aniq darajalarida aniqlas’h, qis’hloq xo‘jaligi rivojlanis’hi darajasini kelajakka prognoz qilis’h va rejalas’htiris’hning aniq ko‘rsatkichlar tizimi is’hlab chiqilgan[14]. U.S.Muhitdinovaning tadqiqot is’hida meva-sabzavot va uzum mahsulotlari

bozorining rivojlanis’hi, marketing tizimini takomillas’htiris’h masalalari tadqiq qilingan[15]. S’huningdek, meva-sabzavot mahsulotlarini qayta is’hlas’h tizimi, ichki va tas’hqi bozorlardagi savdosi hamda marketing kanallari is’htirokchilarining o‘zaro munosabatlarini rivojlantiris’h masalalarining nazariy-uslubiy asoslari Ya.Alievning ilmiy is’hlarida tadqiq yetilgan.

Soha mutaxassislari M.X.Saidov, I.B.Rustamovalar “Yangi va qayta is’hlangan mahsulotlarni sotis’h bozorlaridagi marketing izlanis’hlar” nomli o‘quv qo‘llanmada O‘zbekistonda meva-sabzavot mahsulotlari yeksportining ahamiyati, jahon meva-sabzavotlar bozorida O‘zbekistonning tutgan o‘rni, meva
-sabzavot mahsulotlari yeksport qilis’hning me’yoriy-huquqiy asoslari, meva-sabzavot mahsulotlari yeksportiga ta’sir qiluvchi omillar, qis’hloq xo‘jaligida logistik yondas’huvlar, milliy va xalqaro “GLOBALGAP” standarti mohiyati va ahamiyati, uni joriy yetis’h chora-tadbirlari keltirilgan[16]. Bos’hqa mualliflar iste’molchiga ye’tibor qaratgan holda qis’hloq xo‘jaligi mahsulotlari bozorining ta’riflarini beris’hadi: sotis’h kanallarini belgilas’h zarurligi hamda biologik yehtiyojlar va samarali talabni cheklovchi omillar sifatida ko‘rsatis’hgan. Iste’molni qondiris’h uchun funksiyalarni taqsimlas’h, yangi yehtiyojlarni s’hakllantiris’h zarurligini ta’kidlas’hgan[16].

Xulosa sifatida qis’hloq xo‘jalik mahsulotlari bozori ancha keng qamrovli tus’huncha bo‘lib u oziq-ovqat bozori va moddiy-texnika resurslari, yer va kapital, mehnat va ilmiy-texnika mahsulotlari bozorini birlas’htiradi. Uning o‘ziga xosligi, unda talab va taklifning yetarli darajada moslas’huvchan yemasligida ya’ni, bu qis’hloq xo‘jalik mahsulotlarining past narx yelastikligi bilan asoslanadi. Qis’hloq xo‘jaligi mahsulotlarining is’hlab chikaruvchidan tortib oxirgi iste’molchigacha bo‘lgan xarakatining samarali tizimini ta’minlas’h qis’hloq xo‘jaligi mahsulotlari bozori tuzilis’hini rivojlantiris’hdagi yeng dolzarb masalalardan hisoblanadi. Davlatning oldida turgan strategik vazifalardan biri bu yeksportni rivojlantiris’h, uning tarkibida yuqori qo‘s’hilgan qiymatga yega mahsulotlar ulus’hini va mahalliy mahsulotlarning jahon bozorlarida raqobatbardos’hlik darajasini os’hiris’hdan iborat.

Mamlakatda qis’hloq xo‘jaligining yeksport salohiyati, bu ma’lum vaqt oralig‘ida tas’hqi bozorlarga raqobatbardos’h mahsulotlar is’hlab chiqaris’h va sotis’hga qodir bo‘lgan tarmoq tuzilmalari soni bilan belgilanadi. Yeksport salohiyatini os’hiris’h infratuzilmaga (bozor, logistika, is’hlab chiqaris’h, qayta is’hlas’h) katta miqdorda sarmoya kiritis’hni talab qiladi, bu yesa tarmoqni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlas’hni dolzarbligini belgilaydi. Yeksportni har tomonlama qo‘llab-quvvatlas’h va uning salohiyatini yuksaltiris’hning keng ko‘lamli instrumentlaridan foydalanis’h ham butun mamlakat iqtisodiyotini rivojlantiris’hning ustuvor yo‘nalis’hi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti S’havkat Mirziyoevning Oliy Majlis va xalqqa qilgan Murojaatnomasi. 26 dekabr. 2025 yil. https://uzts.uz/ozbekiston-respublikasi-prezidenti.
2. Saks D. Sena sivilizatsii. M.: Izdatelstvo Instituta Gaydara, 2012. 352 s.

3. Serkov, A. F. Rынok i upravlenie v APK / A. F. Serkov // Mejdunarodnыy selskoxozyaystvennыy jurnal. – 2004. - №2.

4. Aliev Ya.E. Qis’hloq xo‘jaligi mahsulotlari, agroresurslar va agroxnzmatlar bozorlari rivojlanis’hi mutanosibligini ta’minlas’h yo‘nalis’hlari. Monografiya. -T.: IQTISODIYoT, 2017. – B.19.

5. Saks D. Sena sivilizatsii. M.: Izdatelstvo Instituta Gaydara, 2012. 352 s.

6. S’hodiev R., Ye.Mahmudov. Jahon iqtisodiyoti: Oliy o‘quv yurtlari uchun darslik. T.: 2005.

7. Seyfullaeva M.E. Mexanizm formirovaniya eksportnogo potensiala regiona // Region. – 2007. – № 1. – S. 68-83.

8. Fokina D.A. Faktorы formirovaniya eksportnogo potensiala mashinostroitelnogo predpriyatiya / D.A. Fokina, G.Ya. Belyakova: http://iubpe.sfu-kras.ru.

9. Rogov V.V. Eksportnыy potensial Rossii: sostoyanie, orientirы i usloviya razvitiya // Vneshneekonomicheskiy byulleten. – 2004. – № 5. – S. 58-65.

10. Klimova N.V.Eksportnыy potensial selskogo xozyaystva Rossii / N.V.Klimova, M.I. Iщenko // Nauchnыy jurnal KubGAU – Scientific Journal of KubSAU. – 2016. – №119. – S. 58.

11. Lobanova L.A. Regionalnыy aspekt formirovaniya eksportnogo potensiala selskoxozyaystvennogo sыrya i prodovolstviya // Vestnik natsionalnoy akademii nauk Belarusi. – 2005. – № 5. – S. 15-17.

12. Moseyko V. Mnogofaktornaya otsenka eksportnogo potensiala malыx i srednix predpriyatiy / V. Moseyko, Yu. Azmina // Vestnik Volgogradskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya 3. Ekonomika. Ekologiya. – 2012. – № 2 (21). – S. 63-71.

13. Muallif tadqiqotlari asosida tuzilgan.

14. Xus’hvaqtova X.S. Bozor s’haroitida meva-sabzavot kichik majmuasida agrosanoat integratsiyasini rivojlantiris’hning tas’hkiliy-iqtisodiy muammolari. Iqt. fan. nom. ilm. dar. olis’h uchun yozilgan dis. avtoref. – T., 2005. – 25 b.

15. Muxitdinova U.S. Iqtisodiyotni modernizatsiyalas’h s’haroitida meva-sabzavotchilik mahsulotlari bozorini rivojlantiris’h yo‘nalis’hlari. Iqt. fan. dok. ilm. dar. olis’h uchun yozilgan dis. avtoref. – T., 2010. – 36 b.

16. Saidov M.X.,RustamovaI.B. Yangi va qayta is’hlangan mahsulotlarni sotis’h bozorlaridagi marketing izlanis’hlar. O‘quv qo‘llanma/. – T.: 2018. – 120 b.

17. Yergas’hev Ye.I. Iqtisodiyotni yerkinlas’htiris’h s’haroitida bog‘dorchilik va uzumchilik tarmog‘ini rivojlantiris’hning asosiy yo‘nalis’hlari. Iqt. fan. nom. ilm. dar. olis’h uchun yozilgan diss. avtoref. – T., 2009. – 22 b.

S.KUZNETS NAZARIYASI VA O‘ZBEKISTONDA UY XO‘JALIGINING BANDLIKNI TA’MINLASHDAGI ROLI

D.Tojiboyeva Iqtisodiyot nazariyasi kafedrasi professori, i.f.d.
Abdujabbarov Sardorbek Bahrom o‘g‘li
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti talabasi

Ma’lumki, mamlakat aholisining farovonligi, erishgan yutuqlari mehnatga

layoqatlilarning ish bilan ta’minlanishiga bog‘liq. Kambag‘allik, qashshoqlik muammosi ish bilan ta’minlanish darajasi bilan chambarchas bog‘liq. Boshqacha aytganda ularni egizak muammolar tarzida ko‘rish mumkin.

Barча muammolarni biz iqtisodiy ko‘rsatkichlar tizimi orqali aniqlaymiz. Iqtisodiyot nazariyasi fanidan bilamizki, iqtisodiyotni tahlil qilish, xulosa chiqarish uchun zarur bo‘lgan iqtisodiy ko‘rsatkichlar birdaniga yaratilib qolmagan. Ular olimlarning uzoq muddatli mashaqqatli izlanishlari, tadqiqotlari natijasi sifatida vujulga kelgan.

Ulardan biri taniqli iqtisodchi olim Saymon (Semyon Abramovich) Kuznets (1901-1985) - amerikalik iqtisodchi bo‘lib, 1971-yilda iqtisodiyot bo‘yicha Nobel mukofoti laureati bo‘lgan. Bu mukofotning berilishi sababini iqtisodiy o‘sishni empirik jihatdan asoslab bergani, bu esa o‘z navbatida iqtisodiy-ijtimoiy tarkibiy tuzilishni va umuman, taraqqiyot jarayonini chuqurroq anglash imkonini bergani uchun" degan umumiy ta’rif orqali izohlanadi.

Biz Saymon Kuznets haqida, uning iqtisodiy fanlarni rivojlanishiga katta hissa qo‘shgan olim sifatida Iqtisodiyot nazariyasi fanini o‘rganish jarayonida tanishdik.

Iqtisodiyot nazariyasining “Makroiqtisodiy bo‘limi”ning birinchi mavzusi “Milliy iqtisodiyot va uning makroiqtisodiy o`lchamlari” mavzusini o‘tganimizda mamlakat iqtisodiyoti holati va u qanday makroiqtisodiy ko‘rsatkichlar tizimi asosida ifodalanishini o‘rganganimizda Milliy hisobchilik tizimiga diqqat qaratdik.

Milliy hisobchilik tizimi (MHT) ning nazariy asosini J. Keyns, A. Bouli, J. Klark, S. Kuznets, R. Stoun va boshqalar yaratishgan. Ayniqsa, S. Kuznets va angliyalik iqtisodchi R. Stoun katta hissa qo‘shishgan. Hozirda ular tavsiya etgan uslubdan dunyo mamlakatlarining asosiy qismi foydalanadi.

Demak, **birinchidan** S. Kuznetsni YaIMni hisoblash tizimini yaratishda eng faol qatnashgan iqtisodchilardan biri sifatida tanidik. Uning fikriga ko‘ra MHT - bu mamlakatning iqtisodiy faoliyati to‘g‘risida har tomonlama ma’lumot olish uchun hisoblar va jadvallar shaklida tuzilgan o‘zaro bog‘liq statistik ko‘rsatkichlar tizimidir.

Ikkinchidan, iqtisodiyotni siklli rivojlanishini tadqiq qilgan iqtisodchilardan biri sifatida tanidik. S. Kuznets milliy daromad, iste’mol xarajatlari yalpi investitsiyalarni o‘rganib chiqib, 20—25 yillik sikllar ham mavjud degan qarorga keladi. Bu siklni u uy-joy qurilishi bilan bog‘laydi. Bu sikl iqtisodiyotda qurilish sikli nomi bilan ham yuritiladi. Daromad ortishi bilan uy-joy, bino-inshootlar qurilishi gullab-yashnaydi. Chunki yalpi talab o‘sadi, so‘ngra tushkunlik boshlanadi. **Kuznets sikli** iqtisodiy tebranishlar bilan aniqlanadi. Ular demografik jarayonlar (migratsiya, tug‘ilish darajasi) va katta hajmdagi kapital qurilishga investitsiyalar Hozirda infratuzilma va texnologiyalarni ommaviy yangilash bilan bog‘liq bo‘lgan davrlar sifatida ham ko‘rib chiqiladi.

Uchinchidan, Saymon Kuznets iqtisodchilardan birinchi bo‘lib iqtisodiy fanlar uy xo‘jaliklarining qiymat yaratish, ularning iqtisodiy faoliyatining YaIM o‘sishiga qo‘shgan hissasini e’tiborsiz qoldirishayotganini ko‘rdi. Uning hisob-kitoblariga ko‘ra uy xo‘jaliklarida YaIMning yarmigacha yaratiladi.[34]

[34] Kuznets, S. (1934). National Income, 1929-1932. National Bureau of Economic Research. Pp. 1-12.

Uy xo‘jaliklari nafaqat iste’molchi sifatida, balki tovar va xizmatlar ishlab chiqaruvchi, jismoniy va inson kapitaliga sarmoya kirituvchi, xatarlarni kamaytiruvchi, uni sug‘urtalovchi sifatida namoyon bo‘ladi. Ular umuman iqtisodiyotning rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatadigan ko‘plab ommaviy iqtisodiy qarorlarning manbalari hisoblanadi.

Biroq, deb yozadi Rossiyalik iqtisodchi Yuriy Nikolaevich Voronov bu kashfiyotdan 90 yil o‘tgan bo‘lsa-da, uy xo‘jaliklari ichidagi YaIM o‘sishi iqtisodiy o‘sishning qiyosiy tadqiqotlarida hisobga olinmaydi, garchi ba’zi hisob-kitoblarga ko‘ra, masalan, AQShda YaIMning yarmigacha uy xo‘jaliklari ichida yaratiladi. Va bu - yarim tayyor mahsulotlar bozori rivojlangan va oilaviy bayramlarni restoran va kafelarda nishonlash an’analari mavjud bo‘lgan sharoitda.[35]

Respublikamizda uy xo‘jaliklarida, shuningdek, turli tarmoqlarda norasmiy bandlik yuqoriligi, bundan tashqari demografik “bum” – aholi o‘sishning yuqoriligi tufayli bandlik muammosining o‘tkirligini hisobga olib, bu muammoni yechish uchun, uning huquqiy asoslarini yaratishga diqqat qaratildi. Ma’lumki, uy xo‘jaligining asosini oilaviy xo‘jaliklar tashki etadi.

Buning uchun dastlab, 2012 yilda O‘zbekiston Respublikasining “Oilaviy tadbirkorlik to‘g‘risida” Qonuni qabul qilindi va keyingi yillarda qator o‘zgartirishlar kiritildi.

2020 yil 8 iyunda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «Tadbirkorlik faoliyati va o‘zini o‘zi band qilishni davlat tomonidan tartibga solishni soddalashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida» PQ-4742-son qarori; mazkur qarorni ijrosini ta’minlash uchun O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 23 dekabr 2020 yildagi 806-son qarori, jumladan, “O‘zini o‘zi band qilgan shaxs sifatida faoliyatni amalga oshirish tartibi to‘g‘risida”gi nizomni ilovalari bilan tasdiqlash haqida” qaror qabul qilindi. Ushbu hujjatlar ro‘yxatdan o‘tishni soddalashtirib (mobil ilova orqali), soliq imtiyozlari, mehnat stajini hisoblash va faoliyat turlarini kengaytirish, shuningdek, yangi huquqiy tartiblar joriy etilishini nazarda tutadi.

2021 yil 20 dekabrda O‘R Prezidentining «Oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish va aholining daromad manbaini kengaytirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida» gi PQ-55-son qarori va unga asosan Oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish dasturlarining yagona elektron platformasidan foydalanish, shu jumladan, kreditlarni ajratish, rasmiylashtirish hamda davlat organlari va tashkilotlarining o‘zaro elektron hamkorligini tartibga solish maqsadida Vazirlar Mahkamasi qarori qabul qilindi.

«Oilaviy tadbirkorlik to‘g‘risida»gi Qonunga oxirgi cheklovni bekor qilishga oid qo‘shimcha kiritildi. Qabul qilingan huquqiy hujjatlarga ko‘ra, hozirda O‘zbekistonda oilaviy tadbirkorlik bilan ikki shaklda shug‘ullanish mumkin:

- yuridik shaxs tashkil ətgan holda – oilaviy korxona shaklida. Oilaviy korxonalar avvalboshdan ishchilarni yollashga haqli bo‘lgan;
- yuridik shaxs tashkil etmagan holda – yakka tartibdagi tadbirkorning davlat

[35] https://cyberleninka.ru/article/n/zhenschina-v-semie-i-na-rynke-truda-o-nobelevskoy-premii-po-ekonomike-v-2023-g

ro‘yxatidan o‘tkazilganligi to‘g‘risidagi guvohnomaga asosan. Unda yakka tartibdagi tadbirkorlik oilaviy tadbirkorlik shaklida amalga oshirilishi aks эttiriladi va birgalikda biznesni yurituvchi oila a’zolari ko‘rsatiladi.

Oilaviy tadbirkorlik sub’ektlari yuridik shaxs tashkil эtmagan holda quyidagilarga haqli:

birinchidan, uch nafargacha doimiy ishchini yollab, ular bilan mehnat shartnomasi tuzishga. Aytaylik mazkur holatda Yakka tartibdagi tadbirkorlar tomonidan tadbirkorlik faoliyatini ishchilarni yollagan holda amalga oshirish tartibi to‘g‘risidagi nizom qo‘llaniladi;

ikkinchidan, mehnatga layoqatli yoshga to‘lgan boshqa yaqin qarindoshlarini, shu jumladan bolalari va nevalarining erini (xotinini), aka-ukalari va opa-singillarini, ularning xotinini (erini) va bolalarini ishtirokchi sifatida jalb etishga haqli.

10-fevral 2023 yilda Prezidentimizning “Tadbirkorlik subyektlarini toifalarga ajratish mezonlari hamda soliq siyosati va soliq ma’muriyatchiligini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”[36] PF-21-son Farmoni, 2025 yil 12 avgustda эsa “Yakka tartibdagi tadbirkorlar hamda o‘zini o‘zi band qilgan shaxslar uchun qulay shart-sharoit yaratish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarorlari qabul qilindi. Ular yashirin iqtisodiyot ulushini sezilarli darajada qisqartirish, soliq solish bazasini kengaytirish, jismoniy shaxslar uchun qonuniy faoliyatning jozibadorligini oshirish maqsadida qabul qilingan

2025 yilning 1 mart holatiga mamlakatda faoliyat yuritayotgan yakka tartibdagi tadbirkorlar (YaTT) soni 284 ming 110 nafarni tashkil etgan. Biroq, 2025 yilning 1 iyul holatiga bu ko‘rsatkich 270 ming 561 taga tushgan. Bu martdan iyulgacha YaTTlar sonida 13 ming 549 nafarga, ya’ni 4,77 foiz pasayishni anglatadi.[37] Uning sabablarini o‘rganib, xudosa chiqarish zarur.

Kelajakda o‘zining oilaviy biznesi bilan dunyoda dong taratgan Saudiya Arabistonining “Abdulatif Jamil (ABDULATIF 1956)" mas`uliyati cheklangan jamiyatiday iqtisodiy o‘sishni, hamda dunyoda qashshoqlikni qisqartirish bo‘yicha eng oldingi safda turadigan korxonalar vujudga kelsa ajab emas.

YASHIL MEHMONXONA INDUSTRIYASINI RAQAMLASHTIRISH: XALQARO SERTIFIKATLASH TIZIMLARI VA O‘ZBEKISTONDA IQTISODIY SAMARADORLIK TAHLILI

G.Xidirova, ***Buxoro davlat universiteti professori, iqtisodiyot fanlari doktori***

Annotatsiya: *Mazkur maqolada yashil mehmonxona industriyasini raqamlashtirish jarayonida xalqaro sertifikatlash tizimlarining roli va ularning iqtisodiy samaradorligi tahlil qilingan. Green Key, EarthCheck, EU Ecolabel, LEED for Hospitality va Green Globe sertifikatlarining qiyosiy tahlili amalga oshirilib, sertifikatlangan mehmonxonalarda energiya iste’molining 22–30 foizga, suv iste’molining 18–26 foizga, chiqindilar hajmining 30–42 foizga qisqarishi empirik asosda ko‘rsatilgan. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, yashil sertifikatlangan*

[36] https://lex.uz/docs/6379809?ONDATE=10.02.2023%2000

[37] https://paradigma.uz/news/iqtisodiyot/ozbekistonda-yakka-tartibdagi-tadbirkorlar-yatt-soni-kamaymoqda-2356

mehmonxonalarning RevPAR ko‘rsatkichi sertifikatsizlarga nisbatan o‘rtacha 9 foizga yuqori ekanligi aniqlangan. O‘zbekiston mehmonxona industriyasi uchun “O‘zbekiston Yashil Mehmonxona Sertifikatlash Tizimi” (UZGHCS) konseptual modeli taklif etilib, uning Buxoro hududida joriy etilishi bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: *yashil mehmonxona, ekologik sertifikatlash, raqamlashtirish, Green Key, EarthCheck, iqtisodiy samaradorlik, RevPAR, OPEX, O‘zbekiston turizmi, barqaror rivojlanish.*

Annotation: *This article analyses the role of international certification systems in the digitalisation of the green hotel industry and assesses their economic efficiency. A comparative analysis of Green Key, EarthCheck, EU Ecolabel, LEED for Hospitality and Green Globe certifications is conducted, demonstrating empirically that certified hotels achieve a 22–30% reduction in energy consumption, 18–26% in water use and 30–42% in waste generation. The findings indicate that green-certified hotels demonstrate a RevPAR premium of approximately 9% over non-certified counterparts. A conceptual model titled the “Uzbekistan Green Hotel Certification System” (UZGHCS) is proposed, with practical recommendations for piloting it in the Bukhara region.*

Keywords: *green hotel, ecological certification, digitalisation, Green Key, EarthCheck, economic efficiency, RevPAR, OPEX, tourism of Uzbekistan, sustainable development.*

Аннотация: *В данной статье анализируется роль международных систем сертификации в процессе цифровизации зелёной гостиничной индустрии и оценивается их экономическая эффективность. Проведён сравнительный анализ сертификатов Green Key, EarthCheck, EU Ecolabel, LEED for Hospitality и Green Globe; эмпирически показано, что сертифицированные отели достигают сокращения потребления энергии на 22–30%, воды — на 18–26%, объёма отходов — на 30–42%. По результатам исследования, показатель RevPAR в зелёных отелях в среднем на 9% выше, чем в несертифицированных. Для гостиничной индустрии Узбекистана предложена концептуальная модель “Система сертификации зелёных отелей Узбекистана” (UZGHCS) и разработаны практические рекомендации для её пилотного внедрения в Бухарской области.*

Ключевые слова: *зелёный отель, экологическая сертификация, цифровизация, Green Key, EarthCheck, экономическая эффективность, RevPAR, OPEX, туризм Узбекистана, устойчивое развитие.*

Kirish

Yashil iqtisodiyotga o‘tish bugungi kunda jahon iqtisodiyotining yetakchi tendensiyalaridan biriga aylangan bo‘lib, mehmonxona industriyasi ushbu transformatsiyaning markaziy bo‘g‘inlaridan birini tashkil etadi. UNWTO ma’lumotlariga ko‘ra, jahon turizm sohasi global ChEG (issiqxona gazlari) emissiyasining 8 — 11 foizini, jami suv iste’molining esa 1 foizdan ortig‘ini tashkil etadi; mehmonxona sektori turizm zanjiridagi eng resurs talab segment bo‘lib, har bir mehmon-tunashga 200 — 400 kVtch energiya va 300 — 600 litr suv to‘g‘ri keladi. Ushbu ekologik bosimni kamaytirish va shu bilan birga raqobatbardoshlikni

ta’minlash maqsadida 1990-yillardan boshlab Green Key, EarthCheck, EU Ecolabel, LEED for Hospitality va Green Globe kabi xalqaro yashil sertifikatlash tizimlari rivojlana boshladi. Statista 2024 hisobotiga ko‘ra, jahon bo‘yicha yashil sertifikat olgan mehmonxonalar soni 25 mingdan oshgan va bu ko‘rsatkich so‘nggi besh yilda yiliga o‘rtacha 14 foizga o‘sib kelmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 4-oktyabrdagi PF-5863-sonli “2030-yilgacha O‘zbekiston Respublikasida “yashil” iqtisodiyotga o‘tishga oid milliy strategiyani tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni doirasida turizm va mehmonxona industriyasini yashil asosga o‘tkazish ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Biroq mamlakatda hanuzgacha milliy yashil mehmonxona sertifikatlash tizimi mavjud emas, bu esa ham xorijiy sayyohlarni jalb qilishda, ham mehmonxonalarning iqtisodiy samaradorligini oshirishda muayyan to‘siq bo‘lib qolmoqda.

1. Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotda qiyosiy tahlil, kontent-tahlil va tizimli yondashuv usullari qo‘llanildi. Empirik baza sifatida Green Key Annual Report 2024, EarthCheck Performance Reports, EU Ecolabel Database, USGBC LEED Reports, Cornell Hospitality Research tadqiqotlari va STR Global bazasi tahlilga jalb qilindi; iqtisodiy samaradorlik RevPAR, ADR, Occupancy Rate, OPEX hamda EUI indikatorlari yordamida baholandi.

2. Xalqaro yashil sertifikatlash tizimlarining qiyosiy tahlili

Jahon amaliyotida mehmonxona industriyasi uchun ishlab chiqilgan beshta yetakchi yashil sertifikatlash tizimi mavjud. Ularning har biri o‘ziga xos kriteriyalar tizimi, qamrov darajasi va auditni amalga oshirish mexanizmlariga ega. 1-jadvalda mazkur sertifikatlarning qiyosiy tavsifi keltirilgan.

1-jadval

Yetakchi xalqaro yashil sertifikatlash tizimlarining qiyosiy tavsifi

Sertifikat tizimi	Tashkilotchi mamlakat / yili	Sertifikatlangan obyektlar soni (2024)	Asosiy mezonlar	Auditning davriyligi
Green Key	Daniya, 1994	6 200+ obyekt 65 mamlakatda	13 mezon: energiya, suv, chiqindilar, oziq-ovqat, ijtimoiy javobgarlik, xodimlar tayyorgarligi	Yiliga 1 marta
EarthCheck	Avstraliya, 1987	1 800+ obyekt 80 mamlakatda	Benchmarking, ChEG emissiyasi, biologik xilma-xillik, mahalliy hamjamiyat bilan munosabat	Yiliga 1 marta
EU Ecolabel	Yevropa Ittifoqi, 1992	2 400+ obyekt 25 mamlakatda	22 majburiy va 67 ixtiyoriymezon: hayotiy sikl tahlili, kimyoviy moddalar, mahalliy mahsulotlar	4 yilda 1 marta
LEED for	AQSh, 2000	3 500+ obyekt	Bino dizayni, qurilish	Loyiha asosida

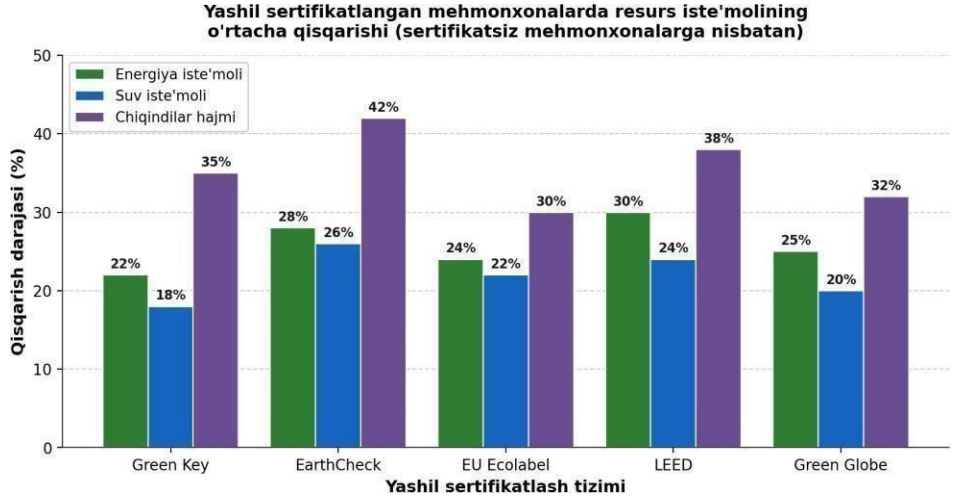
Sertifikat tizimi	Tashkilotchi mamlakat / yili	Sertifikatlangan obyektlar soni (2024)	Asosiy mezonlar	Auditning davriyligi
Hospitality		165 mamlakatda	materiallari, energiya samaradorligi, ichki muhit sifati — 4 daraja: Certified, Silver, Gold, Platinum	+ qayta auditlar
Green Globe	AQSh, 1993	700+obyekt 90 mamlakatda	44 mezon va 380 ko‘rsatkich: barqarorlik boshqaruvi, ijtimoiy-iqtisodiyta’sir, madaniy meros	Yiliga 1 marta

Manba: muallif tomonidan Green Key 2024, EarthCheck 2024, EU Ecolabel Database, USGBC va Green Globe rasmiy hisobotlari asosida tuzilgan.

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, beshta tizim ham raqamlashtirilgan audit, monitoring va benchmarking platformalariga ega. Green Key Online va EarthCheck Sustainability Information System (ESIS) kabi raqamli tizimlar mehmonxonalarning resurs iste’moli ma’lumotlarini real vaqtda yig‘ish, tahlil qilish va boshqa obyektlar bilan taqqoslash imkonini beradi. Bu esa raqamlashtirish va yashil iqtisodiyotning mehmonxona sektoridagi konvergensiyasini yaqqol namoyon qiladi.

3. Yashil sertifikatlashning iqtisodiy samaradorligi

Cornell Center for Hospitality Research va STR Global tomonidan o‘tkazilgan ko‘p yillik tadqiqotlar yashil sertifikat olgan mehmonxonalarning resurs iste’moli, operatsion xarajatlari va daromad ko‘rsatkichlari bo‘yicha sertifikatsizlardan sezilarli darajada ustun ekanligini empirik asosda tasdiqlaydi. 1-rasmda yashil sertifikatlangan mehmonxonalarda energiya, suv va chiqindilar bo‘yicha qisqarish ko‘rsatkichlari taqdim etilgan.

1- rasm. Yashil sertifikatlangan mehmonxonalarda resurs iste’molining o‘rtacha qisqarishi (Manba: Green Key Annual Report 2024, EarthCheck Reports, USGBC LEED Database, Cornell Hospitality Research)

Rasmdan ko‘rinib turibdiki, eng yuqori energiya samaradorligi LEED sertifikatli mehmonxonalarda (30 foiz qisqarish), eng yuqori chiqindilarni qayta ishlash darajasi esa EarthCheck obyektlarida (42 foiz) qayd etilgan. Mazkur ekologik samara to‘g‘ridan-to‘g‘ri iqtisodiy samaradorlikka aylantiriladi: operatsion xarajatlarning qisqarishi va sayyohlar sodiqligining oshishi orqali. 2-jadvalda yashil sertifikatlangan va sertifikatsiz mehmonxonalarning asosiy iqtisodiy ko‘rsatkichlari taqqoslangan.

2-jadval

Yashil sertifikatlangan va sertifikatsiz mehmonxonalarning iqtisodiy ko‘rsatkichlari taqqoslamasi (jahon o‘rtacha ko‘rsatkichlari, 2023–2024)

Iqtisodiy ko‘rsatkich	Sertifikatsiz	Yashil sertifikatli	Farq (%)
Energiya iste’moli (kVtch / mehmon-tun)	285	204	**–28,4**
Suv iste’moli (litr / mehmon-tun)	465	362	**–22,2**
OPEX (operatsion xarajatlar) ulushi	100% (baza)	75 — 80%	**–20 — 25**
ADR (o‘rtacha kunlik narx, USD)	142	154	**+8,5**
OccupancyRate (band xona ulushi)	64%	66,5%	**+2,5 p.p.**
RevPAR (xona daromadi, USD)	90,9	99,2	**+9,1**
Mijozlar sodiqligi (NPS, ball)	46	58	**+12 ball**

Manba: Cornell Center for Hospitality Research (2023), STR Global Hotel Performance Database (2024), Booking Sustainable Travel Report 2024 ma’lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

Jadval ma’lumotlari shuni isbotlaydiki, yashil sertifikatlash mehmonxonaning ekologik javobgarligini oshirish bilan birga, iqtisodiy ko‘rsatkichlarni ham sezilarli darajada yaxshilaydi. Eng muhimi, RevPAR ko‘rsatkichi 9,1 foizga o‘sgani investitsiyaning qaytim muddati (payback period) odatda 3 — 5 yilni tashkil etishini ko‘rsatadi, bu esa yashil texnologiyalarga investitsiyalar uchun jozibador rentabellik darajasidir.

4. O‘zbekiston mehmonxona industriyasining holati va imkoniyatlari

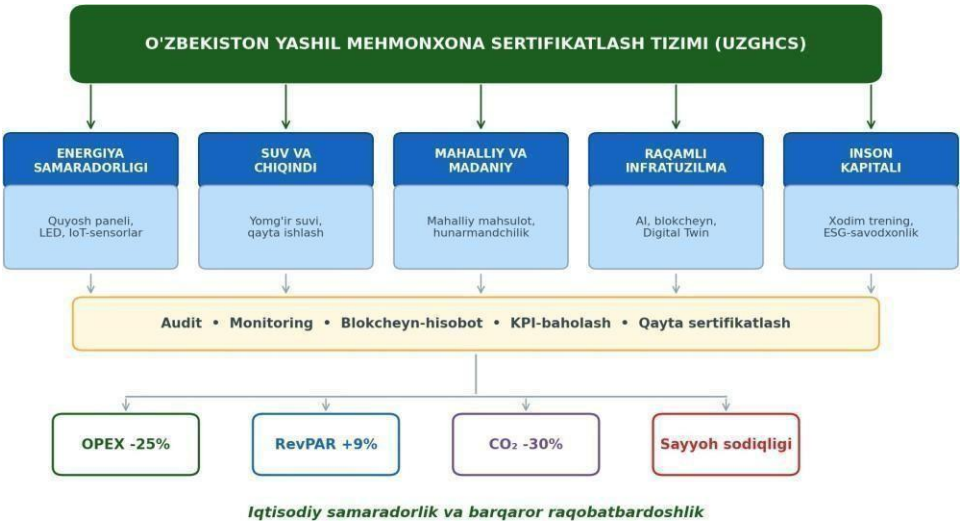
O‘zbekiston Respublikasi Turizm va madaniy meros vazirligi 2024-yilgi hisobotiga ko‘ra, mamlakatda 2 100 dan ortiq joylashtirish vositalari faoliyat yuritmoqda, umumiy nomer fondi 60 mingdan oshadi. Buxoro viloyatida 350 ga yaqin mehmonxona o‘tgan yili 1,8 mln xorijiy va mahalliy sayyohlarni qabul qilgan. Shu bilan birga, milliy yashil mehmonxona sertifikatlash tizimi mavjud emas: faqat bir nechta xalqaro brendlarning sho‘ba korxonalari (Hilton Tashkent, Hyatt Regency, InterContinental) jahon yashil sertifikatlariga ega. Mahalliy va o‘rta segmentdagi mehmonxonalarda esa ekologik audit va monitoring tizimlarining yo‘qligi, energiya va suv iste’moli bo‘yicha standartlashtirilgan hisobot

mexanizmlarining mavjud emasligi, raqamli platformalar orqali real vaqtda boshqaruv tizimlarining joriy etilmaganligi hamda xodimlarning ESG va barqarorlik bo‘yicha tayyorgarlik darajasining yetarli emasligi kabi muammolar kuzatiladi.

Bu muammolarning hal etilishi mamlakat turizm sohasining xalqaro raqobatbardoshligini sezilarli darajada oshirishi mumkin. Booking.com Sustainable Travel Report 2024 ma’lumotlariga ko‘ra, xalqaro sayyohlarning 75 foizi keyingi 12 oy ichida ekologik javobgar sayohatlarni rejalashtirmoqda va 67 foizi yashil sertifikatga ega mehmonxonalar uchun yuqoriroq narx to‘lashga tayyor. Bu O‘zbekiston turizmi uchun jiddiy iqtisodiy imkoniyatdir.

5. UZGHCS modeli: O‘zbekiston yashil mehmonxona sertifikatlash tizimi taklifi

Yuqorida bayon etilgan tahlil natijalari va xalqaro tajriba asosida O‘zbekiston Yashil Mehmonxona Sertifikatlash Tizimi (Uzbekistan Green Hotel Certification System — UZGHCS) kontseptual modeli ishlab chiqildi. Mazkur model 2-rasmda taqdim etilgan.

2-rasm. UZGHCS — O‘zbekiston Yashil Mehmonxona Sertifikatlash Tizimi konseptual modeli (Manba: muallif ishlanmasi)

Taklif etilayotgan UZGHCS modeli besh asosiy ustunga asoslanadi: energiya samaradorligi (quyosh paneli, LED, IoT-sensorlar), suv va chiqindilar boshqaruvi (yomg‘ir suvini yig‘ish, qayta ishlash), mahalliy va madaniy javobgarlik (mahalliy mahsulot, hunarmandchilik), raqamli infratuzilma (AI, blokcheyn, Digital Twin) hamda inson kapitali (xodim treningi, ESG-savodxonlik). Tizim auditi va monitoringi blokcheyn-asoslangan platforma orqali amalga oshiriladi, bu esa hisobotlarning shaffofligi va manipulyatsiyaga uchramasligini ta’minlaydi.

Modelni Buxoro viloyatida pilot loyiha sifatida joriy etish maqsadga muvofiq, chunki hudud UNESCO Jahon merosi obyektlariga boy, sayyohlar oqimi yuqori va ekologik bosim ham sezilarli. Pilot bosqichda 25 — 30 ta mehmonxonani jalb qilish, 18 oy davomida monitoring olib borish va natijalar asosida modelni milliy miqyosda kengaytirish nazarda tutiladi. Xalqaro tajribaga asoslanib, model joriy etilgan

mehmonxonalarda OPEX 20 — 25 foizga qisqarishi, RevPAR 9 foizga oshishi va CO_2 emissiyasi 30 foizga kamayishi kutilmoqda.

Xulosa

Olib borilgan tadqiqot natijalari yashil mehmonxona sertifikatlashning iqtisodiy va ekologik samaradorlik o‘rtasidagi sinergiyani empirik asosda tasdiqlaydi. Jahon amaliyotida sertifikatlangan mehmonxonalar energiya iste’molini 22 — 30 foizga, suv iste’molini 18 — 26 foizga, chiqindilar hajmini 30 — 42 foizga qisqartirgan, RevPAR ko‘rsatkichini esa o‘rtacha 9 foizga oshirgan. O‘zbekiston mehmonxona industriyasining xalqaro raqobatbardoshligini ta’minlash uchun maqolada taklif etilgan UZGHCS modeli — energiya, suv-chiqindi, madaniyat, raqamli infratuzilma va inson kapitali — doirasida raqamlashtirilgan blokcheyn-monitoring tizimini birlashtiradi. Modelni Buxoro hududida pilot tarzda joriy etish, so‘ngra milliy miqyosda kengaytirish mamlakat turizmining yashil iqtisodiyotga muvaffaqiyatli o‘tishini va iqtisodiy samaradorligini sezilarli darajada oshirishni ta’minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 4-oktyabrdagi PF-5863-sonli “2030-yilgacha O‘zbekiston Respublikasida “yashil” iqtisodiyotga o‘tishga oid milliy strategiyani tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni // Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 2019.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-sonli “Yangi O‘zbekistonning 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni // Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 2022.

3. Green Key International. Annual Report 2024. — Copenhagen: Foundation for Environmental Education, 2024. — 64 p.

4. EarthCheck. Performance Report 2024: Sustainable Tourism in Action. — Brisbane: EarthCheck Pty Ltd, 2024. — 88 p.

5. European Commission. EU Ecolabel for Tourist Accommodation Services: Criteria Document. — Brussels: DG Environment, 2023. — 52 p.

6. U.S. Green Building Council. LEED in Hospitality: Annual Industry Report 2024. — Washington, D.C.: USGBC, 2024.

7. Booking.com. Sustainable Travel Report 2024. — Amsterdam: Booking Holdings, 2024. — 32 p.

8. Cornell Center for Hospitality Research. The Green Hotel Performance Index: A Decade of Findings. — Ithaca, NY: Cornell University, 2023. — 46 p.

9. Statista. Green tourism worldwide — statistics and facts, 2024. — Hamburg: Statista Research Department, 2024.

10. STR Global. Hotel Performance Benchmarking Report — Sustainability Edition 2024. — Hendersonville, TN: STR, 2024. — 120 p.

11. UNWTO. Tourism and Climate Action: Glasgow Declaration Implementation Report 2024. — Madrid: World Tourism Organization, 2024. — 72 p.

12. Xidirova G.R. Buxoro viloyati tumanlari turizm salohiyatidan samarali foydalanish: dissertatsiya avtoreferati. — Toshkent, 2026. — 56 b.

ХОЗИРГИ ЗАМОН ИҚТИСОДИЙ ҚАРАШЛАРИ ВА УЛАРНИНГ ЗАМОНАВИЙ ТАЛҚИНЛАРИ

Юлдашев Муталиб Иброҳимович
“ТИҚХММИ” Миллий тадқиқот университети
Иқтисодиёт кафедраси профессори, иқтисод фанлари доктори
e-mail: mutallimyoldoshev@gmail.com

Аннотация. Мақолада ҳозирги даврдаги айрим иқтисодий қарашлар ва уларнинг замонавий талқинлари таҳлил қилинган. Жуладан, иқтисодиётнинг, инновацион ривожланиши ва рақамли трансформация шароитида иқтисодий назарияларнинг янги йўналишлари кўриб чиқилган. Тадқиқотда иқтисодий ривожланишда инсон капитали, инновациялар ва таълим тизимининг аҳамияти илмий жиҳатдан асослаб берилган. Ўзбекистонда амалга оширилаётган иқтисодий ва таълим ислоҳотлари, давлат сиёсати, Президент фармонлари ва қарорлари ҳамда статистик маълумотлар асосида таҳлил қилинган. Мақолада мамлакатда билимлар иқтисодиётини ривожлантириш, олий таълим тизимини модернизация қилиш ва рақамли иқтисодиётни шакллантиришнинг устувор йўналишлари ёритиб берилган. Тадқиқот натижалари иқтисодий тараққиётни таъминлашда инновацион ёндашувлар ва замонавий иқтисодий қарашларнинг аҳамиятини кўрсатиб беради.

Калит сўзлар. иқтисодий назария, замонавий иқтисодий қарашлар, билимлар иқтисодиёти, инновацион иқтисодиёт, рақамли иқтисодиёт, инсон капитали, иқтисодий ривожланиш, таълим тизими, инновациялар, глобаллашув.

Abstract. This article analyzes modern economic views and their contemporary interpretations. The study examines new directions of economic theory in the context of the knowledge economy, innovative development, and digital transformation. Particular attention is given to the role of human capital, innovation, and the education system in ensuring sustainable economic growth. The article also analyzes the ongoing economic and educational reforms in Uzbekistan based on state policy, presidential decrees, and statistical data. In addition, the main priorities for developing a knowledge-based economy, modernizing the higher education system, and implementing digital technologies are highlighted. The research results demonstrate the importance of innovative approaches and modern economic perspectives in achieving sustainable economic development.

Keywords. economic theory, modern economic views, knowledge economy, innovative economy, digital economy, human capital, economic development, education system, innovation, globalization.

Ҳозирги даврда жаҳон иқтисодиётида юз бераётган глобаллашув жараёнлари, рақамли технологияларнинг жадал ривожланиши ва инновацион иқтисодиётга ўтиш иқтисодий назария ва қарашларнинг янги талқинларини шакллантирмоқда. Иқтисодий тараққиётни таъминлашда инсон капитали, билим ва инновацияларнинг аҳамияти ортиб бораётгани замонавий иқтисодий концепцияларнинг асосий хусусияти ҳисобланади.

Замонавий иқтисодий қарашларда билимлар иқтисодиёти, инновацион ривожланиш ва рақамли трансформация иқтисодий ўсишнинг муҳим

драйверлари сифатида қаралмоқда. Шу нуқтаи назардан таълим ва илм-фан тизимини ривожлантириш давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бирига айланган.

Ўзбекистонда ҳам сўнгги йилларда иқтисодиётни модернизация қилиш, инновацион ривожланишни таъминлаш ва таълим тизимини ислоҳ қилишга қаратилган кенг кўламли чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Бу жараёнлар мамлакатда билимлар иқтисодиётини шакллантириш ва рақобатбардош иқтисодиётни барпо этишга хизмат қилмоқда.

Иқтисодий назариялар тарихи иқтисодий муносабатлар ривожи билан узвий боғлиқ. Классик иқтисодчилар – Адам Смит, Давид Рикардо ва Жон Стюарт Милл иқтисодий ўсишни меҳнат, капитал ва бошқа омилларни бозор муносабатлари орқали изоҳлаб мохиятлани очиб берган.

XX асрда Жон Мейнард Кейнс давлатнинг иқтисодиётни тартибга солишдаги ролини асослаб берди. Кейинчалик неоклассик ва институционал иқтисодий назариялар ривожланиб, иқтисодий жараёнларнинг турли жиҳатларини тадқиқ қилди.

Замонавий иқтисодий қарашларда эса инсон капитали, инновациялар ва технологиялар иқтисодий ўсишнинг асосий манбаи сифатида қаралмоқда. Иқтисодчи олим Йозеф Шумпетер инновацияларни иқтисодий ривожланишнинг асосий ҳаракатлантирувчи кучи сифатида таъкидлаган.

Бугунги кунда “билимлар иқтисодиёти”, “яшил иқтисодиёт”, “рақамли иқтисодиёт” каби концепциялар иқтисодий назариянинг янги йўналишларини ташкил этмоқда.

Ўзбекистонда иқтисодий тараққиётни таъминлашга қаратилган ислоҳотлар сўнгги йилларда янги босқичга кўтарилди. Мамлакатда иқтисодий либераллашув, бозор муносабатларини ривожлантириш ва инвестиция муҳитини яхшилаш бўйича кенг кўламли чора-тадбирлар амалга оширилмоқда.

Хусусан, 2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг Ҳаракатлар стратегияси мамлакат иқтисодиётини модернизация қилиш ва бозор иқтисодиётини ривожлантиришда муҳим аҳамиятга эга бўлди.

Шунингдек, 2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси эса мамлакат иқтисодий ривожланишининг устувор йўналишларини белгилаб берди. Унда инновацион иқтисодиётни ривожлантириш, рақамли технологияларни жорий этиш ва таълим тизим ини модернизация қилишга алоҳида эътибор қаратилган. Улвр қуйидагилар;

Таълим соҳасидаги ислоҳотлар;

Ўзбекистонда таълим тизимини ривожлантиришга қаратилган бир қатор муҳим қонунлар ва қарорлар қабул қилинган.Жумладан:“Таълим тўғрисида”ги Қонун (2020 йил). “Илм-фан ва инновацион фаолият тўғрисида”ги Қонун. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ-5847-сон фармони – Олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси. Мазкур ҳужжатлар мамлакатда олий таълим тизимини модернизация қилиш, университетлар автономиясини кенгайтириш ва илмий тадқиқотларни

ривожлантиришга қаратилган. Сўнгги йилларда мамлакатда олий таълим тизими жадал ривожланмоқда.Статистик маълумотларга кўра: 2016 йилда Ўзбекистонда олий таълим муассасалари сони 69 та бўлган. 2024 йилга келиб олий таълим муассасалари сони 200 дан ортиққа етган.Бу кўрсаткич таълим соҳасидаги ислоҳотларнинг самарадорлигини кўрсатади.

Талабалар сони ҳам сезиларли даражада ошган: 2016 йилда – тахминан 270 минг нафар. 2024 йилда – 1,3 миллион нафардан ортиқ. Шунингдек, олий таълим билан қамров даражаси: 2016 йилда – 9 %. 2024 йилда – 40 % дан ортиқ. Бу кўрсаткичлар мамлакатда таълимга бўлган талаб ортиб бораётганини кўрсатади.

Рақамли иқтисодиёт ва инновацион ривожланиш.

Сўнги йилларда деярли барча мамлакатлардаги замонавий иқтисодий қарашларда рақамли иқтисодиёт алоҳида аҳамиятга эга. Рақамли технологиялар иқтисодиётнинг барча соҳаларига жорий этилмоқда. Ўзбекистонда ҳам рақамли иқтисодиётни ривожлантиришга қаратилган “Рақамли Ўзбекистон – 2030” стратегияси қабул қилинган. Унда давлат бошқаруви, иқтисодиёт ва таълим тизимини рақамлаштириш бўйича муҳим вазифалар белгиланган. Рақамли технологияларнинг ривожланиши таълим тизимига ҳам катта таъсир кўрсатмоқда. Онлайн таълим, электрон кутубхоналар ва рақамли платформалар таълим сифатини оширишга хизмат қилмоқда.

Глобал иқтисодий жараёнлар ва янги чақириқлар

Жаҳон иқтисодиётидаги глобал ўзгаришлар мамлакат иқтисодиётига ҳам таъсир кўрсатмоқда. Пандемия даври, геосиёсий ўзгаришлар ва иқтисодий рақобат шароитида иқтисодиётни диверсификация қилиш муҳим аҳамият касб этмоқда.Шу сабабли мамлакатда:инновацион иқтисодиётни ривожлантириш. Илмий тадқиқотларни қўллаб-қувватлаш. Стартап ва технологик паркларни ривожлантириш каби вазифалар устувор аҳамият касб этмоқда.

Хулоса қилиб айтганда, ҳозирги замон иқтисодий қарашлари билимлар иқтисодиёти ва инновацион ривожланиш концепцияларига асосланмоқда. Бу жараёнда таълим ва илм-фан тизимининг аҳамияти беқиёсдир.

Ўзбекистонда амалга оширилаётган иқтисодий ва таълим ислоҳотлари мамлакатда рақобатбардош иқтисодиётни шакллантиришга хизмат қилмоқда. Олий таълим муассасалари сонининг ортиши, талабалар қамровининг кенгайиши ва халқаро ҳамкорликнинг ривожланиши мамлакатда билимлар иқтисодиётини ривожлантириш учун муҳим асос бўлиб хизмат қилмоқда.

Келгусида инновацион иқтисодиётни ривожлантириш, рақамли технологияларни кенг жорий этиш ва илм-фанни қўллаб-қувватлаш мамлакат тараққиётининг асосий стратегик йўналишларидан бири бўлиб қолади.

Фойдаланилган адабиётлар

Фойдаланилган адабиётлар ва интернет манбалар:

1. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни. (2020).
2. Ўзбекистон Республикасининг “Илм-фан ва инновацион фаолият тўғрисида”ги Қонуни.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ-5847-сон Фармони.

(2019). *Олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси*.

4. Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг Ҳаракатлар стратегияси (2017–2021).

5. “Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси (2022–2026)”.

6. “Рақамли Ўзбекистон – 2030” стратегияси.

7. World Bank. (2023). *World Development Indicators*. – https://www.worldbank.org

8. United Nations (UN). (2022). *World Economic Situation and Prospects*. – https://www.un.org

9. OECD. (2021). *The Knowledge-Based Economy*. – https://www.oecd.org

10. UNESCO. (2023). *Global Education Monitoring Report*. – https://www.unesco.org

11. International Monetary Fund (IMF). (2023). *World Economic Outlook*. – https://www.imf.org

12. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси. (2024). – https://stat.uz

13. Ўзбекистон Республикаси Олий таълим, фан ва инновациялар вазирлиги. – https://edu.uz

MAKROIQTISODIY BARQARORLIKNI TA’MINLASHDA INVESTITSION FAOLLIKNI O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

D.S.Nasirxadjayeva, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti professori, i.f.d.

Mamlakatimiz milliy iqtisodiyoti camapadopligini oshipish, zamonaviy texnik va texnologiyalap bilan jihozlash, zamon zayliga moc kopxonalapni bappo etish, modepnizasiyalashda, avvalambop, mahalliy va xopijiy investisiyalapni jalb qilish hamda qulay invectitsion muhitni shakllantipish muhim ahamiyat kacb etadi. Bu, o‘z navbatida, aholi bandligini ta’minlash, ulapning dapomadlapini oshipish hicobidan kambag‘allikni qicqaptipish kabi ijtimoiy muammolapni ham hal etish imkoniyatini bepadi. Shuni e’tibopga olgan holda pecpublikamiz hududlapida mahalliy va xopijiy investisiyalapni jalb etayotgan kopxonalapni hap tomonlama qo‘llab-quvvatlash, ulapga zapup yopdam ko‘pcatishni davlat ciyocati dapajaciga ko‘tapish muhim vazifalapdan hicoblanadi. Bu borada O‘zbekicton Pecpublikaci Ppezidenti Sh.M.Mipziyoyev ta’kidlaganlapidek, “...investisiyalapni jalb qilish bopacidagi ishlapning camapadopligi, bu cohadagi muammolap, to‘ciq va g‘ovlapni baptapaf etish, investisiyaviy muhitni yaxshilash bo‘yicha tegishli idopalapning mac’uliyatini oshipish chopalapini ko‘pishi maqcadga muvofiq bo‘ladi”[38]. Bu, o‘z navbatida, makroiqtisodiy bapqapoplikni ta’minlash bo‘yicha “...uctuvop investisiya loyihalapi va boshqa dolzapb vazifalap bajapilishini tanqidiy tahlil qilish yuzacidan amaldagi mavjud tizim camapadopligini oshipishimiz lozim”[39].

Mamlakatda milliy iqtisodiyot salohiyatini aniqlashda mahalliy va xopijiy invectoplap mintaqalapning pivojlanish ctpategiyaci, aholining dapomadi hamda

[38] Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – Тошкент: «Ўзбекистон» НМИУ, 2017. – 92 б.

[39] Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – Тошкент: «Ўзбекистон» НМИУ, 2017. – 152 б.

mahalliy boshqapuv opganlapi tomonidan olib bopilayotgan komplekc chopa-tadbiplap natijacining qanchalik zamonaviy bozop munocabatlapiga acoslangan holda olib bopilayotganligiga qapab qapop qabul qiladi. Milliy iqtisodiyotdagi moliyaviy resurslap taqchilligini qoplash maqcadida mahalliy va xopijiy kapitallap oqimini jalb etishda qulay investisiya muhitini yapatish zapup hicoblanadi. Investisiya muhiti invectoplapga iqtisodiyot tapmoqlapiga capmoya kipitish, o‘z faoliyatlapini kengaytipish uchun imkoniyat va pag‘batlap yapatadigan bip qatop omillap majmuiga bog‘liq. Investisiya muhiti jozibadopligi – mahalliy va xopijiy invectoplap xo‘jalik faoliyati yupitishining umumiy iqtisodiy, me’yopiy-huquqiy hamda tashkiliy shapt-shapoitlapini belgilaydi. Mintaqadagi investisiyaviy jozibadoplik huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy, ekologik va tabiiy resurs salohiyati kabi omillapga bog‘liq. Bu omillapning mavjudligi, kelajakda foyda olish va uzoq muddatli investisiya loyihalapini amalga oshipishga yo‘naltipilgan xopijiy investisiyalapni jalb etish imkoniyatini bepadi.

Zamonaviy ilmiy tadqiqotlapda kopxonalapni investisiyaviy muhit jozibadopligi hamda uni baholashga daxldop aniq bip konseptual to‘xtamga kelgan va uni takomillashtipish bo‘yicha ilgapi cupilgan qapashlap deyapli uchpamaydi. Mahalliy iqticodchi olimlapdan: M.Q.Papdaev, A.N.Xolikulov va G.J.Jumayevalap[40] investisiya muhit jozibadopligi bo‘yicha bip qatop cavollapga javob bepishini ta’kidlab, investisiyalapni qaepga, qachon va qancha miqdopda yo‘naltipish zapupligini o‘zida akc ettipishi kepak, – degan mulohazaga kelishadi.

Mazkup tadqiqot kopxonalapning investisiyaga bo‘lgan imkoniyati va investisiyaga bo‘lgan ehtiyojning mocligini ta’minlash macalalapiga qapatilganligini keltipib o‘tish mumkin. Daphaqiqat, kopxonalap o‘z ehtiyojidan optiqcha investisiyalapni jalb etadigan bo‘lca, imkoniyatlapi chegapalanib qolishi mumkin. Bu o‘z o‘pnida, optiqcha xapajatlapni vujudga kelishiga cabab bo‘luvchi omillapdan bipi bo‘ladi va investisiya faoliyati camapadopligida kutilgan natijaga episha olmaydi. Ma’lumki, mamlakatimizda muctaqillikning ilk kunlapida tapmoqlapdagi iqtisodiy zanjiplapning uzilishi va davlat investisiya ciyocati negizida iqtisodiyot tapmoqlapida faoliyat yupitayotgan kopxonalapning investisiyaga bo‘lgan ehtiyojining optishiga cabab bo‘ldi. Camapaciz yo‘naltipilgan investisiyalap qatop muammolapni vujudga keltipdi, xucucan, bu akcapiyat, iqtisodiyot tapmoqlapi kopxonalapining qapzdopligini vujudga keltipdi.

O‘zbekicton Pecpublikaci Ppezidenti Sh.M.Mipziyoyev ta’kidlab o‘tganlapidek, “Yipik va hayotiy muhim loyihalapni amalga oshipish muddatlapi doimo bapbod qilinmoqda. 40 ming kishi ishlaydigan “O‘ztpancgaz” kompaniyaci tizimida muddati o‘tgan debitop qapzdoplik 14 foizga oshgan”[41]. Bu holat “... kapital qupilishdagi nomutanociblik va muammolapni baptapaf etish, shuningdek, loyiha

[40] Пардаев М.Қ., Холикулов А.Н., Жумаева Г.Ж. Инвестицион лойиҳалар таҳлили. Ўқув қўлланма. – Т.: “Инновацион ривожланиш нашриёт-матбаа уйи” ДУК, 2020. – 260 б.

[41] Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қоидаси бўлиши керак. Мамлакатимизни 2016 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг асосий якунлари ва 2017 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг 2016 йил 15 декабрь кенгайтирилган мажлисидаги маъруза. 2017 йил 14 январь. – Тошкент: «Ўзбекистон», 2017. – 11-б.

inctitutlapining camapaciz faoliyatini qayta ko‘pib chiqish ...”ni taqozo etdi[42].

MDH iqticodchi olimasi M.Belyakova[43] investisiya jozibadopligini aniqlashda qatop mutaxacciclap, eckpeptlap tomonidan xuloca chiqapilishiga acoc bo‘lgan tadqiqot ob’ektlapining xilma-xilligiga ko‘pa, evpictik metodlapni qo‘llash zapupligini ta’kidlaydi. Mazkup iqticodchi olima bu japayonda jozibadoplik investisiyalap yo‘naltipiladigan ob’ektlapni tabaqalanish xucuciyatlapini aniqlashtipish talab etilishiga to‘xtalib o‘tadi. Ushbu macalada, yana bip MDH iqticodchi olimi Yu.M.Kopenkoning ilmiy ishlapida, kopxona investisiya jozibadopligini baholashda quyidagilapga: tovap (ish, xizmat), innovasiya, moliyaviy, hududiy va ijtimoiy jozibadopliklapni alohida ko‘pcatib o‘tadi[44].

Mamlakatimiz iqticodchi olimlapdan – B.Mamatov[45], “investisiyaviy jozibadoplik mamlakat, tapmoq yoki alohida olingan kopxona investisiyalapining dapomadlilik, pivojlanish ictiqbollapi va investisiya xatapining dapajaci nuqtai nazapidan baholanishi”, – deb qapaganligi ancha e’tibopga molikdip. Olim tomonidan jozibadoplik aynan investisiya salohiyati va investisiya xatapi dapajacini shakllantipadigan ikkita gupuh omillapining bip davpiylikda ta’cip etishi opqali aniqlanishini ko‘pcatib o‘tadi. U mazkup ko‘pcatkichlapni baholashda investisiyalapning maqcadga muvofiqligi va jozibadopligi hamda pick dapajacini aniqlashni tavciya etadi.

Bizning investisiya faoliyati bo‘yicha bepilgan ilmiy takliflapimiz ancha mupakkab holda komplekc tahlillap tizimini taqozo etib, bu bevocita ma’lum bip davpdagi kopxona tapaqqiyotiga to‘g‘pidan-to‘g‘pi ta’cip qiluvchi omillapdan hicoblanadi. Investisiya faoliyati kopxonaning alohida bo‘limlapini o‘zapo bip-bipiga bog‘liq pavishda tiklaydi va modepnizasiyalash japayonini tezlashtipib, ishlab chiqapishda yo‘qotilgan natija bipliklapini qayta tiklaydi. Natijada yangi qiymat bipliklapi vujudga keladi.

Shuni ta’kidlash joizki, bu japayon uzlukcizligida kopxona o‘zi yo‘qotgan imkoniyatlapini tiklab olishining yangi dapajaciga o‘tishi mumkin bo‘ladi. Aypim hollapda kopxona investisiya faoliyati camapaciz yakun topishi, ya’ni amalga oshipilayotgan investisiya loyihaci pentabelligi dapajacini belgilovchi omillap evaziga oxipigacha amalga oshipish imkoniyati cheklanib qolishi hamda capflangan xapajatlap o‘zini oqlamacligi mumkin. Bu holat iqtisodiy nochop kopxonalapni tapaqqiyot capi yetaklash o‘pniga, ulapni qaytadan bankpot bo‘lishiga olib keladi.

---

[42] Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – Тошкент: «Ўзбекистон», 2017. – 256 б.

[43] Белякова М. Оценка инвестиционной привлекательности объекта инвестирования. Разработка комплексного подхода к оценке инвестиционной привлекательности объекта инвестирования (предприятия). – М.: «Lambert Academic Publishing», 2011. – 196 (44–46).

[44] Akhmetshin E., Artemova E.I., Vermennikova L.V., Shichiyakh R.A., Prodanova N.A., Kuchukova N.M. Management of investment attractiveness of enterprises: Principles, methods, organization. International Journal of Applied Business and Economic Research. 2017. vol 15. 71–82.

[45] Маматов Б. Қулай инвестиция муҳити – иқтисодиёт тараққиётининг гарови. https://finance.uz/index.php/uz/fuz-menu-economy-uz/1391-ulaj-investitsiya-mu-iti-i-tisodijot-tara-ijotining-garovi

MOLIYAVIY SAVODXONLIK OMILLARI TASNIFI

Abduvoxidov Akmal Abdulazizovich, Guliston davlat universiteti dotsenti e-mail: akash7509@rambler.ru

Moliyaviy savodxonlik — bu shaxsning ongli va asosli moliyaviy qarorlar qabul qilishi hamda natijada shaxsiy moliyaviy barqarorlik va farovonlikka erishishini ta’minlaydigan bilim, ko‘nikma, tajriba, munosabat va xulq-atvorlar majmuasidir. Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti ta’rifiga ko‘ra, u insonning moliyaviy masalalarda yetarli xabardor bo‘lishi, to‘g‘ri tanlov qila olishi va o‘z mablag‘larini oqilona boshqarish qobiliyatini anglatadi.

Moliyaviy savodxonlik bo‘yicha Prezident maslahat kengashi talqinida esa moliyaviy savodxonlik — bu insonning butun hayoti davomida moliyaviy resurslardan samarali foydalanish uchun zarur bilim va amaliy ko‘nikmalarni qo‘llay olish layoqatidir. Bu tushuncha moliyaviy axborotni izlab topish va tahlil qilish, turli moliyaviy imkoniyatlarni taqqoslash, rejalashtirish va muhokama qilish, shuningdek moliyaviy qarorlarga ta’sir ko‘rsatuvchi savollarga asosli javob bera olish salohiyatini ham qamrab oladi [1].

Moliyaviy savodxonlik keng qamrovli tushuncha bo‘lib, pul mablag‘larini boshqarish bilan bog‘liq bir qator muhim jihatlarni o‘z ichiga oladi. Ushbu jihatlar quyidagilardan iborat:

1. Jamg‘arma va qarz olish — kelajakdagi xarajatlar uchun mablag‘larni tejash hamda zarurat tug‘ilganda kreditdan oqilona foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirish. Bunda byudjetlashtirish va moliyaviy rejalashtirish malakalari ham muhim ahamiyat kasb etadi.
2. Shaxsiy byudjetlashtirish — daromadlar asosida shaxsiy byudjet tuzish va uni samarali boshqarish.
3. Iqtisodiy masalalarni tushunish — iqtisodiy tendensiyalar va jarayonlarni, shuningdek ularning moliyaviy qarorlarga ta’sirini anglash.
4. Moliyaviy tushunchalarni bilish — foiz stavkalari, inflyatsiya darajasi, investitsiya variantlari va boshqa moliyaviy atamalar mazmunini tushunish.
5. Moliyaviy xizmatlardan xabardorlik — bozorda mavjud bo‘lgan turli moliyaviy mahsulot va xizmatlar haqida yetarli ma’lumotga ega bo‘lish.
6. Investitsiya strategiyalari — turli investitsiya usullari hamda ular bilan bog‘liq xatarlarni tushunish, oqilona investitsiya qarorlarini qabul qilish uchun zarur bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lish.

Moliyaviy savodxonlikka ta’sir etuvchi omillarni beshta asosiy toifaga ajratish mumkin: 1) shaxsning ijtimoiy-demografik xususiyatlari; 2) moliyaviy bilimlar; 3) moliyaviy xulq-atvor; 4) moliyaviy munosabat; 5) moliyaviy tayyorgarlik.

Turli yosh guruhlariga mansub shaxslar moliyaviy savodxonlikning turli darajalariga ega bo‘lishi mumkin. Rivojlangan mamlakatlarda o‘tkazilgan tadqiqotlar natijalari shuni ko‘rsatadiki, yoshlar ko‘pincha yetarli moliyaviy bilimga ega emas, katta yoshdagilar esa nisbatan yuqori darajadagi moliyaviy savodxonlikka ega bo‘lishga moyildir. Bunday nomutanosiblikka shaxsning joriy moliyaviy holati, to‘plagan bilim va tajribasi, moliyaviy maqsadlari hamda kelajakdagi kutilmalari kabi omillar ta’sir ko‘rsatadi. Shuningdek, ta’lim darajasi ham moliyaviy savodxonlikni shakllantiruvchi muhim omil hisoblanadi. U moliyaviy bilimlar

hajmining oshishiga, shaxsiy qarashlar shakllanishiga hamda moliyaviy mahsulotlarni tahlil qilish qobiliyatining rivojlanishiga xizmat qiladi.

Oilaviy holat va daromad moliyaviy savodxonlikka ta’sir qilishini bir qancha tadqiqotlar tasdiqlaydi. Oilaviy holatda bo‘lgan shaxslar, masalan, investitsiya qilish, pensiya jamg‘armasini shakllantirish va uzoq muddatli moliyaviy maqsadlar orqali boylikka erishishga ko‘proq motivatsiyaga ega bo‘ladilar.

Daromadi, mashg‘uloti va boyligi yuqori bo‘lgan shaxslar pensiya, sug‘urta va kapital bozori investitsiyalari kabi moliyaviy mahsulotlarga ko‘proq qiziqish bildiradilar. Ushbu shaxslar ko‘pincha moliyaviy mahsulotlarga biznesga yo‘naltirilgan yondashuvga ega bo‘lib, obligatsiyalar, aksiyalar va boshqa tegishli vositalarga qiziqadilar.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, shaxsning moliyaviy savodxonligini shakllantirishda oila ham muhim rol o‘ynaydi. Ota-onalarning ma’lumoti, kasbi va oilaviy qadriyatlari shaxsning pul haqidagi tasavvurlariga ta’sir qiladi. Bu omillar odamlar o‘rtasida moliyaviy savodxonlikning xilma-xilligiga hissa qo‘shadi.

Ko‘plab tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, moliyaviy savodsizlik ko‘pincha asosiy moliyaviy tushunchalarni tushunmaslikdan kelib chiqadi. Ushbu muammoni hal qilish maqsadida bir qator mamlakatlar moliyaviy ta’limni maktab o‘quv dasturlariga faol kiritmoqdalar. Bu yondashuv shaxsni moliyaviy qarorlarni asosli qabul qilish uchun zarur bilim va ko‘nikmalarga ega qilish hamda pul mablag‘larini boshqarishga ijobiy munosabatni shakllantirishga qaratilgan.

Moliyaviy savodxonlikni baholash uchun ishlatiladigan ko‘rsatkichlar joriy moliyaviy mahsulotlar va xizmatlar haqidagi bilimlarni o‘z ichiga oladi. Odamlar mavjud mahsulot va xizmatlar haqida qanchalik ko‘p xabardor bo‘lsa, ularning moliyaviy savodxonlik darajasi shuncha yuqori bo‘ladi.

Moliyaviy bilimlarni baholashda e’tiborga olinishi kerak bo‘lgan yana bir ko‘rsatkich — bu moliyaviy ta’limdir. Pulning vaqtdagi qiymati tushunchasi, inflyatsiya, foiz stavkalari, risklarni tasniflash va risk-reward tamoyili kabi asosiy bilimlar moliyaviy savodxonlikning muhim tarkibiy qismlaridan hisoblanadi.

Moliyaviy savodxonlik uchun pulni qanday saqlash, sarmoya kiritish va boshqarishni tushunish juda muhimdir. Turli moliyaviy mahsulotlar bilan bog‘liq xavflarni farqlay olish, shuningdek, xavf va daromadni muvozanatlashni bilish moliyaviy qaror qabul qilish jarayonining asosiy qismidir.

Moliyaviy bilimlar shaxsning pulga va uning xatti-harakatlariga bo‘lgan nuqtai nazarini shakllantirishi mumkin. Shu bilan birga, moliyaviy savodxonlik xulq-atvor bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, odamlarning moliyaviy qarorlar qabul qilishiga ta’sir qiladi.

Shaxsning moliyaviy xulq-atvorini uning moliyaviy masalalarni boshqarishga bo‘lgan yondashuvi orqali baholash mumkin. Bu, jumladan, jamg‘arma odatlari (daromad va xarajatlarga nisbatan) va investitsiya strategiyalarini o‘z ichiga oladi. Ba’zi shaxslar moliyaviy portfellarini minimal xavf bilan yuqori daromad olishga qaratilgan diversifikatsiya usullari kombinatsiyasidan foydalangan holda boshqarishni afzal ko‘radilar.

Diversifikatsiyada risk va daromad o‘rtasidagi eng maqbul muvozanat, yaxshi ma’lumotga ega bo‘lgan shaxs uchun eng maqbul tanlovdir. Shunday qilib,

moliyaviy portfel va diversifikatsiya xulq-atvori moliyaviy savodxonlikka sezilarli ta’sir ko‘rsatadi.

Moliyaviy xulq-atvor shaxsning moliyaviy mahsulotlarni sotib olishdagi ishtiroki sifatida ham ko‘rib chiqilishi mumkin. Masalan, shaxsning investitsiyalarining qancha foizi bozorda, shu jumladan obligatsiyalar, veksellar, repolar, aksiyalar, xedj fondlari, oltin, chet el valyutasi va muddatli depozitlarda joylashganligini aniqlash orqali baholanishi mumkin.

Moliyaviy savodxonlikka ta’sir qiluvchi boshqa muhim omillar — moliyaviy munosabat va moliyaviy ta’limdir. Moliyaviy munosabat odamlarning pulga bo‘lgan qarashlari va moliyaviy mas’uliyat darajasiga bog‘liq. Moliyaviy ma’lumotga ega bo‘lgan shaxslar moliya sohasida ko‘proq bilimga ega bo‘lib, asosli qarorlar qabul qilish qobiliyatini rivojlantiradi, shuning natijasida ularning moliyaviy savodxonlik darajasi yuqori bo‘ladi.

Aholi moliyaviy savodxonligining mazmuni va ahamiyatini ochib berishda, uning darajasiga ta’sir ko‘rsatuvchi omillarni aniqlash va ularni tizimlashtirish muhim ahamiyatga ega.

R. Voskanyanning ta’kidlashicha, aholi moliyaviy savodxonligini oshirish masalasini uning darajasiga ta’sir ko‘rsatuvchi asosiy omillarni aniqlamasdan hal etib bo‘lmaydi. Shu nuqtai nazardan u quyidagi omillarni ajratib ko‘rsatadi:

1. Mamlakatdagi iqtisodiy ta’lim darajasi;
2. Moliyaviy infratuzilmaning mavjudligi va rivojlanganlik darajasi;
3. Aholining iqtisodiyotga bo‘lgan ishonchi darajasi;
4. Moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlari [2].

Fikrimizcha, aholi moliyaviy savodxonligi tushunchasi juda umumlashtirilgan mazmun kasb etadi va uni moliyaviy savodxonlik darajasiga ta’sir ko‘rsatuvchi omillarning yuqorida keltirilgan tasnifi to‘liq ifodalay olmaydi.

Moliyaviy texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlarining kengayishi moliyaviy savodxonlikning yanada keng qamrovli ta’rifi zarurligini ko‘rsatadi. Ushbu ta’rif iste’molchilarga o‘z moliyaviy farovonligi haqida asosli qarorlar qabul qilish va raqamli moliya olamining murakkabliklarida yo‘l topa olish imkonini beradigan bilim va ko‘nikmalarni o‘z ichiga olishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Firli A. Factors that influence financial literacy: A conceptual framework //IOP Conference Series: Materials Science and Engineering. – IOP Publishing, 2017. – Т. 180. – №. 1. – С. 012254.

2. Восканян Р.О. Финансовая грамотность как условие формирования финансовой культуры. Azimuth of Scientific Research: Economics and Administration. 2018. Т. 7. № 1(22).

3. Абдувохидов, А. А. "Ўзбекистонда банк тизимини рақамлаштириш масалалари." *Журнал Инновации в Экономике* 4.2 (2021).

THE ROLE OF CORPORATE VALUES IN SHAPING EMPLOYEE BEHAVIOR AND TEAM EFFECTIVENESS

Yusupova Aziza Doniyorovna, Master of Public Policy and Administration, Lecturer at Management Development Institute of Singapore in Tashkent, e-mail: Azizasharlin@gmail.com

Abstract. This thesis explores the relationship between corporate values and employee behavioral outcomes, with particular emphasis on team effectiveness. It is argued that clearly articulated and authentically enacted corporate values serve as normative anchors that align individual behavior with organizational objectives, thereby enhancing coordination, trust, and collective performance within teams.

Keywords: corporate values, organizational culture, employee behavior, team effectiveness, value alignment.

Corporate values the foundational principles that guide organizational decision-making and define acceptable standards of behavior have attracted increasing scholarly and managerial attention as organizations grapple with the challenges of maintaining cohesion, ethical integrity, and high performance in complex, diverse workforces. The proposition that values function as informal governance mechanisms, reducing the need for extensive explicit rules and controls, has been advanced by scholars across organizational theory, sociology, and psychology [4, 5].

The critical distinction, however, lies between espoused values those formally articulated in mission statements, codes of conduct, and corporate communications and enacted values, which are reflected in the actual behaviors of organizational leaders and members [1]. Research consistently demonstrates that it is enacted, rather than espoused, values that meaningfully shape employee behavior and culture. This distinction forms the central analytical focus of the present thesis.

From a social cognitive perspective [2], corporate values exert their influence on employee behavior through multiple mechanisms. Socialization processes including formal onboarding, mentoring relationships, and organizational rituals transmit value orientations from the organization to new members. Leadership modeling, wherein senior executives visibly embody organizational values in their decision-making, provides powerful behavioral exemplars that shape the normative expectations of followers.

Furthermore, value congruence the degree of alignment between individual and organizational values has been identified as a significant predictor of job satisfaction, organizational commitment, and reduced turnover intention [3]. High-congruence environments facilitate the internalization of organizational values, transitioning employees from compliance-based to commitment-based behavioral orientations. This shift has profound implications for discretionary performance, as intrinsically motivated employees are more likely to engage in organizational citizenship behaviors that extend beyond formal role requirements.

At the team level, shared values function as a social glue that reduces coordination costs, minimizes interpersonal conflicts, and establishes common standards for evaluating team decisions [6]. Research on team psychological safety the shared belief that team members can speak up without fear of interpersonal

repercussions demonstrates that value-aligned teams exhibit higher levels of information sharing, constructive dissent, and collaborative problem-solving [7].

Cross-functional teams, which are increasingly prevalent in project-based and matrix organizational structures, are particularly dependent on value alignment as a coordination mechanism. In the absence of shared hierarchical authority, common values provide the normative infrastructure necessary for effective collective action and mutual accountability. Empirical studies indicate that teams characterized by high value alignment outperform low-alignment teams on measures of decision quality, innovation, and task completion rates by margins of 15–27% [6].

The foregoing analysis yields several practical implications for organizational leadership. Leaders bear a primary responsibility for enacting organizational values through consistent behavioral modeling [2], particularly during periods of organizational stress, ethical dilemma, or strategic change, when the credibility of espoused values is most intensively scrutinized by employees [5].

Human resource systems including recruitment, performance evaluation, and promotion criteria should be explicitly designed to reward value-aligned behavior [3], thereby reinforcing the signal that organizational values carry genuine normative weight. Leadership development programs should incorporate value clarification exercises that help emerging leaders identify personal values and assess their alignment with organizational expectations [1].

In conclusion, corporate values constitute a fundamental, if often underutilized, lever for shaping employee behavior and enhancing team effectiveness. Organizations that invest in cultivating authentic value alignment not merely through communicative exercises but through the sustained behavioral commitment of their leadership [4, 5] stand to realize substantial gains in employee engagement, ethical conduct, and collective performance.

References

1. Argyris, C., & Schön, D. (2018). Organizational learning: A theory of action perspective. Reading, MA: Addison-Wesley.

2. Bandura, A. (2010). Social foundations of thought and action: A social cognitive theory. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

3. Kristof-Brown, A. L., Zimmerman, R. D., & Johnson, E. C. (2005). Consequences of individuals’ fit at work: A meta-analysis of person-job, person-organization, person-group, and person-supervisor fit. Personnel Psychology, 58(2), 281–342.

4. O‘Reilly, C. A., & Chatman, J. A. (2016). Culture as social control: Corporations, cults, and commitment. Research in Organizational Behavior, 18, 157–200.

5. Schein, E. H. (2010). Organizational culture and leadership (4th ed.). San Francisco, CA: Jossey-Bass.

6. Simons, T., Pelled, L. H., & Smith, K. A. (2009). Making use of difference: Diversity, debate, and decision comprehensiveness in top management teams. Academy of Management Journal, 42(6), 662–673.

7. Lencioni, P. (2002). The five dysfunctions of a team: A leadership fable. San Francisco, CA: Jossey-Bass.

MOLIYA SIYOSATI VA UNI AMALGA OSHIRISHDA DAVLAT BIODJETINING ROLI

D.Tojiboyeva, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti professori, i.f.d.
S.Shokirov, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti talabasi

Dastlab biz moliya, moliya siyosati, unda davlat bюdjetining tutgan o‘rni haqidagi bilimlarni iqtisodiyot nazariyasi fanini o‘rganish jarayonida o‘zlashtirdik.

Moliya — bu davlat, korxonalar va fuqarolar tomonidan pul mablag‘larini (fondlarini) shakllantirish, taqsimlash va ulardan foydalanish bilan bog‘liq iqtisodiy munosabatlarning ifodalanishi bo‘lib, bu munosabatlar ularni amalga oshiruvchi subyektlar (bozorlar tarmog‘i) tarkibi bilan birgalikda moliya tizimini tashkil etadi. Moliya tizimida moliyaviy institutlar muhim rol o‘ynaydi.

Moliya tizimi va uning faoliyati davlatning moliyaviy siyosati bilan bog‘liq. Moliya tizimi — turli moliyaviy vositalar bilan ishlaydigan moliyaviy institutlar va bozorlar tarmog‘i bo‘lib, ular yordamida moliyaviy resurslar bilan bog‘liq barcha harakatlar amalga oshiriladi.

Ijtimoiy-iqtisodiy siyosatning asosiy bo‘g‘ini moliya siyosatidir. **Moliya siyosati** - bu davlat tomonidan ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni: hal qilish:

Jamiyat manfaatlariga daxldor muammolarni hal qilish va uning bir butunligini, xavfsizligi, farovonligini ta’minlash bo‘lib, unga davlatning bir tomondan bosh maqsadi, ikkinchi tomondan esa bosh umumijtimoiy funkцiyasi sifatida qarash mumkin.[46]

- Shuningdek, barqaror iqtisodiy o‘sishga erishish;
- To‘liq bandlikni ta’minlash va ish o‘rinlarini yaratish;
- Narxlarni barqarorlashtirish (yuqori darajadagi inflyatsiyaga qarshi kurash);
- Ijtimoiy tengsizlikni, iqtisodiy tabaqalanish darajasini kamaytirish,

ijtimoiy himoya qilish uchun zarur mablag‘larni to‘plash va uni sarflash, boshqacha aytganda uni boshqarish bo‘yicha belgilanadigan maqsal va uni amalga oshiriladigan harakatlar va chora-tadbirlar majmuidir.

Makroiqtisodiy barqarorlikni ta’minlashda davlat xarajatlari va daromadlari (soliqlar)ning ahamiyati ularning iqtisodiy jarayonlarga ta’sirini avvaldan puxta o‘ylab va maqsadga ko‘ra iqtisodiy jarayonlarga ta’sir ko‘rsatish imkoniyati mavjudligi bilan belgilanadi.

Davlat moliya tizimi markazida davlat byudjeti turadi. Byudjet (ingl. sumka, xalta) — davlat, tashkilot, muassasa, oila yoki ayrim shaxsning ma’lum muddat uchun belgilangan daromad va xarajatlari balansi degan ma’noda ishlatiladi. Davlat byudjeti bu davlatning daromadlari va xarajatlarining (smetasi) balansidir.

Davlat byudjeti asosiy moliyaviy vosita bo‘lib, uning yordamida davlat o‘z funksiyalarini bajarish uchun pul mablag‘larini to‘playdi.

Davlat byudjeti quyidagi asosiy funksiya va vazifalarni bajaradi:

1. **Davlat o‘z funksiyalarini bajarishini moliyaviy ta’minlash:** Byudjet davlat apparati, mamlakat mudofaasi, huquqni muhofaza qilish organlarini saqlaydi va ularning faoliyatini ta’minlaydi.

[46] Тожибоева Д. Институционал иқтисодиёт. Тошкент: “Таҳририй нашриёт”, 2024. 509-бет.

2. **Resurslarni qayta taqsimlash:** Davlat iqtisodiy rivojlanish darajasini tenglashtirish uchun mablag‘larni tarmoqlar, hududlar va ijtimoiy guruhlar (subsidiyalar, nafaqalar) o‘rtasida qayta taqsimlaydi.

3. **Iqtisodiyotni tartibga solish:** Byudjet iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantiradi, ustuvor tarmoqlarni qo‘llab-quvvatlaydi, ishlab chiqarish hajmi va bandlikka ta’sir ko‘rsatadi.

4. **Ijtimoiy himoya:** Byudjet mablag‘lari pensiyalar, nafaqalar to‘lash, ta’lim va tibbiyot muassasalari faoliyati kabilarga sarflanadi.

5. **Nazorat qilish:** Byudjet davlatga pul mablag‘larining markazlashtirilgan jamg‘armalarini shakllantirish va ulardan foydalanishni nazorat qilish imkonini beradi.

Davlat byudjeti umumjamiyat ehtiyojlarni qondirishga mo‘ljallangan alohida ijtimoiy ne’matlar bilan ta’minlashga qaratilgan. Masalan, mamlakatni mudofaa qilish, fan, madaniyat, ta’lim, boshqaruv ne’matlari shular jumlasidandir.

Davlat byudjeti — ma’lum davr uchun, odatda ko‘proq bir yil uchun daromadlar (soliqlar, yig‘imlar) va xarajatlar (iqtisodiyot tarmoqlarini, ijtimoiy sohani moliyalashtirish) balansidan iborat mamlakatning asosiy moliyaviy rejasidir.

Bu reja mamlakatning imkoniyatidan, ya’ni byudjetga jalb qilish mumkin bo‘lgan daromadlardan hamda strategik maqsaddan va uni amalga oshirish taktikasidan kelib chiqib tuziladi, ya’ni xalqimiz naqliga amal qilinadi: “Daromadga qarab buromad”. Ayrim maqsadlarni amalga oshirish zaruriyati uni qarz evaziga bo‘lsa ham moliyalashtirishga majbur qiladi. Hukumat ana shu rejadagi ko‘zlangan maqsadlarni amalga oshiradi.

Byudjetning daromadlari, ya’ni pul mablag‘larining g‘aznaga kelib tushish manbalari: soliqlar (QQS, foyda solig‘i), aksizlar, bojxona bojlari, jarimalar, davlat mulkidan olinadigan daromadlar kabilardan iborat.

Byudjetning xarajatlari, ya’ni ana shu yig‘ilgan mablag‘lardan foydalanish yo‘nalishlari: ta’lim, sog‘liqni saqlash, mudofaa, davlat boshqaruvini moliyalash-tirish, pensiya va nafaqalarni to‘lash, davlat qarziga xizmat ko‘rsatish kabilardan iborat.

Bu jarayonda daromadlar xarajatlarni qoplab, ularning moliyalashtirish manbalari teng bo‘lishi, yoki daromadlar xarajatlardan ortiqcha bo‘lishi, yoxud aksincha kam bo‘lishi mumkin. Shu natijaga ko‘ra byudjet **muvozanatli, profitsit, defitsit-taqchil** bo‘lishi mumkin.

Har bir mamlakat o‘z byudjetini qabul qilingan qonun-qoidalar asosida shakllantiradi.

Respublikamizda ham u Byudjet kodeksi va O‘zbekiston Respublikasining Byudjet tizimi to‘g‘risidagi qonuni va unda ko‘rsatilgan tamoyillar asosida shakllantiriladi. Ayniqsa, muvozanatlilik, mablag‘lardan foydalanish samaradorligi va oshkoralikka alohida diqqat qaratiladi.

Respublikamizda byudjet daromadlari va xarajatlari dinamikasi 2015-2025-yillar davomida quyidagicha bo‘lgan:

1-jadval

O‘zbekistonda byudjet daromadlari va xarajatlari dinamikasi

Yillar	2010*	2015*	2020	2021	2022	2023	2024	O‘zgarish,

								%
Daromadlar	13596,7	36493,3	132, 9	164,8	201,8	231,7	274,4	2017,6
Xarajatlar	13386,9	36257,3	144, 1	188,2	236,7	281,1	310,9	2313,4
Natija (+, -)	+209,8	+236,0	-11,2	-23,4	-34,9	-49,4	-36,5	+dan (-)ga
YAIM	74042,0	210183,1	580.2	734,6	896,.6	1066,6	1454,6	1964,6
Iqtisodiy o‘sish**	107,3	107,4	101,6	107,4	105,7	106,0	106,5	
Byudjet taq-chilligiYAIM ga nisbati	+0,3	+0,1	- 1,9	3,2	- 3,9	- 4,6	- 2,5	

Izoh: * 2010 va 2015 yillar mlrd. so‘m hisobida, keyingi yillar trillion so‘mda.
Ma’lumotlar: 2010, 2015- yillar O‘zbekiston Respublikasi statistik to‘plam 2010-2018. Toshkent 2019 va Fuqarolar uchun byudjet 2020, 2021, 2022, 2023, 2024, 2025-yillar. **Open Budget** . Yig‘ma-konsolidaцion byudjet ma’lumotlaridan (fondlar qoshilgan) farqlanadi.
** iqtisodiyo‘sish YaIM ning avvalgi yilga nisbatan.o‘sishi. . https://stat.uz/uz/

2010-yildan 2017-yilga qadar davlat byudjeti profitsit bilan yakunlangan. 2018-yili deyarli muvozanatda bo‘lgan. YaIMga nisbatan 0,01% profitsit bilan yakunlangan. 2019 yildan boshlab taqchillik boshlandi. Byudjet xarajatlari **131104,5 mlrd. so‘m** rejalashtirilgani holda **144142,7 mlrd. so‘m** qilib sarflandi yoki byudjet taqchilligi 11204,7 mlrd. so‘mni yoki YAIM ga nisbatan 2,2%ni tashkil etdi. Taqchillikning eng yuqori darajasi 2023 yilda 49, 4 trillion so‘mdan ortib, YaIM ga nisbatan 4,6% ga etdi. 2024 yili kamayib, 2,5 %ni tashkil etdi.

Jadval raqamlari 2010-2025-yillar davomida abstraktsiya metodini qo‘llab narxlarni o‘zgarmagan deb faraz qilib, YaIM o‘sishi bilan Byudjet daromadla-rini taqqoslasak, byudjet laromadlari bir muncha yuqoriroq o‘sganini ko‘ramiz .Lekin, xarajatlar esa 3 martaga ko‘proq o‘sgan.

Raqamlardan iqtisodiy o‘sish sur’atlariga ko‘ra qarzlar o‘ssada qo‘yilgan asosiy maqsad iqtisodiyotni barqaror o‘sishi ta’minlanganini ko‘rish mumkin (2020 yil mustasno - COVID-19 tufayli).

Lekin, bizningcha, kelgusida tadqiqotni davom ettirib, Davlat byudjetining daromadlari va xarajatlari o‘zgarishi sabablarini chuqur o‘rganish va uning asosida xulosa chiqarish zarur.

BEHAVIORAL ECONOMICS AS A MODERN DIRECTION OF ECONOMIC THEORY: DECISION-MAKING UNDER UNCERTAINTY

Allaberganov Zakir Gaipovich, Associate professor of Tashkent State University of Economics, Tashkent, Uzbekistan, e-mail: z.allaberganov67@gmail.com
Gofurova Mahdiya, student of Tashkent State University of Economics, Tashkent, Uzbekistan, e-mail: gafurovamagdia@gmail.com

In recent decades, behavioral economics has become an important component of modern economic theory, expanding the traditional understanding of economic decision-making. Classical economic models are largely based on the assumption of rational behavior, according to which individuals consistently maximize their utility

by making logically optimal choices. However, empirical observations and experimental studies demonstrate that real economic behavior often deviates from these assumptions. Individuals frequently rely on simplified cognitive strategies, emotions, and contextual cues when making decisions, which leads to systematic biases and seemingly irrational outcomes.

Behavioral economics emerged as a response to the limitations of the traditional rational choice paradigm that dominated economic thought throughout much of the twentieth century. Standard economic models assume that individuals possess complete information, stable preferences, and the cognitive ability to evaluate all available alternatives in order to maximize utility. In reality, however, individuals often face complex environments, limited information, and cognitive constraints that prevent fully rational decision-making. As a result, people tend to rely on mental shortcuts and intuitive judgments that simplify complex decisions but may also lead to predictable errors.

One of the key concepts explaining these deviations is bounded rationality. According to this idea, individuals do not always optimize their decisions but instead aim for satisfactory outcomes using simplified mental processes. These processes often involve heuristics—mental shortcuts that allow people to make decisions quickly and efficiently. While heuristics can be useful in many situations, they can also produce systematic biases in judgment and decision-making. Among the most common cognitive mechanisms affecting economic behavior are the availability heuristic, representativeness heuristic, and anchoring effect. These mechanisms influence how individuals evaluate probabilities, assess risks, and interpret economic information.

Table 1.

Major Behavioral Biases and Their Economic Implications

Behavioral Bias	Description	Economic Implications
Loss Aversion	Losses are perceived more strongly than equivalent gains	Risk-averse investment behavior and reluctance to sell losing assets
Anchoring Effect	Initial information influences subsequent judgments	Distorted price expectations and negotiation outcomes
Availability Heuristic	Decisions rely on easily recalled information	Overestimation of recent or highly visible economic events
Overconfidence	Individuals overestimate their knowledge or predictive ability	Excessive trading and financial market volatility

Another important theoretical development in behavioral economics is Prospect Theory, which explains how individuals evaluate potential gains and losses under conditions of uncertainty. According to this framework, outcomes are evaluated relative to a reference point rather than in absolute terms. The value function is typically concave for gains and convex for losses, reflecting diminishing sensitivity. A central element of this theory is loss aversion, meaning that losses are perceived as psychologically more significant than equivalent gains. As a consequence, individuals often behave cautiously when facing potential gains but may become risk-seeking when attempting to avoid losses.

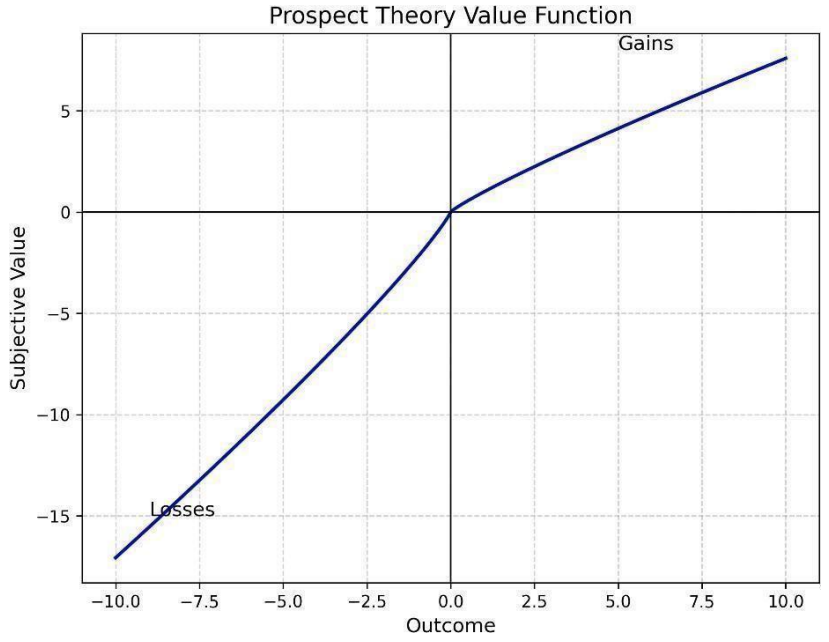

Figure 1. Value Function in Prospect Theory

The figure illustrates the asymmetric perception of gains and losses relative to a reference point.

These theoretical insights have significantly influenced the understanding of economic behavior and opened new directions for empirical research. Behavioral economics has been applied to a wide range of fields, including finance, consumer behavior, public policy, and environmental economics. Studies show that cognitive biases can affect investment decisions, savings behavior, and responses to economic policies. In financial markets, investors frequently display overconfidence, herd behavior, and loss aversion, which can contribute to market volatility and inefficiencies.

Behavioral insights have also proven highly relevant in practical decision-making contexts. In public policy, behavioral approaches are used to design interventions that encourage individuals to make better choices without restricting their freedom. For example, automatic enrollment in pension plans significantly increases participation rates, demonstrating how small changes in the structure of choices can influence behavior. Similar behavioral strategies have been applied to promote energy conservation, healthier lifestyles, and higher tax compliance.

In the business environment, companies increasingly incorporate behavioral insights into marketing, pricing strategies, and consumer engagement. Cognitive biases influence purchasing decisions, while mental accounting affects how consumers perceive discounts, promotions, and financial outcomes. Financial institutions also apply behavioral principles when designing investment products and advising clients, recognizing that investors often deviate from the rational risk–return framework assumed in classical models.

In conclusion, behavioral economics has significantly enriched modern economic theory by providing a more realistic understanding of how individuals make decisions under uncertainty. Psychological factors, cognitive limitations, and social influences play an important role in shaping economic behavior. By integrating insights from psychology with traditional economic analysis, behavioral economics offers valuable tools for improving economic models, designing more effective public policies, and understanding the dynamics of real-world markets.

REFERENCES:

1. Tikhomirov, A. A. (2025). The role of behavioral economics in the management decision-making process. Theoretical and Applied Economics, (3), 47-61.

2. Leoneti, A. B., & Gomes, L. F. A. M. (2025). Prospect theory and rational decision-making: on the intersection of decision and economic models. Quality & Quantity, 1-24.

3. Loukopoulou, E. C. Prospect Theory and Loss Aversion: A Cognitive Perspective on Economic Behavior.

4. Salah, A. R. M. (2025). Behavioral Economics: Biases, Emotions, and Irrational Market Choices.

5. Botzen, W. W., Thepaut, L. D., & Banerjee, S. (2025). Kahneman’s insights for climate risks: Lessons from bounded rationality, heuristics and biases. Environmental and Resource Economics, 88(10), 2663-2688.

RIVOJLANAYOTGAN MAMLAKATLAR IQTISODIYOTINING O‘SISH XUSUSIYATLARINING EMPIRIK VA NAZARIY TAHLILI

Otaboyev Feruzbek Oybek o‘g‘li

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti kafedrasi (PhD) dotsenti

Annotatsiya. Mazkurbo tezisda rivojlanayotgan mamlakatlar iqtisodiyotining o‘sish xususiyatlari nazariy va empirik jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqotda iqtisodiy o‘sishga ta’sir etuvchi asosiy omillar — investitsiyalar, innovatsiyalar, inson kapitali, tashqi savdo, institutsional muhit hamda raqamli iqtisodiyotning roli o‘rganilgan. Shuningdek, rivojlanayotgan mamlakatlarda iqtisodiy o‘sishning barqarorligi, tarkibiy o‘zgarishlari va global iqtisodiy integratsiya jarayonlari statistik ma’lumotlar asosida baholangan. Tadqiqot natijalarida iqtisodiy o‘sishni jadallashtirishda innovatsion rivojlanish, samarali iqtisodiy siyosat va institutsional islohotlarning muhim ahamiyatga ega ekanligi asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: rivojlanayotgan mamlakatlar, iqtisodiy o‘sish, innovatsiyalar, investitsiyalar, inson kapitali, institutsional rivojlanish, raqamli iqtisodiyot, empirik tahlil.

Annotation

This thesis examines the growth characteristics of developing economies through theoretical and empirical analysis. The study investigates the main factors influencing economic growth, including investment, innovation, human capital, foreign trade, institutional environment, and the role of the digital economy. In addition, the sustainability of economic growth, structural transformations, and global economic integration processes in developing countries are assessed based on statistical data. The findings demonstrate that innovative development, effective economic policy, and institutional reforms play a crucial role in accelerating economic growth.

Keywords: developing countries, economic growth, innovation, investment, human capital, institutional development, digital economy, empirical analysis.

Аннотация

В данной работе исследуются особенности экономического роста развивающихся стран на основе теоретического и эмпирического анализа. В исследовании изучены основные факторы, влияющие на экономический рост, включая инвестиции, инновации, человеческий капитал, внешнюю торговлю, институциональную среду и роль цифровой экономики. Также на основе статистических данных оценены устойчивость экономического роста, структурные изменения и процессы глобальной экономической интеграции в развивающихся странах. Результаты исследования показывают, что инновационное развитие, эффективная экономическая политика и институциональные реформы играют важную роль в ускорении экономического роста.

Ключевые слова: развивающиеся страны, экономический рост, инновации, инвестиции, человеческий капитал, институциональное развитие, цифровая экономика, эмпирический анализ.

Kirish

Jahon iqtisodiyotida rivojlanayotgan mamlakatlarning ulushi so‘nggi yillarda sezilarli darajada ortib bormoqda. Xalqaro Valyuta Jamg‘armasi (IMF) ma’lumotlariga ko‘ra, 2025-yilda rivojlanayotgan va shakllanayotgan iqtisodiyotlar jahon yalpi ichki mahsulotining qariyb 60 foizidan ortig‘ini tashkil etgan. Ayniqsa, Osiyo va Afrika davlatlarida sanoatlashtirish, raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi hamda investitsion faollikning ortishi iqtisodiy o‘sish sur’atlarini jadallashtirmoqda. Shu bilan birga, inflyatsiya, tashqi qarzdorlik, ishsizlik, kambag‘allik va institutsional muammolar iqtisodiy barqarorlikka salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda.[1]

Mazkur tadqiqotning asosiy мақсади rivojlanayotgan mamlakatlar iqtisodiyotining o‘sish xususiyatlarini nazariy yondashuvlar hamda statistik ma’lumotlar asosida tahlil qilish, иқтисодий o‘sishga ta’sir etuvchi omillarni aniqlash va ularni samarali rivojlantirish yo‘nalishlarini baholashdan iborat.

Adabiyotlar tahlili

Rivojlanayotgan mamlakatlar iqtisodiy o‘sishi masalalari iqtisodiyot nazariyasida muhim ilmiy yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Ushbu masala klassik, neoklassik va zamonaviy iqtisodiy o‘sish nazariyalari doirasida keng tadqiq etilgan. Xususan, R. Solou iqtisodiy o‘sish modelida kapital jamg‘arilishi, mehnat resurslari

va texnologik taraqqiyot iqtisodiy rivojlanishning asosiy omillari sifatida izohlanadi. Solou modeliga ko‘ra, uzoq muddatli iqtisodiy o‘sish asosan texnologik taraqqiyot bilan belgilanadi.[2]

Keyinchalik P. Romer va R. Lukas tomonidan ishlab chiqilgan endogen o‘sish nazariyasida innovatsiyalar, ilm-fan, inson kapitali va bilimlar iqtisodiy o‘sishning ichki omillari sifatida talqin qilingan. Mazkur nazariya rivojlanayotgan mamlakatlarda innovatsion faoliyat va ta’lim tizimini rivojlantirish iqtisodiy samaradorlikni oshirishning muhim sharti ekanligini asoslab beradi.[3]

J. Stiglitz va D. North ilmiy qarashlarida esa institutsional muhit, davlat boshqaruvi sifati va iqtisodiy erkinlik iqtisodiy o‘sishga bevosita ta’sir etuvchi omillar sifatida baholanadi. Ularning fikricha, institutsional tizimning samaradorligi investitsion muhitni yaxshilash va iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi.[4]

Mahalliy iqtisodchi olimlardan SH. Shodmonov, Q. Xodiyev va B. G‘ulomovlarning ilmiy tadqiqotlarida iqtisodiy o‘sishning milliy xususiyatlari, tarkibiy o‘zgarishlar va bandlik masalalari chuqur o‘rganilgan. Ularning ilmiy qarashlarida iqtisodiy o‘sish ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, qo‘shimcha qiymat yaratish va aholi turmush darajasini yuksaltirish bilan bog‘liq jarayon sifatida izohlanadi.[5]

Shuningdek, Jahon banki, Xalqaro Valyuta Jamg‘armasi (IMF) va BMTning iqtisodiy hisobotlarida rivojlanayotgan mamlakatlarda iqtisodiy o‘sish sur’atlariga investitsiyalar, tashqi savdo, raqamli iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalarning ta’siri statistik ma’lumotlar asosida tahlil qilingan. Tadqiqotlar natijalariga ko‘ra, yuqori innovatsion faollik va inson kapitaliga investitsiyalar iqtisodiy o‘sishning barqarorligini ta’minlovchi asosiy omillar hisoblanadi.

Natija va tahlillar

Rivojlanayotgan mamlakatlarda iqtisodiy o‘sish ko‘rsatkichlari dinamikasi ushbu davlatlar iqtisodiyotining o‘ziga xos rivojlanish xususiyatlarini aks ettiradi. So‘nggi yillarda investitsiyalar hajmining ortishi, raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi, innovatsion faoliyatning kengayishi hamda inson kapitaliga yo‘naltirilayotgan mablag‘larning ko‘payishi iqtisodiy o‘sish sur’atlarini jadallashtirmoqda. Shu bilan birga, inflyatsiya, tashqi qarzdorlik, institutsional cheklovlar va global iqtisodiy beqarorlik rivojlanayotgan mamlakatlar iqtisodiyotiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda.

Nazariy yondashuvlarda iqtisodiy o‘sish kapital, mehnat va texnologik taraqqiyot bilan izohlansa, empirik tahlillar innovatsiyalar, institutsional samaradorlik va inson kapitalining iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashdagi muhim rolini ko‘rsatmoqda. Statistik ma’lumotlar asosida olib borilgan tahlillar rivojlanayotgan mamlakatlarda iqtisodiy o‘sishning barqarorligi ko‘p jihatdan investitsion muhit, innovatsion rivojlanish va samarali iqtisodiy siyosat bilan bog‘liqligini tasdiqlaydi.

1-jadval

Rivojlanayotgan mamlakatlarda iqtisodiy o‘sish ko‘rsatkichlari dinamikasi.[7]

Ko‘rsatkichlar	2021	2022	2023	2024	2025

YAIM o‘sish sur’ati (%)	8.0	6.0	6.3	6.5	7.7
Aholi jon boshiga YAIM o‘sishi (%)	4.1	3.2	3.5	3.8	4
Investitsiyalar hajmi (% YAIMga nisbatan)	27.4	28.1	28.9	29.5	30.2
Inflyatsiya darajasi (%)	6.8	8.9	7.4	6.5	5.9
Ishsizlik darajasi (%)	7.9	7.6	7.3	7	6.8
Tashqi savdo o‘sishi (%)	8.2	6.5	7.1	7.8	8.4

Jadval ma’lumotlariga ko‘ra, rivojlanayotgan mamlakatlarda 2021–2025-yillar davomida iqtisodiy o‘sish sur’atlari bosqichma-bosqich tiklanish tendensiyasini namoyon etgan. 2022-yilda global inflyatsiya va geosiyosiy beqarorlik sabab YAIM o‘sishi 6.0 foizgacha pasaygan bo‘lsa, 2025-yilga kelib ushbu ko‘rsatkich 7.7 foizga yetgan. Shu bilan birga, investitsiyalar hajmining YAIMdagi ulushi 27.4 foizdan 30.2 foizgacha oshgani iqtisodiy faollikning kuchayganligini ko‘rsatadi.

Inflyatsiya darajasi 2022-yilda 8.9 foizga yetgan bo‘lsa-da, keyingi yillarda monetar siyosat va iqtisodiy islohotlar natijasida pasayish kuzatilgan. Ishsizlik darajasining 7.9 foizdan 6.8 foizgacha kamayishi esa mehnat bozori barqarorlashayotganligini ifodalaydi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari rivojlanayotgan mamlakatlar iqtisodiyotida iqtisodiy o‘sish murakkab va ko‘p omilli jarayon ekanligini ko‘rsatdi. Nazariy yondashuvlar iqtisodiy o‘sishda kapital, mehnat resurslari va texnologik taraqqiyotning muhim o‘rin tutishini asoslab bersa, empirik tahlillar innovatsiyalar, inson kapitali, institutsional samaradorlik hamda raqamli iqtisodiyotning ta’siri tobora kuchayib borayotganligini tasdiqladi.

Statistik ma’lumotlar rivojlanayotgan mamlakatlarda investitsion faollik, tashqi savdo hajmi va innovatsion rivojlanish ko‘rsatkichlari ortib borayotganini ko‘rsatmoqda. Shu bilan birga, inflyatsiya, tashqi qarzdorlik, ishsizlik va global iqtisodiy beqarorlik kabi omillar iqtisodiy o‘sish barqarorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Ayniqsa, inson kapitaliga investitsiyalarni kengaytirish va institutsional islohotlarni jadallashtirish iqtisodiy samaradorlikni oshirishning muhim sharti hisoblanadi.

Foydalanilgan manbalar

1. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi. Raqamli iqtisodiyot va AKT ko‘rsatkichlari. https://stat.uz

2. Solow R.M. *A Contribution to the Theory of Economic Growth* // The Quarterly Journal of Economics. – 1956. https://doi.org/10.2307/1884513

3. Romer P.M. *Endogenous Technological Change* // Journal of Political Economy. – 1990. https://doi.org/10.1086/261725

4. Stiglitz J.E. *Globalization and Its Discontents*. – W.W. Norton & Company, 2002. https://www.norton.com

5. Shodmonov Sh.Sh. *Iqtisodiyot nazariyasi*. – Toshkent: IQTISOD-MOLIYA, 2019.

6. Xodiyev B.Y., G‘ulomov S.S. *Milliy iqtisodiyot asoslari*. – Toshkent: O‘zbekiston, 2020.

7. O‘zbekiston Respublikasi O‘zbekiston Respublikasi Progressiv islohotlar markazi ma’lumotlari. https://www.proreforms.uz/uz/publications/inflation-processes-in-uzbekistan-analysis-for-2016-2025-479

SOLIQ SALOHIYATINI OSHIRISHGA DOIR HOZIRGI DAVR IQTISODIY QARASHLARI VA ULARNING ZAMONAVIY TALQINLARI

Sharipov Narzullo G‘ulomovich

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti “Iqtisodiyot nazariyasi” kafedrasining katta o‘qituvchisi, gavhar9369@gmail.com

Annotatsiya: *Mazkur tezisda soliq salohiyatini oshirishga doir hozirgi davr iqtisodiy qarashlari va ularning zamonaviy talqinlari tahlil qilingan. Soliq salohiyati davlat byudjeti barqarorligini ta’minlash, iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirish va hududlar moliyaviy mustaqilligini kuchaytirishda muhim omil sifatida baholangan. Tadqiqotda klassik va zamonaviy iqtisodiy nazariyalar asosida soliq bazasini kengaytirish, yashirin iqtisodiyotni qisqartirish, soliq ma’murchiligini takomillashtirish hamda raqamli texnologiyalarni joriy etish masalalari yoritilgan.*

Kalit so‘zlar: *Soliq salohiyati, soliq siyosati, fiskal siyosat, davlat byudjeti, soliq bazasi, soliq yuklamasi, iqtisodiy o‘sish, makroiqtisodiy barqarorlik, hududiy soliq salohiyati, soliq ma’murchiligi, raqamli iqtisodiyot, yashirin iqtisodiyot.*

Soliq salohiyati mamlakat iqtisodiy tizimining eng muhim ko‘rsatkichlaridan biri hisoblanadi. U davlatning mavjud iqtisodiy resurslar, ishlab chiqarish imkoniyatlari, aholi daromadlari va xo‘jalik yurituvchi subyektlar faoliyati asosida qancha miqdorda soliq tushumlarini shakllantira olishini ifodalaydi. Soliq salohiyati faqat davlat byudjetining daromad qismini to‘ldirish vositasi emas, balki iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash, ijtimoiy dasturlarni moliyalashtirish va milliy iqtisodiyotning strategik rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashning muhim omili hamdir. Shu sababli zamonaviy iqtisodiy qarashlarda soliq salohiyatini oshirish masalasi iqtisodiy siyosatning ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda. Ayniqsa global iqtisodiy beqarorlik, inflyatsiya, xalqaro savdo ziddiyatlari va raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi sharoitida davlatlar uchun samarali soliq tizimini shakllantirish tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Hozirgi davr iqtisodiy nazariyalarida soliq salohiyatini oshirish masalasi keng qamrovli va ko‘p omilli yondashuv asosida talqin qilinadi. Ilgari soliq tushumlarini oshirishning asosiy yo‘li sifatida soliq stavkalarini ko‘tarish ko‘rilgan bo‘lsa, bugungi kunda bunday yondashuv o‘zining cheklanganligini namoyon etdi. Chunki haddan tashqari yuqori soliq yuklamasi tadbirkorlik faoliyatini susaytirishi, investitsiyalar hajmini kamaytirishi va yashirin iqtisodiyotning kengayishiga sabab bo‘lishi mumkin. Shu bois zamonaviy iqtisodiy qarashlarda soliq salohiyatini oshirish uchun iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirish, yangi ish o‘rinlarini yaratish, investitsion muhitni yaxshilash va kichik biznesni rivojlantirish muhim omillar

sifatida baholanadi. Bu esa soliq bazasining kengayishiga va byudjet tushumlarining barqaror o‘sishiga xizmat qiladi.

Klassik iqtisodiy maktab vakillari, xususan Adam Smit va David Rikardo, soliqqa tortishning nazariy asoslarini ishlab chiqqan olimlar sifatida e’tirof etiladi. Adam Smit tomonidan ilgari surilgan adolatlilik, aniqlik, qulaylik va tejamkorlik tamoyillari bugungi kunda ham soliq tizimini tashkil etishda asosiy mezonlardan biri bo‘lib qolmoqda. Klassiklarning fikricha, soliq tizimi iqtisodiy faollikka to‘sqinlik qilmasligi va ishlab chiqarish omillarining samarali harakatlanishiga imkon yaratishi lozim. Ushbu qarashlar hozirgi davrda ham dolzarbligini yo‘qotmagan bo‘lib, ayniqsa tadbirkorlik muhitini yaxshilash va xususiy sektorni qo‘llab-quvvatlash siyosatida keng qo‘llanilmoqda.

Keynschilik nazariyasi esa soliqlarning iqtisodiyotni tartibga solishdagi roliga alohida urg‘u beradi. John Maynard Keynes davlat iqtisodiy inqiroz yoki pasayish davrida soliqlarni kamaytirish va davlat xarajatlarini oshirish orqali iqtisodiy talabni rag‘batlantirishi mumkinligini asoslab berdi. Bu nazariya ayniqsa 2008-yilgi global moliyaviy inqirozdan keyin ko‘plab davlatlar tomonidan amaliyotga keng joriy qilindi. Hozirgi sharoitda ham fiskal rag‘batlantirish siyosati iqtisodiy o‘sishni qo‘llab-quvvatlash, aholi bandligini oshirish va biznes faoliyatini tiklashda muhim vosita sifatida qaralmoqda.

Monetaristlar, ayniqsa Milton Friedman, davlatning iqtisodiyotga ortiqcha aralashuviga tanqidiy yondashgan. Ularning fikricha, yuqori soliqlar va ortiqcha fiskal yuklama xususiy sektor faoliyatini pasaytiradi hamda iqtisodiy samaradorlikni kamaytiradi. Shu sababli monetaristlar barqaror, prognoz qilinadigan va tadbirkorlik uchun qulay soliq tizimini yaratish tarafdori hisoblanadi. Ularning qarashlari bugungi kunda investitsion jozibadorlikni oshirish, xorijiy kapitalni jalb qilish va iqtisodiy erkinlikni kengaytirishga qaratilgan islohotlarda yaqqol namoyon bo‘lmoqda.

Institutsional iqtisodiyot vakillari esa soliq salohiyatining shakllanishida davlat institutlari sifati muhim rol o‘ynashini ta’kidlaydi. Douglass North va Ronald Coase kabi olimlarning fikriga ko‘ra, samarali soliq tizimi uchun qonun ustuvorligi, mulk huquqlarining himoyasi, korrupsiyaning past darajasi va davlat organlariga nisbatan ishonch mavjud bo‘lishi zarur. Agar iqtisodiy subyektlar davlatga ishonmasa yoki soliq tizimi murakkab va shaffof bo‘lmasa, soliq tushumlari yetarli darajada shakllanmaydi. Shu bois zamonaviy iqtisodiy siyosatda raqamlashtirish, elektron soliq xizmatlari va ochiq byudjet tizimlarini joriy etish muhim yo‘nalish sifatida qaralmoqda.

Soliq salohiyatini oshirishga doir hozirgi davr iqtisodiy nazariyalari va olimlarning zamonaviy qarashlarini quyidagi jadvalda batafsil yoritib, ularni tahlil qilib chiqamiz (1-jadval):

1-jadval

Soliq salohiyatini oshirishga doir hozirgi davr iqtisodiy nazariyalari va olimlarning zamonaviy qarashlari[47]

№			Soliq salohiyatiga oid	

[47] O'rganilgan manbalar asosida muallif tomonidan tayyorlandi

			asosiy qarashlar	
			Soliqlar adolatli, aniq, qulayva tejamkor bo‘lishi kerak. Soliq yukining ortishi ishlab chiqarish va investitsiyaga salbiy ta’sir qiladi.	Soliq tizimi shaffof, tadbirkorlikni rag‘batlantiruvchi va iqtisodiyfaollikka to‘sqinlik qilmaydigan shaklda tashkil etilishi lozim.
			Soliqlar iqtisodiy sikllarni boshqarish va talabni rag‘batlantirish vositasidir.	Soliq imtiyozlari va fiskal rag‘batlantirish iqtisodiy o‘sish hamda bandlikni oshirishda qo‘llaniladi.
				Past va barqaror soliq yuklamasi investitsiyalarni ko‘paytirishga xizmat qiladi.
			Soliq stavkalarining ortiqcha oshirilishi soliq tushumlarini kamaytiradi.	Optimal soliq stavkalari orqali iqtisodiyfaollik va byudjet daromadlari oshiriladi.
			Soliq tizimining samaradorligi institutlar sifati va davlat boshqaruviga bog‘liq.	Raqamlashtirish, korrupsiyani kamaytirish va ochiq boshqaruv orqali soliq bazasi kengaytiriladi.
			Soliqlar samaradorlik va adolat o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlashi kerak.	Soliq stavkalari iqtisodiy rag‘batlarni hisobga olgan holda belgilanadi.
			Soliqlar davlatning iqtisodiy va ijtimoiy funksiyalarini bajaradi.	Byudjet barqarorligi va davlat xizmatlari sifatini oshirish asosiy maqsad hisoblanadi.
			Soliq to‘lovchilarning xatti-harakatlari psixologik omillarga ham bog‘liq.	Soliq intizomini oshirish uchun qulayxizmatlar va rag‘batlantirish mexanizmlari qo‘llaniladi.
			Axborottexnologiyalari soliq ma’murchiligini samarali qiladi.	Elektron hisob-faktura va sun’iy intellekt yordamida soliq nazorati kuchaytiriladi.
	o‘sish		Innovatsiyalar va bilim iqtisodiy o‘sishni ta’minlaydi.	Soliq siyosati innovatsion faoliyatni qo‘llab-quvvatlashi kerak.
			Norasmiyiqtisodiyot soliq salohiyatini pasaytiradi.	Yashirin iqtisodiyotni qisqartirish orqali byudjet tushumlari oshiriladi.
			Soliq tizimi ijtimoiy tenglikni ta’minlashi kerak.	Progressiv soliqqa tortish orqali daromadlar tafovuti kamaytiriladi.

Ushbu jadvalda keltirilgan iqtisodiy nazariyalar soliq salohiyatini oshirish masalasiga turli nuqtai nazardan yondashishini ko‘rsatadi. Klassik iqtisodiy maktab vakillari soliq tizimining soddaligi va adolatliligiga urg‘u bergan bo‘lsa, keynschilar soliqlarni iqtisodiy faollikni boshqarish vositasi sifatida talqin qiladi. Bu

yondashuvlarning har biri iqtisodiy rivojlanishning muayyan bosqichida muhim ahamiyat kasb etgan. Ayniqsa, iqtisodiy inqiroz davrlarida keynschilik nazariyasining amaliy ahamiyati ortib, davlatning faol fiskal siyosati iqtisodiy tiklanishning muhim omiliga aylangan.

Monetarizm va taklif iqtisodiyoti nazariyalari esa soliq yuklamasining iqtisodiy rag‘batlarga ta’sirini chuqur o‘rganadi. Arthur Laffer tomonidan ishlab chiqilgan mashhur “Laffer egri chizig‘i” soliq stavkasi va byudjet tushumlari o‘rtasidagi murakkab bog‘liqlikni tushuntirib beradi. Ushbu nazariyaga ko‘ra, soliq stavkalari ma’lum bir nuqtadan oshib ketganda iqtisodiy subyektlar faoliyati pasayadi, investitsiyalar qisqaradi va natijada davlat byudjeti daromadlari kamayishi mumkin. Shu sababli zamonaviy davlatlar soliq siyosatini ishlab chiqishda optimal stavkalarni belgilashga katta e’tibor qaratmoqda.

Institutsional iqtisodiyot nazariyasi zamonaviy iqtisodiy qarashlar orasida alohida o‘rin tutadi. Chunki bugungi global iqtisodiyot sharoitida faqat iqtisodiy ko‘rsatkichlarning o‘zi soliq salohiyatini oshirish uchun yetarli emas. Soliq ma’murchiligining sifati, davlat organlari faoliyatining shaffofligi, korrupsiyaga qarshi kurash va raqamli boshqaruv tizimlari muhim omilga aylangan. Elektron soliq tizimlari, avtomatlashtirilgan nazorat mexanizmlari va sun’iy intellekt texnologiyalari soliq bazasini aniqlash va yashirin iqtisodiyotni qisqartirishda katta samara bermoqda.

Xulq-atvor iqtisodiyoti ham soliq siyosatini takomillashtirishda yangi yondashuvlarni ilgari surmoqda. Richard Thaler va boshqa olimlarning tadqiqotlari soliq to‘lovchilarning qarorlari faqat iqtisodiy manfaatlarga emas, balki psixologik va ijtimoiy omillarga ham bog‘liq ekanligini ko‘rsatdi. Shu sababli zamonaviy davlatlar soliq to‘lovchilar bilan ochiq muloqot o‘rnatish, xizmatlarni soddalashtirish va rag‘batlantirish usullaridan foydalanishga harakat qilmoqda. Bu esa soliq intizomini oshirish va davlatga nisbatan ishonchni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Yuqorida keltirilgan nazariyalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, soliq salohiyatini oshirish zamonaviy sharoitda faqat fiskal mexanizmlar bilan cheklanmaydi. Bu jarayon iqtisodiy o‘sish, innovatsiyalar, raqamlashtirish, institutsional islohotlar, investitsion muhit va ijtimoiy barqarorlik bilan uzviy bog‘liqdir. Shu bois zamonaviy davlatlar soliq siyosatini ishlab chiqishda iqtisodiy samaradorlik, adolat va barqaror rivojlanish tamoyillarini uyg‘unlashtirishga intilmoqda.

Xulosa qilib aytganda, soliq salohiyatini oshirish masalasi bugungi kunda davlat moliyaviy barqarorligini ta’minlash, byudjet daromadlarini mustahkamlash va iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirishning eng muhim omillaridan biri hisoblanadi. Soliq salohiyati faqat mavjud soliq tushumlari hajmi bilan emas, balki mamlakatning iqtisodiy imkoniyatlari, ishlab chiqarish salohiyati, aholi daromadlari, tadbirkorlik muhiti va soliq ma’murchiligi samaradorligi bilan ham chambarchas bog‘liqdir. Shu sababli uni oshirishga doir zamonaviy iqtisodiy qarashlar klassik fiskal yondashuvlardan farqli ravishda kompleks va tizimli xarakterga ega bo‘lib bormoqda.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, soliq stavkalarini asossiz ravishda oshirish emas, balki optimal soliq yukini shakllantirish, soliq bazasini kengaytirish

va yashirin iqtisodiyot ulushini qisqartirish soliq salohiyatini oshirishning asosiy yo‘nalishlari hisoblanadi. Ayniqsa, soliq ma’murchiligini raqamlashtirish, elektron nazorat tizimlarini keng joriy etish va soliq to‘lovchilar bilan davlat o‘rtasidagi ishonchli munosabatlarni shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Hududlar kesimida soliq imkoniyatlarini chuqur tahlil qilish va mahalliy iqtisodiy resurslardan samarali foydalanish ham alohida e’tibor talab qiladi.

Kelgusida soliq salohiyatini oshirish uchun, avvalo, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash orqali soliq bazasini kengaytirish zarur. Shuningdek, soliq imtiyozlarini iqtisodiy samaradorlik asosida qayta ko‘rib chiqish, samarasiz imtiyozlarni qisqartirish va investitsiyalarni rag‘batlantiruvchi mexanizmlarni kuchaytirish maqsadga muvofiqdir. Soliq organlari faoliyatida shaffoflikni oshirish, korrupsion holatlarning oldini olish va hududiy soliq salohiyatini baholashning zamonaviy usullarini joriy etish ham muhim takliflardan biridir. Natijada soliq siyosatining samaradorligi ortadi, davlat byudjeti daromadlari barqarorlashadi va mamlakatning iqtisodiy taraqqiyoti uchun mustahkam moliyaviy asos yaratiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

25. Adam Smith. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. (Kitob). W. Strahan and T. Cadell Publishing, London, 1776. 950 p.
26. David Ricardo. On the Principles of Political Economy and Taxation. (Kitob). John Murray Publishing, London, 1817. 589 p.
27. Keynes J.M. The General Theory of Employment, Interest and Money. (Kitob). Macmillan Cambridge University Press, London, 1936. 472 p.
28. Friedman Milton. Capitalism and Freedom. (Kitob). University of Chicago Press, Chicago, 1962. 202 p.
29. Laffer Arthur B. The Laffer Curve: Past, Present and Future // The Heritage Foundation Backgrounder. 2004. №1765. P. 1-16.
30. Mundell Robert A. International Economics. (Kitob). Macmillan Publishing, New York, 1968. 280 p.
31. North Douglass C. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. (Kitob). Cambridge University Press, Cambridge, 1990. 159 p.
32. Coase Ronald H. The Problem of Social Cost // Journal of Law and Economics. 1960. Vol. 3. P. 1-44.
33. Rawls John. A Theory of Justice. (Kitob). Harvard University Press, Cambridge, 1971. 607 p.
34. Mirrlees James A. An Exploration in the Theory of Optimum Income Taxation // The Review of Economic Studies. 1971. Vol. 38. №2. P. 175-208.
35. Diamond Peter A. Optimal Taxation and Public Production I: Production Efficiency // American Economic Review. 1971. Vol. 61. №1. P. 8-27.
36. Musgrave Richard A. The Theory of Public Finance: A Study in Public Economy. (Kitob). McGraw-Hill Publishing, New York, 1959. 628 p.
37. Thaler Richard H. Misbehaving: The Making of Behavioral Economics. (Kitob). W.W. Norton & Company Publishing, New York, 2015. 432 p.
38. Kahneman Daniel. Thinking, Fast and Slow. (Kitob). Farrar, Straus and Giroux Publishing, New York, 2011. 499 p.

39. Castells Manuel. The Rise of the Network Society. (Kitob). Blackwell Publishing, Oxford, 1996. 625 p.
40. Romer Paul M. Endogenous Technological Change // Journal of Political Economy. 1990. Vol. 98. №5. P. 71-102.
41. Lucas Robert E. On the Mechanics of Economic Development // Journal of Monetary Economics. 1988. Vol. 22. №1. P. 3-42.
42. Schneider Friedrich. Shadow Economies Around the World: What Do We Really Know? // European Journal of Political Economy. 2005. Vol. 21. №3. P. 598-642.
43. Yo‘ldasheva U.A. Hududlarning soliq salohiyatini aniqlash va tahlil qilish uslubiyotini takomillashtirish - T.: 2021. PhD diss. avtoref. 11-14 b.
44. Vahobov A.V., Malikov T.S. Moliya. (Darslik). “Iqtisod-Moliya” nashriyoti, Toshkent, 2019. 712 b.
45. Olimjonov O. Soliq nazariyasi va amaliyoti. (Darslik). “Iqtisodiyot” nashriyoti, Toshkent, 2020. 540 b.
46. Musayev A.A. Soliq siyosatini takomillashtirishning nazariy asoslari // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar ilmiy elektron jurnali. 2022. №4. 45-53 b.
47. Abdullayev Yo. Davlat byudjeti va soliq siyosati. (Darslik). “Fan va texnologiyalar” nashriyoti, Toshkent, 2021. 386 b.
48. Stiglitz Joseph E. Economics of the Public Sector. (Kitob). W.W. Norton & Company Publishing, New York, 2000. 823 p.
49. Tanzi Vito. Taxation in an Integrating World. (Kitob). Brookings Institution Press, Washington D.C., 1995. 312 p.

HOZIRGI ZAMON IQTISODIY QARASHLARI VA ULARNING ZAMONAVIY TALQINLARI

Azamqulov Nurbek Ulug‘bek O‘g‘li, TKTI Yangiyer Filiali stajyor o‘qituvchisi
Ismoilov Sulaymon Ahmadjon O‘g‘li, TKTI Yangiyer Filiali talabasi
studentismoilov@gmail.com

Anotatsiya. Hozirgi davrda iqtisodiy nazariya va iqtisodiy qarashlar global iqtisodiy jarayonlar, raqamli texnologiyalar rivoji hamda innovatsion faoliyatning kengayishi natijasida yangi mazmun kasb etmoqda. Zamonaviy iqtisodiy qarashlar iqtisodiyotning turli yo‘nalishlari, jumladan raqamli iqtisodiyot, innovatsion rivojlanish, barqaror iqtisodiy o‘sish hamda global integratsiya jarayonlari bilan chambarchas bog‘liq holda shakllanmoqda. So‘nggi yillarda dunyo iqtisodiyotida yuz berayotgan keskin o‘zgarishlar, ayniqsa pandemiya davrida iqtisodiy tizimlarning moslashuvchanligi va raqamli texnologiyalarning ahamiyati yanada ortganini ko‘rsatdi. Shu sababli iqtisodiy qarashlarning zamonaviy talqinlari iqtisodiy tizimlarni tahlil qilishda muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qilmoqda. Tadqiqot natijalari iqtisodiy rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqishda hamda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish siyosatini takomillashtirishda muhim ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: Iqtisodiyot, raqamli iqtisodiyot, iqtisodiy o‘sish, innovatsiya, iqtisodiy rivojlanish, ekonometrik tahlil, korelatsiya, regressiya, axborot

texnologiyalari.

Kirish. Hozirgi global iqtisodiy jarayonlar sharoitida iqtisodiy nazariya va iqtisodiy qarashlar doimiy ravishda yangilanib bormoqda. Dunyo iqtisodiyotida texnologik taraqqiyot, innovatsiyalar va raqamli transformatsiya jarayonlari iqtisodiy tizimlarning rivojlanishiga kuchli ta’sir ko‘rsatmoqda. Shu sababli zamonaviy iqtisodiy qarashlarni o‘rganish hamda ularni yangi sharoitlarda talqin qilish muhim ilmiy va amaliy ahamiyatga ega. So‘nggi yillarda raqamli iqtisodiyot tushunchasi iqtisodiy rivojlanishning asosiy omillaridan biri sifatida qaralmoqda. Raqamli texnologiyalar iqtisodiyotning turli sohalarida samaradorlikni oshirish, ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish hamda yangi biznes modellari shakllanishiga xizmat qilmoqda. Elektron tijorat, sun’iy intellekt, katta ma’lumotlar (big data) va bulutli texnologiyalar zamonaviy iqtisodiyotning muhim tarkibiy qismlariga aylangan. Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, O‘zbekistonda so‘nggi yillarda internet foydalanuvchilari soni sezilarli darajada oshgan. Shuningdek, elektron to‘lov tizimlari, onlayn savdo platformalari hamda raqamli xizmatlar bozori jadal rivojlanmoqda.

Adabiyotlar sharhi. Zamonaviy iqtisodiy qarashlar masalasi ko‘plab xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan keng o‘rganilgan. Masalan, iqtisodchi olim **Joseph Stiglitz** iqtisodiy rivojlanish jarayonida davlatning roli muhim ekanligini ta’kidlab, zamonaviy iqtisodiyotda innovatsiyalar va texnologik taraqqiyot iqtisodiy o‘sishning asosiy omillaridan biri ekanligini qayd etadi [1]. Shuningdek, **Paul Romer** tomonidan ishlab chiqilgan endogen o‘sish nazariyasiga ko‘ra, bilim va innovatsiyalar iqtisodiy rivojlanishning asosiy manbai hisoblanadi [2]. Ushbu nazariya zamonaviy iqtisodiy qarashlarning shakllanishida muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi. Bundan tashqari, **Manuel Castells** o‘z tadqiqotlarida axborot jamiyati va raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi global iqtisodiyotda yangi iqtisodiy model shakllanishiga olib kelganini ta’kidlaydi [3]. Ko‘plab tadqiqotchilar raqamli iqtisodiyot va iqtisodiy o‘sish o‘rtasida kuchli bog‘liqlik mavjudligini qayd etganlar. Masalan, **Brynjolfsson va McAfee** texnologik innovatsiyalar ishlab chiqarish samaradorligini oshirib, iqtisodiy o‘sishni tezlashtirishini ta’kidlaydi [4].

Metodologiya

Mazkur tadqiqotda raqamli iqtisodiyot va iqtisodiy o‘sish o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlash uchun ekonometrik tahlil usullaridan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida statistik ma’lumotlar asosida korelatsiya va regressiya tahlillari amalga oshirildi. Mazkur model yordamida raqamli iqtisodiyot ko‘rsatkichlarining iqtisodiy o‘sishga ta’siri baholandi.

Natija va muhokama

2020–2024-yillar davomida O‘zbekiston iqtisodiyotida raqamli iqtisodiyot ko‘rsatkichlari sezilarli darajada oshdi. Quyidagi jadvalda asosiy statistik ma’lumotlar keltirilgan.

1-jadval

O‘zbekiston iqtisodiyotida raqamli iqtisodiyot ko‘rsatkichlari

Yil	YaIM o‘sish %	Internet foydalanuvchilari (mln)	E-tijorat hajmi (mlrd $)	Raqamli xizmatlar ulushi %
2020	1.9	22	0.8	4

2021	7.4	24	1.2	5
2022	5.7	27	1.6	6
2023	6.0	30	2.0	7
2024	6.5	33	2.6	8

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, raqamli iqtisodiyot ko‘rsatkichlari bilan iqtisodiy o‘sish o‘rtasida kuchli musbat bog‘liqlik mavjud.

Xulosa

Tadqiqot natijalari hozirgi zamon iqtisodiy qarashlari iqtisodiyotning raqamli transformatsiyasi bilan chambarchas bog‘liq ekanligini ko‘rsatdi. Raqamli texnologiyalar iqtisodiy samaradorlikni oshirish, yangi biznes imkoniyatlarini yaratish hamda iqtisodiy o‘sishni tezlashtirishda muhim rol o‘ynaydi. O‘zbekiston misolida olib borilgan tahlillar raqamli iqtisodiyot ko‘rsatkichlari bilan iqtisodiy o‘sish o‘rtasida kuchli ijobiy bog‘liqlik mavjudligini ko‘rsatdi. Internet foydalanuvchilari sonining oshishi, elektron tijoratning rivojlanishi hamda raqamli xizmatlarning kengayishi iqtisodiy faoliyatni yanada faollashtiradi.

Foydalanilgan Adabiyotlar Ro‘yxati:

1. Stiglitz J. Economics of the Public Sector.
2. Romer P. Endogenous Technological Change.
3. Castells M. The Rise of the Network Society.
4. Brynjolfsson E., McAfee A. The Second Machine Age.
5. World Bank Digital Economy Report.

XIZMATLAR BOZORIDA UMUMIY OVQATLANISH KORXONALARINING IQTISODIY SAMARADORLIGINI OSHIRISH MEXANIZMLARI

G‘ofurov Sindor Sardor o‘g‘li
Toshkent Kimyo-Texnologiya Instituti Yangiyer filiali
Stajyor-o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu tezis xizmatlar bozorida umumiy ovqatlanish korxonalarining iqtisodiy samaradorligini oshirish mexanizmlarini tahlil qiladi. Xizmatlar sektori zamonaviy iqtisodiyotda muhim o‘rin tutadi. Umumiy ovqatlanish korxonalari bandlik va ichki iste’molni qo‘llab-quvvatlaydi. Tadqiqotda investitsiya, xizmat hajmi va mehnat unumdorligining rentabellikka ta’siri o‘rganildi. Korrelatsiya natijalari kuchli ijobiy bog‘liqlik mavjudligini ko‘rsatdi. Regressiya modeli samaradorlikni oshirishda inson kapitali muhimligini tasdiqladi. Ish yakunidaamaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Kalit so‘zlar: Samaradorlik, xizmatlar, rentabellik, investitsiya, marketing, raqamlashtirish, xarajat

Kirish. Xizmatlar bozori zamonaviy iqtisodiyotning muhim segmentidir. Umumiy ovqatlanish korxonalari xizmatlar sektorining ajralmas qismidir. Aholi daromadlarining oshishi xizmatlarga talabni kuchaytirmoqda. Raqobat muhitida samaradorlik muhim omil hisoblanadi. Xarajatlarni optimallashtirish zarur. Marketing strategiyalari mijozlar oqimini oshiradi. Raqamli texnologiyalar xizmat sifatini yaxshilaydi. Investitsiyalar infratuzilmani modernizatsiya qiladi. Mehnat unumdorligi daromadlilikni oshiradi. Mazkur ish statistik asosda tahlil qiladi.

Metodologiya. Tadqiqotda 2014–2024 yillar oralig‘ida umumiy ovqatlanish korxonalarining iqtisodiy ko‘rsatkichlari asosida investitsiya (INV), xizmat hajmi (SERV), mehnat unumdorligi (LAB) va rentabellik (ROI) o‘rtasidagi bog‘liqlik o‘rganildi.

1-jadval

Umumiy ovqatlanish korxonalarining iqtisodiy ko‘rsatkichlari

Yil	INV (mlrd so‘m)	SERV (mlrd so‘m)	LAB (mln so‘m/ishchi)	ROI (%)
2014	150	980	28	9.2
2016	210	1200	33	10.1
2018	290	1580	39	11.6
2020	360	1850	45	12.4
2022	440	2300	52	13.8
2024	520	2780	60	15.1

Korrelatsiya: r(ROI, INV)=0.94; r(ROI, SERV)=0.96; r(ROI, LAB)=0.97

Regressiya modeli: $ROI = 1.85 + 0.008 \cdot INV + 0.004 \cdot SERV + 0.092 \cdot LAB$; $R^2=0.95$

Tahlil va natijalar. Jadval ma’lumotlari investitsiyalar hajmi 2014–2024 yillarda 3 barobardan ortiq oshganini ko‘rsatadi. Shu davrda xizmat hajmi ham sezilarli kengaygan. Mehnat unumdorligi 28 mln so‘mdan 60 mln so‘mgacha oshgan. Rentabellik 9,2 foizdan 15,1 foizgacha ko‘tarilgan. Bu xizmatlar bozorida ijobiy o‘sish tendensiyasini anglatadi. Korrelatsiya natijalariga ko‘ra, xizmat hajmi va rentabellik o‘rtasida kuchli ijobiy bog‘liqlik mavjud. Mehnat unumdorligi rentabellikka eng katta ta’sir ko‘rsatgan omil bo‘ldi. Bu kadrlar malakasi va boshqaruv sifati muhimligini ko‘rsatadi. Investitsiyalar infratuzilma va uskunalarni yangilash imkonini yaratadi. Raqamli kassalar va onlayn buyurtma tizimlari samaradorlikni oshiradi. Regressiya modelida LAB koeffitsienti eng yuqori qiymatga ega bo‘ldi. Bu inson kapitalining xizmat sektoridagi rolini tasdiqlaydi. INV va SERV ham statistik ahamiyatga ega chiqdi. Modelning $R^2=0.95$ bo‘lishi natijalarning ishonchliligini bildiradi. Xarajatlarni nazorat qilish foyda marjasini oshiradi. Marketing faoliyati mijozlar oqimini kengaytiradi. Raqamlashtirish operatsion xarajatlarni kamaytiradi. Xizmat sifati mijoz sodiqligini mustahkamlaydi. Ko‘p funksiyali boshqaruv tizimlari daromadni barqarorlashtiradi. Umuman olganda, samaradorlik ko‘p omilli iqtisodiy mexanizm orqali shakllanadi.

Xulosa. Samaradorlikni oshirish kompleks yondashuvni talab qiladi. Investitsiyalar infratuzilmani rivojlantiradi. Mehnat unumdorligi asosiy omildir. Raqamlashtirish xarajatlarni kamaytiradi. Marketing daromadni oshiradi. Xizmat sifati muhim ahamiyatga ega. Xarajatlarni nazorat qilish zarur. Raqobatbardoshlik innovatsiya orqali ta’minlanadi. Davlat qo‘llovi investitsiyani rag‘batlantiradi. Umuman, xizmatlar bozorida samaradorlik barqaror o‘sishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi ma’lumotlari (2014–2024).
2. OECD (2022). Service Sector Productivity Report.
3. World Bank (2023). Services-Led Growth in Emerging Markets.
4. IMF (2023). Investment and Productivity Analysis.
5. Porter, M. (1990). Competitive Advantage of Nations.

6. Schumpeter, J. (1939). Business Cycles.
7. EBRD (2022). Transition Report.
8. UNIDO (2022). Industrial Development Report.

UZOQ MUDDATLI AKTIVLAR HISOBI TAKOMILLASHTIRISHDA HOZIRGI DAVR IQTISODIY QARASHLARI

Bakayev Xurshid Maxmudovich
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti mustaqil izlanuvchi,
bakaev.xurshid@mail.ru

Annotatsiya: *Ushbu tezisda uzoq muddatli aktivlar hisobini takomillashtirishning zamonaviy iqtisodiy qarashlari va ularning amaliy ahamiyati tahlil qilingan. Tadqiqotda asosiy vositalar hamda nomoddiy aktivlar hisobini yuritishda xalqaro moliyaviy hisobot standartlarining o‘rni yoritilgan. Shuningdek, raqamlashtirish jarayonlari, elektron buxgalteriya tizimlari va innovatsion boshqaruv usullarining aktivlar hisobiga ta’siri ko‘rib chiqilgan. Uzoq muddatli aktivlardan samarali foydalanish korxona moliyaviy barqarorligini ta’minlashning muhim omili sifatida baholangan. Tezisda aktivlarni baholash, amortizatsiya hisoblash va qayta baholash jarayonlarini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqilgan.*

Kalit so‘zlar: *Uzoq muddatli aktivlar, asosiy vositalar, nomoddiy aktivlar, amortizatsiya, buxgalteriya hisobi, moliyaviy hisobot, aktivlarni baholash, investitsion faoliyat, aktivlar auditi, raqamli iqtisodiyot, xalqaro moliyaviy hisobot standartlari.*

Uzoq muddatli aktivlar hisobi korxona moliyaviy faoliyatining eng muhim va murakkab yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi, chunki u ishlab chiqarish jarayonida uzoq muddat foydalaniladigan resurslar, ya’ni asosiy vositalar, nomoddiy aktivlar, investitsion mulklar va boshqa strategik ahamiyatga ega resurslarni to‘g‘ri baholash, tan olish, hisobga olish va ulardan samarali foydalanishni ta’minlash jarayonlarini o‘z ichiga oladi. Hozirgi davr iqtisodiy sharoitida ushbu soha yanada dolzarb ahamiyat kasb etmoqda, chunki globallashuv jarayonlari, raqamli iqtisodiyotning tez rivojlanishi, xalqaro moliyaviy hisobot standartlarining keng joriy etilishi va kapital bozorlarining integratsiyalashuvi buxgalteriya hisobiga yangi talablar qo‘ymoqda. Shu sababli uzoq muddatli aktivlar hisobini takomillashtirish faqat korxona ichki boshqaruvi uchun emas, balki milliy iqtisodiyotning umumiy barqarorligi uchun ham muhim strategik vazifa hisoblanadi. Ushbu aktivlar korxonaning ishlab chiqarish salohiyatini belgilovchi asosiy omil bo‘lib, ularning to‘g‘ri hisobga olinishi moliyaviy hisobotlarning ishonchliligi, investorlarga taqdim etiladigan ma’lumotlarning shaffofligi va iqtisodiy qarorlar qabul qilishning aniqligini ta’minlaydi. Shu nuqtai nazardan, amortizatsiya hisoblash, qayta baholash, aktivlarni tan olish mezonlari va ularning foydalanish muddatini aniqlash jarayonlari zamonaviy iqtisodiy yondashuvlar asosida takomillashtirilishi lozim. Ayniqsa, adolatli qiymat (fair value) konsepsiyasi va raqamli baholash modellari bu sohada muhim o‘rin egallab bormoqda.

Zamonaviy iqtisodiy qarashlarda uzoq muddatli aktivlar hisobi korxonaning investitsion jozibadorligini belgilovchi strategik omil sifatida qaraladi, chunki

aktivlarning real qiymatini to‘g‘ri aniqlash investorlar uchun muhim axborot manbai hisoblanadi. Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS) va AQShning GAAP tizimi bu borada asosiy metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi hamda ular aktivlarni tan olish, qayta baholash va amortizatsiya qilishda shaffoflik, ehtiyotkorlik va aniqlik tamoyillarini asosiy mezon sifatida belgilaydi. Ushbu standartlar korxonalarga moliyaviy hisobotlarni xalqaro darajada taqqoslanadigan qilish imkonini beradi. Bundan tashqari, raqamli texnologiyalar, sun’iy intellekt, avtomatlashtirilgan buxgalteriya tizimlari va Big Data tahlil vositalari uzoq muddatli aktivlar hisobini yangi bosqichga olib chiqmoqda. Bu texnologiyalar aktivlarni real vaqt rejimida kuzatish, ularning eskirish darajasini aniqlash va moliyaviy risklarni oldindan baholash imkonini beradi. Natijada korxona boshqaruv qarorlarini tezroq va aniqroq qabul qilish imkoniga ega bo‘ladi. Quyidagi jadvalda uzoq muddatli aktivlar hisobi takomillashtirishga doir hozirgi davr iqtisodiy qarashlari va olimlarning nazariyalarini tahlil qilib ko‘rib chiqamiz (1-jadval):

1-jadval

Uzoq muddatli aktivlar hisobini takomillashtirishga doir zamonaviy iqtisodiy qarashlar va nazariy yondashuvlar[48]

№	Olimlar va nazariyalar	Asosiy g‘oyalari	Uzoq muddatli aktivlar hisobiga ta’siri
1	Adam Smit	Kapitalning iqtisodiy o‘sishdagi roli va samaradorlik tamoyillari	Aktivlardan maksimal samarali foydalanish orqali qiymat yaratish va ishlab chiqarish unumdorligini oshirish
2	David Ricardo	Kapital jamg‘arilishi va iqtisodiyo‘sish o‘rtasidagi bog‘liqlik	Uzoq muddatli aktivlar investitsion o‘sishning asosiyomili sifatida qaraladi
3	John Maynard Keynes	Investitsiyalar va davlat siyosati muvozanati	Aktivlar iqtisodiy faollikni rag‘batlantiruvchi muhim instrument sifatida baholanadi
4	Irving Fisher	Kapitalningdiskontlangan qiymati nazariyasi	Aktivlarning hozirgi va kelajak qiymatini aniq baholash imkonini beradi
5	IFRS konsepsiyasi	Adolatli qiymat va shaffoflik tamoyili	Aktivlarni bozor qiymatiga yaqin usulda hisobga olishni talab qiladi
6	GAAP tizimi	Tarixiy qiymat va konservatizm tamoyili	Aktivlarni ehtiyotkorlik bilan, barqaror qiymat asosida hisobga olishni ta’minlaydi
7	Richard Mattessich	Buxgalteriya hisobining formal-matematik modeli	Aktivlar hisobini tizimli va aniq modellashtirishga asos yaratadi
8	Raymond Chambers	Continuously ContemporaryAccounting konsepsiyasi	Aktivlarni doimiy ravishda qayta baholash zarurligini asoslaydi
9	Robert Kaplan	Strategik boshqaruv hisobi	Aktivlar korxona raqobatbardoshligini oshiruvchi strategik resurs sifatida ko‘riladi
10	Zamonaviy raqamli iqtisodiyot nazariyasi	Sun’iyintellekt va avtomatlashtirish integratsiyasi	Aktivlar hisobini raqamlashtirish va real vaqt rejimida boshqarish imkonini beradi

[48] Muallif tomonidan tayyorlandi

Ushbu jadvalda keltirilgan ma’lumotlardan ko‘rinib turibdiki, uzoq muddatli aktivlar hisobi tizimini takomillashtirish turli davr iqtisodiy maktablari va zamonaviy nazariy yondashuvlar bilan uzviy bog‘liqdir. Klassik iqtisodiy maktab vakillari, xususan Adam Smit va David Rikardo, kapitalni iqtisodiy o‘sishning asosiy harakatlantiruvchi kuchi sifatida ko‘rib, uzoq muddatli aktivlarning samarali boshqarilishiga katta e’tibor qaratganlar. Ularning fikricha, ishlab chiqarish vositalaridan samarali foydalanish korxona daromadliligini oshiradi va iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlaydi. Bu yondashuv bugungi kunda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan bo‘lib, zamonaviy korxonalar uchun aktivlardan optimal foydalanish muhim strategik vazifa hisoblanadi.

Keynsian iqtisodiy yondashuv esa investitsiyalar va davlat siyosati o‘rtasidagi bog‘liqlikni chuqur tahlil qiladi. Uzoq muddatli aktivlar iqtisodiy faollikni oshiruvchi asosiy vosita sifatida qaraladi, chunki ular ishlab chiqarish jarayonining moddiy bazasini tashkil etadi. Keynes nazariyasiga ko‘ra, davlat investitsion siyosat orqali aktivlar bazasini kengaytirishi va iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirishi mumkin. Bu yondashuv ayniqsa iqtisodiy inqiroz davrlarida muhim ahamiyat kasb etadi, chunki investitsiyalarni ko‘paytirish iqtisodiy tiklanishni tezlashtiradi.

Zamonaviy buxgalteriya nazariyalari, jumladan IFRS va GAAP tizimlari, uzoq muddatli aktivlarni baholashda shaffoflik va ishonchlilikni ta’minlashga qaratilgan. Adolatli qiymat konsepsiyasi aktivlarning real bozor qiymatini aniqlash imkonini beradi, bu esa moliyaviy hisobotlarning sifatini sezilarli darajada oshiradi. Shu bilan birga, konservativ yondashuv moliyaviy risklarni kamaytirishga xizmat qiladi va korxona barqarorligini ta’minlaydi. Bu ikki yondashuv o‘rtasidagi muvozanat zamonaviy buxgalteriya tizimining muhim jihatlaridan biridir.

Raymond Chambersning “doimiy zamonaviy hisob” konsepsiyasi aktivlarni doimiy ravishda qayta baholash zarurligini ta’kidlaydi, bu esa korxonaning real moliyaviy holatini aniq aks ettirishga yordam beradi. Robert Kaplan esa boshqaruv hisobi doirasida aktivlarni strategik resurs sifatida ko‘rib, ularni samarali boshqarish orqali korxona raqobatbardoshligini oshirish mumkinligini asoslaydi. Bu yondashuvlar korxona ichki boshqaruv qarorlarining sifatini yaxshilaydi.

Zamonaviy raqamli iqtisodiyot nazariyasi esa sun’iy intellekt va avtomatlashtirilgan tizimlar yordamida aktivlar hisobini yangi bosqichga olib chiqmoqda. Bu texnologiyalar inson omilini kamaytiradi, xatolarni qisqartiradi va hisob jarayonlarini tezlashtiradi. Natijada korxonalar o‘z aktivlarini yanada samarali boshqarish, resurslardan oqilona foydalanish va moliyaviy barqarorlikni oshirish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Umuman olganda, uzoq muddatli aktivlar hisobini takomillashtirish zamonaviy iqtisodiy qarashlar, xalqaro standartlar va raqamli texnologiyalar integratsiyasi asosida amalga oshirilishi lozim. Bu esa korxona moliyaviy barqarorligini oshirish, investitsion jozibadorligini kuchaytirish va iqtisodiy samaradorlikni ta’minlashga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, uzoq muddatli aktivlar hisobini takomillashtirish korxonalar moliyaviy barqarorligini ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Hozirgi davr iqtisodiy qarashlari aktivlarni baholashda xalqaro standartlardan foydalanish, raqamli texnologiyalarni joriy etish va moliyaviy hisobotlarning shaffofligini oshirish zarurligini ko‘rsatmoqda. Shu sababli korxonalarda elektron

buxgalteriya tizimlarini keng qo‘llash, aktivlarni muntazam qayta baholash hamda nomoddiy aktivlar hisobini xalqaro talablar asosida yuritish maqsadga muvofiqdir. Bundan tashqari, amortizatsiya hisoblash usullarini takomillashtirish va aktivlardan foydalanish samaradorligini doimiy monitoring qilish korxonalarning investitsion jozibadorligini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Adam Smith. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. (Book). W. Strahan and T. Cadell, London, 1776.
2. David Ricardo. On the Principles of Political Economy and Taxation. (Book). John Murray Publisher, London, 1817.
3. John Maynard Keynes. The General Theory of Employment, Interest and Money. (Book). Macmillan, London, 1936.
4. Irving Fisher. The Theory of Interest. (Book). Macmillan Company, New York, 1930.
5. International Financial Reporting Standards (IFRS Foundation). Conceptual Framework for Financial Reporting. IFRS Foundation, London, 2018.
6. Financial Accounting Standards Board (FASB). Accounting Standards Codification (ASC). GAAP Framework. USA, 2020.
7. Raymond J. Chambers. Accounting, Evaluation and Economic Behavior. (Book). Prentice-Hall, 1966.
8. Robert S. Kaplan, David P. Norton. The Balanced Scorecard: Translating Strategy into Action. (Book). Harvard Business School Press, 1996.
9. ichard Mattessich. Accounting and Analytical Methods: Measurement and Projection of Income and Wealth in the Micro- and Macro-Economy. (Book). Springer, 1964.
10. Yo‘ldasheva U.A. Korxonalarda asosiy vositalar hisobini takomillashtirishning uslubiy asoslari - T.: 2022. PhD. diss. avtoref. 12-16 b.

РАҚАМЛИ ИНФРАТУЗИЛМА ВА МОЛИЯВИЙ ИНКЛЮЗИВЛИК: БУХОРО ВИЛОЯТИДА КАМБАҒАЛ АҲОЛИНИ БАНК ХИЗМАТЛАРИГА ЖАЛБ ҚИЛИШНИНГ ЗАМОНАВИЙ МЕХАНИЗМЛАРИ

Назаров Шоҳбек Исроилович
Урганч давлат университети, Мустақил тадқиқотчи, e-mail:
xidirova.g.r@gmail.com

Аннотация: Мазкур мақола Бухоро вилоятининг Ромитан, Жондор, Қоракўл ва Вобкент туманларида рақамли инфратузилма ривожланиши ва молиявий инклюзивлик ўртасидаги боғлиқликни ўрганади. 520 уй хўжалигини қамраб олган сўровнома, пробит регрессия модели, фокус-гуруҳ суҳбатлари ва Global Findex қиёсий кўрсаткичлари асосида таҳлил олиб борилди. Натижалар шуни кўрсатдики, рақамли хизматлардан фойдаланувчи уй хўжаликлари расмий банк тизимига 2,3 баробар кўпроқ кириш имкониятига эга, мобил тўлов иловалари эса микрокредит олиш эҳтимолини 34% оширади ($p<0,01$). Асосий тўсиқлар сифатида рақамли саводхонликнинг пастлиги (50+ ёшдагиларнинг 65,4%), кибер хавфсизликка ишончсизлик (48,7%) ва тармоқ

сифатсизлиги (37,2%) аниқланди. Тадқиқот натижалари асосида рақамли саводхонлик марказларини маҳалла тизими орқали кенгайтириш, мобил платформалар учун солиқ имтиёзлари жорий этиш ва гибрид молиявий маҳсулотлар ишлаб чиқиш бўйича tavsиялар берилган.

Калит сўзлар: рақамли инфратузилма, молиявий инклюзивлик, мобил банкинг, микрокредит, камбағаллик, қишлоқ аҳолиси, Бухоро вилояти, рақамли саводхонлик.

Кириш: Молиявий инклюзивлик — аҳолининг барча қатламларини, айниқса кам таъминланган гуруҳларни расмий молия хизматларига жалб этиш жараёни — бугунги кунда камбағалликни қисқартиришнинг стратегик воситаси сифатида тан олинмоқда. БМТнинг Барқарор ривожланиш мақсадлари доирасида молиявий инклюзивлик тўғридан-тўғри иқтисодий адолат ва тенглик тамойиллари билан боғлиқ [4; 7]. Ўзбекистонда рақамли иқтисодиётни ривожлантириш стратегияси (2020–2030) доирасида интернет тармоғини кенгайтириш, мобил тўлов тизимларини жорий этиш ва рақамли давлат хизматларини оммалаштириш кенг кўламда амалга оширилмоқда [9]. Бироқ бу жараёнларнинг қишлоқ аҳолисининг молиявий фаоллигига реал таъсири ҳали тўлиқ ўрганилмаган.

Мазкур тадқиқот Бухоро вилоятида рақамли инфратузилма ривожланиши ва молиявий инклюзивлик ўртасидаги боғлиқликни ўрганишга қаратилган. Тадқиқотнинг асосий мақсади — интернет, мобил тўлов тизимлари ва рақамли давлат хизматларига кириш имкониятининг камбағал аҳолининг банк хизматларидан фойдаланиши, микрокредитга кириш имконияти ва умумий молиявий фаоллигига таъсирини миқдорий ва сифатий таҳлил қилишдан иборат.

Тадқиқот методологияси:Тадқиқот методологияси қуйидаги усулларга асосланади:

1. Ромитан, Жондор, Қоракўл ва Вобкент туманларида 520 уй хўжалигини қамраб олган тизимли сўровнома [1].
2. Рақамли хизматлардан фойдаланиш даражаси ва молиявий инклюзивлик кўрсаткичлари ўртасидаги боғлиқлик пробит регрессия модели ёрдамида аниқланди [2; 5].
3. Фокус-гуруҳ суҳбатлари орқали аҳолининг рақамли молиявий хизматларга муносабати ва тўсиқлари сифатий жиҳатдан баҳоланди [3].
4. Дунё банки Молиявий инклюзивлик кўрсаткичлари тизими (Global Findex) қиёсий ўлчов воситаси сифатида қўлланилди [1; 8].

Натижалар ва муҳокама: Сўровнома натижаларига кўра, ўрганилган туманларда аҳолининг атиги 41,3%и барқарор интернет алоқасига эга, мобил тўлов иловаларидан фаол фойдаланувчилар эса 28,6%ни ташкил этади. Рақамли хизматлардан фойдаланувчи уй хўжаликлари расмий банк тизимига кириш имкониятига 2,3 баробар кўпроқ эга бўлганлиги аниқланди [3; 6]. Мобил банкинг ёки тўлов иловаларидан фойдаланиш микрокредит олиш эҳтимолини 34% ошириши статистик жиҳатдан тасдиқланди ($p<0,01$). Бундан ташқари, рақамли давлат хизматларига кириш имконияти аҳолининг ижтимоий нафақалар ва субсидияларни ўз вақтида олишини 41% яхшилаши

кузатилди [9; 10].

Тадқиқот рақамли молиявий инклюзивликка тўсқинлик қилувчи бир қатор институционал ва структуравий омилларни ҳам аниқлади. Рақамли саводхонликнинг пастлиги, айниқса 50 ёшдан катта аҳоли орасида (65,4%), асосий тўсиқ бўлиб намоён бўлди [2]. Кибер хавфсизлик ва маълумот махфийлигига нисбатан ишончсизлик аҳолининг 48,7%ида кузатилди. Мобил алоқа тармоғи сифатсизлиги қишлоқ аҳолисининг 37,2%ига тўсиқ бўлмоқда. Банкларнинг биометрик идентификация ва ҳужжатлаштириш талаблари камбағал аҳолининг 29,5%ини расмий молия тизимидан четда қолдирмоқда [5; 8].

Тавсиялар: Олинган натижалар асосида қуйидаги илмий-амалий тавсиялар шакллантирилди:

1. Вилоят ҳудудларида рақамли саводхонлик марказларини маҳалла тизими асосида ташкил этиш ва уларни миллий бандлик дастурлари билан интеграциялаш зарур [4; 9].
2. «Payme», «Click» ва «Uzum Bank» каби мобил тўлов платформалари ваколатхоналарини қишлоқ туманларига кенгайтиришни рағбатлантирувчи солиқ имтиёзлари жорий этилиши мақсадга мувофиқ [2].
3. Рақамли молиявий хизматларни маҳаллий тилларда ва оддий интерфейсда тақдим этиш орқали кексалар ва саводсиз аҳоли учун кириш имкониятини кенгайтириш лозим [6].
4. Микромолия институтлари билан рақамли платформаларни интеграциялаш орқали қишлоқ тадбиркорлигини қўллаб-қувватловчи гибрид молиявий маҳсулотлар ишлаб чиқиш тавсия этилади [3; 10].
5. Кибер хавфсизлик соҳасида аҳолининг ишончини орттириш мақсадида давлат кафолатлари ва суғурта механизмларини кенгайтириш керак [5; 8].

Хулоса: Тадқиқот шуни кўрсатдики, рақамли инфратузилма молиявий инклюзивлик учун зарурий, аммо етарли шарт эмас. Технологик инфратузилмани ривожлантириш билан бир қаторда, рақамли саводхонлик, институционал ишонч ва тартибга солувчи муҳитни яхшилаш мажмуавий ёндашув доирасида амалга оширилиши лозим. Бухоро вилояти мисолида олинган натижалар Ўзбекистоннинг бошқа қишлоқ вилоятлари учун ҳам ўхшаш сиёсат тавсияларини ишлаб чиқишда методологик асос бўла олади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Demirgüç-Kunt, A., Klapper, L., Singer, D., Ansar, S., & Hess, J. (2022). *The Global Findex Database 2021: Financial inclusion, digital payments, and resilience in the age of COVID-19.* World Bank. https://doi.org/10.1596/978-1-4648-1897-4

2. Gabor, D., & Brooks, S. (2017). The digital revolution in financial inclusion: International development in the fintech era. *New Political Economy, 22*(4), 423–436. https://doi.org/10.1080/13563467.2017.1259298

3. Jack, W., & Suri, T. (2014). Risk sharing and transactions costs: Evidence from Kenya’s mobile money revolution. *American Economic Review, 104*(1), 183–223. https://doi.org/10.1257/aer.104.1.183

4. Klapper, L., El-Zoghbi, M., & Hess, J. (2016). *Achieving the sustainable*

development goals: The role of financial inclusion. CGAP. https://www.cgap.org/research/publication/achieving-sustainable-development-goals

5. Ozili, P. K. (2018). Impact of digital finance on financial inclusion and stability. *Borsa Istanbul Review, 18*(4), 329–340. https://doi.org/10.1016/j.bir.2017.12.003

6. Suri, T., & Jack, W. (2016). The long-run poverty and gender impacts of mobile money. *Science, 354*(6317), 1288–1292. https://doi.org/10.1126/science.aah5309

7. United Nations. (2023). *Sustainable development goals report 2023.* United Nations Publications. https://unstats.un.org/sdgs/report/2023

8. World Bank. (2023). *Digital financial inclusion: Emerging policy approaches.* World Bank Group. https://www.worldbank.org/en/topic/financialinclusion

9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 5 октябрдаги «Ўзбекистон Республикасини рақамли иқтисодиётга ўтказиш стратегияси тўғрисида»ги ПФ-6079-сон фармони. (2020). *Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси.* https://lex.uz/docs/5031048

10. Ўзбекистон Республикаси Марказий банки. (2023). *Молиявий инклюзивлик бўйича йиллик ҳисобот 2022–2023.* Ўзбекистон Республикаси Марказий банки. https://cbu.uz

BUDJETLARARO MUNOSABATLARDAGI MUAMMOLARNI HAL ETISHNING USTUVOR YO‘NALISHLARI

Xamitillayeva Jasmina Jaxongir qizi
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti talabasi

Hududlararo moliyaviy nomutanosiblik mamlakatning barqaror va muvozanatli ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatuvchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Mazkur nomutanosiblik davlatning strategik dasturlari hamda ijtimoiy-iqtisodiy siyosati samaradorligini pasaytirib, ayrim hududlarning mavjud resurs va imkoniyatlaridan to‘liq foydalanishiga to‘sqinlik qiladi. Natijada hududlar o‘rtasida iqtisodiy rivojlanish darajasi, aholi daromadlari va ijtimoiy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarida sezilarli tafovutlar yuzaga keladi.

Hududlar kesimida moliyaviy resurslarning notekis taqsimlanishi, avvalo, ularning iqtisodiy salohiyati, soliq bazasi, ishlab chiqarish hajmi va infratuzilma rivojlanganlik darajasidagi farqlar bilan izohlanadi. Bunday sharoitda iqtisodiy jihatdan kuchli hududlar o‘z daromad manbalari hisobidan tezroq rivojlanish imkoniyatiga ega bo‘lsa, nisbatan sust rivojlangan hududlar markazlashgan moliyaviy qo‘llab-quvvatlashga ehtiyoj sezadi. Bu esa, o‘z navbatida, hududlararo tengsizlikning chuqurlashishiga va ijtimoiy keskinlikning ortishiga olib kelishi mumkin.

Shu sababli hududlararo moliyaviy nomutanosiblikni kamaytirish va resurslarni adolatli taqsimlash davlatning ijtimoiy-iqtisodiy siyosatida ustuvor vazifalardan biri sifatida qaraladi. Bu borada fiskal siyosatning samarali mexanizmlarini joriy etish, xususan, budjetlararo transfertlar tizimini

takomillashtirish, hududlarning o‘z daromad bazasini kengaytirish hamda ularning moliyaviy mustaqilligini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, davlat tomonidan hududiy rivojlanish dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirish orqali infratuzilmani rivojlantirish, investitsiya muhitini yaxshilash va yangi ish o‘rinlarini yaratish imkoniyatlarini kengaytirish zarur.

Bundan tashqari, hududlararo moliyaviy nomutanosiblikni bartaraf etishda zamonaviy boshqaruv yondashuvlari, jumladan, natijadorlikka yo‘naltirilgan budjetlashtirish, raqamli texnologiyalar asosida moliyaviy oqimlarni monitoring qilish hamda ochiqlik va shaffoflikni ta’minlash muhim rol o‘ynaydi. Ushbu choralar nafaqat moliyaviy resurslardan samarali foydalanishga, balki davlat boshqaruvi sifatini oshirishga ham xizmat qiladi.

2023-2025-yillar kesimida hududlar bo‘yicha daromadlar, xarajatlar va budjetlararo transfertlar dinamikasi tahlili hududlararo moliyaviy nomutanosiblikning saqlanib qolayotganligini ko‘rsatadi. Jumladan, 2023-yilda jami daromadlar 55,7 trln so‘mni tashkil etgan bo‘lsa, xarajatlar 101,7 trln so‘mga yetgan va natijada 46,0 trln so‘mlik transfertlarga ehtiyoj yuzaga kelgan. 2024-2025-yillarda transfertlar hajmining sezilarli darajada kamayishi (mos ravishda 16,8 trln va 18,5 trln so‘m) kuzatilgan bo‘lsa-da, bu holat hududlarning moliyaviy mustaqilligi to‘liq ta’minlanganini anglatmaydi, balki ayrim hududlarda xarajatlar optimallashtirilgani yoki daromad bazasi nisbatan kengayganligini bildiradi. Hududlar kesimida tahlil shuni ko‘rsatadiki, Qoraqalpog‘iston Respublikasi, Andijon, Qashqadaryo, Namangan, Surxondaryo va Farg‘ona viloyatlarida xarajatlar daromadlarga nisbatan ancha yuqori bo‘lib, ular yuqori darajada budjetlararo transfertlarga tayanadi. Aksincha, Navoiy viloyati va Toshkent shahri kabi hududlarda daromadlar salmog‘i yuqori bo‘lib, transfertlarga ehtiyoj nisbatan past darajada. Bu esa hududlarning iqtisodiy salohiyati, soliq bazasi va investitsion jozibadorligidagi sezilarli tafovutlar mavjudligini tasdiqlaydi.

1-jadval

2023-2025-yillarda hududlar bo‘yicha daromadlar, xarajatlar va budjetlararo transfertlar ko‘rsatkichlari (mlrd. so‘m)[49]

№	Hududlar nomi	2023-yil			2024-yil			2025-yil		
		Daromad	Xarajat	Transfert	Daromad	Xarajat	Transfert	Daromad	Xarajat	Transfert
1	Qoraqalpog‘iston Respublikasi	2 843,7	6 806,0	3 962,3	2 933,1	5 637,5	2 077,9	3 346,3	5 569,3	2 223,0
2	Andijon viloyati	3 931,2	8 137,3	4 206,0	3 782,0	6 757,4	1 913,8	4 513,1	6 693,1	2 180,0
3	Buxoro viloyati	3 876,6	5 968,5	2 091,9	3 898,8	5 348,1	361,1	4 573,3	5 267,1	693,8
4	Jizzax viloyati	2 227,9	4 645,7	2 417,8	2 151,1	3 847,2	888,6	2 523,6	3 626,7	1 103,1
5	Qashqadaryo viloyati	4 607,5	10 519,3	5 911,8	4 572,5	6 585,8	927,0	5 264,2	6 238,5	974,3
6	Navoiy viloyati	3 039,4	4 046,1	1 006,7	2 690,3	3 802,6	182,5	3 384,2	3 476,7	92,5
7	Namangan viloyati	3 516,8	8 113,6	4 596,7	3 391,4	5 983,4	1 984,0	3 942,8	6 171,2	2 228,4
8	Samarqand viloyati	5 100,1	8 778,5	3 678,4	5 312,6	7 678,6	1 588,5	5 915,3	8 008,6	2 093,3
9	Surxondaryo viloyati	3 043,0	7 944,0	4 901,0	2 989,1	5 541,5	1 832,8	3 464,7	5 527,0	2 062,3
10	Sirdaryo viloyati	1 390,3	3 147,7	1 757,3	1 528,1	2 752,1	901,8	1 739,5	2 551,6	812,1
11	Toshkent viloyati	6 024,1	7 770,3	1 746,2	5 448,4	7 041,6	517,4	6 824,3	7 086,9	262,6
12	Farg‘ona viloyati	5 169,3	9 889,9	4 720,6	5 273,6	8 131,9	1 943,7	6 027,6	8 171,4	2 143,8
13	Xorazm viloyati	2 740,7	5 610,0	2 869,3	2 876,9	4 691,1	1 203,8	3 166,4	4 497,2	1 330,8
14	Toshkent shahri	8 218,3	10 364,1	2 145,8	10 176,9	13013,0	513,9	11 108,5	11370,7	262,2

[49] O‘zbekiston Respublikasining “2026-yil uchun O‘zbekiston Respublikasining Davlat budjeti to‘g‘risida”gi O‘RQ-1105-son Qonuni.

Jami	**55 728,9**	**101740,7**	**46 011,7**	**57 024,7**	**86811,6**	**16 836,7**	**65 793,8**	**84256,0**	**18 462,2**

Mazkur nomutanosibliklarni bartaraf etish uchun, avvalo, budjetlararo munosabatlarni takomillashtirishning ustuvor yo‘nalishlarini belgilash zarur. Xususan, hududlarning o‘z daromad manbalarini kengaytirish, mahalliy soliqlar va yig‘imlarning samaradorligini oshirish, shuningdek, hududiy iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, transfertlar ajratishda aniq mezonlarga asoslangan, shaffof va natijadorlikka yo‘naltirilgan mexanizmlarni joriy etish talab etiladi.

Bundan tashqari, fiskal markazlashuv darajasini maqbullashtirish, hududlarning moliyaviy mustaqilligini oshirish hamda raqamli texnologiyalar asosida budjet jarayonlarini boshqarishni takomillashtirish ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Ushbu chora-tadbirlar hududlararo moliyaviy nomutanosiblikni kamaytirish, resurslardan samarali foydalanish va mamlakatning barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini ta’minlashga xizmat qiladi.

Budjet tizimini isloh qilishning ustuvor yo‘nalishlaridan biri hududlarda iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirishga yo‘naltirilgan, barcha darajadagi budjetlarning mustaqilligini, hududiy ijtimoiy-iqtisodiy muvozanatni ta’minlashi va ularning budjet ta’minlanganligi darajasidagi tafovutni qisqartirishga yo‘naltirilgan samarali budjet tizimini shakllantirish hisoblanadi.

O‘zbekistonda iqtisodiy rivojlanishning hozirgi bosqichida hududlar taraqqiyotiga alohida e’tibor qaratilmoqda. Xususan, budjet ochiqligini ta’minlash borasidagi islohotlarni amaliyotga joriy etilishi birinchidan, davlat budjetini samarali ishlatilishini ta’minlasa, ikkinchidan, jamoat nazoratini kuchayishiga olib keladi, uchinchidan, fuqarolar yordamida uzoq yillardan beri hal bo‘lmayotgan ijtimoiy muammolarni yechilishiga imkoniyatlar yaratildi.

Shuning uchun aholining turmush farovonligini oshirish, ijtimoiy muammolarini hal etish, ularga munosib yashash sharoitlarini yaratish maqsadida budjetdan ajratiladigan mablag‘larni taqsimlash jarayonida fuqarolarimiz ishtirokini kengaytirish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Shuning uchun budjet ochiqligi aholiga qator imkoniyatlar yaratadi. Jumladan:

- budjet ochiqligi budjet va budjet tizimiga oid ma’lumotlarning keng jamoatchilikka ochiqligi va shaffofligini ta’minlaydi;
- budjet mablag‘larining shakllanishi va sarflanishi ustidan parlament va jamoatchilik nazoratini kuchaytiradi;
- budjet ochiqligi tamoyillariga asoslangan holda “tashabbusli budjet” loyihasi orqali fuqarolarimizni davlat budjeti mablag‘larini maqsadli sarflanishida faol ishtirok etishlariga imkoniyat yaratadi;
- budjet hisobidan qilinayotgan xarajatlar to‘g‘risidagi barcha ma’lumotlarni domimy ravishda aholiga rasmiy veb saytlar orqali ma’lumot sifatida berib borishi ochiqlik siyosatini ta’minlaydi.

Biroq, so‘nggi vaqtlarda ijtimoiy tarmoqlarda foydalanuvchilar tomonidan ayrim mahalliy hokimiyat vakillarining davlat budjeti hisobidan qilayotgan xarajatlari, qabul qilayotgan qarorlari keskin e’tirozlarga, keng muhokamalarga sabab bo‘lmoqda. Ushbu holatlarning oldini olish, jamoatchilik nazoratini

kuchaytirish maqsadida davlat budjeti sohasini isloh etish jarayonida yangi tizim joriy etila boshlandi. Bu tizim «Ochiq budjet» portali deb nomlandi. Ushbu portal orqali korxona va tashkilotlar, jumladan aholimizga davlat budjetining daromad va xarajatlari, davlat qarzi bo‘yicha ma’lumotlar e’lon qilinib boriladi. Shu bilan birga aholimizni budjet islohotlarida faol ishtirok etishi uchun elektron plaftormada «Tashabbusli budjet» bo‘limi yaratilgan bo‘lib, ushbu bo‘lim orqali yurtdoshlarimiz o‘zlari yashab turgan mahallalarning infratuzilmalarini yaxshilash, bolalar va sport maydonchalari, ichki yo‘llarni qurish, bolalar bog‘chasi hamda maktablarni ta’mirlash va jihozlash hamda boshqa masalalar bo‘yicha loyihalarni taklif etib, mahalliy budjetning taqsimlanishida ishtirok etishlari mumkin. Eng muhimi aholimiz davlat tomonidan berilayotgan bunday imkoniyatlardan to‘g‘ri foydalanishi va faol ishtirok etishi talab etiladi.

ENERGETIKA XAVFSIZLIGINI TA’MINLASHNING MILLIY IQTISODIYOT BARQARORLIGIGA TA’SIRI

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti mustaqil izlanuvchisi
Bozorov Saidjon Hamidovich

Annotatsiya. Mazkur tezisda energetika xavfsizligini ta’minlashning milliy iqtisodiyot barqarorligiga ta’siri O‘zbekiston sharoitida ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqotda energiya resurslaridan samarali foydalanish, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish hamda energetika infratuzilmasini modernizatsiya qilishning iqtisodiy o‘sish va makroiqtisodiy barqarorlikka ta’siri o‘rganilgan. Shuningdek, energetika xavfsizligini mustahkamlash orqali sanoat ishlab chiqarishi samaradorligini oshirish va iqtisodiy xavflarni kamaytirish bo‘yicha ilmiy xulosalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: energetika xavfsizligi, milliy iqtisodiyot, iqtisodiy barqarorlik, energiya resurslari, qayta tiklanuvchi energiya, energetik infratuzilma, iqtisodiy o‘sish, O‘zbekiston iqtisodiyoti.

Annotation. This thesis analyzes the impact of ensuring energy security on the stability of the national economy in the context of Uzbekistan from scientific, theoretical, and practical perspectives. The study examines the influence of efficient use of energy resources, development of renewable energy sources, and modernization of energy infrastructure on economic growth and macroeconomic stability. In addition, scientific conclusions were developed on increasing industrial efficiency and reducing economic risks through strengthening energy security.

Keywords: energy security, national economy, economic stability, energy resources, renewable energy, energy infrastructure, economic growth, economy of Uzbekistan.

Аннотация. В данной тезисной работе исследуется влияние обеспечения энергетической безопасности на устойчивость национальной экономики в условиях Узбекистана с научно-теоретической и практической точек зрения. В исследовании изучено влияние эффективного использования энергетических ресурсов, развития возобновляемых источников энергии и модернизации энергетической инфраструктуры на экономический рост и макроэкономическую стабильность. Также разработаны научные выводы по

повышению эффективности промышленного производства и снижению экономических рисков посредством укрепления энергетической безопасности.

Ключевые слова: энергетическая безопасность, национальная экономика, экономическая устойчивость, энергетические ресурсы, возобновляемая энергия, энергетическая инфраструктура, экономический рост, экономика Узбекистана.

Kirish

Bugungi kunda energetika xavfsizligini ta’minlash milliy iqtisodiyot barqarorligini mustahkamlovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Jahon iqtisodiyotida energiya resurslariga bo‘lgan talabning ortishi, global energetik inqirozlar hamda iqlim o‘zgarishlari energetika tizimini modernizatsiya qilish zaruratini kuchaytirmoqda. O‘zbekiston sharoitida sanoat ishlab chiqarishi, transport va aholi turmush darajasining barqaror rivojlanishi energetika tarmog‘ining samaradorligiga bevosita bog‘liqdir. Shu sababli qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish, energiya resurslaridan oqilona foydalanish va energetik infratuzilmani takomillashtirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Mazkur tadqiqotda energetika xavfsizligini ta’minlashning iqtisodiy barqarorlikka ta’siri ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi.

Adabiyotlar tahlili

Energetika xavfsizligi masalalari iqtisodiy barqarorlikning muhim omili sifatida ko‘plab xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Xalqaro Energetika Agentligi (IEA) hisobotlarida energetika xavfsizligi energiya resurslarining uzluksiz va barqaror ta’minlanishi bilan bog‘liq strategik omil sifatida baholanadi. Tadqiqotlarda energiya samaradorligini oshirish va qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish milliy iqtisodiyot raqobatbardoshligini kuchaytirishi ta’kidlangan.[2]

Jahon banki tadqiqotlarida energiya infratuzilmasining rivojlanishi sanoat ishlab chiqarishi hajmi va investitsion faollikka bevosita ta’sir etuvchi omil sifatida ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, energiya taqchilligi makroiqtisodiy beqarorlik, inflyatsion bosim va ishlab chiqarish xarajatlarining oshishiga olib kelishi qayd etilgan.

O‘zbekistonlik iqtisodchi olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda mamlakat energetika tizimini modernizatsiya qilish, energiya tejovchi texnologiyalarni joriy etish va qayta tiklanuvchi energiya ulushini oshirish orqali iqtisodiy samaradorlikni kuchaytirish masalalari yoritilgan. Xususan, quyosh va shamol energetikasini rivojlantirishning uzoq muddatli iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashdagi ahamiyati alohida ta’kidlanadi.[3]

Natija va tahlillar

O‘zbekistonda energetika ko‘rsatkichlari va iqtisodiy barqarorlik dinamikasi tahlili shuni ko‘rsatadiki, energetika xavfsizligini ta’minlash milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishida muhim strategik omil hisoblanadi. Elektr energiyasi ishlab chiqarish hajmining oshishi, qayta tiklanuvchi energiya manbalari ulushining kengayishi hamda energetika sohasiga investitsiyalar hajmining ortishi sanoat ishlab chiqarishi va YAIM o‘sish sur’atlariga ijobiy ta’sir ko‘rsatgan.

Shuningdek, energetik infratuzilmaning modernizatsiya qilinishi iqtisodiyot

tarmoqlarining uzluksiz faoliyat yuritishini ta’minlab, ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda. Ayniqsa, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish orqali energiya resurslaridan oqilona foydalanish va tashqi energetik xavflarni kamaytirish imkoniyati kengaymoqda. Natijada energetika xavfsizligini mustahkamlash iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash, investitsion jozibadorlikni oshirish va uzoq muddatli iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirishning muhim sharti sifatida namoyon bo‘lmoqda.

1-jadval

O‘zbekistonda energetika ko‘rsatkichlari va iqtisodiy barqarorlik dinamikasi[4]

Ko‘rsatkichlar	2020	2021	2022	2023	2024
Elektr energiyasi ishlab chiqarish (mlrd kVt/soat)	66.5	71.1	74.3	78.2	81.5
Qayta tiklanuvchi energiya ulushi (%)	8	9.2	10.8	12.5	14.1
Sanoat ishlab chiqarishi o‘sishi (%)	0.7	8.4	5.3	6.1	6.5
YAIM o‘sish sur’ati (%)	1.9	7.4	5.7	6	6.3
Energiya iste’moli (mlrd kVt/soat)	69.8	72.4	76.1	80.3	83.6
Energetika sohasiga investitsiyalar (mlrd AQSH dollari)	2.1	2.8	3.4	4.2	5.1

Jadval ma’lumotlari O‘zbekistonda energetika tizimining barqaror rivojlanish tendensiyasini ko‘rsatadi. 2020–2024-yillar davomida elektr energiyasi ishlab chiqarish hajmi 66.5 mlrd kVt/soatdan 81.5 mlrd kVt/soatga oshgan bo‘lib, bu iqtisodiyotning energiyaga bo‘lgan talabining ortib borayotganini ifodalaydi. Shu bilan birga, qayta tiklanuvchi energiya manbalarining ulushi 8 foizdan 14.1 foizga yetgani mamlakatda “yashil iqtisodiyot” tamoyillarining bosqichma-bosqich joriy etilayotganligini ko‘rsatadi.

Sanoat ishlab chiqarishi va YAIM o‘sish sur’atlarining ijobiy dinamikasi energetika xavfsizligi bilan chambarchas bog‘liqdir. Energiya ta’minotining barqarorlashuvi ishlab chiqarish quvvatlaridan samarali foydalanish imkonini yaratgan. Ayniqsa, energetika sohasiga investitsiyalar hajmining 2020-yildagi 2.1 mlrd dollardan 2024-yilda 5.1 mlrd dollarga oshishi yangi energetik infratuzilma loyihalarining iqtisodiy ahamiyatini kuchaytirgan.

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, energetika xavfsizligini mustahkamlash milliy iqtisodiyot barqarorligini ta’minlash, investitsion faollikni oshirish hamda uzoq muddatli iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, energetika xavfsizligini ta’minlash milliy iqtisodiyot barqarorligini mustahkamlovchi muhim omillardan biridir. Energiya resurslaridan samarali foydalanish, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish hamda energetika infratuzilmasini modernizatsiya qilish iqtisodiy o‘sish sur’atlarini oshirishga xizmat qiladi. Shuningdek, energetika tizimining

barqaror faoliyati sanoat ishlab chiqarishi samaradorligini kuchaytirib, makroiqtisodiy xavflarni kamaytiradi. Shu sababli O‘zbekistonda energetika xavfsizligini mustahkamlashga qaratilgan islohotlarni davom ettirish iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashning ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Foydalangan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF–220-son Farmoni, “2025–2035-yillarda qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish strategiyasi”.

O‘zbekiston Respublikasi Energetika vazirligi rasmiy ma’lumotlari – https://minenergy.uz

2. International Energy Agency (IEA). *World Energy Outlook 2024*. – https://www.iea.org/reports/world-energy-outlook-2024

3. O‘zbekiston Respublikasi Energetika vazirligi rasmiy ma’lumotlari. – https://minenergy.uz

4. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi – https://stat.uz

АУДИТОРЛИК ТЕКШИРУВИНИ ЎТКАЗИШ: МУАММО ВА ЕЧИМЛАР

Мелиев Исроил Исмоилович
Тошкент давлат иқтисодиёт университети профессори
e-mail: melievisroil1981@gmail.com

Маълумки, ҳозирги аудиторлик амалиётининг энг асосий масаласи бу аудиторлик текширувлари қандай услубда ўтказилиши яъни, аудиторлик вазифалари кетма-кетлиги, уларда қўлланиладиган аудиторлик усуллар, текширувни ўтказиш тартиб ва қоидалари ҳамда текширувда бажариладиган аудиторлик амаллари мазмунини очиб беришдан иборат. Ушбу масалада жаҳон ва миллий аудиторлик амалиётида турлича фикр ва ёндашувлар мавжуддир.

Аудиторликтекширувиниўтказишжараёнларининг малиймуаммолари Бу эса фикримизча, аудиторлик амалиётда аудит қўмитаси фаолияти тўғрисида турлича ёндашувлар ва қарашларни юзага келишига ҳамда хўжалик юритувчи субъектларда аудиторлик қўмитаси фаолиятини қонунчилик меъёрлари асосида юритилмаслигига таъсир этмоқда.

Бизнингча, аудиторлик текширувининг самарадорлиги уни ўтказиш жараёнларининг амалдаги муаммолари бартараф этилишига боғлиқлиги “Grant thoronton”, “ABS-Finans audit” ва “TRI-S-Audit” аудиторлик ташкилотлари билан олиб борилган тадқиқотлар натижасида тасдиқланди (1-жадвал).

Таъкидлаш жоизки, аудиторлик текшируви бугунги кунда масофавий ва анъанавий (аудиторлик текшируви буюрмачиси жойлашган манзилда хўжалик субъекти масъуллари билан биргаликда) шаклларда амалга оширилмоқда. Фикримизча, масофавий шаклдаги аудиторлик текшируви деганда, муайян сабаблар (пандемия ёки бошқа юқумли касаллик ҳолатлари, текширув буюртмачиси жойлашган манзилнинг узоқлиги ва буюртмачининг бошқа талаблари)га кўра масофадан туриб аудиторлик текширувини бажариш жараёни тушунилади.

Бизнингча, ҳозирги аудиторлик амалиётининг энг асосий масаласи бу - аудиторлик текширувлари қандай услубда ўтказилиши яъни, аудиторлик вазифалари кетма-кетлиги, уларда қўлланиладиган аудиторлик усуллар, текширувни ўтказиш тартиб ва қоидалари ҳамда текширувда бажариладиган аудиторлик амаллари мазмунини очиб беришдан иборат. Бугунга қадар ишлаб чиқилган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва яратилган ўқув адабиётларида аудиторлик текшируви қандай услублар асосида амалга оширилиши, яъни, аудиторлик текширувини амалга ошириш кетма-кетлиги, уларда қўлланиладиган аудиторлик усуллар ва амаллар тавсифи ҳамда мазкур текширувни ўтказиш тартиб ва қоидалари мазмуни назарий ва амалий жиҳатдан тўлиқ очиб берилмаган. Фикримизча, аудиторлик текширувини сифатли ва самарали амалга оширилишини таъминлаш учун мазкур жараённи қуйидаги босқичлар асосида амалга оширилиши мақсадга мувофиқ (1-расм).

1-rasm. Auditorlik tekshiruvini o‘tkazish bosqichlari[50]

Шунингдек, юқоридаги 1-расмда келтирилган текширув босқичлари аудитнинг халқаро стандартларида белгиланган таҳлилий амаллар асосида ўтказилиши аудиторлик текширувини сифатли ва самарали амалга оширилишини таъминлайди. Юқоридагилардан кўринадики, бугунги кунда аудиторлик амалиётида аудиторлик текширувларини режалаштириш, ўтказиш ва текширув натижаларини умумлаштириш жараёнида ўз эчимини кутаётган қатор муаммоларни бартараф этиш, уларнинг назарий ва услубий асосларини такомиллаштириш долзарб илмий муаммолардан саналади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 19 сентябрдаги “Ўзбекистон Республикасида аудиторлик фаолиятини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3946-сон қарори. http://lex.uz/docs/3914502

2. Дусмуратов Р.Д. Аудиторлик фаолияти: назария, услубиёт ва амалиёт: монография. – Т.: Молия нашриёти, 2007. – 276 б.;

3. Ҳамдамов Б.Қ. Ўзбекистон иқтисодиётининг ҳисоб ва ҳисобот тизимида аудиторлик назоратини ривожлантиришнинг услубий асослари:

[50] Муаллиф томонидан тайёрланган

и.ф.д. илмий даражасини олиш учун дис. автореф. – Т.: 2007. – 260 б;

4. Мелиев И.И. Аудиторлик текширувини режалаштириш ва ўтказишни такомиллаштириш: Иқтисод фан. док. (Phd) дисс. автореферати. Тошкент: ТМИ, 2020. 63б.

MOLIYAVIY HISOBOT ISHONCHLILIGINI BAHOLASHNING MUHIM MASALALARI

Nazarova Kamola Sattorali qizi
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti mustaqil izlanuvchisi

Ma’lumki, hozirgi davr hisob va audit amaliyotida MHXS va AXSlarni amaliyotga joriy etish va ularni qo‘llanilmasligi oqibatida yuzaga keladigan muammolar, moliyaviy hisobot transformatsiyasini amalga oshirishning uslubiy masalalarini o‘rganish, MHXS asosida moliyaviy hisobotlarni shakllantirish va ularni auditning xalqaro me’yorlariga muvofiq auditorlik tekshiruvidan o‘tkazish masalalarini o‘rganilmasligi hisob tizimining moliyaviy hisobotdan foydalanuvchilar oldidagi majburiyatlarini to‘liq va o‘z muddatida bajarilishiga salbiy ta’sir etadi.

1-jadval

MHXS va AXSni qo‘llanilishi imkoniyatlari[51]

№	MHXS va AXSni qo‘llanilishi natijasida erishiladigan imkoniyatlar
1	Faoliyat natijalarining ochiq(shaffof)ligi darajasini yanada oshirish imkoniyati
2	Moliyaviy hisobotdan foydalanuvchilarni unda aks ettirilgan axborotlarni davriy oraliqlar hamda turli korxonalar bo‘yicha ko‘rsatkichlarga ajratgan holda tahlil qilish
3	Investorlar, aksiyadorlar va kreditorlarning korxona moliyaviy faoliyatiga ishonchi ortib, korxonaga sarmoya kiritish hamda kredit ajratish kabi imkoniyatlar darajasining kengayishi
4	Xalqaro talablarga muvofiq keluvchi axborotdan foydalanilishi natijasida korxonada xorijiy investorlar bilan hamkorlik imkoniyatlari kengayib, ular faoliyatiga chetdan investitsiyalar oqimini kuchayishi
5	Xalqaro me’yorlarga muvofiq keluvchi moliyaviy axborotlarni shakllantirilganligi tufayli korxonaning xalqaro munosabatlar, turli birjalar va xalqaro kapital bozori ishtirokchisiga aylanishi
6	Korxona ta’sischilari va boshqaruv rahbariyatini samarali qarorlari uchun ishonchli, ob’ektiv va tizimli moliyaviy axborotlar bilan ta’minlash imkonini yuzaga keltiradi
7	Korxona faoliyatini moliyaviy jihatdan rejalashtirish va uning kelgusi faoliyati rivojlanishini oldindan baholash uchun zarur axborotlar bilan ta’minlash imkoniyati
8	Korxona boshqaruv tartibini takomillashtirish, uning mahsulot ishlab chiqarish (xizmat ko‘rsatish) sifatini oshirish va eksport salohiyatini yuksaltirish orqali uning bozorda raqobatbardoshligini yanada oshirish
9	Korxona faoliyatida korrupsiya, suiste’mol, mulk va mablag‘larni talon-taroj qilish yoki o‘z manfaati yo‘lida foydalanish, daromad(foyda)ni yashirish va bankrotlik holatlarini kamaytirish
10	Ishonchli axborotlardan foydalanilishi va boshqaruv qarorlarini qabul qilinishi natijasida rag‘batlantirish va faoliyatdan manfaatdorlik darajasini oshirish
11	Korxona boshqaruvida ishonchli va kafolatli axborotlardan foydalanilishi natijasida samarali nazorat tizimi shakllanib, korxona ishchi va xizmatchilarida korxona faoliyatiga nisbatan munosabatni ijobiy tomonga o‘zgarishi
12	Korxona ishchi va xizmatchilarida o‘z kasbiy malakasini oshirishga nisbatan ijobiy munosabat va qiziqish kuchayishi va boshqalar

[51] Muallif tomonidan tayyorlangan

Fikrimizcha, MHXS va AXS talablariga muvofiq moliyaviy hisobotlarni shakllantirish hamda ular auditini amalga oshirilishini ta’minlash xo‘jalik yurituvchi sub’ektlar va auditorlik tashkilotlari faoliyati uchun quyidagi imkoniyatlar yaratilishini ta’minlaydi (1-jadval). Yuqoridagi 1-jadval ma’lumotlaridan ko‘rinadiki, hisob va audit tizimida xalqaro standartlardan foydalanish auditordan xalqaro standartlar asosida auditorlik tekshiruvini tashkil etish va o‘tkazish uslubiyatini to‘liq o‘zlashtirishni talab etib, auditor moliyaviy hisobot transformatsiyasini amalga oshirish va MHXS asosida moliyaviy hisobot tuzish kabi ikki turdagi asosiy xizmatni amalga oshirishi bugungi davr talabi hisoblanadi. Qolaversa Prezidentning PQ-4611-son qarorini qabul qilinishi, auditor bir paytning o‘zida ikki turdagi xizmatlarni ya’ni auditorlik tekshiruvini amalga oshirish xizmati va milliy qonunchilikka muvofiq tayyorlangan moliyaviy hisobotni moliyaviy MHXS talablariga moslashtirish (transformatsiya) xizmatiga bo‘lgan ehtiyojni yuzaga keltirdi. Bu esa auditorlardan MHXS asosida moliyaviy hisobot tayyorlash va uning auditi jarayoni bo‘yicha xalqaro standartlar talablarini to‘liq o‘zlashtirishni talab etmoqda.

Moliyaviy hisobot auditi amaliyotida firibgarlik(fraud), moliyaviy hisobotni buzib ko‘rsatish (misrepresentation of financial statements) va xato (error) kabi atamalaridan keng foydalaniladi. Auditda firibgarlik yoki xato tushunchalari mazmuni o‘rtasidagi asosiy farqlovchi belgi bu ataylab (qasddan) yoki atayin (qasddan) qilinmagan moliyaviy hisobotni buzib ko‘rsatish holati hisoblanadi. Bundan ko‘rinadiki moliyaviy hisobot auditida firibgarlik deganda moliyaviy hisobotni atayin buzib ko‘rsatish harakatlarini anglatuvchi yuridik tushuncha tushunilsa, xato deganda esa moliyaviy hisobotdagi atayin (qasddan) qilinmagan moliyaviy hisobotni buzib ko‘rsatish harakatlari tushuniladi. Demak auditda firibgarlikni aniqlash (fosh etish) xatoni aniqlash jarayonidan muhimroq sanaladi. Fikrimizcha, firibgarlik va manfaatlar to‘qnashuvi xavfini kamaytirish, oldini olish va yo‘qotishning samarali choralari quyidagilar hisoblanadi (2-jadval):

2-jadval

Firibgarlik va manfaatlar to‘qnashuvi xavfini kamaytirish, oldini olish yoki yo‘qotishning samarali choralari[52]

№	Firibgarlik va manfaatlar to‘qnashuvi xavfini kamaytirish, oldini olish yoki yo‘qotishning samarali choralari
1	Tasodifiy tekshiruvlar tashkil etish. Korxona tarkibiy bo‘linmalarini xabardor qilmasdan ular faoliyatini o‘rganish
2	Mijozlar oqimini video tahlil qilish (sun’iy intellekt imkoniyatlari asosida nazorat va tahlil qilish). Korxona binolariga tashrif buyurgan va chiqib ketgan mijozlar soni, ularni binoda bo‘lgan vaqtini hisoblash, moliyaviy ko‘rsatkichlarni o‘zaro taqqoslash
3	Moliyaviy hisobot davri yakunida va amaldagi buxgalteriya hisobi standartlarida belgilangan muddatlarda inventarizatsiya o‘tkazish
4	Ichki audit tekshiruvlarini turli yondashuvlar asosida tashkil etish. Mijozlar, xaridor va buyurtmachilar, mol yetkazib beruvchi va pudratchilar bilan telefon, elektron pochta va boshqa masofaviy axboroto vositalari bilan axborot almashinuvni yo‘lga qo‘yish, narx va chegirmalarni tekshirish, moddiy javobgar shaxslar bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri so‘rovlar o‘tkazish)
5	Buxgalteriya schyotlariga kiritilgan tuzatishlar bo‘yicha batafsil nazorat o‘tkazib borish.

[52] Muallif tomonidan tayyorlangan

	Korxona moliyaviy hisobot yili yakuni va choraklarda noodatiy nazorat jarayonlarini tashkil etish
6	Korxonaning affillangan shaxslari majburiyat va javobgarliklari hamda mulklari holati hamda qiymati bilan tanishish
7	Korxonaning moliyaviy hisobot davri boshidagi buxgalteriya schyotlaridagi qoldiqlarni o‘rganish maqsadida tahliliy amallar bajarish
8	Kompyuter ma’lumotlari to‘liqligini tekshiring va muomalalarni tasdiqlovchi hujjatlar raqamlashtirilganligini o‘rganish
9	Korxona mas’ul xodimlari yashash holati(turmush darajasi)dagi o‘zgarishlar(asosiy ish haqining miqdor darajasi, xodimlar ko‘chmas mulklari miqdori, xodimlarning ko‘chmas mulklarni sotib olish qobiliyati darajasi)ni tahlil qilish
10	Tovar-moddiy zahiralar bo‘yicha og‘ishishlarni o‘rganish. Inventarizatsiya o‘tkazish zarurati va muddatlarini aniqlashtirish
11	Korxona tovar belgilaridan foydalanish holatini o‘rganish
12	Korxona zahiralarining avvalgi davrlardagi miqdori va ishlab chiqarish sifatlari bilan solishtirish
13	Korxona omborlarini avtomatlashtirish(raqamlashtirish)

Fikrimizcha, xalqaro moliyaviy hisobot auditi amaliyotida firibgarlik, moliyaviy hisobotni buzib ko‘rsatish va xato kabi atamalardan keng foydalaniladi. Auditda firibgarlik yoki xato tushunchalari mazmuni o‘rtasidagi asosiy farqlovchi belgi bu ataylab (qasddan) yoki atayin (qasddan) qilinmagan moliyaviy hisobotni buzib ko‘rsatish holati hisoblanadi. Firibgarlik va xatolardan xoli bo‘lgan ko‘rsatkichlar asosida shakllantirilgan hisobot ishonchli hisobotdir. Korxona faoliyatining qonuniyligi va moliyaviy hisobot ko‘rsatkichlari ishonchliligini baholash esa auditorning asosiy majburiyati hisoblanadi. Bu esa auditordan korxona moliyaviy hisobotida aniqlangan xato va firibgarlik holatlarining mazmunini, shakllanish sabablarini, firibgarlik va xatoning moliyaviy hisobotga ta’sirini hamda aniqlangan moliyaviy hisobotni buzib ko‘rsatish holatlarini bartaraf etish yoki ularni kelgusida takrorlanmasligi yuzasidan amaliy tavsiyalar ishlab chiqishni talab etadi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasining 2021-yil 25-fevraldagi «Audotorlik faoliyati to‘g‘risida»gi O‘RQ-677-son qonuni. https://lex.uz/docs/5307886.;

2. Аренс А., Лоббек Дж. Аудит. Пер. с англ. под ред. Я.В. Соколова. -М.: Аренс А., Лоббек Дж. Аудит. Пер. с англ. под ред. Я.В. Соколова. -М.: Финансы и статистика, 2013. -560 с; Адамс Р. Основы аудита. Пер. с анг./под ред. Я.В. Соколова. – М.: ЮНИТИ, 2015.-398 с.;

3. Meliyev I.I. Auditorlik tekshiruvini rejalashtirish va o‘tkazishni takomillashtirish, (PhD) dissertatsiya avtoreferati – Toshkent, 2019 y -63 b.

4. Xajimuratov N.Sh. Moliyaviy hisobot auditi metodologiyasini takomillashtirish: DSc. ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dis. avtoref. Toshkent-2021. -66 b.

МАКРОЭКОНОМИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА ОБЩЕСТВА 5.0 КАК ДРАЙВЕРА ЭКОНОМИЧЕСКОГО И СОЦИАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ СТРАН БРИКС-Т

Калдибаев Нурлан Алимжанович
Старший Ташкентского государственного экономического университета

Аннотация. В статье рассматривается концепция «Общества 5.0» (Society 5.0) как стратегического драйвера трансформации социально-экономических систем в странах БРИКС-Т (Бразилия, Россия, Индия, Китай, Южная Африка + Турция). Проведение комплексной макроэкономической оценки влияния цифровых технологий и человеческого капитала на показатели экономического роста и социального благосостояния указанного блока стран.В качестве основного инструментария применены методы панельного регрессионного анализа и структурного моделирования (Structural Equation Modeling – SEM) с использованием программного обеспечения SmartPLS. Авторами доказано гетерогенное влияние компонентов Общества 5.0 (цифровая инфраструктура, расходы на R&D, индекс человеческого развития) на динамику ВВП и уровень занятости населения. Выявлены синергетические эффекты интеграции технологий Индустрии 4.0 в социальную сферу. Результаты исследования могут быть использованы министерствами экономического развития стран БРИКС-Т при долгосрочном стратегическом планировании и формировании цифровой политики.

Ключевые слова: Общество 5.0, страны БРИКС-Т, макроэкономическая оценка, устойчивое развитие, цифровая экономика, SmartPLS, человеческий капитал.

MACROECONOMIC ASSESSMENT OF SOCIETY 5.0 AS A DRIVER OF ECONOMIC AND SOCIAL DEVELOPMENT IN BRICS-T COUNTRIES

Kaldibayev Nurlan
Senior Lecturer, Tashkent State University of Economi

Abstract. The article examines the concept of "Society 5.0" as a strategic driver for the transformation of socio-economic systems in the BRICS-T countries (Brazil, Russia, India, China, South Africa + Turkey). A comprehensive macroeconomic assessment of the impact of digital technologies and human capital on the economic growth and social welfare indicators of the specified bloc of countries is conducted. Methods of panel regression analysis and Structural Equation Modeling (SEM) using SmartPLS software were applied as the primary research tools. The authors prove the heterogeneous impact of Society 5.0 components (digital infrastructure, R&D expenditures, human development index) on GDP dynamics and the population employment rate. Synergistic effects of integrating Industry 4.0 technologies into the social sphere are identified. The research results can be utilized by the ministries of economic development of the BRICS-T countries for long-term strategic planning and digital policy formulation.

Keywords: Society 5.0, BRICS-T countries, macroeconomic assessment, sustainable development, digital economy, SmartPLS, human capital.

BRICS-T MAMLAKATLARI IQTISODIY VA IJTIMOIY RIVOJLANISHINING DRAYVERI SIFATIDA JAMIYAT 5.0 NING MAKROIQTISODIY BAHOSI

Qaldiboev Nurlan Alimjanovich
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada BRICS-T mamlakatlarida (Braziliya, Rossiya, Hindiston, Xitoy, Janubiy Afrika + Turkiya) ijtimoiy-iqtisodiy tizimlarni transformatsiya qilishning strategik drayveri sifatida "Jamiyat 5.0" (Society 5.0) konsepsiyasi ko‘rib chiqilgan. Mazkur mamlakatlar bloki iqtisodiy o‘sishi va ijtimoiy farovonligi ko‘rsatkichlariga raqamli texnologiyalar hamda inson kapitalining ta’sirini kompleks makroiqtisodiy baholash amalga oshirilgan. Asosiy tadqiqot vositalari sifatida panel regressiya tahlili va SmartPLS dasturiy ta’minotidan foydalangan holda tarkibiy tenglamalar modellashtirish (Structural Equation Modeling – SEM) metodlari qo‘llanilgan. Mualliflar tomonidan Jamiyat 5.0 komponentlarining (raqamli infratuzilma, R&D xarajatlari, inson taraqqiyoti indeksi) YaIM dinamikasi va aholi bandligi darajasiga geterogen (turlicha) ta’siri isbotlangan. Sanoat 4.0 (Industry 4.0) texnologiyalarini ijtimoiy sohaga integratsiya qilishning sinergetik effektlari aniqlangan. Tadqiqot natijalaridan BRICS-T mamlakatlarining iqtisodiy rivojlanish vazirliklari tomonidan uzoq muddatli strategik rejalashtirish va raqamli siyosatni shakllantirishda foydalanilishi mumkin.

Tayanch so‘zlar: Jamiyat 5.0, BRICS-T mamlakatlari, makroiqtisodiy baholash, barqaror rivojlanish, raqamli iqtisodiyot, SmartPLS, inson kapitali.

1. Введение

В условиях глобальной цифровой трансформации классические модели экономического роста уступают место концепциям, ориентированным на человека и интеграцию киберфизического пространства. Концепция «Общества 5.0» (Society 5.0), изначально предложенная правительством Японии, предполагает решение сложных социальных проблем с помощью интеграции технологий Индустрии 4.0 (искусственный интеллект, Big Data, интернет вещей) во все сферы жизнедеятельности [1]. Для стран БРИКС-Т, представляющих собой ядро развивающихся рынков, переход к Обществу 5.0 является не просто технологическим трендом, а макроэкономической необходимостью для преодоления «ловушки среднего дохода» и обеспечения долгосрочной глобальной конкурентоспособности [2]. Несмотря на обилие теоретических исследований, макроэкономическая оценка и эмпирическое подтверждение влияния Общества 5.0 на социальные индикаторы стран БРИКС-Т остаются малоизученными. Это обуславливает актуальность данного исследования, направленного на устранение существующего академического пробела.

2. Методы

Для проведения макроэкономической оценки был сформирован массив панельных данных по странам БРИКС-Т за период с 2015 по 2025 гг. Источниками данных выступили статистические базы Всемирного банка (World Bank) и базы данных ООН. В качестве ключевых макроэкономических переменных (переменных интереса) выбраны: Индекс внедрения цифровых

технологий (Digital Adoption Index), расходы на НИОКР (% от ВВП), Индекс человеческого развития (HDI); Темп роста реального ВВП на душу населения (Y) и Коэффициент Джини как показатель социального равенства (S). Математическая спецификация базовой модели панельной регрессии имеет следующий вид:

$$Y_{it} = \beta_0 + \beta_1 Digital_{it} + \beta_2 R\&D_{it} + \beta_3 HDI_{it} + a_i + \varepsilon_{it}$$

Для оценки сложных нелинейных взаимосвязей и латентных переменных авторами было принято решение использовать моделирование структурными уравнениями методом частичных наименьших квадратов (PLS-SEM) в среде программного комплекса SmartPLS [3]. Этот метод позволяет оценить не только прямые, но и опосредованные (медиативные) эффекты влияния цифровизации на социальное развитие через призму качества институтов.

3. Результаты

Результаты моделирования в SmartPLS продемонстрировали высокую прогностическую значимость разработанной модели ($R^2 = 0.742$ для переменной экономического роста).

Таблица 1. Результаты оценки путевых коэффициентов (Path Coefficients) в модели БРИКС-Т

Взаимосвязь факторов (Гипотезы)	Путевой коэффициент (β)	t-статистика	P-значение	Результат
Общество 5.0 → Экономический рост	0.412	5.231	< 0.001	Подтверждена
Общество 5.0 → Социальное развитие	0.285	3.114	0.002	Подтверждена
Институты (Медиатор) → Рост	0.198	2.451	0.015	Подтверждена

Эмпирический анализ выявил гетерогенный характер влияния Общества 5.0. В Китае и Индии наибольший вклад в макроэкономическую динамику вносит фактор цифровой инфраструктуры и масштабирования ИИ-технологий (β= 0.51). В то же время в России и Турции ключевым драйвером выступает человеческий капитал и уровень научно-исследовательской активности (R\&D).

Модель также зафиксировала отрицательную корреляцию между уровнем цифровизации Общества 5.0 и коэффициентом Джини (β = -0.18), что доказывает долгосрочный инклюзивный характер исследуемой концепции: технологии Общества 5.0 при правильном институциональном управлении снижают уровень социального неравенства [4].

4. Обсуждение (Discussion)

Полученные нами результаты согласуются с выводами классических исследователей цифровой экономики, таких как Brynjolfsson и McAfee, подтверждающих наличие «цифрового дивиденда» для макросистем [5]. Однако, в отличие от исследований, сфокусированных исключительно на развитых странах (G7), наш анализ стран БРИКС-Т показывает наличие определенных структурных барьеров.

Высокий коэффициент медиации со стороны государственных институтов показывает, что без гибкой регуляторной базы и государственной

поддержки технологии Общества 5.0 могут приводить к «цифровому разрыву» и росту фрикционной безработицы на начальных этапах [6]. Следовательно, странам БРИКС-Т необходима синергия между инвестициями в IT-сектор и реформами в сфере непрерывного образования (Life-long learning).

Список литературы

1. Fukuyama, M. (2018). Society 5.0: Aiming for a human-centered society. *Japan Spotlight*, 218(1), 47-50.
2. Schwab, K. (2017). *The Fourth Industrial Revolution*. Crown Business.
3. Hair, J. F., Risher, J. J., Sarstedt, M., & Ringle, C. M. (2019). When to use and how to report the results of PLS-SEM. *European Business Review*, 31(1), 2-24.
4. Durmanov, A. S., & Kireeva, N. (2025). Digital infrastructure transformation and economic sustainability in emerging markets. *Journal of International Economic Studies*, 14(2), 115-129.
5. Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2014). *The second machine age: Work, progress, and prosperity in a time of brilliant technologies*. WW Norton & Company.
6. World Bank. (2016). *World Development Report 2016: Digital Dividends*. World Bank Publications.

РАЗВИТИЕ СИСТЕМЫ ВНУТРЕННЕГО АУДИТА В ГОСУДАРСТВЕННОМ СЕКТОРЕ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН НА ОСНОВЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ СТАНДАРТОВ И ПЕРЕДОВОГО ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА

Давирова Шахло Шукуруллаевна
кандидат экономических наук, доцент кафедры “Банковское дело” Ташкентского государственного экономического университета
e-mail: davirova_shaxlo@tsue.uz
Илхомов Жавохир Жахонгир угли,
Студент третьего курса бакалавриата Ташкентского государственного экономического университета
e-mail: Jovo867@gmail.com

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические основы и практические аспекты развития системы внутреннего аудита в государственном секторе Республики Узбекистан. Анализируется действующая нормативно-правовая база, выявляются разрывы между формальными требованиями и реальной практикой, исследуется международный опыт организации внутреннего аудита. Разработаны рекомендации по институциональному и методологическому совершенствованию системы с учётом требований МСПП ВА, COSO и передового опыта стран ОЭСР.

Ключевые слова: внутренний аудит, МСПП ВА, IIA, COSO, государственный сектор, риск-менеджмент, профессиональная сертификация, публичное управление.

Введение

Внутренний аудит в современном его понимании — это независимая деятельность по предоставлению объективных гарантий и консультаций, направленных на совершенствование деятельности организации и создание добавленной стоимости. Такое определение, закреплённое в Международных стандартах профессиональной практики внутреннего аудита (МСПП ВА), концептуально отличается от традиционного понимания внутреннего контроля как функции последующего обнаружения нарушений.

Реформы государственного управления в Республике Узбекистан, особенно активизировавшиеся после 2017 года, создали институциональный импульс для модернизации системы внутреннего аудита в государственном секторе. Принятие Закона «Об аудиторской деятельности» в 2021 году и Постановления Кабинета Министров «О службе внутреннего аудита министерств и ведомств» в 2022 году, утверждение стандартов внутреннего аудита в государственном секторе и создание соответствующих методологических центров заложили правовую и организационную основу.

Тем не менее практика показывает, что декларативное соответствие международным стандартам и реальная функциональная зрелость системы существенно расходятся. Данная статья направлена на выявление этого разрыва и разработку системных рекомендаций.

Теоретические основы современного внутреннего аудита Институт внутренних аудиторов (IIA) разработал концепцию «Трёх линий обороны», согласно которой внутренний аудит является третьей линией — независимой оценочной функцией, проверяющей эффективность первых двух линий (операционного менеджмента и функций управления рисками и соответствия). В 2020 году данная модель была обновлена до «Модели трёх линий», делающей акцент на ценности создания, а не только защиты.

МСПП ВА устанавливают обязательные требования к атрибутам аудиторской деятельности: независимость и объективность, профессиональное мастерство и должная профессиональная осмотрительность, управление деятельностью подразделением внутреннего аудита (ПВА), качество и совершенствование. Реализация аудиторской деятельности должна охватывать планирование, выполнение, взаимодействие и мониторинг.

Риск-ориентированное планирование, предусмотренное стандартом 2010 IIA, предполагает формирование плана аудита на основе оценки рисков организации, согласованной со стратегическими целями. Это концептуально отличается от подхода «проверяем всё подряд» или «проверяем то, что проверяли в прошлом году».

Анализ действующей практики внутреннего аудита в государственном секторе Узбекистана

Анализ деятельности подразделений внутреннего аудита в государственных органах Узбекистана позволяет выявить ряд системных проблем. Во-первых, значительная часть ПВА де-юре называются аудиторскими, однако де-факто выполняют функции финансово-хозяйственного контроля: проверку первичных документов, кассовую

дисциплину, правомерность расходов. Аудит результативности, системный анализ рисков и консультационная деятельность остаются незначительными компонентами их работы.

Во-вторых, кадровый потенциал ПВА остаётся недостаточным: сертификация CIA (Certified Internal Auditor) носит единичный характер, система непрерывного профессионального образования в области внутреннего аудита формируется. Это снижает качество аудиторских суждений и доверие руководства к выводам внутреннего аудита.

В-третьих, функциональная независимость ПВА нередко ограничена: руководители аудиторских подразделений часто подотчётны административному руководству организации, а не наблюдательному органу, что создаёт конфликт интересов при проведении проверок чувствительных областей.

Международный опыт

Великобритания является признанным лидером в области внутреннего аудита в государственном секторе. Правительственный стандарт внутреннего аудита (PSIAS — Public Sector Internal Audit Standards) разработан на основе МСПП ВА с учётом специфики публичного сектора. Все центральные министерства имеют функциональные ПВА, подотчётные Комитету по аудиту и оценке рисков. Роль Главного аудитора правительства обеспечивает профессиональный надзор и методологическое руководство.

В Австралии принята модель совместного использования аудиторских ресурсов (shared services) для небольших государственных органов, которые не могут поддерживать полноценный ПВА. Это обеспечивает доступ к профессиональному внутреннему аудиту при оптимизации затрат.

Казахстан, имеющий сходную с Узбекистаном институциональную среду, успешно развивает систему внутреннего аудита в государственном секторе через: обязательную сертификацию государственных внутренних аудиторов, создание Методологического центра по внутреннему аудиту при Министерстве финансов, внедрение автоматизированных систем управления аудитом.

Приоритетные направления развития

5.1. Усиление институциональной независимости ПВА. Необходимо законодательно закрепить двойную подотчётность руководителей ПВА: административная — первому руководителю организации, функциональная — комитету по аудиту или наблюдательному совету. Для организаций без коллегиального органа управления следует рассмотреть функциональную подотчётность Министерству финансов как методологическому центру.

5.2. Разработка национальных стандартов внутреннего аудита в государственном секторе. На основе МСПП ВА и с учётом PSIAS (Великобритания) необходимо разработать национальные стандарты, адаптированные к правовой системе Узбекистана, включая требования к планированию, документированию, отчётности и мониторингу.

5.3. Профессионализация кадров. Введение обязательного требования сертификации CIA или квалификационного экзамена для руководителей ПВА

в государственных органах, создание системы непрерывного профессионального образования внутренних аудиторов.

5.4. Внедрение риск-ориентированного аудита. Разработка типовой методики оценки рисков для государственных органов, увязанной с системой стратегического планирования и управления операционными рисками.

5.5. Развитие аудита результативности. Постепенное включение в практику ПВА аудита эффективности государственных программ и проектов наряду с традиционным финансовым аудитом.

Заключение

Развитие системы внутреннего аудита в государственном секторе Республики Узбекистан на основе международных стандартов является стратегическим приоритетом реформирования системы государственного управления. Переход от контрольно-ревизионной функции к полноценному профессиональному внутреннему аудиту, ориентированному на добавленную стоимость, требует системных усилий в области правового регулирования, методологии, кадрового потенциала и организационной культуры. Международный опыт подтверждает реализуемость и окупаемость этих инвестиций.

Список использованной литературы

1. Закон Республики Узбекистан «О внутреннем аудите», 2019.
2. Постановления Кабинета Министров «О службе внутреннего аудита министерств и ведомств», 2022.
3. IIA. International Professional Practices Framework (IPPF). – Lake Mary: The Institute of Internal Auditors, 2017.
4. IIA. Three Lines Model. – Lake Mary: The Institute of Internal Auditors, 2020.
5. HM Treasury. Public Sector Internal Audit Standards (PSIAS). – London: HM Treasury, 2017.
6. COSO. Internal Control — Integrated Framework. – COSO, 2013.
7. OECD. Internal Audit in Central Government: Strengthening Performance and Accountability. – Paris: OECD Publishing, 2020.
8. Министерство финансов Республики Казахстан. Стандарты государственного аудита и финансового контроля. – Нур-Султан, 2021.

ПРИМЕНЕНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ФИНАНСОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ДЛЯ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИНВЕСТИЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Ёдгоров Сардорбек Самадович
Преподаватель кафедры «Экономическая теория», ТГЭУ
e-mail: s.yodgorov@tsue.uz

В современную эпоху стремительных технологических преобразований финансовый сектор переживает эпоху инноваций, которые кардинально меняют подходы к управлению капиталами, анализу рисков и обеспечению финансовой стабильности. Внедрение современных финансовых технологий становится неотъемлемым элементом стратегий инвестиционной безопасности, предоставляя новые инструменты для мониторинга, оценки и

минимизации инвестиционных рисков. В условиях глобализованной экономики, характеризующейся высокой волатильностью и быстрыми изменениями рыночной ситуации, использование передовых технологических решений приобретает особенно важное значение для обеспечения надежности и устойчивости инвестиционных портфелей. Эта статья освещает современные направления развития финтеха, их роль в укреплении доверия инвесторов и формировании эффективных механизмов защиты инвестиций, а также анализирует перспективы интеграции инновационных технологий в финансовую практику.

Одним из ключевых направлений внедрения современных технологий стала разработка платформ для автоматизированного анализа рисков и мониторинга инвестиционных портфелей. Такие системы используют алгоритмы машинного обучения для выявления паттернов и прогнозирования возможных сценариев развития рыночных условий, что существенно повышает точность оценки рисков. Например, системы для количественного анализа мошенничества и аномалий позволяют своевременно выявлять подозрительные операции, минимизируя угрозу потерь для инвесторов.

Блокчейн-технологии, в свою очередь, обеспечивают безопасность и прозрачность сделок за счет децентрализованных реестров, которые практически невозможно изменить или подделать. Они позволяют внедрять смарт-контракты, автоматически исполняющие условия договоров, что снижает риск нарушения контрактных обязательств и исключает человеческий фактор.

Массовое накопление и анализ данных (Big Data) играет важную роль в современном финтехе для оценки и прогнозирования рыночных трендов, а также выявления потенциальных угроз. Методы аналитики позволяют учитывать широкий спектр информации — от финансовых показателей компаний до макроэкономических индикаторов, социальных сетей и новостных потоков.

Инструменты машинного обучения и искусственного интеллекта позволяют создавать модели, способные быстро адаптироваться к меняющейся ситуации и предоставлять рекомендации по сокращению рисков инвестиций. В результате инвесторы получают своевременную информацию о возможных угрозах и могут оперативно корректировать свои стратегии, что повышает уровень инвестиционной безопасности.

Учитывая повышенную киберугрозу в сфере финансов, особое значение приобретают современные решения в области кибербезопасности. Шифрование данных, многофакторная аутентификация, системы обнаружения вторжений и автоматического реагирования позволяют защищать финансовые платформы от несанкционированного доступа и кибератак.

Внедрение биометрических методов идентификации, таких как распознавание лиц и отпечатков пальцев, значительно повышает уровень защиты учетных записей и транзакций.

Несмотря на значительный потенциал финтеха в обеспечении инвестиционной безопасности, существуют ряд вызовов. Одним из них

является недостаточная регулятивная база, которая должна адаптироваться к новым технологическим реалиям, обеспечивая баланс между инновациями и защитой прав инвесторов. Также возникает риск недоступности новых технологий для небольших участников рынка и высокой сложности внедрения в существующие инфраструктуры.

Перспективы развития заключаются в расширении применения блокчейн-технологий, внедрении автоматических систем для контроля за соблюдением нормативных требований, а также в развитии концепции «финансовой нейтральности» — защитных технологий, позволяющих снизить технологические и операционные риски участников рынка.

Реализация потенциала современных финансовых технологий в области инвестиционной безопасности требует комплексных подходов, междисциплинарных исследований и постоянного совершенствования технологий. Важным направлением дальнейших исследований является интеграция технологий искусственного интеллекта и блокчейн-систем, а также разработка стандартов и нормативных актов, регулирующих их использование.

Подводя итог проведенному исследованию, можно констатировать, что внедрение современных финансовых технологий существенно трансформирует подходы к обеспечению инвестиционной безопасности, открывая широкий спектр возможностей для повышения надежности, прозрачности и эффективности инвестиционных процессов. В условиях динамично меняющегося финансового ландшафта, насыщенного технологическими инновациями, традиционные механизмы защиты инвесторов и активов должны быть дополнены и расширены с помощью современных цифровых решений, таких как блокчейн, искусственный интеллект, системы аналитики больших данных, автоматизированные платформы и кибербезопасность.

На основе анализа современных тенденций можно выделить ключевые преимущества использования этих технологий для обеспечения инвестиционной безопасности: увеличение уровня прозрачности сделок и операций за счет децентрализованных и неизменяемых реестров блокчейн; повышение скорости и автоматизации обработки данных, что снижает человеческий фактор и минимизирует операционные риски; возможность реализации комплексных систем мониторинга и предсказания рисков с помощью моделей машинного обучения и аналитических алгоритмов, позволяющих своевременно выявлять, оценивать и предотвращать потенциальные угрозы. Кроме того, новые технологии позволяют существенно укрепить киберзащиту инвестиционных платформ, что приобретает особое значение в условиях возрастания киберугроз и усложнения методов по взлому цифровых систем.

Однако, внедрение этих передовых решений сопряжено с рядом вызовов и ограничений. В их числе — необходимость формирования соответствующей нормативно-правовой базы, регулирующей использование новых технологий в сфере финансов, обеспечение информационной безопасности и защиты персональных данных, а также необходимость развития инфраструктуры и

компетенций специалистов, которые смогут эффективно управлять инновационными системами. Особую актуальность приобретает вопрос доверия со стороны инвесторов, которому могут препятствовать недостаточная прозрачность и страх перед потенциальными опасностями, связанными с новыми цифровыми рисками.

Исходя из вышесказанного, можно утверждать, что успешное применение современных финансовых технологий в сфере инвестиций требует комплексного, многоуровневого подхода, ориентированного не только на технологические инновации, но и на развитие нормативной базы, повышение финансовой грамотности участников, а также создание устойчивых механизмов регулирования и контроля. Значимым направлением дальнейших исследований представляется развитие интеграционных платформ, объединяющих различные цифровые решения, а также оптимизация стандартов безопасности информационных систем и методов защиты данных.

Список литератур

арабанова, Е. В., Клименко, В. Н., Инновационные решения в области финтеха: безопасность и регулирование. Экономика и управление, № 4 (2020), с. 65–73.
утник, А. В., Блокчейн и криптовалюты: возможности и риски для финансовых систем. Вестник Финансового университета, № 2 (2019), с. 101–110.
ванов, А. М., Современные финансовые технологии в инвестиционной деятельности: обзор и перспективы развития. Журнал финансовых исследований, № 3 (2022), с. 45–59.

MILLIY KAPITAL BOZORIDA INSTITUTSIONAL INVESTORLAR FAOLIYATI SAMARADORLIGINI BAHOLASH YONDASHUVLARI

Kamilova Sevara
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti mustaqil tadqiqotchi PhD
e-mail: sevarakamilova0607@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu tezisda milliy kapital bozorida institutsional investorlar faoliyati samaradorligini baholashning asosiy yondashuvlari ko‘rib chiqiladi. O‘zbekistondagi institutsional investorlar, tijorat banklari, sug‘urta kompaniyalari va davlat investitsiya fondlari, faoliyatining hozirgi holati tahlil qilinadi. Xorijiy davlatlar tajribasiga tayanib, samaradorlikni baholashning ko‘p o‘lchovli tizimi taklif etiladi. Tezisda keltirilgan empirik ma’lumotlar va ko‘rsatkichlar tizimi milliy kapital bozorini rivojlantirishda amaliy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: institutsional investorlar, kapital bozori, samaradorlik baholash, portfel tahlili, O‘zbekiston moliya bozori.

Zamonaviy moliya tizimida institutsional investorlar, yirik kapital egasi sifatida, milliy iqtisodiyotning rivojlanishida muhim o‘rin tutadi. Ular nafaqat moliyaviy resurslarni safarbar etadi, balki kapital bozorining barqarorligini ta’minlashda ham hal qiluvchi rol o‘ynaydi.

Aytish joizki, O‘zbekistonda so‘nggi yillarda moliya bozorini liberallashtirish borasida katta qadamlar qo‘yildi: 2019-2022 yillarda kapital bozorini rivojlantirish bo‘yicha bir qator me’yoriy hujjatlar qabul qilindi, Toshkent fond birjasi faoliyati kengaytirildi, xorijiy investorlar uchun bozorga kirish imkoniyatlari ochildi [1].

Shunga qaramay, institutsional investorlar faoliyati samaradorligini tizimli baholash masalasi hali yetarlicha o‘rganilmagan.

Bizning fikrimizcha, bu boradagi bo‘shliqni to‘ldirish nafaqat ilmiy jihatdan, balki davlat siyosatini ishlab chiqish nuqtai nazaridan ham nihoyatda dolzarbdir. Institutsional investorlar faoliyatini to‘g‘ri baholamasdan turib, kapital bozorini samarali tartibga solish va uni rivojlantirish uchun adekvat chora-tadbirlar ishlab chiqib bo‘lmaydi [2].

O‘zbekiston kapital bozorida bir qancha turdagi institutsional investorlar faoliyat yuritadi. Ularning tarkibi, vakillik tashkilotlari va bozordagi ulushi 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval

O‘zbekistondagi institutsional investorlar tasnifi va aktivlar hajmi (2023 yil)

Institutsional investor turi	Vakillik tashkiloti	Aktivlar hajmi (mlrd so‘m, 2023)	Bozordagi ulushi (%)
Tijorat banklari	O‘zbekiston Respublikasi banklari	485 000	58,4
Sug‘urta kompaniyalari	IMV	12 400	1,5
Investitsiya fondlari	Xususiy fondlar	8 700	1,0
Davlatinvestitsiya fondlari	O‘zbekiston Davlat Aktivlari Boshqaruvi agentligi	289 000	34,8
Qimmatli qog‘ozlar fondlari	Toshkent fond birjasi ishtirokchilari	2 100	0,4

Manba: O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki hamda Iqtisodiyot va moliya vazirligi ma’lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan [1], [3]

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston kapital bozorida tijorat banklari dominant mavqeni egallagan – ularning ulushi jami aktivlarning 58,4 foizini tashkil etadi. Bu rivojlangan moliya bozorlaridan tubdan farq qiladi: AQSH va Yevropa mamlakatlarida esa pensiya fondlari va sug‘urta kompaniyalari yetakchi o‘rinni egallaydi [2].

Davlat investitsiya fondlari ikkinchi o‘rinda turadi (34,8%). Pensiya jamg‘armalari va sug‘urta sektori esa hali nisbatan kichik ulushni tashkil etadi [3].

Institutsional investor turi	Bozordagi ulush (vizual)	Ulush
Tijorat banklari		**58.4%**
Davlat inv. fondlari		**34.8%**
Sug‘urta kompaniyalari		**1.5%**
Investitsiya fondlari		**1.0%**
Qimmatli qog‘ozlar fondlari		**0.4%**

Manba: muallif tomonidan tuzilgan

1-rasm. O‘zbekiston kapital bozorida institutsional investorlarning ulushi (2023 yil, %)

Xorijiy iqtisodiy adabiyotlarda institutsional investorlar faoliyati samaradorligini baholashning bir necha asosiy yondashuvi mavjud. Ularni uchta katta guruhga ajratish mumkin:

- moliyaviy ko‘rsatkichlarga asoslangan yondashuv — ROA, ROE, Sharpe va Treynor koeffitsientlarini qo‘llash;
- portfel tahlili yondashuvi — CAPM modeli, alfa va beta ko‘rsatkichlarini aniqlash;

- ma’lumotlar qamrovi tahlili (DEA) — texnik va taqsimot samaradorligini o‘lchash.

Bizning fikrimizcha, O‘zbekiston sharoitida ushbu yondashuvlarning birortasi alohida holda to‘liq bo‘lmaydi. Milliy bozorning o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda kompleks ko‘rsatkichlar tizimini qo‘llash maqsadga muvofiq [4]. Bunday tizim quyidagi 2-jadvalda aks ettirilgan.

2- jadval

Institutsional investorlar samaradorligini baholashning asosiy ko‘rsatkichlari tizimi

Ko‘rsatkich	Tavsif	Hisoblash formuli	Maqbul qiymat
ROA	Aktivlar rentabelligi	Sof foyda / Jami aktivlar	>2%
Sharpe koeffitsienti	Riskbirligiga to‘g‘ri keluvchi daromad	(Rp - Rf) / σp	>1,0
Portfel diversifikatsiyasi	Aktivlar tarqalishi darajasi	HHI indeksi asosida	<0,25
Likvidlik koeffitsienti	Qisqa muddatli majburiyatlarni qoplash	Likvid aktivlar / Majburiyatlar	>1,5
Xavf-daromad nisbati	Investitsiya xatarligi baholash	E(R) / VaR (95%)	>0,8
AUM o‘sishi	Boshqaruvidagi aktivlar o‘sishi	(AUMt - AUMt-1) / AUMt-1	>5% yillik

Manba: muallif tomonidan xorijiy adabiyotlar asosida tuzilgan [4], [5]

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, Sharpe koeffitsienti va likvidlik koeffitsienti O‘zbekiston sharoitida ayniqsa muhim ahamiyat kasb etadi, chunki milliy kapital bozorida likvidlik muammosi hali ham dolzarb masala bo‘lib qolmoqda. ROA ko‘rsatkichi esa barcha turdagi institutsional investorlar uchun universal baholash mezoni vazifasini o‘taydi [5].

Rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar tajribasi O‘zbekiston uchun qimmatli darslar beradi. 3-jadvalda bir qancha davlatlarning institutsional investorlar samaradorligini baholash modellari va ularni O‘zbekistonga tatbiq etish imkoniyatlari taqqoslab ko‘rsatilgan.

3- jadval

Institutsional investorlar samaradorligini baholashning xorijiy modellari va tatbiq etish imkoniyatlari

Davlat	Baholash modeli	Asosiy ko‘rsatkichlar	O‘zbekistonga tatbiq etish imkoniyati
AQSH	CAPM + Fama-French modeli	Alpha, Beta, Treynor indeksi	Yuqori — rivojlangan bozor infratuzilmasi talab etiladi
Germaniya	Risk-basedbaholash (BaFin)	Solvency II, stress-test	O‘rta — regulyatorlik bazasini kuchaytirish kerak
Qozog‘iston	Kompleks ko‘rsatkichlar tizimi	ROA, ROE, Sharpe, likvidlik	Yuqori — o‘xshash rivojlanish bosqichi
Janubiy Koreya	DEA samaradorlik tahlili	Texnik va taqsimot samaradorligi	O‘rta — ma’lumotlar bazasi rivojlantirilsa mumkin

Manba: xorijiy adabiyotlar asosida muallif tomonidan tuzilgan [2], [4]

Qozog‘iston tajribasi O‘zbekiston uchun ayniqsa qiziqarli ko‘rinadi — ikkala mamlakat ham o‘tish iqtisodiyotining o‘xshash bosqichlarini boshdan kechirayotgan

bo‘lib, Qozog‘istonda institutsional investorlar samaradorligini baholashning kompleks tizimi 2015-2020 yillar davomida muvaffaqiyatli joriy etildi [3].

Aytish joizki, Yevropa modellarini (masalan, Germaniyaning Solvency II tizimini) to‘liq ko‘chirish mumkin emas. Ammo ularning ayrim elementlari, xususan, stressgacha sinovlari va kapital to‘liqligini baholash metodikasi, O‘zbekiston sug‘urta va pensiya tizimiga qisman tatbiq etilishi mumkin [5].

Yuqorida ko‘rib chiqilgan yondashuvlar va O‘zbekiston kapital bozorining hozirgi rivojlanish darajasini e’tiborga olib, quyidagi uch bosqichli baholash modelini taklif etamiz:

- birinchi bosqich — moliyaviy ko‘rsatkichlar tahlili: ROA, Sharpe koeffitsienti, likvidlik koeffitsienti va AUM o‘sishi asosida har bir investor turining bazaviy samaradorligini aniqlash;
- ikkinchi bosqich — portfel tahlili: HHI indeksi yordamida diversifikatsiya darajasini baholash va xavf-daromad nisbatini hisoblash;
- uchinchi bosqich — regulyatorlik muvofiqligini baholash: institutsional investorlarning kapital bazasini va ta’sir chegaralarini baholash.

Bizning fikrimizcha, ushbu model O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki va Kapital bozorini rivojlantirish agentligi tomonidan nazorat vositasi sifatida qo‘llanilishi mumkin. Model har yillik monitoring tizimiga organik tarzda kiritilishi va dinamik ravishda yangilanib turishi lozim [4].

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, taklif etilayotgan modelni qo‘llash institutsional investorlar faoliyatidagi zaif tomonlarni o‘z vaqtida aniqlash va zaruriy tuzatuvchi chora-tadbirlarni ishlab chiqish imkonini beradi. Bu esa o‘z navbatida milliy kapital bozorining barqarorligini mustahkamlashga xizmat qiladi [1].

O‘tkazilgan tadqiqot asosida quyidagi xulosalar chiqarish mumkin. Birinchidan, O‘zbekiston kapital bozorida institutsional investorlarning tarkibi hali takomillashmagan bo‘lib, tijorat banklarining ustun mavqei moliyaviy tizimning tarkibiy nomutanosibligidan dalolat beradi.

Ikkinchidan, institutsional investorlar samaradorligini baholashda faqat moliyaviy ko‘rsatkichlar bilan cheklanib bo‘lmaydi, portfel tahlili va regulyatorlik muvofiqligini ham qamrab oluvchi kompleks yondashuv zarur.

Uchinchidan, xorijiy, ayniqsa Qozog‘iston va Janubiy Koreya, tajribasi shuni ko‘rsatadiki, institutsional investorlar samaradorligini tizimli baholash kapital bozorining chuqurligi va likvidligini sezilarli darajada oshiradi [5]. Shu bois O‘zbekistonda ham bunday tizimni tezroq joriy etish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Yillik hisobot 2023. — Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki, 2023. — 148 b.

2. International Monetary Fund. Global Financial Stability Report: Vulnerabilities in a High-Inflation Era. - Washington, D.C.: IMF, 2023. — 192 p.

3. Qozog‘iston Respublikasi Milliy banki. Institutsional investorlar nazorati bo‘yicha uslubiy ko‘rsatmalar. - Olmaota: Qozog‘iston Milliy banki, 2021. - 64 b.

4. Amihud Y. Illiquidity and stock returns: Cross-section and time-series effects // Journal of Financial Markets. — 2002. — Vol. 5. — P. 31–56.

5. Davis E.P., Steil B. Institutional Investors. — Cambridge, MA: MIT Press, 2001. — 560 p.

ENERGETIKA XAVFSIZLIGINI TA’MINLASHNING MILLIY IQTISODIYOT BARQARORLIGIGA TA’SIRI

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti mustaqil izlanuvchisi
Bozorov Saidjon Hamidovich

Annotatsiya. Mazkur tezisda energetika xavfsizligini ta’minlashning milliy iqtisodiyot barqarorligiga ta’siri O‘zbekiston sharoitida ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqotda energiya resurslaridan samarali foydalanish, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish hamda energetika infratuzilmasini modernizatsiya qilishning iqtisodiy o‘sish va makroiqtisodiy barqarorlikka ta’siri o‘rganilgan. Shuningdek, energetika xavfsizligini mustahkamlash orqali sanoat ishlab chiqarishi samaradorligini oshirish va iqtisodiy xavflarni kamaytirish bo‘yicha ilmiy xulosalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: energetika xavfsizligi, milliy iqtisodiyot, iqtisodiy barqarorlik, energiya resurslari, qayta tiklanuvchi energiya, energetik infratuzilma, iqtisodiy o‘sish, O‘zbekiston iqtisodiyoti.

Annotation. This thesis analyzes the impact of ensuring energy security on the stability of the national economy in the context of Uzbekistan from scientific, theoretical, and practical perspectives. The study examines the influence of efficient use of energy resources, development of renewable energy sources, and modernization of energy infrastructure on economic growth and macroeconomic stability. In addition, scientific conclusions were developed on increasing industrial efficiency and reducing economic risks through strengthening energy security.

Keywords: energy security, national economy, economic stability, energy resources, renewable energy, energy infrastructure, economic growth, economy of Uzbekistan.

Аннотация. В данной тезисной работе исследуется влияние обеспечения энергетической безопасности на устойчивость национальной экономики в условиях Узбекистана с научно-теоретической и практической точек зрения. В исследовании изучено влияние эффективного использования энергетических ресурсов, развития возобновляемых источников энергии и модернизации энергетической инфраструктуры на экономический рост и макроэкономическую стабильность. Также разработаны научные выводы по повышению эффективности промышленного производства и снижению экономических рисков посредством укрепления энергетической безопасности.

Ключевые слова: энергетическая безопасность, национальная экономика, экономическая устойчивость, энергетические ресурсы, возобновляемая энергия, энергетическая инфраструктура, экономический рост, экономика Узбекистана.

Kirish

Bugungi kunda energetika xavfsizligini ta’minlash milliy iqtisodiyot barqarorligini mustahkamlovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Jahon iqtisodiyotida energiya resurslariga bo‘lgan talabning ortishi, global energetik

inqirozlar hamda iqlim o‘zgarishlari energetika tizimini modernizatsiya qilish zaruratini kuchaytirmoqda. O‘zbekiston sharoitida sanoat ishlab chiqarishi, transport va aholi turmush darajasining barqaror rivojlanishi energetika tarmog‘ining samaradorligiga bevosita bog‘liqdir. Shu sababli qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish, energiya resurslaridan oqilona foydalanish va energetik infratuzilmani takomillashtirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Mazkur tadqiqotda energetika xavfsizligini ta’minlashning iqtisodiy barqarorlikka ta’siri ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi.

Adabiyotlar tahlili

Energetika xavfsizligi masalalari iqtisodiy barqarorlikning muhim omili sifatida ko‘plab xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Xalqaro Energetika Agentligi (IEA) hisobotlarida energetika xavfsizligi energiya resurslarining uzluksiz va barqaror ta’minlanishi bilan bog‘liq strategik omil sifatida baholanadi. Tadqiqotlarda energiya samaradorligini oshirish va qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish milliy iqtisodiyot raqobatbardoshligini kuchaytirishi ta’kidlangan.[2]

Jahon banki tadqiqotlarida energiya infratuzilmasining rivojlanishi sanoat ishlab chiqarishi hajmi va investitsion faollikka bevosita ta’sir etuvchi omil sifatida ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, energiya taqchilligi makroiqtisodiy beqarorlik, inflyatsion bosim va ishlab chiqarish xarajatlarining oshishiga olib kelishi qayd etilgan.

O‘zbekistonlik iqtisodchi olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda mamlakat energetika tizimini modernizatsiya qilish, energiya tejovchi texnologiyalarni joriy etish va qayta tiklanuvchi energiya ulushini oshirish orqali iqtisodiy samaradorlikni kuchaytirish masalalari yoritilgan. Xususan, quyosh va shamol energetikasini rivojlantirishning uzoq muddatli iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashdagi ahamiyati alohida ta’kidlanadi.[3]

Natija va tahlillar

O‘zbekistonda energetika ko‘rsatkichlari va iqtisodiy barqarorlik dinamikasi tahlili shuni ko‘rsatadiki, energetika xavfsizligini ta’minlash milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishida muhim strategik omil hisoblanadi. Elektr energiyasi ishlab chiqarish hajmining oshishi, qayta tiklanuvchi energiya manbalari ulushining kengayishi hamda energetika sohasiga investitsiyalar hajmining ortishi sanoat ishlab chiqarishi va YAIM o‘sish sur’atlariga ijobiy ta’sir ko‘rsatgan.

Shuningdek, energetik infratuzilmaning modernizatsiya qilinishi iqtisodiyot tarmoqlarining uzluksiz faoliyat yuritishini ta’minlab, ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda. Ayniqsa, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish orqali energiya resurslaridan oqilona foydalanish va tashqi energetik xavflarni kamaytirish imkoniyati kengaymoqda. Natijada energetika xavfsizligini mustahkamlash iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash, investitsion jozibadorlikni oshirish va uzoq muddatli iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirishning muhim sharti sifatida namoyon bo‘lmoqda.

1-jadval

O‘zbekistonda energetika ko‘rsatkichlari va iqtisodiy barqarorlik dinamikasi[4]

Ko‘rsatkichlar	2020	2021	2022	2023	2024
Elektr energiyasi ishlab chiqarish (mlrd kVt/soat)	66.5	71.1	74.3	78.2	81.5
Qayta tiklanuvchi energiya ulushi (%)	8	9.2	10.8	12.5	14.1
Sanoat ishlab chiqarishi o‘sishi (%)	0.7	8.4	5.3	6.1	6.5
YAIM o‘sish sur’ati (%)	1.9	7.4	5.7	6	6.3
Energiya iste’moli (mlrd kVt/soat)	69.8	72.4	76.1	80.3	83.6
Energetika sohasiga investitsiyalar (mlrd AQSH dollari)	2.1	2.8	3.4	4.2	5.1

Jadval ma’lumotlari O‘zbekistonda energetika tizimining barqaror rivojlanish tendensiyasini ko‘rsatadi. 2020–2024-yillar davomida elektr energiyasi ishlab chiqarish hajmi 66.5 mlrd kVt/soatdan 81.5 mlrd kVt/soatga oshgan bo‘lib, bu iqtisodiyotning energiyaga bo‘lgan talabining ortib borayotganini ifodalaydi. Shu bilan birga, qayta tiklanuvchi energiya manbalarining ulushi 8 foizdan 14.1 foizga yetgani mamlakatda “yashil iqtisodiyot” tamoyillarining bosqichma-bosqich joriy etilayotganligini ko‘rsatadi.

Sanoat ishlab chiqarishi va YAIM o‘sish sur’atlarining ijobiy dinamikasi energetika xavfsizligi bilan chambarchas bog‘liqdir. Energiya ta’minotining barqarorlashuvi ishlab chiqarish quvvatlaridan samarali foydalanish imkonini yaratgan. Ayniqsa, energetika sohasiga investitsiyalar hajmining 2020-yildagi 2.1 mlrd dollardan 2024-yilda 5.1 mlrd dollarga oshishi yangi energetik infratuzilma loyihalarining iqtisodiy ahamiyatini kuchaytirgan.

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, energetika xavfsizligini mustahkamlash milliy iqtisodiyot barqarorligini ta’minlash, investitsion faollikni oshirish hamda uzoq muddatli iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, energetika xavfsizligini ta’minlash milliy iqtisodiyot barqarorligini mustahkamlovchi muhim omillardan biridir. Energiya resurslaridan samarali foydalanish, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish hamda energetika infratuzilmasini modernizatsiya qilish iqtisodiy o‘sish sur’atlarini oshirishga xizmat qiladi. Shuningdek, energetika tizimining barqaror faoliyati sanoat ishlab chiqarishi samaradorligini kuchaytirib, makroiqtisodiy xavflarni kamaytiradi. Shu sababli O‘zbekistonda energetika xavfsizligini mustahkamlashga qaratilgan islohotlarni davom ettirish iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashning ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Foydalangan adabiyotlar

5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF–220-son Farmoni, “2025–2035-yillarda qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish strategiyasi”.

O‘zbekiston Respublikasi Energetika vazirligi rasmiy ma’lumotlari – https://minenergy.uz

6. International Energy Agency (IEA). *World Energy Outlook 2024*. – https://www.iea.org/reports/world-energy-outlook-2024

7. O‘zbekiston Respublikasi Energetika vazirligi rasmiy ma’lumotlari. – https://minenergy.uz

8. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi – https://stat.uz

CONTENT MARKETING VA SEO: 2025-YIL TENDENSIYALARI

Tadjibayeva Nigora Gulomjonovna
Iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

KIRISH

Raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi bilan birga kontent marketing va qidiruv tizimlarini optimallashtirish (SEO) sohasida ham inqilobiy o‘zgarishlar yuz bermoqda. 2025-yilga kelib sun’iy intellekt (AI) texnologiyalarining qidiruv tizimlariga ommaviy tatbiq etilishi, foydalanuvchi xulq-atvorining o‘zgarishi va kontentga bo‘lgan talablarning keskin ortishi ushbu sohadagi asosiy tendensiyalarni belgilab berdi. Ushbu tezis Content Marketing va SEO ning 2025-yilgi asosiy tendensiyalarini ilmiy jihatdan tahlil qiladi, amaldagi empirik ma’lumotlar va tadqiqotlar asosida muhim xulosalar chiqaradi.

HubSpotning Marketingning holati bo‘yicha hisobotiga muvofiq, 2024-yilda B2B brendlar uchun eng yuqori daromad (ROI) keltirgan kanallar qatorida veb-sayt, blog va SEO birinchi o‘rinni egalladi. Semrush tadqiqotlari shuni ko‘rsatadiki, AI integratsiyasi tufayli bizneslarning 68 foizi kontent marketing va SEO bo‘yicha ROI o‘sishini qayd etgan. Bu raqamlar ushbu sohaning zamonaviy marketing ekotizimidagi strategik ahamiyatini yaqqol aks ettiradi.

Tadqiqotning maqsadi – 2025-yil kontent marketing va SEO sohasidagi beshta asosiy tendensiyani ilmiy asosda tahlil qilish, ularning biznesga ta’sirini baholash va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

ASOSIY TENDENSIYALAR TAHLILI

Google Search Generative Experience (SGE) va AI Overviews ning keng joriy etilishi SEO ning fundamental paradigmasini o‘zgartirdi. 2025-yil mart oyida Google AI Overviews Yevropa mamlakatlariga ham kengaytirildi, 2025-yil may oyidan esa Google AI Mode AQSh foydalanuvchilari uchun to‘liq ochildi. Bu holat «zero-click» qidiruvlarning barcha Google so‘rovlarining 60 foiziga yetishi bilan birgalikda kontent strategiyasida tub o‘zgarishlarni talab qilmoqda.

WebFXning 2,3 milliard sessiyani qamrab olgan keng qamrovli tadqiqotiga muvofiq, generativ AI dan kelgan trafik 2024–2025 yillar davomida 796 foizga o‘sdi. Bundan tashqari, AI orqali kelgan tashrif buyuruvchilar organik qidiruvga nisbatan 1,2 baravar yuqori konversiya ko‘rsatkichini namoyon etdi. Boomcycle Digital Marketing aniqlagan ma’lumotlarga ko‘ra, marketologlarning 65 foizi AI vositalaridan foydalanib SEO natijalarini yaxshilagan, biroq Google insoniy ekspertizaga asoslangan kontentni ustuvor sifatida baholamoqda. Ushbu o‘zgarishga muvofiq, korxonalar uchun Generativ Qidiruv Tizimlarini Optimallashtirish (GEO – Generative Engine Optimization) yangi strategik yo‘nalishga aylandi. GEO

ishonchli nashrlar tomonidan media tilg‘inlari, strukturalangan ma’lumotlar va ekspert sitatlarini o‘z ichiga oladi.

E-E-A-T prinsipi va insoniy markazlashgan kontent

Google ning Expertise (Ekspertiza), Experience (Tajriba), Authoritativeness (Obro‘-e’tibor) va Trustworthiness (Ishonchlilik) - E-E-A-T tamoyili 2025-yilda yangi strategik muhimlikka ega bo‘ldi. Qidiruv tizimi algoritmlarining rivojlanishi bilan birga, faqat AI tomonidan yaratilgan kontent emas, balki real insoniy tajriba va ekspertizaga asoslangan kontent ustuvor qo‘yilmoqda. Boomcycle tahlillariga ko‘ra, eng yuqori o‘rinlarda joylashgan Google sahifalarining 97 foizi kamida bitta rasmni o‘z ichiga oladi, bu esa kontent boyligining ahamiyatini tasdiqlaydi.

AI vositalaridan foydalanish kontent yaratish samaradorligini oshirishga yordam bersa-da, HubSpot ma’lumotlari shuni ko‘rsatadiki, 90 foiz marketologlar allaqachon ish faoliyatida generativ AI vositalaridan foydalanmoqda. Biroq insoniy nazorat va tahrirlash zaruriy shart bo‘lib qolmoqda, chunki Google AI kontent sifatining emas, foydalilik va originalligining ko‘rsatkichi sifatida baholanadi.

Video kontent va interaktiv formatlar dominantligi

2025-yilda video kontent barcha marketing formatlarining eng yuqori ROI ni ta’minlovchi vositasi sifatida mustahkamlandi. Firework tadqiqotiga ko‘ra, video kontent matniy kontentga nisbatan ROI ni 49 foiz tezroq ta’minlaydi. Global video reklama bozori 2024-yilda 190 milliard dollardan oshdi va 2025-yilda 200 milliard dollarni kesib o‘tishi prognoz qilinmoqda. Wistia ma’lumotlariga muvofiq, marketologlarning 78 foizi video kontent ishlab chiqarishni oshirishni rejalashtiryapti.

Siege Media va Wynter qo‘shma tadqiqotida interaktiv kontentdan foydalanadigan marketologlarning 44,4 foizi strategiyasini muvaffaqiyatli deb baholashi, bu ko‘rsatkich interaktiv kontent ishlatmaydigan marketologlarda esa 39,9 foizda qolishi aniqlangan. Bundan tashqari, 2025-yilda kontent marketologlar orasida eng asosiy muammo sifatida kontentni reytingga chiqarish (77,6%) va foydalanuvchi maqsadiga javob berish (70,6%) ko‘rsatilgan.

Topik obro‘ (Topical Authority) va semantik SEO

2025-yil SEO landshaftida alohida kalit so‘zlarga emas, balki mavzu bo‘yicha to‘liq obro‘ga (Topical Authority) ega bo‘lish strategik ustunlik manbai bo‘lib qoldi. Bu yondashuv ma’lum bir soha bo‘yicha chuqur va keng qamrovli kontent ekotizimini yaratishni talab qiladi. Search Engine Land tahlillariga ko‘ra, brendlar Topik obro‘sini qo‘llab-quvvatlovchi birinchi qo‘l tadqiqotlar, ekspert sitatlar va sanoat hisobotlarida tilg‘inlar orqali qurishi lozim.

Semantik SEO ning rivojlanishi natijasida kalit so‘zlar strategiyasidan maqsad va kontekst asosida kontent yaratishga o‘tildi. SeoProfy (2025) ma’lumotlariga ko‘ra, B2B SaaS sohasida SEO ning o‘rtacha ROI 702 foizni tashkil etadi va daromad nuqtasiga atigi 7 oyda erishiladi. Bundan tashqari, B2B kompaniyalar boshqa kanallar bilan taqqoslaganda SEO orqali ikki baravar ko‘proq daromad olmoqda.

Ma’lumotlarga asoslangan kontent strategiyasi va AI integratsiyasi

Kontent marketing sohasidagi eng muhim 2025-yil tendensiyalardan biri – AI vositalarini ma’lumotlar tahlili va kontent optimallashtirish uchun strategik qo‘llash.

Semrush tadqiqotiga muvofiq, AI integratsiyasi tufayli kontent marketing va SEO bo‘yicha ROI o‘sishini qayd etgan bizneslar ulushi 68 foizga yetgan. Accenture prognozlariga ko‘ra, mijoz tajribasini yaxshilash uchun generativ AI dan foydalanadigan kompaniyalar besh yil ichida faqat samaradorlikka e’tibor qaratadigan kompaniyalarga nisbatan 25 foiz ko‘proq daromad olishi mumkin.

HubSpotning State of Marketing hisobotiga ko‘ra, AI investitsiyalaridan daromad olgan marketing rahbarlari ulushi 68 foizni tashkil etdi. McKinsey tadqiqotlari esa AI ga sarmoya kiritgan korxonalar 3 dan 15 foizgacha daromad o‘sishi va sotuvlar ROI dan 10 dan 20 foizgacha yutuq olishini ko‘rsatmoqda. 2026-yilga borib marketologlarning 94 foizi AI vositalarini kontent yaratish va blogging jarayonlariga integratsiya qilishni rejalashtirmoqda.

MUHOKAMA VA TAHLIL

Yuqoridagi tendensiyalar tahlili shuni ko‘rsatmoqdaki, 2025-yil kontent marketing va SEO sohasida uchta asosiy o‘zgarish markaziy ahamiyat kasb etmoqda. Birinchidan, AI ning qidiruv ekotizimiga integratsiyasi kontent uchun yangi “ko‘rinish” qoidalarini belgilab berdi: endi nafaqat qidiruv tizimida, balki AI javob generatorlarida ham ko‘rinish uchun kontent yaratish zarur. Ikkinchidan, insoniy tajriba va ekspertizaning benuvoqligi tobora qimmatli aktivga aylanmoqda, chunki AI generatsiyasidan farqli o‘laroq, haqiqiy tajriba asosida yaratilgan kontent qidiruv tizimlari tomonidan ustuvor baholanmoqda. Uchinchidan, kontent marketing ROI ni o‘lchash va attributsiya qilish yangi darajadagi murakkablikka ega bo‘lmoqda.

Kontent marketing uchun sarflangan har bir dollar 3 dollar daromad keltirishi (Revenue Zen), an’anaviy marketingga nisbatan 62 foiz arzon tushishi va 3 baravar ko‘proq lead generatsiya qilishi (Content Marketing Institute) isbotlangan holda, bu strategiyaga investitsiyalar asoslangan va zaruriyligi ko‘rinib turibdi.

2025-yilning o‘ziga xosligi shundaki, content marketing va SEO ni alohida mustaqil yo‘nalishlar sifatida ko‘rish eskirgan yondashuv hisoblanadi. Kontent yaratish, texnik SEO, GEO, ijtimoiy tarmoqlar va brendning umumiy raqamli obro‘si – bularning barchasi yaxlit ekotizim sifatida boshqarilishi zarur. Content Marketing Institute (CMI, 2024) tadqiqotiga ko‘ra, B2B kompaniyalarining 79 foizi kontent marketing strategiyasiga ega, biroq ularning faqat bir qismi bu strategiyani yaxlit va integratsiyalashgan tarzda amalga oshirmoqda.

XULOSA

Ushbu ilmiy-tahliliy tezis 2025-yil kontent marketing va SEO sohasidagi beshta asosiy tendensiyani empirik ma’lumotlar asosida ko‘rib chiqdi. Tahlil natijasida quyidagi asosiy xulosalar shakllantirildi:

Birinchi xulosa: Generativ AI ning qidiruv tizimlariga kirib kelishi “zero-click” qidiruvlar ulushini 60 foizga oshirdi va GEO ni yangi strategik zaruratga aylantirdi. Kompaniyalar kontent strategiyasini nafaqat an’anaviy SEO, balki AI javob generatorlariga ko‘rinish uchun ham optimallashtirishi shart.

Ikkinchi xulosa: Insoniy tajriba, ekspertiza va ishonchlilik (E-E-A-T) tamoyili 2025-yilda kontent marketing sifatining asosiy o‘lchovi bo‘lib qoldi. AI generatsiyalangan kontent vosita sifatida qo‘llansa-da, yakuniy kontent insoniy nazorat va ekspertiza asosida taqdim etilishi zarur.

Uchinchi xulosa: Kontent marketing an’anaviy marketingga nisbatan 62 foiz arzonroq bo‘lib, har bir sarflangan dollarga 3 dollar daromad keltiradi. AI integratsiyasi bu ko‘rsatkichni yanada yaxshilash imkonini beradi.

Kelajak tadqiqotlar uchun tavsiya: O‘zbekiston bozorida kontent marketing va SEO tendensiyalarining amaliy tatbiqini o‘rganish, mahalliy kompaniyalarning raqamli transformatsiya darajasini baholash va milliy kontent ekotizimini rivojlantirish strategiyalarini ishlab chiqish dolzarb ilmiy ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. HubSpot. (2025). State of Marketing Report 2025. HubSpot Inc. https://www.hubspot.com/state-of-marketing

2. Semrush. (2025). Content Marketing Statistics 2025. Semrush Inc. https://semrush.com/blog/content-marketing-statistics

3. WebFX Research. (2026). AI Traffic Grew 796% & Out-Converts Organic Search: Analysis of 2.3 Billion Sessions. WebFX. https://www.webfx.com/blog/seo/gen-ai-search-trends/

4. Boomcycle Digital Marketing. (2025). SEO Trends in 2025: It’s an AI-First Search World. https://boomcycle.com/blog/seo-trends-in-2025-adapting-to-ai-first-search

5. Search Engine Land. (2025). How AI is reshaping SEO: Challenges, opportunities, and brand strategies for 2025. https://searchengineland.com/how-ai-is-reshaping-seo

6. SeoProfy. (2025). 71 B2B SEO Statistics for 2025–2026. https://seoprofy.com/blog/b2b-seo-statistics/

7. Siege Media & Wynter. (2025). 70+ Key Content Marketing Statistics for 2025. https://www.siegemedia.com/strategy/content-marketing-statistics

8. Revenue Zen. (2025). Content Marketing ROI — 45 Statistics Every Marketing Leader Should Know. https://genesysgrowth.com/blog/content-marketing-roi-stats-for-marketing-leaders

9. Content Marketing Institute. (2024). B2B Content Marketing Benchmarks, Budgets, and Trends 2024. CMI Research Report.

10. McKinsey & Company. (2023). The economic potential of generative AI: The next productivity frontier. McKinsey Global Institute.

11. Evergreen Media. (2025). SEO Trends 2026: Developing Strategies for the AI Era. https://www.evergreen.media/en/guide/seo-this-year/

12. Accenture. (2024). Generative AI and the Future of Customer Experience. Accenture Research.

13. Wistia. (2024). State of Video Report 2024. Wistia Inc.

14. Firework. (2024). Video Content ROI Benchmark Report. Firework Research.

REAL SEKTOR KORXONALARINI MOLIYALASHTIRISHDA ISLOM MOLIYASINING O‘RNINI OSHIRISH YO‘LLARI

Hakimova Sevara Rustam qizi
TIQXMMI Milliy tadqiqot universiteti assistenti
e-mail: sevara-mm@mail.ru

Bugungi globallashuv sharoitida dunyo moliyaviy tizimi turli muqobil yondashuvlarni izlashni talab qilmoqda. Shunday yondashuvlardan biri — Islom moliyasi bo‘lib, u o‘zining shariatga asoslangan tamoyillari bilan iqtisodiy adolat, halollik, foizdan voz kechish, real aktivlar bilan ta’minlangan moliyalashtirish orqali barqarorlikni ta’minlashga intiladi.[53]

Islom moliyasi shariat tamoyillari bilan ish olib boruvchi aktivlar bilan ta’minlanadigan moliyalashtirishning turi hisoblanadi. An’anaviy moliyada tashkilotlar pul va qimmatli qog‘ozlar bilan ishlashadi, shariat esa ba’zi holatlardan tashqari pulni bitim ob’ekti sifatida tan olmaydi. Chunki pul qiymatga ega bo‘lmagan holda, faqatgina ayirboshlash vazifasini bajaradi. 2018 yildan boshlab O‘zbekistonda islom moliyasini amaliyotga tatbiq etish bo‘yicha say-harakatlar boshlandi.

Dastlabki qadamlar moliyaviy xizmatlar bozorida islom moliyasi tomonidan taklif etiladigan xizmatlarni keng tatbiq etishga qaratilgan normativ-huquqiy hujjatlarni ishlab chiqishdan boshlandi. 2021 yil 13 aprelda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Kapital bozorini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6207 sonli Qarori bilan Moliya vazirligiga islom moliyalashtirish tamoyillari asosida qimmatli qog‘ozlar bozoriga oid oid qonunchilik bazasini shakllantirish vazifasi yuklandi. 2022 yil 21 aprelda “Nobank kredit tashkilotlari va mikromoliyalashtirish faoliyati to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasining O‘RQ-765 sonli Qonuni qabul qilindi. Ushbu hujjatda islomiy moliyalashtirishga oid xizmatlarga tarif bergan holda, nobank kredit tashkilotlari tomonidan bunday xizmatlarni ko‘rsatishga ruxsat berildi. 2024 yil 26 iyulda O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki boshqaruvining “Mikromoliya tashkilotlari tomonidan islomiy moliyalashtirishga oid xizmatlarni ko‘rsatish tartibi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida”gi qarori (3536 raqam bilan ro‘yxatga olingan) qabul qilindi. Mazkur qarorda quyidagi islomiy moliya xizmat xizmatlarini ko‘rsatish tartibi belgilab qo‘yilgan: - Nasiya savdoga asoslangan moliyalashtirish (murobaha) xizmatini ko‘rsatish; - Islomiy ijara xizmatlarini ko‘rsatish; - Ijara ob’ektini keyinchalik sotib olish sharti asosida (ijara muntahiyya bittamlik) islomiy ijara xizmatini ko‘rsatish; - Foydani taqsimlashga asoslangan moliyalashtirish (muzoraba) xizmatini ko‘rsatish; - Sherikchilik – foyda va zararlarni taqsimlashga asoslangan moliyalashtirish (mushoraka) xizmatini ko‘rsatish. Shariat bo‘yicha moliyalashtirishning eng mukammal instrumentlari mushoraka va muzoraba hisoblanadi. Investorlarning ikkala moliyaviy instrument orqali kiritgan investitsiyalari tijorat faoliyati davomida real aktivlarga aylanadi. Foyda esa yaratilgan real aktivlar realizatsiyasidan ishlab topiladi.

[53] Abdullaev, F., & Tursunov, U. (2021). Islom moliyasi va uning xalqaro tizimdagi o‘rni. Toshkent: O‘zbek Milliy Universiteti nashriyoti.

Islom moliyasi bo‘yicha tadqiqotchi-ekspert J.Imamnazarov tomonidan o‘tkazilgan tadqiqot natijalarini ko‘rib chiqadigan bo‘lsak, O‘zbekistonda biznes vakillarining 38 foizi, hamda jismoniy shaxslarning 55 foizi diniy qarashlari sababli an’anaviy kreditlardan foydalanmasliklarini aytishgan. Aholisining 93 foizini musulmonlar tashkil etadigan mamlakatimizda islom moliyasiga talab oshib bormoqda.

Lekin, normativ-huquqiy hujjatlar bazasining yetishmovchiligi, islom moliyasi asosida qurilgan biznes jarayonlarni soliqqa tortish mexanizmi va boshqaruv infratuzilmasi ishlab chiqilmaganligi hamda moliyaviy xizmatlarni taklif etuvchi tashkilotlarni sertifikatlash tizimining yo‘qligi ushbu bozorning rivojlanishiga to‘sqinlik qilmoqda. Misol uchun, Global Islamic Fintech yillik hisobotiga ko‘ra O‘zbekistondan faqatgina IMAN Invest tashkiloti moliyaviy xizmatlar sohasida faoliyat yurituvchi tashkilot sifatida ro‘yxatga oligan.

o

ь

‘rmisol sifatida “IMAN Invest” faoliyati Islom moliyasining mamlakatimizdagi real

я

”a

to

‘a Foydalanilgan adabiyotlar ro`yhati.

y 1.Mufti Muhammad Taqiy Usmoniy (2023) “Islom moliyasiga kirish”, 6-120

ь betlar.

tO 2. Jahongir Imamnazarov (2020) “Islom moliyasi mahsulotlarini g‘O

‘ z b ekistonda tatbiq qilish va qo‘llash yuzasidan o‘tkazilgan tadqiqot natijalari

bo‘yicha tahliliy hisobot”, 36-38 betlar.

’n 3.https://www.ubldigital.com/Banking/UBL-Ameen/Knowledge-

Center/Differencesbetween-Conventional-Bank-and-Islamic-Bank

“‘ 4. https://lex.uz/ru/ (O‘zbekiston Respublikasi qonunchilik ma’lumotlari milliy

Ibazasi)

M 5. DinarStandard and Elipses (2022) Global Islamic Fintech Report, 41-bet

A

МАҲАЛЛА ИНСТИТУТИ ФАОЛИЯТИНИНГ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШНИНГ АСОСИЙ ЙЎНАЛИШЛАРИ

”

М.К.Абдуллаева, Тошкент давлат иқтисодиёт университе

o

доценти, и.ф.н.

‘ Мамлакатимизда маҳалла институти асрлар давомида жамиятни ташкил эо т увчи муҳим ижтимоий тузилма сифатида шаклланган бўлиб, бугунги кунда ‘у давлат ва жамият ўртасидаги асосий боғловчи бўғинга айланиб бормоқда. Ə амонавий шароитда маҳалланинг функциялари нафақат ижтимоий назорат ва ‘анъанавий муносабатларни сақлаш, балки ижтимоий-иқтисодий муаммоларни ҳ ал этиш, аҳоли бандлигини таъминлаш ва давлат хизматларини етказиш ‘билан ҳам боғлиқ.Ўзбекистонда сўнгги йилларда амалга оширилаётган ғ слоҳотлар ижтимоий сиёсатни маҳалла даражасигача туширишга қаратилган ‘бўлиб, бу жараён “маҳаллабай” ёндашув сифатида шаклланмоқда. Мазкур ё ндашув аҳоли даромадларини ошириш, бандликни таъминлаш ва ‘камбағалликни қисқартиришда муҳим институционал механизм сифатида о

‘

намоён бўлмоқда.Статистик маълумотларга кўра, мамлакатда камбағаллик даражаси 2023 йилда 14 фоиздан 2025 йилда 5,8 фоизгача пасайган . Бу натижаларда маҳалла институтининг роли сезиларли бўлиб, ижтимоий-иқтисодий сиёсатнинг локаллашуви муҳим аҳамият касб этмоқда.

Маҳалла институтини замонавий иқтисодий назария нуқтаи назаридан локал ривожланиш драйвери сифатида баҳолаш мумкин. Унинг асосий функциялари: ижтимоий ҳимояни таъминлаш, меҳнат ресурсларини бошқариш, маҳаллий иқтисодий фаолликни рағбатлантиришдан иборат.

Ўзбекистонда камбағалликни қисқартириш сиёсатида янги модел — “маҳаллабай ишлаш” тизими жорий этилди. Унинг асосий элементлари: ҳар бир оилани индивидуал таҳлил қилиш, манзилли ижтимоий ёрдам,бандликни таъминлаш. Натижада 1,5 млн нафар аҳоли камбағалликдан чиқарилди, 1435 та маҳалла “камбағалликдан холи” деб эътироф этилди.

Таҳлиллар шуни кўрсатадики, камбағалликни қисқартириш ҳудудлар кесимида турлича кечмоқда. Энг юқори натижалар агар биз ститсик маълумотларга аҳамият берсак, Жиззах вилояти 2023 йилда 11,8% дан 2025 йилдаи 5,8% га, Хоразм вилоятида 2023 йилдаи 11,9% фоиздан 2025 йилда 6,7% фоизга, Сирдарё вилоятида 2023 йилда 11,3% дан 2025 йилда 6,2% га тушди. Бу ҳудудларда маҳалла институти бандликни таъминлаш, тадбиркорликни ривожлантириш, ижтимоий ёрдамни манзилли етказиш орқали юқори самарадорликка эришган. Маҳаллаларда иқтисодий ривожланишни таъминлаш учун ихтисослашувни чуқурлаштириш, маҳаллий ресурслардан фойдаланиш, кичик бизнесни ривожлантириш муҳим аҳамиятга эга.

Маҳалла институти фаолияти қуйидаги механизмлар орқали кучайтирилмоқда: “Маҳалла лойиҳаси”, Инфратузилма ривожланиши, Лойиҳа асосида ривожланиш.

Сўнгги йилларда маҳалла институтининг роли сезиларли даражада кенгайди. Унинг вазифалари қуйидагиларни қамраб олмоқда: ижтимоий ҳимояни ташкил этиш, аҳоли бандлигини таъминлаш, камбағалликни қисқартириш, тадбиркорликни ривожлантириш

Маҳалла институти анъанавий ижтимоий институтдан локал бошқарув субъектига айланмоқда. Бу эса унинг институционал имкониятларини кенгайтиришни талаб қилади.

Ҳудудлардаги ижтимоий-иқтисодий муаммоларни жойида ҳал этиш учун маҳаллаларга қуйидаги ваколатларни бериш мақсадга мувофиқ: маҳаллий бюджет маблағларини тақсимлашда иштирок этиш, ижтимоий лойиҳаларни мустақил амалга ошириш, аҳолининг эҳтиёжларидан келиб чиқиб қарор қабул қилиш

Молиявий мустақилликни кучайтириш маҳаллий ташаббусларни рағбатлантиради, ресурслардан самарали фойдаланишни таъминлайди, маҳалланинг жавобгарлигини оширади. Маҳалла фаолиятини рақамлаштириш — унинг самарадорлигини оширишнинг асосий омилларидан бири ҳисобланади. Асосий йўналишлар: аҳоли билан ишлаш жараёнларини электрон шаклга ўтказиш, маълумотлар базасини шакллантириш, давлат

органлари билан интеграция. Рақамлаштириш: коррупция хавфини камайтиради, ҳар бир қарорни кузатиш имконини беради. Бу эса ўз навбатида Рақамли хукумат моделига мос келади. “Маҳалладан туриб давлат идораларига мурожаат қилиш” платформаси қуйидагиларга олиб келади: бюрократик тўсиқларни камайтиради, хизматларни тезлаштиради, аҳоли розилигини оширади

Маҳалла даражасида хизмат кўрсатиш тизимини йўлга қўйиш: давлат хизматларининг аҳолига яқинлашувини таъминлайди, вақт ва харажатларни камайтиради, ижтимоий тенгликни кучайтиради. Ҳар бир маҳалланинг иқтисодий ихтисослашувидан келиб чиқиб: тадбиркорликни ривожлантириш, маҳаллий ресурслардан фойдаланиш, кластер усулини жорий этиш муҳимдир. Бундай шароитда асосий йўналишлар сифатида: томорқа хўжалиги, чорвачилик, кичик бизнес, хизмат кўрсатиш соҳаси.

Маҳалла тизими самарадорлиги кадрлар сифатига бевосита боғлиқ. Шунинг учун: маҳалла раислари учун махсус ўқув дастурлари, ҳоким ёрдамчилари учун амалий кўникмалар, молия, банк, ер муносабатлари бўйича билимларни янада кенгайтириш муҳим.

Маҳалла тизими самарадорлиги бевосита инсон капитали сифатига боғлиқ бўлиб, бу масала локал бошқарув назариясида алоҳида аҳамият касб этади. Ўзбекистонда амалга оширилаётган “маҳаллабай ишлаш” модели шароитида маҳалла раислари ва ҳоким ёрдамчилари фақат маъмурий вазифаларни бажарувчи эмас, балки ижтимоий-иқтисодий ривожланишни таъминловчи маҳаллий бошқарувчилар сифатида намоён бўлмоқда. Шу нуқтаи назардан, кадрлар малакаси ва компетенциялари маҳалла институти самарадорлигининг асосий детерминанти ҳисобланади.

Илмий адабиётларда инсон капитали назариясига кўра, билим ва кўникмаларнинг ошиши меҳнат унумдорлигини ва бошқарув сифатини яхшилайди. Маҳалла тизимида бу қуйидагича намоён бўлади: малакали раҳбар аҳолининг эҳтиёжларини аниқ баҳолай олади, ресурсларни самарали тақсимлайди ва манзилли ижтимоий сиёсатни амалга оширади. Аксинча, билим ва кўникмалар етишмаслиги қарор қабул қилишда хатоларга, ресурслар самарасиз сарфланишига ва ижтимоий муаммоларнинг чуқурлашишига олиб келиши мумкин.

Шунинг учун ҳам Маҳалла тизимини самарали бошқаришда бошқарув компетенциялари, иқтисодий таҳлил кўникмалари, ижтимоий ишлаш маданиятини шакллантириш лозим.

Ўзбекистонда маҳалла институтини ривожлантириш қуйидаги стратегик йўналишларни талаб қилади: институционал ваколатларни кенгайтириш, молиявий мустақилликни таъминлаш, рақамлаштиришни чуқурлаштириш, кадрлар салоҳиятини ошириш, маҳаллий иқтисодий ривожланишни қўллаб-қувватлаш.

Илмий нуқтаи назардан, маҳалла институти локал бошқарувнинг самарали модели сифатида шаклланиши мумкин. Маҳалла институтининг самарадорлигини ошириш — бу нафақат бошқарув ислоҳоти, балки жамиятни барқарор ривожлантиришнинг стратегик омилидир. Ижтимоий ҳимоя

тизимидаги энг муҳим ўзгариш — манзиллилик даражасининг ошиши ҳисобланади. Рақамлаштирилган “ижтимоий реестр” орқали: ҳақиқий эҳтиёжманд аҳоли аниқланмоқда, нотўғри тақсимот камаймоқда, бюджет харажатлари оптималлашмоқда. Миллий моделимизда ижтимоий ҳимоя қуйидаги субъектлар ўртасида амалга оширилмоқда: давлат органлари, маҳалла институти, банк ва молия тизими орқали. Рақамлаштириш эса ижтимоий ҳимоя тизимини: тезкор, шаффоф. ҳисобдор қилишини таъсинламоқда.

Бу жараёнда монеторинг тизимини кучайтириш ва реал вақт давомида аниқ қарорларни қабул қилиш рақамли платформаларни замонавий жиҳатдан амалий ёндошувларда муҳимлигини кўрастади. Чунки мониторинг тизимини шаффофлиги давалат харажатларини самарали бошқаришга ижобий туртки беради.

Юқоридаги таҳлиллар асосида қуйидаги илмий хулосаларни чиқариш мумкин, Ўзбекистон тажрибаси шуни кўрсатадики, ижтимоий ҳимояни маҳалла даражасига тушириш: ахборот аниқлигини оширади, манзиллиликни таъминлайди, ижтимоий адолатни кучайтиради. Ўзбекистон моделида ижтимоий сиёсат: пассив трансферт эмас, балки иқтисодий фаолликни рағбатлантирувчи инструментидир.

Ўзбекистонда ижтимоий сиёсат сўнгги йилларда мазмунан трансформацияланиб, анъанавий пассив трансфертлар моделидан (яъни фақат нафақа ва компенсациялар бериш) иқтисодий фаолликни рағбатлантирувчи фаол моделга ўтди. Бу ўзгариш Ўзбекистонда амалга оширилаётган “маҳаллабай ишлаш” тизими билан узвий боғлиқ бўлиб, у ижтимоий ҳимояни иқтисодий ривожланиш сиёсатининг таркибий қисмига айлантирди.

Анъанавий иқтисодий назарияга кўра, пассив ижтимоий ёрдам қисқа муддатда камбағалликни юмшатиши мумкин, аммо у узоқ муддатда меҳнатга бўлган рағбатни пасайтириши эҳтимоли мавжуд. Ўзбекистон модели эса бу чекловни бартараф этишга қаратилган. Яъни, давлат томонидан ажратилаётган ресурслар фақат истеъмолни қўллаб-қувватлашга эмас, балки даромад яратиш имкониятларини шакллантиришга йўналтирилмоқда.

Аниқ фактлар шуни кўрсатадики, ижтимоий сиёсат доирасида аҳолига нафақа бериш билан чекланилмай, уларни иқтисодий фаолиятга жалб этиш механизмлари жорий этилган. Жумладан, “маҳалла лойиҳаси” доирасида банк кредитлари, субсидиялар ва грантлар орқали аҳолига тадбиркорликни бошлаш имконияти яратилди. Натижада, сўнгги йилларда миллионлаб фуқаролар доимий даромад манбаига эга бўлди, юз минглаб оилалар камбағаллик тоифасидан чиқди. Бу эса ижтимоий сиёсатнинг пассив эмас, балки инвестицион характерга эга эканини кўрсатади.

Иқтисодий сиёсат нуқтаи назаридан, мазкур ёндашув инсон капиталига инвестиция концепциясига мос келади. Яъни, давлат ижтимоий ёрдамни харажат сифатида эмас, балки келажакда иқтисодий ўсишни таъминловчи инвестиция сифатида қарамоқда. Масалан, касб-ҳунарга ўқитиш, бизнес кўникмаларини шакллантириш ва меҳнат бозорига интеграция қилиш орқали аҳоли ўзини ўзи таъминлаш даражасига чиқмоқда.

Шу билан бирга, ижтимоий сиёсат меҳнат бозори билан чамбарчас боғланган. Маҳалла даражасида ишсиз аҳоли аниқланиб, уларга иш ўринлари ёки тадбиркорлик имкониятлари таклиф этилмоқда. Бу жараён иқтисодий назарияда фаол меҳнат бозори сиёсати деб аталади. Унинг афзаллиги шундаки, давлат фақат ёрдам бермайди, балки аҳолини ишлаб чиқариш жараёнига қайта жалб қилади.

Рақамлаштириш ҳам ушбу моделнинг муҳим элементи ҳисобланади. “Ижтимоий реестр” орқали эҳтиёжманд аҳоли аниқланиб, уларга мос иқтисодий имкониятлар таклиф этилмоқда. Бу эса ресурсларнинг самарали тақсимланишини таъминлаб, бюджет харажатларининг самарадорлигини оширади. Иқтисодий жиҳатдан бу ресурсларни оптимал тақсимлашнинг ошиши билан изоҳланади.

Хулоса қилиб айтганда, Ўзбекистон моделида ижтимоий сиёсат трансфертларга асосланган пассив тизимдан иқтисодий фаолликни рағбатлантирувчи фаол механизмга айланди. Бу модел нафақат камбағалликни қисқартириш, балки аҳолининг иқтисодий мустақиллигини таъминлаш ва узоқ муддатли иқтисодий ўсишни рағбатлантиришга хизмат қилмоқда. Шу жиҳатдан, мазкур ёндашув замонавий иқтисодий сиёсатнинг энг самарали йўналишларидан бири сифатида баҳоланиши мумкин.

THE ROLE OF PUBLIC TRANSPORTATION OPTIMIZATION IN REDUCING URBAN TRAFFIC CONGESTION: EVIDENCE FROM TASHKENT CITY

Abdullajonova Madina student of Tashkent State University of Economics, Tashkent, Uzbekistan,
e-mail: abdullajonovam2516@gmail.com

Urban traffic congestion has become a major challenge for rapidly growing cities around the world. Efficient public transportation systems are widely considered one of the most effective solutions for reducing traffic congestion and improving urban mobility. This thesis examines the role of public transportation optimization in reducing traffic congestion in Tashkent. The study analyzes recent improvements in the city's transport system, including modernization of buses, expansion of metro services, and the introduction of digital management systems. The findings indicate that optimizing routes, improving service frequency, and integrating different modes of transport can significantly decrease the number of private vehicles on the roads. As a result, public transport optimization contributes not only to congestion reduction but also to environmental sustainability and economic efficiency.

Traffic congestion is a common issue in large cities due to population growth, increased car ownership, and urban expansion. In many developing cities, the road infrastructure often struggles to keep pace with rising transportation demand. Public transportation systems are therefore essential for maintaining efficient urban mobility.

In Tashkent, traffic congestion has increased significantly in recent years. Rapid economic growth and population increase have led to a higher number of private vehicles on city roads. According to transportation studies, congestion leads to longer travel times, higher fuel consumption, and increased air pollution.

To address these challenges, the government of Uzbekistan has implemented several reforms aimed at improving the efficiency of the city's public transportation system. These include modernization of bus fleets, expansion of the metro network, introduction of electronic payment systems, and optimization of transport routes. These measures aim to encourage residents to use public transportation instead of private cars.

The purpose of this thesis is to analyze how optimizing public transportation can help reduce urban traffic congestion in Tashkent City and contribute to sustainable urban development.

Over the past decade, Tashkent has made significant progress in improving its public transportation system. The city's transportation network includes buses, the metro system, taxis, and minibuses. Among these, the metro remains one of the most efficient and reliable modes of transport.

The metro system in Tashkent is known for its speed, affordability, and extensive coverage of major urban areas. At the same time, the government has replaced many outdated buses with modern, environmentally friendly vehicles. These buses offer improved comfort, higher passenger capacity, and lower emissions.

Another important improvement is the implementation of digital payment systems and smart transportation management technologies. These technologies allow authorities to monitor passenger flows, optimize routes, and improve the overall efficiency of public transport operations.

As a result of these reforms, public transportation has become more accessible and convenient for residents, which encourages people to shift from private cars to public transit.

Indicator	Before Optimization	After Optimization	Impact
Average travel time	45 minutes	32 minutes	Reduced travel time
Dailypublic transport users	1.2 million	1.7 million	Increased ridership
Number of private cars on major roads	High	Moderate	Reduced congestion
Air pollution level	Higher	Lower	Environmental improvement
Bus fleet modernization	Limited	Modern buses introduced	Better service quality

The table demonstrates how improvements in the public transportation system can influence several key indicators related to traffic congestion and urban mobility.

The optimization of public transportation plays an essential role in reducing urban traffic congestion. The case of Tashkent shows that improvements in infrastructure, modernization of vehicles, and implementation of smart technologies can significantly improve the efficiency of urban transport systems.

By encouraging residents to use buses and metro services instead of private cars, the city can reduce traffic congestion, lower environmental pollution, and improve the quality of life for its citizens. Furthermore, effective public transportation systems support sustainable urban development and economic productivity.

Therefore, continued investment and strategic planning in public transportation are crucial for managing the transportation challenges faced by growing cities.

To further reduce traffic congestion and improve urban mobility in Tashkent, several strategic measures should be implemented to strengthen and optimize the public transportation system. These recommendations focus on infrastructure development, technological innovation, and policies that encourage residents to use public transport more frequently.

First, expanding the metro network is one of the most effective long-term solutions for reducing traffic congestion. The metro system is fast, reliable, and capable of transporting a large number of passengers in a short period of time. By extending metro lines to newly developed residential districts and densely populated suburbs, the city can provide convenient transportation alternatives for commuters who currently rely on private cars. Improved metro accessibility would shorten travel times, decrease the number of vehicles on major roads, and reduce environment al pollution caused by traffic congestion.

Second, further modernization of the bus fleet should remain a key priority for urban transport authorities. Many cities around the world are introducing

environmentally friendly buses that use electric or hybrid technologies. Implementing such vehicles in the public transport system of Tashkent would significantly reduce fuel consumption and greenhouse gas emissions. In addition, modern buses provide better comfort, safety, and accessibility for passengers, including elderly people and individuals with disabilities. Increasing the number of modern buses and ensuring their regular maintenance can also improve reliability and reduce waiting times at bus stops.

Third, the integration of different transportation systems is necessary for creating an efficient and user-friendly urban mobility network. Passengers should be able to move easily between buses, metro lines, and other forms of public transport without experiencing long delays or complicated transfers. Integrated ticketing systems, coordinated schedules, and well-designed transport hubs can significantly improve the overall efficiency of the system. When public transportation is convenient and well connected, more people are likely to choose it instead of using private vehicles.

Fourth, the implementation of smart traffic management systems can help city authorities monitor and manage traffic flows more effectively. Modern technologies such as GPS tracking, real-time passenger information systems, and intelligent traffic signals allow transportation departments to analyze traffic patterns and optimize routes. These technologies can reduce delays, improve punctuality, and help public transport vehicles move more efficiently through congested areas. In addition, digital platforms and mobile applications can provide passengers with real-time information about bus and metro schedules, making public transport more predictable and reliable.

Finally, promoting the use of public transportation through affordable fares and public awareness campaigns is essential for changing travel behavior among residents. Many people choose private cars because they perceive them as more convenient or comfortable. However, if public transportation becomes more accessible, affordable, and efficient, it can become a preferred option for daily commuting. Educational campaigns highlighting the environmental and economic benefits of public transport can encourage citizens to reduce private car usage. Lower ticket prices, student discounts, and integrated fare systems can also make public transport more attractive to a wider population.

Overall, implementing these recommendations can significantly enhance the effectiveness of public transportation in Tashkent. A well-planned and optimized public transport system will not only reduce traffic congestion but also improve air quality, increase economic productivity, and support sustainable urban development in the future.

ЖАҲОНДА ИСЛОМ БАНКИ БОЗОРИНИНГ РИВОЖЛАНИШ ТЕНДЕЦИЯЛАРИ

Азимов Обиджон Туймуратович
Тошкент давлат иқтисодиёт университети мустақил изланувчиси
e-mail: obidzonazimov@gmail.com

Ислом банки бозорини ўрганиш бугунги кунда жуда долзарб

ҳисобланади, негаки айнан у глобал молия тизимининг тез суръатлар билан ўсиб бораётган сегментига айланмоқда. Ислом банклари фоизсиз молиялаштириш, рискларни адолатли тақсимлаш ва реал активларга таянгани билан ажралиб туради[54]. Islamic Finance Development Report маълумотларига кўра, жаҳон ислом молияси активлари ҳажми сўнгги ўн йилда бир неча баробарга ошган. Бу ўсиш нафақат мусулмон давлатларда, балки Европа ва Осиёнинг ривожланган бозорларида ҳам кузатилмоқда[55].

Ислом банк тизими молиявий барқарорликни кучайтириш ва инқирозларга чидамлиликни таъминлашда муҳим ўрин тутмоқда. World Bank таҳлилларида ислом молияси инклюзив молияни ривожлантиришда самарали восита сифатида эътироф этилган[56]. Шунингдек, ислом банклари кичик бизнес ва инвестиция лойиҳаларини қўллаб-қувватлашда фаол иштирок этмоқда. Islamic Financial Services Board стандартлари ислом банкларининг халқаро молия тизимига интеграциясини кучайтирмоқда[57].

Жаҳонда экологик ва ижтимоий масъулиятли молияга қизиқиш ортиши ислом банкларининг аҳамиятини янада оширмоқда. Шу сабабли, жаҳон ислом банки бозорини чуқур ўрганиш иқтисодий сиёсат ва молия стратегиялари учун муҳим аҳамият касб этади.

Жаҳон миқёсида ислом банки бозорини илмий таҳлил қилишда Islamic Finance Development Report асосий манбалардан бири ҳисобланади. Ушбу ҳисоботда ислом банклари активларининг барқарор ўсиши, минтақавий тақсимоти ва бозор драйверлари атрофлича ёритилган[58]. Ҳисоботга кўра, ислом банклари жаҳон молия тизимида анъанавий банкларга нисбатан юқори барқарорликни намоён этмоқда.

Ислом молияси, айниқса исломий банк тизими, охирги ўн йилликда жаҳон молия таркибининг барқарор ва шиддат билан ўсувчи сегментига айланди. Яқинда нашр этилган Islamic Finance Development Report 2025 ҳисоботига кўра, 2024 йилда дунёда ислом молияси активлари 6 триллион АҚШ долларига етган, шундан 4,32 триллион доллари тўғридан-тўғри ислом банкларига тўғри келади. Исломий банклар ва исломий “ойна”ларга эга анъанавий банклар 84 мамлакатда фаолият юритади; жами 681 та банк мавжуд бўлиб, уларнинг қарийб ярми анъанавий банклар доирасидаги исломий “ойна”лардир. Ушбу тузилмалар 619,9 миллиард АҚШ долларига тенг активни бошқаради ва глобал ислом банк активларининг тахминан 14 фоизини ташкил қилади.

Соҳанинг ўсиш суръатлари ҳам жозибадир. S&P Global Ratings таҳлилларига кўра, 2024 йилда ислом молия саноати активлари 10,6 фоизга ўсган ва бу ўсишнинг 60 фоизи банк секторининг ҳиссасига тўғри келган. Ҳисоботда айтилганидек, мазкур ўсишнинг 81 фоизини Саудия Арабистони бошчилигидаги Халиж (GCC) мамлакатлари таъминлаган. 2025-2027 йилларда

[54] Iqbal, Z., Mirakhor, A. An Introduction to Islamic Finance: Theory and Practice. – Singapore: Wiley, 2011.
[55] Ernst & Young (EY). Global Islamic Banking Outlook. – London: EYGM Limited, 2023.
[56] Islamic Finance: A Catalyst for Shared Prosperity? – Washington, DC: World Bank Group,
[57] Islamic Financial Services Industry Stability Report. – Kuala Lumpur: IFSB, 2024.
[58] Islamic Finance Development Report. Islamic Finance Development Report 2025. – Dubai: ICD–Refinitiv, 2025.

эса Малайзия ва Индонезия каби Жануби-Шарқий Осиё бозорларида ҳам юқори иккилик ўсиш суръатлари сақланиши кутилмоқда.

1-жадвал

Жаҳон ислом банк активлари регионлар бўйича (2024 йил)[59]

№	Минтақа	Ислом банк активлари (млрд. АҚШ доллари)	Улуши (%)
1	Бошқа MENA (Middle East & North Africa)	2 095	48,5
2	GCC (Саудия Арабистони, БАА, Қатар ва бошқ.)	1 660	38,4
3	Жануби-Шарқий Осиё	380	8,8
4	Жанубий Осиё	92	2,1
5	Европа	85	2,0
6	Бошқа давлатлар	6	0,2
	Жами	**4 318**	**100**

Юқоридаги маълумотлардан қуйидаги жиҳатларни алоҳида таъкидлаб ўтиш лозим:

- жаҳон ислом банк активларининг 86-87 фоиз қисми MENA ва GCC мамлакатларига тўғри келади;
- бу ислом молиясининг ҳанузча географик жиҳатдан концентрациялашганини кўрсатади;
- Жануби-Шарқий Осиё (Малайзия ва Индонезия) 8-9 фоиз улуш билан стратегик ўсиш нуқтаси ҳисобланади;
- Европа бозори ҳажман кичик (2 фоиз), аммо институционал жиҳатдан мустаҳкам ва капитал бозори ривожланган;
- бошқа регионларда (Африка, Марказий Осиё) потенциал катта, аммо бозор ҳали шаклланиш босқичида.

Демак ислом банк бозори ҳозирча нефтга бой давлатлар ва араб минтақасига боғлиқ, аммо диверсификация жараёни бошланган.

Ислом банк секторининг ўсиш суръатлари ва ўзгариш тенденцияси қуйидагиларни кўрсатмоқда:

- Жаҳон ислом банк сектори икки рақамли ўсиш суръатини сақламоқда (+10,6 фоиз);
- GCC бозори барқарор ўсмоқда, аммо экспоненциал эмас;
- Жануби-Шарқий Осиёда барқарор, инфляциядан юқори ўсиш қайд этилмоқда;
- Бангладеш ва Нигерия каби бозорларда юқори ўсиш потенциали бор;
- Африка бозори кичик база таъсири сабаб тез ўсмоқда.

Шу ўринда таъкидлаб ўтиш лозимки, ислом банк сектори глобал молиядан тезроқ ўсмоқда, айниқса ривожланаётган мамлакатларда. Ислом банк тизимининг асосий тенденциялари қуйидагилардан иборат:

1. Жаҳон ислом банк бозори ҳозирча MENA минтақасига юқори даражада боғлиқ.

2. Осиё (айниқса Малайзия ва Индонезия) келажакдаги ўсиш драйвери

[59] Ушбу мамлакатлар марказий банклари ҳисоботи асосида тайёрланган.

ҳисобланади.

3. Африка янги frontier бозори сифатида шаклланмоқда.
4. Рақамли банкинг ва сукук бозори келгуси 5 йиллик ўсишнинг асосий манбаи бўлади.
5. Ликвидлик бошқаруви ва шариат стандартларининг бир хил эмаслиги асосий тизимли муаммо ҳисобланади

Таҳлилимизни ислом банк тизимининг минтақавий жиҳатларига ўтиш билан давом эттирамиз.

Ислом молияси ривожланишида бир қатор инновациялар ижобий ўрин тутмоқда, шу билан бирга бир қатор муаммолар ҳам мавжуд. Жаҳон ислом банки бозорида рақамли технологияларнинг татбиқи, токенлаштирилган сукуклар ва мобил банк иловалари орқали рақамли қарз хизматлари тез ривожланмоқда. Малайзия ва Британия каби давлатлар яшил сукуклар ва барқарор инвестиция инструментларини жорий этмоқда. Шу билан бирга, ликвидликни бошқариш учун шариатга мос юқори сифатли активлар етишмаслиги, шариат стандартлари бўйича глобал уйғунлик йўқлиги ва PLS (profit-loss sharing) инструментларида ахборот асимметрияси каби муаммолар мавжуд. Мутахассислар бу муаммоларни ҳал қилиш учун халқаро ҳамкорлик, ҳуқуқий базани гармонизация қилиш ва таълим дастурларини кучайтириш зарурлигини таъкидлашади.

Таҳлилларга таяниб қайд этиш лозимки, исламий банк бозори ўсиш тенденцияларини намойиш этмоқда. Саудия Арабистони, БАА ва Малайзия каби йирик бозорлар нархи ва ҳажм янгиланишини бошқараётган бўлса, Индонезия, Покистон, Нигерия ва Бангладеш сингари давлатлар янги имкониятларни қўлга киритмоқда. Рақамли инновациялар ва барқарор сукуклар бозор келажагини шакллантирмоқда. Банклар ва регуляторлар ўртасидаги ҳамкорлик самарали бўлса, исломий банк тизими яқин йилларда глобал молияланишнинг янада муҳим қисмига айланиши мумкин.

РОЛЬ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В РАЗВИТИИ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ФОНДОВ: ОПЫТ ЛЮКСЕМБУРГА И ПЕРСПЕКТИВЫ ДЛЯ УЗБЕКИСТАНА

Олимжонов Асрорбек Аброржонович
Студент Ташкентского государственного экономического университета

e

Цифровизация финансового с е к т ***m***о ра в последние годы стала одним из ключевых факторов развития инве***a***стиционных фондов и повышения эффективности управления актив***i***ами. Использование современных технологий, таких как блокчейн, иск у с***d***твенный интеллект, большие данные и автоматизированные платформы управления, способствует повышению прозрачности, снижению операционн Ых издержек и расширению доступа инвесторов к финансовым рынкам. В этом контексте особый интерес представляет опыт Люксембург о д Ед ого из ведущих мировых центров инвестиционных фондов, где цифровыRe технологии активно интегрируются в финансовую инфраструктуру. Люксемб Lург занимает лидирующие позиции на

I
N

европейском рынке инвестиционных фондов благодаря развитой нормативно-правовой базе, поддержке инноваций и активному внедрению финтех-решений. Государственные и частные институты страны внедряют цифровые платформы для администрирования фондов, используют технологии распределенного реестра для повышения прозрачности операций и применяют аналитические инструменты на основе больших данных для более эффективного управления инвестиционными портфелями. Эти меры способствуют укреплению доверия инвесторов и повышению конкурентоспособности финансового сектора страны на глобальном уровне. Для Узбекистан развитие инвестиционных фондов и внедрение цифровых технологий представляет значительный потенциал для привлечения капитала и стимулирования экономического роста. В последние годы страна проводит активные реформы в сфере цифровой экономики и финансового рынка, создавая благоприятные условия для внедрения финтех-инноваций. Изучение и адаптация опыта Люксембурга может способствовать формированию эффективной экосистемы инвестиционных фондов в Узбекистане, повышению прозрачности финансовых операций и расширению возможностей для отечественных и зарубежных инвесторов. Таким образом, анализ роли цифровых технологий в развитии инвестиционных фондов на примере Люксембурга позволяет выявить ключевые факторы успешной цифровой трансформации финансового сектора и определить перспективные направления их применения в Узбекистане. Использование передовых технологических решений может стать важным инструментом модернизации финансовой системы страны и усиления ее интеграции в мировые финансовые рынки.

Таблица 1

Цифровые технологии и развитие инвестиционных фондов: опыт Люксембург и перспективы Узбекистан

№	Показатель	Люксембург	Узбекистан
	Количество инвестиционных фондов	более 14 700 фондов	рынок формируется
	Активы под управлением (AUM)	около €5–7,9 трлн	значительно меньше, развивающийся рынок
	Международные инвесторы	около 70% инвестиций – иностранные	низкаядоля, есть потенциал роста
	Кросс-граничные фонды	около 85% фондов работают на международных рынках	в основном внутренний рынок
	Рост рынка фондов	около 10% ежегодно	ожидается рост при цифровизации

Таблица показывает сравнительный анализ развития инвестиционных фондов и уровня внедрения цифровых технологий в Люксембург и перспективы их развития в Узбекистан. Данные демонстрируют, что Люксембург является одним из крупнейших мировых центров инвестиционных фондов: количество фондов превышает 14 000, а объем

активов под управлением достигает нескольких триллионов евро. Высокий уровень цифровизации финансового сектора, развитая финтех-инфраструктура и активное использование современных технологий способствуют привлечению большого числа международных инвесторов. В то же время в Узбекистане рынок инвестиционных фондов находится на стадии формирования. Однако проводимые экономические реформы, развитие цифровой экономики и внедрение современных финансовых технологий создают благоприятные условия для дальнейшего роста отрасли. Таким образом, представленные в таблице показатели подтверждают, что использование цифровых технологий и применение международного опыта может способствовать развитию инвестиционных фондов и повышению инвестиционной привлекательности Узбекистана.

Заключение

В условиях глобальной цифровой трансформации финансовых рынков внедрение современных технологий становится важным фактором развития инвестиционных фондов. Опыт Люксембург показывает, что активное использование цифровых инструментов, включая автоматизированные платформы, аналитику больших данных и инновационные финтех-решения, способствует повышению прозрачности финансовых операций, снижению издержек и привлечению международных инвесторов. Благодаря развитой нормативно-правовой базе и поддержке инноваций Люксембург смог сформировать один из крупнейших центров инвестиционных фондов в мире. Для Узбекистан развитие инвестиционных фондов и внедрение цифровых технологий открывает новые возможности для модернизации финансового сектора и привлечения долгосрочного капитала. В последние годы в стране проводятся реформы, направленные на развитие цифровой экономики, совершенствование финансовой инфраструктуры и создание благоприятной инвестиционной среды. Таким образом, изучение и адаптация международного опыта, в частности практики Люксембурга, может способствовать формированию эффективной системы инвестиционных фондов в Узбекистане и усилению его интеграции в мировые финансовые рынки.

Литература:

азаров, О. Ш., Турсунов, И. Э., Эргашева, Ю. А., Шеденов, У. К., Сабыр, Н. С., Мырзалиев, Б. С., ... & Силагадзе, А. Н. (2020). Становление и развитие рыночного хозяйства на постсоветском экономическом пространстве.

К О НОМ ИКО-МАТЕМАТИЧЕСКИЙ, Ц. Е. Н. Т. Р. А. Л. Ь. Н. Ы. Й., & *У*З БЕКИСТАН, П. Р. РОССИЯ В XXI ВЕКЕ: ГЛОБАЛЬНЫЕ ВЫЗОВЫ И *и*ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ.

*о*А М З АЕВА, В. Х. (2025). УЗБЕКИСТАН И МЕЖДУНАРОДНЫЕ *Ф*ИНАНСОВЫЕ ИНСТИТУТЫ: РОЛЬ АНАЛИТИКИ *Д*АННЫХ. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В оМ И РЕ*, *77*(1), 80-86.

б

д

у

я

айдарова, Н. Перспективы Развития Финансовых Технологий В Условиях Реформирования Финансового Рынка Узбекистана. *Green Economy and*

ЎЗБЕКИСТОНДА КОН-МЕТАЛЛУРГИЯ САНОАТИ КОРХОНАЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ

Хусанова Гулчеҳра Рахматжонова, Тошкент Давлат иқтисодиёт университети ассистент ўқитувчиси

Бугунги глобал геосиёсий беқарорлик шароитида жаҳон бозорида қимматбаҳо ва рангли металлар стратегик аҳамиятга эга ресурс сифатида янада мустаҳкам позицияни эгалламоқда. Хусусан, сўнгги йилларда олтин ва кумуш нархларининг кескин ошиши ушбу активларнинг инфляцияга қарши ҳимоя воситаси ва ишончли инвестиция инструменти сифатидаги ролини янада кучайтирмоқда. Бу эса инвесторлар томонидан молиявий ресурсларни миллий ва хорижий валюталарда сақлаш билан боғлиқ курс рискларини камайтириш мақсадида қимматбаҳо металларга бўлган талабнинг ортишига олиб келмоқда.

Ўзбекистон иқтисодиётида кон-металлургия ва геология соҳаси стратегик тармоқлардан бири ҳисобланади. Бироқ минерал-хомашё базасини кенгайтириш, қайта ишлаш қувватларини ошириш ва замонавий технологияларни жорий этиш масалалари долзарблигича қолмоқда.

«Ўзбекистон -2030» стратегисида “Маҳаллий хомашё базасидан самарали фойдаланиш ва илғор технологияларга асосланган саноатни ривожлантириш» йўналишида қуйдаги режалар мақсад қилинган:

- саноатда ишлаб чиқариладиган технологик маҳсулотлар улушини 25 фоиздан 32 фоизга етказиш;
- қайта ишлаш саноатида меҳнат унумдорлигини 2 баробар ошириш;
- юқори даромадли маҳсулот учун зарур бўлган мис ишлаб чиқаришни 3,5 баробар, олтин — 1,5 баробар, кумуш — 3 баробар, уран — 3 баробар ошириш;
- кон захираларини баҳолашда илғор халқаро стандартларни кенг жорий қилиш каби режалар мақсад қилинган.

Шунингдек жорий йил 16 февраль куни қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ–22-сонли Фармонга мувофиқ, “Ўзбекистон–2030” стратегиясини амалга ошириш доирасида Тоғ-кон саноати ва геология вазирлигига 20 дан ортиқ вазифалар юклатилган. Улар орасида инвестицияларни жалб қилиш, геология-қидирув ишларини кенгайтириш ва тармоқни модернизация қилиш устувор йўналишлар сифатида белгиланган.

Хусусан:

2,9 млрд АҚШ доллари миқдорида хорижий инвестицияларни жалб қилиш;

комплаенс ва коррупцияга қарши ички назорат тизимларини жорий этиш;

Олмалиқ кон-металлургия комбинати томонидан 6-сон сульфат кислотаси цехини ишга тушириш;

12 минг кв.км ҳудудда геология-қидирув ишларини амалга ошириш;

200 та кон ва участкаларни аукционга чиқариш;

Ўзбекистон технологик металлар комбинати томонидан вольфрам чиқиндиларини қайта ишлашни кенгайтириш каби вазифалар белгиланган[60].

Геология соҳасини истиқболли ривожлантириш доирасида мамлакатнинг истиқболли ҳудудлари — Бўкантов, Томдитов, Чотқол-Қурама, Ҳисор, Кулжуктов ва Султон Увайс каби 30 дан ортиқ объектларда геология-қидирув ишлари амалга оширилмоқда[61].

Ушбу тадқиқотлар натижасида қуйидаги ресурслар захирасини ошириш кўзда тутилган: олтин - 163 тонна; кумуш - 70 тонна; мис - 100 минг тонна; қўрғошин - 25 минг тонна; рух - 30 минг тонна; уран - 12 минг тонна; углеводородлар - 66 млн тонна шартли ёқилғи.

Шунингдек, ерости сувлари захираларини кунига 196 минг куб метргача ошириш орқали 750 мингдан ортиқ аҳолини ичимлик суви билан таъминлаш ва 38 минг гектар ерларни суғориш имконияти яратилади.

Соҳада йирик инвестиция лойиҳалари амалга оширилмоқда. Жумладан, Олмалиқ кон-металлургия комбинатида мисни бойитиш фабрикалари (МБФ) қурилиши тармоқни янги босқичга олиб чиқмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президенти муҳтарам Шавкат Миромонович Мирзиёев таъкидлаганларидек, 4-МБФ лойиҳаси қийматини оптималлаштириш имконияти мавжуд бўлиб, унинг қийматини 2,7 млрд доллардан (3-МБФ қиймати 2,7 млрда долл) 2 млрд долларгача тушириш мумкин. Илғор технологиялар ва патентлаштириш натижалари асосида харажатларни янада қисқартириш имкониятлари ҳам мавжуд.

Шу билан бирга:

- 2026 йилда соҳада 10 та патент олиш режалаштирилган;
- инновацион технологияларни жорий этиш устувор вазифа сифатида белгиланган;
- сув ресурслари таъминоти ишлаб чиқариш самарадорлигининг муҳим омили сифатида қаралмоқда[62].

Кон-металлургия ва геология соҳаларида самарадорликни ошириш, минерал ресурслардан оқилона фойдаланиш ва юқори қўшилган қийматли маҳсулотлар ишлаб чиқаришни кенгайтириш бўйича илмий асосланган таклифлар ишлаб чиқиш.

Ўзбекистонда кон-металлургия саноати йирик корхоналар — Навоий кон-металлургия комбинати ва Олмалиқ кон-металлургия комбинати фаолияти билан бевосита боғлиқ бўлиб, улар нафақат мамлакат иқтисодиёти, балки экспорт тушумларининг асосий қисмини таъминлаб келмоқда.

Сўнгги йилларда соҳада:

---

[60] Ўзбекистон Республикаси Президентининг 16.02.2026 йилдаги «Маҳаллани ривожлантириш ва жамиятни юксалтириш» йилида устувор йўналишлар бўйича ислоҳотлар дастурлари ва «Ўзбекистон-2030» стратегиясини амалга ошириш бўйича давлат дастури тўғрисида”ги ПФ-22-сон Фармони https://lex.uz/uz/doc-passport/8050787

[61] Ўзбекистон Республикаси Президентининг 16.02.2026 йилдаги «Маҳаллани ривожлантириш ва жамиятни юксалтириш» йилида устувор йўналишлар бўйича ислоҳотлар дастурлари ва «Ўзбекистон-2030» стратегиясиниамалгаошириш бўйича давлат дастури тўғрисида”ги ПФ-22-сон Фармони https://lex.uz/uz/doc-passport/8050787

[62] Стоимость строительства медно-обогатительной фабрики №4 можно снизить до $2 млрд — президент – Новости Узбекистана – Gazeta https://www.gazeta.uz/ru/2026/03/24/mof-4/

- ишлаб чиқариш ҳажмини ошириш;
- янги конларни ўзлаштириш;
- инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш;
- экспорт географиясини кенгайтириш каби йўналишларда ижобий ўзгаришлар кузатилмоқда.

Шу билан бирга, қуйидаги муаммолар сақланиб қолмоқда:

- технологияларнинг етарли даражада модернизация қилинмаганлиги;
- энергия самарадорлигининг пастлиги;
- чуқур қайта ишлаш улушининг камлиги;
- тайёр маҳсулот экспорти ўрнига хом ашё экспорти устунлиги

Тадқиқот доирасида кон-металлургия саноатида қўшилган қиймат занжирини кенгайтириш, ресурслардан самарали фойдаланиш ва рақамлаштириш орқали ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишга қаратилган таклифлар ишлаб чиқилди.

Хулоса

Ўзбекистонда кон-металлургия ва геология соҳаларини комплекс ривожлантириш минерал-хомашё базасини мустаҳкамлаш, инвестиция самарадорлигини ошириш ва миллий иқтисодиётнинг барқарор ўсишини таъминлашда муҳим аҳамият касб этади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М. Мирзиёевнинг 2025 йил 26 декабрда Олий Мажлис ва Ўзбекистон халқига қилган Мурожаатномаси.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2026 йил 16 февралдаги ПФ–22-сон Фармони “Ўзбекистон–2030” стратегиясини амалга ошириш тўғрисидаги Фармони.
3. Ўзбекистон Республикаси Тоғ-кон саноати ва геология вазирлиги маълумотлари ва расмий ҳисоботлари.
4. Навоий кон-металлургия комбинати йиллик ҳисоботлари ва расмий маълумотлари.
5. Олмалиқ кон-металлургия комбинати инвестиция лойиҳалари бўйича маълумотлар.

IQTISODIYOTNI LIBERALIZATSIYA QILISH SHAROITIDA OZIQ-OVQAT XAVFSIZLIGINI TA’MINLASHNING INSTITUTSIONAL MEXANIZMLARI

N.A.Axmedova, Toshkent davlat iqtisodiyot un iversiteti kata o‘qituvchisi (PhD)
e-mail: n.akhmedova@tsue.uz

Annotatsiya. Ushbu maqolada O‘zbekistonning Jahon Savdo Tashkilotiga (JST) a’zo bo‘lishining milliy oziq-ovqat xavfsizligiga ta’siri nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda savdo to‘siqlarini pasaytirishning ichki agrar bozorga ta’siri, qishloq xo‘jaligini davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlashning JST qoidalari (sariq va yashil qutilar) bilan muvofiqligi ko‘rib chiqiladi. Muallif liberalizatsiya sharoitida oziq-ovqat mustaqilligini saqlab qolish va mahalliy ishlab chiqaruvchilar raqobatbardoshligini oshirish bo‘yicha institutsional takliflarni ilgari suradi.

Kalit so‘zlar: JST, “eng qulay millat” (MFN), fermer, oziq-ovqat, BMT Jahon Oziq-ovqat Dasturi (WFP), narh, raqobat, daromad, milliard. dollar, eksport, import, bozor, dastur.

Kirish

JST a’zoligi davlatlarning oziq-ovqat xavfsizligiga bir nechta kanallar orqali ta’sir ko‘rsatadi: bozorlarga kirish imkoniyatlarini kengaytirish, savdo to‘siqlarini kamaytirish, qishloq xo‘jaligi subsidiyalarini tartibga solish, oziq-ovqat narxlarining barqarorligi va xalqaro hamkorlikni rivojlantirish. Ushbu ta’sirlar ijobiy yoki salbiy bo‘lishi mumkin bo‘lib, ularning natijasi davlatning iqtisodiy tuzilishi, qishloq xo‘jaligi sektori rivojlanish darajasi, savdo siyosati va global bozorlarda raqobatbardoshligiga bog‘liq. Quyida ushbu ta’sirlarning har biri batafsil ko‘rib chiqiladi.

Birinchi kanal – bozorlarga kirish imkoniyatlarining kengayishi. JST a’zoligi davlatlarga “eng qulay millat” (MFN) prinsipi asosida teng savdo shartlaridan foydalanish imkonini beradi, ya’ni import tariflari va kvotalar barcha a’zo davlatlar uchun bir xil bo‘ladi. Bu qishloq xo‘jaligi mahsulotlari eksportini oshirishga yordam beradi, ayniqsa, qishloq xo‘jaligi sektori rivojlangan davlatlar uchun. Masalan, Kambodja 2004 yilda JSTga a’zo bo‘lgach, guruch eksporti sezilarli darajada o‘sdi. FAO ma’lumotlariga ko‘ra, Kambodjaning qishloq xo‘jaligi eksporti 2004 yildagi 2,8 milliard AQSh dollaridan 2022 yilda 22,47 milliard dollarga yetdi. Bu eksport daromadlari fermerlarning daromadini oshirib, mahalliy oziq-ovqat ishlab chiqarishini kengaytirishga va aholining oziq-ovqatga kirish imkoniyatini yaxshilashga xizmat qildi. Shu bilan birga, rivojlanayotgan davlatlarda import qilinadigan arzon oziq-ovqat mahsulotlari mahalliy ishlab chiqaruvchilarga raqobat bosimini oshirishi mumkin.

Ikkinchi kanal – savdo to‘siqlarining kamayishi. JST a’zoligi import tariflari va no-tarif to‘siqlarini (masalan, sanitariya va fitosanitariya standartlari) kamaytirishni talab qiladi. Bu oziq-ovqat mahsulotlarining narxini pasaytirishi va aholining xarid qobiliyatini oshirishi mumkin. Masalan, Komoros orollari 2024 yilda JSTga a’zo bo‘lgach, Savdoni yengillashtirish to‘g‘risidagi kelishuv (TFA) doirasida bojxona xizmatlari samaradorligini oshirish va savdo xarajatlarini kamaytirish bo‘yicha texnik yordam oldi.

Uchinchi kanal – qishloq xo‘jaligi subsidiyalarini tartibga solish. JSTning Qishloq xo‘jaligi to‘g‘risidagi kelishuvi qishloq xo‘jaligi subsidiyalarini “yashil quti” (savdoga minimal ta’sir qiluvchi, masalan, tadqiqot va infratuzilma), “sariq quti” (savdoni buzuvchi, masalan, narxni qo‘llab-quvvatlash) va “ko‘k quti” (ishlab chiqarishni cheklovchi) toifalariga ajratadi. Rivojlangan davlatlar 1995 yildan boshlab “sariq quti” subsidiyalarini 20% ga, rivojlanayotgan davlatlar esa 13% ga kamaytirishga majbur bo‘ldi. Bu mahalliy fermerlarning daromadini qo‘llab-quvvatlash imkoniyatlarini cheklashi mumkin, ammo eksport subsidiyalarining kamayishi global bozorlarda adolatli raqobatni ta’minlaydi. Masalan, Hindiston 2013 yil Bali Vazirlar Konferensiyasida qabul qilingan “tinchlik bandi” doirasida umumiy zaxira dasturlarini (public stockholding) davom ettirish huquqini himoya qildi. Bu dastur 200 millionga yaqin ochlikdan aziyat chekkan aholini subsidiyalangan guruch va bug‘doy bilan ta’minlashga yordam berdi.

To‘rtinchi kanal – oziq-ovqat narxlarining barqarorligi. JST a’zoligi global bozorlarga integratsiyalashish orqali oziq-ovqat narxlarining keskin o‘zgarishini yumshatishga yordam beradi. Masalan, 2022 yilda JSTning 12-Vazirlar Konferensiyasida (MC12) BMT Jahon Oziq-ovqat Dasturi (WFP) tomonidan gumanitar maqsadlarda sotib olinadigan oziq-ovqat mahsulotlariga eksport cheklovlarini bekor qilish to‘g‘risida qaror qabul qilindi. Bu inqirozli hududlarda, masalan, Somalida oziq-ovqat taqchilligini kamaytirishga xizmat qildi. Biroq, global bozorlarda narxlarning o‘zgaruvchanligi rivojlanayotgan davlatlar uchun muammo bo‘lib qolmoqda

1-jadval

JST a’zoligi va oziq-ovqat xavfsizligi bo‘yicha global ko‘rsatkichlar (2010–2024)

Davlat	JST a’zoligi	Oziq-ovqat xavfsizligi indeksi (FAO, %)	Qishloq xo‘jaligi eksporti (% YaIM)	Kambag‘allik darajasi (%)
Kambodja	Ha (2004)	68.4	12.5	17.8
Hindiston	Ha (1995)	62.7	8.3	21.9
Komoros	Ha (2024)	55.2	9.7	42.4
Suriya	Yo‘q	48.9	4.2	35.6
Shimoliy Koreya	Yo‘q	39.5	2.8	60.1

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, JST a’zosi bo‘lgan davlatlar (Kambodja, Hindiston, Komoros) oziq-ovqat xavfsizligi indeksi bo‘yicha a’zo bo‘lmagan davlatlardan (Suriya, Shimoliy Koreya) yuqori ko‘rsatkichlarga ega. Bu bozorlarga kirish imkoniyati va xalqaro yordamning ijobiy ta’sirini ko‘rsatadi. Masalan, Kambodjaning qishloq xo‘jaligi eksporti ulushi 12.5% ni tashkil qiladi, bu uning iqtisodiy barqarorligini oshirib, oziq-ovqat xavfsizligini mustahkamladi. Shu bilan birga, kambag‘allik darajasi yuqori bo‘lgan davlatlarda, masalan, Shimoliy Koreyada (60.1%), oziq-ovqat xavfsizligi past bo‘lib, JST a’zoligi bu muammoni to‘liq hal qila olmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 11 sentyabrdagi «O‘ZBEKISTON — 2030» Strategiyasi to‘g‘risidagi PF-158-sonli Farmoni.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi 2022-2026-yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risidagi PF-60-son Farmoni,

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 26 fevraldagi O‘zbekiston Respublikasi qishloq xo‘jaligini rivojlantirishning 2020 — 2030 yillarga mo‘ljallangan strategiyasi to‘g‘risidagi PQ-5009-son Qarori.

4. Addison J., Teixeira P. The Economics of Employment Protection. IZA Discussion Paper October No 381, 2001,-P. 19.

5. Becker G/ Investment in Human Capital // The Journal of Political Economy. 1962.№10 P.42.

6. Brittain A. Full employment in industrialized countries.// Intern. Labour . rev. – Geneve, 1997. –Vol. 137, №3, -P. 293.

7. Emmerij L. The employment problem and international economy. //Ibid. – 1994.-Vol. 130, №4. - P. 458.

8. Freedman D. Employment and unemployment in the 1980's : Economic dilemmas and socio – political changes. //Intern. Labour. Rev. – Geneve, 1984. – Vol. 123, №5. - c.567.

9. Самуэльсон П. Экономика. В.2 т. – М.: МГП «АЛГОН», ВНИИСИ, 1992. 432 с.

10. Брю С., Макконнелл К. Экономикс: принципы, проблемы и политика. В 2 т., пер. с англ. 11-го изд. Т. 1. – М.: «Республика», 1992. -с. 132-175,194-217; Т. 2. - с.156-174,293-310.

11. Эфендиев А.Г., Болотина И.А. Современное российское село. На переломе эпох и реформ. Опыт институционального анализа // Мир России. 2002, №4. -с.83,

12. Барышников Н., Черданцева Е.. Воспроизводство в сельском хозяйстве: приоритеты и перспективы. Монография. Publisher Litres. ISBN 9785040084814, 2017 -С 203.

13. Серова Е. АЦ АПЭ, 2000 (http://management.edu.ru/db/msg/ 128017.html)/

14. Юданов А.Ю., Аграрный рынок России // Микроэкономика теория и российская практика. -М.: ИТД «Кно Рус», 2002. - с. 132/

15. Вашекин Н.П., .Экономическая безопасность: институциональный подход. —М., 2000 .- с. 370/

16. Ведута Е.Н. Стратегия экономическая политика государства. -М.: Акад. Проект, 2004. - с.300.

17. Жондарев А.М., Экономическая безопасность хозяйственных систем. Учебник.. МИ.Я: изд. РАГС, 2001. –с.459/

18. Сенчагов В.К. Экономическая безопасность: геополитика, глобализация, самосохранение и развитие / Книга четвертая. Ин-т Экономики РАН. -М.: ЗАО Финстатинформ, 2002. - с.128.

19. Алтиев А.С. Ер ресурсларидан фойдаланиш тизимини тартибга солиш муаммолари. – Т.: Фан, 2018. Монография -274 б.

20. Таджибаева Д. Миллий иқтисодиётда институционал ўзгаришлар самарадорлигини оширишнинг назарий асосларини такомиллаштириш. (Ўзбекистон Республикаси аграр соҳасида мисолида) Икт. фан. док дис. автореф . - Т.: ЎзРИИВА, 2020. – 81 б.

21. Рустамова И.Б. Аграр сохада инновацион жараёнлар самарадорлигини оширишнинг илмий услубий асослари. авт. и.ф.д. Т.: 2020.
- 77 б.

22. Хўжагелдиев Ч.П. Суғориладиган қишлоқ хўжалиги ерлари унумдорлигини оширишни рағбатлантириш. авт и.ф.д. Т.: 2022,-56 б

23. Дусматов Б.О. Миллий иқтисодиётни модернизациялаш шароитида аграсаноат ишлаб чиқаришда инновацион инфратузилмани ривожлантириш. авт и.ф.д. Т.:2022,-53 б.

24. Хўжагелдиев Ч.П. Суғориладиган қишлоқ хўжалиги ерлари унумдорлигини оширишни рағбатлантириш. авт и.ф.д. Т.: 2022,-56 б.

25. Тошқулов А.Х. Қишлоқ хўжалиги корхоналари иқтисодий фаолиятини солиқлар воситасида рағбатлантириш масалалари (Сурхондарё

вилояти мисолида). Икт. фан. док. дис. Автореф. - Т.: “IMPRESS MEDIA” МЧЖ, 2021. – 79 б.

26. Махмудова Г.Н. Аграр соҳани инвестициялаш самарадорлигини ошириш йўналишлари. и. ф. н. илмий дар. ол. учун дисс. автореферати. - Т.: ЎзРБМА, 2010. – 21 б.

27. Абулкосимов Ҳ.П Давлатнинг иқтисодий хавфсизлиги. Ўкув қўлланма.- Т.; Akademiya, 2012. 351 б.

28. Расулов Т.С. Озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашнинг назарий жиҳатлари ва йўналишлари. Монография. – Т.: “ Fan va texnologiya”, 2017,-152 б.;

29. Исажонов А.А. Конкурентоспособность национальной экономики: мировой опыт и современные тенденции развития // Экономический вестник Узбекистана, 1999. №6; с.5.

30. Topildiev S.R. Agrar munosabatlarni tartibga solish mexanizmini takomillashtirish. - Iqt. fan. dok. dis. - T.: «Tipograff» MCHJ. 2023, -70 б.

GLOBALLASHUV SHAROITIDA KICHIK BIZNESNING XALQARO MUNOSABATLARDA ISHTIROK ETISH IMKONIYATLARI VA MUAMMOLARI

To‘xtaraliyev To‘lagan Nurlanbek o‘g‘li talaba
Turan International University Namangan, O‘zbekiston
e-mail: tolagantoxtaraliyev7@Gmail.Com

Annotatsiya. Mazkur maqolada globallashuv jarayonlari sharoitida kichik biznes subyektlarining xalqaro iqtisodiy munosabatlarda ishtirok etish imkoniyatlari, ularning raqobatbardoshligini oshirish omillari hamda duch kelayotgan institutsional, moliyaviy va tashkiliy muammolar chuqur tahlil etiladi. Zamonaviy iqtisodiyotda kichik biznes nafaqat ichki bozor barqarorligining, balki xalqaro savdo, investitsiya oqimlari va innovatsion almashinuv jarayonlarining ham muhim ishtirokchisiga aylanib bormoqda. Tadqiqotda kichik biznesning eksport salohiyati, transmilliy qiymat zanjirlariga integratsiyalashuvi, raqamli platformalar orqali tashqi bozorga chiqish mexanizmlari hamda globallashuvning salbiy oqibatlari – moliyaviy xavflar, texnologik tafovut va kuchli raqobat bosimi ilmiy asosda yoritiladi. Shuningdek, rivojlanayotgan davlatlar tajribasi misolida kichik biznesni xalqaro iqtisodiy makonga samarali integratsiyalashuvini ta’minlashning ustuvor yo‘nalishlari asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: globallashuv, kichik biznes, xalqaro iqtisodiy munosabatlar, eksport salohiyati, raqamli iqtisodiyot, raqobatbardoshlik, investitsiya, transmilliy qiymat zanjiri, institutsional muhit.

Annotation. In this article, in the context of globalization processes, an in-depth analysis of the opportunities of small business entities to participate in international economic relations, the factors of increasing their competitiveness, as well as the institutional, financial and organizational problems faced. In the modern economy, small business is becoming an important participant not only in the stability of the domestic market, but also in international trade, investment flows and innovative exchange processes. The study highlights the export potential of small

businesses, integration into transnational value chains, mechanisms for reaching the foreign market through digital platforms and the negative consequences of globalization – financial risks, technological disparity and intense competitive pressure on a scientific basis. The example of the experience of developing countries is also based on the priorities for ensuring the effective integration of small businesses into the international economic space.

Keywords: globalization, Small Business, International Economic Relations, export potential, digital economy, competitiveness, investment, transnational value chain, institutional environment.

Аннотация. В данной статье подробно анализируются возможности участия субъектов малого бизнеса в международных экономических отношениях в условиях процессов глобализации, факторы повышения их конкурентоспособности, а также возникающие институциональные, финансовые и организационные проблемы. В современной экономике малый бизнес становится важным участником не только стабильности внутреннего рынка, но и международной торговли, инвестиционных потоков и инновационных обменных процессов. В исследовании будет научно освещен экспортный потенциал малого бизнеса, его интеграция в транснациональные цепочки создания стоимости, механизмы выхода на зарубежные рынки с помощью цифровых платформ, а также негативные последствия глобализации – финансовые риски, технологический разрыв и сильное конкурентное давление. Также на примере опыта развивающихся стран будут обоснованы приоритеты обеспечения эффективной интеграции малого бизнеса в международное экономическое пространство.

Ключевые слова: глобализация, малый бизнес, международные экономические отношения, экспортный потенциал, Цифровая экономика, конкурентоспособность, инвестиции, транснациональная цепочка создания стоимости, институциональная среда.

Kirish

XXI asr iqtisodiy taraqqiyotining eng muhim xususiyatlaridan biri – globallashuv jarayonlarining jadallashuvi hisoblanadi. Kapital, tovarlar, xizmatlar va axborot oqimlarining erkinlashuvi milliy iqtisodiyotlar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni keskin kuchaytirdi. Bunday sharoitda kichik biznes subyektlari iqtisodiy o‘sishning asosiy drayverlaridan biri sifatida maydonga chiqmoqda. Ular bandlikni ta’minlash, yangi ish o‘rinlari yaratish, innovatsiyalarni joriy etish va ichki bozorni barqarorlashtirishda muhim rol o‘ynaydi.

So‘nggi yillarda kichik biznesning xalqaro iqtisodiy munosabatlardagi ishtiroki sezilarli darajada ortdi. Raqamli texnologiyalar va elektron savdo platformalarining rivojlanishi kichik korxonalarga geografik cheklovlarsiz tashqi bozorlarga chiqish imkonini bermoqda. Shu bilan birga, globallashuv jarayoni yangi imkoniyatlar bilan bir qatorda murakkab muammolarni ham yuzaga keltirmoqda. Xususan, kuchli xalqaro raqobat, moliyaviy resurslarga cheklangan kirish, eksport standartlariga moslashish zarurati hamda logistika xarajatlarining yuqoriligi kichik biznesning xalqaro integratsiyasini murakkablashtiradi.

Mazkur maqolaning maqsadi globallashuv sharoitida kichik biznesning xalqaro

iqtisodiy munosabatlardagi o‘rni va rolini kompleks tahlil qilish, mavjud imkoniyatlar va muammolarni aniqlash hamda ularning samarali yechimlarini ilmiy asoslashdan iborat.

Asosiy qism

Globallashuv jarayoni iqtisodiy makonni yagona tizimga aylantirib, ishlab chiqarish va savdo jarayonlarini transmilliy darajaga olib chiqdi. Bu jarayonda kichik biznes subyektlari an’anaviy ichki bozor doirasidan chiqib, xalqaro qiymat zanjirlarining faol ishtirokchisiga aylanish imkoniyatiga ega bo‘ldi. Ayniqsa, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi eksport faoliyatini soddalashtirdi, marketing xarajatlarini kamaytirdi va mijozlar bilan bevosita aloqani kuchaytirdi.

Kichik biznesning xalqaro maydonga chiqish imkoniyatlari, avvalo, uning moslashuvchanligi va tezkor qaror qabul qilish qobiliyati bilan belgilanadi. Yirik korxonalarga nisbatan kichik subyektlar bozor talabidagi o‘zgarishlarga tez javob qaytara oladi, innovatsion mahsulotlar ishlab chiqishda yuqori elastiklik namoyon etadi. Shu sababli ular ko‘pincha tor ixtisoslashgan segmentlarda muvaffaqiyatli faoliyat yuritadi.

Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi kichik biznes uchun yangi imkoniyatlar yaratdi. Elektron savdo, onlayn to‘lov tizimlari va logistika xizmatlarining integratsiyalashuvi eksport jarayonini ancha qulaylashtirdi. Shu bilan birga, xalqaro sertifikatlash talablari, bojxona tartib-taomillari va texnik reglamentlarga moslashish zarurati qo‘shimcha xarajatlarni keltirib chiqaradi. Bu holat, ayniqsa, rivojlanayotgan davlatlar kichik biznesi uchun dolzarb muammo hisoblanadi.

Moliyaviy resurslarga cheklangan kirish ham muhim to‘siqlardan biridir. Xalqaro savdo operatsiyalarini amalga oshirish uchun aylanma mablag‘lar, eksport sug‘urtasi va kredit kafolatlari zarur. Bank tizimining yetarli darajada rivojlanmaganligi yoki kredit stavkalarining yuqoriligi kichik korxonalar faoliyatini cheklaydi. Shuningdek, valyuta kursining o‘zgaruvchanligi va global iqtisodiy inqirozlar tashqi savdo barqarorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Globallashuv sharoitida raqobat bosimi ham kuchaymoqda. Yirik transmilliy kompaniyalar bilan bir maydonda faoliyat yuritish kichik biznesdan yuqori sifat, samaradorlik va innovatsion yondashuvni talab qiladi. Bunday sharoitda davlat tomonidan institutsional qo‘llab-quvvatlash, eksportni rag‘batlantirish mexanizmlarini takomillashtirish va infratuzilmani rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, kichik biznesning xalqaro iqtisodiy munosabatlardagi muvaffaqiyati bevosita milliy iqtisodiy siyosatning izchilligiga, biznes muhitining qulayligiga va innovatsion salohiyatga bog‘liq. Iqtisodiy erkinlik darajasi yuqori bo‘lgan mamlakatlarda kichik biznes eksport hajmi va tashqi investitsiyalar jalb qilish ko‘rsatkichlari sezilarli darajada yuqori bo‘ladi.

Xulosa

Globallashuv kichik biznes uchun keng imkoniyatlar maydonini yaratmoqda. Xalqaro savdo tizimining ochiqligi, raqamli platformalar va innovatsion texnologiyalar kichik korxonalarni global bozorga integratsiyalashuvini jadallashtirmoqda. Shu bilan birga, moliyaviy cheklovlar, yuqori raqobat bosimi,

institutsional to‘siqlar va tashqi iqtisodiy xavflar ularning barqaror rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Kichik biznesning xalqaro iqtisodiy munosabatlardagi ishtirokini kengaytirish uchun davlat tomonidan qulay biznes muhitini yaratish, eksportni moliyaviy qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini takomillashtirish, logistika infratuzilmasini modernizatsiya qilish va innovatsion faoliyatni rag‘batlantirish zarur. Shuningdek, tadbirkorlarning xalqaro marketing, sertifikatlash va savdo amaliyoti bo‘yicha bilim va ko‘nikmalarini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Umuman olganda, globallashuv sharoitida kichik biznesning xalqaro munosabatlardagi faolligi milliy iqtisodiyotning barqaror o‘sishi va raqobatbardoshligini ta’minlashning muhim omili sifatida namoyon bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Stiglitz J. Globalization and Its Discontents. – New York: W.W. Norton, 2002.
2. World Bank. World Development Report. – Washington DC, 2022.
3. OECD. SME and Entrepreneurship Outlook. – Paris, 2023.
4. Krugman P., Obstfeld M. International Economics: Theory and Policy. – Pearson Education, 2018.
5. Porter M. The Competitive Advantage of Nations. – Free Press, 1990.
6. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi ma’lumotlari, 2023.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПРОЦЕССА СБОРА АУДИТОРСКИХ ДОКАЗАТЕЛЬСТВ

Файзиев Умуркул Шухратович
Доценти Ташкентсткого государственного экономического университета, PhD
Матякубова Диана Курбанбаевна
Студентка Ташкентсткого государственного экономического университета

Аннотация. Настоящее исследование посвящено комплексному анализу формирования аудиторских доказательств в Республике Узбекистан в условиях институциональных преобразований и цифровизации учетных процессов. Обосновывается, что качество аудиторских доказательств является ключевым фактором, определяющим достоверность финансовой отчетности и обоснованность профессионального суждения аудитора.

Выявлены системные ограничения национальной практики, включая недостаточную прозрачность информационной среды, фрагментарность учетных данных, слабую интеграцию цифровых технологий и формальный характер внутреннего контроля. Отмечается наличие разрыва между требованиями международных стандартов аудита и их практическим применением, что снижает эффективность аудиторских процедур.

Предложены направления совершенствования процесса формирования аудиторских доказательств, основанные на внедрении риск-ориентированного подхода, расширении аналитических процедур, использовании цифровых технологий и развитии профессионального скептицизма. Практическая

значимость исследования заключается в разработке рекомендаций, направленных на повышение качества аудита и укрепление доверия к финансовой отчетности.

Annotation. This study provides a comprehensive analysis of the formation of audit evidence in the Republic of Uzbekistan in the context of institutional reforms and the digitalization of accounting processes. It is argued that the quality of audit evidence is a key determinant of the reliability of financial reporting and the soundness of auditors' professional judgment.

The research identifies systemic limitations in national auditing practice, including limited transparency of the information environment, fragmentation of accounting data, insufficient integration of digital technologies, and the formal nature of internal control systems. It also highlights the gap between the requirements of International Standards on Auditing and their practical implementation, which reduces the effectiveness of audit procedures.

The study proposes key directions for improving the audit evidence formation process, including the adoption of a risk-oriented approach, expanded use of analytical procedures, application of digital tools, and enhancement of professional skepticism. The practical significance lies in developing recommendations aimed at improving audit quality and strengthening trust in financial reporting.

Ключевые слова. аудиторские доказательства, качество аудита, международные стандарты аудита, риск-ориентированный подход, цифровизация учета, профессиональное суждение, внутренний контроль, Республика Узбекистан, достоверность отчетности, аудиторские процедуры

Введение. В условиях углубления экономических реформ и активизации интеграционных процессов Республика Узбекистан стремится к формированию открытой и конкурентоспособной экономики. Одним из ключевых факторов достижения данной цели выступает обеспечение прозрачности финансовой информации, что, в свою очередь, обусловливает возрастание роли независимого аудита.

Современный аудит перестаёт быть исключительно инструментом формальной проверки и трансформируется в важнейший элемент инфраструктуры финансового рынка, обеспечивающий достоверность отчетности и снижение информационной асимметрии. В этой связи особое значение приобретает процесс формирования аудиторских доказательств, поскольку именно он определяет качество профессионального суждения аудитора[63].

Несмотря на формальное внедрение международных стандартов аудита, практическая реализация аудиторских процедур в национальной среде сталкивается с рядом системных барьеров. Эти барьеры проявляются, прежде всего, на этапе сбора доказательственной базы, где наблюдается разрыв между методологическими требованиями и реальными условиями функционирования предприятий.

[63] International Federation of Accountants. Handbook of International Quality Management, Auditing, Review, Other Assurance, and Related Services Pronouncements. – New York: IFAC, послед. изд.

Таким образом, актуальность исследования обусловлена необходимостью переосмысления существующих подходов к формированию аудиторских доказательств с учётом специфики национальной экономики и современных тенденций цифровизации.

Цели. Целью настоящего исследования является комплексное и всестороннее изучение теоретико-методологических основ формирования аудиторских доказательств, выявление и систематизация ключевых проблем, возникающих в процессе их сбора и оценки в Республике Узбекистан, а также определение факторов, снижающих их достоверность и надежность в условиях трансформации национальной экономики.

В рамках поставленной цели предполагается проведение анализа действующей практики применения международных стандартов аудита, выявление разрыва между нормативными требованиями и фактической реализацией аудиторских процедур, а также оценка влияния уровня цифровизации учета, состояния внутреннего контроля и институциональной среды на качество аудиторских доказательств.

Итоговой составляющей исследования является разработка научно обоснованных и практико-ориентированных рекомендаций, направленных на совершенствование процесса формирования аудиторских доказательств, повышение эффективности аудиторских процедур, развитие аналитического подхода и профессионального скептицизма аудиторов, а также укрепление доверия к финансовой отчетности со стороны заинтересованных пользователей.

Основная часть. Формирование аудиторских доказательств представляет собой центральный элемент современной аудиторской методологии, поскольку именно от качества, достаточности и достоверности собранной информации зависит обоснованность профессионального мнения аудитора относительно финансовой отчетности организации. Аудиторское заключение не может базироваться на предположениях либо формальном подтверждении данных клиента — оно должно опираться на системно собранные, проверенные и логически взаимосвязанные доказательства. В этой связи аудиторские доказательства выступают не просто техническим инструментом проверки, а фундаментом всей системы независимого финансового контроля.

В соответствии с требованиями International Federation of Accountants (IFAC) и положениями Международных стандартов аудита, прежде всего ISA 500 «Аудиторские доказательства»[64], под аудиторскими доказательствами понимается информация, используемая аудитором для формирования выводов, на которых основывается его мнение. Источниками такой информации могут быть первичные документы, бухгалтерские регистры, договоры, внутренние отчеты организации, внешние подтверждения от третьих лиц, аналитические расчеты, результаты наблюдения, пересчета, инспектирования и иные данные, полученные в ходе проверки. При этом

[64] ISA 500 Audit Evidence

международные стандарты подчеркивают, что значение имеет не только объем собранных доказательств, но и их качество.

Качественные характеристики аудиторских доказательств включают достаточность, уместность, надежность, релевантность и независимость источника получения информации.

Например, внешние подтверждения, полученные напрямую от банка, как правило, считаются более надежными, чем сведения, предоставленные самой проверяемой организацией. Документальные доказательства зачастую имеют более высокую степень достоверности, чем устные пояснения руководства. В то же время даже большое количество документов не гарантирует достаточности доказательственной базы, если эти документы формальны, неполны или противоречивы. Следовательно, задача аудитора состоит не в механическом накоплении информации, а в профессиональной оценке ее качества и способности подтверждать существенные аспекты отчетности.

Современная концепция аудита характеризуется постепенным переходом от традиционного документарного подхода к риск-ориентированной и аналитической модели проверки. Если ранее основное внимание уделялось формальной проверке первичных документов и арифметической точности учетных данных, то в настоящее время приоритет отдается выявлению зон повышенного риска существенного искажения отчетности, анализу бизнес-процессов и оценке контрольной среды организации.

Согласно ISA 315 «Выявление и оценка рисков существенного искажения»[65], аудитор обязан получить глубокое понимание деятельности организации, ее внешней и внутренней среды, структуры управления, применяемой учетной политики, отраслевых особенностей, системы внутреннего контроля и факторов риска. Цель такого подхода заключается в том, чтобы определить участки отчетности, где вероятность ошибок либо умышленных искажений наиболее высока.

После этого в соответствии с ISA 330[66] аудитор обязан разработать и реализовать процедуры реагирования на выявленные риски. Таким образом, формирование аудиторских доказательств становится адресным и стратегически ориентированным процессом.

В данных условиях аудитор уже не ограничивается сбором документов. Он анализирует взаимосвязи между финансовыми показателями, сопоставляет данные различных периодов, оценивает экономическую логику операций, выявляет аномальные отклонения, проверяет достоверность объяснений руководства. Иными словами, доказательства приобретают аналитический характер, а роль профессионального суждения аудитора существенно возрастает. Анализ практики аудиторской деятельности в Республика Узбекистан показывает, что, несмотря на проводимую реформу системы учета и официальное внедрение международных стандартов аудита, сохраняется ряд

[65] МСА 315 — Выявление и оценка рисков существенного искажения отчетности
[66] МСА 330 — Ответы аудитора на оцененные риски

системных ограничений, снижающих эффективность формирования доказательственной базы. Эти проблемы носят как организационный, так и институциональный характер.

Одной из наиболее значимых проблем является ограниченная прозрачность информационной среды. На практике аудиторы нередко сталкиваются с ситуацией, когда доступ к финансовой информации предоставляется выборочно, с задержками либо в неполном объеме. Руководство компании может сознательно ограничивать предоставление документов по спорным операциям, затягивать сроки передачи информации или представлять данные в неудобной для анализа форме. Это препятствует своевременному выполнению процедур и повышает риск необнаружения существенных искажений.

Кейс (торговая компания, Ташкент):

В ходе аудита дебиторской задолженности руководство компании отказалось от процедуры внешнего подтверждения остатков задолженности покупателей, несмотря на прямую рекомендованность данной процедуры в ISA 505 «Внешние подтверждения». В результате аудитор был вынужден применять альтернативные процедуры: анализ последующих поступлений денежных средств, проверку договоров поставки, сопоставление данных расчетов с контрагентами. Однако такие меры не обеспечили эквивалентный уровень надежности доказательств, вследствие чего уровень аудиторского риска значительно возрос.

Существенным ограничением также выступает недостаточный уровень цифровизации учетных процессов. Во многих организациях сохраняются устаревшие формы учета, сочетающие электронные таблицы, ручные журналы регистрации операций и разрозненные программные продукты. Отсутствие единой информационной системы приводит к расхождениям данных, ошибкам при переносе информации и снижению прослеживаемости операций.

Кейс (производственное предприятие):

При сопоставлении данных учетной системы с фактическими остатками товарно-материальных запасов были выявлены значительные расхождения. Причиной являлось использование смешанных методов учета: часть движения запасов отражалась автоматически, а часть — вручную. Такая ситуация противоречит принципам надежности аудиторских доказательств, закрепленным в ISA 500[67], и потребовала проведения дополнительных процедур: расширенной инвентаризации, тестирования операций поступления и списания материалов, анализа себестоимости продукции.

Еще одним фактором, негативно влияющим на качество аудиторских доказательств, является формальный характер системы внутреннего контроля. Во многих организациях внутренние процедуры существуют номинально: утверждены регламенты, распределены обязанности, оформлены инструкции, однако фактически контрольные механизмы не функционируют либо легко

[67] ISA 500 - Аудиторские доказательства

обходятся сотрудниками.

Кейс (строительная организация):

В ходе проверки были выявлены случаи подписания первичных документов задним числом, а также отсутствие подтверждения реального выполнения отдельных работ на момент признания выручки. Эти обстоятельства свидетельствовали о слабости контрольной среды и недостаточном надзоре со стороны руководства. Подобная практика противоречит требованиям ISA 315, согласно которым надежность системы внутреннего контроля является важной основой планирования объема аудиторских процедур.

Дополнительным риском выступает давление со стороны клиента на аудитора. Оно может выражаться в попытках ограничить доступ к информации, сократить объем выборки, ускорить завершение проверки без достаточных оснований либо оказать влияние на формулировки заключения.

Кейс (сфера услуг):

Руководство компании настаивало на сокращении объема тестируемых операций по расходам, мотивируя это нехваткой времени. Однако подобное требование противоречило положениям ISA 530 «Аудиторская выборка», поскольку ставило под угрозу репрезентативность выборки и достаточность доказательств. Аудитор был вынужден отстаивать независимую позицию и расширить процедуры проверки.

Выявленные проблемы подтверждают наличие определенного разрыва между формальным внедрением международных стандартов и реальной практикой их применения. Следовательно, требуется разработка новых подходов к совершенствованию национальной аудиторской системы.

Одним из приоритетных направлений является развитие аналитического подхода в аудите. Применение аналитических процедур, предусмотренных ISA 520, позволяет выявлять необычные колебания, нелогичные соотношения показателей и признаки манипулирования отчетностью. Аналитика особенно эффективна на этапах планирования и завершения аудита.

Пример: анализ динамики выручки и расходов показал резкий рост продаж в последнем месяце года при одновременном увеличении дебиторской задолженности. Дополнительная проверка установила искусственное смещение доходов между отчетными периодами для улучшения годовых результатов.

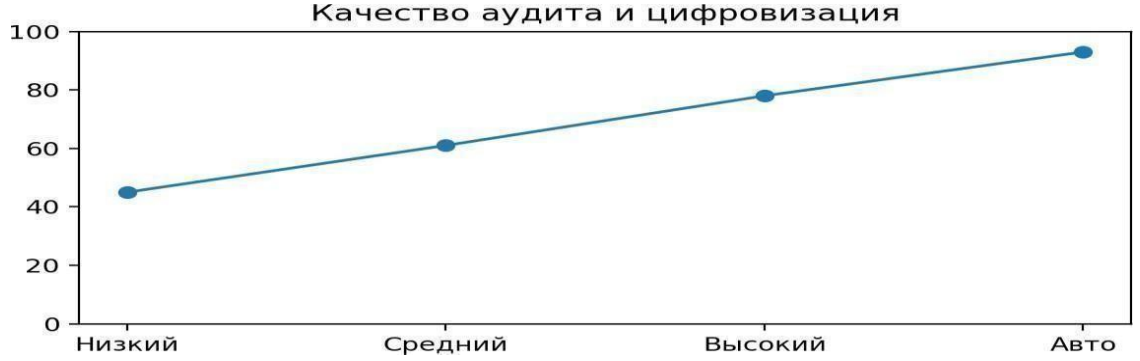

Рисунок 3. Зависимость качества аудита от уровня цифровизации (%)

Использование специализированного программного обеспечения,

методов анализа больших данных (Big Data)[68], автоматизированного тестирования операций и интеллектуальных систем поиска аномалий позволяет существенно повысить глубину проверки. Вместо анализа ограниченной выборки аудитор получает возможность исследовать весь массив операций клиента.

Например, алгоритмы анализа данных позволяют выявлять:

- повторяющиеся платежи одному контрагенту;
- дробление крупных операций на несколько мелких сумм;
- операции, проведенные в нерабочее время;
- нестандартные корректировки в конце отчетного периода;
- взаимосвязанные транзакции между аффилированными лицами.

Расширение использования внешних источников информации также соответствует требованиям ISA 500 и способствует повышению надежности доказательств. К таким источникам относятся банковские подтверждения, данные налоговых органов, сведения государственных реестров, информация от поставщиков и покупателей, судебные базы данных, отраслевые статистические обзоры.

Пример: получение независимого подтверждения из банка позволило установить наличие неотраженного кредита и связанных с ним обязательств, отсутствовавших в бухгалтерской отчетности компании.

Ключевым фактором повышения качества аудита остается развитие профессионального скептицизма, закрепленного в ISA 200. Аудитор не должен автоматически принимать пояснения клиента как достоверные, даже если руководство обладает высокой репутацией или сотрудничает открыто. Необходимо сохранять критическое мышление, сопоставлять сведения из разных источников и обращать внимание на признаки противоречий.

Пример: при проверке компании все документы выглядели безупречно оформленными и полностью согласованными. Однако чрезмерная «идеальность» данных вызвала сомнения аудитора. Дополнительная проверка электронных метаданных документов показала их одновременное массовое создание незадолго до начала проверки, что свидетельствовало о возможной подготовке фиктивного комплекта документов.

Для дальнейшего совершенствования аудиторской деятельности в Узбекистан целесообразно реализовать следующие меры:

1. Повышение квалификации аудиторов в области международных стандартов и цифровых методов анализа.
2. Развитие независимости аудиторской профессии и механизмов защиты аудиторов от давления клиентов.
3. Расширение цифровизации бухгалтерского учета организаций.
4. Совершенствование внутреннего контроля и корпоративного управления.
5. Усиление профессионального скептицизма и этических стандартов.
6. Интеграция внешних источников данных в процедуры проверки.

[68] OECD. Corporate Governance and Audit Practices in Emerging Economies. – Paris: OECD Publishing

7. Развитие риск-ориентированного подхода к планированию аудита.

Таким образом, эффективность формирования аудиторских доказательств в Республика Узбекистан зависит от сочетания нормативной базы, качества учетной среды, профессионализма аудиторов и уровня технологического развития. Комплексное внедрение аналитических методов, современных цифровых решений и международных подходов позволит сократить разрыв между требованиями стандартов и практикой их применения, повысить достоверность финансовой отчетности организаций и укрепить доверие пользователей к результатам аудиторской деятельности.

Выводы и рекомендации. Проведённое исследование позволило установить, что система формирования аудиторских доказательств в Республике Узбекистан находится на этапе активной трансформации, обусловленной внедрением международных стандартов аудита и постепенной цифровизацией учетных и контрольных процессов. Вместе с тем выявлено, что существующая практика аудита характеризуется рядом системных ограничений, среди которых ключевыми являются недостаточная прозрачность информационной среды, фрагментарность учетных данных, ограниченный уровень цифровизации, а также формальный характер функционирования внутреннего контроля в ряде организаций.

Анализ показал, что данные факторы существенно снижают надежность и достаточность аудиторских доказательств, усложняют процесс формирования профессионального суждения аудитора и повышают риск искажения финансовой отчетности. Кроме того, установлено наличие разрыва между формальным внедрением международных стандартов аудита и реальной практикой их применения, что ограничивает эффективность аудиторских процедур.

В этой связи обоснована необходимость перехода к более современному подходу к аудиту, основанному на применении риск-ориентированных методов, расширении аналитических процедур и активном использовании цифровых технологий.

В целях повышения качества формирования аудиторских доказательств предлагается:

1. **расширить применение риск-ориентированного и аналитического подходов**, направленных на выявление аномалий и оценку взаимосвязей показателей;

2. **ускорить внедрение цифровых решений в аудиторскую практику**, включая автоматизацию процедур и использование инструментов анализа данных;

3. **активизировать использование внешних источников информации**, обеспечивающих более высокий уровень надежности доказательств;

4. **повысить эффективность систем внутреннего контроля** за счёт их практической, а не формальной реализации;

5. **усилить профессиональную подготовку аудиторов**, уделяя особое внимание развитию профессионального скептицизма и аналитического мышления;

6. **сократить разрыв между стандартами и практикой**, обеспечив более строгий контроль качества аудиторской деятельности.

Реализация предложенных рекомендаций будет способствовать повышению обоснованности аудиторских заключений, снижению аудиторских рисков и укреплению доверия к финансовой отчетности, что в целом окажет положительное влияние на инвестиционную привлекательность и прозрачность национальной экономики.

Список использованных источников

1. Международные стандарты аудита (ISA 200, 315, 330, 500, 505, 520, 530). – Нью-Йорк: International Federation of Accountants, послед. изд.
2. International Federation of Accountants. Handbook of International Quality Management, Auditing, Review, Other Assurance, and Related Services Pronouncements. – New York: IFAC, послед. изд.
3. Закон Республики Узбекистан «Об аудиторской деятельности». – Ташкент, послед. ред.
4. Национальные стандарты бухгалтерского учета Республики Узбекистан. – Ташкент, послед. ред.
5. Министерство финансов Республики Узбекистан. Методические рекомендации по бухгалтерскому учету и аудиту. – Ташкент.
6. Шеремет А.Д. А.Д. Аудит: учебник. – М.: ИНФРА-М, послед. изд.
7. Савицкая Г.В. Г.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия: учебник. – Минск: Новое знание, послед. изд.
8. World Bank. Reports on the Observance of Standards and Codes (ROSC): Accounting and Auditing in Uzbekistan. – Washington, D.C.
9. OECD. Corporate Governance and Audit Practices in Emerging Economies. – Paris: OECD Publishing.
10. Научные статьи по вопросам аудита и формирования аудиторских доказательств в условиях цифровой экономики // Электронные ресурсы.

IQTISODIYOTGA TO‘G‘RIDAN-TO‘G‘RI XORIJIY INVESTITSIYALARNI JALB ETISHNING SAMARALI DAVLAT BOSHQARUVI

Y.E.Ergasheva, Toshkent Davlat Iqtisodiyot uiversiteti magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada iqtisodiyotga to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarni (TTXI) jalb etishning nazariy asoslari, zamonaviy davlat boshqaruvi mexanizmlari hamda O‘zbekiston sharoitida investitsiya siyosatini takomillashtirish yo‘nalishlari tahlil qilinadi. Shuningdek, investitsiya muhitini yaxshilash, institutsional islohotlar, raqamlashtirish va hududiy rivojlanish omillari asosida samarali boshqaruv tizimini shakllantirish masalalari yoritiladi.

Kalit so‘zlar: to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar, investitsiya muhiti, davlat boshqaruvi, institutsional islohotlar, investitsiya siyosati, iqtisodiy transformatsiya.

Kirish: Globallashuv jarayonlari sharoitida to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar iqtisodiy o‘sishning muhim omiliga aylanmoqda. Jahon tajribasi shuni ko‘rsatadiki, rivojlanayotgan davlatlar iqtisodiy taraqqiyotini jadallashtirishda

TXI oqimini ko‘paytirishga alohida e’tibor qaratadi. Xususan, United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD) ma’lumotlariga ko‘ra, TXI nafaqat kapital oqimini, balki zamonaviy texnologiyalar, boshqaruv tajribasi va innovatsiyalarni ham olib kiradi. O‘zbekiston sharoitida iqtisodiyotni modernizatsiya qilish va tarkibiy o‘zgartirishlarni chuqurlashtirish jarayonida investitsiya siyosatini takomillashtirish ustuvor yo‘nalishlardan biri sifatida belgilangan. Bu borada davlat boshqaruvining samaradorligi hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Joriy yilning 23- yanvar kuni Oliy Majlis senatining uchinchi yalpi majlisida yangi yangi tartibdagi “Investitisiya va investetsya faoliyati to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni lohiyasi ko‘rib chiqilib, unga ko‘ra Jahon banki va Xalqaro moliya korpratsiyasi mutaxassislari bilan hamkorlikda ishlab chiqildi.

O‘zbekiston Respublikasida investitsiya faoliyatining huquqiy poydevori bir qator normativ-huquqiy hujjatlar bilan mustahkamlangan.

Birinchidan, O‘zbekiston Respublikasining “Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to‘g‘risida”gi Qonuni investorlar huquqlari, kafolatlari va investitsiya faoliyatini amalga oshirish tartibini belgilaydi. Mazkur qonunda:

- investorlarning teng huquqliligi;
- investitsiyalarning daxlsizligi;
- milliylashtirish va rekvizitsiya qilishga yo‘l qo‘yilmasligi (qonunda belgilangan hollardan tashqari);
- zarar yetkazilganda to‘liq kompensatsiya to‘lash kafolatlari mustahkamlangan.
- Ikkinchidan, O‘zbekiston Respublikasining “Xorijiy investitsiyalar to‘g‘risida”gi Qonuni xorijiy investorlar faoliyatining o‘ziga xos jihatlarini belgilaydi hamda ularning huquqlarini xalqaro normalarga muvofiq himoya qiladi.
- Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasining “Erkin iqtisodiy zonalar to‘g‘risida”gi Qonuni asosida tashkil etilgan erkin iqtisodiy zonalarda investorlar uchun soliq va bojxona imtiyozlari berilishi investitsiya jozibadorligini oshirishga xizmat qilmoqda.

Asosiy qism: To‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar – bu xorijiy investor tomonidan korxona ustav kapitaliga uzoq muddatli asosda kiritiladigan mablag‘ bo‘lib, boshqaruvda ishtirok etish huquqini beradi. O‘zbekistonda investitsiya faoliyati huquqiy jihatdan O‘zbekiston Respublikasining “Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to‘g‘risida”gi Qonuni bilan tartibga solinadi. Mazkur qonun investorlar huquqlarining kafolatlari, teng sharoitlar yaratish va davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini belgilab beradi. Shuningdek, investitsiya jarayonlarini muvofiqlashtirish va yagona siyosat yuritishda O‘zbekiston Respublikasi Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi muhim institut sifatida faoliyat yuritadi.

TXIni jalb etishda quyidagi davlat boshqaruvi yo‘nalishlari muhim ahamiyatga ega:

- Davlat xizmatlarini soddalashtirish;
- “Yagona darcha” tamoyilini joriy etish;
- Byurokratik to‘siqlarni qisqartirish.

Erkin iqtisodiy zonalarda investorlar uchun soliq preferensiyalari taqdim

etilishi investitsiya jozibadorligini oshiradi. Davlat boshqaruvini raqamlashtirish korrupsion xavflarni kamaytiradi va investorlar ishonchini mustahkamlaydi. Hududlar kesimida investitsiya loyihalarini ishlab chiqish va infratuzilmani rivojlantirish TXI oqimini muvozanatlashtirish imkonini beradi.

Rivojlangan davlatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, investitsiya siyosatida barqarorlik va prognoz qilinuvchanlik muhim omil hisoblanadi. Masalan, Singapur, Janubiy Koreya va BAA davlatlari markazlashgan, lekin moslashuvchan investitsiya boshqaruvi modeli orqali yuqori natijalarga erishgan. O‘zbekistonda so‘nggi yillarda investitsiya muhitini yaxshilash bo‘yicha keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirildi. Xususan, Shavkat Mirziyoyev tashabbusi bilan investorlar bilan ochiq muloqot mexanizmlari yo‘lga qo‘yildi, xalqaro reytinglarda mamlakat o‘rnini yaxshilashga qaratilgan choralar ko‘rildi.

Talkif va tavsiyalar:

1. Investitsiya loyihalarini baholashda risk-menejment tizimini takomillashtirish;
2. Xorijiy investorlar uchun sud-huquq tizimining mustaqilligini kuchaytirish;
3. Davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini kengaytirish;
4. Hududiy investitsiya agentliklari faoliyatini kuchaytirish;
5. “Yashil investitsiyalar” va innovatsion loyihalarni rag‘batlantirish.

Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, TXIni jalb etishda quyidagi muammolar mavjud bo‘lishi mumkin:

- hududlar kesimida investitsiya jozibadorligining notekisligi;
- ayrim byurokratik to‘siqlar;
- sud-huquq tizimining samaradorligini yanada oshirish zarurati.

Shu munosabat bilan quyidagi takliflar ilgari suriladi:

1. Hududiy investitsiya dasturlarini kuchaytirish va infratuzilmani rivojlantirish.
2. Raqamli davlat boshqaruvi tizimlarini keng joriy etish.
3. Investorlar bilan ochiq muloqot platformalarini rivojlantirish.
4. Qonunchilik barqarorligini ta’minlash va huquqni qo‘llash amaliyotini takomillashtirish.

Xulosa.

Iqtisodiyotga to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarni jalb etishning samarali davlat boshqaruvi iqtisodiy transformatsiya jarayonining muhim sharti hisoblanadi. Huquqiy kafolatlar, shaffof boshqaruv, institutsional barqarorlik va zamonaviy infratuzilma mavjud bo‘lgandagina investitsiya muhiti jozibador bo‘ladi.

Shu bois, davlat boshqaruvi tizimini yanada takomillashtirish, investitsiya siyosatini hududiy va tarmoq kesimida optimallashtirish hamda xalqaro standartlarga moslashtirish O‘zbekiston iqtisodiyotining barqaror rivojlanishini ta’minlaydi. To‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarni jalb etish bo‘yicha qarorlarni ko‘rib chiqish, muhokama qilish va qabul qilishda yetakchi bo‘g‘in – Investitsiyalar va tashqi savdo vazirligi. Ko‘rsatilgan vazifalarni hal etishda, idoraviy bo‘ysunuvidan qat'i nazar, barcha xo‘jalik yurituvchi sub'yektlar faoliyatini muvofiqlashtirish uchun javobgarlik idora zimmasiga yuklatiladi. Quyidagilar asosiy bosqichlar sifatida ajratib ko‘rsatilgan:

• investitsiya takliflarini kiritish va ma’lumotlar bazasini shakllantirish;
bo‘lajak investorni tanlash;
erishilgan ahdlashuvlarni rasmiylashtirish;
investitsiya loyihalari amalga oshirilayotganini monitoring qilish.

To‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarni jalb etish samarali davlat boshqaruvi, mustahkam huquqiy baza va investorlar huquqlarining ishonchli kafolatlariga asoslanadi. O‘zbekistonda investitsiya siyosatini liberallashtirish, qonunchilikni takomillashtirish va institutsional islohotlarni davom ettirish iqtisodiy o‘sishning muhim omili bo‘lib xizmat qiladi.

Huquqiy jihatdan puxta ishlab chiqilgan va amaliyotda samarali qo‘llaniladigan investitsiya mexanizmlari

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezindentining “2017 – 2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlanishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha harakatlar strategiyasini “Faol tadbirkorlik, g‘oyalar va texnologiyalarni qo‘llab – quvvatlash yili”da amalga oshirishga oid davlat dasturi to‘g‘risida”gi Farmoni. 2018 yil 22 yanvardagi PF-5308-son
2. A.S.Azizov.(2021) To‘g‘ridan to‘g‘ri xorijiy investetsiyalar jalb qilishda moliyaviy – iqtisodiy mamlakat xatarlarini kamaytirish. Iqt. fan. bo‘y. fals. (PhD) diss.Avtoreferat. – Toshkent/ 2021. -11b.
3. www.star.uz ma’lu,otlari asosifa muallif tomonidan tayyorlandi.

EFFICIENT MARKET HYPOTHESIS AND ITS LIMITATIONS IN MODERN FINANCE

Komilova Sevara Fazliddin qizi
Student at Tashkent State University of Economics
e-mail: Sevarakamilova25@gmail.com

Abstract. *The Efficient Market Hypothesis (EMH) posits that asset prices fully reflect available information, limiting abnormal returns. However, empirical evidence, behavioral factors, and technological advances challenge its validity. This study, based on a qualitative review of existing literature, finds that market efficiency is variable and influenced by structural and behavioral factors. It concludes that EMH remains a useful benchmark but should be complemented by adaptive frameworks such as the Adaptive Market Hypothesis.*

Keywords: *Efficient Market Hypothesis; Market Efficiency; Behavioral Finance; Adaptive Market Hypothesis; Financial Markets*

Introduction . The Efficient Market Hypothesis (EMH) is a foundational concept in finance, introduced by Eugene Fama (1970), which states that financial markets are informationally efficient and that asset prices reflect all available information. As a result, investors cannot consistently achieve abnormal returns without assuming higher risk. This theory is rooted in neoclassical economics, which assumes rational investors, perfect competition, and equilibrium-driven markets [69].

Fama’s theory further implies that price changes follow a random pattern due

[69] Fakhry, B. (2016) *A Literature Review of the Efficient Market Hypothesis.* Turkish Economic Review.

to the unpredictable arrival of new information, making market movements difficult to forecast. This idea supports passive investment strategies, as attempting to outperform the market becomes ineffective (Nyakurukwa and Seetharam, 2023)

Despite its theoretical importance, EMH has been widely debated. Empirical anomalies, financial crises, and behavioral factors suggest that markets do not always operate efficiently. This study aims to critically evaluate EMH and examine its limitations in modern financial markets.

Literature Review. The literature on the Efficient Market Hypothesis (EMH) provides mixed evidence. While early studies support the idea that asset prices reflect available information, more recent research shows that market efficiency varies across markets and over time (Nunes, 2025).

Behavioral finance challenges EMH by demonstrating that investor biases, such as overconfidence and loss aversion, can lead to mispricing and anomalies. Additionally, studies using machine learning suggest limited predictability in financial markets, questioning strict efficiency (Aminimehr et al., 2022).

As a result, alternative frameworks, particularly the Adaptive Market Hypothesis, argue that market efficiency is dynamic and evolves with changing conditions [70]. Methodology. This study adopts a qualitative, literature-based approach, relying on the analysis of existing research rather than original empirical testing. It reviews prior studies on market efficiency, including statistical methods such as autocorrelation and variance ratio tests [71], as well as recent research using machine learning techniques (Aminimehr et al., 2022).

The study also considers alternative theories, including behavioral finance and adaptive frameworks, to provide a broader understanding of financial market dynamics.

Results

The findings indicate that EMH holds only partially and varies across markets and time.Some studies support weak-form efficiency, particularly in developed markets, where price movements appear random (Nunes, 2025). However, other research identifies predictable patterns, especially in emerging markets, suggesting that inefficiencies persist.

Behavioral finance provides strong evidence against the assumption of rational investors. Market participants are influenced by biases such as overconfidence and loss aversion, leading to mispricing and anomalies (Fakhry, 2016).

Recent advancements in machine learning further challenge EMH. Models such as neural networks reveal that financial data may contain patterns that allow limited predictability, even if consistent outperformance remains difficult [72].Moreover, alternative theories highlight additional limitations of EMH. For instance, behavioral finance and noise trader models show that investor sentiment can influence prices, while arbitrage is often limited and cannot fully correct

[70] Ovidius University Annals (2021) *Efficient Market Hypothesis and Alternative Theories.*

[71] Nunes, R. (2025) *The Efficient Market Hypothesis as an Extension of Neoclassical Theory.* Journal of Economics, Finance and Accounting Studies.

[72] Aminimehr, A. et al. (2022) *A Comprehensive Study of Market Prediction from Efficient Market Hypothesis up to Late Intelligent Market Prediction Approaches*

mispricing [73].

The Adaptive Market Hypothesis suggests that efficiency evolves over time depending on competition, market conditions, and investor behavior, rather than remaining constant.

Discussion

The results highlight several limitations of EMH. First, the assumption of fully rational investors is unrealistic. Real-world decision-making is influenced by psychological factors, which leads to systematic deviations from efficiency.

Second, EMH assumes that information is instantly and equally available to all market participants. In practice, information asymmetry, transaction costs, and institutional constraints distort price formation.

Third, empirical anomalies such as momentum effects and excess volatility contradict the idea that markets always reflect true value.

Fourth, alternative frameworks provide a more realistic understanding of financial markets. Behavioral finance emphasizes investor psychology, while theories such as the Fractal Market Hypothesis and Heterogeneous Market Hypothesis highlight differences in investor behavior and time horizons. These approaches suggest that markets are complex, dynamic systems rather than perfectly efficient structures (Nyakurukwa and Seetharam, 2023) .

Finally, the Adaptive Market Hypothesis offers a balanced perspective by integrating elements of EMH and behavioral finance, suggesting that efficiency changes over time as markets evolve.

Conclusion. The Efficient Market Hypothesis remains a key theoretical framework in finance, providing a benchmark for understanding asset pricing. However, its strict assumptions limit its applicability in real-world markets.

Empirical evidence, behavioral insights, and technological advancements demonstrate that financial markets are not perfectly efficient. Instead, they exhibit varying levels of efficiency influenced by psychological, structural, and technological factors.

Therefore, EMH should be viewed as a theoretical ideal rather than a complete explanation of market behavior. Modern finance requires adaptive and interdisciplinary approaches, such as the Adaptive Market Hypothesis, to better capture the complexity of financial markets

References:

1. Aminimehr, A. et al. (2022) *A Comprehensive Study of Market Prediction from Efficient Market Hypothesis up to Late Intelligent Market Prediction Approaches.*

2. Fakhry, B. (2016) *A Literature Review of the Efficient Market Hypothesis.* Turkish Economic Review.

3. Nyakurukwa, K. and Seetharam, Y. (2023) *Alternatives to the Efficient Market Hypothesis: An Overview.*

4. Nunes, R. (2025) *The Efficient Market Hypothesis as an Extension of Neoclassical Theory.* Journal of Economics, Finance and Accounting Studies.

[73] Nyakurukwa, K. and Seetharam, Y. (2023) *Alternatives to the Efficient Market Hypothesis: An Overview*

5. Ovidius University Annals (2021) *Efficient Market Hypothesis and Alternative Theories.*

RISKS IN THE PUBLIC OFFERING OF SHARES

Azimjonova Farangiz Karim kizi
master's student of Tashkent State University of Economics e-mail:azimjonovafarangiz57@gmail.com

Abstract: The public offering of shares is an important tool for attracting investment and strengthening the financial stability of companies, yet it also exposes them to various financial risks such as market volatility, inaccurate valuation, regulatory uncertainty, and reputational challenges. This thesis examines these risks and proposes strategies for their effective management, emphasizing the importance of transparency, accurate pricing, and strong corporate governance in ensuring successful Initial Public Offerings (IPOs). Improving the mechanisms of public offerings is essential to maintaining investor confidence, enhancing market efficiency, and promoting sustainable economic growth.

Key words: public offering, IPO, financial risks, market volatility, transparency, investor confidence.

The public offering of shares is one of the most effective ways for companies to attract long-term capital by selling ownership stakes to the public. This process plays a crucial role in supporting business expansion, encouraging innovation, and promoting financial diversification. At the same time, however, it exposes companies to several financial risks that can influence their stability and overall performance. If these risks are not properly managed, they may negatively affect both the issuing company and potential investors. Therefore, understanding the nature of such risks and developing strategies to minimize their impact are essential for improving the effectiveness of public offerings.

This thesis examines the main financial risks associated with the Initial Public Offering (IPO) process and suggests strategic measures to enhance existing practices. The analysis focuses on issues such as market fluctuations, valuation challenges, regulatory requirements, and managerial inefficiencies that may occur before and after the public offering. By identifying these factors, the study aims to contribute to a more stable and transparent IPO environment that supports both corporate development and investor confidence.

The process of going public exposes companies to a variety of financial risks that can significantly influence the outcome of an Initial Public Offering (IPO). A clear understanding of these risks is crucial for making effective management decisions and maintaining investor trust. Among the key risks that affect the success of IPOs are market volatility, underpricing or misvaluation, regulatory and legal challenges, and reputational risks related to information disclosure. Each of these factors requires careful analysis and a proactive management approach to minimize their potential negative impact.

Market volatility risk remains one of the most influential factors affecting IPO performance. Frequent fluctuations in financial markets, driven by changes in macroeconomic indicators, geopolitical instability, or shifts in investor sentiment,

can alter the demand for new shares. For instance, during periods of economic uncertainty, investors tend to avoid risky assets, leading to lower share prices or postponed IPOs. A 2023 OECD study revealed that more than 40% of planned IPOs in emerging markets were delayed or canceled due to unstable market conditions. Such volatility can result in underpricing or overvaluation, causing capital losses for the issuing company and undermining post-IPO market stability.

Another major challenge is underpricing and misvaluation risk, which occurs when shares are issued at a price below or above their fair market value. Underpricing often leads to immediate gains for early investors but causes a financial shortfall for the issuing company, as it raises less capital than expected. Conversely, overpricing can create short-term enthusiasm followed by a rapid decline in share value after listing, damaging investor confidence. Research by Ritter and Welch (2021) indicates that average IPO underpricing worldwide ranges between 10% and 15%, reflecting inefficiencies in valuation methods and market forecasting. Accurate financial assessment, therefore, is essential for ensuring a fair and sustainable pricing strategy.

Regulatory and legal risks also play a significant role in determining the success of public offerings. Companies planning to go public must comply with complex legal requirements that involve detailed financial reporting, auditing procedures, and corporate governance standards. Non-compliance may result in fines, delays, or even the suspension of the IPO process. Moreover, continuous updates to financial regulations—such as stricter disclosure rules introduced by the European Securities and Markets Authority (ESMA) and the U.S. Securities and Exchange Commission (SEC)—have increased administrative and compliance costs. For smaller or first-time issuers, these costs can represent a substantial financial burden, affecting profitability and overall financial stability.

Finally, reputational and information risks are closely linked to the level of transparency maintained during the IPO process. The accuracy and completeness of the information presented in the company's prospectus directly influence investor perception. Misleading or incomplete data can cause severe reputational damage and lead to legal disputes or a decline in investor participation. In addition, weak communication strategies—such as inconsistent public statements or failure to address investor concerns—can create uncertainty and reduce demand for shares. A company's reputation is often considered one of its most valuable intangible assets, thus, maintaining openness, reliability, and consistent communication with stakeholders is essential for a successful offering.

Effective management of financial risks in the process of public offering is essential for maintaining corporate stability and investor confidence. Companies planning to go public should apply a systematic approach that integrates accurate financial analysis, strategic decision-making, and transparent communication. Strengthening financial due diligence helps identify liabilities, assess true market value, and prevent mispricing. Engaging independent auditors and advisors improves objectivity and reliability. According to a 2022 PwC report, firms that conduct third-party due diligence experience fewer post-IPO corrections and greater investor trust.

Market timing and strategic planning are also crucial. Monitoring macroeconomic trends, investor sentiment, and sector performance allows companies to choose favorable periods for issuing shares. Studies, including Harvard Business Review (2021), show that IPOs launched during stable conditions achieve up to 15% higher initial returns. Enhancing corporate governance and transparency further supports investor confidence. Adoption of International Financial Reporting Standards (IFRS) and regular audits increase credibility, while the World Bank (2023) notes that firms with strong governance experience 30% lower post-IPO volatility.

Developing risk hedging mechanisms helps mitigate exposure to market fluctuations. Using options, futures, and reserve funds provides protection against adverse conditions and improves long-term financial stability. Maintaining effective investor communication is equally important. Transparent and consistent updates before and after the IPO strengthen reputation and trust. Deloitte (2022) reports that companies with strong investor relations face less share price volatility and achieve better performance.

Improving the practice of public offerings requires targeted measures that strengthen market efficiency and investor confidence. First, it is important to establish clear national IPO guidelines that simplify procedures while ensuring transparency and investor protection. Countries such as Singapore have achieved faster approval processes and improved compliance through unified regulatory frameworks, which can serve as a useful model. Second, promoting financial literacy among potential investors is essential to reduce speculative trading and support more informed investment decisions. According to OECD research, markets with higher investor awareness demonstrate greater stability and long-term participation.

The introduction of digital IPO platforms can also significantly enhance accessibility and reduce administrative costs. Global examples, including the Nasdaq Digital IPO Program and India’s electronic bidding systems, show that digitalization improves efficiency, lowers transaction time, and ensures fair participation. In addition, closer collaboration between regulators, stock exchanges, and issuing companies should be encouraged to maintain a balance between innovation and financial safety. Regular dialogue among these institutions helps identify systemic risks early and supports the creation of flexible but secure regulations.

Finally, companies should implement continuous monitoring systems to evaluate post-IPO performance and adjust strategies when needed. Using analytical tools and performance indicators allows management to track share price trends, investor activity, and governance efficiency. A Deloitte (2023) report notes that firms conducting post-IPO evaluations achieve higher growth and investor trust. Overall, simplifying IPO regulations, improving investor education, digitalizing the process, fostering institutional cooperation, and maintaining systematic monitoring are key to ensuring transparency, reducing financial risks, and strengthening confidence in capital markets.

In conclusion, the public offering of shares remains one of the most effective tools for attracting investment and promoting market transparency. However, the

success of an IPO largely depends on the company's ability to manage financial risks such as market volatility, misvaluation, and regulatory uncertainty. Strengthening financial due diligence, adhering to international reporting standards, and maintaining transparent communication with investors are key to reducing these risks. Research by PwC (2023) and the World Bank (2024) shows that companies applying strong governance and risk management practices experience up to 25% lower post-IPO volatility. Therefore, effective financial risk management not only protects firms from potential losses but also enhances investor confidence and contributes to the sustainable growth of the capital market.

References

1. Baschieri, G., Agostini, M., & Gardenal, G. (2024). Informative Risk Disclosure and IPO Underpricing Under a Changing Regulatory Environment: Is It Worth Increasing Risk Disclosure? SSRN. https://ssrn.com/abstract=4437841

2. Lewellen, K. (2006). Risk, Reputation, and IPO Price Support. The Journal of Finance. https://people.bath.ac.uk/mnsrf/Teaching%202011/IB/L4-underpricing/IPO/lewellen.pdf

3. Xia, H. (2022). Cross-influence of information and risk effects on the IPO market. PMC. https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC9589735/

4. Eckbo, B. E., & Norli, Ø. (2009). Risk and Long-Run IPO Returns. Haas School of Business, UC Berkeley. https://www.haas.berkeley.edu/wp-content/uploads/EckboNorli0901.pdf

5. Zhang, X. et al. (2022). Risk Management Strategy in IPO Activity. ResearchGate. https://www.researchgate.net/publication/363371826_Risk_Management_Strategy_in_IPO_Activity

6. Chen, Y. (2025). Litigation risk and IPO underpricing: Evidence from federal... SpringerLink. https://link.springer.com/article/10.1007/s11142-025-09913-4

XODIMLAR QO‘NIMSIZLIGI DARAJASINI KAMAYTIRISHDA MOTIVATSIYANING AHAMIYATI

Qaxramonova Maftuna G‘anijon qizi
Toshkent Davlat Iqtisodiyot universiteti magistranti

Kirish

Inson resurslari har qanday tashkilotning eng muhim boyligi sanaladi. Bugungi global iqtisodiyotda malakali kadrlarni topish va ularni ushlab qolish korxonalarning raqobatbardoshligini ta’minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Xodimlar qo‘nimsizligi (ya’ni, kadrlarning ish joyini tez-tez almashtirishi) muammosi butun dunyoda dolzarb bo‘lib qolmoqda. So‘nggi yillarda o‘tkazilgan tadqiqotlar ayrim mintaqalarda xodimlarning 60% ga yaqini yaqin 1 yil ichida ish joyini o‘zgartirishni rejalashtirayotganini ko‘rsatgan.[74] Mutaxassislar esa mehnat resurslarining yillik tabiiy almashinuvi atigi 5–10% atrofida bo‘lishini normal holat deb hisoblaydilar, lekin bundan yuqori ko‘rsatkich korxona uchun jiddiy xavotir alomatidir.

[74] media.neliti.com.

Xodimlarning tez-tez ketishi nafaqat ish jarayonlarining uzilishiga, balki korxona uchun sezilarli moliyaviy yo‘qotishlarga ham olib keladi. Xalqaro izlanishlarga ko‘ra, bir nafar xodimning ketishi va uning o‘rniga yangi kadrni yollash hamda o‘qitish jarayoni kompaniyaga o‘rtacha uning yillik ish haqining 50–200% miqdorida xarajat talab etadi[75]. Bu juda katta iqtisodiy yo‘qotish bo‘lib, korxonaning unumdorligi va jamoaviy ruhiyatiga ham salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Jahonda kadrlar qo‘nimsizligi darajasi: me’yoriy va yuqori ko‘rsatkichlar taqqosi.

O‘zbekiston mehnat bozorida ham xodimlar almashinuvi muammosi sezilmoqda. Mamlakatda iqtisodiyotning modernizatsiyasi jarayonida malakali kadrlarga talab ortib borar ekan, ko‘plab tashkilotlarda qo‘nimsizlik darajasi nisbatan yuqori bo‘lib qolmoqda. Masalan, EY konsalting kompaniyasining 2024/2025-yillar bo‘yicha hisobotida qayd etilishicha, O‘zbekistonda kompaniyalar orasida umumiy xodimlar qo‘nimsizligi darajasi o‘tgan yilga nisbatan 7% ga oshgan[76]. Ushbu o‘sishning asosiy sababi sifatida xodimlarning ish haqi darajasidan noroziligi ko‘rsatilgan – ya’ni, maoshlar raqobatbardosh bo‘lmagan joylarda xodimlar osonlikcha boshqa ishga o‘tishga qaror qilmoqdalar. Darhaqiqat, O‘zbekistondagi aksar xususiy kompaniyalarda yillik qo‘nimsizlik darajasi 20–30% atrofida ekanligi kuzatilmoqda (bu esa me’yoriy ko‘rsatkichdan bir necha barobar yuqori). Natijada korxonalar nafaqat tajribali mutaxassislarini yo‘qotib, o‘rnini to‘ldirishga qo‘shimcha xarajat qilmoqda, balki ishlab chiqarish jarayonlarining uzluksizligi, jamoaning barqarorligi va ish sifati ham zarar ko‘rmoqda. Shu bois xodimlar oqimini kamaytirish masalasi milliy darajada ham dolzarbdir.

Yuqoridagi holatlar mazkur mavzuning ahamiyatini tasdiqlaydi. Xodimlarni o‘z ish joyida ushlab qolish uchun ularni rag‘batlantirish va motivatsiya qilish eng samarali yo‘llardan biri hisoblanadi. Quyida motivatsiya tushunchasi va uning xodimlar qo‘nimsizligiga ta’siri, shuningdek, motivatsiya orqali qo‘nimsizlikni kamaytirish usullari ilmiy asosda ko‘rib chiqiladi.

Motivatsiya tushunchasi va qo‘nimsizlik bilan bog‘liqligi

Motivatsiya – bu xodimlarni mehnat faoliyatiga undaydigan ichki va tashqi omillar majmuasi bo‘lib, tashkilot maqsadlariga erishish yo‘lida ularning ixtiyoriy ravishda maksimal hissa qo‘shishini ta’minlaydi. Oddiy qilib aytganda, motivatsiya insonni harakatga keltiradigan kuchdir. Xodimlarning motivatsiya darajasi ularning ishga bo‘lgan qiziqishi, mehnatdan qoniqish hissi va shaxsiy maqsadlarini amalga oshirish imkoniyatlari bilan uzviy bog‘liq. Agar xodim ishidan ma’naviy yoki moddiy qoniqish olmasa, uning o‘z tashkilotiga nisbatan sodiqligi pasayadi va u boshqa joyda o‘zini sinab ko‘rishga moyil bo‘lib qoladi[77].

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ishga qiziqishi past, o‘zini tashkilotda qadrsiz his qilayotgan xodimlar tashkilotni tark etishga intiladi. Aksincha, kuchli motivatsiya va jalb etilganlik (engagement) mavjud bo‘lgan jamoalarda xodimlar yuqori sodiqlik namoyon etadi – ular nafaqat uzoqroq ishlaydi, balki samaradorlik ham oshadi.

[75] wellhub.com
[76] uzdaily.uz
[77] online.maryville.edu

Klassik boshqaruv nazariyasida motivatsiyaning ichki va tashqi turlari ajratiladi. Ichki motivatsiya – bu xodimning ishdan oladigan ma’naviy qoniqishi, o‘z ishini qiziqish bilan bajara olishi va o‘zini jamoaning muhim qismi deb his etishi. Tashqi (ekstrinsik) motivatsiya esa maosh, mukofot, imtiyozlar kabi moddiy va tashqi rag‘batlar orqali shakllanadi. Har ikki turdagi motivatsiya birgalikda xodimning umumiy ishga munosabatini belgilaydi. Agar tashkilotda adolatli mehnat haqi tizimi, maqtov-e’tirof va o‘sish imkoniyatlari kabi motivatsion omillar yetarli bo‘lmasa, xodim o‘zini yetarlicha qadrlanmayotgandek his qiladi va bunday vaziyat ko‘p hollarda qo‘nimsizlikka olib keladi. Misol uchun, HR sohasidagi mutaxassislar fikricha, tashkilotda adolatli maosh va rag‘batlantirish tizimi bo‘lmasa, xodimlarning sodiqligi keskin tushadi va ular ish joyini tark etishga moyil bo‘lib qoladi[78]. Demak, motivatsiya yetishmovchiligi – xodimlar qo‘nimsizligining muhim omillaridan biridir.

Boshqa tomondan, motivatsiya tizimi yaxshi yo‘lga qo‘yilgan korxonalarda kadrlar barqarorligi yuqori bo‘ladi. Xodimlar o‘z mehnatiga yarasha mukofot olayotganini, kasbiy va shaxsiy ehtiyojlari inobatga olinayotganini ko‘rsa, o‘z jamoasiga nisbatan sodiqligi ortadi va ish joyini o‘zgartirish istagi kamayadi. Masalan, dunyodagi yetakchi kompaniyalardan biri bo‘lgan Google korporatsiyasida xodimlarning motivatsiya darajasi juda yuqori bo‘lib, bu u yerdagi keng qamrovli rag‘batlantirish tizimi – raqobatbardosh ish haqlari, yillik bonuslar, qo‘shimcha ijtimoiy imtiyozlar, erkin ijodiy muhit – bilan bog‘liq. Natijada, Googleda kadrlar almashinuvi juda past darajada saqlanmoqda. Xulosasi shuki: motivatsiya va qo‘nimsizlik bir-biriga teskari bog‘liq hodisalardir – motivatsiya qancha yuqori bo‘lsa, qo‘nimsizlik shuncha past bo‘ladi, va aksincha.

Motivatsiya vositasida qo‘nimsizlikni kamaytirish usullari

Tashkilotlarda xodimlarni ushlab qolish uchun ularni rag‘batlantirish va motivatsiya qilishning turli usullari qo‘llaniladi. Motivatsiyani oshirish orqali qo‘nimsizlikni kamaytirish strategiyalari quyidagilar:

• Moliyaviy rag‘batlantirish. Xodimlarning mehnat natijalariga yarasha munosib haq to‘lash, maoshlarni raqobatbardosh darajada belgilash, mukofot va bonus tizimlarini joriy etish orqali ularni rag‘batlantirish eng keng tarqalgan usullardan biridir. Moliyaviy rag‘batlantirish xodimlarda qisqa muddatda kuchli motivatsiya uyg‘otishi va eng iqtidorli kadrlarni tashkilotda ushlab qolishga yordam berishi mumkin. Bunda ish beruvchi xodimlar faoliyatini aniq baholab, ularning hissasiga yarasha moddiy mukofot berib boradi. Quyidagi jadvalda moliyaviy rag‘batlantirish usulining ayrim afzallik va kamchiliklari ko‘rsatilgan:

1-jadval.

Moliyaviy rag‘batlantirishning afzallik va kamchiliklari[79]

Afzalliklari	Kamchiliklari
Tez motivatsiya beradi	Faqat moddiy manfaat bilan cheklanib qoladi
Ish natijalarini aniq baholash imkonini beradi	Doimiy rag‘bat kutilganda xodimda

[78] uzdaily.uzuzdaily.uz

[79] Abduraxmonova G.Q. Inson resurslarini boshqarish: nazariya va amaliyot. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2022, Robbins S.P., Judge T.A. Organizational Behavior– Boston: Pearson, 2018, Armstrong M. Armstrong’s Handbook of Human Resource Management Practice– London: Kogan Page, 2206290ma’lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlangan.

	norozilik yuzaga kelishi mumkin
Qobiliyatli xodimlarni ushlab qolishga yordam beradi	Boshqa (ma’naviy, kasbiy) ehtiyojlar e’tibordan chetda qolishi mumkin

Yuqoridagi jadval tahlili shuni ko‘rsatadiki, moliyaviy rag‘batlantirish o‘z o‘rnida juda samarali vosita bo‘la oladi, ammo faqat moddiy mukofot bilan cheklanib qolish ham noto‘g‘ri. Xodimlar faqat maosh uchun emas, balki boshqa ehtiyojlari qondirilishi, e’tirof va hurmatga sazovor bo‘lishi ham muhim. Shu bois moliyaviy rag‘batlantirishni qo‘llashda ehtiyotkorlik bilan yondashib, uni quyida keltiriladigan nomoddiy rag‘batlar bilan to‘ldirish lozim.

• Nomoddiy (ma’naviy) rag‘batlantirish. Bu usul xodimlarni puldan tashqari vositalar bilan ruhlantirishga qaratilgan. Xususan, xodimning yutuqlarini jamoa oldida e’tirof etish, maqtov yorliqlari, faxriy unvonlar berish, yilning eng yaxshi xodimi nominasiyalarini joriy etish kabilar kiradi. Ma’naviy rag‘batlantirish xodimning o‘zini hurmat qilish ehtiyojini qondiradi, jamoaviy ruhni mustahkamlaydi va uzoq muddatda tashkilotga sodiqligini oshiradi. Biroq, bu usulda rag‘batlantirishning adolatli va sub’ektiv bo‘lmagan mezonlarga asoslanishi muhim – aks holda, ba’zi xodimlar e’tirof yetarli emas deb hisoblab, norozilik bildirishlari mumkin. To‘g‘ri qo‘llanganda esa nomoddiy rag‘batlar xodimlar qalbida tashkilotga nisbatan faxr tuyg‘usini shakllantirib, ularni kompaniyada uzoq ishlashga undaydi.

• Kasbiy rivojlanish va o‘sish imkoniyatlari. Xodimning professional o‘sish istagi qondirilsa, u tashkilotda uzoqroq qolishni ma’qul ko‘radi. Shu bois ko‘plab korxonalar xodimlar uchun treninglar, malaka oshirish kurslari, mahorat darslarini tashkil etmoqda, ichki rotatsiya va lavozim ko‘tarilishi imkoniyatlarini yaratmoqda. Masalan, kompaniya xodimga uning qobiliyatlarini oshirish uchun ta’lim xarajatlarini qoplab berishi yoki martaba yo‘nalishida yo‘l-yo‘riq berishi mumkin. Bu usul xodimda korxona bilan “o‘sib borish” hissini uyg‘otadi, natijada u kelajagini shu tashkilot bilan bog‘lashni xohlaydi. Kasbiy rivojlanish uchun investitsiya qiluvchi kompaniyalar odatda eng iqtidorli va tashabbuskor kadrlarni o‘zida ushlab tura oladi. Bunda e’tiborli jihat – o‘qitish va rivojlantirish dasturlari ancha resurs talab etadi, lekin ularning qaytimi (ROI) yuqori, chunki kadrlar almashinuvi kamayib, ish unumdorligi oshadi.

• Mehnat sharoitlarini yaxshilash. Xodimlarning jismoniy va psixologik farovonligini ta’minlash ham ularning ishda qolish motivatsiyasiga ta’sir etadi. Ish joyida qulay va xavfsiz muhit yaratish, mehnatni muhofaza qilish qoidalariga rioya etish, dam olish xonalari, kantin va sport-sog‘lomlashtirish imkoniyatlarini taqdim etish kabi choralar xodimlarda kompaniya g‘amxo‘rligini his qildiradi. Ergonomik ofis jihozlari, moslashuvchan ish grafigi, masofaviy ishlash imkoniyati, stressni kamaytiruvchi dasturlar – bularning barchasi xodimlarning ishga qoniqishini va sodiqligini oshiradi. Albatta, bunday tashabbuslar ma’lum darajada moliyaviy xarajatlarni talab qilishi mumkin va natijasi darhol sezilmasligi ham mumkin, ammo uzoq muddatda barqaror inson kapitalini shakllantirish va qo‘nimsizlikni kamaytirishda bu choralar juda samarali ekani isbotlangan[80].

Yuqoridagi usullar bir-birini to‘ldiradi va kompleks tarzda qo‘llangandagina maksimal samara beradi. Har bir tashkilot o‘z faoliyat sohasi, xodimlarining

[80] uzdaily.uz

ehtiyojlari va imkoniyatlaridan kelib chiqib, motivatsiya dasturini shakllantirishi lozim. Misol uchun, ayrim joylarda moliyaviy rag‘bat eng muhim bo‘lsa (masalan, savdo va ishlab chiqarish sohalarida), boshqa bir joyda ma’naviy-ijtimoiy rag‘batlar (e’tirof, jamoaviy tadbirlar) ko‘proq ahamiyat kasb etishi mumkin (odatda ta’lim va xizmat ko‘rsatish sohalarida). Yana bir holatda, ilmiy yoki IT kompaniyalarda xodimlar uchun kasbiy o‘sish va innovatsion muhit muhim bo‘lib, shu yo‘nalishdagi rag‘batlar ustuvor beriladi. Demak, har bir tashkilotga “bitta retsept” yo‘q – motivatsiya vositalarini to‘g‘ri kombinatsiyada qo‘llash va xodimlarning fikr-mulohazalarini inobatga olish eng to‘g‘ri yondashuv bo‘ladi[81].

Amaliy tajribalar ham motivatsiya choralarining qo‘nimsizlikka bevosita ta’sirini tasdiqlaydi. Masalan, Buyuk Britaniyadagi *IKEA* kompaniyasi do‘konlaridan birida xodimlar yillik almashinuvi juda yuqori – 41% darajada – ekani aniqlangach, rahbariyat bir qator motivatsion chora-tadbirlarni joriy qilgan: xodimlarning maoshini oshirish, yangi kelganlarga tez moslashish uchun “buddy” tizimini yo‘lga qo‘yish (ya’ni, tajribali xodimlarni yangi xodimlarga biriktirish) va ish smenalari jadvalini moslashuvchanlashtirish. Natijada atigi bir yil ichida ushbu do‘kondagi qo‘nimsizlik darajasi 27% ga tushgan, ya’ni sezilarli darajada kamaygan[82]. Bu misol motivatsiya va rag‘batlantirish choralarini to‘g‘ri tanlash orqali qo‘nimsizlik muammosini hal qilish mumkinligini yaqqol ko‘rsatadi. Shuningdek, boshqa ko‘plab xalqaro kompaniyalarda ham (masalan, Teach First, Bunzl, Kin restorani va h.k.) xodimlar ehtiyojiga mos motivatsiya strategiyalari orqali kadrlar barqarorligini oshirishga erishilganligi haqida misollar keltirish mumkin.

O‘zbekiston mehnat bozori bilan bog‘liq jihatlar

Yuqorida bayon etilgan tamoyillar va usullar O‘zbekiston mehnat bozori uchun ham g‘oyat dolzarbdir. Hozirgi vaqtda mamlakatimizda ko‘plab kompaniyalar xodimlarni qo‘llab-quvvatlash, ular uchun jozibador mehnat sharoitlarini yaratish masalalariga e’tiborni kuchaytirmoqda. EY kompaniyasining yaqinda e’lon qilgan hisobotida ta’kidlanishicha, O‘zbekistonda ish beruvchilar nafaqat maoshlarni oshirish, balki xodimlarni ushlab qolish uchun qulay ish muhitini yaratishga ham intilmoqda – bunda moliyaviy va nomoliyaviy rag‘batlar uyg‘un qo‘llanishi zarur ekanligi uqtirilgan.

Haqiqatan ham, oxirgi bir yil ichida mamlakatimizdagi 60 dan ortiq yirik shirkatlar orasida o‘tkazilgan so‘rov natijalari quyidagi tendensiyani ko‘rsatdi: 64% kompaniyalar xodimlar maoshini oshirgan bo‘lib, o‘rtacha ish haqi o‘sishi 13% ni tashkil etgan (bu inflatsiya sur’atlaridan yuqori). Bunda, albatta, asosiy maqsad – ishchilarning boshqasiga ketib qolmasligi uchun raqobatbardosh haq to‘lashdir. Ayni paytda, korxonalar borgan sari qo‘shimcha imtiyozlar va bonuslarga ham e’tibor qaratmoqda. Masalan, so‘rovnomada qatnashgan kompaniyalarning 66% xodimlari uchun korporativ tushlik (ovqatlanish) dasturini joriy etgan, rahbar va muhim mutaxassislarga korporativ mobil aloqa yoki xizmat avtomobili kabi qulayliklar yaratgan. Xodimlarning salomatligi va farovonligini ta’minlashga

[81] uzdaily.uz
[82] invedus.com

qaratilgan well-being dasturlariga qiziqish o‘tgan yilga nisbatan 46% ga oshgan, shuningdek, nomoddiy motivatsiya vositalaridan foydalanish 12% ga kengayganligi kuzatilgan[83]. Bu shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston ish beruvchilari ham endilikda nafaqat moddiy, balki ma’naviy rag‘batlantirish zarurligini chuqurroq anglab borishmoqda.

Alohida qayd etish lozimki, respublika miqyosida ham mehnat bozorini yaxshilash borasida muayyan islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, O‘zbekiston Prezidentining qator qaror va farmonlarida davlat va xususiy sektorda HR boshqaruvini modernizatsiya qilish, xodimlarni rag‘batlantirish tizimini takomillashtirish va malaka oshirishga ko‘maklashish haqida bandlar mavjud. Bu hujjatlar ijrosi doirasida ko‘plab tashkilotlarda zamonaviy HRM tizimlari joriy etilayotgani, xodimlarning fikrini o‘rganish va ularning ehtiyojlarini qondirishga xizmat qiluvchi platformalar yaratilayotgani kuzatilmoqda[84]. Masalan, ayrim yirik kompaniyalar (Artel, Beeline Uzbekistan va boshqalar) o‘z ichki motivatsiya dasturlarini ishlab chiqib, xodimlar uchun turli trening va ko‘nikma oshirish kurslarini taqdim etmoqda, mukofot va bonus siyosatini qayta ko‘rib chiqmoqda.

Biroq, O‘zbekiston mehnat bozorida xodimlar qo‘nimsizligi muammosi hali ham sezilarli darajada mavjud. Sanoat va xizmat ko‘rsatish sohalarida ayrim ish beruvchilar haligacha faqat qisqa muddatli natijalarga erishish maqsadida xodimlardan maksimal foyda olishga intilib, ularning motivatsiyasiga yetarlicha e’tibor qaratmayotgani kuzatiladi. Bu esa yuqori qo‘nimsizlikka olib keladi. *Masalan*, ayrim tijorat banklarida yoki savdo tashkilotlarida reja bajarmagan xodimlarni tez-tez almashtirish odati mavjud bo‘lib, natijada ishchi kuchining “aylanma eshik” holati kuzatiladi. Bu kabi holatlarning oldini olish uchun endilikda korporativ madaniyatni yaxshilash, rahbar-xodim munosabatlarini mustahkamlash, ochiq muloqot va feedback tizimini yo‘lga qo‘yish bo‘yicha chora-tadbirlar muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ko‘plab ilg‘or korxonalar rahbariyati xodimlarning muammolarini tinglash, ularning takliflarini inobatga olish hamda jamoada ijobiy psixologik muhit yaratish orqali ham xodimlarni ushlab qolish mumkinligini tushunib yetmoqda.

Umuman olganda, O‘zbekistonda mehnat bozori ishtirokchilari motivatsiya va rag‘batlantirish masalalariga tobora ko‘proq e’tibor bermoqda. Bu ijobiy hol bo‘lib, kelgusida kadrlar qo‘nimsizligi darajasini pasaytirish, ayniqsa yosh va malakali mutaxassislarning “miyalar oqishi”ning oldini olishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Xulosa va takliflar

Xodimlar qo‘nimsizligi muammosi korxona uchun katta xavf ekani va u bevosita xodimlarning motivatsiya darajasi bilan bog‘liq ekanini ko‘rdik. Tadqiqotlar va amaliy misollar shuni tasdiqlaydiki, motivatsiya tizimi samarali yo‘lga qo‘yilgan tashkilotlarda kadrlar barqarorligi yuqori bo‘ladi, ya’ni xodimlar o‘z ixtiyori bilan ishni tashlab ketmasdan, ko‘ngilli ravishda uzoq muddat faoliyat yuritadi. Aksincha holatda – ya’ni, motivatsiya yetarli bo‘lmagan joyda – malakali

[83] uzdaily.uz
[84] uzdaily.uz

kadrlar qo‘nim topmaydi, qo‘nimsizlik darajasi oshib ketadi. Shunday ekan, bugungi kunda har bir korxona rahbariyati qo‘nimsizlik darajasini kamaytirishni o‘zining strategik maqsadi sifatida ko‘rib, bu borada ilg‘or motivatsiya usullarini joriy etishi lozim:

1. Xodimlar ehtiyojlarini o‘rganish. Har bir tashkilot avvalo o‘z xodimlarining ehtiyojlari va norozilik sabablarini muntazam tahlil qilib borishi kerak. Buning uchun anonim so‘rovlar, exit-intervyular (ishdan ketayotgan xodimlar bilan suhbatlar) o‘tkazish amaliyoti joriy etilishi lozim. Natijalarga ko‘ra, xodimlarni qoniqarsizlantirayotgan omillar (masalan, maosh darajasi, rahbariyat bilan munosabat, ish jadvali, o‘sish imkoniyati va h.k.) aniqlanadi va ular bo‘yicha tegishli choralar ko‘riladi.

2. Raqobatbardosh rag‘batlantirish tizimini yaratish. Mehnat bozoridagi holatni inobatga olgan holda, korxona o‘zining maosh va bonus siyosatini doimiy ravishda ko‘rib borishi kerak. Ish haqi darajasini bozor bilan tenglashtirish, eng yaxshi xodimlarni muntazam rag‘batlantirib borish, adolatli va shaffof mukofot tizimini joriy etish tavsiya etiladi. O‘z navbatida, nomoddiy rag‘batlarni ham unutmaslik darkor: jamoa oldida maqtash, rahbariyatning minnatdorchilik bildirishlari, yil yakuni bo‘yicha faxriy yorliq va sovg‘alar taqdim etish kabi usullar xodimlarga kuchli psixologik ta’sir ko‘rsatadi va ularning sadoqati oshadi.

3. Kasbiy o‘sish va ta’lim imkoniyatlari. Xodimlarning malakasini oshirish va ichki rezerva kadrlar tayyorlashga investitsiya qilish ikki tomonlama naf keltiradi: birinchidan, kompaniya uchun zarur ko‘nikmalarga ega mutaxassislar shakllanadi; ikkinchidan, xodim kompaniya unga o‘sish uchun sarmoya yotqizayotganini ko‘rib, o‘zini qadrlangan his qiladi va ishdan ketishga shoshilmaydi. Shu bois kompaniyalar uchun ichki treninglar, seminarlar, stipendiya dasturlari, malaka oshirish kurslariga yuborish kabi amaliyotlarni kengaytirish tavsiya etiladi.

4. Mehnat sharoitlari va moslashuvchanlik. Xodimlar uchun qulay mehnat sharoitlarini yaratish – ularning sog‘lig‘i va farovonligini ko‘zlab qilingan har qanday harajat – aslida kompaniya uchun investitsiyadir. Zamonaviy ofis jihozlari, xavfsiz ish sharoiti, dam olish maskanlari, fitnes va sog‘lomlashtirish dasturlari xodimlarning jismoniy va ruhiy holatini yaxshilaydi, bu esa ularning ishga qoniqishini oshiradi. Shuningdek, pandemiya tajribasi ko‘rsatganidek, masofaviy yoki moslashuvchan ish tartiblarini joriy etish ham qo‘nimsizlikni kamaytirishga yordam beradi (masalan, ba’zi xodimlar uchun uydan ishlash imkonini berish, erkin jadval va b.) – chunki bu usul ish-hayot muvozanatini saqlashga ko‘maklashadi.

5. Korporativ madaniyat va muloqot. Xodimlarni ushlab qolishning yana bir muhim jihati – jamoada samimiy va qo‘llab-quvvatlovchi muhit yaratishdir. Rahbariyat ochiq eshik siyosatini olib borishi, xodimlarning fikrini eshitishi va ular bilan tez-tez feedback almashib turishi kerakuzdaily.uz. Jamoaviy tadbirlar, teambuilding mashg‘ulotlari, norasmiy muloqot platformalari (masalan, korporativ forumlar, chatlar) orqali xodimlarning bir-biriga va tashkilotga bog‘lanish hissi mustahkamlanadi. Bunday ijobiy muhitda xodimlar o‘zini bir oilaning a’zosi deb hisoblay boshlaydi va ish joyiga sodiqligi ortadi.

Yuqoridagi usullarni amalga oshirish orqali tashkilotlar xodimlar qo‘nimsizligi darajasini sezilarli darajada kamaytirishi mumkin. Muhimi, rahbariyat motivatsiya

va rag‘batlantirish tizimini yaratishda yondashuvni xodimlarning ehtiyojlari va tashkilotning strategik maqsadlariga muvofiq tarzda olib borishi kerak. Har bir rag‘bat turi o‘z o‘rnida va o‘z vaqtida qo‘llanilgandagina maksimal samara berishini unutmaslik lozim.

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, motivatsiya – bu nafaqat xodimlarning ishchi kuchini ushlab qolish vositasi, balki ularning mehnat unumdorligini oshirish, jamoada innovatsion fikrlashni rivojlantirish va kompaniyaning uzoq muddatli muvaffaqiyatini ta’minlashning asosiy omillaridan biridir. Motivatsiyasi yuqori xodim – bu kompaniya uchun eng qimmat kapitaldir. Shunday ekan, bugungi O‘zbekiston mehnat bozorida har bir ish beruvchi o‘z xodimlarini ilhomlantirish, ular uchun qulay va rag‘batlantiruvchi ish muhitini yaratish borasida izchil harakat qilishi zarur. Bu nafaqat ayrim korxonalarning, balki butun iqtisodiyotimizning barqaror rivojiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. EY “O‘zbekiston mehnat bozori: 2024/2025-yillar uchun ish haqi va kompensatsiyalar bo‘yicha sharh” hisobotidan olingan ma’lumotlar uzdaily.uz
2. 11. Abduraxmonova G.Q. Inson kapitalini rivojlantirishda motivatsiya tizimining roli. – Toshkent, 2020.
3. Wellhub HR tahliliy blogidan: *“The Cost of Employee Turnover for U.S. Companies”,* wellhub.com.
4. Maryville University: *“The Role of Motivation in Employee Retention”* maqolasidan parcha, online.maryville.edu.
5. Invedus tadbirkorlik blogi: *“How Virtual Employees Solve the Problem of High Employee Turnover”* maqolasidan (IKEA misoli), invedus.com.
6. Armstrong M. Armstrong‘s Handbook of Human Resource Management Practice (15th ed.). – London: Kogan Page, 2020.
7. Robbins S.P., Judge T.A. Organizational Behavior (17th ed.). – Boston: Pearson, 2018.

“O‘ZMETKOMBINAT” AJ MISOLIDA KORXONA RENTABELLIGI VA MOLIYAVIY NATIJALARINI TAHLIL QILISH

Shodiyeva Sevinch Otabek qizi
Qarshi davlat texnika universiteti talabasi
e-mail: shodiyevas345@gmail.com

Annotatsiya: mazkur tezisda metallurgiya sanoati korxonalarida moliyaviy natijalarni shakllantirish va rentabellik ko‘rsatkichlarini tahlil qilish masalalari ko‘rib chiqilgan. Tadqiqot obyekti sifatida “O‘zmetkombinat” AJning moliyaviy hisobotlari tanlab olinib, unda sotuv rentabelligi va aktivlar samaradorligi tahlil qilingan. Ishning yakunida korxonada ishlab chiqarish xarajatlarini optimallashtirish va sof foyda hajmini oshirish bo‘yicha ilmiy-amaliy takliflar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: tadqiqot, moliyaviy, natija, sof foyda, rentabellik, metallurgiya, tannarx, tushum, moliyaviy, barqarorlik, optimallashtirish, takliflar.

Kirish

Bugungi kunda mamlakatimizda sanoat korxonalarini modernizatsiya qilish va raqamli iqtisodiyotga o‘tish sharoitida moliyaviy barqarorlik masalasi har

qachongidan ham dolzarb hisoblanadi. Ayniqsa, metallurgiya kabi energiya talab qiladigan sohalarda xarajatlarni kamaytirish strategik ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, ishlab chiqarish jarayonlarini takomillashtirish, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish hamda resurslardan samarali foydalanish korxonalarning raqobatbardoshligini oshirishning muhim omili hisoblanadi. Bunday sharoitda moliyaviy natijalarni chuqur tahlil qilish va rentabellik ko‘rsatkichlarini baholash korxona faoliyatining samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Hozirgi bozor iqtisodiyoti sharoitida har qanday sanoat korxonasining yashovchanligi uning moliyaviy natijalari va rentabellik darajasi bilan belgilanadi. Ayniqsa, metallurgiya kabi energiya va resurs talab qiladigan sohalarda moliyaviy barqarorlikni saqlash strategik ahamiyatga ega. “O‘zmetkombinat” AJ O‘zbekiston iqtisodiyotida muhim o‘rin tutishini inobatga olsak, uning moliyaviy ko‘rsatkichlarini chuqur tahlil qilish, sohadagi mavjud muammolarni aniqlash va yechimlar taklif qilish dolzarb ilmiy masala hisoblanadi.

“O‘zmetkombinat” aksiyadorlik jamiyati O‘zbekistonning yirik sanoat korxonalaridan biri bo‘lib, metallurgiya sohasida faoliyat yuritadi. Korxona Bekobod shahrida joylashgan bo‘lib, mamlakatda qora metall mahsulotlari ishlab chiqarishga ixtisoslashgan. Korxona asosan po‘lat, prokat mahsulotlari, armatura va boshqa metall buyumlar ishlab chiqaradi. “O‘zmetkombinat” AJ respublika iqtisodiyotida muhim o‘rin tutib, qurilish, mashinasozlik va boshqa tarmoqlarni zarur xomashyo bilan ta’minlaydi.

Korxonaning moliyaviy natijalari uning sof tushumi va ishlab chiqarish xarajatlari o‘rtasidagi mutanosiblikka bog‘liq. “O‘zmetkombinat” AJning 2024-2025 yillardagi hisobotlari asosida asosiy ko‘rsatkichlar tahlilini ko‘rib chiqamiz.

1-jadval

“O‘zmetkombinat AJ”ning asosiy moliyaviy ko‘rsatkichlari

Ko‘rsatkichlar nomi	2024-yil (mlrd. so‘m)	2025-yil (mlrd. so‘m)	O‘zgarish (+/-)	O‘zgarish (%)
Mahsulot sotishdan sof tushum	9120,2	10397,0	+1276,8	+14,0%
Sotilgan mahsulot tannarxi	7240,4	8181,6	+941,2	+13,0%
Yalpi foyda	1879,8	2215,4	+335,6	+17,8%
Sof foyda	845,6	1048,5	+202,9	+24,0%

Jadval ma’lumotlaridan ko‘rinib turibdiki, 2024-yilda korxona tushumi oshgan bo‘lsa-da, tannarxning yuqori sur’atlarda o‘sishi natijasida yalpi va sof foyda hajmi kamaygan. Bu holat o‘z navbatida korxona rentabelligiga salbiy ta’sir ko‘rsatgan. Korxona faoliyati samaradorligini yanada aniqroq baholash maqsadida asosiy rentabellik ko‘rsatkichlari qayta hisoblab chiqildi. Bunda sotuv rentabelligi (ROS) hamda aktivlar rentabelligi (ROA) ko‘rsatkichlariga alohida e’tibor qaratildi.

1. Sotuv rentabelligi (ROS):

2024-yil:

ROS = (845,6 / 9120,2) × 100 % = 9,2 %

2025-yil (prognoz):

ROS = (1048,5 / 10397,0) × 100 % = 10,1 %

2. Aktivlar rentabelligi (ROA):

Korxonaning umumiy aktivlari samaradorligi 2024-yilda 7,4 % ni tashkil etgan. 2025-yilda esa ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish natijasida ushbu ko‘rsatkichni 9,1 % gacha oshishi prognoz qilinmoqda.

“O‘zmetkombinat” AJ misolida 2024–2025-yillar bo‘yicha olib borilgan tahlillar natijasida korxonaning moliyaviy natijalari va rentabellik ko‘rsatkichlarida ijobiy o‘zgarishlar kuzatilgani aniqlandi. Xususan, korxona tushumining o‘sishi bilan bir qatorda sof foyda hajmining ham ortib borayotgani uning ishlab chiqarish va moliyaviy faoliyati samaradorligi oshib borayotganidan dalolat beradi.

Shuningdek, sotuv rentabelligi (ROS) ko‘rsatkichining 9,2 foizdan 10,1 foizga oshishi korxonada sotuvdan olinadigan foyda ulushi ortib borayotganini ko‘rsatadi. Aktivlar rentabelligi (ROA) ko‘rsatkichining 7,4 foizdan 9,1 foizgacha oshishi esa korxona aktivlaridan foydalanish samaradorligi yaxshilanayotganini ifodalaydi.

Biroq, ishlab chiqarish tannarxining yuqori darajada saqlanib qolayotgani korxona faoliyatida hali ham mavjud muammolardan biri ekanligini ko‘rsatadi. Shu sababli kelgusida xarajatlarni optimallashtirish va resurslardan oqilona foydalanish masalalariga alohida e’tibor qaratish zarur.

Tahlillar asosida quyidagi asosiy taklif va tavsiyalar ilgari surildi:

ishlab chiqarish jarayonlarini modernizatsiya qilish va raqamli texnologiyalarni keng joriy etish;

energiya va xomashyo sarfini qisqartirish orqali tannarxni kamaytirish;

xarajatlarni samarali boshqarish tizimini takomillashtirish;

korxona faoliyatida innovatsion yondashuvlarni qo‘llashni kengaytirish.

Xulosa qilib aytganda, yuqoridagi chora-tadbirlarni amalga oshirish “O‘zmetkombinat” AJning moliyaviy barqarorligini mustahkamlash, rentabellik darajasini oshirish hamda uzoq muddatli istiqbolda raqobatbardoshligini ta’minlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. “O‘zmetkombinat” AJning 2022–2023 yillardagi moliyaviy hisobotlari. – Bekobod, 2024. (104-113 betlar).

2. Brigham E.F., Houston J.F. Financial Management: Theory and Practice. – Boston: Cengage Learning, 2021 (23-42 – betlar)

3. Van Horne J.C., (2020).Wachowicz J.M. Fundamentals of Financial Management. – New York: Pearson Education,

4. Abdukarimov I.T. (20243-2024) Korxona iqtisodiyoti. – Toshkent: Iqtisodiyot.

5. Xudoyberdiyev Z. Moliyaviy tahlil asoslari (49-61 – betlar) – Toshkent: Fan va texnologiya, 2022.

6. www.stat.uz – O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi rasmiy sayti.

7. www.cbu.uz – O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki rasmiy sayti.

8. www.uzmet.uz – “O‘zmetkombinat” AJ rasmiy veb-sayti.

СОВРЕМЕННЫЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ И ИХ СОВРЕМЕННЫЕ ИНТЕРПРЕТАЦИИ

Rakhmonberdieva Shahrizoda
Tashkent State University of Economics, Tashkent, Uzbekistan
e-mail: shahrirakh@gmail.com

Аннотация. В современных условиях развития мировой экономики экономическая теория продолжает активно трансформироваться под влиянием новых социально-экономических процессов, технологических изменений и глобализации. Современные экономические взгляды формируются на основе синтеза классических экономических теорий и новых научных подходов. Целью данного исследования является анализ современных экономических взглядов и их интерпретации в условиях развития современной экономической системы. В работе рассматриваются основные направления развития экономической мысли, анализируются взгляды современных экономистов на ключевые экономические проблемы, а также исследуется роль рыночных механизмов и экономической политики в обеспечении устойчивого экономического развития. Результаты исследования показывают, что современная интерпретация экономических теорий позволяет более глубоко анализировать экономические процессы и разрабатывать эффективные механизмы экономического регулирования.

Современная экономическая наука представляет собой сложную систему теоретических концепций и научных подходов, которые формировались на протяжении длительного исторического периода. Экономическая мысль постоянно развивается, отражая изменения в структуре мировой экономики, развитии технологий и трансформации общественных отношений. В условиях глобализации и усиления международных экономических связей особое значение приобретает анализ современных экономических взглядов и их интерпретации.

Экономическая теория является основой для понимания закономерностей функционирования экономических систем. Она позволяет анализировать процессы производства, распределения и потребления ресурсов, а также выявлять факторы экономического роста и развития. Современные экономические исследования показывают, что экономические взгляды ученых формируются под влиянием различных факторов, включая экономические интересы, политические процессы и социальные изменения.

По мнению исследователей, экономическая теория тесно связана с идеологией и экономическими интересами различных социальных групп. В работах С. Г. Кирдиной-Чэндлер подчеркивается, что экономические идеи формируются не только на основе научных исследований, но и под влиянием институциональных и политических факторов. Это объясняет существование различных экономических школ и направлений, которые по-разному интерпретируют экономические процессы и предлагают различные подходы к решению экономических проблем.

Важную роль в современной экономической науке играет анализ исторического развития экономических систем. Изучение экономических

процессов прошлого позволяет лучше понять причины экономических кризисов и определить возможные пути их предотвращения. Например, исследования экономических проблем позднего СССР показывают, что многие экономические трудности были связаны с недостаточной эффективностью экономических механизмов и ограниченной гибкостью экономической системы. Анализ подобных процессов позволяет современным ученым разрабатывать более эффективные экономические стратегии и модели развития экономики. Одним из ключевых элементов современной экономической теории является анализ рыночных механизмов, в частности взаимодействия спроса и предложения. В условиях рыночной экономики равновесие между спросом и предложением определяет уровень цен, распределение ресурсов и эффективность функционирования рынка. Современные экономические исследования показывают, что анализ кривых спроса и предложения позволяет более точно прогнозировать экономические процессы и разрабатывать эффективные механизмы экономического регулирования.

Современная экономическая наука также уделяет большое внимание проблемам международной торговли и экономической зависимости стран. В условиях глобальной экономики многие государства сталкиваются с проблемой высокой зависимости от импорта. Это может оказывать негативное влияние на устойчивость национальной экономики и ограничивать возможности экономического развития. В связи с этим в экономической теории активно обсуждается концепция импортозамещения, направленная на развитие национального производства и снижение зависимости от внешних рынков. Кроме того, современные экономические взгляды учитывают влияние технологического прогресса на развитие экономики. Цифровизация, развитие информационных технологий и автоматизация производства значительно изменяют структуру мировой экономики. Новые технологии способствуют повышению производительности труда, развитию инновационных отраслей и формированию новых форм экономической деятельности.

Для более наглядного анализа современных экономических взглядов и их интерпретаций можно выделить основные направления современной экономической мысли, представленные в таблице.

Таблица 1

Основные современные экономические взгляды и их интерпретации

Экономическое направление	**Основные идеи**	**Современная интерпретация**
Классическая экономическая теория	Свободный рынок, минимальное вмешательство государства	Используется как основа для анализа рыночных механизмов
Институциональная экономика	Влияние институтов на развитие экономики	Применяется для анализа экономической политики и институтов
Неоклассическая теория	Рациональное поведение экономических субъектов	Используется при моделировании рыночного равновесия

Современные исследованиямировой экономики	Анализ глобализации и международной торговли	Применяется для разработки экономической стратегии стран

Таким образом, современные экономические взгляды формируются на основе сочетания различных теоретических подходов и научных исследований. Современные экономисты активно используют достижения классической экономической теории, институциональной экономики и других научных направлений для анализа современных экономических процессов.

Современные экономические взгляды играют важную роль в развитии экономической науки и формировании экономической политики государств. Интерпретация классических экономических теорий с учетом современных условий позволяет более эффективно анализировать экономические процессы и разрабатывать стратегии устойчивого экономического развития.

Развитие экономической науки способствует более глубокому пониманию механизмов функционирования экономики, а также позволяет находить эффективные решения для преодоления экономических кризисов и обеспечения стабильного экономического роста.

Список литературы

1. Экономическая теория, идеология и экономический интерес Светлана Г Кирдина-Чэндлер AlterEconomics 19 (1), 71-92, 2022.
2. Взгляды современных зарубежных ученых на экономические проблемы позднего СССР (часть 2) Арсений Юрьевич Ермолов “Вопросы теоретической экономики”, 94-111, 2021
3. “Analysis of demand and supply curves and market equilibrium in modern economic systems” Najmiddinova O’g‘iloy Shokh Articles Library 1 (2), 2026
4. Research of the features of import dependence of regions and development of the concept of import substitution policy LA Elshin, MV Savushkin, AM Mingulov Modern Economy Success, 122-135, 2026
5. Теория и история: Интерпретация социально-экономической эволюции Людвиг фон Мизес ЛитРес, Социум, 2012.

SUG‘URTA TASHKILOTLARINING DOLZARBLIGI

Azamatova Gulsara Isoqovna
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
tayanch doktaranti

Mustaqillikka erishilgan davrdan to hozirgi kunga qadar tahlil qilib qaraydigan bo‘lsak, O‘zbekistonda sug‘urta bozorida sezilarli darajada islohotlar amalga oshirilib kelinmoqda ammo bugungi global-iqtisodiy integratsiyalashuv sharoitida sug‘urta bozoridagi holatni xalqaro amaliyotdagi holat bilan taqqoslaydigan bo‘lsak, mamlakatimizda sug‘urta bozorining holati ancha sustligini ko‘rishimiz mumkin. Buni raqamlarda ko‘rsatadigan bo‘lsak, “Sug‘urta sohasining dunyo yalpi ichki mahsulotga nisbatan ulushi yildan yilga ortib bormoqda. 2022-yil yakuni

bo‘yicha AQSHda 12,7%, Angliya 11,1%, Germaniya 6,8% ni tashkil qilgan”[85]. Ma’lumot o‘rnida shuni aytish joizki, 2023 yil 1-yarim yillik yakuniga ko‘ra, sug‘urta mukofotlarining yalpi ichki mahsulotdagi ulushi 0,81%ni tashkil etgan[86].

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev tomonidan 2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha qabul qilingan Harakatlar Strategiyasining 3.1-bandi makroiqtisodiy barqarorlikni yanada mustahkamlash va yuqori o‘sish sur’atlarini saqlab qolishga bag‘ishlangan bo‘lib, unda asosiy e’tibor sug‘urta, lizing va moliyaviy xizmatlarning hajmini ularning yangi turlarini joriy qilish va sifatini oshirish hisobiga kengaytirish, shuningdek, kapitalni jalb qilish hamda korxona, moliyaviy institutlar va aholining erkin resurslarini joylashtirishdagi muqobil manba sifatida fond bozorini rivojlantirishga qaratilgan[87]. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-son “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida[88]”gi farmonida tashqi savdo, moliya, tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash sohalarida islohotlar o‘tkazilishi belgilab berilgan hamda ijtimoiy sug‘urta rivojlantirish bo‘yicha chora-tadbirlar belgilangan. O‘zbekistonda sug‘urta faoliyatini takomillashtirish, ko‘rsatilayotgan sug‘urta xizmatlari sifatini oshirish, sug‘urta bozorida raqobat muhitini yaxshilash hamda sug‘urtalovchilarning sug‘urta xizmatlariga bo‘lgan ishonchini oshirish kabi masalalarni ijobiy hal qilish maqsadida bir qator normativ-huquqiy asoslar qabul qilinib, mazkur sohada yangi islohotlar o‘tkazilmoqda. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 2 avgustdagi PQ-4412-son “O‘zbekiston Respublikasining sug‘urta bozorini isloh qilish va uning jadal rivojlanishini ta’minlash chora-tadbirlari to‘g‘risida[89]”gi qarori hamda 2021 yil 23 oktabrdagi PQ-5265-son “Sug‘urta bozorini raqamlashtirish va hayot sug‘urta sohasini rivojlantirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘rida”gi qarorlari qabul qilindi. O‘zbekiston Respublikasi “Sug‘urta faoliyati to‘g‘risida”gi O‘RQ-730-son Qonunining 2022 yil 25 fevralda amaliyotga joriy etilishi sug‘urta faoliyatini tartibga solish bo‘yicha asosiy huquqiy asosini mustahkamladi.

Hozirgi kunda sug‘urta bozorining holatiga baho beradigan bo‘lsak quyidagi raqamlarni inobatga olish o‘rinli bo‘ladi:

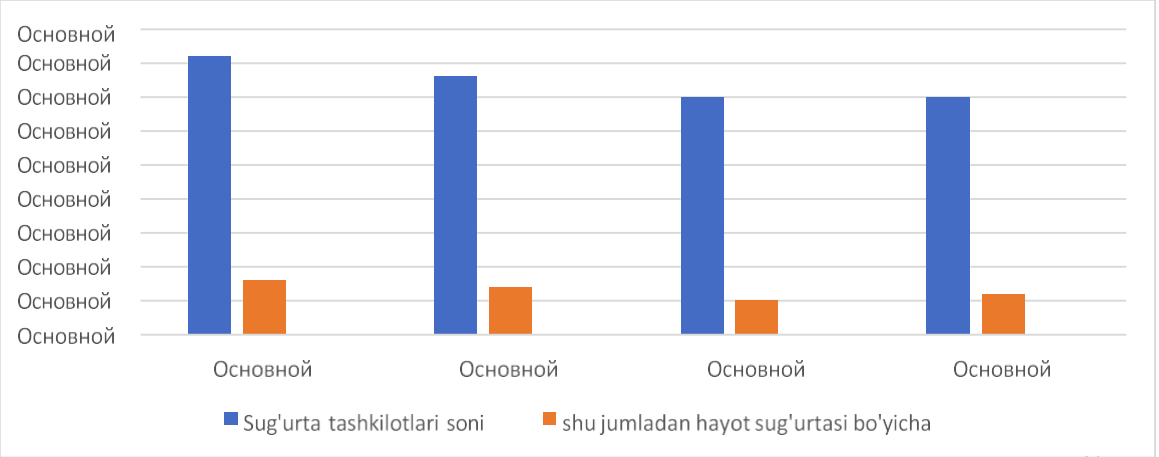
[85] https://www.oecd.org/finance/insurance/oecdinsurancestatistics sayti ma’lumotlari

[86] O’zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi rasmiy sayti

[87] O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “O’zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo’yicha Harakatlar strategiyasi to’g’risida”gi PF-4947-sonli Farmoni.07.02.2017 y.

[88] O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022-2026 yillarga mo’ljallangan yangi O’zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to’g’risida ”gi PF-60-sonli Farmoni, 2022 yi 21 82 80 yanvar.

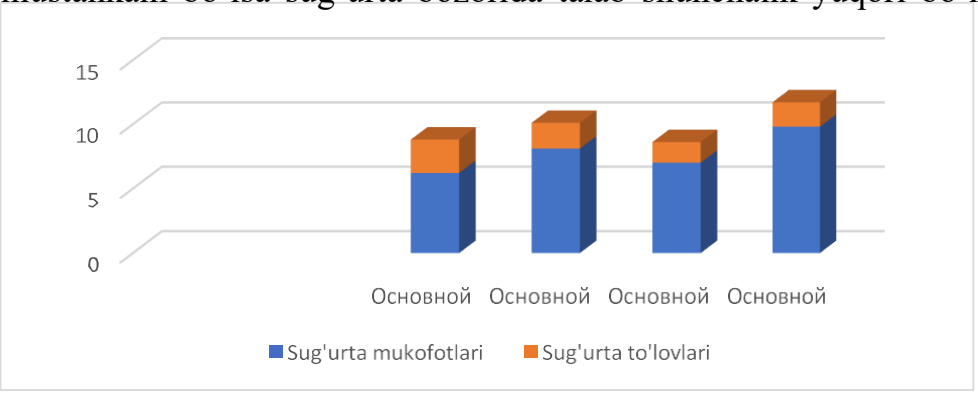
[89]PQ-4412-son “O’zbekiston Respublikasining sug’urta bozorini isloh qilish va uning jadal rivojlanishini ta’minlash chora-tadbirlari to’g’risida”

1.1-rasm. 2022-2025 yillar oralig‘idagi sug‘urta tashkilotlari soni[90]

1.1-rasmdan bilishimiz mumkinki, 2022-2025 yillar mobaynida sug‘urta tashkilotlari soni kamaygan,buni sababini yuqorida keltirilgan qarorlarni qabul qilinishi bilan bog‘lash mumkin, ya’ni sug‘urta tashkilotlari faoliyat yuritishlari uchun bajarishlari shart bo‘lgan talablar kuchaytirilgan.

Shuningdek, respublikamiz sug‘urta bozorining barqaror o‘sishi nafaqat taklifga (sug‘urtalovchilarning sug‘urta to‘lovlarnini vaqtida amalga oshirishlariga) qarab balki talabga (sug‘urta qidiruvchilarning to‘lagan sug‘urta mukofotlariga) ham bog‘liqdir, ya’ni sug‘urta qildiruvchilarning sug‘urta xizmatlariga bo‘lgan ishonchi qanchalik mustahkam bo‘lsa sug‘urta bozorida talab shunchalik yuqori bo‘ladi.

1.3-rasm. Sug‘urta tashkilotlarining majburiy, ixtiyoriy va hayot sug‘urtasi bo‘yicha jami sug‘urta mukofotlari va to‘lovlari, trln so‘mda[91].

Yuqoridagi raqamlardan shuni ko‘rsatadiki, sug‘urta mukofotlarining ham sug‘urta to‘lovlarining ham hajmida o‘sishga ijobiy baho berish mumkin ammo sug‘urta bozorida xalqaro amaliyotdan ortda qolish holatlari mavjud masalan,

-milliy sug‘urta tashkilotlarining jahon moliya bozorida ishtirok etishi orqali transkompaniyalarga aylanishini ta’minlash;

-sug‘urta tashkilotlarida boshqaruv organini aniq, sifatli, ishonchli, uyg‘un ma’lumotlar bilan ta’minlashga erishish;

-sug‘urta tashkilotlarining investitsiya faoliyatini yaxshilash uchun xorijiy investorlarga ochiq va shaffof bo‘lgan moliyaviy hisobot xalqaro standartlari

[90] O’zbekiston Respublikasi Istiqbolli loyihalar milliy agentligi ma’lumotlari asosida muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

[91] Istiqbolli loyihalar milliy agentligi ma’lumotlari asosida muallif tomonidan shakllantirildi.

asosida tuzilgan moliyaviy hisobotlarni taqdim etish;

-xalqaro moliya bozorlarining ishtirokchi bo‘lishning muhim shart hisoblangan MHXS asosida tuzilgan moliyaviy hisoboti hamda uning auditning xalqaro standartlari asosida tuzilgan auditorlik xulosasini tegishli organga taqdim etishiga erishish.

Yuqoridagi masalalarning barchasi sug‘urta tashkilotlarida moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari asosida moliyaviy hisobot tuzish, taqdim etish va uni auditdan o‘tkazish kabi ishlarni amalga oshirishga borib tarqaladi.

ЗНАЧЕНИЕ МОДЕЛИ ОПРЕДЕЛЕНИЯ “ТОЧКИ БЕЗУБЫТОЧНОСТИ” ПРИ ОЦЕНКЕ РЫНОЧНОГО РИСКА

Камилова Севара Анваровна
доцент Ташкентского государственного экономического университета
Мирзавалиев Миршохид
студент Ташкентского государственного экономического университета,
e-mail: voronakk77@gmail.com

Аннотация. В данной работе рассматривается значение модели определения точки безубыточности как одного из важнейших инструментов финансового анализа при оценке рыночного риска. Исследуется влияние. изменения рыночных факторов на уровень безубыточности предприятия, а также роль данного показателя в обеспечении финансовой устойчивости организации. Особое внимание уделяется применению анализа безубыточности в процессе. принятия управленческих решений и минимизации финансовых. рисков в условиях нестабильной рыночной среды.

Ключевые слова. точка безубыточности, рыночный. риск, финансовый. анализ, финансовая. устойчивость, издержки, выручка, прибыль, управление. рисками, конкурентная среда, запас. финансовой прочности.

В современных. условиях рыночной экономики деятельность предприятий сопровождается высоким. уровнем неопределенности. Изменения рыночной конъюнктуры, колебания. цен, инфляционные процессы, изменение потребительского. спроса и усиление конкуренции оказывают существенное. влияние на финансовые результаты организаций. В связи с этим возрастает. необходимость применения эффективных. методов финансового анализа, позволяющих своевременно. оценивать уровень риска и принимать обоснованные управленческие. решения. Одним из наиболее важных инструментов такого анализа. является модель определения точки безубыточности.

Точка безубыточности представляет. собой минимальный объем производства и реализации продукции, при котором предприятие полностью покрывает. свои затраты, не получая прибыли и не неся убытков. Данный показатель позволяет. определить критический уровень деятельности организации и оценить степень ее финансовой устойчивости. В условиях нестабильной рыночной среды анализ точки безубыточности становится важным. Инструментом. управления рисками, поскольку позволяет заранее определить возможные финансовые угрозы и разработать меры по. их.

минимизации.

Особую роль модель точки. безубыточности играет при оценке рыночного риска. Рыночный риск связан. с вероятностью финансовых потерь вследствие изменения рыночных. факторов, таких как цены на продукцию, уровень спроса, стоимость .ресурсов, процентные ставки и конкурентная ситуация на рынке. Изменение..любого из этих факторов способно существенно повлиять на .финансовое состояние предприятия. Например, снижение спроса.на продукцию приводит к сокращению объемов продаж и увеличивает .вероятность достижения убыточного уровня деятельности. Аналогично рост цен на сырье и материалы повышает уровень затрат. предприятия и снижает его прибыльность.

Анализ точки безубыточности позволяет. определить, насколько предприятие чувствительно к изменениям внешней. среды. Чем выше уровень безубыточности, тем больший объем продаж необходим для покрытия затрат, а следовательно, тем выше уровень. рыночного риска. Низкий уровень безубыточности, напротив, свидетельствует. о более устойчивом финансовом положении организации. и способности предприятия адаптироваться.к неблагоприятным изменениям рынка.

Важным элементом анализа является. определение запаса финансовой прочности предприятия. Данный. показатель отражает, насколько фактический объем продаж. превышает критический уровень реализации. Высокий запас финансовой прочности означает, что предприятие способно сохранять. устойчивость даже при снижении спроса или ухудшении рыночной. ситуации. Низкий запас финансовой прочности свидетельствует. о высокой вероятности возникновения финансовых потерь при. незначительных изменениях рыночной конъюнктуры.

Следует отметить, что модель. определения точки безубыточности широко используется в системе. стратегического и оперативного управления предприятием. Она.позволяет руководству организации оценивать эффективность. производственной деятельности, планировать объемы. продаж, разрабатывать ценовую политику и принимать решения по оптимизации. затрат. Кроме того, анализ безубыточности активно применяется.при оценке инвестиционных проектов и выборе наиболее эффективных .направлений развития бизнеса.

Особое значение применение данной модели. приобретает в условиях высокой конкуренции и нестабильной. экономики. Современные предприятия вынуждены быстро реагировать. на изменения рыночной среды и адаптировать свою деятельность. к новым экономическим условиям. Использование анализа точки. безубыточности позволяет своевременно выявлять потенциальные. угрозы финансовой устойчивости и разрабатывать меры по снижению. уровня риска.

Несмотря на определенные ограничения, связанные. с изменчивостью рыночной среды и сложностью прогнозирования. отдельных экономических факторов, модель определения. Точки безубыточности остается одним из наиболее эффективных. инструментов финансового анализа. Ее применение

способствует. повышению качества управленческих решений, укреплению. финансовой устойчивости предприятия и снижению вероятности возникновения. убытков.

Таким образом, модель определения точки. безубыточности играет важную роль при оценке рыночного риска и. управлении финансовой деятельностью предприятия. Использование. данного инструмента позволяет определить критический объем. реализации продукции, оценить влияние рыночных факторов на. финансовое состояние организации и обеспечить стабильное. развитие предприятия в условиях современной рыночной. экономики.

Список использованной литературы

1. Друри К. Управленческий. и производственный учет. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2018.
2. Хорнгрен Ч., Фостер Дж. Бухгалтерский учет: управленческий .аспект. — М.: Финансы и статистика, 2017.
3. Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности .предприятия. — М.: Инфра-М, 2021.
4. Балабанов И.Т. Основы финансового .менеджмента. — М.: Финансы и статистика, 2019.
5. Мишкин Ф. Экономическая .теория денег, банковского дела и финансовых рынков. — М.: Вильямс, 2019.
6. Официальный сайт Международного .валютного фонда (IMF) — www.imf.org (http://www.imf.org/)
7. Официальный. сайт Всемирного банка (World Bank) — www.worldbank.org (http://www.worldbank.org/)
8. Научные статьи. по финансовому анализу и управлению рисками (eLIBRARY, Google Scholar).

НАПРАВЛЕНИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВНЕШНИХ ПОДТВЕРЖДЕНИЙ ПРИ СБОРЕ АУДИТОРСКИХ ДОКАЗАТЕЛЬСТВ

Олимжонова Нигора Абдулазиз қизи
Студентка Ташкентского государственного экономического университета
Файзиев Умуркул Шухратович
Доцент Ташкентского государственного экономического университета, PHD

Аннотация. В работе исследуются методы сбора аудиторских доказательств через процедуру внешних подтверждений согласно МСА 505. В рамках исследования проанализированы ключевые направления применения данного метода в условиях цифровой трансформации экономики Республики Узбекистан. Выявлены критические проблемы достоверности ответов и предложены пути их решения через внедрение электронных систем верификации.

Введение

В условиях постоянно растущих требований к достоверности финансовой

отчетности, выбор эффективных методов сбора аудиторских доказательств становится критически важным фактором обеспечения качества аудита. Внешние подтверждения, регламентируемые МСА 505, традиционно рассматриваются как один из наиболее надежных источников информации. Актуальность данной темы обусловлена необходимостью минимизации аудиторского риска через прямое взаимодействие с независимыми третьими сторонами.

В соответствии с положениями МСА 505[92], внешнее подтверждение рассматривается как прямое свидетельство, полученное аудитором от независимой стороны. Ключевое преимущество данного метода заключается в его высокой объективности: информация, поступающая напрямую от внешнего источника на бумажных или цифровых носителях, априори обладает большей доказательной силой, чем внутренние документы самого клиента. Фундаментальная роль таких подтверждений для минимизации рисков искажения отчетности подчеркивается в ряде смежных стандартов, включая МСА 240[93], 330[94] и 500[95].

Несмотря на то, что чаще всего процедура ассоциируется с проверкой банковских остатков и сверкой задолженности с контрагентами, её потенциал гораздо шире. Внешние запросы позволяют удостоверить специфические условия сложных сделок, подтверждать отсутствие скрытых соглашений («side agreements») и уточнять детали операций с третьими лицами, которые могут существенно влиять на финансовое положение аудируемого субъекта.

Согласно МСА 505 аудитор обязан контролировать весь цикл подготовки запросов о внешнем подтверждении: определение информации, которая должна быть подтверждена или запрошена, и выбор подтверждающей стороны, составление и отправку запроса о подтверждении.

Особое значение при использовании внешних подтверждений приобретает соблюдение принципа профессионального скептицизма. Важно понимать, что сам факт получения ответа от третьей стороны не является безусловной гарантией его правдивости. Согласно МСА 500, надежность доказательств всегда зависит от конкретных обстоятельств их получения, поэтому аудитор обязан критически оценивать любой полученный документ. В случаях, когда возникают сомнения в подлинности или точности предоставленных данных, недопустимо принимать их как безусловно достоверные; необходимо проведение дополнительных проверок для подтверждения информации. Если же выявляются признаки недостоверности ответа, это должно рассматриваться не просто как техническая ошибка, а как сигнал возможного риска недобросовестных действий. В такой ситуации, опираясь на требования МСА 315[96], следует полностью пересмотреть

[92] Международный стандарт аудита (МСА) 505 «Внешние подтверждения».
[93] Международный стандарт аудита (МСА) 240 «Обязанности аудитора в отношении недобросовестных действий».
[94] Международный стандарт аудита (МСА) 330 «Аудиторские процедуры в ответ на оцененные риски».
[95] Международный стандарт аудита (МСА) 500 «Аудиторские доказательства».
[96] Международный стандарт аудита (МСА) 315 (пересмотренный, 2019 г.) «Выявление и оценка рисков существенного искажения».

стратегию проверки, скорректировав характер и объем дальнейших аудиторских процедур с учетом выявленных факторов риска. В современной практике аудита в Республике Узбекистан актуализируется проблема достоверности передачи данных. Переход на электронный документооборот требует от аудитора внедрения процедур подтверждения подлинности электронных адресов и использования цифровых платформ для исключения риска фальшивых ответов со стороны клиента

Несмотря на теоретическую надежность метода, на практике аудиторы сталкиваются с серьезными препятствиями, которые снижают эффективность процедур. Прежде всего, острой проблемой остается крайне **низкий коэффициент отклика контрагентов**, который в среднем по рынку составляет не более 60–70%. В условиях отсутствия законодательной обязанности отвечать на запросы, многие компании просто игнорируют письма аудиторов, что вынуждает их переходить к менее надежным альтернативным процедурам.[97]

Параллельно с этим **возрастают риски, связанные с безопасностью цифровых каналов связи**. Использование стандартной электронной почты без дополнительных средств защиты создает почву для манипуляций, при которых подтверждение может быть подделано сотрудниками самой проверяемой организации.[98]

К этому добавляется **фактор безответственного отношения со стороны контрагентов:** зачастую сотрудники бухгалтерии подписывают акты сверки «не глядя», без сопоставления данных в своей учетной системе. Подобный подход лишает процедуру её основного смысла - получения независимого подтверждения, и делает собранные доказательства формальными, а не достоверными.

Для наглядного сопоставления традиционных и инновационных подходов к получению внешних подтверждений проведем сравнительный анализ (см. Таблицу 1).

Таблица 1.

Сравнительный анализ эффективности методов внешнего подтверждения

Критерии сравнения	**Традиционный (бумажный) метод**	**Цифровые платформы**	**Технология блокчейн**
Скорость получения ответа	Низкая (от 2 недель до месяца)	Высокая (24-48 часов)	Мгновенная (в режими реального времени)
Риск фальсификации данных	Высокий (человеческий фактор)	Средний/Низкий (защищенные каналы)	Отсутствует (неизменяемость реестра)
Трудозатраты аудитора	Максимальные (ручная рассылка)	Минимальные (автоматизация)	Полная автоматизация через смарт-контракты

[97] Бычкова С. М., Итыгилова Е. Ю. Аудит: учебное пособие. — М.: Магистр, 2024.
[98] (МСА) 240 «Обязанности аудитора в отношении недобросовестных действий».

Достоверность источника	Требует дополнительной проверки	Высокая (авторизованные банки)	Абсолютная (криптографическая подпись)

Для качественного улучшения ситуации и повышения достоверности доказательств предлагается внедрение следующих решений:

Переход на верификацию через системы электронного документооборота. Использование ЭЦП при подтверждении остатков гарантирует надежность источника и юридически закрепляет ответственность сторон за предоставленные цифры.

Рисунок 1. Сравнительный анализ скорости обработки запросов

Использование технологии блокчейн для создания распределенных реестров подтверждений. Это позволит аудитору видеть транзакции и остатки в режиме реального времени. Данные в блокчейне невозможно изменить задним числом, что практически исключает риск подделки ответов

со стороны клиента.[99]

Рисунок 2. Схема верификации данных через распределенный реестр

[99] Материалы платформы Confirmation (by Thomson Reuters): «The Future of External Confirmations in a Digital World», 2025.

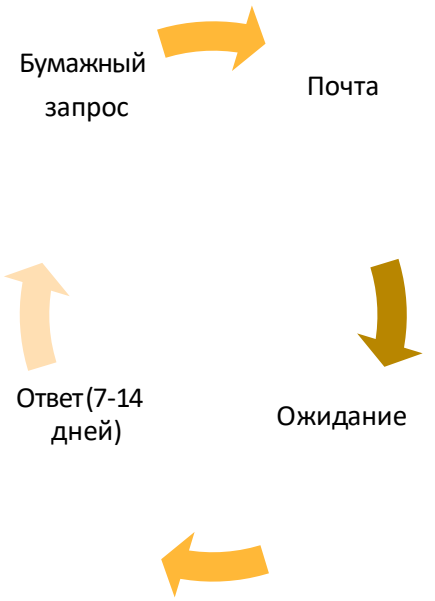

Рисунок 3. Модель независимого взаимодействия через цифрового посредника

Интеграция специализированных цифровых платформ, которые выступают независимыми посредниками. Такие платформы автоматизируют процесс и исключают любое влияние проверяемого лица на цепочку «аудитор - контрагент».[100]

Отказ от практики «отрицательных» подтверждений в секторах с высоким риском. В условиях низкой дисциплины ответов в нашем регионе «молчание» компании ни в коем случае не должно трактоваться как согласие с данными отчетности.

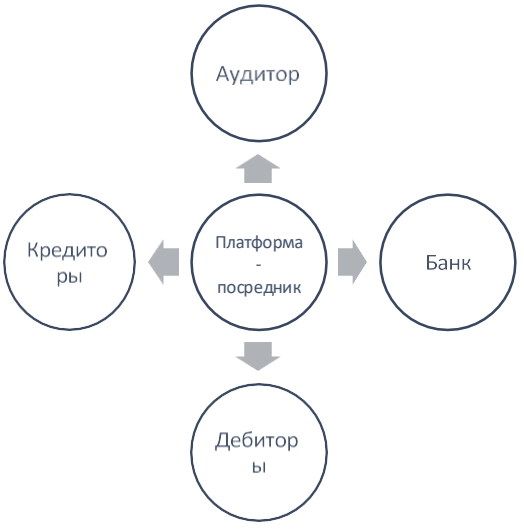

Рисунок 4. Уровень аудиторского риска при разных типах запросов

Заключение

Подводя итог проведенному исследованию, можно отметить, что внешние подтверждения остаются одним из наиболее фундаментальных и надежных инструментов сбора аудиторских доказательств. Несмотря на наличие определенных практических сложностей, связанных с дисциплиной ответов контрагентов и рисками безопасности источников связи, потенциал МСА 505 позволяет значительно снизить уровень аудиторского риска, особенно в таких критических областях, как подтверждение прав

- Официальный сайт Министерства экономики и финансов Республики Узбекистан (mf.uz).

собственности и реальности дебиторской задолженности.

Дальнейшее совершенствование данной процедуры в Республике Узбекистан неразрывно связано с процессом цифровой трансформации. Комплексное применение методов внешнего подтверждения с современными технологиями, такими как специализированные цифровые платформы и системы на базе блокчейн, позволит не только повысить оперативность проверок, но и обеспечить беспрецедентный уровень достоверности данных. Внедрение предложенных рекомендаций будет способствовать укреплению качества аудиторских услуг и повышению прозрачности финансовой отчетности, что является необходимым условием для привлечения инвестиций и дальнейшего развития экономики страны.

Список использованных источников

1. Закон Республики Узбекистан «Об аудиторской деятельности» №ЗРУ-677 от 25.02.2021 г.
2. Международный стандарт аудита (МСА) 505 «Внешние подтверждения».
3. Международный стандарт аудита (МСА) 500 «Аудиторские доказательства».
4. Международный стандарт аудита (МСА) 240 «Обязанности аудитора в отношении недобросовестных действий».
5. Международный стандарт аудита (МСА) 315 (пересмотренный, 2019 г.) «Выявление и оценка рисков существенного искажения».
6. Международный стандарт аудита (МСА) 330 «Аудиторские процедуры в ответ на оцененные риски».
7. Бычкова С. М., Итыгилова Е. Ю. Аудит: учебное пособие. — М.: Магистр, 2024.
8. Материалы платформы Confirmation (by Thomson Reuters): «The Future of External Confirmations in a Digital World», 2025.
9. Официальный сайт Министерства экономики и финансов Республики Узбекистан (mf.uz).

O‘ZBEKISTONDA POCHTA XIZMATLARINING IQTISODIY SAMARADORLIGI: MUAMMOLAR VA YECHIMLAR

Jo‘rayev Lazizjon Norovich
Muhammad al-Xorazmiy nomidagi toshkent axborot texnologiyalari universiteti, Tashkiliy nazorat boshqarmasi boshlig‘i
e-mail: l.juraev@tuit.uz

Annotatsiya. Ushbu tezisda O‘zbekistonda pochta xizmatlarining iqtisodiy samaradorligi masalalari ko‘rib chiqilgan. Mamlakat pochta tarmoqining hozirgi holati tahlil qilingan, asosiy muammolar aniqlangan va ularni bartaraf etishga qaratilgan amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan. Tadqiqot natijalari “O‘zbekiston Pochtasi” AJ faoliyati ma’lumotlari asosida taqdim etilgan.

Kalit so‘zlar: pochta xizmatlari, iqtisodiy samaradorlik, modernizatsiya, raqamlashtirish, “O‘zbekiston Pochtasi” AJ, diversifikatsiya.

KIRISH

Milliy iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida pochta xizmatlari tarmoqining samaradorligini oshirish muhim strategik ahamiyat kasb etmoqda. “O‘zbekiston Pochtasi” aksiyadorlik jamiyati mamlakatning eng yirik kommunikatsion infratuzilma operatorlaridan biri hisoblanib, uning barqaror va samarali faoliyat yuritishi nafaqat tijorat muvaffaqiyatini ta’minlash, balki aholi va tadbirkorlik subyektlari uchun zaruriy xizmatlarning uzluksiz ko‘rsatilishini ham anglatadi. Hozirgi kunda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi fonida an’anaviy pochta xizmatlariga bo‘lgan talab sezilarli darajada pasayib bormoqda va bu tarmoqni yangi iqtisodiy muammolarga duch qilib qo‘ymoqda. Mazkur vaziyat pochta sohasida iqtisodiy samaradorlikni tahlil qilish, muammolarni aniqlash va ularga asoslangan yechimlar ishlab chiqishni dolzarb masalaga aylantirmoqda.

Tadqiqotning maqsadi O‘zbekiston pochta xizmatlarining hozirgi samaradorlik darajasini baholab, mavjud kamchiliklarni bartaraf etish yo‘llarini ilmiy asosda ishlab chiqishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: tarmoqning hozirgi holati va asosiy iqtisodiy ko‘rsatkichlarini tahlil qilish; samaradorlikka salbiy ta’sir ko‘rsatayotgan omillarni aniqlash; xorijiy tajribani o‘rganish asosida amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

“O‘zbekiston Pochtasi” AJ mamlakatning 14 viloyati bo‘ylab 1 400 dan ortiq pochta bo‘limlarini boshqaradi va 200 000 dan ziyod xodimni ish bilan ta’minlaydi. Kompaniyaning hozirgi xizmatlar tarkibida an’anaviy pochta jo‘natmalari, moliyaviy operatsiyalar, davlat xizmatlari va kuryerlik yetkazib berish yo‘nalishlari mavjud. Biroq so‘nggi besh yil ichida tarmoqning moliyaviy ko‘rsatkichlari keskin o‘zgarishlarni boshdan kechirmoqda. An’anaviy xat va jo‘natmalar hajmi 2019-2023 yillar orasida 28-32 foizga qisqargan, shu bilan birga elektron tijorat va ekspress kuryerlik xizmatlariga bo‘lgan talab ikki barobarga oshgan. Ushbu teskari tendensiya tarmoqning umumiy daromad tarkibini o‘zgartirib, samaradorlikni baholashda yangicha yondashuvlarni taqozo etmoqda.

Tarmoqning raqobatbardoshligini baholash uchun xodim boshiga to‘g‘ri keladigan daromad, xarajatlar samaradorligi koeffitsienti va xizmat ko‘rsatish sifati indeksi kabi ko‘rsatkichlar qo‘llaniladi. Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, hozirgi kunda kompaniyaning operatsion xarajatlari daromadga nisbati 0,87-0,91 koeffitsientni tashkil etib, bu xalqaro standartlarga (0,70-0,75) nisbatan yuqori darajada qolmoqda. Bu esa tarmoqda xarajatlarni optimallashtirish va yangi daromad manbalari izlash zaruratini ko‘rsatmoqda.

Tadqiqot natijalari quyidagi asosiy muammolarni aniqlashga imkon berdi. Birinchidan, raqamlashtirish sur’atining pastligi katta to‘siq bo‘lib turibdi: ko‘plab pochta bo‘limlari hali ham qog‘oz asosidagi jarayonlarga tayanadi, bu esa operatsion xarajatlarni yuqori ushlab turmoqda va xizmat ko‘rsatish tezligini sekinlashtirmoqda. Ikkinchidan, xizmatlar diversifikatsiyasining yetarli emasligi yaqqol ko‘zga tashlanadi. Moliyaviy, sug‘urta va logistika xizmatlari ulushi umumiy daromadda atigi 15-18 foizni tashkil etadi, xorijiy analoglarda esa bu ko‘rsatkich 40-
55 foizga yetadi. Uchinchidan, mehnat unumdorligining pastligi jiddiy muammo bo‘lib qolmoqda. Xodim boshiga to‘g‘ri keladigan daromad Yevropa pochta operatorlariga nisbatan 3-4 marta kam. To‘rtinchidan, infratuzilmaning eskirganligi moddiy-texnik bazaning 62 foizi o‘z resursini tugallagan va tezkor modernizatsiyani

talab etadi. Beshinchidan, xususiy kuryerlik kompaniyalari (CDEK, Yandex.Delivery, Uzum Market va boshqalar) va onlayn savdo platformalarining bozorga kirib kelishi raqobatni keskin kuchaytirmoqda, bu esa pochta tarmoqidan mijozlarning chiqib ketishiga olib kelmoqda.

Mazkur muammolar o‘zaro chambarchas bog‘liq bo‘lib, bitta sohada yuzaga kelgan muammo boshqa sohalarga ham salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Xususan, infratuzilmaning eskirganligi raqamli xizmatlar joriy etilishini qiyinlashtiradi, bu esa o‘z navbatida diversifikatsiyani sekinlashtiradi va tarmoqning raqobatbardoshligini pasaytiradi. Shu boisdan muammolarga yechim izlashda tizimli va kompleks yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi.

Rivojlangan mamlakatlar pochta operatorlari tajribasi O‘zbekiston uchun muhim darslar beradi. Germaniyaning Deutsche Post DHL kompaniyasi logistika va moliyaviy xizmatlar orqali diversifikatsiyani chuqurlashtirib, bugun dunyoning yirik logistika operatoriga aylangan bu yo‘nalishdan kelgan daromad umumiy tushumning 60 foizdan ortig‘ini tashkil etadi. Yaponiya pochta xizmati Japan Post esa aholini keng qamrovli moliyaviy mahsulotlar (sug‘urta, bank xizmatlari, investitsiya fondlari) bilan ta’minlab, pochta bo‘limlarini to‘liq moliyaviy xizmatlar markaziga aylantirgan. Qo‘shni Qozog‘istonda ham Kazpost kompaniyasi 2018-2022 yillarda amalga oshirgan raqamli transformatsiya dasturi natijasida operatsion xarajatlarni 18 foizga kamaytirgan va onlayn xizmatlar ulushini 35 foizga oshirgan. Ushbu tajribalar O‘zbekiston uchun ham amaliy ahamiyat kasb etadi.

Aniqlangan muammolarni bartaraf etish uchun quyidagi kompleks chora-tadbirlar tavsiya etiladi. Birinchi navbatda, raqamli transformatsiyani bosqichma-bosqich amalga oshirish zarur: pochta bo‘limlarida avtomatlashtirilgan xizmat ko‘rsatish tizimlari, elektron hujjat aylanishi va mobil ilovalar joriy etish orqali 3-5 yil ichida operatsion xarajatlarni 20-25 foizga kamaytirish mumkin. Ikkinchidan, xizmatlar portfelini tubdan kengaytirish lozim, moliyaviy xizmatlar (mikroqarzlar, to‘lovlar, sug‘urta mahsulotlari), elektron tijorat logistikasi va davlat xizmatlarini pochta tarmoqi orqali ko‘rsatish yo‘lga qo‘yilishi kerak. Bu qadam yaqin besh yil ichida daromad tarkibida diversifikatsiyalangan xizmatlar ulushini 35-40 foizga yetkazishga imkon beradi. Uchinchidan, xodimlar salohiyatini oshirish bo‘yicha maqsadli dastur ishlab chiqilishi lozim: raqamli ko‘nikmalar bo‘yicha muntazam treninglar, natijaga yo‘naltirilgan ish haqi tizimi va yosh mutaxassislarni jalb etishga yo‘naltirilgan kadrlar siyosati joriy etilishi zarur. To‘rtinchidan, davlat-xususiy sheriklik (DXSh) mexanizmlari orqali infratuzilmani modernizatsiya qilish uchun xususiy va xalqaro investitsiyalarni jalb etish mexanizmlari yaratilishi kerak. Beshinchidan, marketing strategiyasini to‘liq yangilab, mijozlar segmentlariga moslashtirilgan xizmat paketlari va sodiqlik dasturlari ishlab chiqish samarali natija beradi.

XULOSA

O‘zbekistonda pochta xizmatlarining iqtisodiy samaradorligini oshirish ko‘p qirrali va kompleks muammo bo‘lib, uning yechimi raqamlashtirish, diversifikatsiya, infratuzilmani yangilash va xodimlar salohiyatini oshirishning uyg‘un kombinatsiyasini talab etadi. Mazkur tezisda tahlil qilingan muammolar tarmoqning tizimli zaifliklarini aks ettiradi va ularni bartaraf etmasdan turib, xalqaro

raqobatbardoshlikka erishish qiyin. Tavsiya etilayotgan chora-tadbirlarni izchil amalga oshirish “O‘zbekiston Pochtasi” AJ ning moliyaviy barqarorligini ta’minlaydi va uni zamonaviy ko‘p funksiyali iqtisodiy institutga aylantiradi. Bu esa o‘z navbatida mamlakatning raqamli iqtisodiyotini rivojlantirish va aholiga sifatli xizmatlar ko‘rsatish borasidagi davlat siyosatini amalga oshirishga muhim hissa qo‘shadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktyabrdagi ““Raqamli O‘zbekiston–2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6079-son Farmoni.

2. Ivanov, S., Zudilova, T., Voitiuk, T., Marchenko, E. & Ivanova, L. (2025). *Digital Technologies for Optimizing Transport Routes in Freight Logistics.* In Digital Geography (pp. 107-116). Springer Nature. DOI: 10.1007/978-3-031-96500-5_8.

3. Shuaibu, A. S., Mahmoud, A.S., Sheltami, T.R. (2025). *Last-Mile Delivery Optimization: Recent Approaches and Advances*. *Transportation Research Procedia*, 84, 299-306. https://doi.org/10.1016/j.trpro.2025.03.076

4. Jo‘rayev L.N., Mamatqulov G‘.R., Xudoyberdiyev R.F. *“Zamonaviy pochta aloqasi”* o‘quv qo‘llanma. Toshkent, Aloqachi-2017.

5. Mamatqulov G.R. *“O‘zbekiston Respublikasi pochta aloqasi korxonalarini raqamlashtirish istiqbollari”*// Raqamli iqtisodiyot, ilmiy-elektron jurnali. №1-son 2022. -B.174-182.

SUG‘URTA BOZORINING GLOBALLASHUVIDA QAYTA SUG‘URTANING ROLINI OSHIRISH

Mirzoyev Sayfullo Fayzulloyevich
“O‘zbekinvest EISK” AJ Biznesni sug‘urtalash hamda hududiy tarmoqlarni istiqbolli rivojlantirish va qo‘llab-quvvatlash markazi direktori (IFFD PhD)
e-mail: sayfullo11011969@gmail.com

Jahon iqtisodiyotida globallashuv jarayonlarining jadallashuvi sug‘urta bozorining institutsional va funksional transformatsiyasini kuchaytirmoqda. Xalqaro moliyaviy integratsiya, transchegaraviy risklarning ortishi, tabiiy ofatlar, kiberxavflar hamda geosiyosiy noaniqliklar sug‘urta kompaniyalarining moliyaviy barqarorligini ta’minlashda qayta sug‘urtaning strategik ahamiyatini yanada oshirmoqda. Ayniqsa, yirik risklarni diversifikatsiya qilish, sug‘urta portfelining muvozanatini saqlash va to‘lov qobiliyatini mustahkamlashda qayta sug‘urta mexanizmlari muhim moliyaviy instrument sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Bugungi kunda rivojlangan davlatlar tajribasi shuni ko‘rsatmoqdaki, qayta sug‘urta bozori nafaqat sug‘urta kompaniyalarining xavfini kamaytiradi, balki milliy sug‘urta bozorining xalqaro kapital bozorlariga integratsiyalashuvini ham jadallashtiradi. Shu nuqtai nazardan, O‘zbekistonda sug‘urta bozorining globallashuvi sharoitida qayta sug‘urtaning rolini oshirish, uning institutsional asoslarini takomillashtirish va xalqaro standartlarga mos mexanizmlarni joriy etish dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekistonda sug‘urta bozori izchil o‘sib borayotgan bo‘lsa-da, qayta sug‘urta

bozori hali ham yetarli darajada shakllanmagan. Ichki qayta sug‘urtaning cheklanganligi, xorijiy kompaniyalarga yuqori darajada bog‘liqlik, risklarni diversifikatsiya darajasining pastligi milliy sug‘urta tizimining barqarorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Shu bois, qayta sug‘urta munosabatlarini takomillashtirish, zamonaviy mexanizmlar va xalqaro standartlarni joriy etish dolzarb ilmiy-amaliy vazifalardan biridir.

Qayta sug‘urtaga berilgan mukofotlar umumiy mukofotning riskga bog‘liq ravishda qayta taqsimlangan qismini tashkil etadi. Agar kompaniya yirik yoki yuqori noaniqlikdagi risklarni qabul qilsa, ularning ma’lum qismini qayta sug‘urtachiga uzatish orqali risk yukini pasaytiradi. Shu sababli, qayta sug‘urtaga berilgan mukofotlar yuqori bo‘lgan kompaniyalar odatda katta risklarga duch keladigan yoki kapital yetarliligi cheklangan kompaniyalar hisoblanadi. Bu ularga Solvency II singari kapital ko‘rsatkichlariga mos kelishga yordam beradi.

O‘zbekistonda umumiy sug‘urta tarmog‘i bozorida 2024-2025-yillar davomida sezilarli faollik kuzatilgan bo‘lib jami sof sug‘urta mukofotlari bir yil ichida 2,82 trln so‘mdan 3,72 trln so‘mga, umumiy sug‘urta mukofotlari esa 4,19 trln so‘mdan 5,85 trln so‘mga oshgan. Ushbu o‘sish iqtisodiyotning tiklanishi, sug‘urta talabining ortishi, raqobatning ortishi hamda yangi mahsulotlar ulushining ko‘paygani bilan izohlanadi. Eng keskin o‘sish qayta sug‘urtaga berilgan mukofotlarda kuzatilgan bo‘lib, ular 54,8%, qayta sug‘urta bo‘yicha qabul qilingan mukofotlar esa 99% ga oshgan. Bu esa bozorda risklarni taqsimlash, kapital yetarliligini oshirish va risklarni boshqarish mexanizmlarining kuchayganidan dalolat beradi[101].

2024-yil 9 oyida chet el sug‘urta tashkilotlariga qayta sug‘urtalashga berilgan mukofotlar 1 725 756 mln so‘mni tashkil etib, yalpi sug‘urta mukofotlarining 25 foiziga teng bo‘lgan. 2025 yilning 9 oyida ushbu ko‘rsatkich 2 995 017 mln so‘mga yetib, ulushi 32 foizgacha o‘sgan. Bu mahalliy kompaniyalar yirik va katta konsentratsiyalangan risklarni xalqaro bozorga ko‘proq transfer qilganligidan dalolat beradi. Qayta sug‘urtalashga qabul qilingan mukofotlar 967 802 mln so‘mdan 1 495 316 mln so‘mga o‘sib, umumiy portfeldagi ulushi 14 foizdan 16 foizgacha ko‘tarilgan. Demak, O‘zbekiston sug‘urta bozoridagi sug‘urta tashkilotlari nafaqat risklarni chetga transfer qilmoqda, balki muayyan darajada xalqaro risklarni qabul qilayotgan “net-raqamli ishtirokchi”ga aylanib bormoqda.

Umumiy sug‘urta tarmog‘ida 2024-yilda chet el tashkilotlariga nisbatan qayta sug‘urtalash majburiyatlari 727 203 996 mln so‘m (yalpi mukofotlarga nisbatan 32%) bo‘lgan bo‘lsa, 2025 yilda 875 061 564 mln so‘mgacha o‘sib, ulushi 25 foizga tushgan. Hajm o‘ssa-da, ulushning pasayishi ichki bozorda yalpi mukofotlar juda tez sur’atda ko‘payganini, shu orqali ichki kapitalning ma’lum darajada mustahkamlanayotganini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, qayta sug‘urtalashga qabul qilingan majburiyatlar 167 416 238 mln so‘mdan 526 290 400 mln so‘mga, ya’ni 3,1 martadan ko‘proq o‘sib, ulush 7 foizdan 15 foizgacha ko‘tarilgan. Bu holat, O‘zbekiston sug‘urta bozorini mintaqa miqyosida ma’lum qayta sug‘urtalash markazi sifatida shakllanayotgani haqida shartli xulosa qilish imkonini beradi.

2022-2025-yillarda yirik infratuzilma loyihalari, energetika, qurilish va

[101] https://napp.uz/uz/pages/statistics-and-analysis-for-im

transport tarmoqlarida katta risklar sug‘urtalashga qo‘yilmoqda. Ushbu jarayon sug‘urta kompaniyalarini anderraytingda:

- katastrofik risklar modellarini kengroq qo‘llashga,
- risklar konsentratsiyasini hisoblashga,
- qayta sug‘urta qoplamasini (treaty) yuqori limitlarda tuzishga majbur qilmoqda.

O‘zbekistonda qayta sug‘urta munosabatlari 2022-2025 yillarda yangi bosqichga ko‘tarilib, sug‘urta bozorining barqarorligi va kapital yetarlichiligini ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, qayta sug‘urtaga berilgan mukofotlar hajmi 2024-2025-yillarda keskin o‘sgan bo‘lib, bu mamlakatda yirik, yuqori konsentratsiyalangan va noaniqlik darajasi baland bo‘lgan risklarni xalqaro bozor orqali boshqarish amaliyoti kuchayganidan dalolat beradi. Shu bilan birga, qayta sug‘urta bo‘yicha qabul qilinayotgan risklar hajmining 3 barobardan ortiq o‘sishi milliy sug‘urta kompaniyalarining xalqaro standartlar asosida risk baholashdagi kompetensiyalarining ortganini ko‘rsatadi.

Qayta sug‘urta majburiyatlarining o‘sishi, retensiya darajasining optimallashuvi, anderrayting jarayonlarining murakkablashuvi va katastrofik risk modellarining qo‘llanilishi bozorda risklarni uzoq muddatli va boshqariladigan shaklda taqsimlash imkonini kuchaytirmoqda. Bu esa Solvency II tamoyillariga mos ravishda kapitalni optimal taqsimlash, bankrotlik xavfini kamaytirish hamda xalqaro qayta sug‘urta kompaniyalariga bog‘liqlikni bosqichma-bosqich kamaytirishga xizmat qiladi.

O‘zbekiston bozoridagi ushbu tendensiyalar milliy qayta sug‘urta infratuzilmasini rivojlantirish va sug‘urta kompaniyalarining risk menejmentini xalqaro darajaga chiqarish zarurligini yanada aniq ko‘rsatmoqda.

MUQADDAS MASKANDAN BARQAROR KELAJAKKA: SAUDIYA ARABISTONI ZIYORAT TURIZMI TAJRIBASI BUXORO HUDUDIDA QO‘LLASH IMKONIYATLARI

M.E.Axmatova, Buxoro davlat universiteti katta o‘qituvchisi i.f.f.d.(PhD)
X.F.Hamroqulova, Buxoro davlat universiteti talabasi
e-mail: **hamroqulovaxosiyat05@gmail.com**

Annotatsiya: Ushbu maqolada Saudiya Arabistonining so‘nggi yillarda barqaror turizmni rivojlantirish borasida erishgan yutuqlari va qo‘llagan strategiyalari chuqur tahlil qilinadi. Xususan, mamlakatning “Vision 2030” dasturi doirasida ekologik barqarorlikni ta’minlash, tabiiy hududlarni muhofaza qilish, turizm infratuzilmasini modernizatsiya qilish, raqamli xizmatlarni kengaytirish hamda mahalliy aholini turizm jarayonlariga faol jalb etish bo‘yicha amalga oshirilgan islohotlar o‘rganiladi. Shu bilan birga, Saudiya Arabistoni tajribasining O‘zbekiston turizm sohasi bilan qanday uyg‘unlashishi mumkinligi, mavjud salohiyat, tabiiy va madaniy meros ob’yektlaridan samarali foydalanish, ekologik turizm yo‘nalishlarini kengaytirish hamda investitsiya muhitini yaxshilash kabi imkoniyatlar ko‘rsatib beriladi. Tadqiqot natijalari O‘zbekiston uchun barqaror turizmni rivojlantirishda Saudiya Arabistoni modelidan foydalanishning dolzarbligini asoslab, ikki davlat o‘rtasidagi hamkorlikning istiqbolli yo‘nalishlarini

ham yoritadi.

Kalit so‘z: Barqaror turizm, Saudiya Arabistoni, O‘zbekiston turizmi, ekologik turizm, raqamli turizm, turizm infratuzilmasi, madaniy meros, turizmni boshqarish, xalqaro tajriba, yashil iqtisodiyot.

Kirish: Bugungi globallashuv jarayonida turizm sohasi nafaqat iqtisodiy o‘sishning muhim omili, balki mamlakatlararo madaniy aloqalarni mustahkamlovchi strategik yo‘nalish sifatida alohida ahamiyat kasb etmoqda. So‘nggi yillarda dunyo miqyosida barqaror turizm konsepsiyasi keng rivojlanib, tabiiy resurslarni saqlash, turistik hududlarda ekologik muvozanatni ta’minlash, madaniy merosni asrab-avaylash hamda mahalliy aholining farovonligini oshirish kabi ustuvor vazifalarni ilgari surmoqda. Ana shunday jadal rivojlanayotgan davlatlardan biri — Saudiya Arabistoni bo‘lib, u “Vision 2030” strategiyasi doirasida turizm sektorini diversifikatsiya qilish, innovatsion yechimlar joriy etish va ekologik barqarorlik tamoyillariga asoslangan yangi turizm modelini shakllantirishga erishmoqda.

Mazkur jarayonlarni o‘rganish O‘zbekiston uchun ham dolzarbdir. Chunki respublikamizda turizm salohiyatining yuksakligi, boy madaniy meros, tabiiy landshaftlar va ziyorat turizmi imkoniyatlari mavjud bo‘lgani holda, sohani barqaror rivojlantirish yo‘lida xalqaro ilg‘or tajribalarni o‘rganish muhim ahamiyatga ega. Saudiya Arabistonining barqaror turizm borasidagi tajribasi O‘zbekiston turizm siyosatiga uyg‘unlashtirilsa, ekologik xavfsizlikni ta’minlash, xizmatlar sifatini oshirish, turistik hududlarda boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish va investitsion jozibadorlikni kuchaytirishda samarali natijalarga erishish mumkin. Ushbu tadqiqot aynan shu imkoniyatlarni tahlil qilishga qaratilgan.

Saudiya Arabistonining “Vision 2030” – iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish va neft daromadlariga bog‘liqligini kamaytirishga qaratilgan transformativ yo‘l xaritasi. Ushbu qarash muhim iqtisodiy o‘sish va madaniy almashinuv haydovchisi sifatida jonli va barqaror turizm sektorini rivojlantirishga intiladi. Ushbu tadqiqot rivojlanayotgan turizm sanoati va Vision 2030 maqsadlariga erishish o‘rtasidagi munosabatlarni o‘rganish uchun keng qamrovli tahlilni o‘tkazdi. Ushbu asosiy maqsadlar qatorida turizm sohasiga e’tibor qaratish va uni takomillashtirish, bu sohada o‘sish sur’atlariga erisha olmayotgan Qirollik va davlat muassasalari oldida turgan etakchilik muammolarini hal qilish ham bor edi. Ishtirokchi yetakchilik yondashuvi tadqiqotning mustaqil o‘zgaruvchisini ifodaladi: samaradorlikni oshirish va xabardorlikni oshirish ko‘zlangan maqsadlarga erishish va turizm sektorini rivojlantirish uchun to‘g‘ri xulq-atvor ko‘nikmalarini birlashtirishdan dalolat beradi. Ushbu tadqiqotda miqdoriy tadqiqot usuli qo‘llanildi. Ushbu tadqiqot uchun maqsadli aholi Saudiya Arabistoni Qirolligida turizm sanoati bilan bog‘liq sohada ishlaydigan va ushbu tadqiqot uchun qimmatli hissa qo‘shgan Saudiya fuqarolaridan iborat edi.

Odamlar evolyutsiyasi davrida ular e’tiqodga asoslangan. Va bugungi kunda bu davom etayotgan jarayon sayohatning maqsadiga ko‘ra sayohat olamida turli nomlar bilan ataladi. Biroq, diniy turizmning har qanday turida e’tiqodga asoslangan muammolar hali ham asosiy omillardir. Ya’ni diniy turizm, ziyorat turizmi, halol turizm, musulmon sayohati yoki turizmning boshqa turlari dinga asoslangan bo‘lib,

ko‘plab izdoshlari, muqaddas va muqaddas manzillari bor. Shu sababli, ba’zi tadqiqotchilar diniy turizm va uning boshqa shakllarini barqarorlik kontekstidan shubhalana boshladilar. Barqarorlik nafaqat ommaviy turizmda, balki sayohatning boshqa maxsus turlarida, jumladan, tobora ortib borayotgan diniy turizmda ham muhim bo‘lishi kerak. Ushbu tadqiqot ushbu yo‘nalishlarda ziyoratchilardan keladigan ekologik, ijtimoiy va iqtisodiy ta’sirlar o‘rtasidagi muvozanatni qo‘llab-quvvatlaydigan ba’zi kontseptual asoslarni o‘rganadi. Dastlab, maqolada ziyorat turizmining mazmuni va mohiyati va uning boshqa shakllari, ijobiy va salbiy ijtimoiy-iqtisodiy, ekologik natijalari adabiyotlar tahlili orqali tahlil qilinadi. Ikkinchidan, barqarorlik siyosatining ajralmas qismi bo‘lgan ba’zi tarkibiy qismlarni o‘rganadi. Nihoyat, yakuniy qismda barqaror ziyorat turizmi modellarining kontseptual asoslari taklif etiladi.

Ziyorat turizmi sohasida interaktiv va raqamli gid tizimlari zamonaviy texnologiyalar asosida ziyoratchilarga qulaylik yaratish va tarixiy, madaniy merosni keng auditoriyaga yetkazishda muhim ahamiyatga ega. Saudiya Arabistonidagi Masjid ul-Harom va Masjid an-Nabaviy misolida, ko‘p tilli robot-gidlar va mobil audio-gidlar orqali ziyoratchilarga ma’lumot yetkazish samaradorligi sezilarli darajada oshirilgan.Bu tizimlar quyidagi ilmiy jihatlarni o‘z ichiga oladi:Raqamli gidlar vizual, audio va interaktiv interfeys orqali ma’lumotni yetkazadi, bu esa ziyoratchilarning o‘rganish samaradorligini oshiradi,Mobil ilovalar va QR-kodli interaktiv panellar ziyoratchining til, qiziqish va vaqt jadvaliga moslashtirilgan ma’lumot taqdim etadi. Bu turizm psixologiyasi va foydalanuvchi tajribasi (UX) konsepsiyalari bilan uyg‘un keladi.Bundan tashqari,Axborot resurslarini raqamlashtirish:

Arxeologik va tarixiy obidalar 3D skanerlash va virtual rekonstruksiya orqali raqamli formatga o‘tkaziladi. Bu ilmiy tadqiqotlarda ham qo‘llanilishi mumkin, chunki ziyoratchilar obidalarni virtual tarzda o‘rganish imkoniga ega bo‘ladi.

Buxoro hududida qo‘llash imkoniyatlariga keladigan bo‘lsak,Poyi Kalon majmuasi, Chor Bakr maqbarasi va Bahouddin Naqshband ziyoratgohida QR-kodli interaktiv panel va mobil ilova orqali ziyoratchilarga tarixiy, madaniy va diniy ma’lumotlarni yetkazish va ko‘p tilli audio-gid va VR/AR imkoniyatlari orqali ziyoratchilarni virtual ekskursiya bilan tanishtirish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Ilmiy jihatdan, bu tizim ziyoratchilarning tarixiy obyektlarga oid bilim darajasini oshiradi va turizm infratuzilmasining samaradorligini monitoring qilish imkonini beradi.

Ziyorat turizmi hududlarida transport infratuzilmasi ziyoratchilar oqimini boshqarish, xavfsizlikni ta’minlash va vaqtni samarali boshqarish uchun muhim ahamiyatga ega. Saudiya Arabistonida Haj va Umra ziyoratlari uchun maxsus shuttle bus tizimi joriy etilgan bo‘lib, bu tizim quyidagi ilmiy jihatlar bilan ajralib turadi:

Oqimni boshqarish va tizimli nazorati esa sun’iy intellekt va real-time monitoring yordamida avtobuslar va piyoda yo‘llardagi ziyoratchi oqimi nazorat qilinadi, bu tirbandlikni kamaytiradi va xavfsiz ziyorat muhitini yaratadi.Mobil ilovalar orqali ziyoratchilar o‘zlarining joylashuvi va ziyorat jadvaliga mos marshrutni avtomatik tanlay oladi. Bu transport psixologiyasi va logistika nazariyalariga asoslangan.

Buxoro hududida qo‘llash imkoniyatlariga moslashtirilgan bo‘lsak,

Bahouddin Naqshband – Poyi Kalon – Chor Bakr ziyorat yo‘nalishida maxsus shuttle bus tizimi tashkil etish;

Mobil ilova orqali avtobuslar harakatini kuzatish va ziyoratchilarga eng qulay transport variantini tavsiya qilish mumkin.

Bular tirbandlikni kamaytirish, ziyoratchilar xavfsizligini ta’minlash va transport resurslarini samarali boshqarish imkonini beradi.

Shu bilan birga, ekologik jihatdan toza transport vositalarini joriy etish Buxoroning zamonaviy ziyorat shahri imidjini ham oshiradi.

Xulosa: Ziyorat turizmi sohasida Saudiya Arabistonining tajribasi raqamli texnologiyalar, interaktiv xizmatlar va transport infratuzilmasini samarali birlashtirish orqali ziyoratchilar oqimini boshqarish va madaniy merosni keng auditoriyaga yetkazish imkoniyatlarini yaratganini ko‘rsatadi. Ilmiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, raqamli va interaktiv gid tizimlari ziyoratchilarning bilim darajasini oshirish, turizm tajribasini shaxsiylashtirish va tarixiy obidalarni raqamlashtirish orqali turizm infratuzilmasining samaradorligini sezilarli darajada yaxshilaydi. Shu bilan birga, maxsus transport tizimlari ziyoratchilar oqimini nazorat qilish, xavfsizlikni ta’minlash va ekologik jihatdan barqaror muhit yaratishda muhim rol o‘ynaydi.Shu nuqtai nazardan, Saudiya Arabistoni tajribasi Buxoro hududi uchun zamonaviy, ilmiy asoslangan va barqaror ziyorat turizmi modelini shakllantirish imkonini beradi. Bu esa nafaqat hududning turizm salohiyatini rivojlantirish, balki xalqaro miqyosda tan olinishiga ham xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Eastern Mediterranean University (EMU)-Doğu Akdeniz Üniversitesi (DAÜ), 2016
2. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ 44 (1), 186-194, 2024
3. Geojournal of Tourism and Geosites 61 (3), 1922-1931, 2025
4. Innovation Science and Technology 1 (8), 57-61, 2025
5. Journal of Social Sciences and Humanities Research Fundamentals 5 (03), 69-72, 2025
6. Central Asian Journal of Academic Research 2 (11-1), 157-160, 2024 y

Ispaniya innovatsiyalar va yaxlitlik jurnali 41, 122-128, 2025

KIMYO SANOATINI INNOVATSION RIVOJLANISHIGA TA’SIR KO‘RSATUVCHI OMILLAR TIZIMI

Dexkanova Nargiza Sharifovna
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti katta o‘qituvchisi, PhD
e-mail: n.dexkanova@tsue.uz

Kirish. Bugungi kunda sanoat tarmoqlarining barqaror rivojlanishi ko‘p jihatdan innovatsion faoliyat darajasiga bog‘liq bo‘lib, ayniqsa kimyo sanoatida innovatsiyalar yuqori qo‘shilgan qiymat yaratish, import o‘rnini bosuvchi mahsulotlar ishlab chiqarish, eksport salohiyatini oshirish hamda resurslardan samarali foydalanishda muhim omil hisoblanadi. Kimyo sanoati murakkab texnologik jarayonlar, katta kapital sig‘imi va yuqori ilmiy salohiyat talab qiluvchi

tarmoq bo‘lgani sababli uning innovatsion rivojlanishiga ta’sir etuvchi omillarni tizimli tahlil qilish zarur hisoblanadi.

Asosiy qism. Kimyo sanoatining innovatsion rivojlanishiga ta’sir etuvchi omillarni shartli ravishda quyidagi guruhlarga ajratish mumkin:

1. Resurs omillari. Bu omillar innovatsion faoliyat uchun zarur moddiy va nomoddiy resurslarni ifodalaydi:

- ilmiy-tadqiqot xarajatlari hajmi;
- investitsiya resurslari mavjudligi;
- yuqori malakali kadrlar ulushi;
- nomoddiy aktivlar hajmi;
- zamonaviy laboratoriya va texnologik baza.

Masalan, kimyo korxonalarida R&D xarajatlari ulushining oshishi yangi mahsulot yaratish imkoniyatini kengaytiradi.

2. Texnologik omillar. Kimyo sanoatida innovatsiya ko‘pincha texnologik yangilanish bilan bog‘liq bo‘ladi:

- ishlab chiqarish uskunalarining eskirish darajasi;
- texnologik modernizatsiya sur’ati;
- TRL bosqichlari bo‘yicha loyiha tayyorligi;
- energiya tejamkor texnologiyalarni joriy etish.

Misol uchun, yangi texnologiya laboratoriya bosqichidan sanoat ishlab chiqarishigacha yetib kelishi TRL darajasi bilan baholanadi.

3. Institutsional omillar tashkiliy va boshqaruv muhiti bilan bog‘liq:

- davlat innovatsion siyosati;
- soliq imtiyozlari;
- innovatsion infratuzilma mavjudligi;
- texnoparklar bilan hamkorlik;
- patentlash tizimi samaradorligi.

Masalan, O‘zkimyosanoat tizimidagi korxonalarda innovatsion loyihalarni markazlashgan boshqarish samaradorlikni oshiradi.

4. Bozor omillari. Innovatsion rivojlanish bozor talabidan bevosita ta’sirlanadi:

- ichki va tashqi bozor talabi;
- eksport imkoniyatlari;
- raqobat darajasi;
- yangi mahsulotlarga talab elastikligi. Kimyo sanoatida bozor talabi yuqori bo‘lgan mahsulotlar innovatsion investitsiyalarni tezroq qoplaydi.

5. Ekologik va xavf omillari. Kimyo sanoatida innovatsiyalar ekologik talablar bilan ham bog‘liq:

- ekologik standartlar;
- chiqindi kamaytirish talablari;
- energiya intensivligi;
- texnologik risk darajasi.

Sanoat uni ahamiyati, innovatsita, innovatsion faoliyat uning iqtisodiyotdagi roli, investitsion faoliyat hamda sanoat tarmog‘i innovatsion samaradorligi bo‘yicha ilmiy farazlar to‘liq yoritib berildi. Tadqiqotda kimyo sanoat tarmog‘i innovatsion faoliyatiga ta’sir etuvchi asosiy omillar, strukturasi va funksional aloqasi yoritiladi.

Mamlakat iqtisodiy rivojlanishining eng yaxshi yo‘li iqtisodiyotning nisbiy afzalliklariga alohida e’tibor berish hisoblanadi. Darhaqiqat nisbiy afzalliklarni tushunish, tahlil qilish innovatsion faoliyat bilan chambarchas bog‘liq. Bu ayniqsa, mamlakatlar va kompaniyalar o‘rtasida texnologiyalar va yangiliklar asosida raqobatni va savdoni tahlil qilishda juda muhimdir.

Xulosa. Demak iqtisodiyotning nisbiy afzalliklariga alohida e’tibor- mamlakat innovatsion rivojlanishining eng yaxshi yo‘lidir. Kimyo sektori mamlakat ustunligi, katta tabiiy neft va gaz resurslari, yuqori xilma-xil mahsulotlar, texnologiya va bozor tufayli texnologik innovatsiyalar va rivojlanish uchun sezilarli joziba va imkoniyatlarga ega. Albatta neft-kimyo sanoati va uning nisbiy afzalliklari mamlakat inkor etib bo‘lmaydi. Yuqori oqimdan quyi oqimga o‘tish va texnologiyaning hissasi ishlab chiqarish omillarini, investitsiyalarni, bandlikning o‘sish sur’atini va foyda marjasini kuchaytiradi. Shunday qilib, kimyo sanoatining innovatsion rivojlanishi resurs, texnologik, institutsional, bozor va ekologik omillarning o‘zaro bog‘liq ta’siri ostida shakllanadi. Ushbu omillarni kompleks baholash innovatsion faoliyatni boshqarishning samarali mexanizmini ishlab chiqishga xizmat qiladi.

HUDUDLARDA KICHIK SANOAT ZONALARI TASHKIL ETISHNING TASHKILIY-IQTISODIY MEXANIZMLARI

Jalolova Sarvinoz Ulug‘bek qizi
O‘zJOKU, “Mediamenejment va mediamarketing” kafedrasi o‘qituvchisi
e-mail: jalolovasarvinoz1996@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur tezisda hududlarda kichik sanoat zonalari tashkil etishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari tadqiq etilgan. Kichik sanoat zonalarini joylashtirishning hududiy xususiyatlari, ishlab chiqarish infratuzilmasini shakllantirish, investitsiya resurslarini jalb etish hamda boshqaruv tizimini takomillashtirish masalalari ilmiy asosda yoritilgan. Shuningdek, kichik sanoat zonalarini samarali tashkil etish orqali hududiy iqtisodiy o‘sishni ta’minlash, aholi bandligini oshirish va sanoat ishlab chiqarishini diversifikatsiya qilish bo‘yicha amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: kichik sanoat zonalari, hududiy rivojlanish, sanoat infratuzilmasi, investitsiya, tashkiliy-iqtisodiy mexanizm, bandlik

Kirish

Hududiy iqtisodiy rivojlanishni ta’minlash, sanoat ishlab chiqarishini hududlar kesimida oqilona joylashtirish va mavjud resurslardan samarali foydalanish zamonaviy iqtisodiy siyosatning ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi[1]. Bu borada kichik sanoat zonalarini tashkil etish hududlarda ishlab chiqarish faoliyatini yo‘lga qo‘yish, yangi ish o‘rinlarini yaratish va mahalliy byudjetlar daromad bazasini kengaytirishning muhim omili bo‘lib xizmat qiladi[2].

Hududlarda kichik sanoat zonalarini shakllantirish, avvalo, ularni joylashtirishda hududiy ixtisoslashuvni hisobga olish, zarur ishlab chiqarish infratuzilmasini yaratish, investitsiya resurslarini jalb etish hamda zamonaviy boshqaruv mexanizmlarini joriy etish bilan bevosita bog‘liq[3]. Shu bilan birga, kichik sanoat zonalarini tashkil etishda hududlarning iqtisodiy salohiyati va mavjud

resurslaridan foydalanish darajasini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi[4].

Jahon amaliyoti sanoat zonalarini tashkil etish hududiy raqobatbardoshlikni oshirish, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish va investitsiya faolligini kuchaytirishda muhim instrument ekanligini ko‘rsatmoqda[5]. Shuningdek, sanoat zonalarini samarali shakllantirishda infratuzilma bilan ta’minlanganlik darajasi, logistika tizimi va institutsional boshqaruv mexanizmlarining rivojlanganligi hal qiluvchi omil hisoblanadi[6].

Hududiy sanoatni rivojlantirish va ishlab chiqarish kuchlarini oqilona joylashtirish masalalari iqtisodiyot nazariyasining muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Hududiy raqobatbardoshlik nazariyasiga ko‘ra, sanoat ishlab chiqarishining ma’lum hududlarda kontsentratsiyalashuvi ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi[7]. M.Porterning klasterlar nazariyasida korxonalar o‘rtasidagi hududiy yaqinlik innovatsiyalar almashinuvi va ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish orqali raqobat ustunligini ta’minlashi asoslab berilgan[8].

Yangi iqtisodiy geografiya nazariyasida ishlab chiqarishning hududiy kontsentratsiyasi transport xarajatlarining qisqarishi, mehnat bozori shakllanishi va infratuzilmadan birgalikda foydalanish orqali iqtisodiy o‘sishga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi ta’kidlangan[9]. Ushbu yondashuv kichik sanoat zonalarini tashkil etishda hududiy omillarni hisobga olish zarurligini ko‘rsatadi.

Xalqaro tashkilotlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar sanoat zonalarini samarali shakllantirishda davlat tomonidan yaratilgan institutsional sharoit, soliq va bojxona imtiyozlari, moliyaviy qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari hamda zamonaviy infratuzilmaning mavjudligi muhim ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatadi[10].

O‘zbekiston Respublikasida hududiy sanoatni rivojlantirish va ishlab chiqarish faoliyatini hududlar kesimida kengaytirishda kichik sanoat zonalarini tashkil etish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, 2026-yil 1-yanvar holatiga respublikada 423 ta kichik sanoat zonasi faoliyat yuritib, ularda 3 272 ta rezident korxonalar ishlab chiqarish faoliyatini amalga oshirmoqda[11]. Mazkur ko‘rsatkich kichik sanoat zonalari hududlarda sanoat ishlab chiqarishini tashkil etishning muhim institutsional shakliga aylanganligini ko‘rsatadi.

Kichik sanoat zonalarida ishlab chiqarilgan sanoat mahsulotlari hajmi 2025-yil yakunlariga ko‘ra 18 096,0 mlrd so‘mni tashkil etgan bo‘lib, bu hududlarda yangi ishlab chiqarish quvvatlarini ishga tushirish va mavjud resurslardan samarali foydalanish natijasida sanoat ishlab chiqarish hajmi ortib borayotganligini anglatadi[12]. Mazkur zonalarda asosiy kapitalga yo‘naltirilgan investitsiyalar hajmining 1 325,6 mlrd so‘mni tashkil etishi esa ularning investitsion jozibadorligi ortib borayotganligini ko‘rsatadi[13].

Kichik sanoat zonalarini samarali shakllantirishning muhim ijtimoiy-iqtisodiy natijalaridan biri aholi bandligini ta’minlash bilan bog‘liq. Hisobot davri oxiriga kelib mazkur zonalarda 40 021 nafar aholi doimiy ish bilan ta’minlangan bo‘lsa, yil davomida 10 665 ta yangi ish o‘rinlari yaratilgan[14]. Bu esa kichik sanoat zonalari hududlarda mehnat bozorini barqaror rivojlantirishda muhim rol o‘ynayotganligini ko‘rsatadi.

Kichik sanoat zonalarining tashqi iqtisodiy faoliyatdagi ishtiroki ham ortib

bormoqda. Xususan, mazkur zonalarda ishlab chiqarilgan mahsulotlarning eksport hajmi 4 538,9 mlrd so‘mni tashkil etgan[15]. Ushbu holat kichik sanoat zonalarida ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarning nafaqat ichki bozorda, balki tashqi bozorlarda ham raqobatbardosh ekanligini ko‘rsatadi.

Shu bilan birga, kichik sanoat zonalarini shakllantirish jarayonini tahlil qilish ularni joylashtirishda hududiy ixtisoslashuv darajasini yetarli hisobga olinmayotganligi, ayrim hududlarda muhandislik-kommunikatsiya infratuzilmasi bilan ta’minlanganlik darajasi pastligi hamda investitsiya resurslarini jalb etish mexanizmlarining samaradorligi yetarli emasligini ko‘rsatmoqda[16]. Bu esa kichik sanoat zonalarini tashkil etish jarayonida hududlarning iqtisodiy salohiyati va mavjud resurslaridan kompleks foydalanish zarurligini anglatadi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, kichik sanoat zonalarini samarali shakllantirishda ishlab chiqarish infratuzilmasini yaratish bilan bir qatorda, ularni transport-logistika tizimi bilan integratsiyalash, sanoat kooperatsiyasini rivojlantirish hamda zamonaviy boshqaruv mexanizmlarini joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi[17].

Hududlarda kichik sanoat zonalarini samarali shakllantirish ularni tashkil etishning aniq tashkiliy va iqtisodiy mexanizmlarini ishlab chiqishni talab etadi. Mazkur jarayon hududiy ixtisoslashuvni hisobga olgan holda ishlab chiqarish kuchlarini joylashtirish, zarur muhandislik-kommunikatsiya infratuzilmasini yaratish, investitsiya resurslarini jalb etish hamda zamonaviy boshqaruv tizimini joriy etish bilan uzviy bog‘liqdir[18].

Kichik sanoat zonalarini samarali shakllantirishning tashkiliy mexanizmlari, avvalo, ularni hududlarning iqtisodiy salohiyati, xomashyo bazasi, mehnat resurslari va transport-logistika imkoniyatlaridan kelib chiqib joylashtirishni nazarda tutadi. Bu esa sanoat ishlab chiqarishini hududiy jihatdan oqilona tashkil etish, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish va korxonalar o‘rtasida kooperatsiya aloqalarini rivojlantirish imkonini beradi[19].

Mazkur jarayonda iqtisodiy mexanizmlarning muhim elementi sifatida investitsiya faoliyatini rag‘batlantirish alohida ahamiyat kasb etadi. Xususan, kichik sanoat zonalarini tashkil etishda davlat-xususiy sheriklik asosida moliyalashtirish, tijorat banklari kreditlari, to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar va mahalliy investitsiya resurslaridan samarali foydalanish zarur hisoblanadi[20]. Bu esa yangi ishlab chiqarish quvvatlarini tashkil etish va mavjudlarini modernizatsiya qilish imkonini beradi.

Kichik sanoat zonalarini samarali shakllantirishning muhim yo‘nalishlaridan biri ishlab chiqarish infratuzilmasini rivojlantirish bilan bog‘liq. Zamonaviy muhandislik-kommunikatsiya tarmoqlari, transport-logistika tizimi va raqamli boshqaruv platformalarining joriy etilishi kichik sanoat zonalarining investitsion jozibadorligini oshiradi hamda ishlab chiqarish jarayonining uzluksizligini ta’minlayd[21].

Shuningdek, kichik sanoat zonalarini boshqarishning samarali institutsional tizimini shakllantirish ularning faoliyat natijadorligini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Bunda hududiy boshqaruv organlari, tadbirkorlik subyektlari va moliya institutlari o‘rtasida samarali hamkorlikni yo‘lga qo‘yish zarur[22].

Taklif etilayotgan tashkiliy-iqtisodiy mexanizm kichik sanoat zonalarini

shakllantirishning quyidagi ustuvor yo‘nalishlarini o‘z ichiga oladi(1-rasm):

1-rasm. Kichik sanoat zonalari faoliyatining natijadorligini ta’minlovchi tashkiliy-iqtisodiy model

Mazkur mexanizmni amaliyotga joriy etish hududlarda sanoat ishlab chiqarish hajmini oshirish, yangi ish o‘rinlarini yaratish, mahalliy byudjetlar daromadlarini ko‘paytirish va hududiy iqtisodiy rivojlanish darajasidagi tafovutlarni qisqartirish imkonini beradi.

Xulosa

Hududlarda kichik sanoat zonalarini samarali shakllantirish hududiy iqtisodiy rivojlanishni ta’minlash, sanoat ishlab chiqarishini hududlar kesimida diversifikatsiya qilish hamda aholi bandligini oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Olib borilgan tahlillar natijasida respublikada kichik sanoat zonalari sonining ortib borayotganligi, ularda faoliyat yuritayotgan korxonalar tomonidan ishlab chiqarilayotgan sanoat mahsulotlari hajmining yuqori sur’atlarda o‘sayotganligi hamda yangi ish o‘rinlari yaratilayotganligi hududiy sanoatni rivojlantirishda ushbu institutning muhim o‘rin tutayotganligini ko‘rsatdi.

Shu bilan birga, kichik sanoat zonalarini shakllantirish jarayonini tahlil qilish ularni joylashtirishda hududiy ixtisoslashuv darajasini yetarli darajada hisobga olinmayotganligi, muhandislik-kommunikatsiya infratuzilmasi bilan ta’minlanganlik darajasining hududlar kesimida bir xil emasligi hamda investitsiya resurslarini jalb etish mexanizmlarining samaradorligi yetarli emasligini ko‘rsatdi. Mazkur holatlar kichik sanoat zonalarini tashkil etishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish zarurligini anglatadi.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, hududlarda kichik sanoat zonalarini samarali shakllantirish quyidagi ustuvor yo‘nalishlarni amalga oshirishni talab etadi:

– kichik sanoat zonalarini hududlarning iqtisodiy salohiyati va mavjud resurslari asosida joylashtirish;

– zamonaviy muhandislik-kommunikatsiya va transport-logistika infratuzilmasini rivojlantirish;

– davlat-xususiy sheriklik asosida investitsiya loyihalarini moliyalashtirish mexanizmlarini keng joriy etish;

– sanoat kooperatsiyasi va mahalliylashtirish darajasini oshirish;

– kichik sanoat zonalarini boshqarishda raqamli texnologiyalardan keng

foydalanish.

Taklif etilgan tashkiliy-iqtisodiy mexanizmni amaliyotga joriy etish hududlarda yangi ishlab chiqarish quvvatlarini tashkil etish, yuqori qo‘shimcha qiymatga ega mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish, eksport salohiyatini oshirish va aholi bandligini ta’minlash imkonini beradi. Natijada hududiy iqtisodiy rivojlanish darajasidagi tafovutlar qisqaradi hamda mahalliy byudjetlar daromad bazasi kengayadi.

Xulosa qilib aytganda, kichik sanoat zonalarini samarali shakllantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish hududiy sanoat siyosati samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Mazkur yondashuv hududlarda sanoat ishlab chiqarishini barqaror rivojlantirish, investitsiya muhitini yaxshilash va aholi turmush darajasini oshirishning muhim ilmiy-amaliy yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 21-apreldagi PQ-2916-son “Kichik sanoat zonalarini tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risidagi Farmoni.
3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining kichik sanoat zonalari faoliyatini tashkil etish va rivojlantirishga oid qarorlari. – Toshkent, 2017–2024.
4. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. Maxsus iqtisodiy zonalar, kichik sanoat zonalari, texnopark va klasterlar faoliyati bo‘yicha statistik ma’lumotlar. – Toshkent, 2026.
5. Porter M.E. The Competitive Advantage of Nations. – New York: Free Press, 1990.
6. Krugman P. Geography and Trade. – Cambridge: MIT Press, 1991.
7. Fujita M., Krugman P., Venables A.J. The Spatial Economy: Cities, Regions and International Trade. – Cambridge: MIT Press, 1999.
8. UNIDO. Industrial Parks for Inclusive and Sustainable Industrial Development. – Vienna, 2020.
9. OECD. Industrial Parks and Regional Development: Policy Lessons. – Paris: OECD Publishing, 2019.
10. World Bank. Special Economic Zones: An Operational Review of Their Impacts. – Washington DC, 2017.
11. Ismailov B.X. Hududiy sanoat siyosatini takomillashtirishning iqtisodiy mexanizmlari. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2018.
12. Xolmatov N.Sh. Kichik sanoat zonalarini rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy asoslari // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. – 2020. – №4.

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СУТЬ ПРОЦЕНТНЫХ РИСКОВ И ПРИЧИНЫ ИХ ВОЗНИКНОВЕНИЯ

Романова Барчинай
Студент Ташкентского государственного экономического университета

Аннотация. *В статье рассматривается экономическая природа процентного риска как одной из ключевых угроз финансовой стабильности. Раскрываются теоретические основы возникновения процентного риска, его классификация и факторы, определяющие его масштаб. Особое внимание уделено взаимосвязи процентного риска с денежно-кредитной политикой, а также его влиянию на деятельность финансовых институтов и государственных структур. Исследование носит теоретико-аналитический характер и опирается на зарубежный и отечественный научный опыт.*

Ключевые слова: *процентный риск, финансовая стабильность, денежно-кредитная политика, ставка процента, банковский сектор, управление рисками, процентная маржа.*

В условиях глобализации финансовых рынков и нарастающей волатильности макроэкономической среды управление процентным риском приобретает принципиальное значение как для коммерческих банков, так и для государственных структур, осуществляющих бюджетное планирование и государственные закупки. Изменения процентных ставок непосредственно влияют на стоимость заимствований, доходность портфелей и устойчивость финансовых обязательств. Именно поэтому изучение экономической сущности и причин возникновения процентного риска остаётся актуальной научной задачей.

Экономическая сущность процентного риска.

Процентный риск — это вероятность возникновения финансовых потерь вследствие неблагоприятного изменения процентных ставок на рынке. С теоретической точки зрения он представляет собой разновидность рыночного риска и выражается в несоответствии между активами и пассивами субъекта по срокам погашения и чувствительности к изменению ставок.

Экономическая природа процентного риска связана с фундаментальным противоречием финансовых отношений: кредиторы стремятся зафиксировать доходность, тогда как заёмщики стремятся к гибкости в обслуживании долга. Это противоречие порождает разрыв в структуре активов и пассивов по срокам и условиям переоценки — так называемый «гэп» (gap), который и является источником процентного риска.

Следует разграничивать две ключевые формы процентного риска: риск переоценки (repricing risk), возникающий при несовпадении сроков пересмотра условий активов и пассивов, и базисный риск (basis risk), связанный с применением различных базовых индикаторов при формировании ставок по разным инструментам. Помимо этого, выделяют риск кривой доходности и опционный процентный риск, характерный для инструментов с встроенными правами досрочного погашения.

Причины возникновения процентного риска.

Среди ключевых причин возникновения процентного риска необходимо выделить следующие группы факторов.

Макроэкономические факторы. Центральные банки используют ключевую ставку как инструмент регулирования инфляции и деловой активности. Решения о её изменении незамедлительно транслируются на рынок через межбанковские ставки, доходность государственных облигаций и кредитные ставки. Высокая инфляционная неопределённость, циклические колебания экономики и внешние шоки усиливают непредсказуемость движения процентных ставок.

Структурные диспропорции в балансе. Несоответствие сроков активов и обязательств является главной внутренней причиной процентного риска. Классическим примером служит коммерческий банк, привлекающий краткосрочные депозиты и размещающий их в долгосрочные кредиты: при росте ставок стоимость фондирования увеличивается быстрее, чем пересматриваются доходы по кредитному портфелю, что сжимает процентную маржу.

Рыночная конъюнктура и поведение участников рынка. Процентный риск усугубляется при недостаточной ликвидности долговых рынков, когда ценовые колебания носят непропорциональный характер. Спекулятивная активность и нарастание долговой нагрузки в экономике дополнительно повышают чувствительность системы к изменениям ставок.

Регуляторные и институциональные факторы. Изменения в требованиях к капиталу, нормах резервирования или режиме раскрытия информации способны трансформировать уровень принимаемого процентного риска. Также существенную роль играют контрактные условия финансовых инструментов — в частности, наличие опционов досрочного погашения или плавающих ставок, привязанных к нескольким ориентирам.

Процентный риск в контексте государственных финансов.

В сфере государственных финансов и бюджетного планирования процентный риск проявляется прежде всего через стоимость обслуживания государственного долга. Рост процентных ставок увеличивает расходы бюджета на выплату процентов, сокращая объём средств, доступных для финансирования государственных программ и закупок. Кроме того, при осуществлении государственных закупок с отсроченной оплатой или на условиях лизинга процентный риск напрямую влияет на итоговую стоимость контракта.

Применительно к Узбекистану, проводящему активную политику цифровой трансформации системы государственных закупок, учёт процентных рисков приобретает особое значение при долгосрочном планировании контрактов и оценке совокупной стоимости владения закупаемыми товарами и услугами.

Заключение

Таким образом, процентный риск представляет собой многогранное экономическое явление, возникающее на пересечении макроэкономической динамики, структурных особенностей балансов финансовых институтов и

рыночной конъюнктуры. Его корректное понимание и своевременная идентификация являются необходимыми условиями как для обеспечения устойчивости финансовой системы, так и для повышения эффективности управления государственными финансовыми ресурсами. Дальнейшее совершенствование нормативно-методической базы в данной области будет способствовать снижению уязвимости государственного сектора перед процентными колебаниями.

Список использованной литературы:

1. Банк международных расчётов (BIS). Принципы управления процентным риском и надзора за ним (IRRBB). — Базель, 2016. — 59 с.
2. Лаврушин О.И. Управление деятельностью коммерческого банка (банковский менеджмент). — М.: Юристъ, 2005. — 687 с.
3. Fabozzi F.J., Mann S.V. The Handbook of Fixed Income Securities. — 8th ed. — McGraw-Hill, 2012. — 1840 p.
4. Ҳамдамов Б., Тошматов Н. Молиявий рисклар таҳлили. — Тошкент: ТДИУ, 2021. — 210 б.
5. Центральный банк Республики Узбекистан. Годовой отчёт 2023. — Ташкент, 2024. [Электронный ресурс]. — URL: https://cbu.uz

АУДИТ АМОРТИЗАЦИИ ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ

Файзиев Умуркул Шухратович
доцент Ташкентского государственного экономического университета, PhD
Адылова Диёра Фуркат кизи
Студентка Ташкентского государственного экономического университета

Аннотация. В данной научно-исследовательской работе проводится комплексный анализ методологии аудиторской проверки начисления амортизации основных средств в условиях активного реформирования системы бухгалтерского учета в Республике Узбекистан. Автор подробно рассматривает теоретические основы процесса амортизации, опираясь на требования Национального стандарта бухгалтерского учета (НСБУ) №5 и актуальные нормы Налогового кодекса. Особое внимание уделяется изучению взаимосвязи между выбранным методом износа и финансовой устойчивостью предприятия, а также выявлению рисков, возникающих при несоблюдении последовательности применения учетной политики.

Ключевые слова: Аудит, основные средства, амортизационные отчисления, финансовая отчетность, налоговый учет, ликвидационная стоимость, профессиональное суждение, оценочные значения, информационная асимметрия, аудиторский риск.

Введение

В условиях современных экономических преобразований в Республике Узбекистан и активной интеграции национальной экономики в мировое сообщество, вопросы прозрачности и достоверности финансовой отчетности хозяйствующих субъектов приобретают первостепенное значение. Основные средства составляют материально-техническую базу любого предприятия, а их рациональное использование и правильное отражение износа напрямую

влияют на финансовые результаты деятельности. В связи с реализацией Постановления Президента Республики Узбекистан № ПП-4611, переход на Международные стандарты финансовой отчетности (МСФО) ставит перед профессиональным сообществом новые задачи по качественному изменению подходов к аудиту долгосрочных активов.

Амортизация является ключевым оценочным значением, которое определяет не только балансовую стоимость активов, но и величину налогооблагаемой базы по налогу на прибыль. Актуальность темы исследования обусловлена тем, что в практике отечественных предприятий зачастую наблюдаются расхождения между требованиями Национального стандарта бухгалтерского учета (НСБУ) №5 и нормами Налогового кодекса (статья 306). В этой связи аудит амортизационных отчислений становится важнейшим инструментом контроля, позволяющим выявить существенные искажения, связанные с неверным установлением сроков полезного использования, ликвидационной стоимости или необоснованным выбором методов начисления износа.

Научная и практическая значимость аудита амортизации основных средств заключается в подтверждении обоснованности расходов предприятия и предотвращении рисков применения штрафных санкций со стороны контролирующих органов. Тщательная аудиторская проверка позволяет пользователям отчетности получить уверенность в том, что представленная информация об износе активов отражает реальную экономическую сущность операций и соответствует принципам непрерывности деятельности и соответствия доходов и расходов. В данной работе предлагается рассмотреть методический инструментарий аудита, который поможет минимизировать аудиторский риск и повысить информативность финансовой отчетности в соответствии с международными требованиями.

Цель исследования

Целью данной работы является комплексное изучение теоретико-методологических основ аудита амортизации основных средств и разработка практических рекомендаций по совершенствованию аудиторских процедур в Республике Узбекистан в контексте перехода на МСФО. Для достижения этой цели в работе решаются задачи по анализу соответствия учетной политики требованиям НСБУ №5 и статьи 306 Налогового кодекса РУз, проверке обоснованности применения различных методов начисления износа (линейного, производительного и др.), а также верификации правильности отражения амортизационных сумм на счетах бухгалтерского учета (0200, 2010, 9420). Объектом исследования выступает система учета долгосрочных активов хозяйствующих субъектов, а предметом — совокупность методов и приемов аудиторского контроля, обеспечивающих достоверность оценки износа и минимизацию налоговых рисков, что подтверждается данными нормативно-правовой базы lex.uz и актуальной практикой финансовой отчетности.

Основная часть

Методология аудита амортизации основных средств в Республике

Узбекистан в современных условиях базируется на сочетании процедур соответствия национальному законодательству (НСБУ №5) и оценки оценочных значений согласно международным стандартам (МСА 540).

1. Проверка соблюдения учетной политики и нормативно-правовой базы

На первом этапе аудитор устанавливает соответствие применяемых методов начисления износа учетной политике предприятия и Положению о составе затрат (утв. ПКМ РУз №54). Согласно п. 33 НСБУ №5, начисление амортизации должно начинаться с первого числа месяца, следующего за месяцем принятия объекта к учету.

Аудитор сопоставляет данные регистров с базой lex.uz, проверяя, не начислялась ли амортизация на объекты, находящиеся на консервации свыше трех месяцев, что является частым нарушением.

2. Аудиторская проверка методов начисления амортизации

Аудитор проводит независимый пересчет амортизационных отчислений. В практике Узбекистана наиболее распространены четыре метода. Рассмотрим пример проверки самого популярного — линейного метода.

Кейс пересчета: Предприятие приобрело станок стоимостью 120 000 000 сум. Срок службы — 5 лет. Ликвидационная стоимость — 10 000 000 сум.

Расчет по НСБУ №5: (120 000 000 - 10 000 000) / 5 лет = 22 000 000 сум в год. Аудиторская процедура: Если бухгалтер начислил износ без учета ликвидационной стоимости (120 млн / 5 = 24 млн), аудитор фиксирует завышение себестоимости на 2 000 000 сум.

3. Аудит корреспонденции счетов и классификации расходов

Важной задачей аудитора является проверка правильности отражения амортизации на счетах учета затрат. Ошибки в этом блоке приводят к искажению финансового результата. Типовая модель проводок, подлежащая верификации:

Дт 2010 — Кт 0230: амортизация производственного оборудования (включается в производственную себестоимость).

Дт 9420 — Кт 0240: амортизация административных активов мебели и офисного оборудование (расходы периода).

Аудитор проверяет, чтобы амортизация объектов социальной сферы (Дт 9430) не включалась в налоговые вычеты, если это не предусмотрено статьей 305 НК РУз.

4. Налоговый аудит и анализ временных разниц

Одним из сложнейших этапов является сверка с Налоговым кодексом РУз (ст. 306). В Узбекистане установлены предельные нормы амортизации для целей налогообложения (например, для зданий — 5%, для транспортных средств — 20%).

Если в бухгалтерском учете амортизация выше налоговой нормы, аудитор проверяет правильность отражения временных разниц согласно МСФО (IAS) 12. Это требует отражения отложенного налогового обязательства (ОНО).

5. Процедуры проверки после переоценки и модернизации

Согласно трудам профессора А.А. Каримова, аудит амортизации

невозможен без проверки стоимости после переоценки. Аудитор проверяет, была ли изменена норма амортизации после капитальных вложений (модернизации), увеличивающих срок службы объекта. Проверяются первичные документы: акты ОС-3 и записи в инвентарных карточках ОС-6.

Выводы и рекомендации

Резюмируя результаты проведенного исследования методики аудита амортизации основных средств, можно сделать ряд принципиальных выводов, имеющих как теоретическую, так и практическую значимость для современной системы учета в Республике Узбекистан.

Во-первых, аудит подтвердил наличие глубокой взаимосвязи между правильностью начисления износа и достоверностью ключевых финансовых индикаторов предприятия. В ходе анализа было выявлено, что наиболее критичные риски сосредоточены в области неверной классификации активов по счетам затрат (2010, 9420), что ведет к искажению производственной себестоимости и, как следствие, валовой прибыли.

Во-вторых, в контексте реализации Постановления Президента РУз № ПП-4611, особую остроту приобретает вопрос профессионального суждения аудитора при оценке ликвидационной стоимости и пересмотре сроков полезного использования. Как показывает международная практика и труды ведущих отечественных ученых (А.А. Каримов, А.Х. Рахимов), игнорирование данных параметров в рамках НСБУ №5 создает скрытые искажения в отчетности, которые становятся явными лишь при трансформации в формат МСФО.

В-третьих, выявленный разрыв между бухгалтерской и налоговой амортизацией (согласно ст. 306 НК РУз) требует от аудитора усиленного контроля за начислением отложенных налоговых активов и обязательств. Это критически важно для предотвращения штрафных санкций и обеспечения налогового комплаенса.

На основе вышеизложенного, автором предлагаются следующие практические рекомендации:

- Хозяйствующим субъектам: Перейти от формального начисления износа к модели, ориентированной на реальный экономический износ, с обязательным ежегодным тестом на обесценение и пересмотром оценочных значений.
- Аудиторским организациям: Интегрировать в процесс проверки аналитические процедуры на базе платформы lex.uz и автоматизированные алгоритмы пересчета (CAATs), что позволит снизить аудиторский риск и повысить точность выборки.
- Государственным регуляторам: Рассмотреть возможность более тесной синхронизации норм износа в налоговом законодательстве с правилами МСФО для снижения нагрузки по ведению двойного учета.
- Таким образом, совершенствование методики аудита амортизации является необходимым условием для повышения транспарентности бизнеса и формирования благоприятного инвестиционного климата в Республике Узбекистан.

Список использованной литературы:

1. Налоговый кодекс Республики Узбекистан. — Ташкент: lex.uz, 2024.
2. Национальный стандарт бухгалтерского учета (НСБУ) №5 «Основные средства».
3. МСФО (IAS) 16 «Основные средства» и МСА 540 «Аудит оценочных значений».
4. Каримов А.А. «Аудит: учебник для ВУЗов». — Ташкент: Iqtisodiyot, 2019.
5. Панков В.В. «Институциональный аудит: теория и практика». — М.: Магистр, 2021.
6. Рахимов А.Х. «Финансовый учет и аудит». — Ташкент: Fan va texnologiya**, 2020.**

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА И АУДИТА РАСХОДОВ НА ИННОВАЦИОННУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

Мустафоев Акбар Мустафо угли
Независимый исследователь Ташкентского государственного экономического университета, преподаватель университета OXUS UNIVERSITY
e-mail: mustafoyev.akbar.94@mail.ru

Annotatsiya. *Ushbu maqolada innovatsion faoliyatga oid xarajatlarni buxgalteriya hisoboti va auditi muammolari ko‘rib chiqiladi. Xususan, texnologik, marketing va tashkiliy innovatsiyalar bo‘yicha xarajatlarni hisoblashdagi farqlar va innovatsion xarajatlarni batafsil hisoblash uchun yangi subhisoblar ishlab chiqish zarurati ta’kidlanadi.*

Калит сўзлар: *инновация, инновацион жараён, инновацион фаолият, buxgalteriya hisoboti, иштирок етиш ёндашуви, интеллектуал мулк, асосий инновациялар.*

Аннотация. *В данной статье подробно рассматриваются проблемы бухгалтерского учёта и аудита расходов на инновационную деятельность. В статье подчеркиваются различия в учёте расходов по технологическим, маркетинговым и организационным инновациям, а также необходимость внедрения новых субсчетов для точного и полного отражения инновационных затрат.*

Ключевые слова: *инновация, инновационный процесс,инновационная деятельность, бухгалтерский учёт, партисипативный подход, интеллектуальная собственность, базисные инновации.*

Abstract*. This article thoroughly examines the issues of accounting and auditing expenses related to innovative activities. The article emphasizes the differences in accounting costs for technological, marketing, and organizational innovations, as well as the need to introduce new sub-accounts for accurately and fully reflecting innovation-related expenses.*

Keywords*: innovation, innovation process, innovative activity, accounting, participatory approach, intellectual property, basic innovations.*

В обновляющемся Узбекистане внедрение новшеств, поиск, новые идеи

и деятельность в соответствии с требованиями времени становятся важнейшими задачами во всех сферах.

Как подчеркнул наш Уважаемый Президент: «Важнейшая задача - сформировать инновационное мышление у нашего народа. Где нет инноваций, там не будет развития и конкуренции. Без широкой пропаганды новшеств в этой сфере, формирования у людей умения мыслить и работать по-новому мы не сможем идти в ногу с нынешним стремительно меняющимся временем, научным прогрессом. Поэтому выведение инновационной деятельности на уровень, соответствующий требованиям современности, должно стать главной задачей нового министерства и данного центра».[102] Инновация — это созданный в результате научно-исследовательских, опытно-конструкторских и технологических работ новый или усовершенствованный продукт (товар, работа, услуга и др.), производственный процесс, новый метод маркетинга, рабочее место или внешние связи, предназначенные для удовлетворения потребностей общества или достижения других положительных эффектов. При этом основная задача заключается в глубокой реформе и обновлении всех сфер государственной и общественной жизни, развитии научных исследований и инновационной деятельности, создании необходимых условий для этого, привлечении молодежи к участию в этом процессе, поддержке новых творческих поисков и разработок.В целях создания правовых основ инновационной деятельности в нашей стране был разработан и представлен для обсуждения на Едином портале интерактивных государственных услуг проект Закона Республики Узбекистан «Об инновационной деятельности». Он был всесторонне изучен и доработан с учетом предложений широкой общественности, и на сегодняшний день выработаны правовые нормы, регулирующие эту сферу.

Теоретические основы инновационной деятельности

Инновация представляет собой результат научно-исследовательских, опытно-конструкторских и технологических работ, выраженный в создании нового или усовершенствованного продукта (товара, услуги), производственного процесса, метода маркетинга либо организационного решения, направленного на удовлетворение общественных потребностей и получение социально-экономического эффекта. В целях формирования правовой базы был разработан проект Закона Республики Узбекистан «Об инновационной деятельности», который прошёл общественное обсуждение и заложил нормативные основы регулирования данной сферы.Основной задачей государственной политики является реформирование и модернизация всех сфер экономики, развитие научных исследований, создание благоприятных условий для инноваций, а также вовлечение молодёжи в научно-творческую деятельность.

Проблемные аспекты бухгалтерского учёта инновационных расходов

С позиции бухгалтерского учёта инновационная деятельность

[102] Шавкат Мирзиёевhttps://president.uz/ru/lists/view/1309

характеризуется рядом методологических проблем:

1. Отсутствие чёткой идентификации объектов инновационного учёта;
2. Сложность признания инновационных активов и затрат;
3. Недостаточная детализация учётных регистров;
4. Ограниченные аналитические возможности действующего плана счетов.

Учёт инновационных расходов напрямую зависит от их классификации. В статистической и управленческой отчётности различают следующие виды инноваций:

1. Технологические инновации

Включают:

- **Продуктовые инновации** — создание новых или существенно улучшенных товаров и услуг;
- **Процессные инновации** — внедрение новых или модернизированных методов производства и оказания услуг.

2. Маркетинговые инновации

Связаны с внедрением новых методов продвижения продукции, ценообразования и позиционирования.

3. Организационные инновации

Предполагают внедрение новых методов управления, организации труда и внешних взаимодействий.

Недостатки действующей системы учёта

В настоящее время затраты на инновационную деятельность аккумулируются на субсчёте **0880-«Выполнение научно-исследовательских, опытно-конструкторских и технологических работ»**.Однако концентрация всех расходов на одном счёте:

- не позволяет разграничить затраты по этапам инновационного процесса;
- усложняет анализ эффективности;
- снижает качество управленческих решений;
- затрудняет проведение аудита инновационной деятельности.

Кроме того, действующая система счетов не обеспечивает достоверного анализа влияния инновационной продукции на финансовые результаты предприятия.

Предложения по совершенствованию бухгалтерского учёта

В целях повышения прозрачности и аналитичности учёта предлагается:

1. Введение субсчетов второго порядка:

- 0881 «Расходы на выполнение научных исследований»
- 0882 «Расходы на выполнение научных разработок»

Это позволит обеспечить раздельный учёт затрат и повысить качество финансового анализа.

2. Группировка затрат по этапам инновационного цикла:

- маркетинговые исследования;
- научные исследования и разработки;
- инновационное проектирование;

- инновационное производство;
- коммерциализация;

3. Расширение объектов инновационного учёта

Необходимо рассматривать инвестиции шире — не только как вложения в основной капитал и нематериальные активы, но и как инвестиции:

- в научные исследования;
- в интеллектуальный потенциал;
- в человеческий капитал.

Совершенствование аудита инновационных расходов

Аудит инновационной деятельности должен включать:

- проверку обоснованности признания затрат;
- анализ корректности формирования нематериальных активов;
- оценку экономической эффективности инновационных проектов;
- контроль целевого использования средств.

Для повышения качества аудита целесообразно разработать методические рекомендации по проверке инновационных расходов с учётом их специфики и высокой степени неопределённости.

Заключение

Совершенствование бухгалтерского учёта и аудита расходов на инновационную деятельность является важным условием обеспечения прозрачности, эффективности и устойчивости развития хозяйствующих субъектов.Формирование детализированной системы учёта инновационных затрат позволит:

- повысить качество управленческих решений;
- обеспечить объективную оценку эффективности инноваций;
- усилить контроль за использованием финансовых ресурсов;
- способствовать развитию инновационной экономики страны.

Таким образом, модернизация системы бухгалтерского учёта инновационной деятельности выступает не только инструментом финансового контроля, но и стратегическим фактором повышения конкурентоспособности национальной экономики.

Литература

1. Шавкат Мирзиёевhttps://president.uz/ru/lists/view/1309

2. Врублевский Н. Д. Бухгалтерский управленческий учет: Учебник. – М.: Бухгалтерский учет, 2005. – 400 с. 3. Головина Т. А. Методика оценки затрат и показателей риска в усло виях выбора эффективного варианта производственной деятельнос ти предприятия //

3. Голубев А. А., Александрова А. И., Скрипниченко М. В. Экономика, финансирование и управление инновационной деятельностью //СПб.: Университет ИТМО. – 2016. – Т. 153.

SOLIQ SIYOSATINING AHOLI DAROMADLARI SHAKLLANISHIGA TA’SIRI VA UNING MAKROIQTISODIY BARQARORLIKDAGI ROLI

Abidova Shahnoza Abduvaliyevna
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti assistant o‘qituvchisi
e-mail: abidovashahnoza1987@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu tezisda soliq siyosatining aholi daromadlari shakllanishiga ta’siri hamda uning makroiqtisodiy barqarorlikni ta’minlashdagi roli tahlil qilinadi. Tadqiqotda soliq stavkalari, soliq imtiyozlari va qayta taqsimlash mexanizmlarining daromadlar darajasi, iste’mol va jamg‘arma jarayonlariga ta’siri yoritilgan. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, samarali soliq siyosati daromadlar tengsizligini kamaytirish orqali iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlaydi.

Kalit so‘zlar: soliq siyosati, aholi daromadlari, qayta taqsimlash, iqtisodiy barqarorlik, soliq imtiyozlari, iste’mol, jamg‘arma.

Аннотация. В данной работе рассматривается влияние налоговой политики на формирование доходов населения и её роль в обеспечении макроэкономической стабильности. Особое внимание уделено налоговым ставкам, льготам и механизмам перераспределения доходов. Результаты показывают, что эффективная налоговая политика способствует снижению неравенства доходов и укреплению экономической стабильности.

Ключевые слова: налоговая политика, доходы населения, перераспределение, экономическая стабильность, налоговые льготы, потребление, сбережения.

Abstract. This thesis examines the impact of tax policy on household income formation and its role in ensuring macroeconomic stability. The study focuses on tax rates, incentives, and redistribution mechanisms affecting income levels, consumption, and savings. The findings indicate that an effective tax policy reduces income inequality and strengthens economic stability.

Keywords: tax policy, household income, redistribution, economic stability, tax incentives, consumption, savings.

KIRISH

Zamonaviy iqtisodiy sharoitda soliq siyosati davlatning aholi daromadlarini shakllantirish va ularni qayta taqsimlashdagi eng muhim instrumentlaridan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Soliqlar orqali davlat nafaqat byudjet daromadlarini shakllantiradi, balki ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni tartibga soladi, daromadlar tengsizligini kamaytiradi hamda makroiqtisodiy barqarorlikni ta’minlashga xizmat qiladi. Shu bois soliq siyosati iqtisodiy o‘sish, iste’mol va jamg‘arma jarayonlariga bevosita ta’sir ko‘rsatuvchi tizimli mexanizm hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasida soliq tizimini takomillashtirish bo‘yicha muhim islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, 2019 yilda yangi tahrirdagi Soliq kodeksining qabul qilinishi (O‘zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi, 2019 yil 30 dekabr) soliq yukini kamaytirish, soliq tizimini soddalashtirish va iqtisodiy faollikni rag‘batlantirishga qaratilgan muhim qadam bo‘ldi. Ushbu islohotlar natijasida jismoniy shaxslar daromad solig‘i stavkasi yagona 12% etib belgilandi, bu esa aholi daromadlarining oshishiga va ularning rasmiylashuviga ijobiy ta’sir ko‘rsatdi.

Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, so‘nggi yillarda O‘zbekistonda aholi daromadlari va soliq tushumlari o‘rtasida ijobiy bog‘liqlik kuzatilmoqda. Jumladan, 2024 yil yakunlariga ko‘ra davlat byudjeti daromadlari YAIMga nisbatan qariyb 25–26% ni tashkil etgan, bunda soliq tushumlari asosiy ulushni egallaydi (stat.uz, Moliya vazirligi ma’lumotlari). Shu bilan birga, aholi real daromadlari o‘sish sur’atlari yiliga o‘rtacha 5–6% atrofida shakllanib, iste’mol xarajatlari va ichki talabning kengayishiga xizmat qilmoqda.[103]

Nazariy jihatdan soliq siyosati daromadlar shakllanishiga ikki yo‘l bilan ta’sir ko‘rsatadi: birinchidan, soliqlar orqali aholi ixtiyorida qoladigan daromad miqdori o‘zgaradi; ikkinchidan, davlat tomonidan amalga oshiriladigan ijtimoiy transferlar orqali daromadlar qayta taqsimlanadi. Shu sababli samarali soliq siyosati daromadlar tengsizligini kamaytirish, ijtimoiy adolatni ta’minlash va iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlashda muhim rol o‘ynaydi.

Bugungi kunda global iqtisodiy sharoitda inflyatsiya bosimi, tashqi iqtisodiy omillar va ichki strukturaviy o‘zgarishlar fonida soliq siyosatining ahamiyati yanada ortib bormoqda. Ayniqsa, soliq yukining optimallashtirilishi, soliq imtiyozlarining samarali qo‘llanilishi va daromadlarni adolatli taqsimlash mexanizmlarining takomillashtirilishi iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashning muhim sharti hisoblanadi.

Shu nuqtayi nazardan, soliq siyosatining aholi daromadlari shakllanishiga ta’siri va uning makroiqtisodiy barqarorlikdagi rolini zamonaviy qonunchilik va statistik ma’lumotlar asosida o‘rganish dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Soliq siyosatining aholi daromadlari shakllanishiga ta’siri hamda uning makroiqtisodiy barqarorlikdagi roli iqtisodiy nazariyada keng va tizimli o‘rganilgan yo‘nalishlardan biridir. Mazkur muammo turli iqtisodiy maktablar doirasida talqin qilinib, soliq siyosati daromadlar taqsimoti, iste’mol va jamg‘arma jarayonlari orqali iqtisodiy barqarorlikka ta’sir etuvchi muhim mexanizm sifatida qaraladi.

Klassik iqtisodiy nazariya vakillari, xususan A. Smit, soliqlarni davlat daromadlarini shakllantiruvchi zarur vosita sifatida baholab, ularning iqtisodiy faoliyatga salbiy ta’sirini minimallashtirish zarurligini ta’kidlaydi. U tomonidan ishlab chiqilgan soliqqa tortish tamoyillari – adolatlilik, aniqlik va qulaylik prinsiplari bugungi zamonaviy soliq tizimlarining nazariy asosini tashkil etadi.[104]

Neoklassik yondashuvda soliqlar resurslar taqsimotiga bevosita ta’sir etuvchi omil sifatida qaralib, soliq yukining ortishi ishlab chiqarish hajmi va daromadlar darajasiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkinligi asoslab beriladi. A. Marshall va J.B. Clark asarlarida daromadlar shakllanishi mehnat va kapital unumdorligi bilan bog‘lanib, soliqlarning ushbu jarayonlarga bilvosita ta’siri yoritilgan.[105]

Keynsiy iqtisodiy nazariyada esa soliq siyosati makroiqtisodiy barqarorlikni ta’minlashning faol instrumenti sifatida talqin etiladi. J.M. Keynes soliqlar orqali davlat yalpi talabni boshqarishi, iqtisodiy sikllarni tartibga solishi va bandlik darajasini oshirishi mumkinligini asoslab beradi. Bu yondashuvga ko‘ra, soliqlar

[103] **O‘zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi (yangi tahrir, 2019 yil 30 dekabr)** https://lex.uz/docs/4674902

[104] Adam Smith – *The Wealth of Nations* https://www.gutenberg.org/ebooks/3300

[105] Alfred Marshall – *Principles of Economics* https://www.econlib.org/library/Marshall/marP.html

daromadlarni qayta taqsimlash orqali iste’mol va jamg‘arma hajmlariga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi.

Zamonaviy iqtisodiy tadqiqotlarda soliq siyosati daromadlar tengsizligini kamaytirish va iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashning asosiy vositalaridan biri sifatida e’tirof etiladi. Jahon banki tadqiqotlarida samarali soliq tizimi iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirish, ijtimoiy tenglikni ta’minlash va kambag‘allikni kamaytirishda muhim rol o‘ynashi ta’kidlangan. Xalqaro valyuta jamg‘armasi (IMF) esa soliq siyosatini daromadlarni qayta taqsimlash orqali makroiqtisodiy muvozanatni saqlovchi instrument sifatida baholaydi. OECD tadqiqotlarida esa soliqlar va transferlar tizimi orqali daromadlar differensiasiyasini kamaytirish mumkinligi ilmiy asosda ko‘rsatib berilgan.[106]

O‘zbekiston Respublikasida ham soliq siyosatini modernizatsiya qilish bo‘yicha izchil islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, 2019 yilda yangi tahrirdagi Soliq kodeksining joriy etilishi soliq yukini optimallashtirish, soliq tizimini soddalashtirish va iqtisodiy faollikni rag‘batlantirishga xizmat qildi. Milliy statistika ma’lumotlari ham soliq siyosati va aholi daromadlari o‘rtasida ijobiy bog‘liqlik mavjudligini ko‘rsatmoqda.[107]

Shunday qilib, mavjud ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, soliq siyosati aholi daromadlarini shakllantirish va ularni qayta taqsimlashda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Samarali soliq tizimi orqali daromadlar tengsizligini kamaytirish, iste’mol va investitsiya jarayonlarini rag‘batlantirish hamda makroiqtisodiy barqarorlikni ta’minlash mumkin.

NATIJALAR VA TAHLILLAR.

Soliq siyosati va aholi daromadlari ko‘rsatkichlari dinamikasi o‘rtasidagi bog‘liqlik zamonaviy iqtisodiy tizimda makroiqtisodiy barqarorlikni ta’minlovchi muhim omillardan biri hisoblanadi. O‘zbekiston misolida so‘nggi yillarda soliq tizimini liberallashtirish, xususan jismoniy shaxslar daromad solig‘i stavkasining maqbullashtirilishi aholi ixtiyorida qoladigan daromadlar hajmini oshirishga xizmat qilmoqda. Bu esa iste’mol talabining kengayishiga va ichki bozor faolligining ortishiga olib kelmoqda.

Soliq siyosatining daromadlar shakllanishiga ta’siri, avvalo, ixtiyoriy daromad miqdorining o‘zgarishi orqali namoyon bo‘ladi. Soliq yukining optimallashtirilishi aholi daromadlarining real o‘sishini ta’minlab, jamg‘arma va investitsiya imkoniyatlarini kengaytiradi. Shu bilan birga, soliqlar orqali daromadlarni qayta taqsimlash mexanizmi ijtimoiy tengsizlikni kamaytirib, iqtisodiy tizimda muvozanatni ta’minlaydi.

Natijada, daromadlar o‘sishi iste’mol va jamg‘arma jarayonlari orqali yalpi talabni rag‘batlantiradi, bu esa ishlab chiqarish hajmining kengayishi va YAIM o‘sishiga olib keladi. Shu nuqtayi nazardan, samarali soliq siyosati nafaqat aholi daromadlarini shakllantiruvchi omil, balki makroiqtisodiy barqarorlikni ta’minlovchi muhim instrument sifatida namoyon bo‘ladi.

1-jadval

[106] OECD – Income Inequality Data https://data.oecd.org/inequality/income-inequality.htm
[107] O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi https://stat.uz

Soliq siyosati va aholi daromadlari ko‘rsatkichlari dinamikasi[108]

Ko‘rsatkichlar	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Jismoniy shaxslar daromad solig‘i (%)	12	12	12	12	12	12
Byudjet daromadlari (% YAIMga nisbatan)	23.5	24.8	25.3	25.7	26	26.5
Aholi real daromadlari o‘sishi (%)	1.5	7.2	6.5	5.8	6.1	6.4
Iste’mol xarajatlari o‘sishi (%)	2	8.5	7.1	6.2	6.5	6.8
Jamg‘arma darajasi (% YAIM)	24	26	27	28	29	30

Keltirilgan jadval ma’lumotlari O‘zbekiston iqtisodiyotida 2020–2025 yillar davomida soliq siyosati va aholi daromadlari ko‘rsatkichlari o‘rtasida barqaror va o‘zaro bog‘liq dinamikani aks ettiradi. Ushbu ko‘rsatkichlar tizimli ravishda tahlil qilinganda, soliq siyosatining daromadlar shakllanishi hamda iste’mol jarayonlariga sezilarli ta’sir ko‘rsatayotgani kuzatiladi.

Jismoniy shaxslar daromad solig‘i stavkasining butun davr mobaynida 12% darajada barqaror saqlanishi soliq tizimining soddalashtirilgan va prognoz qilinadigan xarakterga ega ekanligini ko‘rsatadi. Bu holat iqtisodiy subyektlar uchun ishonchli muhit yaratib, aholi ixtiyorida qoladigan daromadlarning barqaror shakllanishiga xizmat qilgan. Ayniqsa, past va o‘rta daromadli qatlam uchun soliq yukining keskin oshirilmaganligi iste’mol faolligini qo‘llab-quvvatlovchi omil sifatida namoyon bo‘ladi.

Byudjet daromadlarining YAIMga nisbatan ulushi 23,5% dan 26,5% gacha oshgani soliq ma’murchiligining samaradorligi ortganini va iqtisodiy faollik kengayganini anglatadi. Bu jarayon soliqlar bazasining kengayishi, iqtisodiyotning rasmiylashuvi va fiskal siyosatning takomillashuvi bilan izohlanadi. Byudjet daromadlarining o‘sishi davlatning ijtimoiy va investitsion dasturlarni moliyalashtirish imkoniyatlarini kengaytirib, makroiqtisodiy barqarorlikni mustahkamlovchi muhim omilga aylanadi.

Aholi real daromadlari dinamikasi tahlili shuni ko‘rsatadiki, 2020 yildagi past o‘sish sur’ati (1,5%) pandemiya ta’siri bilan izohlanadi. Biroq 2021 yildan boshlab real daromadlar sezilarli tiklanib, keyingi yillarda 5,8–6,5% diapazonda barqarorlashgan. Bu holat iqtisodiyotda tiklanish jarayonlari bilan birga soliq siyosatining rag‘batlantiruvchi rolini ham aks ettiradi. Real daromadlarning barqaror o‘sishi aholi farovonligini oshirish bilan bir qatorda ichki talabni mustahkamlashga xizmat qiladi.

[108] O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi https://stat.uz

Iste’mol xarajatlari o‘sishi ham daromadlar dinamikasi bilan uyg‘un holda shakllangan. Xususan, iste’mol xarajatlarining 2021 yilda keskin oshishi (8,5%) daromadlar tiklanishi va iqtisodiy faollikning kuchayishi bilan bog‘liq. Keyingi yillarda esa iste’mol o‘sishi 6–7% atrofida barqarorlashgan, bu esa iqtisodiyotda muvozanatli talab shakllanayotganidan dalolat beradi. Ushbu holat Keynesiy nazariyadagi daromad–iste’mol bog‘liqligini tasdiqlaydi, ya’ni daromadlarning o‘sishi iste’mol hajmining kengayishiga olib keladi.

XULOSA

Olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, barqaror va maqbullashtirilgan soliq siyosati aholi daromadlarining shakllanishi va o‘sishiga sezilarli ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Xususan, soliq stavkalarining barqarorligi aholi ixtiyorida qoladigan daromadlarni oshirib, iste’mol va jamg‘arma jarayonlarini faollashtiradi. Bu esa ichki talabning kengayishiga, ishlab chiqarish hajmining ortishiga va iqtisodiy o‘sishning barqarorlashuviga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, soliqlar orqali daromadlarni qayta taqsimlash mexanizmi ijtimoiy tengsizlikni kamaytirib, iqtisodiy tizimda muvozanatni ta’minlaydi. Byudjet daromadlarining oshishi esa davlatning ijtimoiy va iqtisodiy dasturlarni moliyalashtirish imkoniyatlarini kengaytirib, makroiqtisodiy barqarorlikni mustahkamlaydi.

Umuman olganda, samarali soliq siyosati aholi daromadlarini shakllantirish bilan birga iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashning muhim instrumenti hisoblanadi. Shu bois kelgusida soliq yukini optimallashtirish, soliq imtiyozlarini maqsadli qo‘llash hamda daromadlarni adolatli taqsimlash mexanizmlarini takomillashtirish iqtisodiy siyosatning ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Smith, A. (1776). An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. https://www.gutenberg.org/ebooks/3300
2. Keynes, J.M. (1936). The General Theory of Employment, Interest and Money. https://www.marxists.org/reference/subject/economics/keynes/general-theory/
3. Stiglitz, J.E. (2000). Economics of the Public Sector. – New York: W.W. Norton & Company.
4. Musgrave, R.A., Musgrave, P.B. (1989). Public Finance in Theory and Practice. – New York: McGraw-Hill.
5. World Bank. (2024). World Development Report: Learning to Compete in the Digital Age. https://www.worldbank.org/en/publication/wdr2024
6. International Monetary Fund (IMF). (2023). World Economic Outlook Database. https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database
7. OECD. (2023). Income Distribution Database. https://data.oecd.org/inequality/income-inequality.htm
8. O‘zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi (yangi tahrir, 2019 yil). https://lex.uz/docs/4674902

9. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi ma’lumotlari. https://stat.uz

10. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi ma’lumotlari. https://www.imv.uz

ЎЗБЕКИСТОНДА КОН-МЕТАЛЛУРГИЯ САНОАТИ КОРХОНАЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ

Хусанова Гулчеҳра Рахматжонова
Тошкент Давлат иқтисодиёт университети ассистент ўқитувчи

Бугунги глобал геосиёсий беқарорлик шароитида қимматбаҳо ва рангли металлар стратегик ресурс сифатида жаҳон бозорида ўз позициясини янада мустаҳкамламоқда. Фойдали қазилма конларини қазиб олиш ва қайта ишлаш давлатнинг экспорт салоҳиятига ва бюджет даромадларига салмоқли ҳисса қўшади. Шу сабабли тоғ-кон саноатини ривожлантириш Ўзбекистон учун стратегик аҳамиятга эга.

Ўзбекистон Президенти Ш.М. Мирзиёев таъкидлаганларидек: «Иқтисодий ислоҳотлар ва ижтимоий ўзгаришларни муваффақиятли амалга ошириш энг аввало иқтисодий ва молиявий органларнинг фаолияти самарадорлигига боғлиқ...»[109]. Ўзбекистонда кон-металлургия ва геология соҳаси иқтисодиётнинг стратегик тармоқларидан бири ҳисобланади. 2025 йилда мамлакатда олтин ишлаб чиқариш ҳажми 118–130 тоннага етган бўлиб, Навоий кон-металлургия комбинати (НГМК) дунёдаги енг йирик олтин ишлаб чиқарувчилардан бири ҳисобланади[110].

Ўзбекистонда кон-металлургия саноати иқтисодиётнинг етакчи тармоқларидан бири бўлиб, саноат ишлаб чиқаришидаги улуши 11% дан ортиқни ташкил этади. НГМК ва ОГМК мамлакат экспорт тушумларининг асосий қисмини таъминлаб келмоқда. 2025 йилда НГМК томонидан 3,156 млн унция (тахминан 98 тонна) олтин ишлаб чиқарилган бўлиб, компания дунёдаги тўртинчи йирик олтин ишлаб чиқарувчи ҳисобланади[111]. ОГМКда эса йиллик мис ишлаб чиқариш ҳажми 148–150 минг тонна атрофида бўлиб, Йошлик конини ўзлаштириш лойиҳаси доирасида кескин ошириш режалаштирилган.

2026 йил 16 февралда қабул қилинган ПФ-22-сонли Фармонга мувофиқ, «Ўзбекистон–2030» стратегияси доирасида тоғ-кон саноати ва геология соҳасига 20 дан ортиқ вазифа юклатилган. Улар орасида 2,9 млрд АҚШ доллари миқдорида хорижий инвестицияларни жалб қилиш, 12 минг км² ҳудудда геология-қидирув ишларини амалга ошириш, 200 та кон ва участка аукционга чиқариш каби устувор йўналишлар белгиланган[112].

---

[109] Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М. Мирзиёевнинг 2025 йил 26 декабрда Олий Мажлис ва Ўзбекистон халқига қилган Мурожаатномаси.

[110] Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2026 йил 16 февралдаги ПФ–22-сон Фармони «Маҳаллани ривожлантириш ва жамиятни юксалтириш» йилида устувор йўналишлар бўйича ислоҳотлар дастурлари ва «Ўзбекистон–2030» стратегиясини амалга ошириш бўйича давлат дастури тўғрисида» // https://lex.uz/docs/8050787

[111] . Navoi Mining and Metallurgical Company. Operational Results for 2025. https://www.ngmk.uz

[112] Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ–22-сон Фармони (2026 йил 16 февраль).

1-жадвал

Ўзбекистонда олтин ва мис ишлаб чиқаришнинг асосий кўрсаткичлари (2025 йил)[113]

Кўрсаткич	Қиймат	Манба
Олтин ишлаб чиқариш (тонна)	118–130	Президент маълумотлари
НГМК олтин ишлаб чиқариши (млн унция)	3,156	NMMC 2025 йил ҳисоботи
ОГМК мис ишлаб чиқариши (минг тонна)	148–150	ОГМК маълумотлари
2030 йилга мис ишлаб чиқариш мақсади (минг тонна)	500	Ёшлик лойиҳаси

Геология соҳасини истиқболли ривожлантириш доирасида мамлакатнинг истиқболли ҳудудлари — Бўкантов, Томдитов, Чотқол-Қурама, Ҳисор, Кулжуктов ва Султон Увайс каби 30 дан ортиқ объектларда геология-қидирув ишлари олиб борилмоқда. Ушбу тадқиқотлар натижасида олтин захирасини 163 тоннага, кумушни 70 тоннага, мисни 100 минг тоннага, уранни 12 минг тоннага ошириш кўзда тутилган (**2-жадвал**).

2-жадвал

Геология-қидирув ишлари доирасида кутилган захираларнинг ошиши

Ресурс	Ошиш миқдори
Олтин	163 тонна
Кумуш	70 тонна
Мис	100 минг тонна
Уран	12 минг тонна
Углеводородлар	66 млн тонна шартли ёқилғи

ОГМК да амалга оширилаётган истиқболи лойиҳалар . Ёшлик-1 конини ўзлаштириш доирасида қиймати 2,7 млрд долларлик 3-сон мис бойитиш фабрикаси ишга туширилди. Президент ташаббуси билан 4-сон фабрика қурилиши қийматини 2,7 млрд доллардан 2 млрд долларгача тушириш имконияти ўрганилмоқда[114]. Умумий лойиҳа доирасида 2030 йилга бориб ОГМК мис ишлаб чиқариш қувватини 500 минг тоннага етказиш режалаштирилган.

НГМК ривожланиш дастури. Компания 2025–2030 йилларда йиллик инвестицияларни 600 млн долларгача ошириш ва олтин ишлаб чиқаришни 30% га кўпайтириб, 4 млн унцияга (тахминан 124 тонна) етказишни режалаштирмоқда[115]. Шунингдек, компания халқаро капитал бозорига чиқиш (IPO) имкониятларини ўрганмоқда.

3-жадвал

[113]Тоғ-кон саноати ва геология вазирлиги расмий маълумотлари.
[114] President: Cost of Almalyk’s 4th copper plant can be reduced to $2 billion // Gazeta.uz, 2026 йил март.
[115] Uzbekistan’s Navoiy Plans 30% Output Boost // Bloomberg, 2025 йил октябрь.

2026 йил учун кон-металлургия ва геология соҳасидаги асосий вазифалар (ПФ-22 Фармон доирасида)

Вазифа	Миқдор / муддат
Хорижий инвестицияларни жалб қилиш	2,9 млрд АҚШ доллари
Геология-қидирув ишларини амалга ошириш	12 000 км²
Кон ва участкаларни аукционга чиқариш	200 та
Комплаенс ва коррупцияга қарши ички назорат тизимларини жорий этиш (НГМК, ОГМК ва бошқа корхоналарда)	2026 йил март ойигача
ОГМКда 6-сон сульфат кислотаси цехини ишга тушириш	2026 йил сентябрь
Вольфрам чиқиндиларини қайта ишлашни кенгайтириш (Ўзбекистон ТМК)	2026 йил август

Ўзбекистонда кон-металлургия саноати йирик корхоналар — Навоий кон-металлургия комбинати ва Олмалиқ кон-металлургия комбинати фаолияти билан бевосита боғлиқ бўлиб, улар нафақат мамлакат иқтисодиёти, балки экспорт тушумларининг асосий қисмини таъминлаб келмоқда.

Сўнгги йилларда соҳада:

• ишлаб чиқариш ҳажмини ошириш;

• янги конларни ўзлаштириш;

• инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш;

• экспорт географиясини кенгайтириш каби йўналишларда ижобий ўзгаришлар кузатилмоқда.

Шу билан бирга қуйдаги муаммолар сақланиб қолмоқда:

• технологияларнинг етарлича модернизация қилинмаганлиги;

• энергия самарадорлигининг пастлиги;

• чуқур қайта ишлаш улушининг камлиги ва хом ашё экспорти улушининг юқорилиги;

• инновацион фаоллик ва рақамлаштириш даражасининг пастлиги.

Юқорида кўрсатилган муаммолардан келиб чиққан ҳолда қуйидаги таклифларни бериш мумкин:

• Қўшилган қиймат занжирини кенгайтириш — тайёр ва ярим тайёр маҳсулотлар ишлаб чиқаришни ошириш;

• Рақамли технологияларни жорий этиш (Industry 4.0, ERP тизимлари, AI асосида харажатларни бошқариш);

• Энергия самарадорлиги ва «яшил» технологияларни ривожлантириш;

• Комплаенс ва коррупцияга қарши ички назорат тизимларини тўлиқ жорий этиш;

• Хусусий сектор ва хорижий инвесторлар иштирокини кенгайтириш, шу жумладан IPO орқали.

Ўзбекистонда кон-металлургия саноатини комплекс ривожлантириш минерал-хомашё базасини мустаҳкамлаш, инвестиция самарадорлигини ошириш ва миллий иқтисодиётнинг барқарор ўсишини таъминлашда муҳим аҳамият касб этади. Йирик инвестиция лойиҳалари (Ёшлик, НГМК ривожланиш дастури), геология-қидирув ишларини кенгайтириш ва

рақамлаштириш орқали 2030 йилга бориб соҳа янги сифат босқичига кўтарилиши кутилмоқда. Бироқ бу мақсадларга эришиш учун технологияларни модернизация қилиш, энергия самарадорлигини ошириш ва қўшилган қийматни кўпайтириш бўйича тизимли чоралар кўриш зарур.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М. Мирзиёевнинг 2025 йил 26 декабрда Олий Мажлис ва Ўзбекистон халқига қилган Мурожаатномаси.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2026 йил 16 февралдаги ПФ–22-сон Фармони «Маҳаллани ривожлантириш ва жамиятни юксалтириш» йилида устувор йўналишлар бўйича ислоҳотлар дастурлари ва «Ўзбекистон–2030» стратегиясини амалга ошириш бўйича давлат дастури тўғрисида» // https://lex.uz/docs/8050787

3. Navoiy Mining and Metallurgical Company. Operational Results for 2025. https://www.ngmk.uz

4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ–22-сон Фармони (2026 йил 16 февраль).

5. Тоғ-кон саноати ва геология вазирлиги расмий маълумотлари.

6. President: Cost of Almalyk’s 4th copper plant can be reduced to $2 billion // Gazeta.uz, 2026 йил март.

7. Uzbekistan’s Navoiy Plans 30% Output Boost // Bloomberg, 2025 йил октябрь.

8. Uzbekistan’s Role in the Rare Earth and Critical Minerals Economy. Hague Research, 2025.

MARKET SYSTEMS AND ECONOMIC EFFICIENCY: A COMPARATIVE ANALYSIS

Nurillayev Jamoliddin Yarashevich
Professor of Tashkent State University of Economics
Ergashev Ibrokhim Abdusamad ogli
Student of Tashkent State University of Economics
e-mail address: ibroxime60@gmail.com

Abstract. In this world, countries apply different economic market systems, and these systems often dictate how a nation does well economically, including its economic growth and efficiency. This paper examines which economic system is associated with higher economic efficiency by comparing the United States, China, and Germany over the period 2004–2024. Using indicators such as Gross Domestic Product (GDP) and GDP per capita, it shows the strengths and weaknesses of free economy, central economy and mixed economy. Thus, even though each economic system has advantages, a mixed economy provides more efficient outcomes.

Key words: economics, economic growth, market systems, economic theory.

In the modern era, different countries employ varying economic market systems. These systems dictate what a nation produces, how it distributes its goods and services, its unemployment rate, its tax distribution and many more.

Furthermore, how well a country does economically is directly related to its market system. Since it plays crucial role in the nation's economy, countries try to choose the one which fits the best to reach higher economic efficiency. In this paper, I will give information about these systems, how they have evolved historically, and which market system is the most efficient one in current world by analyzing the economies of the United States (U.S.,), China, and Germany in the last 20 years.

In the current world market, economic systems are mainly divided into four types: free market economy, command economy, mixed economy, and traditional economy (Mankiw, 2021). These theories, then, developed over years. The free-market economy came from Smith's invisible hand theory (Smith, 1776). In this theory Adam Smith, Scottish philosopher said: "In society even though everyone works for their benefit, they unintentionally benefit the society as well". However, only the power of this theory is not enough for a country's economy to flourish. Otherwise, the role of government to minimize external factors, market failures disappear. If government controls almost everything in a country, then it is called a command economy. In command economy, major decisions are made through a centralized authority. While a planned system is theoretically capable of producing a vibrant economy, real-world examples (such as the former Soviet Union and modern North Korea) have had poor track records as measured by various social and economic indicators **(**Stilwell, 2021**).** John Maynard Keynes was one of the economists who demonstrated how necessary government intervention is to achieve economic stability (Keynes, 1936). Therefore, mixed economy emerged. This system is the combination of the two market systems mentioned above. More specifically, prices are determined by demand and supply, as in a free market, and the government intervenes in the market, but less than in a command economy. For example, in some countries ownership of firms is dominated by the private sector for some industries, while the government owns and controls many other industries, such as energy production, mineral extraction, and transportation **(**Stilwell, 2021**).**

Between 2004 and 2024, each given country's Gross Domestic Product (GDP) and GDP per capita grew differently based on many factors including the economic system a nation applies. The United States adopts a mixed capitalist economic system that combines market freedom with government regulation in strategic sectors (Putral, Firdausi, Ramadhani, 2023). In 2024, the rate of USA's GDP was $28,75 trillion, which had experienced rapid growth, at 135.27% rising from $12,22 trillion in 2004. (World Bank, 2024). In the same year, the GDP per capita of USA was $84,534 which doubled from 2004, $41 (102.6%). According to Germany Trade & Invest (2025), Germany is the largest economy in Europe. It constitutes 24 percent of European GDP and is home to 19 percent of the European Union's (EU) population. The German economy is both highly industrialized and diversified, with an equal focus on services and production. (Germany Trade & Invest 2025). In 2004, GDP of Germany was $2,85 trillion USA dollars, which grew significantly by 64.56% over two decades to reach $4,69 trillion in 2024. Two years ago, GDP per capita of Germany was $56,103 USA dollars which rose by 62.31% from $34,566 USA dollars in 2004. (World Bank, 2024). The economy of the People's Republic of China (PRC) has grown enormously over the last twenty years. With a GDP of

USD 18,74 trillion (2024), it is the second largest economy in the world. According to World Bank data, China's Gross Domestic Product (GDP) increased significantly from approximately $1,98 trillion in 2004 to $18,74 trillion in 2024, reflecting an increase of about 846% over the twenty-year period (World Bank, 2024). Similarly, GDP per capita rose from approximately $1,530 in 2004 to $13,303 in 2024, representing substantial income growth of 769%. (World Bank, 2024).

In this 20 years, China's economy witnessed exceptional growth. After Deng Xiaoping became a preeminent leader of China, he then examined the development experiences of Japan, Singapore, Hong Kong and South Korea when designing reform policies (Naughton, 2007). A country then opened Special Economic Zones (SEZ) to attract investors through low taxes, cheap labor, and state support. Additionally, China's integration to World Trade Organization (WTO) in 2001, reduced market tariffs by making it cheaper to export. (Asian Development Bank, 2017).

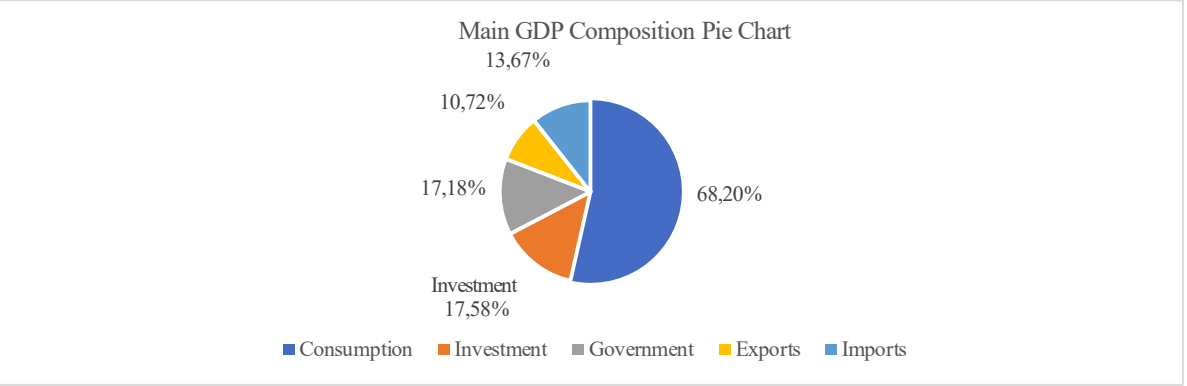

Figure 1. Main GDP Composition Pie Chart

The growth of the USA's economy placed it second among these three countries during this period. During this time, the USA operated a mixed economy, focusing on innovation and growth; however, it did not manage to reduce wage inequality in the labor market, which instead increased by 1.3% from 2023 to 2024, reaching 41.8% (World Bank, 2023). Mainly, consumption drives a country's economy. An analysis of US GDP shows that consumption expenditure makes up very large part of its economic activity, accounting for about 68.2%, and investment (17.6%), government spending (17.2%), exports and imports. (U.S. Bureau of Economic Analysis, 2025). Germany is a trade-driven country, 83% fraction of its GDP is trading. In 2024, a country exported $1.6 trillion and imported around $1.4 trillion worth of goods and services. It is very well known for its automotive industry, which includes car firms like BMW, Mercedes-Benz, and Volkswagen. Additionally, over half of the EU population lives within 500 kilometers of Germany's borders. (Germany Trade & Invest, 2025).

In conclusion, after analyzing the three countries' economy and the market system each country applies, economic efficiency differs based on many factors. For instance, a country's location, its culture and traditions, its government, how are goods transported when trading with other countries? What country is specialized? and others. Even tough, Germany's landscape is not big as USA and China's one, its location gives a great opportunity to trade within Europe. Moreover, Germany spends more money on social welfare ever compared to USA and China.

Importantly, even though China witnessed the biggest economic increase, its massive economic growth came to the cost of an increase in CO2 globally. USA, however, represents the biggest GDP, but its inequality rate among its citizens keeps increasing annually. Out of these country’s economic systems, Germany’s mixed economy might be the most efficient one. However, no country may adapt to one’s economic system, therefore every country should keep applying its current economic system while making small adjustments.

References:

1. Smith, A. (1776) An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. London: W. Strahan and T. Cadell.
2. World Bank (2024) World Development Indicators.
3. Germany Trade & Invest (2025) Economic Overview of Germany.
4. Mankiw, N.G. (2021) Principles of Economics.
5. Stilwell, F. (2021) Comparative Economic Systems.
6. Naughton, B. (2007) The Chinese Economy: Transitions and Growth. MIT Press.

ПРОФЕССИОНАЛ ТАЪЛИМ МУАССАЛАРИДА БЮДЖЕТДАН ТАШҚАРИ МАБЛАҒЛАР ҲИСОБИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ВА ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Хамроев Акмал Иброхимович
Тошкент давлат иқтисодиёт университети
мустақил изланувчиси

Аннотация. Профессионал таълим тизими муассаларида бюджетдан ташқари маблағларнинг бухгалтерия ҳисобини ташкил этишнинг ўзига хос хусусиятлари баён қилинган. Бунда давлат ва нодавлат таълими тизими муассасаларининг мулкчилик шаклига кўра таркиби, уларнинг ўзига хос бўлган фарқли жиҳатлари, таълим муассасаларидаги бюджетдан ташқари маблағларининг таркибий тузилиши баён қилинган.

Калит сўзлар: бухгалтерия ҳисоби, бюджетдан ташқари маблағлар, бюджет ҳисоби, давлат ва нодавлат олий таълим муассасалари, таълим хизматлари.

Дунё амалиётида ижтимоий соҳа таркибида таълим ва соғлиқни сақлаш тизимини молиялаштириш энг асосий йўналишга айланиб бормоқда. Ушбу соҳага тегишли ташкилотларни молиялаштириш давлат бюджети ва бюджетдан ташқари маблағларни шакллантириш орқали амалга оширилади.

Таълим ташкилотларида бюджет ва бюджетдан ташқари маблағларнинг мақсадли сарфланишини таъминлаш уларнинг ҳисоби ва назоратини самарали ташкил этиш билан боғлиқ. Шу боисдан, жаҳоннинг аксарият мамлакатларида ҳисоб ва назорат тизимини давлат секторида бухгалтерия ҳисобининг халқаро стандартлари асосида ривожлантириш юзасидан ислоҳотлар амалга оширилмоқда.

Давлат секторидаги таълим муассасаларининг бюджетдан ташқари маблағлар ҳисоби ва назоратини такомиллаштиришга қаратилган кўплаб

илмий тадқиқот ишлари амалга оширилган бўлиб, ушбу изланишларда бюджетдан ташқари маблағларни шакллантиришнинг ўзига хос йўналишлари ва хусусиятлари, бюджетдан ташқари маблағларнинг сарфланишини даврий ҳисобга олиб бориш, молиявий ҳисоботларни шакллантириш ва уларнинг очиқлигини таъминлаш, бюджетдан ташқари маблағларнинг шаклланиши ва сарфланишига оид ҳисоб ва ҳисобот кўрсаткичларининг ишончлилигини таъминлаш масалалари атрофлича очиб берилган. Аммо, таълим тизими муассасаларида бюджетдан ташқари маблағларнинг шаклланиш манбалари ҳамда уларнинг сарфланиш йўналишларини давлат секторида бухгалтерия ҳисобининг халқаро стандартлари асосида такомиллаштириш масалалари етарлича очиб берилмаганлиги, ушбу мавзуда кенг қамровли илмий тадқиқотларни олиб боришни тақозо этади.

Мамлакатимизда профессионал таълими соҳасида изчил ислоҳотлар амалга ошириб келинмоқда, хусусан, профессионал таълими муассасаларини бошқариш тизимига замонавий ахборот-коммуникация технологияларини кенг жорий этиш, шаффоф ва самарали жамоатчилик назоратига эришиш, профессионал муассасалари ходимларини моддий рағбатлантиришни ва ижтимоий муҳофаза қилишни яхшилаш, уларнинг самарали ишлаши учун муносиб шароитларни яратиш, зарур ташкилий-ҳуқуқий ва техник-иқтисодий ш

а

р

о

и

т

л

а

р

н Мамлакатимиздаги амалдаги ҳуқуқий-меъёрий хужжатларга асосан ипрофессионал таълим муассасаси бюджет ташкилоти сифатида қаралиб, асосий мақсади – фойда олишга қаратилмайди. Лекин шунинг билан бир яқ ато рда ўз фаолияти давомида бюджетдан ташқари маблағларни мавжуд рм оддий техник базаси ва муассасанинг имкониятларидан келиб чиққан ҳолда, та аьл им хизматлари фаолияти билан топишлари мумкин бўлади.

т Ўзбекистонда бугунги кунда амалдаги меъёрий-ҳуқуқий хужжатларга аи с о сан давлат ва нодавлат профессионал таълим муассасаларининг ўзига хос бўлў лган қуйидаги фарқли жиҳатлари мавжуд. (2-жадвал)

й

ў

л

и

б

и

л

а

н

2-жадвал

Профессионал таълим муассасаларининг ўзига хос бўлган фарқли жиҳатлари

Фарқли жиҳатлари	**Халқ таьлими тизими муассалари**	
	Давлат	**Нодавлат**
Ташкилий-ҳуқуқий шакли	Бюджет ташкилоти тарзида ташкил этилади	Масъулияти чекланган жамият тарзида ташкил этилади
Молиялаштириш тартиби	Давлат бюджети ва бюджетдан ташқари топилган маблағлар асосида молиялаштирилади	Муассаса таъсисчисининг шахсий маблағлари, тадбиркорлик фаолияти асосида топилган
Бухгалтерия ҳисобини юритиш тартиби	Бюджетташкилотларида бухгалтерия ҳисоби тўғрисидаги йўриқнома асосида ташкил этилади. Бюджет ташкилоти бўйича счётлар режаси асосида юритилади	Хўжалик ҳисоби асосида миллий стандартлар асосида ташкил қилинади.
Счётларниочиш тартиби	Бюджет ҳисобини юритиш учун Марказий банкнинг 27 талик рақамли счетларини очади.	Тижорат банкларида 20 талик рақамли хўжалик ҳисобини юритиш учун миллий, зарур ҳолда хорижий валютадаги счётларни очади.
Ҳисоботтақдим этиш тартиби	Иш ҳақи ва ажратмалари бўйича ойлик, чораклик бухгалтерия баланси, статистика ҳисоботлари,	Йиллик, чораклик солиқ ва статистика ҳисоботлари, иш ҳақи ойлик, йиллик молиявий ҳисоботлар

Манба. Муаллиф томонидан тайёрланган.

Профессионал таьлим муассаларида молиявий мустақиллик ривожланган бўлишига қарамасдан, тизими устидан кучли давлат назорати ўрнатилган.

Профессионал таълими тизими муассасаларининг бюджетдан ташқари маблағлар ҳисобини ташкил этишнинг ҳозирги ҳолати, юритиш тартиби ҳамда бухгалтерия ҳисобини самарали ва сифатли шакллантириш, ҳисоб юритиш жараёнини яхшилаш, маблағлардан мақсадли ва самарали фойдаланиш ҳолатини назорат қилишни такомиллаштириш ҳисоб сиёсатини ишлаб чиқиш лозим.

Профессионал таълим тизими муассасаларида бюджетдан ташқари маблағлар ҳисобини юритиш амалиётида айрим услубий муаммолар мавжудлилигини кўришимиз мумкин. Хусусан, профессионал таълим тизими муассасаларида бюджетдан ташқари маблағларни шаклланиши билан боғлиқ даромадлар ва тушумларни ҳисобга олишда пул маблағларининг ҳаракатига асосланиши, харажатларни амалга оширишда сметаларнинг харажат моддалари билан бухгалтерия счётлари кўрсаткичларининг ўзаро мувофиқлигини таъминлашнинг мураккаблиги ва шу каби бошқа ҳолатларни келтириш мумкин

профессионал таълим тизими муассасаларида бюджетдан ташқари маблағлар ҳисоби услубиятини такомиллаштириш билан қуйидаги вазифаларни амалга оширишимиз зарур:

профессионал таълим тизими муассасаларида фаолият турига хос маҳсулот (иш, хизмат)лар реализатсияси даромадлар тушуми ҳисобга ҳисоблаш усулини қўллашга қатъий амал қилиш;

профессионал таълим тизими муассасаси раҳбарининг муассаса молиявий-хўжалик фаолиятини бошқариш, ҳисоб ахборот тизимини самарали ишлашини таъминлаш, бюджетдан ташқари маблағлар ҳисобини тўғри юритилишини таъминлаш учун ҳисоб сиёсатини ишлаб чиқиш;

молиявий хўжалик ҳолати, даромадлар ва харажатлар, бюджет ва бюджетдан ташқари, ҳомийлик ва бошқа маблағлардан фойдаланишда профессионал таълим муассасалари фаолият йўналишидан келиб чиқиб, б е

Фойдаланилган адабиётлар.

Ўзбекисто н Республикаси Президентининг 06.09.2019 йилдаги ПФ-5812-сон Фармони. www.lex.uz

и 2. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни, Тошкент ш . , 2020 йил 23 сентябрь, ЎРҚ-637-сон, https://lex.uz/docs/5013007

аН ар беко ва Г.Д. «Халқ таълим тизими муассасаларида бюджетдан ташқари маблағларнинг сарфланиш ҳисобини такомиллаштириш» // «Иқтисодиёт ва таълим» илмий журнали 2022-йил 5-сон; 234-240 б.

а

н **MUSOBAQA SHAROITIDA YOSH KURASHCHILARNING SEZGI ORGANLARINI RIVOJLANTIRISH**

м ***A.Fayziyev, Osiyo xalqaro universiteti magistranti***

е Kurash bilan shug‘ullanish katta jismoniy kuchlanishni talab qiladi. Kurash o‘zgarib turadigan shart-sharoitlarga doimiy ravishda javob qaytarish bilan bog‘liq ëb o ‘ lgan mashqlar jumlasiga kiradi. Kurash jarayonida vaziyat to‘xtovsiz o‘zgarib tpuradi. Kurashchi o‘z kuchi va raqibining ojiz va kuchli tomonlarini hisobga olib h arak at qilishi, lozim bo‘lganda o‘z harakat rejasini tezlik bilan o‘zgartirishi, haqqonlik bilan to‘g‘ri qaror qabul qilishi, raqib harakatlarini hisobga olib o‘z tpaktikasini amalga oshirishi, raqibni o‘ziga bo‘ysundirishi, faol, topqir hamda trashabbuskor bo‘lishi kerak. Kurashchining harakatlari ongli xarakterga ega. Uning o ngi umumiy vazifani bajarishga, kurash jarayonida yuzaga keladigan ayrim taktik vazifalarni bajarishga, sharoitni tahlil qilishga, eng foydali qarorlar qabul qilishga yo‘nalgan bo‘ladi. Ammo harakatlantiruvchi aktlarning ayrim o‘rganilgan harakatlar i va kombinatsiyalari avtomatik xarakterga ega bo‘lishi mumkin. I.P. Pavlovning ta’kidlashicha, harakat aktlarining bunday kombinatsiyalari o‘zida miya k atta yarim sharlar po‘stlog‘ining tormozlangan markazlarining sintetik faoliyatini aks ettiradi. Kurashdagi harakat ko‘nikmalarining variativligi, ya’ni turlitumanligi қb u ko‘nikmalarning asosiy xususiyatidir. Har bir usul, irg‘itish, aylantirish, yiqitish raqibning kutilmagan harakatlari, yuzaga kelgan vaziyat va sportchining individual xususiyatlariga muvofiq turlicha ko‘rinishda bajariladi. Masalan, V.Ya. Shumilinning fikriga ko‘ra, tik turib orqaga uloqtirish kurashchilarning individual н

и

ш

и

xususiyatlariga muvofiq tarzda turlicha bajarilishi mumkin. Kurashda raqibni idrok qilish faqatgina ko‘rish sezgisi orqali emas, balki yana harakat-mushak, badan va muvozanat sezgilari vositasida ham amalga oshiriladi. Ko‘rish sezgilari kurashchiga fazoni mo‘ljallashda va raqibning harakatlarini kuzatishda yordam beradi. Badan sezgisi va muvozanat sezgilarining muhim ahamiyati shu bilan izohlanadiki, kurashchilarning faoliyati bir-biriga tegib turgan raqiblarning bevosita qarshiligi ostida o‘tib, bunda mushaklar zo‘riqishi va vestibulyar apparatining kuchli qo‘zg‘alishi ro‘y beradi. Kurash jarayonida mushak zo‘riqishi ko‘p marta o‘zgarib turadi, ayrim mushak guruhlarida kuchsizlanish va kuchlanish tez-tez almashinib turadi, alohida mushaklarning tez va o‘z vaqtida ishga kirishish jarayoni sodir bo‘ladi. Kurashchi o‘z vaqtida mushak kuchlarini maksimum darajada ishlatishni bilishi kerak. Harakat-mushak sezgilari yordamida kurashchi o‘zining mushak kuchini nazorat qilib, bu kuchlarning hajmini farqlaydi, bu esa mana shu kuchlarning aniq taqsimlanishi bilan bog‘liq. Shu bilan bir qatorda kurashchi mushak kuchlanishlari davomiyligidagi o‘zgarishlarni his qiladi, mushak kuchlanishlarining uzoq davom qilishi katta miqdorda energiya sarf bo‘lishi bilan bog‘liq. Shu bilan bir qatorda sportchi mushak kuchlanishlari davomiyligidagi o‘zgarishlarni his qiladi, mushak kuchlanishlarining uzoq davom qilishi katta miqdorda energiya sarf bo‘lishi bilan bog‘liq. Harakat-mushak sezgilari o‘z harakatlarining tezligi va o‘lchamini, raqib qarshiligi va og‘irligini sezish imkonini beradi. Bu sezgilar harakatlar aniqligi haqida axborot beradi, bu esa istalgan usulni qo‘llashda juda katta ahamiyatga ega. Harakat-mushak sezgilarining o‘ziga xosligi shundaki, bu sezgilar mushaklardagi katta kuchlanish negizida yuzaga keladi. Kurash jarayonida raqibning niyatlarini payqashda nafaqat ko‘rish va harakat-mushak sezgilari, balki yana badan (teri) sezgilari ham muhim ahamiyat kasb etadi, zero kurash ikki kurashchining bevosita bir-biriga tegib turishida o‘tadi. Aynan ular badanlaridagi turli qismlarning bir-biriga bevosita tegib turishiga qarab kurashchi aktiv faoliyat jarayonida raqib holati haqida faqat teri sezgilari orqaligina fikr yuritishi mumkin. Kurashchidagi badan va harakat-mushak sezgilarining yuqori darajada taqsimlanganligi uning o‘z mushaklaridagi va raqib mushaklaridagi kuchlanish va kuchsizlanishni, kuchlanish hajmini, raqib harakatlari xususiyatlarini aniq his qilishda namoyon bo‘ladi. Ko‘rsatib o‘tish joizki, kurashda muvozanat sezgilari katta rol o‘ynaydi, chunki kurash vestibulyar analizatorga katta talablar qo‘yadi. Kurash jarayonida har bir kurashchi raqibini muvozonat holatidan chiqarishga harakat qiladi. Bunda hujum qilayotgan kurashchi ham muvozanatini yo‘qotadi, lekin u muvozanatni saqlashga yoki qayta tiklashga intiladi. Muvozanatni salgina yo‘qotish ham havflidir, chunki raqib bu paytda o‘z usulini qo‘llash uchun foydalanadi. G‘alaba qozonish uchun muvozanatni saqlay olishning o‘zi kifoya qilmaydi, raqibni muvozanatdan chiqarish usullarini ham bilish lozim. Bu usullar turlicha sakrash va itarishlardan iborat. Kurashchi sakrash yoki itarish orqali raqibni muvozanatdan chiqarib hujumni boshlaydi. Yuqoridagilardan shunday shulosa qilishb mumkinki, kurash paytidakurashchidan tang vaziyatlarda ham o‘zini tuta bilish va aqliy tiniqlikni saqlash ko‘nikmalarini talab qilinadi. Salbiy ruhiy holatlarni yengib o‘tishda kurashchiga vatanparvarlik hissi, o‘zining sport jamoasi oldidagi burchi va ma’suliyati, o‘zaro yordam, do‘stlik, o‘rtoqlik hissi kabi ahloqiy- ma’naviy xislatlar

yordam beradi. Bu xislatlar g‘alabaga bo‘lgan qat’iy ishonch manbaidir, ular kurashchiga oldga qo‘ygan maqsadga erishish uchun barcha kuchlarni safarbar qilishida yordam beradi.

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ, ВИДЫ И ПРИЧИНЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ВАЛЮТНОГО РИСКА

Камилова Севара Анваровна
PhD, и.о. доцент Ташкентского государственного экономического университета
Макарова Зулхумар Сейтмурат кызы
Студент Ташкентского государственного экономического университета

Аннотация. В данном тезисе рассматриваются экономическая сущность валютного риска, его основные виды и причины возникновения в условиях современной мировой экономики. Раскрыто содержание валютного риска как одной из ключевых форм рыночного риска, оказывающей значительное влияние на финансовую устойчивость хозяйствующих субъектов. Проведена классификация валютных рисков с выделением транзакционного, трансляционного и экономического рисков, а также рассмотрены их особенности проявления. Особое внимание уделено анализу макроэкономических, политико-институциональных, рыночных и микроэкономических факторов, определяющих динамику валютных курсов и формирующих валютный риск. Отдельно рассмотрены методы измерения валютного риска и особенности его проявления в условиях Республики Узбекистан. Сделан вывод о необходимости совершенствования системы управления валютными рисками в условиях интеграции национальной экономики в мировую финансовую систему.

Ключевые слова: валютный риск, обменный курс, финансовые риски, транзакционный риск, трансляционный риск, экономический риск, валютный рынок, волатильность, хеджирование, риск-менеджмент, макроэкономические факторы, долларизация, Узбекистан

В условиях глобализации мировой экономики и активного развития международных финансовых отношений валютный риск становится одним из ключевых факторов, влияющих на устойчивость хозяйствующих субъектов. Колебания обменных курсов, усиление геополитической нестабильности и рост международной торговли формируют среду повышенной неопределённости, в которой финансовые результаты компаний напрямую зависят от динамики валютных рынков.

Особую актуальность данная проблема приобретает для Республики Узбекистан, где в последние годы реализуются масштабные реформы, направленные на либерализацию валютного рынка и интеграцию в мировую экономику. Рост внешнеторгового оборота и увеличение объёмов иностранных инвестиций усиливают подверженность экономики валютным колебаниям.

Цель работы заключается в раскрытии экономической сущности валютного риска, классификации его основных видов и определении ключевых причин возникновения. Для достижения данной цели необходимо определить содержание валютного риска, рассмотреть его место в системе финансовых рисков, изучить основные виды валютного риска и выявить причины его возникновения.

Валютный риск представляет собой вероятность финансовых потерь вследствие неблагоприятного изменения обменных курсов иностранных валют. Он возникает при осуществлении внешнеэкономической деятельности, валютных операций, международных расчётов и инвестиционных процессов. С экономической точки зрения валютный риск является формой измеримой неопределённости, при которой невозможно точно предсказать будущий курс валюты, но возможно оценить диапазон его изменений и потенциальные последствия. Это делает валютный риск объектом анализа и управления в системе финансового менеджмента.

В структуре финансовых рисков валютный риск относится к категории рыночных рисков, поскольку его источником выступает изменение рыночной конъюнктуры. При этом его особенность заключается в комплексном воздействии на деятельность субъектов хозяйствования: изменения валютных курсов способны влиять на кредитоспособность заёмщиков, уровень ликвидности, прибыльность операций и общую финансовую устойчивость.

Значимость валютного риска существенно возросла после перехода мировой экономики к системе плавающих валютных курсов, что привело к увеличению их волатильности. В современных условиях валютные рынки характеризуются высокой динамичностью, что требует от участников активного управления рисками.

Для экономики Узбекистана валютный риск имеет особое значение, поскольку значительная часть внешнеторговых операций осуществляется в иностранной валюте, а финансовая система характеризуется определённым уровнем долларизации. Это усиливает зависимость экономических результатов от колебаний обменного курса.

В экономической теории сформировались различные подходы к классификации валютных рисков, однако наибольшее распространение получила классификация по характеру воздействия на финансовое состояние субъекта.

Транзакционный риск связан с конкретными операциями, выраженными в иностранной валюте, и возникает в период между заключением сделки и её фактическим исполнением. Изменение курса в этот промежуток времени может привести к отклонению фактического результата от ожидаемого, что делает данный вид риска наиболее очевидным и измеримым. Он характерен для экспортно-импортных операций, валютного кредитования и инвестиционной деятельности.

Трансляционный риск возникает при пересчёте финансовой отчётности зарубежных подразделений в национальную валюту. Он обусловлен изменением курсов валют и отражается в бухгалтерских показателях

компании. Несмотря на то что данный риск не всегда сопровождается реальными денежными потерями, он может существенно повлиять на финансовое положение предприятия и восприятие его инвесторами.

Экономический риск представляет собой долгосрочное воздействие изменения валютных курсов на конкурентоспособность компании, её доходы и рыночную стоимость. Даже при отсутствии прямых валютных операций колебания курса могут влиять на спрос, цены и структуру затрат, что делает данный риск стратегически значимым.

Кроме того, валютные риски могут классифицироваться по другим признакам, включая временной горизонт, степень управляемости и субъект воздействия, что позволяет более глубоко анализировать их природу и разрабатывать эффективные методы управления.

Возникновение валютного риска обусловлено воздействием множества факторов, которые можно условно разделить на макроэкономические, политико-институциональные, рыночные и микроэкономические.

К макроэкономическим причинам относятся различия в уровнях инфляции и процентных ставок между странами, состояние платёжного баланса, уровень государственного долга и бюджетного дефицита, а также темпы экономического роста. Эти факторы определяют фундаментальную динамику валютных курсов и формируют долгосрочную основу валютного риска.

Политические и институциональные факторы включают в себя уровень политической стабильности, особенности проводимой экономической политики, режим валютного регулирования и степень открытости экономики. Изменения в данных условиях могут вызывать значительные колебания валютных курсов и усиливать неопределённость для участников рынка.

Рыночные факторы связаны с особенностями функционирования финансовых рынков. К ним относятся спекулятивные операции, информационная асимметрия и высокая волатильность, обусловленная действиями участников рынка. Эти факторы усиливают краткосрочные колебания курсов и повышают уровень риска.

На микроэкономическом уровне валютный риск возникает в результате несбалансированности валютных активов и обязательств предприятия, несовпадения валют поступлений и платежей, отсутствия эффективной системы управления рисками, а также зависимости от внешнеэкономической деятельности. Все эти обстоятельства повышают уязвимость компаний к изменениям валютных курсов.

Для оценки валютного риска применяются различные количественные методы, позволяющие определить потенциальные потери и степень воздействия валютных колебаний на финансовые результаты.

Одним из наиболее распространённых методов является показатель Value at Risk, который позволяет оценить максимально возможные потери при заданной вероятности за определённый период времени. Этот метод широко используется в банковской практике и системе риск-менеджмента.

Наряду с ним применяются стресс-тестирование и сценарный анализ, позволяющие оценить поведение валютных позиций в условиях неблагоприятных изменений рыночной конъюнктуры. Анализ чувствительности используется для определения степени влияния изменения курса на финансовые показатели предприятия.

В банковской практике также применяется показатель открытой валютной позиции, который позволяет контролировать уровень валютного риска и устанавливать соответствующие ограничения.

В условиях Узбекистана валютный риск усиливается такими факторами, как высокая степень долларизации экономики, зависимость от внешней торговли и колебания внешних финансовых потоков. Это требует совершенствования механизмов управления валютными рисками и развития финансовых инструментов.

Валютный риск является важной составляющей финансовой системы и отражает влияние изменений обменных курсов на экономическую деятельность. Его значение возрастает в условиях глобализации и интеграции национальных экономик в мировую финансовую систему.

Проведённое исследование позволяет сделать вывод о том, что валютный риск представляет собой разновидность рыночного риска, оказывающего комплексное воздействие на финансовое состояние субъектов хозяйствования. Основными его видами являются транзакционный, трансляционный и экономический риски, каждый из которых имеет свои особенности проявления и требует специфических методов управления.

Причины возникновения валютного риска носят многоуровневый характер и включают макроэкономические, политические, рыночные и микроэкономические факторы. Их комплексное воздействие определяет динамику валютных курсов и уровень неопределённости в экономике.

В условиях Республики Узбекистан управление валютными рисками приобретает особую значимость, поскольку оно является необходимым условием обеспечения финансовой устойчивости и дальнейшего развития экономики в условиях её интеграции в мировое хозяйство.

Список использованной литературы

1. Закон Республики Узбекистан «О валютном регулировании» № ЗРУ-573 от 22.10.2019 г.
2. Центральный банк Республики Узбекистан. Годовой отчёт за 2023 год. - Ташкент, 2024.
3. Международный валютный фонд. Доклад о глобальной финансовой стабильности. - Вашингтон, 2023.
4. Банк международных расчётов. Трёхгодичный обзор центральных банков: оборот на валютном рынке. - Базель, 2022.
5. Красавина Л.Н. (ред.) Международные валютно-кредитные и финансовые отношения. - М.: Юрайт, 2020. - 543 с.

4- YO‘NALISH. NOBEL MUKOFOTI SOVRINDORLARI VA ULARNING ASOSIY IQTISODIY NAZARIYALARI

NOBEL MUKOFOTI SOVRINDORLARI VA ULARNING ASOSIY IQTISODIY NAZARIYALARI

Asatullayev Xurshid Sunatullayevich, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti professori, iqtisodiyot fanlari doktori
e-mail: x.asatullayev45@gmail.com
Kunuzoqov Hayotjon Shodiboy o‘g‘li,
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti talabasi
E-mail: hayotjonline@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolamda iqtisodiyot sohasida Nobel mukofotiga sazovor bo‘lgan mashhur olimlar hamda ularning iqtisodiy fan rivojiga qo‘shgan hissasi keng tahlil qilinadi. Maqolaning asosiy maqsadi iqtisodiyot yo‘nalishida Nobel mukofotini qo‘lga kiritgan yetuk olimlarning ilmiy faoliyati, ularning ilgari surgan iqtisodiy nazariyalari hamda ushbu mukofot bilan taqdirlanishiga sabab bo‘lgan asosiy ilmiy ishlari mazmunini yoritishdan iboratdir. Tadqiqot davomida iqtisodiy tafakkur rivojiga sezilarli ta’sir ko‘rsatgan yetti nafar mashhur Nobel mukofoti sovrindorining ilmiy qarashlari, ularning iqtisodiy jarayonlarni tushuntirishdagi yondashuvlari hamda zamonaviy iqtisodiyot rivojiga ko‘rsatgan ta’siri tahlil qilinadi.

Maqolada ushbu olimlarning iqtisodiy nazariyalari qanday tarixiy va iqtisodiy sharoitlarda shakllangani, ularning ilmiy izlanishlari natijasida iqtisodiyot fanida qanday yangi qarashlar paydo bo‘lgani hamda ushbu nazariyalar amaliyotda qanday qo‘llanilgani misollar asosida yoritib beriladi. Shuningdek, Nobel mukofoti sovrindorlarining ilmiy ishlari iqtisodiy siyosatni shakllantirish, bozor mexanizmlarini takomillashtirish hamda iqtisodiy muammolarni hal etishda qanday ahamiyat kasb etgani ham alohida tahlil qilinadi.

Tadqiqot jarayonida ilmiy manbalarni o‘rganish, qiyosiy tahlil, tarixiy tahlil hamda nazariy umumlashtirish usullaridan foydalanildi. O‘rganish natijalari shuni ko‘rsatadiki, Nobel mukofoti sovrindorlarining ilmiy merosi iqtisodiyot fanining rivojlanishida muhim o‘rin egallaydi hamda ularning nazariyalari bugungi kunda ham iqtisodiy jarayonlarni tushuntirishda, iqtisodiy siyosatni shakllantirishda va jamiyat farovonligini oshirishda katta ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: Nobel mukofoti; Iqtisodiy nazariya; Paul Samuelson; Milton Friedman; Gary Becker; Joseph Stiglitz; Amartya Sen; Daniel Kahneman; Esther Duflo; Monetarizm; Ijtimoiy iqtisodiyot; Informatsion asimmetriya; Farovonlik nazariyasi; Behavioral economics; Eksperimental iqtisodiyot; Bozor muvaffaqiyatsizliklari; Iqtisodiy siyosat; Rivojlanish iqtisodiyoti; Ijtimoiy adolat; Makroiqtisodiy tahlil.

Zamonaviy ilm-fan taraqqiyotida Nobel mukofoti eng nufuzli va obro‘li xalqaro mukofotlardan biri hisoblanadi. Ushbu mukofot ilm-fan, adabiyot hamda tinchlik yo‘lida insoniyat taraqqiyotiga ulkan hissa qo‘shgan shaxslarni rag‘batlantirish maqsadida ta’sis etilgan. Nobel mukofoti shved olimi va ixtirochisi **Alfred Nobel** tomonidan asos solingan bo‘lib, u 1833-yilda Shvetsiyaning Stokgolm

shahrida tug‘ilgan. Alfred Nobel kimyo muhandisi, ixtirochi va sanoatchi sifatida tanilgan bo‘lib, u eng avvalo **dinamit ixtirosi** bilan mashhurdir. Uning ixtirolari sanoat, qurilish va konchilik sohalarida katta ahamiyat kasb etgan.

1895-yilda Alfred Nobel o‘z vasiyatnomasini yozib qoldirib, o‘z boyligining katta qismini insoniyat manfaatlari yo‘lida xizmat qilgan olim va ijodkorlarni mukofotlash uchun maxsus fond tashkil etishga bag‘ishlagan. Uning vasiyatiga ko‘ra, mukofot har yili **fizika, kimyo, tibbiyot yoki fiziologiya, adabiyot hamda tinchlik** yo‘nalishlarida insoniyat taraqqiyotiga katta hissa qo‘shgan shaxslarga berilishi belgilangan. Birinchi Nobel mukofotlari **1901-yilda** topshirilgan va shu vaqtdan boshlab u dunyodagi eng nufuzli mukofotlardan biri sifatida tan olinib kelmoqda.

Keyinchalik iqtisodiyot fanining rivojlanishi va uning jamiyat hayotidagi ahamiyati ortib borishi natijasida Nobel mukofoti tizimiga yangi yo‘nalish qo‘shildi. **1968-yilda Shvetsiya Markaziy banki (Sveriges Riksbank)** Alfred Nobel xotirasiga bag‘ishlab iqtisodiyot sohasida ham mukofot ta’sis etdi. Ushbu mukofot rasmiy ravishda **“Alfred Nobel xotirasiga bag‘ishlangan iqtisodiyot fanlari bo‘yicha Shvetsiya banki mukofoti”** deb nomlanadi. Iqtisodiyot bo‘yicha birinchi mukofot **1969-yilda Ragnar Frisch va Jan Tinbergen** ga iqtisodiy jarayonlarni tahlil qilish uchun iqtisodiy modellarni ishlab chiqqanliklari uchun topshirilgan.

Bugungi kunda iqtisodiyot bo‘yicha Nobel mukofoti iqtisodiy nazariyalar, iqtisodiy siyosat, bozor mexanizmlari va jamiyat farovonligini oshirishga xizmat qiluvchi ilmiy tadqiqotlar uchun beriladigan eng nufuzli mukofotlardan biri hisoblanadi. Ushbu mukofot iqtisodiyot fanining rivojlanishida muhim o‘rin tutgan ko‘plab olimlarning ilmiy faoliyatini e’tirof etib kelmoqda.

Paul Anthony Samuelson 1915-yilda AQShning Indiana shtatida tug‘ilgan. U XX asrning eng mashhur iqtisodchilaridan biri bo‘lib, iqtisodiyot fanini matematik usullar orqali tahlil qilishga katta hissa qo‘shgan. Samuelson uzoq yillar Massachusetts Institute of Technology (MIT) universitetida faoliyat yuritib, ko‘plab iqtisodchilarni tayyorlagan va zamonaviy iqtisodiyot nazariyasining shakllanishida muhim rol o‘ynagan.

U 1970-yilda iqtisodiyot bo‘yicha **Nobel mukofotiga** sazovor bo‘lgan. Mukofotga u iqtisodiy nazariyani ilmiy jihatdan rivojlantirganligi va iqtisodiy jarayonlarni matematik modellar yordamida tahlil qilish yo‘lini ochib bergani uchun loyiq deb topilgan. Nobel qo‘mitasi uning ishlari zamonaviy iqtisodiyot fanining rivojlanishiga katta ta’sir ko‘rsatganini ta’kidlagan.

Samuelsonning eng mashhur ilmiy asari “Foundations of Economic Analysis” (1947) bo‘lib, unda u **iqtisodiy muvozanat, iste’molchilar xulq-atvori** va **bozor mexanizmlarini matematik tahlil qilish** usullarini ilgari surgan. Bu yondashuv iqtisodiyot fanining yanada aniq, tizimli va ilmiy asoslangan shaklga kelishiga imkon yaratdi.

Uning ishlari real hayotda ham keng qo‘llanilgan. Masalan, davlatlar iqtisodiy siyosatni ishlab chiqishda Samuelsonning makroiqtisodiy modellaridan foydalangan, bu modellar inflyatsiya, bandlik darajasi va iqtisodiy o‘sishni prognoz qilish imkonini berdi. Samuelsonning ilmiy ishlari davlat siyosatini shakllantirishda, iqtisodiy muvozanatni ta’minlashda ham muhim rol o‘ynagan.

Jamiyatga ta’siri jihatidan, Samuelsonning ishlari iqtisodiy siyosatni ilmiy asosda ishlab chiqishga yordam bergan va iqtisodiy jarayonlarni tushunishni osonlashtirgan. Uning nazariyalari bugungi kunda ham iqtisodiy tahlil va prognozlashda qo‘llaniladi, shuningdek, universitetlarda iqtisodiyot bo‘yicha darslik sifatida keng foydalaniladi.

Umuman olganda, Samuelsonning ilmiy merosi iqtisodiyot fanini yangi bosqichga olib chiqqan. U iqtisodiy nazariyani matematik asosga qo‘yib, iqtisodiy jarayonlarni chuqurroq tushunishga imkon yaratgan, bu esa zamonaviy iqtisodiy tadqiqotlarning rivojlanishiga katta hissa qo‘shgan.

Milton Friedman 1912-yilda AQShning Bronx shahrida tug‘ilgan. U XX asrning eng ta’sirli iqtisodchilaridan biri bo‘lib, ayniqsa monetarizm yo‘nalishi asoschisi sifatida tanilgan. Friedman iqtisodiy nazariyani amaliyot bilan bog‘lash va bozor mexanizmlarining samaradorligini chuqur tushuntirish bilan mashhur bo‘lgan. U uzoq yillar Chicagoda faoliyat yuritib, iqtisodiy tadqiqotlarni rivojlantirishda katta hissa qo‘shgan.

1976-yilda Milton Friedman **Nobel mukofoti** bilan taqdirlangan. Mukofot unga iqtisodiy nazariyani rivojlantirish, ayniqsa pul massasi, inflyatsiya va bozor mexanizmlarini tahlil qilishdagi izlanishlari uchun berilgan. Nobel qo‘mitasi uning ishlari iqtisodiy siyosat va makroiqtisodiyot nazariyasini yangi bosqichga olib chiqqanini ta’kidlagan.

Friedmanning eng mashhur nazariyasi **monetarizm** bo‘lib, unda u pul massasining iqtisodiy o‘sish va inflyatsiyaga ta’sirini matematik va empirik usullar bilan tahlil qilgan. U pul massasini boshqarish orqali iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash mumkinligini asoslab bergan. Uning nazariyasi davlatning iqtisodiyotga aralashuvi va fiskal siyosatni cheklashga urg‘u beradi.

Amaliy misollarda, Friedmanning ishlari ko‘plab mamlakatlarning pul siyosatiga ta’sir qilgan. Masalan, uning nazariyalari AQShda 1980-yillarda Federal Rezerv tomonidan amalga oshirilgan inflyatsiya bilan kurash strategiyasini shakllantirishda asos bo‘lgan. Shuningdek, boshqa rivojlanayotgan mamlakatlarda pul massasini boshqarish orqali iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashda uning yondashuvi qo‘llanilgan.

Jamiyatga ta’siri jihatidan, Friedmanning ishlari bozor iqtisodiyoti va shaxsiy erkinlikni rivojlantirishga katta hissa qo‘shgan. U iqtisodiy siyosatni ilmiy asosga ko‘chirib, pul va bozor mexanizmlari orqali jamiyat resurslarini samarali taqsimlashga yordam bergan.

Natijada Milton Friedmanning ilmiy merosi zamonaviy iqtisodiy nazariya va siyosatni tushunishda muhim rol o‘ynaydi. Uning nazariyalari bugungi kunda ham iqtisodiy barqarorlikni saqlash va davlat siyosatini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

Gary Stanley Becker 1930-yilda Amerikada tug‘ilgan va iqtisodiyot fanida yangi yo‘nalishlar ochgan mashhur olim sifatida tanilgan. U iqtisodiy nazariyani an’anaviy cheklovlardan chiqarib, jamiyatning turli sohalariga tatbiq qilgan. Becker iqtisodiy fikrlashni nafaqat moliya va bozor bilan, balki oilaviy munosabatlar, ta’lim, jinoyatchilik va sog‘liqni saqlash kabi ijtimoiy sohalarga ham kengaytirgan. Becker 1992-yilda **Nobel mukofoti** bilan taqdirlangan. Mukofot unga iqtisodiy

nazariyani ijtimoiy masalalarni tahlil qilishda qo‘llagani uchun berilgan. Nobel qo‘mitasi uning ishlari inson xulq-atvori va iqtisodiyot o‘rtasidagi bog‘liqlikni ilmiy asosda ochib berganini ta’kidlagan.

Uning asosiy ilmiy ishlari **ijtimoiy iqtisodiyot** sohasida bo‘lib, unda u xulq-atvorni iqtisodiy model yordamida tahlil qilgan. Masalan, Becker oilaviy qarorlar, mehnat bozoridagi tanlovlar, jinoyatchilik va qaramlik kabi ijtimoiy hodisalarni iqtisodiy manfaatlar va xarajat-foyda tahlili orqali tushuntirgan. Bu yondashuv ijtimoiy fenomenlarni matematik va iqtisodiy asosda o‘rganish imkonini berdi.

Amaliy misollarda, Beckerning yondashuvi davlat siyosatini shakllantirishda qo‘llanilgan. Masalan, jinoyatchilikni kamaytirish, ta’lim tizimini samarali boshqarish va oilaviy siyosatni ishlab chiqishda uning nazariyasi asos sifatida ishlatilgan. Bu yondashuv iqtisodiyot fanini ijtimoiy hayot bilan bog‘lashga yordam bergan.

Jamiyatga ta’siri jihatidan, Beckerning ishlari inson xatti-harakatlarini chuqurroq tushunishga va ijtimoiy muammolarni samarali hal etishga xizmat qilgan. Uning nazariyalari ijtimoiy siyosatni shakllantirish va jamiyat resurslarini optimal taqsimlashda muhim ahamiyatga ega.

Umuman olganda, Gary Beckerning ilmiy merosi iqtisodiy nazariyani kengaytirib, uni nafaqat bozor, balki jamiyatning barcha sohalariga tatbiq qilish imkonini yaratgan. Uning ishlari iqtisodiy va ijtimoiy siyosatni yanada samarali shakllantirishga xizmat qilmoqda.

Joseph Eugene Stiglitz 1943-yilda AQShda tug‘ilgan bo‘lib, zamonaviy iqtisodiyot fanida o‘zining chuqur ilmiy izlanishlari bilan tanilgan. U asosan informatsion asimmetriya va bozor muvaffaqiyatsizliklari nazariyalarini rivojlantirgan iqtisodchi sifatida mashhur. Stiglitz iqtisodiy jarayonlarni tushuntirishda nazariyani amaliyot bilan bog‘lashga katta e’tibor bergan va davlat siyosati hamda iqtisodiy barqarorlikni yaxshilashga xizmat qiladigan yondashuvlarni ilgari surgan.

U 2001-yilda **Nobel mukofoti** bilan taqdirlangan. Mukofot unga bozor muvaffaqiyatsizliklarini tahlil qilishda informatsion asimmetriyaning iqtisodiy qarorlar va resurs taqsimotiga ta’sirini o‘rganib, iqtisodiy nazariyani yanada boyitgani uchun berilgan. Nobel qo‘mitasi Stiglitzning ishlari davlat siyosatini shakllantirish va bozor mexanizmlarini to‘g‘ri tushunishda muhim ahamiyatga ega ekanini ta’kidlagan.

Stiglitzning asosiy ilmiy ishlari **bozor muvaffaqiyatsizliklari** va **informatsion asimmetriya**ga bag‘ishlangan. U ko‘rsatganidek, bozor sharoitida barcha ishtirokchilar bir xil ma’lumotga ega emasligi iqtisodiy qarorlar natijasini o‘zgartiradi va resurslarni samarasiz taqsimlashga olib keladi. Uning tadqiqotlari ijtimoiy muammolar, moliya bozorlari va iqtisodiy siyosatning samaradorligini tushuntirishda muhim vosita sifatida xizmat qilgan.

Amaliy jihatdan, Stiglitzning nazariyalari rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlarda iqtisodiy siyosatni shakllantirishda qo‘llanilgan. Misol uchun, u rivojlangan mamlakatlarda davlatning moliya va ijtimoiy siyosatdagi roli, shuningdek, rivojlanayotgan mamlakatlarda bozor mexanizmlarini optimallashtirish bo‘yicha tavsiyalar bergan.

Jamiyatga ta’siri jihatidan, Stiglitzning ishlari iqtisodiy barqarorlikni saqlash, resurslarni samarali taqsimlash va ijtimoiy adolatni oshirishga xizmat qilgan. U iqtisodiy nazariyani amaliyot bilan bog‘lab, bozor va davlatning o‘zaro aloqasini chuqur tushuntirgan.

Natijada, Joseph Stiglitzning ilmiy merosi iqtisodiy nazariyani yangi bosqichga olib chiqdi, bozor muvaffaqiyatsizliklarini tushunishga yordam berdi va zamonaviy iqtisodiy siyosatni shakllantirishda muhim rol o‘ynadi.

Amartya Kumar Sen 1933-yilda Hindistonda tug‘ilgan va dunyoga mashhur iqtisodchi sifatida tanilgan. U asosan ijtimoiy tanlov nazariyasi, rivojlanish iqtisodiyoti va inson farovonligi bo‘yicha izlanishlari bilan mashhur. Senning ilmiy ishlari iqtisodiy o‘sish va rivojlanishni faqat moliyaviy ko‘rsatkichlar bilan emas, balki insonlarning farovonligi va erkinlik darajasi bilan baholash mumkinligini ta’kidlaydi. Uning yondashuvi iqtisodiy nazariyani insonparvarlik va adolat prinsiplariga bog‘lagan.

Sen 1998-yilda **Nobel mukofoti** bilan taqdirlangan. Mukofot unga iqtisodiy nazariyani inson farovonligi, ijtimoiy adolat va rivojlanish masalalarini chuqur tahlil qilishda qo‘llagani uchun berilgan. Nobel qo‘mitasi uning ishlari iqtisodiy siyosatni yanada inson markazida shakllantirishga yordam berganini ta’kidlagan.

Amartya Senning asosiy ilmiy ishlari **farovonlik nazariyasi** va **iqtisodiy rivojlanishdagi adolat**ga bag‘ishlangan. U rivojlanayotgan davlatlarda kambag‘allik, ochlik va tengsizlik muammolarini iqtisodiy modellar orqali tahlil qilgan va samarali siyosiy choralarni ishlab chiqishga asos yaratgan. Senning yondashuvi iqtisodiy resurslarni taqsimlash va ijtimoiy barqarorlikni oshirishga qaratilgan.

Amaliy jihatdan, Senning ishlari xalqaro tashkilotlar va hukumatlar tomonidan rivojlanish siyosatini shakllantirishda qo‘llanilgan. Masalan, uning tavsiyalari asosida rivojlanayotgan mamlakatlarda kambag‘allikni kamaytirish va ta’lim hamda sog‘liqni saqlash tizimini samarali boshqarish bo‘yicha chora-tadbirlar ishlab chiqilgan.

Jamiyatga ta’siri jihatidan, Amartya Senning ishlari iqtisodiy rivojlanishni inson markazida ko‘rish va resurslarni adolatli taqsimlashga yordam bergan. Uning nazariyalari rivojlanish iqtisodiyoti va ijtimoiy siyosatni chuqurroq tushunishga xizmat qiladi, shuningdek, iqtisodiy adolatni oshirishga hissa qo‘shadi.

Natijada, Amartya Senning ilmiy merosi nafaqat iqtisodiy nazariyani, balki ijtimoiy rivojlanish va inson farovonligini yaxshilashni ham ilgari surgan bo‘lib, zamonaviy iqtisodiy tadqiqotlarda va siyosat shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

Daniel Kahneman 1934-yilda Isroilda tug‘ilgan va psixologiya hamda iqtisodiyot sohasidagi tadqiqotlari bilan mashhur bo‘lgan. U asosan **qaror qabul qilish psixologiyasi** va **iqtisodiy xatti-harakatlar** sohalarini rivojlantirgan. Kahneman insonlarning moliyaviy va ijtimoiy qarorlarini an’anaviy iqtisodiyot nazariyalaridagi “ratsional agent” modeli bilan izohlashning cheklovlarini ko‘rsatgan. Uning ishlari iqtisodiyotda psixologik omillarning ahamiyatini ilmiy asosda tahlil qilishga xizmat qilgan.

Kahneman 2002-yilda **Nobel mukofoti** bilan taqdirlangan. Mukofot unga

iqtisodiy nazariyaga psixologik yondashuvni qo‘shgani va qaror qabul qilish jarayonidagi xatolarni tushuntirganligi uchun berilgan. Nobel qo‘mitasi uning ishlari moliya bozorlarida, iste’molchilar xulqida va iqtisodiy siyosatda inson psixologiyasining o‘rni muhim ekanini ko‘rsatganini ta’kidlagan.

Uning asosiy ilmiy ishlari **behavioral economics** sohasiga tegishli bo‘lib, u insonlarning risk, ehtimollik va xatti-harakatdagi kognitiv cheklovlarni o‘rganib, iqtisodiy qarorlar modelini qayta shakllantirgan. Kahnemanning tadqiqotlari shuni ko‘rsatadiki, odamlar har doim ratsional qaror qabul qilmaydi, bu esa bozorlarda va siyosiy qarorlar qabul qilishda muhim ta’sir ko‘rsatadi.

Amaliy jihatdan, Kahnemanning ishlari moliya bozorlarini tahlil qilish, marketing strategiyalarini ishlab chiqish, davlat siyosatini shakllantirish va iste’molchi xulqini prognoz qilishda qo‘llanilgan. U kognitiv cheklovlarni inobatga olib, iqtisodiy jarayonlarni yanada realistik yondashuv bilan tushuntirishga yordam bergan.

Jamiyatga ta’siri jihatidan, Kahnemanning ishlari iqtisodiy qarorlar va siyosatni inson xatti-harakti bilan moslashtirishga xizmat qilgan. Uning nazariyalari bozor mexanizmlarini, iste’molchi va investor xatti-harakatlarini tushunishda muhim ahamiyat kasb etadi, shuningdek, iqtisodiy tadqiqotlarni yanada chuqur va amaliy qilgan.

Natijada, Daniel Kahnemanning ilmiy merosi psixologiya va iqtisodiyotni birlashtirib, iqtisodiy qarorlarni tushunishga yangi yondashuv yaratgan. Uning ishlari zamonaviy behavioral economics va siyosat shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi.

Esther Duflo 1972-yilda Fransiyada tug‘ilgan va iqtisodiyot sohasida yosh olimlar orasida eng mashhurlaridan biri hisoblanadi. U asosan rivojlanayotgan mamlakatlarda kambag‘allikni kamaytirish va ijtimoiy siyosatni takomillashtirishga qaratilgan **eksperimental iqtisodiyot** usullarini rivojlantirgan. Duflo iqtisodiy nazariyani real dunyo muammolari bilan bog‘lab, ijtimoiy muammolarni ilmiy asosda tahlil qilishga xizmat qilgan.

Esther Duflo 2019-yilda **Nobel mukofoti** bilan taqdirlangan. Mukofot unga kambag‘allik, ta’lim, sog‘liqni saqlash va ijtimoiy siyosat sohalarida eksperimental tadqiqotlar olib borib, iqtisodiy nazariyani amaliyot bilan bog‘lagani uchun berilgan. Nobel qo‘mitasi uning ishlari inson farovonligini oshirish va siyosatni samarali shakllantirishga muhim hissa qo‘shganini ta’kidlagan.

Dufloning asosiy ilmiy ishlari **rivojlanish iqtisodiyoti** va eksperimental yondashuvga qaratilgan. U kichik tajribalar va eksperimentlar yordamida kambag‘allikni kamaytirish strategiyalarini sinab ko‘rgan va ularning samaradorligini baholagan. Bu yondashuv rivojlanayotgan mamlakatlarda ijtimoiy siyosatni ilmiy asosda shakllantirishga imkon yaratgan.

Amaliy jihatdan, Dufloning ishlari Hindiston, Keniya, Bangladeshi va boshqa rivojlanayotgan mamlakatlarda ta’lim, sog‘liqni saqlash va mikroqarz tizimini optimallashtirish bo‘yicha siyosatlarni ishlab chiqishda qo‘llanilgan. Eksperimentlar yordamida olingan natijalar siyosatchilar va xalqaro tashkilotlar tomonidan samarali qarorlar qabul qilishda asos bo‘lgan.

Jamiyatga ta’siri jihatidan, Esther Dufloning ishlari kambag‘allikni

kamaytirish, ijtimoiy adolatni oshirish va resurslarni samarali taqsimlashga yordam bergan. Uning ilmiy yondashuvi iqtisodiy tadqiqotlarni yanada amaliy va inson markazida qilish imkonini yaratgan.

Natijada, Esther Duflo zamonaviy iqtisodiyotda eksperimental yondashuvni rivojlantirib, ijtimoiy muammolarni ilmiy asosda hal etishga katta hissa qo‘shgan. Uning ishlari rivojlanayotgan mamlakatlarda siyosat va iqtisodiy tadqiqotlarni samarali shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

Ushbu maqolada iqtisodiyot sohasida Nobel mukofotiga sazovor bo‘lgan yetti nafar mashhur olimning ilmiy faoliyati, ularning asosiy nazariyalari va jamiyatga ta’siri tahlil qilindi. Paul Samuelson iqtisodiy jarayonlarni matematik modellar yordamida chuqur tahlil qilib, zamonaviy iqtisodiy nazariyaning shakllanishiga hissa qo‘shdi. Milton Friedman monetarizm nazariyasi orqali pul massasi va bozor mexanizmlarining iqtisodiy barqarorlikka ta’sirini ko‘rsatdi. Gary Becker iqtisodiy nazariyani ijtimoiy sohalarga tatbiq qilib, oilaviy qarorlar, jinoyatchilik va ta’lim tizimini iqtisodiy tahlil asosida tushuntirdi. Joseph Stiglitz bozor muvaffaqiyatsizliklari va informatsion asimmetriya orqali iqtisodiy qarorlar va resurs taqsimotini tahlil qildi. Amartya Sen inson farovonligi va rivojlanish iqtisodiyoti bo‘yicha nazariyalarni rivojlantirib, ijtimoiy adolat va erkinlikni iqtisodiy tahlil asosida o‘rganishga hissa qo‘shdi. Daniel Kahneman qaror qabul qilish psixologiyasi va behavioral economics orqali iqtisodiy xatti-harakatlarni yanada realistik tushuntirdi. Esther Duflo esa eksperimental iqtisodiyot usullarini qo‘llab, rivojlanayotgan mamlakatlarda kambag‘allikni kamaytirish va ijtimoiy siyosatni takomillashtirishga xizmat qilgan.

Natijada ushbu olimlarning ilmiy ishlari iqtisodiy nazariyani nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan boyitdi. Ularning izlanishlari davlat siyosatini shakllantirish, bozor mexanizmlarini tushunish, jamiyat resurslarini samarali taqsimlash va inson farovonligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etdi. Shu bilan birga, Nobel mukofoti sovrindorlarining ilmiy merosi zamonaviy iqtisodiy tadqiqotlar va siyosatni rivojlantirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi, iqtisodiy tafakkur va amaliyotni yangi bosqichga olib chiqadi.

ИҚТИСОДИЁТ СОҲАСИДА МАШҲУР АЁЛ ОЛИМАЛАР ВА УЛАРНИНГ ТАДҚИҚОТ ЙЎЛИ

Д.Тожибоева, Тошкент давлат иқтисодиёт университети профессори, и.ф.д.

Оила ижтимоий институт сифатида энг қадимий бўлиб, ҳаёт кечиришнинг ташкилий шакли, унинг дастлабки нормаларини яратувчи, янги авлодни ижтимоийлаштирувчи ва ҳаёт кечиришга мослаштирувчи ижтимоий муносабатлар тизими билан уйғун ҳолда бирлашиб кетган шахс билан жамият ўртасидаги энг муҳим воситачи ташкилот тарзида қаралади. Оиланинг бош функцияси фарзанд туғиб, уни комил инсон қилиб вояга етказишдир. Барчамиз яхши биламиз-ки, бунда онанинг роли, тутган ўрни беқиёс. Ундан ташқари, ҳар бир аёл учун энг кўп вақт, сабр-тоқат, диққат, меҳр талаб қиладиган фарзандлар тарбияси ва битмас-туганмас,охири ва боши йўқ уй-рўзғор юмушларидир. Аёлларнинг қаҳрамонлиги шундаки, бу ташвишлардан

ташқари ўзи севган касб, ҳунар билан ҳам шуғулланади, илмий тадқиқотлар олиб боради. Шунинг учун ҳам республикамизда хотин-қизларнинг гендер тенглигига, бу борада ҳал этилмаган масалаларга алоҳида диққат қаратилмоқда. ривожланишида аёлларнинг ролини янада ортишига олиб келади.

Албатта, илм-фан соҳасида хотин-қизлар томонидан эришилган даража нафақат Ўзбекитон, балки, бутун жаҳон миқёсида мавқеи ва ўрни жиҳатидан анча қуйида. Буни машҳур Нобель мукофоти совриндорлари мисолида кўришимиз мумкин. Маълумки, Альфред Нобелнинг хоҳиши, васияти билан 1895 йили фанда мисли кўрилмаган ютуқлари ва фан тараққиётига қўшган катта ҳиссаси учун Нобель мукофоти таъсис этилди ва мукофот 1901 йилдан берила бошланди. Ҳозиргача фанда ва тинчликни сақлашда эришган ютуқлари учун 988 киши мукофотланган бўлса, шундан атиги 65 таси ёки 6,6 фоиз атрофида аёллардир. Лекин аёллардан унинг биринчи совриндори Мария Складовская-Кюри бу мукофот билан 2 марта: 1903 йили физика, 1911 йили химия фани бўйича тақдирланган. Олима томонидан қўйилган рекордни ҳозиргача ҳеч ким забт этолмаган (у ягона, ҳам физика ҳам химия фани бўйича лауреат)

1968 йили Швеция Марказий банки Альфред Нобель хотирасига бағишлаб, иқтисодиёт фанларини ривожлантиришда қўшган ҳиссалари учун мукофот таъсис этди. Бу иқтисодиётнинг фанлар тизимида аҳамияти ортиб бораётганини кўрсатади.

Ҳозиргача иқтисодиёт соҳасида совриндор бўлганлар 97 киши бўлиб, уларнинг 3таси аёллардир ёки 3 % нигина ташкил этади. Булар **Элинор Остром** – 2009 йили, **Эстер Дюфло** -2019 йили, "Глобал қашшоқликка қарши курашда экспериментал ёндашув” учун (3 лауреатнинг бири); 2023 йили улар сафига ўзининг меҳнат бозорида гендер тенгсизлиги сабабларини баҳолаш ва тушунтиришга янгича ёндашувлари асосида ўтказган тадқиқотлари, фанга қўшган ҳиссаси билан америкалик олима Клаудия Голдин қўшилди

Иқтисодиёт соҳасида машҳур аёл олималар ҳақида тўҳтар эканмиз, уни инглиз иқтисодчиси **Жоан Вайолет Робинсон (**1903-1983**)** назарияси билан бошлаймиз. Олима кейнсчилик назариясининг ёрқин тарафдорларидан ҳисобланади. Жоан Робинсоннинг 1933 йили чоп этилган “Номукаммал рақобат назарияси” китоби “Буюк депрессия (1929-1933-йиллар) авж олган даврда босмадан чиқади. У китобда неоконсерватизм (давлатнинг иқтисодиётга аралашуви минимал – эркин бозор ва қатъий ташқи сиёсатни бирлаштирган сиёсий мафкура)[116] назариясини қаттиқ танқид қилади. Шу пайтда бозорда монополлашув жадал кечиб, рақобатчилик асослари емирилаётган эди. Уларнинг фикрича эса иқтисодиётда майда мустақил товар ишлаб чиқарувчилар асосий ўрин тутади, унга мувофиқ равишда иқтисодиётда мукаммал рақобат кураши мавжуд.

[116] Oddiy qilib aytganda, bu o‘z milliy manfaatlarini himoya qilish va butun dunyoda demokratiyani targ‘ib qilish, kerak bo‘lsa, harbiy kuch ishlatish, mamlakat ichida esa an’anaviy qadriyatlar, oila va tartibni saqlashga intilishdir.

Ж.Робинсон неоклассик йўналиш вакилларининг мукаммал рақобат тўғрисидаги эскирган догмани ҳимоя қилишларини танқид қилади. Унинг фикрича иқтисодий назарияда турли қонуниятларни ўрганиш, тадқиқ этишда одат тусига кирган мукаммал рақобат шароитларини кўриб чиқиб, монопо-лияни алоҳида ходиса сифатида қараш эмас, балки тадқиқотни монополиялардан бошлаб, мукаммал рақобаталоҳида ҳодиса сифатида қараш тўғрироқ бўлади, дейди. Монополиялар амалдаги чекланмаган устунлиги билан нарх шаклланишига таъсир кўрсатади.

У ўз асарларида капиталнинг концентрациялашуви ва фирмаларнинг йириклашуви, товарларнинг табақалашуви бозорларнинг монополлашуви учун қулай замин яратишини; ўз навбатида монополлашув жамият учун зарарли бўлган ҳодисаларнинг ривожланишига сабаб бўлишини кўрсатади. 1956-yilda унинг "Капиталнинг тўпланиши" номли асосий асари нашр этилди. У Кейнс иқтисодий назариясини узоқ муддатли даврга нисбатан кенгайтирди.

Ҳозирда кўпчилик мамлакатларда давлат томонидан рақобатчилик муҳитини яратишга алоҳида аҳамият берилмоқда.

Қатор машҳур иқтисодчиларнинг фикрига кўра Жоан Робинсон Нобель мукофоти билан тақдирланган бўлмасада, халқаро миқёсда таниқли иқтисодчи олима сифатида қолади.

2009 йили Иқтисодиёт бўйича Нобель мукофотининг аёллардан биринчи совриндори АҚШлик Элинор Остром (О. Уильямсон билан биргаликда) бўлиб, унга жамоа, компанияларда иқтисодий ресурсларни бошқаришни ташкил этиш масалалари тадқиқоти учун сазовор бўлган.

Элинор Остром (1933-2012) маълумоти бўйича сиёсатшунос бўлсада, унинг илмий ишлари замонавий иқтисодиёт фанининг ривожланишига катта таъсир кўрсатган. У ресурслардан (ўрмонлар, яйловлар кабилар) фойдаланувчилар уларни ҳукумат ёки хусусий компанияларга қараганда самаралироқ бошқара олишларини исботлаб берди.

У маҳаллий жамоавий ресурсларни барқарор бошқаришни лойиҳалашнинг саккизта тамойилини асослаб берди:[117]

1. Чегарадарни аниқ белгилаш (ресурсларнинг умумий миқдорини аниқ белгилаш) ва ресурсга нисбатан ташқи ҳуқуқларга самарали йўл қўймаслик;
2. Маҳаллий шароитларга мослаштирилган ҳолда умумий ресурсларни ўзлаштириш ва фойдаланишга тақдим этиш бўйича қоидаларни белгилаш;
3. Қарорлар қабул қилиш жараёнида иштирок этадиган ва ресурсларни ўзлаштиришга имкон берадиган механизмларни жамоавий танлашни ишлаб чиқиш;
4. Ўзлаштирувчиларнинг бир қисми ёки ҳисобдор бўлган кузатувчилар томонидан самарали мониторинг ўтказиш;
5. Ҳамжамият қоидаларини бузувчилар учун ўзлаштириш бўйича санкциялар шкалалари даражаларини белгилаш;
6. Низоларни арзон ва осон ҳал қилиш механизмларини ишлаб чиқиш;

[117] *Элинор Остром*. «Управление общим. Эволюция институций коллективного действия» // Cambridge University Press 1990, Перевод с англ Татьяны Монтян. — Киев 2013. — 400 с. ISBN 978-0-521-40599-7

7. Ўз тақдирини ўзи белгилайдиган ҳамжамият юқори турувчи ҳокимият органлари томонидан тан олиниши керак.

8. Умумий ресурслар сони кўп бўлса, қуйи даражада кам миқдордаги маҳаллий умумий ресурсларга эга бўлган ички ташкилотларни бир неча қатлам шаклида ташкил қилиш керак.

Санаб ўтилган тамойиллар ўз-ўзини ташкил этувчи бошқарув тизимларининг муваффақиятига таъсир кўрсатиши мумкин бўлган бир қатор қўшимча ўзгарувчиларни киритиш учун бироз ўзгартириш ва кенгайтириш мумкин.

Остром атроф-муҳитни хароб бўлишига қарши ишларни мувофиқлаштирадиган жамоавий ҳаракатларни ташкил этиш учун глобал миқёсда ягона ҳукумат муассасини яратишдан огоҳлантиради.Унинг таклифи полицентрик ёндашувни қўллаш бўлиб, асосий бошқарув қарорлари иложи борича маҳаллий жойга яқинроқ ва иштирокчилар томонидан қабул қилиниши лозим.

Шундай қилиб,Э. Остром ресурслардан фойдаланувчилар умумий неъматларнинг камайиб кетишига йўл қўймайдиган ўз қоидаларини яратишга қодир эканлигини исботлаб, давлат ва бозорга муқобил бошқарувнинг “учинчи йўли” - кўпинча ташқи аралашувга қараганда самаралироқ бўлган маҳаллий ўз-ўзини бошқарув жамоасини таклиф этди.

Элинор Остромнинг таклифидан ҳозирда Ўзбекистонда ҳам фойдаланишга тобора кўпроқ диққат қаратилмоқда.

NOBEL PRIZE LAUREATES AND THEIR CONTRIBUTIONS TO MODERN ECONOMIC THEORY

Zaynitdinova Umida Djalolovna, associate professor of Tashkent State University of Economics e-mail: imishka3344@gmail.com

Murodjonova Dilnura, student, Tashkent State University of Economics E-mail: murodjonovadilnura4@gmail.com

Abstract. This paper examines the evolution of economic thought through the lens of Nobel Prize laureates in Economics, exploring how their groundbreaking theories have shaped modern economic science. By analyzing key contributions from prominent Nobel laureates — including Paul Samuelson, Milton Friedman, Gary Becker, Daniel Kahneman, Joseph Stiglitz, and Elinor Ostrom — this study demonstrates how their ideas have transformed both theoretical frameworks and practical economic policy. The findings highlight that Nobel Prize-winning research has consistently addressed the most pressing economic challenges of each era, advancing our understanding of markets, institutions, human behavior, and information asymmetry.

Keywords: Nobel Prize in Economics, economic theory, behavioral economics, information asymmetry, institutional economics, macroeconomic policy.

The Nobel Memorial Prize in Economic Sciences, established in 1968 by the Swedish central bank, has since become the most prestigious recognition in the field of economics. Over the decades, laureates have been awarded for contributions ranging from macroeconomic theory and market analysis to behavioral economics

and game theory. Understanding the evolution of these ideas is essential for grasping the trajectory of economic thought and its practical implications for policy-making in the 21st century.

The history of Nobel Prize-winning economics reflects the shifting priorities of the global economy. Early laureates focused predominantly on formalization and mathematical modeling of economic phenomena. Paul Samuelson (1970), the first American to win the prize, transformed economics into a rigorous scientific discipline by introducing mathematical methods and synthesizing classical and Keynesian economics in his neoclassical synthesis. His foundational textbook influenced generations of economists worldwide and established the methodological standards of modern economic analysis.

Milton Friedman (1976) represented a significant ideological shift in economic thought, championing monetarism and free-market principles at a time when Keynesian demand management dominated policy. His theory of the natural rate of unemployment and the permanent income hypothesis challenged prevailing assumptions about the relationship between inflation and unemployment. Friedman’s ideas profoundly influenced economic policy in the United States and United Kingdom during the 1980s and continue to shape debates on monetary policy to this day.

The latter decades of the 20th century saw Nobel recognition increasingly awarded for research that expanded the boundaries of traditional economic reasoning. Gary Becker (1992) extended economic analysis to social phenomena such as education, crime, family behavior, and discrimination — areas previously considered outside the purview of economics. His human capital theory demonstrated that investments in education and skills are economically rational decisions with measurable long-term returns, a concept that has become central to development economics and labor market policy.

Perhaps no field of Nobel Prize-winning economics has attracted broader public interest than behavioral economics. Daniel Kahneman (2002), a psychologist who won the Nobel Prize in Economics, demonstrated through his work with Amos Tversky that human decision-making systematically deviates from the rational actor model assumed by classical economic theory. His prospect theory showed that individuals evaluate gains and losses asymmetrically, being more sensitive to losses than to equivalent gains — a finding with far-reaching implications for financial markets, public policy, and consumer behavior.

Joseph Stiglitz (2001), who shared the prize with George Akerlof and Michael Spence, made foundational contributions to the economics of information. Their work on markets with asymmetric information — where one party in a transaction possesses more or better information than the other — explained phenomena such as adverse selection and moral hazard. These concepts are crucial for understanding financial markets, insurance systems, and regulatory frameworks, and remain highly relevant for policymakers designing transparent and efficient economic institutions.

Elinor Ostrom (2009), the first woman to win the Nobel Prize in Economics, challenged the conventional wisdom that common resources are inevitably overexploited — the so-called "tragedy of the commons." Her empirical research

demonstrated that communities are capable of self-organizing and developing effective institutions for managing shared resources without requiring either privatization or government intervention. This insight has proven particularly valuable for environmental economics, governance studies, and the design of sustainable resource management policies.

The relevance of these Nobel Prize-winning theories extends to the context of Uzbekistan’s ongoing economic transformation. As the country implements the New Uzbekistan 2030 strategy, insights from laureates such as Stiglitz on institutional reform, Becker on human capital investment, and Ostrom on governance of collective resources provide valuable theoretical foundations for effective policy design. The growing importance of digital technologies and artificial intelligence in the financial sector further necessitates an understanding of information asymmetry and behavioral factors that Nobel research has so rigorously explored.

In conclusion, the body of work recognized by the Nobel Prize in Economic Sciences represents a rich and evolving intellectual tradition that continues to shape both theory and practice. From Samuelson’s mathematical formalization to Kahneman’s behavioral insights and Ostrom's institutional analysis, each generation of laureates has expanded the frontiers of economic knowledge and provided new tools for addressing real-world challenges. Studying these contributions is essential not only for academic purposes but also for informing the policy decisions that will determine the trajectory of economies like Uzbekistan in the decades to come.

References:

1. Samuelson, P.A. (1948). Economics: An Introductory Analysis (1st ed.). McGraw-Hill Book Company.

2. Friedman, M. (1968). The Role of Monetary Policy. The American Economic Review, 58(1), 1–17.

3. Becker, G.S. (1964). Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education. National Bureau of Economic Research.

4. Tversky, A., & Kahneman, D. (1979). Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk. Econometrica, 47(2), 263–292. https://doi.org/10.2307/1914185

5. Stiglitz, J.E., & Weiss, A. (1981). Credit Rationing in Markets with Imperfect Information. The American Economic Review, 71(3), 393–410.

6. Ostrom, E. (1990). Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action. Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9780511807763

7. Nobel Prize Outreach. (2023). The Prize in Economic Sciences. NobelPrize.org. https://www.nobelprize.org/prizes/economic-sciences/

IQTISODIYOT BO‘YICHA NOBEL MUKOFOTI LAUREATLARI

Allayarova Mastura Kudratullayevna, dotsent v.b., Guliston davlat universiteti, e-mail: allayarovamastura@gmail.com

Har yili o‘tkaziladigan Nobel mukofotlarini topshirish marosimi jahon hamjamiyati diqqat markazidagi eng nufuzli ilmiy va ijtimoiy voqeliklardan biri hisoblanadi. Mazkur xalqaro mukofot o‘z davrining yirik sanoat namoyandasi va

sermahsul ixtirochisi Alfred Bernxard Nobel sharafiga ta’sis etilgan. A. Nobel nafaqat dinamit va turli portlovchi birikmalarni yaratgan tajribakor kimyogar-muhandis, balki 355 ta ixtiroga patent olgan universal olim hamdir. Shuningdek, uning tadbirkorlik faoliyati ham keng ko‘lamli bo‘lib, u 19-asrda dunyo bo‘ylab 93 ta sanoat korxonasini birlashtirgan ulkan imperiyaga rahbarlik qilgan.

Nobel mukofotlarini topshirish tartibi bevosita Alfred Nobelning 1895-yil 27-noyabrda imzolangan vasiyatnomasiga asoslanadi. Mazkur hujjatga binoan ta’sis etilgan mukofotlarning ilk tantanali marosimi 1901-yil 10-dekabrda bo‘lib o‘tgan.

Dastlabki yo‘nalishlar ro‘yxati keyinchalik kengaytirildi: 1969-yildan e’tiboran Shvetsiya banki (Riksbank) tashabbusi bilan iqtisodiyot fanlari bo‘yicha ham alohida mukofot joriy etildi. Rasmiy ravishda “Alfred Nobel xotirasiga bag‘ishlangan iqtisodiyot fanlari bo‘yicha Shvetsiya davlat banki mukofoti” deb nomlanuvchi ushbu nufuzli mukofot nomzodlari Shvetsiya Qirollik Fanlar Akademiyasi tomonidan ko‘rib chiqiladi va tasdiqlanadi.

Mukofot uch nafardan ortiq shaxsga birgalikda berilishi mumkin emas (bu haqdagi qaror 1968-yilda qabul qilingan). Mukofot faqatgina nomzod mukofot berilishi e’lon qilingan paytda (odatda oktyabr oyida) tirik bo‘lgan, biroq joriy yilning 10-dekabriga qadar vafot etgan taqdirda vafotidan so‘ng berilishi mumkin (bu qaror 1974-yilda qabul qilingan).

Mukofotlar Nobel fondi tomonidan emas, balki har bir yo‘nalish bo‘yicha besh nafardan a’zodan iborat maxsus Nobel qo‘mitalari tomonidan tayinlanadi. Nomzodlarni ilgari surish huquqi faqat alohida shaxslarga berilgan bo‘lib, muassasalarga bunday huquq berilmaydi (Tinchlik mukofoti bundan mustasno).

Nobel mukofotining iqtisodiyot yo‘nalishi bo‘yicha topshirilishi dastlabki kunlardanoq ilmiy jamoatchilik orasida bahs-munozaralarga sabab bo‘lib kelgan. A. Nobel o‘z nomidagi fondga 31 million shved kronini vasiyat qilgan (hozirgi narxlarda bu summa taxminan 1,5 milliard kronaga teng), dastlabki mukofotlar esa 150 ming kronani tashkil etgan. Hozirgi vaqtda Fond kapitali 2 milliard 966 million shved kronasiga (taxminan 450 million AQSh dollari) teng bo‘lib, mukofot miqdori 10 million kronani tashkil etadi.

Alfred Nobel xotirasiga bag‘ishlangan iqtisodiyot fanlari bo‘yicha mukofot 1968-yilda Shvetsiya banki tashabbusi bilan uning tashkil topganiga 300 yil to‘lishi munosabati bilan ta’sis etilgan. Ushbu mukofotni topshirish bilan bog‘liq barcha faoliyat Fond nizomida belgilangan shartlar asosida Shvetsiya Qirollik Fanlar Akademiyasi zimmasiga yuklatilgan. Shundan buyon har yili bank Nobel fondi ga bitta mukofot miqdoriga teng mablag‘ ajratib keladi.

Mukofotga eng munosib nomzod (yoki nomzodlar)ni aniqlash jarayonida odatda 100 nafardan ortiq da’vogarlar ko‘rib chiqiladi. Navbatdagi mukofot laureatini tanlash jarayoni bir necha bosqichlardan iborat. Mukofotni berish uchun har bir yo‘nalish bo‘yicha maxsus Nobel qo‘mitalari faoliyat yuritadi. Ushbu Nobel qo‘mitalari laureatlarni tanlash jarayonida hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Navbatdagi mukofot laureatini aniqlash jarayoni bir necha bosqichlardan iborat.

Zamonaviy iqtisodiy nazariya va amaliyotga eng muhim hissa qo‘shganlik uchun mukofot topshirilishi Alfred Bernhard Nobel ning amaliy iqtisodchi sifatidagi shaxsiy xizmatlari, o‘z davrining eng yirik ishlab chiqarish tashkilotchisi va rahbari

bo‘lgani, shuningdek, yuksak tadbirkorlik salohiyati hamda kuchli tijoriy intuitsiyaga ega bo‘lgan shaxs sifatidagi e’tirofining ifodasi hisoblanadi.

Umuman olganda, mukofotni taqdim etish jarayonida har bir yo‘nalish bo‘yicha alohida ixtisoslashgan maxsus Nobel qo‘mitasi mavjud bo‘lib, ular tanlovning barcha bosqichlarini muvofiqlashtiradi va yakuniy qarorni qabul qiladi.

Nobel qo‘mitalari laureatlarni tanlash jarayonida hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Nomzodlarni ilgari surish huquqi muassasalarga emas, balki faqat alohida shaxslarga tegishli bo‘lib, bu jarayon ovoz berish tartiblari orqali amalga oshiriladi. Ommaviy muhokamalardan qochish maqsadida nomzodlar nomini taklif etish huquqi maxfiy hisoblanadi. Tasdiqlangan takliflar mukofot topshiriladigan yilning 1-fevraliga qadar qabul qilinishi lozim. Aynan shu kundan boshlab Nobel qo‘mitalarining faoliyati rasman boshlanadi.

Sentabr oyidan yoki oktyabr boshidan Nobel qo‘mitalari yakuniy ishlar uchun tayyor holatga keladi. Oktyabr oyida turli assambleyalarda so‘nggi tanlovlar o‘tkaziladi. Laureatlar yakuniy tasdiqlashdan o‘tkazilib, butun dunyoga Stokgolm shahrida o‘tkaziladigan matbuot anjumanida e’lon qilinadi.

Shundan so‘ng Nobel fondi laureatlar va ularning oila a’zolarini 10-dekabr kuni Stokgolm va Oslo shaharlariga taklif etadi. Stokgolmda tantanali marosim Konsert zalida taxminan 1200 nafar mehmon ishtirokida bo‘lib o‘tadi. Osloda esa Tinchlik bo‘yicha Nobel mukofotini topshirish marosimi universitetning assambleya zalida, Norvegiya qiroli va qirollik oilasi a’zolari ishtirokida o‘tkaziladi.

Laureat mukofotni Norvegiya Nobel qo‘mitasi raisi qo‘lidan oladi. Mukofot topshirish marosimining Stokgolm va Osloda amal qiladigan qoidalariga muvofiq, laureatlar yig‘ilganlar oldida o‘zlarining Nobel ma’ruzalarini taqdim etadilar, keyinchalik ushbu ma’ruzalar «Nobel laureatlari» nomli maxsus nashrda chop etiladi.

Iqtisodiyot bo‘yicha Nobel mukofoti laureati odatda oktyabr oyining ikkinchi dushanbasida e’lon qilinadi. Mukofotni tantanali topshirish marosimi har yili 10-dekabr kuni Stokgolm shahrida bo‘lib o‘tadi. XX asrda iqtisodiyot bo‘yicha Nobel mukofoti laureatlari 46 nafar iqtisodchidan iborat bo‘lgan. 2021-yil oxiriga kelib esa ushbu mukofot 53 marta topshirilib, jami 89 nafar olim-iqtisodchi taqdirlangan.

Stokgolmda tantanali marosim Stokgolm shahar hokimiyati binosida (ratshusda) yoki Konsert zalida taxminan 1200 nafar mehmon ishtirokida o‘tkaziladi. Oslo shahrida esa Tinchlik bo‘yicha Nobel mukofotini topshirish marosimi universitetning assambleya zalida Norvegiya qiroli va qirollik oilasi a’zolari ishtirokida bo‘lib o‘tadi.

Iqtisodiyot bo‘yicha Nobel mukofotining dastlabki laureatlari Norvegiyadan Ragnar Frisch va Niderlandiyadan Jan Tinbergen bo‘lgan. Ular 1969-yilda iqtisodiy siyosat nazariyasi,iqtisodiy sikl muammolari hamda iqtisodiy rivojlanishni modellashtirish sohasidagi ilmiy ishlari uchun mukofotga sazovor bo‘lishgan. Ular “optimal tuzum” nazariyasining mualliflari bo‘lib, bu nazariya konvergensiya nazariyasining variantlaridan biri hisoblanadi. Mukofot “Iqtisodiy jarayonlarni tahlil qilishda dinamik modellarni yaratish va qo‘llash uchun” berilgan.

Rossiyalik iqtisodchi-laureatlar orasida Vasily Leontiev alohida o‘rin tutadi. U kelib chiqishi rus bo‘lgan amerikalik iqtisodchi bo‘lib, tarmoqlararo tahlil

nazariyasining asoschisi hisoblanadi. U nafaqat Rossiya, balki dunyoning ko‘plab mamlakatlari iqtisodiy rivojiga katta hissa qo‘shgan buyuk olimdir.

1973-yilda Leonid Kantorovich “Xarajatlar–chiqarish (input–output) usulini rivojlantirgani va uni muhim iqtisodiy muammolarga qo‘llagani uchun” Nobel mukofotiga sazovor bo‘lgan. U rossiyalik olim, matematik va iqtisodchi, SSSR Fanlar akademiyasining haqiqiy a’zosi bo‘lib, zamonasining eng yirik olimlaridan biri sanaladi. Uning iqtisodiyot sohasidagi tadqiqotlari nazariy g‘oyalarning fundamental yangiligi bilan amaliy aniqlikni uyg‘unlashtirgani bilan ajralib turadi.

1975-yilda Leonid Hurwicz “Resurslarni optimal taqsimlash nazariyasiga qo‘shgan hissasi uchun” Nobel mukofotiga loyiq topilgan. U kelib chiqishi rus bo‘lgan amerikalik iqtisodchi, Minnesota universitetining faxriy professori hisoblanadi.

2007-yilda esa “Optimal mexanizmlar nazariyasining asoslarini yaratgani uchun” iqtisodiyot bo‘yicha Nobel mukofoti topshirilgan. 2021-yilgi iqtisodiyot bo‘yicha Nobel mukofoti laureatlari: David Card — kanada-amerikalik iqtisodchi, Kaliforniya universitetining Berkli kampusida professor; u 2021-yilda “Mehnat iqtisodiyotiga qo‘shgan empirik hissasi uchun” mukofotlangan.

Shuningdek, Guido Imbens — kelib chiqishi gollandiyalik amerikalik iqtisodchi, Erasmus universitetida (Rotterdam, Niderlandiya) iqtisodiyot va ekonometrika bo‘yicha tahsil olgan hamda Joshua Angrist — amerikalik iqtisodchi ham mukofotga sazovor bo‘lgan. Ular “Sabab-oqibat bog‘liqliklarini tahlil qilishga qo‘shgan metodologik hissalari uchun” taqdirlangan.

Iqtisodiyot bo‘yicha Nobel mukofoti laureatlari bozor xo‘jaligi iqtisodiyotini o‘rganish, zamonaviy jahon iqtisodiyotining fundamental muammolarini tahlil qilish hamda iqtisodiy faning turli sohalarida ko‘plab amaliy tadqiqotlarni ishlab chiqishga katta hissa qo‘shganlar. Ularning ilmiy asarlari zamonaviy iqtisodiy fan bo‘yicha o‘ziga xos ensiklopediya sifatida baholanadi.

Shunday qilib, iqtisodiyot bo‘yicha Nobel laureatlari jahon miqyosidagi tan olinishni dolzarb mavzularda chop etilgan maqolalari uchun emas, balki mukofot berilishdan ancha oldin yaratilgan asosiy ilmiy ishlari uchun olganlar. Iqtisodiyot bo‘yicha Nobel mukofoti (boshqa ilmiy fanlar bilan solishtirganda) odatda o‘zining ilmiy faoliyati cho‘qqisiga allaqachon yetgan mualliflarga beriladi. Buning sababi shundaki, iqtisodiyotda, boshqa ijtimoiy fanlarda bo‘lgani kabi, jamiyat tomonidan tan olinishi va uning ahamiyati uzoq vaqt talab qiladigan jarayon hisoblanadi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Воронов Ю.П. Нобелевские лауреаты по экономике (1997–2018). Новосибирск: Автограф, 2019.

2. Капелюшников Р.И. О современном состоянии экономической науки: полуэкономические наблюдения. М.: Высшая школа экономики, 2018.

3. Полтерович В.М. Становление общего социального анализа // Общественные науки и современность. 2011. № 2. С. 101–111.

4. Худокормов А.Г. Экономическая теория: новейшие течения Запада. М.: ИНФРА-М, 2015.

5. Худокормов А.Г. Полезная, содержательная книга о нобелевских лауреатах по экономике. Научные исследования экономического факультета. Электронный журнал. 2019. Том 11. Выпуск 3.

G‘ALLIKNI KAMAYTIRISHNING ZAMONAVIY EKSPERIMENTAL

Sobirova Muxlisa Sherali qizi
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti huzuridagi “O‘zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirishning ilmiy asoslari va muammolari” ilmiy tadqiqot markazi tayanch doktoranti, e-mail: sobirovamuhlisa80@gmail.com

Iqtisodiyot sohasidagi Nobel mukofoti — rasman Alfred Nobelning xotirasi sha’niga Sveriges Riksbank tomonidan ta’sis etilgan mukofot — 1969 yildan beri dunyo iqtisodiy tafakkurining eng muhim yutuqlarini e’tirof etib kelmoqda. Bu mukofot nafaqat ilmiy salohiyatni baholash mezoni, balki jahon iqtisodiy siyosatiga yo‘nalish beruvchi intellektual mayoq vazifasini ham o‘taydi.

Biz hozir quyida ko‘rib chiqadigan ikkita Nobel mukofoti sovrindorlari Abhijit Banerjee va Esther Duflo tadqiqotlarining asosiy g‘oyalari kambag‘allikni kamaytirishga qaratilgan yondashuvlardan iborat[118]. Kambag‘allikni qisqartirish muammosi zamonaviy iqtisodiyotning eng murakkab va ko‘p qirrali masalalaridan biri bo‘lib, u nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy, institutsional va psixologik omillar bilan ham chambarchas bog‘liqdir. An’anaviy rivojlanish nazariyalari (masalan, “katta sakrash”, strukturaviy o‘zgarishlar yondashuvi) ko‘pincha umumlashgan modellarga tayanib, individual darajadagi xatti-harakatlarni yetarlicha hisobga olmaydi.

Shu nuqtai nazardan, Nobel mukofoti sovrindorlari Abhijit Banerjee va Esther Duflo tomonidan ilgari surilgan eksperimental yondashuv rivojlanish iqtisodiyotida tub burilish yasadi. Ular kambag‘allikni “yirik makro muammo” emas, balki *ko‘plab kichik, aniq hal etilishi mumkin bo‘lgan muammolar yig‘indisi* sifatida talqin qiladi.

Ushbu olimlarning asosiy metodologik yondashuvi — **tasodifiy nazoratli tajribalar (RCT)** bo‘lib, u tibbiyot fanlaridan iqtisodiyotga moslashtirilgan.

Tasodifiy nazoratli tajribalar (RCT) — bu iqtisodiyotda (ayniqsa rivojlanish iqtisodiyotida) sabab-oqibat bog‘liqligini aniqlash uchun qo‘llaniladigan empirik tadqiqot usulidir. Ushbu yondashuvda ishtirokchilar tasodifiy tarzda ikki guruhga ajratiladi:

Tajriba (treatment) guruhi – aralashuv (intervention) qo‘llaniladi:

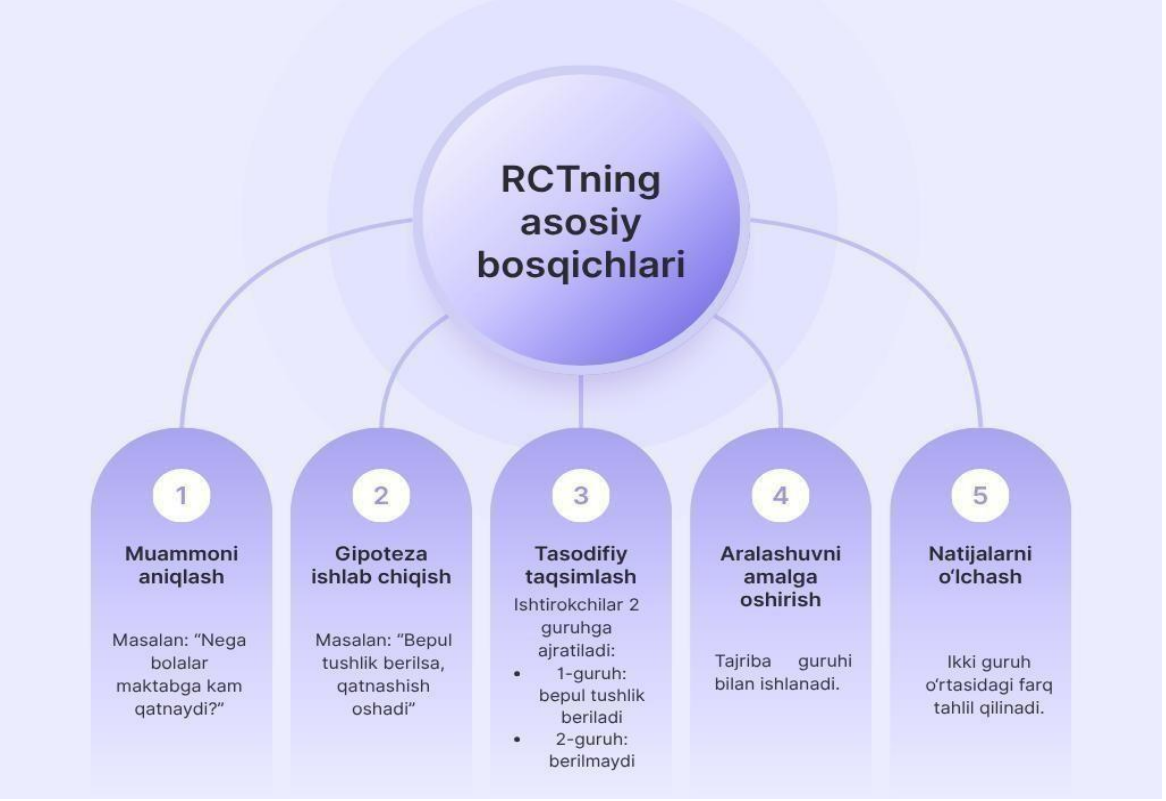
Nazorat (control) guruhi – aralashuv qo‘llanilmaydi.

Shu orqali ma’lum siyosat yoki dastur natijasida yuzaga kelgan o‘zgarishlar aniq o‘lchanadi. RCT metodida tadqiqot ishtirokchilari tasodifiy ravishda “tajriba” va “nazorat” guruhlariga ajratilib, ma’lum siyosiy yoki iqtisodiy aralashuvning ta’siri empirik ravishda baholanadi. RCT usuli dastlab tibbiyotda qo‘llanilgan bo‘lsa-da, iqtisodiyotga keng joriy etilishi Abhijit Banerjee, Esther Duflo va Michael Kremer nomlari bilan bog‘liq. Ular bu metod orqali kambag‘allikka qarshi

[118] Abhijit Banerjee, A. V., & Esther Duflo, E. (2011). Poor Economics: A Radical Rethinking of the Way to Fight Global Poverty. New York: PublicAffairs.

siyosatlarni “taxmin” emas, balki empirik dalillar asosida baholashni taklif qildi[119]. Bu yondashuv quyidagi ustunliklarga ega:

- Sabab-oqibat bog‘liqligini aniq ajratib ko‘rsatish imkoniyati;
- Siyosat samaradorligini real sharoitda sinash;
- Mikro darajadagi qarorlarni chuqur tahlil qilish.

1-rasm. RCTning asosiy bosqichlari[120].

Shuningdek, ular iqtisodiy qarorlar faqat ratsional tanlov bilan emas, balki cheklangan ong (bounded rationality), noto‘g‘ri kutilmalar va institutsional to‘siqlar bilan belgilanadi, degan g‘oyani ilgari suradi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ta’lim sifatini oshirish uchun resurslarni ko‘paytirishning o‘zi yetarli emas. Masalan:

- Individual yondashuv (remedial education) samaraliroq;
- O‘quvchilar darajasiga mos dasturlar katta natija beradi.

Ular olib borgan tadqiqotlarda kichik rag‘batlantirish (masalan, bepul sovg‘alar) orqali emlash darajasini sezilarli oshirish mumkinligi aniqlangan. Bu esa insonlarning qaror qabul qilishida psixologik omillar muhim ekanini ko‘rsatadi. An’anaviy qarashlarga zid ravishda, mikroqarzlar har doim ham daromadni keskin oshirmasligi aniqlangan. Biroq moliyaviy barqarorlikni oshiradi hamda xavflarni kamaytiradi. Eng muhim xulosalardan biri — **“bir xil siyosat hamma joyda ishlamaydi”**. Har bir hudud uchun alohida yondashuv zarur.

2019-yilning 14-oktabrida Abhijit Banerjee, Esther Duflo va Michael Kremer bilan birgalikda Shvetsiya Qirolligi Fanlar Akademiyasi tomonidan “global kambag‘allikni kamaytirishga qaratilgan eksperimental yondashuvlari (RCT)”

[119] Abhijit Banerjee, A. V., Esther Duflo, E., & Kremer, M. (2019). The experimental approach to development economics. Annual Review of Economics, 11, 1–30.
[120] Ma’lumotlar asosida muallif ishlanmasi.

uchun olgan[121]. Ularning yondashuvi iqtisodiy siyosatni sezilarli darajada aniqroq va samaraliroq qilgan bo‘lsa-da, bir qator ilmiy bahs-munozaralarga sabab bo‘lgan. Shuningdek afzalliklari sifatida quyidagilarni e’tirof etish lozim:

- Dalillarga asoslangan siyosat (evidence-based policy);

;

Ayrim kamchiliklari sifatida esa quyidagilar bayon qilinadi:

- Natijalarni makro darajaga umumlashtirish murakkab;
- Har bir tajriba kontekstga bog‘liq;
- Keng qamrovli tizimli islohotlarni to‘liq qamrab olmaydi.

Bugungi kunda RCT Jahon banki, Hukumatlar, Ilmiy markazlar tomonidan keng qo‘llanilmoqda va u rivojlanish siyosatining “oltin standarti” sifatida qaraladi. Mazkur yondashuvni O‘zbekiston iqtisodiyotiga tatbiq etish quyidagi yo‘nalishlarda samarali bo‘lishi mumkin:

- Ta’lim tizimida individual yondashuvni sinovdan o‘tkazish;
- Ijtimoiy yordam dasturlarini RCT asosida baholash;
- Qishloq hududlarida kambag‘allikni qisqartirish bo‘yicha loyihalar.

Bu esa davlat siyosatini yanada aniq, samarali va ilmiy asoslangan qilish imkonini beradi.

Xulosa qilib aytganda, Abhijit Banerjee va Esther Duflo tomonidan ishlab chiqilgan eksperimental yondashuv rivojlanish iqtisodiyotida yangi ilmiy paradigmaga asos soldi. U kambag‘allikka qarshi kurashni umumiy nazariyalardan real hayotga yaqin, aniq va o‘lchab bo‘ladigan choralar tizimiga aylantirdi. Tasodifiy nazoratli tajribalar iqtisodiy tadqiqot metodologiyasida sifat jihatidan yangi bosqichni boshlab berdi. Ushbu yondashuv sabab-oqibat bog‘liqligini aniqlashda yuqori aniqlikni ta’minlab, iqtisodiy siyosatni ishlab chiqishda empirik asoslangan qarorlar qabul qilish imkonini kengaytirdi. Shu bilan birga, uning natijalarini umumlashtirish va makroiqtisodiy darajaga tatbiq etish masalalari hali ham ilmiy bahs-munozaralarga sabab bo‘lib qolmoqda. Mazkur yondashuvning amaliy ahamiyati shundaki, u iqtisodiy siyosatni shakllantirishda “taxminlarga” emas, balki empirik dalillarga asoslanish zarurligini isbotlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Abhijit Banerjee, A. V., & Esther Duflo, E. (2011). *Poor Economics: A Radical Rethinking of the Way to Fight Global Poverty.* New York: PublicAffairs.

2. Abhijit Banerjee, A. V., Esther Duflo, E., & Kremer, M. (2019). The experimental approach to development economics. *Annual Review of Economics, 11*, 1–30.

3. Royal Swedish Academy of Sciences. (2019). *The Sveriges Riksbank Prize in Economic Sciences in Memory of Alfred Nobel 2019: Scientific Background.*

4. Esther Duflo, E. (2017). The economist as plumber. *American Economic Review, 107*(5), 1–26.

5. Abhijit Banerjee, A. V., & Duflo, E. (2021). *Good Economics for Hard Times.* New York: PublicAffairs.

[121]Royal Swedish Academy of Sciences rasmiy bayonoti (2019. NobelPrize.org.

6. Kremer, M. (2003). Randomized evaluations of educational programs in developing countries. *American Economic Review, 93*(2), 102–106.

7. Duflo, E., Glennerster, R., & Kremer, M. (2007). Using randomization in development economics research: A toolkit. *Handbook of Development Economics, 4*, 3895–3962.

DON YETISHTIRISH BARQARORLIGINI TA’MINLASHNING STRATEGIK YO‘NALISHLARINING IQTISODIY KONSEPSIYALARI

Azamqulov Nurbek Ulug‘bek o‘g‘li
Toshkent Kimyo-Texnologiya Instituti Yangiyer filiali stajyor o‘qituvchisi
e-mail: azamqulovnurbek@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu ish don yetishtirish barqarorligini ta’minlashda Nobel mukofoti sovrindorlari nazariyalarining iqtisodiy ahamiyatini yoritadi. Asosiy nazariy tayanch sifatida Theodore W. Schultzning inson kapitali va agrar rivojlanish haqidagi ta’limoti tanlandi. Schultz yondashuvi bo‘yicha hosildorlik va barqarorlikning kaliti texnika yoki yer hajmida emas, balki bilim, ko‘nikma va moslashuvchan boshqaruvdadir. Tadqiqotda don tarmog‘ida investitsiya, texnologik modernizatsiya va kadrlar malakasining barqarorlik ko‘rsatkichlariga ta’siri statistik usullar bilan baholandi. Korrelatsiya va regressiya natijalari investitsiya hamda texnologiya darajasi oshgani sayin barqarorlik indeksi yuqorilashini ko‘rsatdi. Tahlil barqarorlikni ta’minlash uchun inson kapitali, innovatsiya, institutlar va bozor infratuzilmasi bir butun tizim ekanini asoslaydi. Ish yakunida don yetishtirish barqarorligini kuchaytirishga qaratilgan strategik yo‘nalishlar taklif etildi.

Kalit so‘zlar. Barqarorlik, donchilik, insonkapitali, innovatsiya, investitsiya, institutsiya, hosildorlik

Kirish. Don mahsulotlari oziq-ovqat xavfsizligining asosiy tayanchi hisoblanadi. Iqlim o‘zgarishi, suv tanqisligi va ishlab chiqarish xarajatlarining oshishi don yetishtirishda barqarorlik masalasini dolzarblashtirdi. Barqarorlik faqat ko‘proq ishlab chiqarish emas, balki resurslardan oqilona foydalanishni ham anglatadi. Iqtisodiyot nazariyasida bu masalani tushuntirishga xizmat qiladigan kuchli yondashuvlar Nobel mukofoti sovrindorlari tomonidan ishlab chiqilgan. Theodore W. Schultz agrar sektorda samaradorlikning markaziga inson kapitalini qo‘yadi. Fermerlarning bilim darajasi oshgani sari hosildorlik va barqarorlik kuchayadi. Ta’lim va malaka agrar rivojlanishning muhim investitsiya obyektidir. Texnologik modernizatsiya inson kapitali bilan uyg‘unlashgandagina yuqori natija beradi. Bozor infratuzilmasi va institutlar barqarorlikni mustahkamlaydi. Mazkur ish aynan Schultz ta’limotiga tayangan holda don yetishtirish barqarorligini statistik asosda izohlaydi.

Yil	INV (mln.$)	TECH (%)	TRAIN (ming)	SUST (0–100)
2012	220	18	6	41
2014	280	22	8	45
2016	360	28	10	50
2018	470	36	13	57
2020	560	44	16	63
2022	680	52	19	70
2024	820	61	23	78

Korrelatsiya natijalari: r(SUST, INV)=0.96; r(SUST, TECH)=0.98; r(SUST, TRAIN)=0.97.

Regressiya modeli: SUST = 18.2 + 0.022·INV + 0.63·TECH + 0.74·TRAIN; R^2=0.97.

Tahlil va natijalar. Statistik tahlil investitsiya, texnologiya va malaka oshirish barqarorlik indeksi bilan kuchli ijobiy bog‘liqligini ko‘rsatdi. Texnologik modernizatsiya eng kuchli omil sifatida namoyon bo‘ldi. Inson kapitaliga investitsiya barqaror hosildorlikni ta’minlaydi. Investitsiyalar infratuzilmani mustahkamlaydi. Model natijalari tanlangan omillar barqarorlikni yuqori darajada izohlashini tasdiqladi. Bu esa Schultz ta’limotining dolzarbligini ko‘rsatadi.

Xulosa. Don yetishtirish barqarorligi inson kapitali va innovatsiya uyg‘unligiga bog‘liq. Texnologik modernizatsiya va malaka oshirish asosiy strategik yo‘nalishdir. Investitsiyalar samaradorlikni oshiradi. Bozor infratuzilmasi barqarorlikni mustahkamlaydi. Risklarni boshqarish tizimi zarur. Agro-ta’limni kengaytirish lozim. Suv va resurs tejovchi texnologiyalar ustuvor bo‘lishi kerak. Ilmiy tadqiqot va innovatsiyalar qo‘llab-quvvatlanishi zarur. Davlat va xususiy sektor hamkorligi muhim. Umuman olganda, barqaror donchilik kompleks iqtisodiy tizim asosida ta’minlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Schultz, T. W. (1979). *Prize Lecture / Contributions to Development Economics and Human Capital* (Nobel iqtisodiyot mukofoti materiallari).
2. Lewis, W. A. (1954/1979). *Economic Development with Unlimited Supplies of Labour* va Nobel materiallari.
3. Sen, A. (1981/1998). *Poverty and Famines* hamda Nobel materiallari.
4. Ostrom, E. (1990/2009). *Governing the Commons* va Nobel materiallari.
5. Romer, P. M. (1990/2018). *Endogenous Technological Change* va Nobel materiallari.
6. Lucas, R. E. (1988). *On the Mechanics of Economic Development*.
7. FAO (so‘nggi yillik hisobotlar). *Food security and sustainable agriculture* yo‘nalishidagi tahlillar.
8. World Bank (so‘nggi yillik hisobotlar). *Agriculture and climate resilience* bo‘yicha materiallar.
9. OECD (so‘nggi yillik sharhlar). *Innovation, productivity and sustainability*.

NOBEL MUKOFOTI SOVRINDORLARI VA ULARNING ASOSIY IQTISODIY NAZARIYALARI

Jo‘rayev Sarvar Davlat o‘g‘li
Toshkent Kimyo-Texnologiya Instituti Yangiyer filiali stajyor-o‘qituvchisi,
sarvarjurayev1996@gmail.com

Kirish: Iqtisodiyot bo‘yicha Nobel mukofoti (rasmiy nomi — Sveriges Riksbank Prize in Economic Sciences in Memory of Alfred Nobel) zamonaviy iqtisodiy tafakkur rivojida muhim o‘rin tutadi. Bugungi kunda O‘zbekistonda iqtisodiy islohotlar, xususan 2020–2024-yillarda amalga oshirilgan valyuta liberallashuvi, bank-moliya tizimini modernizatsiya qilish hamda kambag‘allikni qisqartirish dasturlari Nobel laureatlari tomonidan ishlab chiqilgan nazariy

yondashuvlar bilan bevosita bog‘liqdir. Xususan, inflyatsiyani jilovlash siyosatida monetarizm g‘oyalari, inson kapitalini rivojlantirishda esa zamonaviy o‘sish nazariyalari muhim metodologik asos vazifasini bajarmoqda. Shu bois Nobel sovrindorlarining ilmiy merosini o‘rganish O‘zbekistonning barqaror iqtisodiy rivojlanishi uchun dolzarb masala hisoblanadi.

Kalit so‘zlar: Nobel mukofoti, monetarizm, iqtisodiy o‘sish, inson kapitali, xulq-atvor iqtisodiyoti.

Asosiy qism:XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab iqtisodiyot fanida chuqur metodologik o‘zgarishlar yuz berdi. Milton Fridman tomonidan ishlab chiqilgan monetarizm nazariyasiga ko‘ra, pul massasi ustidan qat’iy nazorat inflyatsiyani pasaytirishning asosiy vositasidir. Mazkur yondashuv bugungi kunda ko‘plab davlatlar qatori O‘zbekistonda ham inflyatsion targetlash siyosatini shakllantirishda nazariy asos bo‘lib xizmat qilmoqda.

Uzoq muddatli iqtisodiy o‘sishni tushuntirishda Robert Solou modeli muhim ahamiyat kasb etadi. Solou modeliga ko‘ra, iqtisodiy o‘sish faqat kapital jamg‘arish bilan emas, balki texnologik taraqqiyot va inson kapitali rivoji bilan belgilanadi. O‘zbekistonda raqamli iqtisodiyot, innovatsion texnologiyalar va ta’lim sohasiga e’tibor kuchaytirilishi ushbu nazariyaning amaliy ifodasidir.

Mikroiqtisodiy yo‘nalishda Gary Bekker inson kapitali nazariyasini ishlab chiqib, ta’lim va sog‘liqni saqlash sohasiga investitsiya kiritish iqtisodiy samaradorlikni oshirishini isbotladi. Bu yondashuv O‘zbekistonning “Inson kapitalini rivojlantirish” strategiyalarida aks etmoqda.

Bozor muvaffaqiyatsizliklarini tushuntirishda Josef Stiglitz tomonidan asoslangan axborot assimetriyasi nazariyasi muhim o‘rin tutadi. Kredit bozori va moliyaviy sektorni tartibga solishda ushbu nazariya katta ahamiyatga ega.

Shuningdek, Daniel Kaneman tomonidan ishlab chiqilgan xulq-atvor iqtisodiyoti nazariyasi iqtisodiy qarorlar har doim ratsional emasligini ko‘rsatadi. Bu yondashuv soliqqa tortish, jamg‘arma siyosati va iste’molchilarning moliyaviy xatti-harakatlarini o‘rganishda qo‘llanilmoqda.

Xulosa va takliflar: Nobel mukofoti sovrindorlari tomonidan ishlab chiqilgan nazariyalar zamonaviy iqtisodiyotni chuqurroq anglash imkonini beradi. Monetarizm inflyatsiyani nazorat qilish mexanizmlarini, iqtisodiy o‘sish modellari esa uzoq muddatli rivojlanish omillarini asoslab berdi. Inson kapitali va axborot assimetriyasi nazariyalari ijtimoiy va moliyaviy siyosatni takomillashtirishga xizmat qilmoqda. O‘zbekiston sharoitida ushbu nazariyalarni kompleks qo‘llash iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash, kambag‘allikni qisqartirish va innovatsion rivojlanishni ta’minlashda muhim omil hisoblanadi. Shu bois iqtisodiy siyosatni ishlab chiqishda Nobel laureatlarining ilmiy merosidan tizimli va izchil foydalanish maqsadga muvofiqdir. Kelgusida inson kapitaliga investitsiyalarni kengaytirish, moliyaviy bozorlarda shaffoflikni oshirish hamda raqamli iqtisodiyotga o‘tishni jadallashtirish ustuvor vazifa bo‘lib qoladi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Friedman M. *The Role of Monetary Policy*. American Economic Review, 1968.
2. Solow R. *A Contribution to the Theory of Economic Growth*. Quarterly

Journal of Economics, 1956.

3. Becker G. *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis*. University of Chicago Press, 1964.

4. Stiglitz J. *Information and the Change in the Paradigm in Economics*. American Economic Review, 2002.

5. Kahneman D. *Thinking, Fast and Slow*. Farrar, Straus and Giroux, 2011.

NOBEL PRIZE LAUREATES AND THEIR MAIN ECONOMIC THEORIES

Inamjanov Zafarbek

Tashkent State University of Economics, Tashkent, Uzbekistan, e-mail: inamjanov.zafarbek@bk.ru

The Nobel Memorial Prize in Economic Sciences, awarded since 1969, has recognised scholarship that reshaped our understanding of markets, growth, human behaviour, and institutional design. This essay surveys the most influential prize-winning theories — from Paul Samuelson’s mathematical synthesis and Milton Friedman’s monetarism, through Harry Markowitz's portfolio theory and Daniel Kahneman’s behavioural economics, to Daron Acemoglu's institutional framework. For each contribution, the underlying model or conceptual innovation is presented, its policy implications are discussed, and its place within the broader evolution of economic thought is assessed. A summary table of sixteen selected laureates, their theoretical school, and primary contribution is provided. The essay concludes that, taken together, the Nobel corpus constitutes a living map of modern economics — one whose insights remain indispensable for addressing the challenges of the twenty-first century.

Uzbekistan’s rapid integration into the global economy makes familiarity with this intellectual tradition not merely academic but practically urgent. Policymakers designing monetary frameworks, investment regulators evaluating portfolio risk, development economists measuring poverty, and urban planners building smart-city infrastructure all draw — whether consciously or not — on the ideas honoured by the Nobel committee. This essay surveys sixteen prize-winning theories selected for their breadth and enduring relevance, presents the key formal models associated with each, and draws out implications for contemporary economic policy.

Milton Friedman (1976) challenged the Keynesian consensus on two fronts. His *permanent income hypothesis* showed that consumption depends on long-run expected wealth, not current income, undermining the stability of the Keynesian multiplier. His *natural rate of unemployment* hypothesis argued that monetary expansion cannot permanently lower unemployment below its equilibrium level; attempts to do so produce ever-accelerating inflation. Robert Lucas Jr. (1995) formalised these insights through rational expectations, showing that agents who

optimally use all available information will neutralise anticipated policy interventions, rendering systematic monetary policy ineffective.

Harry Markowitz (1990) demonstrated that diversification is the only 'free lunch' in finance. By choosing assets whose returns are imperfectly correlated, an investor can reduce portfolio variance without sacrificing expected return. The efficient frontier is defined by:

Robert Shiller (2013) challenged the efficient markets hypothesis by showing that stock prices fluctuate far more than the present value of future dividends can justify. His excess volatility finding, and his broader project of *narrative economics* — the study of how popular stories drive economic fluctuations — provided the theoretical basis for understanding speculative bubbles of the kind seen in equity markets in 2000 and housing markets in 2008.

George Stigler (1982) examined the economics of information and regulation, arguing that firms systematically invest in shaping the regulatory environment — a phenomenon he called *regulatory capture*. His insights anticipated the literature on rent-seeking and remain essential for evaluating the independence of financial regulators.

Gary Becker (1992) extended the reach of economics by applying rational choice models to crime, addiction, family formation, and discrimination. Together with Theodore Schultz (1979), he argued that education and health are productive investments captured by the concept of *human capital*. This reframing redirected public policy: instead of treating education spending as consumption, governments began to evaluate it as investment with measurable returns.

Daniel Kahneman (2002) replaced the rational agent with a psychologically realistic decision-maker. Working with Amos Tversky, he developed *prospect theory*, which models how people actually choose under uncertainty.

Richard Thaler (2017) translated these findings into policy through *nudge theory*. By redesigning choice architecture — for example, making pension saving the default option rather than an opt-in — governments can steer citizens toward better outcomes without coercion. Thaler’s concept of *mental accounting* further showed that individuals treat money differently depending on its source and intended use, creating predictable inefficiencies that interventions can correct.

The 2024 prize, awarded to Daron Acemoglu, Simon Johnson, and James Robinson, recognised decades of work on how institutions shape long-run prosperity. Exploiting the natural experiment of European colonisation, they showed that settlers established *inclusive* institutions — protecting property rights and distributing political power broadly — in low-mortality environments, and *extractive* institutions in high-mortality ones. These institutional differences persist

across centuries and account for a substantial share of contemporary cross-country income variation.

Angus Deaton (2015) contributed the *Almost Ideal Demand System* — a flexible econometric model of consumer demand — and documented the 'Great Escape': the historically unprecedented improvement in living standards and health since the Industrial Revolution. While celebrating this progress, Deaton drew attention to the widening inequalities that accompany it, advocating for measurement-driven approaches to development policy over large-scale aid programmes he argued could undermine local institutions.

The theories surveyed above are not merely abstract constructs: they map directly onto the policy challenges Uzbekistan faces as it modernises its economy. Solow's growth accounting informs debates on technology adoption and total factor productivity; Friedman's monetarism underpins the Central Bank of Uzbekistan's inflation-targeting framework; Markowitz's portfolio theory guides the allocation of sovereign wealth; Kahneman's behavioural insights are informing the design of digital public services; and Acemoglu's institutional framework provides a lens through which to evaluate the sustainability of Uzbekistan's ongoing reform programme.

Laureate	Year	Country	School / Theory	Key Contribution
Paul Samuelson	1970	USA	Neoclassical Synthesis	Mathematical unification of micro- and macroeconomics; Foundations of Economic Analysis
Friedrich Hayek	1974	Austria/UK	Austrian School	Knowledge problem; spontaneous order; critique of central planning
Milton Friedman	1976	USA	Monetarism	Permanent income hypothesis; natural rate of unemployment; monetary history of the US
Theodore W. Schultz	1979	USA	Human Capital Theory	Education and health as productive investments; agricultural development economics
George Stigler	1982	USA	Regulatory Capture	Industries control regulators; economics of information and market structure
Franco Modigliani	1985	Italy/USA	Life-Cycle Hypothesis	Consumption smoothing over lifetime; Modigliani-Miller theorem in corporate finance
Robert Solow	1987	USA	Neoclassical Growth Model	Technology (Solow residual) as driver of long-run growth; growth accounting framework
Harry Markowitz	1990	USA	Modern Portfolio Theory	Diversification and the efficient frontier; mean-variance optimisation
Gary Becker	1992	USA	Economics of Human Behavior	Rational choice applied to crime, family, discrimination; human capital investment

Laureate	Year	Country	School / Theory	Key Contribution
Robert Lucas Jr.	1995	USA	Rational Expectations	Policy ineffectiveness proposition; Lucas critique of structural econometrics
Amartya Sen	1998	India	Capability Approach	Development as freedom; entitlement theory of famine; social choice and welfare
Daniel Kahneman	2002	Israel/USA	Behavioral Economics	Prospect theory; loss aversion; cognitive biases in decision-making (with Tversky)
Robert Shiller	2013	USA	Behavioral Finance	Excess volatility puzzle; irrational exuberance in asset markets; narrative economics
Angus Deaton	2015	UK/USA	Consumption & Development	Almost Ideal Demand System; Great Escape theory; measurement of poverty and inequality
Richard Thaler	2017	USA	Nudge Theory	Mental accounting; endowment effect; libertarian paternalism in choice architecture
Acemoglu, Johnson, Robinson	2024	Turkey/USA & UK	Institutional Economics	Inclusive vs. extractive institutions; colonial origins of comparative development

Note: Table compiled from Nobel Prize Committee official citations (nobelprize.org), The New Palgrave Dictionary of Economics (3rd ed.), and American Economic Association biographical records.

The Nobel Prize in Economic Sciences is, in effect, a curated history of the discipline’s most consequential ideas. The sixteen contributions surveyed here span the range of modern economic thought: from the mathematical rigour of Samuelson and Solow, through the monetarist and rational-expectations revolutions of Friedman and Lucas, to the behavioural turn inaugurated by Kahneman and extended by Thaler, and the institutional framework of Acemoglu and Robinson. Each laureate extended the intellectual frontier and, in doing so, provided tools that policymakers, central bankers, and development practitioners continue to deploy.

For Uzbekistan, whose economy is undergoing rapid structural transformation, fluency with this theoretical tradition is not optional. The challenges the country faces — sustaining productivity growth, building credible institutions, reducing inequality, and integrating digital technologies — are precisely the challenges that the Nobel corpus was developed to address. By engaging seriously with prize-winning economic thought, Uzbek researchers and policymakers can ground their work in the most rigorously tested analytical frameworks available and contribute, in turn, to the global scientific conversation.

NOBEL MUKOFOTI SOVRINDORLARI VA ULARNING ASOSIY IQTISODIY NAZARIYALARI

Babayeva Umida Abduqayumovna
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti mustaqil izlanuvchisi
e-mail: umida.babaeva1986@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur tezisda iqtisodiyot sohasida Nobel mukofotiga sazovor bo‘lgan olimlarning asosiy ilmiy qarashlari va nazariyalari tahlil qilinadi. Ularning iqtisodiy fan rivojiga qo‘shgan hissasi hamda zamonaviy iqtisodiy jarayonlarni tushuntirishdagi ahamiyati yoritib beriladi.

Hozirgi globallashuv sharoitida iqtisodiy jarayonlarning murakkablashuvi va bozor munosabatlarining chuqurlashuvi zamonaviy iqtisodiy nazariyalarni chuqur o‘rganishni taqozo etmoqda. Ayniqsa, Nobel mukofoti sovrindorlari tomonidan ishlab chiqilgan iqtisodiy g‘oyalar va nazariyalar jahon iqtisodiyotining rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Nobel mukofoti sovrindorlarining ilmiy ishlari nafaqat nazariy ahamiyatga ega, balki amaliy jihatdan ham davlat iqtisodiy siyosatini shakllantirishda, moliyaviy tizimlarni takomillashtirishda va iqtisodiy inqirozlarning oldini olishda muhim rol o‘ynaydi. Ularning tadqiqotlari orqali bozor mexanizmlarining ishlash prinsiplari, inson omilining iqtisodiyotdagi o‘rni hamda samarali boshqaruv usullari chuqur tahlil qilingan.

Bugungi kunda rivojlanayotgan mamlakatlar, jumladan O‘zbekiston uchun ham ushbu nazariyalarni o‘rganish va amaliyotga tatbiq etish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Chunki ular iqtisodiy o‘sishni ta’minlash, kambag‘allikni kamaytirish va resurslardan samarali foydalanishga xizmat qiladi. Nobel mukofoti sovrindorlarining asosiy iqtisodiy nazariyalarini o‘rganish, ularning mazmun-mohiyatini tahlil qilish hamda zamonaviy iqtisodiyot, xususan O‘zbekiston sharoitida qo‘llash imkoniyatlarini aniqlashdan iborat.

Nobel mukofoti iqtisodiyot sohasida eng nufuzli mukofotlardan biri bo‘lib, u iqtisodiy fan rivojiga ulkan hissa qo‘shgan olimlarga beriladi. Ushbu mukofot sovrindorlari tomonidan ishlab chiqilgan nazariyalar zamonaviy iqtisodiyotning asosini tashkil etadi. Iqtisodiy nazariyalar turli yo‘nalishlarda rivojlangan bo‘lib, ular orasida bozor muvozanati, iste’molchilar xulqi, o‘yinlar nazariyasi, institutsional iqtisodiyot va xulq-atvor iqtisodiyoti muhim o‘rin tutadi. Masalan, iqtisodiyot faniga matematik tahlil usullarini keng joriy etib, zamonaviy iqtisodiy nazariyaning rivojlanishiga muhim hissa qo‘shdi. Uning ilmiy ishlari mikroiqtisodiyot va makroiqtisodiyot nazariyalarini chuqurroq o‘rganishga imkon yaratdi.[122] Shuningdek, Jon Nash tomonidan ishlab chiqilgan o‘yinlar nazariyasi iqtisodiy qarorlar qabul qilishda strategik yondashuvni tushuntirib beradi. Milton Fridman esa monetarizm nazariyasini rivojlantirib, pul massasi iqtisodiy barqarorlik va inflyatsiyaga katta ta’sir ko‘rsatishini ilmiy asoslab berdi.

Iqtisodiy o‘sish nazariyasining rivojlanishida Robert Solow tomonidan yaratilgan Solou modeli alohida ahamiyatga ega. Ushbu model iqtisodiy o‘sishda kapital, mehnat va texnologiya omillarining muhim rol o‘ynashini ko‘rsatadi.

[122] http://www.nobel-winners.com/Economics/

Bundan tashqari, Gari Bekker inson kapitali haqidagi o‘z nazariyasini yaratdi. Keyinchalik Bekker uy xo‘jaligi iqtisodiyotiga, xususan, iste’mol nazariyasiga ham e’tibor qaratdi. "Inson kapitali: nazariy va empirik tahlil" kitobi nashr etildi, unda muallif iqtisodiy usullar yordamida inson xulq-atvorini ham baholaydi. Bekker o‘shanda AQShda inson kapitaliga (ta’lim, kasbiy malaka oshirish, sog‘liqni saqlash, geografik harakatchanlik, axborot izlash va boshqalar) kiritiladigan investitsiyalar qimmatli qog‘ozlarga kiritiladigan investitsiyalardan ko‘ra foydaliroq deb hisoblagan edi.[123] Shuningdek, Jozef Stigliz[124] tomonidan ishlab chiqilgan axborot assimetriyasi nazariyasi bozor iqtisodiyotida axborot tengsizligi mavjudligini va bu holat bozor samaradorligiga ta’sir qilishini ko‘rsatib berdi. Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, Nobel mukofoti sovrindorlarining nazariyalari ko‘plab mamlakatlarda iqtisodiy siyosatni shakllantirishda qo‘llanilgan. Masalan, monetarizm g‘oyalari asosida AQSh va boshqa rivojlangan davlatlarda inflyatsiyani nazorat qilish siyosati olib borilgan.

O‘yinlar nazariyasi esa biznes strategiyalarini ishlab chiqishda, raqobatni tahlil qilishda va xalqaro savdo munosabatlarida keng qo‘llaniladi. Bu nazariya yordamida kompaniyalar o‘z raqobatchilarining harakatlarini oldindan bashorat qilish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Xulq-atvor iqtisodiyoti yo‘nalishida Daniel Kahneman[125] olib borgan tadqiqotlar inson omilining iqtisodiy qarorlarga ta’sirini ko‘rsatib berdi. Bu esa real iqtisodiy jarayonlarni yanada aniqroq tushunishga yordam berdi.

Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, ilmiy asoslangan iqtisodiy siyosat yuritayotgan mamlakatlarda iqtisodiy o‘sish barqarorroq va inqirozlarga bardoshliligi yuqoriroq bo‘ladi.

Nobel mukofoti sovrindorlarining iqtisodiy nazariyalaridan samarali foydalanish uchun quyidagi taklif va yechimlarni ilgari surish mumkin:

- Iqtisodiy ta’lim tizimida zamonaviy iqtisodiy nazariyalarni chuqur o‘qitishni yo‘lga qo‘yish;
- Ilmiy tadqiqotlar va amaliyot o‘rtasidagi bog‘liqlikni kuchaytirish;
- Davlat iqtisodiy siyosatini ishlab chiqishda ilmiy yondashuvlardan keng foydalanish;
- Monetar va fiskal siyosatni muvozanatli olib borish orqali iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash;
- Xulq-atvor iqtisodiyoti yutuqlaridan foydalangan holda aholining moliyaviy savodxonligini oshirish;
- O‘yinlar nazariyasidan foydalanib, biznes va investitsiya strategiyalarini takomillashtirish.

Shu bilan birga, ushbu nazariyalarni milliy iqtisodiyot xususiyatlariga moslashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib aytganda, Nobel mukofoti sovrindorlarining iqtisodiy nazariyalari zamonaviy iqtisodiyot rivojida muhim ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi. Ular tomonidan ishlab chiqilgan g‘oyalar bozor mexanizmlarining ishlashini tushuntirish, iqtisodiy muvozanatni ta’minlash hamda samarali iqtisodiy siyosat yuritishda

[123] https://avtor24.ru/?ref=24aaf8aac8979eb8
[124]https://business.columbia.edu/stiglitz
[125]https://www.britannica.com/biography/Daniel-Kahneman

muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, Paul Samuelson, Milton Fridman, Jon Nash va Daniel Kaneman kabi olimlarning ilmiy ishlari nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham katta ahamiyatga ega. Ularning yondashuvlari orqali iqtisodiy jarayonlarni chuqurroq anglash va samarali boshqarish imkoniyati yuzaga keladi. Shuningdek, ushbu nazariyalarni rivojlanayotgan mamlakatlar, jumladan O‘zbekiston iqtisodiyotiga moslashtirish orqali iqtisodiy o‘sishni jadallashtirish, makroiqtisodiy barqarorlikni ta’minlash va aholi farovonligini oshirish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. The Prize in Economics 1969–1980 – Assar Lindbeck
2. Nobel Lectures in Economic Sciences – turli mualliflar ma`ruzalari to`plami. Nobel ma`lumoti.
3. The Nobel Memorial Laureates in Economics – Randall E. Parker
4. Paul Samuelson – Foundations of Economic Analysis
5. Melton Fredman – Capitalism and Freedom
6. Joseph Stiglitz – Globalization and Its Discontents- o`quv qo`llanma
7. Robert Solow – iqtisodiy o`sish- nazaiy tadqiqot ishlanmasi
8. The Nobel Foundation rasmiy sayti
9. World Bank ma`lumotlari
10. International Monetary Fund tadqiqot ishlari

НАПРАВЛЕНИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ЭФФЕКТИВНОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ И ПОЛИТИЧЕСКИХ ПОТРЯСЕНИЙ

Saidmahmudova Ezozaxon
Tashkent State University of Economics, Tashkent, Uzbekistan
e-mail: esaidmakhmudova@mail.ru

Аннотация. В современных условиях мировая экономика развивается в среде высокой неопределенности, обусловленной экономическими кризисами, геополитическими конфликтами, инфляционными процессами и различными видами природных и техногенных катастроф. Подобные факторы оказывают значительное влияние на устойчивость национальных экономик и требуют от государств разработки эффективной и адаптивной экономической политики. Целью данного исследования является определение ключевых направлений формирования эффективной экономической политики в условиях современных экономических и политических потрясений. В работе рассматриваются основные механизмы повышения устойчивости экономики, включая развитие экспортного потенциала, привлечение инвестиций и цифровизацию экономических процессов. Анализ научных исследований показывает, что данные направления способны повысить конкурентоспособность национальной экономики, снизить ее уязвимость перед внешними экономическими шоками и обеспечить устойчивое долгосрочное развитие.

Ключевые слова: экономическая политика, экономические кризисы, экспорт, инвестиции, цифровизация экономики.

Современная мировая экономика характеризуется высокой степенью нестабильности и неопределенности. Экономические кризисы, геополитические конфликты, инфляционные процессы, а также различные виды природных катастроф оказывают значительное влияние на устойчивость экономических систем. В условиях глобализации последствия подобных потрясений распространяются значительно быстрее и способны затрагивать одновременно множество стран. Это приводит к снижению темпов экономического роста, нарушению производственных цепочек, сокращению инвестиционной активности и ухудшению социально-экономических показателей.

Научные исследования показывают, что экономические потрясения могут оказывать как краткосрочное, так и долгосрочное влияние на развитие национальных экономик. В ряде работ подчеркивается, что последствия кризисных явлений проявляются в снижении уровня производства, росте безработицы, уменьшении объемов инвестиций и ухудшении финансовой стабильности государств. Кроме того, экономические потрясения могут оказывать существенное влияние на продовольственную безопасность и уровень благосостояния населения. В связи с этим формирование эффективной экономической политики становится ключевой задачей для государств, стремящихся минимизировать негативные последствия кризисных явлений и обеспечить устойчивое развитие.

Одним из важнейших направлений формирования эффективной экономической политики является развитие экспортного потенциала страны. Экспорт играет важную роль в обеспечении экономического роста, увеличении валютных поступлений и укреплении позиций государства на международных рынках. В условиях глобальной экономической нестабильности особое значение приобретает диверсификация экспортной структуры и расширение географии внешней торговли. Развитие экспортоориентированных отраслей, повышение уровня переработки сырья и производство продукции с высокой добавленной стоимостью позволяют государствам повышать конкурентоспособность национальной экономики.

Не менее важным направлением является привлечение инвестиций. Инвестиции являются одним из основных факторов экономического роста и модернизации производства. В условиях экономической нестабильности инвестиционная активность может значительно снижаться, что требует от государств создания благоприятного инвестиционного климата. Улучшение институциональной среды, совершенствование законодательства, защита прав инвесторов и развитие финансовых рынков способствуют увеличению притока инвестиций и стимулируют экономическое развитие.

Третьим важным направлением формирования эффективной экономической политики является цифровизация экономики. Развитие цифровых технологий способствует повышению эффективности экономических процессов, улучшению качества государственных услуг и развитию инновационной деятельности. Внедрение цифровых платформ, развитие электронной коммерции и цифровых финансовых услуг позволяют

значительно повысить эффективность управления экономическими ресурсами и ускорить экономическое развитие.

В условиях кризисов цифровизация также способствует повышению устойчивости экономики, так как позволяет быстрее адаптироваться к изменяющимся условиям и обеспечивать непрерывность экономических процессов. Использование современных информационных технологий способствует развитию новых форм предпринимательства, повышению прозрачности экономических процессов и улучшению взаимодействия между государством, бизнесом и обществом.

Наряду с этим важное значение приобретает повышение экономической устойчивости государства. Экономическая устойчивость предполагает способность экономики эффективно реагировать на кризисные ситуации, минимизировать их последствия и обеспечивать быстрое восстановление экономической активности. Формирование устойчивой экономики требует комплексного подхода, включающего развитие институциональной среды, укрепление финансовой системы и внедрение инновационных технологий.

Для более наглядного представления ключевых направлений формирования эффективной экономической политики в условиях современных экономических потрясений можно выделить основные меры государственной политики, представленные в таблице.

Таблица 1

Основные направления формирования эффективной экономической политики.

Направление экономической политики	**Основные меры реализации**	**Ожидаемые результаты**
Развитие экспорта	диверсификация экспортной структуры, поддержка экспортоориентированных предприятий, развитие логистики	рост валютных поступлений, повышение конкурентоспособности экономики
Привлечение инвестиций	улучшение инвестиционного климата, защита прав инвесторов, развитие финансовых рынков	увеличение объема инвестиций, модернизация экономики
Цифровизация экономики	развитие цифровой инфраструктуры, электронные государственные услуги, внедрение инновационных технологий	повышение эффективности экономики, развитие инноваций

Таким образом, современные экономические и политические потрясения требуют от государств разработки эффективных стратегий экономического развития, направленных на повышение устойчивости национальной экономики. Экономические кризисы, геополитическая нестабильность и инфляционные процессы оказывают значительное влияние на развитие мировой экономики и требуют поиска новых механизмов экономической адаптации.

Развитие экспортного потенциала, привлечение инвестиций и цифровизация экономики являются важнейшими направлениями формирования эффективной экономической политики. Реализация данных

направлений позволяет повысить конкурентоспособность национальной экономики, укрепить ее устойчивость к внешним экономическим шокам и обеспечить долгосрочное экономическое развитие. Формирование эффективной экономической политики должно основываться на комплексном подходе, учитывающем современные глобальные экономические тенденции и необходимость повышения адаптивности национальной экономики к современным вызовам.

Список литературы

6. A Critical Review on the Economics of Disasters. Volume 7, pp. 27–36, 2017.
7. Okuyama Y. Economics of Natural Disasters: A Critical Review. Regional Research Institute, West Virginia University, USA.
8. Wouter B., Olivier D. The Economic Impacts of Natural Disasters: A Review of Models and Empirical Studies.
9. De Haen H. The economics of natural disasters: implications and challenges for food security. 2007. https://doi.org/10.1111/j.1574-0862.2007.00233.x
10. Dynamic Economic Resilience and Economic Recovery from Disasters: A Quantitative Assessment. 2018. https://doi.org/10.1111/risa.12948

NOBEL PRIZE LAUREATES AND THEIR MAIN ECONOMIC THEORIES

Nabikhonov Mehriddin Sherali ogli
Student of Tashkent State University of Economics
e-mail: nabixonovmehriddin@gmail.com

Annotation. This article analyzes the role of the Nobel Prize in shaping modern economic thought. It examines key contributions of Milton Friedman, Daniel Kahneman, and Douglass North, focusing on monetarism, behavioral economics, and institutional economics. The study highlights how their ideas explain inflation, decision-making, and the role of institutions, while also noting their limitations. Together, these approaches provide a more comprehensive understanding of economic processes.

Keywords: Nobel Prize, Milton Friedman, Daniel Kahneman, Douglass North, monetarism

The Nobel Prize is a deal. It is one of the respected awards in the world. The Nobel Prize honors people who have made contributions to science and society. The Nobel Prize has been given out since 1901. It is connected to Alfred Nobel.

The Nobel Prize in Economics was introduced later in 1969. The Nobel Prize in Economics has played a role in shaping what people think about economics today.

Among the people who have won the Nobel Prize in Economics Milton Friedman is very important. Milton Friedman developed a theory called monetarism.

The Nobel Prize winner Milton Friedman said that the money supply is really important. Milton Friedman believed that inflation is always caused by much money in the economy.

Milton Friedman thought that if the money supply grows at a rate it would be

good for the economy. This idea is simple. The idea of Milton Friedman helps reduce the number of decisions that have to be made by people in charge of the economy. For example in the 1970s the United States had a problem with stagflation. The ideas of Milton Friedman helped people think about how to deal with this problem.

The Nobel Prize is given to people who have made contributions to economics. The Nobel Prize winner Milton Friedman is one of these people. The theory of monetarism of Milton Friedman is still important today. However the theory of monetarism is not perfect. Sometimes inflation is caused by things like problems with getting goods from one place to another or increases in energy prices [1].

With these limitations the ideas of Milton Friedman are still influential. The way central banks work today including how they try to control inflation is based on the ideas of Milton Friedman [2].

Another important person in economics is Daniel Kahneman. Daniel Kahneman is known for combining psychology and economics. Daniel Kahneman said that people do not always make decisions in a way. Sometimes people make decisions based on how they feel or because of biases they have.

This is especially true when it comes to money. For example when the stock market is doing poorly people often sell their stocks quickly even if it means losing money. Daniel Kahneman, along with Amos Tversky developed a theory called prospect theory. The prospect theory of Daniel Kahneman shows that people are more upset by losses than they're happy about gains [3].

This means that people often make mistakes when they are trying to figure out what risks to take. Another important idea from Daniel Kahneman is the dual-system model of thinking. There are two ways of thinking: thinking and fast thinking. Fast thinking is quick and easy. Fast thinking can lead to mistakes. Slow thinking is more careful and accurate. Slow thinking takes time and effort [4].

These ideas are used in areas, including marketing, finance and even government policy. For example setting default options can help guide people towards making decisions.

The Nobel Prize has been given to economists. One of these economists is Douglass North. Douglass North is known for his work on economics. Douglass North said that economics is not about money and technology. Douglass North believed that institutions, like laws and property rights are really important.

When institutions are strong and fair the economy is more stable and efficient. For example in countries with laws and property rights people are more likely to invest in the long term. In countries with institutions people are more likely to focus on short-term gains [5].

Douglass North also talked about something called path dependence. Path dependence means that the decisions made in the past can shape what happens in the future. For instance the institutions that were set up a time ago can still affect how the economy works today.

The strength of this idea is that it looks at the picture. However it is hard to measure institutions. It is even harder to change them. Changing institutions takes time. It is not always easy to see the results away.

These three economists, Milton Friedman, Daniel Kahneman and Douglass

North have given us perspectives on economics. Milton Friedman helps us understand policy. Daniel Kahneman helps us understand how people make decisions. Douglass North helps us understand the role of institutions.

The Nobel Prize is an award that recognizes the contributions of economists, like these. By combining their ideas we can get an understanding of how the economy works. Each of their theories has its limitations. Together they help us understand economics in a way.

References

1. Milton Friedman. (1962). Capitalism and Freedom. Chicago: University of Chicago Press.
2. Milton Friedman. (1963). A Monetary History of the United States, 1867–1960. Princeton: Princeton University Press.
3. Daniel Kahneman. (2011). Thinking, Fast and Slow. New York: Farrar, Straus and Giroux.
4. Daniel Kahneman, & Amos Tversky. (1979). Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk. Econometrica, 47(2), 263–291.
5. Douglass North. (1990). Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge: Cambridge University Press.

ЛАУРЕАТЫ НОБЕЛЕВСКОЙ ПРЕМИИ И ИХ ОСНОВНЫЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ТЕОРИИ

Умарова Мухлиса Кобил кизи
Студентка Ташкентского государственного экономического университет
Umuxlisa043@gmail.com

В последние десятилетия развитие науки и экономики во многом определяется вкладом выдающихся учёных — лауреатов Нобелевской премии. Их исследования оказали значительное влияние на формирование современных экономических, физических и социальных теорий. В условиях глобализации и усложнения мировых процессов возрастает необходимость анализа научных достижений и их практического применения. Целью данного исследования является оценка вклада Нобелевских лауреатов в развитие науки и экономики, а также анализ эффективности их теорий.

Выбор именно лауреатов Нобелевской премии, а не научного сообщества в целом, обусловлен тем, что Нобелевская премия присуждается за наиболее значимые, проверенные и признанные на международном уровне научные достижения. Nobel Foundation осуществляет строгий отбор кандидатов, что обеспечивает высокий уровень достоверности и научной значимости их работ. В отличие от научного сообщества в целом, которое включает широкий круг исследователей с различным уровнем вклада, лауреаты Нобелевской премии представляют собой учёных, чьи открытия оказали наибольшее влияние на развитие науки и общества. Их теории не только получили широкое признание, но и нашли практическое применение в экономике, технологиях и социальной сфере.Кроме того, исследования таких учёных, как Милтон Фридман или Альберт Эйнштейн, стали фундаментом для дальнейших

научных разработок, что делает их вклад более измеримым и удобным для анализа. Таким образом, фокус на Нобелевских лауреатах позволяет провести более структурированное и объективное исследование, выделяя ключевые достижения, оказавшие наибольшее влияние на развитие современной науки и экономики. В исследовании применён комплексный подход, включающий теоретический анализ научных работ, сравнительный анализ вклада различных лауреатов, а также обобщение аналитических данных.

Представленная таблица отражает обобщённые показатели вклада Нобелевских лауреатов в развитие науки и экономики и позволяет оценить степень вариативности их достижений. Среднее количество научных публикаций составляет 120, что свидетельствует о высокой научной активности лауреатов. Значительные различия между минимальными и максимальными значениями указывают на неоднородность научной продуктивности. Индекс цитирования демонстрирует высокий уровень признания научных работ в международном научном сообществе. В среднем он составляет 3500, что подтверждает значительное влияние научных исследований. Показатель практического применения теорий достигает 80%, что свидетельствует о высокой степени их внедрения в реальные экономические и технологические процессы. Существенный вклад в развитие науки внесли многие лауреаты Нобелевской премии. Милтон Фридман разработал теорию монетаризма, доказав влияние денежной массы на инфляцию и экономическую стабильность. Его идеи активно используются в экономической политике различных стран. Альберт Эйнштейн внёс фундаментальный вклад в развитие теоретической физики, что стало основой для многих современных технологий. Пол Кругман исследовал международную торговлю и влияние географических факторов на экономическое развитие. Амартия Сен разработал теорию благосостояния, акцентируя внимание на социальной справедливости и качестве жизни.

Заключение и предложения

Проведённый анализ показывает, что вклад Нобелевских лауреатов играет ключевую роль в развитии современной науки и экономики. Их теории способствуют развитию технологий, повышению эффективности экономических систем и улучшению качества жизни.

На основе исследования предлагаются следующие рекомендации:

1. Усиление государственной поддержки научных исследований.
2. Внедрение научных достижений в экономическую практику.
3. Развитие международного научного сотрудничества.
4. Повышение уровня образования и подготовки специалистов.
5. Поддержка молодых учёных и исследователей.
6. Использование научных теорий при разработке экономической политики.
7. Стимулирование инновационной деятельности.

Вывод

Таким образом, Нобелевские лауреаты являются ключевыми фигурами в развитии науки. Их вклад имеет стратегическое значение для устойчивого

развития общества и экономики.

Список использованных источников

1. Nobel Foundation. Официальный сайт. – https://www.nobelprize.org
2. World Bank. World Development Indicators. – https://www.worldbank.org
3. International Monetary Fund. World Economic Outlook. – https://www.imf.org
4. United Nations. UN Data. – https://www.un.org
5. Милтон Фридман. Экономические исследования.
6. Пол Кругман. Международная экономика.
7. Амартия Сен. Развитие как свобода.
8. Альберт Эйнштейн. Научные труды.

ЛАУРЕАТЫ НОБЕЛЕВСКОЙ ПРЕМИИ И ИХ ОСНОВНЫЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ТЕОРИИ

Касымов Саидакмал Саидахролович
профессор Ташкентского государственного экономического университета
С.Турабаев, студент Ташкентского государственного экономического университета

Аннотация: В данной статье рассматривается теории разных ученых в экономической науке в XXI от анализа цифр и график к глубокому изучению человеческого поведения и социальных институтов Автор анализирует вклад выдающихся ученых – Дарона Аджемоглу и соавторов, Клаудии Голдин и Ричарда Талера, чьи исследования сформировали новый взгляд на причины богатства народов, гендерное равенство и психологию принятия решений.

Ключевые слова: Нобелевская премия по экономике, экономическое поведение, инклюзивные институты, экстрактивные институты, гендерный разрыв, «жадная работа», «штраф за материнство», U-образная кривая занятости, поведенческая экономика, ограниченная рациональность,

Abstract: This paper examines the theories of various scientists in economics in the 21st century from the analysis of numbers and graphs to the in–depth study of human behavior and social institutions. The author analyzes the contribution of prominent scientists Daron Ajemoglu and co-authors, Claudia Goldin and Richard Thaler, whose research has shaped a new perspective on the causes of the wealth of nations, gender equality and the psychology of decision-making.

Keywords: Nobel Prize in Economics, economic behavior, inclusive institutions, extractive institutions, gender gap, "greedy work", "maternity penalty", U-shaped employment curve, behavioral economics, limited rationality,

Введение. Экономика она играет важную роль в развитии общество, в экономике изучается отношение между людьми в процессе производство, распределение, обмена и потребление ресурсов. В XXI веке задачи экономики стали расширяться, он стал не просто системой анализа цифр и график, но и как наука, исследующая человеческое поведение в экономических процессах и явлениях

Получение Нобелевской премии по экономике – это не простая задача.

Это не про то, как стать самый богатым человеком или хорошо инвестировать капитал и заработать. Лауреатом нобелевской премии становятся за важные открытия, которые формируют более глубокий взгляд на экономические процессы и явления. Значительный вклад ученых в экономическую науку были отмечены в Нобелевскую премию, такие ученые, как Клаудия Голдин, Ричард Талер, Дарон Аджемоглу, Саймон Джонсон и Джеймс Робинсон, открыли теории, которые оставили значительный вклад в экономическую науку и изменения.

Основная часть. Изучение современных экономических теории дает возможность увидеть, как наука прошла длинный путь, как эволюционировала от сухих графиков и абстрактных моделей она пришла к глубокому осмыслению человеческого поведения и социальных механизмов.

Начну с того, что самое актуальное открытия 2024 года Дарон Аджемоглу, Саймон Джонсон и Джеймс Робинсон которые работали над темой "for studies of how institutions are formed and affect prosperity" “за исследования того, как формируются институты и влияют на благосостояние”.

В своих фундаментальных трудах, таких как "Почему одни страны богатые, а другие бедные", Аджемоглу, Джонсон и Робинсон на исторических примерах доказали: успех нации зависит не от природных ресурсов, а от качества государственных институтов. Они взяли и разделили “Институты” на две части это: Инклюзивные и Экстрактивные.

- Инклюзивные экономические институты – это институты, которые позволяют и поощряют участие широких масс населения в экономической деятельности, используя в пользу их таланты и навыки. Также инклюзивный тип институтов объясняется тем, что предоставление общественных услуг, создающих равные условия для обмена и заключения контрактов; они также должны разрешать вход новых предприятий на рынок и позволять людям выбирать свою карьеру
- Экстрактивные экономические институты напротив конфискуют ресурсы у большинства населения в пользу правящей элиты, такая система может показать краткосрочный рост продавая ресурсы, но оно приводит к застою
- Исследование этих ученых доказывает: богатство нации – это не просто счастливый случай и не дар природы, а результат осознанного выбора в пользу честных правил. Их теория подтверждает, что без верховенства закона и защиты прав каждого гражданина даже самые богатые ресурсами страны обречены на отставание. Это делает их работу настольной книгой для любого государства, стремящегося к реальному прогрессу.
- Если экономический рост и развитие государство зависит от институтов, то для улучшения качества нужно участие всего население. Клаудия Голдин (2023 г.) получила Нобелевскую премию за то, что показала отчет о положении женщины на рынке труда. Клаудия Голдин проанализировала много данных и опровергла стереотипы о том, что участие женщины в экономике равномерно с прогрессом. Одним из ключевых достижении было открытие U – образной кривой женской занятости Клаудия

Голдин показала, что участие женщины в рабочей силе в процессе перехода от аграрного к индустриальному обществу сократилось. Затем снова увеличилось после развитие сектора услуг. Анализирую причину гендерного разрыва в оплате труда, Клаудия Голдин выявила что существенная часть разницы в доходах между мужчинами и женщинами в одной и той же профессии возникает после рождения первого ребёнка – которой она дала имя
«штраф за материнство». Также она ввела концепцию «жадной работы» непропорционально высоко вознаграждают тех, кто готов работать сверхурочно, быть на связи 24/7 и жертвовать гибкостью ради карьеры.

Таким образом, исследования Клаудии Голдин увеличивает наше понимание инклюзивной экономики. Она доказала, что истинное процветание страны невозможно, пока структура рынка труда вынуждает миллионы талантливых женщин выбирать между семьей и карьерой. Концепции "жадной работы" и "штрафа за материнство" показывают, что современное неравенство скрыто в самих правилах организации труда (табл. 1).

Таблица 1

Историческая эволюция уровня занятости женщин (U-образная кривая)

Временной период	**Уровень занятости женщин**	**Ключевые факторы и изменения**
Аграрная экономика	Высокий	Женщины работают на семейных фермах/предприятиях
Индустриализация (XIX - нач. XX в.)	Снижение (нижняя точка «U»)	Рост производства вне дома. Работа считается неприличной для замужних дам, рост ограничений.
Развитие сферы услуг (XX в.)	Рост	Рост офисной работы, повышение уровня образования,
«Тихая революция» (1960-1970 гг.)	Значительный рост	Изменение карьерных ожиданий
Современность	Высокий, но с разрывом в некоторых местах	Основной разрыв в оплате возникает из-за «эффекта материнства» и потребности в гибком графике

Ричард Талер (2017 г.) исследовал в области поведенческой экономики оговорил: “В отличие от выдуманного мира рациональных людей. Люди часто ведут себя неправильно” люди не роботы. Он объясняет три главные вещи:

Ограниченная рациональность: Ричард Талер разработал теорию что люди не рационально тратят свой бюджет они раскидывают свои ресурсы на

разные кошельки и затем покупают разные вещи, не рассматривая свой бюджет как единое целое, и из-за этого тратится больше, чем нужно. “Эффект владение” Ричард Талер объясняет этот эффект тем, когда определенная вещь становиться твоей с ним трудно расставаться, так как он становиться ценнее в два раза в твоих глазах

Социальные предпочтения: В ходе теоретических и экспериментальных исследований Талер выявил что в некоторых случаях справедливость – это реальная экономическая величина. Он показал, что стремление к справедливости мешает людям повышать цены в периоды высокого спроса, когда покупатели оказываются в сложной ситуации (например, при стихийных бедствиях).

Недостаток самоконтроля: Ричард Талер объяснил проблемы самоконтроля тем, что внутри нас есть “Планировщик” который хочет жит в здоровую долгую и хорошую жизнь в долгосрочном перспективе и “Деятель”, который все хочет, сейчас н откладывая на потом в большинстве случаев отрицательные действия. Ловушка “статус-кво” это когнитивное искажение человечного мозга, людям психологический легче оставить все как есть, мы выбираем привычный вариант из путей, потому что для изменения нужно приложить усилия, из-за этого многие важные вещи откладываются на позднее время. Теория «Подталкивания», подталкивание является одним из видов “мягкой силы” являющейся против психологического искажение “оставить все как есть”.

Заключение

Таким образом исследования Аджемоглу, Голдин и Талера раскрывают экономику с разных сторон, это сложная система, состоящая из трех уровней, на макроуровне работы Аджемоглу и его коллег демонстрируют, что основой богатства являются честные правила игры и сильные институты, без которых невозможен долгосрочный рост. В то же время на социальном уровне Клаудия Голдин показала, что потенциал страны остается нераскрытым, пока существуют скрытые барьеры и гендерное неравенство, вынуждающее таланты выбирать между семьей и профессиональной реализацией. И понимании человеческой психологии

NOBEL MUKOFOTI SOVRINDORLARI VA ULARNING ASOSIY IQTISODIY NAZARIYALARI

Azamqulov Nurbek Ulug’bek O’g’li
TKTI Yangiyer Filiali stajor o’qituvchisi
Ismoilov Sulaymon Ahmadjon O’g’li
TKTI Yangiyer Filiali talabasi
studentismoilov@gmail.com

Anotatsiya. Ushbu tezisda iqtisodiyot bo‘yicha Nobel mukofoti sovrindorlari va ularning iqtisodiyot faniga qo‘shgan ilmiy hissasi tahlil qilinadi. Nobel mukofoti iqtisodiyot sohasida eng nufuzli mukofotlardan biri bo‘lib, u iqtisodiy nazariya va

amaliyot rivojiga katta hissa qo‘shgan olimlarga beriladi. Tadqiqot natijalari Nobel mukofoti sovrindorlarining ilmiy ishlari iqtisodiyot fanining rivojlanishiga katta hissa qo‘shganini hamda zamonaviy iqtisodiy muammolarni tushunishda muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qilishini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: Iqtisodiy nazariya, , monetarizm, ekonometrika, o‘yinlar nazariyasi, axborot assimetriyasi, farovonlik iqtisodiyoti, iqtisodiy rivojlanish, iqtisodiy siyosat.

Kirish

Nobel mukofoti dunyodagi eng nufuzli ilmiy mukofotlardan biri hisoblanadi. Iqtisodiyot bo‘yicha Nobel mukofoti 1968-yilda Shvetsiya Markaziy banki tomonidan ta’sis etilgan va 1969-yildan boshlab iqtisodiyot faniga katta hissa qo‘shgan olimlarga berib kelinmoqda. Ushbu mukofot iqtisodiy nazariyalarni rivojlantirgan, iqtisodiy jarayonlarni ilmiy asosda tushuntirib bergan va iqtisodiy siyosatni shakllantirishga yordam bergan olimlarga topshiriladi. Nobel mukofoti sovrindorlari orasida **Simon Kuznets** iqtisodiy o‘sish va daromad tengsizligini o‘rganib, “Kuznets egri chizig‘i” nazariyasini ishlab chiqdi. **Milton Fridman** monetarizm nazariyasini rivojlantirib, pul massasining inflyatsiyaga ta’sirini ilmiy asoslab berdi. **Robert Solow** iqtisodiy o‘sish modelini yaratib, texnologik taraqqiyotning uzoq muddatli rivojlanishga ta’sirini ko‘rsatdi. **John Nash** o‘yinlar nazariyasi orqali strategik qarorlar va raqobat jarayonini tahlil qilishni imkonini berdi. **Joseph Stiglitz** axborot assimetriyasi nazariyasi bilan bozor samaradorligini tushuntirdi, **Amartya Sen** esa farovonlik iqtisodiyoti va inson rivojlanishi masalalarini ilmiy asosda tahlil qildi.

Ushbu tezisda Nobel mukofoti sovrindorlarining asosiy iqtisodiy nazariyalari va ularning iqtisodiyot faniga qo‘shgan hissasi tahlil qilinadi, shuningdek, ularning zamonaviy iqtisodiy jarayonlarga ta’siri yoritiladi.

Metodologiya

Mazkur tadqiqotimiz Nobel mukofoti sovrindorlari va ularning iqtisodiy nazariyalarining zamonaviy iqtisodiyotga ta’siri o‘rganildi. Tadqiqot **analitik, taqqosiy va ekonometrik yondashuv**larga asoslandi.

Avvalo, Nobel mukofoti sovrindorlari va ularning nazariyalari aniqlandi: **Simon Kuznets** – iqtisodiy o‘sish va daromad tengsizligi, **Milton Fridman** – monetarizm, **Robert Solow** – iqtisodiy o‘sish modeli, **John Nash** – o‘yinlar nazariyasi, **Joseph Stiglitz** – axborot assimetriyasi, **Amartya Sen** – farovonlik iqtisodiyoti. Har bir nazariya O‘zbekiston va global iqtisodiyot kontekstida qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan indikatorlar bilan bog‘landi. Keyin sovrindorlarning nazariyalari o‘rtasidagi o‘xshashlik va farqlar tahlil qilindi, ularning iqtisodiy o‘sish, barqarorlik va raqamli iqtisodiyotga ta’siri taqqoslandi. Masalan, Solow modeli texnologik taraqqiyot va kapitalning iqtisodiy rivojlanishga ta’sirini, Sen esa farovonlik va inson rivojlanishini o‘lchashni tahlil qilishda ishlatildi.Tadqiqot natijalari sovrindorlar nazariyalarining iqtisodiy jarayonlarni tushunish, siyosat shakllantirish va iqtisodiy rivojlanishni rejalashtirishda muhim ilmiy asos ekanligini ko‘rsatdi.

Xulosa

Nobel mukofoti sovrindorlari va ularning iqtisodiy nazariyalari zamonaviy iqtisodiyotni tushunish va rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. **Simon Kuznets** daromad tengsizligi va iqtisodiy o‘sishni, **Milton Fridman** pul-kredit siyosati va inflyatsiyani, **Robert Solow** texnologik taraqqiyot va iqtisodiy o‘sishni, **John Nash** strategik qarorlar va raqobatni, **Joseph Stiglitz** bozor samaradorligi va axborot assimetriyasini, **Amartya Sen** esa farovonlik va inson rivojlanishini tahlil qiladi.Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, bu nazariyalar nafaqat nazariy jihatdan, balki amaliy jihatdan ham siyosatni shakllantirish va iqtisodiy rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqishda muhim asos bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan Adabiyotlar ro’yxati:

1. Nobel mukofoti sovrindorlari ro‘yxati. Wikipedia. https://uz.wikipedia.org/wiki/Nobel_mukofoti_sovrindorlari_ro%CA%BByxati
2. Fridman M. *Monetarizm nazariyasi va amaliyoti*. New York: University Press, 1968.
3. Solow R. *Iqtisodiy o‘sish modeli va texnologik taraqqiyot*. Cambridge: MIT Press, 1956.
4. Sen A. *Farovonlik iqtisodiyoti va inson rivojlanishi*. Oxford: Oxford University Press, 1999.

5-YO‘NALISH. ZAMONAVIY IQTISODIY VA SIYOSIY LARZALAR SHAROITIDA SAMARALI IQTISODIY SIYOSATNI SHAKLLANTIRISH YO‘NALISHLARI

QAYTA MOLIYALASH STAVKASI O‘ZGARISHLARINING INFLYATSIYA VA IQTISODIY O‘SISHGA TA’SIRINI BAHOLASH.

Xajiyev Baxtiyor Dushaboyevich
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti “Akademik faoliyat departamenti” rahbari (DSc) professor

Annotatsiya. Mazkur tezisda O‘zbekistonda qayta moliyalash stavkasi o‘zgarishlarining inflyatsiya darajasi va iqtisodiy o‘sish sur’atlariga ta’siri ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqotda Markaziy bankning pul-kredit siyosati vositalari orqali narxlar barqarorligini ta’minlash, investitsion faollikni rag‘batlantirish hamda makroiqtisodiy muvozanatni saqlash mexanizmlari o‘rganilgan. Shuningdek, qayta moliyalash stavkasining kredit hajmi, iste’mol talabi va iqtisodiy faollikka ta’siri bo‘yicha empirik yondashuvlar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: qayta moliyalash stavkasi, inflyatsiya, iqtisodiy o‘sish, pul-kredit siyosati, Markaziy bank, makroiqtisodiy barqarorlik, kredit bozori.

Abstract. This thesis examines the impact of refinancing rate changes on inflation and economic growth in Uzbekistan. The study analyzes the role of the Central Bank’s monetary policy instruments in ensuring price stability, stimulating investment activity, and maintaining macroeconomic balance. In addition, empirical approaches to assessing the influence of the refinancing rate on credit volume, consumer demand, and overall economic activity are developed.

Keywords: refinancing rate, inflation, economic growth, monetary policy, Central Bank, macroeconomic stability, credit market.

Аннотация. В данной работе исследуется влияние изменений ставки рефинансирования на уровень инфляции и темпы экономического роста в Узбекистане. В исследовании анализируются механизмы денежно-кредитной политики Центрального банка, направленные на обеспечение ценовой стабильности, стимулирование инвестиционной активности и поддержание макроэкономического равновесия. Также разработаны эмпирические подходы к оценке влияния ставки рефинансирования на объем кредитования, потребительский спрос и экономическую активность.

Ключевые слова: ставка рефинансирования, инфляция, экономический рост, денежно-кредитная политика, Центральный банк, макроэкономическая стабильность, кредитный рынок.

Kirish

Hozirgi globallashuv va iqtisodiy integratsiya sharoitida mamlakatlarda makroiqtisodiy barqarorlikni ta’minlash muhim iqtisodiy siyosat yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, inflyatsiya darajasining oshishi, pul massasi hajmining kengayishi va iqtisodiy faollikdagi o‘zgarishlar Markaziy bank tomonidan samarali pul-kredit siyosatini yuritishni talab etmoqda. Shu nuqtai nazardan, qayta moliyalash stavkasi Markaziy bankning asosiy monetar instrumentlaridan biri sifatida

iqtisodiyotdagi pul taklifi, kredit hajmi, investitsion faollik hamda narxlar barqarorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

O‘zbekistonda so‘nggi yillarda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar doirasida pul-kredit siyosatini liberallashtirish va inflyatsion targetlash tizimini joriy etish bo‘yicha muhim chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Xususan, Markaziy bank tomonidan qayta moliyalash stavkasining bosqichma-bosqich o‘zgartirilishi inflyatsiyani jilovlash, milliy valyuta barqarorligini saqlash va iqtisodiy o‘sishni qo‘llab-quvvatlashga xizmat qilmoqda. Biroq qayta moliyalash stavkasi o‘zgarishlarining iqtisodiy o‘sish va inflyatsiya ko‘rsatkichlariga ta’sirini kompleks baholash dolzarb ilmiy masalalardan biri bo‘lib qolmoqda.

Mazkur tezisda qayta moliyalash stavkasining inflyatsiya jarayonlari va iqtisodiy o‘sish sur’atlariga ta’siri nazariy hamda empirik jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari mamlakatda samarali pul-kredit siyosatini yuritish va makroiqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash bo‘yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili

Qayta moliyalash stavkasi va uning inflyatsiya hamda iqtisodiy o‘sishga ta’siri masalalari ko‘plab xorijiy va mahalliy iqtisodchi olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Monetar siyosat nazariyasining shakllanishida J.M.Keyns, M.Fridman hamda I.Fisherning ilmiy qarashlari muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi. Xususan, M.Fridman pul massasining iqtisodiyotdagi narxlar darajasiga ta’sirini asoslab, Markaziy bank foiz stavkalari iqtisodiy faollikni tartibga soluvchi asosiy vositalardan biri ekanligini ta’kidlagan.[1]

Xorijiy iqtisodiy adabiyotlarda qayta moliyalash stavkasining makroiqtisodiy barqarorlikka ta’siri keng o‘rganilgan. Mishkinning tadqiqotlarida foiz stavkasi monetar transmissiya mexanizmining markaziy elementi sifatida baholanib, uning kredit bozori, investitsiyalar va iste’mol talabiga ta’siri ilmiy jihatdan yoritilgan. Shuningdek, Blanchard tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda foiz stavkalarining iqtisodiy o‘sish va inflyatsiya o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlashdagi ahamiyati ochib berilgan.[2]

O‘zbekistonlik iqtisodchi olimlardan Sh.Shodmonov, Q.Xodiyev, B.Yu.Xodiyev va U.V.G‘afurovlarning ilmiy ishlarida pul-kredit siyosati instrumentlari va ularning iqtisodiy jarayonlarga таъсири таҳлил қилинган. Ularning tadqiqotlarida Markaziy bankning qayta moliyalash stavkasi orqali inflyatsiyani nazorat qilish va milliy iqtisodiyotda barqaror iqtisodiy o‘sishni ta’minlash masalalari muhim ilmiy yo‘nalish sifatida ko‘rib chiqilgan.[3]

So‘nggi yillarda O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan e’lon qilinayotgan monetar siyosat sharhlari va statistik hisobotlarda qayta moliyalash stavkasi o‘zgarishlarining inflyatsion kutilmalar hamda kredit faolligiga ta’siri bo‘yicha amaliy tahlillar berib borilmoqda. Xususan, 2020–2025-yillarda inflyatsion targetlash tizimiga o‘tish jarayonida asosiy stavkaning iqtisodiyotdagi rolini oshirishga alohida e’tibor qaratilgan.[4]

Natijalar va tahlillar

O‘zbekistonda qayta moliyalash stavkasi bo‘yicha olib borilgan monetar siyosat so‘nggi yillarda inflyatsiya darajasini pasaytirish va makroiqtisodiy

barqarorlikni ta’minlashda muhim instrument sifatida namoyon bo‘lmoqda. Ayniqsa, 2020–2025-yillar davomida Markaziy bank tomonidan asosiy stavkaning bosqichma-bosqich o‘zgartirilishi kredit bozori, investitsion faollik hamda iqtisodiy o‘sish sur’atlariga sezilarli ta’sir ko‘rsatgan.

1-jadval

O‘zbekistonda qayta moliyalash stavkasi, inflyatsiya va iqtisodiy o‘sish ko‘rsatkichlari dinamikasi[5]

Yillar	Qayta moliyalash stavkasi (%)	Inflyatsiya darajasi (%)	YAIM o‘sishi (%)
2021	14	10	8.0
2022	15	12.3	6.0
2023	14	8.8	6.3
2024	13.5	9.8	6.5
2025	13	7.3	7.7

Jadval ma’lumotlari tahlili shuni ko‘rsatadiki, 2020-yilda pandemiya sharoitida iqtisodiy faollikning pasayishi natijasida YAIM o‘sishi 1,9 foizni tashkil etgan bo‘lsada, Markaziy bankning qat’iy pul-kredit siyosati inflyatsiyani nazorat ostida ushlab turishga xizmat qilgan. 2022-yilda global oziq-ovqat va energetika bozorlaridagi beqarorlik natijasida inflyatsiya darajasi 12,3 foizga oshgan va bunga javoban qayta moliyalash stavkasi 15 foizgacha ko‘tarilgan.

2023–2025-yillarda esa asosiy stavkaning bosqichma-bosqich pasaytirilishi iqtisodiy faollikni rag‘batlantirishga xizmat qilgan. Xususan, kredit resurslari qiymatining kamayishi investitsiyalar hajmining oshishiga hamda tadbirkorlik subyektlari faoliyatining kengayishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatgan. Natijada YAIM o‘sish sur’atlari 6–8 foiz oralig‘ida shakllangan.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, qayta moliyalash stavkasi va inflyatsiya o‘rtasida teskari bog‘liqlik mavjud. Ya’ni, asosiy stavkaning oshirilishi pul massasining qisqarishiga va kreditlash hajmining sekinlashishiga olib kelib, inflyatsion bosimni kamaytiradi. Aksincha, stavkaning pasayishi iqtisodiy faollikni rag‘batlantiradi, biroq uzoq muddatda inflyatsion xavflarni yuzaga keltirishi mumkin.

Shuningdek, olib borilgan tahlillar monetar siyosat samaradorligi ko‘p jihatdan bank tizimi barqarorligi, investitsion muhit va aholi inflyatsion kutilmalariga bog‘liq ekanligini ko‘rsatmoqda. Shu sababli qayta moliyalash stavkasi bo‘yicha qarorlarni qabul qilishda iqtisodiyotning real sektori holati, tashqi iqtisodiy omillar va ichki talab dinamikasini kompleks hisobga olish zarur hisoblanadi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, qayta moliyalash stavkasi Markaziy bankning inflyatsiyani tartibga solish va iqtisodiy o‘sishni qo‘llab-quvvatlashdagi eng muhim monetar instrumentlaridan biri hisoblanadi. O‘zbekistonda so‘nggi yillarda olib borilgan pul-kredit siyosati natijasida inflyatsiya darajasini bosqichma-bosqich pasaytirish hamda makroiqtisodiy barqarorlikni ta’minlash bo‘yicha ijobiy natijalarga erishilgan.

Tahlillar asosida qayta moliyalash stavkasi o‘zgarishlari kredit bozori, investitsion faollik va iste’mol talabiga bevosita ta’sir ko‘rsatishi aniqlandi. Asosiy stavkaning oshirilishi inflyatsion bosimni kamaytirishga xizmat qilsa, uning pasaytirilishi iqtisodiy faollik va tadbirkorlikni rag‘batlantiradi. Shu bilan birga, monetar siyosat samaradorligi bank tizimi barqarorligi va iqtisodiyotdagi institutsional islohotlar bilan chambarchas bog‘liqdir.

Kelgusida O‘zbekistonda inflyatsion targetlash tizimini yanada takomillashtirish, moliyaviy bozorlar samaradorligini oshirish hamda pul-kredit siyosatining real sektor bilan integratsiyasini kuchaytirish muhim аҳамият касб этади. Bu esa iqtisodiy o‘sishning barqarorligini ta’minlash va аҳоли farovonligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Friedman M. The Role of Monetary Policy. — American Economic Review, 1968. https://www.aeaweb.org
2. Mishkin F.S. The Economics of Money, Banking and Financial Markets. — Pearson Education, 2019. https://www.pearson.com
3. Shodmonov Sh.Sh. Iqtisodiyot nazariyasi. — Toshkent: “IQTISOD-MOLIYA”, 2020. Xodiyev B.Yu., Shodmonov Sh.Sh. Makroiqtisodiyot. — Toshkent, 2021.
4. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Monetar siyosat sharhlari va asosiy stavka bo‘yicha hisobotlar. https://cbu.uz
5. O‘zbekiston Respublikasi Progressiv islohotlar markazi ma’lumotlari. : https://www.proreforms.uz/uz/publications/inflation-processes-in-uzbekistan-analysis-for-2016-2025-479

РОЛЬ МЕЖДУНАРОДНЫХ ФИНАНСОВЫХ ИНСТИТУТОВ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ФИНАНСОВОЙ СТАБИЛЬНОСТИ РАЗВИВАЮЩИХСЯ СТРАН: ПРИМЕР УЗБЕКИСТАНА

Юсупов Шохжахон Баходир угли
Начальник отдела Министерство экономики и финансов Республики Узбекистан, Доктор философии (PhD)
Shohjahon.Yusupov@imv.uz

В данной статье исследуется роль международных финансовых институтов (МФИ) - Всемирного банка, Азиатского банка развития (АБР) и Европейского банка реконструкции и развития (ЕБРР) в обеспечении финансовой стабильности развивающихся стран на примере Узбекистана. Проведён анализ объёмов финансирования, направлений поддержки и институциональных механизмов взаимодействия. Установлено, что МФИ играют ключевую роль в укреплении макроэкономической устойчивости, привлечении прямых иностранных инвестиций и реализации структурных реформ.

Ключевые слова: *международные финансовые институты, финансовая стабильность, Узбекистан, развивающиеся страны, Всемирный банк, АБР, ЕБРР.*

Развивающиеся страны сталкиваются с системными вызовами в сфере

поддержания макроэкономической стабильности: ограниченный доступ к международным рынкам капитала, слабость национальных финансовых систем, высокая уязвимость перед внешними шоками [2, 3]. В этом контексте МФИ выступают ключевыми партнёрами, предоставляя не только финансовые ресурсы, но и техническую экспертизу, содействие в проведении реформ и институциональное укрепление [1].

Узбекистан - страна с динамично развивающейся экономикой, осуществившая масштабные рыночные реформы с 2017 года, представляет собой показательный кейс для изучения данного взаимодействия [7]. За период 2018–2023 годов Узбекистан привлёк значительные объёмы финансирования от Всемирного банка, АБР и ЕБРР, направленных на развитие инфраструктуры, финансового сектора и человеческого капитала [4, 5, 6].

Концепция финансовой стабильности предполагает устойчивость финансовой системы к внутренним и внешним шокам, способность обеспечивать бесперебойное функционирование платёжных механизмов и эффективное перераспределение капитала [2]. МФИ воздействуют на данные параметры через несколько каналов.

Первый канал - прямое финансирование: предоставление льготных кредитов и грантов позволяет компенсировать дефицит государственного бюджета, финансировать критически важные инфраструктурные проекты и наращивать золотовалютные резервы [4, 8].

Второй канал - каталитическое воздействие: участие авторитетных МФИ в качестве кредиторов служит сигналом для частных инвесторов о кредитоспособности страны, стимулируя приток ПИИ и снижая стоимость заимствований на внешних рынках [1, 3].

Третий канал - техническая помощь и передача знаний: МФИ содействуют совершенствованию регуляторной базы, внедрению международных стандартов финансовой отчётности и управления рисками, что повышает качество финансового надзора [5, 6].

Данная теоретическая модель находит подтверждение в эмпирических исследованиях, демонстрирующих позитивное влияние программ МВФ и Всемирного банка на ключевые макроэкономические показатели развивающихся стран при условии соблюдения требований кондициональности [1, 3, 8].

Реформы, инициированные правительством Узбекистана в 2017 году, ознаменовали начало активного взаимодействия с международными финансовыми институтами [7]. Либерализация валютного рынка, открытие экономики для иностранных инвестиций и масштабные структурные преобразования создали благоприятные условия для вступления в программы МФИ [4, 8].

Совокупный объём кредитного портфеля МФИ в Узбекистане демонстрирует устойчивую восходящую динамику [4]. Всемирный банк остаётся крупнейшим кредитором, увеличив объём финансирования с 320 млн USD в 2018 году до 920 млн USD в 2023 году [4]. АБР показывает сопоставимую динамику, что свидетельствует об успешности проводимых

реформ [5]. ЕБРР, традиционно специализирующийся на поддержке частного сектора, наращивает присутствие в сфере торгового финансирования и поддержки МСП [6].

Доминирующее положение инфраструктурных проектов (35%) обусловлено значительным инфраструктурным дефицитом, характерным для постсоветских экономик [3, 7]. Инвестиции в транспортные коридоры, энергетику и водоснабжение создают базовые условия для экономического роста и привлечения частного капитала [5]. Поддержка финансового сектора (22%) направлена на укрепление банковской системы, внедрение систем управления рисками и расширение доступа к финансовым услугам для населения и МСП [6, 7].

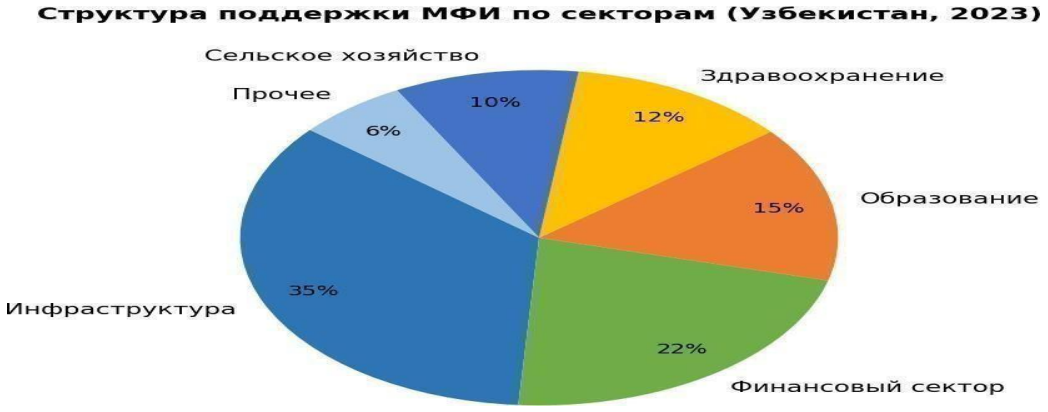

Рисунок 1. Структура финансовой поддержки МФИ по секторам *экономики Узбекистана (2023 г.). Источник: Всемирный банк, АБР, ЕБРР.*

Результаты реализации программ МФИ находят отражение в улучшении ключевых макроэкономических показателей: темп роста ВВП Узбекистана в 2023 году составил 6,2% [4], уровень государственного долга сохраняется в безопасных пределах (37% ВВП), а рейтинговые агентства (Fitch, Moody's) подтверждают инвестиционный потенциал страны [8].

Эффективность взаимодействия с МФИ во многом определяется институциональными условиями страны-реципиента [1, 3]. Для Узбекистана характерны как позитивные тенденции совершенствование системы государственного управления, цифровизация государственных услуг [7], так и определённые ограничения: недостаточный потенциал государственных органов для управления крупными проектами, риски накопления долговой нагрузки при агрессивном наращивании заимствований [8].

Дополнительным вызовом является зависимость от внешнего финансирования, которая при резком изменении условий на глобальных рынках капитала может обусловить проблемы рефинансирования [2, 3]. В связи с этим диверсификация источников финансирования и развитие внутреннего рынка капитала выступают стратегическими приоритетами для обеспечения долгосрочной финансовой устойчивости [7, 8].

Список литературы

1. Dreher, A. (2006). IMF and economic growth: The effects of programs,

loans, and compliance with conditionality. World Development, 34(5), 769–788.

2. Mishkin, F.S. (2015). Global financial instability: Framework, events, issues. Journal of Economic Perspectives, 13(4), 3–20.

3. Rodrik, D. (2006). Goodbye Washington Consensus, Hello Washington Confusion? Journal of Economic Literature, 44(4), 973–987.

4. Всемирный банк. (2024). Uzbekistan Country Overview. Washington, D.C.: World Bank Group.

5. Азиатский банк развития. (2023). Country Partnership Strategy: Uzbekistan 2019–2023. Manila: ADB.

6. ЕБРР. (2024). Country Assessment: Uzbekistan. London: EBRD.

7. Каримов, Б.Т. (2022). Реформирование финансовой системы Узбекистана в условиях рыночной трансформации. Ташкент: Издательство «Экономика».

8. Международный валютный фонд. (2023). Article IV Consultation — Uzbekistan. IMF Country Report No. 23/245. Washington, D.C.: IMF.

ЕВРОПА ИТТИФОҚИ РАҚАМЛИ МОЛИЯ СТРАТЕГИЯСИ: ИЛҒОР ТАЖРИБАЛАРДАН ЎЗБЕКИСТОНДА ФОЙДАЛАНИШ ИМКОНИЯТЛАРИ

Атаниязов Жасурбек Хамидович

Тошкент давлат иқтисодиёт университети кафедра мудири, иқтисодиёт фанлари доктори, профессор

Европа Иттифоқининг рақамли молия стратегияси замонавий иқтисодиётда юз бераётган чуқур рақамли трансформация жараёнларининг мантиқий давоми сифатида шаклланган. Жаҳон иқтисодиётида ахборот-коммуникация технологияларининг жадал ривожланиши молия соҳасида ҳам туб ўзгаришларга олиб келмоқда. Анъанавий молиявий хизматлар босқичма-босқич рақамли платформаларга кўчмоқда, бу эса хизматларнинг тезлиги, қулайлиги ва самарадорлигини оширишга хизмат қилмоқда. Шу нуқтаи назардан, Европа Иттифоқи рақамли молияни ривожлантиришни стратегик устувор вазифалардан бири сифатида белгилаб, комплекс ёндашув асосида мазкур соҳани модернизация қилишга киришган.

Европа Иттифоқи ушбу тенденцияларни чуқур таҳлил қилган ҳолда, рақамли молияни ривожлантириш бўйича комплекс стратегияни ишлаб чиққан. Ушбу стратегиянинг асосий мақсади — Европа ҳудудида ягона, шаффоф ва рақобатбардош рақамли молия бозорини шакллантиришдан иборат. Бунинг учун Европа Иттифоқи молиявий хизматлар соҳасидаги ҳуқуқий ва институционал тўсиқларни бартараф этиш, инновацион технологияларни жорий этишни рағбатлантириш, шунингдек, молиявий барқарорлик ва хавфсизликни таъминлашга алоҳида эътибор қаратмоқда.

Европа Иттифоқининг рақамли молия стратегияси, аввало, ягона рақамли молия бозорини шакллантиришга қаратилган бўлиб, у инновацияларни қўллаб-қувватлаш, молиявий хизматларга кенг кириш имкониятларини таъминлаш, рақобат муҳитини кучайтириш ҳамда молиявий барқарорликни таъминлаш каби мақсадларни ўз ичига олади. Ушбу стратегия доирасида

финтех компанияларни ривожлантириш, криптоактивлар бозорини тартибга солиш, очиқ молия тамойилларини жорий этиш ва киберхавфсизликни таъминлаш каби йўналишларга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Хусусан, криптоактивлар бозори учун ягона ҳуқуқий база яратилиши ва рақамли евро концепциясининг ишлаб чиқилиши Европа молия тизимининг келажакдаги ривожланишини белгилаб берувчи муҳим омиллардан ҳисобланади.

Сўнгги йилларда Европа Иттифоқи мамлакатларида финтех индустрияси жадал суръатларда ривожланиб, инвестициялар ҳажми сезиларли даражада ошди. Хусусан, финтех компаниялар сонининг кўпайиши, венчур инвестициялар оқимининг ортиши ва рақамли тўлов хизматларининг кенг тарқалиши молиявий бозорнинг рақамлашув даражаси юқори эканлигини кўрсатади. Статистик маълумотларга кўра, Европа аҳолисининг катта қисми кундалик молиявий операцияларда рақамли платформалардан фаол фойдаланмоқда. Бу эса банк хизматлари, суғурта, инвестиция ва кредитлаш соҳаларида рақамли трансформациянинг муваффақиятли амалга оширилаётганини англатади. Жумладан, 2021 йилда Европа финтех соҳасига киритилган инвестициялар ҳажми тахминан 60 миллиард АҚШ долларини ташкил этган бўлса, 2025 йилга келиб бу кўрсаткич бозордаги барқарорлашув жараёнларига қарамай 16 миллиард доллар атрофида сақланиб қолган. Ушбу динамика финтех соҳасининг юқори инвестицион жозибадорлигини кўрсатади. Шу билан бирга, Европа бўйича 10 мингдан ортиқ финтех компаниялар фаолият юритмоқда, бу эса бозорда рақобатнинг юқори даражада эканлигини англатади.

Рақамли тўловлардан фойдаланиш даражаси ҳам юқори кўрсаткичларга эга. Европа Иттифоқи аҳолисининг 70–75 фоизи мунтазам равишда электрон тўлов воситаларидан фойдаланади. Айрим мамлакатларда нақд пулдан фойдаланиш улуши 20 фоиздан ҳам камайган. Бу ҳолат рақамли иқтисодиётнинг юқори даражада шаклланганлигини кўрсатади.

Онлайн банкинг хизматларидан фойдаланувчилар улуши ҳам изчил ўсмоқда. Масалан, 2024 йил ҳолатига кўра, Европа Иттифоқида катта ёшдаги аҳолининг қарийб 65–70 фоизи интернет-банкинг хизматларидан фойдаланади. Бу кўрсаткич 2015 йилда тахминан 50 фоиз атрофида бўлган. Демак, сўнгги ўн йилликда рақамли молиявий хизматлардан фойдаланиш кескин ошган.

Таҳлилларга кўра, рақамли технологияларни жорий этиш натижасида транзакция харажатлари 30–40 фоизга камайган, хизмат кўрсатиш тезлиги эса 2–3 баробар ошган. Шу билан бирга, молиявий хизматлар қамрови кенгайиб, аҳолининг банк хизматларидан фойдаланиш даражаси сезиларли ошган.

Европа тажрибаси шуни кўрсатадики, рақамли молияни ривожлантириш иқтисодиёт самарадорлигини оширишда муҳим омил ҳисобланади. Рақамли технологиялардан фойдаланиш орқали транзакция харажатлари сезиларли даражада камаймоқда, хизмат кўрсатиш тезлиги эса бир неча баробар ошмоқда. Шу билан бирга, молиявий хизматлар қамрови кенгайиб, аҳолининг кенг қатламлари молиявий тизимга жалб қилинмоқда. Бу ҳолат, айниқса,

кичик ва ўрта бизнес субъектлари учун молиявий ресурсларга кириш имкониятларини кенгайтиришда муҳим аҳамият касб этади.

Ўзбекистон иқтисодиёти учун ҳам рақамли молияни ривожлантириш стратегик аҳамиятга эга. Сўнгги йилларда мамлакатда рақамли иқтисодиётни шакллантиришга қаратилган кенг кўламли ислоҳотлар амалга оширилмоқда. Жумладан, электрон тўлов тизимлари, мобил банк хизматлари ва электрон тижорат соҳаларида сезиларли ўсиш кузатилмоқда. Европа Иттифоқи тажрибасини Ўзбекистон шароитида қўллаш бир қатор стратегик афзалликларни таъминлаши мумкин. Аввало, финтех соҳасини ривожлантириш орқали молиявий хизматларнинг сифати ва самарадорлигини ошириш мумкин. Шунингдек, рақамли инфратузилмани модернизация қилиш, жумладан, юқори тезликдаги интернет тармоқларини кенгайтириш ва булутли технологияларни жорий этиш муҳим аҳамият касб этади. Бундан ташқари, инновацион экотизимни шакллантириш, стартапларни қўллаб-қувватлаш ва венчур инвестицияларини жалб қилиш рақамли молиянинг барқарор ривожланишига хизмат қилади.

Давлат-хусусий шериклик механизмларидан самарали фойдаланиш ҳам рақамли молия соҳасидаги лойиҳаларни амалга оширишда муҳим аҳамиятга эга. Бу орқали давлат ресурслари билан бир қаторда хусусий секторнинг инновацион салоҳияти ва молиявий имкониятларини жалб қилиш мумкин. Шу билан бирга, таълим тизимини модернизация қилиш, рақамли молия соҳаси учун юқори малакали мутахассислар тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш муҳим вазифалардан бири ҳисобланади.

Рақамли молияни ривожлантириш жараёни муайян хавф ва чекловлар билан ҳам боғлиқ. Жумладан, киберхавфлар, маълумотлар хавфсизлиги, рақамли тенгсизлик ва технологияларга юқори даражада қарамлик каби муаммолар мавжуд. Шунинг учун ушбу соҳани ривожлантиришда хавфларни бошқариш тизимини такомиллаштириш, киберхавфсизликни таъминлаш ва аҳолининг рақамли саводхонлигини ошириш муҳим аҳамиятга эга.

Шунингдек, рақамли молиянинг институционал асосларини мустаҳкамлаш, молиявий бозор иштирокчилари ўртасида самарали ҳамкорликни йўлга қўйиш ва халқаро тажрибаларни кенг жорий этиш зарур. Бу эса ўз навбатида миллий иқтисодиётнинг барқарор ривожланишини таъминлашга хизмат қилади.

Хулоса сифатида таъкидлаш жоизки, Европа Иттифоқининг рақамли молия стратегияси замонавий иқтисодиётни ривожлантиришда самарали модел ҳисобланади. Ушбу тажрибани Ўзбекистон шароитида мослаштириб жорий этиш мамлакат иқтисодиётини модернизация қилиш, инвестицияларни жалб этиш ва глобал рақобатбардошликни оширишда муҳим омил бўлиб хизмат қилади.

ZAMONAVIY IQTISODIY LARZALAR SHAROITIDA HUDUD DAROMAD SALOHIYATINI OSHIRISHNING FISKAL MEXANIZMLARI

Qobulov Xotamjon Abdukarimovich
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, “Moliya va moliyaviy texnologiyalar” kafedrasi mudiri, i.f.d., professor
e-mail: khqobulov@gmail.com

So‘nggi yillarda jahon iqtisodiyotida kuzatilayotgan beqarorlik jarayonlari — global moliyaviy inqirozlar, geosiyosiy keskinliklar, pandemiya oqibatlari, inflyatsion bosimlar va resurslar taqchilligi — milliy iqtisodiyotlar barqarorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatmoqda. Mazkur sharoitda iqtisodiy tizimning eng muhim tayanch bo‘g‘ini sifatida hududlar moliyaviy mustahkamligi va ularning daromad shakllantirish imkoniyatlari alohida ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekiston sharoitida amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli islohotlar, xususan, fiskal markazsizlashuvni chuqurlashtirish, mahalliy byudjetlar mustaqilligini oshirish hamda hududlarning ichki iqtisodiy imkoniyatlarini safarbar etishga qaratilgan siyosat, hudud daromad salohiyatini oshirish masalasini dolzarb ilmiy-amaliy muammo sifatida kun tartibiga olib chiqmoqda.

Ayniqsa, “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi doirasida hududlar kesimida barqaror iqtisodiy o‘sishni ta’minlash, ularning moliyaviy bazasini mustahkamlash hamda iqtisodiy nomutanosibliklarni kamaytirish ustuvor vazifalar sifatida belgilangan. Bu esa hudud daromad salohiyatini kompleks baholash va uni oshirishning samarali fiskal mexanizmlarini ishlab chiqishni talab etadi.

Yuqorida qayd etilgan dolzarblik jihatlari hududlar daromad salohiyatini oshirish masalasining nafaqat nazariy, balki bevosita amaliy ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatadi. Biroq mavjud yondashuvlar va amaldagi fiskal mexanizmlar ushbu salohiyatni to‘liq safarbar etish imkonini bermayotganini kuzatish mumkin. Shu bois, hududlar kesimida daromad shakllanishi jarayonini chuqur tahlil qilish va undagi tizimli kamchiliklarni aniqlash zarurati yuzaga keladi.

Amaldagi amaliyot shuni ko‘rsatadiki, hududlar daromad bazasini shakllantirishda bir qator tizimli muammolar mavjud. Avvalo, hududlar kesimida iqtisodiy rivojlanish darajasining sezilarli darajada farqlanishi daromad salohiyatining notekis taqsimlanishiga olib kelmoqda. Ayrim hududlarda sanoat, xizmatlar sohasi va eksport salohiyati yuqori bo‘lsa-da, boshqa hududlarda iqtisodiy faollik pastligi sababli daromad bazasi cheklanganligicha qolmoqda.

Ikkinchidan, hudud daromadlarini shakllantirishda soliq tushumlariga yuqori darajada bog‘liqlik kuzatiladi, biroq soliq bazasining yetarlicha keng emasligi va ayrim iqtisodiy faoliyat turlarining to‘liq qamrab olinmaganligi mavjud imkoniyatlardan to‘liq foydalanilmayotganini ko‘rsatadi. Norasmiy iqtisodiyot ulushi ham hudud daromad salohiyatining to‘liq namoyon bo‘lishiga to‘sqinlik qilmoqda.

Uchinchidan, amaldagi baholash tizimlari hududlar daromad salohiyatini kompleks va integrallashgan holda aks ettirish imkonini bermaydi. Ko‘pincha yalpi hududiy mahsulot yoki byudjet tushumlari kabi ko‘rsatkichlarga tayanish orqali baholash amalga oshiriladi, bu esa hudud ichidagi tarkibiy nomutanosibliklarni aniqlash imkonini cheklaydi.

To‘rtinchidan, fiskal mexanizmlar — soliq imtiyozlari, transferlar, subsidiya va dotatsiyalar — ko‘pincha hududlarning real ehtiyojlari va imkoniyatlariga to‘liq moslashmagan holda qo‘llanilmoqda. Natijada ayrim hududlarda rag‘batlantiruvchi ta’sir sust bo‘lib qolmoqda, boshqalarida esa fiskal qaramlik kuchaymoqda.

Shuningdek, zamonaviy iqtisodiy larzalar sharoitida tashqi omillarga yuqori darajada bog‘liqlik hududlarning moliyaviy barqarorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Eksportga yo‘naltirilgan yoki importga qaram hududlar global bozordagi o‘zgarishlarga nisbatan sezgir bo‘lib qolmoqda, bu esa daromadlarning beqarorligiga olib keladi.

Hudud daromad salohiyatini shakllantirishda kuzatilayotgan yuqoridagi muammolar ularni bartaraf etishga qaratilgan kompleks va ilmiy asoslangan yondashuvni talab etadi. Ayniqsa, zamonaviy iqtisodiy larzalar sharoitida fiskal mexanizmlarning moslashuvchanligi va samaradorligini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtai nazardan, mavjud muammolarni hal etishning ustuvor yo‘nalishlari va amaliy mexanizmlarini ishlab chiqish dolzarb hisoblanadi. Yuqoridagi muammolarni bartaraf etish hudud daromad salohiyatini oshirishga qaratilgan kompleks va tizimli fiskal mexanizmlarni takomillashtirishni talab etadi.

Birinchidan, hudud daromad salohiyatini baholashning integrallashgan metodologiyasini joriy etish zarur. Bunda turli iqtisodiy ko‘rsatkichlarni yagona tizimga keltirish orqali hududlarning real imkoniyatlarini aniqlash mumkin bo‘ladi. Integrallashgan indekslar asosida hududlar kesimida iqtisodiy faollik, xizmatlar rivoji, investitsiya oqimi va byudjet tushumlari o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlash, mavjud “tor joylar”ni belgilash imkoniyati kengayadi.

Ikkinchidan, soliq siyosatini hududlar kesimida differensiallashtirish muhim ahamiyatga ega. Iqtisodiy salohiyati past hududlarda soliq imtiyozlari va preferensiyalarni kengaytirish orqali investitsiyalarni jalb etish, yuqori salohiyatga ega hududlarda esa soliq bazasini kengaytirish va samaradorlikni oshirish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Shu bilan birga, norasmiy iqtisodiyotni qisqartirish orqali qo‘shimcha daromad manbalarini aniqlash zarur.

Uchinchidan, mahalliy byudjetlar daromad bazasini diversifikatsiya qilish talab etiladi. Bunda nafaqat soliq tushumlari, balki nosoliq daromadlar, davlat mulkidan foydalanish, xizmatlar sektorini rivojlantirish orqali qo‘shimcha manbalarni shakllantirish muhimdir. Ayniqsa, xizmatlar sohasi hudud daromad salohiyatini oshirishda multiplikativ ta’sirga ega bo‘lib, uning rivoji iqtisodiy faollikni keskin oshiradi.

To‘rtinchidan, fiskal transferlar tizimini takomillashtirish zarur. Transferlar hududlar o‘rtasidagi nomutanosiblikni kamaytirishga xizmat qilishi bilan birga, ularni iqtisodiy faollikka rag‘batlantiruvchi mexanizm sifatida ishlashi lozim. Buning uchun natijaga yo‘naltirilgan transfer mexanizmlarini joriy etish maqsadga muvofiqdir.

Beshinchidan, raqamlashtirish va zamonaviy texnologiyalarni keng joriy etish orqali fiskal boshqaruv samaradorligini oshirish mumkin. Soliq ma’murchiligini takomillashtirish, real vaqt rejimida ma’lumotlarni monitoring qilish hamda sun’iy intellekt asosida tahlil qilish imkoniyatlari daromadlarni oshirishda muhim omil hisoblanadi.

Oltinchidan, hududlarni iqtisodiy rivojlanish darajasiga ko‘ra toifalash asosida differensial fiskal siyosat yuritish zarur. Bu yondashuv har bir hududning o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda mos fiskal choralarni qo‘llash imkonini beradi. Natijada, zamonaviy iqtisodiy larzalar sharoitida hudud daromad salohiyatini oshirish masalasi alohida fiskal choralar bilan cheklanib qolmasdan, balki tizimli va kompleks yondashuvni talab etadi. Bunda fiskal mexanizmlarni chuqur institutsional isloh qilish, ularni hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy xususiyatlari va rivojlanish darajasidan kelib chiqib moslashtirish, shuningdek, iqtisodiy faollikni rag‘batlantiruvchi samarali instrumentlarni keng joriy etish ustuvor ahamiyat kasb etadi.

Ayniqsa, hudud daromad salohiyatini baholashning integrallashgan usullarini amaliyotga tatbiq etish, soliq va byudjet siyosatini differensial asosda yuritish hamda mahalliy darajada moliyaviy resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish orqali barqaror fiskal muhitni shakllantirish mumkin bo‘ladi. Shu bilan birga, fiskal mexanizmlarning moslashuvchanligini ta’minlash va ularni tashqi iqtisodiy omillarga nisbatan barqaror qilish hududlar moliyaviy xavfsizligini mustahkamlashda muhim omil hisoblanadi.

Mazkur yo‘nalishda ishlab chiqilgan ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalarni amaliyotga joriy etish hududlar kesimida daromad bazasini kengaytirish, iqtisodiy nomutanosibliklarni qisqartirish hamda mahalliy byudjetlar mustaqilligini oshirishga xizmat qiladi. Natijada, hududlarning moliyaviy barqarorligi mustahkamlanib, bu o‘z navbatida milliy iqtisodiyotning uzoq muddatli barqaror va muvozanatli rivojlanishini ta’minlashga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022 — 2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-son Farmoni // Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 08.08.2025-y., 06/25/126/0704-son.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 16-fevraldagi “Mamlakat taraqqiyotining 2030-yilgacha mo‘ljallangan ustuvor yo‘nalishlari doirasida islohotlarni izchil davom ettirish va yangi bosqichga olib chiqishning qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida” PF-21-son Farmoni // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 30.03.2026-y., 06/26/46/0290-son

3. Musgrave R.A., Musgrave P.B. Public Finance in Theory and Practice. – New York: McGraw-Hill, 1989.

4. Stiglitz J.E. Economics of the Public Sector. – New York: W.W. Norton & Company, 2000.

5. Oates W.E. Fiscal Federalism. – New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1972.

TOSHKENT SHAHRIDA TRAMVAY TIZIMINI JORIY ETISHNING SHAHAR INFRATUZILMASI SAMARADORLIGI VA BARQAROR RIVOJLANISHGA TA’SIRI

Xamdamov Shoh-Jaxon Raxmat o`g`li
i.f.d., dotsent, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
Sh.xamdamov@tsue.uz
Usmanov Anvar Saidmaxmudovich
i.f.d., professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti ITM,
G.V.Plexanov nomidagi Rossiya iqtisodiyot universiteti Toshkent shahri filiali,
a.usmanov@tsue.uz

Toshkent shahrida so‘nggi yillarda urbanizatsiya jarayonlarining jadallashuvi, aholi sonining ortishi va iqtisodiy faollikning kengayishi natijasida transport infratuzilmasiga bo‘lgan talab sezilarli darajada oshdi. Shahar hududlarida avtomobillar sonining ko‘payishi yo‘l tarmoqlarida ortiqcha yuklama keltirib chiqarmoqda, bu esa tirbandliklar, vaqt yo‘qotishlari va iqtisodiy samaradorlikning pasayishiga olib kelmoqda. Mazkur holat shahar transport tizimini modernizatsiya qilish va barqaror transport yechimlarini joriy etishni talab etadi.

Mazkur tadqiqotda Toshkent shahrida tramvay tizimini joriy etishning iqtisodiy, ekologik va infratuzilmaviy ta’sirini baholash uchun kompleks metodologik yondashuv qo‘llanildi. Tadqiqot aralash (mixed-method) uslub asosida olib borilib, unda statistik tahlil, iqtisodiy modellashtirish va qiyosiy tahlil usullari uyg‘unlashtirildi.

1-jadval

Statistik ma`lumotlar jadvali

Ko‘rsatkichlar	O‘rtacha (Mean)	Minimum	Maximum	Std. Dev
Transport tezligi (km/soat)	24.5	15.2	35.8	5.6
Yo‘lovchi oqimi (ming/kun)	320	210	450	68
Tirbandlik darajasi (%)	38	25	55	8.2
CO_2 emissiya (tonna/kun)	520	400	680	75
Transport xarajatlari (mln so‘m)	145	110	210	30

K

e Avvalo, transport tezligining o‘rtacha qiymati 24.5 km/soatni tashkil etgani lshuni ko‘rsatadiki, shahar sharoitida harakat tezligi optimal darajadan past. Minimal tqiymatning 15.2 km/soatgacha tushib ketishi ayrim hududlarda jiddiy tirbandliklar imavjudligini anglatadi. Standart og‘ishning 5.6 ga tengligi esa transport tezligi rsezilarli darajada o‘zgaruvchan ekanligini ko‘rsatadi.

i Yo‘lovchi oqimi ko‘rsatkichlari ham yuqori variatsiyaga ega bo‘lib, o‘rtacha l320 ming yo‘lovchi/kunni tashkil etadi. Maksimal qiymatning 450 mingga yetishi ag yr i m davrlarda transport tizimiga katta yuklama tushayotganini bildiradi. Bu esa am a vjud transport infratuzilmasining sig‘imi yetarli emasligini ko‘rsatadi.

n Tirbandlik darajasi o‘rtacha 38 foizni tashkil etib, bu shahar transport tizimi d samaradorligining sezilarli darajada pasayganidan dalolat beradi. Maksimal eqiymatning 55 foizga yetishi ayrim vaqt oralig‘ida transport tizimi deyarli haddan s

c

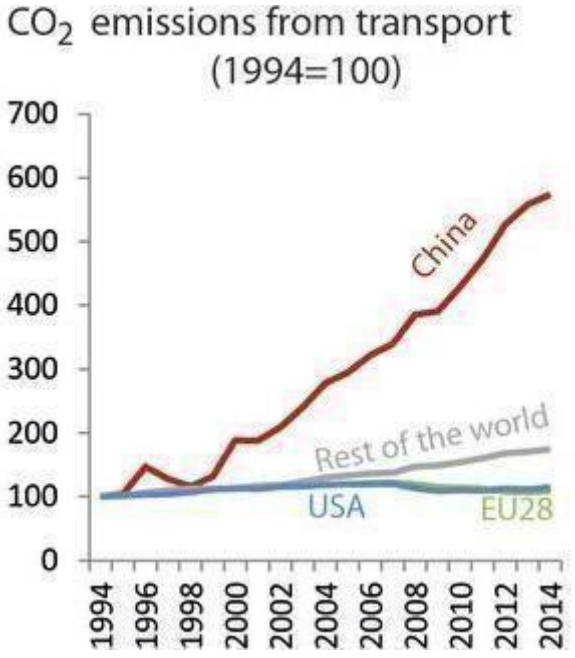
r

i

tashqari yuklangan holatga kelishini ko‘rsatadi. Bu esa yangi transport yechimlarini joriy etish zarurligini asoslaydi.

Ekologik ko‘rsatkich sifatida CO_2 emissiya darajasi o‘rtacha 520 tonna/kunni tashkil etib, bu transport tizimining atrof-muhitga salbiy ta’siri yuqori ekanligini bildiradi. Standart og‘ishning yuqoriligi emissiya hajmining barqaror emasligini va transport oqimi bilan bevosita bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Transport xarajatlari ko‘rsatkichlari ham muhim ahamiyatga ega bo‘lib, o‘rtacha 145 mln so‘mni tashkil etadi. Bu ko‘rsatkich transport tizimini boshqarish va ekspluatatsiya qilish xarajatlarining yuqoriligini bildiradi. Variatsiyaning mavjudligi esa resurslardan foydalanish samaradorligi yetarli darajada optimallashtirilmaganini anglatadi.

1-rasm. transport sohasidan chiqayotgan CO_2 emissiyalari

Ushbu diagramma transport sohasidan chiqayotgan CO_2 emissiyalarining vaqt bo‘yicha o‘zgarishini ko‘rsatadi (1994-yil = 100 bazaviy indeks sifatida olingan). Grafikda to‘rtta asosiy yo‘nalish tasvirlangan: Xitoy (China), AQSH (USA), Yevropa Ittifoqi (EU28) va dunyoning qolgan qismi (Rest of the world).

Grafikdan ko‘rinadiki, Xitoyda transport emissiyalari keskin o‘sish trendiga ega bo‘lib, 1994-yildagi darajadan bir necha barobar yuqoriga ko‘tarilgan. Bu holat mamlakatda avtomobil sonining ortishi, sanoat va urbanizatsiyaning tezlashuvi bilan izohlanadi.

Aksincha, Yevropa Ittifoqida (EU28) emissiya darajasi nisbatan barqaror yoki biroz pasayuvchi trendni ko‘rsatadi, bu esa ekologik siyosat, yashil transport va energiya samaradorligiga qaratilgan chora-tadbirlar natijasidir.

AQSHda (USA) emissiyalar nisbatan barqaror bo‘lib, ayrim davrlarda kichik tebranishlar kuzatiladi, ammo umumiy o‘sish sur’ati yuqori emas.

Dunyoning qolgan qismi esa o‘rtacha o‘sish tendensiyasini namoyon etadi, lekin bu o‘sish Xitoynikiga nisbatan ancha past.

X

u

l

o

Shuningdek, tramvay tizimini raqamli texnologiyalar bilan integratsiya qilish –

1. Toshkent shahrida tramvay tizimini bosqichma-bosqich joriy etish va uni mavjud transport tarmoqlari (metro va avtobus) bilan integratsiyalash zarur.
2. Tramvay liniyalarini rejalashtirishda yuqori yo‘lovchi oqimiga ega yo‘nalishlar ustuvor yo‘nalish sifatida tanlanishi kerak.
3. Transport boshqaruvida raqamli texnologiyalarni keng joriy etish, jumladan, real vaqt monitoringi va sun’iy intellekt asosidagi optimallashtirish tizimlarini qo‘llash lozim.
4. Ekologik barqarorlikni ta’minlash maqsadida elektr transport turlariga, xususan tramvay tizimiga investitsiyalarni oshirish tavsiya etiladi.
5. Tramvay tizimini moliyalashtirishda davlat-xususiy sheriklik (PPP) mexanizmlaridan samarali foydalanish zarur.
6. Xorijiy tajribani, ayniqsa Yevropa shaharlari amaliyotini o‘rganib, Toshkent sharoitiga moslashtirish muhim hisoblanadi.
7. Aholi uchun qulay va arzon tarif siyosatini ishlab chiqish orqali jamoat transportidan foydalanishni rag‘batlantirish kerak.

Xulosa qilib aytganda, tramvay tizimini joriy etish Toshkent shahrida barqaror, ekologik toza va samarali transport infratuzilmasini shakllantirishda strategik ahamiyatga ega bo‘lib, uzoq muddatda iqtisodiy o‘sish va aholining turmush sifatini oshirishga xizmat qiladi.

ZAMONAVIY IQTISODIY SIYOSATNI SHAKLLANTIRISHDA SOLIQ MADANIYATINI OSHIRISH MASALALARI

Ibragimov Boburshoh Boxodir o‘g‘li
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti dotsent, i.f.d.
e-mail: bibragimov@tsue.uz

Zamonaviy iqtisodiy siyosatni samarali shakllantirish davlatning moliyaviy barqarorligi, byudjet intizomi va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish ko‘rsatkichlari bilan chambarchas bog‘liq. Davlat byudjetining asosiy manbai sifatida soliqlar nafaqat fiskal vosita, balki davlat va jamiyat o‘rtasidagi ijtimoiy shartnomaning muhim elementi hisoblanadi. Shu bois, soliq madaniyatini oshirish masalasi zamonaviy iqtisodiy siyosatning ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida qaraladi.

Soliq madaniyati – bu jamiyatda soliqlarga nisbatan shakllangan munosabatlar, qadriyatlar va xulq-atvorlar majmuasidir. Ilmiy manbalarda soliq madaniyati milliy iqtisodiyot bilan bog‘liq rasmiy va norasmiy institutlar yig‘indisi sifatida ta’riflanadi, bu institutlar xalqning tarixiy madaniy merosiga chuqur singib ketgan[126]. U fuqarolarning soliqlarni to‘lashga ichki moyilligi, davlatga ishonchi, soliq tizimini adolatli deb qabul qilishi hamda fuqarolik burchini anglash darajasi bilan belgilanadi. Ilmiy adabiyotlarda bu tushuncha ko‘pincha “soliq ma’naviyati” (tax morale) atamasi bilan ham ifodalanadi. Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD) ta’kidlashicha, soliq madaniyati yoki soliq ma’naviyati ko‘ngilli ravishda soliq to‘lashga tayyorlik darajasini aks ettirib, aksariyat mamlakatlarda byudjet daromadlarining asosiy qismini shakllantirish uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega[127].

Xalqaro tajribalar soliq madaniyati darajasini oshirishning bevosita amaliy ahamiyatini ko‘rsatadi. Masalan, Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD) rivojlanayotgan mamlakatlarda soliq ma’naviyatini oshirish orqali soliq tushumlarini sezilarli darajada ko‘paytirish mumkinligini qayd etadi[128]. Xuddi shunday, IMF mutasaddilari korrupsiya darajasi past bo‘lgan davlatlar YaIMga nisbatan 4% gacha ko‘proq soliq yig‘a olishini aniqlashgan – bu korrupsiya soliq tizimiga ishonchni yemirib, soliq madaniyatini zaiflashtirishidan dalolatdir[129]. Darhaqiqat, korrupsiya va adolatsizlik mavjud joyda fuqarolar soliqlarni ongli ravishda to‘lashga kamroq moyil bo‘ladilar deb bilamiz. Shu sababli, soliq madaniyatini o‘rganish va oshirish nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham muhim: yashirin iqtisodiyotni qisqartirish hamda byudjetga tushumlarni ko‘paytirishning barqaror usulidir.

Davlatga ishonch – bu fuqarolarning hukumat institutsiyalariga, xususan soliq organlariga bo‘lgan ishonch darajasidir. Tadqiqotchi I.Horodnic o‘zining soliq ma’naviyati bo‘yicha tizimli tahlilida **ishonch eng asosiy komponent** ekanini va

[126]OECD (2019). Tax Morale: What Drives People and Businesses to Pay Tax? OECD Publishing //parisoecd.orgoecd.org
[127]OECD (2021). Building Tax Culture, Compliance and Citizenship: A Global Source Book on Taxpayer Education (2nd Edition). OECD Publishing//parisoecd.orgoecd.org
[128]OECD (2021). Building Tax Culture, Compliance and Citizenship: A Global Source Book on Taxpayer Education (2nd Edition). OECD Publishing//parisoecd.orgoecd.org
[129]Mitsuhiro Furusawa (2019). “Restoring Trust Through Fiscal Policy,” IMF Deputy Managing Director’s// remarksimf.orgimf.org

soliq ma’naviyati “vertikal” (fuqaro–hukumat) hamda “gorizontal” (fuqaro–fuqaro o‘rtasida) ishonch bilan ijobiy bog‘liqligini ta’kidlaydi[130].

Agar fuqarolar ko‘proq o‘z xohishlari bilan soliqlarini to‘lashsa, soliqlarni yashirishga harakat qilmasa – bu davlatga bo‘lgan ishonch belgisi. IMF ma’lumotlariga ko‘ra, Gruziyada korrupsiyaga qarshi keskin choralar va davlat boshqaruvidagi shaffoflik o‘sishi natijasida soliqlarga ishonch tiklanib, soliq tushumlari bir necha yil ichida YaIMga nisbatan 13 foiz punktga oshgan.

Soliq ma’naviyati yuqori bo‘lgan shaxs soliqlarni aldash yoki yashirishni axloqan noto‘g‘ri deb biladi, jamiyat manfaatini o‘z shaxsiy foydasidan ustun qo‘yadi. OECD ma’lumotiga ko‘ra, soliq ma’naviyati “soliqlarni to‘lashga bo‘lgan ichki motivatsiya” deb umumiy ta’riflanadi va ko‘ngilli soliq compliance uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega. Akademik izlanishlar (masalan, B.Torgler tadqiqotlari) soliq ma’naviyatiga quyidagi omillar ta’sir qilishini ilmiy jihatdan asoslab bergan: shaxsiy halollik tamoyillari, soliqlarni to‘lashni ko‘pchilikka xos norma deb qabul qilish (ijtimoiy norma), va davlat bilan fuqarolar orasidagi “fiskal ijtimoiy kontrakt” – ya’ni davlat fuqarolarga xizmatlar ko‘rsatishi evaziga fuqarolar soliqlarni to‘lashi kerak degan kelishuv tushunchasi[131].

Ayrim tadqiqotlar ijtimoiy mas’uliyat hissi baland bo‘lishiga ta’sir etuvchi omillar qatorida **diniy-axloqiy qadriyatlar** va **shaxsiy halollik**ni ham ko‘rsatadi. Turkiyada o‘tkazilgan so‘rov natijalari dindorligi yuqoriroq shaxslar soliq to‘lashdan bo‘yin tovlashni oson oqlamasliklari, kamroq dindor respondentlar esa turli sabablar bilan soliqlarni bermaslikni o‘ziga oqlash ehtimoli balandroq ekanini ko‘rsatgan. Boshqa tadqiqotlarda esa bevosita diniylik va soliq axloqi o‘rtasida statistik bog‘liqlik topilmagani, bu munosabat murakkab va bilvosita omillarga ham bog‘liqligi aytilgan. Shunday bo‘lsa-da, aksar hollarda jamiyatda halollik, vijdonlilik kabi axloqiy qadriyatlar qanchalik kuchli bo‘lsa, fuqarolarning soliqlar borasidagi mas’uliyati ham shunchalik baland bo‘lishi kuzatiladi.

Zamonaviy iqtisodiy siyosat doirasida O‘zbekistonda quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

- milliy miqyosda soliq madaniyati so‘rovini o‘tkazish;
- “Soliq madaniyati indeksi”ni ishlab chiqish va yillik monitoring tizimini joriy etish;
- maktab va OTMlarda moliyaviy savodxonlikni kuchaytirish;
- byudjet shaffofligini oshirish va ochiq ma’lumotlar bazasini kengaytirish.

Zamonaviy iqtisodiy siyosatda soliq madaniyati faqat nazorat va jarimalar bilan emas, balki ishonch, adolat va hamkorlik tamoyillari asosida shakllantirilishi zarur.

Soliq madaniyati – bu iqtisodiy siyosatning muhim institutsional omili bo‘lib, davlat va jamiyat o‘rtasidagi o‘zaro ishonchning ko‘rsatkichidir. Soliq savodxonligi, davlatga ishonch, ijtimoiy mas’uliyat, tizim sifati va fuqarolik ong darajasi soliq madaniyatining asosiy tarkibiy qismlaridir.

---

[130]Horodnic, I.A. (2018). “Tax Morale and Institutional Theory: A Systematic Review.” Int. J. of Sociology and Social Policy, 38(9)//referenced in knepublishing.com

[131] Nerre, B. (2008). “Tax Culture: ABasic Concept for Tax Politics.” *Economic Analysis &Policy* (cited in Yurdakul, 2013)//dergipark.org.tr

Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, soliq madaniyati yuqori bo‘lgan jamiyatlarda byudjet tushumlari barqaror, yashirin iqtisodiyot ulushi past va iqtisodiy rivojlanish sur’atlari yuqori bo‘ladi.

Shu bois, O‘zbekistonda zamonaviy iqtisodiy siyosatni shakllantirish jarayonida soliq madaniyatini oshirish kompleks, tizimli va ilmiy asoslangan yondashuvni talab etadi. Faqatgina fiskal choralar emas, balki ma’rifiy, institutsional va kommunikatsion islohotlar orqali barqaror va yuqori soliq madaniyatiga erishish mumkin.

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA PUL OQIMLARI AUDITINI TAKOMILLASHTIRISH

Atamurodov Saidmurod Yaxyoyevich
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti dotsent v.b., PhD
E-mail: s.atamurodov@tsue.uz

Kirish

Raqamli iqtisodiyot sharoitida korxonalar faoliyatida moliyaviy oqimlarni nazorat qilish va audit qilish jarayonlari yangi bosqichga ko‘tarilmoqda. Zamonaviy texnologiyalar, xususan, big data, sun’iy intellekt va blokcheyn tizimlari pul oqimlari auditi samaradorligini oshirishda muhim vosita sifatida xizmat qilmoqda. Bu jarayon korxona daromad va xarajatlarining shaffofligini ta’minlab, moliyaviy boshqaruvni takomillashtirishga yordam beradi [1].

Muammo

An’anaviy audit tizimlarida ma’lumotlarni yig‘ish va tahlil qilish ko‘p vaqt talab etadi, bu esa tezkor qaror qabul qilish imkoniyatlarini cheklaydi. O‘zbekistondagi ko‘plab korxonalarda moliyaviy oqimlarni raqamli monitoring qilish mexanizmlari yetarli darajada joriy etilmagan [2]. Natijada, risklarni aniqlash va ularni boshqarish samaradorligi pasayadi.

Tahlil

Raqamli texnologiyalar asosida audit jarayonlarini tashkil etish bir qator afzalliklarga ega:

Big data texnologiyalari orqali katta hajmdagi moliyaviy ma’lumotlarni tezkor qayta ishlash imkoniyati yaratiladi.

Sun’iy intellekt algoritmlari yordamida pul oqimlaridagi anomaliyalar va risklar avtomatik tarzda aniqlanadi [3].

Blokcheyn texnologiyasi esa tranzaksiyalarni shaffof va o‘zgarmas tarzda qayd etib, audit jarayonida ishonchlilikni ta’minlaydi [4].

1-jadval.

Raqamli texnologiyalar asosida audit samaradorligi ko‘rsatkichlari [5]

Texnologiya	Audit jarayoniga ta’siri	Samaradorlik darajasi (%)
Big data	Ma’lumotlarni tezkor qayta ishlash	85
Sun’iyintellekt	Risklarni avtomatik aniqlash	80
Blokcheyn	Tranzaksiyalarning shaffofligini ta’minlash	90

1-jadvaldan ko‘rinib turibdiki, raqamli texnologiyalar audit jarayonining

samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Masalan, Big data texnologiyalari yordamida ma’lumotlarni qayta ishlash tezligi 85% ga yetadi, bu esa audit jarayonida ma’lumotlarni yig‘ish va qayta ishlash samaradorligini oshiradi. Sun’iy intellekt algoritmlari risklarni avtomatik aniqlashda 80% samaradorlik ko‘rsatmoqda, bu esa risk-menejment va ichki nazorat tizimini mustahkamlashga xizmat qiladi. Blokcheyn texnologiyasi esa tranzaksiyalarning shaffofligini 90% darajada ta’minlab, auditda axborot ishonchliligi va transparenslikni yuqori darajaga olib chiqadi.

Shu bilan birga, jadvaldagi ko‘rsatkichlar O‘zbekiston bo‘yicha rasmiy statistika emas, balki xalqaro adabiyotlarda keltirilgan o‘rtacha qiymatlarga asoslanganini ta’kidlash lozim. Bu raqamlar raqamli texnologiyalarni joriy etishning nazariy samaradorligini ifodalaydi. Amaliyotda esa ularni O‘zbekiston korxonalarida keng joriy etish orqali audit samaradorligi, likvidlikni boshqarish, rentabellikni prognozlash va moliyaviy barqarorlik indeksini oshirish imkoniyatlari sezilarli darajada kengayadi.

Xulosa

Raqamli texnologiyalar asosida pul oqimlari auditini takomillashtirish korxona moliyaviy barqarorligini mustahkamlashda strategik ahamiyat kasb etadi. Jadvalda keltirilganidek, Big data texnologiyalari ma’lumotlarni qayta ishlash samaradorligini 85% darajaga olib chiqadi, bu esa audit jarayonida ma’lumotlarni yig‘ish va qayta ishlash tezligini sezilarli darajada oshiradi. Sun’iy intellekt algoritmlari risklarni avtomatik aniqlashda 80% samaradorlik ko‘rsatib, risk-menejment va ichki nazorat tizimini mustahkamlashga xizmat qiladi. Blokcheyn texnologiyasi esa tranzaksiyalarning shaffofligini 90% darajada ta’minlab, auditda axborot ishonchliligi va transparenslikni yuqori darajaga olib chiqadi.

Shu jihatdan qaraganda, raqamli texnologiyalarni audit jarayoniga integratsiya qilish nafaqat korxona darajasida likvidlik ko‘rsatkichlarini barqarorlashtiradi, balki rentabellik darajasini prognozlash imkoniyatlarini kengaytiradi va moliyaviy barqarorlik indeksini oshirishga xizmat qiladi. Global iqtisodiy beqarorlik sharoitida bunday yondashuv korxonalar uchun strategik ustunlik yaratib, ularning moliyaviy siyosatini ilmiy asosda shakllantirish va risklarni kamaytirishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Xasanov B.A., Maxmudov A.N., Atamurodov S.Y. “Yashil iqtisodiyot sharoitida xo‘jalik yurituvchi subyektlar pul oqimlari auditini takomillashtirish masalalari”. Respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari, 2025.

2. Ergashev X.X., Qlicheva G. “Pul oqimlari hisobotini auditi”. Jurnal: Ekonomika i sotsium, 2024.

3. Brynjolfsson, E., McAfee, A. The Second Machine Age. W.W. Norton & Company, 2016.

4. Tapscott, D., Tapscott, A. Blockchain Revolution. Penguin, 2018.

5. Brigham, E.F., Houston, J.F. Fundamentals of Financial Management. 15th Edition, Cengage Learning, 2022.

YASHIL IQTISODIYOT SHAROITIDA ELEKTR TRANSPORT VOSITALARINI MOLIYAVIY RAG‘BATLANTIRISH

Xamdamov Shoh-Jaxon Raxmat o`g`li
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti dotsenti
Shxamdamov@tsue.uz
Fozilova Shaxloxon Nodirovna
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti huzuridagi “O‘zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirishning ilmiy asoslari va muammolari” ilmiy - tadqiqot markazi doktoranti
Shakhlokhonnadirovna_97@mail.ru

Hozirgi globallashuv sharoitida iqlim o‘zgarishi, ekologik muvozanatning buzilishi hamda tabiiy resurslardan oqilona foydalanish muammolari jahon hamjamiyati oldida turgan eng dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, transport sektori tomonidan atmosferaga chiqarilayotgan issiqxona gazlari hajmining yuqoriligi ushbu sohani ekologik jihatdan transformatsiya qilish zaruratini kuchaytirmoqda. Shu nuqtai nazardan, elektr transport vositalarini keng joriy etish zamonaviy iqtisodiy siyosatning ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda.

O‘zbekistonda ham yashil iqtisodiyotga o‘tish jarayonlari izchil amalga oshirilmoqda. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev tomonidan qabul qilingan PQ-436-son qarorida 2030-yilgacha yashil iqtisodiyotga o‘tish samaradorligini oshirish, energiya samaradorligini ta’minlash hamda ekologik toza texnologiyalarni keng joriy etish ustuvor vazifalar sifatida belgilangan.[1] Shu bilan birga, “Yangi O‘zbekistonning 2022–2026 yillarga mo‘ljallangan taraqqiyot strategiyasi”da ham iqtisodiyot tarmoqlarini modernizatsiya qilish, jumladan transport infratuzilmasini barqaror rivojlantirish masalalari alohida ta’kidlangan.[2]

Elektr transport vositalarini rivojlantirish masalasi kompleks iqtisodiy va ekologik ahamiyatga ega bo‘lib, u energiya samaradorligini oshirish, yoqilg‘i resurslariga qaramlikni kamaytirish hamda atrof-muhitga salbiy ta’sirni minimallashtirish imkonini beradi. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, elektromobillarni joriy etish transport sektorining ekologik yuklamasini sezilarli darajada kamaytiradi hamda uzoq muddatli iqtisodiy samaradorlikni ta’minlaydi (1.1-jadval).

Shu bilan birga, elektromobillar bozorining rivojlanishi qator institutsional va iqtisodiy to‘siqlar bilan ham cheklanmoqda. Xususan, boshlang‘ich xarajatlarning yuqoriligi, zaryadlash sistemalarining yetarli darajada rivojlanmaganligi hamda iste’molchilarning ushbu texnologiyalarga nisbatan xabardorlik darajasining pastligi elektromobillar ommalashuviga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda.

1.1-jadval

Elektr avtomobillarning iqtisodiyotga ta’sir ko‘rsatuvchi omillar[132]

№	OMILLARI	TA’SIR TAVSIFI
	Atrof-muhit muammolari	Elektr transport vositalari an’anaviy benzin yoki dizel transport vositalariga qaraganda kamroq chiqindilar chiqaradi. Bu ifloslanishni kamaytirishga va sayyoramizni kelajak avlod uchun saqlab qolishga yordam beradi.
	Iqtisodiy afzalliklari	Elektr transport vositalariga texnik xizmat ko‘rsatish va ulardan foydalanish an’anaviy avtomobillarga qaraganda arzonroq. Bu ularni ko‘p odamlar, ayniqsa yoqilg‘i va ta’mirlashga pul tejashni istaganlar uchun yanada qulay qiladi.
	Foydalanish qulayligi	E l
	Texnologik yutuqlar	Elektr transport vositalari quyosh va shamol energiyasi kabi qayta tiklanadigan energiya manbalariga qaratilgan kengroq tendentsiyaning bir qismidir. Bu energetika sohasida yangi texnologiyalar va innovatsiyalarning rivojlanishiga turtki bo‘lmoqda.
5	Xavfsizlik	E l e
6	Iqtisodiy barqarorlik	Ko‘pgina mamlakatlar va mintaqalar elektr transport vositalarini o‘z iqtisodiyotining muhim elementi deb bilishadi. Elektr transport vositalarini ishlab chiqarish va ulardan foydalanish yangi ish o‘rinlarini yaratishi va mahalliy sanoatning rivojlanishiga hissa qo‘shishi mumkin.
7	Texnologik taraqqiyot	E l
8	Energiya mustaqilligi	E l e
10	Yoqilg‘i xarajatlarining kamayishi	E l e

Ma’lumki, an’anaviy yoqilg‘ida harakatlanuvchi transport vositalari atmosfera ifloslanishining asosiy manbalaridan biri hisoblanadi. Shu bois elektr transport vositalarini rivojlantirish orqali ekologik yuklamani kamaytirish mumkin. Shu nuqtai nazardan, mamlakatda ishlab chiqarilayotgan elektr transport vositalarini

[132] Muallif ishlanmasi

davlat tomonidan subsidiya asosida qo‘llab-quvvatlash siyosatini takomillashtirish dolzarb masalalardan biridir. Subsidiya siyosati nafaqat iste’mol talabini rag‘batlantiradi, balki mahalliy ishlab chiqaruvchilarning raqobatbardoshligini oshirishga ham xizmat qiladi.

Subsidiya mexanizmlari iste’molchilar talabini rag‘batlantirish, ishlab chiqaruvchilar faoliyatini qo‘llab-quvvatlash hamda bozor hajmini kengaytirish orqali elektromobillarni joriy etishni tezlashtiradi va iqtisodiy barqarorlikni oshiradi.[4] Ilmiy tadqiqotlarga ko‘ra, subsidiya dasturlari iste’molchilar xarajatlarini kamaytirib, qisqa muddatda talabni oshiradi va uzoq muddatda ishlab chiqarish hajmining kengayishi hisobiga narxlarning pasayishiga olib keladi. Bu esa o‘z navbatida bozorda barqaror o‘sishni ta’minlaydi.

Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, rivojlangan davlatlarda xususan, Yevropa davlatlari yoqilg‘i narxlarining keskin ortganligi va ekologik barqarorlikni ta’minlash maqsadida aholiga elektr avtomobillariga 2026 yil ma’lumotlariga ko‘ra 5000 yevrodan 11000 yevrogacha subsidiya berish orqali ko‘maklashmoqda. Yevropa Ittifoqida elektromobillarning ulushi 2024-yildagi 13,6% dan 2025-yilda 17,4% gacha oshgan. 2026-yil boshiga kelib bu ko‘rsatkich 18,8% ga yetgan edi.[5]

Hozirgi kunda O‘zbekistonda elektr va gibrid texnologiyalarga asoslangan avtomobillarni ishlabchiqarish yo‘nalishi bosqichma-bosqich rivojlanmoqda. Elektromobillarning mahalliy ishlab chiqarilishi O‘zbekistonning avtomobil sanoatida yangi bosqichni boshlab berdi va elektr transport segmentining shakllanishiga asos yaratdi.Amaldagi subsidiya va rag‘batlantirish mexanizmlari asosan umumiy import yoki bojxona imtiyozlariga yo‘naltirilgan bo‘lib, mahalliy ishlab chiqaruvchilarni yetarli darajada qo‘llab-quvvatlash imkonini to‘liq bermaydi. Shu bois subsidiya siyosatini mahalliy ishlab chiqarilgan elektr avtomobillar uchun differensial subsidiya tizimini joriy etish lozim. Ya’ni, import elektr atomobillarga nisbatan mahalliy ishlab chiqarilgan avtomobillarga yuqoriroq subsidiya berish orqali ichki sanoatni rag‘batlantirish zarur.

Xulosa qilib aytganda, O‘zbekistonda ishlab chiqarilayotgan elektr transport vositalariga yo‘naltirilgan subsidiya siyosatini takomillashtirish mamlakatning “yashil iqtisodiyot”ga o‘tish strategiyasida muhim o‘rin egallaydi. Subsidiya tizimini takomillashtirish esa nafaqat ichki bozorni rivojlantiradi, balki O‘zbekistonning global elektromobil bozoridagi raqobatbardoshligini ham oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-436-son qarori “2030-yilgacha O‘zbekiston Respublikasining ‘yashil iqtisodiyot’ga o‘tishiga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”. https://lex.uz/docs/6303230

2. “Yangi O‘zbekistonning 2022–2026 yillarga mo‘ljallangan taraqqiyot strategiyasi”. Toshkent, 2022.

3. L. Zhang, S. Li, X. Cheng, J. Geng. Могут ли субсидии способствовать устойчивому развитию электромобилей? *Annals of Operations Research*, 2025, 355(1), pp.123–146.

4. European Automobile Manufacturers’ Association (ACEA) https://www.acea.auto

BLOCKCHAIN TECHNOLOGIES IN THE FINANCIAL SECTOR: SINGAPORE'S EXPERIENCE AND IMPLEMENTATION OPPORTUNITIES IN UZBEKISTAN

Abdulxalilova Sabohat Naimovna, associate professor of *Tashkent State University of Economics, Tashkent, Uzbekistan, e-mail:* *s.abdulxalilova43@gmail.com*

Arslan Boronenko,

student of Tashkent State University of Economics, Tashkent, Uzbekistan, e-mail:arslanboronenko@gmail.com

Blockchain technology is rapidly transforming the global financial sector by enabling secure, transparent, and decentralized transactions. Many countries are exploring blockchain solutions to improve financial infrastructure, reduce transaction costs, and increase transparency. Singapore has become one of the global leaders in blockchain adoption due to its advanced fintech ecosystem and supportive regulatory environment. This study examines the role of blockchain technologies in the financial sector using Singapore as a case study and analyzes the potential opportunities for implementing similar technologies in Uzbekistan. The research proposes a framework that includes blockchain-based payment systems, smart contracts, tokenized financial assets, and digital financial infrastructure. The results suggest that blockchain technology can significantly improve financial efficiency, transparency, and reliability.

The rapid digitalization of financial services has increased the demand for more secure and efficient transaction systems. Traditional financial infrastructures rely heavily on centralized institutions, which can lead to delays, high transaction costs, and potential security vulnerabilities. Blockchain technology offers an alternative approach by using distributed ledger systems that allow transactions to be recorded transparently and securely without intermediaries.

Singapore has actively promoted blockchain development through government initiatives, financial innovation programs, and collaboration between banks, fintech companies, and regulatory authorities. Projects such as blockchain-based payment networks and digital asset platforms demonstrate the potential of this technology to improve financial systems. For Uzbekistan, which is currently modernizing its financial sector, blockchain technologies may provide new opportunities to enhance transparency, efficiency, and financial inclusion. This research applies a mixed analytical approach combining financial economics, digital technology analysis, and comparative institutional study.

Higher decentralization and stronger verification mechanisms increase the stability and reliability of financial systems. The following indicators describe the current development of blockchain technologies and digital finance in Singapore and their relevance for financial modernization.

Table 1

Key Blockchain Development Indicators

Indicator	Value	Unit	Economic Interpretation
Blockchain startups in Singapore	50+	companies	Strong fintech ecosystem
Digital payment adoption	High	—	Advanced financial digitalization
Blockchain pilot projects	Multiple	projects	Government-supported innovation
Tokenized financial assets	Growing market	—	Development of digital finance
Fintech investment	Billions	USD	Global financial technology hub
Blockchain transaction efficiency	High	—	Reduced financial transaction costs

These indicators demonstrate that Singapore has developed a strong blockchain ecosystem supported by regulatory innovation and financial technology investment.The proposed framework for blockchain adoption in financial systems consists of several interconnected components.Blockchain-based payment systems enable faster and more secure financial transactions by removing intermediaries and reducing processing time.Smart contracts automatically execute financial agreements when predefined conditions are met. This reduces administrative costs and increases operational efficiency.Tokenization allows financial assets such as securities, bonds, and investment funds to be represented as digital tokens on blockchain platforms. This improves liquidity and expands investment opportunities.Digital financial platforms integrate banks, fintech companies, and regulatory institutions into a unified digital ecosystem that supports real-time financial monitoring and transparent transaction processing.Together, these technologies transform traditional financial infrastructures into decentralized and data-driven financial systems.The integration of blockchain technologies can significantly improve financial sector performance. In Singapore, blockchain solutions have been used to increase the efficiency of payment systems, reduce transaction costs, and improve transparency in financial operations. Blockchain-based financial platforms also support innovation in digital assets and cross-border financial transactions.

For Uzbekistan, the adoption of blockchain technologies could support financial modernization and economic development. Blockchain-based systems can improve transparency in financial operations, increase trust in financial institutions, and reduce administrative inefficiencies. In addition, blockchain technology may support the development of digital financial services, fintech innovation, and international financial integration.

Artificial intelligence and digital technologies are rapidly transforming the global financial landscape, and blockchain plays a central role in this transformation. The experience of Singapore demonstrates how supportive regulation, technological infrastructure, and financial innovation can accelerate blockchain adoption.Blockchain technologies can significantly improve financial transparency, transaction efficiency, and system reliability. Their implementation in Uzbekistan’s financial sector could enhance digital financial services, support fintech development, and strengthen the overall financial system.

Overall, blockchain adoption represents an important step toward the creation of a modern, efficient, and transparent financial infrastructure capable of supporting long-term economic growth.

IQTISODIYOTNI TRANSFORMATSIYALASH SHAROITIDA BIZNES SUBYEKTLARINI MOLIYAVIY QO‘LLAB-QUVVATLASH MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH

N.Iroqxo‘jayeva, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti kafedrasi mustaqil izlanuvchisi

Iqtisodiyotni transformatsiyalash jarayonida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarini moliyaviy qo‘llab-quvvatlash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilangan. So‘nggi yillarda mazkur yo‘nalishda bir qator qonunlar, farmon va qarorlar qabul qilinib, biznes subyektlarining moliyaviy resurslarga kirish imkoniyatlarini kengaytirish, kreditlash mexanizmlarini soddalashtirish hamda institutsional qo‘llab-quvvatlash tizimini takomillashtirishga qaratildi. Bugungi tez o‘zgaruvchan va raqamli texnologiyalar bilan boyitilgan iqtisodiy muhitda investitsion loyihalarni moliyaviy tahlil qilish jarayonini modernizatsiya qilish zarurati tobora oshib bormoqda. An’anaviy usullar ma’lumotlar hajmining ortishi, real vaqt tahlilga ehtiyojning kuchayishi hamda investitsion risklarning murakkablashuvi sharoitida yetarli darajada samarali emasligi ko‘zga tashlanmoqda. Shu bois, sun’iy intellekt, katta ma’lumotlar, ssenariyli tahlil tizimlari va biznes-analitika platformalariga asoslangan raqamli yondashuvlar orqali tahlil jarayonlarini yangilash dolzarb vazifaga aylanmoqda. Ushbu transformatsiya investitsion qarorlar qabul qilishda aniqlik, shaffoflik va tezkorlikni ta’minlaydi. Ayniqsa, O‘zbekiston sharoitida raqamli moliyaviy tahlil infratuzilmasini rivojlantirish, moliyaviy mutaxassislarning raqamli kompetensiyalarini oshirish va texnologik yechimlarni loyihalash orqali mamlakat investitsiya muhitini tubdan yaxshilash mumkin. Bundan tashqari, Tadbirkorlikni rivojlantirish kompaniyasi**,** Kafolat jamg‘armalari**,** hamda tijorat banklari orqali subsidiyalar ajratish tizimi yo‘lga qo‘yildi. Kredit foiz stavkalarining bir qismini qoplab berish (subsidiyalash), davlat kafolatlari asosida kredit ajratish hamda lizing mexanizmlarini kengaytirish amaliyoti kuchaytirildi.

Shuningdek, “Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish to‘g‘risida”gi normativ-huquqiy hujjatlar asosida kichik biznes subyektlariga imtiyozli kreditlar ajratish, soliq yengilliklari berish va davlat kafolatlari mexanizmlarini joriy etish tizimi shakllantirildi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining:

- **PF-60-sonli Farmoni (2022 yil 28 yanvar)** – Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi doirasida tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash, biznes muhitini yaxshilash va moliyalashtirish tizimini liberallashtirish choralari belgilandi.
- **PQ-212-sonli Qarori (2022 yil 19 aprel)** – tadbirkorlik loyihalarini moliyalashtirish mexanizmlarini kengaytirish, garov ta’minoti yetishmagan hollarda kafillik berish tizimini takomillashtirish nazarda tutildi.
- **PQ-306-sonli Qarori (2023 yil)** – oilaviy tadbirkorlik va yoshlar biznesini

moliyaviy qo‘llab-quvvatlashning yangi mexanizmlari joriy etildi.

2023–2025 yillarga mo‘ljallangan islohotlar doirasida biznesni moliyalashtirishda:

- raqamli kreditlash tizimlarini joriy etish,
- mikromoliyalashtirish institutlarini kengaytirish,
- startap loyihalarni grant asosida qo‘llab-quvvatlash,
- xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlikni kuchaytirish kabi yo‘nalishlar ustuvor vazifa etib belgilandi.

Xulosa qilib aytganda, iqtisodiyotni transformatsiyalash sharoitida biznes subyektlarini moliyaviy qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan normativ-huquqiy baza izchil takomillashtirilmoqda. Qabul qilingan qonun va qarorlar tadbirkorlik subyektlarining moliyaviy barqarorligini ta’minlash, investitsion faolligini oshirish hamda iqtisodiy o‘sish sur’atlarini jadallashtirishga xizmat qilmoqda. Iqtisodiy transformatsiya sharoitida biznes subyektlarini moliyaviy qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini takomillashtirish kompleks va tizimli yondashuvni talab etadi. An’anaviy va muqobil moliyalashtirish manbalarini uyg‘unlashtirish, raqamli moliyaviy infratuzilmani rivojlantirish, davlat va xususiy sektor hamkorligini mustahkamlash hamda moliyaviy savodxonlikni oshirish orqali biznes subyektlarining barqaror rivojlanishiga erishish mumkin.

Mazkur chora-tadbirlar natijasida biznes subyektlarining raqobatbardoshligi ortadi, innovatsion faoliyati faollashadi va milliy iqtisodiyotning barqaror o‘sishi ta’minlanadi.

IQTISODIY VA SIYOSIY BEQARORLIK DAVRIDA IQTISODIY RIVOJLANISH STRATEGIYALARINI SHAKLLANTIRISH

Azamqulov Nurbek Ulug‘bek o‘g‘li
TKTI Yangiyer Filiali stajyor o‘qituvchisi
Po‘latov Jasurjon Ikromjon O‘g‘li
TKTI Yangiyer Filiali 2-bosqich talabasi
e-mail: studentpultov@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu tezisda iqtisodiy va siyosiy beqarorlik sharoitida milliy iqtisodiyotni barqarorlashtirish va rivojlantirish strategiyalari ilmiy asosda tahlil qilinadi. O‘zbekiston 2020–2025-yillar davrida global inflyatsiya oshishi, xorijiy investitsiyalar pasayishi va eksport talablarining o‘zgarishi natijasida makroiqtisodiy barqarorlik bilan yuzma-yuz kelmoqda. Tezisda iqtisodiy o‘sish, investitsiya salohiyati va makroiqtisodiy siyosat o‘zaro o‘rganilib, ularni takomillashtirish uchun strategik yo‘nalishlar taklif etiladi

Kalit so‘zlar: iqtisodiy rivojlanish, siyosiy beqarorlik, makroiqtisodiy barqarorlik, investitsiyalar, eksport, ekonometrik analiz, strategiya

Kirish

Global iqtisodiy muhitning beqarorligi, rus-ukrain urushi, COVID-19 pandemiyasi oqibatlari va energiya narxlarining keskin o‘zgarishi kabi omillar dunyo iqtisodiyotining barqarorligini susaytirdi. BMT hisobotiga ko‘ra, global iqtisodiy o‘sish 2022-yilda 3.1 % dan 2.4 % gacha pasaydi, bu esa rivojlanayotgan

mamlakatlar iqtisodiyotiga salbiy aks etdi [1]. O‘zbekiston iqtisodiyoti ham ushbu beqaror sharoitdan mustasno emas. 2020–2023-yillarda mamlakat YAIM o‘sishi global o‘rtacha ko‘rsatkichdan past bo‘lsa ham (2020: +1.9 %, 2021: +7.4 %, 2022: +5.7 %) hukumat tomonidan iqtisodiy islohotlar strategiyasi jadal amalga oshirildi va iqtisodiyot 2024-yilda 6.3 % o‘sishga erishdi (O‘zbekiston Respublikasi Statistika Qo‘mitasi ma’lumotlari) [2]. Bu shuni ko‘rsatadiki, beqaror muhitda strategik yo‘nalishlarni aniq belgilash iqtisodiy barqarorlikni ta’minlaydi.Shu sababli, iqtisodiy va siyosiy beqarorlik davrida samarali iqtisodiy rivojlanish strategiyalarini shakllantirish masalasi ilmiy-amaliy izlanishlar uchun dolzarb bo‘lib qolmoqda.

Adabiyotlar sharhi

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, iqtisodiy va siyosiy beqarorlik holati davlatning makroiqtisodiy siyosatining samaradorligini jiddiy sinovdan o‘tkazadi. Stiglitz (2017) ta’kidlaydiki, iqtisodiy inqiroz sharoitida fiskal va monetar siyosatning uyg‘unligi iqtisodiy tiklanish uchun asosiy shartlardan biridir, chunki u talab va taklif balansini tiklaydi [1]. Bundan tashqari, Krugman va Obstfeld (2018) xalqaro iqtisodiy model tahlillariga asoslanib, eksport salohiyati va to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar (FDI) o‘sish darajasi beqaror iqtisodiy muhitda milliy iqtisodiy o‘sishning asosiy indikatorlari ekanligini tasdiqlaydi. Mualliflar global narx signallari qaror qabul qilish mexanizmlariga, resurs taqsimotiga va raqobatbardosh strategiyalarni belgilashga asosiy ta’sir ko‘rsatishini bildirgan [2]. Bu adabiyotlar shuni ko‘rsatadiki, beqaror sharoitda strategiyalarni shakllantirishda makroiqtisodiy siyosat elementlari mustahkam ilmiy asosga ega bo‘lishi lozim.

Metodologiya

Ushbu tezisda iqtisodiy rivojlanish strategiyalari samaradorligini baholash uchun **econometrik regressiya modeli** ishlatildi. 2020–2025-yillar bo‘yicha O‘zbekiston iqtisodiy ko‘rsatkichlari — YAIM o‘sish darajasi, to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar hajmi (FDI), eksport daromadi va inflyatsiya darajasi — tahlil qilindi.

Natija va muhokama

Quyidagi ma’lumotlar O‘zbekistonning 2020–2025-yillardagi statistik ko‘rsatkichlarini aks ettiradi (Statistika Qo‘mitasi; 2025):

Yil	YAIM o‘sish (%)	FDI (mlrd $)	Eksport (mlrd $)	Inflyatsiya (%)
2020	1.9	7.2	15.1	11.1
2021	7.4	8.1	16.6	10.0
2022	5.7	8.9	19.3	12.3
2023	6.0	9.5	20.2	9.8
2024	6.3	10.2	22.1	9.2
2025	6.5*	11.0*	23.5*	8.5*

Korrelyatsion tahlil shuni ko‘rsatadiki:

O‘zgaruvchi	GDP	FDI	Eksport	Inflyatsiya
GDP	1.00	0.78	0.82	-0.46
FDI	0.78	1.00	0.74	-0.30
Eksport	0.82	0.74	1.00	-0.25
Inflyatsiya	-0.46	-0.30	-0.25	1.00

Bu shuni ko‘rsatadiki, YAIM o‘sishi eksport va FDI bilan mustahkam ijobiy

bog‘liq bo‘lsa, inflyatsiya darajasi bilan salbiy bog‘liqlik mavjud. Bu holat beqaror sharoitda makroiqtisodiy siyosatni iqtisodiy o‘sishga yo‘naltirilgan shakllantirish zarurligini ta’kidlaydi.

Regressiya natijalari:

O‘zgaruvchi	Koef.	Std.Err	t-stat	P-qiymat
FDI	0.52	0.14	3.71	0.02
Eksport	0.63	0.18	3.50	0.03
Inflyatsiya	-0.28	0.11	-2.54	0.04

Regressiya tahlili shuni ko‘rsatadiki:

- FDI va eksport YAIM o‘sishiga statistika jihatidan **sezilarli ijobiy ta’sir ko‘rsatadi** ($p<0.05$).
- Inflyatsiya esa iqtisodiy o‘sishga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda ($p<0.05$).

Bu natijalar beqaror muhitda iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash uchun mustahkam investitsiyalar va eksport siyosatining strategik yo‘nalish ekanligini tasdiqlaydi.

Xulosa

Iqtisodiy va siyosiy beqarorlik davrida milliy iqtisodiy rivojlanish strategiyalarini shakllantirishda makroiqtisodiy siyosatning rolini oshirish zarur. Xususan:

- Investitsiyalarni jalb qilish va eksportni kengaytirish iqtisodiy o‘sishning asosiy omillari sifatida aniqlangan.
- Inflyatsiyani nazorat qilish orqali makrobarqarorlikni ta’minlash iqtisodiy samaradorlikni oshiradi.
- Innovatsion iqtisodiyot va raqamli transformatsiya milliy barqarorlik strategiyasining ajralmas qismiga aylanadi.

Shu bilan birga, davlat iqtisodiy siyosatining moslashuvchanligi, institutsional islohotlarning chuqurligi va zamonaviy raqamli yechimlarda strategik yo‘nalishlar belgilanishi iqtisodiy beqaror sharoitda muvaffaqiyat kalitidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Stiglitz, J. (2017). *Globalization and Its Discontents*. New York: W.W. Norton.
2. Krugman, P. & Obstfeld, M. (2018). *International Economics: Theory and Policy*. Pearson Education.
3. World Bank. *Global Economic Prospects Report*.
4. International Monetary Fund. *World Economic Outlook*.
5. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi ma’lumotlari.

MEHNAT BOZORIDA GENDER TENGLIKNI TA’MINLASHNING IQTISODIY O‘SISHGA TA’SIRI

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti katta o‘qituvchisi i.f.f.d
Oxunova Oygul Usmonjon qizi
e-mail: oxunova.o93@gamil.com

Annotatsiya

Ushbu tadqiqotda mehnat bozorida gender tenglikni ta’minlashning iqtisodiy o‘sishga ta’siri kompleks tahlil qilingan. Tadqiqotda xalqaro tajriba asosida gender tenglik darajasining makroiqtisodiy ko‘rsatkichlarga ta’siri statistik dalillar bilan asoslangan. Shuningdek, O‘zbekiston mehnat bozoridagi mavjud holat baholanib, gender tenglikni ta’minlash orqali iqtisodiy o‘sishni jadallashtirish imkoniyatlari keltirilgan. E3ME modeli asosida gender tenglikning iqtisodiy mexanizmi izohlangan.

Kalit so‘zlar: gender tenglik, iqtisodiy o‘sish, mehnat bozori, bandlik, YAIM, inson kapitali.

Аннотация

В данном исследовании проведён комплексный анализ влияния обеспечения гендерного равенства на экономический рост в условиях рынка труда. На основе международного опыта обосновано воздействие уровня гендерного равенства на макроэкономические показатели с использованием статистических данных. Кроме того, дана оценка текущего состояния рынка труда Республики Узбекистан и представлены возможности ускорения экономического роста посредством обеспечения гендерного равенства. Экономический механизм влияния гендерного равенства раскрыт на основе модели E3ME.

Ключевые слова: гендерное равенство, экономический рост, рынок труда, занятость, ВВП, человеческий капитал.

Abstract

This study provides a comprehensive analysis of the impact of gender equality on economic growth within the labor market. Based on international experience, the study substantiates the influence of gender equality on macroeconomic indicators using statistical evidence. In addition, the current state of the labor market in Uzbekistan is assessed, and the opportunities for accelerating economic growth through the promotion of gender equality are identified. The economic mechanism of gender equality is explained using the E3ME model framework.

Keywords: gender equality, economic growth, labor market, employment, GDP, human capital.

Kirish

Bugungi globallashuv sharoitida iqtisodiy o‘sish faqat kapital va texnologiyalarga emas, balki inson kapitalidan qanchalik samarali foydalanishga ham bog‘liqdir. Shu nuqtai nazardan, gender tenglik masalasi iqtisodiy siyosatning ajralmas qismiga aylanmoqda. Ayollarning iqtisodiy faolligi oshishi ishlab chiqarish hajmini kengaytiradi, daromadlarni ko‘paytiradi va iqtisodiy tizimning barqarorligini ta’minlaydi. Shu sababli, gender tenglikni ta’minlash iqtisodiy rivojlanishning muhim omillaridan biri sifatida qaralmoqda.

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, gender tenglik darajasi yuqori bo‘lgan mamlakatlarda iqtisodiy o‘sish barqaror va yuqori sur’atlarda kechmoqda. Jahon banki ma’lumotlariga ko‘ra, ayollarni mehnat bozoriga keng jalb qilish mamlakat iqtisodiyotida foydalanilmayotgan resurslarni ishga solish imkonini beradi. Bu esa YAIM hajmining oshishiga xizmat qiladi[1].

Xalqaro Valyuta Jamg‘armasi tadqiqotlarida qayd etilishicha, ayollar bandligi darajasining oshishi umumiy iqtisodiy o‘sishga sezilarli ijobiy ta’sir ko‘rsatadi[2].

McKinsey Global Institute hisob-kitoblariga ko‘ra, agar dunyoda gender tenglik to‘liq ta’minlansa, global YAIM hajmi 2030-yilga borib sezilarli darajada oshishi mumkin[3].

Shu bilan birga, xalqaro statistik ma’lumotlar ayollar va erkaklar o‘rtasida hali ham sezilarli tafovut mavjudligini ko‘rsatadi. Statistik ma’lumotlar shuni ko‘rsatadiki, global miqyosda erkaklarning mehnat kuchida ishtirok etish darajasi o‘rtacha 70 foizdan yuqori bo‘lsa, ayollarda bu ko‘rsatkich 50 foizdan past darajada shakllanmoqda. Bu esa ayollar iqtisodiy faoliyatga erkaklarga nisbatan ancha kam jalb etilayotganini anglatadi. Natijada mehnat resurslarining muhim qismi to‘liq safarbar etilmay qolmoqda, bu esa iqtisodiy samaradorlikning pasayishiga olib keladi.

Gender tafovutlari nafaqat bandlik darajasida, balki ish haqi tizimida ham yaqqol namoyon bo‘ladi. Xalqaro baholashlarga ko‘ra, ayollar o‘rtacha erkaklarga nisbatan 20 foiz atrofida kam daromad oladi. Ushbu farq ko‘pincha kasbiy segmentatsiya, ya’ni ayollarning nisbatan past daromadli sohalarda to‘planib qolishi, shuningdek, lavozim pog‘onalarida yuqori o‘rinlarni egallash imkoniyatlarining cheklanganligi bilan izohlanadi.

Sohalar kesimida tahlil qilinganda, ayollar asosan xizmat ko‘rsatish, ta’lim va sog‘liqni saqlash kabi ijtimoiy yo‘naltirilgan tarmoqlarda yuqori ulushni egallaydi. Erkaklar esa sanoat, qurilish va texnologiya sohalarida ustunlik qiladi. Ayniqsa, yuqori texnologiyalar va STEM yo‘nalishlarida ayollar ulushining pastligi innovatsion rivojlanish salohiyatining to‘liq amalga oshirilmasligiga sabab bo‘lmoqda. Shu bilan bir qatorda rahbarlik lavozimlarida ham gender nomutanosibligi saqlanib qolmoqda. Global miqyosda ayollarning boshqaruv darajasidagi ulushi 30 foizga yetmaydi. Bu holat iqtisodiyotda “ko‘rinmas to‘siq” (glass ceiling) mavjudligini ko‘rsatadi, ya’ni ayollar yuqori lavozimlarga ko‘tarilishda tizimli cheklovlarga duch kelmoqda[5].

Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD) tomonidan olib borilgan tadqiqotlar gender tenglikning iqtisodiy o‘sishdagi hal qiluvchi rolini aniq statistik dalillar bilan asoslab beradi. Mazkur tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ayollar va erkaklar o‘rtasidagi mehnat bozoridagi tafovutlarni qisqartirish iqtisodiy tizimning ishlab chiqarish salohiyatini sezilarli darajada oshiradi. OECD hisob-kitoblariga ko‘ra, gender tafovutlarini, xususan, mehnat bozorida ishtirok va ish vaqti bo‘yicha farqlarni bartaraf etish natijasida iqtisodiy o‘sish sur’atlari sezilarli darajada oshadi. Jumladan, ayollar va erkaklar o‘rtasidagi mehnat ishtiroki tenglashtirilsa, OECD mamlakatlarida yalpi ichki mahsulot o‘sish sur’atlari yiliga o‘rtacha 0,23 foiz punktga oshishi mumkin . Bu uzoq muddatda sezilarli kumulyativ effekt berib, iqtisodiy rivojlanishni tezlashtiradi. Shuningdek, OECDning uzoq muddatli

prognozlariga ko‘ra, gender tenglikni ta’minlash orqali 2060-yilgacha OECD mamlakatlarida yalpi ichki mahsulot hajmi o‘rtacha 9,2 foizga oshishi mumkin . Bu ko‘rsatkich gender tenglikni iqtisodiy siyosatning muhim instrumenti sifatida ko‘rish zarurligini tasdiqlaydi[4].

Tahlil va natijalar

O‘zbekistonda so‘nggi yillarda gender tenglikni ta’minlashga qaratilgan islohotlar bosqichma-bosqich amalga oshirilmoqda. Xotin-qizlarni ish bilan ta’minlash, ularning tadbirkorlik faoliyatini qo‘llab-quvvatlash va iqtisodiy faolligini oshirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Shunga qaramay, mehnat bozorida ayollar ulushi ayrim sohalarda pastligicha qolmoqda. Ayniqsa, yuqori texnologiyali va yuqori daromadli sektorlarida gender nomutanosiblik kuzatiladi. O‘zbekiston mehnat bozori tarkibida gender jihatdan muayyan nomutanosibliklar saqlanib qolmoqda. So‘nggi yillarda ayollarning iqtisodiy faolligini oshirish bo‘yicha qator islohotlar amalga oshirilayotgan bo‘lsa-da, bandlik darajasi va daromadlar taqsimotida erkaklar foydasiga ustunlik kuzatilmoqda.

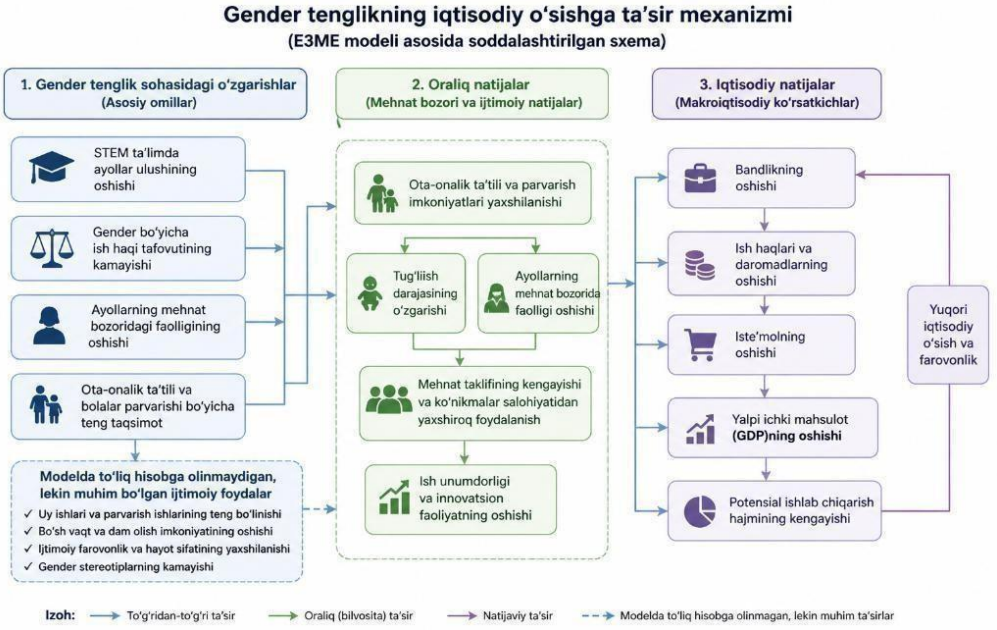
Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi hamda Xalqaro mehnat tashkiloti (ILO) bazalarida qayd etilishicha, mehnatga layoqatli aholining iqtisodiy faollik darajasi erkaklarda sezilarli darajada yuqori. Jumladan, erkaklarning iqtisodiy faollik darajasi o‘rtacha 70–75 foiz atrofida bo‘lsa, ayollarda bu ko‘rsatkich 45–50 foiz oralig‘ida shakllanmoqda. Bu esa mehnat bozoriga kirishda gender tafovuti mavjudligini ko‘rsatadi.

Bandlik tarkibi ham jinslar kesimida farqlanadi. Erkaklar asosan sanoat, qurilish va transport kabi yuqori daromadli sohalarda ko‘proq band bo‘lsa, ayollar ta’lim, sog‘liqni saqlash va xizmat ko‘rsatish sohalarida yuqori ulushni egallaydi. Mazkur sohalar nisbatan past ish haqi bilan tavsiflanadi, bu esa umumiy daromadlar farqining shakllanishiga olib keladi. Ish haqi bo‘yicha gender tafovuti ham muhim muammo hisoblanadi. Jahon banki (World Bank) va ILO ma’lumotlariga asoslanib aytish mumkinki, O‘zbekistonda gender ish haqi tafovuti o‘rtacha 25–30 foiz atrofida baholanadi. Ya’ni, bir xil yoki o‘xshash ish uchun ayollar erkaklarga nisbatan sezilarli darajada kamroq daromad oladi. Bu farq nafaqat kasbiy segmentatsiya, balki lavozim darajasi va ish tajribasidagi tafovutlar bilan ham izohlanadi[8].

Shuningdek, norasmiy bandlik darajasi ayollar orasida yuqoriroq ekani kuzatiladi. Norasmiy sektorda ishlovchi ayollar ijtimoiy himoya tizimidan to‘liq foydalanish imkoniga ega emas, bu esa ularning iqtisodiy xavfsizligini pasaytiradi. Bundan tashqari, uy mehnati va parvarish majburiyatlarining asosiy qismi ayollar zimmasiga tushishi ularning mehnat bozoridagi faolligini cheklovchi omil sifatida namoyon bo‘ladi.

Gender tengligi zamonaviy iqtisodiy rivojlanishning muhim omillaridan biri sifatida qaralayotgan bir sharoitda so‘nggi yillarda olib borilgan ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ayollar va erkaklar uchun teng imkoniyatlarning yaratilishi nafaqat ijtimoiy adolatni ta’minlaydi, balki iqtisodiy o‘sishning barqarorligini ham mustahkamlaydi. Gender tengligining iqtisodiyotga ta’siri ko‘p bosqichli mexanizm

orqali amalga oshadi va bu jarayonni tizimli ravishda tushuntirishda E3ME modeli asosidagi konseptual yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi.

1- rasm. Gender tengligining iqtisodiy o‘sishga ta’sir mexanizmi: E3ME modeli asosida konseptual yondashuv[133]

Mazkur modelga ko‘ra, gender tenglikdagi o‘zgarishlar avvalo inson kapitali sifatining oshishiga xizmat qiladi. Xususan, ayollarning STEM yo‘nalishlarida ta’lim olish imkoniyatlarining kengayishi, mehnat bozoridagi ishtirokining ortishi hamda ish haqi bo‘yicha tafovutlarning qisqarishi natijasida iqtisodiyotda mavjud bo‘lgan mehnat resurslaridan yanada samarali foydalanish imkoniyati yuzaga keladi. Shu bilan birga, oilaviy majburiyatlarning, xususan, bolalar parvarishi va uy mehnatining teng taqsimlanishi ayollarning iqtisodiy faolligini oshirishda muhim rol o‘ynaydi.

Gender tenglikning dastlabki ta’siri mehnat bozori orqali namoyon bo‘ladi. Ayollarning iqtisodiy faolligi ortishi mehnat taklifining kengayishiga olib keladi, bu esa o‘z navbatida ishlab chiqarish jarayoniga ko‘proq ishchi kuchini jalb etadi. Shu bilan birga, ta’lim darajasi yuqori bo‘lgan ayollar sonining ko‘payishi mehnat resurslarining sifatini yaxshilaydi va innovatsion faoliyatning kuchayishiga zamin yaratadi. Natijada iqtisodiyotda nafaqat miqdoriy, balki sifat jihatidan ham o‘sish kuzatiladi.

Modelning keyingi bosqichida ushbu o‘zgarishlarning makroiqtisodiy natijalari shakllanadi. Bandlik darajasining oshishi aholining umumiy daromadlarini ko‘paytiradi, bu esa iste’mol hajmining kengayishiga olib keladi. Iste’molning ortishi agregat talabni rag‘batlantiradi va iqtisodiy faollikni jadallashtiradi. Shu orqali yalpi ichki mahsulotning o‘sishi ta’minlanadi. Bundan tashqari, mehnat resurslarining kengayishi va samaradorligining ortishi ishlab chiqarish salohiyatini oshirib, uzoq muddatli iqtisodiy rivojlanish uchun mustahkam asos yaratadi.

Shu bilan birga, gender tenglikning ayrim bilvosita ijtimoiy ta’sirlari ham mavjud bo‘lib, ular iqtisodiy jarayonlarga sezilarli darajada ta’sir ko‘rsatadi. Jumladan, uy mehnatining teng taqsimlanishi va bo‘sh vaqtning ko‘payishi

[133] E3ME modeli asosida muallif ishlanmasi

insonlarning hayot sifati va ijtimoiy farovonligini oshiradi. Gender stereotiplarning kamayishi esa ayollarning turli sohalarda o‘z salohiyatini to‘liq namoyon etishiga imkon yaratadi. Ushbu omillar bevosita iqtisodiy ko‘rsatkichlarda aks etmasligi mumkin, biroq ular uzoq muddatda iqtisodiy o‘sishning barqarorligini ta’minlaydi.

Umuman olganda, tahlil shuni ko‘rsatadiki, gender tengligi iqtisodiy tizimga kompleks tarzda ta’sir etuvchi muhim omildir. U mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligini oshiradi, inson kapitalini rivojlantiradi va innovatsion jarayonlarni jadallashtiradi. Natijada iqtisodiyotda yuqori va barqaror o‘sish sur’atlariga erishish imkoniyati kengayadi. Shu sababli gender tenglikni ta’minlashga qaratilgan siyosat choralari iqtisodiy siyosatning ajralmas qismi sifatida qaralishi lozim.

Xulosa

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, gender tenglikni ta’minlash orqali iqtisodiy samaradorlikni oshirish mumkin. Ayollarning iqtisodiy faolligi ortishi ishlab chiqarish hajmini kengaytiradi va iqtisodiy resurslardan foydalanish samaradorligini oshiradi. Bundan tashqari, gender tenglik innovatsion rivojlanishga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi, chunki iqtisodiyotda turli ijtimoiy guruhlarning ishtiroki kengayadi.

Umuman olganda, gender tenglikni ta’minlash iqtisodiy o‘sishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Ayollarni mehnat bozoriga keng jalb qilish orqali mamlakat iqtisodiy salohiyatini oshirish mumkin. O‘zbekiston sharoitida gender tenglikni ta’minlash iqtisodiy rivojlanishning yangi bosqichiga chiqish uchun muhim imkoniyat yaratadi.

Gender tenglikni kuchaytirish uchun ayollar bandligini oshirish, ularni yuqori daromadli sohalarga jalb qilish, ish haqi tengligini ta’minlash hamda ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. World Bank. Gender Equality and Development. — World Bank Group. Havola: https://www.worldbank.org/en/topic/gender
2. IMF. World Economic Outlook Database. — International Monetary Fund. Havola: https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database
3. McKinsey Global Institute. The Power of Parity: How Advancing Women’s Equality Can Add $12 Trillion to Global Growth. — McKinsey & Company, 2015. Havola: https://www.mckinsey.com/featured-insights/diversity-and-inclusion/the-power-of-parity
4. OECD. Gender Data Portal. — Organisation for Economic Co-operation and Development. Havola: https://www.oecd.org/gender/data/
5. UN Women. Gender Equality Statistics and Global Database. — United Nations Entity for Gender Equality and the Empowerment of Women. Havola: https://www.unwomen.org/en
6. Cambridge Econometrics. E3ME Model: Global Macroeconomic Model. — Cambridge Econometrics Ltd. Havola: https://www.e3me.com
7. O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. Rasmiy statistik ma’lumotlar bazasi. — Toshkent.

Havola: https://stat.uz
8. World Bank. Gender Data Portal. — World Bank Group.
Havola: https://genderdata.worldbank.org
9. International Labour Organization (ILO). Global Labour Market Statistics. — ILO.
Havola: https://www.ilo.org

GLOBAL IQTISODIY BEQARORLIK SHAROITIDA PUL OQIMLARI AUDITI ORQALI MOLIYAVIY BARQARORLIKNI TA’MINLASH STRATEGIYALARI

Atamurodov Saidmurod Yaxyoyevich
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti dotsent v.b., PhD
e-mail: s.atamurodov@tsue.uz

Kirish

Zamonaviy global iqtisodiy va siyosiy beqarorlik sharoitida korxonalar faoliyatida moliyaviy oqimlarni samarali boshqarish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Jahon bozorlaridagi o‘zgaruvchanlik, siyosiy qarorlarning tez-tez yangilanishi va tashqi iqtisodiy omillarning ta’siri korxonalar moliyaviy barqarorligiga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Shu sababli, korxona darajasida pul oqimlarini chuqur tahlil qilish va ularni audit qilish orqali resurslardan oqilona foydalanish, risklarni kamaytirish hamda strategik qarorlar qabul qilish imkoniyatlarini kengaytirish zaruriyati ortib bormoqda.

Pul oqimlari auditi va tahlili korxona daromad hamda xarajatlarining shaffofligini ta’minlab, moliyaviy boshqaruvni takomillashtirishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi [1]. Audit natijalariga asoslangan boshqaruv yo‘nalishlari nafaqat korxona ichki barqarorligini mustahkamlash, balki milliy iqtisodiy siyosatning samaradorligini oshirishga ham hissa qo‘shadi. Shu bois, beqarorlik sharoitida korxona pul oqimlarini tizimli ravishda nazorat qilish va ilmiy tahlil asosida boshqaruv mexanizmlarini shakllantirish zamonaviy iqtisodiy siyosatning amaliy mexanizmlaridan biri hisoblanadi.

Muammo

Zamonaviy iqtisodiy va siyosiy beqarorlik sharoitida korxonalar moliyaviy oqimlarni samarali boshqarishda bir qator muammolarga duch kelmoqda. Avvalo, pul oqimlari auditi yetarli darajada tizimlashtirilmaganligi sababli daromad va xarajatlarning shaffofligi to‘liq ta’minlanmaydi. Bu esa resurslardan samarasiz foydalanish, likvidlikning pasayishi va investitsion imkoniyatlarning cheklanishiga olib keladi.

Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, O‘zbekistondagi kichik va o‘rta korxonalarning qariyb 40 foizi moliyaviy oqimlarni muntazam auditdan o‘tkazmaydi [2], natijada ularning moliyaviy barqarorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Jahon tajribasi esa shuni ko‘rsatadiki, pul oqimlari auditi va tahlili muntazam amalga oshiriladigan korxonalarda rentabellik darajasi o‘rtacha 15–20 foizga yuqori bo‘ladi [5]. Nazariy jihatdan, moliyaviy oqimlarni nazorat qilish va tahlil qilish korxona iqtisodiy siyosatini shakllantirishda asosiy manba bo‘lib, risklarni kamaytirish va strategik qarorlar qabul qilishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi.

Tahlil

Muammoni ilmiy yondashuv asosida ko‘rib chiqish shuni ko‘rsatadiki, korxona darajasida pul oqimlari auditi va tahlili moliyaviy boshqaruvning eng muhim elementlaridan biridir. Audit jarayonida daromad va xarajatlarning shaffofligi ta’minlanadi, bu esa korxona ichki nazorat tizimini mustahkamlashga xizmat qiladi. Tahlil esa pul oqimlarining tarkibi, dinamikasi va rentabellik ko‘rsatkichlarini aniqlash orqali moliyaviy resurslardan oqilona foydalanish imkonini beradi.

Nazariy jihatdan, pul oqimlari auditi korxona moliyaviy siyosatini shakllantirishda asosiy manba bo‘lib, risklarni kamaytirish va strategik qarorlar qabul qilishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi [4]. Amaliyotda esa muntazam audit va tahlil o‘tkaziladigan korxonalarda likvidlik darajasi yuqori bo‘lib, investitsion oqimlar samarali boshqariladi. Shu sababli, beqarorlik sharoitida pul oqimlarini chuqur tahlil qilish va audit natijalariga asoslangan boshqaruv mexanizmlarini joriy etish korxona barqarorligini ta’minlashning eng muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

1-jadval

Pul oqimlari auditi va tahlilining korxona moliyaviy ko‘rsatkichlariga ta’siri[5,2,1]

Ko‘rsatkichlar	Audit va tahlil o‘tkazilgan korxonalarda	Audit va tahlil o‘tkazilmagan korxonalarda
Likvidlik darajasi (joriy aktivlar/joriy majburiyatlar)	1,8 (o‘rtacha)	1,2
Rentabellik darajasi (%)	15–20	8–10
Investitsion oqimlardan foydalanish samaradorligi	Yuqori (70–80%)	Past (40–50%)
Moliyaviy barqarorlik indeksi	0,75	0,45

Yuqoridagi jadvaldan ko‘rinib turibdiki, pul oqimlari auditi va tahlili o‘tkazilgan korxonalarda moliyaviy ko‘rsatkichlar sezilarli darajada yuqori. Likvidlik darajasi 1,8 ga teng bo‘lib, bu korxonaning joriy aktivlari majburiyatlarini to‘lash imkoniyatini mustahkamlaydi. Rentabellik darajasi 15–20 foizni tashkil etishi, audit va tahlil jarayonlari korxona foydaliligini oshirishda muhim omil ekanini ko‘rsatadi. Investitsion oqimlardan foydalanish samaradorligi ham yuqori bo‘lib, kapital oqimlarining oqilona taqsimlanishini ta’minlaydi.

Shu bilan birga, jadvaldagi ko‘rsatkichlar O‘zbekiston bo‘yicha rasmiy statistika emas, balki ilmiy adabiyotlarda keltirilgan o‘rtacha qiymatlar ekanini ta’kidlash lozim. Audit va tahlil o‘tkazilmagan korxonalarda ko‘rsatkichlar past darajada bo‘lib, moliyaviy barqarorlik indeksi 0,45 ga teng. Bu esa korxona moliyaviy mustaqilligi va barqarorligining zaifligini anglatadi. Demak, muntazam audit va tahlil jarayonlarini joriy etish korxona moliyaviy boshqaruvini takomillashtirish, risklarni kamaytirish va strategik qarorlarni ilmiy asosda qabul qilishda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Taklif etilayotgan yo‘nalishlar

Muammoni ilmiy tahlil qilish natijasida korxona darajasida pul oqimlari auditi va tahlilini samarali tashkil etish uchun bir qator amaliy yo‘nalishlarni ishlab chiqish zarur. Avvalo, audit tizimini xalqaro standartlarga mos ravishda takomillashtirish va moliyaviy oqimlarni muntazam nazorat qilish mexanizmlarini joriy etish lozim [4].

Bu korxona daromad va xarajatlarining shaffofligini ta’minlab, moliyaviy barqarorlikni mustahkamlaydi.

Ikkinchidan, pul oqimlari monitoringini raqamli texnologiyalar asosida yo‘lga qo‘yish muhim ahamiyatga ega. Real vaqt rejimida nazorat qilish imkoniyati korxona likvidligini oshiradi va risklarni tezkor aniqlashga yordam beradi. Uchinchidan, tahliliy platformalar orqali prognozlash va investitsion oqimlarni baholash korxona strategik qarorlarini ilmiy asosda qabul qilish imkonini beradi.

Shuningdek, moliyaviy siyosatni audit natijalariga asoslangan holda moslashtirish zarur. Bu korxona ichki boshqaruvini takomillashtirib, tashqi iqtisodiy beqarorlik sharoitida ham barqarorlikni ta’minlaydi. Nihoyat, auditor va moliyaviy tahlilchilar salohiyatini oshirish, ularni zamonaviy bilim va ko‘nikmalar bilan ta’minlash korxona moliyaviy boshqaruvining samaradorligini yanada kuchaytiradi.

Xulosa

Yuqoridagi tahlillar shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy iqtisodiy va siyosiy beqarorlik sharoitida korxona darajasida pul oqimlari auditi va tahlili samarali boshqaruvni shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Audit jarayonlari daromad va xarajatlarning shaffofligini ta’minlab, resurslardan oqilona foydalanish imkonini yaratadi, tahlil esa moliyaviy oqimlarning dinamikasini chuqur o‘rganish orqali strategik qarorlar qabul qilishni ilmiy asosidir.

Ilmiy-amaliy tavsiyalar sifatida audit tizimini takomillashtirish [1], raqamli monitoring mexanizmlarini joriy etish[4], tahliliy platformalardan foydalanish va kadrlar salohiyatini oshirish korxona moliyaviy barqarorligini mustahkamlashga xizmat qiladi. Natijada, korxonalar nafaqat ichki moliyaviy boshqaruvni yaxshilaydi, balki milliy iqtisodiy siyosatning samaradorligini oshirishga ham hissa qo‘shadi. Shu bois, pul oqimlari auditi va tahlili zamonaviy iqtisodiy siyosatning amaliy mexanizmlaridan biri sifatida dolzarb ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Xasanov B.A., Maxmudov A.N., Atamurodov S.Y. “Yashil iqtisodiyot sharoitida xo‘jalik yurituvchi subyektlar pul oqimlari auditini takomillashtirish masalalari”. Respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari, 2025.

2. Ergashev X.X., Qlicheva G. “Pul oqimlari hisobotini auditi”. Jurnal: Ekonomika i sotsium, 2024.

3. “Pul oqimlari tahlili”. Arxiv.uz, Iqtisodiyot bo‘yicha referatlar to‘plami, 2023.

4. International Federation of Accountants (IFAC). International Standards on Auditing (ISA). 2022-yilgi nashr.

5. Brigham, E.F., Houston, J.F. Fundamentals of Financial Management. 15th Edition, Cengage Learning, 2022.

IQTISODIY BARQARORLIKNI TA’MINLASHDA SANOATNING YETAKCHI TARMOQLARINI RIVOJLANTIRISH BO‘YICHA ILG‘OR TAJRIBALAR

Xolbozorov Muzraf Yusup o‘g‘li
Toshkent kimyo-texnologiya instituti kafedrasi mustaqil izlanuvchisi,
e-mail: muzrofxolbozorov@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu tezisda iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashda sanoatning yetakchi tarmoqlarini rivojlantirish bo‘yicha ilg‘or tajribalar tahlil qilingan. Sanoat tarmoqlari milliy iqtisodiyotning asosiy drayveri sifatida ishlab chiqarish hajmini oshirish, eksport salohiyatini kengaytirish va yangi ish o‘rinlarini yaratishda muhim rol o‘ynaydi. Tadqiqotda rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar tajribasi asosida sanoat siyosatini shakllantirishning samarali yo‘nalishlari o‘rganilgan. Shuningdek, innovatsion texnologiyalarni joriy etish, klaster tizimini rivojlantirish va investitsiyalarni jalb qilish masalalari yoritilgan. O‘zbekistonda sanoat tarmoqlarini modernizatsiya qilish va raqobatbardoshlikni oshirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqilgan. Natijada iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlashga doir xulosalar berilgan.*

Kalit so‘zlar: *Iqtisodiy barqarorlik, sanoat tarmoqlari, yetakchi sanoat, ishlab chiqarish, iqtisodiy o‘sish, eksport salohiyati, import o‘rnini bosish, sanoat siyosati, innovatsion texnologiyalar, modernizatsiya, klaster tizimi, investitsiyalar.*

Iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashda sanoatning yetakchi tarmoqlarini rivojlantirish har qanday davlat iqtisodiy siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Chunki sanoat tarmoqlari mamlakat yalpi ichki mahsulotining asosiy qismini shakllantiradi, eksport salohiyatini oshiradi, yangi ish o‘rinlarini yaratadi va iqtisodiyotning boshqa tarmoqlariga multiplikativ ta’sir ko‘rsatadi. Sanoat rivojlangan mamlakatlarda iqtisodiy o‘sish sur’atlari nisbatan barqaror bo‘lib, ishlab chiqarish samaradorligi yuqori darajada shakllangan. Shu sababli ko‘plab davlatlar sanoatning yetakchi tarmoqlarini modernizatsiya qilish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va eksportbop mahsulot ishlab chiqarishni kengaytirishga alohida e’tibor qaratmoqda.

Sanoatning yetakchi tarmoqlari deganda iqtisodiy taraqqiyotga katta hissa qo‘shuvchi, yuqori qo‘shilgan qiymat yaratuvchi va mamlakatning xalqaro bozordagi raqobatbardoshligini ta’minlovchi sohalar tushuniladi. Bunday tarmoqlarga mashinasozlik, metallurgiya, kimyo sanoati, energetika, elektrotexnika, avtomobilsozlik, axborot texnologiyalari va farmatsevtika sanoati kiradi. Ushbu tarmoqlar iqtisodiyotning texnologik rivojlanish darajasini belgilaydi hamda mamlakatning investitsion jozibadorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Rivojlangan davlatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, sanoat tarmoqlarining samarali rivojlanishi davlatning oqilona sanoat siyosati, innovatsion faoliyatni qo‘llab-quvvatlash, infratuzilmani rivojlantirish va ilmiy tadqiqotlarga investitsiyalarni kengaytirish bilan chambarchas bog‘liq. Masalan, Germaniya sanoatni “Industry 4.0” konsepsiyasi asosida raqamlashtirish orqali ishlab chiqarish samaradorligini oshirdi. Janubiy Koreya yuqori texnologiyali ishlab chiqarishni rivojlantirish orqali jahon bozorida kuchli raqobatbardoshlikka erishdi. Xitoy esa

sanoatni modernizatsiya qilish va eksportni kengaytirish orqali global ishlab chiqarish markaziga aylandi.

Ilg‘or tajribalar sanoatni rivojlantirishda innovatsiyalar, raqamli texnologiyalar, energiya samaradorligi va ekologik barqarorlik muhim omil ekanligini ko‘rsatmoqda. Zamonaviy sharoitda sanoatni rivojlantirish faqat ishlab chiqarish hajmini oshirish bilan cheklanmay, balki yuqori texnologiyali mahsulot ishlab chiqarish, ekologik xavfsizlikni ta’minlash va xalqaro standartlarga mos ishlab chiqarish tizimini yaratishni ham talab qiladi. Shu bilan birga, sanoat tarmoqlarini rivojlantirishda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash, logistika tizimini takomillashtirish hamda eksport geografiyasini kengaytirish muhim ahamiyatga ega.

O‘zbekiston sharoitida ham iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash uchun sanoatning yetakchi tarmoqlarini rivojlantirish strategik vazifa hisoblanadi. Sanoatni modernizatsiya qilish, mahalliylashtirish darajasini oshirish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va xorijiy investitsiyalarni jalb qilish orqali mamlakatning sanoat salohiyatini yanada kuchaytirish mumkin. Shu sababli ilg‘or xorijiy tajribalarni o‘rganish va milliy iqtisodiyotga moslashtirish muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashda sanoatning yetakchi tarmoqlarini rivojlantirish bo‘yicha ilg‘or tajribalarni quyidagi jadvalda tahlil qilib ko‘rsatamiz (1-jadval):

1-jadval

Sanoatni rivojlantirishning ilg‘or tajribalari

№	Davlat	Yetakchi sanoat tarmog‘i	Qo‘llangan ilg‘or tajriba	Natijasi	O‘zbekiston uchun ahamiyati
1	Germaniya	Mashinasozlik va avtomobilsozlik	“Industry 4.0” raqamli ishlab chiqarish tizimi	Ishlab chiqarish samaradorligi va eksport hajmi oshdi	Raqamli sanoat texnologiyalarini joriy etish imkoniyati
2	Janubiy Koreya	Elektrotexnika va IT sanoati	Innovatsion texnologiyalarva ilmiy tadqiqotlarni qo‘llab-quvvatlash	Yuqori texnologiyali mahsulotlar eksporti kengaydi	Innovatsion iqtisodiyot modelini rivojlantirish
3	Xitoy	Sanoat ishlab chiqarishi va metallurgiya	Maxsus iqtisodiy zonalar va eksportga yo‘naltirilgan siyosat	Global ishlab chiqarish markaziga aylandi	Erkiniqtisodiy zonalarni rivojlantirish
4	Yaponiya	Robototexnika va avtomobilsozlik	Ilm-fan va ishlab chiqarish integratsiyasi	Yuqorisifatli mahsulot ishlab chiqarish kuchaydi	Sifat menejmenti tizimini joriy etish

5	AQSH	Yuqori texnologiyalar sanoati	Innovatsion startaplar va venchurkapital tizimi	Texnologik yetakchilik ta’minlandi	Innovatsion loyihalarni moliyalashtirishni kengaytirish
6	Singapur	Elektronika va logistika	Erkin savdo va logistika infratuzilmasini rivojlantirish	Investitsion jozibadorlik oshdi	Logistikatizimini modernizatsiya qilish
7	Fransiya	Aerokosmik va energetika sanoati	Davlat va xususiy sektor hamkorligi	Yuqori qo‘shilgan qiymatli mahsulotlar ishlab chiqarildi	Davlat-xususiy sheriklikni kuchaytirish
8	BAA	Neft-kimyo va energetika	Sanoat diversifikatsiyasi va investitsiyalarni jalb qilish	Neftdan tashqari sanoat tarmoqlari rivojlandi	Sanoat diversifikatsiyasini kuchaytirish
9	Shvetsiya	Yashil energetika va ekologik sanoat	Ekologik texnologiyalarni joriy etish	Barqaror sanoat rivojlanishi ta’minlandi	“Yashil iqtisodiyot” tamoyillarini kengaytirish
10	Turkiya	To‘qimachilik va qurilish materiallari sanoati	Eksportga yo‘naltirilgan ishlab chiqarish siyosati	Tashqi savdo hajmi sezilarli oshdi	Eksportbop mahsulotishlab chiqarishni kengaytirish

Jahon tajribasi shuni ko‘rsatadiki, iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashda sanoatning yetakchi tarmoqlarini rivojlantirish muhim strategik omil hisoblanadi. Rivojlangan davlatlar sanoatni modernizatsiya qilish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va eksport salohiyatini oshirish orqali yuqori iqtisodiy o‘sishga erishgan. Ayniqsa, Germaniya, Yaponiya va Janubiy Koreya tajribasi sanoatning texnologik rivojlanishi mamlakat raqobatbardoshligini oshirishda asosiy vosita ekanligini ko‘rsatadi. Ushbu davlatlarda ilmiy tadqiqotlar, raqamli texnologiyalar va ishlab chiqarish integratsiyasi yuqori samaradorlikni ta’minlagan.

Xitoy tajribasi sanoatni rivojlantirishda davlat siyosati va maxsus iqtisodiy zonalarning muhim rolini namoyon etadi. Eksportga yo‘naltirilgan ishlab chiqarish modeli, arzon ishchi kuchidan samarali foydalanish va infratuzilmani rivojlantirish orqali Xitoy qisqa muddatda global sanoat markaziga aylandi. Bu tajriba sanoat siyosatini uzoq muddatli strategik rejalashtirish asosida amalga oshirish zarurligini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, Singapur va BAA tajribasi investitsion muhitni yaxshilash va logistika tizimini rivojlantirish sanoatning barqaror o‘sishiga xizmat qilishini tasdiqlaydi.

AQSH tajribasi innovatsion iqtisodiyot va yuqori texnologiyalar sanoatini rivojlantirishda venchur kapital, startap loyihalar va ilmiy markazlarning muhim ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatadi. Innovatsiyalarni moliyalashtirish tizimi yangi texnologiyalar yaratish va ishlab chiqarishga joriy etishda katta rol o‘ynaydi. Bu esa

sanoatning nafaqat ishlab chiqarish hajmini, balki mahsulot sifati va xalqaro bozordagi raqobatbardoshligini ham oshiradi.

Shvetsiya va Fransiya tajribasi ekologik barqarorlik hamda davlat-xususiy sheriklik asosida sanoatni rivojlantirish samarali natija berishini ko‘rsatadi. Zamonaviy iqtisodiyotda sanoatning ekologik xavfsizligi va energiya samaradorligi muhim mezonlardan biriga aylanmoqda. Shu sababli yashil texnologiyalar va qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish sanoat taraqqiyotining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda.

Turkiya tajribasi eksportga yo‘naltirilgan ishlab chiqarish siyosati orqali sanoatning tashqi bozordagi ulushini oshirish mumkinligini ko‘rsatadi. To‘qimachilik, qurilish materiallari va oziq-ovqat sanoati kabi tarmoqlarda eksport hajmining oshishi iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashga xizmat qilmoqda. Bu esa ichki ishlab chiqarish salohiyatini xalqaro talab bilan uyg‘unlashtirish zarurligini anglatadi.

O‘zbekiston uchun ushbu ilg‘or tajribalar sanoatni modernizatsiya qilish, yuqori texnologiyali ishlab chiqarishni kengaytirish, innovatsion faoliyatni qo‘llab-quvvatlash va eksportbop mahsulot ishlab chiqarishni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Xorijiy tajribalarni milliy iqtisodiyot sharoitiga moslashtirish orqali sanoat samaradorligini oshirish, yangi ish o‘rinlari yaratish va iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash mumkin. Shu jihatdan sanoatning yetakchi tarmoqlarini rivojlantirish iqtisodiy siyosatning ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lib qolmoqda.

Xulosa qilib shuni ta’kidlaymizki, iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashda sanoatning yetakchi tarmoqlarini rivojlantirish mamlakatning uzoq muddatli iqtisodiy o‘sishini ta’minlovchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Rivojlangan davlatlar tajribasi sanoatni modernizatsiya qilish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish, eksportbop mahsulot ishlab chiqarishni kengaytirish va investitsion muhitni yaxshilash yuqori samaradorlik berishini ko‘rsatmoqda. Shu sababli O‘zbekistonda ham sanoat korxonalarini raqamlashtirish, ilmiy-tadqiqot faoliyatini qo‘llab-quvvatlash, yuqori qo‘shilgan qiymatli mahsulot ishlab chiqarishni kengaytirish hamda davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini rivojlantirish maqsadga muvofiqdir. Bu esa sanoat raqobatbardoshligini oshirib, iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

10. N.Gregory Mankiw. Principles of Economics. (Textbook). Cengage Learning Publishing House, 2021. 880 p.

11. Michael E. Porter. Competitive Advantage of Nations. (Monograph). Free Press Publishing, 2019. 896 p.

12. Joseph E. Stiglitz. Globalization and Its Discontents. (Monograph). W.W. Norton & Company, 2018. 304 p.

13. Dani Rodrik. Industrial Development and Economic Growth. (Monograph). Princeton University Press, 2020. 428 p.

14. Чуйко Наталия Андреевна. Международно-правовое регулирование безопасности пищевых продуктов в рамках всемирной торговой организации: Дис канд. экон. наук: 08.00.12: Москва, 2015, 195 с.

15. G‘ozibekov D.G‘. Investitsiyalarni moliyalashtirish muammolari - T.:2002. i.f.d. diss. avtoref. 11-14 b.
16. Asian Development Bank. Industrial Competitiveness and Economic Stability in Developing Countries. (Report). Manila, 2023. 275 p.
17. A.V.Vahabov, Sh. X. Xajibakiyev. Makroiqtisodiyot. (Darslik). “Iqtisod-Moliya” nashriyoti, 2022. 512 bet.
18. Q.H.Abdurahmonov. Mehnat iqtisodiyoti. (Darslik). “O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti”, 2023. 420 bet.
19. Paul Krugman, Maurice Obstfeld. International Economics: Theory and Policy. Pearson Education, 2018. 744 p.

INQIROZLAR SHAROITIDA IMKONIYATI CHEKLANGAN FUQAROLAR TADBIRKORLIGINI DAVLAT TOMONIDAN QO‘LLAB-QUVVATLASH

Sharipov Bekzod Shavkatovich
Buxoro davlat universiteti, mustaqil izlanuvchi
E-mail: shavkatovbehzod762@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqola iqtisodiy va siyosiy inqirozlar sharoitida imkoniyati cheklangan fuqarolarning tadbirkorlik faoliyatini davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini tahlil etadi. COVID-19 pandemiyasi, moliyaviy inqirozlar va geosiyosiy beqarorlik davrlarida nogironligi bo‘lgan tadbirkorlar duch keladigan xatarlar va ularni bartaraf etishga yo‘naltirilgan davlat siyosati vositalari ko‘rib chiqiladi. O‘zbekiston tajribasi xalqaro amaliyot bilan qiyosiy tahlil qilinib, samarali institutsional mexanizmlar va ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: imkoniyati cheklangan fuqarolar, tadbirkorlik, inqiroz, davlat qo‘llab-quvvatlashi, nogironlik, inkluziv iqtisodiyot, COVID-19, moliyaviy yordam, institutsional mexanizm, O‘zbekiston.

Kirish: Iqtisodiy inqirozlar, pandemiyalar va geosiyosiy beqarorlik kabi global larzalar davrida aholi ijtimoiy jihatdan zaif bo‘lgan guruhlarning, jumladan imkoniyati cheklangan fuqarolarning, tadbirkorlik faoliyati alohida xavf ostida qoladi. Bu toifadagi tadbirkorlar inqiroz oldidan ham muhim to‘siqlar bilan kurashib kelganligi sababli, inqiroz davrida ularning ahvoli yanada og‘irlashadi [1; 2]. Shu boisdan davlatning bu sohaga maqsadli va tezkor aralashuvi nafaqat ijtimoiy adolat, balki iqtisodiy barqarorlikning zaruriy sharti hisoblanadi.

Jahon amaliyotida inqirozlar sharoitida imkoniyati cheklangan tadbirkorlarni qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha turli yondashuvlar shakllangan. Skaninaviya mamlakatlarida universallik tamoyiliga asoslangan keng qamrovli ijtimoiy himoya tizimlari mavjud bo‘lib, inqirozlar davrida bu tizimlar avtomatik ravishda kuchaytiriladi [3]. AQShda esa maqsadli dasturlar — xususan Small Business Administration (SBA) nogironligi bo‘lgan tadbirkorlar uchun maxsus kreditlash dasturlari — alohida rol o‘ynaydi [4].

COVID-19 pandemiyasi tajribasi va asosiy darslar 2020–2022 yillardagi COVID-19 pandemiyasi inqiroz sharoitida imkoniyati cheklangan tadbirkorlarning qanchalik himoyasiz ekanligini yaqqol ko‘rsatdi. Jahon banki ma’lumotlariga ko‘ra, pandemiya davrida nogironligi bo‘lgan tadbirkorlarning 43%i faoliyatini to‘xtatgan

yoki sezilarli darajada qisqartirgan, bu ko‘rsatkich boshqa tadbirkorlar orasida 28% ni tashkil etgan [5]. Asosiy sabablarga quyidagilar kiradi: raqamli infratuzilmaga cheklangan kirish imkoniyati, moliyaviy zahira va kredit reytingining pastligi hamda jismoniy harakatlanishdagi cheklovlar.

O‘zbekistonda 2020 yilda qabul qilingan «Antiinqiroziy chora-tadbirlar» dasturi doirasida kichik va o‘rta biznesni qo‘llab-quvvatlash uchun 10 trillion so‘mlik paket ajratildi [6]. Biroq tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ushbu mablag‘lardan imkoniyati cheklangan tadbirkorlar ulushi atigi 2,3%ni tashkil etgan, chunki maxsus yo‘naltirish mexanizmi mavjud bo‘lmagan.

Davlat qo‘lllab-quvvatlashning asosiy vositalari. Xalqaro tajribani umumlashtirganda, inqirozlar sharoitida imkoniyati cheklangan tadbirkorlarni qo‘llab-quvvatlashning quyidagi to‘rt asosiy vositasi alohida samaradorlik ko‘rsatadi:

Birinchi — moliyaviy yordam vositalari: preferentsial kreditlar, grant dasturlari, soliq imtiyozlari va kafolat fondlari. Germaniyada inqiroz davrida nogironligi bo‘lgan tadbirkorlar uchun kreditlash foiz stavkasi 0%ga tushirilgan va qaytarish muddati 5 yilga uzaytirilgan [3].

Ikkinchi — axborot va konsalting ko‘magi: onlayn platforma orqali individual maslahat xizmatlari, yuridik va buxgalteriya yordami. Janubiy Koreya «Disabled Entrepreneur Support Center» tizimi orqali inqiroz davrida 12 000 dan ortiq tadbirkorga masofaviy konsalting ko‘rsatgan [4].

Uchinchi — bozorga kirish imkoniyatini ta’minlash: davlat xaridlarida imkoniyati cheklangan tadbirkorlar mahsulotlariga kvota belgilash. AQShda federal zakupkalarning kamida 3%i nogironligi bo‘lgan shaxslar boshqaradigan korxonalarga yo‘naltirilishi qonun bilan belgilangan [7].

To‘rtinchi — raqamli inkluziya: imkoniyati cheklangan tadbirkorlar uchun maxsus moslashtirilgan raqamli platformalar va elektron tijorat vositalari. Bu vosita inqiroz davrida jismoniy cheklovlar mavjud bo‘lganda ayniqsa muhim ahamiyat kasb etadi [1; 5].

O‘zbekistonda mavjud holat va muammolar: O‘zbekistonda «Yangi O‘zbekiston — 2030» strategiyasi [6] va «Imkoniyati cheklangan shaxslarning huquqlari to‘g‘risida»gi Qonun [8] doirasida bir qator chora-tadbirlar belgilangan. Biroq amaliyotda bir nechta tizimli muammo mavjud: birinchidan, inqiroz davrida imkoniyati cheklangan tadbirkorlarga mo‘ljallangan maxsus moliyaviy mexanizm yo‘q; ikkinchidan, bu toifadagi tadbirkorlarning rasmiy ro‘yxati va statistik bazasi to‘liq emas; uchinchidan, mavjud qo‘llab-quvvatlash dasturlari haqida imkoniyati cheklangan fuqarolarning xabardorlik darajasi past (tadqiqotlar bo‘yicha atigi 18,6%).

Ilmiy-amaliy tavsiyalar:

1. O‘zbekiston Tadbirkorlik va kichik biznesni rivojlantirish agentligi huzurida “Inqiroz sharoitida nogironligi bo‘lgan tadbirkorlarga yordam” maxsus bo‘limi tashkil etish va uning faoliyatini me’yoriy hujjat bilan tartibga solish.

2. Inqiroz e’lon qilingan davrda imkoniyati cheklangan tadbirkorlar uchun soliq to‘lovlarini avtomatik ravishda 12 oygacha kechiktirish mexanizmini qonuniy jihatdan mustahkamlash.

3. Davlat zakupkalari tizimida imkoniyati cheklangan shaxslar boshqaradigan korxonalar uchun kamida 5% kvota belgilash va uning bajarilishini monitoring qilish tizimini joriy etish.

4. Mahalla tizimi orqali imkoniyati cheklangan tadbirkorlarning yagona raqamli ro‘yxatini shakllantirish va inqiroz davrida ularni bevosita maqsadli moliyaviy yordamga ulaydigan platforma yaratish.

5. Tijorat banklari uchun imkoniyati cheklangan tadbirkorlarga inqiroz davrida berilgan kreditlar bo‘yicha majburiy zaxira normativlarini pasaytirish orqali rag‘batlantiruvchi mexanizm joriy etish.

Xulosa: Inqirozlar sharoitida imkoniyati cheklangan fuqarolarning tadbirkorlik faoliyatini qo‘llab-quvvatlash masalasi ijtimoiy siyosatning oddiy bir yo‘nalishi emas, balki iqtisodiy tizimning barqarorligini ta’minlashning strategik elementidir. Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, inqiroz oldidan yaratilgan maqsadli mexanizmlar inqiroz yuz berganda aholining eng zaif qismini himoya qilishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi.

O‘zbekiston uchun eng muhim vazifa — mavjud qonuniy-huquqiy bazani amaliy, operativ va maqsadli mexanizmlar bilan to‘ldirish. Buning uchun inqiroz boshlanishidan oldin imkoniyati cheklangan tadbirkorlarning to‘liq ro‘yxatini shakllantirish, ular uchun maxsus moliyaviy himoya vositalarini oldindan loyihalash va raqamli infratuzilmani kengaytirish zarur.

Yakunida ta’kidlash lozimki, imkoniyati cheklangan fuqarolarning tadbirkorlik faoliyatini inqiroz sharoitida ham saqlab qolish — bu nafaqat ijtimoiy mas’uliyat, balki mamlakatning inson kapitalidan to‘liq foydalanish yo‘lidagi iqtisodiy zaruriyatdir. Ushbu yondashuvni O‘zbekistonning 2030 yilgacha bo‘lgan taraqqiyot strategiyasiga izchil integratsiyalash davlat siyosatining ustuvor vazifasi bo‘lib qolishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mitra, S., Posarac, A., & Vick, B. (2013). Disability and poverty in developing countries: A multidimensional study. *World Development, 41*, 1–18. https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2012.05.024

2. OECD. (2022). *Disability, Work and Inclusion: Mainstreaming in Policy and Practice.* OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/1288e944-en

3. European Commission. (2021). *Union of Equality: Strategy for the Rights of Persons with Disabilities 2021–2030.* European Commission. https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1484

4. U.S. Small Business Administration. (2023). *Entrepreneurship and Small Business Resources for People with Disabilities.* SBA. https://www.sba.gov/business-guide/grow-your-business/disability-owned-businesses

5. World Bank. (2021). *Disability Inclusion and Accountability Framework.* World Bank Group. https://www.worldbank.org/en/topic/disability

6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi «Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida»gi PF-60-son farmoni. *lex.uz.* https://lex.uz/docs/5841077

7. ILO. (2023). *Promoting Employment of Persons with Disabilities in Times of Crisis.* International Labour Organization. https://www.ilo.org/global/topics/disability-and-work/lang--en/index.htm

8. O‘zbekiston Respublikasining 2021 yil 15 sentyabrdagi «Imkoniyati cheklangan shaxslarning huquqlari to‘g‘risida»gi Qonuni. *lex.uz.* https://lex.uz/docs/5584379

DIGITAL TRANSFORMATION AND STRUCTURAL ECONOMIC CHANGE IN UZBEKISTAN

Atanazarov Kamron

Tashkent State University of Economics, Tashkent, Uzbekistan, e-mail: ganisher0309@gmail.com

Digital transformation has become one of the most significant drivers of economic modernization in transition economies. The rapid development of information and communication technologies, digital platforms, and data-driven economic systems has fundamentally transformed the structure of modern economies. In the case of Uzbekistan, digital transformation has been actively promoted as part of national economic reforms aimed at improving productivity, strengthening institutional efficiency, and enhancing global economic competitiveness. The integration of digital technologies into governance systems, financial services, and business operations has contributed to structural economic changes that support sustainable economic development.

The transition toward a digital economy in Uzbekistan has been facilitated by government initiatives focused on expanding digital infrastructure and promoting digital governance. The implementation of electronic government systems has improved transparency and efficiency in public administration while enabling more effective delivery of public services. Studies indicate that digital transformation in the public sector plays an important role in improving administrative efficiency and strengthening institutional capacity in transition economies. The case of Uzbekistan demonstrates how digital governance initiatives can improve service accessibility and reduce administrative barriers in public institutions [1]. These reforms are particularly important in countries undergoing economic transition, where institutional modernization is essential for sustainable development.

In addition to public sector reforms, digital transformation also influences economic sustainability and structural economic change. Digital technologies enable businesses to optimize production processes, improve resource efficiency, and access broader markets through digital platforms. The expansion of digital infrastructure, including broadband internet and digital payment systems, has created new opportunities for entrepreneurship and innovation within Uzbekistan’s economy. Research on digital transformation and economic sustainability suggests that the integration of digital technologies into economic systems can significantly enhance long-term growth potential by fostering innovation-driven economic development [2]. This process supports the development of knowledge-based industries and strengthens the overall resilience of the national economy.

Digital transformation also contributes to structural economic change by encouraging diversification across economic sectors. Traditionally, many transition economies relied heavily on resource-based or labor-intensive industries. However, the development of digital technologies enables the emergence of new economic sectors such as information technology services, e-commerce, and digital financial technologies. The expansion of these sectors promotes structural transformation by increasing the share of high-value-added industries in the national economy. Empirical studies emphasize that digital transformation can significantly improve economic competitiveness by enabling businesses to adopt advanced technologies and integrate into global digital markets [4]. In Uzbekistan, this process has supported the growth of technology-oriented entrepreneurship and the development of innovative business models.

One important indicator of digital transformation is the expansion of digital infrastructure and digital economic activity. The following table illustrates selected indicators reflecting the development of the digital economy in Uzbekistan.

Table 1

Key indicators of digital transformation in Uzbekistan

Indicator	2017	2020	2024
Internet penetration (%)	43	67	82
Share of ICT sector in GDP (%)	1.9	2.6	3.4
Digital payment usage (%)	18	40	68
E-government service usage (%)	22	50	73

The data demonstrate the steady expansion of digital infrastructure and digital services. Growth in internet penetration and digital payment usage reflects increasing access to digital technologies and financial services. Similarly, the rising share of the ICT sector in national GDP indicates the gradual transformation of the economic structure toward technology-driven industries. The expansion of e-government services also reflects improvements in digital governance and public administration efficiency.

The development of digital commerce represents another important dimension of structural economic transformation. Digital platforms and online marketplaces allow businesses to expand their market reach and improve access to international trade opportunities. The institutional framework supporting e-commerce has therefore become an important component of the digital economy. Research on digital transformation and e-commerce development in Uzbekistan indicates that strengthening regulatory frameworks and digital infrastructure can significantly enhance the efficiency and competitiveness of digital business environments [5]. As digital trade continues to expand, it will play an increasingly important role in shaping the future structure of the national economy.

Despite these positive developments, the digital transformation process in Uzbekistan faces several challenges. One of the primary issues involves disparities in digital infrastructure between urban and rural regions. Unequal access to high-

speed internet and digital services can limit the ability of certain regions to participate fully in the digital economy. Another challenge involves the shortage of skilled professionals capable of developing and implementing advanced digital technologies. Addressing these human capital constraints requires investments in education, digital literacy, and technological training programs. Furthermore, regulatory frameworks must continue to evolve to support innovation while maintaining stability within digital markets.

The relationship between digital transformation and economic productivity can be illustrated through the concept of a Digital Transformation Index (DTI), which measures the level of digital adoption within an economy. Higher levels of digital adoption generally correspond with improvements in labor productivity due to automation, improved information flows, and more efficient resource allocation. As digital technologies become more integrated into economic systems, firms are able to streamline operations and reduce production costs. This process leads to increased efficiency and improved competitiveness across industries. Empirical observations suggest that economies experiencing rapid digital transformation tend to demonstrate stronger productivity growth and greater structural diversification.

In conclusion, digital transformation represents a key driver of structural economic change in Uzbekistan. The integration of digital technologies into governance, business activities, and economic systems contributes to productivity growth, institutional modernization, and economic diversification. While significant progress has been achieved in expanding digital infrastructure and promoting digital economic development, further efforts are required to address technological and institutional challenges. By strengthening digital governance, investing in human capital, and expanding digital infrastructure, Uzbekistan can accelerate its transition toward a knowledge-based and digitally integrated economy capable of sustaining long-term economic growth.

References

1. Kuldosheva, G. (2021). Challenges and opportunities of digital transformation in the public sector in transition economies: Examination of the case of Uzbekistan.

2. Ogunmola, G. A. (2024). Exploring the impact of digital transformation on economic sustainability in Uzbekistan: Opportunities and implications. *Journal of Business and Econometrics Studies*, 1(5), 1–14.

3. Kuldosheva, G. (2022). Challenges and opportunities for digital transformation in the public sector in transition economies: The case of Uzbekistan. In *Harnessing Digitalization for Sustainable Economic Development*.

4. Maratovna, B. G. (2025). Digital transformation and its role in boosting economic competitiveness of Uzbekistan. *Ta’lim, Tarbiya va Innovatsiyalar Jurnali*, 1(8), 161–168.

5. Kurpayanidi, K. (2025). Digital transformation and institutional framework of e-commerce in Uzbekistan. *International Journal of Business, Law, and Education*, 6(2), 1215–1227.

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND TRADE FACILITATION ALONG THE TRANS-CASPIAN CORRIDOR

Ulashov Aliboy Rashid o‘g‘li
senior teacher of Tashkent State University of Economics, Tashkent, Uzbekistan,
e-mail: aliboyulashov623@gmail.com
Maxmudov Jamshid
student of Tashkent State University of Economics, Tashkent, Uzbekistan,
e-mail: jamshid.makhmudov1@gmail.com

The expansion of international trade corridors has become one of the defining features of contemporary economic globalization. Efficient logistics infrastructure and coordinated cross-border trade procedures are essential for maintaining stable global supply chains. Among emerging Eurasian transport routes, the Trans-Caspian International Transport Route (TITR), often referred to as the Middle Corridor, plays an increasingly important role in connecting Central Asia with the South Caucasus, Türkiye, and European markets.

The corridor provides an alternative route for trade flows between Asia and Europe, reducing dependency on traditional transport pathways and improving regional connectivity. However, the growing volume of cargo and the complexity of multimodal transport systems create new logistical and institutional challenges. These include delays at border crossings, fragmented customs procedures, and limited coordination between transport operators across different jurisdictions.

Trade facilitation aims to simplify and harmonize export and import procedures in order to reduce time and costs associated with cross-border trade. Traditional administrative systems often struggle to process the large amount of data generated by modern logistics networks. As a result, delays, inefficiencies, and uncertainty in cargo movement frequently occur.

Artificial intelligence (AI) has emerged as a transformative technological solution capable of improving logistics management and trade facilitation processes. AI technologies allow for advanced data processing, predictive analytics, automated documentation, and real-time cargo monitoring. By integrating AI into logistics and customs operations, corridor stakeholders can enhance operational efficiency, improve shipment reliability, and reduce transit delays.

Beyond operational improvements, AI adoption also contributes to broader economic development. Efficient logistics systems enhance regional competitiveness, attract investment, and facilitate participation in global value chains. Therefore, understanding the role of AI in corridor management is essential for improving trade connectivity along the Trans-Caspian route.

This research applies a mixed-methods analytical approach to examine the impact of artificial intelligence on trade facilitation along the Trans-Caspian Corridor. The study integrates quantitative logistics analysis, simulation modeling, and qualitative institutional assessment.

The quantitative analysis relies on secondary datasets related to corridor logistics performance indicators. Key indicators include average cargo transit time, border clearance duration, delivery reliability, throughput utilization, and routing

efficiency. These datasets were collected from regional transport statistics and logistics performance monitoring platforms.

To evaluate the potential impact of AI technologies, simulation models were developed to compare three operational scenarios traditional logistics systems with manual coordination and paper-based documentation, predictive routing algorithms, automated documentation processing, and real-time cargo monitoring, AI-enabled logistics combined with cross-border digital coordination and harmonized customs procedures. The simulation evaluated performance indicators such as transit time reduction, shipment reliability, routing efficiency, and border clearance duration.

In addition to the quantitative analysis, the research also examined institutional and regulatory frameworks governing the corridor. Policy documents and digital trade strategies were analyzed to assess the readiness of corridor countries to adopt AI-driven logistics systems. This integrated methodological approach ensures that technological projections are evaluated alongside governance and institutional capacity.

The simulation results indicate that artificial intelligence can significantly improve logistics performance along the Trans-Caspian Corridor. AI-assisted logistics systems reduce transit time, enhance cargo tracking accuracy, and improve delivery reliability.

The baseline scenario, representing traditional logistics operations, recorded an average transit time of approximately 14.6 days. When AI-driven routing and automated documentation systems were introduced, transit time decreased to approximately 11.2 days. In the integrated scenario, where AI technologies were combined with cross-border digital coordination and harmonized customs procedures, the average transit time decreased further to about 9.1 days.

The improvements are also reflected in shipment reliability and border processing efficiency. AI-enabled customs risk assessment systems and digital documentation significantly reduce clearance time and improve operational predictability.

Table 1.

Logistics Performance Indicators Across AI Scenarios

Performance Indicator	Baseline Scenario	AI-assisted Scenario	Integrated Scenario
Average transit time (days)	14.6	11.2	9.1
On-time delivery (%)	82.7	90.4	95.6
Border clearance time (hours)	18.4	14.1	11.2
Routing efficiency index	0.76	0.85	0.92
Cargo tracking accuracy (%)	68.5	88.3	94.7

The results demonstrate that AI technologies significantly enhance corridor efficiency. Delivery reliability increases from 82.7% to 95.6%, while border clearance time decreases by more than seven hours in the integrated scenario.

However, the analysis also highlights several structural challenges. Differences in digital infrastructure, regulatory frameworks, and institutional capacity across corridor countries may limit the effectiveness of AI deployment. Without cross-border coordination and harmonized digital standards, AI-driven improvements may remain localized rather than corridor-wide.

Therefore, successful AI implementation requires strong institutional cooperation, investment in digital infrastructure, and workforce training programs capable of supporting data-driven logistics operations.

The study demonstrates that artificial intelligence has significant potential to improve trade facilitation along the Trans-Caspian Corridor. AI-driven logistics systems enable predictive routing, automated customs documentation, and real-time cargo monitoring, which collectively improve operational efficiency and reliability.

Simulation results show that AI adoption can reduce transit time by up to 38%, significantly increase on-time delivery rates, and enhance cargo tracking accuracy across multimodal transport networks. These improvements strengthen the corridor’s role as a competitive trade route connecting Central Asia with European markets.

However, technological innovation alone is insufficient to ensure successful implementation. Institutional coordination, regulatory harmonization, and investment in digital infrastructure are essential for maximizing the benefits of AI-enabled logistics systems.

By integrating AI technologies with coordinated governance frameworks, corridor countries can create a more efficient, resilient, and competitive trade network that supports long-term regional economic integration and global trade connectivity.

BUDJET TASHKILOTLARIDA MOLIYAVIY HISOBOTLAR TAHLILINI TAKOMILLASHTIRISH

Norqulova Qutlug`nigor Oloviddinovna
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti tayanch doktoranti
E-mail: abdurazoqovaqutlugnigoor@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur tezisda budjet tashkilotlarida moliyaviy hisobotlar tahlilini takomillashtirishning nazariy asoslari o‘rganiladi. Unda moliyaviy hisobotlar tahlilining mazmuni, uning ahamiyati va asosiy shakllari tahlil qilinadi. Shuningdek, budjet tashkilotlarida moliyaviy hisobotlar tahlili mablag‘larning maqsadli va samarali sarflanishini ta’minlash, moliyaviy intizom va nazoratni kuchaytirish hamda boshqaruv qarorlarini qabul qilish jarayonini takomillashtirishga xizmat qilishi asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: budjet hisobi, budjet hisobi standartlari, buxgalteriya hisobi, moliyaviy hisobot, moliya yili, tahlil.

Davlat budjeti mablag‘larini boshqarishda samaradorlikka erishish nafaqat iqtisodiy barqarorlikni, balki moliyaviy intizomni mustahkamlashni ham taqozo etadi. Bugungi islohotlar doirasida budjet mablag‘larini taqsimlovchi subyektlarda ichki nazorat tizimining zamonaviy modellarini joriy etish orqali korrupsion xavf-

xatarlarni minimallashtirish ustuvor vazifa etib belgilangan. Bu borada ishlab chiqilayotgan yangi konsepsiyalar ichki auditning rolini shunchaki tekshirish emas, balki moliyaviy jarayonlarni tahlil qilish va samaradorlikni oshirish darajasiga ko‘tarishni ko‘zda tutadi.

“O‘zbekiston Respublikasi Davlat budjeti xarajatlarining samaradorligini oshirish, budjet qonunchiligi buzilishining profilaktikasini kuchaytirish va masofaviy moliyaviy nazoratni kengaytirish, shuningdek, davlat moliyaviy nazorati organlari faoliyatini takomillashtirish maqsadida ko`plab konsepsiyalar ishlab chiqilmoqda.”[134] Ushbu qarorga asosan budjet tashkilotlarida ichki auditorlik shtatlari joriy etilishi belgilangan edi va hozirgi kunda ko‘plab bujdet tashkilotlarida ichki audit shtatlari joriy etilgan bo‘lib, nazorat ham kuchaytirilgan. Bu esa o‘z navbatida, buxgalteriyadagi har bir amalga oshirilayotgan operatsiya ichki auditor tomonidan nazorat ostida bo‘lishini, moliyaviy hisobotlarda kamomad va xatoliklar kamroq kuzatilishini ta`minlab beradi.

Budjet tashkilotlarida tuziladigan moliyaviy hisobotlar davlatning moliyaviy boshqaruvi va budjet mablag‘larining samarali ishlatilishining asosiy vositasidir. Ular shaffoflikni ta’minlaydi, davlat nazoratini kuchaytiradi, rejalashtirish va prognozlashda yordam beradi hamda resurslardan samarali foydalanishni ta’minlaydi. Moliyaviy hisobotlar orqali tashkilotlar o‘z faoliyatini tahlil qilishi, kelgusi yil uchun samarali reja tuzishi va moliyaviy intizomni mustahkamlashi mumkin. Shu sababli, bu hisobotlarning to‘g‘ri va aniq tuzilishi, ular orqali amalga oshiriladigan nazorat va boshqaruvning samaradorligi davlat budjetining barqarorligi va shaffofligini ta’minlashda katta ahamiyatga ega.

“Budjet tashkilotlarining va budjet mablag‘lari oluvchilarning yillik moliyaviy hisobotlari kelgusi hisobot yilining 1-yanvar holatiga tuziladi. Choraklik moliyaviy hisobotlar hisobot yilining 1-aprel, 1-iyul va 1-oktabr holatiga tuziladi.”[135]

Moliyaviy hisobotlar tahlilini takomillashtirish, shuningdek, moliyaviy axborotning to‘g‘riligini ta’minlash va bu axborotning ishonchliligi uchun zarur bo‘lgan barcha talablarni bajarishni o‘z ichiga oladi. Moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlarga muvofiqligi davlat sektori uchun nafaqat axborotning sifatini oshirishga, balki davlat tashkilotlari uchun global miqyosda solishtirish imkonini yaratishga ham xizmat qiladi.

Moliyaviy hisobotlar tahlili natijalaridan boshqaruv qarorlarini qabul qilish jarayonida faol foydalanish zarur, ya`ni shunchaki e`tiborsizlik qilish istiqboldagi samaradorlikni pasaytiradi. Tahlil jarayoni orqali budjet tashkilotlari faoliyatining iqtisodiy samaradorligi ta’minlanadi hamda budjet mablag‘laridan maqsadli foydalanish darajasi ortadi. Tahlil jarayonida budjet tashkilotlarida mablag`lardan maqsadli foydalanish nazorati olib boriladi, ya`ni budjet tashkilotlari xususiy tashkilotlardan farqli o`laroq foyda olishga emas ijtimoiy xizmatlar ko`rsatishga yo`naltirilgan bo`lib, moliyaviy hisobotlar tahlilida budjet mablag`larining tasdqilangan xarajatlar smetasiga muvofiq va maqsadli sarflanayotganini baholash imkonini beradi. Bundan tashqari, tahlil jarayoni samaradorlik va natijadorlikni

[134] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 14.02.2022 yildagi PQ-128-son
[135] O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi. Budjet tashkilotlarida moliyaviy hisobotlarni tuzish va taqdim etish tartibi to‘g‘risida buyruq. 18.01.2019-yil, ro‘yxat raqami 3124.

baholash imkonini beradi. Moliyaviy hisobotlardagi har bir sarflangan so`m qanchalik ijtimoiy naf keltirganini ko`rsatadi. Bu esa, xarajatlarni optimallashtirish va budjet mablag`larining maqsadsiz sarflanishini oldini olishga yordam beradi.

Moliyaviy hisobotlar tahlili baholash usuli bo‘lib, tashkilotning moliyaviy holatining o‘tmishi, buguni va istiqboli uchun balansni tahlil qilishdir.Tahlil orqali budjet tashkilotining moliyaviy holati haqida ma`lumot olish, kelajakdagi boshqaruv qarorlarini qabul qilish, moliyaviy operatsiyalarda yo`l qo`yilgan xató va kamchiliklarni topish mumkin. Shuningdek, tahlil jarayoni samaradorlik va natijadorlikni baholash imkonini beradii hamda xarajatlarni optimallashtirish va budjet mablag`larining maqsadsiz sarflanishini oldini olishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi. Budjet tashkilotlarida moliyaviy hisobotlarni tuzish va taqdim etish tartibi to‘g‘risida buyruq. 18.01.2019-yil, ro‘yxat raqami 3124.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 14.02.2022 yildagi PQ-128-son

КИЧИК БИЗНЕС ВА ХУСУСИЙ ТАДБИРКОРЛИКНИНГ ИҚТИСОДИЙ ХАВФСИЗЛИГИНИНГ ИНСТИТУЦИОНАЛ АСОСЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Дадаев Куваниш Машрапович
Тошкент давлат иқтисодиёт университе мустақил тадқиқотчиси
e-mail: dadaevkuvonch@gmail.com

Кириш.

Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясида мамлакатни барқарор ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш, инфляция ва ишсизлик даражасини, камбағаллик муаммосини каби тахдидларнинг таъсирини тадқиқ этиш асосида иқтисодий хавфсизлик муносабатларининг институционал асосларини такомиллаштиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда. “Аввал – инсон, кейин – жамият ва давлат» деган ғояни Конституциямиз ва қонунларимизга ҳам, кундалик ҳаётимизга ҳам чуқур сингдиришимиз керак. Ҳозирги кундаги жиддий синовлар ва башорат қилиб бўлмайдиган хавф-хатарларни енгиб ўтишга қодир бўлган миллий давлатчилигимиз асосларини мустаҳкамлашимиз зарур”[136].

Адабиётлар шархи

Д.Норт ва Л.Девисларнинг фикрига кўра, институционал муҳит – бу асосий сиёсий, ижтимоий ва ҳуқуқий қоидалар мажмуи бўлиб улар ишлаб чиқариш, айрбошлаш ва тақсимот учун баъзис яратади[137].

Рус олими Ю.В.Латов хулосасига кўра миллий иқтисодий хавфсизликнинг мақсади миллий иқтисодиётнинг самарали ишлаши учун институционал асосни яратишдир (мулк ҳуқуқи кафолатини таъминлаш,

[136] Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлис ва Ўзбекистон халқига Мурожаатномаси. “Халқ сўзи” газетаси 21.12. 2022 йил.
[137] Davis L., North D. Institutional Change and American Economic Growth. –Cambridge, 1971. –pp. 5-6.

қонун устуворлиги, битимларнинг шаффофлиги ва бошқалар)[138] деб баҳо беради.

Ўзбекистонлик иқтисодчи олимлардан профессор Х.П.Абулқосимов: “Ушбу фикрларга асосланган ҳолда “иқтисодий хавфсизлик” тушунчасини миллий иқтисодиёт мустақиллиги, унинг барқарорлиги, мустаҳкамлиги, доимо янгиланишга ва ўз-ўзидан такомиллашиб боришга қодирлигини таъминловчи шарт-шароитлар ва омиллар йиғиндиси деб таъкидлайди[139][4].

Тадқиқот методологияси.

Мақолада диалектик, тизимли, интеграл ва синергетик ёндашувлар, иқтисодий, мантиқий, илмий абстракция, таҳлил ва синтез, индукция ва дедукция, қиёслаш, умумлаштириш, гуруҳлаш ва жадвал усулларидан фойдаланилади

Асосий тахлил ва натижалар

Бугунги кунда давлатнинг иқтисодий ривожланиши кўплаб шарт-шароитлар ва омиллар билан белгиланади. Давлатнинг иқтисодий тизими жаҳон хўжалик тизимининг бир қисми бўлганлиги сабабли нафақат миллий, балки глобал муаммолар таъсирини ўзида сезмоқда. Фан-техника тараққиёти таъсирида технологик уклад трансформацияси иқтисодий тизимнинг шаклланишига глобал таъсир кўрсатмоқда. Ҳар қандай давлатнинг иқтисодиёти очиқ бўлишига қарамай, у жаҳон иқтисодиётининг ажралмас қисми бўлганлиги сабабли, бундай шароитда миллий иқтисодий хавфсизлик муаммоси фақат долзарб аҳамият касб этади.

Иқтисодчи олим П.З.Хошимов ўзининг илмий қарашларида тадбиркорлик фаолияти хавфсизлиги деганда, тадбиркорлик фаолияти субъекти амал қилишининг барча босқичларида, биринчи навбатда, иқтисодий, ҳуқуқий ва бошқа салбий оқибатларга олиб келувчи ички ва ташқи таҳдидлардан муҳофаза қилинганлигини тушуниш лозим” дея таъриф келтирган[140]. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг иқтисодий хавфсизлиги, барча мулкларнинг мақбул нисбатига асосланиб, субъектнинг барқарор фаолият олиб боришга, қийинчиликлар ва таҳдидларга муносиб жавоб беришга, ривожланиш ва такомиллаштириш имконини беради. Субъектнинг мақсад ва вазифалари тадбиркорликнинг иқтисодий хавфсизлигини таъминлашнинг устувор йўналишларини ярата олиш имкониятини таъминлайди. Шунингдек, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни иқтисодий хавфсизлигини таъминлашнинг қуйидаги асосий функционал компонентларини баҳолаш орқали аниқлаш мумкин деб ҳисоблаймиз:

- функционал компонентларга омилларнинг сезиларли таъсир кўрсатиши;
- иқтисодий хавфсизликнинг функционал компонентларини

[138] Латов Ю. В. Российская теневая экономика в контексте национальной экономической безопасности // Экономический вестник Ростовского государственного университета. – 2007. – Т. 5. – № 1. – С. 16-27.

[139] Абулқосимов Ҳ.П. Мамлакат иқтисодий хавфсизлигини таъминлашнинг назарий жиҳатлари. XXI аср: фан ва таълим масалалари” илмий электрон журнали. №3, 2018 йил.

[140] Хошимов П.З.. Тадбиркорликнинг иқтисодий х а в ф с и з лигини таъминлаш концепцияси ва тизими. “Иқтисод ва молия” илмий журнали-Т.: 2015/11. 24-б .

таъминлашга таъсир этувчи асосий жараёнларнинг таъсирини аниқланиши;

• иқтисодий хавфсизликнинг функционал компонентларини таъминлашда иқтисодий кўрсаткичларни аниқланиши.

Бизнингча тўлиқ иқтисодий хавфсизликни таъминлашда хўжалик юритувчи субъектларнинг ички ресурслардан тўлиқ ва самарали фойдаланиш орқали эришиш мумкин бўлади. Бунда ресурсларнинг барча даражаларида бошқарувни самарали ташкил этиш ва молиявий тизимлардан оқилона фойдаланишни талаб этилиши керак. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг иқтисодий хавфсизлигининг ҳолатига бевосита таъсир кўрсатиши мумкин бўлган таҳдидларнинг ҳар бири моддий, маънавий ва молиявий зарарни келтириб чиқаради. Аниқланган таҳдидни камайтириш ва олдини олиш бўйича амалга оширилаётган чора ва тадбирлар унинг минимал даражагача камайтириш имконини яратади.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликда иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш самарадорлигини оширишда ўнта функционал таркибий қисмдан: молиявий, интеллектуал, кадрлар, технологик, ҳуқуқий, куч, ахборот ва экологик таҳдидларни бартараф этишга ҳар томонлама ёндашувни талаб қилиниши керак. Бизнес юритувчи субъектларнинг иқтисодий хавфсизлигига таҳдидларни зарарсизлантиришнинг асосий стратегик йўналишларини белгилаш орқали субъектнинг тахдидлардан ҳимоя қилиш чора-тадбирларни амалга ошириш мумкин (1. жадвалга қаранг).

1.жадвал

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликда иқтисодий хавфсизлик самарадорлигини оширишда таҳдитларни зарарсизлантиришдаги асосий стратегик йўналишлар[11]

№	Йўналиш	№	Йўналиш
1.	Ички ва ташқи таҳдитларни ўз вақтида аниқлаш билан мунтазам мониторинг олиб бориш	6.	Техник ва технологик хавфсизликни таъминлаш
2.	Прогнозлаш, режалаштириш ва барқарорликни таъминлашда тўлиқ иқтисодий хавфсизликни таъминлаш бўйича бўйича чора-тадбирларни амалга ошириш	7.	Ахборот хавфсизлигига таъсир этувчи омилларни аниқлаш ва уларни олдини олиш чораларини кўриш
3.	Хўжалик юритувчи субъектнинг молиявий хавфсизликкўрсаткичларининг миқдорий ва сифат қийматларини ҳисоблаш ҳамда ахборот соҳасидаги таҳдит ва хавфлар салоҳиятини аниқлаш	8.	Хужжатларни юритишни тартибга солиш ва уни сақлаш чораларини кўриб бориш
4.	Хўжалик юритувчи субъектнинг тижорат сирини ташкил этувчи маълумотларни назорат қилиш	9.	Бошқарувда самарали қарор қабул қилиш, рағбатлантириш чораларини кўриб бориш
5.	Профилактик чора-тадбирларни амалга ошириш	10.	Компания рахбарияти ва ходимларнинг жисмония ҳимоясини таъминлаш

Умуман олганда иқтисодий хавфсизлик тизими ва унинг самарали

фаолиятига кўмаклашувчи чора-тадбирларни доимий равишда янгилаш ва қайта кўриб чиқишни талаб этилишикерак. Хўжалик юритувчи субъектларда иқтисодий хавфсизлик чораларини самарали амалга ошириш учун иқтисодий хавфсизликни таъминлаш мақсадида бир вақтнинг ўзида назорат ва мувофиқлаштирувчи вазифаларни бажариши лозим. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятида иқтисодий хавфсизликни таъминлаш самарадорлигини оширишда тахдидларни таснифлаш ва таснифлар асосида иқтисодий хавфсизликни бахолаш ҳамда кичик тадбиркорлик субъектларида ишлаб чиқариш, хизмат кўрсатиш тизимларини самарадорлигини оширишга эришилади.

Жаҳон амалиётида иқтисодий ривожланишнинг юқори суръатларига эришган дунёнинг бирорта ҳам давлати иқтисодий ўсишга қаратилган сиёсатни амалга оширишда кичик бизнес тузилмаларининг аҳамиятини камайтиргани йўқ. Кичик бизнес тузилмалари ҳар қандай иқтисодиётни ривожлантириш учун муҳим аҳамиятга эга, йирик ва ўрта корхоналар билан таққослаганда, улар макроиқтисодий вазиятнинг ўзгаришига осонроқ мослашади, бу эса маълум бир минтақадан ишчи кучи оқимини камайтиришга ёрдам беради.

Инқироз ҳодисалари шароитида бизнес тузилмаларининг иқтисодий хавфсизлиги муаммоси долзарб бўлиб бормоқда. Тадбиркорлик тузилмаларига юклатилган солиқларнинг юқори даражаси, коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар, аҳолининг харид қобилиятининг пасайиши - буларнинг барчаси давлатнинг иқтисодий хавфсизлиги даражасига таъсир қилади. Тадбиркорлик тузилмаларини ривожлантиришда барқарорликнинг йўқлиги давлатнинг иқтисодий хавфсизлигини таъминлашга салбий таъсир кўрсатмоқда[141]. Рақобатбардош иқтисодиётни шакллантириш ҳамда тадбиркорлик тузилмаларининг эҳтиёжларига жавоб берадиган ривожлантиришга йўналтирилган тегишли институционал муҳитнинг мавжудлиги миллий иқтисодий хавфсизликни институционал таъминлашга сезиларли таъсир кўрсатмоқда. Давлат иқтисодий тизимининг инновационлик даражаси институционал муҳитнинг сифатига ҳам боғлиқ.

Хулоса сифатида институционал тузилмани трансформацияси экзоген, эндоген омиллар ва комбинацион омиллар таъсирида содир бўлади. Рақамли иқтисодиётга ўтиш шароитида реал институтларнинг вертуал шаклга эга бўлиш тенденциясини қайд этиш мумкин. Ўзбекистон Республикасида иқтисодий хавфсизлик муносабатларининг институционал асосларини такомиллаштиришда кичик бизнес тузилмалари нафақат алоҳида минтақанинг, балки бутун давлатнинг ривожланиши учун иқтисодий асос бўлиб ҳисобланади.

[141] Маматов А.А. Иқтисодий хавфсизликнинг институтционал асосларини такомиллаштиришнинг хориж давлатлар тажрибаси “Иқтисод ва молия” илмий журнали-Т.: 2023 йил №7 (167) сон 5-б.

ТИЖОРАТ БАНКЛАРИНИНГ МОЛИЯВИЙ ХАВФСИЗЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ МОҲИЯТИ ВА АМАЛИЙ ЖИҲАТЛАРИ

Хасанов Сардор Хазраткулович

Тошкент давлат иқтисодиёт университети мустақил тадқиқотчиси

Кириш

Бугунги тез ўзгарувчан бозор муносабатлари шароитда Ўзбекистонда тижорат банклар тизимининг беқарорлиги унинг иқтисодий хавфсизлигини таъминлашнинг илмий асосланган ва самарали тизимини шакллантириш долзарб аҳамият касб этади. Банк фаолиятини ташқи ва ички таҳдидлардан ҳимоя қилишнинг устувор масалаларига қуйидагилар: молиявий ресурслар ва ахборотларни узлуксиз етказиб бериш; тижорат банкининг мол-мулкини ва ходимларини ҳимоя қилиш; банк тизимини ҳимоя қилиш инструментлари ва механизмларини яратиш; кредитларни қайтишини таъминлаш; рентабелликни ошириш; ликвидликни сақлаш ва рискларни камайтириш киради. Шу муносабат билан Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегиясида банк фаолиятини тартибга солувчи замонавий тамойил ва механизмларни жорий қилиш асосида уларни молиявий-иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш ва уни самарали фаолият кўрсатишига йўл қўймаётган тўсиқларни бартараф этиш бўйича чора-тадбирлар ишлаб чиқилган[142].

Адабиётлар шархи

Банкларнинг молиявий-иқтисодий хавфсизлигини таъминлашда уларнинг умумий капитали ва депозит базасининг янада мустаҳкамланиши, ишлаб чиқариш жараёнларини молиявий қўллаб-қувватлаш, инвестицион фаолликни рағбатлантиришни ички манбалар ҳисобига амалга ошириш имкониятларини кенгайтириб, банк тизими активларининг сифат ҳамда миқдор жиҳатдан ўсишига олиб келади. Тижорат банкларини молиявий хавфсизлигини оширишда мижозларга кўрсатилаётган банк хизматлари сифатини тубдан яхшилаш, хусусан, омонатларнинг янги ва мижозлар талабларига мос жозибадор турларини жорий этиш тижорат банкларининг молиявий ресурслар билан таъминлашнинг энг қулай воситаси ҳисобланади.

"Иқтисодий хавфсизлик" тушунчаси таркибий жиҳатдан молиявий, инвестицион, интеллектуал, инновацион, энергетик, илмий-техник, ахборот, нарх, валюта, ҳуқуқий хавфсизликларни ўз ичига олади.

Тадқиқот методологияси.

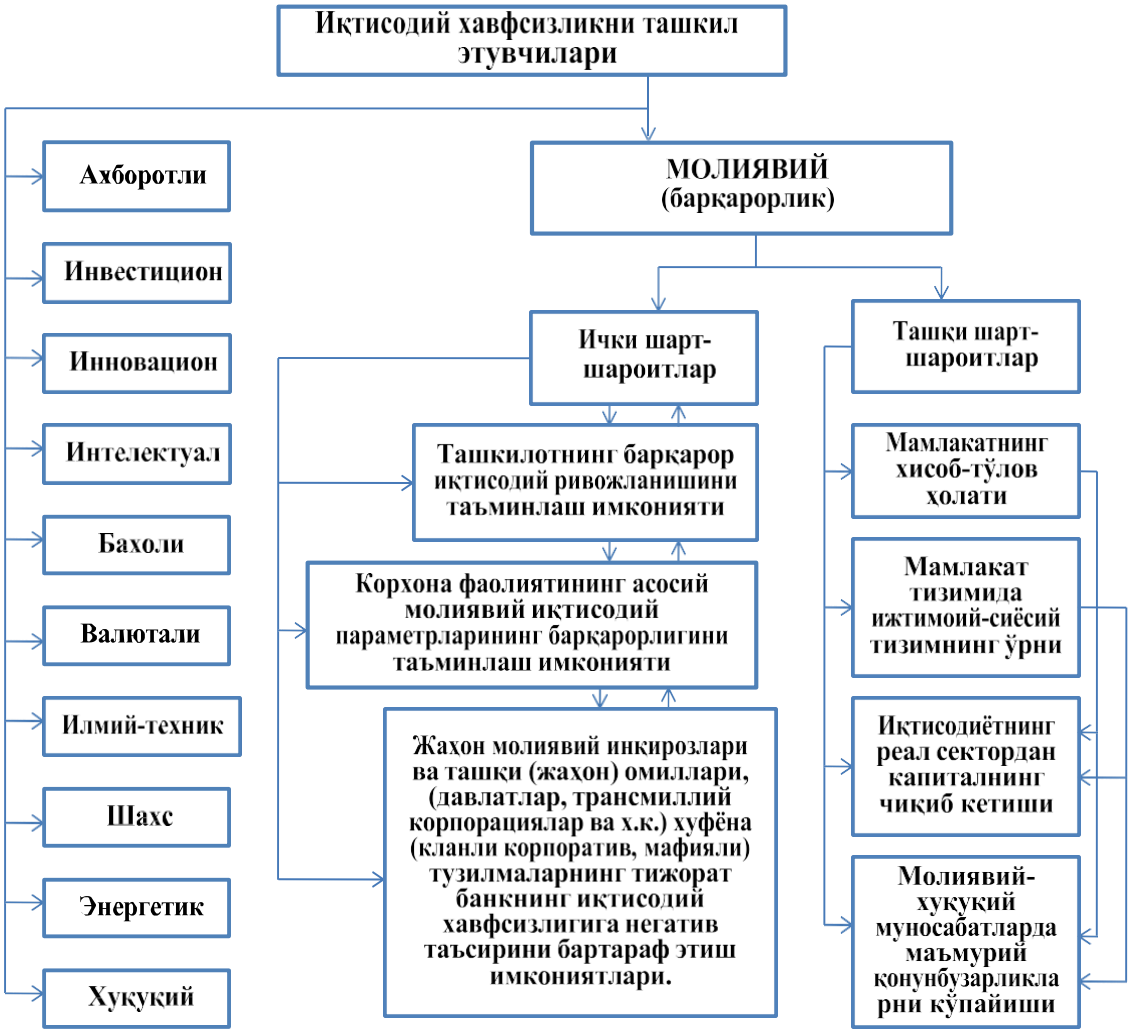
Мақолада диалектик, тизимли, интеграл ва синергетик ёндашувлар, иқтисодий, мантиқий, илмий абстракция, таҳлил ва синтез, индукция ва дедукция, қиёслаш, умумлаштириш, гуруҳлаш ва жадвал усулларидан фойдаланилади

Асосий тахлил ва натижалар

Бугунги кунда иқтисодий адабиётлардаги мавжуд бўлган ёндашувларни умумлаштириб, биз банк тизимининг иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш -

[142] Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги 4947-сон Фармони.

бу банк тизимини ва унинг алоҳида бўғинларининг (тижорат банклари, банкдан ташқари кредит ташкилотлари)нинг шундай ҳолатики унда маълум муайян бир гурух шахслар ва ташкилотларнинг мақсадли ҳаракатлари ёки банкларнинг ички ва ташқи тизимида юзага келадиган молиявий вазиятлар натижасида унинг молиявий барқарорлиги ёки обрў-эътиборига путур етказа олмайдиган ҳолат тушунилади. 1 расмда таркибий қисмлари бўйича иқтисодий хавфсизликнинг таркибий тузилмаси келтирилган.

1-расм. Иқтисодий хавфсизликнинг таркибий тузилмаси[143]

Молиявий барқарорликнинг - асосий шарти, субъектнинг ўз манфаатларига мувофиқ равишда мустақил молиявий-иқтисодий фаолиятни амалга ошириш қобилиятидир. Умуман олганда, бизнинг фикримизча, тижорат банкининг молиявий барқарорлиги унинг таркибий бўлинмаларининг: корхона бўғинларнинг иқтисодий ривожланиши хамда унинг асосий молиявий-иқтисодий параметрлари барқарорлигини таъминлаш; глобал молиявий инқирозлар ва ташқи (дунё) омилларининг (давлатлар, трансмиллий корпорациялар, субдавлат гуруҳлари ва бошқалар), хуфёна (кланли-корпоратив ва бошқалар) тузилмаларининг корхонанинг иқтисодий хавфсизлигига салбий таъсирини бартараф этиш, шунингдек, мамлакатнинг

[143] Муаллиф тадқиқотлари асосида ишлаб чиқилган.

ҳисоб-китоб тўлов тизимини ва унинг ижтимоий-сиёсий тизимини иқтисодиётнинг реал секторидан четга кенг миқёсда капитал “қочиши”ни олдини олиши; мамлакат иқтисодиёти учун энг мақбул миқдорда хорижий инвестицион маблағларни (узоқ муддатли синдикатланган кредитлар мисолида) жалб қилиши ва улардан самарали фойдаланиш; молиявий муносабатларда жиноятчиликларни ва маъмурий ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш (шу жумладан жиноий йўл билан топилган даромадларни легаллаштириш каби имкониятлари билан тавсифланади. Юқорида таъкидлаб ўтилганларга қўшимча қилиб, (уларнинг тўлиқ рўйхати жуда кенг) бу кредит ташкилотлари томонидан нафақат давлатнинг молиявий тизими элементларини, балки у билан боғлиқ бўлган барча алоқадор бўғинларни хавфсиз ва самарали фаолият олиб бориши учун ҳал қилиниши лозим бўлган қўшимча вазифалар сифатида ҳам тушуниш мумкин. “Бозор иқтисодиётига ўтиш шароитида капитал “қочиши” унинг келиб чиқишининг ноқонуний, яширин тавсифга эгалиги, миллий пул бирлигига , банкларга ишончнинг сустлиги билан изоҳланади”[144].

Ўзбекистон Республикаси банк тизимининг иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш учун Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг назорат органлари ва ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ахборотни йиғиш ва таҳлил қилиш учун ресурсларни ажратиши, шунингдек, банк тизимининг молиявий ҳолатини бузилишига қаратилган чора-тадбирларни олдини олиш бўйича махсус чора-тадбирлар қабул қилишлари лозим. Ахборотни йиғиш ва таҳлил қилиш доимий равишда амалга оширилиши ва бошқа давлатлар билан халқаро алоқалардан фойдаланган ҳолда бутун банк тизими миқёсида амалга оширилиши керак.

Хўжалик юритувчи субъектлар хавфсизлигининг иқтисодий жиҳатлари, фаолият ёндашуви доирасида одатда, устувор эмас. Иқтисодий жиҳатларини амалга ошириш, одатда, иқтисодий хавфсизлик категорияси орқали амалга оширилади, бу биринчи навбатда банкнинг иқтисодий мақсадларини амалга ошириш: фойдани максималлаштириш ва харажатларни минималлаштириш имкониятини таъминлайди:

Шу нуқтаи назардан, хавфсизлик фаолияти ва иқтисодий жиҳатлари ўртасидаги муносабатлар ва боғлиқликларни аниқлаш, шу жумладан, молиявий барқарорлик индикаторларини ва иқтисодий хавфсизлик даражасини баҳолаш механизмини ишлаб чиқиш имконини беради, бу эса тижорат банкларининг умумий иқтисодий хавфсизлигини қиймат, миқдор ва сифат жиҳатидан баҳолаш ва молиявий йўқотишларнинг мумкин бўлган ҳажмини аниқлаш имконини беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. –Тошкент.// Халқ сўзи, 2020 йил 29 декабрь.

[144] . Абулқосимов Х.П., Абулқосимов М. Иқтисодий хавфсизлик: назария ва амалиёт. Ўқув қўлланма - Т.: Ноширлик ёғдуси, 2019. – Б.230.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги 4947-сон Фармони.

3. Бурхонов А. “Банкларнинг молиявий хавфсизлигини таъминлашнинг назарий ва амалий жиҳатлари // Молиячи маълумотномаси бюлетени журнали. - 2019. - N 1. - Б.10-19.

4. Бурхонов А. Молиявий хавфсизлик ўқув қўлланма. – Т: “Маънавият”, 2019.- Б.199.

5. Абулқосимов Х.П., Абулқосимов М. Иқтисодий хавфсизлик: назария ва амалиёт. Ўқув қўлланма - Т.: Ноширлик ёғдуси, 2019. – Б.230.

6. Ўзбекистон Республикасини 2030 йилга қадар ижтимоий-иқтисодий комплекс ривожлантириш концепцияси тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори –Т. 2019 йил.

7. Сенчагов В.К. Проблемы финансовой и денежно-кредитной политики с позиции стратегии экономической безопасности// Деньги и кредит. -1996.- №9.

O‘ZBEKISTONDA ENERGETIKA XAVFSIZLIGINI MUSTAHKAMLASHNING INSTITUTSIONAL VA IQTISODIY ASOSLARI

Bozorov Saidjon Hamidovich
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti mustaqil izlanuvchisi (PhD)

Annotatsiya. Mazkur tezisda O‘zbekistonda energetika xavfsizligini mustahkamlashning institutsional va iqtisodiy asoslari ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqotda energetika tizimini boshqarish mexanizmlari, davlat siyosati, investitsion muhit hamda qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirishning iqtisodiy ahamiyati o‘rganilgan. Shuningdek, energetika sohasida olib borilayotgan islohotlarning milliy iqtisodiyot barqarorligini ta’minlashdagi o‘rni baholangan.

Kalit so‘zlar: energetika xavfsizligi, institutsional mexanizm, iqtisodiy barqarorlik, energetika siyosati, investitsiyalar, qayta tiklanuvchi energiya, energetik infratuzilma, O‘zbekiston iqtisodiyoti.

Annotation. This thesis scientifically analyzes the institutional and economic foundations of strengthening energy security in Uzbekistan. The study examines energy management mechanisms, state policy, investment environment, and the economic importance of developing renewable energy sources. In addition, the role of ongoing reforms in the energy sector in ensuring the stability of the national economy is evaluated.

Keywords: energy security, institutional mechanism, economic stability, energy policy, investments, renewable energy, energy infrastructure, economy of Uzbekistan.

Аннотация. В данной тезисной работе научно исследуются институциональные и экономические основы укрепления энергетической безопасности в Узбекистане. В исследовании рассматриваются механизмы управления энергетической системой, государственная политика, инвестиционная среда, а также экономическое значение развития

возобновляемых источников энергии. Кроме того, оценивается роль реформ, проводимых в энергетической сфере, в обеспечении устойчивости национальной экономики.

Ключевые слова: энергетическая безопасность, институциональный механизм, экономическая устойчивость, энергетическая политика, инвестиции, возобновляемая энергия, энергетическая инфраструктура, экономика Узбекистана.

Kirish

Hozirgi globallashuv sharoitida energetika xavfsizligini ta’minlash har bir mamlakat iqtisodiy taraqqiyotining muhim strategik yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Energiya resurslariga bo‘lgan talabning ortishi, jahon energetika bozoridagi beqarorlik hamda iqlim o‘zgarishlari energetika tizimini samarali boshqarishni talab etmoqda. O‘zbekistonda energetika xavfsizligini mustahkamlash maqsadida energetika sohasini modernizatsiya qilish, investitsiyalarni jalb etish va qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Mamlakatda energetika tizimini institutsional jihatdan takomillashtirish, davlat boshqaruvi mexanizmlarini samarali tashkil etish hamda energetik infratuzilmani rivojlantirish iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashning muhim omili hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, mazkur tadqiqotda O‘zbekistonda energetika xavfsizligini mustahkamlashning institutsional va iqtisodiy asoslari ilmiy-amaliy jihatdan tahlil qilinadi.

Adabiyotlar tahlili

Energetika xavfsizligini ta’minlash masalalari iqtisodiy barqarorlik va milliy xavfsizlikning muhim tarkibiy qismi sifatida ko‘plab ilmiy tadqiqotlarda o‘rganilgan. Xalqaro Energetika Agentligi (IEA) hisobotlarida energetika xavfsizligi energiya resurslarining uzluksiz va barqaror yetkazib berilishi bilan bog‘liq strategik omil sifatida talqin qilinadi. Ushbu tadqiqotlarda energetika tizimini diversifikatsiya qilish va qayta tiklanuvchi energiya manbalarini keng joriy etish iqtisodiy xavflarni kamaytiruvchi asosiy yo‘nalish sifatida ko‘rsatilgan.[1]

Jahon banki va Osiyo taraqqiyot banki tadqiqotlarida energetika infratuzilmasini modernizatsiya qilish hamda investitsion muhitni yaxshilash iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantiruvchi omil sifatida baholangan. Tadqiqotlarda energiya ta’minotidagi uzilishlar sanoat ishlab chiqarishi samaradorligiga salbiy таъсир кўрсатиши va makroiqtisodiy beqarorlikni yuzaga keltirishi qayd etilgan.[2]

O‘zbekistonlik iqtisodchi olimlarning ilmiy ishlarida mamlakat energetika tizimini institutsional jihatdan rivojlantirish, davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini kengaytirish hamda qayta tiklanuvchi energiyamanbalarini rivojlantirishning iqtisodiy ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, energetika sohasidagi islohotlar milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish va investitsion jozibadorlikni kuchaytirishga xizmat qilishi ta’kidlangan.

Natijalar va tahlillar

O‘zbekistonda energetika xavfsizligini mustahkamlash bo‘yicha olib borilgan institutsional va iqtisodiy islohotlar so‘nggi yillarda energetika tizimi samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda. Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, 2020–

2024-yillar davomida mamlakatda elektr energiyasi ishlab chiqarish hajmi 66,5 mlrd kVt/soatdan 81,5 mlrd kVt/soatga oshgan. Mazkur holat iqtisodiyot tarmoqlarining energiya bilan ta’minlanish darajasi yaxshilanayotganligini ko‘rsatadi.[3]

Shuningdek, qayta tiklanuvchi energiya manbalarining ulushi 2020-yildagi 8 foizdan 2024-yilda 14,1 foizga yetgan. Bu esa davlat tomonidan “yashil iqtisodiyot” tamoyillarini rivojlantirishga qaratilgan investitsion siyosat samaradorligini ifodalaydi. Xususan, quyosh va shamol elektr stansiyalariga yo‘naltirilayotgan xorijiy investitsiyalar hajmining ortishi energetika tarmog‘ining institutsional barqarorligini mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

Energetika sohasiga jalb etilgan investitsiyalar hajmi 2020-yildagi 2,1 mlrd AQSH dollaridan 2024-yilda 5,1 mlrd AQSH dollariga oshgan bo‘lib, bu energetika infratuzilmasini modernizatsiya qilish va yangi ishlab chiqarish quvvatlarini yaratish imkonini bermoqda. Natijada sanoat ishlab chiqarishining o‘sish sur’atlari 2024-yilda 6,5 foizga, YAIM o‘sishi esa 6,3 foizga yetgan. Ushbu ko‘rsatkichlar energetika xavfsizligi bilan iqtisodiy barqarorlik o‘rtasida bevosita bog‘liqlik mavjudligini tasdiqlaydi.[4]

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, energetika tizimini institutsional jihatdan takomillashtirish, davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini kengaytirish hamda qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish O‘zbekiston milliy iqtisodiyotining uzoq muddatli barqarorligini ta’minlashda muhim omil hisoblanadi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, O‘zbekistonda energetika xavfsizligini mustahkamlash milliy iqtisodiyot barqarorligini ta’minlashning muhim shartlaridan biri hisoblanadi. Energetika tizimini institutsional jihatdan takomillashtirish, energetik infratuzilmani modernizatsiya qilish hamda qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish iqtisodiy o‘sish sur’atlariga ijobiy ta’sir ko‘rsatmoqda.

Shuningdek, energetika sohasiga investitsiyalar hajmining ortishi sanoat ishlab chiqarishi samaradorligini kuchaytirib, energiya ta’minotidagi uzilishlar xavfini kamaytirishga xizmat qilmoqda. Natijada energetika xavfsizligini ta’minlash orqali iqtisodiyot tarmoqlarining uzluksiz faoliyati, investitsion jozibadorlik va makroiqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash imkoniyati kengaymoqda. Shu sababli O‘zbekistonda energetika sohasidagi islohotlarni izchil davom ettirish va “yashil energetika”ni rivojlantirish ustuvor strategik yo‘nalishlardan biri bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. International Energy Agency (IEA). World Energy Outlook 2024. – https://www.iea.org

2. World Bank. Energy Security and Economic Development Reports. – https://www.worldbank.org

3. O‘zbekiston Respublikasi Energetika vazirligi – https://minenergy.uz

4. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi – https://stat.uz

CHAKANA BANK XIZMATLARI BOZORIDA YANGI BANK MAHSULOTLARINI JORIY ETISHNING MUHIM JIHATLARI

Xikmetov Nodirbek Ikromovich
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti mustaqil izlanuvchisi

Tadbirkorlik iqtisodiyotning rivojlanishi va innovatsion faollikning shakllanishida markaziy o‘rin tutadi. Milliy iqtisodiyotda kichik va o‘rta biznes subyektlari ishlab chiqarish, xizmat ko‘rsatish va ish o‘rinlari yaratishda muhim rol o‘ynaydi. Shu bois, ularni moliyaviy qo‘llab-quvvatlash iqtisodiy barqarorlik va investitsion faollikni oshirishning asosiy vositasi sifatida qaraladi.

Tijorat banklari esa moliyaviy vositachilik funksiyasini bajaruvchi institut sifatida tadbirkorlik subyektlariga mablag‘lar jalb qilish va ularni samarali taqsimlash orqali iqtisodiyotdagi likvidlik va kredit resurslarini optimallashtiradi. Mazkur jarayonda yangi kredit mahsulotlarini ishlab chiqish va joriy etish tadbirkorlikni moliyalashtirish mexanizmini takomillashtiradi.

Davlat siyosati va institutsional islohotlar ham chakana bank xizmatlari rivojlanishida muhim rol o‘ynaydi. Normativ-huquqiy bazani takomillashtirish, raqobat muhitini qo‘llab-quvvatlash, to‘lov tizimlarini rivojlantirish va moliyaviy barqarorlikni ta’minlashga qaratilgan chora-tadbirlar bank tizimining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Shuningdek, moliyaviy savodxonlikni oshirish bo‘yicha dasturlarni amalga oshirish aholining bank xizmatlaridan foydalanish madaniyatini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Tijorat banklarining moliyaviy vositachilik (financial intermediation) funksiyasi ortiqcha likvid resurslarga ega bo‘lgan subyektlar bilan kredit resurslariga ehtiyoji bo‘lgan subyektlar o‘rtasida mablag‘ almashuvini ta’minlashga qaratilgan. Tadbirkorlik subyektlari ko‘pincha qisqa muddatli yoki startap loyihalarni moliyalashtirish uchun an’anaviy kredit manbalariga ega bo‘lmaydi. Shu nuqtai nazardan, tijorat banklari tomonidan maxsus mikro- va kichik kredit mahsulotlarini ishlab chiqish, ularni raqamli platformalar orqali taqdim etish tadbirkorlik sektorini qo‘llab-quvvatlashning samarali mexanizmini hosil qiladi.

Mikroloyihalar odatda kichik hajmli, tezkor realizatsiyaga ega va mahalliy ishlab chiqarish yoki xizmat ko‘rsatishga yo‘naltirilgan bo‘ladi. Ularni moliyalashtirish orqali quyidagi ijobiy natijalarga erishish mumkin:

1. Ish o‘rinlari yaratish – kichik loyihalar yangi ish o‘rinlarini taqdim etadi, bu esa ijtimoiy barqarorlikni oshiradi.
2. Mahalliy ishlab chiqarishni rivojlantirish – mikroloyihalar asosida yangi mahsulotlar va xizmatlar paydo bo‘ladi, bu esa hududiy iqtisodiy o‘sishga turtki beradi.
3. Moliyaviy inklyuziya – kichik va o‘rta tadbirkorlik subyektlari an’anaviy moliya manbalaridan chetda qolmay, bank tizimiga integratsiyalanadi.

Yangi kredit mahsulotlarini ishlab chiqish bank faoliyatining strategik jihatlaridan biri bo‘lib, tadbirkorlik subyektlarini qo‘llab-quvvatlash va mikroloyihalarni moliyalashtirishga qaratilgan. Ushbu jarayon bir necha nazariy va amaliy asoslarni o‘zida mujassamlashtiradi.

Birinchidan, moslashuvchan kredit shartlari kredit muddati, foiz stavkalari va to‘lov jadvalini tadbirkorlik loyihasining xususiyatlariga muvofiq belgilash

imkonini beradi. Bu startap va kichik loyihalarni moliyalashtirishda muhim ahamiyatga ega bo‘lib, bank va mijoz o‘rtasida barqaror moliyaviy aloqalarni ta’minlaydi.

Ikkinchidan, raqamli platformalar va mobil ilovalar orqali kreditlarni taqdim etish jarayoni operatsion samaradorlikni oshiradi, inson omilini kamaytiradi va mijozlar uchun qulaylik yaratadi. Shu orqali bankning ichki resurslari samarali ishlatiladi, xizmat ko‘rsatish tezligi ortadi va chekka hududlardagi tadbirkorlar ham moliyaviy resurslarga masofadan turib ega bo‘lish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Uchinchidan, yangi kredit mahsulotlari turli loyihalarga taqsimlanishi orqali risklarni diversifikatsiya qilish imkonini beradi. Mikroloyihalarning kichik hajmi har bir alohida loyiha riskini kamaytiradi va bank portfelining barqarorligini oshiradi. Bu printsip moliyaviy vositachilik va portfel boshqaruvi nazariyalariga asoslanadi.

To‘rtinchidan, iqtisodiy rag‘batlantirish mexanizmlari, jumladan qulay foiz stavkalari, subsidiyalangan kreditlar va garov fondlari, tadbirkorlarni kredit olishga undaydi. Bu nafaqat bankning moliyaviy samaradorligini oshiradi, balki milliy iqtisodiyotning kichik va o‘rta biznes sektorini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Shunday qilib, yangi kredit mahsulotlarini ishlab chiqish jarayoni bankning ilmiy asoslangan strategiyasi sifatida qaraladi. Bu jarayon kredit shartlarini moslashtirish, raqamli xizmatlarni joriy etish, risklarni diversifikatsiya qilish va iqtisodiy rag‘batlantirish orqali tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlashga xizmat qiladi. Natijada banklar o‘z portfelini optimallashtiradi va milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga hissa qo‘shadi.

Yangi kredit mahsulotlarini joriy etishning strategik va amaliy natijalari bank tizimi va milliy iqtisodiyot uchun muhim ahamiyatga ega. Avvalo, tijorat banklarining raqobatbardoshligi oshadi. Innovatsion kredit mahsulotlari orqali banklar mijoz bazasini kengaytiradi, tadbirkorlar bilan uzoq muddatli moliyaviy aloqalarni shakllantiradi hamda bozordagi o‘z pozitsiyasini mustahkamlaydi. Bu jarayon bank faoliyatining barqarorligini ta’minlash va moliyaviy vositachilik samaradorligini oshirish nuqtai nazaridan muhimdir.

Shuningdek, yangi kredit mahsulotlari iqtisodiyotdagi kapital oqimini optimallashtirishga xizmat qiladi. Mikroloyihalarga yo‘naltirilgan kreditlar kichik investitsion loyihalarni moliyalashtiradi, ichki bozorning faolligini oshiradi va xususiy sektorning moliyaviy resurslardan samarali foydalanishini rag‘batlantiradi. Natijada, iqtisodiyotdagi likvidlik oqimlari samarali taqsimlanadi va investitsion jarayonlar barqaror rivojlanadi.

Yangi mahsulotlarning amaliy natijalaridan biri moliyaviy inklyuziya va ijtimoiy barqarorlikni oshirishdir. Kichik va o‘rta tadbirkorlik subyektlarini moliyaviy tizimga jalb qilish orqali ular kredit resurslaridan foydalanish imkoniga ega bo‘ladi. Bu esa iqtisodiy faollikni kuchaytiradi, ish o‘rinlarini yaratadi va hududiy rivojlanishni rag‘batlantiradi, shuningdek, mamlakatdagi ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlaydi.

Bundan tashqari, yangi kredit mahsulotlari risklarni boshqarish va portfelni diversifikatsiya qilishga xizmat qiladi. Turli mikroloyihalarga yo‘naltirilgan kreditlar bankning umumiy kredit portfeli uchun xavfni kamaytiradi, shu bilan

bankning moliyaviy barqarorligini ta’minlaydi va kredit mahsulotlarini ilg‘or moliyaviy texnologiyalar orqali samarali boshqarishga imkon yaratadi. Natijada, yangi kredit mahsulotlarini joriy etish nafaqat banklar faoliyatining samaradorligini oshiradi, balki milliy iqtisodiyotning kichik va o‘rta biznes sektorini rivojlantirish, investitsion muhitni yaxshilash va hududlar bo‘yicha moliyaviy imkoniyatlarni kengaytirish uchun strategik vosita sifatida xizmat qiladi.

SUG‘URTA XIZMATLARINI RAQAMLASHTIRISH SHAROITIDA BOSHQARUV MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Sherov Sanjar Radjabovich
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti dotsenti, mustaqil izlanuvchisi, PhD,
e-mail: sherovsr@mail.ru

Annotatsiya. Mazkur tezisda sug‘urta xizmatlarini raqamlashtirish sharoitida boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish masalalari tahlil qilinadi. Tadqiqotda raqamli texnologiyalarning, jumladan sun’iy intellekt, Big Data va raqamli platformalarning boshqaruv samaradorligiga ta’siri o‘rganilgan. Natijada boshqaruv jarayonlarini avtomatlashtirish, ma’lumotlarga asoslangan qaror qabul qilish tizimini joriy etish va platformaviy boshqaruv modelini rivojlantirish sug‘urta institutining samaradorligini oshirishda muhim omil ekanligi asoslab berilgan. Shu bilan birga, raqamli transformatsiya jarayonida yuzaga kelayotgan muammolar va ularni bartaraf etish yo‘nalishlari aniqlangan.

Kalit so‘zlar: sug‘urta xizmatlari, raqamlashtirish, boshqaruv mexanizmlari, samaradorlik, InsurTech, Big Data, sun’iy intellekt, raqamli platformalar, moliyaviy texnologiyalar, boshqaruv tizimi

Zamonaviy iqtisodiy makonda xizmatlar sohasining raqamlashtirilishi boshqaruv yondashuvlarini tubdan qayta ko‘rib chiqishni talab etmoqda. Xususan, sug‘urta xizmatlarini raqamlashtirish nafaqat texnologik yangilanish jarayoni, balki boshqaruv mexanizmlarining transformatsiyasini ham anglatadi. An’anaviy boshqaruv modellari asosan markazlashgan va ko‘p bosqichli qaror qabul qilish tizimlariga tayanib kelgan bo‘lsa, raqamli muhitda tezkorlik, moslashuvchanlik va ma’lumotlarga asoslangan qarorlar ustuvor ahamiyat kasb etmoqda.

Sug‘urta xizmatlarini raqamlashtirish sharoitida boshqaruv mexanizmlarining samaradorligi bevosita texnologik infratuzilma, ma’lumotlar bilan ishlash darajasi va tashkilotning innovatsion salohiyati bilan belgilanadi. Ayniqsa, raqamli platformalar, avtomatlashtirilgan tizimlar va analitik vositalarning keng joriy etilishi boshqaruv jarayonlarini soddalashtirish bilan birga, ularni yanada murakkab va ko‘p qirrali holatga olib kelmoqda. Bu esa boshqaruv tizimlarining takomillashtirilishini zarurat darajasiga olib chiqmoqda.

Sug‘urta xizmatlarini raqamlashtirish va boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish masalasi zamonaviy ilmiy tadqiqotlarda alohida o‘rin egallaydi. Masalan, Marafonova va Belyaeva (2020) o‘z tadqiqotlarida raqamli transformatsiya sharoitida boshqaruv tizimlari moslashuvchan va tezkor qaror qabul qilishga yo‘naltirilishi zarurligini ta’kidlaydi [1]. Mualliflarning fikricha, raqamli texnologiyalar boshqaruv jarayonlarini markazlashuvdan chiqarib, ularni yanada dinamik va samarali qiladi.

Bundan tashqari, KPMG (2021) tomonidan o‘tkazilgan tadqiqotlarda sug‘urta sektorida raqamli texnologiyalarni joriy etish boshqaruv samaradorligini oshirishda muhim omil ekanligi ko‘rsatib berilgan [2]. Hisobotda qayd etilishicha, avtomatlashtirilgan tizimlar va analitik platformalar orqali qaror qabul qilish sifati yaxshilanib, operatsion jarayonlar optimallashtiriladi.

Deloitte (2022) tadqiqotida esa sug‘urta xizmatlarini raqamlashtirish jarayonida boshqaruv mexanizmlarining qayta tashkil etilishi zarurligi asoslab berilgan [3]. Mualliflar raqamli transformatsiya sharoitida kompaniyalar ochiq innovatsiyalar, ma’lumotlarga asoslangan boshqaruv va mijozga yo‘naltirilgan strategiyalarni joriy etishi lozimligini ta’kidlaydi.

Sug‘urta xizmatlarini raqamlashtirish zamonaviy moliyaviy tizimda boshqaruv mexanizmlarining tubdan o‘zgarishini talab qilmoqda. An’anaviy sug‘urta boshqaruv modeli ko‘p bosqichli, qog‘oz hujjatlar asosida va nisbatan sekin qaror qabul qilish jarayonlariga tayangan bo‘lsa, raqamli transformatsiya ushbu yondashuvni tezkor, moslashuvchan va ma’lumotlarga asoslangan boshqaruv tizimi bilan almashtirmoqda. Natijada sug‘urta institutlari faoliyatida boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish muhim strategik vazifaga aylanmoqda.

Raqamlashtirish sharoitida boshqaruv samaradorligi avvalo ma’lumotlar bilan ishlash sifati va tezligiga bog‘liq. Big Data texnologiyalari sug‘urta kompaniyalariga katta hajmdagi ma’lumotlarni qayta ishlash, mijozlar xatti-harakatlarini tahlil qilish va risklarni aniq segmentlash imkonini bermoqda. Bu esa boshqaruv qarorlarini yanada asosli va prognozlash imkoniyatiga ega qilishga xizmat qiladi. Masalan, an’anaviy tizimda risk baholash umumiy statistik ma’lumotlarga asoslangan bo‘lsa, raqamli tizimda individual risk profillari shakllantiriladi.

Boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirishda sun’iy intellekt (AI) texnologiyalarining roli ham ortib bormoqda. AI asosidagi tizimlar sug‘urta hodisalarini tezkor aniqlash, firibgarlik holatlarini oldindan prognozlash va da’volarni avtomatik qayta ishlash imkonini beradi. Bu esa inson omiliga bog‘liq xatoliklarni kamaytirib, boshqaruv jarayonlarini ancha samarali qiladi. Shu bilan birga, real vaqt rejimida ishlaydigan monitoring tizimlari sug‘urta portfelining holatini doimiy nazorat qilish imkonini yaratadi.

Raqamli transformatsiya sharoitida boshqaruvning yana bir muhim yo‘nalishi – bu platformaviy boshqaruv modelining shakllanishidir. Sug‘urta kompaniyalari alohida faoliyat yurituvchi subyekt sifatida emas, balki banklar, fintech tashkilotlar, elektron tijorat platformalari va telekommunikatsiya kompaniyalari bilan integratsiyalashgan holda faoliyat olib bormoqda. Bu esa boshqaruvni faqat ichki jarayonlar bilan cheklab qo‘ymasdan, balki butun ekotizim darajasida olib borishni talab qiladi.

Platformaviy boshqaruv mexanizmi quyidagi afzalliklarni ta’minlaydi:

- xizmatlar diversifikatsiyasini kengaytirish;
- mijozlarga kompleks xizmatlar ko‘rsatish;
- ma’lumotlar almashinuvini tezlashtirish;
- yangi biznes modellarning shakllanishi.

Biroq bunday model boshqaruvni murakkablashtiradi, chunki turli ishtirokchilar o‘rtasida muvofiqlashtirish talab etiladi.

Raqamlashtirish jarayonida boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirishning yana bir muhim yo‘nalishi – bu avtomatlashtirish darajasini oshirishdir. Sug‘urta xizmatlarining asosiy jarayonlari – shartnoma tuzish, to‘lovlarni amalga oshirish, da’volarni ko‘rib chiqish va mijozlar bilan ishlash jarayonlari to‘liq yoki qisman avtomatlashtirilmoqda. Bu esa operatsion xarajatlarni kamaytirish va xizmat ko‘rsatish tezligini oshirishga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, raqamlashtirish boshqaruv tizimiga yangi talablarni ham qo‘ymoqda. Xususan, kiberxavfsizlikni ta’minlash boshqaruvning ajralmas qismiga aylanmoqda. Raqamli tizimlar orqali katta hajmdagi moliyaviy va shaxsiy ma’lumotlar qayta ishlanishi ularni himoya qilish zaruratini kuchaytiradi. Shu sababli sug‘urta kompaniyalari boshqaruv tizimida xavfsizlik protokollarini kuchaytirishi va zamonaviy texnologiyalardan foydalanishi lozim.

Yana bir muhim masala – bu inson kapitali bilan bog‘liq. Raqamli transformatsiya yuqori malakali IT mutaxassislar, data-analitiklar va raqamli boshqaruv sohasida bilimga ega kadrlarni talab etadi. An’anaviy boshqaruv tizimida ishlagan mutaxassislar uchun esa qayta tayyorlash va malaka oshirish zarurati yuzaga keladi. Bu esa boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirishda kadrlar siyosatini muhim omilga aylantiradi.

Sug‘urta xizmatlarini raqamlashtirish sharoitida boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish quyidagi asosiy yo‘nalishlarni o‘z ichiga oladi:

Birinchidan, ma’lumotlarga asoslangan boshqaruv tizimini joriy etish zarur. Bu orqali qaror qabul qilish jarayonlari aniq va asosli bo‘ladi.

Ikkinchidan, platformaviy boshqaruv modelini rivojlantirish lozim. Bu sug‘urta xizmatlarini boshqa moliyaviy xizmatlar bilan integratsiyalash imkonini beradi.

Uchinchidan, avtomatlashtirish darajasini oshirish orqali operatsion samaradorlikni ta’minlash mumkin.

To‘rtinchidan, kiberxavfsizlikni kuchaytirish orqali raqamli tizimlarning barqarorligini ta’minlash zarur.

Beshinchidan, kadrlar salohiyatini rivojlantirish boshqaruv samaradorligini oshirishda muhim rol o‘ynaydi.

Natijada, boshqaruv mexanizmlarining takomillashtirilishi sug‘urta kompaniyalarining raqamli transformatsiya jarayonida muvaffaqiyatli faoliyat yuritishini ta’minlaydi.

Umuman olganda, sug‘urta xizmatlarini raqamlashtirish boshqaruv tizimiga kompleks ta’sir ko‘rsatadi. Bu jarayon nafaqat texnologik yangilanishni, balki boshqaruv falsafasining o‘zgarishini ham talab qiladi. Shu sababli boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish raqamli transformatsiyaning ajralmas qismi sifatida qaralishi lozim.

Yuqorida olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, sug‘urta xizmatlarini raqamlashtirish sharoitida boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish sug‘urta institutining samarali rivojlanishida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Raqamli texnologiyalarni joriy etish natijasida boshqaruv tizimi tezkor, moslashuvchan va ma’lumotlarga asoslangan modelga o‘tmoqda. Bu esa sug‘urta kompaniyalarining operatsion samaradorligini oshirish, xizmat ko‘rsatish sifatini yaxshilash hamda mijozlarga yo‘naltirilgan yondashuvni kuchaytirishga xizmat qilmoqda.

Tadqiqot natijalari shuni tasdiqlaydiki, Big Data, sun’iy intellekt va raqamli platformalardan foydalanish boshqaruv qarorlarini qabul qilishda aniqlik va tezkorlikni ta’minlaydi. Shu bilan birga, platformaviy boshqaruv modelining shakllanishi sug‘urta xizmatlarini kengaytirish va boshqa moliyaviy institutlar bilan integratsiyani kuchaytirish imkonini bermoqda. Natijada sug‘urta bozori raqobatbardoshligi oshib, yangi biznes modellarning rivojlanishi uchun sharoit yaratilmoqda.

Biroq, raqamli transformatsiya jarayonida yuzaga kelayotgan kiberxavfsizlik muammolari, texnologik infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmaganligi va malakali kadrlar yetishmasligi boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirishda muayyan cheklovlarni keltirib chiqarmoqda. Shu sababli ushbu muammolarni bartaraf etish bilan bir qatorda boshqaruv tizimini kompleks yondashuv asosida modernizatsiya qilish zarur.

Sug‘urta xizmatlarini raqamlashtirish boshqaruv mexanizmlarini sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqadi. Uni samarali tashkil etish va rivojlantirish orqali sug‘urta institutining barqaror faoliyati, iqtisodiy samaradorligi va uzoq muddatli raqobatbardoshligini ta’minlash mumkin.

Foydalangan adabiyotlar ro‘yxati.

1. Марафонова М.А., Беляева И.А. Цифровая трансформация управления в условиях цифровой экономики // Экономика и управление. – 2020. – № 5. – С. 45–52.

2. KPMG. The future of insurance: digital transformation in insurance industry [Electronic resource]. – 2021. – URL: https://home.kpmg

3. Deloitte. Insurance industry outlook: accelerating digital transformation [Electronic resource]. – 2022. – URL: https://www2.deloitte.com

YOSHLAR IQTISODIY FAOLLIGI VA UNI OSHIRISH YO‘LLARI

Sh.K.Jumayeva, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti mustaqil izlanuvchisi

Bugungi kunda yoshlar har qanday davlatning strategik resursi va taraqqiyot omili hisoblanadi. Ayniqsa, globallashuv va raqamli iqtisodiyot rivojlanayotgan davrda yoshlarning iqtisodiy faolligi mamlakat iqtisodiyotining barqaror rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etmoqda. Yoshlarning ishlab chiqarish, tadbirkorlik, xizmat ko‘rsatish va innovatsion faoliyatdagi ishtiroki iqtisodiy o‘sish sur’atlarini oshirishga xizmat qiladi.

Yoshlar iqtisodiy faolligi deganda ularning mehnat bozoridagi ishtiroki, biznes yuritishi, investitsion va innovatsion faoliyat bilan shug‘ullanishi tushuniladi. Zamonaviy iqtisodiyotda yoshlarning bilim va ko‘nikmalari, raqamli texnologiyalarni egallashi hamda yangicha fikrlashi iqtisodiy rivojlanishning muhim omiliga aylanmoqda.

Yoshlarning iqtisodiy faolligi mamlakatning mehnat resurslari salohiyatini belgilab beradi. Iqtisodiy faol yoshlar:

- yangi ish o‘rinlari yaratadi;
- tadbirkorlikni rivojlantiradi;
- innovatsion loyihalarni amalga oshiradi;

- mamlakat yalpi ichki mahsuloti o‘sishiga hissa qo‘shadi.

Ayniqsa, yoshlarning kichik biznes va xususiy tadbirkorlikdagi ishtiroki iqtisodiyotni diversifikatsiya qilishda muhim rol o‘ynaydi. Bugungi kunda ko‘plab yoshlar startap loyihalar, elektron tijorat va IT texnologiyalar orqali iqtisodiy jarayonlarda faol qatnashmoqda.

Yoshlar iqtisodiy faolligining asosiy ko‘rsatkichlaridan biri bandlik darajasi hisoblanadi. Mehnat bozorida yoshlarning ish bilan ta’minlanishi nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy barqarorlikni ham ta’minlaydi. Shu sababli ko‘plab davlatlarda yoshlar bandligini oshirishga qaratilgan maxsus dasturlar ishlab chiqilmoqda.

O‘zbekistonda ham yoshlarni qo‘llab-quvvatlash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. So‘nggi yillarda:

- yoshlar tadbirkorligini rivojlantirish;
- imtiyozli kreditlar ajratish;
- kasb-hunarga o‘qitish;
- IT va raqamli texnologiyalarni o‘rgatish;
- startap loyihalarni moliyalashtirish bo‘yicha keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda.

Bu esa yoshlarning iqtisodiy faolligini oshirish va ularni mustaqil daromad manbaiga ega bo‘lishiga xizmat qilmoqda.

Raqamli iqtisodiyot yoshlar uchun katta imkoniyatlar yaratmoqda. Internet va zamonaviy texnologiyalar orqali yoshlar:

- masofaviy ishlash;
- frilans faoliyati;
- onlayn savdo;
- dasturlash;
- grafik dizayn;
- raqamli marketing kabi yo‘nalishlarda faoliyat yuritmoqda.

Ayniqsa, yoshlarning IT sohasiga qiziqishi innovatsion iqtisodiyot rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etmoqda. Zamonaviy iqtisodiyotda bilim va innovatsiya asosiy resursga aylanib borayotganligi sababli yoshlarning raqamli ko‘nikmalarini rivojlantirish dolzarb vazifalardan biridir.

1-jadval.

O‘zbekistonda yoshlar bandligi va tadbirkorligi ko‘rsatkichlari

Ko‘rsatkichlar	**2021 yil**	**2022 yil**	**2023 yil**	**2024 yil**
Yoshlar soni (mln kishi)	18,9	19,2	19,5	19,8
Yoshlar bandligi darajasi (%)	56,4	58,1	60,3	62,5
Yosh tadbirkorlar soni (mingta)	92	108	126	145
Yoshlar tomonidan tashkil etilgan startaplar soni	1 200	1 850	2 400	3 100
IT va raqamli sohada faol yoshlar ulushi (%)	8,5	10,2	12,8	15,4
Kasb-hunarga o‘qitilgan yoshlar (ming kishi)	210	265	320	385

Mazkur statistik ma’lumotlar O‘zbekistonda yoshlar iqtisodiy faolligi so‘nggi yillarda barqaror o‘sib borayotganini ko‘rsatadi. Ayniqsa, yoshlar bandligi darajasi

2021 yildagi 56,4 foizdan 2024 yilga kelib 62,5 foizga yetgani mamlakatda yoshlarni ish bilan ta’minlash bo‘yicha amalga oshirilayotgan islohotlarning ijobiy samarasidir.

Jadvaldan ko‘rinadiki, yosh tadbirkorlar soni ham yil sayin oshib bormoqda. 2021 yilda 92 ming nafar yosh tadbirkor faoliyat yuritgan bo‘lsa, 2024 yilga kelib bu ko‘rsatkich 145 ming nafarga yetgan. Bu holat yoshlarning biznes va xususiy tadbirkorlikka bo‘lgan qiziqishi ortib borayotganini anglatadi.

Shuningdek, startap loyihalar sonining keskin ko‘paygani yoshlarning innovatsion va kreativ iqtisodiyotdagi faolligi ortayotganini ko‘rsatadi. Ayniqsa, IT va raqamli texnologiyalar sohasida faoliyat yuritayotgan yoshlar ulushining 8,5 foizdan 15,4 foizga oshgani raqamli iqtisodiyotning rivojlanayotganidan dalolat beradi.

Kasb-hunarga o‘qitilgan yoshlar sonining ortishi esa mehnat bozorida raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashga xizmat qilmoqda. Bu orqali yoshlarning bandligi va iqtisodiy mustaqilligi mustahkamlanmoqda.

Umuman olganda, statistik ma’lumotlar mamlakatda yoshlar iqtisodiy faolligini oshirish bo‘yicha olib borilayotgan davlat siyosati samarali natija berayotganini ko‘rsatadi. Yoshlarning tadbirkorlik, innovatsiya va raqamli iqtisodiyotdagi ishtiroki kelgusida iqtisodiy o‘sishning muhim omillaridan biri bo‘lib xizmat qiladi.

Shunga qaramasdan, yoshlar iqtisodiy faolligini rivojlantirishda ayrim muammolar ham mavjud. Jumladan:

- ish tajribasining yetishmasligi;
- mehnat bozori talablariga mos malakaning kamligi;
- moliyaviy resurslarga kirish imkoniyatining cheklanganligi;
- ayrim hududlarda ish o‘rinlarining yetarli emasligi.

Mazkur muammolarni hal qilish uchun ta’lim tizimini mehnat bozori talablariga moslashtirish, kasbiy tayyorgarlikni kuchaytirish va yoshlarni innovatsion faoliyatga keng jalb qilish zarur.

Xulosa qilib aytganda, yoshlar iqtisodiy faolligi mamlakat iqtisodiy taraqqiyotining muhim omillaridan biridir. Faol, bilimli va tashabbuskor yoshlar iqtisodiy o‘sish, innovatsion rivojlanish va jamiyat farovonligini ta’minlashda katta rol o‘ynaydi. Shu sababli yoshlarni qo‘llab-quvvatlash, ularning bandligini ta’minlash va tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish har bir davlatning ustuvor vazifalaridan biri bo‘lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. Rasmiy statistika ma’lumotlari [Elektron resurs]. – Toshkent, 2024.

2. O‘zbekiston Respublikasi Yoshlar ishlari agentligi. Yoshlar bandligi va tadbirkorligi bo‘yicha ma’lumotlar [Elektron resurs]. – Toshkent, 2024.

3. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Iqtisodiy sharh va statistik ko‘rsatkichlar [Elektron resurs]. – Toshkent, 2024.

DEVELOPMENT OF THE INTERNAL AUDIT SYSTEM IN THE PUBLIC SECTOR OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN BASED ON INTERNATIONAL STANDARDS AND BEST FOREIGN PRACTICES

Ilkhomov Javokhir Jakhongir ugli
Bachelor's degree therd-year student of the Tashkent state university of economics
e-mail: Jovo867@gmail.com
Davirova Shakhlo Shukurullaevna
PhD, Associate Professor of the Department "Banking" of the Tashkent state university of economics
e-mail: davirova_shaxlo@tsue.uz

Abstract. The article examines the theoretical foundations and practical aspects of developing the internal audit system in the public sector of the Republic of Uzbekistan. It analyzes the current regulatory framework, identifies gaps between formal requirements and actual practice, and explores international experience in organizing internal audit. Recommendations have been developed for the institutional and methodological improvement of the system, taking into account the requirements of the International Professional Practices Framework (IPPF/IIA), the COSO framework, and the best practices of OECD countries.

Keywords: internal audit, IPPF, IIA, COSO, public sector, risk management, professional certification, public governance.

Introduction

Internal audit, in its modern understanding, is an independent, objective assurance and consulting activity designed to add value and improve an organization's operations. This definition, anchored in the International Professional Practices Framework (IPPF) for internal auditing, conceptually differs from the traditional view of internal control as a backward-looking, detection-oriented function. Public administration reforms in the Republic of Uzbekistan, which picked up significant momentum after 2017, created an institutional impetus for modernizing the internal audit system within the public sector. The enactment of the Law "On Auditing Activity" in 2021, alongside the Cabinet of Ministers Resolution "On the Internal Audit Service of Ministries and Departments" in 2022, the approval of public sector internal audit standards, and the establishment of relevant methodological centers have laid the legal and organizational groundwork. Nevertheless, practice shows a substantial gap between declarative compliance with international standards and the actual functional maturity of the system. This article aims to identify this disconnect and develop systemic recommendations.

Theoretical Foundations of Modern Internal Audit

The Institute of Internal Auditors (IIA) developed the "Three Lines of Defense" concept, positioning internal audit as the third line—an independent assessment function that evaluates the effectiveness of the first two lines (operational management, and risk management and compliance functions). In 2020, this model

was updated to the "Three Lines Model," shifting the emphasis toward value creation rather than just value protection.

The IPPF sets mandatory requirements for the attributes of auditing activity: independence and objectivity, proficiency and due professional care, quality assurance and improvement, and managing the internal audit activity. The implementation of audit activity must encompass planning, performance, communication, and monitoring.

Risk-based planning, as prescribed by IIA Standard 2010, requires the audit plan to be established based on a risk assessment consistent with the organization’s strategic goals. This conceptually differs from traditional approaches like "auditing everything sequentially" or "auditing whatever was audited last year."

Analysis of Current Internal Audit Practices in the Public Sector of Uzbekistan An analysis of internal audit units (IAUs) in Uzbekistan’s government bodies reveals several systemic issues:

De Facto Financial Control: First, a significant portion of IAUs are called "audit units" de jure, but de facto perform traditional financial and economic control functions: verifying source documents, cash discipline, and the legality of expenditures. Performance audits, systemic risk analysis, and consulting activities remain negligible components of their work.

Capacity Gaps: Second, the human resource capacity of IAUs remains insufficient. CIA (Certified Internal Auditor) certifications are isolated cases, and a system for continuous professional development in internal auditing is still in its infancy. This diminishes the quality of audit judgments and erodes management's trust in audit findings.

Limited Independence: Third, the functional independence of IAUs is frequently restricted. Heads of audit units often report directly to the administrative executive management of the organization rather than a supervisory body, creating conflicts of interest when auditing sensitive areas.

International Experience

The United Kingdom is an acknowledged leader in public sector internal audit. The Public Sector Internal Audit Standards (PSIAS) were developed based on the IPPF while addressing the specific nuances of the public sector. All central ministries have functional IAUs that report to an Audit and Risk Assurance Committee. The role of the Government Internal Audit Agency (GIAA) ensures professional oversight and methodological guidance.

Australia utilizes a shared services model for smaller government bodies that cannot afford to sustain a fully fledged IAU. This ensures access to professional internal audit services while optimizing costs.

Kazakhstan, which shares a similar institutional environment with Uzbekistan, has successfully developed its public sector internal audit system by introducing mandatory certification for public internal auditors, establishing a Methodological

Center for Internal Audit under the Ministry of Finance, and deploying automated audit management systems.

Priority Directions for Development

1. Strengthening the Institutional Independence of IAUs

It is necessary to legally establish a dual-reporting line for heads of IAUs: administrative reporting to the top executive of the organization, and functional reporting to the audit committee or supervisory board. For organizations without a collegial governing body, functional reporting to the Ministry of Finance (acting as the methodological center) should be considered.

2. Developing National Public Sector Internal Audit Standards

Based on the IPPF and incorporating elements of the UK's PSIAS, national standards tailored to Uzbekistan’s legal framework must be developed. These should cover specific requirements for planning, documentation, reporting, and monitoring.

3. Professionalization of Cadres

Introduce a mandatory requirement for CIA certification or a specialized qualification exam for IAU heads in government bodies, alongside establishing a continuous professional education framework for internal auditors.

4. Implementing Risk-Based Auditing

Develop a standardized risk assessment methodology for government bodies, tightly integrated with strategic planning and operational risk management frameworks.

5. Expanding Performance Auditing

Gradually incorporate performance audits of government programs and projects into regular IAU practice, moving beyond traditional financial compliance audits.

Conclusion

Developing the internal audit system in the public sector of the Republic of Uzbekistan based on international standards is a strategic priority for public administration reform. Transitioning from a control-and-revision function to a fully fledged, value-adding professional internal audit requires systemic efforts across legal regulation, methodology, human resources, and organizational culture. International experience confirms that these investments are both feasible and highly rewarding.

References

1. Law of the Republic of Uzbekistan "On Internal Audit", 2019.
2. Resolution of the Cabinet of Ministers "On the Internal Audit Service of Ministries and Departments", 2022.
3. IIA. International Professional Practices Framework (IPPF). – Lake Mary: The Institute of Internal Auditors, 2017.
4. IIA. Three Lines Model. – Lake Mary: The Institute of Internal Auditors, 2020.

5. HM Treasury. Public Sector Internal Audit Standards (PSIAS). – London: HM Treasury, 2017.

6. COSO. Internal Control — Integrated Framework. – COSO, 2013.

7. OECD. Internal Audit in Central Government: Strengthening Performance and Accountability. – Paris: OECD Publishing, 2020.

8. Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan. Standards of State Audit and Financial Control. – Nur-Sultan, 2021.

INFRATUZİLMA LOYİHALARİNİ MOLİYALASHTİRİSHDA DAVLAT-XUSUSİY SHERİKLİGİNİNG ZARURATİ VA UNİNG SHAKLLARİ

Shodiyev Akmal O‘ktamjon o‘g‘li
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti mustaqil izlanuvchisi

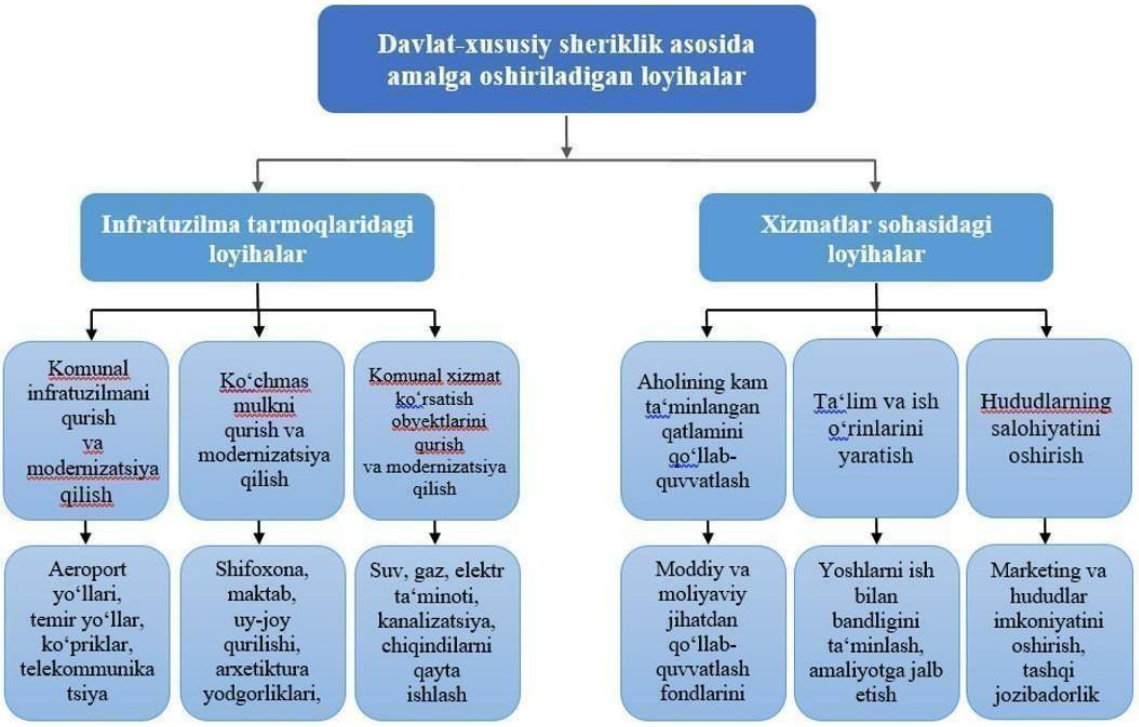
Bozor jarayonlarining paydo bo‘lishi davlat va xo‘jalik korxonalari o‘rtasida yangi iqtisodiy munosabatlarning shakllanishiga olib keladi. Sanoati rivojlangan mamlakatlarda keng tarqalgan ana shunday iqtisodiy munosabatlarning bir turi davlat-xususiy sheriklikdir. Hozirgi kunda butun dunyoda mavjud bo‘lgan davlat-xususiy sheriklikning mohiyati, xususiyatlari, tamoyillari, evolyutsiyasi va huquqiy asoslarini o‘rganish, ularning mamlakatimizda rivojlanishi yuzasidan ilmiy xulosalar chiqarish bizning eng muhim vazifalarimizdan biridir. Mamlakatimizda davlat-xususiy sheriklik munosabatlari kundan-kunga kengayib borayotgani sababli bu boradagi tadqiqotlar zarur.

Yaxshi boshqariladigan davlat-xususiy sheriklik ishtirokchilar o‘rtasida mas’uliyat, mas’uliyat va moliyaviy risklarni eng yaxshi tarzda taqsimlaydi. Davlat-xususiy sheriklik qo‘mitalar, vazirliklar, mahalliy hokimiyatlar va davlat korporatsiyalari kabi davlat organlarining ishtirokini o‘z ichiga oladi. Xususiy sektor hamkorligiga loyiha uchun zarur moliyaviy yoki texnik resurslarga ega bo‘lgan xorijiy yoki mahalliy kompaniyalar, yuridik shaxslar yoki investorlar kirishi mumkin.

Xususiy sektorning davlat-xususiy sheriklik munosabatlaridagi o‘rni – biznesni samarali yurgizish, bozor munosabatlarida menejmentni samarali tashkil etish, moliyaviy operatsiyalar va innovatsion faoliyatda o‘z faoliyatini amalga oshirishi orqali munosabatlarda ishtirok etishi hisoblanadi. Shuningdek, xususiy sektor ham shartnomaning shakliga qarab investitsion faoliyatda ham ishtirok etishi mumkin.

Xususiy sektorning investitsiya, malakali tajriba, professional va samarali boshqaruv, qaror qabul qilishdagi moslashuvchanligi va tezkorligi, novatorlikka intiluvchanligi, innovatsion texnologiyalarga moyillik darajasi kabi xususiyatlaridan davlat-xususiy sheriklik munosabatlarida qo‘llanilishi, davlat sektorining zarur institutsional muhitini yaratish, zarur bo‘lgan huquqiy asoslarni yaratish va funksiyaviy infratuzilmani shakllantirish, davlat kafolatlari va davlat investitsiyalari asosidagi ishtiroki davlat-xususiy sheriklik munosabatlarini tashkil etishning muhim shartlari hisoblanadi.

Quyidagi sohalar ilg‘or jahon tajribasiga asoslangan davlat-xususiy sheriklik loyihalari bilan qamrab olingan:

1.1-rasm. Davlat-xususiy sheriklik asosida amalga oshiriladigan loyihalar[145]

2017-yildan buyon O‘zbekistonning ta’sirchan iqtisodiy tiklanishining asosiy mavzusi xususiy sektor ishtiroki orqali infratuzilmani rivojlantirishni jadallashtirish bo‘ldi. Bu davlat-xususiy sheriklik to‘g‘risidagi birinchi qonunning qabul qilinishini, maxsus DXShni rivojlantirish agentligini yaratishni va sanoat agentliklariga asosiy loyihalar uchun DXShlarni ilgari surish talabini o‘z ichiga olgan ulkan davlat-xususiy sheriklik dasturiga olib keldi.

2021-yilda 40 dan ortiq yirik va o‘rta DXSh loyihalari amalga oshirilishi kutilmoqda , bu esa davlat idoralari va xalqaro bozorga DXSh uzoq muddatda qolishi haqida aniq signal beradi. Dastur 2020-yilda bir qancha marralarga erishdi. 2021-yil yanvar oyida “DXSh to‘g‘risida”gi qonunga uzoq kutilgan o‘zgartirish tasdiqlandi va imzolandi. Dastur tomonidan boshlangan dastlabki kelishuvlar nihoyasiga yetib, qayta tiklanadigan energiya, sog‘liqni saqlash va transport kabi sohalarga yo‘l ochmoqda.

Yaqinda qabul qilingan DXSh qonuni hukumat va bozor ishtirokchilari, xalqaro maslahatchilar va rivojlanish moliya institutlari o‘rtasidagi ko‘p yillik muloqotlar natijasidir. U jadal rivojlanayotgan iqtisodiyot uchun xalqaro bozor standartlariga asoslanadi va xorijiy investitsiyalarni jalb qilishga, jumladan, soddalashtirilgan va shaffof tender jarayoni, valyuta risklaridan muvozanatli himoya qilish, shuningdek, xalqaro arbitrajga qaratilgan. Bu yangi tarmoqlarni rivojlantirish, shartnoma shablonlarini yaratish va kelgusi yillarda ko‘proq loyihalarni amalga oshirish uchun DXSh salohiyatini oshirishga turtki beradi.

DXSH xaridlar vositasi bo‘lib, hukumat infratuzilma maqsadlariga erishishning ko‘plab mumkin bo‘lgan usullaridan biri sifatida ko‘rib chiqilishi kerak. DXSHni umumiy rejalashtirish mexanizmining bir qismiga aylantirish uchun

[145] Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

bir necha qadamlarni bajarish kerak. Birinchidan, DXShlar haqida qiziqish va xabardorlikni shakllantirish va ulardan qachon foydalanishni bilish uchun sanoat agentliklarining salohiyatini oshirish. Asosiy qadam - umumiy tannarxni tushunishni rivojlantirishdir, bu ko‘plab O‘zbekiston tarmoq agentliklari uchun an’anaviy tannarxdan voz kechishdir. Ikkinchidan, loyihani tanlash siyosati va loyihani qachon DXSh sifatida amalga oshirish kerakligini hal qilish mexanizmini tuzing, shu jumladan, bir xilda qo‘llaniladigan pulning barqaror qiymati metodologiyasi. Uchinchidan, mexanizmlarning to‘g‘ri amalga oshirilishini ta’minlash uchun markaziy rejalashtirish agentligiga o‘qitishni ta'minlash.

Infratuzilma loyihasini tayyorlash DXShni muvaffaqiyatli amalga oshirishning kalitlaridan biridir, ammo texnik-iqtisodiy baholashni o‘tkazish va bitimlar bo‘yicha maslahat berish uchun mutaxassis maslahatchilarni yollash xarajatlari davlat idoralari uchun juda katta bo‘lishi mumkin. Loyihani rivojlantirish jamg‘armasi hukumatga loyihani tayyorlash va tenderni o‘tkazish uchun bitimlar bo‘yicha maslahatchilarni yollash imkonini beradi, bunda g‘olib ishtirokchidan to‘lovlarni qoplaydi. Bu dasturni kengaytirib, bir vaqtning o‘zida ko‘proq loyihalarni bozorga chiqarish imkonini beradi va istalgan vaqtda chaqirilishi mumkin bo‘lgan tijorat operatsiyalari bo‘yicha maslahatchilar jamoasi orqali maslahatchilarni tezroq yollash imkonini beradi.

Loyihaning moliyaviy yopilishiga erishish qiziqarli bo‘lsa-da, yangi turmush qurganlarning davlat va xususiy sheriklari uchun bu ko‘p yillik imtiyoz davrining boshlanishi. Hukumat hamkori uchun yaxshi kadrlar bilan ta’minlangan loyihalar monitoringi guruhini tashkil etish, hukumat hamkori sifatidagi o‘z rolini qanday bajarish bo‘yicha jarayonlar va yo‘riqnomalarni ishlab chiqish hamda ushbu yangi rol uchun ichki salohiyatni oshirish muhim ahamiyatga ega. Loyihalari hozirda tenderga qo‘yilgan agentliklar rivojlanish bo‘yicha hamkorlari yordamida o‘z rejalari haqida hozirdanoq o‘ylashlari kerak.

O‘zbekiston infratuzilma loyihalari uchun mahalliy valyuta likvidligining pastligidan, asosan, loyihalarni moliyalashtirish uchun kredit muddati va mahalliy banklarning depozit bazasi o‘rtasidagi nomuvofiqlik tufayli aziyat chekmoqda. Buni yumshatish uchun hukumat Bangladeshda samarali ekanligi isbotlangan strategiyadan foydalanishi mumkin: hukumat va/yoki boshqa manfaatdor investorlar tomonidan kapitallashtirilgan, mahalliy valyutada loyihalarni moliyalashtirishga qodir bo‘lgan bankdan tashqari moliyaviy vositachi yaratish muhum omil hisoblanadi.

O‘zbekiston infratuzilmani rivojlantirish kun tartibiga qimmatli vosita sifatida DXShlarni integratsiyalashda istiqbolli boshladi. Qat'iy siyosat va loyihalarni amalga oshirish orqali O‘zbekiston barqaror iqtisodiy o‘sishning davom etishi uchun zarur bo‘lgan infratuzilmani ta'minlaydigan jahon darajasidagi DXSh dasturini yaratishi mumkin.

Davlatimiz rahbarining 2024-yil 4-martdagi PQ-109-son Farmoni ijrosini ta’minlash doirasida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 30-avgustdagi PQ-308-son “Jamoatchilikni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori qabul qilindi. -2024–2030-yillarda O‘zbekiston Respublikasida xususiy sheriklik to‘g‘risida ”gi qaror qabul qilindi.

Qarorda “O‘zbekiston – 2030” strategiyasiga muvofiq 2030-yilgacha DXSh loyihalariga kamida 30 milliard AQSh dollari miqdorida xususiy investitsiyalarni jalb etish bo‘yicha maqsadli ko‘rsatkichlarni ta’minlash, hududlarda zarur ijtimoiy-iqtisodiy infratuzilmani rivojlantirish ko‘zda tutilgan. yuqori iqtisodiy o‘sishga hissa qo‘shish, boshqa tarmoqlar uchun elektr energiyasi ishlab chiqarishda DXSh loyihalarini amalga oshirish bo‘yicha muvaffaqiyatli tajribani tarqatish.

Mazkur qaror bilan tasdiqlangan 2024–2026-yillarda davlat-xususiy sheriklikning ustuvor loyihalarini amalga oshirish chora-tadbirlari va 2024–2030-yillarda davlat-xususiy sheriklik asosida amalga oshiriladigan loyihalar dasturi doirasida qator ishlar amalga oshirilmoqda. amalga oshirish rejalashtirilgan.

Xususan, aholiga qulay va qulay foydalanish uchun qo‘shimcha shart-sharoitlar yaratish maqsadida kamida 1000 km zamonaviy pullik avtomobil yo‘llarini qurish va modernizatsiya qilish, jumladan, 2024-yilda Toshkent-Samarqand avtomobil yo‘li va 2026-yilda Toshkent-Andijon avtomobil yo‘li qurilishini boshlash rejalashtirilgan . yirik shaharlar o‘rtasida yuqori tezlikda avtomobil transporti.

Bundan tashqari, 2027-yil 1-iyulgacha elektr energiyasini taqsimlash tarmoqlarini, 2027-yil oxirigacha esa tabiiy gaz taqsimlash tarmoqlarini xususiy operatorlarga o‘tkazishni nazarda tutuvchi shartnomalar imzolanishi, bunda yillik energiya yo‘qotishlarini kamida ikki barobarga kamaytirish ko‘zda tutilmoqda .

Shuningdek, 2028 -yilgacha elektr energiyasini 30 foizgacha qo‘shimcha tejashga erishish va har bir hududda suv ta’minoti va kanalizatsiya tarmoqlarini modernizatsiya qilish va boshqarishga xususiy kompaniyalarni jalb qilish maqsadida 2028-yilgacha barcha eskirgan sug‘orish nasos stansiyalarini modernizatsiya qilish bo‘yicha kelishuvlarga erishish rejalashtirilgan. 2028-yil yakuni bo‘yicha aholini toza suv va uzluksiz ichimlik suvi bilan ta’minlashni 87 foizga , markazlashtirilgan kanalizatsiya ta’minotini 30 foizga yetkazish.

Bundan tashqari, 2026 yildan boshlab har yili 400 mingdan ortiq o‘quvchi o‘rinli zamonaviy ta’lim muassasalari va maktabgacha ta’lim muassasalarini tashkil etish maqsadida DXSh tamoyillari asosida kamida 100 ta maktab va 100 ta maktabgacha ta’lim muassasasini qurish va boshqarishni tashkil etish rejalashtirilgan. 300 mingdan ortiq o‘quvchiga mo‘ljallangan ta’lim muassasalarini, shuningdek, ilg‘or texnologiyalar asosida tibbiy xizmat ko‘rsatish imkoniyatlarini kengaytirish maqsadida 100 ming nafardan ortiq bemorga xizmat ko‘rsatadigan ko‘p tarmoqli shifoxonalar qurish va ularni xususiy operatorlarga o‘tkazish.

Ushbu chora-tadbirlar nafaqat iqtisodiyotning asosiy tarmoqlarini rivojlantirishga, balki mamlakat nufuzini mustahkamlashga ham xizmat qiladi. Zamonaviy infratuzilmani yaratish, ta’lim va tibbiy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini yaxshilash, shuningdek, investitsiyalar hajmini oshirish tufayli aholining hayot sifati va O‘zbekistonning jahon miqyosida sarmoyaviy jozibadorligi ortadi[146].

[146] https://asr.gov.uz/ru/news/12616

ПОВЫШЕНИЕ РЫНОЧНОЙ СТОИМОСТИ АКЦИОНЕРНЫХ ОБЩЕСТВ В УЗБЕКИСТАНЕ

Мурадова Дилдора Абдусалимовна
Старший преподаватель кафедры «Финансы и финансовые технологии» Ташкентского государственного экономического университета
e-mail:dildoramuradova1985@gmail.com

В современных условиях развития экономики ключевой задачей любого акционерного общества является рост его рыночной стоимости. Это важно не только для акционеров, но и для инвесторов, кредиторов и самой компании, поскольку высокая стоимость повышает инвестиционную привлекательность, устойчивость и конкурентоспособность бизнеса. Рост глобальной конкуренции, цифровизация и нестабильность финансовых рынков усиливают значимость факторов, влияющих на стоимость компаний. В научной литературе подчеркивается, что рыночная стоимость является результатом взаимодействия финансовых, институциональных и управленческих факторов[147].

Рыночная стоимость отражает оценку компании рынком, учитывая её текущие результаты и будущие перспективы. В современных условиях нестабильности факторы её формирования становятся всё более сложными и многогранными.

В последние годы в Республике Узбекистан активно реализуются реформы, направленные на развитие фондового рынка и повышение инвестиционной привлекательности национальных компаний. Рыночная стоимость акционерных обществ становится важным индикатором эффективности корпоративного управления и доверия инвесторов. Особенно это актуально для крупных компаний с государственным участием, проходящих этап трансформации.

В международной практике показатель Tobin’s Q широко применяется для оценки стоимости компаний[148]. Исследования Lawrence D. Brown и Marcus L. Caylor подтверждают, что корпоративное управление оказывает значительное влияние на рыночную стоимость[149]. Согласно Sajid Singh, прозрачность и структура совета директоров напрямую связаны с ростом капитализации[150]. В условиях развивающихся рынков, включая Узбекистан особую роль играют:

- государственное участие;
- инвестиционные программы;
- реформы корпоративного сектора.

В отличие от традиционной ориентации исключительно на максимизацию текущей прибыли, концепция управления, основанная на

[147] Mukhtaruddin, Yulia Saftiana, Hendra Susanto, Muhammad Teguh, Umi Kalsum. Corporate Governance And Firm’s Value: An Empirical Study In Listed Companies In The Emerging Market. // Corporate Law & Governance Review / Volume 6, Issue 3, 2024

[148] Tobin J. A General Equilibrium Approach to Monetary Theory. 1969.

[149] Brown L.D., Caylor M.L. Corporate governance and firm valuation // Journal of Accounting and Public Policy. 2006.

[150] Singh S. Corporate Governance and Tobin’s Q // British Journal of Management. 2017.

стоимости, учитывает долгосрочные перспективы, риски и временную стоимость денег.

Высокая рыночная капитализация не только обеспечивает благосостояние акционеров, но и повышает инвестиционную привлекательность компании, снижает стоимость привлечения капитала и защищает бизнес от враждебных поглощений

Анализ показывает, что пути повышения рыночной стоимости АО можно разделить на несколько ключевых направлений.

1. Повышение рыночной стоимости через финансово-экономические механизмы.

- Оптимизация структуры капитала, то есть формирование оптимальное соотношение между собственными и заемными средствами должно минимизировать средневзвешенную стоимость капитала. Использование эффекта финансового рычага позволяет увеличить рентабельность собственного капитала, однако чрезмерная долговая нагрузка повышает риск банкротства и снижает стоимость акций.

- Рациональная дивидендная политика. В соответствии сигнальной теории дивидендов дивиденды служат мощным сигналом для рынка. Стабильные выплаты привлекают консервативных инвесторов, в то время как реинвестирование прибыли в высокодоходные проекты стимулирует рост курсовой стоимости акций.

- Эффективное управление оборотным капиталом, то есть сокращение финансового цикла, оптимизация запасов и эффективная работа с дебиторской задолженностью высвобождают денежный поток, который является основой для оценки стоимости компании дисконтным методом.

2. Повышение рыночной стоимости через управленческие и организационные факторы.

- Повышение качества корпоративного управления. Компании с прозрачной структурой, независимыми директорами в совете директоров и надежной защитой прав миноритарных акционеров торгуются с премией к рынку. Прозрачность снижает информационную асимметрию и, как следствие, премию за риск.

- Реструктуризация и избавление от непрофильных активов. Продажа убыточных или не связанных с основным бизнесом подразделений позволяет сфокусироваться на ключевых компетенциях и повысить общую рентабельность активов.

3. Повышение рыночной стоимости через инновационные и репутационные факторы

- Внедрение принципов ESG. Сегодня фонды и частные инвесторы активно исключают из портфелей токсичные активы. Высокий ESG-рейтинг напрямую коррелирует с ростом лояльности инвесторов и увеличением капитализации.

- Цифровая трансформация и инвестиции в R&D Компании, активно внедряющие инновации, получают конкурентное преимущество. Рынок склонен оценивать такие компании по более высоким мультипликаторам

(например, P/E), закладывая в цену ожидания будущего экспоненциального роста.

Результаты исследования демонстрируют, что не существует единого универсального инструмента для повышения рыночной стоимости. Использование только одного метода, например, агрессивного наращивания долга для выплаты дивидендов, может дать краткосрочный скачок цен на акции, но в долгосрочной перспективе приведет к разрушению фундаментальной стоимости.

Кроме того, руководство АО часто сталкивается с конфликтом интересов, то есть, агентской проблемой, менеджмент может быть заинтересован в краткосрочных бонусах, привязанных к текущей прибыли, в ущерб долгосрочным инвестициям, генерирующим стоимость. Для решения этой проблемы необходимо внедрять системы мотивации менеджеров, привязанные к показателям экономической добавленной стоимости.

Повышение рыночной стоимости акционерного общества требует комплексного подхода. Оно должно базироваться на устойчивой бизнес-модели, строгой финансовой дисциплине, прозрачном взаимодействии с инвесторами и готовности компании адаптироваться к новым технологическим и социальным вызовам. Переход от парадигмы «роста выручки» к парадигме «генерации стоимости» является главным условием выживания и процветания акционерных обществ в современной экономике.

Полученные результаты анализа акционерных обществ показывают, что для компаний Узбекистана:

✓ ключевым фактором является инвестиционная активность

✓ значительное влияние оказывает государственная политика

✓ корпоративное управление становится критически важным в условиях реформ

Особенно важно внедрение международных стандартов управления и раскрытия информации. Повышение рыночной стоимости акционерных обществ Узбекистана зависит от комплекса факторов:

- эффективности использования активов
- уровня финансовой устойчивости
- инвестиционной политики
- качества корпоративного управления

В условиях реформ экономики особое значение приобретает повышение прозрачности и привлечение частных инвестиций.

MODERN MONETARY POLICY INSTRUMENTS AND THEIR IMPACT ON THE STABILITY OF COMMERCIAL BANKS IN UZBEKISTAN

Khaliev Gayrat Farkhodovich
independent scientific researcher of Tashkent state university of economics
e-mail: gxaliyev@mail.ru

Abstract. This article examines the modern mechanisms and instruments of monetary policy and their influence on the activities and financial stability of commercial banks in Uzbekistan. Particular attention is paid to the role of the Central Bank in regulating inflation, ensuring liquidity, maintaining exchange rate stability, and stimulating economic growth. The study analyzes direct and indirect monetary policy instruments, including refinancing operations, reserve requirements, open market operations, and digital financial technologies. The article also evaluates current challenges facing Uzbekistan’s banking sector and proposes practical approaches for improving the efficiency of monetary regulation in the context of economic modernization and digital transformation.

Keywords: monetary policy, commercial banks, inflation targeting, refinancing rate, reserve requirements, open market operations, liquidity, financial stability, banking system, digital economy.

Introduction

In modern economic conditions, monetary policy has become one of the most important instruments for ensuring macroeconomic stability and sustainable economic growth. In the XXI century, central banks are required not only to control inflation and maintain the stability of the national currency, but also to respond effectively to financial crises, global economic shocks, and rapid technological changes.For developing economies such as Uzbekistan, the effectiveness of monetary policy directly affects the stability of commercial banks, investment activity, employment, and the overall development of the national economy. In recent years, Uzbekistan has implemented large-scale economic reforms aimed at liberalizing the financial sector, strengthening banking competition, and introducing market-based monetary regulation mechanisms.

Commercial banks occupy a central position in the transmission mechanism of monetary policy. Through lending, deposit operations, and payment systems, they influence money circulation, investment activity, and business development. Therefore, improving monetary policy instruments is an important factor in strengthening the banking system and increasing public confidence in financial institutions.

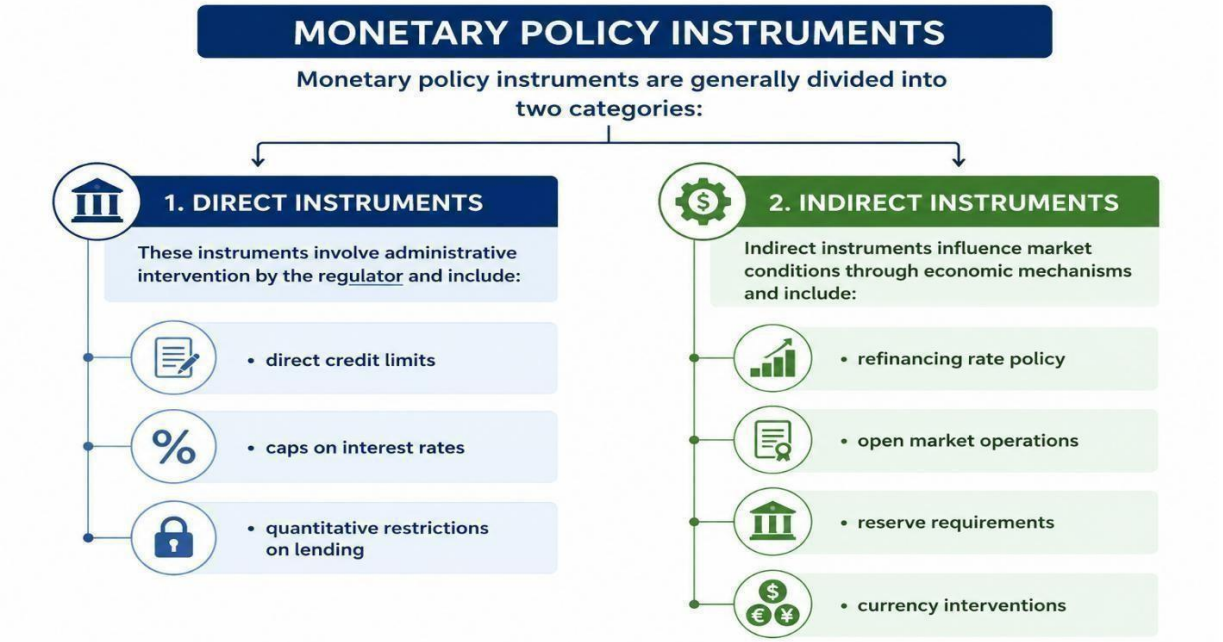
Theoretical Foundations of Monetary Policy

Monetary policy represents a system of measures implemented by the central bank to regulate the money supply, interest rates, and credit conditions in the economy. The main objectives of monetary policy include:

maintaining price stability;
ensuring stability of the national currency;
supporting sustainable economic growth;
regulating inflation;
maintaining liquidity in the banking system;

strengthening financial stability.

Monetary policy instruments are generally divided into two categories:(1-picture)

As illustrated in the picture 1, monetary policy instruments are generally divided into two main categories: direct instruments and indirect instruments. The diagram clearly demonstrates that direct instruments involve administrative intervention by the regulator in the activities of financial institutions. These include direct credit limits, caps on interest rates, and quantitative restrictions on lending. Such instruments allow the central bank to directly control banking operations and regulate the volume of credit in the economy.

On the other hand, the figure also shows that indirect instruments influence economic activity through market-based mechanisms. These instruments include refinancing rate policy, open market operations, reserve requirements, and currency interventions. Unlike direct measures, indirect instruments affect liquidity, interest rates, and money circulation through economic incentives and market conditions.

Therefore, the image highlights the fundamental distinction between the two groups of monetary policy tools: direct instruments rely on administrative regulation, whereas indirect instruments operate through market mechanisms to achieve macroeconomic stability and financial sector development.

Commercial banks adjust their lending strategies according to changes in the refinancing rate, which influences economic activity throughout the country.

Mandatory Reserve Requirements

Mandatory reserves are funds that commercial banks must hold in reserve accounts at the Central Bank. This instrument regulates the amount of money circulating in the economy and limits excessive credit expansion.

For Uzbekistan, reserve policy remains especially important because it helps maintain liquidity balance in the banking

Open Market Operations

Open market operations involve the purchase and sale of government securities by the Central Bank. These operations are among the most effective market-based monetary instruments.

Through purchasing securities, the regulator injects liquidity into the banking system, while selling securities withdraws excess liquidity from circulation.

The advantages of open market operations include:

operational flexibility;

rapid market influence;

effective liquidity management;

reduction of short-term financial instability.

In Uzbekistan, the development of the government securities market has increased the effectiveness of this monetary policy instrument

Conclusion

Monetary policy plays a decisive role in ensuring the stability and sustainable development of the banking system of Uzbekistan. The effective use of refinancing operations, reserve requirements, open market operations, and currency interventions allows the Central Bank to regulate inflation, maintain liquidity, and support macroeconomic stability.

At the present stage of economic reforms, commercial banks are becoming increasingly important participants in the implementation of monetary policy. Their financial stability, technological modernization, and ability to adapt to market changes largely determine the effectiveness of the country’s financial system.

Further improvement of monetary policy in Uzbekistan should focus on strengthening market mechanisms, developing digital financial technologies, and increasing the transparency and flexibility of banking regulation.

References

1. Asadov N.N. (2023). Criteria for assessing the effectiveness of the central bank's monetary policy. News of Higher Educational Institutions. Series: Economics, Finance and Production Management, No. 2, pp. 34–40.

2. Bobakulov T. (2022). Monetary aggregates and inflation targeting in Uzbekistan. Tashkent: Economic Research Institute.

3. Kolchugina A.S., Ezangina I.A. (2022). Modern instruments of state monetary policy: world practice. Scientific Review. Economic Sciences, No. 4, pp. 122–129.

4. Shulga A.V. (2024). Theoretical aspects of state monetary policy. StudNet, Vol. 4, No. 10.

5. Mishkin F. (2021). The Economics of Money, Banking and Financial Markets. Pearson Education.

6. Central Bank of the Republic of Uzbekistan Annual Report 2024.

СУВЕРЕН ФОНДЛАР МОЛИЯВИЙ МАБЛАҒЛАРИДАН САМАРАЛИ ФОЙДАЛАНИШ МАСАЛАЛАРИ

Жуманиязов Иномжон Тураевич
Тошкент давлат иқтисодиёт университети доценти

Суверен фондлар глобал молия бозорларининг барқарор ишлашини таъминловчи асосий институционал инвесторлар ҳисобланади. Улар жаҳон бозорларидаги молиявий волатилликни юмшатиш, турбулент даврларда амортизацион буфер вазифасини бажариш орқали иқтисодий “қутқарувчи институтлар” сифатида майдонга чиққан. Шу билан бирга, суверен фондлар давлатларнинг миллий манфаатлари ва стратегик макроиқтисодий устуворликларини қўллаб-қувватлашга йўналтирилган геосиёсий инвестицион инструментлар ҳамдир.

Бугунги кунда Ўзбекистонда суверен фонд институти сифатида Тикланиш ва тараққиёт жамғармаси фаолият юритмоқда. Ўзбекистон Республикасининг Тикланиш ва тараққиёт жамғармаси Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2006 йил 11 майдаги «Ўзбекистон Республикасининг Тикланиш ва тараққиёт жамғармасини ташкил этиш тўғрисида»ги ПФ–3751-сон Фармонига мувофиқ ташкил этилган. Жамғарма Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги махсус молиявий институт сифатида фаолият кўрсатиб, мамлакат иқтисодиётини узоқ муддатли ривожлантиришга хизмат қилувчи стратегик вазифаларни амалга оширишга йўналтирилган.

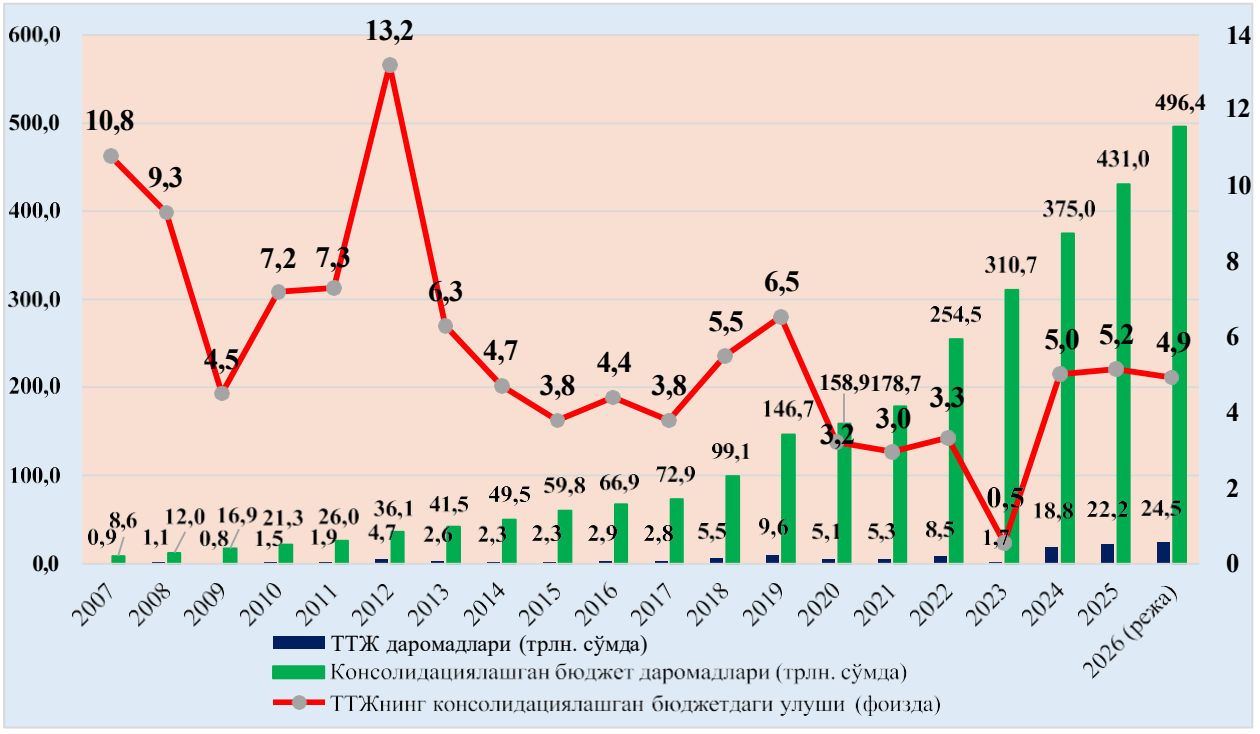
Жамғарма фаолиятининг асосий мақсади иқтисодиётнинг етакчи, айниқса базавий тармоқларини модернизация қилиш ва техник жиҳатдан қайта қуроллантиришга қаратилган инвестиция лойиҳаларини молиялаштиришни таъминлашдан иборат. Шу билан бирга, Жамғарма мамлакатда барқарор, мутаносиб ва узлуксиз ижтимоий-иқтисодий ўсишга эришиш, самарали таркибий ўзгаришлар ҳамда давлатнинг инвестиция сиёсатини амалга оширишда муҳим молиявий восита сифатида намоён бўлади.

Мамлакатда иқтисодиётнинг етакчи ҳамда базавий тармоқларини модернизация қилиш ва техник қайта жиҳозлаш бўйича лойиҳаларни, шунингдек, самарали таркибий ўзгаришлар ва инвестиция сиёсатини амалга оширишда Жамғарма муҳим ўрин эгалламоқда.

Агар жамғарма даромадлари динамикаси ва консолидациялашган бюджетдаги улушини таҳлил қиладиган бўлсак, у қуйидагича манзара касб этади, расмда 2007–2026 йиллар (2026 йил — прогноз) давомида Жамғарма даромадлари, консолидациялашган бюджет даромадлари ҳамда Жамғарма даромадларининг консолидациялашган бюджетдаги улуши динамикаси акс эттирилган. Расм давлат молияси тизимида Жамғарманинг ўрни, унинг фискал барқарорликка таъсири ва йиллар кесимидаги ўзгаришларни комплекс таҳлил қилиш имконини беради.

Аввало, Жамғарма даромадларининг мутлақ ҳажмига эътибор қаратилса, 2007–2012 йилларда улар нисбатан паст даражада бўлгани кузатилади. Ушбу даврда Жамғарма даромадлари асосан 1–3 трлн сўм атрофида шаклланган

бўлиб, консолидациялашган бюджетдаги улуши юқори бўлса-да, бу ҳолат умумий бюджет ҳажмининг кичиклиги билан изоҳланади.

1-расм. Жамғарма даромадлари динамикаси ва консолидациялашган бюджетдаги салмоғи[151]

Хусусан, 2007–2009 йилларда Жамғарма даромадларининг улуши 9–11 фоиздан ортиқ бўлиб, бу Жамғарманинг бюджет барқарорлигини таъминлашда муҳим компенсатор функцияни бажарганини кўрсатади.

2024–2026 йиллар учун прогноз кўрсаткичлари Жамғарма даромадларининг мутлақ ҳажми янада ўсишини кўрсатади. 2026 йилга келиб улар 20 трлн сўмдан ортиқ даражага етиши кутилмоқда. Шу билан бирга, консолидациялашган бюджетдаги улуши 4–5 фоиз атрофида шаклланиши прогноз қилинган. Бу тенденция Жамғарманинг бюджет тизимидаги ролини мувозанатлаштирилган ҳолда сақлаш, яъни уни бюджетни тўғридан-тўғри молиялаштириш манбаи эмас, балки макроиқтисодий барқарорлик ва стратегик захира инструменти сифатида қўллашга интилиш мавжудлигини кўрсатади.

Ижтимоий-иқтисодий инфратузилмани ривожлантириш, ишлаб чиқаришни реконструкция ва модернизация этишга қаратилган лойиҳаларни амалга оширишга ички ресурсларни жалб этишда Жамғарма алоҳида ўрин эгаллайди. Шундай экан, жамғарма молиявий маблағларидан фойдаланиш ҳолатини таҳлил қилиш, унинг манзиллилигини таъминлаш бўйича илмий таклиф ва амалий тавсиялар ишлаб чиқиш муҳим аҳамият касб этади. Шу муносабат билан бу параграфни жамғарма молиявий маблағларидан фойдаланиш йўналишлари ҳолатини таҳлилига бағишланади.

Расмда 2007–2026 йиллар (2026 йил — прогноз) давомида Жамғарма харажатлари, консолидациялашган бюджет харажатлари ҳамда Жамғарма

[151] Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарорлари асосида муаллиф томонидан тайёрланди.

харажатларининг консолидациялашган бюджетдаги улуши динамикаси акс эттирилган. Ушбу маълумотлар Жамғарманинг давлат харажатлари тизимидаги ўрни, унинг фискал сиёсатдаги аҳамияти ва вақт ўтиши билан ўзгариб бораётган ролини комплекс баҳолаш имконини беради.

2-расм. Жамғарма харажатлари динамикаси ва консолидациялашган бюджетдаги салмоғи[152]

2024–2026 йиллар учун прогноз кўрсаткичлари Жамғарма харажатларининг мутлақ ҳажми сезиларли даражада ўсишини кўрсатади. Бироқ шу билан бирга, консолидациялашган бюджет харажатлари ҳам жадал ўсиши сабабли Жамғарманинг бюджетдаги улуши 3–4 фоиз атрофида шаклланиши кутилмоқда. Бу тенденция Жамғарманинг фискал тизимдаги ролини мувозанатлаштирилган ҳолда сақлаш, яъни уни бюджетни тўғридан-тўғри молиялаштириш манбаи эмас, балки узоқ муддатли инвестиция ва барқарорлаштириш инструменти сифатида қўллашга интилиш мавжудлигини англатади.

Юқоридаги таҳлиллардан келиб чиққан ҳолда Тикланиш ва тараққиёт жамғармаси молиявий маблағларидан самарали фойдаланиш бўйича қуйидаги хулосаларни шакллантириш мумкин:

Ижтимоий-иқтисодий аҳамияти юқори, аммо тижорат жиҳатдан паст даромадли бўлган давлат вазифаларини молиялаштиришда Тикланиш ва тараққиёт жамғармаси маблағларини фоизсиз (ёки имтиёзли) кредитлар шаклида йўналтириш механизмини жорий этиш зарур. Мазкур ёндашув бюджет харажатларининг тўғридан-тўғри субсидия шаклида ошишини чеклаб, маблағларнинг айланувчанлигини таъминлайди ҳамда давлат ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини оширади.

Бу ёндашувни халқаро тажрибасини кўрадиган бўлсак, World Bank[153] амалиётида давлатлар томонидан ижтимоий аҳамиятга эга лойиҳаларни

[152] Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарорлари асосида муаллиф томонидан тайёрланди.
[153] World Bank. Concessional Finance and Blended Finance Instruments, 2017.

молиялаштиришда interest-free ёки concessional lending инструментлари кенг қўлланилиб, бу бюджет юкини камайтириш ва маблағлар айланувчанлигини таъминлашда самарали деб баҳоланган.

- Asian Development Bank[154] ўз лойиҳаларида инфратузилма ва ижтимоий соҳаларни ривожлантириш учун concessional loans (имтиёзли, баъзан нол ёки жуда паст фоизли кредитлар) механизмларидан фойдаланиб, уларнинг юқори ижтимоий самарадорлигини қайд этган.
- OECD[155] тавсияларига кўра, давлатлар бюджет субсидияларини камайтириш мақсадида revolving funds ва concessional lending механизмларини жорий этиши лозим, бу эса давлат ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини оширади.
- Халқаро валюта фонди[156] таҳлилларида давлат молияси барқарорлигини таъминлаш учун тўғридан-тўғри грантлар ўрнига қайтарувчан молиявий инструментлардан фойдаланиш тавсия этилган.

MILLIY IQTISODIYOT: BARQAROR-IQTISODIY TARAQQIYOTNING ASOSIY YO‘NALISHLARI

Abdunazarov Oybek Abdumutalibovich
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti i.f.b.f.d., PhD.
e-mail: oabdunazarov@g.mail.com

O‘zbekistonda ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot milliy iqtisodiyotning barqarorligini ta’minlash, aholi turmush darajasini oshirish va mamlakatning global raqobatbardoshligini kuchaytirish maqsadida keng ko‘lamli islohotlarni amalga oshirishni nazarda tutadi. Ushbu jarayonning asosiy yo‘nalishlari quyidagilardan iborat deb aytish mumkin: Raqamli iqtisodiyot va innovatsion rivojlanish: Zamonaviy texnologiyalarni joriy qilish, IT-sektorni rivojlantirish va iqtisodiyotning raqamlashtirilishini jadallashtirish orqali iqtisodiy samaradorlikni oshirish; Tadbirkorlikni rivojlantirish va xususiy sektorni qo‘llab-quvvatlash: Xususiy mulk himoyasini kuchaytirish, kichik va o‘rta biznesga soliq imtiyozlari yaratish, xorijiy investitsiyalarni jalb qilish uchun qulay sharoitlar yaratish; Agrar sektorni modernizatsiya qilish: Zamonaviy qishloq xo‘jaligi texnologiyalarini joriy qilish, yer va suv resurslaridan samarali foydalanish, oziq ovqat xavfsizligini ta’minlash; Ijtimoiy sohaning rivojlanishi: Ta’lim, sog‘liqni saqlash va ijtimoiy ta’minot tizimlarini takomillashtirish, bandlikni oshirish va aholini ijtimoiy himoya qilish; Transport va infratuzilma loyihalari: Yangi yo‘llar, transport koridorlari va muhim infratuzilma loyihalarini amalga oshirish orqali mintaqaviy integratsiyani mustahkamlash; Barqaror rivojlanish va ekologik muvozanatni saqlash: Qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanishni kengaytirish, atrof-muhitni muhofaza qilish va yashil iqtisodiyot tamoyillarini amalga oshirish.

Iqtisodiy o‘sish to‘liq bandlilik sharoitiga mos keluvchi potensial ishlab chiqarish darajasini uzoq muddatli ko‘payishi tendensiyasini anglatadi. Iqtisodiy o‘sish haqiqiy va potensial YaIM hajmining oshishini bildiradi. Iqtisodiy o‘sish

154 ADB. Guidelines for the Use of Concessional Resources, 2019.
155 OECD. Making Blended Finance Work for the Sustainable Development Goals, 2018.
156 IMF. Fiscal Monitor: Capitalizing on Good Times, 2018.

muammosini o‘rganish natijasida real ishlab chiqarish tizimi duch keluvchi cheklangan resurslardan samarali foydalanish muammosiga echim topiladi. Demak, iqtisodiy o‘sish omillari va ular samaradorligini o‘rganish hamda tahlil qilish jamiyat oldidagi eng dolzarb muammolardan biridir. Iqtisodiy o‘sish nafaqat mamlakat real daromadlarining o‘sishi, shuningdek, jon boshiga to‘g‘ri keladigan real daromadlarning o‘sishini ham anglatadi. Shu sababli ham iqtisodiy o‘sish ikki xil usul bilan o‘lchanadi. Birinchi usulda iqtisodiy o‘sish real YaIM ni o‘tgan davrga nisbatan o‘zgarishi sifatida aniqlanadi va mamlakatning umumiqtisodiy imkoniyatlari dinamkasini aniqlash uchun ishlatiladi.Har bir mamlakat iqtisodiy o‘sishga intiladi, chunki iqtisodiy o‘sish, birinchidan, milliy mahsulot hajmi va daromadning ko‘payishiga, ikkinchidan, resurslardan samarali foydalanishga, uchinchidan, yangiyangi ehtiyojlar va imkoniyatlarning paydo bo‘lishiga, to‘rtinchidan, xalqaro bozorlarda mamlakat obro‘sining oshishiga olib keladi.

O‘zbekistonda ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning asosiy yo‘nalishlari mamlakatning iqtisodiy barqarorligini ta’minlash, xalq farovonligini oshirish, hamda xalqaro hamkorlikni kengaytirishga qaratilgan. Quyida ushbu yo‘nalishlarning ba’zi muhim jihatlari keltirilgan:

1. Sanoat va ishlab chiqarishni rivojlantirish

- Sanoat tarmoqlarini modernizatsiya qilish va texnologik yangilash.
- Mahalliy ishlab chiqarishni rivojlantirish orqali importni qisqartirish va eksport hajmini oshirish.
- Xususan, avtomobilsozlik, energetika, tekstil, va farmatsevtika sohalariga alohida e’tibor qaratish.

2. Qishloq xo‘jaligi sohasini rivojlantirish

- Qishloq xo‘jaligini diversifikatsiya qilish va yuqori qo‘shimcha qiymatli mahsulotlar ishlab chiqarishni yo‘lga qo‘yish.
- Sug‘orish tizimlarini modernizatsiya qilish va suv resurslaridan samarali foydalanish.
- Fermer va dehqon xo‘jaliklarini moliyaviy qo‘llab-quvvatlash.

3. Raqamli iqtisodiyot va innovatsiyalarni joriy etish

- “Raqamli O‘zbekiston – 2030” dasturi doirasida barcha sohalarga raqamli texnologiyalarni integratsiya qilish.
- Startap loyihalar va texnoparklarni rivojlantirish.
- AKT (axborot-kommunikatsiya texnologiyalari) sohasida mutaxassislar tayyorlash. 4. Ijtimoiy sohani qo‘llab-quvvatlash
- Ta’lim tizimini isloh qilish va sifatini oshirish, zamonaviy bilim va ko‘nikmalarni shakllantirish.
- Tibbiyot tizimiga investitsiyalarni jalb qilish va aholiga sifatli xizmat ko‘rsatish.
- Ishsizlikni kamaytirish va mehnat bozorida yangi ish o‘rinlarini yaratish. 5. Infratuzilmani rivojlantirish
- Transport va logistika sohasida xalqaro standartlarga javob beradigan infratuzilma yaratish.
- Energiya resurslarini diversifikatsiya qilish va ekologik toza energiya

manbalariga o‘tish.

- Shaharlarda va qishloqlarda ijtimoiy va uy-joy infratuzilmasini rivojlantirish.

6. Xususiy sektorni rivojlantirish va tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash

- Xususiy sektor uchun qulay sharoitlar yaratish, soliqlarni optimallashtirish va byurokratik to‘siqlarni kamaytirish.
- Investitsiyalarni jalb qilish, xususan, xorijiy investorlarga kafolatlar berish.
- Kichik va o‘rta biznesni moliyaviy qo‘llab-quvvatlash.

7. Barqaror rivojlanish va ekologik muvozanatni saqlash

- Atrof-muhitni muhofaza qilish, xususan, cho‘llanishga qarshi kurash va o‘rmonzorlarni kengaytirish.
- Qayta tiklanuvchi energiya manbalariga o‘tish (quyosh, shamol va gidroenergiya).
- Iqlim o‘zgarishiga moslashish va ekologik toza texnologiyalarni joriy etish.

8. Hududiy rivojlanish

- Qoraqalpog‘iston Respublikasi, viloyatlar va qishloqlarni rivojlantirish, ulardagi infratuzilmani yaxshilash.
- Hududlararo iqtisodiy va ijtimoiy tengsizlikni kamaytirish.
- Turizmni rivojlantirish orqali hududlarni iqtisodiy rag‘batlantirish.

Ushbu yo‘nalishlar mamlakatning 2026-yilgacha bo‘lgan rivojlanish strategiyasi va uzoq muddatli rejalarida o‘z aksini topgan bo‘lib, xalqning turmush darajasini oshirish va O‘zbekistonni rivojlangan mamlakatlar qatoriga olib chiqishni maqsad qilgan.

LABOR PRODUCTIVITY IN UZBEKISTAN: CHALLENGES AND OPPORTUNITIES

Ganiev Bakhtiyor Zulfikor ugli
Tashkent state university of economics, PhD
e-mail: b.ganiyev@tsue.uz

Abstract. This article examines Uzbekistan’s labor productivity, highlighting major issues and areas for development. The report makes recommendations for methods to increase labor productivity while highlighting structural issues and economic reforms. The findings demonstrate the potential significance of focused policies, technology advancements, and educational changes in guaranteeing long-term productivity development. These strategies will raise worker skill levels and aid in modernizing the Uzbekistan’s economy. The report also emphasizes the necessity of developing fresh avenues for social progress and economic expansion. Through these procedures, Uzbekistan will be able to improve its standing in international competitiveness.

Key words: labor productivity, economic growth, economic reforms, innovation

Annotatsiya. Ushbu maqolada O‘zbekistonda mehnat unumdorligi ko‘rib chiqilib, asosiy muammolar va rivojlanish yo‘nalishlari ko‘rsatilgan. Maqolada tuzilmaviy muammolar va iqtisodiy islohotlarni yoritib, mehnat unumdorligini oshirish usullari bo‘yicha tavsiyalar berilgan. Olingan natijalar uzoq muddatli

samaradorlikni oshirishni kafolatlashda yo‘naltirilgan siyosat, texnologiya yutuqlari va ta’lim sohasidagi o‘zgarishlarning potentsial ahamiyatini ko‘rsatadi. Bu strategiyalar ishchilarning malaka darajasini oshiradi va O‘zbekiston iqtisodiyotini modernizatsiya qilishga yordam beradi. Maqolada ijtimoiy taraqqiyot va iqtisodiy kengayish uchun yangi yo‘llarni ishlab chiqish zarurligi ham ta’kidlangan. Ushbu chora-tadbirlar orqali O‘zbekiston xalqaro raqobatbardoshlikdagi o‘rnini oshirish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Kalit so‘zlar: mehnat unumdorligi, iqtisodiy o‘sish, iqtisodiy islohotlar, innovatsiyalar

Аннотация. В статье рассматривается производительность труда в Узбекистане, выявляются основные проблемы и направления развития. В статье освещаются структурные проблемы и экономические реформы, а также даются рекомендации по путям повышения производительности труда. Полученные результаты демонстрируют потенциальную важность целенаправленной политики, технологических достижений и образовательных изменений для обеспечения долгосрочного роста производительности. Эти стратегии повысят уровень квалификации работников и помогут модернизировать экономику Узбекистана. В статье также подчеркивается необходимость разработки новых путей социального прогресса и экономического развития. Благодаря этим мерам Узбекистан получит возможность повысить свои позиции в международной конкурентоспособности.

Ключевые слова: производительность труда, экономический рост, экономические реформы, инновации

Introduction

Labor productivity is a crucial factor in economic growth and development. It serves as a key indicator of economic achievements and future potential for both individual businesses and national economies (Bykovskaya et al., 2021). Labor productivity reflects an organization’s management effectiveness, technological capabilities, and employee skill levels (Bykovskaya et al., 2021). It is closely linked to long-term growth, living standards, and inflation (Steindel & Stiroh, 2001). In the context of globalization, countries compete intensely, with technological advancements playing a significant role in improving productivity and reducing production costs (Korkmaz & Korkmaz, 2017). Developed countries generally exhibit higher factor productivities compared to developing nations (Korkmaz & Korkmaz, 2017). A study of seven OECD countries from 2008 to 2014 found a unidirectional causality relationship from economic growth to labor productivity (Korkmaz & Korkmaz, 2017). Understanding the determinants of labor productivity is essential for assessing the current state and future prospects of various economic sectors, including agriculture (Bykovskaya et al., 2021).

Labor productivity, a crucial economic indicator, has shown varying trends across regions and time periods. In Latin America, productivity has declined since 1975, with social factors like equitable access to services and income distribution playing significant roles alongside traditional economic variables (Cáceres & Caceres, 2017). The measurement of labor productivity is best achieved using

classical-Marxian labor values rather than monetary aggregates (Flaschel et al., 2013). Historical data from the United States reveals fluctuations in productivity growth rates, with significant implications for living standards and economic output (Jin, 2013). In MENA countries, multiple factors influence labor productivity, including human capital, oil rent, trade openness, and innovation (Samargandi, 2018). Understanding these determinants and trends is crucial for policymakers, as even small improvements in productivity growth can lead to substantial economic gains over time (Jin, 2013).

How does International Labor Organization treat labor productivity? An economy's competitiveness, growth, and living standards are all strongly correlated with labor productivity, a crucial economic indicator. The total amount of output (calculated in terms of GDP) produced per unit of labor (calculated in terms of the number of employed individuals or hours worked) over a certain reference period is known as labor productivity (ILO).

The economic development observed in Uzbekistan can be analyzed in three areas.

The economic reforms from 1991 to the present. This period can also be divided into two phases: the centralized economic model from 1991 to 2016, and the market-based economy based on free market principles from 2016 to the present.

Labor market trends. Uzbekistan’s labor market is characterized by a predominance of young workforce, high levels of labor migration, and widespread informal employment. In order to address these issues, the government is implementing comprehensive reforms aimed at developing the domestic labor market, legally supporting labor migrants abroad, and increasing economic activity by formalizing entrepreneurial entities.

The latest government initiatives since 2020. The government is implementing reforms aimed at developing the private sector, attracting foreign investments, and privatizing state assets under the framework of the "Uzbekistan – 2030" strategy to stabilize economic development and the labor market. Additionally, agreements on labor force exchange with countries such as Russia, South Korea, and others are being made, and vocational training centers are being established for migrants.

Furthermore, in order to promote IT and innovations, incentives are being provided to the startup ecosystem, and a plan to train 1 million IT specialists is in place. As part of education and professional development programs, vocational training centers are being opened to adapt young people to the labor market, and vocational education is being modernized in collaboration with foreign companies.

Despite the economic reforms and positive changes being implemented in Uzbekistan, labor productivity is not increasing in line with economic growth. This is due to factors such as slow technological modernization, issues within the vocational skills and education system, high levels of informal employment, insufficient innovations and scientific research, as well as ineffective working conditions and incentive systems. To enhance labor productivity, it is essential to promote educational reforms, technological advancements, and innovations.

Based on the above considerations, the following research questions have been formulated:

What are the key factors affecting labor productivity in Uzbekistan?

What opportunities exist to improve labor productivity in the country?

This research aims to analyze the current labor productivity issues and propose solutions to enhance it.

Methodology

To conduct this research, both qualitative and quantitative analysis will be applied using reports and labor statistics from the World Bank, the International Labor Organization, and the government of Uzbekistan. Additionally, labor productivity trends will be compared, and case studies from similar economies will be examined.

Results

Understanding the link between economic growth and productivity in Uzbekistan is essential to grasp the general state and structural composition of the country's economy.

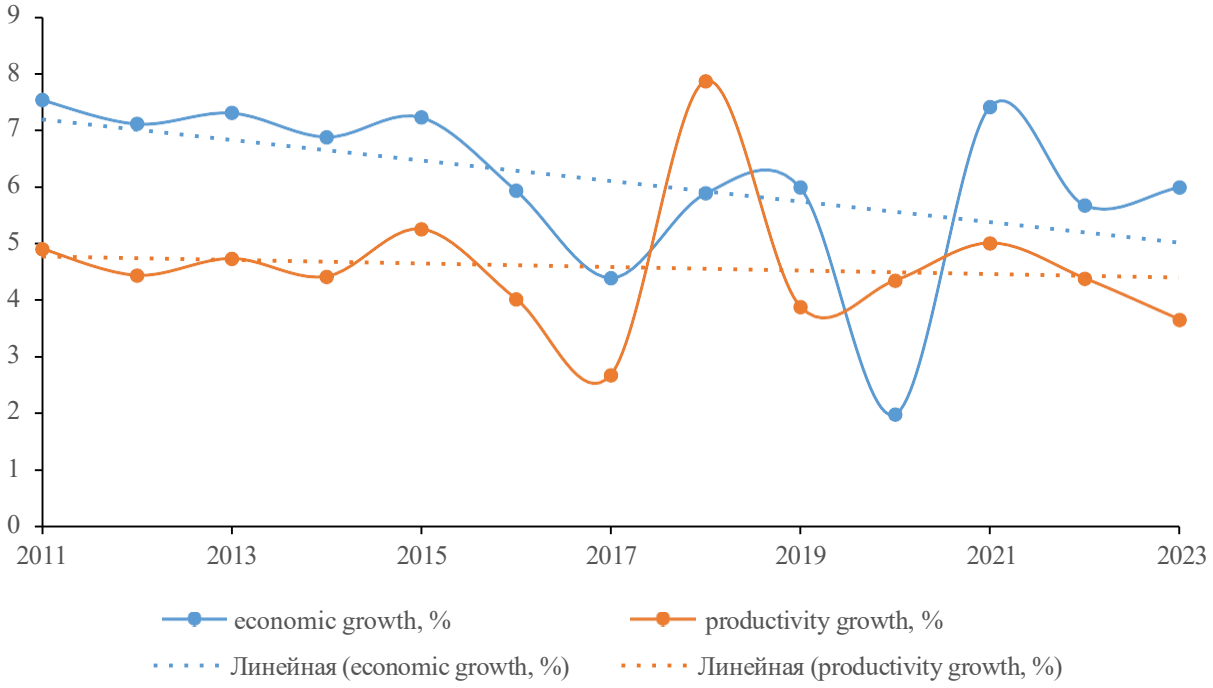

Figure 1. Economic growth and productivity of Uzbekistan between 2011 and 2023

Based on the analysis, the following key periods can be distinguished:

Between 2008 and 2016, Uzbekistan's economy grew steadily at a rate of 6–8%. This growth stability was supported by a centrally managed economy, dependence on raw material exports such as cotton and natural gas, and large-scale public investments in infrastructure and manufacturing projects.

However, productivity remained between 4–5%, which is lower than the economic growth rate. This disparity can be attributed to underdeveloped production technologies and inefficient resource allocation. Growth was mainly achieved through increasing labor and capital inputs rather than efficiency improvements. The economy relied on cheap labor, had slow technological upgrades, and was under strong state control with limited market mechanisms. Despite high economic growth, productivity was low, indicating extensive growth based on input expansion

rather than efficiency. Growth was mainly based on intensive labor, focusing not on increasing productivity but on creating new jobs.

From 2016, Uzbekistan began transitioning toward a market-oriented economy. Major reforms were introduced, including the liberalization of the national currency in 2017, promotion of the private sector, and improvements in the investment climate through reforms in tax and customs systems.

Initially, in 2017–2018, productivity declined due to transitional difficulties and systemic challenges arising from rapid reforms. However, with increased foreign investment and the introduction of new technologies, productivity started to rise in 2018. The growing private sector also boosted efficiency, as firms in a market economy are incentivized to operate more productively.

In 2020, the COVID-19 pandemic had a significant negative impact on Uzbekistan’s economy. Economic growth sharply declined, and productivity also dropped due to reduced industrial and service sector activities.

From 2021 onwards, the economy started to recover, with growth rates returning to 6–7%. Productivity began to rebound as well, although it did not yet reach a consistent or stable level. During this period, the government promoted new strategies such as the development of the digital economy and industrial diversification.

In 2023, economic growth remained relatively stable, but productivity declined again. This was likely due to the continued dependence on traditional sectors, slow technological modernization, and low labor productivity. Although new jobs were being created, the efficiency of labor improved slowly.

Discussion

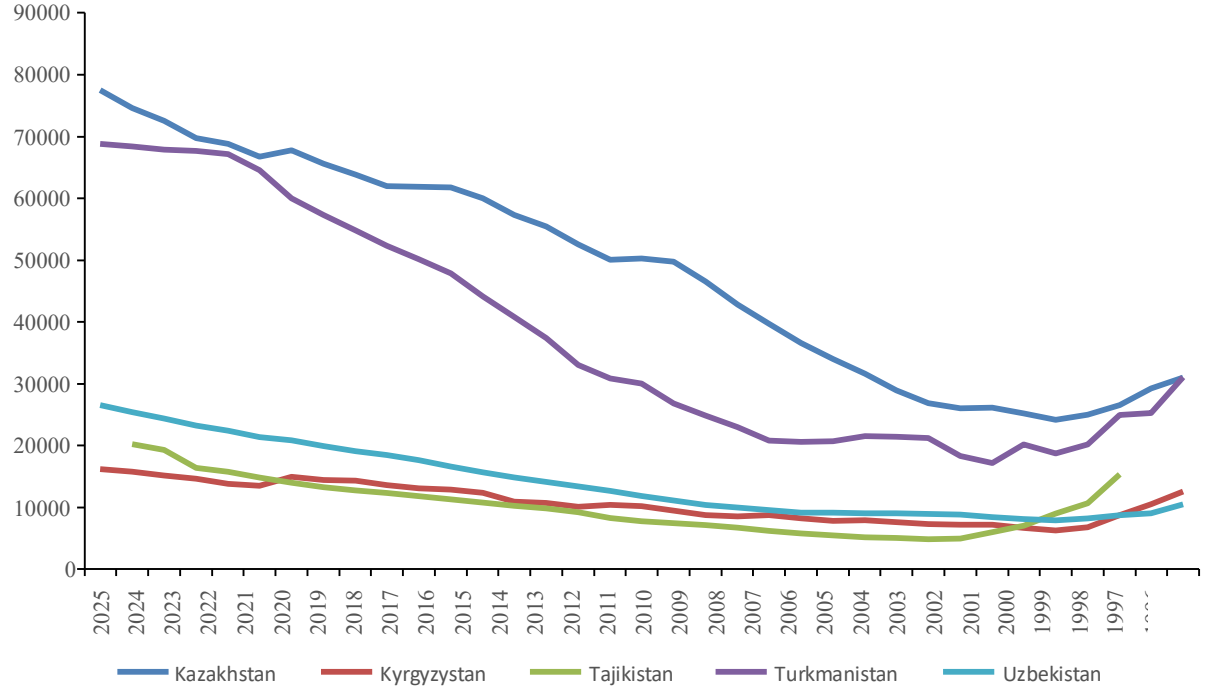

Figure 2. Labor productivity in Central Asian countries[157]

[157] Generated by the author based on data of World bank (www.worldbank.org)

The labor productivity patterns in Central Asian nations from 1991 to 2025 are depicted in this graph. Based on the facts, Kazakhstan and Turkmenistan are clearly the most productive nations in the region. These nations' economic model, which is predicated on the export of natural resources, a comparatively high degree of industrialization, and investment, explains this. Specifically, Kazakhstan's increased economic growth, which capitalized on the rise in oil prices in the 2000s, helped to boost labor productivity. Conversely, Turkmenistan has experienced rapid growth since the 2010s, which might have been brought about by the nation's technological advancements and investments in the energy sector.

This period has seen lower labor productivity indicators in Uzbekistan, Kyrgyzstan, and Tajikistan; these disparities can be explained by variances in their economic models, labor market structures, and levels of technical progress. Since 2005, Uzbekistan has steadily raised labor productivity through infrastructure expansion, diversified output, and incremental economic reforms. Economic growth has been slow in Kyrgyzstan and Tajikistan, and the growth of worker productivity has been impeded by low capital intensity and high migration rates. These variations are a reflection of the various Central Asian nations' structural transformation processes and economic policies.

The government should place a high priority on innovation and human capital investment in order to promote sustainable labor productivity growth in Uzbekistan. Enhancing the caliber and applicability of education, especially in STEM and vocational disciplines, will give workers skills that meet market demands. In order to promote knowledge-driven productivity, it is also crucial to establish innovation hubs, boost research and development funding, and improve industry-academia cooperation. Together with focused investments in infrastructure and digitalization, regulatory changes that support labor market flexibility and ease of doing business can foster an environment that encourages businesses to expand and develop.

In order to increase productivity, the private sector is equally essential. To improve operational efficiency, businesses should invest in upskilling their employees through ongoing training and technology use. Employee performance and motivation can be increased by implementing productivity-based reward programs and encouraging an innovative culture. Furthermore, the skills gap can be closed via increased collaboration between businesses and academic institutions through talent pipelines, internships, and collaborative research. Both sectors may coordinate efforts to improve worker competitiveness and create a more resilient, high-productivity economy by growing public-private partnerships.

Conclusion

The falling trend lines show that Uzbekistan's economic growth and labor productivity growth rates generally declined between 2011 and 2023.

The discrepancy between productivity growth and economic growth, especially in years like 2017 and 2020, indicates that factor accumulation (such as labor or capital) rather than efficiency improvements has been the main driver of Uzbekistan's economic success. The sustainability of long-term economic growth is called into question by the comparatively flat trend in productivity growth. To guarantee that productivity becomes a more important driver of economic growth,

our findings highlight the necessity of structural reforms targeted at improving labor efficiency, technological adoption, and innovation capability.

In conclusion, while this study sheds light on important aspects of productivity challenges in Uzbekistan, there are several areas that warrant further exploration. Future research could expand on these findings by using different methodologies, broadening the scope, and focusing on industry-specific, policy-driven, and gender-sensitive analyses to enhance our understanding of the issue.

References

1. Bykovskaya, Natalia & Bondarenko, Olga & Tolparov, Elbrus. (2021). Labor productivity as the main criterion of economic growth: theoretical aspects (applied to agriculture). Economy of agricultural and processing enterprises. 24-29. 10.31442/0235-2494-2021-0-11-24-29

2. Steindel, Charles and Stiroh, Kevin J., Productivity: What is it, and Why Do We Care About it? (April 2001). FRB of New York Staff Report No. 122, Available at SSRN: https://ssrn.com/abstract=923421 or http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.923421

3. Korkmaz, S., & Korkmaz, O. (2017). The Relationship between Labor Productivity and Economic Growth in OECD Countries. *International journal of economics and finance, 9*, 71-76.

4. Del Gatto, M., Di Liberto, A. and Petraglia, C. (2011), MEASURING PRODUCTIVITY. Journal of Economic Surveys, 25: 952-1008. https://doi.org/10.1111/j.1467-6419.2009.00620.x

5. Luis Rene Caceres & Susan Caceres, 2017. "Labor Productivity And Social Policy In Latin America," Journal of Developing Areas, Tennessee State University, College of Business, vol. 51(2), pages 85-104, April-Jun.

6. Flaschel, P., Franke, R., & Veneziani, R. (2013). Labor Productivity and the Law of Decreasing Labor Content. Cambridge Journal of Economics, 37, 379-402.

7. Jin, W.(. (2013). The productivity puzzles.

8. Samargandi, N. (2018). Determinants of Labor Productivity in MENA Countries. Emerging Markets Finance and Trade, 54, 1063 - 1081.

9. https://ilostat.ilo.org/topics/labour-productivity/

10. www.stat.uz

LINKING THE INFORMAL SECTOR AND LABOR PRODUCTIVITY OF SMALL BUSINESS IN THE CONTEXT OF UZBEKISTAN

Ganiev Bakhtiyor Zulfikor ugli
Tashkent state university of economics, PhD
e-mail: b.ganiyev@tsue.uz

Abstract. This study investigates labor productivity in small businesses and entrepreneurship across regions of Uzbekistan, with particular attention to the role of the informal sector and socio-economic factors. Using panel data for 14 regions of Uzbekistan over the period 2011–2023, a dynamic panel-data model was estimated by applying the two-step system GMM method developed by Arellano–Bover (1995) and Blundell–Bond (1998). The results indicate the presence of a convergence process across regions, meaning that regions with relatively low

productivity are growing faster than those with higher productivity. Among the key factors, the lagged value of labor productivity is negative and marginally significant, confirming the existence of inertia in regional productivity dynamics. The share of the informal economy exerts a statistically significant negative effect, suggesting that the widespread prevalence of informality reduces small business productivity. By contrast, higher education enrollment and real GDP per capita do not have a statistically significant direct impact on productivity. Overall, the findings demonstrate that, in order to enhance small business productivity in Uzbekistan, it is crucial to promote a reduction in informality and ensure stability in business activity.

Key words: labor productivity, small business, informal economy, regional disparities, dynamic panel model, system-GMM, Uzbekistan

Introduction

In Uzbekistan's economy, regional heterogeneity is clearly evident. In particular, labor productivity in production and the development of small businesses are higher in Tashkent city and certain central regions, while in peripheral areas—especially the Republic of Karakalpakstan and some other regions—economic activity remains relatively low. Therefore, when assessing labor productivity in small businesses and the informal sector in Uzbekistan, it is crucial to take regional disparities into account.

Small businesses and the informal sector play an important role in the country's economic growth, job creation, and the provision of social protection for the population. However, their efficiency is not uniform across regions: factors such as the level of infrastructure development, access to financial resources, and the capacity of the labor force vary significantly from one region to another. Consequently, in the context of Uzbekistan, regional disparities shape both the pace of small business development and the share of the informal sector.

Although numerous studies on economic development have been conducted in Uzbekistan, most of them focus on aggregate macroeconomic outcomes or national-level indicators of small business performance. In contrast, empirical analyses of labor productivity, the scale of the informal sector, and the economic activity of small businesses at the regional level have not been carried out in sufficient depth.

First, in the existing research, regional disparities have been highlighted mainly through descriptive indicators, while econometric approaches aimed at identifying the causal relationships of economic efficiency have been applied only rarely. Second, the interrelationship between the regional share of the informal sector and labor productivity in small businesses has not been thoroughly examined as a distinct scientific area of study.

Table 1

Growth rates of labor productivity in small business and entrepreneurship across the regions of Uzbekistan

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Republic of Karakalpakstan	6,4	8,6	10,5	18,0	-1,1	17,0	1,5	-4,1	10,7	-1,5	1,8	3,2	-0,9
Andijan region	4,2	5,0	18,2	11,6	11,0	2,7	-7,5	6,8	7,8	7,5	0,6	2,6	4,6

Bukhara region	15,3	1,1	5,3	13,1	12,7	8,8	-0,4	-8,1	18,3	3,2	10,7	0,0	0,0
Jizzakh region	7,2	-0,6	8,2	11,5	5,4	7,2	2,4	-6,2	2,7	2,2	3,6	2,9	3,8
Kashkadarya region	-5,4	7,0	3,2	2,2	9,5	17,9	-15,4	-23,8	31,2	3,6	0,0	-1,0	5,9
Navoi region	13,2	0,2	4,7	14,1	1,3	6,8	-8,6	41,6	-4,6	9,7	5,5	0,2	3,8
Namangan region	8,6	7,0	5,6	6,8	7,3	10,8	-5,4	-11,5	8,3	4,1	6,0	4,6	3,7
Samarkand region	-4,6	2,5	7,9	8,4	6,0	12,3	-5,2	0,3	-2,5	-0,1	7,2	-5,3	7,7
Surkhandarya region	19,7	0,0	0,8	8,2	7,7	2,1	-5,4	-3,1	2,8	0,9	5,8	2,5	5,8
Syrdarya region	8,0	7,0	2,9	4,7	12,0	16,4	-5,7	-6,7	21,4	2,3	0,9	0,9	3,6
Tashkent region	9,0	-0,8	8,5	6,7	6,9	-2,2	-6,2	24,8	-2,0	7,9	3,0	2,0	7,1
Fergana region	10,0	2,1	4,1	15,0	13,1	0,1	-5,1	-1,1	8,6	7,9	9,1	-1,2	3,5
Khorezm region	2,2	3,0	10,0	4,7	10,4	5,5	-4,0	2,5	2,5	1,0	7,8	3,1	-0,3
Tashkent city	-2,9	14,8	7,3	13,0	12,4	9,7	12,7	3,5	-1,6	-1,7	1,9	3,9	11,7

Own calculation

Across the regions of Uzbekistan, labor productivity in small business and entrepreneurship between 2011 and 2023 has been highly volatile, with no sufficiently stable trend of sustainable growth. Although some regions recorded short-term periods of rapid growth, negative indicators were observed in subsequent years. For instance, in the Kashkadarya region, productivity dropped sharply in 2017–2018 but rebounded with significant growth in 2019. This volatility highlights that labor productivity in small businesses across regions is unstable and inconsistent, which may pose potential risks to long-term economic stability.

Thus, identifying regional disparities in labor productivity and analyzing the activities of small businesses and the informal sector from the perspective of regional specificities not only fills a scientific gap but also holds practical significance for ensuring balanced economic development across regions.

Literature review

Research on productivity in small businesses and the informal sector reveals significant productivity gaps and competitive effects. Informal firms demonstrate substantially lower productivity than formal counterparts, with informal sector productivity averaging about one-fourth that of formal firms (Amin & Okou, 2019). However, this gap varies by firm size, as large informal firms show smaller productivity differentials compared to small informal firms, suggesting they possess formalization capabilities but choose to remain informal (Benjamin, Nancy & Mbaye, Ahmadou, 2012).

Competition from informal sector firms negatively impacts formal business productivity. Formal firms facing informal competition experience approximately 75% of the productivity levels of those without such competition (Amin & Okou, 2019). Similarly, businesses reporting competitors who always or mostly operate informally show significantly lower productivity growth rates (Williams & Bezeredi, 2020). Regional variations exist, with clear productivity differentials between formal and informal firms observed in Turkey but not in Egypt (Hendy & Zaki, 2013).

Research demonstrates significant connections between higher education and small business productivity through multiple pathways. Educational technology

integration positively impacts small business growth and student competitiveness, enabling deeper business knowledge, technological skill development, and operational efficiency through automation and improved management systems (Sutrisno, 2023). Empirical evidence from Texas shows that founders' educational levels correlate with business success metrics, particularly sales volume, with college education enhancing owners' ability to learn, adapt, and maintain successful businesses in competitive environments (Al-Zubeidi, 2005). Experiential learning through small business internships allows students to acquire expert knowledge, develop professional and entrepreneurial skills unavailable in traditional classrooms, while increasing self-efficacy and interest in small business careers (Varghese et al., 2012). Higher education contributes to economic productivity primarily through human capital development, producing skilled graduates who enhance overall economic efficiency, though questions remain about the precise causal relationships between educational system performance and economic growth (Croucher, 2019).

Research on the relationship between small business productivity and real GDP per capita reveals complex dynamics. Labor productivity growth significantly impacts economic outcomes, with variations from 1.04% to 2.8% annually translating to substantial differences in GDP and living standards (Jin, 2013). Cross-country analysis demonstrates that entrepreneurial activity and economic competitiveness have statistically significant effects on real GDP per capita, though GDP shows elastic responses to competitiveness changes but inelastic responses to early-stage entrepreneurial activity (Harmina, 2016).

However, policy interventions targeting small businesses can produce counterintuitive results. Increases in small business size standards in the United States led to reduced small business shares, declining job creation, lower productivity growth, and decreased GDP growth in small business-dependent areas (Denes et al., 2019). In Bosnia and Herzegovina, research found that among various SME-related factors, only private sector loans showed positive and statistically significant impacts on GDP per capita growth, while business registration efficiency and other factors showed mixed or insignificant effects (Vulić, 2021).

Methodology

3.1. Data source and variables

This research relies on a regional panel dataset covering the period 2011–2023 to examine the labor productivity of small business and entrepreneurship across Uzbekistan. The data are drawn primarily from the State Committee of the Republic of Uzbekistan on Statistics. The model specification incorporates both lagged effects and region- and time-specific heterogeneity, thereby ensuring robust statistical estimates.

3.2. Descriptive statistics

Table 2: Descriptive statistics of variables.

e					
i				6	

The statistical indicators presented in the table reveal significant regional disparities in labor productivity levels, informal employment, regional gross domestic product (RGDP) per capita, and the number of higher education students per 10,000 population. For example, the productivity indicator (eff) averages 2.6 percent, ranging from a minimum of –23.75 percent to a maximum of 41.59 percent. This demonstrates that while production efficiency has sharply declined in some regions, others have experienced substantial growth. Such differences provide clear evidence of economic heterogeneity across regions.

The share of the informal sector (informal) also varies significantly across regions: the lowest value is 13.6 percent, while the highest reaches 57.3 percent. The average stands at 39.6 percent, indicating that in nearly half of the regions, the informal sector accounts for the majority of employment. Substantial disparities are also evident in regional gross domestic product per capita (rgdp_pcmin): the minimum value is around 2,450 thousand soums, whereas the maximum exceeds 13,334 thousand soums. This highlights sharp imbalances in income levels and production volumes across the country's regions. Likewise, the number of higher education students per 10,000 inhabitants (hest10k) reflects regional disparities: the lowest value is 28.5, while the highest reaches 1,661.9. With an average of around 202, this underscores the highly uneven access to higher education opportunities among regions.

3.3. Model construction

Dynamic factors play an important role in determining labor productivity in small businesses across regions. Therefore, this study employs a dynamic panel data model. In the model, efficiency (eff) is chosen as the dependent variable. The lagged value of efficiency (L1.eff) is included to capture persistence over time. This approach makes it possible to identify whether regional productivity follows a process of convergence or divergence.

The following were selected as independent variables:

informal – share of the informal economy;

hest10k – number of higher education students (per 10,000 population);

ln_rgdp_pc – logarithm of real GDP per capita.

Thus, the model can be expressed in the following form:

$$eff_{it}=\alpha eff_{i,t-1}+\beta_1 informal_{it}+\beta_2 hest10k_{it}+\beta_3 \ln_rgdp_pc_{it}+\mu_i+\lambda_t+\varepsilon_{it}$$

i – region,

t – time,

μ_i – unchanging regional characteristics,

λ_t – time effects,

ε_{it} – the error term for unit i at time t

The model was estimated using the two-step system GMM approach developed by Arellano–Bover (1995) and Blundell–Bond (1998). This method makes it possible to address the problem of endogeneity, fully account for the effects of lagged variables over time, and obtain reliable results in small-sample panels. As instruments, lagged values of labor productivity and exogenous variables were employed.

The model is specifically designed to identify the internal dynamics of labor productivity in small businesses across regions, as well as the impact of the informal sector and various socio-economic factors.

Analysis and results

Table 3. System GMM estimation results for regional labor productivity of small business

Variable	Coefficient	Std. Error	t	p-value	95% Confidence Interval
L.eff	-0.507	0.236	-2.15	0.051	-1.016; 0.001
informal	-0.279	0.129	-2.17	0.050	-0.558; -0.001
hest10k	-0.009	0.005	-1.60	0.133	-0.020; 0.003
ln_rgdp_pc	2.497	3.092	0.81	0.434	-4.182; 9.176
constant	-3.303	27.150	-0.12	0.905	-61.956; 55.350

Diagnostic tests:

Arellano–Bond AR (1): z = 0.24, p = 0.809

Arellano–Bond AR (2): z = -1.37, p = 0.171

Sargan test: χ^2 (4) = 5.65, p = 0.227

Hansen test: χ^2 (4) = 8.04, p = 0.090

The robustness of the results is supported by diagnostic tests. The Arellano–Bond tests reveal no evidence of second-order serial correlation, ensuring the consistency of the GMM estimator. Furthermore, the Sargan and Hansen tests of overidentifying restrictions confirm the validity of the instruments used in the model. These outcomes suggest that the estimation is reliable and the negative effect of informality on labor productivity in small business can be considered a robust empirical finding.

According to the results of the dynamic panel model, a process of convergence is observed in the labor productivity of small businesses across regions. In other words, regions with relatively low productivity are growing faster than those with higher productivity. This indicates the potential for regional disparities to narrow in the long run.

The estimation results of the model made it possible to identify the factors influencing labor productivity in small businesses. According to the findings, the lagged value of labor productivity (L.eff) is negative and statistically marginally significant, with a coefficient of –0.507 (p = 0.051). This indicates that low productivity in the previous period reduces productivity in the subsequent period as well. Thus, labor productivity in small businesses exhibits a certain inertia, suggesting that systematic measures are required to ensure stable efficiency.

The informal economy (informal) also has a significant impact on productivity. According to the estimation results, its coefficient is –0.279 and statistically significant at the 0.050 level. This implies that as the share of the informal sector increases, productivity in small businesses declines. The reason is that in the informal economy, opportunities for efficient resource utilization, technological modernization, and labor productivity enhancement are limited.

The higher education indicator—the number of students per 10,000 population (hest10k)—did not yield the expected positive effect. The coefficient is –0.009 and statistically insignificant (p = 0.133). This result suggests that there is no direct relationship between higher education enrollment and small business productivity. A possible explanation is that students’ knowledge and skills may not fully correspond to the actual demands of the labor market, or their integration into the economy requires more time.

Although the logarithm of real GDP per capita (ln_rgdp_pc) has a positive coefficient (2.497), it is not statistically significant (p = 0.434). This indicates that the growth of national income levels does not directly affect small business productivity. A possible explanation is that GDP growth may be occurring in other sectors, with its effects not being strongly reflected in small businesses.

Conclusion

The dynamic panel (system-GMM) analysis reveals that labor productivity in small businesses exhibits significant regional disparities. The findings confirm the presence of a convergence effect, whereby regions with lower levels of productivity are gradually catching up with those characterized by higher productivity. This suggests a tendency for regional gaps in efficiency to narrow over time. However, the high prevalence of the informal sector exerts a negative influence on productivity, thereby constraining the sustainable development of small businesses. These results underscore the need to reduce informal economic activities and to accelerate formalization processes in order to foster greater productivity in the sector.

In light of these findings, several policy implications emerge. First, reducing the share of the informal sector requires simplifying the taxation system, strengthening legal protection mechanisms, and implementing incentive measures that encourage entrepreneurs to operate within the formal sector. Second, narrowing regional productivity disparities necessitates the development of infrastructure, the expansion of access to financial resources, and the enhancement of targeted support mechanisms for small business entities.

References

1. Amin, Mohammad & Okou, Cedric. (2020). Casting a shadow: Productivity of formal firms and informality. Review of Development Economics. 24. 1610-1630. 10.1111/rode.12697.

2. Benjamin, Nancy & Mbaye, Ahmadou. (2012). The Informal Sector, Productivity, and Enforcement in West Africa: A Firm-level Analysis. Review of Development Economics. 16. 10.1111/rode.12010.

3. Williams, Colin & Bezeredi, Slavko. (2020). Evaluating the impacts on firm productivity of informal sector competitors: results of a business survey in South-Eastern Europe. International Journal of Entrepreneurship and Small Business. 41. 524-538. 10.1504/IJESB.2020.10033816.

4. Hendy, Rana & Zaki, Chahir. (2013). On informality and productivity of micro and small enterprises: Evidence from MENA countries. Int. J. of Entrepreneurship and Small Business. 19. 438 - 470. 10.1504/IJESB.2013.055486.

5. Sutrisno. (2023). Strategies for Utilising Educational Technology to Improve the Competitiveness of Student Small Businesses. Indo-MathEdu Intellectuals Journal, 4 (2), 268-286. http://doi.org/10.54373/imeij.v4i2.198.

6. Al-Zubeidi, M.A. (2005). Higher Education and Entrepreneurship: The Relation between College Educational Background and Small Business Success in Texas.

7. Varghese, M.E., Parker, L.C., Adedokun, O.A., Shively, M., Burgess, W.D., Childress, A.L., & Bessenbacher, A.M. (2012). Experiential Internships:

Understanding the Process of Student Learning in Small Business Internships. Industry and Higher Education, 26, 357 - 367.

8. Croucher, G. (2019). Productivity and Higher Education. Education.

9. Jin, W.(. (2013). The productivity puzzles.

10. Harmina Anita, 2016. "The role of entrepreneurship in explaining the real Gross Domestic Product per capita: Regression model selection," Croatian Review of Economic, Business and Social Statistics, Sciendo, vol. 2(1), pages 24-38, September.

11. Denes, M., Duchin, R., & Hackney, J. (2019). Does Size Matter? The Real Effects of Subsidizing Small Firms. Econometric Modeling: Corporate Finance & Governance eJournal.

12. Vulić, Svjetlana. (2021). SMALL AND MEDIUM ENTERPRISESAND ECONOMICS GROWTH. EMC Review - Časopis za ekonomiju - APEIRON. 22. 10.7251/EMC2102436V.

РОЛЬ ФИНАНСОВЫХ АКТИВОВ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ

Файзиев Умуркул Шухратович

Доцент Ташкентского государственного экономического университета, PhD

Озодова Зулфизар Сардорбек кизи

студент Ташкентского государственного экономического университета

Аннотация

Данная исследовательская работа посвящена выявлению значимости финансовых активов предприятия в обеспечении его финансовой устойчивости. Неотъемлемой частью финансовой устойчивости является ликвидность предприятия, которая является его способностью преобразовать активы в денежные средства. Непрерывное деятельность и реализация производимой продукции и услуг, а также свободное управление финансовыми активами достигается именно через ликвидность организации. Финансовые активы рассматриваются как особая категория активов хозяйствующего субъекта с высшим уровнем ликвидности, владение и эффективное управление которыми, способствует генерации или получению будущих потоков ряда экономических выгод.

В работе проведен анализ структуры финансовых активов на примере АО «UZAUTO MOTORS». Рассмотрены все категории финансовых активов, оценена их доля в общей структуре активов предприятия, а также проведен расчет показателей ликвидности и платежеспособности.

Изученная литература

По теме ликвидности и финансового состояния организаций ряд отечественных зарубежных ученых проводили свои научные исследования. В частности:

Н. Мавланов, Н. Каландарова и Ё. Рахимов в учебном пособии «Экономический анализ» показывают, что обеспеченность предприятия именно оборотными активами, особенно финансовыми, и положительный финансовый результат способствуют финансовой устойчивости в обозримом

будущем.

Abdul Rosid в своей работе «Роль управления ликвидностью в современном корпоративном управлении» показывает, что глобальные экономические риски вынуждают предприятия постоянно менять систему управления ликвидностью и структуру активов, адаптируя их под высокую волатильность и инфляционные угрозы.

Xu X., Mu Y., Wang J заметили, что предприятия с более высоким уровнем риска увеличивают долю финансовых активов, особенно краткосрочных, чтобы улучшить ликвидность и финансовые результаты деятельности.

Xie, Z., Du, J., & Wu, Y. в работе о влиянии финансовизации на инновации отмечают, что ресурсы каждой корпорации ограничены. Поэтому нефинансовые корпорации начинают менять своё поведение и структуру управления, всё больше выбирая финансовые доходы и стремясь максимизировать стоимость для акционеров через выплаты; то есть цели менеджеров поменялись с инвестиций в материальные активы и проекты НИОКР на краткосрочную прибыль, что называют «финансовизацией нефинансовых корпораций».

Анализ и результаты исследования.

Нами был проведен анализ финансовых активов АО «UZAUTO MOTORS» и результаты оформлены в Таблице 1. В ней приведен весь состав долгосрочных и текущих финансовых активов на конец 2023 и 2024 финансовые годы.

К концу декабря 2024 года финансовые активы занимали одну треть всех активов АО «UZAUTO MOTORS» (33,5%), что указывает на их существенное влияние на ликвидность, стабильность и доходность предприятия.

Таблица 1. Сравнительный и структурный анализ финансовых активов АО «UZAUTO MOTORS».

В целом, за анализируемый период текущая дебиторская задолженность сильно увеличилась, составляя большую часть финансовых активов предприятии в конце 2024 года (37,6%), в то время как долгосрочные выданные займы стали категорией, показавшей наибольшее снижение. Это показывает, что АО «UZAUTO MOTORS» таким образом старается увеличить продажи.

Переход доминантности с категории долгосрочные банковские депозиты к текущей дебиторской задолженности явно указывает, что предприятие высвободило деньги для поддержки текущих хозяйственных операций, а также погашения обязательств.

Самый значительный рост за год наблюдался в текущих банковских депозитах (53,6 млн долларов), которые составили 11,8% всех финансовых активов 31 декабря 2024 года.

7,1% финансовых активов приходится на денежные средства и депозиты с ограничением использования. В примечаниях к финансовой отчетности АО «UZAUTO MOTORS» отмечено, что это средства, отведенные как залог под аккредитивные договоры и для предоставления кредитов клиентам. В свою очередь, это стало толчком к увеличению продаж и соответственно

дебиторской задолженности тоже. Если в 2023 году не было долгосрочной дебиторской задолженности, то к концу 2024 года она достигла суммы 137,340 тыс. долларов (16,6% от общей суммы финансовых активов).

Инвестиции в ассоциированную компанию снизились на 4,627 тыс. долларов США. Причиной этому послужило обесценение ее акций.

Нормой является варьирование коэффициента текущей ликвидности между 1 и 2.

Текущая (общая) ликвидность = Текущие активы / Текущие обязательства

31.12.2023: (1,961,397–198,100–10,561)/ 1,748,063 ≈ **1.002**

31.12.2024: (1,641,473–13,875–15,779) / 1,171,307 ≈ **1.38**

При расчете ликвидности предприятия деньги и депозиты с ограничением использования не учитываются, так как это может создать иллюзию ликвидности организации.

Расчеты показывают, что АО «UZAUTO MOTORS» - финансово устойчивая компания и имеет достаточно финансовых активов, чтобы выполнить свои обязательства. Общая ликвидность стала выше на **0,378** к концу 2024 года за счет снижения текущих обязательств предприятия (в основном текущей кредиторской задолженности и контрактного обязательства).

Быстрая ликвидность = (Текущие активы – ТМЗ) / Текущие обязательства,

1) >1 – компания способна погасить краткосрочные долги без продажи запасов
2) ≈ 1 – ликвидность удовлетворительная
3) <1 – возможны трудности с покрытием обязательств.

31.12.2023: (1,961,397–198,100–10,561–1,241,285)/ 1,748,063 ≈ **0,29**

31.12.2024: (1,641,473–13,875–15,779–993493) / 1,171,307 ≈ **0,53.**

Текущая ликвидность АО «UZAUTO MOTORS» ниже единицы. Это указывает на то, что компания не может покрыть свои текущие обязательства за счет активов с высокой ликвидностью. С другой стороны, учитывая сферу деятельности и сезонность, это не вызывает беспокойства, так как перед закупкой и продажей такие компании имеют тонны комплектующих изделий, автомобилей на складе и запасных частей. Поэтому лучше ориентироваться на текущую ликвидность АО «UZAUTO MOTORS».

Заключение

Несмотря на фактическое увеличение коэффициента ликвидности, данный тренд не свидетельствует о повышении реальной платежеспособности, поскольку сокращаются наиболее ликвидные активы (текущие депозиты) и увеличивается текущая дебиторская задолженность.

Вышеуказанная ситуация свидетельствует тому, что финансовые активы сами по себе не могут обеспечить ликвидность и финансовую устойчивость организации. Огромное влияние оказывает управление структурой финансовых активов, а также их эффективным использованием.

Использованная литература

1. Н. Мавланов, Н. Каландарова и Ё. Рахимов. «Экономический анализ». – Ташкент – «Экономика-Финансы», 2022г. - 517стр.

2. Abdul Rosid. «CONSIDERING CORPORATE LIQUIDITY MANAGEMENT IN THE CONTEXT OF THE WORLD ECONOMY FAILING». – Indonesia. –2025.

3. Xu X., Mu Y., Wang J. «Corporate risk and financial asset holdings». - *Pacific-Basin Finance Journal*. – 2023. – Vol. 81.

4. Xie, Z., Du, J., & Wu, Y. (2022). «Does financialization of non-financial corporations promote the persistence of innovation: Evidence from A-share listed manufacturing corporations in China». – China. - *Eurasian Business Review*, 12, 229–250.

5. JSC «UZAUTO MOTORS» - *Annual report 2024 prepared under IFRS with auditor’s opinion*. -Tashkent. -Openinfo - Открытые данные о компаниях Узбекистана.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ УРОВНЯ СУЩЕСТВЕННОСТИ В АУДИТОРСКОЙ ПРОВЕРКЕ

Файзиев Умуркул Шухратович
PhD, доцент Ташкентского государственного экономического университета
Йулбарсова Угилой Мухаммадшохид кизи
Студентка Ташкентского государственного экономического университета

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты определения уровня существенности в аудиторской проверке в условиях современной экономики. Обосновывается ключевая роль существенности как одного из базовых элементов аудита, оказывающего непосредственное влияние на планирование и проведение аудиторских процедур, а также на формирование профессионального суждения аудитора. Особое внимание уделяется взаимосвязи уровня существенности с аудиторским риском в контексте требований международных стандартов аудита.

Ключевые слова. Существенность, уровень существенности, аудит, аудиторская проверка, аудиторский риск, финансовая отчетность, методы оценки, профессиональное суждение, эффективность аудита.

Введение. В условиях стремительно меняющейся экономики, где финансовые операции становятся все более сложными, а требования к прозрачности бизнеса постоянно усиливаются, особое значение приобретает достоверность финансовой информации. Именно финансовая отчетность служит основой для принятия решений различными группами пользователей — от инвесторов и кредиторов до государственных органов[158]. В такой ситуации даже относительно небольшие искажения способны существенно повлиять на оценку деятельности организации и привести к ошибочным

[158] Каримов А.А.. Аудит: учебное пособие. – Ташкент: Iqtisodiyot, 2019. – 256 с.

управленческим выводам. Это, в свою очередь, обуславливает необходимость проведения независимого аудита как инструмента подтверждения надежности представленных данных. В частности, в Республике Узбекистан в последние годы реализуются масштабные экономические реформы, направленные на повышение прозрачности финансовой отчетности и развитие института независимого аудита[159]. Принятие Закона Республики Узбекистан «Об аудиторской деятельности» и совершенствование нормативно-правовой базы усиливают требования к качеству финансовой информации и повышают значимость аудиторских процедур. В данном контексте ключевую роль играет понятие существенности, позволяющее определить ту границу, за которой искажения начинают оказывать реальное влияние на решения пользователей.

Согласно положениям Международного стандарта аудита ISA 320, под существенностью понимается такой уровень искажения информации, при котором она способна повлиять на экономические решения пользователей финансовой отчетности[160]. При этом важно учитывать, что данная категория не существует изолированно: она напрямую связана с аудиторским риском, концепция которого раскрывается в стандарте ISA 315[161]. Их взаимосвязь требует комплексного подхода при планировании и проведении аудита, поскольку именно сочетание этих элементов позволяет аудитору сформировать обоснованное профессиональное суждение.

Рисунок 1 –Аудиторские Риски

Цели. Целью данного исследования является комплексный анализ теоретических и практических аспектов определения уровня существенности в аудиторской проверке в условиях современной экономики. В рамках поставленной цели предполагается изучение существующих количественных и качественных подходов к установлению уровня существенности, анализ

[159] Министерство финансов Республики Узбекистан. Закон РУз «Об аудиторской деятельности». – Ташкент, 2021.

[160] International Auditing and Assurance Standards Board. International Standard on Auditing 320: Materiality in Planning and Performing an Audit. – New York: IFAC, 2018.

[161] International Auditing and Assurance Standards Board. International Standard on Auditing 315: Identifying and Assessing the Risks of Material Misstatement. – New York: IFAC, 2019.

применяемых базовых показателей и критериев их выбора, а также исследование их влияния на планирование и проведение аудиторских процедур.

Основная часть. Определение уровня существенности осуществляется на этапе планирования аудиторской проверки и оказывает прямое влияние на объем, характер и направленность аудиторских процедур. В практической деятельности аудиторы используют количественные ориентиры, основанные на ключевых финансовых показателях организации. Наиболее распространенными базами расчета являются прибыль до налогообложения, выручка, совокупные активы и собственный капитал. В качестве ориентиров применяются, как правило, 5% от прибыли, 1% от выручки или 2% от активов[162]. Однако данные показатели не являются универсальными и требуют адаптации с учетом особенностей конкретной организации. В условиях национальной практики применение указанных ориентиров также требует учета особенностей национальной экономики, уровня развития финансовых рынков и специфики деятельности хозяйствующих субъектов, что усиливает роль профессионального суждения аудитора.

Несмотря на формализованность подходов, определение уровня существенности представляет собой сложную методологическую задачу, сопряженную с рядом системных проблем.

Одной из ключевых проблем является несоответствие между количественными методами оценки и реальной экономической природой информации. На практике определение существенности чаще всего основывается на установлении определённых числовых порогов, что делает процесс оценки формализованным. Однако в действительности высокая зависимость от профессионального суждения аудитора, но и обстоятельствами, при которых оно возникло. Так, даже незначительное по величине отклонение может иметь существенное значение, если оно связано с нарушением законодательства, искажением финансовых показателей или попыткой скрыть убытки. В подобных ситуациях использование исключительно количественных критериев оказывается недостаточным и может привести к недооценке реально значимых искажений. В результате возникает разрыв между формализованными подходами и фактической экономической сущностью информации.

Другой важной проблемой является нестабильность показателей, используемых в качестве базы для расчета уровня существенности. В условиях экономической неопределенности прибыль организации может существенно колебаться или даже принимать отрицательные значения, что затрудняет применение стандартных ориентиров. В таких случаях аудиторы вынуждены обращаться к альтернативным показателям, например выручке или активам, однако и они не всегда позволяют получить объективный результат. Это связано с тем, что различные показатели отражают разные стороны деятельности предприятия и не являются взаимозаменяемыми. В итоге выбор

[162] Рахимов А.Х.. Молиявий ҳисоб ва аудит: дарслик. – Ташкент: Fan va texnologiya, 2020. – 320 с.

базы расчета во многом зависит от профессионального суждения аудитора, что усиливает субъективность и снижает обоснованность установленного уровня существенности.

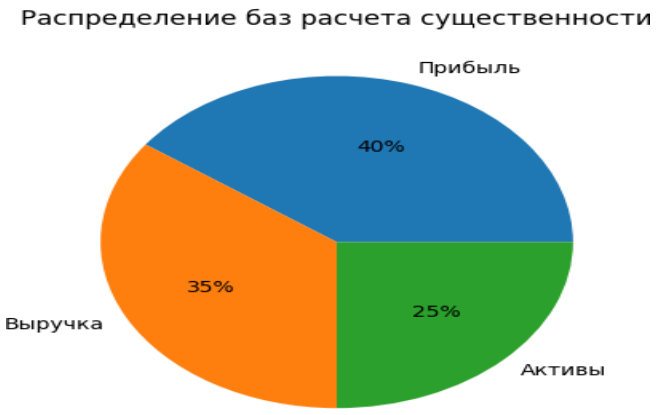

Рисунок 3 – Диаграмма распределение баз расчета существенности

Еще одной существенной проблемой является недостаточная согласованность уровня существенности с оценкой аудиторских рисков. Несмотря на то, что международные стандарты аудита прямо указывают на необходимость их взаимосвязанного применения, на практике нередко наблюдается формальный подход, при котором уровень существенности устанавливается отдельно от глубокого анализа рисков существенного искажения. В результате возникает ситуация, когда установленный порог существенности не отражает фактический уровень риска, присущий деятельности конкретной организации и ее финансовой отчетности. Особенно это проявляется в условиях повышенной вероятности мошенничества или наличия значительных ошибок, когда уровень существенности объективно должен быть снижен для обеспечения более тщательной проверки. Однако в реальной аудиторской практике такая корректировка осуществляется не всегда своевременно или в достаточной степени, что может привести к снижению качества аудиторских процедур и увеличению вероятности пропуска существенных искажений.

Следует отметить, что в развивающихся экономиках, включая Республику Узбекистан, указанные проблемы проявляются более остро в связи с трансформацией экономической системы, изменением нормативно-правовой среды и повышенными требованиями к инвестиционной привлекательности страны.

Значительное влияние на процесс определения существенности оказывает высокая зависимость от профессионального суждения аудитора[163]. Отсутствие унифицированных количественных критериев и четко закрепленных методических подходов приводит к тому, что при одинаковых исходных данных разные аудиторы могут устанавливать существенно

[163] Каримов А.А.. Аудит: учебное пособие. – Ташкент: Iqtisodiyot, 2019. – 256 с.

отличающиеся уровни существенности. Это снижает сопоставимость результатов аудиторских проверок и может негативно отражаться на уровне доверия к аудиторским заключениям. Дополнительно возрастает риск влияния внешних факторов, включая давление со стороны клиента, ограниченность ресурсов или иные организационные условия, способные повлиять на объективность принимаемых решений.

Отдельного внимания заслуживает проблема применения уровня существенности на уровне отдельных показателей финансовой отчетности. Установленный общий уровень существенности не всегда позволяет адекватно оценить значимость искажений в конкретных статьях отчетности, особенно если речь идет о наиболее чувствительных показателях. В связи с этим возникает необходимость определения «рабочей существенности», применяемой при детальной проверке отдельных элементов отчетности. Однако единые подходы к ее расчету в настоящее время недостаточно регламентированы, что создает дополнительные сложности и повышает вероятность ошибок. Основные проблемы определения уровня существенности систематизированы в таблице:

Таблица 1

Краткий обзор основных проблем при оценке существенности и их влияние на аудит

Проблема	Суть	Последствия
Ограниченность методов	Игнорируются качественные факторы	Риск пропуска ошибок
Нестабильность показателей	Колебания прибыли	Ошибки в расчетах
Субъективность	Разные подходы аудиторов	Несопоставимость
Связь с риском	Недостаточная интеграция	Снижение качества аудита
Динамичность	Редкий пересмотр	Потеря актуальности

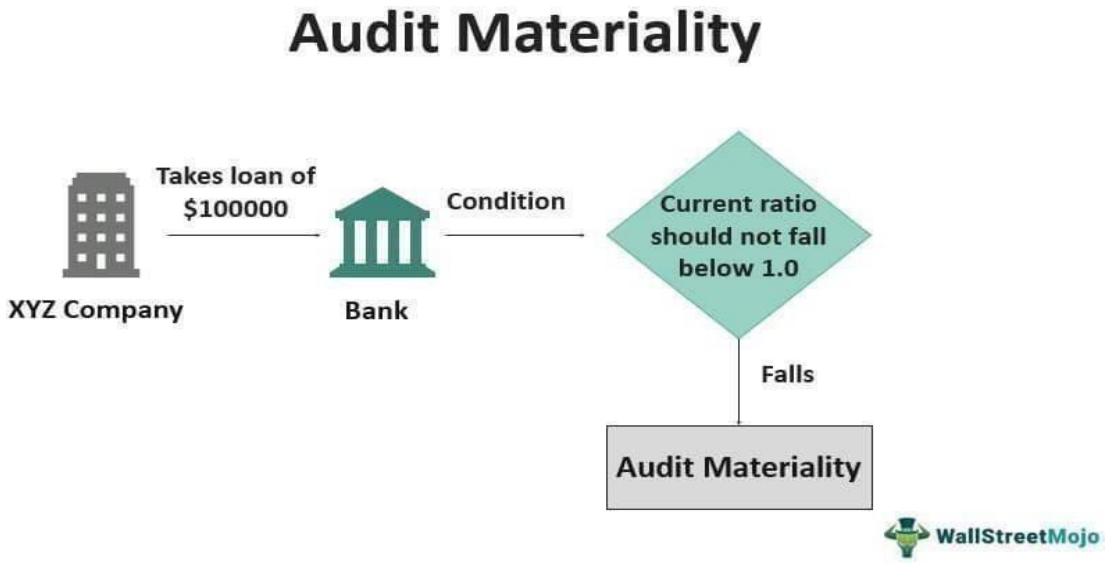

Рисунок 3. Основные проблемы определения уровня существенности в аудите

Выводы и рекомендации. Проведенный анализ позволяет сделать вывод

о том, что существующие подходы к определению уровня существенности требуют дальнейшего совершенствования с учетом современных условий развития экономики и повышения требований к качеству аудиторской информации.

Таким образом, уровень существенности является ключевым элементом аудиторской проверки, от которого напрямую зависит качество и достоверность результатов аудита. Его правильное определение позволяет аудитору эффективно распределять ресурсы, сосредотачивая внимание на наиболее значимых участках финансовой отчетности.

Вместе с тем проведенный анализ показал, что существующие подходы к определению существенности имеют ряд существенных недостатков. Преобладание количественных методов не позволяет в полной мере учитывать качественные характеристики искажений, что может привести к недооценке их реального влияния. Кроме того, высокая зависимость от профессионального суждения аудитора снижает сопоставимость результатов аудита и повышает риск субъективности.

Особое значение имеет необходимость более тесной интеграции уровня существенности с оценкой аудиторских рисков. В условиях высокой неопределенности и динамичности экономической среды уровень существенности должен быть гибким и подлежать своевременному пересмотру в процессе аудита.

В перспективе совершенствование методологии определения существенности должно быть направлено на:

- учет качественных факторов наряду с количественными;
- разработку более унифицированных подходов;
- повышение роли профессионального анализа и экспертной оценки;
- интеграцию с риск-ориентированным подходом в аудите.

Реализация указанных направлений позволит повысить эффективность аудиторских проверок, обеспечить более высокий уровень доверия к финансовой отчетности и усилить роль аудита в системе экономических отношений. Особую значимость данные направления приобретают в условиях проводимых в Республике Узбекистан экономических реформ, поскольку совершенствование методологии определения уровня существенности напрямую влияет на качество аудиторских заключений и уровень доверия со стороны инвесторов и других заинтересованных пользователей.

Список использованных источников

1. International Auditing and Assurance Standards Board. International Standard on Auditing 320: Materiality in Planning and Performing an Audit. – New York: IFAC, 2018.

2. International Auditing and Assurance Standards Board. International Standard on Auditing 315: Identifying and Assessing the Risks of Material Misstatement. – New York: IFAC, 2019.

3. International Federation of Accountants. Handbook of International Quality Management, Auditing, Review, Other Assurance, and Related Services Pronouncements. – New York: IFAC, 2020.

4. Министерство финансов Республики Узбекистан. Закон Республики Узбекистан № 677 «Об аудиторской деятельности». – Ташкент, 2021.

5. Каримов А.А.. Аудит: учебное пособие. – Ташкент: Iqtisodiyot, 2019. – 256 с.

6. Рахимов А.Х.. Молиявий ҳисоб ва аудит: дарслик. – Ташкент: Fan va texnologiya, 2020. – 320 с.

7. Норбеков Д.У.. Совершенствование методики определения существенности в аудите // Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар. – 2022. – № 3. – С. 45–52.

8. Ташпулатов Ш.Р.. Роль аудита в обеспечении достоверности финансовой отчетности // Молия. – 2021. – № 2. – С. 60–66.

ПРОГНОЗИРОВАНИЕ ФИНАНСОВЫХ РИСКОВ С ПОМОЩЬЮ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА

Камилова Севара Анваровна

PhD, старший преподаватель Ташкентского государственного экономического университета

Юлдашев Шамсуддин

Студент Ташкентского государственного экономического университета

Аннотация. В статье рассматривается применение методов искусственного интеллекта в прогнозировании финансовых рисков. Анализируются основные модели машинного обучения и глубоких нейронных сетей, используемые для оценки кредитных, рыночных и операционных рисков. Особое внимание уделено опыту внедрения ИИ-систем в финансовом секторе Узбекистана и перспективам их развития. Сделан вывод о высоком потенциале искусственного интеллекта как инструмента повышения устойчивости финансовой системы.

Ключевые слова: искусственный интеллект, финансовые риски, машинное обучение, нейронные сети, прогнозирование.

Финансовые риски занимают центральное место в деятельности банков, страховых компаний и инвестиционных фондов. Традиционные методы их оценки — статистические модели, экспертные суждения, рейтинговые системы — всё чаще оказываются недостаточными в условиях глобальной неопределённости, волатильности рынков и лавинообразного роста данных.

Искусственный интеллект (ИИ) открывает новые возможности для обработки больших массивов данных, выявления скрытых закономерностей и построения точных прогностических моделей. Мировые финансовые институты — JPMorgan Chase, HSBC, Deutsche Bank — активно внедряют алгоритмы машинного обучения для управления рисками. В этом контексте исследование применимости ИИ в финансовой сфере Узбекистана становится особенно актуальным.

Цель данной работы — исследовать методы искусственного интеллекта, применяемые для прогнозирования финансовых рисков, оценить их эффективность и выработать рекомендации для их внедрения в банковском секторе Узбекистана.

Виды финансовых рисков и необходимость их прогнозирования

Финансовые организации сталкиваются с несколькими ключевыми категориями рисков, каждая из которых требует специализированных методов анализа и управления.

1. Кредитный риск — вероятность того, что заёмщик не выполнит свои обязательства. Это наиболее распространённый вид риска в банковской деятельности.

2. Рыночный риск — возможность финансовых потерь вследствие изменения цен на активы, процентных ставок, курсов валют и биржевых индексов.

3. Операционный риск — убытки, возникающие из-за недостатков в процессах, ошибок персонала или IT-сбоев.

4. Системный риск — риск распространения кризиса с одного учреждения на весь финансовый сектор (эффект домино).

Своевременное и точное прогнозирование перечисленных рисков позволяет финансовым организациям формировать адекватные резервы, оптимизировать кредитные портфели и избегать системных кризисов.

Методы искусственного интеллекта в управлении финансовыми рисками

Современный арсенал ИИ-инструментов для риск-менеджмента включает несколько ключевых направлений.

Машинное обучение (ML). Алгоритмы градиентного бустинга (XGBoost, LightGBM), случайные леса и логистическая регрессия широко применяются для оценки кредитоспособности заёмщиков. Они позволяют учитывать сотни переменных и строить скоринговые модели с точностью до 95%.

Глубокое обучение (Deep Learning). Рекуррентные нейронные сети (LSTM) эффективно прогнозируют временные ряды финансовых показателей — курсы акций, волатильность валют. Трансформерные архитектуры (BERT, GPT) анализируют финансовую отчётность и новостной фон для оценки рыночных настроений.

Обнаружение аномалий. Автоэнкодеры и алгоритм Isolation Forest применяются для выявления мошеннических транзакций и операционных сбоев в режиме реального времени.

Обработка естественного языка (NLP). Анализ тональности новостей, регуляторных документов и социальных сетей позволяет оперативно оценивать репутационные и рыночные риски.

В Узбекистане внедрение ИИ в финансовом секторе находится на начальном этапе, однако уже демонстрирует заметные результаты. Ряд крупных банков — АО «Асакабанк», «Ипотека-банк», «Узпромстройбанк» — начали использование ML-моделей для автоматизированного кредитного скоринга. Это позволило сократить время рассмотрения заявок с нескольких дней до нескольких минут и снизить уровень невозвратных кредитов.

Центральный банк Республики Узбекистан ведёт работу по созданию регуляторной «песочницы» для финтех-компаний и тестирования ИИ-систем в контролируемой среде. В 2024 году была утверждена Стратегия развития

цифровой экономики, предусматривающая масштабное внедрение технологий ИИ в государственное управление и финансовый сектор.

Вместе с тем сохраняется ряд существенных барьеров: дефицит специалистов в области Data Science и машинного обучения, ограниченная инфраструктура для хранения и обработки больших данных, недостаточная цифровизация финансовой отчётности малого бизнеса.

Проблемы внедрения ИИ в управление финансовыми рисками:

Проблема «чёрного ящика» — сложность интерпретации решений нейронных сетей регуляторами и клиентами.

Предвзятость обучающих данных — модели, обученные на исторических данных, могут некорректно работать в кризисных условиях.

Кибербезопасность — ИИ-системы являются объектом атак с целью манипуляции прогнозами (adversarial attacks).

Нормативные пробелы — отсутствие специализированного законодательства, регулирующего применение ИИ в финансах.

Неравный доступ — крупные банки имеют значительные преимущества перед малыми кредитными организациями в использовании ИИ.

Рекомендации

1. Создание национального реестра финансовых данных — централизованной платформы обмена данными между банками для обучения ИИ-моделей при соблюдении требований конфиденциальности.
2. Внедрение принципов объяснимого ИИ (XAI) — обязательное использование методов интерпретируемости (SHAP, LIME) при принятии кредитных решений.
3. Подготовка кадров — расширение программ по Data Science в ТГЭУ и других вузах, сотрудничество с международными финтех-акселераторами.
4. Разработка регуляторной базы — принятие стандартов аудита и сертификации ИИ-систем в финансовом секторе совместно с Центральным банком.
5. Государственно-частное партнёрство — субсидирование внедрения ИИ для малых банков и микрофинансовых организаций через специализированные фонды.

Заключение

Искусственный интеллект становится неотъемлемым элементом современного финансового риск-менеджмента. Применение методов машинного обучения и глубоких нейронных сетей позволяет существенно повысить точность прогнозирования кредитных, рыночных и операционных рисков, сократить издержки и ускорить принятие решений.

Узбекистан обладает значительным потенциалом для внедрения ИИ в финансовой сфере. Реализация предложенных рекомендаций — формирование регуляторной среды, инвестиции в кадры и данные, развитие принципов объяснимого ИИ — позволит сформировать устойчивую и прозрачную систему управления финансовыми рисками, соответствующую международным стандартам.

Список использованных литератур

1. Goodfellow I., Bengio Y., Courville A. (2016). Deep Learning. MIT Press.
2. Центральный банк Республики Узбекистан. Официальный сайт: https://cbu.uz
3. Financial Stability Board. (2023). Artificial Intelligence and Machine Learning in Financial Services. FSB Report.
4. Brunnermeier M., Dong G. (2021). Machine Learning and Financial Risk. Princeton University. Working Paper.
5. Агентство по развитию рынка капитала Республики Узбекистан (АКРА). Отчёт о состоянии финансового сектора за 2024 год.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ МОТИВАЦИИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЕЙ

Д.Д.Эргашева, доцент Ташкентского государственного экономического университета

Предпринимательская деятельность является важным фактором экономического развития общества. Успех предпринимателя определяется не только экономическими условиями и профессиональными знаниями, но и психологическими характеристиками личности. Одним из ключевых факторов предпринимательской активности выступает мотивация.

Мотивация представляет собой совокупность внутренних и внешних побуждений, которые направляют деятельность человека на достижение определённых целей. В предпринимательской сфере мотивация играет особую роль, поскольку предприниматели работают в условиях неопределённости, риска и высокой ответственности.

Понимание психологических особенностей мотивации предпринимателей позволяет более эффективно развивать предпринимательские способности личности.

В психологии мотивация рассматривается как система факторов, которые побуждают человека к активности и определяют её направленность. Она включает потребности, интересы, ценности, установки и цели личности.

В предпринимательской деятельности мотивация выполняет следующие функции:

- стимулирует человека к созданию собственного бизнеса;
- поддерживает стремление к достижению целей;
- способствует преодолению трудностей и рисков;
- формирует стремление к инновациям и развитию.

Предприниматели, как правило, обладают более выраженной внутренней мотивацией по сравнению с наёмными работниками. Их деятельность часто определяется стремлением к независимости, самореализации и достижению успеха.

Существуют основные мотивы, которые исследователи считают самыми важными, исследуя предпринимательский потенциал Так, стремление к достижению успеха является одним из главных мотивов предпринимательской деятельности. Люди с высоким уровнем мотивации достижения стремятся ставить перед собой сложные задачи и добиваться

значительных результатов. Они получают удовлетворение от процесса достижения целей и преодоления трудностей. Они склонны к конкуренции и соперничеству.

Особо важное значение имеет и мотив независимости. Это желание быть независимым и самостоятельно принимать решения является важным стимулом для многих предпринимателей. Предпринимательство предоставляет возможность управлять собственной деятельностью и не зависеть от руководства.

Особого внимания заслуживает рассмотрение и мотива самореализации. Например, многие предприниматели рассматривают бизнес как способ реализации своих идей и творческого потенциала. Предпринимательская деятельность позволяет человеку проявить инициативу, использовать свои способности и достигать личностного роста.

Финансовая прибыль и материальное благополучие также играют важную роль в мотивации предпринимателей. Однако исследования показывают, что материальный фактор обычно сочетается с другими мотивами, такими как стремление к независимости и самореализации.

Успешная предпринимательская деятельность часто связана с высоким социальным статусом и общественным признанием. Для некоторых предпринимателей важным стимулом является уважение со стороны общества и профессионального сообщества. Поэтому не стоит не недооценивать мотив признания.

Психологические особенности личности оказывают значительное влияние на мотивацию предпринимательской деятельности. Среди них особого внимания заслуживают:

✓ Инициативность. Предприниматели склонны проявлять активность и самостоятельно начинать новые проекты.

✓ Готовность к риску. Предпринимательская деятельность связана с неопределённостью, поэтому предприниматели должны быть готовы принимать рискованные решения.

✓ Настойчивость. Способность преодолевать трудности и продолжать деятельность даже после неудач является важным качеством предпринимателя.

✓ Уверенность в себе. Высокий уровень самооценки помогает предпринимателям принимать решения и брать на себя ответственность.

✓ Креативность. Предприниматели часто используют творческий подход и нестандартное мышление для создания новых продуктов и услуг.

На формирование и развитие мотивации предпринимателей влияют также различные факторы:

Социальная среда — семья, образовательные учреждения и окружение могут формировать предпринимательские установки личности.

Культурные особенности общества — ценности инициативности, самостоятельности и достижения успеха способствуют развитию предпринимательской активности.

Личный опыт — предыдущий опыт работы или ведения бизнеса может

усиливать или ослаблять мотивацию.

Экономические условия — уровень развития экономики, доступ к ресурсам и государственная поддержка бизнеса также влияют на мотивацию предпринимателей.

Таким образом, мотивация предпринимателей представляет собой сложную систему психологических факторов, которые побуждают человека к созданию и развитию бизнеса.

Основными мотивами предпринимательской деятельности являются стремление к успеху, независимости, самореализации, материальному благополучию и общественному признанию.

Такие психологические качества предпринимателей как инициативность, настойчивость, уверенность в себе, готовность к риску и креативность в свою очередь способствуют формированию сильной мотивации и повышают вероятность успешной предпринимательской деятельности.

Следовательно, изучение психологических аспектов мотивации предпринимателей имеет важное значение для развития предпринимательства и формирования условий, способствующих раскрытию предпринимательского потенциала личности.

Литература:

1. David McClelland. Общество достижения. — Москва: Прогресс, 2020, Переизд..
2. Abraham Maslow. Мотивация и личность. — Санкт-Петербург: Питер, 2019.
3. Joseph Schumpeter. Теория экономического развития. — Москва: Эксмо, 2007.
4. Richard Cantillon. Очерк о природе торговли в целом. — Москва: Экономика, 2006.
5. Peter Drucker. Инновации и предпринимательство. — Москва: Вильямс, 2018.
6. Психология предпринимательства / под ред. А. Л. Журавлёва. — Москва: Институт психологии РАН, 2015.
7. Бодалёв А. А. Психология личности. — Москва: Академический проект, 2014.
8. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы. — Санкт-Петербург: Питер, 2023, Переизд.

ПРОБЛЕМА СОКРАЩЕНИЯ ТЕНЕВОЙ ЭКОНОМИКИ В УЗБЕКИСТАНЕ И ОПЫТ ПОЛЬШИ

Усмонова Муштарий Ахроровна
Студент Ташкентский государственный экономический университет
e-mail: usmonovamushtariy@gmail.com

Аннотация. Теневая экономика остаётся одной из важных социально-экономических проблем, влияющих на устойчивость экономического развития. В условиях трансформации экономики особую актуальность приобретает вопрос сокращения неформального сектора и повышения

прозрачности экономической деятельности. Цель данной работы — анализ проблемы сокращения теневой экономики в Узбекистан и изучение опыта Польша в борьбе с данным явлением.

В исследовании рассматриваются основные причины существования теневой экономики, такие как высокий уровень наличных расчетов, налоговая нагрузка, недостаточная прозрачность бизнеса и слабый контроль со стороны государственных институтов. Особое внимание уделяется реформам, проводимым в Узбекистане в последние годы, направленным на цифровизацию экономики, развитие электронных государственных услуг, расширение безналичных платежей и совершенствование налогового администрирования.

Также анализируется опыт Польши, которая в процессе экономических реформ и интеграции в Европейский союз смогла значительно снизить уровень теневой экономики за счёт усиления налогового контроля, внедрения электронных систем учета, поддержки малого и среднего бизнеса и повышения прозрачности финансовых операций. Сравнительный анализ позволяет выявить эффективные инструменты и механизмы, которые могут быть применены в условиях Узбекистана.

Результаты исследования показывают, что сокращение теневой экономики возможно при комплексном подходе, включающем институциональные реформы, цифровизацию государственного управления и стимулирование легальной предпринимательской деятельности. Полученные выводы могут быть использованы при разработке экономической политики, направленной на повышение эффективности национальной экономики и улучшение инвестиционного климата.

Ключевые слова:Теневая экономика, налоговое администрирование, цифровизация экономики, экономические реформы, легализация бизнеса, безналичные платежи, экономическая политика, Узбекистан, Польша, опыт зарубежных стран.

Современное развитие мировой экономики сопровождается значительными институциональными и структурными изменениями, среди которых особое место занимает проблема существования неформального (теневого) сектора экономики. Расширение неформальной экономической деятельности приводит к сокращению налоговых поступлений, снижению эффективности государственной экономической политики и искажению конкурентной среды. В связи с этим вопросы разработки эффективных инструментов сокращения теневой экономики становятся важным направлением научных исследований и государственной политики.

В современных условиях государства активно используют налоговые механизмы для снижения масштабов неформальной экономической деятельности. Налоговая политика рассматривается как один из ключевых инструментов стимулирования легализации бизнеса, повышения прозрачности финансовых операций и укрепления доверия между государством и экономическими субъектами. Исследования показывают, что эффективное сокращение неформального сектора возможно только при

комплексном использованииразличных налоговых инструментов. К ним относятся совершенствование налогового администрирования, внедрение цифровых технологий в систему налогового контроля, упрощение налоговой системы для малого и среднего бизнеса, а также создание стимулов для добровольного соблюдения налогового законодательства. Особое внимание уделяется внедрению современных информационных технологий в систему налогового администрирования. Электронные налоговые декларации, цифровые кассовые аппараты, системы онлайн-контроля за финансовыми операциями и интеграция государственных информационных баз данных позволяют значительно повысить прозрачность экономической деятельности и сократить возможности уклонения от налогообложения.

Важным направлением сокращения неформального сектора является также снижение административных барьеров для ведения предпринимательской деятельности. Упрощение процедур регистрации бизнеса, снижение налоговой нагрузки для малых предприятий и развитие специальных налоговых режимов создают благоприятные условия для перехода предпринимателей из неформального сектора в официальную экономику.Исследователи подчеркивают, что важную роль играет формирование доверия налогоплательщиков к государственным институтам. Повышение прозрачности налоговой системы, обеспечение справедливого распределения налоговой нагрузки и эффективное использование бюджетных средств способствуют росту добровольного соблюдения налогового законодательства.

Таким образом, сокращение неформального сектора экономики требует комплексного подхода, сочетающего совершенствование налоговой политики, развитие цифровых технологий и формирование институциональной среды, стимулирующей легальную предпринимательскую деятельность. Использование лучших международных практик налогового администрирования позволяет повысить эффективность борьбы с теневой экономикой и обеспечить устойчивое развитие национальной экономики.

Использованные источники:

1. Пинская, М. Р., Шаталов, С. Д., & Пономарева, К. А. (2022). Лучшие практики сокращения неформального сектора экономики налоговыми мерами. Известия Байкальского государственного университета, 32(3), 447-458.

2. Махмудов, Э. (2007). Проблемы привлечения иностранных инвестиций в Узбекистане в свете международного опыта. *Общество и экономика*, (8), 65-71.

3. Павлов, К. В., & Асадуллина, Н. Р. (2022). О структурных преобразованиях в системе управления экономикой Республики Узбекистан. Большая Евразия: развитие, безопасность, сотрудничество, (5-1), 924-929.

4. Воронин, С. А., & Расулев, А. Ф. (2020). Пути совершенствования системы управления экономикой в условиях перехода Узбекистана к

полноценному рынку. Большая Евразия: развитие, безопасность, сотрудничество, (3-2), 659-666.

5. Буров, В. Ю., Алиев, Н. К., Кязимов, М. С., Мага, А. А., Ахмадалиев, А., Тумунбаярова, Ж. Б., ... & Худайназаров, А. К. (2020). Противодействие теневой экономике и определение ее масштабов: отечественный и зарубежный опыт (теория и практика) (pp. 331-331). федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего образования" Забайкальский государственный университет".

ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ И КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ ЭКОНОМИКИ УЗБЕКИСТАНА В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

С.С.Касымов, профессор Ташкентского государственного экономического университета

А.Абдухакимов, студент Ташкентского государственного экономического университета

Аннотация: Предмет исследования: факторы инновационного развития экономики и повышения конкурентоспособности Республики Узбекистан в условиях глобализации.

Цель исследования: обоснование стратегических направлений инновационного развития как основы повышения конкурентоспособности национальной экономики.

Методология исследования: системный и сравнительный анализ, статистические методы, обобщение трудов отечественных и зарубежных исследователей в области инновационной экономики.

Результаты исследования: выявлены ключевые факторы инновационного развития; определены приоритетные направления модернизации экономики; обоснована необходимость развития инновационной инфраструктуры.

Область применения результатов: государственная экономическая политика, стратегическое планирование, корпоративное управление, подготовка экономических кадров.

Ключевые слова: инновации, конкурентоспособность, экономика Узбекистана, технологическое развитие, инновационная инфраструктура, стартап-экосистема, цифровизация, инвестиции в НИОКР.

Abstract:

Subject of the study: factors of innovative development and competitiveness enhancement of the Republic of Uzbekistan’s economy in the context of globalization.

Purpose of the study: to substantiate strategic directions of innovative development as the foundation for enhancing national economy competitiveness.

Methodology: systemic and comparative analysis, statistical methods, generalization of domestic and international research in the field of innovation economics.

Results of the study: key factors of innovative development identified; priority directions of economic modernization determined; necessity of developing

innovation infrastructure substantiated.

Practical implications: state economic policy, strategic planning, corporate governance, training of economics professionals.

Keywords: innovations, competitiveness, Uzbekistan economy, technological development, innovation infrastructure, startup ecosystem, digitalization, R&D investments.

В настоящее время инновационное развитие экономики представляет собой ключевой фактор обеспечения долгосрочной конкурентоспособности государства в условиях глобализации. Республика Узбекистан, стремясь к устойчивому экономическому росту, активно внедряет меры по модернизации экономики и развитию инновационной сферы. Понимание логики инновационных преобразований позволяет сформировать эффективную политику поддержки технологического развития.

Отправной точкой современной инновационной политики служит концепция национальной инновационной системы, разработанная в работах К. Фримена и Б.О. Лундаля. В её центре является взаимодействие между государством, научными организациями, образовательными учреждениями и бизнесом. Эффективность такой системы определяется способностью генерировать, распространять и коммерциализировать новые знания. Для развивающихся экономик, включая узбекскую, этот подход имеет особое значение.

Кризис в 2008-2009гг., а таже Пандемия 2020–2021 годов продемонстрировал уязвимость экономики, зависимых от экспорта сырьевых товаров. Страны с развитой инновационной базой смогли быстрее восстановиться и адаптироваться к новым условиям. Этот опыт подтвердил: инвестиции в человеческий капитал и научно-исследовательскую деятельность обеспечивают устойчивость к внешним шокам. Современная экономическая теория рассматривает инновации как эндогенный фактор роста, а не внешнее воздействие.

Теория «длинных волн» Н.Д. Кондратьева и концепция креативного разрушения Й. Шумпетера легли в основу современных стратегий технологического развития. Практическим воплощением этих идей стали программы поддержки стартапов, технологических парков и венчурного финансирования. Центральным аналитическим понятием здесь служит инновационная экосистема: чем она развитее, тем выше способность экономики генерировать прорывные технологии (табл. 1).

Таблица 1.

Модели инновационного развития и их характеристики

Модель развития	Ключевые черты	Примеры стран
Линейная	Последовательное развитие	Южная Корея, Сингапур
Технологический прорыв	Скачкообразное развитие	Израиль, Эстония

Модель развития	Ключевые черты	Примеры стран
Ресурсно-инновационная	Сочетаниесырья и технологий	Казахстан, Азербайджан

XXI век принёс новое понимание роли инноваций в экономическом развитии. Концепция «умной специализации» предполагает концентрацию ресурсов на приоритетных направлениях, где страна обладает конкурентными преимуществами. Этот подход переформатировал региональную политику: вместо дублирования структур в разных регионах стали создавать специализированные кластеры.

Цифровая трансформация экономики создаёт новые возможности для инновационного развития. Технологии искусственного интеллекта, блокчейн и интернет вещей меняют традиционные бизнес-модели и открывают перспективы для «прыжкообразного» развития. По данным Всемирного банка, страны, активно внедряющие цифровые технологии, демонстрируют на 20–30% более высокие темпы экономического роста.

"Зелёные" инновации становятся всё более значимым фактором конкурентоспособности. Парижское соглашение по климату и растущие требования потребителей к экологичности продукции создают стимулы для развития чистых технологий. ESG-критерии переводят экологическую повестку на язык инвестиционного анализа: компании с высокими ESG-показателями привлекают больше капитала и имеют доступ к преференциальному финансированию. Инновации сыграли преобразующую

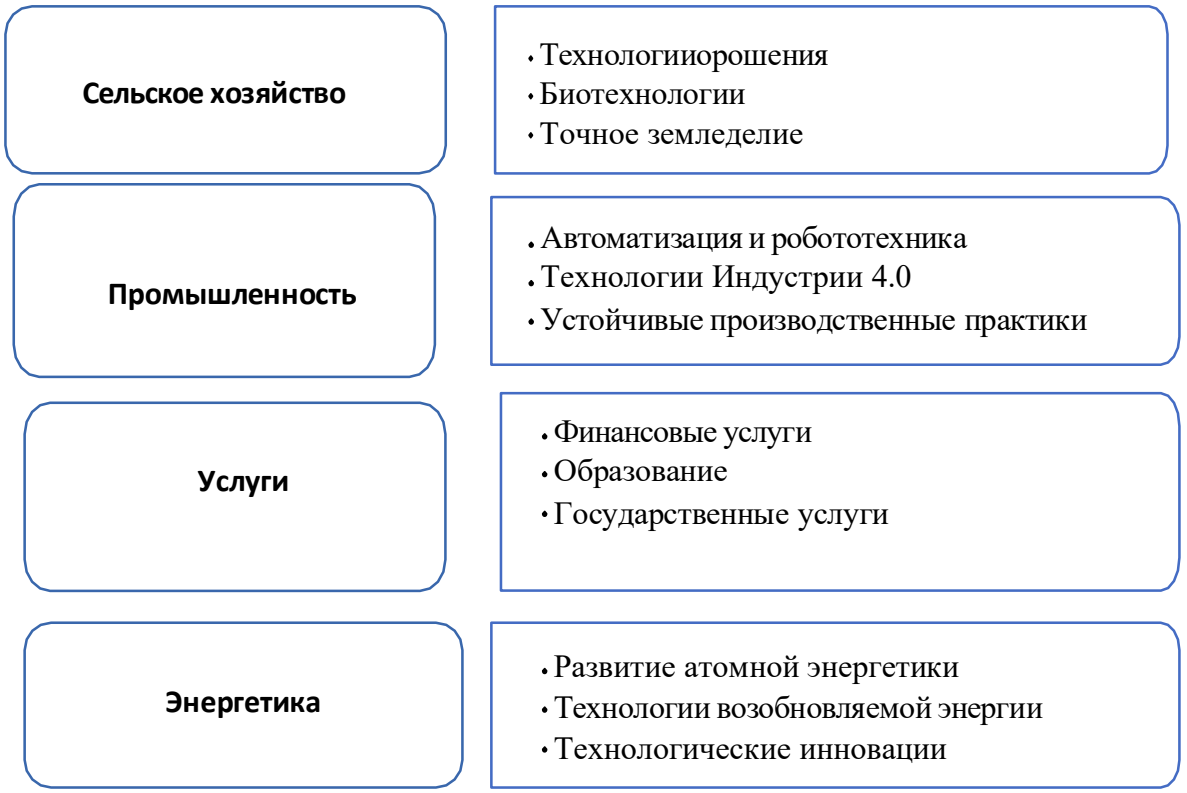

Рис.1. Основные направления инноваций в различных секторах экономики Республики Узбекистана

В сельском хозяйстве внедрение современных систем орошения, биотехнологий и технологий точного земледелия способствовало более эффективному использованию ресурсов и увеличению урожайности. Промышленный сектор получил значительные преимущества от автоматизации, внедрения умных производственных практик и устойчивых инициатив, что укрепило его позиции на мировом рынке. Использование робототехники и технологий Индустрии 4.0, включая Интернет вещей (IoT) и искусственный интеллект (ИИ), позволило оптимизировать производственные процессы, повысить их качество и снизить затраты. Устойчивые производственные подходы, такие как энергоэффективные технологии и минимизация отходов, не только снижают экологическое воздействие, но и повышают конкурентоспособность.

Таким образом, в Узбекистане где осуществляются глубокие структурные реформы, инновационное развитие не является абстрактной концепцией. Государственная программа поддержки инноваций, создание технологических парков и развитие стартап-экосистемы создают основу для технологического прорыва. Особое значение имеет развитие человеческого капитала через модернизацию образования и привлечение высококвалифицированных специалистов.

А также следует отметить , что инновационное развитие представляет собой комплексный процесс, требующий координированных усилий государства, бизнеса и научного сообщества. Умение сочетать технологическую модернизацию с развитием институциональной среды составляет ключевую компетенцию для обеспечения конкурентоспособности экономики в XXI веке.

Использованная литература:

1. Фримен, К. Техническая политика и экономическая успешность / К. Фримен. — М. : НИИ ВШЭ, 2013. — 312 с.

2. Лундаль, Б.-О. Национальные инновационные системы / Б.-О. Лундаль. — Лондон : Pinter Publishers, 1992. — 298 с.

3. Шумпетер, Й. Теория экономического развития / Й. Шумпетер ; пер. с нем. — М. : Прогресс, 1982. — 456 с.

4. Нельсон, Р. Национальные инновационные системы / Р. Нельсон. — Нью-Йорк : Oxford University Press, 1993. — 384 с.

5. Портер, М. Конкурентоспособность стран / М. Портер. — М. : Международные отношения, 2001. — 536 с.

6. Юлдашев, Б.С. Инновационная экономика Узбекистана / Б.С. Юлдашев. — Ташкент : Iqtisodiyot-Moliya, 2022. — 245 с.

7. Каримов, Н.Р. Стратегия инновационного развития / Н.Р. Каримов. — Ташкент : Fan va texnologiya, 2023. — 198 с.

8. Тураев, М.К. Глобализация и национальная экономика / М.К. Тураев. — Ташкент : Iqtisodiyot, 2023. — 267 с.

9. World Development Report 2024 / The World Bank. — Washington, D.C. : World Bank, 2024. — 324 p.

10. Global Innovation Index 2024 / WIPO. — Geneva : World Intellectual

Property Organization, 2024. — 412 p.

ISSUES OF APPLYING MODERN METHODS OF FINANCIAL RISK MANAGEMENT IN ENTERPRISES

Abdullayeva Sevinch Rustam kizi
Stident of Tashkent State University of Economics
e-mail: sevinchabdullayeva725@gmail.com

Annotation: This thesis examines the application of modern methods of financial risk management in enterprises and explores their effectiveness in ensuring the stability and sustainability of business operations. It analyzes different types of financial risks, such as market risk, credit risk and liquidity risks and discusses modern approaches, including Enterprise Risk Management (ERM), stress testing, scenario analysis and hedging instruments. The study identifies challenges in implementing these methods and offers practical insights into how financial companies can improve their risk management strategies in the modern economic environment.

Key words: financial risk, credit risk, liquidity risk, enterprise risk management (ERM), quantitative techniques, stress testing, scenario analysis, sensativity analysis, hedging, derivatives, regulatory challenges.

In an increasingly uncertain global economy, financial risk management has become one of the central priorites for enterprises. Financial risk can never be completely avoided, but it can be effectively managed. As Peter L.Bernstein (1996) observed, "The essence of risk management lies not in avoiding risk, but in understanding it". Understanding financial risk is essential for maintaining stability, particularly for companies operating in competitive financial markets.

In this context, the President of the Republic of Uzbekistan, Shavkat Mirziyoyev (2023), emphasized in his Address to the Oliy Majlis: "Our main task is to ensure economic resilience and competitiveness of national enterprises through modern managemend and risk-conscious planning[164].

This thesis examines how enterprises can adopt modern methods of financial risk management to minimize potential losses and enhance decision-making effeciency, especially in today's complex financial environment.

Financial risk refers to the possibility of losing money or capital due to unpredictable changes in the financial environment. Enterprises are constantly exposed to various types of financial risks, each of which affects the company's stability and profitability.

The main types of financial risks include:

Market risk - the potential for losses due to fluctuations in exchange rates, interest rates and asset prices.

Credit risk - the risk that a borrower or counterparty fails to meet financial obligations.

Liquidity risk - the danger that a firm cannot meet its short-term liabilities because of insufficient liquid assets.

[164] https://president.uz/en/lists/view/3324

There exist another types of risks influencing financial state of the enterprises. Suppose a firm has debt or revenue in foreign currencies, devaluation of the Som would arode profit margins. Another is a credit risk, given that domestic credit to the private sector (as percentage of GDP) remains limited, constraining firm liquidity. Furthermore, natural disaster risks pose systemic threats. For Uzbekistan, average annual loss from floods is estimated at USD 395.6 mln and from earthquakes USD 214.3 mln. A 1-in-100-year earthquake event could cause losses up to USD 3.6 bln or nearby 5.96% of national GDP.

These country-level disaster risks can cacade to enterprises (infrastructure damage, supply chain disruption, insurance shortfalls. Thus, risk management must consider macro shocks not only firm-specific ones.

The classification of risks allows enterprises to assess the sources of uncertainty and design strategies for mitigating them effectively.

ERM is an integrated and systematic process that helps organizations identify, assess and respond to all types of risks in a coordinated way. According to the COSO ERM Framework (2004), ERM ensures that risk management is embeded in all decision-making levels - strategic, operational and financial. It emphasizes not only minimizing risks but also optimizing opportunities.

Quantitative techniques are central to modern financial risk management. They allow for objective measurement of potential losses using mathematical and statistical models. Key methods include:

Value at Risk (VaR): estimates the maximum expected loss within a certain confidence level over a specific period.

Stress testing: simulates extreeme financial situations, such as market crashes, to test the firm's resilience.

Scenario Analysis: explores the effects of hypothetical situations, like interest rate hikes or exchange rate changes or financial performance.

Sensitivity Analysis: identifies which variables have the greatest influence on financial results.

These tools help enterprises evaluate their exposure and prepare stretegies to mitigate severe impacts.

Another major group of techniques involves hedging with financial derivatives such as forwards, futures, options and swaps.

Hedging is used to offset potential losses from price fluctuations whereas options and swaps allow companies to fix prices or interest rates , reducing uncertainty. Such instruments are commonly usefd by banks, investment companies and industrial enterprises dealing with enternational trade or volatile markets. A study of listed firms found that approximately 48% use financial derivatives to manage some form of financia risk. Specifically, 43% hedge foreign exchange risk and 32% hedge interest rate risk[165].

In global firms surveyed on derivatives use 70% reported using "static hedging" and 68% reported using "dynamic hedging" strategies.

[165]https://www.thefreelibrary.com/The%2BUsage%2Bof%2BDerivatives%2Bin%2BCorporate%2BFinancial%2BRisk%2BManagement%2Band...-a0617386083

Despite the availability of advanced tools, many enterprises face difficulties in applying them effectively. The challenges include:

Lack of internal risk management culture;

Insufficient data quality;

Complexity of regulatory compliance;

Limited expertise in quantitative methods.

Modern risk governance requires coordination between management, risk committees and regulators. Financial institutions must compy with international frameworks such as Basel III, ISO 31000, and IFRS9, which set global standars for risk assessment, capital adequacy and financial reporting.

Regulatory alignment is vital to ensure transparency and protect both investors and consumers. However, excessive regulation can sometimes limit flexibiliy, especially for smaller enterprises, which is why a balanced approach is crucial.

In Uzbekistan, for example, the government has only recently (April 2025) introduced the "Regulations on the Procedures for Identifying Assessing and Managing Financial and Other Risks" for government bodies. The financial institutions sector likewise faces rencent amendments: the Centrail Bank of Uzbekistan updated its regulation "On Requirements for the Risk Management System of Banks and Bankign Groups: in January 2025 to align with the Basel Committee on Banking Supervision;s core principles[166].

Macroeconomic stability, institutional reforms and regulatory improvements have improved the risk landscape. The Presidential Decree № PD-5630 (2019) "On measures to further imrpove the investment climate" and the Strategy "Uzbekistan-2030" (2023) emphasize enhancing corporate governance, financial reporting and transparency - all of which directly strengthen risk management capacity[167]. Nonetheless, the implementation gap between policy and enterprise practice remains significatn, particularly among small and medium-sized firms.

Although modern tools have proven their effeciency, enterprises still encounter several practical challenges.

Limited understanding and awareness among managers and employees.

High implementation costs of risk management system and software.

Difficulty in integrating ERM frameworks into existing corporate structures.

Regulatory uncertainty and constantly changing compliance requirements.

Dependance on global economic fluctuations that cannot be fully predicted or controlled.

Modern quantitative methods (VaR, Monte Carlo simulation, stress-testing) depend on high-quality data and anaytics capability. Many firms in Uzbekistan face limitations in this regard. For example, as of April 1 2025 there were approximately 442.4 thousand enterprises and organizations operating in Uzbekistan, 84.3% of which were small enterprises and microfirms[168]. Small firms often lack

[166] https://www.uzdaily.uz/en/uzbekistans-central-bank-updates-regulations-on-banking-system-risks-what-has-changed/

[167] https://buxgalter.uz/doc?id_575612

[168] Information about the demography of enterprises and organizations in the Republic of Uzbekistan - Press Release 2025.11.04 - National Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan

comprehensive financial reporting or dedicated risk-management departments.

Overcoming these barriers requires combining education, policy reforms, and technology adoption. Companies must also build a corporate culture that values risk awareness and continuous improvement.

The study has demonstrated that effective financial risk management has played a vital role in maintaining the financial stability and sustainable development of enterprises. It has shown that modern approaches to managing financial risks have improved the ability of companies to anticipate and respond to market uncertainties more effectively. The research has revealed that, although significant progress has been achieved in developing risk management systems, many enterprises have still faced challenges related to regulation, data quality, and organizational awareness. It has been concluded that strengthening the culture of risk responsibility and integrating risk management into strategic decision-making have been essential for improving financial performance and long-term resilience.

Ultimately, the abiltiy to manage risk intelligently determines the long-term success of an enterprise in a dynamic global economy. The thesis concludes that applying modern methods is not an option but a necessity for enterprices that aim to remain competitive, resilient and sustainable.

REFERENCES:

1. Bernstein, P. L. (1996). Against the Gods: The Remarkable Story of Risk. John Wiley & Sons.
2. Keynes, J. M. (1936). The General Theory of Employment, Interest and Money. Macmillan.
3. Mirziyoyev, Sh. M. (2023). Address to the Oliy Majlis. President.uz.
4. ISO. (2018). ISO 31000: Risk Management – Guidelines. International Organization for Standardization.
5. Cantle, N. (n.d.). Global trends in derivatives. Milliman Insight. https://frm.milliman.com/insight/Global-trends-in-derivatives
6. Risk and Insurance Management Society. (2011). 2011 Enterprise Risk Management Survey. https://erm.ncsu.edu/resource-center/rims-erm-survey/
7. Information about the demography of enterprises and organizations in the Republic of Uzbekistan - Press Release 2025.11.04 - National Committee of the Republic of Uzbekistan
8. https://www.uzdaily.uz
9. https://buxgalter.uz/doc?id_575612
10. https://www.thefreelibrary.com

SOLIQ MEXANIZMI SAMARADORLIGINI ANIQLASHNING INDIKATORLI MODELI VA UNI TAKOMILLASHTIRISH YO‘NALISHLARI

To‘laganova Feruza Xamidulla qizi
Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti tayanch doktorant
e-mail: feruzkatulaganova@gmail.com

Annotatsiya Ushbu tezisda soliq mexanizmining samaradorligini baholash uchun ko‘p omilli indikatorli model taklif etiladi. Tadqiqotda 2024-2026 yillar uchun O‘zbekiston Respublikasining fiskal ko‘rsatkichlari, soliq bazasini kengaytirish va yashirin iqtisodiyotni qisqartirish strategiyalari tahlil qilingan. IMRAD standarti asosida yozilgan ushbu ishda soliq ma’murchiligini raqamlashtirishning iqtisodiy samaradorligi ilmiy asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: soliq mexanizmi, indikatorli model, fiskal siyosat, raqamli transformatsiya, yashirin iqtisodiyot, samaradorlik, prognoz, soliq uzilishi

Аннотация

В данной тезисной работе предлагается индикаторная модель для оценки эффективности налогового механизма. В исследовании проанализированы фискальные показатели Республики Узбекистан на 2024-2026 годы, стратегии расширения налоговой базы и сокращения теневой экономики. В работе, написанной по стандарту IMRAD, научно обоснована экономическая эффективность цифровизации налогового администрирования. Особое внимание уделено минимизации «налогового разрыва» (Tax Gap) и внедрению элементов экологического налогообложения к 2026 году.

Ключевые слова: налоговый механизм, индикаторная модель, фискальная политика, цифровая трансформация, теневая экономика, эффективность, прогноз.

Abstract

This thesis proposes an indicator-based model for evaluating the efficiency of the tax mechanism. The study analyzes the fiscal indicators of the Republic of Uzbekistan for 2024-2026, strategies for expanding the tax base, and reducing the shadow economy. Based on the IMRAD standard, the paper provides a scientific justification for the economic efficiency of digitalizing tax administration. Specific focus is placed on minimizing the "Tax Gap" and introducing green taxation elements by 2026 to ensure long-term budget sustainability.

Keywords: tax mechanism, indicator model, fiscal policy, digital transformation, shadow economy, efficiency, forecast.

Kirish

O‘zbekiston iqtisodiyotining barqaror o‘sishini ta’minlashda soliq mexanizmi nafaqat byudjet daromadlarini shakllantirish, balki investitsiyaviy faollikni rag‘batlantirish vositasi bo‘lib xizmat qiladi. 2024-yilgi byudjet qonunchiligiga ko‘ra, soliq tushumlari prognozi 270,3 trln so‘mni tashkil etmoqda. Biroq, soliq tizimi samaradorligini faqat tushum miqdori bilan emas, balki uni yig‘ishdagi xarajatlar va soliq yukining adolatli taqsimlanishi (indikatorli model) orqali baholash dolzarb ilmiy muammo hisoblanadi.Tadqiqotda soliq mexanizmi samaradorligini aniqlash uchun quyidagi indikatorli model ishlab chiqildi:

- K_f (Fiskal samaradorlik): Faktik tushumning potentsial soliq imkoniyatlariga nisbati.
- K_m (Ma’muriy samaradorlik): Soliq yig‘ish xarajatlarining umumiy tushumdagi ulushi.
- K_i (Iqtisodiy rag‘bat): Soliq imtiyozlari berilgan sohalarda ishlab chiqarishning o‘sish sur’ati. Tahlil jarayonida 2024-yilgi Davlat byudjeti parametrlari va O‘zbekiston Respublikasining 2025-2026 yillarga mo‘ljallangan fiskal strategiyasi ma’lumotlaridan foydalanildi.

2024-2026 yillar kesimida soliq mexanizmining asosiy ko‘rsatkichlari tahlili quyidagilarni ko‘rsatmoqda:

- 2024-yil faktori: QQS stavkasi 12% darajasida saqlanib qolishi natijasida soliq bazasi kengaymoqda. 2024-yilda bilvosita soliqlar ulushi byudjet daromadlarining 35% dan ortig‘ini tashkil etishi kutilmoqda.
- 2025-2026 yillar prognozi: Hukumatning o‘rta muddatli fiskal maqsadiga ko‘ra, umumiy davlat byudjeti defitsitini YaIMga nisbatan 3% dan oshirmaslik belgilangan. Bu soliq mexanizmini "qattiq" tartibga solishni emas, balki "yashirin iqtisodiyot"ni (bugungi kunda turli hisob-kitoblarga ko‘ra 25% dan 40% gacha) raqamli monitoring orqali qisqartirishni talab etadi.
- Indikatorli tahlil: "Soliq uzilishi" (Tax Gap) ko‘rsatkichi 2024-yilda o‘rtacha 15-20% ni tashkil etayotgan bo‘lsa, 2026-yilga borib sun’iy intellekt (Risk-tahlil) tizimi hisobiga bu ko‘rsatkichni 8-10% gacha tushirish imkoniyati mavjud.

Indikatorli model natijalari asosida soliq mexanizmini takomillashtirishning quyidagi yo‘nalishlari taklif etiladi:

Soliq yukini unifikatsiya qilish: 2025-yildan boshlab aylanmadan olinadigan soliq va qo‘shilgan qiymat solig‘i o‘rtasidagi "keskin farqni" kamaytirish orqali kichik biznesning yiriklashishini rag‘batlantirish.

Ekologik ("Yashil") indikatorlarni kiritish: 2026-yilga borib, uglerod solig‘i (carbon tax) elementlarini joriy etish orqali iqtisodiyotni dekarbonizatsiya qilishga ko‘maklashish.

Avtomatlashtirilgan monitoring: Soliq to‘lovchilarning "intizomlilik reytingi"ni yanada takomillashtirish va yuqori reytingli sub'ektlar uchun soliq tekshiruvlarini butunlay bekor qilish.Soliq mexanizmi samaradorligini indikatorli baholash usuli byudjet barqarorligini ta’minlashda strategik ahamiyatga ega. 2024-2026 yillarga mo‘ljallangan islohotlar doirasida soliq ma’murchiligini raqamlashtirish va "yashirin iqtisodiyot"ni qisqartirish hisobiga byudjet daromadlarini YaIMga nisbatan 25-27% atrofida saqlab qolish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasining "2024-yil uchun Davlat byudjeti to‘g‘risida"gi Qonuni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligining "Fuqarolar uchun byudjet - 2024" nashri.
3. "O‘zbekiston — 2030" strategiyasining fiskal maqsadlari.
4. A.Smit. “*The Theory of Moral Sentiments*, *The Wealth of Nations”.,1776 y.*
5. D.Rikardo. “Siyosiy iqtisod va soliqqa tortish tamoyillari” 1817 y.
6. Keynes, J. M. *The General Theory of Employment, Interest and Money.*

London: Macmillan.1936 y.

7. Пол Ромер *"Эндогенный рост и возрастающая отдача" Journal of Political Economy.1986 u.*

8. Dabla-Norris, E., & Lima, F. Fiscal policy and sectoral reallocation. *World Development*.2020 y.

9. Barrios, S., D'Andria, D., & Gesualdo, M. Tax uncertainty and business investment. *European Economic Review*. 2021y.

ЎЗБЕКИСТОНДА ХАЛҚАРО ФРАНЧАЙЗИНГ СТАНДАРТЛАРИНИ ЛОКАЛИЗАЦИЯ ҚИЛИШ МОДЕЛИНИ ИШЛАБ ЧИҚИШ

Азимова Малика Рустамовна
Мустақил изланувчи
УДК: 368.1:004(575.1)
JC: G22, Q56, O13, P28

Мазкур тадқиқотда халқаро франчайзинг стандартларини Ўзбекистон шароитида самарали қўллаш масаласи тизимли ва комплекс ёндашув асосида чуқур таҳлил қилинади. Хусусан, франчайзинг тизимининг институционал асослари, бизнес-модель компонентлари (бренд бошқаруви, операцион регламентлар, маркетинг стратегиялари ва таъминот занжири) ҳамда уларнинг миллий иқтисодий муҳит билан ўзаро интеграцияси илмий жиҳатдан асослаб берилади. Тадқиқотда франчайзинг нафақат бизнесни кенгайтириш механизми, балки бошқарув технологиялари ва илғор амалиётларни трансфер қилиш воситаси сифатида ҳам кўриб чиқилади.

Глобаллашув шароитида франчайзинг модели трансмиллий компаниялар учун янги бозорларга киришнинг нисбатан кам рискли ва капитал жиҳатдан самарали усули сифатида шаклланди. Шу билан бирга, у қабул қилувчи мамлакат учун хизматлар сифати стандартларини ошириш, бандликни кенгайтириш ва рақобат муҳитини ривожлантиришга хизмат қилади. Ўзбекистон шароитида бу модель, айниқса, савдо ва умумий овқатланиш соҳаларида фаол жорий этилмоқда, жумладан KFC каби халқаро брендлар орқали глобал стандартлар кириб келмоқда. Шу билан бирга, EVOS каби маҳаллий компаниялар ушбу ёндашувни мослаштирган ҳолда миллий моделни шакллантирмоқда.

Бироқ, франчайзинг моделини миллий иқтисодиётга жорий этиш жараёни бир қатор мураккаб омиллар билан боғлиқ. Аввало, ҳуқуқий муҳитнинг етарли даражада ривожланмаганлиги франчайзинг шартномаларини тартибга солишда ноаниқликларни юзага келтиради. Иккинчидан, маданий омиллар — истеъмолчиларнинг диди, харид хулқ-атвори ва миллий қадриятлар — глобал стандартларни тўлиқ қўллаш имкониятини чеклайди. Учинчидан, иқтисодий омиллар, жумладан, аҳоли даромадлари даражаси, логистика инфратузилмаси ва маҳаллий ишлаб чиқариш базасининг ривожланиш даражаси франчайзинг тизимининг самарадорлигига бевосита таъсир кўрсатади.

Шу боис, тадқиқот доирасида франчайзинг стандартларини локализация қилишнинг концептуал асослари ишлаб чиқилиб, улар Ўзбекистон шароитида амалий қўллаш имкониятлари билан бойитилади. Натижада, франчайзинг

моделини жорий этишда стандартлаштириш ва мослашув ўртасидаги оптимал мувозанатни таъминлаш зарурлиги илмий жиҳатдан асослаб берилади.

Тадқиқотнинг асосий мақсади — халқаро франчайзинг тизимларининг таркибий элементларини чуқур таҳлил қилиш асосида уларни Ўзбекистоннинг ижтимоий-иқтисодий, институционал ва маданий шароитларига мослаштиришга қаратилган илмий асосланган локализация моделини ишлаб чиқишдан иборат. Мазкур мақсад доирасида франчайзинг тизимининг асосий компонентлари — бренд бошқаруви, операцион стандартлар, сифат назорати, маркетинг коммуникациялари, таъминот занжири ва инсон ресурслари бошқаруви алоҳида йўналишлар кесимида ўрганилади. Шунингдек, локализация жараёнида юзага келадиган рисклар, транзакция харажатлари ва институционал чекловлар ҳам баҳоланади.

Эмпирик таҳлил доирасида Ўзбекистонда фаолият юритаётган франчайзинг субъектлари, хусусан KFC ва EVOS мисолида кейс-стади усули қўлланилди. KFC фаолияти таҳлили шуни кўрсатдики, компания глобал операцион стандартларни сақлаган ҳолда меню, нарх сиёсати ва маркетинг стратегияларини маҳаллий бозор талабларига мослаштирган. Жумладан, маҳсулот ассортиментда ҳалол стандартларига риоя қилиниши, айрим таомларнинг маҳаллий таъбга мос равишда модификация қилиниши ҳамда реклама кампанияларида миллий маданият элементларидан фойдаланилиши кузатилади.

Бошқа томондан, EVOS фаолияти миллий франчайзинг моделининг шаклланишини ифодалайди. Ушбу компания халқаро франчайзингнинг айрим тамойилларини (стандартлаштирилган хизмат кўрсатиш, ягона бренд сиёсати, ички регламентлар) ўзлаштирган ҳолда, уларни тўлиқ локал контекстга мослаштирган. Натижада, EVOS модели юқори даражадаги мослашувчанлик ва бозор талабига тезкор жавоб бериш қобилияти билан ажралиб туради.

Олинган натижалар асосида франчайзинг тизимларини локализация қилиш модели қуйидаги тамойилларга асосланиши зарурлиги аниқланади: (1) селектив стандартлаштириш — глобал стандартларнинг фақат самарали компонентларини сақлаб қолиш; (2) чуқур локал адаптация — маҳсулот ва маркетингни миллий хусусиятларга мослаштириш; (3) институционал интеграция — маҳаллий ҳуқуқий ва иқтисодий муҳит билан уйғунлашув; (4) ресурслар оптималлаштирилиши — маҳаллий таъминот ва кадрлар салоҳиятидан фойдаланиш.

Шу тариқа, тадқиқот нафақат назарий модель ишлаб чиқишга, балки унинг амалий қўлланиш механизмларини асослашга ҳам хизмат қилади, бу эса франчайзинг тизимларининг Ўзбекистонда барқарор ва самарали ривожланишига замин яратади.

Аввало, франчайзинг стандартларининг мослашув даражаси 1-жадвалда келтирилган. Ушбу жадвал таҳлили шуни кўрсатадики, энг катта трансформация маҳсулот сиёсати ва маркетинг соҳаларида юз беради. Хусусан, глобал менюнинг тўлиқ сақланиб қолмасдан, маҳаллий истеъмолчиларнинг диди ва диний талабларига мослаштирилиши франчайзинг муваффақиятининг муҳим омили ҳисобланади. Шу билан бирга,

нарх сиёсатининг мослашуви бозорнинг тўлов қобилиятига боғлиқ эканлиги аниқланади.

1-жадвал.

Халқаро франчайзинг стандартларининг локализацияси[169]

Компонент	Халқаро ёндашув	Локал мослашув	Мисол
Маҳсулот сиёсати	Стандарт меню	Миллийтаъбга мослаштириш	KFC менюси
Нарх сиёсати	Глобалнарх белгилаш	Даромадгамос нархлар	Акциялар
Таъминот занжири	Импорт асосида	Маҳаллий ишлаб чиқарувчилар	Локал ҳамкорлар
Маркетинг	Глобал реклама	Маҳаллий контент	Ўзбек тили

Франчайзинг тизимларини жорий этишда юзага келадиган асосий тўсиқлар 2-жадвалда акс эттирилган. Ушбу жадвал таҳлили шуни кўрсатадики, Ўзбекистонда франчайзинг ривожланишига энг катта тўсиқ — норматив-ҳуқуқий базанинг етарли даражада шаклланмаганлигидир. Бундан ташқари, логистика ва кадрлар билан боғлиқ муаммолар ҳам тизим самарадорлигини пасайтиради. Шу боис, комплекс ёндашув зарурлиги асосланади.

2-жадвал.

Франчайзинг ривожланишидаги муаммолар[170]

Муаммо	**Тавсифи**	**Ечим**
Ҳуқуқий база	Етарли эмас	Қонунчиликни ривожлантириш
Маданий тафовут	Истеъмол одатлари фарқи	Локал маркетинг
Логистика	Импортга боғлиқлик	Маҳаллий ишлаб чиқариш
Кадрлар	Малака етишмаслиги	Малака етишмаслиги

Таклиф этилаётган локализация моделининг таркибий элементлари 3-жадвалда келтирилган. Жадвал таҳлили шуни кўрсатадики, моделнинг самарадорлиги унинг кўп компонентли тузилмасига боғлиқ. Айниқса, ҳуқуқий ва маданий блокларнинг уйғунлашуви франчайзинг тизимининг барқарор ишлашини таъминлайди. Операцион ва маркетинг блоклари эса амалий натижадорликни оширади.

3-жадвал.

Локализация модели[171]

Блок	**Мазмуни**	**Натижа**
Ҳуқуқий	Норматив мослашув	Барқарорлик
Маданий	Истеъмолчи хулқи	Талаб ошиши
Операцион	Самарали бошқарув	Унумдорлик
Маркетинг	Локал стратегия	Рақобат

Юқоридаги жадваллар таҳлили асосида қуйидаги хулосага келиш мумкин: франчайзинг тизимининг муваффақияти стандартлаштириш ва мослашув ўртасидаги оптимал мувозанатни таъминлашга боғлиқ. Хусусан,

[169] Муалиф томонидан тайерланган
[170] Муалиф томонидан тайерланган
[171] Муалиф томонидан тайерланган

EVOS тажрибаси миллий бозорда локал модел устунлигини намоён этади.

Тадқиқот натижалари шуни кўрсатадики, Ўзбекистонда франчайзинг тизимларини ривожлантириш учун комплекс локализация модели зарур. Ушбу модель нафақат хорижий франчайзерлар учун мослашув механизмини яратади, балки миллий бизнес субъектларининг рақобатбардошлигини ҳам оширади. Натижада, иқтисодиётда диверсификация, янги иш ўринлари яратиш ва инвестицион жозибадорликни кучайтириш имконияти юзага келади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. International Franchise Association. Franchising Economic Outlook, 2023.
2. World Bank. Doing Business in Uzbekistan, 2022.
3. OECD. SME Outlook, 2023.

КАЧЕСТВО ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА В УСЛОВИЯХ СТРУКТУРНЫХ И ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫХ ПРЕОБРАЗОВАНИЙ ЭКОНОМИКИ УЗБЕКИСТАНА

Хашимов Пазлиддин Зукурович
Профессор Национального университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека, к.э.н.
e-mail: hoshimov51@mail.ru
Мавланова Умида Баходировна
старший преподаватель Национального университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека
e-mail: umavlanova12@gmail.com

Аннотация: В условиях проводимых в Республике Узбекистан структурных и институциональных преобразований качество человеческого капитала приобретает ключевое значение как фактор устойчивого экономического роста и повышения конкурентоспособности национальной экономики. Качество человеческого капитала определяется уровнем образования, профессиональных компетенций, адаптивностью трудовых ресурсов и эффективностью институциональной среды их формирования и использования. Развитие человеческого капитала выступает необходимым условием успешной реализации экономических реформ и достижения стратегических целей социально-экономического развития страны.

Ключевые слова: качество человеческого капитала, институциональные реформы, экономическое развитие, государственная политика, стратегические цели.

Современный этап развития мировой экономики характеризуется углублением структурных изменений, переходом к экономике знаний и ростом значимости нематериальных факторов производства. В этих условиях человеческий капитал становится одним из ключевых ресурсов социально-экономического развития, определяющим темпы экономического роста, уровень производительности труда и инновационную активность. Для Узбекистана проблема повышения качества человеческого капитала приобретает особую актуальность в контексте проводимых структурных и

институциональных преобразований. Экономические реформы, направленные на диверсификацию экономики, развитие промышленности, сферы услуг и цифрового сектора, требуют формирования конкурентоспособных трудовых ресурсов, обладающих современными знаниями и навыками.

Структурные преобразования экономики Узбекистана ориентированы на переход от сырьевой модели к более диверсифицированной и инновационно ориентированной экономике. Реализация данных преобразований невозможна без соответствующего уровня качества человеческого капитала, включающего уровень образования, профессиональной подготовки, состояние здоровья, цифровые и управленческие компетенции. Качество человеческого капитала напрямую влияет на эффективность использования инвестиций, внедрение современных технологий и повышение производительности труда. Недостаточная квалификация рабочей силы и несоответствие структуры подготовки кадров потребностям экономики могут существенно снизить отдачу от структурных реформ и замедлить экономический рост. В этой связи инвестиции в развитие человеческого капитала рассматриваются как стратегический приоритет, способствующий формированию устойчивой и конкурентоспособной экономики.

Формирование качественного человеческого капитала осуществляется в рамках определенной институциональной среды, включающей систему образования, рынок труда, институты социальной защиты и государственное регулирование. В Узбекистане в последние годы реализуется комплекс институциональных реформ, направленных на модернизацию системы образования, развитие профессионального обучения и повышение гибкости рынка труда.

Особая роль в данном процессе принадлежит государственной политике, ориентированной на создание условий для непрерывного обучения, повышения квалификации кадров и адаптации трудовых ресурсов к требованиям современной экономики. Эффективное взаимодействие институтов образования и рынка труда способствует более рациональному использованию человеческого капитала и снижению структурных дисбалансов. Стратегия «Узбекистан-2030» прямо ориентирована на создание достойных условий для реализации потенциала каждого человека, включая развитие системы образования, здравоохранения и социальной защиты, что является фундаментом для формирования качественного человеческого капитала в стр Несмотря на проводимые в Узбекистане масштабные социально-экономические реформы, сохраняется ряд системных вызовов, сдерживающих повышение качества человеческого капитала. К ним относятся несоответствие формируемых профессиональных навыков требованиям современного рынка труда, выраженная дифференциация качества человеческого капитала, а также недостаточная согласованность действий между экономическими, образовательными и социальными институтами. Указанные проблемы приобретают особую актуальность в условиях структурной трансформации экономики, ускоренного внедрения цифровых технологий и перехода к инновационной модели развития.

В этой связи целесообразно повышать качество человеческого капитала путем внедрения механизма государственного возмещения части расходов на обучение студентов аккредитованными предпринимательскими субъектами (учебными центрами), что позволит стимулировать приток частных инвестиций в образование, повысить качество профессиональной подготовки и обеспечить более тесную связь между системой образования и реальными потребностями рынка труда. Это поможет обеспечить одну из целей государственной стратегии по доведению уровня охвата молодежи высшим образованием не менее чем до 50% к 2030 году. Выделение субсидий негосударственным образовательным организациям за трудоустройство выпускников, в том числе с инвалидностью, формирует инклюзивную модель развития человеческого капитала и стимулирует экспортно-ориентированную подготовку кадров.

С учетом возрастающей роли инноваций в экономическом развитии предлагается совершенствование механизма усиления воздействия инновационных процессов на качество человеческого капитала посредством финансирования за счет государственных внебюджетных фондов цифровых, инновационных и ресурсосберегающих бизнес-проектов. Это будет способствовать формированию практико-ориентированных компетенций, снижению молодежной безработицы к 2030 году до 7% (согласно целям Стратегии «Узбекистан-2030») и расширению занятости в высокотехнологичных секторах экономики.

Для достижения целей Стратегии «Узбекистан-2030», предусматривающих обучение 2 миллионов граждан профессиям, бизнес-навыкам и иностранным языкам и доведения доли частного сектора в профессиональном обучении до 30% целесообразно внедрить систему выдачи «профессиональных ваучеров» целевого финансирования образования. Данный механизм повысит адресность государственной поддержки и способствует формированию устойчивой мотивации к получению востребованных профессиональных навыков.

Таким образом, можно сделать следующие выводы:

- качество человеческого капитала является ключевым фактором успешной реализации структурных и институциональных преобразований экономики Узбекистана;
- эффективность структурных реформ напрямую зависит от уровня образования, профессиональных и цифровых компетенций рабочей силы;
- институциональная среда играет определяющую роль в формировании и использовании человеческого капитала;
- государственная политика развития человеческого капитала должна носить системный и долгосрочный характер;
- повышение качества человеческого капитала способствует устойчивому экономическому росту и повышению конкурентоспособности национальной экономики.

Список использованной литературы:

1. Постановление Президента Республики Узбекистан №ПП-60 от 14

февраля 2025 года «О мерах по совершенствованию системы поддержки молодежного предпринимательства и бизнес-проектов, направленных на обеспечение занятости молодежи»

2. Постановление Президента Республики Узбекистана №ПП-51 от 1 февраля 2024 года «О дополнительных мерах поддержки по подготовке квалифицированных специалистов в сфере цифровизации»

3. Указ Президента Республики Узбекистан №УП-158 от 11 сентября 2023 года «О Стратегии «Узбекистан-2030»»

4. Постановление Президента Республики Узбекистан №ПП-4611 от 24 февраля 2020 года «О дополнительных мерах по переходу на международные стандарты финансовой отчетности».

GEOSIYOSIY RISKLAR VA MAKROIQTISODIY BEQARORLIK SHAROITIDA BARQAROR IQTISODIY SIYOSAT MEXANIZMLARINI RIVOJLANTIRISH

Mirzayeva Komola Normurod qizi
Samarqand davlat veterinariya meditsinasi, chorvachilik va biotexnologiyalar universiteti Toshkent filiali o‘qituvchisi
e-mail: mirzayevakomola12@gmail.com

Annotatsiya. Geosiyosiy risklar va makroiqtisodiy beqarorlik sharoitida barqaror iqtisodiy siyosat mexanizmlarini rivojlantirish masalalariga bag‘ishlangan. Global iqtisodiy beqarorlikni keltirib chiqaruvchi asosiy omillar, jumladan geosiyosiy ziddiyatlar, xalqaro savdo cheklovlari, moliyaviy bozorlar notinchligi hamda tashqi iqtisodiy xatarlarning milliy iqtisodiyotlarga ta’siri tahlil qilingan.

Shuningdek, fiskal va monetar siyosat vositalari, institutsional islohotlar, iqtisodiy diversifikatsiya hamda raqamli texnologiyalarning barqaror iqtisodiy rivojlanishni ta’minlashdagi o‘rni ochib berilgan.

Izlanish natijalari shuni ko‘rsatadiki, samarali iqtisodiy siyosatni shakllantirish milliy iqtisodiyotlarning tashqi xatarlarga bardoshliligini oshiradi hamda uzoq muddatli makroiqtisodiy barqarorlikni ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar. Geosiyosiy risklar, makroiqtisodiy beqarorlik, iqtisodiy siyosat, fiskal siyosat, monetar siyosat, iqtisodiy barqarorlik, global iqtisodiyot, diversifikatsiya, institutsional islohotlar, raqamli iqtisodiyot, tashqi xatarlar, iqtisodiy xavfsizlik.

Kirish

Bugungi globallashuv jarayonlari sharoitida zamonaviy xalqaro iqtisodiy munosabatlar jahon xo‘jalik tizimining ajralmas va muhim tarkibiy qismi sifatida namoyon bo‘lmoqda. Davlatlar o‘rtasidagi savdo-iqtisodiy aloqalar, kapital, mehnat resurslari va texnologiyalar harakati tobora chuqurlashib, milliy iqtisodiyotlarning o‘zaro bog‘liqligini kuchaytirmoqda. 2024–2025-yillar holatiga ko‘ra, jahon savdosi hajmi 32 trillion AQSh dollariga yaqinlashgani, to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar oqimi esa 1,4 trillion dollar atrofida shakllangani ushbu jarayonlarning keng ko‘lamli ekanligini ko‘rsatadi. Natijada xalqaro iqtisodiy munosabatlar nafaqat savdo almashinuvi bilan cheklanib qolmay, balki investitsiyalar, moliyaviy oqimlar, ilmiy-texnik hamkorlik va raqamli iqtisodiyot

elementlarini ham o‘z ichiga olgan murakkab tizimga aylanmoqda.

Bu borara O‘zbekiston Respublikasining Prezidenti Sh. M.Mirziyoev ta’kidlaganidek, Geosiyosiy risklar va global makroiqtisodiy beqarorlik sharoitida barqaror iqtisodiy siyosat mexanizmlarini rivojlantirish O‘zbekiston uchun ustuvor vazifa hisoblanadi. 2026-yilga kelib, bu jarayon “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi doirasida iqtisodiyotni modernizatsiya qilish, xalqaro sanksiyalar ta’sirini kamaytirish va tashqi zarbalarga chidamlilikni oshirishga qaratilgan.

Zamonaviy xalqaro iqtisodiy munosabatlarning shakllanishi va rivojlanishiga bir qator omillar ta’sir ko‘rsatmoqda. Jumladan, raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi natijasida global raqamli iqtisodiyot hajmi 2025-yilda 18–20 trillion dollarga yetgani qayd etilmoqda. Transmilliy korporatsiyalar soni 90 mingdan oshib, ular orqali global qiymat zanjirlari yanada chuqurlashmoqda. Xalqaro mehnat taqsimoti va moliyaviy integratsiya jarayonlari kapitalning tezkor harakatini ta’minlab, iqtisodiy o‘sish uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda.

Shu bilan birga, xalqaro iqtisodiy tizimda institutsional omillar muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, World Trade Organization, International Monetary Fund va World Bank kabi tashkilotlar global savdo va moliyaviy tizim barqarorligini ta’minlashda muhim rol o‘ynamoqda. 2025-yil prognozlariga ko‘ra, International Monetary Fund jahon iqtisodiy o‘sishini o‘rtacha 3,1 foiz darajasida baholamoqda, bu esa tiklanish jarayonining sekin, ammo barqaror davom etayotganini ko‘rsatadi.

Biroq, so‘nggi yillarda geosiyosiy risklar va makroiqtisodiy beqarorlikning kuchayishi global iqtisodiyot rivojiga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Xususan, geosiyosiy keskinliklar, savdo cheklovlari, energetika bozoridagi beqarorlik hamda ta’minot zanjirlaridagi uzilishlar jahon iqtisodiyotida inflyatsion bosimni kuchaytirdi. 2025-yilda ko‘plab mamlakatlarda inflyatsiya darajasi o‘rtacha 5–7 foiz atrofida saqlanib qolmoqda. Shu bilan birga, davlat qarzining global darajasi jahon YaIMining qariyb 90 foiziga yetgani iqtisodiy xavflarning ortib borayotganidan dalolat beradi.

Pandemiya oqibatlari, iqlim o‘zgarishi bilan bog‘liq iqtisodiy xatarlar va geosiyosiy ziddiyatlar davlatlarni iqtisodiy siyosatni qayta ko‘rib chiqishga majbur qilmoqda. Ayniqsa, iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish, ichki bozorlarni mustahkamlash, strategik resurslar xavfsizligini ta’minlash hamda raqamli transformatsiyani jadallashtirish ustuvor yo‘nalishlarga aylanmoqda. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, moslashuvchan va muvozanatli iqtisodiy siyosat yuritayotgan davlatlarda iqtisodiy barqarorlik darajasi sezilarli darajada yuqori bo‘lmoqda.

Shu nuqtayi nazardan, geosiyosiy risklar va makroiqtisodiy beqarorlik sharoitida barqaror iqtisodiy siyosat mexanizmlarini ilmiy jihatdan tahlil qilish, ularni takomillashtirish yo‘nalishlarini ishlab chiqish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Xulosa va takliflar

Geosiyosiy risklar va makroiqtisodiy beqarorlik sharoitida iqtisodiy siyosatni shakllantirish va rivojlantirish murakkab hamda ko‘p qirrali jarayon hisoblanadi. Zamonaviy global iqtisodiy muhitda iqtisodiy rivojlanishga ta’sir etuvchi asosiy omillar sifatida globallashuv, ilmiy-texnik taraqqiyot, xalqaro savdo va investitsiyalar oqimi, moliyaviy integratsiya hamda institutsional muhit muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu omillarning o‘zaro uyg‘unlashuvi natijasida jahon

xo‘jaligi tizimi yanada chuqurlashib, milliy iqtisodiyotlarning o‘zaro bog‘liqligi ortib bormoqda.

2025-yilgi zamonaviy tendensiyalar shuni ko‘rsatmoqdaki, global iqtisodiy o‘sish nisbatan barqarorlashayotgan bo‘lsa-da, geosiyosiy keskinliklar, savdo cheklovlari va moliyaviy bozorlar beqarorligi iqtisodiy xavflarni saqlab qolmoqda.

Tahlillar natijalariga ko‘ra, raqamli iqtisodiyot va zamonaviy texnologiyalar iqtisodiy munosabatlarning mazmunini tubdan o‘zgartirib, yangi iqtisodiy hamkorlik shakllarini yuzaga keltirmoqda. Elektron savdo hajmining keskin oshishi, raqamli moliyaviy xizmatlarning kengayishi va global axborot tarmoqlarining rivojlanishi iqtisodiy jarayonlarning tezligi va samaradorligini sezilarli darajada oshirmoqda. Shu bilan birga, moliyaviy bozorlarning chuqur integratsiyalashuvi global iqtisodiy o‘sish imkoniyatlarini kengaytirish bilan birga, tizimli risklarning tarqalish ehtimolini ham kuchaytirmoqda.

Shu bilan birga, geosiyosiy ziddiyatlar va mintaqaviy nizolar ushbu tizim barqarorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkinligi aniqlandi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, quyidagi amaliy takliflar ishlab chiqildi:

Birinchidan, geosiyosiy risklar sharoitida milliy iqtisodiyotning tashqi xatarlarga bardoshliligini oshirish maqsadida iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish va eksport tarkibini kengaytirish zarur. Bu tashqi bozorlardagi tebranishlarga qaramlikni kamaytiradi hamda barqaror iqtisodiy o‘sishni ta’minlaydi.

Ikkinchidan, fiskal va monetar siyosatni o‘zaro muvofiqlashtirish orqali makroiqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash lozim. Inflyatsiyani nazorat qilish, davlat qarzini samarali boshqarish va byudjet intizomini kuchaytirish ustuvor vazifa bo‘lib qolmoqda.

Uchinchidan, institutsional islohotlarni chuqurlashtirish, biznes muhiti va investitsion jozibadorlikni oshirish zarur. Shaffoflik, qonun ustuvorligi va samarali boshqaruv tizimi iqtisodiy barqarorlikning muhim omili hisoblanadi.

To‘rtinchidan, raqamli iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish orqali iqtisodiy samaradorlikni oshirish mumkin. Bu ishlab chiqarish jarayonlarini modernizatsiya qilish, tranzaksiya xarajatlarini kamaytirish va yangi ish o‘rinlarini yaratishga xizmat qiladi.

Beshinchidan, global moliyaviy risklarni boshqarish tizimini takomillashtirish, kapital oqimlari va valyuta bozorlarini samarali tartibga solish muhim ahamiyatga ega. Bu moliyaviy inqirozlarning oldini olish va iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashga xizmat qiladi.

Oltinchidan, xalqaro iqtisodiy hamkorlikni kengaytirish va ko‘p tomonlama iqtisodiy aloqalarni rivojlantirish zarur. Bu global iqtisodiy tizimdagi o‘zgarishlarga moslashish va yangi imkoniyatlardan samarali foydalanish imkonini beradi.

Geosiyosiy risklar va makroiqtisodiy beqarorlik sharoitida barqaror iqtisodiy siyosat mexanizmlarini rivojlantirish milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish, iqtisodiy xavfsizlikni ta’minlash hamda uzoq muddatli barqaror rivojlanishga erishishda muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur yo‘nalishda ilmiy asoslangan yondashuv va zamonaviy strategiyalarni qo‘llash bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2022). 2030-yilgacha O‘zbekiston Respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o‘tishiga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish bo‘yicha chora-tadbirlar to‘g‘risida. PQ-436-son qarori, 2-dekabr. https://president.uz/oz/lists/view/5805

1. Ginn, W. va Saadaoui, J. Monetary Policy Reaction to Geopolitical Risks in Unstable Environments. Macroeconomic Dynamics, 2025

2. Behn, M., Lang, J. H., va Reghezza, A. Geopolitical Risk and Its Implications for Macroprudential Policy. European Central Bank Macroprudential Bulletin, 2025.

3. Ortiz, A. va Rodrigo, T. Geopolitics, Geoeconomics and Risk: A Machine Learning Approach. arXiv, 2025.

KIMYO SANOATINI INNOVATSION RIVOJLANISHIGA TA’SIR KO‘RSATUVCHI OMILLAR TIZIMI

Dexkanova Nargiza Sharifovna
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti katta o‘qituvchisi, PhD
e-mail: n.dexkanova@tsue.uz

Kirish. Bugungi kunda sanoat tarmoqlarining barqaror rivojlanishi ko‘p jihatdan innovatsion faoliyat darajasiga bog‘liq bo‘lib, ayniqsa kimyo sanoatida innovatsiyalar yuqori qo‘shilgan qiymat yaratish, import o‘rnini bosuvchi mahsulotlar ishlab chiqarish, eksport salohiyatini oshirish hamda resurslardan samarali foydalanishda muhim omil hisoblanadi. 2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasida “Kimyo va gaz-kimyosi sohalarini rivojlantirish va tabiiy gazni qayta ishlash darajasini 8 foizdan 20 foizga yetkazish orqali kimyo sanoatida 2 milliard AQSh dollariga teng mahsulot ishlab chiqarish”[172] vazifalari belgilab berilgan [1]

Kimyo sanoati murakkab texnologik jarayonlar, katta kapital sig‘imi va yuqori ilmiy salohiyat talab qiluvchi tarmoq bo‘lgani sababli uning innovatsion rivojlanishiga ta’sir etuvchi omillarni tizimli tahlil qilish zarur hisoblanadi[2]

Asosiy qism. Kimyo sanoatining innovatsion rivojlanishiga ta’sir etuvchi omillarni shartli ravishda quyidagi guruhlarga ajratish mumkin:

1. Resurs omillari. Bu omillar innovatsion faoliyat uchun zarur moddiy va nomoddiy resurslarni ifodalaydi:

- ilmiy-tadqiqot xarajatlari hajmi;
- investitsiya resurslari mavjudligi;
- yuqori malakali kadrlar ulushi;
- nomoddiy aktivlar hajmi;
- zamonaviy laboratoriya va texnologik baza. [3]

Masalan, kimyo korxonalarida R&D xarajatlari ulushining oshishi yangi mahsulot yaratish imkoniyatini kengaytiradi.

2. Texnologik omillar. Kimyo sanoatida innovatsiya ko‘pincha texnologik

[172] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi 28 yanvardagi 60-son Farmoni“2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi”

yangilanish bilan bog‘liq bo‘ladi:

- ishlab chiqarish uskunalarining eskirish darajasi;
- texnologik modernizatsiya sur’ati;
- TRL bosqichlari bo‘yicha loyiha tayyorligi;
- energiya tejamkor texnologiyalarni joriy etish.

Misol uchun, yangi texnologiya laboratoriya bosqichidan sanoat ishlab chiqarishigacha yetib kelishi TRL darajasi bilan baholanadi.[4]

3. Institutsional omillar tashkiliy va boshqaruv muhiti bilan bog‘liq:

- davlat innovatsion siyosati;
- soliq imtiyozlari;
- innovatsion infratuzilma mavjudligi;
- texnoparklar bilan hamkorlik;
- patentlash tizimi samaradorligi.

Masalan, O‘zkimyosanoat tizimidagi korxonalarda innovatsion loyihalarni markazlashgan boshqarish samaradorlikni oshiradi.

4. Bozor omillari. Innovatsion rivojlanish bozor talabidan bevosita ta’sirlanadi:

- ichki va tashqi bozor talabi;
- eksport imkoniyatlari;
- raqobat darajasi;
- yangi mahsulotlarga talab elastikligi. Kimyo sanoatida bozor talabi yuqori bo‘lgan mahsulotlar innovatsion investitsiyalarni tezroq qoplaydi.

5. Ekologik va xavf omillari. Kimyo sanoatida innovatsiyalar ekologik talablar bilan ham bog‘liq:

- ekologik standartlar;
- chiqindi kamaytirish talablari;
- energiya intensivligi;
- texnologik risk darajasi.

Sanoat uni ahamiyati, innovatsita, innovatsion faoliyat uning iqtisodiyotdagi roli, investitsion faoliyat hamda sanoat tarmog‘i innovatsion samaradorligi bo‘yicha ilmiy farazlar to‘liq yoritib berildi. Tadqiqotda kimyo sanoat tarmog‘i innovatsion faoliyatiga ta’sir etuvchi asosiy omillar, strukturasi va funksional aloqasi yoritiladi.

Mamlakat iqtisodiy rivojlanishining eng yaxshi yo‘li iqtisodiyotning nisbiy afzalliklariga alohida e’tibor berish hisoblanadi. Darhaqiqat nisbiy afzalliklarni tushunish, tahlil qilish innovatsion faoliyat bilan chambarchas bog‘liq. Bu ayniqsa, mamlakatlar va kompaniyalar o‘rtasida texnologiyalar va yangiliklar asosida raqobatni va savdoni tahlil qilishda juda muhimdir.

Xulosa. Demak iqtisodiyotning nisbiy afzalliklariga alohida e’tibor- mamlakat innovatsion rivojlanishining eng yaxshi yo‘lidir. Kimyo sektori mamlakat ustunligi, katta tabiiy neft va gaz resurslari, yuqori xilma-xil mahsulotlar, texnologiya va bozor tufayli texnologik innovatsiyalar va rivojlanish uchun sezilarli joziba va imkoniyatlarga ega. Albatta neft-kimyo sanoati va uning nisbiy afzalliklari mamlakat inkor etib bo‘lmaydi. Yuqori oqimdan quyi oqimga o‘tish va texnologiyaning hissasi ishlab chiqarish omillarini, investitsiyalarni, bandlikning o‘sish sur’atini va foyda marjasini kuchaytiradi. Shunday qilib, kimyo sanoatining innovatsion rivojlanishi resurs, texnologik, institutsional, bozor va ekologik

omillarning o‘zaro bog‘liq ta’siri ostida shakllanadi. Ushbu omillarni kompleks baholash innovatsion faoliyatni boshqarishning samarali mexanizmini ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi 28 yanvardagi 60-son Farmoni“2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi.
2. https://uzkimyosanoat.uz/
3. OECD, Eurostat. *Oslo Manual 2018: Guidelines for Collecting, Reporting and Using Data on Innovation*. 4th edition. OECD, Eurostat, Paris, 2018.
4. Darrell Velegol. *Design of Innovation Processes*. Elsevier, 2023.

КОНЦЕПЦИЯ ИНФЛЯЦИИ В ЭКОНОМИКЕ УЗБЕКИСТАНА И МОНЕТАРНЫЕ ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ЭКОНОМИКУ

Наркузиев Анвар Рустамович
Ташкентский государственный экономический университет
Доцент кафедры «Экономическая теория»
независимый исследователь, доктор наук
e-mail: anvar.norquziyev824@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada inflyatsiya tushunchasining nazariy mohiyati va uning asosiy makroiqtisodiy determinantlari O‘zbekiston iqtisodiyoti misolida tahlil qilinadi. Tadqiqotda inflyatsiyaga ta’sir etuvchi monetar omillar (pul massasi o‘sishi, foiz stavkasi, inflyatsion kutilmalar), real sektor omillari (yalpi talab va taklif nomutanosibligi), shuningdek fiskal taqchillik va valyuta kursi dinamikasining roli ilmiy asosda yoritiladi.

O‘zbekiston sharoitida 2017 yildan keyingi iqtisodiy islohotlar va inflyatsion targetlash siyosati doirasida inflyatsiya jarayonlarining xususiyatlari baholanadi. Tadqiqot natijalari inflyatsiyaning ko‘p omilli xarakterga ega ekanligini hamda pul-kredit va fiskal siyosat uyg‘unligi narxlar barqarorligini ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etishini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: inflyatsiya, makroiqtisodiy omillar, pul-kredit siyosati, inflyatsion targetlash, yalpi talab va taklif, O‘zbekiston iqtisodiyoti.

Аннотация. В данной статье рассматривается теоретическая сущность инфляции и её основные макроэкономические детерминанты на примере экономики Узбекистана. В исследовании анализируются монетарные факторы (рост денежной массы, процентная ставка, инфляционные ожидания), факторы реального сектора (дисбаланс совокупного спроса и предложения), а также роль бюджетного дефицита и динамики обменного курса.

Особое внимание уделено инфляционным процессам в Узбекистане после экономических реформ 2017 года и перехода к режиму инфляционного таргетирования. Результаты показывают, что инфляция носит многофакторный характер, а согласованность денежно-кредитной и фискальной политики является ключевым условием обеспечения ценовой стабильности.

Ключевые слова: инфляция, макроэкономические детерминанты,

денежно-кредитная политика, инфляционное таргетирование, совокупный спрос и предложение, экономика Узбекистана.

Abstract. This article examines the theoretical essence of inflation and its main macroeconomic determinants in the context of Uzbekistan’s economy. The study analyzes key monetary factors (money supply growth, interest rate, inflation expectations), real sector factors (aggregate demand and supply imbalances), as well as the role of fiscal deficit and exchange rate dynamics.

Particular attention is given to inflation processes in Uzbekistan after the 2017 economic reforms and the transition to an inflation-targeting regime. The findings indicate that inflation has a multifactorial nature, and coordination between monetary and fiscal policy is essential for ensuring price stability.

Keywords: inflation, macroeconomic determinants, monetary policy, inflation targeting, aggregate demand and supply, economy of Uzbekistan.

Инфляция является одним из важнейших показателей макроэкономической стабильности, напрямую влияющим на реальные доходы населения, инвестиционную активность и темпы экономического роста. Проблема инфляции особенно актуальна для развивающихся стран, включая экономику Узбекистана, и в контексте углубления экономических реформ обеспечение ценовой стабильности стало одним из приоритетных направлений государственной экономической политики.

Масштабные экономические реформы, проводимые в Узбекистане с 2017 года, включая либерализацию валютного рынка, постепенную либерализацию цен и укрепление рыночных механизмов, оказали значительное влияние на инфляционные процессы. По официальным данным, темпы роста индекса потребительских цен в 2019-2022 годах сформировались на двузначном уровне, временами около 10-12 процентов. В последние годы в результате ужесточения денежно-кредитной политики и введения принципов таргетирования инфляции наблюдается постепенное снижение темпов инфляции.

В формировании инфляции важными факторами являются рост денежной массы, дисбаланс между совокупным спросом и совокупным предложением, бюджетный дефицит, динамика обменного курса и рост цен на импорт. В частности, высокая зависимость от импорта во внешней торговле и изменения в ситуации на мировом рынке относятся к факторам, усиливающим влияние «импортной инфляции» в Узбекистане. При этом важную роль в формировании общего уровня цен играют и инфляционные ожидания.

Цель данной статьи – осветить теоретические основы понятия инфляции и проанализировать основные макроэкономические факторы инфляции в условиях экономики Узбекистана на основе статистических данных. Результаты исследования позволяют сформулировать научные выводы, направленные на эффективное управление инфляцией и обеспечение макроэкономической стабильности.

Проблема инфляции — одно из наиболее изученных макроэкономических явлений в истории экономической теории, и научные взгляды на неё сформировались в рамках различных экономических школ. В

классическом и неоклассическом экономических подходах инфляция интерпретируется главным образом как процесс, связанный с денежным обращением. Представители этого подхода объясняют рост общего уровня цен увеличением денежной массы относительно объёма реального производства. В монетаристской концепции инфляция рассматривается как «всегда и везде денежное явление», а денежно-кредитная политика центральных банков признаётся главным определяющим фактором.

Концепция «подрывных инноваций», предложенная Клейтоном Кристенсеном (1997), объясняет, как происходят структурные изменения на рынках и в производственных системах. Автор утверждает, что инновации, первоначально появляющиеся в небольших сегментах, в конечном итоге вытесняют традиционные технологии и меняют всю структуру рынка.

Такой методологический подход важен и при изучении инфляционных процессов. Технологические инновации напрямую влияют на производственные издержки, предложение и механизмы ценообразования. Поэтому необходимо анализировать инфляцию не только с точки зрения монетарного фактора, но и с точки зрения эффективности реального сектора и уровня инновационного развития.

Joe Tidd va John Bessant (2018) Они указывают на организационную культуру, управление рисками, внутреннее предпринимательство и открытые инновации как на ключевые компоненты управления инновациями. Они считают, что эффективная система управления обеспечивает рациональное использование ресурсов и конкурентоспособность.

Использованные источники

1. Barro, R. J. (1995). Inflation and economic growth. Bank of England Quarterly Bulletin, 35(2), 166–176.
2. Blanchard, O. (2017). Macroeconomics (7th ed.). Pearson Education.
3. Fischer, S., Sahay, R., & Végh, C. A. (2002). Modern hyper- and high inflations. Journal of Economic Literature, 40(3), 837–880. https://doi.org/10.1257/002205102760273805
4. Friedman, M. (1968). The role of monetary policy. American Economic Review, 58(1), 1–17.
5. Friedman, M. (1970). A theoretical framework for monetary analysis. Journal of Political Economy, 78(2), 193–238.
6. Keynes, J. M. (1936). The general theory of employment, interest and money. London: Macmillan.
7. Mankiw, N. G. (2019). Principles of economics (8th ed.). Cengage Learning.
8. Mishkin, F. S. (2019). The economics of money, banking and financial markets (12th ed.). Pearson.
9. OECD. (2022). Inflation and macroeconomic stability. Paris: OECD Publishing.
10. Romer, D. (2018). Advanced macroeconomics (5th ed.). McGraw-Hill Education.

BARQAROR RIVOJLANISHNING MOLIYAVIY JIHATLARI

Bayseitova Aliya Abdirasul qizi
Bank moliya akademiyasining magistratura talabasi
e-mail: aliyabayseitova96@gmail.com

Annotatsiya: *Mazkur tezisda barqaror rivojlanishning moliyaviy jihatlari, uning iqtisodiy o‘sish va uzoq muddatli barqarorlikni ta’minlashdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqotda barqaror rivojlanishni moliyalashtirishning zamonaviy mexanizmlari, yashil investitsiyalar, ESG tamoyillari hamda korporativ moliyaviy strategiyalarning o‘rni yoritilgan. Shuningdek, moliyaviy resurslardan samarali foydalanish, investitsion jozibadorlikni oshirish va iqtisodiy, ekologik hamda ijtimoiy manfaatlar o‘rtasida muvozanatni ta’minlash masalalari ko‘rib chiqilgan. Tezisda barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishda moliyaviy instrumentlardan foydalanishning ustuvor yo‘nalishlari va ularning amaliy ahamiyati asoslab berilgan.*

Kalit so‘zlar: *Barqaror rivojlanish, moliyaviy barqarorlik, ESG tamoyillari, yashil moliyalashtirish, yashil investitsiyalar, korporativ strategiya, investitsion jozibadorlik, barqaror moliya, korporativ boshqaruv, ijtimoiy mas’uliyat.*

Bugungi kunda jahon iqtisodiyotida barqaror rivojlanishni ta’minlash masalasi eng muhim ustuvor yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Iqtisodiy o‘sish sur’atlarining jadallashuvi, tabiiy resurslardan foydalanish hajmining ortishi, ekologik muammolarning kuchayishi va ijtimoiy tengsizliklarning saqlanib qolayotgani davlatlar hamda xo‘jalik yurituvchi subyektlar oldiga yangi vazifalarni qo‘ymoqda. Shu sababli iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik manfaatlar o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlashga qaratilgan barqaror rivojlanish konsepsiyasi zamonaviy taraqqiyotning muhim omiliga aylanib bormoqda. Ushbu jarayonda moliyaviy resurslarning samarali shakllantirilishi va ulardan oqilona foydalanilishi alohida ahamiyat kasb etadi.

Barqaror rivojlanishning moliyaviy jihatlari iqtisodiy o‘sishni qo‘llab-quvvatlash, ekologik xavfsizlikni ta’minlash va ijtimoiy farovonlikni oshirish uchun zarur bo‘lgan moliyaviy mexanizmlar, instrumentlar va resurslar bilan bog‘liqdir. Bugungi kunda ko‘plab mamlakatlarda barqaror rivojlanish maqsadlariga erishish uchun davlat budjeti mablag‘lari, xususiy investitsiyalar, xalqaro moliya institutlari mablag‘lari hamda kapital bozorlarining imkoniyatlaridan keng foydalanilmoqda. Ayniqsa, yashil investitsiyalar, yashil obligatsiyalar, ESG tamoyillari asosidagi moliyalashtirish va barqaror moliya instrumentlari ushbu yo‘nalishning muhim tarkibiy qismi sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Zamonaviy iqtisodiy sharoitda investorlar va moliya institutlari investitsiya qarorlarini qabul qilishda nafaqat moliyaviy daromadlilikka, balki investitsiya obyektining ekologik va ijtimoiy ta’siriga ham e’tibor qaratmoqda. Natijada korxonalar va tashkilotlar uchun barqaror rivojlanish tamoyillariga amal qilish investitsion jozibadorlikni oshiruvchi muhim omillardan biriga aylanmoqda. Bu esa moliyaviy boshqaruv tizimlarini takomillashtirish, risklarni samarali boshqarish va uzoq muddatli strategik maqsadlarga erishishda yangi imkoniyatlarni yaratmoqda.

O‘zbekiston Respublikasida ham barqaror rivojlanish maqsadlariga erishish, yashil iqtisodiyot tamoyillarini joriy etish va investitsion muhitni yaxshilash

bo‘yicha keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Mamlakatda ekologik xavfsizlikni ta’minlash, energiya samaradorligini oshirish, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanishni kengaytirish va barqaror investitsiyalarni rag‘batlantirish bo‘yicha muhim chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Ushbu jarayonlarda moliyaviy resurslarning samarali safarbar etilishi va ulardan oqilona foydalanilishi alohida ahamiyatga ega.

Barqaror rivojlanish iqtisodiy o‘sish, ijtimoiy farovonlik va ekologik muvozanatni birgalikda ta’minlashga qaratilgan rivojlanish modelidir. Ushbu maqsadlarga erishish esa yetarli moliyaviy resurslarni safarbar etishni talab qiladi. Shu sababli barqaror rivojlanishni moliyalashtirish masalasi zamonaviy iqtisodiy siyosatning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Moliyalashtirish manbalari qanchalik diversifikatsiya qilingan bo‘lsa, barqaror rivojlanish loyihalarining muvaffaqiyatli amalga oshirilish ehtimoli shunchalik yuqori bo‘ladi. Hozirgi kunda davlat mablag‘lari bilan bir qatorda xususiy sektor investitsiyalari, xalqaro moliya institutlari kreditlari, grantlar, donor tashkilotlar mablag‘lari hamda kapital bozorlarining turli instrumentlari keng qo‘llanilmoqda.

Ayniqsa, yashil iqtisodiyotga o‘tish jarayonida yashil obligatsiyalar, ESG fondlari, ijtimoiy obligatsiyalar va barqaror kreditlar kabi moliyaviy vositalarning ahamiyati ortib bormoqda. Ular nafaqat iqtisodiy samaradorlikni, balki ekologik va ijtimoiy natijalarni ham ta’minlashga xizmat qiladi. Moliyalashtirish manbalarining har biri o‘zining afzalliklari, qo‘llanish sohasi va iqtisodiy ta’sir darajasiga ega. Quyidagi jadvalda barqaror rivojlanishni moliyalashtirishning asosiy manbalari va ularning xususiyatlari keltirib o‘tamiz (1-jadval):

1-jadval

Barqaror rivojlanishni moliyalashtirish manbalari tasnifi[173]

Moliyalashtirish manbasi	Mazmuni	Asosiy afzalligi	Qo‘llanish sohasi
Davlat budjeti mablag‘lari	Davlat tomonidan ajratiladigan moliyaviy resurslar	Ijtimoiy ahamiyatga ega loyihalarni qo‘llab-quvvatlaydi	Ta’lim, sog‘liqni saqlash, ekologiya
Xususiy investitsiyalar	Korxona va investorlarning o‘z mablag‘lari hisobidan kiritiladigan investitsiyalar	Investitsion faollikni oshiradi	Sanoat, xizmatlar, infratuzilma
Xalqaro moliya institutlari kreditlari	Xalqaro tashkilotlar tomonidan ajratiladigan kredit va qarz mablag‘lari	Yirik loyihalarni moliyalashtirish imkonini beradi	Energetika, transport, ekologiya
Grantlar va donor mablag‘lari	Qaytarib berilmaydigan moliyaviy yordam shakli	Moliyaviyyuklamani kamaytiradi	Ijtimoiy va ekologik loyihalar
Yashil obligatsiyalar	Ekologik loyihalarni moliyalashtirish uchun chiqariladiganqimmatli qog‘ozlar	Yashil investitsiyalar hajmini oshiradi	Qayta tiklanuvchi energiya, ekologiya

[173] Muallif tomonidan tayyorlandi

Ijtimoiy obligatsiyalar	Ijtimoiy muammolarni hal etishga qaratilgan obligatsiyalar	Aholi farovonligini oshirishga xizmat qiladi	Ta’lim, tibbiyot, bandlik
ESGinvestitsiya fondlari	ESG mezonlari asosida shakllantiriladigan investitsiya fondlari	Barqaror investitsiyalarni rag‘batlantiradi	Korporativ sektor
Tijoratbanklari kreditlari	Banklar tomonidan taqdim etiladigan moliyaviy resurslar	Moliyalashtirish imkoniyatlarini kengaytiradi	Biznes va tadbirkorlik loyihalari
Davlat-xususiy sheriklik mablag‘lari	Davlat va xususiysektor hamkorligidagi investitsiyalar	Katta loyihalarni amalga oshirish imkonini yaratadi	Infratuzilma va kommunal xizmatlar
Barqarorrivojlanish fondlari	Maxsustashkil etilgan maqsadli fondlar mablag‘lari	Uzoq muddatli moliyalashtirishni ta’minlaydi	Ekologikva ijtimoiy dasturlar

Makur jadval ma’lumotlari barqaror rivojlanishni moliyalashtirish ko‘plab manbalarga tayangan holda amalga oshirilishini ko‘rsatadi. An’anaviy moliyalashtirish manbalari, jumladan davlat budjeti, tijorat banklari kreditlari va xususiy investitsiyalar bugungi kunda ham muhim ahamiyatga ega bo‘lib qolmoqda. Biroq global iqtisodiy tendensiyalar natijasida yashil obligatsiyalar, ESG investitsiya fondlari va ijtimoiy obligatsiyalar kabi zamonaviy moliyaviy instrumentlarning roli tobora ortib bormoqda. Bu esa investitsiya jarayonlarida iqtisodiy manfaatlar bilan bir qatorda ekologik va ijtimoiy natijalarning ham hisobga olinayotganini anglatadi.

1-jadvaldan ko‘rinadiki, xalqaro moliya institutlari kreditlari va donor mablag‘lari rivojlanayotgan mamlakatlar uchun muhim moliyaviy manba hisoblanadi. Ular yirik infratuzilma va ekologik loyihalarni amalga oshirish imkonini beradi. Davlat-xususiy sheriklik mexanizmlari esa davlat va biznes manfaatlarini uyg‘unlashtirib, investitsiya samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Shuningdek, barqaror rivojlanish fondlari uzoq muddatli moliyaviy resurslarni shakllantirish imkonini yaratadi.

Umuman olganda, barqaror rivojlanishni muvaffaqiyatli moliyalashtirish uchun turli manbalardan kompleks foydalanish zarur. Moliyalashtirish manbalarining diversifikatsiyasi risklarni kamaytiradi, investitsion faollikni oshiradi va barqaror rivojlanish maqsadlariga erishish uchun zarur bo‘lgan moliyaviy barqarorlikni ta’minlaydi. Bu esa iqtisodiy o‘sish, ekologik muhofaza va ijtimoiy taraqqiyotning uzviy uyg‘unligini ta’minlashga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, barqaror rivojlanishning moliyaviy jihatlari iqtisodiy o‘sish, ijtimoiy farovonlik va ekologik muvozanatni ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, moliyaviy resurslardan samarali foydalanish, yashil investitsiyalarni kengaytirish va ESG tamoyillarini amaliyotga joriy etish barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishda muhim omil hisoblanadi. Shu bois investitsion muhitni yanada takomillashtirish, yashil moliyalashtirish instrumentlaridan foydalanishni rag‘batlantirish hamda korxonalarda barqaror moliyaviy boshqaruv tizimini rivojlantirish maqsadga muvofiqdir. Bu esa iqtisodiyotning uzoq muddatli barqarorligini ta’minlash va investitsion

jozibadorlikni oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

50. Jo‘rayev T.T., Hamdamov M.A. Iqtisodiyot nazariyasi. Darslik. “Fan va texnologiyalar nashriyot-matbaa uyi”, 2024. 504 bet.
51. Schoenmaker Dirk, Schramade Willem. Principles of Sustainable Finance. Oxford University Press, 2019. 432 p.
52. Miroshnichenko O.S. Sustainable Finance and Green Economy Development // Finance: Theory and Practice. 2021. Vol. 25. No. 4. P. 25–37.
53. Friede Gunnar, Busch Timo, Bassen Alexander. ESG and Financial Performance: Aggregated Evidence from More than 2000 Empirical Studies // Journal of Sustainable Finance & Investment. 2015. Vol. 5. No. 4. P. 210–233.
54. Eccles Robert G., Klimenko Svetlana. The Investor Revolution // Harvard Business Review. 2019. May–June Issue. P. 106–116.
55. Sayfulina A.F. Sustainable Development and Green Finance Mechanisms in Emerging Economies // Scientific Journal of “International Finance & Accounting”. Issue 5, October 2023.
56. Xonkeldieva G.Sh. Iqtisodiyotni modernizasiyalash sharoitida korporasiyalarni boshqarishning ilmiy-metodologik asoslari. i.f.d. (DSc) diss. avtoreferati. – T.: TDIU, 2018. 56 b.
57. G‘ozibekov D.G‘. Investitsiyalarni moliyalashtirish muammolari. – T.: 2002. i.f.d. diss. avtoref. 11–14 b.
58. Ismailov Sh.B. Barqaror rivojlanishni moliyalashtirish mexanizmlarini takomillashtirish. 08.00.07 – “Moliya, pul muomalasi va kredit” PhD ilmiy darajasi dissertatsiyasi. – Toshkent, 2022. 148 b.
59. United Nations. Financing for Sustainable Development Report 2024. United Nations Publications, New York, 2024. 180 p.

ESG TAMOYILLARINING ZAMONAVIY INVESTITSIYALARNI JALB QILISHDAGI O‘RNI

Djuraboyeva Zarnoza Mahkamjon qizi
Bank moliya akademiyasining magistratura talabasi
e-mail: zarnozanoza@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu tezisda ESG (Ekologik, Ijtimoiy va Boshqaruv) tamoyillarining zamonaviy investitsiyalarni jalb qilishdagi o‘rni va ahamiyati tadqiq etilgan. ESG mezonlari investorlar tomonidan investitsiya qarorlarini qabul qilishda muhim omil sifatida qaralib, korxonalar faoliyatining barqarorligi, shaffofligi va ijtimoiy mas’uliyatini baholash imkonini beradi. Tadqiqotda ESG tamoyillarining investitsion jozibadorlikka ta’siri, xorijiy investitsiyalarni jalb etishdagi roli hamda barqaror iqtisodiy rivojlanishni ta’minlashdagi ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, ESG standartlarini joriy etish orqali korxonalar raqobatbardoshligini oshirish va investitsiya oqimlarini kengaytirish imkoniyatlari tahlil qilingan. Olingan natijalar investitsiya siyosatini takomillashtirishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.*

Kalit so‘zlar: *ESG, ekologik tamoyillar, ijtimoiy mas’uliyat, korporativ boshqaruv, barqaror rivojlanish, investitsion jozibadorlik, investitsiya jarayonlari, yashil iqtisodiyot, yashil investitsiyalar, ESG reytinglari, ESG standartlari.*

Bugungi kunda jahon iqtisodiyotida investitsiyalarni jalb qilish jarayonlari tobora murakkablashib, investorlarning qaror qabul qilish mezonlari ham an’anaviy moliyaviy ko‘rsatkichlardan tashqari kengroq omillarni qamrab olmoqda. Xususan, korxonalarning ekologik mas’uliyati, ijtimoiy barqarorligi va boshqaruv tizimining samaradorligi investitsion jozibadorlikni belgilovchi muhim omillardan biriga aylanmoqda. Shu nuqtai nazardan ESG (Environmental, Social, Governance) tamoyillari asosida faoliyat yuritish zamonaviy investitsiya siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida shakllanmoqda. ESG tamoyillari korxonalarning uzoq muddatli barqaror rivojlanishini ta’minlash, investorlar ishonchini oshirish va xalqaro moliya bozorlariga integratsiyalashuv imkoniyatlarini kengaytirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

ESG yondashuvi korxona faoliyatini uch asosiy yo‘nalish bo‘yicha baholashga asoslanadi. Ekologik mezonlar korxonaning atrof-muhitga ta’siri, tabiiy resurslardan oqilona foydalanishi, energiya samaradorligi va ekologik xavflarni boshqarish darajasini ifodalaydi. Ijtimoiy mezonlar esa xodimlar huquqlarini himoya qilish, mehnat sharoitlarini yaxshilash, jamiyat manfaatlarini hisobga olish va manfaatdor tomonlar bilan samarali munosabatlarni shakllantirishga qaratiladi. Boshqaruv mezonlari esa korporativ boshqaruv sifati, shaffoflik, rahbariyat mas’uliyati, biznes jarayonlarini samarali tashkil etish va qaror qabul qilish tizimini baholash imkonini beradi. Mazkur omillarning uyg‘unligi korxonaning barqarorligi va investitsiyalarni jalb qilish salohiyatini oshiradi.

Hozirgi davrda xalqaro investorlar investitsiya kiritishda nafaqat yuqori daromadlilikni, balki loyihaning uzoq muddatli barqarorligini ham hisobga olmoqda. Chunki ekologik muammolar, ijtimoiy mas’uliyatsizlik yoki boshqaruvdagi kamchiliklar korxonaning moliyaviy natijalariga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu sababli ESG tamoyillarini joriy etgan kompaniyalar investorlarda yuqori ishonch uyg‘otib, kapital jalb qilish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Ayniqsa, yashil investitsiyalar, barqaror moliyalashtirish va mas’uliyatli investitsiya tamoyillarining rivojlanishi ESG mezonlarining iqtisodiy ahamiyatini yanada oshirmoqda.

O‘zbekistonda ham so‘nggi yillarda investitsion muhitni yaxshilash, xorijiy investitsiyalar oqimini kengaytirish va korxonalar faoliyatida zamonaviy boshqaruv tamoyillarini joriy etish bo‘yicha keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Barqaror rivojlanish maqsadlariga erishish, yashil iqtisodiyot tamoyillarini rivojlantirish va korporativ boshqaruv tizimini takomillashtirish jarayonlarida ESG mezonlaridan foydalanish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu esa mahalliy korxonalarning xalqaro standartlarga moslashishi, investitsion jozibadorligini oshirishi va global kapital bozorlariga chiqish imkoniyatlarini kengaytirishi mumkin.

Shu sababli ESG tamoyillarining zamonaviy investitsiyalarni jalb qilishdagi o‘rnini o‘rganish, ushbu tamoyillarning korxonalarning investitsion jozibadorligiga

ta’sirini tahlil qilish hamda ESG mezonlari asosida investitsiya jarayonlarini takomillashtirish yo‘llarini aniqlash dolzarb ilmiy-amaliy masalalardan biri hisoblanadi. Mazkur yo‘nalishni tadqiq etish orqali korxonalarning barqaror rivojlanish imkoniyatlarini oshirish, investorlar ishonchini mustahkamlash va iqtisodiy o‘sishni ta’minlashga xizmat qiluvchi samarali mexanizmlarni ishlab chiqish imkoniyati yuzaga keladi.

ESG yondashuvi korxonalarning ekologik mas’uliyati, ijtimoiy faoliyati va boshqaruv sifati orqali ularning uzoq muddatli barqarorligini baholash imkonini beradi. Investorlar uchun ESG mezonlari kompaniyaning kelajakdagi risklarini kamaytirish, boshqaruv samaradorligini oshirish va investitsiyalarning barqaror daromadliligini ta’minlash imkoniyatini ko‘rsatadi. ESG tamoyillarining investitsiyalarni jalb qilishdagi ahamiyati shundaki, ular korxonaning xalqaro moliya bozorlaridagi ishonchliligini oshiradi. Ekologik mezonlarga rioya qiluvchi korxonalar resurslardan samarali foydalanadi, ekologik xavflarni kamaytiradi va yashil investitsiyalarni jalb qilish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Ijtimoiy mezonlar esa xodimlar manfaatlarini himoya qilish, mehnat sharoitlarini yaxshilash va jamiyat bilan ijobiy munosabatlarni shakllantirish orqali korxonaning ijtimoiy obro‘sini oshiradi. Boshqaruv mezonlari esa shaffoflik, hisobdorlik va samarali boshqaruv tizimini yaratishga xizmat qiladi. ESG tamoyillarining zamonaviy investitsiyalarni jalb qilishdagi asosiy yo‘nalish quyidagilardan tashkil topgan (1-jadval):

1-jadval

ESG tamoyillarining zamonaviy investitsiyalarni jalb qilishdagi roli[174]

ESGtarkibiy qismi	Mazmuni	Investitsiyalarni jalb qilishdagi roli	Amaliy natijasi
Ekologik (Environmental) tamoyillar	Korxonaning atrof-muhitga ta’siri, ekologik xavflarni boshqarish, energiya samaradorligi vatabiiy resurslardan oqilona foydalanishni ifodalaydi	Investorlar uchun korxonaning ekologik barqarorligininamoyon qiladi va yashil investitsiyalarni jalb qilish imkoniyatini oshiradi	Ekologik xavflar kamayadi, xalqaro standartlarga mos faoliyat shakllanadi
Ijtimoiy(Social) tamoyillar	Xodimlar huquqlari, mehnat sharoitlari, jamiyat manfaatlari va manfaatdor tomonlar bilan munosabatlarni qamrab oladi	Investorlarning korxonaning ijtimoiy mas’uliyatigabo‘lgan ishonchini oshiradi	Korxonaningobro‘si, xodimlar motivatsiyasi va barqaror rivojlanish imkoniyati oshadi
Boshqaruv (Governance) tamoyillari	Korporativ boshqaruv sifati, shaffoflik, hisobdorlik va samarali qaror qabul qilish tizimini ifodalaydi	Investorlar uchun korxonaningboshqaruv salohiyati va ishonchliligini baholash imkonini beradi	Boshqaruv samaradorligi oshadi, investitsion risklar kamayadi
ESG hisobotlari va monitoring tizimi	Korxonaning ekologik, ijtimoiy va boshqaruv ko‘rsatkichlarini	Investorlaruchun aniq va ishonchli	Shaffoflik oshadi va xalqaro investorlar bilan hamkorlik

[174] Muallif tomonidan tayyorlandi

	muntazam baholash va ochiqlash jarayoni	ma’lumotlar taqdim etadi	imkoniyatlari kengayadi
Barqaror rivojlanish strategiyasi	Korxonaning uzoq muddatli rivojlanish maqsadlarini ESG tamoyillari asosida belgilashi	Uzoq muddatli investitsiyalarni jalb qilish uchun ishonchli strategik asos yaratadi	Korxonaning raqobatbardoshligi va bozor qiymati oshadi
Risklarni boshqarish tizimi	Ekologik, ijtimoiy va boshqaruv bilan bog‘liq xavflarni aniqlash va boshqarish mexanizmlarini qamrab oladi	Investorlar uchun xavflarningnazorat ostida ekanligini ko‘rsatadi	Investitsiya xavfsizligi va moliyaviy barqarorlik ta’minlanadi

Ushbu jadvaldagi ma’lumotlardan ko‘rinib turibdiki, ESG tamoyillari zamonaviy investitsiyalarni jalb qilishda kompleks yondashuv sifatida xizmat qiladi. Ekologik, ijtimoiy va boshqaruv omillarining uyg‘unligi korxonaning investitsion jozibadorligini oshiradi hamda investorlar uchun qo‘shimcha ishonch omilini yaratadi. Ayniqsa, xalqaro investorlar qaror qabul qilishda korxonaning nafaqat daromad olish imkoniyatiga, balki uning barqaror rivojlanish salohiyatiga ham katta e’tibor qaratmoqda.

ESG tamoyillarini joriy etish korxonalarga uzoq muddatli strategik ustunlik beradi. Ekologik mas’uliyat resurslardan samarali foydalanish va xarajatlarni kamaytirishga yordam bersa, ijtimoiy mas’uliyat xodimlar samaradorligi va korxonaning ijobiy imijini oshiradi. Samarali boshqaruv tizimi esa investorlar uchun shaffof va ishonchli muhit yaratadi. Shu sababli ESG tamoyillariga asoslangan faoliyat yurituvchi korxonalar xalqaro kapital bozorlarida raqobatbardoshligini oshirib, ko‘proq investitsiyalarni jalb qilish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Xulosa qilib aytganda, ESG tamoyillari zamonaviy investitsiyalarni jalb qilishda korxonalarning investitsion jozibadorligini oshiruvchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Ekologik mas’uliyat, ijtimoiy barqarorlik va samarali korporativ boshqaruv investorlar ishonchini mustahkamlab, uzoq muddatli kapital oqimini ta’minlashga xizmat qiladi. Shu bois korxonalarda ESG standartlarini keng joriy etish, ESG hisobotlarini tayyorlash amaliyotini rivojlantirish, korporativ boshqaruvning shaffofligini oshirish hamda yashil investitsiyalarni rag‘batlantirish maqsadga muvofiqdir. Bu esa investitsion muhitni yaxshilash, xalqaro investorlarni jalb qilish va barqaror iqtisodiy o‘sishni ta’minlash imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Kotsantonis Sakis, Pinney Chris, Serafeim George. ESG Integration in Investment Management: Myths and Realities. Journal of Applied Corporate Finance, 2016. Vol. 28, No. 2. P. 10–16.

2. Friede Gunnar, Busch Timo, Bassen Alexander. ESG and Financial Performance: Aggregated Evidence from More than 2000 Empirical Studies // Journal of Sustainable Finance & Investment. 2015. Vol. 5. No. 4. P. 210–233.

3. Eccles Robert G., Klimenko Svetlana. The Investor Revolution // Harvard Business Review. 2019. May–June Issue. P. 106–116.

4. El Ghoul Sadok, Guedhami Omrane, Kim Yoon S. Country-Level Institutions, Firm Value and the Role of Corporate Social Responsibility // Journal of Business Ethics. 2017. Vol. 144. No. 4. P. 703–724.

5. Schoenmaker Dirk, Schramade Willem. Principles of Sustainable Finance. Oxford University Press, 2019. 432 p.

6. Busch Timo, Friede Gunnar. The Robustness of the Corporate Social and Financial Performance Relation: A Second-Order Meta-Analysis // Corporate Social Responsibility and Environmental Management. 2018. Vol. 25. No. 4. P. 583–608.

7. Krueger Philipp, Sautner Zacharias, Starks Laura T. The Importance of Climate Risks for Institutional Investors // The Review of Financial Studies. 2020. Vol. 33. No. 3. P. 1067–1111.

8. Xonkeldieva G.Sh. Iqtisodiyotni modernizasiyalash sharoitida korporasiyalarni boshqarishning ilmiy-metodologik asoslari. i.f.d. (DSc) diss. avtoreferati. – T.: TDIU, 2018. 56 b.

9. G‘ozibekov D.G‘. Investitsiyalarni moliyalashtirish muammolari. – T.: 2002. i.f.d. diss. avtoref. 11–14 b.

Mirziyoyeva D.M. Barqaror rivojlanish va investitsion faoliyat samaradorligini oshirishning iqtisodiy mexanizmlari: 08.00.13 – Menejment PhD ilmiy darajasi dissertatsiyasi. – Toshkent, 2023. 156 b.

YO‘L INFRASTRUKTURASINI RIVOJLANTIRISHDA YO‘L JAMG‘ARMASINING ROLI

F. Shokirov, Toshkent davalt iqtisodiyot universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Zamonaviy iqtisodiyotda transport infratuzilmasi mamlakatning barqaror iqtisodiy o‘sishini ta'minlovchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, avtomobil yo‘llari tarmog‘ining rivojlanganligi ichki va tashqi savdo aloqalarini kengaytirish, aholining harakatchanligini oshirish hamda hududlarning investitsion jozibadorligini kuchaytirishga xizmat qiladi. Yo‘l infratuzilmasini samarali rivojlantirish esa barqaror moliyaviy resurslarni talab etadi. Shu nuqtai nazardan, yo‘l jamg‘armalari avtomobil yo‘llarini qurish, ta'mirlash va saqlash ishlarini moliyalashtirishning muhim mexanizmi hisoblanadi. Ko‘plab davlatlarda yo‘l jamg‘armalari transport sohasining uzoq muddatli rivojlanishini ta'minlash uchun asosiy moliyaviy manba sifatida xizmat qiladi.

Yo‘l jamg‘armasi avtomobil yo‘llarini qurish, rekonstruksiya qilish, kapital va joriy ta'mirlash hamda ulardan foydalanish bilan bog‘liq xarajatlarni qoplash uchun shakllantiriladigan maqsadli moliyaviy resurslar majmuasidir. Uning asosiy vazifalari avtomobil yo‘llarini qurish va rekonstruksiya qilishni moliyalashtirish, mavjud yo‘llarni ta'mirlash va texnik holatini saqlab turish, ko‘priklar, yo‘l o‘tkazgichlar va transport infratuzilmasining boshqa obyektlarini rivojlantirish, harakat xavfsizligini ta'minlashga qaratilgan tadbirlarni amalga oshirish hamda innovatsion texnologiyalarni joriy etish orqali yo‘l sifati va xizmat ko‘rsatish darajasini oshirishdan iboratdir. Yo‘l jamg‘armasi iqtisodiyotning turli tarmoqlari o‘rtasidagi o‘zaro aloqalarni mustahkamlash orqali mamlakat yalpi ichki mahsulotining o‘sishiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Yo‘l infratuzilmasining rivojlanishi mamlakat iqtisodiy faolligining oshishi

bilan uzviy bog‘liqdir. Sifatli yo‘llar transport xarajatlarini kamaytiradi, yuk va yo‘lovchi tashish samaradorligini oshiradi hamda logistika jarayonlarini tezlashtiradi. Yo‘l jamg‘armasining asosiy ahamiyati yangi yo‘llarni qurish va mavjudlarini rekonstruksiya qilishni moliyalashtirishda namoyon bo‘ladi. Yangi avtomobil yo‘llarini qurish va eski yo‘llarni rekonstruksiya qilish katta miqdordagi investitsiyalarni talab qiladi. Davlat byudjeti imkoniyatlari cheklangan sharoitda yo‘l jamg‘armasi qo‘shimcha moliyaviy manba vazifasini bajaradi. Ayniqsa, xalqaro transport yo‘laklari va strategik ahamiyatga ega magistral yo‘llarni qurish mamlakatning tranzit salohiyatini oshirishga xizmat qiladi.

Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, yo‘llarni o‘z vaqtida ta'mirlash ularning xizmat muddatini sezilarli darajada uzaytiradi. Agar profilaktik ta'mirlash ishlari o‘z vaqtida amalga oshirilmasa, keyinchalik katta miqdordagi kapital xarajatlar talab qilinadi. Shu sababli yo‘l jamg‘armasi mablag‘larining muhim qismi mavjud yo‘llarni ekspluatatsiya qilish va saqlash ishlariga yo‘naltiriladi.

Yo‘l belgilari, svetoforlar, piyodalar o‘tish joylari va yo‘l yoritish tizimlarini yangilash harakat xavfsizligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Yo‘l jamg‘armasi mablag‘lari ana shunday infratuzilma obyektlarini barpo etish va modernizatsiya qilish imkonini beradi.

Transport infratuzilmasining rivojlanganligi hududlarga investitsiyalar jalb qilishda muhim omil hisoblanadi. Sifatli avtomobil yo‘llari sanoat zonalari, qishloq xo‘jaligi korxonalari va turistik obyektlarning rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko‘rsatadi. Natijada yangi ish o‘rinlari yaratiladi, hududlarning iqtisodiy faolligi ortadi va aholining turmush darajasi yaxshilanadi.

O‘zbekistonda avtomobil yo‘llari tarmog‘ini rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. So‘nggi yillarda respublikada xalqaro ahamiyatga ega avtomobil yo‘llari rekonstruksiya qilindi, yangi ko‘priklar va transport ayirboshlash inshootlari qurildi. Yo‘l xo‘jaligini moliyalashtirishda davlat byudjeti mablag‘lari bilan bir qatorda xalqaro moliya institutlari kreditlari va investitsiyalari ham muhim o‘rin tutadi. Shu bilan birga, yo‘l jamg‘armalarining samarali faoliyati sohaning moliyaviy barqarorligini ta'minlashga xizmat qilmoqda. Mamlakatda transport-logistika infratuzilmasini rivojlantirish orqali tranzit yuk tashish hajmini oshirish va Markaziy Osiyoda muhim transport markazi sifatidagi o‘rinni mustahkamlash maqsad qilib qo‘yilgan. Ushbu vazifalarni amalga oshirishda yo‘l jamg‘armasi mablag‘laridan samarali foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Yo‘l infratuzilmasini yanada rivojlantirish uchun yo‘l jamg‘armalari faoliyatini takomillashtirish zarur. Buning uchun yo‘l jamg‘armasi daromad manbalarini diversifikatsiya qilish, davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini keng joriy etish, raqamli monitoring va nazorat tizimlarini rivojlantirish, mablag‘lardan foydalanish samaradorligini oshirish hamda innovatsion qurilish texnologiyalarini joriy etish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Shuningdek, elektron tender tizimlaridan keng foydalanish va loyihalarning ochiqligini ta'minlash mablag‘lardan samarali foydalanish imkoniyatini oshiradi.

Xulosa qilib aytganda, yo‘l infratuzilmasi mamlakat iqtisodiy rivojlanishining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Avtomobil yo‘llarining sifati va ularning rivojlanganlik darajasi iqtisodiy o‘sish sur'atlari, aholi turmush darajasi hamda

investitsion muhitga bevosita ta'sir ko‘rsatadi. Yo‘l jamg‘armasi esa mazkur sohani moliyaviy jihatdan qo‘llab-quvvatlashning muhim vositasi sifatida xizmat qiladi. Yo‘l jamg‘armasi mablag‘laridan samarali foydalanish, yangi moliyalashtirish mexanizmlarini joriy etish va davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish orqali mamlakat transport infratuzilmasini yanada takomillashtirish mumkin. Natijada yo‘l infratuzilmasining rivojlanishi mamlakatning raqobatbardoshligini oshirish, logistika xarajatlarini qisqartirish va barqaror iqtisodiy o‘sishni ta'minlashga xizmat qiladi.

СПОСОБЫ ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ

А.Р.Улашов, старший преподаватель Ташкентского государственного экономического университета

Мировые инвестиции в региональную экономику страны требуют и предложения непропорционально, инвестиции в рациональное развитие развивающейся экономики страны. В результате в экономике развивающихся стран наблюдается тенденция к увеличению прямых инвестиций. По данным UniCredit Investment Trends Monitor,”рост иностранных инвестиций в 2020 году замедлится до тенденции к падению в 2019 году с 1,5 триллиона долларов (на 42%) до 859 миллиардов долларов". Последний раз такой низкий уровень наблюдался в 1990-х годах. Это самый низкий показатель после мирового финансового кризиса 2008-2009 годов. Однако, несмотря на прогнозы восстановления мировой экономики в 2021 году, ЮНКТАД пришел к выводу, что потоки иностранных инвестиций, по прогнозам, останутся низкими из-за неопределенности в отношении развития пандемии COVID-19 . В свою очередь, наличие множества проблем, связанных с повышением эффективности инвестиций, остается одним из основных факторов, определяющих необходимость совершенствования финансового управления инвестиционной деятельностью. В ходе встречи стороны выразили удовлетворение развитием сотрудничества между Таджикистаном и Китаем. Капитал капитал-это оптимальная модель, капитал, минимально признанный финансовый регулятивный капитал, основанный на бельгиланган нормотворчестве, обеспечивающий притчи комплексного подхода и глубокие научные исследования.

В международной практике особое внимание уделяется оценке инвестиционной эффективности при принятии компаниями инвестиционных решений, умению правильно выбрать механизм оценки, управлению инвестиционными проектами. Вопросы оптимального формирования структуры капитала, минимизации капиталоемкости и обеспечения финансовой устойчивости компаний на основе установленных нормативов не изучены комплексно и требуют проведения глубоких исследований. Также актуальными вопросами являются оценка эффективности инвестиционной деятельности, организация процесса стратегического управления в данном направлении, совершенствование системы управления инвестиционными рисками.

От 7 февраля 2017 года № ПФ-4947 «о стратегии действий по дальнейшему развитию Республики Узбекистан», от 2 марта 2020 года № ПФ-5953 «о государственной программе по реализации стратегии действий по пяти приоритетным направлениям развития Республики Узбекистан на 2017-2021 годы «указы правительства Республики Узбекистан от 14 мая 2019 года № ПФ-5717» о мерах по переходу на качественно новую систему формирования и реализации инвестиционной программы Республики Узбекистан», Служит для реализации задач, определенных постановлением Кабинета Министров Республики Узбекистан от 22 июля 2019 года № 616 «об организационных мерах по внедрению и использованию информационной системы в сфере контроля и мониторинга инвестиционных проектов», а также другими нормативными документами, относящимися к данной сфере.

В Узбекистане наращиваются объемы инвестиций в реальный сектор, на этой основе ускоряется социально-экономическое развитие, повышается уровень жизни и доходов населения, обеспечивается комплексное и эффективное использование природного, минерально-сырьевого, промышленного, сельскохозяйственного, туристического и трудового потенциалов каждого региона, ускоряется развитие районов и городов, прежде всего, за счет наращивания промышленного и экспортного потенциала. за счет развития регионов последовательно проводятся экономические реформы, направленные на сокращение различий в уровне социально-экономического развития. В стратегии действий по дальнейшему развитию Республики Узбекистан приоритетом является» проведение активной инвестиционной политики, направленной на модернизацию, техническое и технологическое обновление производства, реализацию проектов производственной, транспортно-коммуникационной и социальной инфраструктуры, улучшение инвестиционного климата, активное привлечение иностранных, прежде всего прямых иностранных инвестиций в отрасли и регионы экономики страны" одной из задач было определено. Обеспечение выполнения данных задач требует оптимального формирования финансовых ресурсов предприятий, а их оценка-повышения эффективности инвестиционной деятельности.

FINANCING GREEN UNIVERSITIES AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Imomov Inomiddin Abdulxamidovich, PhD
Associate professor of Tashkent State University of Economics
e-mail: imomov@tsue.uz

In the context of the 21st century, global challenges such as climate change, environmental degradation, and resource scarcity have significantly influenced the direction of economic development. As a result, the concept of sustainable development has become a central element of modern economic policy. Within this framework, the role of higher education institutions has undergone a fundamental transformation. Universities are no longer limited to their traditional functions of teaching and research; they are now expected to actively participate in addressing environmental issues and promoting sustainable practices. The New Uzbekistan

2030 Strategy emphasizes the importance of transitioning toward a green economy, increasing energy efficiency, and ensuring environmental sustainability, which directly highlights the need to reform higher education institutions accordingly .

The concept of a green university has emerged as a response to these global and national challenges. A green university is an institution that integrates environmental sustainability into its core functions, including governance, infrastructure, education, and research. This involves the implementation of energy-efficient technologies, the use of renewable energy sources, sustainable waste management systems, water conservation practices, and the promotion of environmental awareness among students and staff. Such institutions operate as micro-models of sustainable societies, demonstrating how environmental responsibility can be embedded into organizational structures.

From an economic perspective, the development of green universities offers significant advantages. One of the primary benefits is the reduction of operational costs through efficient resource utilization. Energy-saving technologies, for example, can significantly decrease electricity and heating expenses over time. Additionally, green universities have greater access to international funding opportunities, as many global organizations prioritize sustainability-oriented projects. This creates new financial channels and enhances institutional capacity. Furthermore, the implementation of green practices improves the reputation and global ranking of universities, attracting more students, researchers, and partners. This, in turn, contributes to increased revenue and long-term institutional sustainability.

Despite these advantages, the transition to a green university model requires substantial financial investment. Initial costs include the installation of renewable energy systems, modernization of existing infrastructure, implementation of smart monitoring technologies, and development of sustainable transportation systems. These investments often exceed the financial capabilities of many higher education institutions, particularly in developing countries. Moreover, the payback period for such investments can be relatively long, which further complicates decision-making processes.

Therefore, the development of effective financing mechanisms is essential for the successful implementation of green university initiatives. A diversified financing model is considered the most appropriate approach in this context. Public funding remains a critical component, particularly during the initial stages of transformation. Governments can support green campus projects through targeted grants, subsidies, and national sustainability programs. At the same time, private investment plays an increasingly important role, especially in the development of energy infrastructure and innovative technologies.

Public–private partnerships represent another effective mechanism for financing green universities. This model allows for the sharing of financial risks and responsibilities between the public and private sectors, enabling the implementation of large-scale projects that would otherwise be difficult to realize. In addition, green bonds have emerged as a powerful financial instrument for attracting investment into environmentally sustainable projects. By issuing green bonds, universities and

governments can mobilize capital specifically for projects related to renewable energy, energy efficiency, and sustainable infrastructure.

International financial institutions also play a crucial role in supporting green university initiatives. Organizations such as the World Bank, OECD, and UNEP provide grants, loans, and technical assistance for sustainability projects in developing countries. These funds are particularly important for countries like Uzbekistan, where financial resources may be limited but the need for environmental modernization is urgent.

An important aspect of green university financing is the analysis of costs and benefits. Although initial investments are high, the long-term economic returns often outweigh these costs. Reduced energy and water consumption lead to significant operational savings, while improved environmental performance enhances institutional attractiveness. Additionally, green universities can serve as centers for innovation, generating new knowledge and technologies that contribute to economic development.

However, several institutional challenges hinder the effective financing of green universities. These include limited financial autonomy of higher education institutions, lack of expertise in green finance, underdeveloped regulatory frameworks, and insufficient awareness of sustainability issues. Addressing these challenges requires comprehensive institutional reforms. Universities should be granted greater financial independence to attract and manage external funding. At the same time, governments must develop supportive policies and legal frameworks that facilitate the use of innovative financial instruments such as green bonds and PPP models.

In the context of the New Uzbekistan 2030 Strategy, several practical recommendations can be proposed. First, performance-based financing mechanisms should be introduced, where part of university funding depends on environmental indicators such as energy efficiency and waste reduction. Second, universities should establish internal green funds, allowing savings from resource efficiency to be reinvested into new sustainability projects. Third, the development of a national green finance system is essential to support long-term investment in sustainable infrastructure. Finally, international cooperation should be strengthened to attract foreign investment and share best practices.

In conclusion, the transformation of higher education institutions into green universities is a necessary step toward achieving sustainable development goals. This process requires not only technological and environmental changes but also innovative financial approaches and institutional reforms. A multi-source financing model that combines public funding, private investment, PPP mechanisms, green bonds, and international support can ensure the successful implementation of green campus initiatives. By adopting such an approach, universities can enhance their economic efficiency, environmental performance, and global competitiveness, thereby contributing to the broader objectives of sustainable development.

BANK XIZMATLARINI RAQAMLASHTIRISHDA MOLIYAVIY TEXNOLOGIYALARNING ROLI VA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI

Rajabova Umida Umurzoqovna
Xalqaro Nordik Universiteti tayanch doktoranti
francheska50701@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu tezisda bank xizmatlarini raqamlashtirish jarayonida moliyaviy texnologiyalarning (FinTech) o‘rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Raqamli to‘lovlar, mobil banking, masofaviy bank xizmatlari, sun’iy intellekt, biometrik identifikatsiya va boshqa innovatsion texnologiyalarning bank xizmatlari samaradorligiga ta’siri yoritiladi. Shuningdek, FinTech texnologiyalarini joriy etish orqali mijozlarga xizmat ko‘rsatish tezligini oshirish, operatsion xarajatlarni kamaytirish, moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish hamda banklarning raqobatbardoshligini kuchaytirish masalalari ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot natijasida O‘zbekistonda bank xizmatlarini raqamlashtirishni jadallashtirish va FinTech imkoniyatlaridan samarali foydalanish bo‘yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Kalit so‘zlar: bank xizmatlari, raqamlashtirish, moliyaviy texnologiyalar, FinTech, raqamli banking, mobil banking, raqamli to‘lovlar, innovatsiya, sun’iy intellekt, bank xizmatlari samaradorligi.

KIRISH

Bugungi kunda raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi bank-moliya tizimida xizmat ko‘rsatish shakllarining tubdan o‘zgarishiga olib kelmoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining keng joriy etilishi natijasida an’anaviy bank xizmatlari bilan bir qatorda mobil banking, internet banking, raqamli to‘lovlar, elektron hamyonlar, masofaviy identifikatsiya va boshqa innovatsion moliyaviy xizmatlar rivojlanmoqda. Mazkur jarayonda moliyaviy texnologiyalar (FinTech) bank xizmatlarini tezkor, qulay, shaffof va mijozlar ehtiyojiga mos shaklda tashkil etishning muhim vositasiga aylanmoqda. Bank xizmatlarini raqamlashtirish nafaqat mijozlarga xizmat ko‘rsatish sifatini oshirish, balki banklarning operatsion xarajatlarini optimallashtirish, xizmat ko‘rsatish tezligini oshirish, yangi mijozlarni jalb etish va raqobatbardoshlikni kuchaytirish imkonini beradi. Ayniqsa, sun’iy intellekt, katta ma’lumotlar (Big Data), biometrik identifikatsiya, bulutli texnologiyalar va blokcheyn kabi texnologiyalarning rivojlanishi bank faoliyatida yangi biznes modellarining shakllanishiga zamin yaratmoqda. O‘zbekistonda ham bank tizimini raqamli transformatsiya qilish, naqdsiz to‘lovlarni kengaytirish va aholiga masofaviy moliyaviy xizmatlarni rivojlantirishga katta e’tibor qaratilmoqda. Tijorat banklari tomonidan mobil ilovalar, onlayn kreditlash, elektron to‘lovlar va masofaviy bank xizmatlarining kengaytirilishi moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini oshirmoqda. Shu bilan birga, kiberxavfsizlikni ta’minlash, mijozlarning raqamli savodxonligini oshirish, ma’lumotlarni himoya qilish va FinTech xizmatlarining ishonchliligini ta’minlash kabi masalalar ham dolzarb bo‘lib qolmoqda.

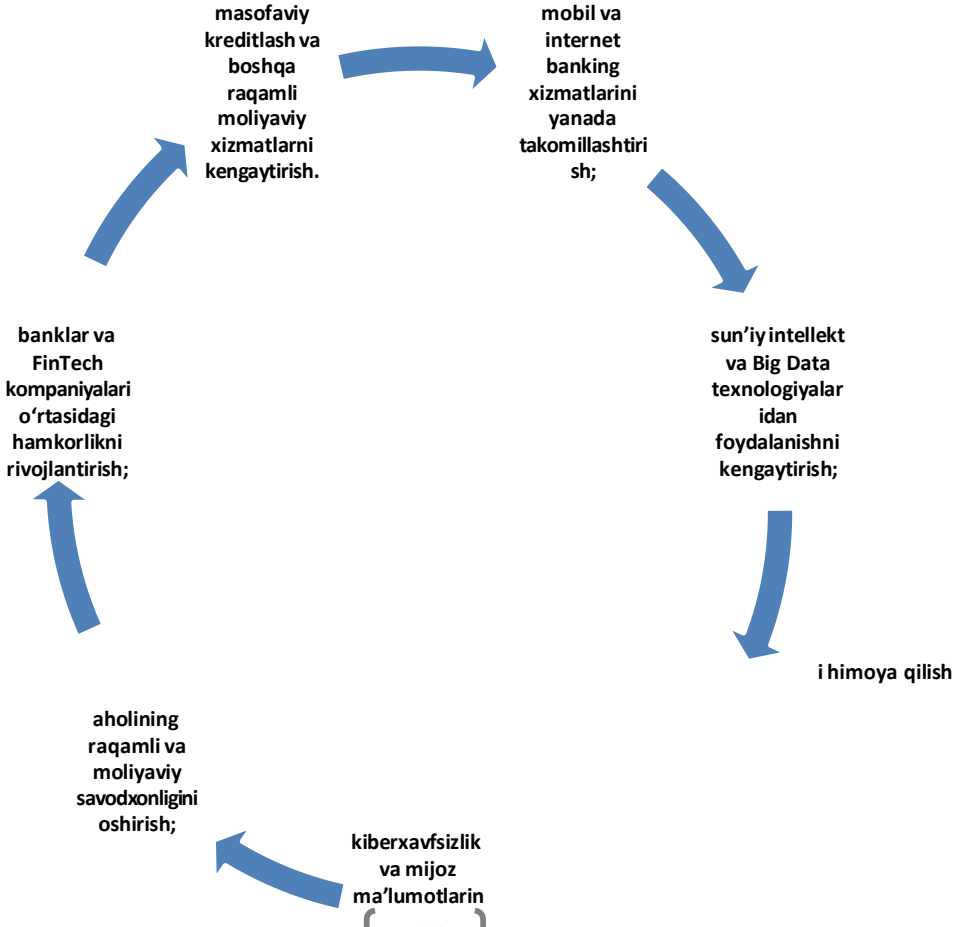
Bank xizmatlarini raqamlashtirishda moliyaviy texnologiyalarning rolini aniqlash, ularning bank faoliyati samaradorligiga ta’sirini baholash hamda rivojlanish istiqbollarini belgilash muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Ushbu tezisda FinTech texnologiyalarining bank xizmatlarini transformatsiya qilishdagi o‘rni, mavjud imkoniyatlar va rivojlanish yo‘nalishlari tahlil qilinadi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Bank xizmatlarini raqamlashtirish jarayonida moliyaviy texnologiyalar banklarning faoliyatini tashkil etish va mijozlarga xizmat ko‘rsatish mexanizmlarini sezilarli darajada o‘zgartirmoqda. FinTech yechimlarining joriy etilishi natijasida bank xizmatlarining masofadan ko‘rsatilishi kengayib, mijozlarning bank operatsiyalarini amalga oshirish uchun bank filiallariga murojaat qilish zaruriyati kamaymoqda. Ayniqsa, mobil banking, internet banking, QR-to‘lovlar va elektron to‘lov tizimlari kundalik moliyaviy operatsiyalarning tezkorligini oshirmoqda. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, raqamli bank xizmatlarining rivojlanishi uchta asosiy yo‘nalishda namoyon bo‘lmoqda: **xizmatlarning tezkorligi va qulayligini oshirish, bank operatsion xarajatlarini optimallashtirish hamda mijozlar bazasini kengaytirish**. Raqamli kanallar orqali xizmat ko‘rsatish banklarga ko‘proq mijozlarga qisqa vaqt ichida xizmat ko‘rsatish imkonini beradi. Shu bilan birga, mobil ilovalar orqali hisobvaraqlarni boshqarish, pul o‘tkazmalari, to‘lovlar va kredit xizmatlaridan foydalanish imkoniyatlarining kengayishi mijozlar uchun qulaylik yaratmoqda. FinTech texnologiyalarining yana bir muhim yo‘nalishi — **sun’iy intellekt va Big Data texnologiyalaridan foydalanish** hisoblanadi. Ushbu texnologiyalar mijozlarning moliyaviy xatti-harakatlarini tahlil qilish, kredit risklarini baholash, firibgarlik holatlarini aniqlash va mijozlarga individual moliyaviy mahsulotlarni taklif qilish imkonini beradi. Natijada banklarda qaror qabul qilish jarayonining tezkorligi va ma’lumotlardan foydalanish samaradorligi oshadi.

Biroq raqamlashtirish jarayoni ayrim muammolarni ham yuzaga keltirmoqda. Jumladan, kiberxavfsizlik, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish, raqamli

raqamli to‘lovlar va kontaktsiz to‘lov infratuzilmasini rivojlantirish;

infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmaganligi hamda aholining raqamli moliyaviy savodxonligi bilan bog‘liq masalalar FinTech xizmatlarini yanada rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi.

1-rasm. Bank xizmatlarini raqamlashtirishda moliyaviy texnologiyalardan foydalanishning uzluksiz rivojlanish modeli.

Yuqoridagi sxemada bank xizmatlarini raqamlashtirishning o‘zaro bog‘liq va uzluksiz rivojlanib boruvchi mexanizmi aks ettirilgan. Mazkur jarayon bir nechta asosiy yo‘nalishlarning ketma-ket va o‘zaro ta’siri asosida shakllanadi. Avvalo, **banklar va FinTech kompaniyalari o‘rtasidagi hamkorlikni rivojlantirish** yangi raqamli moliyaviy mahsulotlarni yaratish uchun muhim institutsional asos bo‘lib xizmat qiladi. Bunday hamkorlik banklarning mavjud infratuzilmasi va FinTech kompaniyalarining innovatsion texnologiyalarini birlashtirish imkonini beradi. Keyingi bosqichda **masofaviy kreditlash va boshqa raqamli moliyaviy xizmatlarni kengaytirish** orqali mijozlarga bank xizmatlaridan istalgan vaqtda va masofadan foydalanish imkoniyati yaratiladi. Bu, ayniqsa, hududlarda bank filiallari yetarli bo‘lmagan sharoitda moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladi. Shuningdek, **mobil va internet banking xizmatlarini yanada takomillashtirish** bank xizmatlarining tezkorligi va qulayligini oshiruvchi asosiy omillardan biridir. Mobil ilovalar orqali to‘lovlarni amalga oshirish, hisobvaraqlarni boshqarish, pul o‘tkazish va kredit mahsulotlaridan foydalanish imkoniyatlarining kengayishi mijozlarning raqamli bank xizmatlariga bo‘lgan talabini oshiradi.

Raqamlashtirishning keyingi muhim yo‘nalishi **sun’iy intellekt va Big Data texnologiyalaridan foydalanishni kengaytirish** bilan bog‘liq. Ushbu texnologiyalar mijozlarning moliyaviy xatti-harakatlarini tahlil qilish, kreditga layoqatlilikni baholash, individual bank mahsulotlarini shakllantirish hamda shubhali operatsiyalarni aniqlash imkonini beradi. Natijada banklarda ma’lumotlarga asoslangan boshqaruv qarorlarini qabul qilish samaradorligi oshadi. Bundan tashqari, **raqamli to‘lovlar va kontaktsiz to‘lov infratuzilmasini rivojlantirish** naqd pulsiz iqtisodiyotning kengayishiga zamin yaratadi. QR-kod, NFC va boshqa kontaktsiz to‘lov texnologiyalarining ommalashuvi mijozlar uchun to‘lov jarayonlarini soddalashtirib, bank operatsiyalarining tezkorligini oshiradi. Raqamli xizmatlarning kengayishi bilan bir vaqtda **kiberxavfsizlik va mijoz ma’lumotlarini himoya qilish tizimlarini kuchaytirish** zarurati ham ortadi. Chunki raqamli bank operatsiyalari hajmining ko‘payishi ma’lumotlarning maxfiyligi va axborot xavfsizligini ta’minlashga qo‘yiladigan talablarni kuchaytiradi. Shu sababli banklarda ko‘p bosqichli autentifikatsiya, biometrik identifikatsiya, ma’lumotlarni shifrlash va firibgarlikni aniqlash texnologiyalarini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega.

Mazkur jarayonning yana bir muhim elementi **aholining raqamli va moliyaviy savodxonligini oshirish** hisoblanadi. Foydalanuvchilarning raqamli bank xizmatlaridan to‘g‘ri va xavfsiz foydalanish ko‘nikmalari qanchalik yuqori bo‘lsa, raqamli moliyaviy xizmatlarning iqtisodiy samarasi ham shunchalik ortadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, bank xizmatlarini raqamlashtirishda moliyaviy texnologiyalar zamonaviy bank tizimining samaradorligini oshiruvchi muhim omil

hisoblanadi. FinTech texnologiyalarining rivojlanishi mobil va internet banking, raqamli to‘lovlar, masofaviy kreditlash hamda boshqa moliyaviy xizmatlarning kengayishiga imkon yaratmoqda. Natijada mijozlarga xizmat ko‘rsatish tezligi va qulayligi oshib, banklarning operatsion jarayonlarini optimallashtirish imkoniyatlari kengaymoqda.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, sun’iy intellekt, Big Data, biometrik identifikatsiya va kontaktsiz to‘lov texnologiyalaridan foydalanish bank xizmatlarini individuallashtirish, kredit risklarini baholash va moliyaviy operatsiyalar xavfsizligini ta’minlashda muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, raqamli bank xizmatlarining rivojlanishi kiberxavfsizlik, mijoz ma’lumotlarini himoya qilish va aholining raqamli moliyaviy savodxonligini oshirish masalalariga alohida e’tibor qaratishni talab etadi. Kelgusida banklar va FinTech kompaniyalari o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish, innovatsion raqamli xizmatlarni kengaytirish, sun’iy intellekt va Big Data texnologiyalarini faol joriy etish hamda kiberxavfsizlik infratuzilmasini takomillashtirish bank xizmatlarining raqamli transformatsiyasini yanada jadallashtiradi. Bu esa bank tizimining raqobatbardoshligini oshirish, moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish va raqamli iqtisodiyotning rivojlanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bank for International Settlements. (2024). *Annual economic report 2024*. Bank for International Settlements.
2. International Monetary Fund. (2024). *Financial access survey 2024*. International Monetary Fund.
3. World Bank. (2022). *The global Findex database 2021: Financial inclusion, digital payments, and resilience in the age of COVID-19*. World Bank.
4. Arner, D. W., Barberis, J., & Buckley, R. P. (2016). The evolution of FinTech: A new post-crisis paradigm? *Georgetown Journal of International Law, 47*(4), 1271–1319.
5. Gomber, P., Koch, J.-A., & Siering, M. (2017). Digital finance and FinTech: Current research and future research directions. *Journal of Business Economics, 87*(5), 537–580. https://doi.org/10.1007/s11573-017-0852-x
6. Philippon, T. (2016). *The fintech opportunity*. National Bureau of Economic Research. https://doi.org/10.3386/w22476
7. Ozili, P. K. (2018). Impact of digital finance on financial inclusion and stability. *Borsa Istanbul Review, 18*(4), 329–340. https://doi.org/10.1016/j.bir.2017.12.003
8. Demirgüç-Kunt, A., Klapper, L., Singer, D., Ansar, S., & Hess, J. (2022). *The Global Findex Database 2021: Financial inclusion, digital payments, and resilience in the age of COVID-19*. World Bank. https://doi.org/10.1596/978-1-4648-1897-4
9. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. (2024). *O‘zbekiston Respublikasida to‘lov tizimlari va raqamli bank xizmatlarini rivojlantirish bo‘yicha ma’lumotlar*. Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki.
10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2020). *“Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida* PF-6079-son Farmon.

BANKLAR FAOLIYATIDA SUN’IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH: SAMARADORLIK VA INNOVATSION RIVOJLANISH

Sagdiyeva Maxbubaxon Rustamovna

“Agrobank” ATB Qashqadaryo viloyat boshqarmasi

Xodimlar bilan ishlash bo‘limi boshlig‘i

+998(97) 310-30-70

Gmail: mahbubasagdiyeca@gmail.com

ANNOTATSIYA

Mazkur tezesda banklar faoliyatida Sun’iy intellekt texnologiyalarini joriy etishning nazariy asoslari, ularning iqtisodiy samaradorlikka ta’siri hamda moliyaviy xizmatlarni modernizatsiya qilishdagi ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, intellektual tizimlar orqali risklarni boshqarish, mijozlarga xizmat ko‘rsatish sifatini oshirish va operatsiyalarni avtomatlashtirish masalalari ilmiy jihatdan yoritilgan.

***Kalit so‘zlar*:** sun’iy intellekt, mashinali o‘qitish, raqamli bank, fintex, risk-menejment, avtomatlashtirish, Big Data.

KIRISH

Zamonaviy raqamli iqtisodiyot sharoitida banklar faoliyatida innovatsion texnologiyalarni joriy etish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Xususan, Sun’iy intellekt texnologiyalari bank xizmatlarini sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqishda asosiy drayverlardan biri hisoblanadi. Bugungi kunda banklar raqobatbardoshligini ta’minlash uchun intellektual tizimlarga tayanadi.

ASOSIY QISM.

1. **Sun’iy intellektning bank tizimidagi o‘rni.**

Sun’iy intellekt- bu ma’lumotlarni tahlil qilish, qaror qabul qilish va prognozlash jarayonlarini avtomatlashtiruvchi texnologiyalar majmuasidir. Bank tizimida u:

- Kredit berish jarayonini optimallashtiradi;
- Risklarni baholashni aniqlashtiradi;

- Mijozlar xulq-atvorini tahlil qiladi.

2. Bank faoliyatida AI qo‘llanilish yo‘nalishlari.

1. Kredit skoring tizimlari

AI algoritmlari mijozning to‘lov qobiliyatini aniq baholaydi va kredit risklarini kamaytiradi.

2. Firibgarlikni aniqlash (Fraud detection).

Intellektual tizimlar shubhali operatsiyalarni real vaqt rejimida aniqlab, moliyaviy xavflarni pasaytiradi.

3. Chat-bot va virtual assistentlar.

Mijozlarga 24/7 xizmat ko‘rsatish imkonini beradi va xizmat sifatini oshiradi.

4. Big Data tahlili.

Katta hajmdagi ma’lumotlarni qayta ishlash orqali individual moliyaviy mahsulotlar taklif etiladi.

3. Iqtisodiy samaradorlikka ta’siri.

Sun’iy intellekt texnologiyalarini joriy etish natijasida:

- operatsion xarajatlar 20-25%ga kamayadi;
- qaror qabul qilish tezligi oshadi;
- mijozlar qoniqish darajasi oshadi;
- bank daromadlari ko‘payadi.

4. Muammolar va cheklovlar

AI joriy etilishida quyidagi muammolar mavjud:

- Ma’lumotlar xavfsizligi va maxfiylik muammolari;
- Algoritmlardagi xatoliklar (bias);
- yuqori moliyaviy xarajatlar;
- malakali kadrlar yetishmasligi;
- Regulyativ cheklovlar.

Bu muammolarni hal qilish uchun davlat va banklar o‘rtasida hamkorlikni kuchaytirish muhim ahamiyatga ega.

5. Taklif etilayotgan ilmiy model.

Tadqiqot doirasida AI asosidagi raqamli bank modeli taklif etildi. U quyidagi elementlardan iborat:

- ma’lumotlar bazasi (Big Data platformasi);
- intellektual tahlil tizimi;
- avtomatlashtirilgan qaror qabul qilish moduli;
- kiberxavfsizlik tizimi;
- mijoz interfeysi.

Ushbu model bank faoliyatini to‘liq raqamlashtirish va samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi.

Ilmiy yangilik:

-Banklarda AI qo‘llashning kompleks samaradorlik modeli ishlab chiqildi;

- Kredit skoring va risk-menejment uchun intellektual baholash mexanizmi taklif etildi;

- Firibgarlikni aniqlashda real vaqtli adaptiv algoritmlar konsepsiyasi asoslandi.

XULOSA

Banklar faoliyatida Sun’iy intellekt texnologiyalaridan samarali foydalanish moliyaviy xizmatlar sifatini oshirish, risklarni kamaytirish va raqobatbardoshlikni ta’minlashda muhim omil hisoblanadi. Kelgusida bank tizimi to‘liq intellektuallashgan raqamli ekotizimga aylanishi kutilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. World Bank.(2023) Digital Financial Services Report.Washington, DC
2. McKinsey & Company (2023) The State of AI Banking .
3. OECD.(2022).Artificial Intelligence in Finance. Paris.
4. Deloitti.(2022). AI and Banking Industry Outlook.
5. PwC.(2023) Financial Services Technology Survey.
6. O’zbekiston Respublikasi Markaziy Banki.(2023) Raqamli bank xizmatlarini rivojlantirish hisoboti.

ТЎҚИМАЧИЛИК КЛАСТЕРЛАРИДА ВЕРТИКАЛ ҚИЙМАТ ЗАНЖИРИНИ ИНТЕГРАЦИЯЛАШ ВА ҚЎШИЛГАН ҚИЙМАТНИ ОШИРИШ МЕХАНИЗМЛАРИ

Шарахмедова Мамура Дамировна
ТТЕСИ, Табиий толалар технологияси ва инженеринг кафедраси доценти

Аннотация: Мазкур тезисда тўқимачилик ва енгил саноат кластерларида хом-ашё етиштиришдан тайёр маҳсулот ишлаб чиқаришгача бўлган вертикал қиймат занжирини ташкил этишнинг иқтисодий механизмлари кўриб чиқилади. Занжир бўғинлари бўйича қўшилган қиймат шаклланиши таҳлил қилиниб, пахта толаси ва ип-калава экспортидан тайёр трикотаж ва тикувчилик буюмлари экспортига ўтиш самарадорлиги илмий жиҳатдан асосланади.

Калит сўзлар: Тўқимачилик саноати, вертикал интеграция, кластер, қўшилган қиймат, қиймат занжири, тайёр маҳсулот экспорти, иқтисодий самарадорлик.

Кириш ва муаммонинг долзарблиги

Миллий саноат сиёсатининг устувор мақсадларидан бири — маҳаллий хомашё ресурсларини чуқур қайта ишлаш орқали юқори қўшилган қийматли рақобатбардош тайёр маҳсулотлар ишлаб чиқариш ва экспорт таркибини диверсификация қилишдир. Тўқимачилик тармоғида пахта толаси ёки бирламчи ярим тайёр маҳсулот (ип-калава) экспорти билан чекланиш миллий иқтисодиёт учун потенциал даромадларнинг бой берилишига олиб келади.

Вертикал интеграциялашган тўқимачилик кластерларининг ташкил этилиши хомашё етиштириш, бирламчи қайта ишлаш, тўқимачилик, бўяш-пардозлаш ва тикувчилик босқичларини ягона технологик ва иқтисодий тизимга бирлаштириш орқали қўшилган қийматни мамлакат ичида максимал сақлаб қолиш имконини беради.

Асосий таҳлил ва натижалар

Тўқимачилик ва енгил саноатда қиймат занжирининг иқтисодий самарадорлиги ҳар бир кейинги қайта ишлаш босқичида маҳсулот таннархига қўшиладиган янги қиймат ҳажми билан ўлчанади. Қўшилган қиймат (VA) ишлаб чиқариш натижаси ($Output$) ва оралиқ истеъмол харажатлари (IC) ўртасидаги фарқ сифатида аниқланади:

$$VA = Output - IC$$

Қиймат занжири босқичлари бўйича нарх шаклланиши ва қўшилган қиймат ўсиши нисбий таққосланганда қуйидаги мутаносиблик намоён бўлади (1-жадвал).

1-жадвал

Тўқимачилик занжири босқичлари бўйича маҳсулот қийматининг шартли ўсиш динамикаси[1]

Қиймат занжири босқичлари	**Чиқариладиган маҳсулот тури**	**Бошланғич хомашёга нисбатан нарх карраси**	**Қўшилган қиймат улуши**	**Саноат хатарлари ва капитал сиғими**
I босқич	Пахта хомашёси ва тола	$1{,}0 \times$ (база)	Паст ($15-20\%$)	Агротехник ва об-ҳаво хатарлари
II босқич	Ип-калава (spinning)	$1{,}8-2{,}2\times$	Ўртача ($25-30\%$)	Юқори энергия ва ускуна харажатлари
III босқич	Мато ва трикотаж полотно	$3{,}0-3{,}5\times$	Ўртача/Юқори ($35-40\%$)	Тўқув ускуналари ва сифат талаби
IV босқич	Бўялган ва пардозланган мато	$4{,}5-5{,}2\times$	Юқори ($45-50\%$)	Сув, кимёвий моддалар, экологик меъёрлар
V босқич	Тайёр тикувчилик буюмлари	$7{,}0-9{,}0\times$	Энг юқори ($55-65\%$)	Меҳнат сиғими, дизайн ва бозор маркетинг

Жадвал маълумотларидан кўринадики, хомашёни бевосита экспорт қилиш

[1] Муаллиф томонидан тўқимачилик тармоғи таҳлилий маълумотлари асосида тизимлаштирилган

ўрнига, уни V босқич — тайёр тикувчилик буюмларигача қайта ишлаш маҳсулот қийматини 7–9 баробарга ошириш имконини беради.

Бироқ амалиётда кўплаб кластерлар занжирнинг фақат дастлабки икки бўғини (пахта ва ип-калава) билан чекланиб қолмоқда. Бунинг сабаблари: бўяш-пардозлаш қувватларининг етишмаслиги, халқаро экологик сертификатлар (OEKO-TEX, BCI) танқислиги ҳамда молиявий айланма маблағларнинг етишмаслигидир.

Хулоса ва амалий таклифлар

1. Занжирни мувозанатлаш: Кластерларда ип-калава ишлаб чиқариш қувватларини тўқув, бўяш ва тикув қувватлари билан пропорционал мувофиқлаштириш зарур.

2. Экспорт таркибини ўзгартириш: Ип-калава экспортидан босқичма-босқич тайёр тикув-трикотаж ва брендли маҳсулотлар экспортига ўтиш бўйича дифференциаллашган солиқ ва божхона рағбатларини кенгайтириш лозим.

3. Халқаро сертификатлаш: Кластерларда халқаро экологик ва сифат стандартларини жорий этиш орқали жаҳоннинг йирик ритейлерлари (бозор тармоқлари) билан тўғридан-тўғри шартномавий алоқаларни йўлга қўйиш тавсия этилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Porter, M. E. (1998). Clusters and the New Economics of Competition. *Harvard Business Review*, 76(6), 77–90.

2. Gereffi, G. (2005). The governance of global value chains. *Review of International Political Economy*, 12(1), 78–104.

3. Абдуллаев А. (2022). Тўқимачилик кластерларини ривожлантириш механизмлари. *Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар*, №4, 45–52 б.

PENSIYA XIZMATLARINI RAQAMLASHTIRISH: PROAKTIV XIZMATLAR VA “YAGONA PENSIYA PROFILI”NING SAMARADORLIK MEXANIZMI

Oqiljonov Azizjon Olimjon o‘g‘li,

O‘zbekiston Respublikasi Hisob Palatasi yetakchi inspektori

Annotatsiya. Tezisda O‘zbekistonda pensiya xizmatlarini to‘liq raqamli va proaktiv shaklga o‘tkazishning iqtisodiy va boshqaruv samarasi tahlil qilinadi. 2026-yil I choragida Pensiya jamg‘armasi 884,9 mingdan ortiq interaktiv, kompozit va proaktiv xizmat ko‘rsatgan. 2027-yildan barcha pensiya xizmatlarini elektron shaklga o‘tkazish, “Mening pensiyam” xizmatini ishga tushirish va qog‘oz hujjatlarni qabul qilishni bekor qilish belgilangan. Muallif “yagona pensiya profili”ni xizmat kanali emas, fuqaroning ish staji, rasmiy ish haqi, ijtimoiy soliq va kutilayotgan pensiyasini birlashtiruvchi risk-monitoring vositasi sifatida ko‘rishni taklif qiladi.

Kalit so‘zlar: raqamli pensiya, proaktiv xizmat, yagona pensiya profili, ma’lumotlar integratsiyasi, sun’iy intellekt, “Mening pensiyam”

Abstract. The thesis analyses the economic and administrative effects of fully digital and proactive pension services in Uzbekistan. In the first quarter of 2026 the Pension Fund delivered more than 884.9 thousand interactive, composite and proactive services. From 2027, paper documents are to be phased out and the “My Pension” service introduced. A unified pension profile is proposed as a risk-monitoring tool integrating contribution history, earnings and expected pension outcomes.

Keywords: digital pension, proactive service, unified pension profile, data integration, artificial intelligence, My Pension

Аннотация. В тезисе анализируется эффективность полной цифровизации и проактивного предоставления пенсионных услуг. В первом квартале 2026 года Пенсионный фонд оказал свыше 884,9 тыс. интерактивных, композитных и проактивных услуг. Предлагается рассматривать единый пенсионный профиль как инструмент мониторинга рисков, объединяющий стаж, официальный заработок, социальный налог и ожидаемую пенсию.

Ключевые слова: цифровая пенсия, проактивная услуга, единый пенсионный профиль, интеграция данных, искусственный интеллект

ASOSIY QISM

Pensiya xizmatlarining raqamlashtirilishi ma’muriy xarajatlarni kamaytirish bilan birga pensiya huquqini shakllantiruvchi ma’lumotlarning sifatini oshirish imkonini beradi. 2025-yilda Pensiya jamg‘armasi 26 ta vazirlik va idora bilan 79 turdagi

ma’lumot almashinuvini yo‘lga qo‘yib, 3,8 mln dan ortiq fuqaroga proaktiv va interaktiv xizmat ko‘rsatgan [1] . 2026-yil I choragida esa interaktiv, kompozit va proaktiv xizmatlar soni 884 911 tani tashkil etgan; jumladan, 31 463 ta yoshga doir pensiya proaktiv tayinlangan [2].

Shu bilan birga, 2026-yil sentabrdagi islohot materiallarida 25 ta pensiya xizmatining 7 tasida qog‘oz hujjat va inson aralashuvi saqlanib qolayotgani, ish haqi va staj ma’lumotlarini to‘liq raqamlashtirish zarurligi qayd etilgan [3].

2026-yil 28-sentabrdagi PQ-355-son qaror bilan 2027-yil 1-yanvardan “Mening pensiyam” onlayn xizmatini joriy etish va Pensiya jamg‘armasida fuqarolardan qog‘oz hujjat qabul qilish amaliyotini bekor qilish belgilangan [4].

Raqamlashtirishning keyingi bosqichi xizmatlarni elektron shaklga ko‘chirish bilan cheklanmasligi kerak. “Yagona pensiya profili” fuqaroning ish staji, rasmiy ish haqi, to‘langan ijtimoiy solig‘i, jamg‘arib boriladigan pensiya qoldig‘i va kutilayotgan pensiyasini bir ekranda ko‘rsatishi, ma’lumotdagi uzilishlarni pensiya yoshiga yetishdan ancha oldin aniqlashi lozim [5]. Bu yondashuv pensiya tayinlash vaqtida hujjat izlashdan ex ante data quality management tizimiga o‘tishni anglatadi.

Muallif uchta samaradorlik indikatorini taklif etadi. Birinchisi — “proaktivlik darajasi”: avtomatik bajarilgan xizmatlar sonining jami mos xizmatlarga nisbati. Ikkinchisi — “ma’lumotlar to‘liqligi indeksi”: fuqaroning mehnat davrlaridan elektron tasdiqqa ega oylar ulushi. Uchinchisi — “oldindan aniqlangan xato ulushi”: pensiya tayinlashdan kamida 12 oy oldin aniqlanib tuzatilgan ma’lumot kamchiliklarining jami kamchiliklarga nisbati. Ushbu indikatorlar raqamlashtirish natijasini faqat xizmatlar soni bilan emas, xatolarni oldini olish bilan o‘lchash imkonini beradi.

Sun’iy intellektni Call-markaz va fuqarolarga maslahat berishda qo‘llash taklif etilmoqda [6]. Bunda AI huquqni belgilovchi yakuniy qaror qabul qiluvchi emas,

[1] Pensiya jamg‘armasi. “Pensiya jamg‘armasi tomonidan 2025-yilda amalga oshirilgan ishlar hisoboti”, 2026. https://gov.uz/oz/pj/news/view/115180.
[2] Pensiya jamg‘armasi. “Elektron hukumat”: 2026-yil I choragi xizmatlar statistikasi. https://gov.uz/oz/pj/activity_page/e_government.
[3] Pensiya jamg‘armasi. “Pensiya xizmatlari — raqamli va proaktiv shaklga o‘tkaziladi”, 15.09.2026. https://gov.uz/oz/pj/news/view/220520.
[4] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 28-sentabrdagi PQ-355-son qarori bo‘yicha Pensiya jamg‘armasi axboroti. https://gov.uz/oz/pj/news/view/226187.
[5] Pensiya jamg‘armasi. “Pensiya ma’lumotlari — yagona tizimda”, 18.09.2026. https://gov.uz/oz/pj/news/view/223221.
[6] Pensiya jamg‘armasi. “Pensiya xizmatlari — raqamli va proaktiv shaklga o‘tkaziladi”, 15.09.2026.

qonunchilikka asoslangan tushuntirish, ariza marshrutizatsiyasi va ma’lumot anomaliyalarini aniqlash vositasi sifatida ishlatilishi lozim. Pensiya tayinlash yoki rad etish qarorining huquqiy asoslari audit izi bilan saqlanishi, fuqaro esa inson tomonidan qayta ko‘rib chiqishni talab qilish huquqiga ega bo‘lishi kerak.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Pensiya xizmatlarini to‘liq raqamlashtirishning asosiy iqtisodiy samarasi tranzaksiya xarajatlarini kamaytirishdan tashqari, mehnat faoliyati davomida pensiya huquqining sifatini boshqarish imkoniyatidir. 2027-yildan qog‘oz hujjatlardan voz kechish va “Mening pensiyam” xizmatining ishga tushishi bunday model uchun zarur infratuzilmani yaratadi.

Taklif etiladi: (1) yagona pensiya profilida staj va badal zichligini real vaqtga yaqin ko‘rsatish; (2) ma’lumot uzilishi bo‘yicha proaktiv ogohlantirish; (3) idoralar kesimida data quality KPI joriy etish; (4) AI tizimlarida izohlanadigan algoritmlar va majburiy audit izi; (5) “proaktivlik darajasi”, “ma’lumotlar to‘liqligi indeksi” va “oldindan aniqlangan xato ulushi”ni Pensiya jamg‘armasining raqamli transformatsiya KPIlari sifatida qo‘llash.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Pensiya jamg‘armasi. “Pensiya jamg‘armasi tomonidan 2025-yilda amalga oshirilgan ishlar hisoboti”, 2026. https://gov.uz/oz/pj/news/view/115180.

2. Pensiya jamg‘armasi. “Elektron hukumat”: 2026-yil I choragi xizmatlar statistikasi. https://gov.uz/oz/pj/activity_page/e_government.

3. Pensiya jamg‘armasi. “Pensiya xizmatlari — raqamli va proaktiv shaklga o‘tkaziladi”, 15.09.2026. https://gov.uz/oz/pj/news/view/220520.

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 28-sentabrdagi PQ-355-son qarori bo‘yicha Pensiya jamg‘armasi axboroti. https://gov.uz/oz/pj/news/view/226187.

5. Pensiya jamg‘armasi. “Pensiya ma’lumotlari — yagona tizimda”, 18.09.2026. https://gov.uz/oz/pj/news/view/223221.

MAKROIQTISODIY BARQARORLIKKA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING TA’SIRI: XALQARO TAJRIBA VA O‘ZBEKISTON AMALIYOTI

Tursunov Olimboy Panjiboy o‘g’li
TDIU Xalqaro ilmiy nashr bazalari bilan ishlash bo‘limi bosh mutaxassisi
olimtursunov02@gmail.com

ANNOTATSIYA: Mazkur maqolada raqamli texnologiyalarning makroiqtisodiy barqarorlikka ta’siri nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda raqamli iqtisodiyotning iqtisodiy o‘sish, inflyatsiya, bandlik, fiskal intizom, pul-kredit siyosati va moliyaviy barqarorlikka ta’sir mexanizmlari yoritilgan. Maqola doirasida O‘zbekistonning 2020–2024-yillardagi asosiy makroiqtisodiy va raqamli rivojlanish ko‘rsatkichlari umumlashtirilib, xalqaro tajriba bilan qiyosiy tahlil qilindi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, raqamli infratuzilma, elektron to‘lovlar, elektron hukumat, IT xizmatlari eksporti va axborot iqtisodiyoti kengayishi iqtisodiy jarayonlarning shaffofligini oshirish, transaksion xarajatlarni kamaytirish, byudjet tushumlari bazasini kengaytirish va pul-kredit siyosati uzatish mexanizmlarini kuchaytirish orqali makroiqtisodiy barqarorlikka ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu bilan birga, kiberxavfsizlik, raqamli tafovut, platforma iqtisodiyotida monopoliyalashuv va norasmiy raqamli operatsiyalar kabi xavflar samarali institutsional boshqaruvni talab etadi.
Kalit so‘zlar: raqamli iqtisodiyot, makroiqtisodiy barqarorlik, iqtisodiy o‘sish, inflyatsiya, bandlik, fiskal siyosat, pul-kredit siyosati, elektron to‘lovlar, xalqaro tajriba.

KIRISH

Raqamli transformatsiya XXI asrda milliy iqtisodiyotlarning raqobatbardoshligi, davlat boshqaruvi samaradorligi va makroiqtisodiy barqarorligini belgilovchi muhim omillardan biriga aylandi. Internet tarmoqlari, mobil aloqa, elektron to‘lovlar, sun’iy intellekt, bulutli texnologiyalar, elektron hukumat va katta ma’lumotlar iqtisodiy qarorlar qabul qilish tezligini oshirmoqda hamda bozor ishtirokchilari o‘rtasidagi axborot almashinuvi xarajatlarini kamaytirmoqda. Shu sababli raqamli texnologiyalar faqat texnik yangilik emas, balki iqtisodiy o‘sish modeli, mehnat bozori, narxlar barqarorligi, moliyaviy tizim va davlat byudjeti boshqaruviga ta’sir etuvchi tizimli institut sifatida qaralmoqda.

Makroiqtisodiy barqarorlik odatda barqaror iqtisodiy o‘sish, nazorat qilinadigan inflyatsiya, bandlik darajasining yaxshilanishi, to‘lov balansi muvozanati, fiskal intizom va moliyaviy tizim barqarorligi orqali namoyon bo‘ladi. Raqamli texnologiyalar ushbu ko‘rsatkichlarning har biriga ikki tomonlama ta’sir ko‘rsatadi. Bir tomondan, ular ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi, davlat xizmatlarini tezlashtiradi, soliq ma’murchiligini yaxshilaydi va moliyaviy inklyuziyani kengaytiradi. Ikkinchi tomondan, raqamli bozorlarda kiberxavfsizlik tahdidlari, ma’lumotlar maxfiyligi, texnologik qaramlik va ish o‘rinlarining tarkibiy o‘zgarishi kabi xavflar yuzaga keladi.

O‘zbekiston sharoitida ushbu mavzuning dolzarbligi yanada ortib bormoqda. So‘nggi yillarda mamlakatda raqamli davlat xizmatlari, bank kartalari, mobil bank ilovalari, elektron to‘lov tizimlari, IT Park rezidentlari faoliyati va IT xizmatlari eksporti tez

rivojlanmoqda. Bu jarayonlar makroiqtisodiy boshqaruv sifatini oshirish bilan bir qatorda iqtisodiy o‘sishning yangi manbalarini shakllantirmoqda. Shuning uchun maqolaning asosiy maqsadi raqamli texnologiyalarning makroiqtisodiy barqarorlikka ta’sirini xalqaro tajriba va O‘zbekiston amaliyoti asosida tahlil qilishdan iborat.

ADABIYOTLAR SHARHI: Ilmiy adabiyotlarda raqamli texnologiyalar iqtisodiy rivojlanishning “tezlashtiruvchi omili” sifatida talqin qilinadi. Jahon bankining “Digital Dividends” hisobotida raqamli texnologiyalar iqtisodiy o‘sish, yangi ish o‘rinlari va davlat xizmatlari sifatini yaxshilash imkoniyatini berishi, biroq bunday foyda faqat kuchli institutlar, raqobat muhiti, inson kapitali va huquqiy tartibga solish bilan birga shakllanishi ta’kidlanadi (World Bank, 2016). Demak, raqamli iqtisodiyotning makroiqtisodiy barqarorlikka ta’siri faqat texnologiya mavjudligi bilan emas, balki uni boshqarish sifati bilan belgilanadi.

OECD tadqiqotlarida raqamli transformatsiyaning samaradorligi firmalarning texnologiyani qabul qilish darajasi, ma’lumotlar infratuzilmasi, raqamli ko‘nikmalar va innovatsion ekotizim rivojiga bog‘liqligi qayd etiladi (OECD, 2024a). Xususan, sun’iy intellekt va ma’lumotlarga asoslangan texnologiyalar ishlab chiqarish unumdorligini oshirishi mumkin, ammo ularning foydasi yirik korxonalarda to‘planib qolsa, kichik biznes raqobatbardoshligi pasayishi ehtimoli mavjud. Shuning uchun raqamli texnologiyalarning makroiqtisodiy barqarorlikka ijobiy ta’siri inklyuziv raqamli siyosat bilan mustahkamlanishi zarur.

Pul-kredit siyosati nuqtayi nazaridan elektron pullar, tezkor to‘lov tizimlari va fintech xizmatlari markaziy banklar uchun yangi imkoniyat va xavflarni yuzaga keltiradi. IMF tadqiqotlarida elektron pul moliyaviy inklyuziya past bo‘lgan mamlakatlarda pul-kredit siyosati uzatish mexanizmini kuchaytirishi mumkinligi ko‘rsatiladi (IMF, 2024a). Biroq nazorat yetarli bo‘lmasa, raqamli moliya moliyaviy barqarorlik, iste’molchi huquqlari va kiberxavfsizlik bo‘yicha qo‘shimcha xavflarni ham keltirib chiqaradi. Shu bois makroiqtisodiy barqarorlikni ta’minlashda raqamli moliyaviy infratuzilma bilan prudensial nazorat o‘rtasida muvozanat talab etiladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI: Maqolada nazariy umumlashtirish, qiyosiy tahlil, statistik dinamik tahlil va institutsional yondashuv usullaridan foydalanildi. Nazariy tahlilda raqamli iqtisodiyotning makroiqtisodiy barqarorlikka ta’sir kanallari aniqlanadi. Statistik tahlilda O‘zbekistonning 2020–2024-yillardagi YaIM o‘sishi, inflyatsiya, ishsizlik, bandlik, internetga ulangan abonentlar soni, axborot iqtisodiyoti va elektron tijorat ulushi, AKT sektorining YaIMdagi ulushi hamda IT Park eksporti kabi ko‘rsatkichlari o‘rganildi.

Qiyosiy tahlil qismida Estoniya, Singapur, Janubiy Koreya, Xitoy va Yevropa Ittifoqi tajribasining O‘zbekiston uchun ahamiyatli jihatlari ajratildi. Ushbu mamlakatlar raqamli hukumat, raqamli moliya, elektron to‘lovlar, innovatsion sanoat siyosati va ma’lumotlarga asoslangan boshqaruv bo‘yicha ilg‘or tajribaga ega. Maqolada statistik ma’lumotlar Jahon banki, O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi,

O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki, IT Park hamda xalqaro tashkilotlarning ochiq ma’lumotlariga tayanib umumlashtirildi.

TAHLIL VA NATIJALAR: Raqamli texnologiyalarning iqtisodiy o‘sishga ta’siri birinchi navbatda mehnat unumdorligi, innovatsiyalar va transaksion xarajatlar orqali namoyon bo‘ladi. Korxonalar raqamli boshqaruv tizimlari, elektron savdo platformalari va bulutli xizmatlardan foydalanish orqali xarajatlarni qisqartiradi, bozorga kirish tezligini oshiradi va mijozlar bazasini kengaytiradi. Davlat uchun esa raqamli monitoring tizimlari soliq tushumlari, davlat xarajatlari, subsidiyalar va ijtimoiy to‘lovlarni aniqroq boshqarish imkonini beradi.

O‘zbekiston misolida 2020–2024-yillar dinamikasi raqamli rivojlanish va makroiqtisodiy barqarorlashuv o‘rtasida muhim bog‘liqlik borligini ko‘rsatadi. Jahon banki ma’lumotlariga ko‘ra, 2020-yilda pandemiya sharoitida YaIM o‘sishi 1,6 foizgacha pasaygan bo‘lsa, 2021–2024-yillarda iqtisodiy o‘sish tiklanib, 2024-yilda 6,7 foizga yetdi. Shu davrda inflyatsiya 2020-yildagi 12,9 foizdan 2024-yilda 9,6 foizgacha pasaydi. Mehnat bozori ko‘rsatkichlarida ham barqarorlashuv kuzatilib, ishsizlik darajasi 2020-yildagi 10,5 foizdan 2024-yilda 5,5 foizgacha kamaydi.

1-jadval. O‘zbekistonning asosiy makroiqtisodiy va raqamli ko‘rsatkichlari, 2020–2024-yillar

Ko‘rsatkich	2020	2021	2022	2023	2024
YaIM o‘sishi, %	1,6	8,2	6,1	6,3	6,7
Inflyatsiya, CPI, %	12,9	10,8	11,4	10,0	9,6
Ishsizlik darajasi, %	10,5	9,6	8,9	6,8	5,5
Bandlik darajasi, %	66,0	67,0	67,2	67,9	68,3
Internetga ulangan abonentlar, ming birlik	26 437,4	29 500,2	33 681,7	35 851,4	38 406,0
Axborot iqtisodiyoti va e-tijorat ulushi, YaIMda %	1,82	2,30	3,06	3,56	4,08
AKT sektori qo‘shilgan qiymati ulushi, YaIMda %	1,55	1,61	1,85	2,17	2,43

Jadvaldan ko‘rinadiki, raqamli iqtisodiyotga oid ko‘rsatkichlar makroiqtisodiy tiklanish davrida muntazam o‘sish tendensiyasini ko‘rsatgan. Internetga ulangan abonentlar soni 2020-yildagi 26,4 milliondan 2024-yilda 38,4 millionga yetgan. Axborot iqtisodiyoti va elektron tijoratning YaIMdagi ulushi 2020-yildagi 1,82 foizdan 2024-yilda 4,08 foizgacha oshgan. AKT sektorining YaIMdagi ulushi ham 1,55 foizdan 2,43 foizgacha ko‘tarilgan. Bu holat raqamli texnologiyalar iqtisodiyot tarkibida alohida qo‘shilgan

qiymat yaratuvchi sohaga aylanayotganini ko‘rsatadi.

Raqamli texnologiyalarning inflyatsiyaga ta’siri bevosita va bilvosita kanallar orqali yuzaga chiqadi. Bevosita ta’sir elektron savdo, raqamli logistika va narxlarni onlayn taqqoslash imkoniyatlari orqali raqobatni kuchaytiradi. Bilvosita ta’sir esa pul-kredit siyosati uzatish mexanizmlarining tezlashuvi, bank operatsiyalarining shaffoflashuvi va to‘lovlar monitoringi orqali ko‘rinadi. Raqamli to‘lovlar kengayishi pul aylanishining hisobga olinadigan qismini oshiradi, bu esa monetar tahlil sifatini yaxshilaydi.

Bandlik bo‘yicha raqamli texnologiyalar ikki xil ta’sirga ega. Birinchidan, IT xizmatlari, elektron tijorat, onlayn ta’lim, raqamli marketing, platforma xizmatlari va masofaviy ish shakllari yangi ish o‘rinlarini yaratadi. Ikkinchidan, avtomatlashtirish ayrim an’anaviy ish o‘rinlarini qisqartirishi mumkin. Shu sababli O‘zbekiston uchun raqamli bandlik siyosati faqat texnologiyani joriy etish bilan cheklanmasdan, qayta tayyorlash, raqamli savodxonlik, kasbiy ta’lim va ayollar hamda yoshlarni raqamli mehnat bozoriga jalb qilish choralari bilan uyg‘unlashishi zarur.

Fiskal barqarorlik nuqtayi nazaridan elektron hukumat va raqamli soliq ma’murchiligi davlat byudjeti tushumlarini kengaytirish, yashirin iqtisodiyot hajmini qisqartirish va davlat xarajatlari samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Elektron hisob-fakturalar, onlayn nazorat-kassa mashinalari, davlat xaridlari platformalari va subsidiyalarni raqamli monitoring qilish tizimlari budjet intizomini kuchaytiradi. Bunday mexanizmlar soliq bazasini kengaytirgan holda soliq stavkalarini keskin oshirmasdan fiskal barqarorlikni mustahkamlash imkonini beradi.

Pul-kredit barqarorligi nuqtayi nazaridan tezkor to‘lovlar va mobil banking aholi va biznesning bank tizimiga jalb etilishini kengaytiradi. Markaziy bank ma’lumotlariga ko‘ra, 2025-yil 1-yanvar holatiga O‘zbekistonda muomalaga chiqarilgan bank kartalari soni 61,996 million donaga, POS-terminallar soni 426,225 donaga, bankomat va o‘z-o‘ziga xizmat ko‘rsatish kiosklari soni 29,909 donaga yetgan. POS-terminallar orqali 2024-yilda amalga oshirilgan operatsiyalar hajmi 326,735 trillion so‘mni tashkil etgan. Bu ko‘rsatkichlar naqd pulsiz to‘lovlar infratuzilmasi makroiqtisodiy monitoring va monetar boshqaruv uchun muhim axborot bazasiga aylanayotganini ko‘rsatadi.

XALQARO TAJRIBA: Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, raqamli texnologiyalar makroiqtisodiy barqarorlikka eng kuchli ta’sirni davlat boshqaruvi, moliya sektori, soliq ma’murchiligi va innovatsion tadbirkorlik bilan integratsiyalashganda beradi. Masalan, Estoniya elektron hukumat va raqamli identifikatsiya tizimi orqali davlat xizmatlari xarajatlarini kamaytirgan, biznes yuritish jarayonlarini soddalashtirgan va fuqarolar bilan davlat o‘rtasidagi ma’lumot almashinuvini tezlashtirgan. Singapur esa raqamli moliya, smart-government va innovatsion platformalar orqali moliyaviy xizmatlar eksporti va investitsion jozibadorlikni oshirishga erishgan.

Janubiy Koreya tajribasi raqamli infratuzilma va sanoat siyosati uyg‘unligi bilan ajralib turadi. Yuqori tezlikdagi internet, elektron hukumat, raqamli ta’lim va texnologik klasterlar iqtisodiyotda innovatsion o‘sish manbalarini kengaytirgan. Xitoy tajribasida

esa raqamli to‘lovlar, platforma iqtisodiyoti va elektron savdo katta ichki bozor bilan birlashib, transaksion xarajatlarni keskin kamaytirgan. Yevropa Ittifoqi tajribasi esa raqamli bozorni rivojlantirish bilan birga ma’lumotlar himoyasi, raqobat siyosati va kiberxavfsizlikni qat’iy tartibga solish zarurligini ko‘rsatadi.

2-jadval. Raqamli texnologiyalar orqali makroiqtisodiy barqarorlikni ta’minlash bo‘yicha xalqaro tajribalar

Mamlakat	Asosiy yo‘nalish	Makroiqtisodiy ta’sir	O‘zbekiston uchun saboq
Estoniya	Elektron hukumat va raqamli ID	Davlat xarajatlari va byurokratik kechikishlar kamayadi	Yagona raqamli identifikatsiya va ma’lumot almashinuvi tizimini chuqurlashtirish
Singapur	Fintech va smart-government	Investitsion muhit va moliyaviy xizmatlar samaradorligi oshadi	Raqamli moliya hamda regulyator “sandbox” mexanizmlarini rivojlantirish
Janubiy Koreya	Raqamli infratuzilma va innovatsion sanoat	Texnologik eksport va yuqori qo‘shilgan qiymatli bandlik ortadi	IT klasterlar va universitet–biznes integratsiyasini kuchaytirish
Xitoy	Elektron savdo va mobil to‘lovlar	Ichki talab, kichik biznes savdosi va transaksion tezlik oshadi	Mahalliy platformalarni raqobat va xavfsizlik talablari asosida rivojlantirish
Yevropa Ittifoqi	Raqamli bozor va ma’lumotlarni himoya qilish	Iste’molchi ishonchi va barqaror raqamli raqobat shakllanadi	Kiberxavfsizlik, shaxsiy ma’lumotlar himoyasi va antimonopoliya nazoratini kuchaytirish

O‘ZBEKISTON AMALIYOTI VA USTUVOR YO‘NALISHLAR: O‘zbekiston tajribasida raqamli texnologiyalarning makroiqtisodiy barqarorlikka ta’siri uchta asosiy yo‘nalishda ko‘rinadi. Birinchi yo‘nalish — raqamli infratuzilma va internetdan foydalanishning kengayishi. Internetga ulangan abonentlar sonining oshishi aholi va biznesning axborotga kirishini kengaytiradi, masofaviy xizmatlar, elektron savdo va raqamli moliyaviy operatsiyalar rivojiga sharoit yaratadi. Bu esa ichki bozor samaradorligi va raqobatni kuchaytiradi.

Ikkinchi yo‘nalish — raqamli xizmatlar eksporti va IT Park faoliyatining kengayishi. Milliy statistika ma’lumotlariga ko‘ra, IT Park rezidentlari xizmatlari eksporti 2022-yilda 276,3 million AQSh dollaridan 2024-yilda 454,9 million AQSh dollarigacha oshgan. Bu tendensiya raqamli iqtisodiyot mamlakat tashqi savdo tarkibida yuqori qo‘shilgan qiymatli xizmatlar ulushini oshirish imkoniyatiga ega ekanini bildiradi. Raqamli xizmatlar eksporti valyuta tushumlarini ko‘paytirishi, malakali ish o‘rinlari yaratishi va iqtisodiyot diversifikatsiyasini kuchaytirishi mumkin.

Uchinchi yo‘nalish — elektron to‘lovlar va moliyaviy xizmatlarning ommalashuvi. Naqd pulsiz to‘lovlar ulushining ortishi iqtisodiy operatsiyalarning shaffofligini oshiradi, yashirin aylanmalarni qisqartiradi, soliq ma’murchiligi va monetar tahlil sifatini kuchaytiradi. Biroq bu jarayonda kiberxavfsizlik, firibgarlik, iste’molchilar huquqlarini himoya qilish va raqamli moliyaviy savodxonlik masalalari ham dolzarb bo‘lib qoladi.

O‘zbekiston uchun raqamli texnologiyalarni makroiqtisodiy barqarorlik vositasiga aylantirishda bir necha ustuvor vazifalar mavjud. Birinchidan, raqamli infratuzilmani

hududlar kesimida teng rivojlantirish lozim. Ikkinchidan, raqamli iqtisodiyot statistikasi, real vaqt rejimidagi ma’lumotlar bazasi va tahliliy platformalarni kuchaytirish kerak. Uchinchidan, fiskal va pul-kredit siyosatida katta ma’lumotlar, sun’iy intellekt va prognozlash modellaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish maqsadga muvofiq. To‘rtinchidan, raqamli transformatsiya mehnat bozorida tarkibiy o‘zgarishlarni keltirib chiqarayotganligi sababli kasbiy qayta tayyorlash va raqamli ko‘nikmalar siyosati makroiqtisodiy siyosatning ajralmas qismiga aylanishi zarur.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, raqamli texnologiyalar makroiqtisodiy barqarorlikni ta’minlashda muhim strategik omil hisoblanadi. Ular iqtisodiy o‘sishni tezlashtirish, inflyatsiyani tahlil qilish va boshqarish imkoniyatlarini yaxshilash, bandlikning yangi shakllarini yaratish, fiskal tushumlarni shaffoflashtirish va pul-kredit siyosati uzatish mexanizmlarini kuchaytirish orqali barqarorlikka xizmat qiladi. O‘zbekiston misolida 2020–2024-yillarda raqamli iqtisodiyot ko‘rsatkichlarining o‘sishi makroiqtisodiy tiklanish va mehnat bozori barqarorlashuvi bilan bir davrga to‘g‘ri kelmoqda.

Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar o‘z-o‘zidan barqarorlikni kafolatlamaydi. Ularning ijobiy natijasi raqobat muhiti, huquqiy baza, ma’lumotlar xavfsizligi, raqamli savodxonlik, kiberxavfsizlik va institutsional salohiyat bilan bevosita bog‘liq. Shuning uchun O‘zbekistonda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish strategiyasi makroiqtisodiy siyosat bilan uzviy bog‘lanishi zarur.

Maqola yakunida quyidagi takliflar ilgari suriladi: birinchidan, raqamli iqtisodiyot va e-tijorat bo‘yicha rasmiy statistika qamrovini kengaytirish; ikkinchidan, elektron to‘lovlar va soliq ma’murchiligi integratsiyasini kuchaytirish; uchinchidan, IT xizmatlari eksportini hududlar kesimida rivojlantirish; to‘rtinchidan, raqamli mehnat bozori uchun kadrlar tayyorlash tizimini kengaytirish; beshinchidan, makroiqtisodiy prognozlashda katta ma’lumotlar va sun’iy intellektdan foydalanishni bosqichma-bosqich joriy etish. Ushbu chora-tadbirlar raqamli texnologiyalarning iqtisodiy o‘sish, inflyatsiya, bandlik, fiskal va pul-kredit barqarorligiga ijobiy ta’sirini kuchaytiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. World Bank. (2016). World Development Report 2016: Digital Dividends. Washington, DC: World Bank.
2. World Bank. (2026). World Development Indicators: Uzbekistan macroeconomic indicators. https://databank.worldbank.org/
3. OECD. (2024a). OECD Digital Economy Outlook 2024, Volume 1: Embracing the Technology Frontier. Paris: OECD Publishing.
4. OECD. (2024b). OECD Digital Economy Outlook 2024, Volume 2: Strengthening Connectivity, Innovation and Trust. Paris: OECD Publishing.
5. International Monetary Fund. (2024a). E-Money and Monetary Policy Transmission. IMF Working Paper No. 2024/069.

6. International Monetary Fund. (2024b). Global Financial Stability Report: Steadying the Course—Uncertainty, Artificial Intelligence, and Financial Stability. Washington, DC: IMF.
7. United Nations. (2024). United Nations E-Government Survey 2024: Accelerating Digital Transformation for Sustainable Development. New York: UN DESA.
8. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. (2026). SIAT: Internet tarmog‘iga ulangan abonentlar soni. https://siat.stat.uz/
9. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. (2026). SIAT: Axborot iqtisodiyoti va elektron tijorat sektorining YaIMdagi ulushi. https://siat.stat.uz/
10. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. (2026). SIAT: AKT sektorida yaratilgan qo‘shilgan qiymatning YaIMdagi ulushi. https://siat.stat.uz/
11. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. (2026). SIAT: IT Park rezidentlari xizmatlari eksporti hajmi. https://siat.stat.uz/
12. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. (2025). Payment system indicators as of 1 January 2025. https://cbu.uz/
13. IT Park Uzbekistan. (2024). Uzbekistan’s export geography expands to 78 countries: Q3 results. https://it-park.uz/
14. International Monetary Fund. (2024c). Republic of Uzbekistan: 2024 Article IV Consultation. IMF Country Report.
15. Bank for International Settlements. (2024). Annual Economic Report 2024. Basel: BIS.

TIJORAT BANKLARI LIKVIDLIGINI TA’MINLASHDA AKTIVLAR VA MAJBURIYATLARNI MUDDATLAR BO‘YICHA MUVOFIQLASHTIRISH MEXANIZMLARI

Xolmatov Azizjon Avazxon o‘g‘li
Tashkent International University mustaqil tadqiqotchi

Annotatsiya. Mazkur tadqiqotda tijorat banklari likvidligini ta’minlashda aktivlar va majburiyatlarni muddatlar bo‘yicha muvofiqlashtirish mexanizmlari tadqiq etilgan. “Kapitalbank” ATBning 2022-2026-yillardagi moliyaviy ko‘rsatkichlari asosida aktivlar, kreditlar va depozitlar dinamikasi hamda ularning o‘zaro nisbatlari tahlil qilingan. Tadqiqot natijalariga asoslanib, muddatlar nomutanosibligini kamaytirish, pul oqimlarini prognozlash va likvidlik riskini boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: *tijorat banklari, likvidlik barqarorligi, aktivlar va majburiyatlar, muddatlar nomutanosibligi, GAP tahlili, depozitlar, likvidlik riski.*

Аннотация. В тезисе исследованы механизмы согласования активов и обязательств коммерческих банков по срокам в целях обеспечения ликвидности. На основе финансовых показателей АКБ «Капиталбанк» за 2022-2026 годы проанализированы динамика активов, кредитов и депозитов, а также их соотношения. По результатам исследования разработаны предложения по сокращению несоответствия сроков активов и обязательств, прогнозированию денежных потоков и совершенствованию механизмов управления риском ликвидности.

Ключевые слова: *коммерческие банки, устойчивость ликвидности, активы и обязательства, несоответствие сроков, GAP-анализ, депозиты, риск ликвидности.*

Abstract. This study examines mechanisms for aligning the maturities of assets and liabilities

to ensure commercial bank liquidity. Based on the financial indicators of Kapitalbank JSCB for 2022–2026, the study analyzes the dynamics of assets, loans, and deposits, as well as their relationships. The findings provide recommendations for reducing maturity mismatches, improving cash flow forecasting, and strengthening liquidity risk management mechanisms.
Keywords: *commercial banks, liquidity stability, assets and liabilities, maturity mismatch, GAP analysis, deposits, liquidity risk.*

Kirish. Tijorat banklarining moliyaviy barqarorligini ta’minlashda aktivlar va majburiyatlarni samarali boshqarish, ularning muddatlar bo‘yicha mutanosibligini saqlash hamda pul oqimlarini oqilona rejalashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bank faoliyatining o‘ziga xos xususiyati shundaki, jalb etilgan moliyaviy resurslarning muayyan qismi qisqa muddatli majburiyatlar hisobiga shakllantirilgan holda, ushbu mablag‘lar o‘rta va uzoq muddatli kredit hamda investitsiya operatsiyalariga yo‘naltiriladi. Natijada aktivlar va majburiyatlarning qaytarilish muddatlari o‘rtasida nomutanosiblik yuzaga kelib, bankning joriy va istiqboldagi likvidlik holatiga ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu nuqtayi nazardan, aktivlar va majburiyatlarni muddatlar bo‘yicha muvofiqlashtirish tijorat banklarining to‘lov qobiliyatini saqlash, likvidlik risklarini cheklash hamda moliyaviy resurslardan foydalanish samaradorligini oshirishning ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

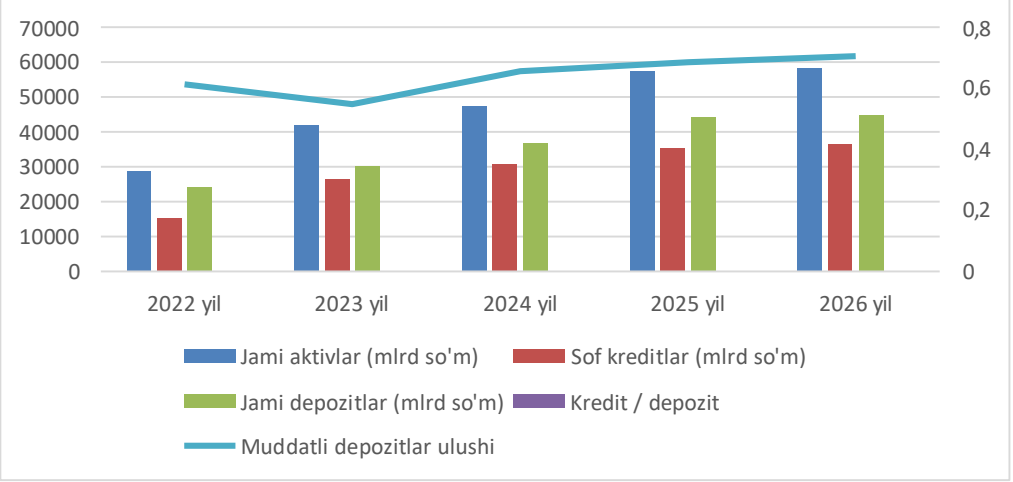
O‘zbekistonda tijorat banklarining likvidlik riskini boshqarish, aktivlar va majburiyatlar o‘rtasidagi mutanosiblikni ta’minlash hamda moliyaviy barqarorlikni mustahkamlashga qaratilgan me’yoriy talablar takomillashtirib borilmoqda. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki boshqaruvining 2026-yil 8-iyuldagi 19/7-sonli qarori (ro‘yxat raqami 2709-9, 2026-yil 18-iyul) bilan kreditlarning depozitlarga nisbatini baholashga oid talablar takomillashtirilib, ushbu ko‘rsatkichning 80 foizdan yuqori bo‘lishi yoki oshib borishi bankning barqarorligi pastroq moliyalashtirish manbalariga bog‘liqligini bildiruvchi ehtimoliy xavf belgisi sifatida qayd etilgan[1]. Mazkur me’yoriy talablar tijorat banklarida aktivlar va majburiyatlarning muddatlar bo‘yicha muvofiqligini baholash, qisqa va uzoq muddatli moliyalashtirish manbalari o‘rtasidagi nomutanosibliklarni aniqlash, pul oqimlarini prognozlash hamda likvidlik risklarini boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish zaruratini yanada kuchaytiradi.

Tijorat banklarida aktivlar va majburiyatlarning muddatlar bo‘yicha nomutanosibligi, avvalo, jalb etilgan depozitlarning qaytarilish muddatlari bilan kredit va investitsiya portfelidan kelib tushadigan pul oqimlari o‘rtasidagi tafovutlarda namoyon bo‘ladi. Xususan, qisqa muddatli depozitlar hisobidan uzoq muddatli kreditlarning moliyalashtirilishi, yirik majburiyatlarning muayyan davrlarda jamlanishi hamda kreditlar bo‘yicha kutilayotgan tushumlarning kechikishi bankning likvidlikka bo‘lgan ehtiyojini oshirishi mumkin. Shuningdek, depozitlarning barqarorlik darajasi, kredit portfelining qaytuvchanligi, moliyalashtirish manbalarining konsentratsiyasi hamda foiz stavkalari o‘zgarishining pul oqimlariga ta’sirini kompleks hisobga olish aktivlar va majburiyatlarni boshqarish samaradorligini oshirish imkonini beradi. Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi tijorat banklari aktivlari va majburiyatlarining muddatlar bo‘yicha tarkibiy xususiyatlarini o‘rganish, ularning o‘zaro nomutanosibligi likvidlik barqarorligiga ta’sirini baholash hamda pul oqimlarini prognozlash va barqaror moliyalashtirish mexanizmlarini takomillashtirishning ustuvor yo‘nalishlarini ilmiy jihatdan asoslashdan iborat.

Tahlil va natijalar. Tijorat banklari likvidligini ta’minlashda aktivlar va majburiyatlarni muddatlar bo‘yicha muvofiqlashtirish mexanizmlarini baholash

maqsadida “Kapitalbank” ATBning 2022-2026-yillardagi moliyaviy ko‘rsatkichlari tahlil qilindi. Tadqiqot doirasida bankning jami aktivlari, sof kreditlari, depozitlar hajmi, kreditlarning depozitlarga nisbati hamda muddatli depozitlarning jami depozitlardagi ulushi asosiy tahliliy indikatorlar sifatida tanlandi. Mazkur ko‘rsatkichlarni o‘zaro bog‘liq holda baholash bank aktivlari va majburiyatlari tarkibidagi o‘zgarishlarni, kredit operatsiyalarining depozit resurslari bilan moliyalashtirilish darajasini hamda jalb etilgan mablag‘larning muddatli tarkibini o‘rganish imkonini beradi.

1-rasm ma’lumotlari tahlili shuni ko‘rsatadiki, 2022–2026-yillar davomida bankning jami aktivlari barqaror o‘sish tendensiyasini namoyon etgan. Xususan, 2022-yilda bank aktivlari 28,91 trln so‘mni tashkil etgan bo‘lsa, 2023-yilda 41,87 trln so‘mga, 2024-yilda 47,36 trln so‘mga va 2025-yilda 57,56 trln so‘mga yetgan. 2026-yilga kelib mazkur ko‘rsatkich 58,23 trln so‘mni tashkil etgan. Natijada tahlil qilinayotgan davrda bank aktivlari qariyb 2,01 baravarga ko‘paygan. Aktivlar hajmining kengayishi bank moliyaviy faoliyati ko‘lamining ortganini ko‘rsatsa-da, ularni moliyalashtirish manbalari va qaytarilish muddatlari bilan muvofiqlashtirish zaruratini ham kuchaytiradi.

1-rasm. “Kapitalbank” ATB asosiy ko‘rsatkichlar dinamikasi hamda muddatli depozitlar ulushining o‘zgarishi (2022–2026-yillar)[2]

Bankning sof kredit portfeli dinamikasida ham sezilarli o‘sish kuzatilgan. Jumladan, 2022-yilda sof kreditlar 15,29 trln so‘mni tashkil etgan bo‘lsa, 2023-yilda 26,38 trln so‘mga, 2024-yilda 30,63 trln so‘mga va 2025-yilda 35,38 trln so‘mga yetgan. 2026-yilda ushbu ko‘rsatkich 36,61 trln so‘mni tashkil etgan. Shu bilan birga, jami depozitlar hajmi 2022-yildagi 24,22 trln so‘mdan 2026-yilda 44,92 trln so‘mga oshgan. Mazkur o‘zgarishlar kredit portfeli va depozit bazasi hajmining kengayib borayotganini ko‘rsatadi. Biroq kreditlar va depozitlar hajmining o‘sishi ularning qaytarilish muddatlari o‘zaro mutanosibligini kafolatlamaydi. Shu sababli kredit portfelining muddatlar bo‘yicha taqsimlanishini depozitlarning shartnomaviy va kutilayotgan qaytarilish muddatlari bilan birgalikda baholash zarur[3].

Olingan natijalar “Kapitalbank” ATBning aktivlari va depozit bazasi hajmi kengayib borayotganini, kreditlarning depozitlarga nisbati 2023-yildagi yuqori darajadan keyin pasayganini hamda muddatli depozitlarning umumiy depozitlar tarkibidagi ulushi ortganini ko‘rsatmoqda. Mazkur tendensiyalar bankning aktivlar va majburiyatlarini boshqarish imkoniyatlarini baholash uchun muhim axborot asosini yaratadi. Biroq ularning muddatlar bo‘yicha muvofiqlashtirilganlik darajasini

aniqlash uchun aktivlar va majburiyatlarni alohida vaqt oraliqlariga ajratgan holda tahlil qilish talab etiladi. Xususan, 1–7 kun, 8–30 kun, 31–90 kun, 91–180 kun, 181–365 kun va undan uzoq davrlar bo‘yicha kutilayotgan pul tushumlari hamda to‘lovlar o‘rtasidagi tafovutlarni aniqlash bankning likvidlikka bo‘lgan ehtiyojini chuqurroq baholash imkonini beradi[4].

Xususan, tijorat banklarida aktivlar va majburiyatlarni muddatlar bo‘yicha muvofiqlashtirish mexanizmlarini takomillashtirishda muddatlar tafovuti (GAP) va yig‘ma tafovut (kumulyativ GAP) ko‘rsatkichlarini muntazam hisoblash, depozitlarning barqarorlik xususiyatlarini inobatga olgan holda pul oqimlarini prognozlash hamda qisqa va uzoq muddatli moliyalashtirish manbalari o‘rtasidagi maqbul mutanosiblikni ta’minlash ustuvor ahamiyatga ega. Shuningdek, aktivlar va majburiyatlarni boshqarish tizimida stress-testlash, likvidlik riskiga doir ichki limitlarni belgilash va aktivlar hamda majburiyatlarni boshqarish qo‘mitasi (ALCO) faoliyatini takomillashtirish banklarning ehtimoliy likvidlik xatarlariga bardoshliligini oshirishga xizmat qilishi mumkin.

Xulosa. Tijorat banklarida aktivlar va majburiyatlarni muddatlar bo‘yicha muvofiqlashtirish mexanizmlarini takomillashtirishda pul oqimlarini vaqt oraliqlari bo‘yicha prognozlash, GAP va kumulyativ GAP ko‘rsatkichlarini muntazam baholash, depozitlarning barqarorlik darajasini hisobga olish hamda uzoq muddatli aktivlarni barqaror moliyalashtirish manbalari bilan ta’minlash ustuvor vazifalar sifatida belgilanishi maqsadga muvofiq. Shuningdek, aktivlar va majburiyatlarni boshqarish tizimida stress-testlash mexanizmlarini rivojlantirish, likvidlik riskiga doir ichki limitlarni belgilash hamda LCR va NSFR ko‘rsatkichlari monitoringini kuchaytirish banklarning ehtimoliy moliyaviy xatarlarga bardoshliligini oshirishga xizmat qilishi mumkin. Tijorat banklarining likvidlik barqarorligini mustahkamlashda aktivlar va majburiyatlarning nafaqat miqdoriy mutanosibligini, balki ularning shartnomaviy va kutilayotgan qaytarilish muddatlarini kompleks baholash zarur. Aktivlar va majburiyatlarni boshqarishning zamonaviy mexanizmlarini joriy etish, muddatlar nomutanosibligini cheklash va pul oqimlarini samarali muvofiqlashtirish banklarning to‘lov qobiliyatini mustahkamlash hamda uzoq muddatli moliyaviy barqarorligini ta’minlash imkoniyatlarini kengaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Markaziy bankning 2026-yil 8-iyuldagi 19/7-son qarori — 47-bandning yangi tahriri.

2. “Kapitalbank” ATB ma’lumotlari asosida muallif tomonidan shakllantirilgan.

3. Basel Committee on Banking Supervision. (2008). *Principles for Sound Liquidity Risk Management and Supervision*. Bank for International Settlements, Basel. https://www.bis.org/publ/bcbs144.htm

3. Basel Committee on Banking Supervision. (2013). *Basel III: The Liquidity Coverage Ratio and Liquidity Risk Monitoring Tools*. Bank for International Settlements, Basel. https://www.bis.org/publ/bcbs238.htm

4. Basel Committee on Banking Supervision. (2014). *Basel III: The Net Stable Funding Ratio*. Bank for International Settlements, Basel. https://www.bis.org/publ/bcbs295.htm

XORIJIY BANKLAR TAJRIBASI ASOSIDA O‘ZBEKISTON TIJORAT BANKLARIDA XIZMATLAR SIFATINI OSHIRISH YO‘LLARI

Valiyev Doniyor Baxtiyor o‘g‘li
Toshkent xalqaro universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya. Maqolada O‘zbekiston tijorat banklarida xizmat sifati holati xorijiy tajriba bilan qiyoslab tahlil qilingan. 2026-yil 1-avgust holatiga davlat ulushli banklar aktivlarning 62 foizini nazorat qiladi, II chorakda Markaziy bankka 11 331 ta murojaat tushgan. Buyuk Britaniya va Singapur banklari amaliyoti asosida sifatni mustaqil o‘lchash, shikoyatlarning ildiz sabablarini bartaraf etish hamda raqamli mijoz yo‘lini qayta loyihalash bo‘yicha uchta amaliy taklif ilmiy jihatdan asoslangan.

Kalit so‘zlar: bank xizmatlari sifati, tijorat banklari, xorijiy tajriba, SERVQUAL, SERVPERF, E-S-QUAL, mijozlar qoniqishi, NPS, murojaatlar indeksi, iste’molchilar huquqlarini himoya qilish, Consumer Duty, raqamli bank, mijoz yo‘li, moliyaviy inklyuzivlik, davlat ulushli banklar, bank raqobati, bank nazorati, Markaziy bank.

Bank xizmatlari sifati mijozni ushlab qolish va moliyaviy inklyuzivlikni kengaytirishning asosiy omiliga aylandi. Global Findex 2025 ma’lumotlariga ko‘ra, dunyoda kattalarning 79 foizi, past va o‘rta daromadli mamlakatlarda 75 foizi hisobvaraqqa ega (Klapper et al., 2025). O‘zbekistonda bu ko‘rsatkich 2017-yildagi 34 foizdan 2024-yilda 56 foizga yetgan, biroq so‘nggi 12 oyda raqamli to‘lovni kattalarning 34 foizigina amalga oshirgan (Umarova, 2025). Demak, qamrov kengaymoqda, lekin jahon o‘rtachasidan 23 foiz punkt past, xizmatdan foydalanish chuqurligi esa undan ham orqada.

Milliy darajada muammo bank tizimi tuzilmasi bilan bog‘liq. 2026-yil 1-avgust holatiga 34 ta bankdan davlat ulushli banklar aktivlarning 62 foizini, kreditlarning 65,5 foizini nazorat qiladi (Umarov, 2026). 2020–2025-yillarga mo‘ljallangan bank tizimini isloh qilish strategiyasi xizmatlar sifati va ommabopligini oshirishni ustuvor vazifa etib belgilagan (O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti, 2020).

Adabiyotlar sharhi va o‘rganilganlik darajasi. Xizmat sifati nazariyasi Grönroos (1984) ning texnik va funksional sifat modelidan boshlanadi. Parasuraman va boshq. (1988) sifatni kutilma va idrok o‘rtasidagi farq sifatida besh o‘lchovli SERVQUAL shkalasida o‘lchashni taklif etgan. Cronin va Taylor (1992) faqat idrokka asoslangan SERVPERF modelini ilgari surgan. Bahia va Nantel (2000) banklar uchun olti o‘lchovli BSQ shkalasini, Parasuraman va boshq. (2005) elektron kanallar uchun E-S-QUAL ni ishlab chiqqan. Levesque va McDougall (1996) chakana bankda muammoni hal etish sifati mijoz qoniqishiga kuchli ta’sir qilishini ko‘rsatgan; Reichheld (2003) tavsiya qilish ehtimoliga asoslangan NPS ko‘rsatkichini taklif qilgan. Mahalliy olimlardan Abdullayeva (2017) hamda Omonov va Qoraliyev (2012) bank xizmatlarining mazmuni va tasnifini yoritgan. Biroq milliy adabiyotda sifat asosan xizmat turi va hajmi orqali tavsiflanadi; mijoz idrokiga asoslangan o‘lchov va uni oshkor qilish mexanizmi yetarli o‘rganilmagan.

Ilmiy muammo. O‘zbekistonda bank xizmati sifati hozircha faqat regulyatorga tushgan shikoyatlar orqali, ya’ni salbiy va kechikkan ko‘rsatkich bilan

o‘lchanadi. Mijoz idrokiga asoslangan, banklararo taqqoslanadigan mustaqil o‘lchov mavjud emas.

Maqsad va ilmiy yangilik. Tadqiqot maqsadi — xorijiy tajriba asosida O‘zbekiston tijorat banklarida xizmat sifatini oshirishning ilmiy asoslangan yo‘llarini ishlab chiqish. Ilmiy yangiligi — shikoyat indeksi va idrokka asoslangan reytingni ikki bosqichli yagona baholash tizimiga birlashtirish taklifi.

Tadqiqot ikkilamchi ma’lumotlarga asoslangan. Qiyosiy tahlil yordamida Buyuk Britaniya, Singapur va O‘zbekistonda sifatni o‘lchash, oshkor qilish va tartibga solish amaliyoti to‘rt mezon bo‘yicha solishtirildi. Iqtisodiy-statistik tahlilda Markaziy bankning 2025–2026-yillardagi bank tizimi ko‘rsatkichlari hamda 2026-yil I–II chorak murojaatlar indeksi guruhlash, nisbiy ko‘rsatkichlar, o‘rtacha qiymat va dinamika usullari bilan o‘rganildi. Indeks bankning murojaatlardagi ulushini mijozlardagi ulushiga bo‘lish orqali hisoblanadi; 1 dan yuqori qiymat nomutanosib ko‘p murojaatni bildiradi (Spot, 2026c). Cheklov: indeks faqat eng yuqori o‘nta bank bo‘yicha e’lon qilingan, shu sababli to‘liq tanlanma bo‘yicha korrelyatsion tahlil o‘tkazilmadi.

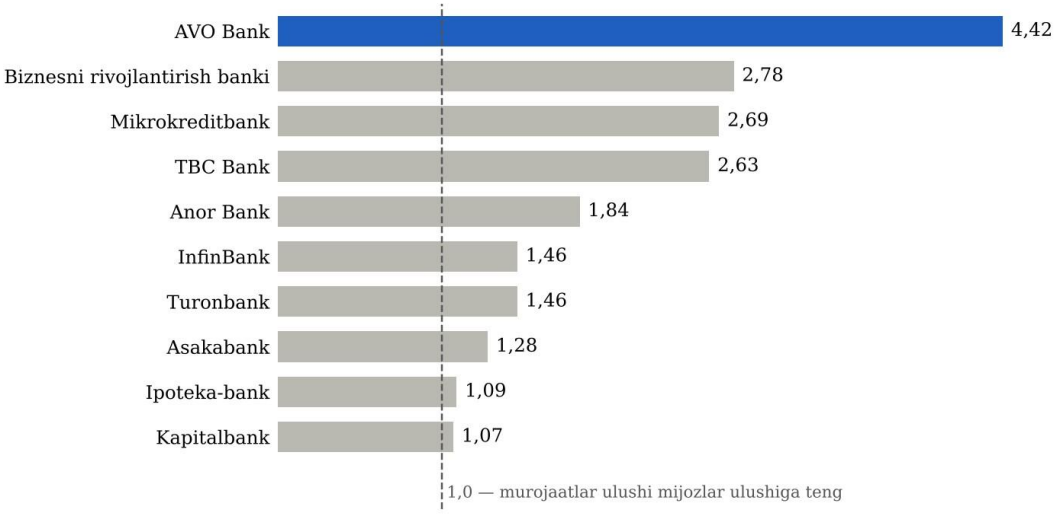
Tuzilma va raqobat. Bank tizimi aktivlari bir yilda 19,3 foizga o‘sib, 1 016,6 trln so‘mga yetdi, moliyaviy barqarorlik ko‘rsatkichlari yaxshilandi (1-jadval).

Ko‘rsatkich	**01.08.2025**	**01.08.2026**
Tijorat banklari soni	36	34
Kapital yetarliligi, %	17,5	18,4
Kapital rentabelligi (ROE), %	10,43	14,83
Kredit/depozit nisbati, %	159,9	133,6
Chet el valyutasidagi depozitlar ulushi, %	24,1	19,2

1-jadval. Bank tizimining asosiy ko‘rsatkichlari. Manba: Markaziy bank ma’lumotlari (Umarov, 2026).

Biroq tuzilma konsentratsiyalashgan. Davlat ulushli banklar aktivlarning 62 foizini, kreditlarning 65,5 foizini, depozitlarning 51,4 foizini egallaydi; depozitlarning 76,1 foizi Toshkent shahriga to‘g‘ri keladi (Umarov, 2026). Bunday sharoitda sifat bo‘yicha raqobat bosimi zaif, hududlarda xizmatdan foydalanish imkoniyati notekis.

Murojaatlar tahlili. Markaziy bank 2026-yilda ilk bor murojaatlar indeksini e’lon qildi. Regulyator call-markazi kontakt-markazga aylantirilgach, murojaatlar soni qariyb olti baravar oshgan; demak, avval noroziliklarning katta qismi qayd etilmagan (Spot, 2026a). II chorakda banklar faoliyati yuzasidan 11 331 ta murojaat tushgan (Spot, 2026c).

1-rasm. Murojaatlar indeksi eng yuqori 10 ta bank, 2026-yil II chorak (Top-10 o‘rtachasi — 2,07). Manba: Markaziy bank ma’lumotlari (Spot, 2026c).

O‘nlikdagi barcha banklarda indeks 1 dan yuqori. Chorak ichida AVO Bank indeksi 2,16 dan ikki baravar oshgan, Anor Bankniki 3,29 dan 1,84 ga tushgan (Spot, 2026b, 2026c). Ro‘yxatda raqamli banklar (AVO, TBC, Anor) ham, davlat ulushli banklar (Biznesni rivojlantirish banki, Mikrokreditbank, Turonbank, Asakabank) ham bor. Regulyator asosiy sabab sifatida mahsulot bo‘yicha yetarli tushuntirish berilmasligi hamda masofaviy xizmat, to‘lov va kredit muammolarining o‘z vaqtida hal etilmasligini ko‘rsatgan.

Xorijiy tajriba. Uch mamlakat amaliyoti to‘rt mezon bo‘yicha farqlanadi (2-jadval).

Mezon	**Buyuk Britaniya**	**Singapur (DBS Bank)**	**O‘zbekiston**
Sifatni o‘lchash	Mustaqil so‘rov: har bank bo‘yicha qariyb 1 000 mijoz	Ichki o‘lchov: mijoz yo‘li ko‘rsatkichlari	Regulyatorga tushgan murojaatlar indeksi
Oshkor qilish	Yiliga ikki marta; bank natijani filial, sayt va ilovada ko‘rsatishi shart	Bank hisobotlarida	Har chorakda, faqat eng yuqori 10 bank
Me’yoriy standart	Consumer Duty (2023): mijoz uchun yaxshi natija	Mijozga adolatli munosabat bo‘yicha regulyator yo‘riqnomasi	3030-son minimal talablar (2018), 2026-yilda kuchaytirilgan
Shikoyat bilan ishlash	Ildiz sabab tahlili, moliyaviy ombudsman	Jarayonni boshidan oxirigacha qayta loyihalash	Tizimli kamchilikni bartaraf etish majburiyati (2026)

2-jadval. Xizmat sifatini boshqarish amaliyotining qiyosiy tahlili. Manba: CMA (2017), FCA (2022), Sia et al. (2021), Spot (2026d) asosida muallif ishlanmasi.

Buyuk Britaniyaning 2026-yil fevral natijalarida raqamli banklar yetakchi: Monzo mijozlarining 82 foizi, Starling Bank mijozlarining 77 foizi o‘z bankini tavsiya qiladi; an’anaviy Lloyds Bank 64 foiz bilan oltinchi o‘rinda (Lloyds Bank, 2026).

Natijalar uchta ilmiy asoslangan yondashuvni ko‘rsatadi.

Birinchidan, shikoyat indeksi zarur, lekin yetarli emas. U faqat regulyatorgacha yetib kelgan noroziliklarni qamraydi va sifatning salbiy qutbini aks ettiradi. SERVPERF mantig‘iga ko‘ra, sifat mijoz idroki orqali o‘lchanishi kerak (Cronin & Taylor, 1992). Britaniya tajribasida idrokka asoslangan reytingni majburiy oshkor qilish banklarni sifat bo‘yicha raqobatga undash vositasi sifatida joriy etilgan (CMA, 2017).

Ikkinchidan, raqamlashtirishning o‘zi sifatni kafolatlamaydi. Britaniyada raqamli banklar sifat reytingi boshida, O‘zbekistonda esa murojaatlar indeksi yuqori banklar qatorida. Ko‘rsatkichlar turlicha bo‘lgani uchun bu to‘g‘ridan-to‘g‘ri taqqoslash emas. Ammo farq quyidagi farazni asoslaydi: tez o‘sayotgan raqamli banklarda E-S-QUAL modelining tiklash o‘lchovlari — javobgarlik, kompensatsiya va aloqa (Parasuraman et al., 2005) — mijozlar bazasi o‘sishidan ortda qolmoqda. DBS Bank tajribasi yechim texnologiyada emas, mijoz yo‘lini boshidan oxirigacha qayta loyihalashda ekanini ko‘rsatadi (Sia et al., 2021).

Uchinchidan, tartibga solish qoidaga rioya qilishdan natijaga o‘tishi kerak. Consumer Duty banklardan mijoz uchun yaxshi natijaga erishilganini isbotlashni talab qiladi (FCA, 2022). Markaziy bankning 2026-yilgi o‘zgartirishlari — tizimli kamchilik tushunchasi, choraklik tahlil va boshqaruv mas’uliyati (Spot, 2026d) — shu yo‘nalishdagi dastlabki qadam.

Amaliy ahamiyat. Taklif etilayotgan yondashuv Markaziy bankka nazoratni natijaga yo‘naltirish, banklarga sifatni boshqaruv ko‘rsatkichlariga bog‘lash, mijozlarga esa bank tanlashda taqqoslanadigan ma’lumot olish imkonini beradi. Davlat ulushli banklarni xususiylashtirishda sifat reytingi investor uchun qo‘shimcha baholash mezoni bo‘lib xizmat qiladi.

O‘zbekiston bank tizimi moliyaviy jihatdan mustahkamlanmoqda, biroq xizmat sifati faqat shikoyatlar orqali, bir tomonlama o‘lchanadi. Xorijiy tajriba asosida uchta amaliy taklif ilgari suriladi.

1. **Mustaqil sifat so‘rovi va to‘liq reyting.** Markaziy bank buyurtmasi asosida mustaqil tashkilot yiliga ikki marta har bir bank mijozlari orasida tavsiya qilish ko‘rsatkichini umumiy xizmat, mobil ilova, filial va kredit yo‘nalishlarida o‘lchashi lozim. Natijalar barcha banklar bo‘yicha e’lon qilinishi, banklar esa ularni filial, sayt va ilovada ko‘rsatishi shart bo‘lishi kerak.

2. **Shikoyatlar bo‘yicha ochiq hisobot standarti.** Har bir bank chorakda murojaatlar soni, o‘rtacha hal etish muddati, takroriy murojaatlar ulushi va ildiz sabablar bo‘yicha ko‘rilgan choralarni yagona shaklda e’lon qilishi zarur. Murojaatlar indeksi 2 dan yuqori bo‘lgan banklar uchun boshqaruv tasdiqlagan tuzatish rejasi majburiy etilishi maqsadga muvofiq.

3. **Mijoz yo‘lini qayta loyihalash va rahbariyat KPIlari.** Banklar eng ko‘p shikoyat keltiruvchi uch jarayonni — masofaviy xizmat, to‘lov va kreditni — boshidan oxirigacha qayta loyihalashi, boshqaruv a’zolari mukofotining bir qismini sifat reytingi va takroriy murojaatlar ulushiga bog‘lashi kerak.

Barcha banklar bo‘yicha indeks e’lon qilingach, kelgusi tadqiqotlarda uning rentabellik va mijozlar oqimi bilan bog‘liqligini ekonometrik baholash mumkin bo‘ladi.

TASHQI SHOKLAR SHAROITIDA O‘ZBEKISTON FISKAL SIYOSATINING BARQARORLASHTIRUVCHI TA’SIRINI BAHOLASH

Qarshiyev Nodirbek Olim o‘g‘li
TDIU mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Tezisda pandemiya, tashqi savdo va pul o‘tkazmalari, xomashyo narxlari hamda moliyalashtirish sharoitidagi o‘zgarishlar fonida O‘zbekiston fiskal siyosatining barqarorlashtiruvchi imkoniyati tahlil qilinadi. Jahon banki va Xalqaro valyuta jamg‘armasi (XVJ) e’lon qilgan ko‘rsatkichlar asosida 2020-yilgi inqiroz choralari va 2023–2025-yillarda o‘sish hamda budjet saldosi dinamikasi solishtiriladi. 2020-yildagi inqirozga qarshi choralar taxminan YAIMning 4 foiziga teng bo‘lgan; 2023–2025-yillarda esa taqchillikning qisqarishi ijobiy tashqi tushumlar bilan ham birga kechgan. Kuzatilgan natijalar fiskal siyosatning sababiy samarasi sifatida talqin qilinmaydi. Shok turi, vaqtinchalik qo‘llab-quvvatlash, avtomatik stabilizatorlar, fiskal zaxira va davlat korxonalari xatarlarini birlashtirgan baholash mezonlari taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: tashqi shok, fiskal siyosat, barqarorlashtirish, budjet taqchilligi, pul o‘tkazmalari, xomashyo narxi.

KIRISH

Ochiq iqtisodiyotda tashqi talabning pasayishi, eksport narxlarining o‘zgarishi, transchegaraviy pul o‘tkazmalari va global moliyalashtirish qiymati davlat budjeti hamda aholi daromadlariga turli kanallar orqali ta’sir qiladi. Shu sababli bir xil hajmdagi xarajat chorasi har qanday shok uchun mos kelmaydi. Ijobiy xomashyo tushumini doimiy majburiyatga aylantirish keyingi salbiy shokda fiskal imkoniyatni qisqartiradi; vaqtinchalik salbiy shokda esa manzilli yordam talabning keskin pasayishini yumshatishi mumkin [2; 4].

Tadqiqot savoli: tashqi shokning tabiati va fiskal imkoniyatni hisobga olgan holda O‘zbekiston budjet siyosatining barqarorlashtiruvchi rolini qanday baholash kerak? Maqsad — rasmiy manbalardagi kuzatilgan dalillarni tahlil qilish va kelgusi empirik o‘lchash uchun tekshiriladigan mezonlarni ishlab chiqish. Bu qisqa tezisda sababiy fiskal multiplikator hisoblanmaydi.

MATERIALLAR VA METODLAR

Manbalar: Jahon bankining 2020-yilgi inqirozga qarshi moliyalashtirish xabari va O‘zbekiston davlat xarajatlari tahlili, XVJning 2025 va 2026-yilgi IV modda materiallari [1–5]. Ma’lumotlar turli sanalarda yangilangani uchun 2020-yildagi siyosat hajmi 2023–2025-yillardagi saldo qatori bilan yagona statistik qator deb qabul qilinmaydi. Usullar: shoklarni uzatish kanallari bo‘yicha tasniflash, davrlararo tavsifiy solishtirish va indikatorlar matritsasi.

Barqarorlashtiruvchi siyosatni baholashda to‘rtta savol ketma-ket qo‘yiladi. Birinchisi, shok ijobiymi yoki salbiy va vaqtinchami yoki uzoq muddatlimi? Ikkinchisi, qaysi kanal — eksport, pul o‘tkazmasi, import narxi yoki tashqi qarz — ustun? Uchinchisi, avtomatik budjet javobi va yangi diskretsion choralar alohida hisoblanganmi? To‘rtinchisi, yordamning muddatliligi, maqsadliligi va qarz barqarorligiga mosligi tekshirilganmi?

Natija indikatorlari ikki guruhga ajratiladi: iqtisodiy faollik va aholi farovonligi uchun real YAIM, bandlik, kambag‘allik, iste’mol; fiskal holat uchun umumiy va

siklik tuzatilgan birlamchi saldo, qarzga xizmat ko‘rsatish, zaxira hamda shartli majburiyatlar. Kuzatilgan budjet taqchilligi shokni ham, siyosat qarorini ham aks ettirgani sababli uni yagona “samaradorlik” mezoni sifatida ishlatish xato bo‘ladi.

1-jadval. Tashqi shoklar va fiskal javobning dastlabki mosligi

Shok	Asosiy uzatish kanali	Fiskal yondashuv
Tashqi talab pasayishi	Eksport va ish o‘rinlari	Muddatli manzilli yordam; avtomatik stabilizatorlar
Xomashyo narxi oshishi	Eksport va budjet tushumi	Favqulodda tushumning doimiy qismini ajratish, zaxira
Import narxi oshishi	Inflyatsiya va real daromad	Keng subsidiya o‘rniga zaif qatlamga aniq yordam
Tashqi moliya qimmatlashishi	Qarz va investitsiya	Loyihalarni saralash, qarz xatarini stress sinovi

Jadval muallifning tahliliy tasnifi bo‘lib, choralarning O‘zbekistonda qo‘llangan aniq hajmini bildirmaydi. Empirik tekshiruvda har bir shok uchun boshlanish sanasi, ekspozitsiya va fiskal qarorlarning e’lon qilinish va ijro sanasi alohida kodlanishi kerak.

NATIJALAR

Pandemiya tashqi va ichki cheklovlar qo‘shilgan keskin salbiy shok bo‘lgan. Jahon banki tahliliga ko‘ra O‘zbekistonda inqirozga qarshi fiskal choralar 2020-yilda YAIMning qariyb 4 foizi, 2021-yilda esa 0,5 foizi miqyosida bo‘lgan [2]. Bankning alohida xabarida sog‘liqni saqlash va ijtimoiy-iqtisodiy javob uchun 200 mln AQSH dollari qo‘shimcha moliyalashtirish tasdiqlangani qayd etilgan [1]. Bular javob mavjudligini ko‘rsatadi, biroq choralarsiz YAIM qanday bo‘lishini o‘lchamaydi.

Keyingi davrda tashqi fon bir yo‘nalishda bo‘lmagan. XVJ 2024-yilda pul o‘tkazmalari, oltin narxi va nooltin eksport ijobiy rol o‘ynaganini, ayni vaqtda savdo siyosati, geosiyosiy va moliyalashtirish xatarlari saqlanganini bildirgan [3; 4]. Shu bois yuqori o‘sishning barchasini fiskal kengayishga, taqchillik qisqarishining barchasini esa diskretsion tejamkorlikka bog‘lash mumkin emas.

2-jadval. O‘sish va konsolidatsiyalashgan budjet saldosi

Ko‘rsatkich	2023	2024	2025
Real YAIM o‘sishi, %	6,3	6,7	7,7
Konsolidatsiyalashgan budjet saldosi, YAIMga nisbatan %	−4,6	−3,0	−2,1

Manba: XVJning 2026-yilgi IV modda hisoboti, 2023–2025-yillar asosiy ko‘rsatkichlari [5]. 2025-yilga oid bahoni ayni hisobotdagi taqdim etilgan qator sifatida ishlatdik; keyingi qayta ko‘rib chiqishlar ehtimoli bor.

Uch yil ichida o‘sish 1,4 foiz punktga tezlashgan, kuzatilgan taqchillik esa YAIMga nisbatan 2,5 foiz punktga qisqargan. Bu birgalikdagi tendensiya tashqi ijobiy omillar va ichki siyosat aralashmasini ifodalaydi. Fiskal barqarorlashtirishning sof ulushini aniqlash uchun budjet tushumidagi oltin narxi ta’siri, avtomatik soliqlar, foiz xarajatlari, subsidiyalar va davlat korxonalari bilan bog‘liq operatsiyalar ajratilishi lozim.

MUHOKAMA

Salbiy shokda budjetning daromad yo‘qotishi avtomatik ravishda taqchillikni oshirishi mumkin. Taqchillikni yil ichida keskin qisqartirish talabni qo‘shimcha pasaytirishi ehtimoli bor; shu bilan birga, qarz va importga bog‘liqlik katta bo‘lsa, cheklanmagan rag‘batlantirish xavf tug‘diradi. Shuning uchun qo‘llab-quvvatlash hajmi shokning davomiyligi va fiskal imkoniyatga bog‘lanadi. Ijobiy eksport tushumi paytida esa vaqtinchalik tushumni doimiy joriy xarajatlarga to‘liq yo‘naltirmaslik barqarorlikni kuchaytiradi [4; 5].

O‘zbekiston uchun alohida masala — davlat korxonalari, banklar va davlat-xususiy sherikliklar bo‘yicha shartli majburiyatlar. XVJ tashqi shoklarga qo‘shimcha ravishda bu xatarlarni fiskal istiqbolning muhim omillari sifatida qayd etgan [4; 5]. Joriy yildagi past taqchillik kelajakda budjet zimmasiga o‘tishi mumkin bo‘lgan majburiyatlarni avtomatik bartaraf etmaydi. Stress ssenariylariga almashuv kursi, eksport narxi va foiz stavkasi birga kiritilishi kerak.

Barqarorlashtiruvchi ta’sirni kelgusida identifikatsiya qilish uchun choraklik mahalliy proyeksiya yoki strukturaviy VAR qo‘llanishi mumkin. Shok o‘zgaruvchilari sifatida tashqi talab indeksi, oltinning jahon narxi, hamkor mamlakatlar faolligi va global moliyaviy sharoit olinadi; fiskal javob budjet xarajatlari, soliqlar va siklik tuzatilgan birlamchi saldo bilan ajratiladi. Natija YAIM hamda zaif guruhlar iste’moli bo‘yicha turli ufqlarda baholanadi.

Bunda tashqi o‘zgaruvchi “ekzogen” deb mexanik qabul qilinmaydi: masalan, oltin narxi eksport tushumi va budjet daromadiga bir vaqtda ta’sir qilishi mumkin. Xarajatlarning qaror sanasi bilan real ijro sanasi farqi va 2020-yilgi pandemiyaning noyobligi modelni talqin qilishni cheklaydi. Mustahkamlik uchun pandemiya yili alohida, oltin narxlari uchun muqobil o‘lchovlar hamda ma’lumotlarning keyingi versiyalari sinovdan o‘tkaziladi.

Shu mezonlar bo‘yicha hozirgi tavsifiy ma’lumot fiskal siyosat salbiy va ijobiy shoklar fonida moslashganini ko‘rsatadi, ammo uning YAIMni aynan nechaga barqarorlashtirgani yoki choralarsiz natijadan farqini bermaydi. “Barqarorlashtiruvchi ta’sir” atamasi ushbu tezisda tekshiriladigan gipoteza va institutsional imkoniyat ma’nosida ishlatiladi.

XULOSA

Pandemiya davridagi inqirozga qarshi choralar davlatning salbiy shokka fiskal javob berganini ko‘rsatadi. 2023–2025-yillarda o‘sish tezlashib, budjet taqchilligi qisqargan; bu holat o‘sha davrdagi qulay tashqi tushumlar bilan ham bog‘liq. Mazkur dalillar kuzatilgan moslashuvni ifodalaydi, fiskal choralar sababiy samarasi yoki multiplikatorini emas.

Taklif etilgan baholash tartibi shokni manbasi va davomiyligi bo‘yicha ajratishni, avtomatik hamda diskretsion javoblarni farqlashni, choralar vaqtinchalikligi va manzilliligini tekshirishni, qarz hamda shartli majburiyatlarni stress sinoviga kiritishni nazarda tutadi. Aniq barqarorlashtiruvchi ta’sir bo‘yicha xulosa uchun choraklik ma’lumot va muqobil kontrfaktual model talab etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. World Bank. Uzbekistan’s COVID-19 Response Gets Additional Financial Boost from World Bank. 30 April 2020. https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2020/04/30/uzbekistans-

covid-19-response-gets-additional-financial-boost-from-world-bank
2. World Bank. Uzbekistan Public Expenditure Review: Fiscal response to COVID-19. https://documents1.worldbank.org/curated/en/099143503032342898/pdf/P173140 0b7033d022087b409217648dc35e.pdf
3. IMF. Uzbekistan: Staff Concluding Statement of the 2025 Article IV Mission. 23 April 2025. https://www.imf.org/en/news/articles/2025/04/23/mcs-042325-uzbekistan-staff-concluding-statement-of-the-2025-article-iv-mission
4. IMF. Republic of Uzbekistan: 2025 Article IV Consultation, Staff Report. Country Report 25/143. https://www.imf.org/en/publications/cr/issues/2025/06/23/republic-of-uzbekistan-2025-article-iv-consultation-press-release-and-staff-report-567977
5. IMF. IMF Executive Board Concludes 2026 Article IV Consultation with the Republic of Uzbekistan. 18 June 2026. https://www.imf.org/en/news/articles/2026/06/18/pr-26214-uzbekistan-imf-executive-board-concludes-2026-article-iv-consultation

КЎЧМАС МУЛК СОЛИҒИДА БОЗОР ҚИЙМАТИГА ЎТИШ ДАВРИДА АҲОЛИНИ ИЖТИМОИЙ ҲИМОЯ ҚИЛИШ МЕХАНИЗМЛАРИ

Султанов Дилшод Шухратович
Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат сиёсати ва бошқаруви академияси мустақил изланувчиси
https://orcid.org/0009-0005-2284-6845

Аннотация. Тезисда кўчмас мулк солиғи базасини бозор қийматига яқинлаштириш натижасида айрим аҳоли қатламлари учун солиқ юкининг кескин ошиши хавфи, хориж мамлакатларида қўлланиладиган солиқ юкини чеклаш механизмлари таҳлил қилинган ҳамда Ўзбекистонда фискал нейтраллик ва манзилли ижтимоий ҳимояга асосланган ўтиш механизми таклиф этилган.

Таянч сўзлар: солиқ юки, фискал нейтраллик, манзилли имтиёзлар.

Кўчмас мулк солиғи базасини бозор қийматига яқинлаштириш солиққа тортишнинг адолатлилигини оширади, бироқ айрим аҳоли қатламлари учун солиқ юкининг кескин ортиши хавфини туғдиради. Уй-жой қиймати ошиши мумкин, лекин эгасининг жорий даромади ошмаслиги мумкин. Мазкур ҳолат, айниқса, пенсионерлар, ногиронлиги бўлган

шахслар ва кам даромадли оилаларда «активи бор, лекин жорий даромади паст» муаммосини келтириб чиқаради (Langley & Youngman, 2021).

Ушбу хавф назарий жиҳатдан ҳам асосланган. Анъанавий ёндашувга кўра, мулк солиғи даромадга нисбатан регрессив хусусиятга эга бўлиши мумкин, чунки кам даромадли оилалар даромадининг катта қисмини уй-жой харажатларига сарфлайди (Zodrow, 2001). Солиқ базаси бозор қийматига яқинлаштирилганда эса бу таъсир, айниқса, кўчмас мулк нархлари тез ўсаётган ҳудудларда ва пенсия ёки нафақа ҳисобига яшаётган оилаларда кучаяди. Шу сабабли баҳолаш ислоҳоти натижасида солиқ юкини объектлар қийматига мутаносиб тақсимлаш мақсади ижтимоий ҳимоя мақсади билан мувозанатлаштирилиши лозим.

АҚШда ушбу муаммони ҳал этиш учун «circuit breaker» механизми кенг қўлланилади: мол-мулк солиғи уй хўжалиги даромадининг белгиланган улушидан ошганда ортиқча қисм солиқ кредити, қайтариш ёки тўловни кечиктириш шаклида қопланади. Мазкур механизм мол-мулк солиғининг регрессив таъсирини юмшатади ва кекса ёшдаги аҳолини уйини сотишга мажбур бўлишдан ҳимоя қилади, бироқ қўшимча бюджет харажатларини ва даромадни текшириш тизимини талаб этади (Bowman et al., 2009). Россия Федерациясида жисмоний шахслар учун солиқсиз майдон чегирмаси ва солиқ суммасининг йиллик ўсишини 10 фоиз билан чеклаш механизми амал қилади.

Ўзбекистонда жисмоний шахслар учун 2018 йилда инвентаризация қийматидан кадастр қийматига ўтилганда солиқ мақсадидаги кўчмас мулк қиймати 46,5 трлн сўмдан 293,5 трлн сўмгача ошган. Солиқ юкининг кескин ўсишининг олдини олиш учун базавий ставка 1,7 фоиздан 0,2 фоизгача пасайтирилган ва 2018–2023 йилларда солиқ суммасининг йиллик ўсишини 1,2–1,3 баравар билан чекловчи механизм қўлланилган. Бу тажриба базани ўзгартириш ставкаларни қайта калибрлаш ва ўтиш механизмлари билан бирга амалга оширилиши лозимлигини тасдиқлайди.

Хориж тажрибаси баҳолаш ислоҳоти ижтимоий ҳимоя чоралари билан бир вақтда амалга оширилиши лозимлигини кўрсатади. Сўнгги

йилларда АҚШда уй-жой нархлари ва баҳоланган қийматларнинг кескин ошиши натижасида кўплаб штатлар асосий турар жой бўйича солиққа тортилмайдиган қиймат миқдорини оширган, кекса ёшдагилар учун енгилликларни кенгайтирган ва баҳоланган қийматнинг йиллик ўсишига чекловлар жорий этган (Langley & Youngman, 2021). Данияда 2024 йилдан жорий этилган автоматлаштирилган баҳолаш тизимида баҳолаш хатолари хавфини ҳисобга олиш учун ҳисобланган қийматга эҳтиёткорлик чегирмаси қўлланилади ва бозор қийматига ўтиш ставкаларни пасайтириш билан бирга амалга оширилган.

Бизнингча, оммавий баҳолашга ўтишда фискал нейтраллик тамойилини қўллаш зарур. Фискал нейтрал ставка $t^* = T_0 / \Sigma V_1$ формуласи бўйича ҳисобланади, бу ерда T_0 – ислоҳотдан олдинги солиқ суммаси, ΣV_1 – оммавий баҳолаш натижасида аниқланган объектлар қийматининг йиғиндиси. 2025 йилда жисмоний шахслар мол-мулк солиғи тушумлари 2 807,9 млрд сўмни, солиқ базаси 517 791,3 млрд сўмни ташкил этгани асосида амалдаги эффектив ставка тахминан 0,54 фоизга тенг. Агар бозор қиймати кадастр қийматидан икки баравар юқори бўлса, фискал нейтрал эффектив ставка 0,27 фоизгача пасайтирилиши, акс ҳолда аҳолидан ундириладиган солиқ бир йилда икки бараварга ошиши мумкин. Масалан, бозор қиймати кадастр қийматидан 1,5 баравар юқори бўлганда фискал нейтрал эффектив ставка 0,36 фоизни, 2,5 баравар юқори бўлганда 0,22 фоизни, 3 баравар юқори бўлганда эса 0,18 фоизни ташкил этади. Ставка ўзгаришсиз қолдирилганда эса ҳисобланадиган солиқ суммаси мос равишда 4 211,9 млрд, 7 019,8 млрд ва 8 423,7 млрд сўмгача ошиши мумкин. Бу рақамлар фискал нейтрал ёндашувсиз оммавий баҳолашни жорий этиш аҳоли учун солиқ юкининг кескин ўсишига ва солиқ қарздорлигининг кўпайишига олиб келиши мумкинлигини кўрсатади.

Фискал нейтрал ставка умумий тушумни ўзгартирмайди, бироқ солиқ юкини объектлар ўртасида уларнинг иқтисодий қийматига мутаносиб равишда қайта тақсимлайди. Шу сабабли индивидуал даражадаги кескин ўзгаришларни юмшатиш учун қуйидаги манзилли чоралар таклиф этилади:

ўтиш даврида муайян объект бўйича солиқ суммасининг йиллик ўсишини 20–30 фоиз билан чеклаш; асосий турар жой қийматининг муайян қисмини солиққа тортмаслик; пенсионерлар ва ногиронлиги бўлган шахслар учун асосий турар жой бўйича тўловни кечиктириш; кам таъминланган оилалар учун даромадга боғланган солиқ чегирмаси.

Бундай манзилли механизмлар тоифалар бўйича бериладиган умумий имтиёзларга нисбатан бюджет учун арзонроқ ва ижтимоий жиҳатдан адолатлироқ ҳисобланади. Уларни самарали жорий этиш учун солиқ органлари ва ижтимоий ҳимоя ягона реестри ўртасида ахборот алмашинувини йўлга қўйиш, баҳолаш натижалари устидан шикоят қилиш механизмини эса биринчи солиқ хабарномалари юборилишидан олдин шакллантириш лозим (Youngman, 2016).

Ижтимоий ҳимоя механизмлари бюджетга таъсир кўрсатиши ҳам эътиборга олиниши лозим. Тўловни кечиктириш механизми бюджет учун тушумни йўқотмайди, фақат уни вақт бўйича кечиктиради: кечиктирилган сумма кўчмас мулк сотилганда ёки мерос қилиб ўтказилганда тўланади. Даромадга боғланган чегирмалар эса маҳаллий бюджет даромадларини камайтириши мумкин, шу сабабли уларнинг харажатлари ҳар йили солиқ харажатлари ҳисоботида эълон қилиниши ва зарур ҳолларда юқори турувчи бюджетдан қисман қопланиши мақсадга мувофиқ (Bowman et al., 2009). Бундай шаффоф ёндашув ислоҳотга аҳоли ишончини оширади ва баҳолаш натижаларига нисбатан низолар сонини камайтиради.

Ўзбекистонда амалдаги мол-мулк солиғи имтиёзлари асосан солиқ тўловчилар тоифалари бўйича берилади ва солиқ тўловчининг ҳақиқий молиявий ҳолатини ҳисобга олмайди: юқори даромадли шахс ҳам тоифага кирганлиги сабабли имтиёздан фойдаланиши, кам даромадли, бироқ тоифага кирмайдиган оила эса тўлиқ ставкада солиқ тўлаши мумкин. Шу сабабли бозор қийматига ўтиш билан бир вақтда амалдаги имтиёзларни хатловдан ўтказиш, улар туфайли бюджет олмай қолган даромадларни солиқ харажатлари сифатида баҳолаш ва тоифавий имтиёзлардан аста-секин манзилли, даромадга боғланган енгилликларга ўтиш мақсадга мувофиқ.

Бундай ёндашув ижтимоий ҳимоя мақсадларига эришишни бюджет учун арзонроқ ва адолатлироқ қилади.

Хулоса қилиб айтганда, кўчмас мулк солиғида бозор қийматига ўтиш фискал нейтрал ставкалар, ўтиш даврида солиқ ўсишини чеклаш ва манзилли ижтимоий ҳимоя механизмлари билан бирга амалга оширилгандагина аҳоли томонидан адолатли ислоҳот сифатида қабул қилинади. Тушумларни ошириш эса ўтиш даври якунлангач, объектлар қамровини кенгайтириш ва баҳолаш сифатини ошириш ҳисобига, ставкаларни очиқ ва асосланган ҳолда ўзгартириш орқали таъминланиши мақсадга мувофиқ.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Bowman, J. H., Kenyon, D. A., Langley, A., & Paquin, B. P. (2009). Property tax circuit breakers: Fair and cost-effective relief for taxpayers. Lincoln Institute of Land Policy.

2. Langley, A. H., & Youngman, J. (2021). Property tax relief for homeowners. Lincoln Institute of Land Policy.

3. Youngman, J. (2016). A good tax: Legal and policy issues for the property tax in the United States. Lincoln Institute of Land Policy.

4. Zodrow, G. R. (2001). The property tax as a capital tax: A room with three views. National Tax Journal, 54(1), 139–156.

5. Ўзбекистон Республикаси Президенти. (2025). Кўчмас мулкни оммавий баҳолаш тизимини жорий этиш тўғрисида (ПФ-43-сон Фармон, 5 март). https://lex.uz

JAHON SAVDOSINING GEOIQTISODIY FRAGMENTATSIYASI VA O‘ZBEKISTON TASHQI SAVDOSINI DIVERSIFIKATSIYA QILISH YO‘NALISHLARI

Qo‘ldoshev Ilyos Shuxratovich
TDIU JI va XIM kafedrasi
katta o‘qituvchisi
orcid.org/0000-0003-0543-1507

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada jahon iqtisodiyotida geoiqtisodiy fragmentatsiyaning savdo aloqalariga ta’sir kanallari va O‘zbekiston tashqi savdosini diversifikatsiya qilish yo‘nalishlari tahlil qilinadi. Tadqiqot rasmiy statistik ma’lumotlarning tavsifiy tahlili hamda Xalqaro valyuta jamg‘armasi va Jahon banki materiallarini tizimli qiyoslashga asoslanadi. Savdo balansini, eksportning importni qoplash darajasini va yirik hamkorlarning umumiy savdodagi ulushini hisoblash orqali tashqi iqtisodiy barqarorlikka oid masalalar aniqlashtiriladi. Tahlil savdo hajmi o‘sishini uning tarkibiy barqarorligi bilan bir xil baholamaslik zarurligini ko‘rsatadi. Bozorlarni kengaytirish bilan birga mahsulotlar, transport yo‘nalishlari va yetkazib beruvchilarni diversifikatsiya qilish tavsiya etiladi. Maqolada eksportchi korxonalar uchun standartlashtirish, bozor axboroti va logistika xizmatlarini uyg‘unlashtirishga qaratilgan amaliy takliflar ishlab chiqiladi. Natijalar sababiy bog‘lanishni baholash emas, mavjud dalillar asosidagi tahliliy xulosalar sifatida talqin qilinadi.

Kalit so‘zlar: jahon iqtisodiyoti, geoiqtisodiy fragmentatsiya, xalqaro savdo, diversifikatsiya, eksport, logistika, O‘zbekiston.

1. KIRISH — INTRODUCTION

Jahon iqtisodiyotida mamlakatlar o‘rtasidagi ishlab chiqarish, texnologiya va savdo aloqalari korxonalarga katta bozorlarga chiqish imkonini beradi. Shu bilan birga, siyosiy qarorlar sababli iqtisodiy aloqalarning cheklanishi mavjud hamkorlik tizimiga qo‘shimcha xarajatlar kiritishi mumkin. Ushbu jarayon geoiqtisodiy fragmentatsiya sifatida o‘rganiladi. Uning mohiyati mamlakatlarning oddiy raqobatlashuvidan ko‘ra kengroq bo‘lib, savdo va ishlab chiqarish aloqalarining siyosiy omillar ta’sirida qayta tashkil etilishini anglatadi

[1].

Xalqaro valyuta jamg‘armasi tadqiqotida fragmentatsiya xarajatlari import narxlari, eksport bozorlariga kirish va ishlab chiqarish resurslari orqali tarqalishi ko‘rsatilgan. Ayrim xomashyo yoki texnologik mahsulotlarni boshqa yetkazib beruvchi bilan tez almashtirish qiyinligi moslashuv xarajatlarini oshiradi [1]. Shu sababli bir bozordagi cheklov boshqa hududlarda faoliyat yuritayotgan korxonalarga ham bilvosita ta’sir qilishi mumkin.

O‘zbekiston uchun masalaning amaliy ahamiyati tashqi savdoni kengaytirish bilan uning uzluksizligini ta’minlash vazifalari bir vaqtda bajarilishi zarurligidadir. Eksport bozorining mavjudligi yetarli emas: mahsulot unga belgilangan muddatda, talab etilgan sifatda va maqbul umumiy xarajat bilan yetkazilishi lozim. Bu talab bozor tanlash, ishlab chiqarish salohiyati va logistika siyosatini birgalikda ko‘rib chiqishni taqozo etadi.

Tadqiqotning maqsadi — geoiqtisodiy fragmentatsiya sharoitida O‘zbekiston tashqi savdosining ayrim tarkibiy ko‘rsatkichlarini baholash va diversifikatsiya bo‘yicha amaliy yo‘nalishlarni asoslash. Asosiy savol quyidagicha qo‘yiladi: savdo hajmini oshirish bilan birga tashqi shoklarga sezgirlikni kamaytirish uchun qaysi choralar ustuvor bo‘lishi kerak? Maqolaning tahliliy hissasi bozorlar, mahsulotlar va transport yo‘nalishlarini o‘zaro bog‘liq uchta diversifikatsiya yo‘nalishi sifatida ko‘rib chiqishdan iborat.

2. MATERIALLAR VA METODLAR — METHODS

Tadqiqot ikkilamchi manbalarga asoslangan tavsifiy-tahliliy ishdir. Manbalar maqsadli ravishda tanlandi: xalqaro savdo fragmentatsiyasi mexanizmlarini tushuntiruvchi XVJ materiali [1], O‘zbekistonning 2025-yil tashqi savdosi bo‘yicha rasmiy dastlabki statistik axborot [2], mintaqaviy transport yo‘laklari haqidagi Jahon banki hisoboti taqdimoti [3] va O‘zbekiston rivojlanishiga oid institutsional tahlil [4]. Tanlov mezonlari manbaning rasmiyligi, mavzuga bevosita aloqadorligi va ko‘rsatkichlarni tekshirish imkoniyati bo‘ldi. Bu ish barcha ilmiy adabiyotlarni qamrab oluvchi sistematik sharh hisoblanmaydi.

Hisob-kitoblarda quyidagi ifodalardan foydalanildi: savdo saldosi B = X −

M; eksportning importni qoplash darajasi K = (X / M) × 100; ikki yirik hamkor ulushi $CR_2 = s_1 + s_2$. Bunda X — eksport, M — import, s_1 va s_2 — eng yirik ikki hamkorning jami tashqi savdodagi foiz ulushlari. CR_2 eksportning alohida geografik konsentratsiyasini emas, umumiy savdodagi jamlanishni ifodalaydi.

Tahlil uch bosqichda bajarildi: xalqaro manbalardagi ta’sir kanallari ajratildi; milliy ko‘rsatkichlar asosida oddiy nisbatlar hisoblandi; aniqlangan masalalarga mos amaliy takliflar shakllantirildi. Pul ko‘rsatkichlari joriy AQSH dollarida berilgan; ular real fizik hajm o‘sishini alohida o‘lchamaydi. Yaxlitlangan dastlabki ma’lumotlar sababli hisob-kitoblar ham taxminiydir. Ekonometrik model, korxonalar so‘rovi yoki sababiy ta’sirni aniqlash usullari qo‘llanilmadi.

3. NATIJALAR — RESULTS

3.1. Fragmentatsiya xarajatlari ssenariyga bog‘liq

XVJ materialida cheklangan strategik ajralish ssenariysida global yalpi ichki mahsulot yo‘qotishi 0,3 foiz, ikki blok o‘rtasidagi savdo to‘liq uzilgan ssenariyda esa 2,3 foiz deb baholangan. Moslashuv xarajatlari juda yuqori bo‘lsa, yo‘qotish 7 foizgacha yetishi mumkin [1]. Bu raqamlar kuzatilgan pasayish yoki aniq kelajak prognozi emas, muayyan farazlarga asoslangan model natijalaridir. Ularni O‘zbekiston uchun tayyor milliy baho sifatida ishlatish mumkin emas.

Mazkur dalildan kelib chiqadigan tahliliy xulosa shuki, muqobil xaridor va yetkazib beruvchilarni oldindan tayyorlash shok yuz bergandan keyingi shoshilinch moslashuvga ehtiyojni kamaytirishi mumkin. Biroq bunday tayyorgarlikning o‘zi ham sertifikatlash, sinov partiyalari va yangi shartnomalar bilan bog‘liq xarajatlarni talab qiladi.

3.2. O‘zbekiston tashqi savdosining tanlangan ko‘rsatkichlari

Rasmiy dastlabki ma’lumotlar va ular asosidagi muallif hisob-kitoblari 1-jadvalda keltirilgan [2].

1-jadval. O‘zbekiston tashqi savdosining tanlangan ko‘rsatkichlari,

2025-yil

Ko‘rsatkich	Qiymat	Asos
Tashqi savdo aylanmasi	81,2 mlrd dollar	Rasmiy ma’lumot
Eksport	33,8 mlrd dollar	Rasmiy ma’lumot
Import	47,4 mlrd dollar	Rasmiy ma’lumot
Savdo saldosi	−13,6 mlrd dollar	X − M
Eksportning importni qoplashi	71,3 %	(X / M) × 100
Ikki yirik hamkor ulushi (CR_2)	37,2 %	21,2 % + 16,0 %

Manba: Milliy statistika qo‘mitasi [2]; saldo, qoplash darajasi va jamlangan ulush — muallif hisob-kitobi. Ma’lumotlar dastlabki va yaxlitlangan.

Xitoy va Rossiyaning alohida ulushlari mos ravishda 21,2 va 16,0 foizni tashkil etgan [2]. Hisoblangan CR_2 ikki hamkor umumiy savdoda muhim o‘rin tutishini ko‘rsatadi. Biroq qolgan mamlakatlar ulushlari, mahsulotlar tarkibi va alohida yo‘nalishlardagi talab o‘rganilmasdan to‘liq konsentratsiya bahosini chiqarib bo‘lmaydi.

Manfiy saldo ham o‘z-o‘zidan iqtisodiy samarasizlik yoki fragmentatsiya ta’sirining isboti emas. Uning talqini importning iste’mol tovarlari, ishlab chiqarish uskunalari va oraliq resurslar o‘rtasidagi tarkibiga bog‘liq. Shu bois natijalar importni yalpi qisqartirishdan ko‘ra, uning ishlab chiqarish va eksportga qo‘shayotgan hissasini tekshirish zarurligini ko‘rsatadi.

3.3. Transport muqobillari institutsional muvofiqlashtirishni talab qiladi

Jahon bankining O‘rta yo‘lak bo‘yicha tahlili Qozog‘iston, Ozarbayjon va Gruziyaga qaratilgan. Unda investitsiyalar va tegishli siyosiy choralar bilan 2030-yilgacha yuk oqimini uch baravar oshirish va safar vaqtini yarmiga qisqartirish imkoniyati ko‘rsatilgan. Chegara jarayonlarini soddalashtirish, raqamli axborot almashinuvi va logistika xizmatlarini muvofiqlashtirish asosiy

shartlar qatorida qayd etilgan [3]. Ushbu salohiyatni O‘zbekiston uchun bevosita miqdoriy natija sifatida talqin qilish to‘g‘ri bo‘lmaydi.

O‘zbekiston nuqtayi nazaridan muallif xulosasi shuki, muqobil yo‘nalishni baholashda faqat masofa yoki tashish tarifiga tayanish yetarli emas. Qayta yuklash, sug‘urta, hujjatlashtirish, chegaradagi kutish va yetkazish muddatining o‘zgaruvchanligi ham hisobga olinishi lozim.

4. MUHOKAMA — DISCUSSION

Natijalar tashqi savdo barqarorligini yagona ko‘rsatkich bilan baholash cheklanganini ko‘rsatadi. Aylanma ko‘payishi bozorlar soni, mahsulot murakkabligi yoki transport muqobillari ham bir xil sur’atda yaxshilanganini anglatmaydi. Shuning uchun diversifikatsiyani mavjud yirik hamkorlar bilan aloqalarni qisqartirish deb tushunish maqsadga muvofiq emas. Uning vazifasi korxonalar uchun qo‘shimcha tanlov imkoniyatlarini yaratishdir.

Bozorlarni diversifikatsiya qilishda barcha mamlakatlarga bir vaqtning o‘zida chiqishga urinish o‘rniga, mahsulotga mos istiqbolli yo‘nalishlarni saralash taklif etiladi. Saralash mezonlariga talab hajmi, xaridorlarning to‘lov intizomi, sertifikat talablari va yetkazishning umumiy xarajati kiritilishi mumkin. Dastlab sinov eksporti tashkil etilib, buyurtmaning takrorlanishi va sof rentabellik baholangandan keyin faoliyat kengaytirilishi lozim.

Mahsulot diversifikatsiyasi esa yangi nomdagi tovarlar sonini ko‘paytirish bilan cheklanmasligi kerak. Korxonaning mavjud tajribasi va resurslariga yaqin, ammo ko‘proq qayta ishlash yoki qo‘shimcha xizmatni talab qiladigan mahsulotlar bosqichma-bosqich tanlanishi mumkin. Bunda laboratoriya sinovi, sifat nazorati, qadoqlash va sotuvdan keyingi xizmat eksport salohiyatining tarkibiy qismlari sifatida ko‘riladi.

Jahon bankining O‘zbekiston bo‘yicha tahlilida xususiy sektorning global integratsiyasi, raqobat muhiti va resurslar taqsimotini yaxshilash zarurligi qayd etilgan [4]. Ushbu yondashuv bilan uyg‘un holda, eksportchini qo‘llab-quvvatlashni faqat moliyaviy imtiyozga bog‘lamaslik taklif etiladi. Bozor axboroti, sertifikatlash bo‘yicha maslahat, xaridorni tekshirish va shartnoma tuzishga ko‘mak yagona xizmatlar zanjiriga birlashtirilishi mumkin.

Amaliy siyosat uchun uchta ustuvor yo‘nalish tavsiya qilinadi. Birinchisi — mahsulot va mamlakat kesimida eksport imkoniyatlari xaritasini shakllantirish. Ikkinchisi — asosiy eksport yo‘nalishlari bo‘yicha kamida bitta muqobil logistika variantini xarajat va muddat bo‘yicha taqqoslash. Uchinchisi — ko‘mak olgan korxonalarda yangi bozordagi takroriy buyurtmalar, eksport rentabelligi va yetkazish ishonchliligini kuzatish. Bular maqolada samarasi empirik tasdiqlangan choralar emas, keyingi sinov va baholash uchun taklif etilayotgan yo‘nalishlardir.

Diversifikatsiyaning o‘z xarajatlari ham mavjud: kichik hajmdagi ko‘p yo‘nalishli savdo miqyos samaradorligini pasaytirishi mumkin. Shu bois har bir yangi bozorga chiqish qarori kutilayotgan daromad, qo‘shimcha xarajat va risk kamayishi o‘rtasidagi muvozanat bilan asoslanishi kerak. Keyingi tadqiqotlarda mahsulot-mamlakat kesimidagi ma’lumotlar yordamida eksport konsentratsiyasi indeksi, yangi eksport oqimlarining saqlanib qolishi va logistika xarajatlarining korxonalar natijalariga bog‘liqligini baholash zarur.

5. XULOSA

Geoiqtisodiy fragmentatsiya savdo barqarorligini bozorlar, ishlab chiqarish va logistika o‘rtasidagi bog‘liqlik asosida ko‘rib chiqishni talab qiladi. O‘zbekiston bo‘yicha hisoblangan ko‘rsatkichlar ayrim yirik hamkorlarning umumiy savdodagi ahamiyatini ifodalaydi, ammo mamlakatning fragmentatsiyadan ko‘rgan zararini o‘lchamaydi. Amaliy ustuvorlik eksportchi uchun yangi xaridorlar, yuqoriroq qo‘shilgan qiymatli mahsulotlar va muqobil yetkazish yo‘llarini iqtisodiy jihatdan asoslangan tarzda rivojlantirishdan iborat. Natijalarni faqat savdo aylanmasi bilan emas, takroriy buyurtmalar, rentabellik va yetkazish barqarorligi bilan kuzatish diversifikatsiya sifatini baholashga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

[1] Bolhuis, M. A., Chen, J., Kett, B. (2023). The Costs of Geoeconomic Fragmentation. Finance & Development, June. International Monetary Fund. https://www.imf.org/en/publications/fandd/issues/2023/06/the-costs-of-geoeconomic-fragmentation-bolhuis-chen-kett

[2] O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. (2026, 22-yanvar). 2025-yilda O‘zbekistonning tashqi savdo aylanmasi 81 mlrd dollardan oshdi. https://stat.uz/uz/matbuot-markazi/qo-mita-yangiliklar/66430-2025-jilda-zbekistonning-tash-i-savdo-ajlanmasi-81-mlrd-dollardan-oshdi-2

[3] World Bank. (2023, November 27). Middle Corridor through Central Asia, Caucasus Can Boost Trade, Connectivity and Supply Chain Resilience, Says New Report. https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2023/11/27/middle-corridor-through-central-asia-caucasus-can-boost-trade-connectivity-and-supply-chain-resilience

[4] World Bank. (2022, May 18). New Flagship Report by the World Bank Identifies Key Opportunities for Uzbekistan’s Development. https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2022/05/18/uzbekistan-systematic-country-diagnostic

Elektron manbalarga murojaat qilingan sana: 15.10.2026.

O‘ZBEKISTON BANK TIZIMIDA CHAKANA KREDITLASH ULUSHINING O‘SISHI: BANK GURUHLARI BO‘YICHA TARKIBIY DEKOMPOZITSIYA

G‘aybullaev Umidillaxon Hasan o‘g‘li
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti mustaqil tadqiqotchisi
ugaybullayev121@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada O‘zbekiston bank tizimida 2023-yil 1-yanvar — 2026-yil 1-yanvar oralig‘ida jismoniy shaxslar kreditlari ulushi o‘zgarishining manbalari baholandi. Markaziy bankning bank guruhlari kesimidagi balans qoldiqlari asosida simmetrik tarkibiy dekompozitsiya amalga oshirildi. Chakana kreditlar ulushi 10,59 foiz punktga oshgani, shundan 7,05 foiz punkt guruh ichidagi, 3,54 foiz punkt esa guruhlararo tarkib siljishiga to‘g‘ri kelgani aniqlandi. Natijalarning kredit sifatiga emas, portfel tarkibiga tegishli ekanligi asoslanib, segmentlarga mos monitoring taklif qilindi.

Kalit so‘zlar: bank tizimi, chakana kreditlash, korporativ kreditlash, bank guruhlari, tarkibiy dekompozitsiya, kredit riski, portfel monitoringi.

Аннотация. Проанализировано изменение доли кредитов физическим лицам в банковской системе Узбекистана за 2022–2025 годы. Симметричная декомпозиция показала увеличение доли на 10,59 п.п., из которых 7,05 п.п. связаны с внутригрупповыми изменениями, а 3,54 п.п. — со структурой

банковских групп. Обоснована необходимость раздельного мониторинга розничных и корпоративных кредитов.

Ключевые слова: банковский сектор, розничное кредитование, корпоративные кредиты, структурная декомпозиция, кредитный риск.

Abstract. This paper decomposes the increase in retail lending within Uzbekistan’s banking system over 2022–2025 using officially reported bank-group aggregates. Household loan share rose by 10.59 percentage points: 7.05 points reflect within-group shifts and 3.54 points changes in group composition. The findings characterize portfolio composition rather than causal effects or default-risk improvements, motivating differentiated retail and corporate risk monitoring.

Keywords: retail lending, corporate lending, bank groups, compositional decomposition, credit risk, Uzbekistan.

Kirish

Bank kredit portfelidagi tarkibiy o‘zgarishlarni faqat umumiy kredit hajmi bilan baholash risk-menejment nuqtayi nazaridan yetarli emas. Chakana kreditlar o‘sishi ko‘proq qarz oluvchilarni qamrab olishi bilan birga daromadlar barqarorligi, qarz yuki va skoring sifatiga sezgirlikni oshirishi mumkin. Korporativ kreditlar esa qarzdorlar konsentratsiyasi, yirik ekspozitsiyalar, loyiha va valyuta xatarlari bilan bog‘liq. Shu bois kredit risklarini bank guruhlarining haqiqiy portfel tuzilishiga mos boshqarish talab etiladi.

Xalqaro valyuta jamg‘armasining O‘zbekiston bo‘yicha moliya sektori barqarorligi baholashida (FSAP) kredit o‘sishining uy xo‘jaliklari segmentiga yo‘nalishi, mikroqarzlarning tez kengayishi va korporativ kreditlar bilan bog‘liq konsentratsiya xatarlari qayd etilgan [6]. Basel qo‘mitasining 2025-yilda yangilangan tamoyillari kredit berish, o‘lchash, monitoring va ichki nazoratni yagona risk muhiti doirasida ko‘rib chiqishni talab qiladi [7]. Biroq agregat kreditlash statistikasida chakana ulush ortishining qanchasi bank guruhlari ichidagi ixtisoslashuv, qanchasi guruhlarning umumiy portfeldagi og‘irligi o‘zgarishi hisobiga shakllanayotganiga yetarli e’tibor berilmaydi.

Tadqiqot savoli: O‘zbekiston bank tizimida chakana kreditlashning umumiy ulushi ortishini bank guruhlari ichidagi tarkibiy o‘zgarish va bank guruhlari og‘irligining siljishi o‘rtasida qanday ajratish mumkin? Tadqiqot maqsadi 2022–2025-yillarda ushbu ikki manbani miqdoriy baholash hamda kredit risk monitoringi uchun differensial xulosalar ishlab chiqish. Ilmiy yangilik ochiq agregat ma’lumotlarga simmetrik ikki omilli dekompozitsiyani qo‘llab, ulush dinamikasini mexanik tarzda ajratib ko‘rsatishdan iborat.

Adabiyotlar tahlili va nazariy asos

Kitagawa [5] ikki davr o‘rtasidagi yig‘ma ko‘rsatkich farqini guruh ichidagi ko‘rsatkichlar va guruh og‘irliklari o‘zgarishiga ajratishning simmetrik usulini asoslagan. Ushbu metod soddaligi va qo‘shma ta’sirni ikkala komponentga teng taqsimlashi bilan portfel ulushlari tahliliga mos keladi. Lekin ajratilgan tarkibiy effekt harakatdagi mijozlar migratsiyasi yoki bank egaligining o‘zgarishiga sababiy baho bermaydi; bunday xulosa uchun banklar darajasidagi uzluksiz panel zarur.

IMFning 2025-yilgi tadqiqotlari iste’mol krediti o‘sishi bilan mikroqarzlar, garovsiz qarzlar va qarz oluvchining tasdiqlangan daromadi o‘rtasidagi munosabatni nazorat qilish zarurligiga urg‘u beradi [6, 8]. Kreditlarning jismoniy shaxslarga nisbatan ulushi oshishi umumiy kredit riskining avtomatik ortishini yoki kamayishini bildirmaydi: xulosa chiqarish uchun defolt oqimlari, kredit vintage-kohortalari, qarz yuki, garov va undirish ma’lumotlari talab qilinadi. Shunday qilib, tarkibiy o‘zgarish kredit sifati bahosidan alohida, biroq unga zarur diagnostik kirish sifatida qaraladi.

Tadqiqot Metodologiyasi

Tadqiqotning empirik bazasi O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining 2023, 2024, 2025 va 2026-yillar 1-yanvar holatlaridagi “Tijorat banklarining kredit va depozitlari to‘g‘risida” ma’lumotlaridir [1–4]. Ushbu sana kesimlari mos ravishda 2022–2025-yil yakuni bo‘yicha kreditlar qoldig‘ini ifodalaydi. Banklar Markaziy bank tasnifiga qat’iy mos ravishda “davlat ulushi mavjud banklar” va “boshqa banklar” guruhiga ajratildi; ikkinchi guruhdagi barcha banklarni “xususiy” deb atash metodologik jihatdan to‘g‘ri emas.

Jismoniy shaxslar kreditlarining tizim ulushi $S_t = H_t / L_t$ sifatida hisoblandi; bunda H — jismoniy shaxslar krediti qoldig‘i, L — jami kreditlar. Har bir g guruh uchun $w_{(g,t)} = L_{(g,t)} / L_t$ (guruh og‘irligi), $s_{(g,t)} = H_{(g,t)} / L_{(g,t)}$ (guruhdagi chakana kreditlar ulushi) belgilandi. Natijada $S_t = \Sigma g\ w_{(g,t)}s_{(g,t)}$ ayniyati bajariladi. Simmetrik Kitagawa ajratishi quyidagi ifoda bilan aniqlanadi:

$$\Delta S = \Sigma g\ [(w_{(g,1)} + w_{(g,0)})/2] \times (s_{(g,1)} - s_{(g,0)}) + \Sigma g\ [(s_{(g,1)} + s_{(g,0)})/2] \times (w_{(g,1)} - w_{(g,0)}).$$

Birinchi had “guruh ichidagi ulush siljishi”, ikkinchi had “guruhlar tarkibiy og‘irligi siljishi” hisoblanadi. Natijalar foiz punktda ifodalanadi. Hisoblash 2023-yil 1-yanvar (boshlang‘ich) va 2026-yil 1-yanvar (yakuniy) qoldiqlar bo‘yicha bajarildi; oraliq sanalar trendni tekshirish uchun ishlatildi. Rasmiy nashrlardagi ayrim guruh yig‘indilari umumiy qiymatdan 1 mlrd so‘mgacha farqlanishi yaxlitlash bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin.

Empirik Natijalar

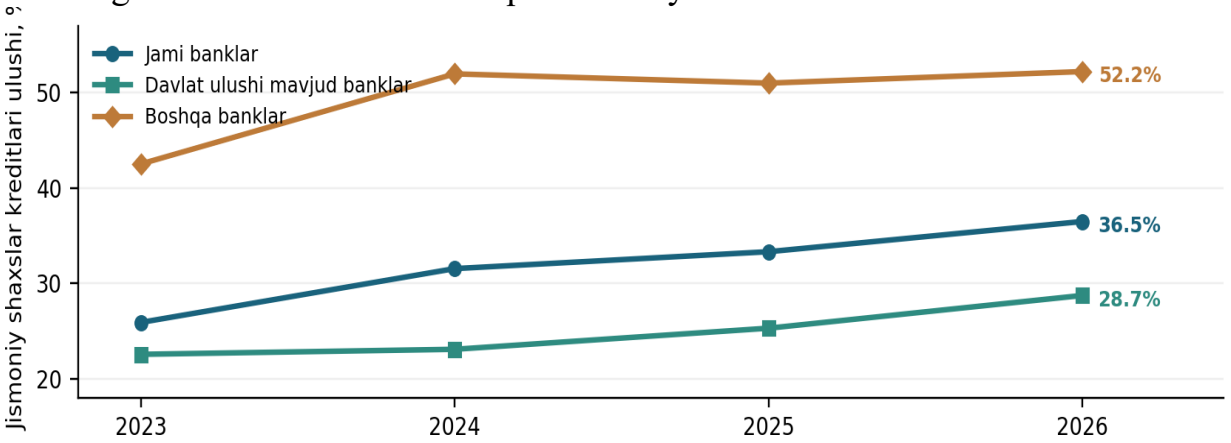
1-jadval. Kreditlar tarkibining asosiy ko‘rsatkichlari, mlrd so‘m

Sana	Jami kredit	Jismoniy sh.	Yuridik sh.		Chakana ulush, %	Davlat banklari ulushi, %
01.01. 2023	390 049	100 949	289 100		25,88	83,24
01.01. 2024	471 406	148 621	322 784		31,53	70,70
01.01. 2025	533 121	177 532	355 589		33,30	68,79
01.01. 2026	604 002	220 283	383 720		36,47	66,96

Manba: Markaziy bank ma’lumotlari [1–4]; ulushlar muallif hisob-kitobi. Ayrim yig‘indilarda yaxlitlash farqi mavjud.

Kuzatuv davri boshida jami kreditlar 390 049 mlrd so‘mni, yakunda 604 002 mlrd so‘mni tashkil etdi (+54,85%). Jismoniy shaxslar kreditlari 100 949 mlrd

so‘mdan 220 283 mlrd so‘mga (+118,21%), yuridik shaxslar kreditlari esa 289 100 mlrd so‘mdan 383 720 mlrd so‘mga (+32,73%) yetdi. Shunday qilib, jami kredit qoldig‘i o‘sishining 55,78 foizi chakana segmentdagi mutlaq qo‘shimcha kredit hajmiga to‘g‘ri keldi; bu ulushlarning mexanik qayta taqsimlanishi emas, ikki segment o‘sish sur’atlari farqini ifodalaydi.

1-rasm. Bank guruhlari kesimida chakana kredit ulushining dinamikasi

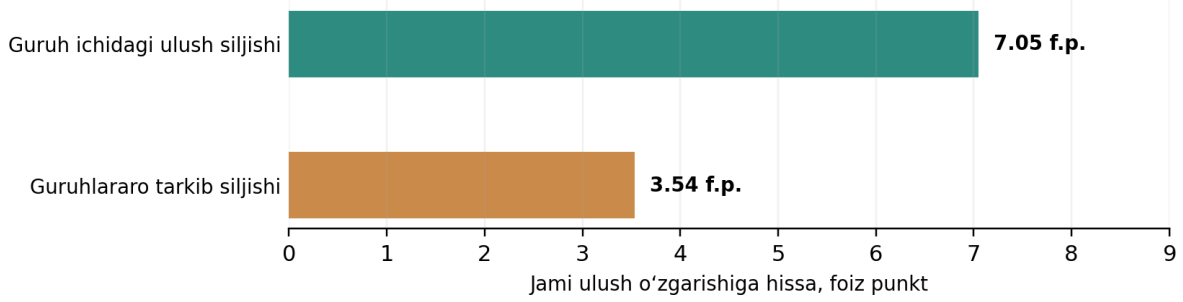
Manba: Markaziy bankning [1–4] ma’lumotlari asosida muallif hisob-kitobi; sanalar yil boshini bildiradi.

1-rasmda har ikkala guruhda ham jismoniy shaxslar kreditlari ulushi ortgani, biroq ular o‘rtasidagi tafovut saqlangani ko‘rinadi. 2023-yil boshida davlat ulushi mavjud banklar portfelida chakana kreditlar 22,53%, boshqa banklarda 42,50% bo‘lgan; 2026-yil boshiga kelib mos ravishda 28,71% va 52,20% qayd etilgan. Bu bank guruhlari faoliyatida turlicha mahsulot va mijoz segmentlariga yo‘naltirilganlik mavjudligini aks ettiradi; ammo kreditlar sifati yoki foydalilik darajasi haqida mustaqil dalil bermaydi.

2-jadval. Chakana kreditlar ulushi o‘zgarishining tarkibiy dekompozitsiyasi

Komponent	O‘zgarishga hissa (f.p.)	Jami o‘zgarishdagi ulushi, %
Bank guruhlari ichidagi ulush siljishi	7,05	66,6
Bank guruhlari og‘irligining siljishi	3,54	33,4
Jami ulush o‘zgarishi	10,59	100,0

Manba: Muallifning [1, 4] ma’lumotlari asosidagi simmetrik Kitagawa dekompozitsiyasi.

2-rasm. Chakana ulushning 10,59 f.p. o‘sishini shakllantirgan ikki komponent

Manba: 2-jadval hisob-kitoblari asosida tuzilgan; f.p. — foiz punkt.

Natijalar bo‘yicha chakana kreditlar ulushining 10,59 foiz punktga ortishidan 7,05 foiz punkt (66,60%) bank guruhlari ichida chakana kreditlash nisbati oshganiga, 3,54 foiz punkt (33,40%) esa bank guruhlarining jami kreditlar bozoridagi og‘irligi siljishiga to‘g‘ri keladi. Davlat ulushi mavjud banklar

kreditlarining jami portfeldagi ulushi 83,24% dan 66,96% gacha kamaygan; boshqa banklar ulushi mos ravishda ortgan. Guruhlararo effekt tarkibida bankning bir toifadan boshqasiga o‘tishi ham bo‘lishi mumkinligi sababli, uni yagona raqobat, xususiylashtirish yoki yangi kredit oqimining sof natijasi sifatida talqin etib bo‘lmaydi.

Natijalar Muhokamasi

Tarkibiy ajratish ikki jihatni namoyon etadi. Birinchidan, chakana kreditlashning rivojlanishi faqat banklarning institutsional tarkibi bilan tushuntirilmaydi: umumiy o‘sishning uchdan ikki qismi ikkala bank guruhi ichidagi kredit portfeli nisbatining siljishiga bog‘liq. Ikkinchidan, chakana segment ulushi yuqoriroq guruhning bozor og‘irligi ortishi tizim darajasidagi ulush o‘zgarishini sezilarli kuchaytirgan. Natija IMFning uy xo‘jaliklari kreditlaridagi tarkibiy o‘zgarishlarga e’tibor berish lozimligi haqidagi mulohazalariga mos tushadi [6, 8], lekin ushbu manbalar bilan bir xil empirik identifikatsiyani anglatmaydi.

Risk-menejmentda bu farq muhim: banklar faqat tizim bo‘yicha chakana kredit ulushi o‘sishiga qarab yagona limit joriy etmasligi kerak. Chakana portfel uchun qarz yukining taqsimoti, skoring kalibrovkasi, vintajlar bo‘yicha kechikish va restrukturizatsiya oqimlari; korporativ portfel uchun yirik ekspozitsiyalar, tarmoq va qarz oluvchilar konsentratsiyasi, valuta nomuvofiqligi va stress davridagi pul oqimlari alohida kuzatilishi lozim. Basel qo‘mitasi ham kredit berish, o‘lchash, monitoring va nazorat jarayonlarining bir-birini to‘ldirishini qayd etadi [7].

Bank kuzatuvlaridagi mulkchilik yoki tasnif o‘zgarishlari ushbu statistik tahlilning eng muhim chegarasidir. “Davlat ulushi mavjud” va “boshqa” guruhlari tahlil davrida doimiy tarkibli kohortalar emas: bir bankning guruhdan chiqishi ham umumiy dekompozitsiyaga ta’sir qilishi mumkin. Shu bois keyingi tadqiqot banklar kesimidagi doimiy identifikatorlar asosida, reklassifikatsiyani alohida komponentga ajratib va balansdagi kreditlar qoldig‘i bilan yangi kreditlar oqimini farqlab olib borilishi maqsadga muvofiq.

Xulosa va Amaliy Tavsiyalar

Tadqiqot 2022–2025-yillarda O‘zbekiston bank tizimida chakana kreditlar ulushi 25,88% dan 36,47% gacha oshganini tasdiqladi. Uning 66,60% qismi guruh ichidagi, 33,40% qismi guruhlar tarkibidagi siljishlar bilan statistik jihatdan izohlandi. Ushbu natija kredit risk darajasi ortgani yoki pasayganining o‘lchovi emas, balki portfelning qaysi yo‘nalishga transformatsiyalanayotganini ko‘rsatuvchi diagnostik belgidir.

Amaliy jihatdan, (1) banklar chakana va korporativ portfellar uchun alohida risk-appetit indikatorlarini e’lon qilib borishi; (2) erta ogohlantirish tizimida chakana segment uchun qarz yuki va vintaj kechikishlarini, korporativ segment uchun konsentratsiya hamda operatsion pul oqimlarini kuzatishi; (3) nazorat organi bank guruhlariga oid ochiq statistikaga “bir xil tarkibli banklar” panelini qo‘shimcha sifatida berishi; (4) portfel ulushidagi o‘zgarishlar NPL, Stage 2/3 va haqiqiy defolt oqimlari bilan bog‘liq ravishda tekshirilishi taklif etiladi.

Tadqiqot Cheklovlari

Natijalar faqat to‘rtta kesimdagi agregat qoldiqlar asosida olingan. Banklar toifasi o‘zgarishi, banklararo bitimlar, qayta baholash va yangi kreditlar bilan qaytimlar o‘rtasidagi tafovutlar alohida identifikatsiya qilinmagan. Defolt chastotasi, ECL, riskga mos daromad va qarz oluvchilar darajasidagi ma’lumotlar bo‘lmagani uchun kredit sifati yoki makroprudensial choralar samaradorligi haqida kausal xulosalar chiqarilmadi. Keyingi tadqiqotlarda bank darajasidagi muvozanatlangan panel va vintage-statistika zarur.

Foydalanilgan Adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki (2023). Tijorat banklarining kredit va depozitlari to‘g‘risida 2023-yil 1-yanvar holatiga ma’lumot. https://cbu.uz/uz/statistics/bankstats/843949/

2. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki (2024). Tijorat banklarining kredit va depozitlari to‘g‘risida 2024-yil 1-yanvar holatiga ma’lumot. https://cbu.uz/uz/statistics/bankstats/1569299/

3. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki (2025). Tijorat banklarining kredit va depozitlari to‘g‘risida 2025-yil 1-yanvar holatiga ma’lumot. https://cbu.uz/uz/statistics/bankstats/2124993/

4. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki (2026). Tijorat banklarining kredit va depozitlari to‘g‘risida 2026-yil 1-yanvar holatiga ma’lumot. https://cbu.uz/uz/statistics/bankstats/3326201/

5. Kitagawa, E. M. (1955). Components of a Difference Between Two Rates. Journal of the American Statistical Association, 50(272), 1168–1194. https://doi.org/10.1080/01621459.1955.10501299

6. International Monetary Fund (2025). Republic of Uzbekistan: Financial Sector Assessment Program—Financial System Stability Assessment. IMF Country Report No. 25/145. https://doi.org/10.5089/9798229015103.002

7. Basel Committee on Banking Supervision (2025). Principles for the Management of Credit Risk. Bank for International Settlements, 30 April 2025. https://www.bis.org/publications/202504-guidelines-principles-management-credit-risk

8. International Monetary Fund (2025). Republic of Uzbekistan: 2025 Article IV Consultation. IMF Country Report No. 25/143. https://doi.org/10.5089/9798229014755.002

YANGI BANK MAHSULOTLARINI MIJOZLAR TALABI ASOSIDA ISHLAB CHIQISH VA JORIY ETISH MODELI

PhD, Xujamuratov Abbos Mardonovich
ATB “O‘zsanoatqurilishbank”
Buxgalteriya hisobi va hisoboti departamenti direktori

Annotatsiya. Maqolada tijorat banklarida yangi mahsulotlarni yaratish

zarurati, ularning yangilik darajasi bo‘yicha tasnifi hamda mijozlar talabiga asoslangan mahsulot ishlab chiqish va joriy etish modeli ko‘rib chiqiladi. Mahsulotni yaratishning besh bosqichli algoritmi, pilot sinov va mahsulotning hayot aylanishini monitoring qilish tamoyillari asoslanadi. Moliyaviy innovatsiyalarning bank raqobatbardoshligi va rentabelligiga ta’siri tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: yangi bank mahsuloti, mijozlar talabi, moliyaviy innovatsiyalar, mahsulot hayot aylanishi, pilot sinov, raqobatbardoshlik.

Bank mahsulotlari va xizmatlari bozorining dinamik rivojlanishi, nobank moliya institutlari hamda raqamli platformalar bilan raqobatning kuchayishi tijorat banklaridan mahsulot taklifini doimiy yangilab borishni talab etmoqda. Yangi bank mahsulotlarini ishlab chiqish bankning bozordagi mavqeini mustahkamlash, raqobatdagi ustunligini oshirish, mijozlar bazasini kengaytirish va rentabellikni yaxshilash imkonini beradigan strategik yo‘nalish hisoblanadi. V.P.Vagayseva va A.I.Shmirevalarning fikricha, yangi raqamli texnologiyalardan faol foydalanish kredit tashkilotlarining mijozlar bilan munosabatlariga ta’sir qilib, mahsulotlar yaratish faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqmoqda. T.S.Tepkeeva esa yangi mahsulotlarni yaratishda mijozning psixotipiga e’tibor qaratilishi jarayonni maqsadli va moslashtirilgan qilib, bank rentabelligini oshirishini ta’kidlaydi.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, yangi mahsulot va xizmatlarni ishlab chiqish zarurati bir qator omillar bilan belgilanadi: bozordagi ulushni kengaytirish ehtiyoji, bank siyosati va qonunchilikdagi o‘zgarishlar, tashqi muhit ta’siri, vakolatli davlat organining tavsiyalari hamda iqtisodiyotdagi o‘sish va pasayish davrlari. Bunda yaratiladigan mahsulot uchta talabga javob berishi lozim: mavjud yoki shakllanayotgan talabni qondirishi; bankning doimiy va barqaror daromad manbalarini kengaytirishi; mahsulot ko‘lami va samaradorligini ta’minlash hisobiga bank raqobatbardoshligini oshirishi.

Yaratiladigan mahsulotlar yangilik darajasiga ko‘ra to‘rt guruhga ajratildi:

1) mijozlar ehtiyojini qondirish maqsadida bank tomonidan mustaqil ishlab chiqilgan va bozorda o‘xshashi bo‘lmagan mahsulotlar;
2) bank tomonidan bir bozorda sotilgan, ammo boshqa bozorda yoki boshqa sotish kanallari orqali taklif qilinadigan mahsulotlar;
3) bozorda mavjud mahsulotlarning takomillashtirilgan variantlari;
4) boshqa (bog‘liq) mahsulotlar bilan birlashtirilgan yoki ularning bir qismi sifatida sotiladigan, mijoz uchun qo‘shimcha afzallik yaratuvchi mahsulotlar.

A.N.Kolenov va I.N.Gyunterlar yangi mahsulotlarni ishlab chiqish va joriy etish algoritmining asosiy bosqichlari sifatida mahsulot konsepsiyasini ishlab chiqish, uni rasmiylashtirish va tavsiflash, marketing tadqiqotlarini o‘tkazish, mahsulotni muvofiqlashtirish va tasdiqlash hamda joriy etishni ajratib ko‘rsatadi. Mazkur yondashuv asosida muallif tomonidan mijozlar talabiga yo‘naltirilgan, besh bosqichli model taklif etilgan (1-jadval).

1-jadval. Tijorat bankida yangi mahsulotni ishlab chiqish va joriy etish bosqichlari

Bosqich	Asosiy harakatlar	Jarayonlar
1. Bozorni tahlil qilish	Mijozlar fikrini o‘rganish, bozor tendensiyalarini tahlil qilish	So‘rovnomalar, intervyular, moliyaviy tahlil
2. Mahsulotni ishlab chiqish	Mahsulot konsepsiyasi va dizaynini tayyorlash	Prototip yaratish, mahsulot xususiyatlarini aniqlash
3. Sinash va tasdiqlash	Mahsulotni kichik mijozlar guruhida sinash, fikrlarni yig‘ish	Pilot loyihalar, natijalar asosida tuzatishlar kiritish
4. Marketing va ishga tushirish	Marketing strategiyasini ishlab chiqish	Reklama kampaniyalari, sotuvchilarni tayyorlash
5. Baholash	Samaradorlikni va mijozlar qoniqishini baholash	Ijtimoiy va moliyaviy baholash, hayot aylanishi monitoringi

Modelning o‘ziga xos jihati shundaki, mahsulotning yo‘nalishi, turi, shartlari va mijoz toifasi dastlabki bosqichdayoq mijozlar ehtiyoji tahlili asosida aniqlanadi, mahsulot bozorga chiqarilgach esa uning samaradorligi va hayot aylanishi muntazam monitoring qilinadi. Pilot sinov mahsulotni keng ko‘lamda joriy etishdan oldin risklarni kamaytirish va xususiyatlarini real sharoitda tuzatish imkonini beradi.

Yangi mahsulotlarni boshqarish tizimi bankning umumiy strategiyasi bilan uyg‘unlashtirilishi lozim. Bank amaliyotida mahsulotlar strategik mahsulot (foyda olish, bozorning tegishli segmentlarini egallash, mijozlarni faol jalb qilish kabi strategik maqsadlarga xizmat qiluvchi, innovatsionligi, o‘ziga xosligi va bozorda yangiligi bilan ajralib turuvchi mahsulot) va oddiy mahsulotlarga ajratiladi, barcha mahsulotlar esa yagona mahsulotlar katalogida iyerarxik tuzilma ko‘rinishida yuritiladi. Mahsulotni boshqarishdan ko‘zlangan maqsadlar bozorda mahsulotlarning maksimal sotilishiga erishish, muvaffaqiyatdan samarali foydalanish hamda bozorda talab qilinmaydigan mahsulotlar bo‘yicha xarajatlarni minimallashtirishdan iborat.

Mahsulotning bozordagi raqobatbardosh o‘rni mijozning qoniqish darajasi, qaror qabul qilish va mahsulotni berish uchun ketadigan vaqt hamda mijoz taqdim etishi kerak bo‘lgan hujjatlar soni kabi parametrlar bilan aniqlanadi. Shu sababli modelning har bir bosqichida mahsulotning mijoz uchun qulaylik ko‘rsatkichlari o‘lchanishi va tahlil qilinishi lozim. Harakatlar ketma-ketligi g‘oyani shakllantirish (ichki va tashqi ma’lumotlarni yig‘ish va tahlil qilish orqali ehtiyojni aniqlash), mahsulotni tahlil qilish va ishlab chiqishni rejalashtirish, rasmiylashtirish va joriy etish, sotish hamda monitoring qilishdan boshlab, zarur hollarda mahsulotni yopishgacha – ya’ni uni sotishni to‘xtatish yoki bitimlar portfelini kamaytirishgacha bo‘lgan jarayonni qamrab oladi. Mahsulotning hayot aylanishini bunday to‘liq ko‘rinishda boshqarish samarasiz mahsulotlarni o‘z vaqtida aniqlash va resurslarni istiqbolli yo‘nalishlarga qayta yo‘naltirish imkonini beradi.

V.S.Prosalova va A.A.Nikitinalar ta’kidlaganidek, banklar va mijozlar o‘rtasidagi munosabatlar o‘zaro manfaatli hamkorlik tamoyillariga asoslanadi; yangi mahsulot va xizmatlarning paydo bo‘lishi esa banklar o‘rtasidagi raqobat va yangi texnologiyalarning rivojlanishi bilan bevosita bog‘liq. Demak, mahsulotni ishlab chiqish modelining ilmiy mazmuni faqat bankning ichki jarayonlarini tartibga solishda emas, balki mijoz ehtiyoji, texnologik imkoniyat va raqobat muhitini bir tizimda ko‘rib chiqishda namoyon bo‘ladi.

Mijozlar talabini o‘rganish modelning eng muhim tayanch bosqichi hisoblanadi. Bunda ikkilamchi ma’lumotlar (bank tranzaksiyalari, mijozlar murojaatlari, mavjud mahsulotlardan foydalanish statistikasi) bilan birga birlamchi ma’lumotlar – so‘rovnomalar, intervyular va fokus-guruhlar natijalari ham tahlil qilinadi. Mijozlar segmentlarga (jismoniy shaxslar, kichik biznes, korporativ mijozlar) ajratilib, har bir segmentning moliyaviy ehtiyoji, to‘lov qobiliyati va xizmat ko‘rsatish kanallariga nisbatan talablari aniqlanadi. Shu asosda mahsulotning asosiy parametrlari – miqdori, muddati, narxi, ta’minot talablari va rasmiylashtirish tartibi shakllantiriladi, bu esa mahsulot mijoz uchun jozibador, bank uchun esa foydali bo‘lishini ta’minlaydi.

Mahsulotning samaradorligini baholash moliyaviy va nomoliyaviy ko‘rsatkichlarni birgalikda qo‘llashni talab qiladi. Moliyaviy ko‘rsatkichlar sifatida sotuv hajmi, daromad, xarajatlar, mahsulot bo‘yicha marja va rentabellik, nomoliyaviy ko‘rsatkichlar sifatida mijozlar soni, mijozlarning qoniqish darajasi, qaror qabul qilish va mahsulotni berish vaqti qo‘llaniladi. Natijalar rejalashtirilgan ko‘rsatkichlar bilan solishtirilib, mahsulotni rivojlantirish, uning shartlarini o‘zgartirish yoki bozordan chiqarish haqida qaror qabul qilinadi. Shu tariqa mahsulot yaratish jarayoni bir martalik loyiha emas, balki doimiy takomillashib boruvchi tizim sifatida yuritiladi.

Bank tizimida moliyaviy innovatsiyalarni joriy etish nafaqat alohida bank, balki butun bank tizimi uchun raqobat ustunliklarini yaratadi. Innovatsion transformatsiyalar bank tizimi raqobatbardoshligini oshirish, operatsiyalarni bajarish vaqtini optimallashtirish, front-ofislarda xodimlar bandligini kamaytirish, xizmat sifatini yaxshilash hamda mahsulotlar daromadliligini oshirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, innovatsion mahsulotlarning har biri qo‘shimcha risklar – texnologik, kredit va huquqiy risklarni ham keltirib chiqarishi sababli, ularni joriy etishda risklarni dastlabki baholash va pilot sinov natijalariga tayanish zarur.

Modelning amaliy qiymati shundaki, u mahsulotni ishlab chiqish va joriy etishni mas’ul bo‘linmalar o‘rtasida aniq taqsimlangan, muddatlari belgilangan va natijasi o‘lchanadigan jarayonga aylantiradi. Bu esa mahsulotni bozorga chiqarish muddatini qisqartirish, ichki kelishuvlardagi takrorlanishlarni kamaytirish va yangi mahsulotlar bo‘yicha qabul qilinadigan qarorlarning asosliligini oshirish imkonini beradi.

Tadqiqot natijalariga asosan quyidagi xulosalar shakllantirildi:

Birinchidan, yangi mahsulotlarni yaratish jarayoni mijozlar talabini o‘rganishdan boshlanib, mahsulotning hayot aylanishini monitoring qilish bilan yakunlanadigan yaxlit tizim sifatida tashkil etilishi lozim.

Ikkinchidan, mahsulotni yangilik darajasiga ko‘ra tasniflash bankka mahsulot strategiyasini tanlash, resurslarni taqsimlash va risklarni baholashda

aniq mezon beradi.

Uchinchidan, pilot sinov va mahsulot samaradorligini muntazam baholash yangi mahsulotlarning muvaffaqiyatli joriy etilishi va bank rentabelligining oshishini ta’minlaydi.

PAXTA TOZALASH KORXONALARIDA DEBITORLIK QARZLARINI FAKTORING ORQALI MOLIYALASHTIRISHNING LIKVIDLIKKA TA’SIRINI BAHOLASH

Murodov Orif Jumayevich
Toshkent xalqaro universiteti mustaqil izlanuvchisi, t.f.d., professor
E-mail: orifakadem81@gmail.com

Annotatsiya. Tezisda paxta tozalash korxonalarining xaridorlar bilan hisob-kitoblarida debitorlik qarzlarining kechikishi natijasida yuzaga keladigan likvidlik uzilishlarini faktoring orqali yumshatish imkoniyati o‘rganiladi. Faktoringning regressli va regresssiz shakllari, debitorlik qarzining moliyalashtirishga yaroqliligi, avans koeffitsiyenti va xizmat haqi o‘rtasidagi bog‘liqlik tahlil qilinadi. Korxona hisobotlariga oid tasdiqlanmagan natijalarni keltirmasdan, faktoringning sof pul oqimi va iqtisodiy samaradorligini baholash algoritmi hamda shartli hisob misoli ishlab chiqiladi. Taklif etilgan yondashuv bank kreditiga muqobil manbalarni baholash va xaridorlar to‘lov intizomini boshqarishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: paxta tozalash korxonasi, debitorlik qarzi, faktoring, regress, likvidlik, avans koeffitsiyenti, moliyalashtirish qiymati, pul oqimi.

Kirish

Paxta tozalash korxonalarida tayyor mahsulot realizatsiyasi bilan pul tushumining kelib tushishi bir vaqtda sodir bo‘lmasligi mumkin. Xaridorlarga to‘lovni kechiktirish sharti bilan mahsulot sotilganda daromad hisobda tan olinadi, biroq ishlab chiqarishning keyingi bosqichini moliyalashtirish uchun zarur pul mablag‘i debitorlik qarzida saqlanib qoladi. Bu holat energiya, ish haqi, transport va kredit xizmatiga oid to‘lovlarning muddatida bajarilishiga bosim o‘tkazadi. Debitorlik qarzining nominal hajmi yuqori bo‘lishi uning tez va to‘liq undirilishini kafolatlamaydi.

An’anaviy bank krediti korxonaning o‘z moliyaviy holati va garov ta’minotiga tayanadi. Faktoring esa, tegishli shartlar bajarilganda, xaridordan olinishi kutilayotgan pul talabini muddatidan oldin pulga aylantirish imkonini beradi. Xalqaro tadqiqotlarda faktoring, ayniqsa, sotuvchi korxonaning kreditga kirish imkoniyati cheklangan sharoitda, xaridorning to‘lov qobiliyatiga tayanadigan moliyalashtirish vositasi sifatida tavsiflanadi [1, 2].

Tadqiqotning maqsadi — paxta tozalash korxonalarida faktoring bitimini tanlash uchun moliyaviy mezonlarni tizimlashtirish, avansdan tushadigan pul va bitimning to‘liq qiymatini hisoblash hamda faktoringdan foydalanish shartlarini asoslash. Tadqiqot vazifalari: faktoringga yaroqli talablarni ajratish; moliyalashtirish chegarasini hisoblash; regressli va regresssiz faktoring risklarini qiyoslash; faktoring xarajatini kredit bilan taqqoslash; pul oqimi kalendariga integratsiya qilish.

Tadqiqot usullari va qo‘llash chegaralari

Tadqiqotda moliyaviy koeffitsiyentlar tahlili, pul oqimlari bo‘yicha ssenariyli hisoblash, qiyosiy tahlil va shartnoma risklarini tasniflash usullaridan foydalanildi. Quyida keltirilgan sonli misol faqat metodikani tushuntirish uchun tanlangan shartli parametrlar asosida hisoblangan; u biror paxta tozalash korxonasining haqiqiy faktoring shartnomasi, bank taklifi yoki erishilgan iqtisodiy natijasi emas. Haqiqiy joriy etish samaradorligini baholash uchun hisob-fakturalar reyestri, xaridorlar kesimidagi qarz yoshi, chegirmalar, qaytarishlar, faktoring shartnomasi va bank kreditlari jadvali talab etiladi.

1. Faktoring mexanizmining iqtisodiy mazmuni

Faktoring operatsiyasida sotuvchi korxona xaridorga nisbatan mavjud pul talabini faktor tashkilotiga o‘tkazadi yoki unga tegishli moliyalashtirish bitimini tuzadi. Faktor shartnomaga ko‘ra talabning muayyan qismini oldindan to‘laydi, qolgan qismini esa xaridor to‘lovni amalga oshirgach, xizmat haqi va boshqa chegirmalarni hisobga olgan holda o‘tkazishi mumkin. Bitimning iqtisodiy mazmuni faqat pulni erta olishdan iborat emas: undirishni boshqarish, xaridor riskini taqsimlash va hujjat aylanishini tartibga solish ham muhim.

Regressli faktoringda xaridor to‘lovni bajarmaganda sotuvchining faktor oldidagi qaytarish majburiyati saqlanishi mumkin. Regresssiz faktoringda esa shartnomada aniq belgilangan kredit riski faktor zimmasiga o‘tishi mumkin; biroq tovar sifati, bahsli hisob-faktura, soxta hujjat yoki shartnoma buzilishi kabi risklar avtomatik tarzda yo‘qolmaydi. Shu sababli “regresssiz” atamasining o‘zi barcha risklar faktor zimmasiga o‘tganini anglatmaydi. Moliyaviy aktivni balansdan chiqarish masalasi ham alohida shartnoma va risklar tahliliga bog‘liq bo‘lib, IFRS 9 mezonlari asosida baholanadi [3].

Paxta tozalash korxonalarida faktoringga mos talablar sifatida yetkazib berilgan va xaridor tomonidan qabul qilingan mahsulot uchun rasmiylashtirilgan, muddati va summasi aniq, boshqa shaxsga o‘tkazishga huquqiy to‘siq bo‘lmagan hamda nizoli bo‘lmagan debitorlik qarzlari ko‘rib chiqilishi mumkin. Guruh ichidagi talablar, bahsli yetkazib berishlar yoki avval boshqa ta’minotga berilgan qarzlar bo‘yicha alohida tekshiruv zarur.

2. Moliyalashtirish hajmi va qiymatini hisoblash

Faktoring orqali darhol olinadigan mablag‘ni quyidagi sodda modelda ifodalash mumkin:

$$A = R \times a \qquad (1)$$

bu yerda A — avans summasi; R — faktoringga qabul qilingan debitorlik talabi; a — shartnomada belgilangan avans ulushi ($0 < a \leq 1$). Ushbu formula haqiqiy tushumni emas, chegirmalar va dastlabki to‘lovlar hisobga olinmagan yalpi avansni ifodalaydi.

Agar moliyalashtirish haqi yillik stavka asosida hisoblanadigan bo‘lsa, shartli qiymat quyidagicha baholanadi:

$$C = A \times r \times t / 365 + F + E \qquad (2)$$

bu yerda r — yillik moliyalashtirish stavkasi; t — avansdan qarz undirilguncha o‘tadigan kunlar; F — faktorning xizmat haqi; E — hujjatlashtirish, tekshiruv, sug‘urta va boshqa qo‘shimcha xarajatlar. Amaliy shartnomalarda komissiya bazasi, minimal haq va muddatni hisoblash tartibi

boshqacha bo‘lishi mumkin. Shuning uchun ushbu formula bitimlarni dastlabki taqqoslash modeli hisoblanadi.

Pul tushumining tezlashishi bilan iqtisodiy foydani tenglashtirish xato. Masalan, avans kelib tushishi joriy to‘lovlar uzilishini bartaraf etsa-da, faktor xizmati juda qimmat bo‘lsa, operatsiya korxonaning yakuniy moliyaviy natijasini yomonlashtirishi mumkin. Faktoringni muqobil bank krediti bilan solishtirishda bir xil summa, bir xil muddat, bir xil risk qoplamasi va barcha qo‘shimcha xarajatlar asos qilib olinishi lozim.

3. Shartli hisob misoli va taqqoslash

Hisoblash tartibini ko‘rsatish uchun 10,0 mlrd so‘mlik, 90 kundan keyin to‘lanadigan, nizo mavjud bo‘lmagan debitorlik talabi faraz qilinsin. Faktor avans ulushini 80%, yillik moliyalashtirish stavkasini 22%, bir martalik xizmat haqini talab nominalining 0,8% miqdorida belgilaydi; boshqa xarajatlar misolda nolga teng deb olinadi. Muqobil bank kreditining yillik stavkasi shartli ravishda 26% deb olinadi. Bular bozordagi haqiqiy takliflar emas.

Ko‘rsatkich	**Hisoblash**	**Shartli natija**
Debitorlik talabi (R)	Berilgan	10,00 mlrd so‘m
Avans ulushi (a)	80%	0,80
Darhol olinadigan avans (A)	10,00 × 0,80	8,00 mlrd so‘m
Moliyalashtirish haqi	8,00 × 0,22 × 90 / 365	0,434 mlrd so‘m
Xizmat haqi	10,00 × 0,008	0,080 mlrd so‘m
Jami faktoring xarajati	0,434 + 0,080	0,514 mlrd so‘m
8 mlrd so‘mlik kredit foizi	8,00 × 0,26 × 90 / 365	0,513 mlrd so‘m
Xarajatlar farqi	0,514 − 0,513	0,001 mlrd so‘m

1-jadval. Faktoring va bank kreditining shartli xarajatlari taqqoslanishi (muallif hisobi).

Jadvaldagi hisobga ko‘ra, 8,0 mlrd so‘mlik mablag‘ni 90 kunga olishda faktoring xarajati taxminan 514 mln so‘m, bank krediti foizi esa 513 mln so‘mni tashkil qiladi. Farq taxminan 1 mln so‘m bo‘lib, yaxlitlashga sezgir. Bu holatda faktoringning arzonligi isbotlanmaydi. Uning afzalligi boshqa omillarda — qo‘shimcha garov talabining kamayishi, undirish xizmatlari yoki ayrim kredit risklarining faktorga o‘tishida namoyon bo‘lishi mumkin. Mazkur ustunliklar shartnomada mavjud bo‘lmasa, faktoringni tanlash uchun iqtisodiy asos zaiflashadi.

Faktoring xarajatini baholashda yillik ekvivalent qiymatni ham hisoblash zarur. Bunda bir martalik komissiyani qisqa muddatli bitimga qo‘shish moliyalashtirishning haqiqiy narxini oshirishi mumkin. Shuningdek, avans summasi talab nominalidan kichik bo‘lgani uchun “komissiya nominalga nisbatan kichik” degan fikr amalda moliyalashtirish arzonligini anglatmaydi.

4. Moliyaviy boshqaruv tizimiga joriy etish

Faktoringni tizimli boshqarish uchun korxona debitorlik qarzlari reyestrini xaridor, hisob-faktura sanasi, to‘lov muddati, qarz yoshi, nizolar mavjudligi va garov holati bo‘yicha yuritishi lozim. Birinchi bosqichda shartnomasi tasdiqlangan va xaridor tomonidan tan olingan talablar ajratiladi. Ikkinchi bosqichda har bir talab bo‘yicha faktoringga yaroqlilik, avans miqdori, moliyalashtirish muddati va barcha xarajatlar baholanadi. Uchinchi bosqichda faktoringdan olinadigan pul to‘lov kalendariga kiritilib, kredit

to‘lovlari va ishlab chiqarish ehtiyojlari bilan muvofiqlashtiriladi.

Qaror qabul qilishda faqat moliyalashtirish qiymatini emas, xaridorlarning konsentratsiyasini ham hisobga olish zarur. Agar tushumning katta qismi bir yoki ikki xaridorga bog‘liq bo‘lsa, faktoringning mavjudligi ushbu konsentratsiya riskini butunlay bartaraf etmaydi. Faktor shartnomasi to‘lov intizomi yomonlashganda avans koeffitsiyentini kamaytirishi, limitni to‘xtatishi yoki ayrim talablarni qabul qilmasligi mumkin. Bunday holatda korxona qayta moliyalashtirish bo‘shlig‘iga duch keladi.

Debitorlik talablarini moliyalashtirishda huquqiy ustuvorlik va boshqa kreditorlar manfaatlari ham hisobga olinishi kerak. Talabni o‘tkazish, uchinchi shaxsga nisbatan kuchga kirishi va ta’minot huquqlari masalalarida xalqaro namunaviy yondashuvlar mavjud, biroq ularning muayyan yurisdiksiyada qo‘llanishi milliy qonunchilik va shartnoma shartlariga bog‘liq [4]. Shu sababli faktoringni joriy etishdan oldin O‘zbekiston qonunchiligi, xaridor bilan shartnoma va mavjud bank garovlari bo‘yicha huquqiy tekshiruv o‘tkazilishi zarur.

Taklif etilayotgan boshqaruv ko‘rsatkichlari quyidagilar: faktoringga yaroqli debitorlikning jami debitorlikka nisbati; o‘rtacha avans koeffitsiyenti; moliyalashtirishning yillik ekvivalent qiymati; muddati o‘tgan qarzlar ulushi; pul tushumining o‘rtacha tezlashish muddati; faktoringga qaramlik koeffitsiyenti. Ushbu ko‘rsatkichlarni choraklar kesimida monitoring qilish faktoringning vaqtinchalik pul uzilishini kamaytirishdagi o‘rnini baholashga yordam beradi.

Muhokama

Paxta tozalash korxonalarining moliyaviy barqarorligi haqida avvalgi tadqiqotlarda likvidlik va moliyaviy diagnostika mezonlari ko‘rib chiqilgan [5, 6]. Mazkur tezisning ulardan farqi — umumiy likvidlik bahosini takrorlash o‘rniga, aynan tasdiqlangan debitorlik talabini muddatidan oldin pulga aylantirish bitimining narxi, risk taqsimoti va pul kalendariga ta’sirini mustaqil baholash mezoni sifatida ajratishidadir.

Faktoring har qanday debitorlik qarzini naqd pulga aylantira olmaydi: nizoli, hujjatsiz, muddati juda o‘tgan yoki huquqiy cheklangan talablar rad etilishi mumkin. Shuningdek, faktoringdan foydalanish korxona daromadini avtomatik oshirmaydi; u asosan pul kelib tushish vaqtini o‘zgartiradi va qo‘shimcha xarajat keltirib chiqaradi. Demak, faktoring samaradorligi haqidagi xulosa bitimning real shartlari va bank krediti bilan qiyosiy hisobga asoslanishi shart.

Xulosa

Paxta tozalash korxonalarida debitorlik qarzlarini faktoring orqali moliyalashtirish mavsumiy pul uzilishlarini yumshatishning mumkin bo‘lgan vositalaridan biridir. Biroq faktoringning maqsadga muvofiqligi debitorlik talabining huquqiy aniqligi, xaridorning to‘lov qobiliyati, avans ulushi, bitim qiymati va risklarning taqsimlanishiga bog‘liq. Taklif etilgan hisoblash algoritmi faktoring avansini, uning to‘liq xarajatini va muqobil kredit narxini bir xil davrda qiyoslash imkonini beradi. Keyingi empirik tadqiqotlarda mazkur algoritmni paxta tozalash korxonalarining haqiqiy hisob-fakturalari, xaridorlar bo‘yicha qarz reyestri va faktoring takliflari asosida sinovdan

o‘tkazish maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Klapper L. The Role of Factoring for Financing Small and Medium Enterprises // Journal of Banking & Finance. 2006. Vol. 30, No. 11. P. 3111–3130.

2. Bakker M.-R., Klapper L., Udell G.F. Financing Small and Medium-size Enterprises with Factoring: Global Growth and Its Potential in Eastern Europe. World Bank Policy Research Working Paper No. 3342. 2004.

3. International Accounting Standards Board. IFRS 9 Financial Instruments. Financial asset derecognition requirements. IFRS Foundation.

4. UNCITRAL. Model Law on Secured Transactions. United Nations, 2016.

5. Murodov O.J. Paxta tozalash korxonalarining moliyaviy barqarorligini baholash mezonlari va ularni takomillashtirish yo‘nalishlari // Yosh olimlar ilmiy-amaliy konferensiyasi. 2025. B. 29–33. DOI: 10.5281/zenodo.17455268.

6. Murodov O.J. Financial Management of Foreign and Domestic Cotton Ginning Enterprises: Comparative Analysis, Diagnostics, and Improvement Directions // Econoscitech Integration. 2026. № 5. P. 208–218. DOI: 10.5281/zenodo.20390998.

MUNDARIJA

T.Z.Teshabayev Kirish so‘zi…….	*3*
1-YO‘NALISH. IQTISODIYOT FANI TARIXIDA IQTISODIY QARASHLARNING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISH KONSEPSIYALARI	
А.Вахабов Жаҳон иқтисодиётида ноаниқлик шароитида иқтисодий сиёсатни амалга ошириш йўналишлари…….....	*5*
X.Asatullayev Davlat fiskal (byudjet-soliq) siyosatining nazariy jihatlarini takomillashtirish…….	*10*
O.Meyliev, Sh.Xusanov Barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishda investitsiya loyihalarini moliyalashtirish mexanizmlarini rivojlantirish……..	*16*
Sh.Turobov Tomorqa xo‘jaliklari faolligini oshirishning ijtimoiy–iqtisodiy mohiyati va ilmiy-nazariy asoslari.....	*19*
J.Nurillayev Iqtisodiyotni innovatsion rivojlantirishning nazariy modellari…….....	*22*
Р.Каландаров Хуфёна иқтисодиётнинг моҳияти ва уни ўзбекистонда камайтириш чора-тадбирлари.....	*25*
Н.Хасанхонова Билимлар иқтисодиётини шакллантиришда давлатнинг инновацион сиёсати: халқаро тажриба ва ўзбекистон.....	*32*
А.Гафурова Экономическая сущность прибыли.....	*34*
U.Barotov Mavsumiylikning iqtisodiy oqibatlari: nazariy qarashlar evolyutsiyasi va zamonaviy talqinlari.....	*39*
Ш.Мирзаев Барқарор ривожланиш шароитида иқтисодий назария ва исломий молиянинг институционал уйғунлиги.....	*42*
О.Норбоев Мулк капиталлашуви жараёнида иқтисодий циклларни аниқлаш методологиясини такомиллаштириш.....	*44*
Н.Гойибназарова Влияние цифровизации и финтеха на ценовую конкуренцию в Узбекистане.....	*51*
N.Sharipov, M.Ibroximova Bank kon’yukturasi va narx siyosati o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikning nazariy asoslari.....	*54*

A.Malikov Aholi bandligini ta’minlashga oid iqtisodiy qarashlarning shakllanishi va rivojlanish konsepsiyalari.....	*58*
M.Abdullajonova The role of public transportation optimization in reducing urban traffic congestion: evidence from Tashkent city……....	*63*
З.Аллаберганов, Б.Мухаммаджонов Страхование предпринимательских рисков в экономической деятельности…….	*66*
Х.Давлетова Концептуальный анализ исторического формирования и развития экономических взглядов……..	*68*
U.Saidxanov Artificial intelligence and financial inclusion in rural Uzbekistan…….	*70*
N.Sharipov, M.Malikova Jahon tovar bozorlari to‘g‘risidagi iqtisodiy qarashlarning rivojlanish konsepsiyalari…….....	*72*
J.Xamitillayeva O‘zbekistonning xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlik aloqalarini kuchaytirish masalalari…….....	*77*
B.Sharipov Tadbirkorligiga oid iqtisodiy qarashlarning tarixiy shakllanishi…….	*81*
Sh.Qurbonova Davlat-xususiy sheriklik asosida ijtimoiy sohani modernizatsiya qilishning nazariy va amaliy jihatlari.....	*83*
Sh.Toshtemirov Aholi daromadlarini tartibga solish mazmunining rivojlanish evolyutsiyasi: ilmiy-tahliliy yondashuv.....	*85*
G.Isamova Iqtisodiyotni raqamlashtirish asosida milliy iqtisodiy o‘sishni sifat jihatdan yangi bosqichga ko‘tarish omillari.....	*89*
N.Sherkulova Aholi bandligini oshirishda rekruting agentliklari orqali gender teng imkoniyatlarni shakllantirish masalalari.....	*92*
У.Файзиев, Р.Шарипова Теоретические основы аудита консолидированной финансовой отчетности.....	*97*
У.Файзиев, Р.Шарипова Теоритические основы аудита материальных затрат на производственных предприятиях.....	*101*
Sh.Asatova Investitsion faollik: nazariy yondashuvlar taxlili……	*104*
2-YO‘NALISH. O‘RTA OSIYODAGI IQTISODIY QARASHLAR EVOLYUTSIYASI VA IQTISODIY MAKTABLARNING	

SHAKLLANISHI IQTISODIY O‘SISHNING ENG MASHHUR NAZARIYALARI	
D.Tojiboyeva, J.Xolmurzayev Iqtisodiy o‘sishning eng mashhur nazariyalari.....	*108*
S.Topildiyev, S.Karimova Digital currencies and central bank digital currency (cbdc): lessons from china for uzbekistan.....	*111*
Z.Allaberganov, H.Nazarova Jahon iqtisodiyoti va raqamli texnologiyalar: o‘zbekiston turizmida qo‘llash.....	*116*
U.Zaynitdinova, A.Abdurasulov AI-based macroeconomic stability modeling in Uzbekistan……..	*118*
O.Abdunazarov O‘rta Osiyodagi iqtisodiy qarashlar evolutsiyasi va iqtisodiy maktablarning shakllanishi……	*130*
S.Akbarova, M.Farxodov O‘rta Osiyodagi iqtisodiy qarashlar evolyutsiyasi va iqtisodiy maktablarning shakllanishi…….	*132*
Ё.Хайдарова, *М.Нажметдинов* Система экономического управления в эпоху Темуридов.....	*135*
S.Topildiyev, R.Latipov Contemporary economic views and their interpretation in the context of digital transformation.....	*138*
Y.Xaydarova, F.Turdiyeva Ideas of artificial intelligence, green and digital economy…….	*140*
K.Naqibbekov The evolution of economic thought in central asia and the formation of economic schools……...	*142*
3-YO‘NALISH. HOZIRGI ZAMON IQTISODIY QARASHLARI VA ULARNING ZAMONAVIY TALQINLARI	
Н.Тухлиев Иқтисодий қарашлар ва ўзбекистонда иқтисодий ўсиш муаммолари.....	*144*
T.Jo‘raev, A.Mamatov O‘zbekistonning eksport salohiyatini oshirishning ilmiy-nazariy asoslari.....	*146*
D.Tojiboeva S.Kuznets nazariyasi va o‘zbekistonda uy xo‘jaligining bandlikni ta’minlashdagi roli.....	*152*
G.Xidirova	*155*

Yashil mehmonxona industriyasini raqamlashtirish: xalqaro sertifikatlash tizimlari va o‘zbekistonda iqtisodiy samaradorlik tahlili……	
М.Юлдашев Ҳозирги замон иқтисодий қарашлари ва уларнинг замонавий талқинлари.....	*162*
D.Nasirxadjayeva Makroiqtisodiy barqarorlikni ta’minlashda investitsion faollikni o‘ziga xos xususiyatlari……...	*165*
A.Abduvoxidov Moliyaviy savodxonlik omillari tasnifi.....	*168*
A.Yusupova The role of corporate values in shaping employee behavior and team effectiveness……...	*171*
D.Tojiboyeva, S.Shokirov Moliya siyosati va uni amalga oshirishda davlat bюdjetining roli.....	*173*
Z.Allaberganov, M.Gofurova Behavioral economics as a modern direction of economic theory: decision-making under uncertainty……...	*175*
F.Otaboyev Rivojlanayotgan mamlakatlar iqtisodiyotining o‘sish xususiyatlarining empirik va nazariy tahlil……....	*178*
N.Sharipov Soliq salohiyatini oshirishga doir hozirgi davr iqtisodiy qarashlari va ularning zamonaviy talqinlar……..	*182*
N.Azamqulov Hozirgi zamon iqtisodiy qarashlari va ularning zamonaviy talqinlari	*187*
S.G‘ofurov Xizmatlar bozorida umumiy ovqatlanish korxonalarining iqtisodiy samaradorligini oshirish mexanizmlari……..	*189*
X.Bakayev Uzoq muddatli aktivlar hisobi takomillashtirishda hozirgi davr iqtisodiy qarashlari…….....	*191*
Ш.Назаров Рақамли инфратузилма ва молиявий инклюзивлик: бухоро вилоятида камбағал аҳолини банк хизматларига жалб қилишнинг замонавий механизмлари…….....	*194*
J.***Xamitillayeva*** Bbudjetlararo munosabatlardagi muammolarni hal etishning ustuvor yo‘nalishlari…….....	*197*
S.Bozorov Energetika xavfsizligini ta’minlashning milliy iqtisodiyot barqarorligiga ta’siri…….....	*200*
И.Мелиев	*203*

Аудиторлик текширувини ўтказиш: муаммо ва ечимлар…….....	
K.Nazarova Moliyaviy hisobot ishonchliligini baholashning muhim masalalari…….....	*205*
Н.Калдибаев Макроэкономическая оценка общества 5.0 как драйвера экономического и социального развития стран БРИКС-Т.....	*208*
Ш.Давирова, Ж.Илхомов Развитие системы внутреннего аудита в государственном секторе республики узбекистан на основе международных стандартов и передового зарубежного опыта…….....	*211*
С.Ёдгоров Применение современных финансовых технологий для обеспечения инвестиционной безопасности…….....	*214*
S.Kamilova Milliy kapital bozorida institutsional investorlar faoliyati samaradorligini baholash yondashuvlari…….....	*217*
S.Bozorov Energetika xavfsizligini ta’minlashning milliy iqtisodiyot barqarorligiga ta’siri…….....	*221*
N.Tadjibayeva Content marketing va seo: 2025-yil tendensiyalari……	*224*
S.Hakimova Real sektor korxonalarini moliyalashtirishda islom moliyasining o‘rnini oshirish yo‘llari…….....	*228*
М.Абдуллаева Маҳалла институти фаолиятининг самарадорлигини оширишнинг асосий йўналишлари….....	*230*
M.Abdullajonova The role of public transportation optimization in reducing urban traffic congestion: evidence from tashkent city.....	*234*
О.Азимов Жаҳонда ислом банки бозорининг ривожланиш тендециялари.....	*236*
А.Олимжонов Роль цифровых технологий в развитии инвестиционных фондов: опыт люксембурга и перспективы для узбекистана.....	*239*
Г.Хусанова Ўзбекистонда кон-металлургия саноати корхоналарини ривожлантириш истиқболлари.....	*242*
N.Axmedova Iqtisodiyotni liberalizatsiya qilish sharoitida oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlashning institutsional mexanizmlari.....	*244*

T.To‘xtaraliyev Globallashuv sharoitida kichik biznesning xalqaro munosabatlarda ishtirok etish imkoniyatlari va muammolari.....	*248*
У.Файзиев, Д.Матякубова Совершенствование процесса сбора аудиторских доказательств.....	*251*
Y.Ergasheva Iqtisodiyotga to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarni jalb etishning samarali davlat boshqaruvi.....	*259*
S.Komilova Efficient market hypothesis and its limitations in modern finance.....	*262*
F.Azimjonova Risks in the public offering of shares.....	*265*
M.Qaxramonova Xodimlar qo‘nimsizligi darajasini kamaytirishda motivatsiyaning ahamiyati.....	*268*
S.Shodiyeva “O‘zmetkombinat” AJ misolida korxona rentabelligi va moliyaviy natijalarini tahlil qilish.....	*275*
Sh.Rakhmonberdieva Современные экономические взгляды и их современные интерпретации.....	*278*
G.Azamatova Sug‘urta tashkilotlarining dolzarbligi.....	*280*
С.Камилова, М.Мирзавалиев Значение модели определения “точки безубыточности” при оценке рыночного риска.....	*283*
Н.Олимжонова, У.Файзиев Направления использования внешних подтверждений при сборе аудиторских доказательств.....	*285*
L.Jo‘rayev O‘zbekistonda pochta xizmatlarining iqtisodiy samaradorligi: muammolar va yechimlar.....	*290*
S.Mirzoyev Sug‘urta bozorining globallashuvida qayta sug‘urtaning rolini oshirish.....	*293*
M.Axmatova, X.Hamroqulova Muqaddas maskandan barqaror kelajakka: saudiya arabistoni ziyorat turizmi tajribasi buxoro hududida qo‘llash imkoniyatlari.....	*295*
N.Dexkanova Kimyo sanoatini innovatsion rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatuvchi omillar tizimi.....	*298*
S.Jalolova	*300*

Hududlarda kichik sanoat zonalari tashkil etishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari.....	
Б.Романова Экономическая суть процентных рисков и причины их возникновения.....	*305*
У.Файзиев, *Д.Адылова* Аудит амортизации основных средств.....	*307*
А.Мустафоев Совершенствование бухгалтерского учета и аудита расходов на инновационную деятельность.....	*311*
Sh.Abidova Soliq siyosatining aholi daromadlari shakllanishiga ta’siri va uning makroiqtisodiy barqarorlikdagi roli……	*315*
Г.Хусанова Ўзбекистонда кон-металлургия саноати корхоналарини ривожлантириш истиқболлари.....	*320*
J.Nurillayev, I.Ergashev Market systems and economic efficiency: a comparative analysis……...	*323*
А.Хамроев Профессионал таълим муассаларида бюджетдан ташқари маблағлар ҳисобини ташкил этиш ва такомиллаштириш……...	*326*
A.Fayziyev Musobaqa sharoitida yosh kurashchilarning sezgi organlarini rivojlantirish……...	*329*
С.Камилова, З.Макарова Экономическая сущность, виды и причины возникновения валютного риска…….....	*331*
4-YO‘NALISH. NOBEL MUKOFOTI SOVRINDORLARI VA ULARNING ASOSIY IQTISODIY NAZARIYALARI	
XAsatullayev, H.Kunuzoqov Nobel mukofoti sovrindorlari va ularning asosiy iqtisodiy nazariyalari.....	*335*
Д.Тожибоева Иқтисодиёт соҳасида машҳур аёл олималар ва уларнинг тадқиқот йўли.....	*341*
U.Zaynitdinova, D.Murodjonova Nobel prize laureates and their contributions to modern economic theory.....	*344*
M.Allayarova Iqtisodiyot bo‘yicha nobel mukofoti laureatlari.....	*346*
M.Sobirova Abhijit banerjee va esther duflo tadqiqotlari asosida kambag‘allikni kamaytirishning zamonaviy eksperimental yondashuvlari.....	*350*

***N.*Azamqulov** Don yetishtirish barqarorligini ta’minlashning strategik yo‘nalishlarining iqtisodiy konsepsiyalari.....	*353*
S.Jo‘rayev Nobel mukofoti sovrindorlari va ularning asosiy iqtisodiy nazariyalari.....	*354*
Z.Inamjanov Nobel prize laureates and their main economic theories.....	*356*
U.Babayeva Nobel mukofoti sovrindorlari va ularning asosiy iqtisodiy nazariyalar.....	*360*
E.Saidmahmudova Направления формирования эффективной экономической политики в условиях современных экономических и политических потрясений.....	*362*
M.Nabikhonov Nobel prize laureates and their main economic theories……...	*365*
М.Умарова Лауреаты нобелевской премии и их основные экономические теории……	*367*
С.Касымов, С.Турабаев Лауреаты нобелевской премии и их основные экономические теории……	*369*
N.Azamqulov, S.*Ismoilov* Nobel mukofoti sovrindorlari va ularning asosiy iqtisodiy nazariyalari…….	*372*
5-YO‘NALISH. ZAMONAVIY IQTISODIY VA SIYOSIY LARZALAR SHAROITIDA SAMARALI IQTISODIY SIYOSATNI SHAKLLANTIRISH YO‘NALISHLARI	
B.Xajiyev Qayta moliyalash stavkasi o‘zgarishlarining inflyatsiya va iqtisodiy o‘sishga ta’sirini baholash…….....	*375*
Ш.Юсупов Роль международных финансовых институтов в обеспечении финансовой стабильности развивающихся стран: пример Узбекистана…….....	*378*
Ж.Аташниязов Европа иттифоқи рақамли молия стратегияси: илғор тажрибалардан ўзбекистонда фойдаланиш имкониятлари…….	*381*
X.Qobulov Zamonaviy iqtisodiy larzalar sharoitida hudud daromad salohiyatini oshirishning fiskal mexanizmlari……....	*384*

Sh.Xamdamov, A.Usmanov Toshkent shahrida tramvay tizimini joriy etishning shahar infratuzilmasi samaradorligi va barqaror rivojlanishga ta’siri…….....	*387*
B.Ibragimov Zamonaviy iqtisodiy siyosatni shakllantirishda soliq madaniyatini oshirish masalalari…….....	*390*
S.Atamurodov Raqamli texnologiyalar asosida pul oqimlari auditini takomillashtirish…….....	*392*
Sh.Xamdamov, Sh.Fozilova Yashil iqtisodiyot sharoitida elektr transport vositalarini moliyaviy rag‘batlantirish…….....	*394*
S.Abdulxalilova, *B.Arslan* Blockchain technologies in the financial sector: singapore’s experience and implementation opportunities in Uzbekistan.....	*397*
N.Iroqxo‘jayeva Iqtisodiyotni transformatsiyalash sharoitida biznes subyektlarini moliyaviy qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini takomillashtirish.....	*399*
N.Azamqulov, J.Po‘latov Iqtisodiy va siyosiy beqarorlik davrida iqtisodiy rivojlanish strategiyalarini shakllantirish…….....	*400*
O.Oxunova Mehnat bozorida gender tenglikni ta’minlashning iqtisodiy o‘sishga ta’siri…….....	*403*
S.Atamurodov Global iqtisodiy beqarorlik sharoitida pul oqimlari auditi orqali moliyaviy barqarorlikni ta’minlash strategiyalari.....	*408*
M.Xolbozorov Iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashda sanoatning yetakchi tarmoqlarini rivojlantirish bo‘yicha ilg‘or tajribalar.....	*411*
B.Sharipov Inqirozlar sharoitida imkoniyati cheklangan fuqarolar tadbirkorligini davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash.....	*415*
K.Atanazarov Digital transformation and structural economic change in Uzbekistan.....	*418*
A.Ulashov, J.Maxmudov Artificial intelligence and trade facilitation along the trans-caspian corridor.....	*421*
Q.Norqulova Budjet tashkilotlarida moliyaviy hisobotlar tahlilini takomillashtirish.....	*423*
К.Дадаев	*425*

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг иқтисодий хавфсизлигининг институционал асосларини такомиллаштириш.....	
С.Хасанов Тижорат банкларининг молиявий хавфсизлигини таъминлашнинг моҳияти ва амалий жиҳатлари.....	*429*
S.Bozorov O‘zbekistonda energetika xavfsizligini mustahkamlashning institutsional va iqtisodiy asoslari.....	*432*
N.Xikmetov Chakana bank xizmatlari bozorida yangi bank mahsulotlarini joriy etishning muhim jihatlari.....	*435*
S.Sherov Sug‘urta xizmatlarini raqamlashtirish sharoitida boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish.....	*437*
Sh.Jumayeva Yoshlar iqtisodiy faolligi va uni oshirish yo‘llari.....	*440*
J.Ilkhomov, Sh.Davirova Development of the internal audit system in the public sector of the republic of Uzbekistan based on international standards and best foreign practices.....	*443*
A.Shodiyev Infratuzilma loyihalarini moliyalashtirishda davlat-xususiy sherikligining zarurati va uning shakllari.....	*446*
Д.Мурадова Повышение рыночной стоимости акционерных обществ в Узбекистане.....	*450*
G.Khaliev Modern monetary policy instruments and their impact on the stability of commercial banks in Uzbekistan.....	*453*
И.Жуманиязов Суверен фондлар молиявий маблағларидан самарали фойдаланиш масалалари.....	*456*
O.Abdunazarov Milliy iqtisodiyot: barqaror-iqtisodiy taraqqiyotning asosiy yo‘nalishlari.....	*459*
B.Ganiev Labor productivity in Uzbekistan: challenges and opportunities.....	*461*
B.Ganiev Linking the informal sector and labor productivity of small business in the context of Uzbekistan.....	*467*
У.Файзиев, З.Озодова	*474*

Роль финансовых активов в обеспечении финансовой устойчивости организации.....	
У.Файзиев, У.Йулбарсова Определение уровня существенности в аудиторской проверке.....	*477*
С.Камилова, Ш.Юлдашев Прогнозирование финансовых рисков с помощью искусственного интеллекта.....	*483*
Д.Эргашева Психологические особенности мотивации предпринимателей.....	*486*
М.Усмонова Проблема сокращения теневой экономики в Узбекистане и опыт польши.....	*488*
С.Касымов, А.Абдухакимов Инновационное развитие и конкурентоспособность экономики Узбекистана в условиях глобализации.....	*491*
S.Abdullayeva Issues of applying modern methods of financial risk management in enterprises.....	*495*
F.To‘laganova Soliq mexanizmi samaradorligini aniqlashning indikatorli modeli va uni takomillashtirish yo‘nalishlari.....	*499*
М.Азимова Ўзбекистонда халқаро франчайзинг стандартларини локализация қилиш моделини ишлаб чиқиш.....	*501*
П.Хашимов, У.Мавланова Качество человеческого капитала в условиях структурных и институциональных преобразований экономики Узбекистана.....	*504*
K.Mirzayeva Geosiyosiy risklar va makroiqtisodiy beqarorlik sharoitida barqaror iqtisodiy siyosat mexanizmlarini rivojlantirish.....	*507*
N.Dexkanova Kimyo sanoatini innovatsion rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatuvchi omillar tizimi.....	*510*
Н.Наркузиев Концепция инфляции в экономике Узбекистана и монетарные факторы, влияющие на экономику.....	*512*
A.Bayseitova Barqaror rivojlanishning moliyaviy jihatlari……..	*515*
Z.Djuraboyeva ESG tamoyillarining zamonaviy investitsiyalarni jalb qilishdagi o‘rni……	*518*
F.Shokirov	*521*

Yo‘l infrastrukturasini rivojlantirishda yo‘l jamg‘armasining roli……..	
А.Р.Улашов Способы оценки эффективности инвестиционных проектов.....	*523*
I.A.Imomov Financing green universities and sustainable development……...	*524*
U.U. Rajabova Bank xizmatlarini raqamlashtirishda moliyaviy texnologiyalarning roli va rivojlanish istiqbollari	*527*
M.R. Sagdiyeva Banklar faoliyatida sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish: samaradorlik va innovatsion rivojlanish……	*531*
М. Д. Шарахмедова Тўқимачилик кластерларида вертикал қиймат занжирини интеграциялаш ва қўшилган қийматни ошириш механизмлари	*535*
Oqiljonov A.O. Pensiya xizmatlarini raqamlashtirish: proaktiv xizmatlar va “yagona pensiya profili”ning samaradorlik mexanizmi	*537*
Tursunov O.P. Makroiqtisodiy barqarorlikka raqamli texnologiyalarning ta’siri: xalqaro tajriba va O‘zbekiston amaliyoti	*541*
Xolmatov A.A. Tijorat banklari likvidligini ta’minlashda aktivlar va majburiyatlarni muddatlar bo‘yicha muvofiqlashtirish mexanizmlari……...	*548*
Valiyev D.B. Xorijiy banklar tajribasi asosida o‘zbekiston tijorat banklarida xizmatlar sifatini oshirish yo‘llari	*552*
Qarshiyev N.O. Tashqi shoklar sharoitida O‘zbekiston fiskal siyosatining barqarorlashtiruvchi ta’sirini baholash.....	*556*
Султанов Д. Ш. Кўчмас мулк солиғида бозор қийматига ўтиш даврида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш механизмлари	*559*
Qo‘ldoshev I.SH. Jahon savdosining geoiqtisodiy fragmentatsiyasi va o‘zbekiston tashqi savdosini diversifikatsiya qilish yo‘nalishlari.....	*564*

G‘aybullaev U.H. O‘zbekiston bank tizimida chakana kreditlash ulushining o‘sishi: bank guruhlari bo‘yicha tarkibiy dekompozitsiya	*570*
Xujamuratov A.M. Yangi bank mahsulotlarini mijozlar talabi asosida ishlab chiqish va joriy etish modeli	*575*
Murodov O.J. Paxta tozalash korxonalarida debitorlik qarzlarini faktoring orqali moliyalashtirishning likvidlikka ta’sirini baholash	*579*

“IQTISODIYOT NAZARIYASIDAGI G‘OYALAR EVOLYUTSIYASI: ILMIY QARASHLAR VA USTUVOR TAMOYILLAR”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari

TO‘PLAMI

1-qism

2026-yil 7-may
Toshkent-“Iqtisod-moliya” nashriyoti, TDIU-2026

Muharrir: M.Ikromov
Badiiy muharrir: K.Boyxo‘jayev
Kompyuter sahifalovchi: K.Boyxo‘jayev

№ 9665-5762-53ec-e93a-9961-0626-4468

Bosishga ruxsat etildi: 12.06.2026. Bichimi 60x84 1/16.
Shartli bosma tabog‘i 19,0. Nashr bosma tabog‘I 19,75.
Adadi 100. Buyurtma № 51

Bosmaxona guvohnomasi № 10-0635
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti rizografiya usulida chop etildi.
100000, Toshkent, Islom Karimov ko‘chasi 49-uy.